

SINOP ÜNİVERSİTESİ
MAHMUT KEFEVİ İSLAMİ İLİMLER
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
SINOP'TA
TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

CİLT-II

5-7 Ekim 2018 / SINOP

SINOP ÜNİVERSİTESİ
ISBN 978-605-88024-7-6

SINOP ÜNİVERSİTESİ
MAHMUT KEFEVİ İSLAMİ İLİMLER
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
SINOP'TA TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI
CİLT-II

International Symposium on Turkish-Islamic Culture
in Sinop from Past to Present
Proceedings Book
Volume-II

5-7 Ekim / October 2018
Sinop / TÜRKİYE

Sinop Üniversitesinin 22. Bilimsel Yayınıdır.

ISBN 978-605-88024-7-6

ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
SİNOP'TA TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI
CİLT-II

International Symposium on Turkish-Islamic Culture
in Sinop from Past to Present
Proceedings Book
Volume-II

ISBN 978-605-88024-7-6

Sinop Üniversitesi Adına Sahibi | Owner on behalf of Sinop University

Prof. Dr. Nihat DALGIN

Rektör|Rector

Editörler | Editors

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Emrah DİNDİ

Dr. Öğr. Üyesi Doğan FIRINCI

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Arş. Gör. Muhammet KARAAĞAÇ- Arş. Gör. İbrahim TOPRAK

Baskı/Printing

Şimal Ajans / Camikebir Mah. Karantina Sk. No:7/B Sinop

Sertifika No: 21439

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

Sinop, Aralık / December 2018

Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı Sinop Üniversitesinin bilimsel bir yayınıdır. Kitapta yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazara aittir. Yazılar, yayıncı kuruluşun izni olmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

İletişim | Communication

Korucuk Köyü Trafo Mahallesi No: 36 57000 | SİNOP | TÜRKİYE

Tel: +90 (368) 2715757-58-59-60 | Faks: +90 (368) 2715763 | web: <http://turkislamsemp.sinop.edu.tr/>

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU ONURSAL BAŞKANI

Prof. Dr. Nihat DALGIN

Sinop Üniversitesi Rektörü

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEME KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah DİNDİ	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Faruk ÖZDEMİR	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih AMAN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan BARLAK	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Atilla ÖZDEMİR	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BARLAK	Sinop Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman KURT	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TABAK	Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Aida QASIMOVA	Bakü Devlet Üniversitesi-Azerbaycan
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ	Bursa Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Ali KÖSE	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Behset KARACA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Besim ÖZCAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Hanefi PALABIYIK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Merdan GÜNEŞ	Osnabrück Üniversitesi –Almanya
Prof. Dr. Muhammed TASA	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa BIYIK	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Mürteza BEDİR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nasip GÖYÜŞOV	Milli Bilimler Akademisi-Azerbaycan
Prof. Dr. Osman ŞAHİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Saffet KÖSE	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Salih PAY	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup CİVELEK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar DÜZENLİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz CAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Akif FERZELİYEV	St. Petersburg Devlet Üniversitesi-Rusya
Doç. Dr. Ayhan AK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Ferhat AKDEMİR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan UŞAKLI	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. İsa Fethurrahman MÜBAREK	Nileyn Üniversitesi-Sudan
Doç. Dr. Mustafa RÜZGAR	California State Üniversitesi-ABD
Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Recep DEMİR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Recep GÜN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Saadet MAYDAER	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aziz ERKAN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül ERKOL BAYRAM	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞAHİN	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Salih KESGİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim ÖZCAN	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim KARABELA ŞERMET	Sinop Üniversitesi
Dr. Bakıt MURZARAYIMOV	Manas Üniversitesi-Kırgızistan

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

Arş. Gör. İbrahim TOPRAK	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Muhammet KARAAĞAÇ	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Sema GÜL	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Gülsüm Rüveyda ARSLAN	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Tuncay AZAR	Sinop Üniversitesi

SEMPOZYUM KATILIMCI LİSTESİ

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Kocaeli Üniversitesi (Dekan)
Prof. Dr. Abdurrahman KURT	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BAKKAL	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan KESİK	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YILMAZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün LAFLI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İsa ÇELİK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mefail HIZLI	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Metin YILMAZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mürteza BEDİR	İstanbul Üniversitesi (Dekan)
Prof. Dr. Nasi ASLAN	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer DUMLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Recep DİKİCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Saffet KÖSE	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (Rektör)
Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp NEFES	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim KESKİN	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA	Muş Alpaslan Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail BULUT	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Kelime ERDAL	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa IRMAK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ALTUNÖZ SÜRÜCÜ	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Sevil BÜLBÜL	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Şevkiye KAZAN NAS	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAY	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Zeki İZGÖER	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Turan BAYRAM	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alpay TIRIL	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Babür Mehmet AKARSU	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Birol YILDIRIM	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bora YILMAZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bozan ALHAMAD	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cem KARAKILIÇ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun BABA	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Doğan FIRINCI	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah DİNDİ	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan KARAÇAR	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Faruk ÖZDEMİR	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih AMAN	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ORHAN	Erzincan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi RENÇBER	Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül Erkol BAYRAM	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren KAN ŞAHİN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Murat ARABACI	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Selim KIROĞLU	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ŞAHİN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan YERKAZAN	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İMAMOĞLU	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsa AKALIN	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Faruk ÇİFÇİ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAYRAKTAR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat KEKLİK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat POLAT	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BARLAK	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat SAĞLAM	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuran DÖNER	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Olca SEZEN DOĞANCILI	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür KIRAN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Said Nuri AKGÜNDÜZ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim ÖZCAN	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim KARABELA ŞERMET	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah GÜL	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Ayşe YILMAZ	İstanbul
Dr. Hicabettin SARI	İstanbul

Dr. Musab HAMOD	Sinop Üniversitesi
Dr. Muttalip ŞİMŞEK	Karlsruhe Eğitim Ataşeliği (Öğretmen)
Öğr. Gör. Coşkun YANAR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Nursal KUMAŞ	Bursa Uludağ Üniversitesi
Öğr. Gör. Fatih ÇELİK	DİB Bursa Eğt. Merk.
Öğr. Gör. İsmail IŞIK	Sinop Üniversitesi
Öğr. Gör. Mehmet KILIÇ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Öğr. Gör. Mustafa YAVUZ	İstanbul Üniversitesi
Öğr. Gör. Selim KARAÇAĞA	Sinop Üniversitesi
Öğr. Gör. Yusuf Ziya KURTULUŞ	Sinop Üniversitesi
Öğr. Gör. Gültekin ERDAL	Bursa Uludağ Üniversitesi
Arş. Gör. Ali Emre IŞLEK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Bekir ÖZÜDOĞRU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Mustafa Celil ALTUNTAŞ	İstanbul Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Ömer KORKMAZ	Çukurova Üniversitesi
Arş. Gör. Fırat KÜSKÜ	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Fulden Nuray KÜÇÜKERGİN	Gazi Üniversitesi
Arş. Gör. Gülsüm Ruveyda ARSLAN	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Hafzullah GENÇ	Hitit Üniversitesi
Arş. Gör. İbrahim TOPRAK	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. İsmail KURT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Arş. Gör. Muhammet KARAAĞAÇ	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Mustafa Bilal ÖZTÜRK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Arş. Gör. Osman AYDIN	Hitit Üniversitesi
Arş. Gör. Serhat ALTINKAYNAK	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Yunus ÖZTÜRK	Hitit Üniversitesi

Aslı Sultan EREN	Sinop Üniversitesi
Aws Abduljabbar Mohammed ALGBURI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Bekir ŞAHİN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Duygu KOL	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Emine ALTINSOY	Sinop Üniversitesi
Fatma KOLA	Giresun Üniversitesi
Fatma TÜRKER	(MEB Öğretmen)
İlayda ERDEM	Sinop Üniversitesi
Mahmut DEMİR	Akdeniz Üniversitesi
Masum VANLIOĞLU	Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi
Melike SAK	Sinop Üniversitesi
Mustafa Sami GÜLEL	Kastamonu Üniversitesi
Nilüfer ARSLAN	Sinop Üniversitesi
Özlem DERELİ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Selçuk SARI	Ordu Üniversitesi
Sinan DOĞAN	Ankara
Yağmur ÖZDERE	Sinop Üniversitesi
Yalçın TOPÇU	DİB Başkanlık Müftüsü
Yusuf DOĞAN	Kocaeli İl Müftüsü

İÇİNDEKİLER

Sempozyum Kurulları.....	iii
Sempozyum Katılımcı Listesi.....	vi
İçindekiler.....	xi
Önsöz.....	xix

AÇILIŞ

Prof. Dr. Nihat DALGIN, Sinop Üniversitesi Rektörü

Sempozyum Açılış Konuşması.....	1

Prof. Dr. Saffet KÖSE

Din-Kültür İlişkisi -Dini Hayatın Zenginleşmesinde ve Kalıcılığında Kültürel Formların Rolü-	5

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

Medeniyetlerin İnşasında Şehrin Rolü.....	19

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

Medeniyetlerin İnşasında Dinin Rolü.....	25

I. OTURUM BİLDİRİLERİ

5 EKİM 2018 CUMA 14.30-16.00

Prof. Dr. İsa ÇELİK & Dr. Öğr. Üyesi Birol YILDIRIM

Sinop Doğumlu Bir Devlet Adamı: Necmettin Erbakan ve Milli Görüş Düşüncesi.....	33

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAY

Güney Karadeniz’de Yeni Rus Politikası: Sinop’ta Rus Konsoloslğunun Açılması.....	47

Dr. Öğr. Üyesi Cem KARAKILIÇ

1943, 1946 ve 1950 Seçimleri Bağlamında Cumhuriyet Halk Partisi’nin Sinop Aday Aday-ları (Panoramik ve Prosopografik Bir Değerlendirme).....	61

Dr. Muttalip ŞİMŞEK

İlk Nüfus Sayımlarına Göre Gerze Kazası'nda Sosyal Yapı.....	89

Yusuf DOĞAN

Hanefi Mezhebinin Teşekkülünde Buhara Dönemi (Kefevî’nin “ <i>Ketâibu A’lâmi’l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi’n-Nu’mâni’l-Muhtâr</i> ” Adlı Eseri Özeline).....	105

Öğr. Gör. Mustafa YAVUZ

Kefeî'ye Göre Hanefî Mezhebinin Teşekkülü..... 121

Prof. Dr. Nasi ASLAN & Arş. Gör. Dr. Ömer KORKMAZ

Sinobî Abdullah Ahdî b. Kadı Ali ve *Ed-Dürrü'l-Mensûr* İsimli Eseri..... 135

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ŞAHİN

Sinoplu Fakih ve Müderris Akçaçâmî ve İzharu Ferâ'idî'l-Ebhur İsimli Eseri..... 143

Dr. Öğr. Üyesi Said Nuri AKGÜNDÜZ

Sinoplu Âlim Halil Bin Resul'ün Mültekâ Şerhinde Hanefî Fıkına Katkısı..... 155

Prof. Dr. Ali BAKKAL

Candaroğlu ve Osmanlı Dönemlerinde Sinop'ta Yetişen Hekimler ve Fen Bilginleri..... 163

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Zeki İZGÖER

Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre II. Abdülhamid Döneminde Sinoplu Bürokratlar..... 177

Mahmut DEMİR

I. İzzeddin Keykavus'un Sinop'u Fethi ve Fethin Selçuklu Kitabelerine Yansıması..... 193

Dr. Öğr. Üyesi Birol YILDIRIM & Mustafa Sami GÜLEL

Nebî b. Turhan es-Sinobî (ö. 936/1530)'nin Tasavvufî Düşünceye Yönelttiği Tenkitler..... 209

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BARLAK

Nebî b. Turhan es-Sinobî'nin Vahdet-i Vücûd Eleştirisi..... 223

Arş. Gör. Hafzullah GENÇ

İbn Arabî'ye Yöneltilen Eleştiriler (Nebî b. Turhan b. Durmuş es-Sinobî ve Risalesi)..... 241

Dr. Öğr. Üyesi Gülseren KAN ŞAHİN & Prof. Dr. Ergün LAFLI

Sinop-Erfelek Karacaköy Camii..... 249

Arş. Gör. Gülsüm Rüveyda ARSLAN

Sinop'un Manevi-Kültürel Değerlerinden Batumlu Yesari Baba'nın Şiirlerinde Tasavvufî Anlayış..... 257

Arş. Gör. Ali Emre İŞLEK

Din Görevlilerinin Kıyafetlerine Dair Sinop Mebusu Recep Zühtü (Soyak)'ın TBMM'de Verdiği Önergeler..... 265

II. OTURUM BİLDİRİLERİ

5 EKİM 2018 CUMA 16.30-18.00

Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ

Sinoplu Bir Osmanlı Âlimi Olarak İlyâs b. İbrâhîm es-Sinobî ve Fıkıh-ı Ekber Şerhi Üzerine
Bazı Mülâhazalar..... 273

Doç. Dr. İsmail BULUT

Mehmed Emîn Celvetî b. Ahmed Sînôbî'nin “Risâle fî Beyâni Zebhi İbrahim” Adlı Risale-
sinin Tahlil ve Değerlendirilmesi..... 301

Öğr. Gör. Mehmet KILIÇ

Batumlu Yesârî ve Yesârî'nin Yeni Şiirleri..... 313

Arş. Gör. Mustafa Bilal ÖZTÜRK

Sinoplu Bir Âlimin Kelâmî Networku..... 323

Doç. Dr. Mustafa IRMAK

Dr. Rıza Nur'un Edebî Yönü ve Aruz Literatürüne Sağladığı Sürpriz Bir Katkı..... 331

Dr. Öğr. Üyesi Sevim KARABELA ŞERMET

Bir Sinop Sürgünü Eseri: Turan ve Ahmet Ferit Tek..... 353

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAYRAKTAR

Sinop Etnografya ve Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Tepelikler..... 361

Dr. Musab HAMOD

Muslihuddîn Mustafa es-Sînobî ve Zuhru'l-Ârifin Adlı Eseri..... 377

Arş. Gör. Dr. Mustafa Celil ALTUNTAŞ

Muslihuddin Mustafa el-Ârifî es-Sinobî'nin *Zuhru'l-Ârifin* İsimli Eserinin
Osmanlı Hadis Tercümeleri Arasındaki Yeri..... 391

Arş. Gör. Osman AYDIN

Sînôbî'nin Hadislere Yaklaşımı “el-Fıkhu'l-Ekber Şerhi Özelinde”..... 403

Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah GÜL

Sinop'ta Türk Kültürüne Ait Coğrafi Kodlar: Büyükkızık, Küçükkızık ve Dağköy (Dikmen) 417

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ORHAN

Kültürel Coğrafya Özellikleri Açısından Geleneksel Sinop Evleri..... 429

Arş. Gör. İsmail KURT

Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin Birinci Dünya
Savaşı Sırasında Yazdıkları Cihad Risaleleri'nin İçerik Açısından Mukayesesi..... 441

Prof. Dr. Beyhan KESİK & Fatma KOLA

Osmanlı Dönemi Şairlerinden Boyabatlı Fikrî'nin Bir Gazeli..... 457

Doç. Dr. Şevkiye KAZAN NAS

Sinop'un Osmanlı Kültür Coğrafyasındaki Yeri ve Sinoplu Divan Şairleri..... 461

Dr. Ayşe YILMAZ

Türk Edebiyatında Sinop'un Mekân Olarak Kullanıldığı Bazı Eserlerden Hareketle Sinop Kültür Tarihine Dair Tespitler..... 477

Öğr. Gör. Coşkun YANAR

Sinop Kültürel Mirasında Dr. Rıza Nur Kütüphanesi..... 485

Doç. Dr. Eyüp NEFES

Sinop'ta Çantı Tekniğinde İnşa Edilen Camiler..... 495

Dr. Öğr. Üyesi İsa AKALIN

Sinop Pervaneoğulları Beyliği Dönemi Sûfilerinden Müeyyidüddin el-Cendî'nin (691/1292) Örnek İnsan Anlayışı..... 513

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi RENÇBER

Sinop'ta Türk-İslam Medeniyetinin Sembol İsmi: Sarı Saltık (Saltuk et-Türkî) 519

III. OTURUM BİLDİRİLERİ

6 EKİM 2018 CUMARTESİ 09.00 - 10.30

Dr. Öğr. Üyesi Murat POLAT

Abdurrahman b. el-Hâc Ebû Bekir el-Kefevî ve "*Mecmûai Hutbe*" Adlı Eserinin Fıkîhî Tahlili..... 525

Dr. Öğr. Üyesi Nuran DÖNER & Yalçın TOPÇU

Mahmud Kefevî'nin "Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr"ında Peygamberler ve Peygamberî Bir Yol: Fakr..... 541

Dr. Öğr. Üyesi Doğan FIRINCI

Mahmûd b. Hasan Sînôbî'nin Zübdetü'l-İ'lâl Adlı Eserinin Arap Dili Açısından Tahlili..... 551

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Faruk ÇİFÇİ

Sinoplu Nebî b. Turhân'ın Silsiletü'l-Cevâhir Adlı Eserinin Sarf İlmi Açısından Tahlili..... 565

Dr. Öğr. Üyesi Bozan ALHAMAD & Dr. Öğr. Üyesi Hasan Selim KIROĞLU & Öğr. Gör. Selim KARAÇAĞA

Taşköprüzâde'nin Avniye Haşiyesi'ne Dair Dilsel Araştırma..... 579

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Selim KIROĞLU & Dr. Öğr. Üyesi Bozan ALHAMAD & Öğr. Gör. Selim KARAÇAĞA	
Mustafa b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed er-Rûmî es-Sînobî'nin İstinsah Ettiği es-Sekkâkî-nin Miftah'ul-'Ulûm Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme.....	597
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ	
Sinop'ta Bir Ayan Ailesi, Kavizadeler Hakkında Bazı Bilgiler.....	609
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat SAĞLAM	
Dürüstlük Timsali Bir Nâib; Boyabatlı Hafız Halil Şükrü Efendi.....	627
Melike SAK & Aşlı Sultan EREN & Dr. Öğr. Üyesi Ali Turan BAYRAM & Dr. Öğr. Üyesi Gül ERKOL BAYRAM	
Seyit Bilal Türbe ve Cami'sini Ziyaret Eden Turistlerin Seyahat Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma.....	639
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun BABA & Arş. Gör. Muhammet KARAAĞAÇ	
Sinop'ta Bir Peygamber Torunu: Seyyid İbrahim Bilal.....	649
Arş. Gör. Fulden Nuray KÜÇÜKERGİN & Dr. Öğr. Üyesi Özlem ALTUNÖZ SÜRÜCÜ & Doç. Dr. Sevil BÜLBÜL	
Canlanan Tarih; Sinop Simülasyon Müzesi.....	659
Dr. Öğr. Üyesi Alpay TIRIL	
Sinop Kıyılarında İhmal Edilen Bir Kültür Turizmi Alanı: Gebelit.....	669
Yağmur ÖZDERE & Nilüfer ARSLAN & Dr. Öğr. Üyesi Ali Turan BAYRAM & Dr. Öğr. Üyesi Gül ERKOL BAYRAM	
Tarihi Yapıların Turistik Amaçlı Kullanılmasında Ziyaretçi Algısı: Sinop Pervane Medre-sesi Örneği.....	681
Dr. Öğr. Üyesi Olca SEZEN DOĞANCILI & Dr. Öğr. Üyesi Ercan KARAÇAR	
Sinop İlinde Yer Alan Camii ve Medreselerin İnanç Turizmi Açısından Değerlendirilmesi...	691
Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ	
Türk İslam Bilim Adamlarının Sinop Şehir Kimliğine Etkisi.....	703
Prof. Dr. Recep DİKİCİ	
Osmanlı Dönemindeki Sinoplu Âlim ve Edipler.....	723
Öğr. Gör. Fatih ÇELİK	
Türk İslam Kültür Tarihinde Ahilik Teşkilatı Bağlamında Dericiler Esnafı (Yazma Eser Çalışması).....	739
Özlem DERELİ	
Sinoplu Safâî'nin Fetihnâmesi.....	755

Selçuk SARI

Bozcaadalı Hüseyin Paşa..... 769

Prof. Dr. Ömer DURLU

Sinoplu Şeyh Muhammed Ahmed..... 779

Dr. Öğr. Üyesi Emrah DİNDİ

Mûsâ Sînôbî ve Fâtîha Sûresi Meâl-i Tefsiri..... 787

Dr. Öğr. Üyesi Faruk ÖZDEMİR

Abdülbârî es-Sînôbî ve *Hayâtü'l-Kulûb* Adlı Eseri..... 797

Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR

Candaroglu İsmail Bey'in Emriyle Kaleme Alınan Tecvide Dair Türkçe Bir Eser: Risâle-i Müniciye..... 831

IV. OTURUM BİLDİRİLERİ

6 EKİM 2018 CUMARTESİ 11.00 - 12.30

Prof. Dr. Abdurrahman KURT

19. Yüzyılın Sonlarında Sosyo-Kültürel ve Dinî Açısından Sinop Şehri..... 845

Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN

İbn-i Battuta'ya Göre 14. Yüzyıl Sinop'unda Siyasi ve Dini Hayat..... 855

Prof. Dr. İlhan ERDEM & Arş. Gör. Serhat ALTINKAYNAK

Fetih'ten Osmanlı'ya Sinop: Şehir-İktisat ve Toplum..... 861

Dr. Hicabettin SARI

Fransız Kaynaklarında Sinop..... 879

Aws Abduljabbar Mohammed ALGBURI

İbn Battuta'ya (ö. 779) Ait "Tuhfetü'n-Nüzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar" Adlı Kitap Bağlamında Sinop Kentinin Selçuklu Dönemindeki Siyasi ve Sosyal Hayatı..... 901

Prof. Dr. Mefail HIZLI

Kepecioğlu'nun Bursa Kütüğü'nde Sinop'a Dair Bazı Bilgiler..... 905

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Fransız Gezgin Charles Texier'in *Küçük Asya*'sında Sinop ve Çevresi..... 913

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İMAMOĞLU

Meşihat Arşiv Belgelerinde Atanma Usul ve Esasları Çerçevesinde Sinop Müftüleri ve Şehir/Sivil Hayat..... 925

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK Sinop'un Manevi Mimarları: Sinop Seyyidleri ve Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları.....	933
Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ & Duygu KOL 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Sinop Limanı'nın	951
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU & İlayda ERDEM Kafkaslardan Osmanlı Devleti'ne Yapılan Göçlerde Sinop Limanı.....	963
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU & Emine ALTINSOY Tarihsel Süreçte Sinop Liman Şehir Hinterlandı.....	975
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA Cumhuriyet'in Erken Döneminde Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre (1927) Sinop'un Demografisi.....	985
Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR & Bekir ŞAHİN İsim Sosyolojisi Bağlamında Sinop Cami İsimlerinin Analizi.....	1001
Dr. Öğr. Üyesi Fatih AMAN Osmanlı Şehir Prototipi Bağlamında Sinop.....	1009
Doç. Dr. Kelime ERDAL Sabahattin Ali'de Mahkûmiyet Duygusu ve Sinop Cezaevi.....	1017
Öğr. Gör. Gültekin ERDAL & Doç. Dr. Kelime ERDAL Anadolu Motifleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Helesa ve Çemçegelin.....	1027
Dr. Öğr. Üyesi Özgür KIRAN Sinop Yerel Basınında Ramazan Ayının İncelenmesi.....	1033
Dr. Öğr. Üyesi Selim ÖZCAN XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Sinop Örneği.....	1041
Arş. Gör. Fırat KÜSKÜ Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sinop Sancağı: İdari, İktisadi ve Demografik Yapıya Dair Tespitler.....	1055
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Murat ARABACI Rus Tarih Yazımına Göre Sinop Muharebesinde Türk ve Rus Komutanların Etkisi.....	1067
Dr. Öğr. Üyesi Bora YILMAZ İslamiyet Sonrası Anadolu Sahası Türk Destanlarında "Sinop" (Danişmendname-Saltukname)	1077
Dr. Öğr. Üyesi Murat KEKLİK Sinoplu Divan Şairleri.....	1085

Fatma TÜRKER

Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresindeki Mezar Taşlarında Yazı ve İçerik..... 1097

Sinan DOĞAN

Eratna ve Kadı Burhaneddin Devletleri Döneminde Din ve Devlet İlişkilerinde Kullanılan
Sosyolojik Yöntemler..... 1109

MAHMÛD B. HASAN SÎNÔBÎ'NİN ZÜBDETÜ'L-İ'LÂL ADLI ESERİNİN ARAP DİLİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Doğan FIRINCI *

Öz

Çalışmamızda, Osmanlı dönemi müderrislerden Mahmûd b. Hasan Sînôbî'nin (ö. 1105/1693-1694) medrese eğitimi alan öğrenciler için bir ihtiyaç görerek sarf yapılarını ele aldığı *Zübdetü'l-İ'lâl* adlı telif eser incelenmiş ve müellifin eserde sarf bilgisi öğretiminde asıl kaynak olarak kullanılan emsile-i muhtelif diye sıralanan 24 siyganın sıra düzenine kalıp-anlam ilişkisi bağlamında sunduğu katkı değerlendirilmiştir. Sînôbî'nin Arap dili öğretimine sağladığı katkının tespit edilebilmesi için çalışmada öncelikli olarak müellifin yaşadığı dönemde Sinop ölçeğinde eğitim veren kurumlarla birlikte *Zübdetü'l-İ'lâl* adlı eserin içeriğine ait veriler ortaya konulmuş ve bunların analizleri yapıp bir senteze varılmıştır. Takip edilen bu araştırma metodu neticesinde 17. yy.'da Sinop ölçeğinde Osmanlı medreselerinde Arap dili sarf bilgisi eğitiminde kullanılan emsile-i muhtelifenin öğretim teknik ve yöntemleriyle ilgili malumat elde edilmiş, Sînôbî'nin emsile-i muhtelif (morfoloji) felsefesine dair yeni ve farklı yaklaşımları tespit ve tayin edilmiştir. Bu kadim mirasımızdan faydalanarak ortaya koyulan bu çalışmanın günümüzde Arap dilinin anlam ve öğretimine katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, Morfoloji, Emsile, Dil felsefesi.

Analysis of the Work of Mahmûd b. Hasan Sînôbî with the Title *Zübdetü'l-İ'lâl* in Terms of the Arabic Language

Abstract

In the present study of ours, the book of *Mahmûd b. Hasan Sînôbî* (d. 1105/1693-1694), who was one of the Mudarrises of the Ottoman Period, written to cover the needs of the students who received Madrasa education in grammar structures with the title *Zübdetü'l-İ'lâl* was analyzed; and the contribution of the writer of this book to the 24 Conjugations, which are ranked as *Emsile-i Muhtelif* in grammar teaching in the Arabic language was evaluated in terms of structure-meaning relation. For the purpose of being able to determine the contribution of *Sînôbî* to the Arabic language teaching, firstly, the institutions giving education in Sinop in the period when the author lived and the data on the contents of *Zübdetü'l-İ'lâl* were given and analyzed; and a synthesis was made in this context. As a result of this study method, data were obtained about the teaching techniques and methods of the *Emsile-i Muhtelif*, which was used in Arabic Language grammar education in the Ottoman madrasas in the 17th Century Sinop; and novel and different approaches on *Emsile-i Muhtelif* (i.e. the Morphology) philosophy of *Sînôbî* were determined. We hope that this study, which was conducted by benefiting from our heritage, will contribute to the meaning and teaching of the Arabic Language morphology in our present day.

Keywords: Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, Morphology, Emsile, Language Philosophy.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, dfirinci@sinop.edu.tr

Giriş

Osmanlıda ilk medrese, Gazi Orhan Bey tarafından 1300 yılında İznik’de yapılmış, Bursa’nın fethi (1326) ve beylik merkezinin taşınması sonrasında burada, Edirne’nin alınması (1363) ve devlet merkezinin buraya geçmesinin ardından gerek şehir merkezinde gerek civarında eğitim kurumları tesis edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet zamanında ise çıkartılan fermanlarla medrese teşkilatında yeniliklerle birlikte aralarında derece farkı olduğu izlenmektedir.¹ Medrese eğitimine başlayan bir öğrenci başarılı olması kaydıyla üç yıl içerisinde Hâşiye-i tecrid, Miftah, Kırklı, Hâriç ve Dâhil medreselerini okuyarak bugünkü anlamıyla İlahiyat ve İslâm Hukuku Fakülteleri olan Sahn-ı Seman medreselerinden birine girmektedir. Sonrasında eğitim süresi fermanla en az beş yıla çıkartılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman da XVI. yüzyılın ikinci yarısında Daru’l-Hadis ve müspet ilimlere mahsus olmak üzere tıp ve riyaziye (matematik) eğitimi veren Süleymaniye medreselerini inşa ettirmiştir. Bu gelişmelerin ardından medrese düzeni on ikiye çıkmıştır.²

Bu medreselerde, İslami bilimlerin temel derslerine hazırlayıcı veya yardımcı olan sarf, nahiv, belâgat, hesap, hendese gibi dersler temel eğitimi oluşturuyor ve bunlar alındıktan sonra diğer derslerin eğitimi daha kolay hale geliyordu. Sarf dersinde okutulan, kelime türetimi ve fiil çekimlerini konu edinen meşhur kitaplar *Emsile*, *Binâ*, *Maksûd*, *İzzî* ve *Merah’dır*. Bu kitaplardan *emsile*, yazarı bilinmeyen, medreselerde yüzlerce yıl ezberletilen, üzerinde pek çok şerh yapılan bir temel gramer kitabıdır.³

İşte çalışmamızda, 17. yy. müderrislerinden Mahmûd b. Hasan Sînôbî’nin (ö. 1105/1693-1694) *emsile-i muhtelif*e diye sıralanan 24 siyganın sıra düzenine kalıp-anlam ilişkisi bağlamında ele aldığı *Zübdetü’l-İ’lâl* adlı eserini inceleyeceğiz. Bu bağlamda Sînôbî’nin *emsile-i muhtelif*e (morfoloji) felsefesine dair yeni ve farklı yaklaşımlarını tayin ve tespit edeceğiz.

Müellifin Arap dili öğretimine sağladığı katkının tespit edebilmesi için çalışmada öncelikli olarak yaşadığı döneme ait bilgiler, hayatı ve eserleriyle ilgili veriler araştırma yöntemi kullanılarak ortaya konacak ve bunların analizleri yapıp bir senteze varılacaktır.

1. Sinobi’nin Hayatı

Müellif, adını *Zübdetü’l-İ’lâl* adlı esrinin ilk sayfasında Mahmûd b. Hasan b. Muhammed olarak belirtir. Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920) Hediye’ü’l-Ârifin adlı kitabında ise yazarın künyesini es-Sînôbî er-Rûmî el-Müderres el-Hanefi olarak tamamlar. Vefat tarihini de h. 1105 olarak verir. Türkçe kaleme alındığı ve içeriğinin kelimelerdeki değişim olduğu belirtilen *Zübdetü’l-İ’lâl* adlı eser Sînôbî’ye nispet edilir.⁴

Hediye’ü’l-Ârifin’in tashihini yapan filolog ve Türk dili ve edebiyatı araştırmacısı Kilisli Rifat Bilge (ö. 1953), bu kitapta izlenen metot hakkında önsözde bilgi verir. Bu çerçevede, İsmail Paşa eserde her bir müellifi anlatmak için sekiz noktayı dikkate alır. Bunlar müellifin ve babasının adı, nispeti (şöhret bulduğu ismi, lakabı), memleketi, mezhebi, ölüm tarihi, Türk olup olmadığı, müellifin eseri hakkındaki bilgidir. Müellif Türk olduğunda ise eski tabir ile Rûmî kelimesini

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 3-4.

² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 5, 20, 22, 39, 40.

³ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 2008, s. 34.

⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediye’ü’l-Ârifin Esmâü’l-Müellifin Âsârü’l-Musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1955, II, s. 416.

yazar. Nitekim kitapta iki bine yakın Rûmî sözcüğü bu tabirin Osmanlı Âlimleri ve şairleri için de kullanıldığını gösterir.⁵

Her ne kadar Kilisli Rıfat Bilge yaptığı tashihte Rûmî olarak yazılanlardan Türk olanları başlarına yıldız koyarak⁶ ayırdığını belirtse de birinci ciltte olmasına rağmen maalesef Rıfat Bilge'nin vefatından yaklaşık iki yıl sonra 1955'te yayınlanan ikinci ciltte bu ayırım gözetilmemiştir.⁷

Osmanlıların ilk döneminde Anadolu'da Müslüman-gayr-i Müslim herkes için Rûm/Rûmî isminin kullanıldığı; Anadolu'ya mülk-i Rûm, Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasındaki kısmına Rûmeli, Osmanlı hükümdarlarına da Rûm padişahı denilmiştir. Bizans'ın varlığına son veren Fâtih Sultan Mehmet diğer unvanları yanında Kayser-i Rûm unvanını almıştır. Genel olarak Rûmî tabiri kaynaklarda Anadolu'yu yanında Osmanlı anlamına da gelir. Rûmîlik, ırk bakımından Rûmları değil, Osmanlıları kapsayan kültürel ve sosyal terkihi aksettiren bir tanımlama şeklinde yorumlanmıştır. Aslında kelimenin İslâm tarihi geleneğine uygun nitelemelerden kaynaklandığı ve eski Roma toprakları ile bu topraklar üzerinde yaşayanları kapsadığı açıktır.⁸ Belirtilen nedenlerden ve ismine Rûmî eklenen diğer müellifler eserin ikinci cildinin fihristinde Rûmî anılmasına rağmen *Zübdetü'l-İ'lâl* müellifinin Mahmûd b. Hasan b. Muhammed es-Sînôbî - es-Sînôbî şeklinde iki defa Sinop'a nispetle belirtilmesi kanaatimizi doğrulamaktadır.⁹

İsmail Paşa'nın müellifi müderris olarak belirtmesi, hangi medrese olduğunu tespit edememek de kendisinin Osmanlı medreselerinde eğitim faaliyetlerinde bulunduğunu göstermektedir. Zira Osmanlı medreselerdeki öğretim kadrosu müderris ve yardımcısı muiddin oluşmaktadır.¹⁰ Ders veren anlamına gelen "müderris" medresede akademik faaliyetin yürütmesinden sorumlu kişidir.¹¹ Medreseler arasında derecelendirmeler müderrisler içinde geçerlidir.¹²

Araştırmamızda, müderris olan müellifin hayatı ve nerede çalıştığıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir malumata ulaşamadık. Bu nedenle müellifin, Sultan Alâeddin Medresesinde eğitim faaliyetinde bulunup bulunmadığı da bilmemektedir. Bunun yanı müellifin Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) *Avâmil* adlı eserine yazmış olduğu bir şerhin elyazması nüshası Süleymaniye kütüphanesi İbn Mirza bölümünde bulunmaktadır.

2. Müellifin Yaşadığı Yakın Döneme Ait Sinop'ta Eğitim Kurumları

Alâeddin Câmisi yanında yer alan Sultan Alâeddin Medresesi Sinop'ta bulunan tek medresedir. Medresenin ne zaman eğitim faaliyetine başladığı bilinmemekle birlikte, Alâeddin Camii'nin büyük Selçuklu Hükümdarı I. Alâeddin Keykubad (ö. 1237) tarafından Atabeg Ayas'a

⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin Âsârü'l-Musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, I, s. 510(önsöz).

⁶ Hulûsi Kılıç, "Bağdatlı İsmâil Paşa", DİA, Ankara: TDV Yayınları, IV, 1991, s. 447-448.

⁷ Ömer Faruk Akün, "Kilisli Rıfat Bilge", DİA, Ankara: TDV Yayınları, XXVI, 2002, s. 18.

⁸ Casim Avcı, "Rum", DİA, İstanbul: TDV Yayınları, XXXV, 2008, s. 225.

⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955, II, s. 70 (fihrist).

¹⁰ Tunay Karakök, "Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 222.

¹¹ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Koomduk İlimler Jurnali*, Volume 2, Issue. 3, 2002, s.385-386.

¹² Numan Durak Aksoy, Halis Adnan Arslantaş, "Anahatlarıyla Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Eğitim-Öğretimde Kurumsal Değişim", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 1, 2010, s. 478.

inşa ettirildiği ve bu eserin Trabzon Komnenosları'nın 1261'deki işgali sırasında tamamen yıkıldığı, 1268'de de Muînüddin Pervâne tarafından eski temelleri üzerine ihya ettirildiği kuvvetli bir ihtimal olarak ileri sürülebilir.¹³

1560 ve 1582 tarihli evkâf tahririne ait mufassal defterlerden bu dönemde Sultan Alâeddin Medresesinde eğitim faaliyetinin sürdürüldüğü bilinmektedir. Kayıtlardan elde edilen bilgiye göre eğitim faaliyetleri için vakıf gelirlerinden müderrise 4.454 akça ve talebelerine ise 2.530 akça tahsis edilmiştir.¹⁴ Müderrisin günlük yevmiyesinin yaklaşık 12.5 akça olması nedeniyle bu medresenin Haşiye-i Tecrid/ yirmili medrese olarak eğitim yaptığını söyleyebiliriz.¹⁵

Bu dönemdeki eğitim kurumlarıyla ilgili daha fazla bilgiye ulaşamadık. Bu bilgi eksikliğine 30 Kasım 1853 tarihinde yaşanan Rus Karadeniz filosunun Sinop Rus Baskınının etkisi de büyüktür. Nitekim bu baskın esnasında Osmanlı donanmasını batırıp mağlup eden Rus gemilerinin sonrasında şehri topa tutmuş, bilindiği kadarıyla 7 mescit, 2 mektep ve Müslümanlara ait 247 ev ile 170 dükkân yanmış bunun yanı sıra sivil kayıplar da yaşanmıştır.¹⁶

H. 1288/m.1871 tarihli Kastamonu Salnamesi kayıtlarına göre 221 tanesi Sinop Sancağında (Sinop'ta 71, Boyabat'ta 124, İstefan'da 26) sıbyan mektebi yer almaktadır. Sıbyan mektepleri, 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuyup yazma, bazı dinî bilgiler ve dört işlemden ibaret olan matematik derslerinin verildiği eğitim kurumlarıydı. Yine aynı Salnamede vilayet genelinde bulunan medreselerin sayıları ve yerleri belirtilmemekle birlikte sadece tamir edilenlerin sayıları yer alır.¹⁷

3. Zübdetü'l- İ'lal Adlı Eser

Mahmûd b. Hasan Sinobî'nin *Zübdetü'l- İ'lal* isimli eserin yazma tek nüshası Milli Kütüphanede yer almaktadır. Eserin başka nüshasının tespit edilememesi ve eser üzerinde yer yer karalamalarla düzeltme yapılması, varakların kenarlarında ve dipnot olarak bir yazı bulunmaması bu nüshanın yazar nüshası olduğu kanaati uyandırmaktadır.

Eser 200x156 - 160x98 mm. ölçü aralığında her biri 21 satırdan oluşan 10 varaktan oluşmaktadır. Suyolu filigranlı kâğıt üzerine nesih hattıyla yazılmıştır.¹⁸

Müellif eserine klasik kitaplarda olduğu gibi Allah'a hamd, Hz. Peygambere sena ederek *الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَ بَنِي آدَمَ بِالْعِلْمِ وَ الْعَمَلِ جَمِيعِ الْعَالَمِ وَالصَّلَاةِ وَالسَّلَامَ عَلَى مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْعَرَبِ وَ الْعَجَمِ* cümlesiyle başlar. Sonrasında kendisiyle birlikte anne babasına bağışlanma diler. Ardından eserin ortaya çıkmasına neden olan ihtiyacı, dönemin medrese talebelerinin yoğun çabalarına rağmen sarf yapılarını ve inceliklerini sözlük ve ıstılah manalarıyla birlikte anlamakta zorluk çekmeleri olarak

¹³ Esemeli, Deniz; "Alâeddin Camii ve Medresesi", DİA, İstanbul: TDV Yayınları, II, 1989, s. 329.; Ahmet Gül, "Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri", Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s.19.

¹⁴ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008, s.299.

¹⁵ "...medarisin ednaları yirmişer badehu yirmi beşer akçe vazife ile muayyen oldu ve talebesi muhtasarat tahsilinden sonra müstaid olduklarından haşiye-i tecrid talim etmek münasip görüldü, hattâ ol medreseler haşiye-i tecrid medarisi ile meşhur oldu.." Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 17 (dipnot 1).

¹⁶ Besim Özcan, *Rus Donanmasının Sinop Baskını*, (Yayımlanmamış Doktora, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), s. 128.

¹⁷ Tunay Karakök, "H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2010, s. 272.

¹⁸ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <http://yazmalar.gov.tr/eser/zubdetul-ilal/134020>, 01.06.2018.

belirtir. Kendisine yapılan müracaat neticesinde sarf ilmini tedris etmeye başlayan küçük büyük bütün talebeleri bilgi sahibi yapmak için içerisinde sarf ilmini özetlediği, bazı konuları ise tafsilatlı olarak ele aldığı “Zübdetü'l-İlâl” adlı eserini Türkçe olarak kaleme alır. Sinobî, sarfla ilgili nadir kullanımlar veya çok yaygın olarak bilinenler dışında tüm konulara temas ettiğini eserin girişinde özellikle vurgular. Eser, *Aksamaların i'lallerinin ahvali inşaallâhu Teâlâ beyan olunur eğer sual olunursa* ifadeleriyle son bulur.¹⁹

3.1. Eserde Dilbilgisi Kurallarını Tespit Etmede İzlenen Yöntem

Müellif, kendisinden önceki dilbilimcilerin de yaptığı gibi, görüşlerini genel kabul gören Arapça lafızlarla destekler, Kur'an-ı Kerim ayetlerini şahid olarak kullanır. Eserde لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ 20 الإعْجَامُ يَثْرَكُ كَثِيرًا إِذَا حُرِكَ السَّاكِنُ حُرْكَ بِالْكَسْرِ، النَّاعِبُ كَالْقَاضِي، وَ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا²¹ ve إِلَى النَّهْكَةِ²⁰ cümlelerinde olduğu gibi genel mantık ve dil kuralları ile klasik dil kitaplarından örnek cümlelerle istişhad edilir. Sarf kuralları tespit edilirken ilk dönem Arap nahivcilerinin görüşleri isim belirterek ele alınır. Bu doğrultuda, emsile-i muhtelifedeki 24 siyganın sıra düzenini kalıp-anlam ilişkisi bağlamında açıklayan müellif Arap dili klasik kaynaklarını referans alır.²²

3.2. Eserde Dilbilgisi Kurallarının Açıklanmasında İzlenen Yöntem

Müellif, ele aldığı konuları karşılıklı soru-cevap yöntemi²³ kullanarak izah eder. Çoğunlukla “eğer sual olunursa...” diyerek yönelttiği soruları, hayali bir kişiden gelmiş gibi cevaplandırılarak itiraz edilecek açık bir nokta bırakmaz. Bu yöntem klasik Arap dili nahivcilerinden Sibeveyhi'nin *el-Kitabında*, özellikle de Müberred'in *el-Muktedab* adlı eserinde “فَإِنْ قَالَ قَائِلٌ” şeklinde başlayarak farazi bir kişiye sordurulan soruların cevaplandırılması suretiyle dilbilgisi kurallarının açıklanması şeklinde karşımıza çıkar. Bu bağlamda eserde cevaplanan 68 adet soru tespit edilmiştir.

Eserde ele alınan sarf kuralları hakkında sadece bir yönlü açıklamayla yetinilmeyip detaylı bilgilendirme yapılır, çoğunlukla “yahud” lafzıyla birlikte birden fazla alternatif bakış açısıyla desteklenen sonuç ortaya konur.²⁴

Müellifin eserde sıklıkla kullandığı kelime ve terkipler ise şöyle sıralanabilir: “eğer sual olunursa...” 43, “musannif” 30, “yahud” 20, “takdim” 20, “mukaddem” 18, “ötürü” 17, “tab'an” 13, “eğer” 12 defa.

3.3. Görüşleri Belirtilen Dilbilimciler

Eserde görüşleri belirtilen Arap dilbilimcilerinden Sibeveyhi (ö.180/796) 4, Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö.175/791) 2, el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) 4, el-Ferrâ (ö.207/822) bir defa zikredilir. Ayrıca 9 yerde isim belirtilmeden sadece “bazıları” belgesiz zamiri kullanılarak farklı görüşler aktarılır.

3.4. Eserde Yapılan Dilbilgisi Değerlendirmeleri

Müellif, eserde yer verdiği dil ekolleri ve dilbilimcilerin görüşleri arasında tercihte bulunur. Örneğin Kufe ve Basra dil ekolleri arasında ihtilafli konulardan iştikâk ve emr-i hâzırın

¹⁹ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 1^a, 10^a.

²⁰ Bakara 2/195.

²¹ Ra'd 13/43.

²² Bkz. Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 5^b, 6^a, 10^a.

²³ Betül Can, “Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri”, *EKEV Akademik Dergisi*, Sayı 44, 2010, s. 313.

²⁴ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 5^b, 6^a.

irâbına değinir. Basra dil ekolünün emr-i hâzırın mebni olduğunu kabul eden görüşünü daha isabetli bulurken masdarın veya mazi fiilin iştikâkdaki durumuyla ilgili bir tercihte bulunmaz. Yine, taaccub ifade eden مَا أَتَصَرَّه'nun irâbı konusunda mâ'nın ism-i mevsul olduğuna dair Ahfeş'in görüşüne karşılık Sibeveyhi'nin nekra bir mübtada olduğu fikrini destekler.²⁵

3.5. Eserde Konuların Sıralamasında İzlenen Yöntem

“Emsile-i muhtelif” olarak tabir edilen siygalar emsile tablosunun bilinen sıralaması bağlamında aşağıdaki şekilde eserde yer alır.

Siyga	Kelime	İsim/Fiil	No	Siyga	Kelime	İsim/Fiil	No
Emr-i Hâzır	أَتَصَرَّ	Fiil	13	Mâzi	تَصَرَّ	Fiil	1
Nehy-i Hâzır	لَا تَتَصَرَّ	Fiil	14	Muzâri	يَتَصَرَّ	Fiil	2
İsm-i Zaman, İsm-i Mekân, (Mimli Masdar ele alınmaz)	مَتَصَرَّ	İsim	15	Masdar	تَصَرُّاً	İsim	3
İsm-i Âlet	مُتَصَرَّ	İsim	16	İsm-i Fâil	تَاصَرَّ	İsim	4
Masdar-ı Binâ-i Merre	تَصَرَّة	İsim	17	İsm-i Mef'ûl	مَتَصَوَّر	İsim	5
Masdar-ı Binâ-i Nev'i	يَتَصَرَّة	İsim	18	Cahd-ı Mutlak	لَمْ يَتَصَرَّ	Fiil	6
İsm-i Tasgîr	تُصَيَّر	İsim	19	Cahd-ı Mustagrak	لَمَّا يَتَصَرَّ	Fiil	7
İsm-i Mensûb	تَصَرِّي	İsim	20	Nefy-i Hal	مَا يَتَصَرَّ	Fiil	8
Mübâlağalı İsm-i Fâil	تَصَارَّ	İsim	21	Nefy-i İstikbal	لَا يَتَصَرَّ	Fiil	9
İsm-i Tafdîl	أَتَصَرَّ	İsim	22	Te'kid-i Nefy-i İstikbal	لَنْ يَتَصَرَّ	Fiil	10
Fiil-i Taaccubu Evvel	مَا أَتَصَرَّه	Fiil	23	Emr-i Gâib	لِيَتَصَرَّ	Fiil	11
Fiil-i Taaccubu Sani	أَتَصَرَّ بِهِ	Fiil	24	Nehy-i Gâib	لَا يَتَصَرَّ	Fiil	12

3.6. Eserin Muhtevası

Zübdetü'l-İlâl (زُبْدَةُ الْإِلَال) “i'lâlin özeti” anlamındadır. Sarf ilminde “i'lâl” ıstılahından illet harflerindeki değişim anlaşılmasına karşılık, eserde ele alınan konular değerlendirildiğinde müellifin bu isimlendirmeyi sözlük anlamıyla kullandığı, kelime morfolojisinde meydana gelen her türlü değişikliğin nedenini kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim eserde bir yandan “emsile-i muhtelif” siygalarındaki kelime yapısı incelenirken diğer taraftan bu siygaların birbirlerine göre öncelikli gelme nedenleri üzerinde durulur.

Müellif, eserin başında “emsile” kelimesini sözlük ve ıstılah anlamları açısından inceler: sözlük anlamının “fiil ve isimlere ait çeşitli siygalarla bu siygalardaki çekimler” olduğu; ıstılahta ise “bir kelimenin manasını değiştirmek için siyga ve zamirini değiştirme” manasına gediğini belirtir. Yukarıdaki tablodaki sıralama çerçevesinde 24 siygaya ait açıklama yapar. Ele alınan konular sırasıyla aşağıda aktarılmıştır.

1. Mazi Fiil: Emsile tablosunda ilk sırada تَصَرَّ → يَتَصَرَّ fiilinin mazi → muzâri siygaları yer alır. Arap dilinde mazi fiil asıl olması nedeniyle ondan türeyen ve fer'i olan muzâri fiilin

²⁵ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 2^b, 3^a, 5^b, 9^a, 10^b.

önünde yer alır. Bu iki fiilden نَصَرَ'nın geçmişe, يَنْصُرُ'nun geleceğe delâlet etmesi mâzinin muzâriye göre öncelikli olmasını gerektirir. Ayrıca mazinin sözlük anlamı “geçmişte olan”, ıstılah anlamı ise “belirtildiği andan önceki zaman” ve “geçmiş zamanda bulunan fiil” olması nedeniyle mazi fiil ilk sırayı hak eder.²⁶

2. Muzâri Fiil: “Benzeyen” anlamına gelen “muzâri” kelimesi, fiilin nekra olan ism-i fâile hareke ve harekesizlik (sükûn) olarak benzediğini ifade eden bir sıfattır. Muzâri fiille ism-i fâilin benzeşmesi; ismi fâile, muzâri fiilin âmîl olma vasfını kazandırırken muzâri fiile de ism-i fâil gibi i'râb olma özelliği verir.²⁷ Sadece müenneslik nûnu eklenen, fâili cem-i müennes olan muzâri fiiller, fiil taraflarının galip gelmesi nedeniyle mebnidir.

İstılahta ise “muzâri” fiil şimdiki zamanın başlangıcına işaret eder. Muzâri fiil, mazi fiilin başına eteyne (أَتَيْنَ) harflerinden biri eklenerek elde edilir. Rubâi bablar dışındaki muzâri fiilin ma'lum alameti muzâraat harfinin fethalı olmasıdır. Rubâi babların tamamında ise muzâraat harfinin dammeli olup fiilin sondan bir önceki harfinin kesralı olması ma'lum alameti, fethalı olması ise meçhul alametidir.²⁸

Müellif sarîh masdarı ele almadan önce kelimenin kaç kısımdan oluştuğunu klasik sarf - nahiv kitaplarındaki tarif üzerinden açıklar: kelime; isim, fiil, harf olarak üç kısımdır. Harf, “tek başına bir anlamı olmayan ve mazi, muzâri ve istikbâl anlamı taşımayan”; isim, “bir manası olan ancak mazi, muzâri veya istikbâl anlamı barındırmayan”, fiili ise “bir mana taşıyan ve mazi, muzâri veya istikbâl anlamı bildiren” kelimelerdir. Mazi fiil ma'lum olduğunda ilk harekesi fetha, meçhul olduğunda ise ilk harekesi damme ve sondan bir önceki harekesi de fethadır.²⁹

3. Masdar: “Masdar” kelimesi olayın “gerçekleştiği yer” anlamındadır. Basra ekolüne göre fiil ondan meydana gelmesi nedeniyle ıstılahi bir anlam kazanmıştır. İsim olan masdar ıstikakda asıl olmasına rağmen fiilin amelde asıl olması muzâri fiili emsilede daha önceye taşır. Zira fiil amelde asıl, isim ise ikincil durumdadır. İstikakta asıl olan masdara itibar edilmeyip fiilin ameldeki asliyetinin öne çıkmasına masdarın tenvinli gelmesi bir karinedir. Nitekim burada fiil âmîl, masdar ise ma'mûl olur. Bu konuda diğer bir yaklaşım ise fiilin amelde asıl olarak genel kabul görmesi yanında masdarın ıstikakda asıl olmasının Basra ve Kufe ekollerinde ihtilafı bir konu olmasıdır. Bu nedenle asıl olan ihtilafı olandan önce gelir. Masdar kendisinden müştak olan ism-i fâil ve ism-i mef'ûlden önce gelir.³⁰

4. İsm-i Fâil, 5. İsm-i Mef'ûl: İsm-i fâilin sözlük anlamı “işleyen”dir. Ma'lum muzâri fiilden müştak olan ve kendisiyle olayın gerçekleştiği kişiyi belirten isimdir. İsm-i fâil, gerek lâzım gerek muteaddî her bir fiilden gelmesi nedeniyle sadece muteaddî fiilden gelen ism-i mef'ûlden önceliklidir. İkinci olarak fiil, ism-i fâil için “ortaya koyduğu”; ism-i mef'ûl için ise “üzerinde gerçekleşen”dir. Fiili gerçekleştiren, üzerinde fiil gerçekleşenden önce gelir. Üçüncü olarak, ism-i fâil ma'lum muzâri fiilden, ism-i mef'ûl ise meçhul muzâri fiilden müştaktır. Meçhul muzâri

²⁶ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 1^b- 2^a.

²⁷ Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Muktedab*, thk. Abdulhâlık Udayme, Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2010, II, s. 92-93.

²⁸ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 2^a, 2^b.

²⁹ Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed Harun, V, Mektebetü'l-Hânicî, Kâhire, 1982, I, s. 12; Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 3-4; Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 2^b.

³⁰ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 2^b- 3^a.

fiilden müştak olan ism-i mef'ûlün sözlük anlamı “üzerinde olayın gerçekleştiği kişi” demektir. Bu surette ma'lum meçhulden önce gelir.³¹

Müellif, edatlarla birlikte çekimlenen muzâri fiillerden önce cezm eden edatlar hakkında bilgi verir.³² *إِنْ* asıl olmakla beraber diğerleri ona uyararak amel eden toplam beş harf muzâri fiili cezmeder.

Örnek	Cezm eden edat	Örnek	Cezm eden edat	Örnek	Cezm eden edat
لَمَّا تَضْرِبْ	لَمَّا	لَمْ يَضْرِبْ	لَمْ	إِنْ تَكْرَمْنِي أَكْرَمُ	إِنْ
		لَا يَضْرِبْ	لَا (Nehiy lâsı)	لَيَضْرِبْ	ل (Emir lââmı)

إِنْ harfi iki muzâri üzerinde amel etmesi nedeniyle, uzayan söze hafiflik getirmesi için *إِنْ*'e cezim³³ ameli verilir. Sahih muzâri fiil üzerinde amel ettiğinde müfredlerin harekesini düşürür. Müfredin harekesinin düştüğü durumlarda fiilin sonunda gelen nûnlar da düşer.³⁴ Sadece irâb nûnu olmayan ve fâil alameti olan cem-i müennes nûnları düşmez. Bu fiiller mebnî olması sebebiyle mahallen cezm olur.³⁵

6. Cahd-ı mutlak (لَمْ), 7. Cahd-ı mustağrak (لَمَّا): *لَمْ*'in ifade ettiği cahd-ı mutlak sözlük anlamı olarak “inkar”, ıstılah anlamı olarak ise “mazideki lafzı nefyetmek”tir. Cahd-ı mustağrak da sözlük anlamı olarak “kaplanmış” demektir. *لَمْ* ve *لَمَّا* cezmeden edatlardandır. *إِنْ* mazi fiile muzâri manası verdiği gibi *لَمْ* ve *لَمَّا* da muzâri fiilin anlamını maziye çevirerek nefyeder. Farkları ise; *لَمْ* *نَدِمَ الشَّيْطَانُ لَمَّا يَنْفَعُهُ النَّدَمُ* (Âdem pişman oldu, pişmanlığı fayda etmedi.) örneğinde olduğu gibi *لَمْ* verdiği haberle sadece geçmiş nefyederken devam bildiren *لَمَّا* ise *نَدِمَ الشَّيْطَانُ لَمَّا يَنْفَعُهُ النَّدَمُ* (Şeytan pişman oldu, pişmanlığı şu ana kadar fayda etmedi.) örneğinde olduğu gibi mazi ve muzâri tüm zamanı nefyeder. İkinci fark *لَمْ* müfred iken *لَمَّا* birleşiktir (لَمْ+مَا). Üçüncü fark *لَمَّا تَضْرِبْ* şeklinde bir cümle kurulduğunda öncesinde cezm eden *إِنْ* gelmediği halde *لَمْ تَضْرِبْ* şeklinde bir cümle kurulabilir. Dördüncüsü ise *لَمَّا* hem isim hem de harftir, *لَمْ* ise sadece harftir.³⁶ *لَمَّا* dört kısımdır: Muzâri fiilden önce gelirse cezm eden edat, mazi fiilden önce gelirse *لَمَّا كَانَ* gibi lafzen veya muzâri fiilden sonra gelirse *لَمْ يَضْرِبْ* gibi manen *جِئْ* manasında zarf olur. Bunun dışında *إِلَّا* manâsında istisna anlamı da bildirir.³⁷

8. Nefy-i Hal (مَا), 9. Nefy-i İstikbal (لَا) : Hal, mâzinin nihâyeti, muzârinin bidayetine denir. *مَا يَضْرِبْ* (Henüz dövmedi.) maziden haber vermesi nedeniyle halden haber veren *مَا يَضْرِبْ* dan (Dövmüyor.) önce gelir. Hal, istikbâlden önce olması nedeniyle *مَا يَنْصُرْ* (Yardım etmiyor.) da *لَا يَنْصُرْ* dan (Yardım etmeyecek.) önce yer alır. *لَا يَنْصُرْ* nefy-i istikbâl olması sebebiyle te'kîdi nefy-i istikbâl olan *لَنْ يَنْصُرْ* en (Kesinlikle yardım etmeyecek.) önceye alınmıştır.³⁸

³¹ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 3^a.

³² Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 3^a- 3^b.

³³ “Cezm “hazfetmek” demektir. Fiilin sonu harekeli olduğunda hareke, sâkin olduğunda ise harf hazfedilir. Bkz. Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 134.

³⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. ‘Abdu’s-Selâm Muhammed Harun, Kâhire: Mektebetu’l-Hânicî, 1982, I, s. 23.

³⁵ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 3^b.

³⁶ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 3^b.

³⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabi, h. 1407, I, s. 102; Nizar Atallah Ahmed Salih, *Envâ’ (لَمَّا) ve maânîha fi’-Kur’ân-ı Kerim fi Dav’i Tefsîri’l-Keşşâf liz’Zemahşerî*, Ulûmu’-Şerîyyeti ve’l-Kânûn, Cilt 41, Sayı 3, 2014, s. 919-934.

³⁸ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 4^a.

10. Te'kîd-i nefy-i istikbâl (لَنْ): لَنْ fiile benzeyen أَنْ'ye benzerliği ve muzâri fiilin başına gelmesi dolayısıyla لَنْ'de olduğu gibi nasb eder. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî de nasb edatlarının لَنْ'le birlikte amel edeceğini belirtir. Bu itibarla لَنْ يُضَرِّبُ denilebilmesi için يَضْرِبُ (أَنْ) şeklinde takdir edilir.³⁹ Ferra'ya göre bu edatın aslı لَا olup nûn elife bedel gelir.⁴⁰ Halil'e göre de لَنْ'la لَنْ'dir. Tahfif sonucu hemzenin, iki sakın harfin yan yana gelmesi nedeniyle de elifin hazfı sonucu edat لَنْ şeklini alır. Bu nedenle tekid bildiren لَنْ; لَا nedeniyle nefy, أَنْ nedeniyle de nasb eder.⁴¹

11. Emr-i Gâib: لَنْ ihbârî olması nedeniyle inşaî olan لَنْ'ın önce gelir. Emir lââmı da لَنْ'e benzediği için cezmeder. Mâzi fiil öncesinde gelen لَنْ fiilin manasını kesinlikten (meczûm) ihtimale (meşkûk) çevirdiği gibi emir lââmı da muzâri fiili ihbârîden inşaîye dönüştürür.

Müellif, istilâh olarak kullanılan meczûm kelimesini burada sözlük anlamıyla kullanır. Karışıklığa yol açabilecek bu durum klasik Arap dili kaynak eserlerinde de görülür.⁴²

Emir lââmı, tekid lââmından ayrılması ve cer eden lâma benzemesinden dolayı daima kesralıdır. Zira lafzen benzerlikleri ortadadır. Manen ise fiillerdeki cezm isimlerdeki cerre benzer. Cer eden lââm zahir ismin başında لَنْ'de olduğu gibi kesralı, zamirlerde ise فَهْ gibi fethalı olur. لَنْ örneğindeki iptida lââmıyla karışmasını önlemek için zahir isimlerin başında kesralı gelir. Zamirlerle birlikte geldiğinde ise aslen mebnidir. Mebnide asıl olan sükûn iken sakın olamayan bu harf sükûna en yakın hareke olması nedeniyle fethayla harekelenir.⁴³

12. Nehy-i Gâib: Nehiy lâ'sı da emir lââmı gibi amel eder. Nehiy lâ'sı cezmetmesiyle nefiy lââmından ayrılır.⁴⁴

13. Emr-i Hazır: Sözlük anlamı olarak “emretmek” anlamını taşıyan emirdir. Istilâh olarak da hakiki ve mecazi olmak üzere iki manaya gelir: fâilden fiil talebine “hakiki emir”, fiil talebinde kullanılan أَنْصُرُ gibi lafza da “mecazi emir” denir. Emir üç şekilde gerçekleşir: أَقِيمُوا الصَّلَاةَ (Namaz kılın.) gibi yukarıdan aşağıya olduğunda “emir”, aşağıdan yukarıya olduğunda اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي (Allah'ım beni affet.) gibi “dua”,⁴⁵ aynı düzeyde olursa “rica” denir.⁴⁶

14. Nehy-i Hazır: Nehyin Sözlük anlamı “yasaklama”dır. Istilâhi anlamı ise hakiki ve mecazi olarak ikiye ayrılır. Fâilden fiili terketmesini istemeye “hakiki nehiy”, fiilin terkininin istendiği أَنْصُرُ لَا gibi lafza da “mecazi nehiy” denir. أَنْصُرُ لَا beş nedenle لَنْ'dan önce gelir.⁴⁷

1- أَنْصُرُ لَا gâibe, أَنْصُرُ ise muhataba emirdir.

2- أَنْصُرُ لَا ademi (olumsuz), أَنْصُرُ ise vücûdidir(olumlu).

3- أَنْصُرُ لَا mezidun aleyh, أَنْصُرُ ise mezittir.

4- Emir ve nehiy bildiren fiiller muzârilerinden müştaktır. Muzâri yapıyı koruyan fiil daha önceli gelir.

³⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî 't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabi, Beyrut, h. 1407, I, s. 102; Ebu'l-Bekâ' Abdullah b. el-Huseyn b. Abdullah el-'Ukberî el-Ba'dâdî Muhibbî'd-dîn, *et-Tebyîn 'ani'l-mezâhibi'l-nahviyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Abdurrahman el-'Useymin, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1986, s. 240.

⁴⁰ Ebû Zekeriyya Yaya b. Ziyad b. Abdullah b. Manzûr ed-Düleymî el-Ferra, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf Necati ve diğ., Dâru'l-Mısriyye lit'-Te'lîf ve'l-Terceme, Mısır, ty., I, s. 224.

⁴¹ Sibeveyhi, *el-Kitab*, III, s. 5; Müberred, *el-Muktedab*, II s. 8; Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 4^a, 4^b.

⁴² Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 191; II, s. 280.

⁴³ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 4^b, 5^a.

⁴⁴ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 5^a.

⁴⁵ Müberred, *el-Muktedab*, IV s. 175.

⁴⁶ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 5^a.

⁴⁷ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 5^b, 6^a.

5- *لَا يَنْصُرُ* gâibden müştak olması nedeniyle muhâtabdan müştak *أَنْصُرُ*'un önünde yer alır.

İ'lâl olan emr-i hâzır, Basra dil ekolüne göre sükûn üzere mebnî, Kûfe dil ekolüne göre mukadder bir lâmla meczûmdur. Muzâri fiil hareke ve sükûn yönüyle nekra ism-i fâile benzemesi nedeniyle murâb olmuştur. Muzâri muhatap fiille muzâri emir fiili ayırmak için de ism-i fâile benzemesine bakılmadan muzâraat harfi hazfedilmiştir. Fiil aslen mebnî olması nedeniyle aslına döner. Mebnî kelimelerde asıl olan sükûn olması nedeniyle emr-i hâzır sükûn üzerine mebnîdir.

Kufelilere göre muzâraat harfinin hazf olmasına karşılık yerine gelen vasıl hemzesi muzâri fiille ism-i fâil arasındaki benzerliği *النَّاعِبُ كَالْقَاضِي* “vekil asıl gibidir.” kaidesi uyarınca devam eder. Bu itibarla emr-i hâzır murâb olup mukadder bir lâmla meczûmdur. Bu iki görüşten Basra ekolününki daha isabetlidir.⁴⁸

Emr-i hâzır, muzâri muhatap fiilden müştaktır. Bu ikisinin siygasını ayırmak için muzâraat harfi hazf olur. Muzâraat harfinden sonraki harf harekeli olursa *خَرَجَ* fiilinde olduğu gibi emir bu harfle başlar ve sonu sükûnla biter. Muzâraat harfinden sonraki harf sakın olursa *أَفْعَال* bâbı dışındaki bütün bablarda fiilin başına vasıl hemzesi getirilir. ‘Ayne’l-fiili meftûh ve meksûr olan fiillerin başındaki vasıl hemzesi *إِذَا خَرَجَ السَّائِكُ خَرَجَ بِالْكَسْرِ* (Sakin harekelenmesi gerektiğinde esre ile harekelenir.) kaidesince kesrayla harekelenir. ‘Ayne’l-fiili dammeli muzâri fiil ise bu harekeye uyularak *أَنْصُرُ* örneğinde olduğu gibi vasıl hemzesi dammelenir.⁴⁹

Emr-i hazırda birlikte gelen vasıl hemzesi muzârinin ‘ayne’l-fiiline uyarak *أَعْلَمَ* şeklinde fethalı gelmez. Çünkü *الإِعْجَامُ يُثَرِّكُ كَثِيرًا* (Harekeleme -yazı ve telaffuzda- çok terkedilir.)⁵⁰ kaidesince sonundaki harekesi göz ardı edildiğinde fiilin emir fiil mi yoksa muzâri fiil mi olduğu konusunda karışıklık yaşanır. Zira ifâl babında, muzâri nefsi mütekellim hemzesiyle yan yana gelen zâid hemze, telaffuz zorluğu yaşanmaması için hazfedilir. Ancak emr-i hâzırda mahzuf muzâraat harfinden sonra sakın bir harf gelmesi nedeniyle zâid katı hemzesi fethalı olarak geri getirilir.⁵¹

Emr-i hâzırın nehy-i hazırda önce gelmesinin nedeni ise emr-i hâzırın vücûdi bir eylemin gerçekleştirilmesiyle ilgili, nehy-i hazırın ise ademi bir eylemin oluşmasını önleme üzerine kurgulu olmasıdır. Nehy-i hazırın ism-i zaman ve ism-i mekândan önce gelmesinin nedeni fiilin amelde asıl, ismin ise fer‘i olmasıdır. Nitekim nehy-i hâzır fiil, ism-i zaman ve ism-i mekân isimdir.⁵²

15. İsm-i Zaman/İsm-i Mekân: Fiilin gerçekleştiği mekânı ve zamanı belirten muzâri fiilden müştak isimdir. Muzâri fiilden müştak ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i âletle gelen mîm, muzâraat harfi yerine gelir. Mîmi fethalı ism-i zaman ve ism-i mekân, mîmi kesralı ism-i aletten önce yer alır.⁵³

16. İsm-i Âlet: İsm-i âlet, aynı vezindeki ism-i zaman ve ism-i mekânla karışmaması için *مِنْصُرٌ* olarak kesralanır. Her ne kadar bunun aksi mümkün olsa da daha fazla kullanılan ism-i zaman ve ism-i mekâna kesradan daha hafif bir hareke olan fethanın gelmesi uygundur. Bunun yanı sıra ism-i âlette kesra yerine damme kullanılmamasının sebebi de ifâl *أَفْعَال* bâbındaki ism-i

⁴⁸ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 5^b, 6^a.

⁴⁹ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 6^a.

⁵⁰ Dinkûz, Şemseddîn Ahmed, *Şerhân ‘ala merâhu’l-ervâh fî ‘ilmissarf*, Şeriket’ul-Mektebe, Mısır, 2. Baskı, 1959, c.1, s. 57, 58, 85.

⁵¹ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 6^a.

⁵² Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 6^b.

⁵³ Müellif bu vezinle ilgili olarak ism-i mekân ve ism-i zaman için de kullanıldığını belirtir ancak mimli masdar vezni olarak açıklama yapmaz. Bkz. Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 6^b.

mef'ûlle karışma ihtimalidir. İsm-i âletin masdar-ı binayı merreden daha önce gelmesinin nedeni de zâid harfin نَصْرٌ'da önce نَصْرَةٌ'de sonra bulunmasıdır.⁵⁴

17. Masdar-ı Binâ-i Merre, 18. Masdar-ı Bina-i Nev'î: Masdarında tâ (ة) harfi olmayan fiillerin masdar-ı binâ-i merresi ve masdar-ı binâ-i nev'îsi tâ harfiyle birlikte gelir. Masdar-ı binâ-i nev'îsinin ilk harfi kesralıdır. Sülâsi mücerred masdarlarda رَحْمَةٌ örneğinde olduğu gibi tâ bulunduğunda رَحْمَةٌ حَسَنَةٌ, رَحْمَةٌ وَاحِدَةٌ, رَحْمَةٌ şeklinde sıfatlarla masdar-ı bina-i merre ve masdar-ı bina-i nev'î sarih masdardan ayrılır. Sonunda tâ bulunmayan rubâi, humâsi, sūdâsi masdarların masdar-ı bina-i merre ve nev'îsi de tâ'lıdır. Masdar-ı bina-i nev'îye bir sıfat eklenerek diğerinden ayrılır.

Örnek: إِكْرَامَةٌ, إِكْرَامَةٌ حَسَنَةٌ, أَشَدُّ إِكْرَامَةً, مَا أَشَدَّ إِكْرَامَةً, أَشَدُّ بِإِكْرَامَةٍ

Mezid fiilin asıl masdarında tâ varsa masdar-ı bina-i merre ve masdar-ı bina-i nev'î دَخْرَجَةٌ حَسَنَةٌ, دَخْرَجَةٌ وَاحِدَةٌ örneklerinde olduğu gibi bir sıfatla kullanılır.

نَصْرَةٌ daha hafif bir hareke olan fethayla başladığından نَصْرَةٌ'den önce gelir. Diğer bir ifa-deyle fetha daha üst, kesra ise daha alt mertebeye işaret eder. نَصْرَةٌ'in meftûh, نَصْرَةٌ'in meksûr olması ikisini birbirinden ayırır. Aksi mümkün olsa da نَصْرَةٌ, masdarın bir defa gerçekleştiğini bildirmesi nedeniyle vahdeti, birliği; نَصْرَةٌ ise masdarın çeşidini bildirmesi nedeniyle kesreti ifade ettiğinden mevcut durum daha uygundur. Zira fethanın daha hafif bir hareke olması önce gelmesini gerektirir. نَصْرَةٌ ise manasından ötürü نَصْرَةٌ'den sonra gelir. Bu nedenle ism-i tasğirin önünde yer alır.⁵⁵

19. İsm-i Tasğir: İsm-i tasğirin birinci harfi dammeli, ikinci harfi fethalı, üçüncü harfi ise sakın yâ'dır. Sülâsi ve rubâiden gelir humâsiden gelmez. İsm-i tasğirin dört vezni vardır.

فُعِيلٌ	فُعِيلٌ	فُعِيلٌ	فُعِيلٌ
قَاصِرٌ ← فُؤَيْصِرٌ	دِينَارٌ ← دُنَيْنِيرٌ	دِرْهَمٌ ← دُرَيْهَمٌ	نَصْرَةٌ ← نُصَيْرَةٌ

İsm-i tasğirin illetli harfi, vâv'dan hafif olması nedeniyle yâ olarak tercih edilmiş, cemi kelimelerle karışmanın diye de elif kullanılmamıştır.⁵⁶ Harflerde asıl bina (tek yazılış) ve bina da asıl sükûn olması nedeniyle أَجْمَلٌ,⁵⁷ حُتْلَى, سَكْرَاء, سَكْرَى gibi lafızlar kendi yapılarını koruyarak tasğir olduklarından bu vezinlerin haricinde kalır. Bu dört vezinde gelen kelimelerin ism-i tasğirleri فُعِيلٌ vezninde olmasına karşılık kelime sonundaki elifte bir değişiklik olmaması için hepsinin sondan bir önceki harfinin harekesi kesradan fethaya dönüştürülür.⁵⁸

İsm-i tasğir (نُصِيرٌ) isim olması asıldır. Bu nedenle, fiile müşabeheti olan, isim yönü ikinci planda kalan ism-i mensubdan (نُصْرِيٌّ) önce gelir.⁵⁹

20. İsm-i mensub: Sonuna mütakellim yâ'sı gibi öncesi kesralı şeddeli yâ alan isimdir. İsm-i mensub yâ'sı alan kelimelerdeki mensubiyet bazen hakiki, bazen de كَرْسِيٍّ'da olduğu gibi lafzen olur; bir varlığa isim olur ancak mensubiyet bildirmez. Müenneslik tâ'sı alan طَلْحَةُ da müennes olmayıp müzekkerdir. Bazen de hem lafzen hem mana olarak tesniye bildiren مِصْرَتَيْنِ ve

⁵⁴ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 6^b.

⁵⁵ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 7^a, 7^b.

⁵⁶ Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 237-239.

⁵⁷ Sibeveyhi, *el-Kitab*, III, s. 475.

⁵⁸ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, III, s.415-417, 490; Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 259, 279. Ebû'l-Bekâ Muvaffa-kuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-mufassal liz-Zemahşerî*, thk. İmil Bedî' Yakub, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, IV, s. 170.

⁵⁹ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 7^b, 8^a.

müenneslik bildiren فَاطِمَةٌ gibi anlamına uygun şekilde hakiki olur. İsm-i mensub, mübalağalı ism-i fâile göre fazla kullanılması nedeniyle daha önce gelir.⁶⁰

21. Mübalağalı İsm-i Fâil: Mübalağalı-ı ism-i fâilin kalıplarını aşağıdaki gibidir.

مَفْعُلٌ	فَعُولٌ	فَاعِلَةٌ	فَعِيلٌ	فَعُولٌ	فَعَالَةٌ	فَعَالٌ	Vezin
مَجْرَمٌ	فَرُوقَةٌ	رَاوِيَةٌ	صِدِّيقٌ، فَيِّيقٌ	جَهْلٌ	عَلَامَةٌ، نَسَابَةٌ	نَصَارٌ، جَهَالٌ، طَوَالٌ	Örnek
	فَعِيلٌ	فَعْلَةٌ	فَعْلٌ	فُعْلٌ	مَفْعَالٌ	مُفْعِيلٌ	Vezin
	أَسِيفٌ	لُعْنَةٌ، ضَحَكَةٌ	يَقِطٌ	عُقْلٌ	مِسْقَامٌ، مِزَارٌ	مُكْبِيبٌ، مِعْطِيرٌ	Örnek

Mübalağalı ism-i fâil, ism-i fâille irtibatlı olması nedeniyle ism-i tafdilden önce yer alır. İsm-i tafdîl de isim olması nedeniyle fiil olan مَا أَنْصَرَهُ'dan önceliklidir. مَا أَنْصَرَهُ ise ihbârî olması nedeniyle inşâî olan بِهِ أَنْصَرُ'den önce gelir.⁶¹

22. İsm-i Tafdîl: İsm-i tafdîl lâzım veya müteaddi fiilden gelerek cümlelerin esasını oluşturan fâilin tafdîlini bildirir, yalnız müteaddi fiilden gelen mef'ûlün tafdîlini bildirmez. Zira iki tür fiilden de gelebilen kelimenin tafdîli olur. İsm-i tafdîl، أَفْعُلُ veznindeki harflerin hepsini muhafaza edebilmesi için sadece sülâsî fiilden gelir. Zira أَفْعُلُ fiilinin zaid harfleri hazfedilip أَخْرَجَ denildiğinde bütün harflerin bu kelime içerisinde olup olmadığı bilinemez. Bunun yanı sıra ism-i tafdîl، sıfat-ı müşebbehe olan zahir renk ve kusurlar dışında (أَعْرَجُ، أَعْوَرُ) tüm sülâsî fiillerden türetilir. Zahir renk ve kusurların ism-i tafdîl olduğu söylense de sadece elvan-ı bâtiniden ism-i tafdîl gelir, diğerlerinden kıyası olarak gelmez.

23. Taaccub-u Evvel (مَا أَفْعُلُهُ)، 24. Taaccub-u Sâni (أَفْعُلُ بِهِ): Taaccub için مَا أَفْعُلُهُ ve أَفْعُلُ بِهِ şeklinde iki siyga vardır. Taaccubun siygaları inşâî mana taşımaları sebebiyle harfe benzedikleri için muzâri, emir, tesniye ve cemi olarak kullanılmazlar. Zira harflerin muzârisi emri ve nehyi de yoktur. Sülâsî mücerred fiillerin fiil-i taaccubu, ism-i tafdîl de olduğu gibi renk ve kusur bildiren fiillerden gelmez. Mübalağa anlamı taşımasından dolayı ism-i tafdîl gibi değerlendirilmeye tabi tutulur.

Lafız yönüyle birbirinde ayrı olan taaccub fiillerinden، مَا أَنْصَرَهُ fiilin üzerine fâili ilişkilendirmede (Bu fiili bu kişi nasıl yaptı.), أَنْصَرُ بِهِ de fâilden fiilin suduruna (Bundan bu fiil nasıl ortaya çıktı.) taaccub manasında kullanılır.

Sonuç

Müellifin açıklamaları doğrultusunda ve içeriği bağlamında *Zübdetü'l-İ'lâl* adlı eserin, emsile-i muhtelif ve muttarideyi öğrenen veya öğrenme aşamasında olan ancak felsefesini, kurallarını ve inceliklerini tam kavrayamamış öğrenci kitlesine hitap ettiği görülmektedir. Eserin müellife ait bir ders kitabı olarak medreselerde okutulup okutulmadığı konusunda kesin bir yargıya varmak zor olsa da, sarf ilmi öğrenen medrese talebeleri için te'lif edilen yardımcı bir kaynak olduğu noktasında herhangi bir tereddüt söz konusu değildir.

Sarf bilgisi öğretiminde asıl kaynak olarak kullanılan emsile-i muhtelif diye sıralanan 24 siyganın sıra düzenini kalıp-anlam ilişkisi bağlamında *Zübdetü'l-İ'lâl* adlı eserinde açıklayan

⁶⁰ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 8^a, 8^b.

⁶¹ Mahmûd b. Hasan Sînôbî, *Zübdetü'l-İ'lâl*, vr., 8^b.

Mahmûd b. Hasan Sînôbî'nin klasik Arap dili kaynakları başta olmak üzere sarf ve nahiv konusunda kendisinden önce yazılmış pek çok eserden yararlandığı görülmektedir. Eserin muhtevası bağlamında müellifin emsile-i muhtelifedeki siygaların taşıdığı anlam ve çekimlerle ilgili sarf kuralları hakkında bilgilendirmenin ötesinde Arapça sarf eğitiminde kullanılan bu materyalin diziliş felsefesini açıklamayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Bu itibarla siygaların birbirinden türeyişi, fiil ve isimle irtibatı, anlam yönüyle birliği veya kesreti ifade etmesi, fiillerin muzâri yapılarını koruyabilmesi, kullanım sıklıkları, emsile-i muhtelifedeki siygaların önceleyen sebepler olarak ifade edilmiştir. Ayrıca benzer siygalarda olup daha önde gelen kelimelerin telaffuz yönüyle daha hafif hareke aldığı, mezid harflerin karışıklığa neden olmayacak telaffuzu kolay harflerden seçildiği belirtilmiş; tasğiri yapılan bazı kelimelerin yapısını muhafaza etmek için ism-i tasğir siygasında gözlenen hareke değişikliği vurgulanmıştır.

Eserde sarf ilmi özetlenirken bazı konuların derinlemesine tahlil edilmesi, Basra ve Kufe Arap dil ekollerinin önemli temsilcilerinin görüşleri zikredilerek dile getirilen karşıt görüşlerin sistemli bir şekilde analiz edilip bu görüşler arasında tercihte bulunulması ve bu surette Arap Dili Morfolojisinin felsefi temel ve tartışmalarının irdelemiş olması, müellifin yaşadığı dönemde Sinop ölçeğinde 17. yy. sonlarında Osmanlı'da eğitim kurumlarında Arap dili öğretime ve araştırmalarına verilen önemi gösterir.

Kaynakça

- Aksoy, Numan Durak, Halis Adnan Arslantaş, "Anahatlarıyla Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Eğitim-Öğretimde Kurumsal Değişim", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 1, 2010, s. 471-488.
- Akün, Ömer Faruk, "Kilisli Rıfat Bilge", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, XXVI, 2002, s. 18.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin Âsârü'l-Musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1955.
- Can, Betül, "Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 44, 2010, s.305-320.
- Casim Avcı, "Rum", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, XXXV, 2008, s. 225.
- Dinkûz, Şemseddîn Ahmed, *Şerhân 'ala merâhu'l-ervâh fî 'ilmissarf*, Şeriket'ul-Mektebe, Mısır, 2. Baskı, 1959.
- Ebû Zekeriyya Yaya b. Ziyad b. Abdullah b. Manzûr ed-Düleymî el-Ferra, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf Necati ve diğ., Dâru'l-Mısriyye lit'-Te'lif ve'l-Terceme, Mısır, ty.
- Ebû'l-Bekâ Muvaffâkuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-mufassal liz-Zemahşerî*, thk. İmil Bedî' Yakub, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Ebu'l-Bekâ'Abdullah b. el-Huseyn b. Abdullah el-'Ukberî el-Ba'dâdî Muhibbî'd-dîn, *et-Tebyîn 'ani'l-mezâhibi'l-nahviyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Abdurrahman el-'Useymîn, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1986.
- Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabi, Beyrut, h. 1407.
- Esemenli, Deniz; "Alâeddin Camii ve Medresesi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, II, 1989, s. 329.
- Gül, Ahmet, "Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında dâru'l-Hadislerin Yeri", *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, 1997, s.19.
- Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 2008, s. 25-46.
- Karakök, Tunay, "H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2010, s. 267-276.

- Karakök, Tunay “Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı’da Medreseler: Bir Değerlendirme”, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 208-234.
- Kılıç, Hulûsi, “Bağdatlı İsmâil Paşa”, DİA, TDV Yayınları, Ankara, IV, 1991, s. 447-448.
- Müberra, Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Muktedab*, thk. Abdulhâlık Udayme, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 2010.
- Nizar Atallah Ahmed Salih, *Envâ’ (لُء) ve maâniha fi’-Kur’ân-ı Kerim fi dav’i tefsîri’l-Keşşâf liz’Zemahşerî*, Ulûmu’-Şerîyyeti ve’l-Kânûn, Cilt 41, Sayı 3, 2014. s. 919-934.
- Özcan, Besim, Rus Donanmasının Sinop Baskını”, (*Yayımlanmamış Doktora*, Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990).
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. ‘Abdu’s-Selâm Muhammed Harun, Mektebetu’l-Hânicî, Kâhire, 1982.
- Sînôbî, Mahmûd b. Hasan, *Zübdetü’l-i lâl*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv no: 06 Mil Yz A 4418.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 3-4.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008.
- Ürekli, Fatma, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Manas Üniversitesi Koomduk İlimler Jurnali*, Volume 2, Issue. 3, 2002, s.382-406.
- Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabi, h. 1407.

SİNOPLU NEBÎ B. TURHÂN'IN SİLSİLETÜ'L-CEVÂHİR ADLI ESERİNİN SARF İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Mehmet Faruk ÇİFÇİ *

Öz

Silsiletü'l-cevâhir; daha çok Hayâtü'l-kulûb adlı eseri ve Vahdet-i vücûd düşüncesine karşı tutumuyla bilinen, Edirne'de yaşamış olan ve Kemalpaşazade'nin yardımcısı olduğu söylenen Sinoplu Nebi b. Turhan b. Durmuş'un (ö. 936/1530-31?) el-Emsile isimli sarf risalesine yazdığı ve kaynaklarda bahsi geçmeyen otuz sekiz varaklık Arapça bir şerhtir. el-Emsile üzerine yazılan en eski şerhlerden biri olan bu eserin tespit edebildiğimiz kadarıyla tek nüshası mevcuttur ve bunu 1005/1596-97 yılında Yusuf b. Abdullah müellif nüshasından istinsah etmiştir. Müellif, mukaddimede herkesin anlayabileceği bir şekilde el-Emsile'yi şerh ettiğini ve oğlu Abdurrahman'ın istifade etmesi için birçok faydalı bilgiyi bu şerhe koyduğunu ifade etmektedir. Eserde sarf ilmine dair tarifler üzerinde özellikle durulduğu, bazı nahiv konuları hakkında da tatmin edici bilgilere ve açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Diğer yandan müellifin, kullandığı tariflerde genellikle el-'İzzî adlı eseri temel aldığı; bunun yanında bazı ifadelerinin de el-Maksûd adlı eser üzerine yazılmış olan ve yazarı bilinmeyen el-Matlûb isimli şerhteki açıklamalarla bire bir aynı olduğu görülmektedir. Eserde dikkatimizi çeken en önemli özellik, müellifin şerh ettiği el-Emsile nüshasıyla, elimizde bulunan matbu el-Emsile nüshaları arasında çok büyük farkların bulunmasıdır ki bu el-Emsile'nin zaman içinde değişikliklere uğradığının işaretidir. Biz sunacağımız tebliğde, bu eseri tanıtacak, onu sarf ilmi açısından değerlendirecek ve müellifine dair ilginç ayrıntılara değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Nebi b. Turhan es-Sinôbî, Silsiletü'l-cevâhir, el-Emsile

An Analysis of Nebi b. Turhan es-Sinôbî's Book Called Silsiletu'l-Jawahir in Terms of Morphology

Abstract

Silsiletü'l-cevâhir is a thirty-eight-page commentary written by Nebi b. Turhan b. Durmuş es-Sinôbî on morphology book called al-Amsile and not mentioned in the sources. Nebi b. Turhan is mostly known with his book named *Hayâtü'l-kulûb* and his attitude against wahdat al-wujûd thinking and he is also known as assistant of Kemalpaşazade. This commentary is one of the oldest commentaries on al-Amsila and as far as we can determine there is a single copy of the work written by Yusuf b. Abdullah in 1005/1596-97 from the author's manuscript. The writer says in the introduction: I have explained *al-Emsile* in a way that everyone can understand, and I have put in this study much useful information for my son Abdurrahman to take advantage of it. It seems that the book focuses specifically on the terms of morphology and there is satisfactory information and explanations about syntax in. In the other hand we see that the author based in his descriptions on the book named al-'İzzî and we also see that he copied some expressions from al-Matlûb Şarhi'l-Maksûd which is writer unknown book. The most important feature that attracts our attention in this

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, m.farukcifci@hotmail.com

book that there are a lot of differences between printed copies of al-Amsila and that copy which author is working on. This shows that al-Amsile has changed over time. So, in this presentation, we will introduce this book, evaluate it from the point of morphology science and will give interesting details about the author.

Keywords: Nebi b. Turhan es-Sinôbî, Silsiletü'l-cevâhir, *al-Amsila*.

Giriş

Bu bildiride Sinoplu Nebi b. Turhan'ın *Silsiletü'l-cevâhir* isimli *el-Emsile* şerhi incelenmiştir. Eserin özelliği Osmanlı medreselerindeki Arapça öğretiminde mühim bir yeri olan *el-Emsile*'nin ilk şerhlerinden biri, belki de ilk şerhi olmasıdır. Öte yandan şerh, vaizliği ve bazı sufilere karşı sert tutumuyla ön plana çıkmış olan Nebi b. Turhan'ın bir gramer eserini şerh etme tecrübesini yansıtmaması ve sadece bir nüshasına ulaşılabilmiş olması açısından da dikkatimizi çekmiştir.

Eserin ne zaman, hangi şartlarda ve hangi saiklerle yazıldığını daha iyi anlamak maksadıyla öncelikle yazar hakkında bilgi toplanmaya çalışılmış; bu maksatla bibliyografya kitapları, internet kaynakları ve yazarın diğer eserleri incelenmiş ve elde edilen bilgiler kaydedilmiştir. Diğer yandan Nebi b. Turhan'ın şerh ettiği *el-Emsile* nüshasındaki farklılıklar bizi *el-Emsile* nüshaları üzerinde de durmaya yönlendirmiştir. Bu maksatla elden geldiğince farklı nüshalara ulaşmaya çalışılmış; bu noktada yazmalar.gov.tr ve İSAM'ın Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı'ndan yararlanılmış, fırsat buldukça da yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde araştırma- lar yapılmıştır.

Muhteva bağlamında ise Nebi b. Turhan'ın eseri neden kaleme aldığı, nasıl bir yöntem takip ettiği ve hangi kaynaklardan yararlandığı tespit edilmeye çalışılmış ve yeri geldikçe bunlara işaret edilmiştir.

1. Nebi b. Turhan es-Sinôbî, Hayatı ve Eserleri

Öncelikle, müellifin hayatına ve kişiliğine kısaca değinmek istiyoruz. Nebî b. Turhan'dan bahseden en eski kaynak *Keşfü'z-zünûn*'dur. Kâtip Çelebi (ö. 1067 /1657) bu kaynakta, müellifin *Hayâtü'l-kulûb* adlı eserinden bahsederken “eş-Şeyh Nebî (ve denildi ki Abdülbârî) b. Turhân es-Sînôbî el-Vâiz... Edirne'de 936 (1529/1530) senesinde bu eseri tamamladı.” demektedir.¹ *Hediyetü'l-ârifin*'de ise “Abdülbârî b. Turhân b. Dürmüş es-Sînôbî, nezîlü'l-Edirne” şeklinde zikredilmiştir.² *Mu'cemü'l-müellifin*'de de aynı bilgiler tekrarlanmıştır.³

Hayâtü'l-kulûb ve *Silsiletü'l-cevâhir* adlı eserlerinin ve üzerinde *Risâle fî butlâni ba'di'l-mutasavvıfa* yazılmış olan iki sayfalık risalesinin mukaddimelerinde müellif; isim, künye ve nisbesini “Nebî b. Turhân b. Dürmüş es-Sînôbî”,⁴ şeklinde vermektedir.

¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, (Haz. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge) Maarif Matbaası, İstanbul 1941, c. I, s. 698.

² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, (Haz. Rifat Bilge, Mahmut Kemal İnal), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, c. I, s. 494.

³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1414/1993, c. II, s. 40.

⁴ Nebi b. Turhan b. Durmuş es-Sinobî, *Hayâtü'l-kulûb*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 2822, vr. 1 b; *Silsiletü'l-cevâhir*, İstanbul Süleymaniye Ktp., Ayasofya Bl., nr. 4627, 106 b- 144 a arasında, vr. 109 b; *Risâle fî budlâni ba'di'l-mutasavvıfa*, Ankara Milli Ktp., Elazığ İl Halk Ktp. Koleksiyonu, nr. 59/4, vr. 68-69.

Bazı sufilerin eleştirildiği ve hatta mülhid olmakla itham edildiği⁵ bu risale 1294/1877 senesinde İstanbul Ali Bey Matbaası'nda *Mecmû'atü'r-resâil fî Vahdeti'l-vücûd* içerisinde basılmıştır. Bu baskıda dikkat çeken noktaysa Nebi b. Turhan'ın "el-mu'îd li İbn Kemalpaşa"⁶ şeklinde tanımlanmasıdır. Biz, İbn Kemalpaşa (ö. 940/1534) ile Nebi b. Turhan'ın nasıl bir bağlantısı olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız için bu konu üzerinde durmayacağız. Şu kadar var ki Kemalpaşazâde 1500-1522 yılları arasında Edirne'de müderrislik ve kadılık gibi görevler yürütmüştür.⁷ Nebi b. Turhan da bu tarihlerde Edirne'de yaşadığı için bir şekilde onun yanında görev almış olma ihtimali vardır.

İmam Birgivî'ye nispet edilen (ö. 981/1573) *Dâmiğatü'l-mübtedi'în ve kâşifetü butlânî'l-mülhidîn* adlı eserinin kaynaklarından birinin Nebi b. Turhan'ın *Hayâtü'l-kulûb* isimli eseri olması⁸ onun, mezkûr dönemlerde özellikle de bid'at karşıtlarınca tanınan bir şahıs olduğunun işaretidir diyebiliriz. Bu husustaki tanınmışlığına daha kuvvetli bir delil Ömer Fânî Efendi'nin (ö. 1033/1624) *Samsâmü'l-hisâm* isimli eserini tamamen Nebi b. Turhan'ın görüşlerine cevap vermek için kaleme almış olmasıdır. Ömer Fânî bu eserinde, Nebi b. Turhan'ın tüm eleştirilerine tek tek cevap vermekte ve bu cevaplardan sonra Nebi b. Turhan hakkında bazen tahkir edici bazen de alaycı ifadeler kullanmaktadır.⁹ Ayrıca Ömer Fânî'nin sufilere yönelik bazı eleştirilerinden dolayı Nebi b. Turhan'ı tekfir etmesi ve onun daha hayattayken ölmüş olduğunu söylemesi Nebi b. Turhan'ın o dönemlerdeki durumu hakkında önemli bilgiler niteliğindedir.¹⁰

936/1529-1530 senesinde tamamladığı *Hayâtü'l-kulûb*'un mukaddimesinde Nebi b. Turhan'ın kullandığı ifadelerden anlayabildiğimiz kadarıyla bu eseri kaleme almasının sebeplerinden birisi peygamber makamı olarak gördüğü vaaz kürsüsüne layık görülmüş olması, ikincisi de ardından kendisine bakılan bir eser bırakanların dünya ve ahiretteki saygın konumlarına nail olmaktadır.¹¹ *Silsiletü'l-cevâhir* adlı eserinde ise oğlu Abdurrahman'a öğretmek için bazı fâidelere yer verdiğine değinmektedir.¹²

Bursalı Mehmet Tahir kaynak vermeden onun 936/1530-31 tarihinde vefat ettiğini ve Sinop'tan yetişen âlimlerden biri olduğunu söylemiştir.¹³

⁵ Bu risale hakkında bazı değerlendirmeler için bkz. Âdem Arıkan, "Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İnşa Etmenin İmkânı –Eleştirel Bir Yaklaşım–", *Osmanlı'da İlm-i Kelâm, Âlimler, Eserler, Meseleler*, İstanbul 2016, ss. 471-521, s. 490.

⁶ *Mecmû'atü'r-resâil fî Vahdeti'l-vücûd*, Ali Bey Matbaası, İstanbul 1294, s. 48.

⁷ Kemalpaşazâde'nin Edirne'de ifâ ettiği görevler şöyle özetlenebilir: Tahsilinden sonra ilk olarak Edirne'deki Ali Bey (Taşlık) Medresesi'nde, daha sonra Halebiye ve Üç Şerefeli medreselerinde, 1511 senesinde Sultan Bayezid Medresesi'nde müderris olarak görev yapmıştır. 1515'de Edirne kadılığına getirilmiştir. 1520 yılı başlarında önce Edirne Dârülhadi'si'ne, 1522'de yine buradaki Sultan Bayezid Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. Bu bilgiler için bkz. Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *DİA*, İstanbul 2002, c. XXV, ss. 238-240, s. 238.

⁸ Arıkan, "Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İnşa Etmenin İmkânı –Eleştirel Bir Yaklaşım–", s. 490.

⁹ Bkz. Ferzende İdiz, *Ömer Fânî Efendi ve Tasavvufa Dâir Üç Risalesi*, (Basılmamış Doktora Tezi Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı), Erzurum 2009, s. 230-250.

¹⁰ Konumuzla alakası kısıtlı olmasından dolayı biz burada Ferzende İdiz'in yukarıdaki tespitlerini paylaşmakla yetiniyor ve bu hususta bilgi sahibi olmak isteyenleri İdiz'in detaylı araştırmasına yönlendirmek istiyoruz. İlgili bilgiler için bkz. İdiz, *Ömer Fânî Efendi ve Tasavvufa Dâir Üç Risalesi*, s. 81- 84.

¹¹ Nebi b. Turhan b. Durmuş es-Sinobî, *Hayâtü'l-kulûb*, vr. 1 b.

¹² Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 109 b.

¹³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul ty., c. I, s. 352.

Hayatı hakkında ulaşabildiğimiz son bilgi ise Bağdat'taki İmâm-ı A'zam Fakültesi'nden bir grup öğrencinin Nebi b. Turhan'ın *Hayâtü'l-kulûb* adlı eserinin tahkikini yapmakta olduklarıdır.¹⁴

Ulaşabildiğimiz bu bilgilerin semeresi olarak özetle şunları söyleyebiliriz: Babasının adı Turhan, dedesinin adı Durmuş, oğlunun adı Abdurrahman ve nisbesi Sinôbî'dir. Ne zaman doğduğunu bilmiyoruz ancak vefatı 1530-1531'den sonradır. 1500'lü yılların başlarında Edirne'de yaşamış, Vahdet-i vücûd düşüncesine muhalif, sivri dilli bir vaizdir. -Mahiyetini tespit edemediğimiz bir tarzda- Kemalpaşazâde'nin Edirne'de yaşadığı dönemlerde onun yardımcılığını yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ulaşabildiğimiz eserleri *Hayâtü'l-kulûb*, *Silsiletü'l-cevâhir*, *Hikâye-i menkûle min Netâyici'l-fünûn*¹⁵ ve bazı sufileri tenkit için yazdığı iki varaklık risalesidir. Kaleme aldığı bu iki varaklık risalenin büyük ses getirdiği, lehinde ve aleyhinde taraftar bulduğu ve hatta tekfir edilmesine sebep olduğuna dair bilgilere yukarıda yer verilmiştir. Sufilerin bazı görüş ve davranışları bugün hala sosyolojik, psikolojik ve teolojik anlamda tartışılmakta olduğu için müellifin *Hayâtü'l-kulûb* adlı eseri hem Arap dünyasında hem de Türkiye'de bilim adamlarının dikkatini çekmektedir diyebiliriz.

2. *el-Emsile* ve *Silsiletü'l-Cevâhir*

Bu girişten sonra kısaca *el-Emsile* adlı eserden bahsetmek istiyoruz: *el-Emsile* gerek Osmanlı medreselerinde gerekse günümüzde Arapça'yı klasik usul üzere öğretmeye çalışan kurumlarda ilk olarak okutulan, ezberlenmesi kolay ve basit bir sarf kitabıdır. Buna dair medrese okuyanların dillerinde dolaşan: “*Emsile* evlek evlek, *Bina* yağlı börek, *Maksûd* karış kuruş, *İzzî*'de kırıldı kırı, yiğitsen *Merâh*'a giriş” şeklindeki şiir meşhurdur.¹⁶

el-Emsile adıyla şöhret bulmasının nedeni eserde sigalar verilmeden evvel bunların başlarına “misâlü ....”¹⁷ ya da “emsiletü ...”¹⁸ şeklinde başlıkların atılması olabilir diye düşünüyoruz. Ayrıca bu eserin “es-Sîga” şeklinde isimlendirildiğini gördüğümüzü de ifade etmek istiyoruz. Şöyle ki adını tespit edemediğimiz bir müellif *el-Emsile*'ye yazdığı şerhinin girişinde “Öğrencimin, benden Ali Radıyallahu anh'ın es-Siga isimli kitabını şerh etmem hususundaki isteği uzayınca ona icabet ettim” demektedir.¹⁹ Yine Nebi b. Turhan'ın *Hayâtü'l-kulûb* adlı eserinin nüshalarından birinin başında meçhul bir şahıs tarafından bir öğrencinin okuması gerekli olan eserlerin listesi çıkarılmış ve burada “Sarfî *Sîga*, *Binâ*, *Maksûd* ve *İzzî*, *Merâh*”²⁰ denilmiştir. Burada “*Siga*” ile kastedilenin *el-Emsile* olduğu açıktır.

Yıllarca medreselerde okutulmuş ve bugün hâlâ okutulmaya devam eden bu eserin müellifinin kim olduğunun belli olmaması çok ilginçtir. Bununla beraber yukarıda yaptığımız alıntıda

¹⁴ Bkz. <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=364222> (26 Temmuz 2018)

¹⁵ Bu eser, İSAM Türkiye kütüphaneleri veri tabanında Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmalar, 3574/11 numarada, 128 b-131 b varaklar arasında görülmekte olup burada verilen bilgiye göre dili Türkçe'dir ve Kelam ilmiyle alakalıdır. Eseri tetkik edemediğimiz için detaylı bilgi veremiyor; sadece yerine işaret etmekle yetiniyoruz.

¹⁶ Bkz. İsmail Durmuş, “*el-Emsile*”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, ss. 166-167, s. 167.

¹⁷ Bkz. *el-Emsile*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 1890/05, vr. 76 b- 85 b.

¹⁸ Bkz. *el-Emsile*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 171/05, vr. 72 b- 87 b; nr. 358/07, vr. 120 b-135 b.

¹⁹ Bkz. *Şerhu'l-Emsile*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 563/03, vr. 102 b –132 b. Bu eser katalogda Abdülbâkî Efendi adına kayıtlıdır. Ancak biz eserin ne başında ne de sonunda böyle bir kayda rastlamadığımızı ifade etmek isteriz.

²⁰ Nebi b. Turhan, *Hayâtü'l-kulûb*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 1382.

görüldüğü gibi eseri Hz. Ali'ye nispet edenler bulunmaktadır. Bunlardan biri “Okuduğu kitap Emsile oldukta musannifi Hz. Ali Kerremallahu vechehu...”²¹ ifadelerinin sahibi Köse Ahmed Efendi (ö. 1195/1780) ve diğeri de “Emsile’yi kim yazdı denilirse deriz ki rivayet edildiğine göre Hz. Ali kerremallahu vechehu yazdı” şeklinde cevap veren Seyyid Ahmed Efendi b. Mustafa es-Saruhânî’dir²² (ö. 971/1563). Bazı kütüphane kayıtlarında eserin yazarı yerinde Ali b. Ebî Tâlip yazılmış olsa da nüshaları incelediğimizde hiçbir yerde bu bilgiye ulaşamadığımızı; dolayısıyla bu bilginin kayıtları tutan şahıslara ait olduğunu düşündüğümüzü ifade etmek istiyoruz.²³

Eserin hangi tarihte yazıldığı da meçhuldür. Belki de bu sigalar medreselerde herhangi bir kaynağa bağlı olmaksızın dilden dile aktarılırken zamanla kâğıda dökülüp meşhur olmuş ve bu yüzden eser için bir yazar ve tarih söz konusu olmamıştır. Yine *el-Emsile* adı altında kâğıda geçirilmiş olan nüshaların birçoğunda müstensih kaydının bile olmayışını buna bağlayabiliriz. Bununla birlikte bizim gördüğümüz nüshalar içerisinde en eski tarihli olanı 1520 yılında kaleme alınmış olan ve Milli Ktp., Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 366/2 numarada 56 a -71 a varakları arasında bulunan nüshadır. Şayet tüm nüshalar incelenirse belki tarih ve müellif hakkında daha kesin konuşulabilir. Dolayısıyla eldeki verilerle bu eserin ortaya çıktığı dönem hakkında en azından 1500’lü yıllara işaret etmemiz mümkündür. Nitekim eserin en eski şârihlerinden birisi olarak bilinen Surûrî’nin vefatı 1562’dir. Ancak 1530-31’de vefat ettiği söylenen Nebi b. Turhan’ın yazdığı şerhin daha eski olma ihtimali tarih itibarıyla mümkündür.

Burada şunu ifade etmek isteriz ki biz bu çalışmayı hazırlarken sadece Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi’ndeki *el-Emsile* nüshalarının büyük bir kısmını ve yazmalar.gov.tr adresinde görüntülerine internet üzerinden ulaşılabilen nüshaları incelemeye çalıştık. Görebildiğimiz kadarıyla bu eserin daha yüzlerce nüshası bulunmaktadır. Bizim kanaatimiz, gerek bu nüshalar gerekse şerhleri teker teker gözden geçirilip incelendiği takdirde eser, müellifi ve bu eserin ilk nüshaları hakkında daha net bilgilere ulaşılabileceği şeklindedir. Çünkü aynı isimle yazılmış ve muhtevaları farklı olan İmam Birgivî (ö. 981/1573) ve Zeynîzâde Hüseyin Efendi’nin (ö. 1172/1759 ?) eserlerinin dışında *el-Emsile* olarak kayıtlara geçtiği halde meşhur nüshadan büyük oranda farklılık gösteren nüshalara tesadüf edilmektedir. Nebi b. Turhan’ın şerh ettiği *el-Emsile* nüshası da bu farklı nüshalardan biri olduğu için bu konuyu gündeme getirmek istediğimizi ifade etmek istiyoruz. Nitekim İmam Birgivî, *el-Emsiletü’l-Fazliyye*’nin mukaddimesinde oğlu Fazlullah’ın *el-Emsile’yi* okuma çağına geldiği dönemde onun tahrif edilmiş, değiştirilmiş, eklemeler ve çıkartmalara maruz kalmış bulunduğunu ve bu yüzden *el-Fazliyye’yi* kaleme aldığını söylemiştir.²⁴

Müellif ve şerh ettiği eser hakkında verilmesi elzem olduğunu düşündüğümüz bu bilgilerden sonra şerhin özelliklerine geçmek istiyoruz:

Müellif, hamd ve senadan sonra eserine musanniflerin altı âdeti olduğunu ve bunlardan üçünün vacip, diğer üçününse caiz olduğunu söyleyerek başlar. Buna göre, kaleme alınan eserin ismini, bablarını ve eserin telifinden maksadın ne olduğunu yazmak caiz; ancak esere besmele,

²¹ Bkz. Köse Efendi, *Şerh-i Emsile*, Ankara Milli Ktp., Adnan Ötügen İl Halk Ktp. Koleksiyonu, nr. 4699, vr. 1 b.

²² Ahmed b. Mustafa, *Şerhu Emsileti’l-muhtelifi*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 3604/02, 15 b-67 b, vr. 16 b. Bu eser kütüphane kataloğunda Şurubulâlî’ye nispet edilmiştir.

²³ Mesela Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp., 001085, 000788, 000467 numaralarda kayıtlı *el-Emsile* nüshaları bu şekildedir.

²⁴ Birgili Mehmed Efendi b. Pîr Alî, *el-Emsile*, Manisa İl Halk Ktp., Manisa İl Halk Ktp. Koleksiyonu, nr. 5827/2, 26 b-39 b, vr. 26 b. Bu eser yazmalar.org sitesinde *Şerhu’l-Emsileti’l-muhtelifi* olarak kaydedilmiştir ki bu bir hatadır.

hamd ve Hz. Peygambere salâtü selâm ile başlamak vaciptir.²⁵ Müellifimiz bu eserinde, mezkûr altı âdetin beşini yerine getirmiş, sadece “ta‘dâd-ı fusûl” şeklinde tabir ettiği eserin ihtiva ettiği bablar başlığına yer vermemiştir.

Bu girişten sonra Nebi b. Turhan; yukarıda, bir müellifin eserinde beyan etmesinin vacip olduğunu söylediği lafızların vucûb sebepleri hakkında detaylı bilgiler vermiş; bu konuya hemen hemen dört varak ayırmıştır. Burada üzerinde durduğu konulardan ilki özetle, “Besmeleyle başlanmamış her önemli işin sonu kesiktir. ” şeklinde besmelenin hadis-i şerifte geçmesi dolayısıyla vacip olduğudur. Ancak ona göre bu noktada iki soruyla bu vucûbiyet sorgulanabilir. Birincisi hadiste emir sigasının kullanılmamış olması, diğeri de besmele çekmenin de önemli bir iş olması dolayısıyla ona da besmeleyle başlamak gerekip gerekmeceğidir. Zira bu durumda devir ve teselsül vuku bulmakta yani her besmelenin başına başka bir besmele yazılması gerekmektedir. Nebî b. Turhân hadisin takdirinin:

“كل أمر ذي بال لم يبدأ ببسم الله فهو أبتر وأجدع فابتدؤا ببسم الله“

şeklinde olduğunu, dolayısıyla emrin hadisin lafzından çıkarıldığını söyleyerek ilk soruya cevap verir. Müellifin ikinci soruya cevabı ise özetle şöyledir: İlgili hadisin takdiri: “كل أمر ذي بال مقصود ” “شروعه لم يبدأ ببسم الله فهو أبتر وأجدع” şeklinde olup besmelenin, kendisine başlanmak murad olunan önemli işlerden önce yazılması vaciptir. Bir esere başlarken besmeleyi yazmanın maksadı eser kaleme almak gibi önemli bir işe girişiyor olmaktır. Dolayısıyla bu besmelenin yazımı değil de eserin telifi maksut olduğu için besmelenin öncesinde başka bir besmelenin yazılmasına, yani bu işin devir ve teselsüle gitmesine gerek yoktur.²⁶

Bundan sonra müellif “اسم” kelimesinin aslında “سِمٌ” iken vâv harfinin harekesinin mîm harfine verildiğini, bunun üzerine sakın kalan vâv harfinin hazfedilip tenvininin mîm harfine aktarıldığını ve böylece geriye “سِمٌ” kelimesinin kaldığını söyler. Burada vâv harfi hazfedilirken tenvinin hazfedilmemesinin sebebi müellife göre tenvinin ismin alameti olması ve alametinin de hazfedilemeyeceği kuralıdır. Sonra bu kelimenin başına bir hemze eklenmiş ve bu hemze -fetha ve dammenin iraba daha yakın hareketler olması, kesranın ise sakın harflerde bina alameti olması dolayısıyla- kesrayla hareketlenmiştir. Neticede bunun başına bir bâ harfi getirilerek kesret-i isti‘mâl sebebiyle elif hazfedilmiş ve “بسم” şeklinde lafzatullaha izafe edilerek okunmuştur. Ancak düşen bu hemzeye işaret etmek üzere bâ harfi biraz daha uzun yazılmaktadır.²⁷

Müellifin bu izahları anlaşılır olmakla birlikte, “سِمٌ” kelimesi “سِمٌ” halini aldıktan sonra sîn harfinin neden sakın kılındığı ve başa neden hemze getirildiği kısmını atlaması eleştiriye açık bir noktadır. Burada şunu da ifade edelim ki birçok kaynakta Nebi b. Turhan’ın yaptığı gibi anlaşılması zor olan bu iki yer boş bırakılmıştır. Biz ilgilileri için konuyla alakalı Râzî’nin (ö.606/1210) izahını ihtisar ederek burada vermek istiyoruz:

“İkinci bir görüşe göre kelimenin aslı “حمو” gibi “سمو”dur. Sondaki vâvın hazfedilmesi ise sadece bu kelimenin çok kullanılıp sürekli hareketlenmesinden kaynaklanan bir ağırlık sebebiyledir. Bu vâv hazfedilmesini müteakip mîm harfinin kelimenin son harfi olarak kalması da vâvın harekesinin ona nakledilmesinin sebebidir. Daha sonra sîn harfinin sakın kılınmasıysa vâvın hafifliğiyle biri sakın (ki bu harf mîmdir) biri harekeli (bu harf de sîndir) iki harf kaldıktan sonra sakın harfin yapılan hareke nakliyle artık harekeli hale gelmiş olmasından dolayı ara-

²⁵ Nebi b. Turhan, *Silsiletü’l-cevâhir*, vr. 106 b.

²⁶ Nebi b. Turhan, *Silsiletü’l-cevâhir*, vr. 107 a.

²⁷ Nebi b. Turhan, *Silsiletü’l-cevâhir*, vr. 107 a.

larında dengeyi sağlamak içindir. Şu durumda kelime (سَمٌ şeklinde) sakın harfle başlayamayacağı için başına bir harf getirme gereği hissettiler ve bu iş için zaid harflerden birisi oluşu hasebiyle hemze hususen tercih edildi.”²⁸

Müellifin, Basra dil ekolünün savunduğu “اسم” kelimesinin “سَمٌ” kelimesinden geldiği bilgisine yer vermiş olması, onun birçok Osmanlı âlimi gibi Arap dili gramerinde Basra ekolünü tercih ettiğini göstermektedir. Nitekim Kûfe dil ekolüne göre bu kelime “وَسَمٌ” kelimesinden gelmektedir.²⁹

Eserde konu bundan sonra bismelenin başındaki bâ harfine gelir. Bu noktada, müellifin vaizliğinin ön plana çıktığını müşahede ediyoruz (Aynı ifadelere ve daha fazlasına *Hayâtü'l-kulûb* isimli eserinde de yer vermiştir).³⁰ Şöyle ki müellif, bismelenin başına neden başka bir harf değil de bâ harfinin getirildiğini manevi olarak diğer harflerden üstün (harfun mu'zamun)³¹ oluşuyla açıklar ve bu bağlamda bir hadis nakleder. Hadis mealen şöyledir: “Allah Teâla'nın nebilerine indirdiği kitapların tamamı Kur'an'dadır. Kur'an'ın manalarının tamamı da Fâtiha suresindedir. Fâtiha suresinin manalarının tamamı besmelede, bismelenin manalarının tamamı da bismelenin başındaki bâ harfindedir.” Müellife göre Allah Teâla'nın kitabına böyle önemli bir harfle başlamak istemişler ve bu hadise istinaden bismelenin başına bâ harfini uygun görmüşlerdir. Ayrıca bütün ilimlerin maksadı kulun Allah'a yaklaşmasıdır. Bâ harf-i ceri de “ilsâk”, yani yakınlaştırma anlamı içerdiği için kulu rabbine yaklaştırır. Nitekim hedef de zaten budur.³²

Bundan sonra müellif bâ harf-i cerinin müteallakı hakkında öne sürülen görüşlere kısaca değinerek “hamd” konusuna girer. Yine: “الحمد لله ile başlamayan her işin sonu kesiktir, nakıstır” mealindeki hadisi delil getirerek bir esere başlarken Allah'a hamdın vacip olduğunu ifade ettikten sonra “الحمد لله” cümlesinin irabına geçer. Buna göre, bu ifade aslında fiille “أحمد حمدا لله” şeklindeydi. Ancak bu, şimdiki zaman ve geniş zamanı içine alıyor ve geçmiş zaman dışarıda kalıyordu. Bu yüzden fiil hazfedilip hem mâziye hem de muzâriye delalet etmesi için mastar, yani “حمداً” ifadesi getirildi. Zira asıl olan mastardır, fiil ise fer'dir. Ve asıl, fer'in hazfina delalet eder. Neticede ifade “حمدا لله” şekline geldi ancak, bu durumda kelime mef'ûl-i mutlak olduğu için yine bir fiile taalluk ettiğini yani bir zamana işaret ettiğini ihsas ettiriyordu. Bu yüzden bu ifsadı ortadan kaldırmak için kelime merfû yapıldı ve “حمداً لله” şeklini alarak sübût ve istikrara delaleti sağlandı. Nihayetinde başına lâm-ı tarif getirilerek istiğrak manasını da kazanmış oldu. Böylece “Tüm tür ve şekilleriyle hamd Allah için sabittir.” manası elde edildi.³³

Bu noktada müellifin yukarıdaki ifadeleri yine onun Basra dil ekolünün görüşlerini benimsediğinin delilidir. Zira Basra ekolünün temel görüşlerinden birisi kelimenin aslının mastar olduğudur. Müellifin bu görüşleri, yazarı bilinmeyen *el-Matlûb* isimli eserden alıntılarla tespit

²⁸ Fahrettin er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1981/1401, c. I, s. 115.

²⁹ Bu tartışma için bkz. Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf*, (Thk. Cevdet Mebrûk Muhammed Mebrûk, Ramazân Abdu't-Tevvâb), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2002, s. 4-8.

³⁰ Bkz. Nebi b. Turhan b. Durmuş es-Sinobî, *Hayâtü'l-kulûb*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 2822, vr. 12 b.

³¹ Buna benzer bir ifadeyi Râzî, Kuteybî'ye (ö. ?) isnat ederek eserine almıştır. Bkz. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, c. I, s. 113.

³² Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 107 b.

³³ Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 107 b, 108 a.

tüm türevlerini içine alan bir cins, (قبل زمانك) ifadesi de şimdiki zaman ve gelecek zamanı dışarıda bırakan fasıldır. Bununla birlikte (إن ضربت ضربت, لم يضرب) gibi ifadelerin tarife uymadığı şeklindeki itirazlara müellif, tarifte kastedilen mananın dilin kurucusu tarafından konulduğu şeklinde anlaşılması gerektiğini, yukarıda verilen örneklerin ise başka bir harf marifetiyle tanımın dışına çıkarıldığını söyleyerek cevap vermektedir.³⁹ Müellif burada İzzeddin ez-Zencânî'nin (ö. 606/1262 ?) *el- 'İzzî fi 't-tasrîf* ismiyle meşhur olan eserinde yaptığı (فهو الذي دل على معنى الماضي: وجد في الزمن الماضي)⁴⁰ şeklindeki mâzî fiil tarifine “Bu, bir şeyin kendisiyle tarifidir ki böyle bir tarif fasittir.” tarzında getirilecek eleştirilere “Tarifteki “mâzî” kelimesi luğavî anlamdadır, baştaki “mâzî” ise ıstilahîdir.” diyerek cevap vermiştir.

Müellifin en belirgin özelliği kullandığı ifadeleri birer birer açıklamasıdır. Henüz daha şerhin başında hemen hemen tüm sigalardan sonra kullanacağı müfred, müzekker, mâlum, sahih gibi kelimeleri açıklamış ve okuyucunun bundan sonraki girift izahlarda zorlanmaması için bir zemin hazırlamaya çalışmıştır. Buna göre “müfred”, sözlükte tek olan, sarf âlimlerinin ıstilahında tesniye ve cemî olmayan anlamına gelirken mantıkçılar bunu: “*Lafzının bir cüzü, manasının bir cüzüne delalet etmeyen...*” şeklinde tarif etmişlerdir. Mesela (الإنسان حيوان ناطق) ifadesinde (أ, ل) gibi harfler insan kelimesine delalet etmedikleri gibi (ن, س) harfleri de nâtık kelimesine delalet etmemektedirler.⁴¹ Bunun gibi izahlara eserde sıkça rastlanmaktadır.

Müellif bu kısımda müzekker ismi erkek cinsiyetine sahip olan şekilde tarif edince okuyucuya şu uyarıyı yapmadan geçememiştir: “(فعل و فعليل) vezinlerinde müzekker ve müennes ayrımı yoktur. Şöyle ki:

“*vezni mef'ul anlamında kullanılırsa (رجل قتيل و امرأة قتيل) örneklerinde olduğu gibi ayrım yoktur. Ancak fâil anlamında kullanılırsa (رجل كريم و امرأة كريمة) şeklinde te'nîs alâmeti alır. Diğer vezinse mubâlağatü ism-i fâille ism-i mef'ul için müşterek olup fâil için gelir ve mevsufla beraber zikredilirse (رجل شكور و امرأة شكورة) şeklinde; mevsufsuz gelirse (مررت بشكور و شكورة) şeklinde yazılır. Ancak bu vezin mef'ul manasında kullanılırsa (مررت بناقة حلوبة و بعير حلوب) örneklerinde olduğu gibi her hâlükârda müzekker ve müenneslik alâmeti getirilir.*”⁴²

Yine bu bölümde müellif mebni terimini açıklarken konuyu derinlemesine ele alır; lâzım ve âriz mebnîleri ve bunların bina sebeplerini detaylı bir şekilde aktarır ki bunlar ‘ilel kitaplarında ve şerhlerde sürekli tekrarlanan ifadelerden oluşmaktadır. Müellif (ينصر) sigasının şerhinde de mu‘reb konusuna değinmiş; i‘rabın tesmiyesinden kısaca bahsetmiş ve İbn Hâcib’in sözlerine yer vermiştir.⁴³

Müellif fiilin özelliklerinden bahsederken fiilin başına gelen (سين) ve (سوف) harflerinin kullanımını güzel bir misalle aktarmakta ve mealen şöyle demektedir:

“*Seyfe'nin kullanımında tehir vardır ama sîn için bu, söz konusu değildir. Şöyle ki garibanlar emirlerinin kapısına gelirler ve hizmetçilere “Emir çıkacak mı, çıkmayacak mı” diye sorarlar. Eğer hizmetçiler (سوف يخرج) derlerse giderler, ama (سيخرج) derlerse çıkmasını beklerler.*”

³⁹ Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 110 b.

⁴⁰ Bkz. İzzeddin ez-Zencânî, *el- 'İzzî fi 't-tasrîf* (Mecmû'atu's-sarf), Yasin Yay., İstanbul 2000, s. 332.

⁴¹ Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 111 a.

⁴² Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 111 b.

⁴³ Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 112 a.

Müellif, masdar konusunu işlerken mastarın ameline önemli bir yer ayırmış; iştikakın mastardan mı yoksa fiilden mi olduğu konusunda Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki klasik tartışmaya yer vermiş ve yine Kûfeliler'in iddialarına cevap vermek suretiyle Basra ekolüne olan sempatisini buraya yansıtmıştır.⁴⁴ Mastar konusunun sonunda da mastarın fail ve meful anlamında olduğu durumlarda mastarın muzaf olması halinde izafetin lafzî izafet olacağına dair *Dîbâce* şerhinden⁴⁵ bir alıntıya yer vermiştir.

İsm-i fâil konusunda müellif tariftten ve tarifile ilgili muhtemel sorulardan sonra ism-i fâilin nasıl elde edildiği, lâzım ve müteaddî fiillerden nasıl getirildiği ve musannifin bunu neden ism-i mefulden önce ele aldığına dair sebeplere yer verir.⁴⁶

Müellif cahd-ı mutlak ve mustağrak konularını işlerken (لم) ve (لم) arasındaki farka değindikten sonra muzârî fiili cezmeden edatlar konusunu da bu bölümde anlatmıştır. Bu açıdan Nebi b. Turhan'ın şerhinin zaman zaman bir nahiv eseri haline büründüğünü görmekteyiz.

Yine bu bölümde müellifin âyet ve şiirden istişhad ettiğini görüyoruz.⁴⁷

Müellif, az da olsa dilciler arasındaki tartışmalara yer vermiş, mesela (لن) harfinin Halil b. Ahmed'e (ö. 175/791) göre (لا) ve (لن) harflerinden oluştuğuna; Sîbeveyhi'ye (ö. 180/796) göre ise başlı başına bir harf olduğuna değinmiş ve bunların delillerine yer vermiştir.

Müellifin hiçbir açıklama yapmadan geçtiği (لا ينصر) ve (نصرة) gibi sigalar da mevcuttur.

Nebi b. Turhan sigaları aktarırken bunların çekimlerine de zaman zaman yer verir. Örneğin (لينصر) sigasını anlatırken siganın çekimine de yer vermiştir.

Müellifin şerhte kullandığı en yaygın usul, sigayla ilgili belli başlı bilgileri verdikten sonra “اعلم” şeklinde bir tenbihle o sigayla ilgili tartışmalı noktalara ve illetlere temas etmesidir. Mesela emr-i gâibin mana ve çekiminden sonra müellif bununla ilgili şu bilgilere yer verir:

“Emr-i gâib sigasının başına lâm harfinin getirilmesinin nedeni bu harfin zâid harflerden olması ve orta mahreçten çıkmasıdır. Emir de mütekellim ve muhatab sigaları arasında orta bir siga olduğu için ortada olan ortada olana münasip görülmüştür. Bil ki zâid harfler (هوئيت السماء) ibaresini oluşturan harflerdir. Emir-i gâibin başındaki bu zâid harfin kesra olması –ki tek gelen hicâ harflerinde usul fethalı olmaktır– onun tekid lâmi ile karışmaması için ya da bu lâmin (فليستجيبوا لي وليؤمنوا بي)⁴⁸ sadece fiillere mahsus olması ve atıf vâvı geldiğinde sâkin kılınması yönüyle isme mahsus olan lâm-ı cerre benziyor olmasından dolayıdır. Cezmetmesinin sebebiyse bir yönüyle şart ifade eden (لن) harfine benzerliğidir. Zira bu harf kesinlik ifade eden bir fiilin manasını muğlak ve meşkûk bir anlama nakleder. Emir lâmi da benzer bir şekilde fiili haber anlamından inşa anlamına nakletmektedir.”

Nebi b. Turhan'ın *el-Emsile*'nin sınırlarını aşarak illetli fiillere ve hatta mezid bablara giriş yaptığına şahit olmaktayız. Zira emr-i hâzır konusunu işlerken sadece sülâsilerden değil, illetli ve mezîd fiillerden emrin nasıl getirildiğini örneklerle aktarmaya çalıştığını görmekteyiz.⁴⁹ Bu yönüyle eserin zaman zaman bütüncül bir sarf mecmuasına dönüştüğünü söyleyebiliriz.

⁴⁴ Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 116 b, 117 a.

⁴⁵ Bu eser muhtemelen *el-Misbah* adlı muhtasar nahiv eserinin dibacesi üzerine yazılan şerhlerden birisidir.

⁴⁶ Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 118 b, 119 a.

⁴⁷ Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 120 b.

⁴⁸ Bakara suresinin 186. âyetinde geçen bu ibareler, nüshada (فليستجيبوا لي وليؤمنوا بي) şeklinde hatalı yazılmıştır.

⁴⁹ Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 123 a.

Müellifin kullandığı üsluplardan bir diğeri de muhayyel sorulara verdiği cevaplardır. Müellif bunu “Eğer .... denilecek olursa biz de ... deriz” tarzında bir usulle gerçekleştirmektedir.⁵⁰

Eserde en çok dikkatimizi çeken, müellifin masdar-ı binâ-i nev‘i sigasından sonra ism-i tasğîr ve ism-i mensup sigalarına hiç değinmeyip ism-i tafdil sigasına geçmesi ve bundan sonra da mübalağa sigasıyla devam etmesidir ki bu tanzim, matbu *el-Emsile* nüshalarındaki sıralamadan farklıdır.⁵¹

Bu noktada eserde ciddi bir hatanın varlığını ifade etmemiz gerekir ki bu, (نَصْرٌ) şeklindeki mübalağa sigasının (نُصْرٌ) şeklinde anlaşılıp manasının da “mübalağayla yardım edici erler” olarak verilmesidir.⁵²

Kısaca taaccüb sigalarına değindikten sonra müellif, şerhe fiilin aslî ve mezîd olarak ikiye ayrıldığını söyleyerek devam eder ve bunun ardından sülâsinin altı babını beyana geçer. Malum olduğu üzere *el-Emsile*’nin yaygın olarak okunan nüshalarında bu bablarla ilgili bilgi yoktur. Bunlar *Binâ* adlı eserin ilk konularıdır.⁵³ Fakat müellifimiz, burada *Binâ* adlı eseri şerhetmemekte, bilakis *el-Emsile*’ye yazdığı şerhi genişletmektedir.

Müellif bu kısma sülâsi-mücerred babların neden altı babla sınırlı olduğunun sebeplerini anlatarak başlar. Sonra da bunların dizilişindeki illetlere ve bu babların lâzım ve müteaddî olarak kullanılışlarına değinir. Mesela müellif; muzârisi merfû olan birinci babın, muzârisi mecrur olan ikinci baba takdim edilmesini dammenin en güçlü, kesranın en zayıf hareke olmasına; ya da dammenin ulvî, kesranın ise süflî olup mizacın ulvî olanı süflî olana takdim etmesine bağlar. Ya da burada üçüncü bir illet vardır ki o da fe-a-le kalıbından yef-‘u-lu’nun gelişinin semâî, yef-‘i-lu gelişininse kıyasî olduğu ve semâînin kıyasî olana öncelendiği düşüncesidir.⁵⁴ Yine müellif, üçüncü babın hem mâzî hem de muzâride fethalî gelişini, bu babın iki ya da üçüncü harflerinin boğaz harflerinden oluşu itibariyle damme ve kesranın zaten ağır olan bir telaffuzu daha da ağırlaştıracağı düşüncesine bağlamaktadır.⁵⁵ Dördüncü babın beşinci baba önceliği ise kesranın telaffuzunda tek bir organın yani alt damağın hareketi gerekirken beşinci babdaki dammenin telaffuzunda iki dudağın hareketinin gerekiyor olmasıdır. Hafif olan takdim edildiği için dördüncü bab öne alınmıştır. Beşinci baba gelince; tabiat ve sıfatlarla ilgili fiilleri ifade ettiği için müteaddî olarak gelmez. Altıncı baba öncelenmesi ise dammenin kesradan kuvvetli olmasına bağlanmıştır.⁵⁶

Müellif bundan sonra muttaride çekimlerine geçer. Burada muttasıl zamirlerin yapıları ve çekimlerde cereyan eden i‘lâllerile alâkalı tafsilatlı bilgiler verir. Ancak müellifin sadece mâzî ve muzâri fiilin çekimini detaylı olarak yaptığını, diğer sigalarda ise sadece sigayı ve manasını

⁵⁰ Örnek olarak bkz. *Silsiletü’l-cevâhir*, vr. 123 a.

⁵¹ Mukayese için bkz. *el-Emsiletü’l-muhtelif*, (*Mecmû‘atu’s-sarf*), Yasin Yay., İstanbul 2000; s. 53; Nebi b. Turhan, *Silsiletü’l-cevâhir*, vr. 127 a.

⁵² Nebi b. Turhan, *Silsiletü’l-cevâhir*, vr. 127 b.

⁵³ Bkz. *Binâ fî’s-sarf*, (*Mecmû‘atu’s-sarf*), s. 65-86.

⁵⁴ Nebi b. Turhan, *Silsiletü’l-cevâhir*, vr. 128 b.

⁵⁵ Müellif bu babın ‘aynu’l-fiilin boğaz harfi olduğunu söylemiş, lâmu’l-fiilinde boğaz harfi olabileceğine ise değinmemiştir. Ancak verdiği örneklerde hep üçüncü harf boğaz harfidir. Buradaki hata müelliften ya da müstensihden kaynaklanmış olabilir. Nitekim müellifin bu ibareleri büyük oranda alıntılacağı kaynak olan *el-Matlûb*’da “Bu babın ya ikinci harfi ya da üçüncü harfi boğaz harfi olur” denmiştir. Bkz. *el-Matlûb bi şerhi’l-Maksûd*, s. 18.

⁵⁶ Müellifin altı babla ilgili verdiği bilgiler genel olarak *el-Matlûb* isimli eserden alınmış gibi görünmektedir. Şu kadar var ki müellif buradaki bilgilerde takdim ve tehire gitmiştir. İlgili kısım için bkz. Bkz. *el-Matlûb bi şerhi’l-Maksûd*, s. 16- 19.

vermekle yetindiğini görüyoruz. Ayrıca müellif bu özet bilgileri nehy-i hâzır sigasına kadar vermiş, bundan sonra rubâî fiiller konusuna girmiştir.

Muhtelif sigalarının sonundan mezid bablara kadar olan kısımda müellifin şerh ettiği ibareler *el-Emsile*'nin aslından mıdır yoksa müellifin kendi izahları mıdır? Bu sorunun cevabını bulmak hakikaten zordur. Zira müellif bu kısımda gerek muhtelif çekimlerini yaparken ve gerekse sülâsî babları anlatırken daha önce kullandığı “Musannif.... konusunu bitirince .... konusuna başladı” şeklindeki ifadeleri kullanmamıştır. Bununla birlikte Nebi b. Turhan, bu kısmın sonunda “Musannif sülâsî mucerredin kısımlarını bitirince rubâî mucerred konusunu anlatmaya başladı” diyerek bahsi geçen kısımda da *el-Emsile*'nin aslına ait ifadeleri şerhettiği izlenimini uyandırmaktadır.

Müellif sülâsîleri bitirdikten sonra rubâî mucerredin tek babı olan “fa‘lele” babına kısaca temas edip sülâsî mezidlere geçiş yapmıştır. Eserin son kısmı olan bu bölüme, sülâsî fiillere en fazla üç harf ilave edilebileceğini, zira daha fazlasının telaffuzda ağırlığa sebep olacağını söyleyerek başlar ve ilk olarak bir harf ziyadeyle elde edilen babları anlatır.

Bu kısımda da müellifin illetler üzerinde ciddi anlamda durduğuna şahit oluyoruz. Mesela, if‘âl babındaki hemzenin mastarda kesra olmasını cemide ise fetha olmasını teâdül kavramıyla açıklar. Şöyle ki mastar tek bir varlığa işaret etmesi yönüyle cemiye göre hafiftir. Zira cemi müteaddiddir ve dolayısıyla ağırdır. Bu yüzden mastara (fethaya nispetle) daha ağır olan hareke yani kesra, zaten ağır olan cemiye ise en hafif hareke olan fetha uygun görülmüştür.

Nebi b. Turhan'ın bu bölümdeki gayretlerinden bir diğeri de babların kelimeye verdiği anlamları ortaya koymaktır. Nitekim bir fiile harf eklenmesinden maksat da budur. Bu minvalde Nebi b. Turhan bu babın hemzesinin ta‘diyet, sayrûret, vücûdân, haynûnet, izâle, duhûle ve kesret manalarını ihtiva ettiğine dair örnekler verir.⁵⁷ Bu bilgiler özellikle Osmanlı döneminde yazılmış eserlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Hatta şunu söyleyebiliriz ki Nebi b. Turhan bu bilgileri doğrudan *Maksûd*'dan almıştır.⁵⁸

Müellif tef‘îl ve müfâ‘ale bablarına da kısaca değindikten sonra iki harf ziyadeli bablara ve bunu müteakip üç harf ziyadeli bablara geçer. Burada; tefe‘‘ul ve tefâ‘ul, infi‘âl, ifti‘âl, if‘ilâl/istif‘âl, if‘ilâl, if‘îâl,⁵⁹ if‘ivvâl, if‘inlâl ve if‘inlâ bablarının manalarına dair misallere ve bunların kullanımlarındaki nüanslara yer verir.⁶⁰

Şuraya dikkat çekmek isteriz ki Nebi b. Turhan bu bablarla ilgili bilgileri kaynak vermeden, büyük oranda *Maksûd* şerhi olan *el-Matlûb*'dan almıştır.⁶¹ Ancak müellif bu bablar arasında takdim ve tehirler yapmış; kendi düşüncesi doğrultusunda bir tertibe gitmiştir. Ya da onun şerhettiği *el-Emsile*'de babların tertibi Binâ ya da Maksud'dakinden farklıdır.⁶²

Sülâsî mezidlerin ardından ele alınan rubâî mezid üç bâbın, yani if‘inlâl (اِحْرَاج), if‘illâl (اِقْشَعَر), tefa‘lül (تَحْرَج) bablarının mana ve incelikleriyle eser son bulur.

⁵⁷ Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 140 a.

⁵⁸ Bkz. *Maksûd fi's-sarf*, (*Mecmû'atu's-sarf*), Yasin Yay., İstanbul 2000, s. 258.

⁵⁹ Nüshada bu bab da if‘îâl babı olarak gösterilmiştir ve bu bir hatadır.

⁶⁰ Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 142 a - 143 b.

⁶¹ Bkz. *el-Matlûb bi şerhi'l-Maksûd*, s. 23-30.

⁶² Örnekleyecek olursak Maksûd'da infi‘âl ve ifti‘âl babları önce gelirken Nebi b. Turhan'ın şerhinde tefa‘‘ul ve tefâ‘ul babları önce gelmektedir. Bkz. *Maksûd*, s. 197; Nebi b. Turhan, *Silsiletü'l-cevâhir*, vr. 141 a - 142 a.

Bu noktada yine değinmek isteriz ki müellif bu babları *el-Emsile*'nin aslındanmış gibi ele almakta ve konu her değiştiğinde "Müellif ... konusunu tamamlayınca .... konusunu beyana başladı" şeklindeki ifadeleriyle bu babları da *el-Emsile*'ye dahil etmektedir.

Sonuç

Üzerinde çalıştığımız bu eser tabiri yerindeyse *el-Emsile* muammasının bir devamı niteliğindedir. Şöyle ki zaten yazarı ve ne zaman yazıldığı belli olmayan, ayrıca orijinal nüshası da tam olarak tespit edilememiş olan *el-Emsile*, hayatı hakkında neredeyse hiçbir bilgiye ulaşamadığımız, bununla birlikte Ömer Fânî Efendi tarafından tekfir edilmiş; diğer yandan Kemalpaşazade'nin yardımcısı olduğu söylenen -ki bunu da delillendiremiyoruz- bir şahıs olan Sinoplu Nebi b. Turhan tarafından şerhedilmiştir. Ancak elimizdeki şerh *el-Emsile*'nin şerhi olmakla birlikte bunun yanında *Binâ* ve *Maksûd* konularının da bir özeti şeklindedir. Ayrıca eserde isim verilmeden sıklıkla alıntı yapıldığını tespit ettiğimiz *el-Matlûb* isimli şerhin de yazarı bilinmemektedir. Tüm bu bilinmezliklere rağmen elimizde tek nüshası bulunan bu eser hakkında özetle şunları söyleyebiliriz:

1. Müellif dinciliğinden çok vaizliği ve bazı tasavvufi cereyanlara olan karşıtlığıyla bilinen bir şahıstır. Bu meyanda elimizdeki şerhi, bir vaizin Arapça gramerine dair eser verme gayreti olarak görebiliriz.

2. Eserde isim zikredilmeden yapılan uzun alıntılar dikkati çekmektedir. Bunlar, ilk bakışta müellifin görüşleri olarak algılanmakla birlikte aslında alıntılanan yerlerde geçen görüşlerdir.

3. Müellifin özellikle sarf ilminin illetleriyle ilgili bilgilere yer verdiği görülmektedir. Bu da müellifin sorgulayan bir zihin yapısına sahip olduğunun işareti gibi görünmektedir.

4. Müellifin yaptığı alıntılara bakıldığında Basra dil ekolüne yakın durduğunu söyleyememiz mümkündür.

5. Elimizdeki şerh, müellifinin yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğu takdirde *el-Emsile*'nin ilk şerhlerinden biri, belki de ilk şerhi olabilir.

6. Şerhte geçen ve *el-Emsile*'ye ait olduğu gözlemlenen ifadelerle bakıldığında bizde, o dönemde *el-Emsile*'nin henüz tam olarak şekillenmediği, ya da şekillenme aşamasında olduğu düşüncesi hâsıl olmuştur. Muhtemelen bu anonim eser medrese çevrelerinde ilk olarak ağızdan ağıza nakledilmekteyken bir müddet sonra talebeler ya da hocalar tarafından kâğıda aktarılmış ve yaygınlaşmış olmalıdır. Bu yüzden kişiden kişiye ya da bölgeden bölgeye değişen farklılıklar bu eserin nüshalarında görülebilmektedir. Nitekim biz incelediğimiz *el-Emsile* nüshalarının birçoğunun bugün elimizde matbu olarak bulunan nüshalara mutabık olduğunu gördük. Ancak bunların yanında az sayıda da olsa muhtevasında *el-Emsile*'den çok daha fazla detay ve mezid bablara dair bilgiler bulunan nüshalar bulunmaktadır. Bunlara Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi 2471/02 ve 511/05 numarada bulunan nüshaları örnek gösterebiliriz. Bu farklı nüshaların bir diğer örneği de Nebi b. Turhan'ın şerh ettiği nüshadır.

En nihayetinde incelediğimiz bu şerh bizde, kültürümüzün önemli bir parçası olan *el-Emsile* adlı bu anonim eser üzerinde daha titiz ve detaylı bir çalışma yapılması gerektiği ve bunun sonucunda çok ilginç sonuçların elde edilebileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Mustafa, *Şerhu Emsileti'l-muhtelifi*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 3604/02.
- Arıkan, Âdem, “Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivi Üzerinden İnşa Etmenin İmkânı –Eleştirel Bir Yaklaşım–”, *Osmanlı'da İlm-i Kelâm, Âlimler, Eserler, Meseleler*, İstanbul 2016, ss. 471-521.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, (Haz. Rifat Bilge, Mahmut Kemal İnal), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951.
- Birgili Mehmed Efendi b. Pir Alî, *el-Emsile*, Manisa İl Halk Ktp., Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 5827/2, 26 b- 39 b.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul ty., *el-Emsiletü'l-muhtelifi*, (*Mecmû'atu's-sarf*), Yasin Yay., İstanbul, 2000.
- Durmuş, İsmail, “el-Emsile”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, ss. 166-167.
- el-Emsile*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 1890/05, vr. 76 b- 85 b.
- el-Emsile*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 171/05, vr. 72 b- 87 b.
- el-Emsile*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 358/07, vr. 120 b- 135 b.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekât, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf*, (Thk. Cevdet Mebrûk Muhammed Mebrûk, Ramazân Abdu't-Tevvâb), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2002.
- İdiz, Ferzende, Ömer Fânî Efendi ve Tasavvufa Dâir Üç Risalesi, (Basılmamış Doktora Tezi Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı), Erzurum 2009.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, (Haz. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge), Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1414/1993.
- Maksûd fî's-sarf*, (*Mecmû'atu's-sarf*), Yasin Yay., İstanbul, 2000.
- el-Matlûb bi şerhi'l-Maksûd*, (*Şurûhu's-sarf* içerisinde) Ahmed Kamil Matbaası, Dersaadet, 1331.
- Mecmû'atü'r-resâil fî Vahdeti'l-vücûd*, Ali Bey Matbaası, İstanbul 1294.
- Nebi b. Turhan b. Durmuş es-Sinôbî, *Silsiletü'l-cevâhir*, İst. Süleymaniye Ktp, Ayasofya Bl., nr. 4627, 106 b-144 a,
- Hayâtü'l-kulûb*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 2822.
- Hayâtü'l-kulûb*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 1382.
- Risâle fî butlânî ba'di'l-mutasavvıfa*, Ankara Milli Ktp., Elazığ İl Halk Ktp. Koleksiyonu, nr. 59/4, vr. 68-69.
- Râzî, Fahrettin, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1981/1401.
- Şerhu'l-Emsile*, Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 563/03, vr. 102 b –132 b.
- Turan, Şerafettin, “Kemalpaşazâde”, *DİA*, İstanbul 2002, c. XXV, ss. 238-240.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mufasssal fî 'ilmi'l-i'râb*, Dâru ihyâi'l-'ulûm, Beyrut 1410/1990.
- Zencânî, İzzeddin, *el-İzzî fî't-tasrîf* (*Mecmû'atu's-sarf*), Yasin Yay., İstanbul 2000.
- <http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=364222> (Erişim tarihi: 26 Temmuz 2018).

TAŞKÖPRÜZÂDE'NİN AVNİYE HAŞİYESİ'NE DAİR DİLSEL ARAŞTIRMA

Bozan ALHAMAD *

Hasan Selim KIROĞLU **

Selim KARAÇAĞA ***

Öz

Elimizde bulunan Taşköprüzade'nin bu Haşiyesi günümüze kadar henüz yayına konmamış, edebi inceleme ve tartışmadan da yeterince nasibini almamış olduğunu gördük. Sinop'lu âlimimiz, Osmanlı döneminde istinsah ettiği bu el yazması eserin birinci nüshasını Türkiye El yazmaları Kurumu Başkanlığında (1/17657), ikinci nüshasını (7/41833) numara altında bulmak mümkün iken, üçüncü nüshasını da A.B.D 'nin Michigan Üniversitesinde (594) no'sunda görebiliriz. Bu eserin önemi yayınlanması halinde gelecek dönemlerde anlaşılacağını ummaktayız. Bize göre elimizde bulunan bu el yazma eserin müellifi Taşköprüzade'nin şerhine dair yaptığı mantıksal ve dilsel yorumlar ilginçtir. Bu el yazması eserin dilsel yönü üzerinde durup açıklamalarda bulunacağız. İçeriğinde inceleme-araştırma ya da tartışmalarla ilgili ilkesel tanımlar, müellif Muhammed b. Hüseyin es-Sinobî'nin yaşamı, dönemi ile ilgili bilgiler, eserin konusu ve içeriği hakkında tanımlar, bilimsel yazım kuralları ve Arapça dil yöntemi hakkında bilgiler bulmamız mümkündür. Araştırmamız, bu el yazmasının yayına hazırlanması, edisyon/kritiğinin yapılmasına zemin hazırlayacağına, eserin yazıldığı dönem ve sonrası ile ilgili araştırma yapılmasının sağlanmasını, Osmanlı dönemi âlimlerinin sarf nahiv gibi ilmi konuları nasıl ele aldıkları, Arap âlimlerle birleştikleri noktalarda nasıl bir yöntem takip ettikleri, son olarak ta eserin sarf nahiv gibi ilimlere kattığı terim, analiz ve eleştirileri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Taşköprüzade, Avniye haşiyesi, Muhammed b. Hüseyin es-Sinobi, Dil, Araştırma.

الحاشية العونية على رسالة طاشكبري زاده- دراسة لغوية

ملخص البحث

ثُمَّ حاشية على شرح رسالة طاشكبري زاده في أدب البحث والمناظرة لم تلقَ حقها من الاهتمام، ولم تطبع حتى اليوم، كَتَبَهَا عَالِمٌ مِنْ سِينُوبٍ فِي الْعَصْرِ الْعُثْمَانِي، وَقَدْ وَجَدْنَا لِهَذَا الْمَخْطُوطِ نُسَخًا مُتَفَاوِتَةً فِي زَمَنِ الْكِتَابَةِ، النَّسْخَةُ الْأُولَى، وَهِيَ نِسْخَةُ مَجْمَعِ الْمَخْطُوطَاتِ التُّرْكِيَّةِ بِرَقْمِ (17657/1) وَالنَّسْخَةُ الثَّانِيَّةُ مَوْجُودَةٌ فِي مَجْمَعِ الْمَخْطُوطَاتِ التُّرْكِيَّةِ بِرَقْمِ (7/41833)، وَالثَّالِثَةُ فِي مَخْطُوطَاتِ جَامِعَةِ مِشِغَانِ فِي الْوَلَايَاتِ الْمُتَّحِدَةِ الْأَمْرِيكِيَّةِ بِرَقْمِ (594)، مِمَّا يَدُلُّ عَلَى أَهْمِيَّتِهَا وَانْتِشَارِهَا فِي أَزْمَنَةِ مُتَعَاقِبَةٍ، وَعِنْدَ النَّظَرِ إِلَى مَحْتَوَى الْمَخْطُوطَةِ وَجَدْنَا أَنَّ الْمَوْلَفَ قَدْ عُلِقَ عَلَى شَرْحِ رِسَالَةِ طَاشْكَبَرِي زَادَةَ بِأَسْلُوبٍ مُنْطَقِيٍّ وَلُغَوِيٍّ، وَنَحْنُ بِدَوْرِنَا سَوْفَ نَقُومُ بِدَرَاةِ الْجَانِبِ اللَّغَوِيِّ مِنْ هَذِهِ الْمَخْطُوطَةِ، كَمَا يَتَضَمَّنُ هَذَا الْبَحْثُ: التَّعْرِيفَ بِمَبَادِي عِلْمِ آدَابِ الْبَحْثِ وَالْمُنَاطَرَةِ.

دارسة عن حياة محمد بن حسين السينوبي، وعصره.

التعريف بموضوع الكتاب ومضمونه.

منهجه في الكتابة العلمية.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, bozan555@hotmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, hasanselimkiroglu@sinop.edu.tr

*** Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi, skaracaga@sinop.edu.tr

خصائص أسلوبه العربي.

أما هدف البحث، فهو:

- 1- الكشف عن هذا المخطوط وإعداده للتحقيق والإخراج.
  - 2- دراسة تأثير الكتاب في زمنه ومابعده.
  - 3- تلمس طريقة علماء الدولة العثمانية في دراسة علمي النحو والصرف، ونقاط الاتفاق مع منهج علماء العرب.
  - 4- الإضافة التي قدمها هذا الكتاب إلى علمي النحو والصرف من حيث الاصطلاح والتحليل والنقد.
- مفتاح الكلمات:** الطاشكبرية، الحاشية العونية، محمد بن حسين السينوبي، اللغة، البحث.

المقدمة:

الحمد لله رب العالمين، والصلاة على سيدنا محمد سيد الأولين والآخرين، وعلى آله وأصحابه الغر الميامين، ومن اتبعهم بإحسان إلى يوم الدين.

وبعد، فهذه حاشية في علم آداب البحث والمناظرة للعلامة محمد بن حسين السينوبي مولدًا، الأدرنوي موطنًا، وقد اتبعنا في دراسة هذه الحاشية منهجًا جديدًا، حيث قمنا باستخراج الجانب اللغوي، والتعليق عليه.

وقد قدمنا لهذا العمل مقدمة وخمسة مطالب:

المطلب الأول: التعريف بمبادئ علم آداب البحث والمناظرة.

المطلب الثاني: التعريف بمؤلف.

المطلب الثالث: التعريف بالمتن.

المطلب الرابع: وصف النسخ الخطية المعتمدة في التحقيق.

المطلب الخامس: منهج المؤلف في الحاشية.

ونسأل الله أن ينفع بهذا المقال المتعلمين، والله الموفق.

المطلب الأول

التعريف بمبادئ علم آداب البحث والمناظرة.

أولاً: علم الأدب والمناظرة:

هو علم يتوصل به إلى معرفة كيفية الاحتراز عن الخطأ في المناظرة¹.

ثانياً: المناظرة:

هي تردد الكلام بين شخصين يقصد كل واحد منهما تصحيح قوله، وإبطال قول صاحبه، مع رغبة كل منهما في إظهار الحق².

ثالثاً: موضوعه:

الأبحاث الكلية: وهي الاعتراضات والأجوبة التي تقع بين المتناظرين، من كونها مقبولة أو غير مقبولة³.

رابعاً: فائدته:

- 1- إظهار الصواب، والعصمة من الخطأ في المحاجة.
- 2- معرفة طرق البحث والمناقشة مع الخصوم.
- 3- الاستعانة على فهم أبحاث العلوم.
- 4- معرفة حال السائل و حال المجيب، ومحل وجوب السكوت ومحل وجوب الكلام.
- 5- رد شبه المبطلين وقمع الضال⁴.

خامساً: أسماؤه:

- 1- علم المناظرة.
- 2- علم النظر.
- 3- علم آداب البحث.

¹ طاشكبري زاده، علم آداب البحث والمناظرة، ص: 7.

² محمد محي الدين عبد الحميد، رسالة الآداب، ص: 6.

³ هارون عبد الرزاق، فن آداب البحث والمناظرة، ص: 4.

⁴ محمد محي الدين عبد الحميد، رسالة الآداب، ص: 7؛ عبد الرزاق، هارون، فن آداب البحث والمناظرة، ص: 4.

4- علم صناعة التوجيه⁵.

سادسا: واضعه:

إن أول من وضع هذا العلم بالكيفية المعروفة لنا الآن هو المولى ركن الدين العميدي الحنفي⁶، وله كتاب فيه سمّاه الإرشاد⁷.

سابعا: أهم المصنفات فيه:

- 1- كتاب آداب البحث: مؤلفه: شمس الدين محمد بن أشرف الحسني السمرقندي (ت: 600هـ)⁸، وقد وصفه طاشكبري زاده بأنه "أشهر كتب هذا الفن"⁹. طبعت بمطبعة السعادة في مصر عام 1353هـ.
- 2- رسالة الآداب: مؤلفها عضد الدين عبد الرحمن بن أحمد الإيجي (ت 756هـ). طبعت في القاهرة.
- 3- كتاب الآداب الشريفة: مؤلفه الشريف الجرجاني (ت 816هـ). طبعت في المطبعة السلفية في مصر عام 1353هـ.
- 4- رسالة الآداب في أدب البحث والمناظرة: مؤلفها عصام الدين أحمد بن مصطفى بن خليل الرومي الحنفي، المعروف بطاشكبري زاده، (ت 968هـ)، حقق هذه الرسالة حايك النبهان، دار الظاهرية للنشر والتوزيع، الكويت عام 2012م.
- 5- الرسالة الولدية: مؤلفها محمد بن أبي بكر المرعشي المعروف بساجقلي زاده (ت 1150هـ). طبعت في المطبعة الجمالية في 1329هـ.

ثامنا: عناية العلماء برسالة الآداب لطاشكبري زاده.

لقد اهتم العلماء بهذه الرسالة على الرغم من صغر حجمها فهي لا تتعدى الصفحتين إلا أن كل كلمة من كلماتها تحتاج إلى عدة صفحات لشرحها، فقاموا بشرحها وعلّقوا عليها بعدة حواشي، من أشهر هذه الشروح، شرح طاشكبري زاده نفسه على الرسالة¹⁰، حيث مزح فيه الشرح بالمتن، وعلى هذه الشرح شروح وحواش عديدة، ومن أشهر هذه الحواشي حاشية محمد بن الحسين السيوني الذي سمّاه الحاشية العونية على رسالة طاشكبري زاده.

المطلب الثاني

التعريف بالمؤلف

اسمه ونشأته:

هو محمد بن حسين بن محمود السيوني مولدا الأدرنوي موطنا كما ذكر ذلك في أول مخطوطته، إلا أنه لم تورد المصادر التي وقفنا عليها ترجمة لمؤلف هذه الحاشية، لم تذكر تاريخا محددا لمولده، أو وفاته، ويرجح أن يكون مولده في بداية القرن الثاني عشر الهجري، بدليل: أنه كتب حاشية على رسالة الآداب لطاشكبري زاده، وطاشكبري زاده توفي سنة ثمان وستين وتسعمائة للهجرة، والمخطوطة الموجودة في جامعة ميشيغان في الولايات المتحدة الأمريكية، كتب في نهايتها أنه انتهى من تأليف الكتاب في سنة إحدى وأربعين ومائة وألف، وهذا ما جعلنا نرجّح هذا التاريخ.

2- وفاته:

لم نجد تاريخا لوفاة، ولكن الراجح أنه توفي بعد النصف الثاني من القرن الثاني عشر الهجري، بدليل أنه أنه انتهى من تأليف الكتاب في سنة إحدى وأربعين ومائة وألف.

المطلب الثالث

التعريف بالمتن

لقد صرّح المؤلف باسم حاشيته في أولها، وبيّن سبب تأليفه لها من خلال قوله في المتن: " لما رأيت هذا الكتاب للمؤمن المحقق الفاضل المدقق أحمد المشهور بين الأفاضل باسم طاشكبري ناله الله تعالى خير معاده مرغوباً بين المحققين، ومتداولاً بين المحصلين، كانت بعض المواضع منه مشكلاً على المتعلمين وعسيراً على كثير من المعلمين [وقع¹¹ ذلك كان كلّه مشكلاً

⁵ هاورن عبد الرزاق، فن آداب البحث والمناظرة، ص: 4

⁶ العلامة أبو حامد، محمد بن محمد بن محمد العميدي الحنفي، كان إماماً في الخلاف والمناظرة، صنّف كتاب الإرشاد واعتنى بشرحه جماعة، توفي ببخارى سنة خمس عشرة وتسعمائة؛ ينظر: الوافي بالوفيات، 1/ 214-215.

⁷ حسن والي، علم آداب البحث والمناظرة، ص: 17.

⁸ حاجي خليفة، كشف الظنون، 39/1.

⁹ طاشكبري زاده، مفتاح السعادة ومصباح السيادة، ص: 280/1.

¹⁰ طاشكبري زاده، شرح رسالة الآداب، ص: ١٢.

¹¹ وردت في الحاشية العونية في النسخة (ب)، [ومع] ، و: (4/أ).

على المتعلمين ولم أجد حواشي العلماء والفضلاء التي وقعت عليه موضحين بجميع عباراته لأنهم يبينون بعض عباراته بالقول ويتركون بعضها مع أن المترك يحتاج إلى البيان أشد الاحتياج أيضا، أردت مع قلة بضاعتي بل عدم استطاعتي أن أكتب حاشية موضحة بجميع عباراته ومغنية عن سائر الحواشي تسهيلا للمتعلمين وإزالة لعسرته للمعلمين جعلهم الله من العالمين والصالحين وأغلبهم بواسطة هذه الحاشية على الطالبين والصالحين، وسمتها بالحاشية العونية على الرسالة الطاشكبري¹².

ميزتها:

تميزت الحاشية بميزات عدة، منها:

سهولة عباراتها

اشتمالها على قواعد آداب البحث والمناظرة.

المكانة العلمية الرفيعة لمؤلفها وخصوصا في مجالي المنطق واللغة.

قيام المؤلف بالتعليق على شرح طاشكبري زاده نفسه على رسالته.

المطلب الرابع

وصف النسخ الخطية المعتمدة في التحقيق

لقد اعتمدنا في دراستنا اللغوية على نسختين خطيتين:

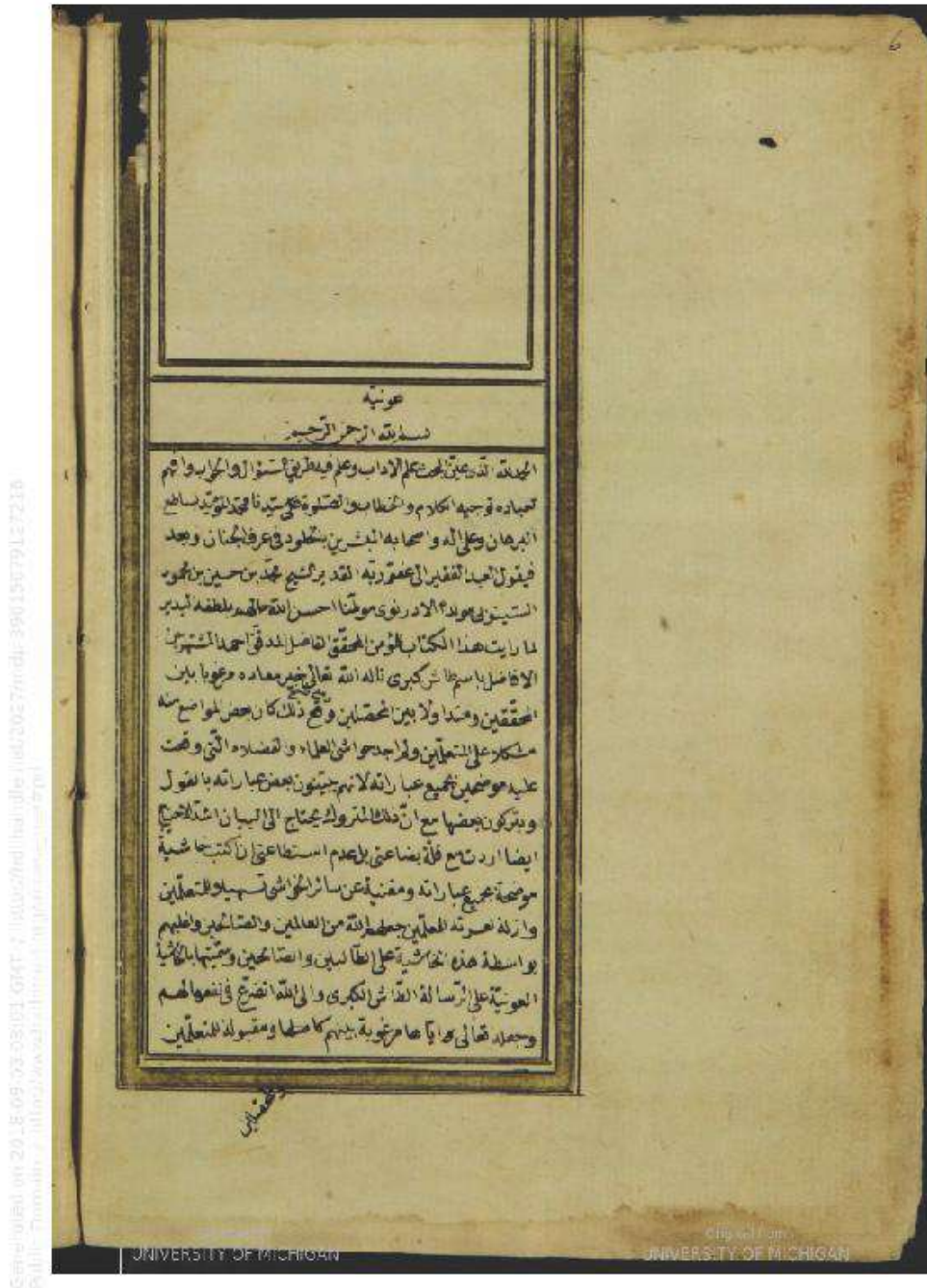
الأولى: مصدرها (المكتبة الوطنية، أنقرة) برقم: (17657/1)، وتقع في (55) ورقة، لم يحدد تاريخ كتابتها، وإليها

أشرنا بالحرف (أ).

¹² محمد بن حسين السبوي، الحاشية العونية، ن(أ)، و: (أ/4).

2- الثانية: مصدرها (مخطوطات جامعة شيغيان في الولايات المتحدة الامريكية)، برقم (594)، وتقع في (54) ورقة، وقد كُتبت في 19 شعبان سنة 1208هـ، وإليها أشرنا بالحرف (ب).

احمدك اللهم يا مجيب كل سائل ، واصلي على نبيك المبعوث بأفوى الدلائل ، وعلى إله واصحابه المنوسلين بأعظم
الوسائل ما جرى البحث بين المجيب والسائل.
وبعد فهذه رسالة لخصتها في علم الآداب مجتنباً عن طرقي الإقتصاد: الإخلال والإطناب، والله أسأل أن ينفع بها
معانير الطلاب وما توفيقي إلا بالله عليه توكلت وإليه المآب.
إعلم أن المناظرة هي النظر بالبصيرة من الجانبين في النسبة بين الشئين إظهاراً للصواب.
ولكل من الجانبين وظائف، وللمناظرة آداب.
أما وظيفة السائل فتلاثة: المناقضة والنقض والمعارضه ، لأنه إما أن يمنع مقيمة الدليل ، أو الدليل نفسه ، أو المدلول.

فَإِنْ كَانَ الْأَوَّلُ : فَإِنَّ مَنْعَ مُجَرَّدًا أَوْ بِالسَّنَدِ فَهُوَ الْمُنَاقِضَةُ وَمِنْهَا نَوْحٌ يُسَمَّى بِالْحَلِّ وَهُوَ تَعْيِينُ مَوْضِعِ الْعَلَطِ وَأَمَّا مَنْعُهُ بِالذَّلِيلِ فَهُوَ غَضَبٌ غَيْرُ مَسْمُوعٍ عِنْدَ الْمُحَقِّقِينَ لِاسْتِثْنَاءِ الْخُبْطِ ، نَعَمْ يَتَوَجَّهُ ذَلِكَ بَعْدَ إِقَامَةِ الدَّلِيلِ عَلَى تِلْكَ الْمُقَدِّمَةِ . وَإِنْ كَانَ الثَّانِي فَإِنَّ مَنْعَ الشَّاهِدِ فَهُوَ النَّقْضُ وَإِمَّا مَنْعُهُ بِالشَّاهِدِ فَهُوَ مُكَابَرَةٌ غَيْرُ مَسْمُوعَةٍ اتِّفَاقًا ، وَإِنْ كَانَ الثَّالِثُ فَإِنَّ مَنْعَ بِالذَّلِيلِ فَهُوَ الْمُعَارَضَةُ وَإِمَّا مَنْعُهُ بِالدَّلِيلِ فَهُوَ مُكَابَرَةٌ غَيْرُ مَسْمُوعَةٍ أَيْضًا اتِّفَاقًا . وَأَمَّا وَظِيفَةُ الْمُعَلَّلِ فِي كُلِّ مِنَ الْأُمُورِ الْمَذْكُورَةِ ، أَمَّا عِنْدَ الْمُنَاقِضَةِ فَإِثْبَاتُ الْمُقَدِّمَةِ الْمَسْمُوعَةِ بِالذَّلِيلِ أَوْ بِالنَّبِيهِ عَلَيْهَا أَوْ إِبْطَالُ الْمُعَلَّلِ سَنَدَهُ ، إِنْ كَانَ مُسَوِّيًا لَهُ ، إِذْ مَنْعُهُ مُجَرَّدًا غَيْرُ مُفِيدٍ أَوْ إِثْبَاتُ الْمُعَلَّلِ مَدْعَاةً بِدَلِيلٍ آخَرَ ، وَإِمَّا عِنْدَ النَّقْضِ فَتَنْفَى شَاهِدُهُ بِالْمَنْعِ أَوْ إِثْبَاتُ مَدْعَاةٍ بِدَلِيلٍ آخَرَ . وَأَمَّا عِنْدَ الْمُعَارَضَةِ ، فَالْتَّعَرُّضُ لِذَّلِيلِ الْمُعَارِضِ ، إِذْ يَصِيرُ الْمُعَلَّلُ جِينِيذَ كَالسَّائِلِ ، وَبِالْعَكْسِ . ثُمَّ إِنَّ مَنْ يَكُونُ بِصَدَدِ التَّغْلِيلِ قَدْ لَا يَكُونُ مَدْعِيًا ، بَلْ نَاقِلًا عَنِ الْغَيْرِ ، فَلَا يَتَوَجَّهُ عَلَيْهِ الْمَنْعُ ، بَلْ يُطْلَبُ مِنْهُ تَصْحِيحُ النَّقْلِ فَقَطُّ .

هَذَا الَّذِي ذَكَرْنَاهُ طَرِيقُ الْمُنَاطَرَةِ وَإِمَّا مَالِهَا فَهُوَ إِنَّهُ لَا يَخْلُو ، إِمَّا أَنْ يَعْجَزَ الْمُعَلَّلُ عَنْ إِقَامَةِ الدَّلِيلِ عَلَى مَدْعَاةٍ وَيَسْكُتُ ، فَذَلِكَ هُوَ الْإِفْحَامُ .

أَوْ يَعْجَزَ السَّائِلُ عَنِ التَّعَرُّضِ لَهُ بِأَنْ يَنْتَهِيَ ذَلِيلُ الْمُعَلَّلِ إِلَى مُقَدِّمَةٍ ضَرُورِيَّةٍ أَوْ مُسَلِّمَةٍ ، فَذَلِكَ هُوَ الْإِلْزَامُ فَجِينِيذُ تَنْتَهِي الْمُنَاطَرَةُ ، إِذْ لَا فُتْرَةَ لَهَا عَلَى إِقَامَةِ وَطَائِفِهَا لَا إِلَى نِهَائِهِ . وَأَمَّا آدَابُ الْمُنَاطَرَةِ فَهِيَ أَنَّهُ يَنْبَغِي لِلْمُنَاطِرِ أَنْ يَحْتَرِزَ عَنِ الْإِجَارِ ، وَعَنِ الْإِطْنَابِ ، وَعَنْ اسْتِعْمَالِ الْأَلْفَافِ الْعَرَبِيَّةِ ، وَاللَّفْظِ الْمُجْمَلِ فِي النَّحْوِ بَلَا تَقْيِيدٍ وَلَا بَأْسَ بِالِاسْتِفْسَارِ ، وَعَنْ الدَّخْلِ قَبْلَ الْفَهْمِ ، وَلَا بَأْسَ بِالْإِعَادَةِ ، وَعَنْ التَّعَرُّضِ لِمَا لَا دَخْلَ لَهُ فِي الْمَقْصُودِ ، وَعَنْ الضَّحِكِ وَرَفْعِ الصَّوْتِ وَأَمْتَالِهِمَا ، وَعَنْ الْمُنَاطَرَةِ مَعَ أَهْلِ الْمَهَابَةِ وَالِاخْتِرَامِ ، وَالْأَلَا يَحْسِبُ الْخَصْمَ حَقِيرًا . هَذَا غَايَةُ مَا يُرَادُ فِي هَذَا الْبَابِ ، وَمِنْ اللَّهِ التَّوْفِيقُ وَالْهَامُ الصَّوَابُ .

المطلب الخامس

منهج المؤلف في الحاشية

كان الكاتب يتناول كل كلمة من كلمات رسالة طاشكيري زاده ، فيورد الكلمة كما جاءت في نص الرسالة الأصلية لطاشكيري زاده أولاً ، ويشير إليها بقوله : قال المصدر ، ثم يورد شرح الكلمة ، ويقول : قال الشارح ، ثم يذكر بعد ذلك المسائل اللغوية المتعلقة بالكلمة ، ويختتم بالمعنى الاصطلاحي للكلمة . كما سنبين فيمايلي :

أحمدك : فعل مضارع صيغته متكلّمة والكاف مفعول به ، خطاب الله عزّ ذكره . لقد اختار المصدر الجملة الفعلية (أحمدك) أصلاً و الاسمية في مقام الحمد ، فقال : أحمدك ، ولم يقل : الحمد لله ، لكون الجملة الفعلية أصلاً و الاسمية فرعاً ، أما كونها أصلاً ، فلأنّ الجزء الأول فيها فعل والجزء الثاني فاعل ، والفعل أصل في كونه مسنداً والفاعل أيضاً أصل في كونه مسنداً إليه بخلاف الجملة الاسمية لأنّ جزئها الأول مسنداً إليه باعتبار لحوقه بالفاعل كما تقرّر في كُتُب النحو " إنّ المبتدأ ملحق بالفاعل في كونه مسنداً إليه ، والثاني مسند باعتبار حصول معنى الفعل فيه"¹³ فاختار المصدر الفعلية لأصالتها ولم يختار الاسمية لأجل فرعيتها أو لأجل إظهار عجزه عن استداده الحمد لله تعالى ، لم يختار الجملة الماضية من بين الفعلية لأنها تدلّ على انقطاع حمده في الزمان الحال ، بل اختار المضارع لتدلّ أي صيغة المضارع على الاستمرار التجديدي الموجب لاستغراق الحمد في جميع الأزمنة المستقبلية ، أي : أحمدك مدة عمري أنا إلى انقطاع عمري في حالة النزاع .

واعلم أنّ الاستمرار هو الدوام ، وهو على ضربين : الأول ثبوتي كالشيء الذي دام إلى يوم القيامة سواء تجدد الزمان مطلقاً أو لا فلا يعبر في هذا القسم تجده . والثاني : تجديدي وهو مايقضي أجزائه متعاقبة ، والمراد هاهنا هو الثاني لأنّ المضارع يدوم باعتبار انقضاء الزمان المستقبل الذي هو جزؤه متعاقباً ، فيوجد الاستمرار في المضارع باعتبار الحدث الذي دلّ عليه صيغة المضارع والتجدد باعتبار الزمان فلا منافاة بين التجدد والاستمرار كما توهم من أوّل الأمر ، فإذا تجدد جزء معنى المضارع أعني الزمان تجدد الكلّ ، وإذا استمرّ جزؤه أعني الحدث استمرّ الكلّ ، وبهذين الاعتبارين صحّ أن يُقال : أنّ صيغة المضارع تدلّ على الاستمرار والتجدد¹⁴ .

اللهم : أصله عند البصريين : يا الله ، حذف حرف النداء ثم غُوض الميم المشددة عنها ، وإنما أخرت تبركاً بالابتداء باسمه تعالى¹⁵ . وعند الكوفيين : أصله (ياالله أمناً بخير) أي : اقصدا بخير ، فحذفت الهمزة بعد حذف الضمير المنصوب وحرف النداء فاتصلت الميم المشددة للفظه الله¹⁶ .

¹³ الرضي الاسترأبادي ، شرح الرضي على الكافية ، 333/2 .

¹⁴ محمد بن حسين السنبوبي ، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري ، و : 8 .

¹⁵ عبد الرحمن بن محمد الأنصاري ، الإنصاف في مسائل بين النحويين البصريين والكوفيين ، ص : 231 .

¹⁶ عبد الرحمن بن محمد الأنصاري ، الإنصاف في مسائل بين النحويين البصريين والكوفيين ، ص : 231 .

يَا مُجِيبُ كُلِّ سَائِلٍ: يا حرف نداء، ولفظ مُجِيب منادى منصوف مضاف لإضافته إلى كلمة (كَلَّ)، وهي للاستغراق لإضافتها إلى نكرة¹⁷، وهو لفظ سائل، وكلمة (يا) مشتركة بين الأحوال الثلاث¹⁸، ولذا اختيرت من أخواتها. لفظ المجيب من الإجابة بمعنى القبول¹⁹، فيكون حاصل المعنى: أحمذك يا الله يا مَنْ يقبل تضرّع كلِّ سائل ويعطيه ما يشاء²⁰.

وَأَصْلِي: لقد اختار المصدر في الصلاة على النبي الجملة الفعلية، بحيث قال: (وأصلي على نبيك)، ولم يختَر الاسمِية، بحيث لم يقل: (والصلاة على نبيك)، ومن الفعلية اختار الجملة المضارعية، ولم يختَر الجملة الماضية، ومن المضارع اختار صيغة المتكلم، ولم يختَر غيرها، واختار الفعلية على الاسمِية لأصالتها كما سبق، والمضارعية على الماضية لتدلّ على الاستمرار التجديدي، وصيغة المتكلم على غيرها لتدلّ صريحاً على صلاته بخصوصه، وأثر الخطاب في قوله على نبيك، ولم يختَر غيره بأنْ يُقال: على نبيه أو على بني الله ليوافق قوله على نبيك بقوله السابق أحمذك بطريق الخطاب²¹.

عَلَى نَبِيِّكَ: الظرف متعلّق بالفعل المذكور قبله، وهو أصلي، يكون بمعنى الدعاء، هاهنا لكونه صادراً من المؤمن وما قيل: إنّ الدعاء إذا أُستعمل بعلى يكون للضرر لا للنفع²²، فمدفوع بأنْ هذا القول مخصوص بلفظ الدعاء على أنّه ليس بكليّ، ومتعلّق بمقدّر صفة لمقدّر محذوف تقديره، وأصلي صلاة نازلة، فيكون حاصل المعنى على التقدير الأوّل: وأدعو تضرّع بكّ يارب لأنّ تُحسن مقامي المحمود على نبيك المعهود وهو محمد عليه السلام²³.

الْمُبْعُوثُ: الألف واللام بمعنى الذي لأنهما إذا كانا في اسم الفاعل والمفعول يكونان بمعنى الذي وصلته اسم الفاعل والمفعول²⁴، فالتقدير على نبيك الذي بعثته، أي: أرسلته لتبليغ الأحكام الشرعية.

بِأَفْوَى: متعلّق بقوله المبعوث مضاف إلى قوله الدلائل، واستعمال اسم التفضيل ثلاثة: استعماله بالألف واللام واستعماله مجرداً، واستعماله بالإضافة²⁵، وهاهنا هو الثالث²⁶.

الدَّلَائِلُ: مضاف إليه²⁷.

وَعَلَى آلِهِ: عطف على قوله (على نبيك)، وأعاد المصدر حرف الجر إشارة إلى المغايرة بين الصلاة على النبي عليه السلام وبين الصلاة على أصحابه، لأنّ الصلاة على النبي عليه السلام تكون أصالة وكاملة، وأمّا الصلاة على آلّه تابعة للصلاة على النبي عليه السلام وناقصة بالنسبة إليها²⁸.

أَصْحَابِهِ: عطف على قوله آلّه، وهي جمع صاحب، والضمير المجرور في قوله (وآله وصحبه) راجع إلى النبي عليه السلام في قوله (على نبيك)، وإنما وجب علينا الصلاة على الآل والأصحاب لأنهم كانوا متوسطين بيننا وبين الرسول عليه السلام لتبليغهم إلينا أحكام شريعته عليه السلام، كما أنّ الرسول كان متوسطاً بينهم وبين الله تعالى بتبليغه عليه السلام أحكام شريعته عليه السلام إليهم²⁹.

الْمُتَوَسِّلِينَ: يجتمع الجمع والتثنية، فإذا كان جمعاً يكون صفة للال والأصحاب على سبيل البذل³⁰، وإذا كان تثنية يكون صفة للال والأصحاب أيضاً على سبيل الحقيقة، والألف واللام فيه اسم موصول³¹، تقديره الذين يتوسلون أو يتوسلون أي يتقربون أو يتقربان إلى الله تعالى³².

بِأَعْظَمَ: الظرف متعلّق بقوله المتوسلين، وقوله (أعظم) اسم تفضيل يدلّ على زيادة³³ الأعظمية من سائر الوسائل، وهو مضاف إلى الوسائل³⁴.

¹⁷ ابن هشام، المغني اللبيب عن كتاب الأعريب، ص: 434.

¹⁸ النداء العادي، والندبة، والاستغاثة.

¹⁹ ابن منظور، لسان العرب، مادة (جوب)، 1/ 283.

²⁰ محمد بن حسين السنوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (9/أ).

²¹ محمد بن حسين السنوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (10/ب).

²² مصطفى بن إبراهيم الغليبولي، تحفة الإخوان في شرح العوامل المائة، ص: 102.

²³ محمد بن حسين السنوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (11/ب).

²⁴ محمد بن علي الصبان الشافعي، حاشية الصبان 2/ 296.

²⁵ عبد الله بن عقيل، شرح ابن عقيل على الألفية، 3/ 176.

²⁶ استعماله بالإضافة إلى الجمع.

²⁷ محمد بن حسين السنوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (12/ب).

²⁸ محمد بن حسين السنوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (13/أ).

²⁹ محمد بن حسين السنوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (13/أ).

³⁰ يدل كل من كل.

³¹ محمد بن علي الصبان الشافعي، حاشية الصبان 2/ 296.

³² محمد بن حسين السنوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (14/ب).

³³ ابن هشام الأنصاري، قطر الندى وبل الصدى، ص: 280.

³⁴ محمد بن حسين السنوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (14/ب).

الوسائل: وهي جمع وسيلة، وهي ما يتقرب به إلى المطلوب، والمراد هنا الأنبياء الذين يتقرب بهم إلى الله تعالى الذي هو أقصى المقاصد وأعم من الأنبياء والأولياء وغيرهم، ولما كان أعظم الوسائل مبهماً بين الشارح بقوله: والمراد به أعظم الوسائل الألف واللام عوض عن المضاف إليه³⁵، تقديره مراد المصدر بأعظم وسائل نبينا محمد صلى الله عليه وسلم، فأدعى المصدر بأن نبينا محمد عليه السلام أعظم الوسائل لأن دينه أي نبينا محمد صلى الله عليه وسلم أكمل الأديان، وذلك لأنه ناسخ لجميع الأديان، بل هو غير منسوخ، بل ثابت حكمه من الأول إلى الأبد بخلاف سائر الأديان، فإن حكمها منتهى عند دينه³⁶.

ما: مصدرية معمولة لأحمدك وأصلي على سبيل التنازع³⁷، فيكون (ما) بمعنى المدة ظرف لهدين الفعلين على سبيل التنازع، فيكون حاصل المعنى: إن البحث يجري في جميع الأزمان بين عبادك من دون انقطاع، وأحمدك اللهم وأصلي على نبيك محمد عليه السلام مدة جرياني أنا، فأنا إلى آخر عمري بقدر طاقتي، فتفيد كلمة (ما) دوام جريان البحث ودوام الحمد والصلاة لأن زمان جريانه زمان وقوع الحمد والصلاة، فإذا دام أحدهما دام الآخر، فيكون هذا القول تأكيداً لقوله أحمدك وأصلي على نبيك بحسب المعنى، وفائدته دفع توهم انقطاع الحمد والصلاة، فلا يُراد أن الدوام المستفاد من كلمة (ما) هاهنا مناف للاستمرار التجديدي المستفاد من صيغة المضارع في قوله أحمدك وأصلي. ويمكن أن تكون كلمة (ما) موصولة بتقدير المضاف والضمير العائد إليها تقديره أحمدك وأصلي مقدار ما جرى البحث فيكون لفظ عبارة عن الزمان³⁸.

جرى: لفظ جرى من الجريان، وهو سيلان الماء عن محله³⁹، فكان المصدر شبه حصول البحث بين المجيب والسائل بجريان الماء، وشبههما بمحله، ثم اشتق من جريان الماء لفظ جرى وأسند إلى البحث، فيكون كلامه استعارة تبعية⁴⁰، ويمكن أن يقرر في الكلام استعارة مكنية وتخيلية بأن يُقال: كان المصدر شبه في ضميره البحث بالماء في الحصول عن محلها، وهذا التشبيه يسمى مكنية وإسناد ملائم المشبه به وهو الجريان هاهنا تخيلية وقرينة للمكنية⁴¹.

البحث: البحث لغة: التفتيش والتفحص، واصطلاحاً إثبات النسبة الإيجابية والسلبية بالاستدلال⁴². **المجيب:** مأخوذ من جواب السؤال الذي أورده ذلك السائل، فإذا ذكر لفظ المجيب في هذا الفن لا يُراد منه إلا المأخوذ من جواب السؤال كذلك إذا كان السائل مأخوذ من سألته عن الشيء، والمجيب من جواب السؤال يكون هذا أي هذا القول، وهو (ما جرى البحث بين المجيب والسائل) براعة الاستهلال صريحاً يعني أن هذا القول به براعة الاستهلال من جهة الصراحة لا من جهة التورية⁴³.

والسائل: السائل مأخوذ من سألته أي فلاناً عن الشيء، فيكون السائل المذكور هاهنا مستعملاً بكلمة عن، وهو أي السائل الذي أخذ من سألته عن الشيء الجاري، أي هو السائل الذي يجري في المباحثات الواقعة في محاوراتهم واصطلاحاتهم، فيكون الألف واللام للعهد الخارجي⁴⁴.

وبعد: مبني على الضم لكون المضاف إليه محذوفاً، أي أداء ما وجب علينا، وهو البسمة والحمد لله تعالى، والتصلية على النبي عليه السلام بالأصالة وعلى آله وأصحابه بالتبع.

اعلم أن المصنفين يذكرون كلمة (بعد) ذكر البسمة والحمدلة والصلاة على النبي عليه السلام قبل الشروع في المقصود لتكون مشعرة أن ما بعدها من الجمل الأخباريات، وما قبلها من الجمل الإنشائيات، فتذكر للدلالة على تغاير ما قبلها لا ما بعدها، والواو عوض عن أما الموهومة أو المظنونة العاملة فيها راحة الفعل⁴⁵، (فهذه) الفاء جواب لأما الموهومة أو المظنونة داخلية

³⁵ محمد عبد الحليم اللكنوني، قمر الأقمار لنور الأنوار في شرح المنار، ص: 49.

³⁶ محمد بن حسين السنبوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (14/ب).

³⁷ خالد الأزهرى، شرح التصريح على التوضيح، (باب التنازع في العمل)، 475/1.

³⁸ محمد بن حسين السنبوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (16/ب).

³⁹ هي الاستعارة التي تقع في الفصل المشتق أو الاسم المشتق أو الصفة المشتقة، انظر: أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبدع، ص: 264.

⁴⁰ الخطيب القزويني، الإيضاح في علوم البلاغة، ص" 215-222.

⁴¹ أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية وتطورها، 161/1. محمد بن حسين السنبوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (16/ب).

⁴² محمد بن حسين السنبوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (17/أ).

⁴³ أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية وتطورها، 389-394.

⁴⁴ هو الألف واللام الداخلة على اسم سبق ذكره في الكلام السابق، فيكون الألف واللام كالضمير الذي يرجع إلى الاسم السابق فيكون المراد من هذا الاسم والاسم السابق شيء، وتسمى العهد الخارجي، انظر: كشف اصطلاحات الفنون والعلوم، 1/1588. محمد بن حسين السنبوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (17/أ).

⁴⁵ محمد الدردير، الشرح الصغير على أقرب المسالك إلى مذهب الإمام مالك، 14/1.

على المقدر في الحقيقة تقديره، وبعد، فأقول: هذه الأمور المستحضرة في ذهن إلى آخر الرسالة، وتأنيث اسم الإشارة باعتبار الخبر⁴⁶.

هذه: تأنيث اسم الإشارة باعتبار الخبر⁴⁷، المشار إليه: (الأمور المستحضرة في ذهن)، وهي الألفاظ والنقوش والمعاني والمدرجات، وهي مجموع الاحتمالات الحاصلة في اسم الإشارة في هذا المقام، وقد أنزل الموجود المرتب في ذهن منزلة المحسوس المشاهد، فاستعمل لفظة هذه تنبيهاً على كمال استحضاره وظهوره كالمشاهد وترغيباً للمتعلم أو إشارة إلى كمال فطنة السامع تنشيطاً له في طلبه، فشبه المعقول بالمحسوس في كمال الظهور، فذكر اسم المشبه فيكون استعمال هذه على طريق الاستعارة المصروفة⁴⁸.

رسالة: وهي في اللغة الوساطة بين الشئيين، ولذا سمى رسولنا صلى الله عليه وسلم رسولا لوساطته عليه السلام بين الله تعالى وبين عباده، وفي الاصطلاح هي الأوراق التي يذكر فيها المسائل القليلة من فن أو فنون متعددة⁴⁹. **لخصتها:** صيغة متكلم وحده، والضمير المنصوب عائد إلى الرسالة، والتلخيص لغة إخراج الشيء وجعله زبدة، فمعناه أخرجت هذه الرسالة عن الكُتب المفصلة التي لا تخلو من الحشو والتطويل والتعقيد المدونة في علم، وجعلتها زبدة فيه كافية للمستفيدين عن غيرها في علم الآداب⁵⁰.

في علم الآداب: هو العلم الذي يتوصل به إلى معرفة كيفية الاحتراز من الأخطاء في المناظرة، والآداب جمع أدب وهو حفظ النفس عن الأشياء القبيحة شرعاً سواء كانت قولية أو فعلية، واللام في الآداب بتقدير المضاف للعهد الخارجي⁵¹، وكأنه قيل أن العلم المتعلق بالآداب كثيرة، كآداب العبادات مثل آداب الصلاة والصوم والحج وغيرها، وكآداب المعاملات كالدرس والعلم والبيع والشراء، وكآداب النفس الناطقة مثل تخلقها بالأخلاق الجميلة، وكآداب البحث والمناظرة وغير ذلك من أنواع الآداب، فمن أي نوع هذه الرسالة الملخصة؟ فالإجابة تكون بأن المراد من لفظ الآداب المذكورة مطلقاً الفرد الذي هو آداب البحث والمناظرة لا غيرها لأن اللام فيها للعهد الخارجي لا غيره من الجنس⁵²، والاستغراق⁵³، والعهد الذهني⁵⁴، فتكون هذه الرسالة الملخصة من نوع آداب البحث والمناظرة لتعنيها أي الآداب في هذا الفن أي فن علم الآداب والمناظرة من حيث أن لفظ الآداب وقع فيه الظرف متعلقاً بقوله لتعنيها، والمراد من آداب البحث المعنى العلمي كعبدالله لا الإضافي⁵⁵. **مجتنباً:** حال عن فاعل لخصتها، أي لخصتها حال كوني مجتنباً ومحترزاً عن طرفي الاقتصاد⁵⁶. **عن طرفي الاقتصاد:** تنبيه حذف نونها للإضافة⁵⁷.

الإخلال والإطباب: مجرور على أنه بدل من طرفي الاقتصاد، بدل البعض من الكل، أو مرفوع على أنه خبر مبتدأ محذوف تقديره أحد طرفي الاقتصاد الإخلال والطرف الآخر الإطباب مجرور على أنه عطف على الإخلال المجرور أو مرفوع على أنه عطف على الإخلال المرفوع، لأن كلا أي كل واحد منهما أي من الإخلال والإطباب محل أي مضرر للبلاغة⁵⁸.

إِعْلَمَ أَنَّ طُرُقَ التَّغْيِيرِ عَنِ الْمَعْنَى الْمُرَادِ سَبْتَةٌ:

الأول الإيجاز: وهو أن يكون اللفظ قليلاً والمعنى كثيراً لكن ذلك اللفظ القليل مؤيد لذلك المعنى الكثير، فيكون الإيجاز مقبولاً عند أرباب البلاغة⁵⁹.

الثاني الإخلال: وهو أن يكون اللفظ والمعنى كثيراً لكن ذلك اللفظ ليس بمؤيد لذلك المعنى الكثير، فيكون مخرلاً للبلاغة غير مقبول عندهم⁶⁰.

46 محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (19/أ).

47 أي: خبر هذه رسالة.

48 أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص: 260؛ محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (20/أ).

49 محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (20/أ).

50 محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (20/أ).

51 هي الداخلة على معهود لدى المخاطب أو المتكلم.

52 وهي الداخلة على لفظ الجنس.

53 وهي التي تستغرق جميع أفراد الجنس.

54 وهي أن يكون الشيء معهوداً في ذهن المخاطب أو في علمه،

55 محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (20/أ).

56 محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (20/ب).

57 محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (20/ب).

58 محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (20/ب).

59 أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية، 344/1.

60 عبده عبد العزيز فلقيلة، معجم البلاغة العربية، ص: 84.

الثَّالِثُ الإِقْتِصَادُ: وهو أن يكون اللفظ مساوياً للمعنى المقصود بلا زيادة ولا نقصان، وهو أيضاً غير مَحَلٍّ لها مقبول عندهم⁶¹.

الرَّابِعُ الإِطْنَابُ: وهو أن يكون اللفظ كثيراً والمعنى قليلاً لكن ذلك اللفظ الكثير يورد لفائدة ما ولم يكن الزائد منه متعيناً، وهذا مقبول عندهم⁶².

الخَامِسُ الْحَشْوُ: وهو أن يكون اللفظ زائد على المعنى المراد لكن الزائد يكون متعيناً، وهو غير مقبول عندهم⁶³.
السَّائِسُ التَّطْوِيلُ: وهو أن يكون اللفظ زائداً على المعنى المراد بلا فائدة⁶⁴، فإذا علمت طرق التعبير عن المعنى المقصود، فاعلم أن الإيجاز ليس بمَحَلٍّ للبلاغة لكنه محل للمستفدين، وكذلك الإطناب ليس بمَحَلٍّ لها لكنه محل لهم فيكون من حيث أصلاً له مَحَلٌّ لها، فالإخلال والتطويل والحشو مخلات لها بالاتفاق، وأما الإقتصاد الذي هو مساواة اللفظ للمعنى المقصود فليس بمَحَلٍّ ولا مَحَلٌّ أصلاً وقطعاً لتأديته المعنى المراد بلا زيادة ولا نقصان، فسلك المصدر طريق الإقتصاد واجتنب طريق الإخلال والإطناب وغيره ليسهل رسالته على المستفدين، فالإخلال مذموم للتفريط والإطناب أيضاً مذموم للإفراط، فالإقتصاد وسط بينهما⁶⁵.

اللَّهُ: منصوب على أنه مفعول لقوله المأخَر أسأل، وهذا اللفظ اسم لذات الباري المستجمع لجميع الصفات الكمالية الجميلة سواء كانت من الصفات الذاتية أو الفعلية، فمن قال: الله فكأنه قال: هو المتكلم والحي والقادر وغيرها من الصفات الذاتية والخالق والرازق والظاهر والباطن وغيرها من الصفات الفعلية، فيكون علماً للذات المثَّصف بجميع الكمالية المنتزعة عن الورثة لا نقصان لذاته تعالى⁶⁶.

أَسْأَلُ: أسأل أنا أي أسأل منه تعالى بفضلته وكرمه أن ينتفع، أي ينتفع بها، أي بهذه الرسالة الملخصة في علم الآداب معاشراً، فاعل مرفوع للفعل المذكور، جمع معشر بمعنى الجماعة، مضاف إلى قوله الطلاب جمع الطالب على وزن نُصَار بالضم. لم قدم المصدر المفعول على عامله مع أن التقديم لا يكون إلا لكثرة الإجابة، هي: تقديم مفعول أسأل، أي تقديم المصدر لفظة الله التي هي مفعول أسأل للاختصاص مع الاهتمام، فنكتة تقديم المفعول على الفعل إمّا للاختصاص أو للاهتمام أو كلاهما والمراد هاهنا الشق الثالث⁶⁷، ومعنى الاختصاص الحصر والقصر ومعنى الاهتمام قصد التعظيم بشأن شيء ما فيكون حاصل المعنى هاهنا، وإمّا أسأل الله تعالى أن ينتفع بهذه الرسالة معاشراً الطلاب ولا أسأل من غيره تعالى لأن غيره تعالى لا يضر ولا ينفع أصلاً، ولأن السؤال من غيره تعالى عبث لا يحصل منه فائدة⁶⁸.

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ: لفظة ما نافية، والتوفيق مصدر مبني للمفعول مضافاً إلى ياء المتكلم، ومعناه لغة جعل الأسباب موافقة للتأدي إلى المطلوب، وقال عصام الدين⁶⁹ في حاشيته على الجامي: ولا يخفى أن الفاعل للتوفيق هو الله تعالى وأنه استقبح أهل اللسان نسبة الفعل إلى الفاعل بالباء لأنه يدخل الآلة فلا يحسن ضربي يزيد والضارب زيد، وإمّا يقال: ضربني من زيد، فالمعنى وما توفيقِي إِلَّا من الله وتوجيهه على ما يستفاد من الكشاف⁷⁰ في تفسير سورة هود أنه بتقدير مضاف حيث قال: أي وما كوني موفقاً إلا بمعونته وتوفيقه⁷¹.

61 أحمد مطلوب معجم المصطلحات البلاغية، 278/1

62 أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية، 224/1.

63 أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية، 444/2.

64 أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية، 272/1.

65 محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، و: (أ/21).

66 محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (أ/21).

67 فاضل السامرائي، التعبير القرآني، ص: 49 – 74.

68 محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (أ/21).

69 إبراهيم بن محمد بن عرب شاه الأسفراييني عصام الدين: صاحب (الأطول - ط) في شرح تلخيص المفتاح للقزويني، في علوم البلاغة. ولد في أسفرايين (من قرى خراسان) وكان أبوه قاضياً، فتعلم واشتهر وألف كتبه فيها. وزار في أواخر عمره سمرقند فتوفي بها. وله تصانيف غير (الأطول) منها (ميزان الأدب - ط) و (حاشية على تفسير البيضاوي - خ) في الأزهر، و (شرح رسالة الوضع للإيجي - خ) في أوقاف بغداد، و (حاشية على تفسير البيضاوي لسورة عم - خ) في الرباط، وشروح وحواش في (المنطق) و (التوحيد) و (النحو)، ينظر: خير الدين الزركلي، الأعلام، دار العلم للملايين، بيروت 2002، 66/1.

70 الكشاف: تفسير القرآن الكريم ألفه العلامة أبو القاسم محمود بن عمر بن محمد الزمخشري (538هـ).

71 محمد بن علي الصبان، حاشية الصبان على شرح الشموني للغة ابن مالك، 13/1.

فيكون حاصل المعنى: ولا كوني موفقاً إلا لهذا التأليف بشيء من الأشياء إلا بإعانة الله تعالى وهدايته لا غير، فلاستثناء مفرغ، والباء للاستعانة عليه، أي على الله تعالى متعلق بقوله توكلت صيغة متكلم وحده، أي أظهرت عجزه له تعالى وأعتمدت عليه تعالى، وتقديم الظرف على عامله لتخصيص⁷² التوكل بالله تعالى إليه، أي إلى الله تعالى⁷³.

المأب: بمدّ الهمزة قوله إليه: خبر مقدّم، وقوله المأب مبتدأ مؤخر والجملة الاسمية معطوفة على الفعلية، فلو قال المصدر: وإليه أنيب لكان اقتباساً لطيفاً ومناسياً لما قبله، لكنّه لم يقل هذه رعاية السجع بين قوله معاشر الطلاب، وقوله المأب: أي المرجع تفسير لقوله المأب الألف واللام عوض من المضاف إليه، وتقديره: وإلى الله تعالى رجوع جميع الأشياء، وفي بعض النسخ، والمصير عطف على قوله المأب، والمأب بمعنى الرجوع والسيرورة، وإلى أنّه مصدر ميمي لا اسم زمان ولا اسم مكان لعدم الصحة هاهنا، فإن قيل لم يكتف الشارح في تفسيره لفظ المأب بلفظ المرجع مع أنّه لا فرق بين المرجع والمصير، فذكر أحدهما معن عن ذكر الآخر، قلت: لأنسّم عدم الفرق بينهما لأنّ العلماء اعتبروا في معنى السيرورة الانتقال من حال إلى حال بخلاف معنى الرجوع، فيكون حاصل المعنى: وإلى الله تعالى رجوعنا بلا تغيير حالنا وصيروتنا بعد انتقال حالنا هذه إلى حال أخرى أعني الحال بعد الموت، فيكون لفظ المرجع بالنظر إلى حال الحياة ولفظ المصير بالنظر إلى حال الممات، فلفظ الممات شامل لهذين الحالين⁷⁴.

اعلم: قال اعلم، ولم يقل افهم أو اعرف، لأنّ افهم يستعمل بعد علم السائل تنبيهاً على حفظها، واعرف يستعمل في العلم الذي تعلّق إلى الجزئي، فتكون معلومة جزئياً، وأمّا لفظ اعلم، فيستعمل في الكلي، فيكون معلومة كلياً، والمسائل التي وقعت في هذه الرسالة كلية لا جزئية، فلذلك أورد المصدر كلمة اعلم ولم يورد غيرها، وإنّما قال: اعلم، ولم يقل: واعلم بواو العطف أو فاعلم بالفاء أو ثمّ اعلم بكلمة ثمّ لأنّ الواو والفاء وثمّ كلمات وضعت لربط ما بعدها لما قبلها، وقيل بعضه كلام إخباري، وبعضه كلام إنشائي، وكلّ واحد منهما مغاير لما بعدها لأنّهما ليسا من أجزاء العلم ومابعد اعلم من أجزاء العلم، فالمناسب أن يقول اعلم دون غيرها⁷⁵.

المناظرة: إنّ لأهل النظر⁷⁶ سبعة ألفاظ متقاربة المعنى مناظرة ومجادلة ومكابرة ومعاندة ومفارقة ومشاغبة ومغالطة، فلا بدّ من بيان الفرق بين هذه الألفاظ، فالمناظرة هي الفكر بالبصيرة من الجانبين في النسبة بين الشئين إظهاراً للصواب⁷⁷، كما أنّ المجادلة كذلك إلا أنّ المناظرة قد تكون مع نفسه دون المجادلة، فإنّها لا تكون إلا مع الغير⁷⁸، فتكون المجادلة أخصّ مطلقاً، والمناظرة أعمّ مطلقاً، وأمّا المكابرة فهي إنكار النسبة بعد العلم⁷⁹، والمعاندة تباين كليّ لا اعتبار العلم في الأولى وعدمه في الثانية⁸⁰، والمفارقة لا تكون إلا مع نفسه من غير تلفظ بألفاظ فتكون مباينة لغيرها لعدك اعتبار التلفظ فيها بخلاف غيرها⁸¹، والمثاغبة في المسألة العلمية لا لإظهار الصواب ولا لإلزام الخصم، فهي من قبيل اللعب⁸²، والمغالطة هي المنازعة في المسألة العلمية لإلزام الخصم لا لإظهار الصواب⁸³.

والمعتبر من هذه الألفاظ عند أهل النظر هو المناظرة فلذلك عرفها وجعل الأبحاث الآتية مبنية عليها لا على غيرها، وقال المناظرة في اللغة مأخوذة من النظير أي المثل والشبيه، فعلى هذا إنّما سمى المناظرة مناظرة لأنّ كلام كلّ واحد من المتخاصمين نظير كلام الآخر وشبه له في كون كلّ منهما متعلقين بمسألة واحدة، وقيل: إنّ كلّ منهما نظير للآخر على معنى أنّ كلام منهما يتوجه إلى النسبة التي وقعت في تلك المسألة أو من النظير بمعنى الإبصار بالعين الجارحة، وإنّما فسّر بهذا المعنى احتراز عن النظر بمعنى الفكر، فعلى هذا إنّما سمى المناظرة مناظرة لأنّ كلّ من المتخاصمين ينظر صاحبه ويصره حين هدم كلّ واحد منهما كلا الآخر، والانتظار بمعنى التوقف لأنّه يقال: انتظر فلان إذا توقّفه في الكلام أو غيره، فعلى هذا إنّما سمى المناظرة مناظرة لأنّ كلّ من المتخاصمين ينظر ويتوقف كلام الآخر، أمّا المعلّل فهو يتوقف لأجل إيراد السائل سؤاله على محلّه، وأمّا السائل فهو يتوقف بعد إيراده لأجل إثبات المعلّل كلامه فكلّ من هذه الألفاظ الثلاثة مناسبة⁸⁴.

⁷² فاضل السامرائي، التعبير القرآني، ص: 123.

⁷³ محمد بن حسين السنبوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (21/ب).

⁷⁴ محمد بن حسين السنبوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (21/ب- 22/أ).

⁷⁵ محمد بن حسين السنبوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (22/أ).

⁷⁶ أهل المناظرة.

⁷⁷ طاشكيري زاده، رسالة الآداب، ص: 38.

⁷⁸ طاشكيري زاده، رسالة الآداب، ص: 38.

⁷⁹ طاشكيري زاده، رسالة الآداب، ص: 38.

⁸⁰ طاشكيري زاده، رسالة الآداب، ص: 39.

⁸¹ طاشكيري زاده، رسالة الآداب، ص: 39.

⁸² طاشكيري زاده، رسالة الآداب، ص: 39.

⁸³ طاشكيري زاده، رسالة الآداب، ص: 39.

⁸⁴ محمد بن حسين السنبوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (23/أ).

وَلِكُلِّ مَنْ الْجَانِبَيْنِ وَظَائِفُ: أي من المعلل والسائل وظائِف جمع وظيفة: وهي لغة ما يعين لأفراد الإنسان في كل يوم أو شهر أو سنة من طرف السلطان أو غيره سواء كان درهماً أو ديناً أو غير ذلك من الطعام، ولا يخفى عليك أنّ المناسب للمصدر أن يقول: ولكلّ منهما إذ لا بدّ لو وضع الظاهر موضع الضمير من نكتة منع هاهنا مع أنّ المناسب لهذا المختصر وتوهم الشبّين ليس كما لا يخفى، أو يقول: ولكلّ من المعلل والسائل تنبيهاً على أنّ المراد من الجانبين في تعريف المناظرة المعلل والسائل وتحصيلاً لكمال المناسبة بين الإجمال والتفصيل⁸⁵.

وَلِلْمَنَظَرَةِ آدَابُ: وللمناظرة المعرفة بهذا التعريف المذكور آداب جمع أدب بالفتحتين، وهذا العطف من قبيل عطف المعمولين المختلفين على المعمولين المختلفين للعاملين للمعاملين المختلفين بعطف واحد، وهو جائز لتقديم الجار⁸⁶، فيكون هذا العطف مثل في الدار زيد والحجرة عمرو، وإنّما أعاد الجار إشارة إلى المغايرة بين تلك الوظائف والآداب التسعة المستحسنة، واللام في المعطوف والمعطوف عليه للاختصاص⁸⁷، فبعض الوظائف مختصة بالمعلل وبعضها مختصة بالسائل، وتلك الآداب المستحسنة مختصة بالمناظرة بينهما استحساناً، أي تلك الآداب التسعة حسنة وبعضها مقبولة أي بعض عظيم الشأن فيكون التتوين للتعظيم⁸⁸.

أَمَّا وَظِيفَةُ السَّائِلِ فَثَلَاثَةٌ: أمّا: تفصيلية، فثلاثة: أي ثلاثة أمور، إنّ الوظائف الثلاث للسائل، وإنّما قدر هذا اللفظ إشارة إلى رجحان خبرية المذكورات الثلاث للمبتدأ المحذوف، أي المناقضة والنقض والمعارضة على بدليتها عن قوله، فثلاثة: المناقضة وهي لغة إبطال أحد القولين بالآخر.

واعلم أنّ المصدر إنّما قدّم المناقضة على النقص وقدمه على المعارضة بناء على ما قيل للكلام في حسن الترتيب، فإنّه إذا أراد أن يناظر مع المستدل، فالأوّل ارتكاب المنع أولاً والنقض ثانياً والمعارضة ثالثاً، وفي قوله (أما وظيفة السائل، فثلاثة) هذا شروع لبيان وجه الحصر يعني إنّما انحصرت وظيفة السائل في ثلاثة أمور، لأنّه الضمير المنسوب راجع إلى السائل⁸⁹.

إِذَا أَنْ يَمْنَعُ مَقْدَمَةَ الدَّلِيلِ: مُقَدِّمَةٌ: منصوب على أنه مفعول به لقوله أن يمنع، وهو مضاف إلى قوله الدليل⁹⁰.
أَوِ الدَّلِيلِ: منصوب على أنه مفعول به لقوله أن يمنع المذكور في المتن لأنّ هذا عطف على قوله مقدمة الدليل، والألف واللام في الدليل للاستغراق⁹¹.

فَإِنْ كَانَ الْأَوَّلُ: فإن الفاء تفصيل ما أجمله في السابق، وضمير كان راجع على مطلق المذكور ضمناً (المنع) لا إلى مقدمة الدليل إذا كانت كان ناقصة، أي فإن كان مطلق المنع الأول، ويجوز كان تامّة، وهو أي الأول منع مقدمة الدليل⁹².
السَّنَدُ: هو لغة ما يستند به مثلاً العصا والحائط. اعلم أنّ كلمة (أو) عطف على قوله منع، وكلمة (أن) الشرطية مسلطة عليه، فهي⁹³ عطف على قوله مجرداً، وإنّما قدر لفظ مقروناً إشارة إلى الباء في قوله بالسند بمعنى المصاحبة⁹⁴، فحاصل المعنى: فإن منع السائل مقدمة دليل المعلل سواء كان ذلك المنع منعاً مجرداً عن الشاهد مطلقاً أو منعاً مقروناً به مطلقاً، والباء في قوله بالسند متعلقة بالمنع، وتسمّى هذه الباء في هذا المقام تفسيرياً⁹⁵.

فَهُوَ الْمُنَاقِضَةُ: الفاء جزائية⁹⁶ لقوله فإن منع مجرداً أو بالسند، والضمير المرفوع راجع إلى المنع الذي هو مصدر منع من قبيل هو أقرب للتقوى، المناقضة مرفوع على أنه خبر للمبتدأ، وهو الضمير المرفوع والجملة الاسمية جزاء لقوله لأنّه منع والجملة الشرطية جزاء لقوله فإن كان الأول⁹⁷.

وَمِنْهَا: الضمير راجع المناقضة لقربها منه، نَوْعٌ: إنّما قال: نوع ولم يقل فرد مع أنّه مناسب إشارة إلى الحكم كلي لا جزئي شخصي، فتكون تحته أفراد حصلت من جانب السائل، مُسَمًّى: مرفوع تقدير على أنه صفة لنوع⁹⁸.

⁸⁵ محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (أ/29).

⁸⁶ مصطفى الغلاييني، جامع الدروس العربية، ص: 323.

⁸⁷ ابن هشام، المغني اللبيب، 212/2.

⁸⁸ محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (أ/29).

⁸⁹ محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (ب/29).

⁹⁰ محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (أ/31).

⁹¹ محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (أ/32).

⁹² محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (أ/32).

⁹³ السند

⁹⁴ مصطفى الغلاييني، جامع الدروس العربية، ص: 413.

⁹⁵ محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (ب/32).

⁹⁶ (الفاء الجزائية، وهي الفاء الواقعة في جواب الشرط) انظر: عبده الراجحي، التطبيق النحوي، ص: 122.

⁹⁷ محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (أ/33).

⁹⁸ محمد بن حسين السنبوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (أ/33).

تَعْيِينُ مَوْضِعِ الْغَلَطِ: تعيين مصدر مضاف إلى مفعوله (موضع)، والألف واللام في (الغلط) عهداً خارجياً⁹⁹.
وَأَمَّا مَنَعُهُ بِالذَّلِيلِ: وأما منعه أي منع السائل هذا إشارة إلى المصدر مضاف إلى فاعله مقدمة الدليل، وهذا القول دليل إلى أَنَّ مَفْعُولَ الْمَصْدَرِ مَحْذُوفٌ، والمحذوف مقدمة الدليل، بالدليل الباء للملابسة أي أما منعه حال كونه مقارناً بالدليل¹⁰⁰.
فَهُوَ: أي المنع بالدليل، الفاء: رابطة لجواب أما المذكور في قوله (وأما منعه)¹⁰¹.
غَضَبٌ: هو أخذ الشيء الذي هو في ملك الغير جبراً. **غَيْرُ مَسْمُوعٍ:** غير مقبول عند المحققين: جمع المحقق: من أثبت الشيء بالدليل من أهل المناظرة والأدب¹⁰².
الْخَبِطُ: منصوب على أنه مفعول به للمصدر، والخبط صبّ الأوراق من الشجر إذا ضربتها بالعصا لتسقط الأوراق، وخبط البعير بيده إذا ضربها، وخبط الشيطان أي أفسد¹⁰³، فالسائل إذا غضب مصبب المعلل، فكأنه ضربه بالعصا لسقط ذهنه عن درجة غثبات مقدمته الممنوعة، وكأنه ضرب يده على فخذة لفوت إقامة الدليل على صحة مقدمته الممنوعة قبل إقامة السائل الدليل على فسادهما، وكان السائل أفسد نفسه بالغضب كالشيطان، كذلك الحال في المعلل، ففي لفظ الخبط استعارة مصرحة¹⁰⁴، والألف واللام فيه عوض المضاف إليه أي خبط السائل والمعلل في البحث¹⁰⁵.
نَعَمْ يَتَوَجَّهُ ذَلِكَ: أي نعم قديكون موجهاً مقبولاً عندهم، ذلك أي منع السائل، وفي هذا التفسير إشارة إلى أن اسم الإشارة راجع إلى منع السائل في قوله (وإما منعه)¹⁰⁶.
بَعْدُ: ظرف منصوب لقوله توجه مضاف إلى إقامة الدليل أي إقامة المعلل الدليل، **الذَّلِيلُ:** منصوب على أنه مفعول به للإقامة، وفائدة هذا التفسير أَنَّ الْمَصْدَرَ مضاف إلى مفعوله والفاعل متروك، وهو المعلل لا السائل، **الْمُقَدِّمَةُ:** الألف واللام للعهد الخارجي لا للجنس والاستغراق¹⁰⁷.
وَإِنْ كَانَ الثَّانِي: عطف على قوله إن كان الأول، والفاء مسلط عليه، فيكون هذا القول داخل تحت الفصيل لما أجمل، وضمير كان راجع إلى مطلق المنع المذكور في ضميره في قوله السابق، إذا كان كلمة كان ناقصة، ويجوز أن تكون تامة بمعنى وقع الثاني، وهو أي الثاني منع نفس الدليل أي منع السائل دليل المعلل، بأن يقول: إن دليلك هذا فاسد¹⁰⁸.
فَإِنْ مَنَعَ بِالشَّاهِدِ: فإن منع الفاء للتفصيل، فهو النقص: هذه الجملة الاسمية جزاء للجملة الثانية، والمجموعة جزاء للجملة الأولى، وهي تفصيل لما قبلها¹⁰⁹.
وَإِمَّا مَنَعُهُ: هذا جواب السؤال المقدر تقديره: إذا كان منع الدليل مقارناً بالشاهد يكون مقبولاً عندهم، وإما إذا لم يكن مقارناً به أصلاً، فيكف يكون ذلك المنع يعني أن يكون مقبولاً عندهم أم لا فأجاب بقوله: وإما منعه أي منع السائل فيه إشارة إلى أن المصدر مضاف إلى فاعله والمفعول متروك في الكلام، **بِلا شَاهِدٍ:** متعلق بالمنع¹¹⁰.
فَهُوَ مُكَابَرَةٌ: الفاء جواب إما منعه، مكابرة من كَابَرَ يَكَابِرُ، والصيغة للواحد¹¹¹.
غَيْرُ مَسْمُوعَةٍ اتِّفَاقًا: غَيْرُ مَسْمُوعَةٍ: صفة كاشفة للفظ المكابرة، أي غير مقبولة عندهم، **اتِّفَاقًا:** منصوب على المصدرية، أي اتفق كون ذلك المنع مكابرة اتفاقاً¹¹².
وَأَمَّا وَظِيفَةُ الْمُعَلَّلِ: لما فرغ المصدر من بيان وظيفة السائل شرع في بيان وظيفة المعلل، فقال: (وأما وظيفة المعلل) عطف على قوله أما وظيفة السائل، فثلاثة، أي أما الوظيفة التي اعتبرها العلماء من طرف المعلل في كل بالتوتين المعوض عن المضاف إليه مع حذف المضاف، فتقديره في مقابلة كل واحد من الأمور الثلاثة¹¹³.

99 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (34/ب).

100 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (34/ب).

101 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (34/ب).

102 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (35/أ).

103 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (35/أ).

104 أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبيدع، ص: 225.

105 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (35/أ).

106 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (35/ب).

107 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (35/ب).

108 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (36/ب).

109 أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص: 226.

110 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (28/ب).

111 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (28/ب).

112 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (39/أ).

113 محمد بن حسين السينوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (43/ب).

فِي كُلِّ مِنَ الْأُمُورِ الْمَذْكُورَةِ : الظرف متعلق بالوظيفة، والثاني متعلق بحالٍ عما قبله ومبين له، أي حال كون كل واحد من الأمور الثلاثة المذكورة، الألف واللام في المذكورة بمعنى اسم الموصول، أي الأمور الثلاثة التي ذكرت قبل هذا الزمان ولما كانت الأمور مبهمة فسرّها بقوله: أعني المناقضة والنقض الإجمالي والمعارضة، أي أقصد منها هذه الأمور الثلاثة لاغير، فيكون الأمر الأول مناقضةً والثاني نقضاً إجمالياً والثالث معارضةً، ويكون حاصل المعنى: وأما وظيفة المعلّل في مقابلة مناقضة السائل ونقضه الإجمالي ومعارضته فهي ما يستلّي عليك إجمالاً، فيكون الخبر محذوف في كلام المصدر¹¹⁴.

أَمَّا عِنْدَ الْمُنَاقِضَةِ: أَمَّا تفصيل ما أجمله، أي أَمَّا وظيفة المعلّل عند مناقضة السائل مقدمة دليله¹¹⁵.
بِالدَّلِيلِ: متعلّق بالإثبات¹¹⁶.

أَوْ إِبْطَالُ الْمَعْلَلِ سَنَدُهُ: عطف على قوله إثبات المقدمة الممنوعة، فيكون وقوعاً، أي أَمَّا عند المناقضة فإبطال المعلّل، سَنَدُهُ: مجرور على أنه مضاف إليه للإبطال، أو منصوب على أنه الإبطال، فيكون المصدر مضاف إلى مفعوله، والضمير المجرور راجع إلى المنع، أي سند المنع، أي منع السائل¹¹⁷.

إِنْ كَانَ مُسَاوِيًا لَهُ: فيه إشارة إلى أنّ الضمير المجرور في قوله (مساوياً له) راجع إلى المنع كما أنّ الضمير المجرور في قوله (سند) راجع إليه، فالضميران موافقان في الرجوع إليه¹¹⁸.

أَوْ إِثْبَاتُ الْمَعْلَلِ: مرفوع على أنه خبر معطوف على إما على قوله إبطال سنده أو على إثبات المقدمة الممنوعة ومضاف إلى قوله المعلّل وهذا إشارة إلى أن فاعل المصدر متروك وهو المعلّل لاغيره وإلى أن المصدر مضاف إلى مفعوله وهو قوله مدّعه والضمير المجرور راجع إلى المعلّل¹¹⁹.

بِدَلِيلٍ آخَرَ: الباء متعلق بالإثبات، وكلمة آخر منصوب على أنه صفة الدليل لكن نصبها قائم مقام الجرّ، إذ هي غير منصرفة للوصفية ووزن الفعل¹²⁰.

وَأَمَّا عِنْدَ النَّقْضِ: إما: تفصيلية.

أَوْ إِثْبَاتٌ: عطف على قوله نفى شاهده، فالفاء مسيطرة على قوله هذا المعلّل، وفي هذا التقدير إشارة إلى أنّ المصدر مضاف إلى مفعوله والفاعل متروك، وهو المعلّل لا السائل، ومفعوله قوله مدّعه، أي أصل المدعى المعلّل.

بِدَلِيلٍ آخَرَ: متعلق بالإثبات، وكلمة آخر منصوب على أنه صفة الدليل لكن نصبها قائم مقام الجرّ، إذ هي غير منصرفة للوصفية ووزن الفعل، إذ أصل آخر على وزن أحمد فقلبت الهمزة الثانية ألفاً لسكونها وانفتاح ما قبلها فصار آخر¹²¹.

وَأَمَّا عِنْدَ الْمَعَارِضَةِ: أي معارضة السائل لدليل المعلّل، فيكون الألف واللام عوضاً عن المضاف إليه، وهو السائل لا المعلّل، والظرف متعلّق بالوظيفة، فتقدير المعنى: وأما وظيفة المعلّل عند معارضة السائل¹²².

فَالْتَعَرُّضُ: كلمة الفاء جواب أَمَّا المذكورة، أي تعرّض المعلّل، وفي هذا التفسير إشارة إلى أنّ الألف واللام عوض عن المضاف إليه، وهو المعلّل¹²³.

إِذْ يُصِيرُ الْمَعْلَلُ حِينَئِذٍ كَالسَّائِلِ: إذ يصير المعلّل عند تعرض المعلّل بدليل المعرض أي عند المعارضة أي عند معرضة السائل دليل المعلّل كالسائل أي مثل السائل الذي هو خصم المعلّل فيكون الألف واللام للعهد الخارجي ولما كان التشبيه يقتضي وجه الشبه وهو صحة إجراء المعلّل وظائفه أي وظائف السائل الوجهة والظرف متعلّق بالكاف فيكون المشبه به سائلاً ووجه الشبه صحة الإجراء¹²⁴.

ثُمَّ إِنْ مَنْ يَكُونُ بِصَدْدِ التَّعْلِيلِ: إنّ بكسر الهمزة من موصولة تكون اسمه تحته وخبره قوله (بصدد التعليل)¹²⁵.

114 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (43/ب).

115 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (43/ب).

116 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (44/أ).

117 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (44/أ).

118 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (44/ب).

119 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (44/ب).

120 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (45/أ).

121 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (46/أ).

122 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (46/ب).

123 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (48/ب).

124 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (48/ب).

125 محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (49/أ).

قَدْ لَا يَكُونُ: كلمة قد للتقليل لا للتحقيق. مُدْعِيًا: على صيغة اسم الفاعل، وهو مَنْ نصب نفسه لإثبات الحكم بالدليل أو بالتنبية وهذه الجملة المنفية خبر إن وهي واسمها وخبرها عطف على قول المصدر في أول رسالته ولكل من الجانبين وظائف بكلمة ثم التي هي حرف من حروف العاطفة¹²⁶.

بَلْ نَاقِلًا عَنِ الْغَيْرِ: بل إضراب عن قوله قد لا يكون وعطف عليه، يكون اسمه عائد على الموصولة مدعيًا ناقلاً عن الغير: المجرور راجع إلى قوله ناقلاً¹²⁷.
فَلَا يَتَوَجَّهْ عَلَيْهِ الْمُنْعُ: المنع: فاعل يتوجه، والمراد من المنع الرد، والألف واللام عوض عن المضاف إليه الذي هذا المنقول، إلى أَنَّ المصدر مضاف إلى مفعوله، أي منع المنقول¹²⁸.
بَلْ يُطْلَبُ مِنْهُ: يطلب بصيغة المجهول عطف على قوله لا يتوجه عليه وإضراب عنه، أي بل يطلب السائل منه، أي من الناقل، فترك المصدر كلمة منه يرى أحسن من ذكرها¹²⁹.

تَصْحِيحُ النَّقْلِ فَقَطْ: أي تصحيح الناقل نقله من حيث أَنَّهُ فيكون على معناه المصدر إذا لم يكن صحة النقل معلومة عنده، ويجوز طلب تصحيح النقل لأجل الامتحان والتجربة، وإن كان صحته معلومة، ولو قال: صحة النقل بدل قوله تصحيحه لكان أوجه لأن هذا القول أعم منه¹³⁰.

هَذَا الَّذِي ذَكَرْنَاهُ: أي الذي ذكرناه من وظائف السائل والمعلل، كلمة من بيان للاسم الموصول¹³¹.
مَالَهَا: بفتح الهمزة ومذها من أول يَأُولُ بمعنى رَجَعَ يَرْجِعُ، قلبت الواو ألفاً بعد نقل حركتها، فصار مَال على مقال، أي ما يؤول، أي يرجع إليه، الضمير المجرور يرجع إلى كلمة ما، وهي عبارة عن المرتبة، أي المرتبة التي ترجع إليها المناظرة، وهذا التفسير إشارة إلى أن لفظ مَالها بمعنى اسم المكان لا بمعنى اسم الزمان والمصدر الميمي، وإلى أَنَّ الضمير راجع إلى المناظرة¹³².

فَهُوَ إِنَّهُ لَا يَخْلُو: فهو أي مَالها أَنَّهُ: الضمير المنصوب راجع للشأن أو راجع إلى الشأن، والضمير المستتر تحت لا يخلو راجع إلى البحث لا إلى المناظرة، لكن المناسب رجوعه إليها بحسب السابق¹³³.

إِمَّا أَنْ يَعْجَزَ الْمُعَلَّلُ عَنْ إِقَامَةِ الدَّلِيلِ عَلَى مُدْعَاهُ وَيَسْكُتُ: لما كان أمراً مبهماً جعل قول المصدر إمّا بكسر الهمزة بيان لهما أن يعجز المعلل عن إقامة الدليل على مدعاه الذي هو مدلول دليله الأصلي، ويكون تحت سؤال السائل، ويسكت المعلل بعد عجزه عن الجواب، والواو بمعنى الفاء الذي يفيد التعقيب لأنَّ السكوت عقيب العجز عن المناظرة، فإن قيل الأولى يقول العجز بدل السكوت لأنَّ الإفحام في اصطلاحهم هو العجز لا السكوت، والفرق بينهما والمراد هنا العجز والسكوت لكنّه اكتفى بالسكوت لظهور المراد، فيكون العجز والسكوت جميعاً هو الإفحام في اصطلاح أهل المناظرة¹³⁴.

أَوْ يَعْجَزُ السَّائِلُ عَنْ التَّعَرُّضِ لَهُ: أي التثبت له متعلق بالتعرض، أي للمعلل، وفي هذا التفسير إشارة إلى أَنَّ الضمير المجرور راجع إلى المعلل لا إلى السائل، فيكون الرجوع إلى المعلل لقطع احتمال الرجوع إلى السائل¹³⁵.
بِأَنَّ يَنْتَهِيَ دَلِيلَ الْمُعَلَّلِ: الباء ظرفية دليل المعلل اقتراضاً أو استثنائياً¹³⁶.

إِلَى مُقَدِّمَةِ ضَرُورِيَّةٍ أَوْ مُسَلِّمَةٍ: إلى مقدّمة متعلّق إلى قوله ينتهي، ضرورية: أي بديهية القبول، مسلمة: على صفة المفعول صفة مقدّمة¹³⁷.

فَذَلِكَ هُوَ الْإِلْزَامُ: والإلزام هو العجز والسكوت من السائل على اصطلاح أهل المناظرة، وإنّما أتى بكلمة على هنا وبكلمة عن في السابق إشارة إلى التفنن في العبارة إذا الإفحام يستعمل بكلمة عن التي بمعنى في، والإلزام بكلمة على، ففي كلام المصدر أمرين أحدهما عجز المعلل وسكوته، وثانيهما عجز السائل وسكوته، وفي قول المصدر: إمّا أن يعجز المعلل أو يعجز السائل ركابة إذ الأولى أن يُقال: فحين عجز المعلل عن الإقامة أو عجز السائل عن التعرّض له¹³⁸.

¹²⁶ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (49/أ).

¹²⁷ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (49/أ).

¹²⁸ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (49/أ).

¹²⁹ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (49/أ).

¹³⁰ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (50/أ).

¹³¹ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (50/ب).

¹³² محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (50/ب).

¹³³ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (50/ب).

¹³⁴ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (50/ب).

¹³⁵ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (51/أ).

¹³⁶ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (51/أ).

¹³⁷ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (51/أ).

¹³⁸ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (51/ب).

إِذْ لَا قُدْرَةَ لَهُمَا: أي للمعلّل والسائل، على إقامة، أي على إقامة المعلّل والسائل وظائفهما، أي المعلّل والسائل، فالمصدر يكون مضافاً إلى مفعوله. لَا إِلَى نِهَائِيَّةٍ: متعلّق بقوله إقامة كأنه¹³⁹.

وَأَمَّا آدَابُ الْمُنَاطَرَةِ، فَهِيَ أَنَّهُ يَنْبَغِي لِلْمُنَاطِرِ:

1- أَنْ يَحْتَرِزَ عَنِ الْإِيجَازِ: الإيجاز هو اللفظ القليل الذي يدلّ على المعاني الكثيرة¹⁴⁰، وهذا الإيجاز إذا كان مقبولاً في نفس الأمر عند أهل البلاغة لكن ليس مقبولاً عند المناظرين أثناء البحث لأنّه محلّ لإحاطة المعاني باللفظ القليل عند البحث، والألف واللام عوضاً عن المضاف إليه (الكلام)¹⁴¹.

2- أَنْ يَحْتَرِزَ عَنِ الْإِطْنَابِ: هو اللفظ الكثير الذي يدلّ على المعاني القليلة¹⁴².

3- أَنْ يَحْتَرِزَ عَنِ اسْتِعْمَالِ الْأَلْفَافِ الْغَرِيبَةِ: وهي على ما يفهم في المطول¹⁴³ كلمات وحشية غير ظاهرة المعاني ولا مأنوسة الاستعمال في البحث متعلّق بالاستعمال¹⁴⁴، أي المناظرة لتلا يؤدي استعمال الألفاظ الغريبة في البحث من السائل والمعلّل إلى عسر الفهم¹⁴⁵.

4- أَنْ يَحْتَرِزَ عَنِ اسْتِعْمَالِ اللَّفْظِ الْمُجْمَلِ: أي المحتمل على المعنيين أو المعاني في اللغة أو الاصطلاح، في البحث: متعلّق بالاستعمال أيضاً، والمضاف مقدّر تقديره في أثناء البحث، بلا تقييد: متعلّق بالاستعمال أيضاً، وَلَا بِأَسْ بِالْإِسْتِفْسَارِ: أي ولا ضرر لكل واحد منهما بالاستفسار، والباء بمعنى نقل عنه الاستفسار إذا وجد في اللفظ أو في لفظ أحد الخصمين غرابية بمعنى البعد، إذا كان في اللفظ بعد عن دلّالته على المعنى المراد أو إجمال إذا كان في اللفظ احتمال لغير المعنى المراد¹⁴⁶.

5- أَنْ يَحْتَرِزَ عَنِ الدَّخْلِ قَبْلَ الْفَهْمِ: الألف واللام عوض عن المضاف إليه، أي عن الدخّل الضلال أي الهلاك والغيوبة في البحث أي في المناظرة وإذا كان لفظ الضلال بمعنى الهلاك تكون كلمة في على معناها وإذا كان بمعنى الغيوبة تكون بمعنى عن، ولا بأس أي لا ضرر لكل واحد منهما بالإعادة أي إعادة طلب الفهم. لقد اختار المصدر لابس ولم يقل حسن وغيره لأنّ في الإعادة قبح من وجه لكن القبح القليل أخير لدفع القبح الكبير¹⁴⁷.

6- أَنْ يَحْتَرِزَ عَنِ التَّعَرُّضِ لِمَا لَا دَخْلَ لَهُ فِي الْمَقْصُودِ: أي تعرّض المناظرة سواء كان معلّلاً أو سائلاً، لما لا دخل له: الضمير المجرور راجع إلى كلمة ما في المقصود، أي أن يحتزّز لتلا يحصل البعد عن المراد، والمراد هو إظهار الصواب¹⁴⁸.

7- أَنْ يَحْتَرِزَ عَنِ الضَّحْكِ وَرَفْعِ الصَّوْتِ وَأَمْتَالِهِمَا: أي الضحك ورفع الصوت من إظهار البطش، أي أخذ الشيء بعنف عن تحريك اليد، وما يدلّ من الألفاظ وغيرها على السفاهة، أي الخفة، فاللائق لكل واحد منهما أن يكون من ذوي الوقار حين المناظرة لأنّ هؤلاء، أي الضحك ورفع الصوت وإظهار البطش وتحريك اليد¹⁴⁹.

8- أَنْ يَحْتَرِزَ عَنِ الْمُنَاطَرَةِ مَعَ أَهْلِ الْمَهَابَةِ وَالْإِحْتِرَامِ: أي أن يحتزّز المناظر سواء كان معلّلاً أو سائلاً عن المناظرة مع أهل المهابة، أي أهل الهيبة والخافة والاحترام، أي أهل الشرافة لتلا يكون علّة، فإذا ناظر المناظر مع أهل المهابة والاحترام فسيسقط¹⁵⁰.

9- أَلَّا يَحْسِبَ الْخَصْمَ حَقِيرًا: أي ألا يظنّ المناظر الخصم، أي خصمه حقيراً لأنّ استحقار أحد الخصمين خصمه الآخر ربّما للتقليل يؤدي إلى صدور الكلام الواقع أثناء المناظرة¹⁵¹.

غَايَةُ مَا يُرَادُ: خبر لقوله هذا الذي في هذا الباب، أي في آداب البحث¹⁵².

¹³⁹ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (51/ب).

¹⁴⁰ علي بن عيسى الرماني، النكت في إعجاز القرآن، محمد خلف الله، وآخرون، دار المعارف، القاهرة 1976، ص: 76.

¹⁴¹ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (51/ب).

¹⁴² محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (51/ب)؛ أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية، 224/1.

¹⁴³ المطول شرح تلخيص مفتاح العلوم، تأليف: سعد الدين مسعود بن عمر التفتازاني (ت 792هـ).

¹⁴⁴ سعد الدين التفتازاني، المطول شرح تلخيص مفتاح العلوم، تحقيق: عبد الحميد هندواي، دار الكتب العلمية، بيروت 2013، ص: 15.

¹⁴⁵ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (52/أ).

¹⁴⁶ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (52/أ).

¹⁴⁷ القبح الكبير: أن يرد أحد المتخاصمين (السائل أو المعلّل) الكلام للآخر قبل فهم معنى الكلام؛ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (52/ب).

¹⁴⁸ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (53/أ).

¹⁴⁹ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (53/أ).

¹⁵⁰ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (53/أ).

¹⁵¹ محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (53/أ).

¹⁵² محمد بن حسين السنيوي، الحاشية العونية على رسالة طاشكيري، ن(أ)، و: (54/ب).

لِإِظْهَارِ الْحَقِّ وَإِلْهَامِ الصَّوَابِ: متعلّق بالتوفيق، وإلهام الصواب عطف على قوله التوفيق، أي ومن الله إلهام الصواب¹⁵³.

الخاتمة:

تناول البحث مسألة المناظرة معرّفاً لها، ذاكرًا موضوعها وفائدتها، ثم يُعرّج على عالمنا محمد السنيوبي الذي كتب حاشية على شرح رسالة طاشكبري زاده مظهرًا الجانب اللغوي والمنطقي منها، ونحن بدورنا قمنا بدراسة الجانب اللغوي، حيث اكتنزت المخطوطة بمسائل اللغة كافّة نحوها وصرفها وبلاغتها ودلالاتها، فما كان من البحث إلا أن أخرج رأي السنيوبي في مسائل اللغة، مبيّنًا وجهة نظره في تحقيق تلك المسألة، وهو الوقوف على الوجه الحقيقي لها في رأيه.

المراجع:

- ابن منظور محمد بن مكرم ، لسان العرب، دار صار، بيروت، بلا تاريخ.
- ابن هشام الأنصاري، قطر الندى وبل الصدى، تحقيق: محمد محي الدين عبد الحميد، مطبعة السعادة، مصر 1963.
- أبو البركات أحمد الدردير، الشرح الصغير على أقرب المسالك إلى مذهب الإمام مالك، دار المعارف، القاهرة، بلا تاريخ.
- أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، المكتبة العصرية، القاهرة 1999.
- أحمد مطلوب، معجم المصطلحات البلاغية وتطورها، الدار العربية للموسوعات، بيروت 2006.
- حاجي خليفة، كشف الظنون، دار الفكر، بيروت 1990.
- حسن والي، علم آداب البحث والمناظرة، مطبعة الواعظ، القاهرة 1326هـ.
- خالد الأزهرى، شرح التصريح على التوضيح، دار الكتب العلمية، بيروت 2000.
- الخطيب القزويني، الإيضاح في علوم البلاغة، دار الكتب العلمية، بيروت 2003.
- خير الدين الزركلي، الأعلام، دار العلم للملايين، بيروت 2002.
- الرضي الاسترياذي، شرح الرضي على الكافية، جامعة قار يونس، ليبيا 1975.
- سعد الدين التفتازاني، المطول شرح تلخيص مفتاح العلوم، تحقيق: عبد الحميد هندواي، دار الكتب العلمية، بيروت 2013.
- السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبدیع، المكتبة العصرية، القاهرة 1999.
- طاشكبري زاده، مفتاح السعادة ومصباح السيادة، دار الكتب العلمية، بيروت، بلا تاريخ
- .....، علم آداب البحث والمناظرة، تحقيق: حايك النبهان، دار الظاهرية، الكويت 2012.
- .....، شرح رسالة الآداب، تحقيق: محمد آل ياسين، بغداد 1995.
- عبد الله بن عقيل، شرح ابن عقيل على الألفية، تحقيق: محمد محي الدين عبد الحميد، دار مصر للطباعة، القاهرة 1980.
- عبد الرحمن بن محمد الأنصاري، الإنصاف في مسائل بين النحويين البصريين والكوفيين، دار الفكر، القاهرة، بلا تاريخ.
- عبد العزيز قلقيلة، معجم البلاغة العربية عرض ونقض، دار الفكر العربي، القاهرة 1991.
- عبد الرّاجحي، التطبيق النحوي، مكتبة المعارف للنشر والتوزيع، القاهرة 1999.
- علي بن عيسى الرماني، النكت في إعجاز القرآن، محمد خلف الله، وآخرون، دار المعارف، القاهرة 1976.
- فاضل السامرائي، التعبير القرآني، دار عمار، بيروت 2006.
- محمد بن حسين السنيوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكبري، المكتبة الوطنية، أنقرة. بلا تاريخ.
- .....، الحاشية العونية على رسالة طاشكبري، مكتبة جامعة ميشيغان، الولايات المتحدة الأمريكية. 1208هـ.
- محمد بن علي الصبان الشافعي، حاشية الصبان، دار الكتب العلمية بيروت 1997.
- محمد الدردير، الشرح الصغير على أقرب المسالك إلى مذهب الإمام مالك، تحقيق: مصطفى كمال وصفي، دار المعارف، القاهرة 1990.
- محمد عبد الحليم الككوني، قمر الأقمار لنور الأنوار في شرح المنار، دار الكتب العلمية، بيروت 1995.
- محمد علي التهانوي، كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، تحقيق: رفيق العجم و علي دحروج، مكتبة لبنان، بيروت 1996.
- محمد محي الدين عبد الحميد، رسالة الآداب، المكتبة التجارية، القاهرة 1958.
- مصطفى بن إبراهيم الغليبولي، تحفة الإخوان في شرح العوامل المانة، تحقيق إلياس قبلان، دار الكتب العلمية، بيروت 1994.
- مصطفى الغلاييني، جامع الدروس العربية، المكتبة العصرية، القاهرة 1994.
- هارون عبد الرزاق، فن آداب البحث والمناظرة، المكتبة العصرية، القاهرة، بلا تاريخ.

¹⁵³ محمد بن حسين السنيوبي، الحاشية العونية على رسالة طاشكبري، ن(أ)، و: (55/أ).

**MUSTAFA B. ÖMER B. MUHAMMED B. AHMED ER-RÛMÎ ES-SÎNOBÎ'NİN
İSTİNSAH ETTİĞİ ES-SEKKÂKÎ'NİN MİFTÂH'UL-'ULÛM ADLI ESERİ
HAKKINDA BİR İNCELEME**

Hasan Selim KIROĞLU *

Bozan ALHAMAD **

Selim KARAÇAĞA ***

Öz

Elimizde bulunan İmam Ebû Ya'kûb Yusuf Ebû Bekir Muhammed b. Ali, es-Sekkâkî el-Havârizmî'nin Miftâh'ul-'Ulûm adlı el yazma eseri Sinoplu âlim Mustafa b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed er-Rûmî es-Sînobî tarafından istinsah edilmiştir. Müstensihimiz hakkında her ne kadar ayrıntılı bir bilgiye ulaşamamışsak da, müellif es-Sekkâkî'nin Miftah'ul-'Ulûm adlı eserini tanıtmaya çalışacağız. Belağat ilmi alanında kendisinden önceki âlimlerin yazdığı eserlerden istifade ederek bu alanı sistematik hale getiren ilk kişi olması, aile mesleğinde zirve haline gelmesi, Sekkâkî'yi ve eserini incelememize sebebiyet vermiştir. Farklı bir alanda terim oluştururken aile mesleğinden edindiği kavramları kullanması, onun sosyal hayat içinde ne kadar başarılı olduğunu ve zihin dünyasında disiplinler arası geçişi başarılı bir şekilde sağlayabildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler Mustafa b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed er-Rûmî es-Sînobî, es-Sekkâkî, Miftah'ul Ulûm, İnceleme.

**Al-Sakkâkî's Miftah Ul-'Ulûm as Transcribed by Mustafa b. Umar b. Muhammad b.
Ahmad Al-Rûmî al-Sînobî: An Examination**

Abstract

The copy of Imâm Abû Ya'qûb Yûsuf Abû Bakr Muhammad b. 'Alî Al-Sakkâkî Al-Khawârizmî's handwritten work *Miftah al-'Ulûm* currently in our possession was retranscribed by the scholar Mustafa b. Umar b. Muhammad b. Ahmad Al-Rûmî Al-Sînobî from the city of Sinop in present day Turkey. Although we have a dearth of information about this scribe, we will attempt to introduce Al-Sakkâkî's work *Miftah al-'Ulûm*. Benefiting from the works of rhetoric authored by previous scholars, Al-Sakkâkî is the first person to systematize this field. The fact that he was a locksmith who not only entered into another discipline but mastered it adds another layer of value to Al-Sakkâkî and his work. The fact that Al-Sakkâkî used concepts that he had obtained through his family trade while formulating words in another discipline will allow us to see how successful he was in social life and how he was able to facilitate a transition between disciplines in his mental world.

Keywords Mustafa b. Umar b. Muhammad b. Ahmad Al-Rûmî Al-Sînobî, Al-Sakkâkî, *Miftah al-'Ulûm*, Examination.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, hasanselimkiroglu@sinop.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, bozan555@hotmail.com

*** Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi, skaracaga@sinop.edu.tr

Giriş

1. Hayatı

Sekkâkî'nin aileden edindiği kilitçilik mesleği kendisini alanında zirveye taşımıştır. Sultanın yanında çok büyük iltifata mazhar olmuş, ancak ortamda gördüğü bir hadiseden etkilenecek ilme yönelmiştir. İlimde derinlemesine bilgi sahip olduktan sonra bu ilimlerde disiplinler arası ilişki kurarak alanda yeni kavramlar ortaya koyan müellifimiz İmam Ebû Ya'kûb Yusuf Ebû Bekir Muhammed b. Ali, es-Sekkâkî el-Havârizmî¹, h.555-626/ m.1160-1229 arasında Havarizm'de doğup yine orada ölmüştür. Kendisi hem fakih hem de kelamcıdır.² Sekkâkî lakabının verilmiş olması, ailesinin demircilik ya da demir mamulleriyle uğraşması olarak söylenegelmiştir. Sekkâkî'nin 30 yaşına kadar maden işleriyle uğraşmasına gerekçe olarak o dönemde ailesinin çok yaygın bir meslek olan saban-pulluk imalatı ile uğraşması gösterilmiştir. İşini çok iyi yapması, kendisini ustalık derecesinin üstünde bir maharete taşımış ve zamanının ustaların ustası olmuştur. Hakkında şöyle bir hikâye anlatılır: Bir kırat ağırlığından daha az ağırlığı olan küçük bir kilit yaparak onu sultana hediye eder. Bu hediye sultanın çok hoşuna gider ve onu kendisine yakın tutarak ikramlarda bulunur. Sekkâkî, sultan otururken içeriye bir adamın girdiğini, ona hürmeten sultanın ayağa kalkıp, gelen kişiyi makamına oturttuğunu görür. Bu kıymetli adamın kim olduğunu sorduğunda, âlimlerden biri şeklinde cevap alınca, bu konuyu derin derin düşünür. Kendisini bu âlimle kıyaslayarak, sultanın ilgisinin ne kadar farklı olduğunu görerek gıpta eder. O gün bir karar vererek kendisini ilme verir. Farklı alanlarda kendisini yetiştirerek, daha önceki mesleğinde nasıl zirve olmuşsa yine ilmin zirvesine çıkarak büyük bir âlime dönüşür. İslâmî ilimleri hangi hocalardan okuduğu tam olarak bilinmeyen es-Sekkâkî'nin; belâgat ilmini, el-Hâtemî'den okuduğu rivayet edilmektedir.³

Belâgat dışında alanlarda eser telif etmiş olmakla beraber, belâgatla ilgili en önemli eseri Miftâhu'l-'Ulûm'dur. Bu eserde Arapça'ya dair ilimlerle, felsefe ve mantığı sentezlediği söylenebilir. Nahiv, sarf, me'ânî, beyân, bedî', istidlâl, arûz, şiir, kâfiye, mantık, kelâm ve fıkıh alanlarında telif sahibi olduğu rivayet edilmektedir.⁴ Sekkâkî; Miftâhu'l-'Ulûm adlı eserinde dil alanı dışında başka edebî türlere dair de malzemelerden de bahsetmektedir. Eserinde, Arapça'ya dair on iki ilimden bahsederek bunların ilkinin sarf, ikincisinin nahiv üçüncüsünün ise me'ânî, beyân ve bedî'i ilmi olduğunu söyler.⁵ Sekkâkî'den önce böyle bir sınıflandırma yapılmışsa da bize ulaşmış değildir. Burada Zemahşerî'nin Sekkâkî üzerindeki rolünden bahsetmek gerekmektedir. Sekkâkî bu ilmi tasnif ederken Zemahşerî'den büyük oranda etkilendiği anlaşılmaktadır. Çünkü Zemahşerî, beyan ve me'ânî ilimlerini ayrı ayrı zikretmiş, bedî' ilmini ise beyan ilminin altında değerlendirmiştir. Bu sınıflandırma Sekkâkî'nin sınıflandırmasına yakın olup ondan fazlaca etkilendiği anlaşılmaktadır. Sekkâkî, bu ilimlerin sınırlarının ve alt başlıklarının belirlenmesine ciddi anlamda yardımcı olmuştur. Konuları birbirinden tamamen bağımsız olarak ele almayarak, aralarında sıkı bir bağ kurmuştur. Sekkâkî'ye kadar olan süreçte belâgat ilminin konuları genellikle iç içe geçmiş vaziyette işleniyor ve isimlendirmelerde farklılıklar bulunmaktaydı. Örneğin; el-

¹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim* (Thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf), Dâru'l Kalem, Dimeşk 1992, s.81.

² Ebû Yakub Sekkâkî, *Miftâh'ul-'Ulûm*, Dar'ul Kütübi'l İlmiyye, Beyrut1983, s.5; Mustafâ el-Merâgî, *Târîhu 'Ulûmi'l-Belâğa ve't-Ta'rîfu bi'Ricâliha*, I. Baskı, Kahire 1950, s. 110.

³ Şevkî Dayf, *el-Belâğatu Tatavvurun ve Târîhun*, Dâru'l-Me'arif, Kahire 2003, s. 287.

⁴ Abdurrahman Celaluddin b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, (Thk. Muhammed İbrahim), el-Mektebetü'l-'Asriyye, Sayda trs, c. II, 364.

⁵ Sekkâkî, *Miftâh'ul-'Ulûm*, s. 6.

Câhız'da belâgata dair şeyler **beyân**, İbnu'l-Mu'tezz'de **bedî'**, Kudâme b. Ca'fer'de ise **nakd** şeklinde karşılık bulmuştur. Bu âlimlerimiz istiare, mecaz, kinaye gibi konuları ilgili başlıklar altında ele almış, Curcânî ile genel anlamda sisteme kavuşan belâgat ilmi, Sekkâkî ile tasnif açısından son halini almıştır denilebilir. Kaynakların belirttiğine göre; Me'ânî, Beyân, Bedî' ilimlerine, Ulûmu'l-Belâğa (belâgat ilimleri – belâgatın alt bilim dalları) ismini veren ilk dilci Sekkâkî olmuştur.⁶ Ondan önce İbnu'l-Mu'tezz ve Câhız gibi âlimler bu kavramları zikretmiş ve kitaplarına isim olarak vermişlerdir.⁷

Arapça, dil ilmi, belâgat, aruz, istidlâl gibi bağdaşı olan ilimlerinin yanı sıra döneminin en yaygın ilimleri Mantık ve Kelamı da ilave olarak öğrenmiştir. Sekkaki sadece Arap diline değil aynı zamanda Türkçe ve Farsça'ya da hakimdir. Amelde Hanefî, itikadda Mutezili olduğu kayıtlarda geçmektedir.

Döneminin en ünlü Hanefi fukahasına öğrencilik yapmıştır. Bunlar arasında en önde gelen âlimler; Sedîdüddin el-Hayyâtî, İbn Sâ'id el-Hârisi, Muhammed b. Abdu'l-Kerim et-Türkistânî'dir. Döneminde o kadar çok ünlenmiştir ki hakkında Yâkût el-Hamevî şöyle demiştir: Bu âlimler farklı alanlarda uzmanlık derecesinde beceri göstererek her birinde önder sayılmış kişilerdir. Sekkâkî ise yedinci asrın Belağat gözdelelerinden sayılmıştır. El-Miftah adlı eserinin el-Fâil konusunda yazdığı dipnotlarında Hanefî âlimlerinin Tabakatlarının yanı sıra Suyûtî'nin Nahiv âlimlerini de saymıştır.

Miftâh'ul Ulûm Adlı Eseri:

Üzerinde inceleme yaptığımız Miftâh'ul-Ulûm adlı eserinin yanı sıra Abdulkahir el-Curcanî'nin el-Cumel adlı eserine yazdığı şerh olan Kitab'ul-Cumel, farsça yazdığı “et-Tılsım” adlı eseri, Kitâbu't-Tibyân ve münazara ilmi hakkında yazdığı bir de Risalesi bulunmaktadır.

El Yazması Hakkında Genel Bilgi:

Eserin sayfa sayısının 250, satırının 19, satırdaki kelime sayısının 11 olduğu bu kitabı müstensih Mustafa b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed er-Rûmî es-Sînobî, h.744/ m.1343-44 yılı Şevval ayının ilk Perşembe günü sabah vakti Havarizm beldesinde yazmıştır.

Eserin Yazma Nüshaları:

Mısır El Yazma Eserleri Kütüphanesinin; 64 sayılı Belağa bölümünün, 13272 numaralı mikrofilminde; 65 sayılı Belağa bölümünün, 15803 numarasında; 66 sayılı Belağa bölümünün 15804 numarasında; 276 Belağa bölümünün 175490 numaralı mikrofilmlerinde bulmak mümkündür.

Türkiye'de Köprülü Kütüphanesinde; 1446 sayılı numarada kayıtlıdır.

Kitabın Basıldığı Bazı Merkezler:

- 1- Astana baskısı, taş baskı;
- 2- Edebiyye Matbaasında h.1317 Mısır;
- 3- Meymeniyye Matbaası h.1418, Mısır;
- 4- Takaddumu'l-İlmiyye Matbaası h.1348, Mısır;
- 5- Bâbî el-Halebî baskısı h.1356/m. 1927, Mısır;

⁶ Sekkâkî'den önce bu şekilde bir tanımlama yapan başka herhangi bir âlimin olup olmadığı konusunda net bir bilgi sahibi değiliz, varsa da ya kaynaklarda zikredilmemiş ya da bu bilgi günümüze ulaşmadan kaybolmuş olabilir. Ancak kaynakların belirttiğine göre me'ânî, beyân ve bedî' ilimlerini, 'ulumu'l-belâğa olarak tanımlayan ilk kişi Sekkâkî olmuştur.

⁷ el-Merâğî, , *Târîhu 'Ulûmi'l-Belâğa ve 't-Ta 'rîfu bi 'Ricâliha*, s. 9.

6- Dâr'ul Kütübî'l İlmiyye h.1403, Beyrut, Lübnan;

7- Dâr'ul Kütübî'l İlmiyye h.1407, Beyrut, Lübnan;

Bildirimizin başlığı olan ve müstensihimiz Mustafa b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed er-Rûmî es-Sînobî'nin istinsah ettiği Miftâh'ul- Ulûm adlı eser⁸ hakkında bilgi vermemiz gerekiyorsa; bu eser *Belağat İlminin* en önemli kaynaklarından biri sayılmıştır. Eserine Miftah (anahtar) ve el-Ulûm (ilimler) şeklinde isimlendirmeye gitmesi sebebinin, 30'lu yaşlara kadar uğraştığı Sekkâk (demircilik, anahtarcılık) mesleğinden kaynaklandığını zannediyoruz. Bu eserin içeriği yalnızca belağat alanında yazılmış değildir. Ard arda 8. y.y.'a kadar gelen ve araştırmacıların dikkatini çeken es-Sekkâkî, diğer ilimlerin belağat ve dil ile olan ilişkisini ele alarak adeta belağat ilminin *felsefesini* yapmaktadır. Sekkâkî kitabını üç bölüme ayırmaktadır.

Birinci bölümde Sarf, İştikâk⁹, ikinci bölümde Nahiv¹⁰ konularını, üçüncü bölümde de Belağat¹¹ ilminin öğretimini ele almıştır.

Sekkâkî, İstidlâl ilmini¹² öğrenerek, İstidlâl, Aruz ve Kafiye'nin¹³ belağatta Me'âni ilminin tamamlayıcı unsuru olduğunu vurgulamıştır. Kitabının son bölümünü, Kur'an-ı Kerim'i eleştiren İslam düşmanlarına reddiye olarak yazılmıştır. Her ne kadar kitabı Belağat alanında ün salmışsa da farklı birçok disipline dair görüşleri de içermektedir. Kitabında Kur'an'ın icazına dair hazineler bulunduğunu söyleyerek: "Hak ile batılı ayıran Kur'an-ı Kerim'in şerefli sözlerinin sahibi o kadar tatlı, akıcı ve ince söylemiş ki, bu kalıp ve üslupların dışında ancak bu kadar muhteşem söylenebilirdi" diyerek, "bu şekli ile Kur'an-ı Kerim'in ilahi icazı ortaya çıkmıştır" vurgusunu yapar.

Sekkâkî'nin Belağat alanında yazmış olduğu Miftâh'ul-Ulûm adlı eseri, geçmişten miras aldığı Abdulkâhir el-Curcânî'nin "Esrâr'ul-Belağa" ve "Delâil'l-İcâz"¹⁴ ile Zemahşari'nin "el-Keşşâf", "Nihayet'ul-İcâz fî Dirayeti'l-İ'câz" adlı eserlerine dayandığı gözlemlenmiştir.

2.a Miftâh'ul Ulûm'un Sarf ve Nahiv Yönünden Tahlili:

Sekkâkî eserini üç ana gruba ayırmıştır. Bunlar Sarf, Nahiv ve Belağat bölümüdür.

2.a.a. Sarf¹⁴ Görüşleri:

On yedi kısma ayırdığı bu bölümü "İŞTİKAK" ile başlatıp "VAKF" konusu ile bitirmektedir. Konusuna harflerin çıkış yerlerini tanıtarak başlar. Hemen hemen her bahiste harflerin sayısını 29 olarak söylemektedir.

Sekkâkî: "Bizden önceki âlimlerin söylediği gibi bizde harfleri MECHÛR (Sesli/ Ünlü) ve MEHMÛS (Sessiz/ Ünsüz) olmak üzere ikiye ayırmaktayız."

Mechur (Sesli/ Ünlü) harfler¹⁵ şunlardır:

"الهمزة ، الألف ، القاف ، الكاف ، الجيم ، الياء ، الراء ، النون ، الطاء ، الدال ، التاء ، الباء ، الميم ، الواو"

Bunları "قدك أترجم ونطايب" şeklinde okuyabilirsin, der.

⁸ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*

⁹ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.10-74.

¹⁰ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.75-160.

¹¹ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.161-433.

¹² Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.414-435.

¹³ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.515-585.

¹⁴ Muhammed Ali b. Ali Tehânevî, *Kitâbu Keşşâf-ı Istilahâtul-Fûnun*, İstanbul 1984, s.837; Seyyid Abdullah b. Muhammed Hüseyin Nukrakar, *Şerh'uş Şâfiye*, Kitabhane-i Raşid, İstanbul (ty.), c.I, s.1.

¹⁵ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.11.

Mehmûs (Sessiz/ Ünsüz) harfler ise geriye kalan harflerdir. Bunların bir kısmı şiddetli, bir kısmı da yumuşak harfler oldukları için orta Mehmûs harfleri denir ki "لم يروعا" örneğinde toplanmıştır. Şiddet harflerini de "أجرك قطبت" ifadesinde özetlenmiştir. Diğer harflerin harekelelerinin zayıflaması ya da harekelerinin taşınması imkansız olanlarına *RIHVE* (yumuşak) denmiştir. Bu harflere (الواو / الياء / الألف) "illet harfi" de denir. Kendine yeterli olan ve diğer harfleri dürtten onları zorlayan harflere de *Kalkale* (sarsan, dürtten) harfleri "قد طبع" denir. Musta'liye/*İsti'lâ* (yükselme) harfleri de: "الصاد/الضاد/الطاء/الظاء/الغين/الخاء/القاف" 'dır. Geriye kalan harflere de Cer (esre) harfleri denmiştir.

a.1. İsti'lâ (Kalın)¹⁶ Harfleri:

Sekkâkî, dilini damağa değdirmek suretiyle ortaya çıkan harflere *İsti'lâ* harfleri, tersine olan harflere de *İnhifaz* harfleri demiştir. Dilini damağın üstüne yerleştirerek ortaya çıkan harflere de *Mutabık* harfler şeklinde değerlendirilmiştir. Bunlar: "الصاد والضاد والطاء والظاء" harfleridir. Geriye kalan harfleri de "Açık harfler" şeklinde ele almıştır. Sekkâkî'ye göre bu harflerin çıkış yerleri on altı tane olup; boğazın üst bölgesinden çıkan harfleri "الهاء / الألف / الهمزة", ortasından çıkanlarına "العين/الحاء" harfleri, boğazın alt kısmından çıkan harflere ise "الغين/الخاء" harfleri şeklinde değerlendirme yaparak bölümlenme yapmıştır.

Dilin köküne en yakın ve üst damaktan çıkan harfi "القاف", onun az altından olup onu takip eden yerdeki harfe de "الكاف", dilin ortası ile damağın üst orta kısmında çıkan harflere de "الجيم" harfleri demiştir.

Yine Sekkâkî, dilin kenarını azı dişinin oraya değdirerek çıkardığımız harfe "الضاد"; dilin kenarını en alt kısmından dilin son kısmı olan üst damağa kadar, biraz da gülümseme ile azı dişi yani *rubai* (azı dişi ile ön dişlerinin arasındaki dişler) ve ön kesici dişlerin oradan çıkan harfe "اللام" der. Dilin ucunu üst ön dişlerin tabanına değdirmekle çıkan harfe "النون" harfinin çıktığı, dilin sırt kısmına az bir şekilde değdirip "اللام" harfinden saptırarak çıkardığımız harfe de "الراء" harfi dendiğini söyler.

Dilimizin ucunu iki ön üst dişimize dokunmak suretiyle çıkardığımız harflere "الطاء / الدال" harfleri, Alt iki ön dişimize dokunmak suretiyle çıkardığımız harflere "الصاد / الزاي / السين" söylendiği gibi, dilimizin ucunu iki üst ön dişlerimize dokundurmak suretiyle çıkardığımız harflere "الظاء / الذال / الثاء" olarak değerlendirmiştir. Alt dudağın ortası ve üst ön dişlerin kıyısından "الفاء" harfi çıktığını, iki dudak arasından "الباء / الميم / الواو" harfleri ortaya çıktığını ilave eder.

Genizden ise "*Hafif Nun*" harfi çıkmaktadır. Bana göre Hafif Nun'un hükmü ve çeşitlerini düzgün ve zevki selim yapıya sahip kişi bu harfi deneyip layıkınca çıkarabilmektedir. Diğer bir kısım kişiler de ağız yapılarının farklı olması nedeniyle çıkaramayabilir, der.¹⁷

a.2. Sarf'ta İştikâk'a Dair Görüşleri:¹⁸

Sekkâkî, alimlerin İştikâk'ın birinci kanunu¹⁹ hakkında; üç gruba bölündüklerini, bu farklılaşmayı beşe kadar çıkaranların da var olduğunu söyler. Kûfeliler kelimenin yapısının üzerine ister hafif, ister ağır olsun üç aşamanın mutlaka var olması gerektiğini; herhangi bir Bab/bölüm ayırımı olmaksızın her biri için teker teker başlangıç, sonuç ve orta seviyenin bulunması gerektiğini söyleyerek, Bab sayısının artmasıyla asıl yapının değişmeyeğini iddia ederler. Kelimenin yapısının beş olduğunu iddia edenlere göre de; yapısında artmanın ve eksilmenin söz

¹⁶ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.12.

¹⁷ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.13.

¹⁸ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.16.

¹⁹ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.16.

konusu olmayacağını, ilave ederek; “Sözümüzden de anlaşılacağı üzere bizim İştikak konusunda görüş birliği yaptığımız arkadaşlarımız Basra Ekolüdür” diyerek, artma ve eksilmenin sadece kökende Sülası (Üçlü), Rubai (Dörtlü) ve Humasi (Beşli) olanlar için geçerli olduğu değerlendirmesini yapar.

Sekkâkî, Sarf’ın ikinci kanunu²⁰ hakkında; kökeninde olmayan bir harfin ya da örneğin mahzuf olmasıyla meydana geleceğini, bu konu hakkında farklı görüşlerin de bulunabileceği görüşünü ileri sürer. Esas amacın “اليوم تنساه” ifadesindeki harflere yönelmek ya da ilave etmek olmadığını, doğru bir mantık düzlemiyle bu konuya yaklaşmak gerektiğini, kelimenin kökenine birden çok harf ziyade yapıldığı için de arkadaşlarının bu harflere “Ziyade Harf” dediğini; kökeninde yapılan harf artışı/artışlarının “Ziyade Hükmünü” değiştirmedeğini ifade ederek, “رجيل”, “مسيلم” örneklerini delil olarak verir.

İştikak’ın üçüncü²¹ kanununun; harfin ziyadesi ya da hazfi ile ilgili konuda bulunan ittifak olduğunu söyler. Şahid/delil getirilmesi konusunda da, kelimenin kök yapısının en az üç harf üzerinde olması gerektiğini, hazfin terkedilip aslı üzerine bırakılması gerektiğini vurgulayan Sekkâkî, “غد” örneğine de yorum yapamadığını söylemiştir.

İştikak’ın dördüncü kanun²² hakkında; kelimenin kök yapısında bir harfte yapılan değişiklikle ilgili şahid bulunduğunu, bu tür değişimleri farklı hemze çeşitleri ile kalıcı “Ta” harfi ve benzeri İştikak konularında meydana geldiği değerlendirmesi yaparak, “Dal” harfinin konumunun diğer hiçbirine benzemediğini, kelimenin kökeninde bulunan “DAL” ile “DAD” harflerinin birbirlerinin yerine geçmesi halinde bir farklılığın bulunmasından bahseden Sekkâkî, “نهد ينهد نهودا” ve “نهد ينهد نهوضا” gibi birçok örnek ve istişhadın bulunduğunu söyler.

İştikak’ın beşinci kanunu²³ hakkında bahsederken, Basra dil ekolünün üzerinde durduğu, ancak diğer ekollerin ters görüş beyan ettiği “Kalb” kuralları hakkında olduğunu söyleyerek, “ناء” kelimelerini örnek olarak vermektedir.

2.a.b. Nahiv’e ait görüşleri²⁴

Nahvin tanımı ile başlayan Sekkâkî; Mübteda, Haber ve Muzari fiilin işleviyle devam eden bu bölüm 14 kısımdan oluşmakta olduğundan bahsederek, Nahvin Arap dilinde kelimeleri tümevarım yöntemiyle birleştirip, anlamın kökenini kuralına uygun şekilde yerine getirmeye denediğini söyleyerek ve anlamın tam olarak verilebilmesi için kelimelerin yerlerini değiştirip onu yanlışlardan arındırmanın önemine değinerek, Nahvin tanımını yapmıştır.²⁵

Nahvin birinci konusunun, *Murab* olması gerektiğini söyleyerek, her kelimenin Murab olmadığını bilmek, kimi kelimelerin irabının yapılabileceği gibi, yapılamayanlarının da var olduğunu, irabı yapılamayanlara da “*Mebni*” dendiğini vurgulamıştır. Bunları birbirinde ayırmanın gerekliliğinden bahseden Sekkâkî, mebni kelimelerin sabit/standart olup, Murab’ların şekil alması gerektiğinin izahını yaparak, Mebni kelimelerin iki bölümden meydana geldiğini, birinci bölümdeki kelimelerin yani Murab’ların sayılmaya ihtiyaç olmadığını, ancak Mebni’lerin teker teker sayılması gerektiğini iddia eder.²⁶

²⁰ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.16.

²¹ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.16.

²² Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.18-19.

²³ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.24.

²⁴ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.73.

²⁵ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.75.

²⁶ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.77.

b.1. Sekkâkî, Mebni olup sayılması gereken grupları on dört bölümden oluştuğunu söyleyerek şunları aktarır:

Mebni kelimelerin birinci grubunun harfler olduğunu söyler. İkinci grubu ise bir takım seslerden meydana gelen kelimelere dendiğini, “حس/ويس/وي/وا/واخ” gibi kelimeleri buna örnek vermektedir. Üçüncü grubu sayarken; Mazi ve Emir fiilleri dile getirir. Dördüncüsünün; Fiil isimler olduğundan bahsederken, “رويد/رويدك/تيل/هلم/هات” örnekleri öne sürmektedir. Beşincisi grubun; Zamirler, altıncısının; Mübhemat konusu olduğunu söyleyerek, bunların “ذا/تا/تي/ته/” kelimeleri olduğunu vurgular. Bu harflerin dışında kalan kelimelere de “İsmu’l- İṣare” denir ifadesini kullanmaya devam eder. Bu kelimelerin: “الذي/التي/ما/من/خو” olduğundan bahsederek, Ukayl ve Kinâne kabilesine göre de “اللاتين/الذين” kelimelerinin de İsmi İṣaret olduğunu, bu konunun Müsenna’larının, mebni değil murab olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

“Nuheyl”de sabah vakti düşmana ansızın ²⁷ نَحْنُ الدُّونُ صَبَّحُوا الصَّبَّاحَا *** يَوْمَ النُّخَيْلِ غَارَةً مَلْحَاخَا ve devamında artçı saldırılarla saldırdık” örneği, İsmi işarete şahid getirilen delillerden biridir.

Yedinci mebni kelimenin, birleşik kelimelerden meydana geldiğini söyleyerek; “بعلبك/حضر موت/خمسة عشر/الحادي عشر/الحادية عشرة” örneklerini verir. On iki sayısı “اثني” “Amr”ın “زيد بن عمرو” özel isimlerin “عمر”nın murab, *İbnun/İbnetun* kelimesine Muzaaf olan özel isimlerin “عمر”nın oğlu Zeyd” ya da “هند ابنة عاصم” “Asım”ın kızı Hind” ifadelerinin de birleşik kelimelere örnek teşkil ettiğini iddia eder.

Sekizincisi mebniyi de sayarken; sözünün temelinde amaç bildirip Muzaaf konumunda olan lafızlara yer vermektedir. “أَتَيْتَكَ مِنْ قَبْلِ مَثَلَا” “Bu konuda sana önceden örnek verdim” ifadesini delil getirmektedir.

Dokuzuncu mebni, soru edatlarından “أَيَا” hariç, şartın cevabı olarak gelen “Ya” harfî de bu anlama gelen kelimelerdendir. Atıf harflerinin tamamı ve “بيت” ifadesi de bu gruptandır.

Onuncu mebni; “فَعَالٍ” kalıbından gelen ve “حَذَار/تَرَاك” kelimelerinde örnekliliğini bulduğu “Ya” nida harfine mahsus olan sıfatlar da mebnidir: “يا رطاب/ويا خباث/ويا دفار/ويا فجار/يا فَعَالَةً” gibi. Örneğin “فَعَالَةً” kalıbından gelen özel isimler de bu şekildedir. Örneğin “حَذَام/قَطَام” kelimeleri bunlara bir örnektir. Temim kabilesi hariç tüm Hicaz bu kullanımı tercih etmektedir.

On birincisi mebni; Mütekellim Yâ’sına ya da cümleye bağlanan ve zaman ifade eden kelimelerin de bu kapsamda olduğunu söyler. “يَوْمَئِذٍ” kelimelerinin birleşip cümleye “يَوْمَئِذٍ” şeklinde muzaaf gelmiş olması buna bir örnektir.

On ikinci mebniyi, Müfred gelen “يَا زَيْد” şeklinde özel isimlerden seçerek zikretmektedir.

On üçüncü mebni olarak, Cinsinin anlamını olumsuzlaştıran kelimeleri örnek olarak vermektedir. “لَا رَجُلٌ” örneğinde olduğu gibi.

²⁷ Bu şiir Leylâ Uhayliye’ye (m.700/ h.80) aittir. Tam adı Leyla bt. Abdullah b. Er-Rahhâl b. Şeddâd b. Ka’b el-Uhayliy’dir. Amir b. Sa’sa’a kabilesindendir. Fasih bir dile sahip olan şair, hem zeki hem de güzeldir. Tevbe b. Hamîr ile ilgili öyküleri söz konusudur. Abdulmelik b.Mervan kendisine; Tevbe’den daha çok sana aşık birini görmedim, deyince o da; İnsanların senden daha çok halife bildiği kimseyi tanımıyorum demiştir. Haccac’a birçok kez heyetinde refakat etmiştir. Haccac da ona birçok ikramlarda bulunmuştur. Şair el-Hansa’dan sonra onun adı Tabakat kitaplarında geçmektedir. Nabiğa el-Ca’dî ile aralarında atışmalar vardır. Haccac Kûfe’de iken ondan Rey şehrinin valiliğini istemiştir. Onu oraya atamış ancak yolda “Sâvâ” denilen yere varınca ölmüş ve oraya da gömülmüştür. Dedesinin adı Ka’b b. Huzeyfe b. Şeddad’tır. “Uhayliyye” adı kendisine dedesinden kaldığı söylenmektedir. El-‘Aynî’ye göre; babası “el-Uhayl b. Zî er-Rahhale b. Şeddad b. Abbâde b. Ukayl”dir.

On dördüncü mebni, bayanları ifade eden ve kelimelerin sonlarında bulunan “ن” harfli kelimelerin Tekid anlamı içeren Fiili Muzariler olduğunu söyler. “يَضْرِبَنَّ / يَضْرِبْنَ / تَضْرِبَنَّ” dır.

Onbeşinci mebninin, Cümle yapıları olduğunu iddia eder.²⁸

Sekkâkî, üçüncü bölümün Esmâ-i Sitte’ye (Altı İsme) en uygun seçenikle gelen ve kıyasın açıkça yapıldığı durumlardan biri olan ve Muzaaf kelimeyle ilgili olan konu hakkında bulunduğunu söyler. Özellikle “فَوْه / ذُو مَالٍ” kelimeleri iki harf iken, irabı yapıldığında tek harf olarak kaldığını görmekteyiz. “أَبُوه / أَخُوه / حَمُوها” kelimeleri ise irabları yapıldığında kıyas kabul etmemektedir. Kıyasın yapılamadığı ve bu kelimelerden daha güçlü olan kelimeler de bulunmaktadır: “غَدَا / يَدُ” örnekleri gibi. Bu kuralı ortaya koyan kişi ise Abdulkâhîr el-Curcânî’dir. Kinaye olarak cinsiyeti ifade eden “هَنْ” kelimesi, genel bir kullanım olarak akîl insanların bir tarzı olduğunu söyler. Kullanım olarak “أَبُون / أَبَان / أَبِين” kelimeleri ölü dil haline gelmiş olduğunu, ancak “أَبُو الْكَرِيم / الْكَرِيم / الْأَبَا الْكَرِيم / الْأَبِي الْكَرِيم” kelimeleri ile aktif halde kullanımda olduğundan bahsetmektedir.²⁹

Sekkâkî, dördüncü bölümde Tesniye ve Cem’in İrabı hakkında bahsederken, bu iki konunun isimlerin yapısının son kısımlarını ilgilendiren harflerle ilişkili olduğunu, çoğul türü kelimelerin sonuna med harflerinin getirilmesi, dil kullanımına kolaylık sağlandığını, kelimenin yapısının duruşu kişinin kulağına uygun gelmesi ve harekelenmesinin kolay olmasına dikkat çekmektedir.

Tesniye ve Cem’in yapısını koruyabilmesi için üç durumun gerekli olduğunu; Tesniye’nin iki, Cem’in de üç şeklinin varlığı, her bir kelimenin kıyasa aykırı olarak gelip durumlarının değişmesi, irab’ta harflerin azaltılması, Tesniyede ki “ي” harfinin kolaylığı sağlaması, her iki durumun aynı anlamı taşıyor olması, Cem’de de kelimenin önünde ve sonunda harf değişimlerinin olması, cümlede Ref konumunda fail’in Tesniye için “ا”, Cem’de de “و” harfinin varlığı; Nasb ve Cer hallerinde ise “ي” harfine dönüşmesinin ilginç olduğuna dikkat çekmektedir.

Sekkâkî, Tesniye ve Cem’de bulunan “ن” harflerinin temelde yalın hallerinde ismin yapısı gibi görüldüğünü “الَّذِينَ / اللَّذُونَ / الَّذِينَ” ya da “أَبْنَان / عَمَائَتَان / عَشْرُونَ / ثَلَاثُونَ” gibi kelimelerin Gayrı Munsarif olmamalarına karşılık ta bunun tam tersi olduğunu söylemektedir. Bu kelimeler tenvinli gelmediği gibi, bir öncesi harfleri de sakın olmaktadır. Tesniye’de “ا” ve “ي” harflerinden sonra gelen “ن” harfi kesra, Cem ise “و” ve “ي” harflerinden sonra gelen “ن” harfi ise fethalı şeklinde geldiğini vurgular.³⁰

2.a.c. Sekkâkî’nin Me’ânî ve Beyan İlimleri Hakkındaki Görüşleri:

Sekkâkî, eserinin bu bölümünü Meânî ile başlatıp lafzi ve manevi Bedi ile bitirmiştir.

Me’ânî İlmi için, anlatımda sözün özlü ifadelerini, istihsan/güzelleştirme gibi kalıplarla anlatmaya, sözün durumuna göre cümlelerin uygulanması kast edilmektedir, der. Bunun ancak hayvan seslerinin dışındaki belâğî sanatlar için geçerli bir seçenek olduğundan bahsederek,³¹

Beyân ilminin, sözde anlatılmak istenen ifadenin anlamı birbirinden farklı açıklık ve nitelikte gelen lafızlara dendiğini vurgular. “وَيْل” kelimesi gibi yüce Allah’ın sözünün tefsire ihtiyaç duyduğu kavramın açıklanmasında bu iki ilme ihtiyaç duyulmakta olduğunu açıklar.³²

²⁸ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.77-80.

²⁹ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.49-50.

³⁰ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.50-52.

³¹ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.161.

³² Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.162.

Me'ânî'nin birinci bölümünü; Haber'in sanatları oluşturduğunu, *birinci sanatın* Haberin İsnad durumunu gösterdiğini, *ikinci sanatın* Müsnedun İleyh'i, *üçüncü sanatın* da Müsned'in durumu ortaya koyduğunu, *dördüncü sanatın* Fasil, Vasil, İcaz ve İtnâb hakkında ulunduğunu söyler.

Sekkâkî, bu sanatlar hakkında bahsetmeden önce kullanılan lafızların, kökeni hakkında araştırma yapmanın gerekli olduğunu, saf aklın yaklaşımları sanatların uygulanmasında bir olumsuzluk meydana getirmediğini ve temel konunun kökün ayrıntısında bulunduğunu, bu işe yeltenenlerin zevk almasını sağlayarak hükmün konulması ve cümlelere alışkın olmayı gerektirdiğini söylemektedir. İşin iç yüzüne vakıf olmak isteyenlerin Me'ânî İlminin sanatlarına ihtiyaç duyacakları, ayrıca dilde zevki selimi kaybetmemenin en önemli mesele olduğu, hatta dil zevkinin bu işin olmazsa olmazı olduğunu iddia eder.³³

Sekkâkî, birinci sanatın Haber İsnad'ının başlangıç Haberi olması görüşünü³⁴ söylerken bilinmesi gereken en önemli şeyin aklın kesin hükmünün, konuşan kişinin kullandığı ifade ile yanlış şeyleri söylemesine engel olmasını ve kelamın kullanılmasında haberin varlığının önemi- dir. Bu cümle ile müsned ve müsnedun ileyh önemli bir konuma oturtulmuş oluyor. Haber cümlesinin anlaşılması, söylenen kişinin zihninin boş olması ve bu iki isnadın muhatabın zihninde var ya da yok olmasına bağlıdır yani iki durumdan birini seçmesine denir, şeklinde ifade kullanmıştır. “أَتَانِي هَوَاهَا قَلِيلٌ أَنْ أَعْرِفَ الْهَوَىٰ *** فَصَادَفْتُ قَلْبًا خَالِيًا فَتَمَكَّنَا”³⁵ “Aşkî öğrenmeden önce onun aşkı geldi ve boş olan kalbime yerleşti”, cümlesi buna güzel bir örnektir.

Sekkâkî, Talebi Haber³⁶ konusunda; cümlelerin hüküm ifade etmesinin, haberin öncesinde meydana gelmekte olduğunu, İsnad'ı oluşturmada, her iki taraftan birini seçmekle meydana gelip, bunu yapma amacının ise seçimdeki karışıklığı önlemek ve cümlelerin başına tekid anlamı veren bir “ل” ya da “إِنْ” harfi getirmenin muhatabın zihnindeki karışıklığı çözeceğini söylemektedir.

“لَزَيْدٌ عَارِفٌ / إِنْ زَيْدًا عَارِفٌ” “Zeyd gerçekten biliyor” ifadeleri, Talebi Habere güzel örnektir.

İnkârî Haber³⁷ konusunda da, söylenecek sözün kesinlikle inkâr edileceği bilinen muhatabın, durumuna uygun sözün söylenmesi anlamına geldiğini, muhatabın kendisine söylenen sözün hükmünü kabul etmeyip inkâr etmesi halinde, hükmün inkârı ölçüsünde bir veya birden çok tekid lafzıyla pekiştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Burada sebebin açık bir şekilde ortaya konması gerekmektedir.

“إِنِّي صَادِقٌ / إِنِّي لَصَادِقٌ” “Ben gerçekten doğru sözlüyüm / Şüphe yok ki ben gerçekten doğru sözlüyüm” ifadeleri, muhatabın zihninde şüphe bırakmayacak derecede bir tekid/pekiştireç var etmiştir. Ya da “وَاللَّهِ إِنِّي لَصَادِقٌ عَلَىٰ هَذَا” cümlesinde, “Yemin ederim ki bu konuda gerçekten doğru sözlüyüm” şeklindeki ifadesi ile muhatabın zihnindeki kapalılığı açık bir şekilde gidermesi amaçlanmaktadır. Unutulmaması gereken en önemli şey; sözü güzel söylenmek isteyen kişinin, olumsuz ifadelerde durup, iyi düşünmesini gerektirmektedir.

³³ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.169.

³⁴ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.170.

³⁵ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Thk. Fevzi Atvî), Dâru Sa'b, Beyrut 1968, c. I, s. 4.

³⁶ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.170.

³⁷ Sekkâkî, *Miftâh'ul-Ulûm*, s.171.

Beliğ Sözü³⁸ Bölümlerinden İstiare³⁹ Sanatı Hakkında:

İstiare sanatı teşbihin bölümlerinden birini kullanarak yapılan bir sanat olduğu kaynakların tanımları arasında geçmektedir. “إِشْتَعَلَ شَيْبُ رَأْسِي” “Saçım ağarıp bembeyaz oldu” cümlesinin “شَابَ رَأْسِي إِلَى أْبْلَغَ” “Saçım bembeyaz oldu”, şeklinde ifade edilmiş olması hakikatın terkedilip mecazın zirve yapılarak İstiare sanatına dönüşmesidir.

İstidlal İlmi⁴⁰; zihninin daha önce bilinen bir veya birden çok kazıyyeden (önermeden) bilinmeyen bir önermeyi sonuçlandırma, açığa çıkarma işlemine denir ki; zihninin cüziden (tikelden) külliye (tümele) ya da külliden (tümelden) cüziye (tikele) ya da iki halin birinden diğerine değişimine denir. Eğer intikal cüzden yahut sebepliden sebebe olursa buna “*istidlâl-i innî/tstikrâ/tümevarım*”, aksi olursa “*istidlâl-i limmî/tümdengelim/Mantıkî kıyas*” denir. İstidlal’in üç ana esası bulunduğu, bunların ilkinde Ta’lîl (Tümdengelim), ikincisine İstikra (Tümevarım) üçüncüsüne ise Temsil (Kıyas/Analoji) denir. En çok kullanılan malzemesi ise “delil” ilmidir.

Delil⁴¹: Herhangi bir konuda gerçeğe ya da kanıtlanması istenen hususa ulaştırır şeydenir. Bâkılânî’ye göre, duyularla algılanmayan ve zaruri olarak kendiliğinden bilinmeyen hususların bilinmesi şeklindedir. İmâmü’l-Haremeyn Cüveynî’nin tanımı da buna benzemektedir. Gazzâlî’den itibaren delille ilgili olarak yapılan tarifler mantıkî bir şekil almaya başlar. Seyyid Şerîf el-Cürcânî’de delili, Fahreddin er-Râzî gibi ele alarak “bilinmesi başka bir şeyin bilinmesini gerektiren şey” şeklinde tarifini yaptıktan sonra, delilin hakikatini kıyasta ve onun kapsamında olması gerektiği şeklinde açıklamıştır.

Müstesna Minh; Nahiv ilmine göre İstisna, bir şeyi bir şeyden çıkarmak demektir. Bunu da ancak özel bir kavram ile ifade etmek mümkündür. Müstesna’nın varlığı, Müstena Minh’in içinde olmasına bağlıdır. “لِعَلِّيْ عَشْرَةُ دِرْهَمٍ إِلَّا وَاحِدًا” “Ali’nin dokuz dirhemi vardır”. Buradaki bir dirhem on dirhem içinde olması İstisna’ya güzel bir örnektir. Mecaz olan ifade; cümleyi kullanan kişinin dokuz dirhemden bahsetmemesidir. Bunu da ancak karine/delille anlamak mümkündür. “يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ”⁴² “O gün ne mal fayda verir ne oğullar!” cümlesi “لا يَنْفَعُ شَيْءٌ مَا” “Hiçbir şey fayda vermez” anlamındadır. Bunun kullanımı da örneğe benzemektedir. “لا يَنْفَعُ زَيْدٌ وَلَا عَمْرُو” “Ne Zeyd ne de Amr fayda verir”, “لا يَنْفَعُ إِنْسَانٌ مَا” “Hiçbir insan fayda vermez”, şeklindedir. Bu konuda şair şöyle demektedir⁴³:

“وبلدة ليس بها أنيس *** إلاّ اليعافير وإلاّ العيس”⁴⁴ “Öyle bir şehir ki; orada cana yakın buzağlar ve develerden başka kimse yoktur”.

Sonuç

Sekkâkî *Miftâhu’l-ulûm* adlı eserinin girişinde, okuyucularının eserinden ne şekilde istifade etmeleri gerektiğini söyleyerek, birinci bölümde, müfret kelimelerin formlarını incelediği sarf ilminde (morfolojiyi) ele aldığını, ikinci bölümde ise nahiv ilmi başlığı altında sözdizimi

³⁸ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.285.

³⁹ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.286.

⁴⁰ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.414.

⁴¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Delil”, DİA, c. IX, s.137

⁴² Şuara, 26/88

⁴³ Sekkâkî, *Miftâh’ul-Ulûm*, s.286.

⁴⁴ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut (ty.), c. VI, s.198.

yapılarını izah ederek, Belâgat ilmini sonraki aşamaya yerleştirdiği *Miftâh*'ın üçüncü ve son bölümü olarak göstermektedir. Bütün bu konular kitabın genel hedefini nasıl ortaya koyduğuna ilişkin anlatımıyla Sekkâkî, *nahiv* ilminin *meânî* ve *beyan* ilimlerini nasıl içerdiğini ve tam olarak nasıl olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu bölümde, eserde ele aldığı çeşitli disiplinlerin arasında bağlantılar kurmaya çalışırken, *meânî* ve *beyan* ilimlerini de diğer disiplinlerden özellikle de *nahiv* ilminden ayırmanın bir yolunu da sunmaktadır.

Sekkâkî'ye göre en önemli konunun, *nahiv* ile *meânî* ilimleri arasındaki farkın varlığıdır. Çünkü *beyan* ilminin alt başlıklarından olan teşbih, mecaz ve kinayenin tümü gayrı lafzî semantik yapılarıdır. Bu da şu anlama gelmektedir; *Beyan ilmi* kelimelerden ziyade düşüncelerle ilgilidir ve bu nedenle de aynı zamanda bütün dillerin metinleriyle bağlantılı olmak zorundadır, düşüncesindedir.

Bu değerlendirmeye göre *beyan ilmi*, Arap dilinden ayrılmaz şekilde bağlı olan *nahiv* ilminden rahatlıkla nasıl ayırabileceğini söylerken, aynı şeyi *meânî ilmi* için söyleyememektedir. Sekkâkî *meânî* ilmini bağımsız bir disiplin olarak niçin gördüğünü doğrudan izah etmez, edemez.

Sekkâkî'nin selefi Cürcânî, temelde üslûbun estetik değeri ile ilgilenmiş, bunu özellikle *Delâilu'l-icâz* adlı eserinde vurgulamıştır. Cürcânî *Delâil*'de, Kur'an'ın Arapça ifadesinin, kutsal metnin tesirli kompozisyonu nedeniyle, bütün Arap şiirinden daha güzel olmak zorunda olduğu görüşünden hareket ederek *Îcâzu'l-Kuran* adlı doktrinini savunmaktadır. Bu savunma, açıkça değer bildiren bir delil olup, metinlerin göreceli değerine yönelik Sekkâkî'nin *meânî ilmi* tanımında yansıtılmıştır.

Sekkâkî'ye göre *meânî ilmi*, iki nedenden dolayı *nahiv* ilminden ayrılmak zorundadır. Birincisi; her iki disiplinde farklı ilişkilerle ilgilenmektedir. Üslûpbilim ile uğraşan kimse dilde açığa çıkan metin ile konuşanın zihninde kalan niyet arasındaki ilişkiye bakar. İkinci olarak; gramerinin değerlendirme alanı doğru ve yanlış ile sınırlandırılmışken, üslûpbilimci analizinde her birini değerlendirmesi gereken bir olasılıklar dizinini kabul eder.

Sekkâkî'de Bedî' ilmi terimi gibi *belâgat ilmi* terimi de *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinde geçmemektedir. Bu nedenle *meânî* ve *beyan* ilimlerinde olduğu gibi, *bedî'i* ilmini açıklayacak herhangi bir önsöz de söz konusu değildir. Sekkâkî gerçekte *belâgat ilminin* pek çok kavramsal temelini ortaya koyarak, *meânî* ilmini *nahiv* ilminden açık bir şekilde ayırıp, teşbih, mecaz ve kinayenin işlevlerini, aynı sürecin varyantlarıymış gibi, birbirine ilişkilendirmenin bir yolunu ortaya koyan ilk kişidir, diyebiliriz. Her ne kadar Sekkâkî önsözünde bu iki disiplini bir bütün olarak *nahiv* ilminden ayırsa da, metnin ana gövdesinde ki tartışmadan anlaşılan, bu ayrımın sadece *meânî* ilmine uygulama niyetinde olduğunu düşündürmektedir. Sekkâkî'den sonra İbn Malik ve Kazvî'nî, Sekkâkî'nin Bedî' ilmindeki edebi sanatlarla ilişkin kısa bölümünü temel alarak geliştirerek, belâgat ilminin on dördüncü asırdan beri bildiğimiz üçlü yapısını kurmuşlardır. Özetle Sekkâkî, disiplinler arası ciddi bir çalışmanın öncüsü olmuş, bunu yalnızca İslami, edebi ilimleri içerisinde değil, diğer disiplinler için de düşünmüştür.

Kaynakça

- Ahteri, Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Karahisarî, *Ahter-i Kebir*, Daru İhya-i Turasü'l-Arabî, Beyrut (ty.).
- Alabalık, Ahmet, *Esraru ilmi'l-Meânî fi Sûreti Yûsuf*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Yermük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006.

- Alevî el-Harerî, Muhammed el-Emin b. Abdullah, *Tefsîru Hadaiki 'r-Ravhi ve 'r-Reyhan Fî Ravabi ulûmi'l-Kur'ân*, (Nşr.) Hâşim Muhammed Ali b. Hüseyin Mehdî, Dâru Tavki'n-Necat, Beyrut 2001.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed Nasıruddin, *Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-te'vîl*, (Nşr.) Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı Dâru İhyâ-i Turasu'l-Arabî, Beyrut (h.) 1418.
- Derviş, Muhyiddin, *İ'rabu'l-Kur'ani'l-Kerim ve Beyânuhu*, Darû İbn Kesir, Beyrut 1992.
- Dürre, Muhammed Ali Tâhâ, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru İbn Kesir, Beyrut 2009.
- Hâşimî, Ahmed, *Cevahiru'l-Belâğa fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi*, (Nşr.) Yusuf es-Samîlâ, Beyrut (ty.).
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tahir et- Tûnisî, *Tefsîru't-Tahrîr v'et-Tenvîr*, Tunus 1984.
- İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah el- Ensârî, *el-İ'rab an Kavaidi'l-i'rab*, (Nşr.) Ali Fouda Neil, Riyad 1981.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din b. Ömer b. Kesir b. Dâvud b. Kesir el-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'ânu'l-Azim*, (Nşr.) Sami b. Muhammed es-Selâme, Riyad 1997.
- Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman el-Hatib el-Kazvînî, *el-İzah fî Ulumi'l-Belâgâ*, (Nşr.) İbrahim Şemsüddin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.
- Nesefî, Ebu'l-Berekat, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (Nşr.) Yusuf Ali Bedevî, Dâru'l-Kelimu't-Tayyib, Beyrut 1998.
- Razi, Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Teftâzânî, Sa'deddin, *Muhtasauru'l-Meânî*, Salah Bilici Yay., İstanbul (ty.).
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, (Nşr.) Halil Memun Şeyhâ. Beyrut 2009.

SİNOP'TA BİR AYAN AİLESİ, KAVİZADELER HAKKINDA BAZI BİLGİLER

İlhan EKİNCİ *

Öz

Anadolu ve Rumeli’de ortaya çıkan ve gittikçe güçlenip hükümet merkezine ve onun taşradaki temsilcilerine karşı bir bakıma denge unsuru haline gelen âyânlar, onsekizinci yüzyıl sonları ondokuzuncu yüzyıl başlarında Karadeniz bölgesinde en güçlü dönemlerini yaşadılar. Sinop ve çevresi Osmanlı denizcilik faaliyetleri için önemli bir merkezdi. Osmanlı merkezi yönetiminin sahil bölgesinde bulunan ayanlara başta gemi inşa faaliyetleri olmak üzere çeşitli görevler verdiği bilinmektedir. Ayanların da bulundukları bölgelerde ekonomik, sosyal, idari nüfuzlarını sürdürmek ve artırabilmek için çeşitli faaliyetlerde bulundukları görülmektedir. Sinop ve çevresinde yaşayan ayan ailelerinden birisi de belgelerde “Kavizade” olarak geçen ailedir. Kavizadeler, Tersane-i Amire’nin bölgedeki gemi inşa müteahhitlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bazı belge ve bilgiler ışığında Kavizadeler hakkında bazı bilgiler verilecek faaliyetleri özellikle denizcilik merkezli işlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler; Sinop, Denizcilik, Ayanlık, Kavizadeler.

Some Information about a Feudal Family: Kavizades

Abstract

Ottoman feudals (*Ayans*) that emerged in Anatolia and Rumelia had become increasingly stronger and become a component of equilibrium against Ottoman government and her representatives at rural areas experienced their strongest periods in the Black Sea region in the late eighteenth century and the beginning of the nineteenth century. Sinop and its surroundings were an important center for Ottoman maritime activities. It is known that the Ottoman central government gave various duties, especially shipbuilding activities, to feudal families whom settled in the coastal zone. It seems that *Ayans* were involved in various activities in order to maintain and increase their economic, social and administrative influence in the regions which they were settled in. *Kavizades* are one of the feudal families which resides around Sinop region. They are one of the shipbuilding contractors of Imperial Shipyard in the Sinop basin. Some information about *Kavizade*’s and their maritime activities will be given below under the light of archival documents.

Keywords: Sinop, Maritime, Ottoman feudality, *Kavizades*

Giriş

1. Ayanların Ortaya Çıkışları

Anadolu’da on yedinci yüzyılın sonlarında kurulan ve on sekizinci yüzyılda gelişen, özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ülkenin her yerinde görülen âyanlık örgütü, zamanla

* Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, ekincilhan@hotmail.com

kuruluşundaki amaç ve işleyiş düzenini kaybetmiştir¹. On sekizinci yüzyıl, taşradaki mahalli güçlerin yükselişine sahne olmuştur. İmparatorluğun idari, askeri, sosyal ve ekonomik şartlarından ortaya çıkmış olan âyanlar, hazine adına vergi toplama yükümlülüğünü mültezim sıfatıyla ele geçirmeleriyle kendi bölgelerinde birer derebeyi olup çıkmıştır². On yedinci yüzyılın sonları ve on sekizinci yüzyılın başlarında girilen savaşlar, alınan yenilgilerin Osmanlı Devleti'nde merkezi otoriteyi sarstığı ve âyanlığın ortaya çıkışını hazırladığı bilinmektedir. On sekizinci yüzyıl savaşlarının uzun, külfetli ve sonuç itibarıyla çoğu zaman hezimetle bitmesi, devleti mali açıdan hatırı sayılır bir güce ulaşmış olan yerel güçlere mahkûm etmiştir. Devlet, ihtiyaç duyduğu parayı ve askeri, yerel nüfuz sahiplerinden temin etmek zorunda kalmış, bu durum merkezi idareyi taşra karşısında acze düşürmüştür. Elindeki imkânları devletin kullanımına vermeyi kabul eden âyanlar, bunun karşılığında sancaklarda muhasıllık, mütesellimlik gibi görevleri uhdelere almalarının yanı sıra, kapıcıbaşılık, vezirlik gibi rütbelere de ulaşmayı başarmışlardır. Yaşadıkları bölgenin halkı nazarında itibarları yüksek olan bu âyanlar, uhdelilerdeki devlet görevleri vasıtasıyla sosyal nüfuzlarının yanında, askeri, idari yetkilere de kavuşmuşlardır. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında âyanlığın sancaklardan nahiyelere kadar hiyerarşik bir şekilde ve örgütlü olarak gelişmesi Osmanlı adalet, maliye ve güvenlik düzenini derin biçimde etkilemiştir. Böylece Osmanlı merkeziyetçi idare anlayışı yerine sancak ve vilayetlerde devlet otoritesini kendi menfaatlerine kullanan, nüfuzlu, yerel güce sahip valiler ortaya çıkmıştır³.

2. Ayanlar ve Denizcilik

Osmanlı devletinde on sekizinci yüzyılda âyanlar büyük bir nüfuz kazandı. “*Ayanlar çağı*” dediyecek derecede devre damgasını vuran değişimler yaşanırken, denizcilik faaliyetlerinin yaşanan bu gelişmelerden uzak kaldığını söylemek doğru olmayacaktır. Ayanlık-denizcilik ilişkilerinin ele alınışında tüm imparatorluğu içine alan genel şartlar dikkate alınması gerektiği gibi, her bölgenin/sahilin kendisine has şartlarının bu ilişkileri nasıl şekillendirdiğine ve farklılıklarına da dikkat edilmesi gerektiği açıktır.

Osmanlı Devleti'nde sahil kentlerindeki âyanlar, nüfuzlarını artırmadan önce de denize veya denizciliğe yabancı değillerdi. Denizcilik faaliyetlerine dair taşraya yazılan birçok hükümdede âyanların da adı geçiyordu. Devlet, denizciliğe ait-veya ilgilendiren- birçok konuda âyanlara çeşitli görev ve yükümlülükler vermişti. Özellikle kendir, bakır gibi Tersane-i Amire ihtiyaçlarının mahallinden toplanılması, ilgili merkezlere ulaştırılması, sahillerdeki âyanların en çok rastlanılan görevleri arasında görünüyordu. Bunun yanında âyanlar, yalnız gemi yapımı ile ilgili değil gemi kazaları gibi özel durumlarda da merkezi hükümet tarafından görevlendirilmişlerdi⁴. Taşrada bulunan tersanelerin tamir ve yapımlarından⁵ fenerlerin bakımına⁶ batan gemilerin tahliye, kurtarılması, tamiri gibi hususlara kadar âyanlardan yardım istenirdi⁷. Ayanların sahilleri korumak ve

¹ Feridun Emecen, “Doğu Karadeniz’de Âyanlık; Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa”, *Belleten*, Sayı 242, Nisan 2001, s. 194.

² Yücel Özkaya, “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlar”, *Osmanlı*, C.6, Ankara 1999, s. 168; Rıza Karagöz, *Haznedarzade Süleyman Paşa*, Samsun 2009, s. 11.

³ Karagöz, *Haznedarzade Süleyman Paşa*, s. 12-13.

⁴ BOA, Cevdet, Bahriye (C.BH.) 581, 7.L.1187.

⁵ BOA, C.BH, 4075, 07.M.1218.

⁶ BOA, C.BH, 11747, 11.Ş.1195.

⁷ BOA, C.BH. 5943, 15.B.1210.

savunmak ile ilgili görevleri, onları ister istemez denizciliğin içine çeken askeri sebeplerden birisiydi⁸. Bunun yanında İstanbul'un her türlü iâşesi söz konusu olduğunda ayanlara çeşitli büyüklükte tekneler inşa ettirilmesi için emirler gönderiliyordu⁹.

Denize kıyılı coğrafyalarda ise, özellikle Doğu Karadeniz gibi yer şekilleri sebebiyle yerel ulaşımın bile karadan değil, denizden yapılabildiği bölgelerde, yükselmekte olan ayanların denizcilik sektörüne uzak kalmaları mümkün değildi. Karadeniz ve çevresi doğa şartlarının bir sonucu olarak denize dikey sık aralıklarla vadilerle bölünmüş, engebeli ve dik bir araziye sahip olduğu için nakliyat/taşımacılık konusunda insanı denizi kullanmaya itmişti. Gerek sahildeki merkezlerin kendi aralarında gerekse bölgenin Kırım, Rumeli, İstanbul bağlantıları çoğunlukla deniz yoluyla yapılmaktaydı. Bütün bu faaliyetler gemici esnafının zenginleşmesinde, mal mülk sahibi olmasında ve gemiciliğin önemli bir geçim kaynağı olarak ortaya çıkmasında çok önemli faktörlerdi¹⁰.

Ayanların faaliyetleri ve ilişkileri açısından kara ile deniz arasında coğrafi sınırların ötesinde birbirini bütünleyen bir ilişki söz konusudur. Bu iki alanın sınırları, söz konusu ayanlar olunca iyice bulanıklaşmaktadır. Dolayısıyla ayanları denizciliğe ilgi duyan ya da duymayan, denizci olan ya da olmayan diye bir ayrıma tabi tutmak mümkün görünmemektedir. Hiç kuşkusuz ayanların yükseldikleri dönemde ticaret yolları-ağı ya da nakil araçlarıyla doğrudan ilgileri vardı ve sahip oldukları veya olmak istedikleri ekonomik nüfuz, ulaşım konusu ile doğrudan ilgiliydi. Ülkenin iç kısımlarındaki ayanlarda bu daha ziyade, eldeki artı ya da devlete ait yükümlülüğe konu olan ürünü, bir ticari artere, limana ya da istenilen yere ulaştırabilme ile ilgili olarak kara ticaret yolları ve ulaşım araçları üzerinde etkili olma isteği şeklinde görülüyordu. Nüfuz bölgelerinin merkezi sahilde olan ayanların ise ulaşım yolları konusundaki faaliyetleri hiç kuşkusuz deniz yollarına ve araçlarına hakim olmaya çalışmaktı.

Karadeniz kıyılarında görülen başka coğrafyalara göre mütevazı ama kendi şartları ve dönemi içindeki birçok muhteşem konakların özellikle ayan kökenli ailelere ait olması dikkati çeker. Bunların bir diğer özelliği de bu konakların deniz karşısındaki konum ve durumlarıdır. Ayan kökenli bir paşanın yalnızca ticari, askeri değil, deniz karşısındaki psikolojik duruşuna dair de ipuçları veren bu konaklar, bir zamanlar ayanlar ile deniz arasındaki irtibatın nesnelleşmiş sembolik bir örneği olarak görülebilir. Konaklar denizin bitiminde, koyların hakim bir noktasındaki bu halleriyle yalnızca karadakiler için değil denizden gelenler için de karasal bir güç, otorite ve ihtişam sembolü gibi durmaktaydı. Döneminin zevki, inceliği yanında, denizin hakim yerinde, denizin bitiminde kale üstlerine veya kendileri çevreden gelebilecek saldırılara karşı savunma yönü güçlü bu yapılar, iskeleyi ve deniz trafiğini kontrol edebilen konumuyla, denizle iç içe oluşuyla geçmişteki ayan ailelerinin denizle olan ilişki ve irtibatlarına ışık tutmakta, bu ailelerin geçmişlerindeki “denizci” karakterleri hakkında bazı ipuçları vermektedir. Karadeniz'in birçok sahil kentinde veya iskelesinde bulunan ve ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış çok

⁸ Karadeniz'de çok miktarda Rus gemileri dolaşmakta olup gözü kestiği sahillere ve iskelelere sarkıntılık edeceği anlaşıldığından Karadeniz sahillerini ve Anadolu'nun kilidi mesabesinde olan Sinop Kalesi'nin takviyesiyle hassa silahşörlerinden Sinop Ayanı Kavizade Hüseyin Bey kale muhafızı tayin edildiğine ve bir taarruz vukuunda sahilleri olmayan sancak beylerinin de eli silah tutanlardan asker toplayarak Sinop'a gönderilmelerine dair yazılan hüküm. BOA, Cevdet Adliye (C.ADL), 7414, 29.N.1244; Yunan isyanı sırasında Batı Anadolu'daki ayanların koruma ile ilgili görevleri hakkında...Mübahat S. Kütükoğlu, “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, s.133 vd.

⁹ BOA, C.BH. 4/164, 10.C.1226.

¹⁰ Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Trabzon 2005, s.253.

daha mütevazı örneklerinden farklı olarak, ayanların yükseldikleri dönemlerde yapılmış olan bu konaklar, geçmişte denizcilikle iç içe geçmiş güzel, parlak günlerin birer kalıntısı olarak görünmektedirler.

Bu bildiri Sinop'ta yaşamış ve soyundan gelenlerin halen yaşadığı, geçmişte önemli görevlerde bulunmuş, nüfuz kazanmış bir ayan ailesi olan Kavizade ailesi ile ilgili bazı belgeleri, imparatorluğun genelinde ya da bölge özelinde yaşanan süreçler merkezinde değerlendirmek ve yorumlamaktan ibaret olacaktır.

3. Kavizadeler

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım ve çevresinin Osmanlı egemenliğinden çıkması sürecinin başlaması ile sonuçlandı. Kırım, önce bağımsız sonra Ruslar tarafından ilhak edildi. Bu bölgeden zaman zaman münferit zaman zaman da topluca Osmanlı topraklarına doğru göçe sebep oldu. 18. Yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bu göçler Karadeniz'in güneyindeki kentlerde günümüzde halen daha devam eden Kefeli, Azaklı, Kırımlı gibi sülale adları, soyadları hatta mahallelerinin ortaya çıkmasına sebep olacak kadar yoğun yaşandığı anlaşılmaktadır. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda Sinop ve çevresinde etkili olmuş Kavizade ailesi de bunlardan birisi olduğu anlaşılmaktadır¹¹.

Kırım göçmenlerinin özellikle Karadeniz'in sahil şehirlerine yayıldıkları bilinmektedir. Bunda Kırım ve çevresinin geçmişte Karadeniz limanları ile olan sıkı ticari ilişki ve bağlarının etkili olduğu düşünülebilir. Çünkü aile muhtemel zorunlu sebeplerle Sinop'a göç etmesine karşın, Karadeniz'in karşı kıyısıyla yoğun ticari ilişkilerini devam ettirmiş görünmektedir.

Ailenin tam olarak ilk ne zaman ve nereye göç ettiği konusu tam olarak bilinmemektedir. Ancak bazı yerel tarih ve devam eden aile üyelerinden naklen aktarılan sözel rivayetler söz konusudur. Buna göre; “ 1802-1803 te Kırım'dan Sinop'a doğru yola çıkan Ali Bey adlı biri Saray Konağı adlı bir evi Saray sokağında yaptırarak kenti derebey gibi yönetmiştir. Kaynak bizi Ali Beyi Kefeli Cami'ne bakan mezarlıkta gömülü olduğunu ve kaptan Genç Osman adlı kardeşi olduğunu söylüyor. Sonuç ta Pervane Medresesi deposunda 17 Kasım 1834'de ölen Kaptan Genç Osman'ın kızı Emine Şerife Hanıma ait bir mezar taşı vardır. 1813'de ölen Ali Bey'in (Ağa) Steli de aynı depoda olmalı ama kitabe okuyanların söyledikleri soy ağacını tutmamaktadır¹². Şurası gerçek ki Kefeli Camii yanındaki sokağın hepsi aileye aitti ve bu gün de burada içinde ailenin devamının oturduğu bir konak (Ahşap) bulunur. Kavizadelere ait en eski mezar taşı 1812'ye ait olup 1813 yılında Kavizade İbrahim Ağa kentin muhafızı olarak gecer”¹³ ifadeleri ailenin gelişini ondokuzuncu yüzyılın başlarına tarihlemektedir. Keza kaynak 19 yy başında ortaya çıkan bir

¹¹ “Kavizade” kelimesi ve anlamıyla ilgili olarak ailenin günümüzde almış olduğu Öküzcü, Öküzcüoğlu gibi soyadları sebebiyle bunun aslında oğuz, oğuzoğlu olabileceği konusundaki görüşler tutarsız görünmektedir. Kef ile yazılması onun kuvvetli anlamına gelen kelime ile olan ilgisini de azaltmaktadır. “Kâvi” kelimesi arapça sıfat olup dağlayan, yakan demektir. Ancak ailenin cumhuriyet döneminde aldığı soyadına bakılırsa “gav” farsça öküz, sığır, anlamına gelen kelime daha ilgili olduğu düşünülebilir.

¹² Ailenin nüfuzu ile maruf erken dönem şahıslarından Ali Bey'in mezarı, Muammer Ulutürk, Sicill-i Osmanî Adlı Eserde Adı Geçen Sinop Doğumlu Şahsiyetler ve Hal Tercümeleri, 15-18 Mayıs “Sinop İli Değerleri Sempozyumu bildirisi, S. 4. Ali Ağa (Derviş) (Kâvîzâde) “Sinop âyân'ından olup kapıcıbaşı oldu ve 1219 'da (1804/05) İstanbul' da vefat etti. Beykoz'da medfundur”, ifadesine nazaran İstanbul, Beykoz'da olmalıdır.

¹³ Yılmaz Yavuz, *Sinopeli*, İstanbul 2017, s.187.

ailenin kentte hemen nüfuz kazanması ve sivrilmesinin mümkün olamayacağı görüşüyle gelişlerinin daha erken tarihlerde olması gerektiği değerlendirilmesini yapmaktadır.

Osmanlı arşivinde aile ile ilgili tespit edebildiğimiz belge 2 Ekim 1800 (C. BH, 130/6305, 13 Cemaziyevvel 1215) tarihli. “*Vezir Tayyar Paşa'nın maiyyetindeki askeri Samsun'dan nakil için gönderilen gemilerden başka Kâvizade İbrahim Ağa'nın rakib olduğu ve diğer başka gemilerin dahi kiralanarak nakliyatla kullanıldığı*”na dairdir.

Belgeden, Kavizade İbrahim Ağa'nın bölgedeki askeri hareketlilik kapsamında görev aldığı, kendisi de dahil olarak asker naklettiği ve edildiğinden söz edilmektedir. Osmanlı Devletinin yapmış olduğu savaşların ayanlığın ortaya çıkışında ve gelişiminde etkili olduğu bilinmektedir. Merkezi otoritenin ayanlardan asker istemesi onsekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki savaşlarda daha da yoğunlaşmıştı¹⁴. Ayanlar merkezli bu askeri faaliyetlerin sahillerdeki deniz ulaşımını da hareketlendirdiği açıktır. Bu hareketliliğin oluşturduğu savaş ekonomisinden yalnızca gemi reislerinin faydalandığını düşünmek pek doğru olmayacaktır. Ayanların bu sürece kayıtsız kalmadıkları, müstakil veya en azından hisseli/ortaklıklar yoluyla bu deniz trafiğinden pay almaya çalıştıkları tahmin edilmektedir. İleride değinileceği üzere ayanların kendilerine ait veya ortaklıklar/hisse yoluyla sahip oldukları gemilerin, bu faaliyetler esnasında yoğun bir şekilde kullanıldıkları düşünülmektedir. Özellikle hem askeri, hem denizcilikle ilgili olarak gelişen bu faaliyetler kapsamında ayanların bölgesel roller oynadıkları görülmektedir. Buna bir de Osmanlı-Rus ilişkileri ve savaşları, özellikle de Karadeniz'in kuzeyi söz konusu olduğunda bölgeyi bilen, tanıyan tecrübeli aileler ve kişilerin bu ortamda nüfuz kazanmalarını tabii olarak görmek gerekir. Belli ki Kavizadelerin yükselişleri biraz da imparatorluk şartlarının hazırladığı bir süreçte gelişmiştir.

Kavizadelerle ilgili arşivde rastlanılan en erken tarihli ikinci belgeler ise 1802 tarihli. Ve bundan sonra aile hakkında arşiv belgeleri çoğalmakta ve çeşitlenmektedir. Ancak bu belgelerin büyük kısmı denizcilik, özellikle de gemi yapımı ile ilgilidir. Kavizadelerin bundan sonraki süreçte devletin özellikle de Tersane-i Amire'nin Sinop ve çevresinde yürüttüğü faaliyetler açısından en önemli müteahhitlerinden/temsilcilerinden olduğu anlaşılmaktadır. Onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Sinop Tersane eminliği ayanına tevcih edilmeye başlandı. Gerçi ayanlar da köken itibarıyla merkezden taşraya atanmış kapıkulu mensupları idi. Silaşoran-ı hassa ünvanı taşıyorlardı. Altıkulaçzade, Kavizade aileleri bölgenin güçlü ayanları idiler.¹⁵ Ayanların yükselişinde, sosyal, ekonomik, siyasi bir çok sebebin rol oynadığı bilinmektedir. Kişisel zeka, hırs ve

¹⁴ Canikli Ali Paşa'dan Karadeniz'in kuzeyinde yapılması istenilen askeri harekâtları için Canik'ten Perşembe (Vona) iskelesine kadar olan alanlarda toplanılan askerlerin yine bu iskelelerden Karadeniz'in kuzeyine geçirilmesi istenmişti. Örneğin Gürcistan üzerine askeri bir harekatta bulunacak olan Osmanlı kuvvetlerine katılmak üzere Canik sancağından gönderilen kuvvetler Vona iskelesinden Faş kalesine nakledilmişlerdi. Bu kuvvetlerin başında Canikli Ali Bey (paşa) vardı. 1766 yılında bu askerlerin sevklerinin kolaylaştırılması için sahil iskelerin kadı ve âyanlarına gerekli ihtimamın gösterilmesi istenmişti. Keza daha büyük çaplı bir nakil de Osmanlı-Rus savaşı sırasında olmuştu. Örneğin Canikli Ali Bey'in (paşanın) 1771 ilkbaharında gönderilmek üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinden toplanan yaklaşık 30.000 askerinin kırım ve Kefe'ye geçmeleri için gemiler Canikli Ali Bey tarafından temin edilmiş, Ünye, Vona, Giresun, Trabzon, İnebolu, Abana, Çatalzeytin ve Âyândon iskelerinden 120 gemi kiralanmıştı. Asker başına dokuz kuruş bedelle bu askerle Karadeniz'in karşısına geçirilmişlerdi. Keza 1774 yılında ikinci bir dalga da askerlerin geri gönderilmeleriyle ilgilidir. 23.000 askerinin 15.000 kadarı Karadeniz sahilindeki yukarıda adı geçen iskelelere gönderilecekti. Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.73, 33,39.

¹⁵ Mehmet Ali Ünal, “XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi”, *XIV. Türk Tarih Kongresi 9-13 Eylül 2002*, s.923.

kabiliyetlerin, zamanın fırsat ve şartlarını değerlendirerek yükseldikleri örnekler de mevcut olmakla beraber genellikle bir ayan ailesinin yükselişi genellikle birkaç nesli gerektiren/alan bir süreç olarak görünmektedir. Kavizadelerle ilgili olarak; Siyasi egemenlik alanından çıkan topraklardan göç ederek gelen bir ailenin kısa zaman içinde güçlü bir ayan ailesi haline gelebilmesi bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Kavizadelerin Gemi Müteahhitliği ve Nüfuzlarını Pekiştirmeleri

Gemi inşa işi, ayanların yükselmesi, itibarlarının artmasının bir aracıydı¹⁶. Ayanların gemi inşa işlerini üstlenmeleriyle yalnız merkez ve rakipleri indinde güç ve nüfuz elde etmekle kalmıyor aynı zamanda kendileri açısından ekonomik olarak kârlı bir işe de girişmiş oluyorlardı¹⁷. Dolayısıyla ayanlığı ele geçirmek için gemi yapım işi merkezi hükümetin karşısında ayanların elini güçlendiren bir husustu. Bu faaliyetin bir mücadele aracı olarak kullanılması yalnız Karadeniz değil, Anadolu ve Rumeli'deki diğer bazı sahalarda da görülmektedir. Karadeniz bölgesinde, özellikle Sinop, Bartın ve Ereğli havzasında, ayanlık mücadelesinde gemi inşa faaliyetlerinin bir araç olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bölgede gemi üretim işinin çok daha önemli olduğu ve yerel yönetimi temsil eden ayanlığın diğer mükellefiyet ve nüfuz araçlarıyla çok daha iç içe geçmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Ayanlığa giden ekonomik güç ve nüfuzun bir göstergesi olan mütesellimliğin kime verileceği hususu, bazen Kastamonu ve Sinop örneğinde olduğu gibi denizcilik faaliyetlerinin sürdürülmesiyle doğrudan ilgiliydi. Gemi üretim faaliyetleri o kadar önemliydi ki; bir bölgedeki ayanın belirlenmesi, veya bir ayanın diğerlerinden ön plana geçmesi bu faaliyetlerin devam ettirilebilmesiyle ilişkilendirilmişti¹⁸.

Kapdan-ı Derya Gazi Hüseyin paşanın takdim ettiği takrirlerinde; eski Kastamonu sancağı mütesellimi Hasan Beyin marifetiyle Trabzon valisi Canik muhassılı Mahmud Tayyar Paşa nezaretiyle Sinop sahasında inşa olunmaya başlanan bir kalyonun dört yıl olmasına rağmen bitirilemediği ve tezgahta kaldığı belirtilmişti. Kalyon kerestesinin kesilmesi ve nakledilmesi Sinop ileri gelenlerinden Kavizade Ali Ağa'ya ihale olunmuştu. Kendisinin kereste temini konusunda hiçbir kusuru olmadığını hatırlatarak, *Kastamonu mütesellimliği uhdesine verilmiş olduğu için kalyonun inşasının tamamlanması meselesi de kendisine verildiği takdirde çabucak bitirileceği taahhüdünde bulunmuştu*¹⁹. Nitekim bunun gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Çünkü daha sonraki bir tarihte yazılmış olan ve genellikle taşrada ayanlara verilen Kapıcıbaşı rütbesine sahip, aynı zamanda Kastamonu mütesellimi de olan Kavizade Ali'ye yazılmış bir hükümde; kalyonun bitiminin yaklaştığı, teslim almak için tersaneden gönderilecek kaptan ve tayfalara verilecek tayinatın

¹⁶ Sinop ayanı Kavizade Hüseyin Beyin gemi inşasında olan gayretlerine binaen kapıcıbaşılık verildiği, HAT, 33681, 29.12.1250 (28 Nisan 1835).

¹⁷ Sinop ayanı Kavizade Hüseyin Bey'in Sinop sahasında inşa ettirdiği kalyonun muhasebesini görmek için Raşid efendi gönderilmiş ve hazırlanan ve sunulan defterinin incelenmişti. Defterde kalyon inşası için fazladan 42000 kuruşun talep edildiği ifade edilmişti. Bunun 32000 kuruşu Kastamonu mütesellimine ve 10000 kuruşu da hakimine ikramiye olarak verildiği gösteriliyordu. Bu meblağın mutat hükmünde olduğu belirtilmişse de hazine bu kadar para alınmasını doğru bulmamış ve meblağın tahsilinden vazgeçilerek yalnızca nizamı dahilinde olan miktarının ödenmesi kararlaştırılmıştı. BOA, HAT, 577/28286, . 29.Z.1251.

¹⁸ Örneğin Kaptan Paşa, Sinop muhafazasına Kapıcıbaşı Altıkulaç oğlu Hüseyin Ağa'nın memur olduğu, askerinin Kastamonu'dan çıkması gerektiği ve Kastamonu Mütesellimliğinin Altıkulaçzade Hüseyin Ağa'ya verilmesini istemişti. BOA, HAT, 553, 29.Z.1203.

¹⁹ BOA, C.BH, 6149, 15.M.1217, (18 Mayıs 1802).

bedelinin karşılanması ile ilgilidir²⁰. Gerçi bitmek üzere olan bir kalyonun tamamlanmasına nispeten kolay ve her türlü getirisi fazla olabileceği için talip olmuş olma ihtimali varsa da, uhdesine mütesellimlik verilmiş olan Kavizade'nin, gemi inşa işini de istemesi bu iki görev arasında doğrudan bağ kurulduğunu göstermektedir.

Kavizade ailesi de Osmanlı devletinin geçirmiş olduğu tarihsel sürecin dinamiklerini yaşamış etkilemiş ya da etkilenmişti. Bunlardan birisi de onsekizinci yüzyılın sonlarında ve ondokuzuncu yüzyılın başlarında yaşanmış olan ayan mücadeleleridir. Ayanların birbirleriyle mücadeleleri olduğu gibi kurdukları ittifaklar veya yandaşlık ilişkileri ve ağı üzerinden zaman zaman merkezi otoriteyi temsil eden güçlerle de karşı karşıya gelmişlerdir. Caniklizadelerin nüfuzunun son temsilcilerinden birisi olan ve isyan edip üzerine asker gönderilip takil edilen ve sonuçta yakalanarak idam edilen Mahmud Tayyar Paşa isyanı da bunlardan birisidir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu tarihlerde aileyi temsil eden kişi Kavizade Ali Beydir. Tayyar Mahmud Paşa zamanında onun taraftarı olup Kastamonu mütesellimliğine kadar yükseldiği anlaşılan kapıcıbaşı ünvanına sahip Ali bey öldükten sonra *“bunca zaman menafi-i kesiresi nemayan devlet-i aliyemin hizmetinde istihdam olunarak servet yesarın ve kendüde külliyyetlü mal müctemi idüğü ve kaffe-i meksubat temettuatı devlet-i ebed pivendem sayesinde olduğu zahir ve ... olmağla müteveffa-yı mumaileyhin kaffe-i muhallefati zahire ihraç ve bir habbesi zayi ve telef olmayarak canib-i miriçün zabt ve tahrir olunmasına irade-i seniye müteallik etmekle”* ifadeleriyle müsadere edildiği anlaşılmaktadır²¹. Ailenin Osmanlı belgelerinde adının geçtiği dönemin Canikli Hanedanının dönemine rastlaması, ailenin de bu hanedanın son üyelerinden birisi olan Tayyar Mahmut Paşa taraftarı olması, bu hanedanın Karadeniz'in kuzeyi olan ilişkileri ve tarihsel geçmişi düşünüldüğünde olağan bir süreçmiş gibi görünmektedir. Ailenin Sinop'a gelişlerinin üzerinden fazla zaman olmadan yaşanan bu acı tecrübenin onları mutlaka etkilemiş olduğuna şüphe yoktur. Bir yerel tarihte muhtemelen ailenin ifadelerine istinaden *“Kavizade ailesi, Osmanlı Yönetim sisteminde rol almaktan çok, yerel güç olmayı tercih etmiştir”* ifadeleri yer almaktadır. Ailenin bu duruşu ile ilgili tespit doğru olabilir. Ancak bu ailenin bir tercihi değil şartların onları zorladığı bir durum olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Ticaret ile yükselen bir ailenin çok sık değişen yerel ve genel siyasi dengeler karşısında politize olmamak isteği/tercihi anlaşılabılır. Sermaye sahipliği siyasi şartlarla uyumu gerektirmektedir. Karadeniz'i sarsan nüfuz mücadelelerinde doğrudan taraf olduğu takdirde karşılaşılan sonuç Kavizade Ali bey örneğinde görülmektedir. Bu tecrübe aileyi yerel nüfuz mücadelelerine doğrudan taraf olmamaya itmiş olabilir. Ancak bu değerlendirme tam da doğru değildir. Kavizade İbrahim ve Hüseyin Beyler zamanında nüfuzları Sinop'un çok ötesine geçmiş, Sinop Muhafızlıklarının yanında, İstanbul'da Duhan Gümrüğü Emni olan Kavizade Hüseyin Bey hayli aktif yer almış görünmektedir.

Gemi inşa işi, merkez için o kadar önemliydi ki, gemi yapım işini aksatan ayanlardan, kendileri için yerel bir nüfuz ve güç aracı olan bu görev alınır başkasına verilir²². Ama daha da

²⁰ BOA, C.BH, 248/11516, 22 C, 1217, (20 Eylül 1802).

²¹ BOA, C. ADL.33/1976, 18 Muharrem 1219. 29 Nisan 1804; Kastamonu Muassılı Vekili Ali Ağa'nın halkı tahrik ettiği, mali yükümlülüklerini yerine getirmediği vs...dair. BOA, C. Askeriye 928/40146.

²² Akçaşehir iskelesinde kalyon inşasına memur Bolu voyvodası Ömerin iki seneyi aşmış olmasına rağmen ve masraflar için 21000 gurusu aşkın akçe verildiği, ve Ömerin meblağdan 18000 sarfettiği, fakat bazı gadr gadr illete cesaret edüb, tekasülü sebebiyle inşa görevinin başkasına verilmesi istenmişti. BOA, C.BH, 872, 22.M. 1121.

dikkati çeken husus ayanların gemi inşa görevlerini yerine getiremeyip merkezin gözünden düşmeleri ve bu gerekçeyle ayanlıktan alınabilmeleri idi. Dahası Sinop örneğinde görüldüğü üzere gemi yapım işindeki eksiklikten dolayı (en azından merkezin belgelerindeki görevden alınıp mazereti buydu) Kavizade Hüseyin Bey ayanlıktan alınmış, evlad ve iyaliyle İstanbul'a çağırılmıştı. Uhdesinde olan ve Sinop'ta inşa edilmekte olan kalyonun ise inşasının yarım kalmaması ve biran önce tamamlanıp denize indirilmesi için başta Hüdavendigâr livası valisi Mustafa Mazhar Paşa olmak üzere, Sinop, Gerze ve Taşköprü kazaları Naiblerine gerekli emirler verilmişti. Gerçi bu olay merkezîyetçiliğin yerleştirilmeye ve ayanlığın nüfuzunun kırılmaya çalışıldığı bir döneme rastlamaktadır. Yani, ayanlıktan alınmasının tek sebebi gemi yapım işindeki ihmallerinden kaynaklanmamış olabilir ve bu değerlendirmeye bir ölçü teşkil etmeyebilir. Fakat yine de devletin gemi inşa faaliyetleri ve ayanlık çerçevesinde bir düzen arayışında olduğunu göstermektedir.²³

Gemi inşa faaliyetleri zaman zaman ayanların ölümü, mücadeleleri veya bağlı bulundukları daha büyük ayanların çeşitli sebeplerle merkezi otoritenin gözünden düşmeleri, üzerlerine gidilmesi veya ortadan kaldırılmaları üzerine geçici olarak sekteye uğrayabiliyor, inşaat işleri ertelenebiliyordu. Genelde ayanlar arası veya merkezi otoriteyle yürütülen bu mücadelelerden bir müddet sonra nüfuzu devralan ayana, bir öncekinin yarım kalan inşa faaliyetlerini tamamlamak görevi de düşüyordu. Bu da merkezi hazine için genelde inşaat maliyetini artıran ek masraflar demekti²⁴.

Ayanlar açısından gemi yapım işi ve onun getirdiği sorumluluklar, ayanların bölgedeki otoritelerini pekiştirmede bir araç olarak kullanılmıştır. Ayanlar, bölgedeki otoritelerini bu görev üzerinden elde ettikleri nüfuzla gerçekleştirme yoluna gidebiliyorlardı.²⁵

Ayanların, kalyon hizmetinde kullanmak üzere halka baskı yapmaktan kaçınmadıkları ve onları çeşitli yükümlülükler altına sokmaya çalıştıkları görülmektedir. Ayanların gemi yapım faaliyetleri ile ilgili olarak devlet tarafından vazgeçilemezliklerine/önemlerine binaen bunu bir baskı/pazarlık aracı olarak kullanmaktan çekinmedikleri anlaşılmaktadır. Örneğin inşa edilen kalyonu denize indirmeleri hakkında ayan tarafından aldıkları emre binaen Devrek kazası ahali, bazılarını azarlamak ve bazılarını döğmek suretiyle gemiyi indirmeğe mecbur edildikleri konusunda şikayetçi olmuşlar, fakat şikayetleri üzerine Sinop'a sürülmüşlerdi. Mağduriyetlerinden dolayı affedilmeleri ve serbest bırakılmalarını istemişlerdi²⁶. Zaman zaman merkezi otoritenin ayanlardan istediği ve beklediği gemi yapım işi konusundaki görevlerin bunlar tarafından suistimal edildiği de görülmektedir²⁷.

Sinop, Bartın, Ereğli sahasında ayanlık mücadeleleri ile gemi yapım işi iç içe geçmiş gibidir. Dolayısıyla taşrada ayanlar yükselirken gemi inşa ameliyesi, ayanlık tartışmalarında bir araç olarak kullanılmaktan kurtulamamıştır. Muhalifler gemi yapımını engelleyerek iktidardaki

²³ BOA, C.BH. 2629, Evahiri S.1254.

²⁴ BOA, C.BH, 22/1062, 27.Za.1210.

²⁵ BOA, C.BH, 7632, Evasıt. Za.1209.

²⁶ BOA, C.BH. 1239, 03.Ca.1212. Uzun İsmail oğlu Mustafa ve Çeribaşıoğlu Osman, Hacı Halil oğlu Osman, Hacı Halil oğlu İsmail'in istidaları.

²⁷ Örneğin Kaptan Paşa'nın donanmanın güçlendirilmesi gerektiği konusundaki takriri görüşülerek, taşra tezgahlarında gemi yaptırılması bildirilmişti. Menteşe mütesellim Ömer Ağa ve Biga Sancağı mütesellimi Osman Bey'in oğlu "mürtekib kimesnelerden olmalarıyla birer sefine inşa edeceğiz diye ahali-i fukaradan üçer sefine tekalifi tarh ettikleri", öncelikle üç anbarlı sefinenin tamamlanması ve muhtaç olanların tamirlerine ihtimam gösterilmesi, daha sonra ise taşra tezgahlarına gemi koyulması işine bakılmasının uygun olacağı belirtilmişti...BOA, HAT, 243/13634, 30.Ra.1227.

ayanın gözden düşmesine çalışırken; devletin, gemi inşasını feda edemeyeceğini bilen ayan ise bu durumu rakiplerini saf dışı bırakmak için kullanabilmektedir. Sinop sahasında fırkateyn inşasına memur ayanı Kavizade Hüseyin Bey ile ilgili bir araştırmada; Hüseyin Bey'in babası müteveffa Ali Bey ile Sinob kazası ahalisinden ve kadılarından Abdülkerim efendinin geçmişte ayanlığı elde etmek için mücadele ettikleri belirtilmişti. Bu rekabetten kalan gazele, ilgili kişi Kese-roğlu Küçük Hafız, Sadık Efendi ve yeniçeri zümresinden Süleyman Yazıcı, Seyyid Haliloğlu Seyyid Mehmed ve Hacı Dilbazoglu İsmail ile yeniden anlaşarak bazı kişileri tahrik etmişler, ve inşası bitmeye yakın 37 buçuk zira bir miri ticaret gemisinin yapımını durdurtmuşlardı. Durumdan şikayetçi olan Kavizade gemi inşa işini engelleyenlerin Kastamonu'ya sürgün edilmelerini sağlamıştı²⁸.

5. Gemi Yan Sanayi veya Malzemelerinin Karşılanması İle ilgili Görevler

Ayanların gemi yapım sürecinde yalnızca doğrudan gemi yapım işinde değil dolaylı olarak, kereste, demir, -gemi inşasında kullanılan ham demir, genellikle Tersane-i Amire'den karşılanıyordu²⁹-, tel³⁰, zift ve katran, üstübu³¹, peksimet ve asker temini gibi gemi inşa ve donanımında kullanılan her türlü eleman ve malzemelerin karşılanması sürecinde de görev aldıklarını görmekteyiz.

Ayanların donanma kalyonlarına denizci/kalyoncu bulma ile ilgili yükümlülükleri onların denizcilerle olan ilişki ve irtibatını da sağlamıştı. Ellerin altında denizcilik tecrübesi olan insanların olması, gerektiğinde kendi sivil ticaret gemilerinde kullanabilmelerine imkan tanımış olmalıdır.

Ayanlara ister gemi yapım işinde birinci derecede sorumlu olan emin sıfatıyla, isterse çevrede uygun ormanları olan bir bölgenin ayanı olması hasebiyle olsun kereste temini konusunda önemli görev düşüyordu³². Onsekizinci yüzyılda merkezden gönderilen emirlere gemi yapım işi havale edilirken kereste temini meselesi, içinde ayanların da bulunduğu diğer yerel görevlilere havale ediliyordu. Fakat yüzyılın ikinci yarısında genellikle gemi yapımı için gerekli olan kereste sağlama meselesi de kalyon nazırlarına havale edilmeye başlanmıştı.

Kereste temini zor, meşakkatli, külfetli bir işti. Gemi üretim sahalarının ardülkelerinde gerekli vasa uygun kereste bulunmadığı zamanlar oluyordu. Uzun yıllardır Batı Karadeniz sahası yalnızca yerel gemi üretimine değil merkezin-Tersane-i Amire'nin üretimi için de kereste deposu olarak kullanılıyordu³³.

²⁸ BOA, C.ADL, 1522; Sinop sahasında inşa olunmakta olan bir miri ticaret gemisinin yapımını durdukları gerekçesiyle Kastamonu'ya sürülen Sinop sakinlerinden ve yeniçeri zümresinden Süleyman Yazıcı ve Seyyid Haliloğlu Seyyid Mehmed ve Dilbazoglu İsmail adlı şahısların ırz ve edebleriyle hanelerinde ikamet ve vazifelerinden haric meselerle uğraşmayacaklarını söz vermeleri üzerine affedilmeleri isteğiyle Kavizade Hüseyin Bey'in arzuhal göndermişti. BOA, C.BH. 4476, 5.Ca.1240.

²⁹ BOA, C.BH, 197/9214, 20.L.1189; yapılmakta olan bu iki gemi için yine gerekli olan levazımı, gomana, tel, sömbeki gibi malzemelerin Canikli Ali Paşa tarafından bir an önce temin edilmesi istenmişti ve kalyonların inşası merkez tarafından yakından takip edilmişti C.BH, 193/9070, 28.C.1190; C.BH, 195/9128, 13.Za.1190; C.BH, 8896, 11.M.1190; C.BH, 6805, 10.Receb.1216.

³⁰ BOA, C.BH.2549, 21.Z.1220.

³¹ Biga sancağında üçbin kantar zift ve katran mübayaası olup tahsili için mübaşir tayin edilmiş olanlar tahsil etmek üzere iken ayanlık iddiasında olup yaptığı müdahale ve engellenmenin kaldırılması istenmişti. BOA, C.BH, 3976, 22.Z.1145; C.BH. 2470, 13.L.1216.

³² BOA, C.BH, 191/8951, 2.S.1240; C.BH, 163,, 19.S.1228.

³³ BOA, C.BH, 3899, 25.M.1178.

Bu bölgelerden elde edilen kerestelerin Tersane-i Amire'ye getirtilmesi de ayrı bir sorundu. Devlet bunun için –yani sahillere indirilen keresteleri İstanbul'a taşımak üzere- bir taraftan miri ticaret gemileri yaptırırken yetişmediği dönemlerde ise tüccar gemilerinden faydalanmaktaydı³⁴. Bu durum özellikle gemi üretimine en yakın olan sahil sahalarında uygun kerestelik ağaçların azalmasına sebep olmuştu³⁵. Bu sebeple uygun kerestenin temini için daha içeride ve uzakta olan sancak³⁶ ve kazalardaki ormanlık alanlara gidilmeye başlandı³⁷. Bu ise bu kazalardan elde edilen ağaçların veya kerestelerin sahillere uzaklığı sebebiyle gemi üretim sahasına ulaştırılması problemini doğuruyordu. Bazı kazalar halkı uzaklık sebebiyle ağaçların kesilip, taşınması yükümlülüğünden kurtulmak için bu konuda üzerlerine düşen mükellefiyet yerine para vermeyi teklif ediyorlardı³⁸.

Gemi yapım işini üstlenen âyanlar kereste temini için her seferinde biraz daha iç kesimlere yönelmişlerdi. Bu durum onları diğer âyanlarla karşı karşıya getiriyordu³⁹. Kereste temini meselesi hayli ağır geliyordu ki halk bundan kaçmaya çalışmıştı. Ancak sözü geçen bir âyan bu yükümlülükleri yerine getirtebiliyordu.

³⁴ Âyanlar yalnızca kendi sahalılarında inşa ettirdikleri gemilerin değil Tersane-i Amire'nin kereste ihtiyacını karşılamak zorunda kalıyorlardı. Tersane ve Tophane için Sinop ve çevresinden kesilen kerestenin Ünye, Fatsa, Samsun, Giresun ve Tirebolu iskelelerinde kayıtlı 11 şayka ve üç direkli gemi ile İstanbul'a taşınması istenmişti. Fakat bu gemilerden hiçbirisi bölgede bulunamamıştı. Reislerin bazılarının Kırım'da ve İstanbul'da olduğu, bazılarının ise yerlerinin bilinemediği, bir diğerinin ise gemisi eskidiği için yerine yenisini yaptırmaya gittiği belirtilmişti. Hepsisi de Müslüman olan reislerin hiçbirisinin bulunamamış olması, miri görevden kaçınan bir görüntü ve izlenim uyandırmaktadır BOA, C.BH, 4575, 9949.

³⁵ Uzun yıllar gemi üretim faaliyetleri sebebiyle gemiciliğe uygun büyüklük ve vasıfta ağaç bulunmakta zorlanıldığı...(yalnız Bartın için değil Sinop için de vaki olduğu görülmektedir) BOA, C.BH, 1062.

³⁶ Kavizade Hüseyin marifeti ile Sinop'ta inşa olunacak kalyonun desgahı hazırlanub dört adet postaları hazırlanmış olduğundan Canik Dağları'ndan cins ve buutları yazılı kerestelerin dağ mühendisleri marifeti ile kestirilip gönderilmesi istenmiş ancak dağ mimarları dolaştıkları halde ihtiyaç duyulan kerestenin tamamı bulunamamış, (gösterilen kısımda 40-50 miktarı ancak bulunabilmiş onları da diğerleri bulunsun öyle keserseniz diye farklı dağlara gönderilmiş ancak burada istenilen ölçüde ağaç bulunamamış bunun üzerine mimarları cibalden ihraç eylemişler.) önceki bulunanlar da Samsun'da yapılmakta olan korvet için deyip bir adedini kestirmeyip, verilmişti. Canik mahkemesinden ilam alıp kavizadeye gönderdikleri-verdikleri, Daha önce sinopta inşa edilmiş kalyon için gerekli kerestenin canik dağlarından kesilerek gönderildiği, bunlardan bazı iskelelerde kalmış bir miktar kereste olup, uzun müddetten beri fena bulmuş iseler de istenilen kerestennin mevcuddan hayli az olduğu açık olup bir emri şerif yazılarak canik tarafına gönderilmesi, kesilmesi gerekli kurbanlık takımından ikiyüzden fazla kereste kesilmiş ve sahaya nakl ve tenzil olunkada olup.....elimdem gelen gayreti ..... BOA, C.BH, 245/11367, Gurrei C. 1243. 20 Aralık 1827.

³⁷ Sinop Âyanı Kavizade İbrahim Ağa marifetiyle inşa edilmekte olan 49,5 zira bir firkateynin bitirilmeye yakın olduğu, ... ancak kapak açar gemilerin çoğaltılması için yapılan çalışmalar ve emirler doğrultusunda eski tezgahlarda da gemi inşa edilmesi...Sinop dağlarında ve çevresinde kerestenin azalması sebebiyle bölgeyi bilenler aracılığı ile Kastamonu sancağı mutasarrıfı Salih Paşa'nın bizzat nezaretiyle 6660 kıta ecnas kerestenin eskiden olduğu gibi Sinop dağlarından ve çevreden kesilerek bu sahaya nakledilmesi istenmişti BOA, HAT, 23.

³⁸ Benderkili sahasında âyanı bulunan Mustafa Ağa marifetiyle inşa ettirilmekte olan bir kalyon için Bolu ve Viranşehir sancaklarından 9242 kıta kereste istenmişti. Viranşehir sancağına tabi olan ondokuz kazadan on tanesi kereste, dokuz adedi ise bedelini vermeyi teklif etmişlerdi. BOA, HAT, 48326.

³⁹ Sinop sahasında Kavizade Hüseyin Bey marifetiyle inşa olunan 66,5 zira bir kalyon için gerekli kerestenin Kastamonu Sancağı kazalarından tertip edilmesi emredilmiş, bunlardan Taşköprü kazası ileri gelenleri arzuhal gönderip kazalarının iskeleye olan uzaklığı, gerekli hayvanın bulunmayışı gibi sebeplerle kereste mükellefiyetlerinin yerine bedel ödemek şartıyla avf edilmesini istemişlerdi. 6216 kıta ecnas kereste gereken kalyon için Taşköprülülerin isteğinin bir örneği olmadığı belirtilmiş ve kabul edilmişti. BOA, C.BH, 5771.

Sinop sahasında Kavizade Hüseyin Bey'in inşa ettirdiği 66 zira uzunluğunda bir kalyonun tezgahı hazırlanarak omurga ve bodoslama takımının Canik tarafından gönderilmesi bekleniliyordu. Sinop ve çevresindeki dağlardan kesilmesi için Kastamonudan dağ mimarı getirilmiş, Sinop tarafında çok gezilmiş ve gerekli baltacı amelesi ayarlanmış olmasına rağmen omurga ve bodoslamaya uygun ebatda cins kereste ve ağaç bulunamamıştı. Ancak 154 kıta kereste, Karacakum ve Fındıkağzı sahiline nakledilebilmişti. Kalyonun inşası için gerekli 858 aded *ecnas keresenin* sahaya ulaştırılması için Canik muhassılı vekiline emir verilmişti⁴⁰.

Karadeniz'de hem ticari hem de gemi yapım merkezlerden birisi Sinop'tu. Sinop'un gemi yapımı bakımından avantajlı olmasının bir sebebi de Karadeniz limanlarında gemi yapımı konusunda yetişmiş bir işgücü oluşu idi. Sadece Sinop'ta değil Şile'den başlayarak Batum'a kadar bütün Karadeniz kasaba ve şehirleri malzeme açısından uygun olduğu gibi, gemi inşası işinde uzmanlaşmış marangoz, burgucu, bıçkıcı, kalafatçı, oymacı, üstüpücü, türünden geniş bir esnaf sınıfı da teşekkül etmiş bulunuyordu⁴¹. Gemiciler Sinop'taki diğer esnaf gurupları gibi teşkilat halinde birleşmişlerdi. Gemiciler kethüdası, Gemiciler yiğitbaşısı ve reisler kethüdası gibi tabirler gemiciler taifesinin hizmete yönelik iş gücüyle, teşkilatlı bir esnaf gurubunu temsil ettiğini göstermektedir⁴².

Sinop limanında Altıkulaçzade ve Kavizade gibi ayan ailelerinin denizcilik faaliyetleri içinde olduğu görülmektedir. Kavizade Hüseyin Ağa'nın ölümü üzerine muhallefatı üzerinden yaşanan anlaşmazlıklar, doğrudan gemi sahibi olmasa bile, alacak-verecek ilişkisi bakımından gemi imaline nezaret eden bir ayanın ölümü sonrası bu işin faaliyetlerinin ne kadar da merkezinde yer aldığını göstermektedir. Ağanın Sinop sahasında inşa ettirdiği kalyondan dolayı devletten alacağı olan 96000 kuruşu almak ve borçlarını vermek üzere İstanbul'a gelmiş, işlerini yürüten Osman ağanın hanesinde misafirlikte iken vefat etmişti. Defterdar, eşyasını kayda geçirerek koruma altına almış, vilayeti olan İnebolu, Kastamonu ve diğer yerlerde ne kadar malı varsa onları da kayıt altına alınması emri vermişti⁴³.

6. Kavizadelerin 19. Yüzyılda Belgelere Yansıyan Çeşitli Meseleleri

Sinop eski kaymakamı olan Kavizade Hüseyin beyin ölümünden sonra ortaya çıkan muhallefat tartışmaları da keza onun denizcilik faaliyetleri ve ilişkileri hakkında ipuçları vermektedir. Ölümü üzerine bazı gemi reisleri kendilerine olan 57.000 kuruş alacaklarını tahsil edemediklerinden yakınmışlardı. Bu kişiler kendilerini Kavizade Hüseyin beyin *sefinelerinin süvarileri*

⁴⁰ BOA, C.BH, 204/9526, 27.Za.1243

⁴¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Isparta 2006, s.352.

⁴² İbrahim Güler, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop*, s.180.

⁴³ Hüseyin Ağa'nın üç eşi, beş kız ve beş erkek çocuğu olduğu ve bunların verdikleri arzuhalde babalarının, Osman ağaya, 48500 kuruş, İnebolu tüccarına 25000 ve diğer bazı kişilere 27000 olmak üzere toplam 100500 kuruş borcu olduğunu belirtmişlerdi. Kalyon yapımından gelecek parayla borçlarını ödeyecek iken meblağ ele geçmeden öldüğünü belirtmişler ve borçları taksitle ödemek şartıyla bütün muhallefat ve emlakının kendilerine terk olunmasını istemişlerdi. Ayrıca İstanbul'da da toplam 51055 gurus borcu olduğu belirtilmekteydi. Varisleri bütün borç sahiplerini iskat eylemek şartıyla muhallefatının kendilerine verilmesini istemişti. Muhallefatı zabt edildiği takdirde İstanbul ve vilayetindeki borçluları razı etmek gerekeceğinden; kalyon hesabından alacağı olan 96000 kuruşdan başka hazineye 20.000 kuruş bedel vermek ve bütün borçlarını ödemek şartıyla muhallefatının varislerine terki uygun görülmüştü. HAT, 246/13870; 29.Z.1213.

olarak tanımlamışlardı⁴⁴. Klasik İslami iş ortaklığı tipleri gemicilik sektöründe de geçerliydi. Osmanlı belgelerine yansıyan davalardan hareketle; sorunlar en az iki ortağı ilgilendirdiği, kâr dağılımının, yapılan yatırımla orantılı olmasının planlandığı, kaptanın çalışmasının karşılığının, ya onu ortaklığa kabul ederek ya da ona belli bir ücret vererek ödendiği anlaşılmaktadır. Eğer kaptanın ortaklığına dair bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa, kaptan her zaman için piyasada geçerli olan bir ücret talep edebiliyordu⁴⁵. Dava, ayanlarla sefine reisleri arasındaki ilişki ve irtibatı göstermektedir. Çünkü gemiler-yani teknelerin takımsız boş halleri- Kavizadenin, fakat içindeki takımlar reislerin mallarıydı. Vefatı sonrası borçları karşılığı kassam tarafından satılmış ve para hazineye teslim edilmişti. Fakat kanun gereği nazırları hazır oldukları halde liman odasında kaydettikleri takımlar ve bunların bedeli olan 57.000 gurusun kendilerine verilmesi gerekirken, Hüseyin ağanın zevcesi kendi alacağına karşılık gösterip (Hüseyin Beyin karısı Gülfidan, eşinin kendisine 75.000 kuruş borcu olduğunu mahkeme kararıyla ispat edip -asında kendilerinin alması gereken parayı aldığı) gemilerin satılmasından sonra ortaya çıkan parayı almıştı. Kendilerinin ise iki yıldan beri türlü zahmet ve meşakkate rağmen borçlu, perişan ve sefaletе düşmüş bir şekilde alacaklarını tahsil edemediklerinden şikayet etmekteydiler⁴⁶. Kavizade Hüseyin Beyin ölümü ticari ilişkileri ve sosyal ve ekonomik statüsü sebebiyle borçları, iş ilişkileri ve alacakları üçgeninde hayli geniş bir kesimi ilgilendirdiği ve uzun zaman halledilemediği anlaşılmaktadır⁴⁷. Kastamonu Valisi Hamdi paşaya yazılan bir yazıda; Kavizade Hüseyin Beyin Sinop sancağında bulunan emlakı ve Kastamonu'da çeşitli kişilerde olan alacaklarının tahsili ile hazineye olan borçlarının ödenmesi hakkında emir verilmişti. Kavizade Hüseyin Beyin Sinop'ta bulunan mallarının, usulü gereği müzayedeye satılması ve veresesinin de icra olunacak müzayedede bulunması veya vekil bulundurulması hususuna dikkat edilmesi istenmiş ve yapılan müzayedede sonucunda 63.710 gurusu toplanmıştı. Bu arada 10.994 gurusu Tirebolulu Feyzullah kaptanın gemi masrafından dolayı Bahriye Meclisi ve Liman Odası ilamları gereği bu kişiye⁴⁸, 14.290 gurusu da Sinoblu Ali ve Gerzeli Ali kaptanlara alacaklarının karşılığı olarak verilmişti. Bundan başka Sinoplu Dizdaroğlu İsmail kaptana 10347 ve Demiroğlu Mustafa kaptana 14242 gurusu ki toplam 24.589 gurusu borcu ise ödene-memişti. Fakat iki buçuk yıldır uğraşmalarına rağmen bunlar alacaklarını tahsil edememişlerdi. Müteveffanın Sinop ve Kastamonu'da bazı kişilerde olan üç yük yetmiş bin gurusu alacağı olduğu

⁴⁴ İrade Dahiliye (İ.DH), 234/14148, 19.B.1267.

⁴⁵ Murat Çizakça, *İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul 1999, s.79.

⁴⁶ Mustafa Kapudan, İsmail Kapudan, Ali Kapudan, Feyzullah Kapudan, Hasan Kapudan, Diğer Ali Kapudan imzalı Arzuhal; Müteveffa Hüseyin Beyin halilesi Gülfidan nam hanımına 75000 gurusu deyni olarak hanım matlubunu huzur-ı şeri önünde isbat ederek tediyesine hükm-i şeri lahak olduğuna mebni işbu arzuhalde muharrer olan sefinenin matlubat-ı mezkuresine mahsuben kendüsüne terk ve itasını dört mah mukaddem arzuhal takdimiyle istida ederek olvakt sefinenin mumaileyhe terki kararlanub mucibince geçenlerde tesviye icra olunmuş ve ashab-ı arzuhal olan kapudanların matlubları dahi tesviye olunmak çaresine bilibtidar müteveffanın Sinobda henüz fûruht olunmayan bir takım emlakı ve akarı olduğu tahkik ve istihbar kılındığı bu amlak ve akarın satılmasıyla bedelinden ödenebileceği ve kapudanlara oradan da kalır ise miri borçları için hazineye teslimine, emlak ve akarların mahallinde şer-i şerif ile müzayedede edilmesi ve bildirilmesine Kastamonu valisine hitaben emir yazılmasına... İ.DH, 235/14225;19.B. 1267.

⁴⁷ Kavizade Hüseyin bey zimmetinde ba-tahvil 3440 gurusu alacak hakkım olub müteveffanın metrukesi Sinob meclisinde marifet-i şerle rüiyyet olunageldiğinden matlubumun meclis marifetiyle iadesi. A.MKT. DV, 55/72, 27.6.1268.

⁴⁸ A.MKT. DV, 47/42, 2.S.1268.

duyumları alınmış ise de bunlardan bazıları borçlarını kabul bazıları ise reddetmişti⁴⁹. Bu meblağın devlete ve diğer kişilere olan borçlarının ödenmesine yeteceği bildirilmiş ve durumun adam gönderilerek araştırılması istenmişti⁵⁰. Belgeler bu haliyle ayanlarla reisler arasındaki ortaklık ilişkilerinin biçimini gösterdiği gibi herhangi bir biçimde risk ve zararda bunun paylaşılmasına dair sıkıntıları da göstermektedir.

Ayanların çok geniş bir coğrafyaya yayılan deniz ticaret ilişkileri, gemiciliği geliştirdikleri gibi etrafında geliştirdiği ekonomik ağların merkezindeki ayanın ölümünden sonra kesintiye uğratıp zayıflatabiliyordu da. Ayan öldükten sonra sahip olduğu hisse ve gemilerin satılması muhakkak ki her seferinde gelişmiş sermayeli birinden daha az ve belki farklı sermaye gurubuna doğru bir akış ve kayış yaşanıyordu. Örneğin ölen Kavizade Hüseyin beyin kızı babasının Rusya tüccarından Sivastopol adlı tüccara olan borcundan dolayı yarı hissesinin kendisinin olduğu gemisinin satılarak bu kişiye verildiği; diğer yarı hisseli gemisi ise yine satılarak Tersane-i Amire'ye olan borcuna karşılık alındığını belirterek kendisine haksızlık yapıldığını belirtmiştir. Babasının ölümünde kendisinin Sinop'ta olmadığı için hakkını arayamadığı, bütün eşya ve mallarının çalındığı ve telef olduğunu ve babasının mirasından hiçbir şey kalmadığını-alamadığını belirtmişti. Rus tacirine verilmiş olan geminin bedeli olan 44.000 gurusun yarısı ile Tersane-i Amireye alınan gemi bedeli olan 28.000 kuruşun yarısı olan toplam 60.000 kuruşun kendisine havale edilmesini istemişti⁵¹. Muhallefatlarda rastlanılan çok sayıdaki gemi veya hisseleri, ticari devamlılığın olmamasını, ayanlığın etrafında dönen denizcilik faaliyetlerin ayanlarla birlikte kesintiye uğramasına sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Kavizadelerle ilgili olarak arşiv belgelerinde görülebilen hususlardan birisi de gemi ruhsatnamesi olarak nitelendirilebilecek sened-i bahrilerdir. Gemi sahipleri adına mülknameler düzenlenmekteydi. Fakat Ama bu tapu senedinin bir kişinin mülkiyet haklarını ne dereceye kadar güvence altına aldığı tartışmaya açık bir konudur. Askeri sınıfa ait kişilerin gemileri ve gemi hisselerinin bu kişiler gözden düştüğünde müsadereden kurtulamadığı görülmektedir⁵². II. Mahmut devrinden itibaren değişen şartlar, merkeziyetçi devlet yapısı oluşturma isteği, ticareti, gemileri, denizi kontrol etmek isteyen bürokratik talepler sened-i bahrilerin ortaya çıkışını hazırlamıştı. Sened-i bahri tüm hukuk muamelelerinde esas belge olarak kabul edildi. Gerek iç gerekse uluslararası satışların takip edilebilmesinde ve ortaya çıkan sorunlarda sened-i bahri istenmeye başlandı.

Kavizadelerin deniz ticareti ve gemi sahipliği ve ortaklığı ile ilgili bazı hususları sened-i bahri belgelerinden takip edebilmek mümkündür. Örneğin, Duhan gümrüğü emini Kavizade Hüseyin Bey Rus tebaası bir tüccara olan borcunu ödemek için sahibi olduğu iki gemisini Osmanlı tebaasından Dimitraki Zafopoli adlı tüccara, liman odasında vekillerin hazır bulunduğu halde satarak parasını almış ve borcunu ödemişti. Ancak yeni sahibi mevcut kurallardan dolayı almış olduğu gemileri üzerine kaydettirmek istemiş ancak yeni sened-i bahrileri verilmemişti. Liman

⁴⁹ Sinop hanedanından Fevzi beyin oğlu Mehmed rıza, yine Sinop ileri gelenlerinden kavizade müteveffa Hüseyin beyden ölmüş olan babasının ba defteri müfredat 56000 gurusun alacağı olduğu, kendisi tarafından talep edilmiş ise de itibar olunmamış bu defa güya pederim kullarının miri müteveffayı merhum 14.000 gurusun deyni var diyü zimmet gösterildiği Sinop emval sandığı tarafından talep edilmiş, halbuki pederinin bir akçe borcu olmayub onun kendilerine borçlu olduğu. A.MKT.UM. 304/6, 11.Ca.1274.

⁵⁰ A.MKT.MHM. 52/87, 19.R.1269.

⁵¹ A.MKT.UM., 204/100, 29.Za.1271.

⁵² Çizakça, *İş Ortaklıkları Tarihi*, s.82-83.

odası bu duruma engel olmuştu. Kavizadenin hayli uzun zaman sürdüğü anlaşılan veraset davalarında belgenin hukuki bir delil sayıldığı anlaşılmaktadır⁵³. Bu durum daha sonraki dönemlerde iyice kesinleşmiş olduğu mahkemelere yansıyan sorunlardan daha iyi anlaşılmaktadır⁵⁴.

Bir diğer belge ise daha dikkati çekici veriler sunmaktadır. Dönemin birçok ülkesinde olduğu gibi, Osmanlı belgeleri de kadının sosyal, ekonomik hayatta hatta kamusal alandaki yeri konusunda ketumdur. Ekonomik hayatın en özel yerlerinden birisi olan gemi sahipliği konusunda kadınların durumuna dari örnekler bulmak hayli zordur. Sened-i bahrilerden birisi Kavizade ailesinin kadınlarından birisine aittir ve gemi ortaklığına dairdir. Sinoplu Ali'nin kaptanı olduğu 8000 kilelik çekdirme başlı martiko olarak adlandırılan iki direkli 25 zira uzunluğundaki Sinop'ta inşa edilmiş geminin 30/40'ı Kavizade Salih Beyin ve 10/40'ı da Seyyid Hasanın kızkardeşi Şerife Münire hanımın malı olarak kaydedilmiştir. Burada dikkati çeken husus Şerife Münire hanımın hissesini Galata yağkapanı tüccarlarından Hacı Sadık Efendi'ye devretmesi dolayısıyla senedi bahrinin yenilenmesidir. Hisse devriyle birlikte kaptanın da değişmesi yine bir başka dikkati çeken husustur⁵⁵.

Bazı belgelerde ailenin ayanlar arasındaki mücadelelerde taraf oldukları, merkezi otoritenin ayanların nüfuzlarını kırmak adına dönemin ayanı olanların mallarını müsadere yoluna gittiği görülmektedir.

Bazen de aile arasında yaşanan mülkiyet sorunlarına dair izler görülmektedir. Özellikle ailenin ekonomik ve yerel nüfuz açısından zirve dönemini yaşadığı anlaşılan Kavizade Hüseyin Bey'in ölümünden sonra ciddi anlaşmazlıklara dair belgeler söz konusudur. Bunların büyük kısmı ailenin iş-ticaret-alacak verecek ilişkisi olduğu diğer kişilerle ilgilidir. Merkezin müdahale ederek askeri kassamlığa havale ettiği,ü merkezden malların tespiti ve borçlulara ve aile üyelerine paylaştırılmak üzere merkezden müfettiş gönderildiği görülmektedir. Diğer bir husus ise Hüseyin Beyin devlete olan zimmeti ve borçları meselesiydi. Bu belgelerden bir ayanın, Sinop merkez olmak üzere Taşköprü'den Keşab'a, Tirebolu'dan Kırım'a İstanbul'dan Karadeniz'in çeşitli iskelelerine kadar uzanan denizcilerden tüccarlara, gayri müslim sarraflardan, ecnebi tüccarlara, yerel ve uluslararası ticaret ağını görmek mümkündür. Diğer bir husus da ailenin kendi içinde düştüğü anlaşmazlıklardır. Örneğin Eski Duhan Gümrük Emmini olan Kavizade Hüseyin Beyin Sinop Kalesi Muhafızlığında iken uhdesinde olan iltizamı ve sahip olduğu gemilerinin gelir-giderlerini kontrol etmek üzere Kardeşi Hacı Hasan Ağa'yı vekil tayin ettiği, kendisi de İstanbul'a görev için gittiği, iki buçuk yıl sonra geri döndüğünde Hacı Hasan Ağa üzerinde olan hesaplarını görmüş ve 75000 gurus talep etmişti. Kardeşinin vekalet ücreti çıktıktan sonra kalan para ise 62000 gurusu. Bunu tabii ki Hüseyin beyin ölümünden sonra dava vekilleri aracılığı ile Hüseyin beyi varisleri iddia etmekteydiler. Hacı Hasan Ağa ise kendisinin sadece Sinop muhafızlığını yürüttüğünü, Kavizade Hüseyin Beyin Sinoptaki ticari ve mali işlerinin vekaletinin Yerebakanoğlu Kostandi'nin olduğunu ve kardeşiyle bütün hesaplarının mahsublaştıkları savunmasını yapmaktadır⁵⁶.

Kavizadelerle ilgili bir belgeler serisi de yüzyılın sonlarına doğru Kavizade damadı Nuri beyin Reji idaresi ile yaşadığı anlaşmazlık ve merkezi ve yerel idarelerin bu anlaşmazlık karşısındaki durumları ile ilgilidir. Ayan ailelerinin önemli bir güç ve gelir kaynağı da büyük toprak sahibi olmalarıydı. Hatta ellerindeki büyük topraklarıyla 19. Yüzyılda ticari tarıma geçişin önemli

⁵³ BOA, A.MKT. 170/35, 28. S.1265.

⁵⁴ BOA, A.MKT.DV, 179/58, 18. C. 1277; A.MKT. 170/35, 28.S.1265

⁵⁵ A.DVN. 59/35, 14.Ca.1266.

⁵⁶ BOA, A.MKT, 230/72, Selh Z. 1265.

belirliyecilerinden birisi olmuşlardı. Ancak Avrupa ekonomisinin belirleyiciliği beraberinde zaman zaman farklı tepkileri sonuçları da getiriyordu. Lale köyünde oturan Kavizade Damadı Nuri Bey köyündeki topraklarına tütün ekmişti. Ancak tütün ekimi, hasadı bütün süreçleri Osmanlı Devleti'nden imtiyaz almış olan yabancı sermayeli Reji idaresinin kontrol ve denetimi altındaydı. Nuri bey köyündeki iki tarlaya (Kaçakese 18 dönüm/54000 kök;Değirmenyarı/6000 kök) toplam 60000 kök tütün ekmişti. Ruhsatsız ekdiği tütünleri hasadını yapmış ve kurutmuştu. İdareye getirmeyerek kendisi sarf edeceği ihbarıyla-yani kaçak tütün üreteceği- Sinop Reji İdaresi anbarına nakletmek üzere muhafaza memuru gönderilmişti, Ancak idare muhtemelen nüfuzundan dolayı muhafaza memuru ile zabtiye askeri gönderilmesi için Sinop mutasarrıflığına başvurmuştu. Reji kolcuları ile zabtiye gitmesine karşın tütünleri alıp getirememişlerdi. Daha sonra idareye kendisi teslim edeceğine dair senet alınmış, 1461 kuruş para cezası kesilmişti. Bu arada Nuri bey tütün ekim ruhsatı için ilgili makamlara başvurmuştu. Ancak ceza borcunu ödeyinceye kadar tütün ekimine izin verilmeyeceği bildirilmişti. Belki dikkat çekici bir ayrıntı Nuri bey tütünleri ekmeden önce nizamata gereği yerel idareye ekim izni için dilekçesini vermişti. Ancak bu noktadan sonra dilekçesi yerel idareden geri aldığı ya da aldırıldığı, izin çıkmadan tütünü ekdiği belirtilmektedir. Reji idaresi almış olduğu imtiyazla bütün süreçleri kuşatan ve kontrol eden kanun ve nizamların gücünü arkasına almış gerektiğinde merkezi hükümet üzerinden yerel idare ve yöneticilere baskı yapabilmektedir. Vele ki ailenin damadı da olsa yerel nüfuz sahibi bir ayanın topraklarında tütün ekim sürecine bu denli müdahale eden bir idareye karşı vermiş olduğu mücadele, ayak direme takip edilmektedir. Dahası dilekçenin çekiliş ve kaybolma sürecinden, tütünlere el koyma sürecine, şikayete rağmen cezayı ödememe isteğinden, ihbar sonrasında süresi geçmesine rağmen izin isteyerek mevcut ekimi yasallaştırma baskılarına kadar da yerel makamlar üzerinden gösterdiği direnç ortadadır. Ayrıca ileri gelen ailelerin Reji idaresine karşı tütün kaçakçılığı ile olan ilişki ve irtibatlarına dair de bir örnek sunmaktadır.⁵⁷

Sonuç

Metodolojik olarak ailenin tek bir bütün olarak görülmesi ve değerlendirilmesi bazı eksikliklere ve değerlendirme yanlışlarına sebep olabilir. Aile içinde çok farklı eğilimlerin, farklı yön ve düşüncelerin olması muhtemeldir. Ancak belgeler, en güçlülerin ve nüfuz sahibi olanların devletle ilişkileri oranında ve onların üzerinden yürümektedir. Dolayısıyla belgelere yansıdığı oranda değerlendirme yapmak aile ilgili eksik ve yanlış kanaatler oluşmasını sağlayabilir. Örneğin; ayanların yolsuzlukları, kendi aralarında ve devletle mücadeleleri, Nizam-ı Cedit veya Tanzimat taraftarlığı veya karşıtlığı, Hürriyet ve İtilafçı, İttihatçı, Türk Ocaklı vb gibi mensubiyetler ailenin geneli hakkında tek tip bir değerlendirme yapılmasın da, Nizam-ı Cedit veya Tanzimat karşıtı da olabilir taraftarı da.

XIX. yüzyılın Sinop'unun büyük aillerinden olan Kavizadeler, şehrin yönetiminde de her zaman etkili olmuşlardı. Kavizade Hüseyin Bey'in Sinop muhasıllığına atandığını ve halk tarafından da istenilen bir kişi olduğunu belgelerden anlamaktayız. Kavizadeler ailesinin, Sinop'un Kefevi mahallesinde iskan ettikleri ve bu aileden mahallede altı hane kaydedildiği temettuat defterlerinden anlaşılmaktadır.⁵⁸

⁵⁷ BOA, DH.MKT, 122/5, 14 Mart 1309.

⁵⁸ Selim Özcan, *Tanzimat Dönemi'nde Sinop'un Sosyal Ekonomik Durumu*, (Basılmamış Doktora Tezi) Samsun 2007, s. 30.

Kavizadelerin, yerel ayanlar olduğu halde Sinop'a on sekizinci yüzyılda geldikten sonra kısa bir zaman içinde merkezi otorite içinde kendilerini kabul ettirip sözü geçen bir ayan ailesi haline gelmeleri düşündürücüdür. Bunda; İmparatorluğun genel şartları ki özellikle gemi yapım işi, ihtiyacı, zorunluluğu, kiritk ve stratejik bir yer tutmasının yani devletin ihtiyacı etkili olmuş olmalıdır. Yani devletin ihtiyaçlarının çok yoğunlaştığı bir dönemdir. Ailenin de gemi yapım müteahhitliği, bu konuda merkezle iyi ilişkiler kurması, merkez içinde bunun önemini iyi farketmiş olması, onlara özellikle bu görev merkezin hassasiyeti üzerinden yürüme ayanlık nüfuzunu elde etme yönünde bir avantaj sağladığını göstermektedir; Bunda Bir dönem Karadeniz'e hâkim olan ve Karadeniz'in karşı kıyısı ile her zaman yoğun münasebetleri olan Canıklizadeler, ve Tayyar Mahmut Paşa zamanında onların taraftarı olmaları ki kendilerinin de aile geleneği olarak buradan gelmeleri Kefe mahallesinde oturmaları bu ilişkileri geliştirmelerini kolaylaştırmış olmalıdır. Bu ilişkiler ister ticaret isterse savaş şeklinde olsun. Sinop muhafızlığı ve önemi, Rus saldırılarının arttığı bir dönemde şehrin lojistik ve stratejik yeri ve önemi düşünüldüğünde merkez için ne kadar önemli olduğu açıktır. Ailenin en güçlü dönemini yine Canıklilerin bir tür devamı olan Hanedarzadeler döneminde yaşamış olması da yine tesadüf olmamalıdır.

Özellikle Tanzimat devrinin ayanların siyasi nüfuzlarını kıran politikalarından ve Sinop baskınının kent üzerinde yarattığı kötü sonuçlar sonrasında ailenin siyasi nüfuzuna dair bilgiler azalmaktadır. Ancak ailenin sosyal ve ekonomik nüfuzu günümüze kadar devam etmiş görünmektedir⁵⁹.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi*; Hatt-ı Hümayun, Cevdet Bahriye, Cevdet Adliye, İrade Dahiliye, Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi.

Kitap ve Makaleler

Aygün, Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Trabzon 2005

Çizakça, Murat, *İslam Dünyası'nda ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul, 1999.

Emecen, Feridun, "Doğu Karadeniz'de Âyânlık", *Belleten*, S. 242, Nisan 2001, s.193-215.

----- *Doğu Kardeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi*, Bulancak-Piraziz, İstanbul 2005.

Güler, İbrahim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop*, s.180

⁵⁹ Sinop baskını esnasında, "Halkın Sinop Ayanı Kavizadeoğlu Hüseyin Bey'in peşine takılıp şehri terketmesi sivil kaybını azaltmış fakat yangın yayılırken söndürecek kişilerin azlığı nedeniyle yangının uzun sürmesine neden olmuştur. Emre Özcan, *Cumhuriyet Döneminde Sinop Yangınları (1935, 1956, 1956)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop 2018, s.3; II. Meşrutiyet Döneminden itibaren uzun yıllar Belediye başkanlığı yapmış olan Rasim Bey Kavizadeler ailesindendi. Rıza Nur hatıratında Rasim Bey'den ayrıca söz etmektedir. Rasim Bey, Sinop'ta mütarake döneminde kurulan Hürriyet ve itilaf Fırkası'nın reisi idi. Rıza Nur, Sinop'a Trabzon'dan gelerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasını sağlayan ve ikinci başkanlığını üstlenen Akif Bey'in Rasim Beyi kullandığı düşüncesindedir. Ona göre Rasim Bey namuslu, ancak cahil olduğundan Akif tarafından kolaylıkla kandırılmıştı. Rıza Nur, "Bizim eşraf namuslu insanlardı; fakat her yerdeki gibi cahil idiler. Hele en nüfuzluları Öküzöğlu Rasim Bey bir ümmi idi" diye yazmaktadır. Alpay Tırıl, *Cumhuriyet Döneminde Sinop (1923-1950)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir 2010, S. 58; Sinop'un önde gelen ailelerinden Kavizadelerin Türk Ocağı'nın içerisinde yer almış olmalarıdır. Keza Kızılay'ın Sinop şubesi faaliyetlerinde aktif rol oynamışlardır. Erhan Tütüncü, *Sinop Türk Ocağı'nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Faaliyetleri (1923-1931)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Sinop 2018, S.42;

* Belge numaraları dipnotlarda verilmiştir.

- Karagöz, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003.
- , *Haznedarzade Süleyman Paşa*, Samsun 2009.
- Kütükoğlu, Mübahat, S., “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, s.133-161.
- Özcan, Emre, *Cumhuriyet Döneminde Sinop Yangınları (1935, 1956,1956)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop 2018
- Özcan, Selim, *Tanzimat Dönemi 'nde Sinop 'un Sosyal Ekonomik Durumu*, (Basılmamış Doktora Tezi) Samsun 2007
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Âyânlık*, Ankara 1994.
- “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyânlık sistemi ve Büyük Hanedanlar”, *Osmanlı 6*, Ankara 1999, s.168-173.
- Tırıl, Alpay, *Cumhuriyet Döneminde Sinop (1923-1950)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir 2010
- Tütüncü, Erhan, *Sinop Türk Ocağının Kuruluşu, Gelişmesi ve Faaliyetleri (1923-1931)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Sinop 2018
- Ünal, Mehmet Ali, “XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi, XIV. Türk Tarih Kongresi 9-13 Eylül 2002
- , *Osmanlı Devrinde Sinop*, Isparta 2006.

DÜRÜSTLÜK TİMSALİ BİR NÂİB; BOYABATLI HAFİZ HALİL ŞÜKRÜ EFENDİ

Nevzat SAĞLAM *

Öz

Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş, bir taraftan müderris olarak ilim geleneğini devam ettirirken diğer taraftan müftülük, kadılık ve nâiblik gibi görevlerde bulunarak toplumun dini ve hukuki meseleleriyle meşgul olmuş birçok âlim vardır. Bu âlimler arasında değişik yönleriyle dikkat çeken sîmalar bulunmaktadır. Bu âlimlerden biri olan Boyabatlı Hafız Halil Şükrü başta ordu müftülüğü olmak üzere Beytüşşebap, Yalova ve Aksaray gibi yerlerde nâiblik ve kadılık yapmıştır. Görev yaptığı sırada bazı yerlerde karşılaştığı yolsuzluklarla mücadelede kararlı bir tutum göstermesiyle öne çıkmıştır. Bu çalışmada arşiv belgeleri ışığında Boyabatlı Hafız Halil Şükür Efendi'nin hayatı ve yolsuzluklarla mücadelesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hafız Halil Şükrü, Nâib, Boyabat, Beytüşşebap, İmadiye, Yalova, Aksaray.

A Judge of Honesty; Boyabatli Hafiz Halil Şükrü Efendi

Abstract

There are a lot of scholars who have been educated in the last period of the Ottoman Empire and have continued the tradition of science as a professor from one side and engaged in religious and legal affairs of the society by serving as mufti, kadi and nâiblik. Among these scholars, there are symmetries which attract attention with their different directions. One of these scholars, Hafiz Halil Halil Sukru was the first mufti to be judge in Beytüşşebap, Yalova and Aksaray. During his tenure in some places he faced a decisive stance in the fight against corruption encountered. In the light of archive documents, Hafiz Halil Şükür Efendi's life and corruption struggle are discussed.

Keywords: Hafız Halil Şükrü, Kadı, Boyabat, Beytüşşebap, İmadiye, Yalova, Aksaray.

Giriş

Osmanlı döneminde başta sultanlar, sadrazamlar ve askeri şahsiyetler olmak üzere her sınıftan tanınmış binlerce kişinin hayatını ele alan biyografi eserleri yazılmış ve bu alanda çok hacimli eserler vücuda getirilmiştir. Bir kişinin hayatını anlatan biyografilere *terceme-i hâl* denilmektedir. Osmanlı döneminde ilk örnekleri Menâkıbnâme ve Tezkireler şeklinde ortaya çıkmış olan tabakât ve biyografi tarzındaki eserlerin XVI. yüzyılda ilk örneğini Taşköprizâde'nin Şakâik'i teşkil eder. XVII. yüzyılda ise daha da gelişerek müderris, kadı, kazasker, şeyhülislamın yanında tasavvuf erbabı kişiler ve şairlerin hayatları yazılmıştır. XVIII. yüzyılda yazılan eserlerle

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, nevzatsaglam@karabuk.edu.tr

çeşitlilik kazanmış ve zenginleşmiştir. Sonraki yüzyıllarda da biyografi tarzındaki eserlerin kapsamı ve sayısı daha artmıştır.¹ Osmanlı Arşivi'nde devlet memurlarının hal tercemelerine ilişkin yüzlerce ciltlik Sicill-i Ahvâl defterleri, İstanbul Meşihat Arşivi'nde de yine ulema ve seyyidlerin² biyografilerine ilişkin çok sayıda sicil dosyası ve defterleri bulunmaktadır.

Hafız Halil Şükrü Efendi'nin Meşihat Arşivi'ndeki 1443 numaralı sicil dosyasında 96 görüntü bulunmaktadır. Bu çalışmada bu belgeler değerlendirilmiş, Osmanlı Arşivi'nden de konuyla ilgili belgeler arasından 35 belge seçilmiştir. Ancak bildiri metninin belirlenen çerçeveyi aşmaması için özellikle yolsuzluk ve usulsüzlükle ilgili yapılan tahkikatların ayrıntılarına girilmemiştir. Fakat Halil Şükrü Efendi'nin vergi tahsilatıyla görevli memurların yolsuzlukları ve zorbalıklarına karşı mücadelesine mümkün mertebe yer verilmiştir.

1. Hafız Halil Şükrü Efendi'nin Hayatı

a. Doğumu ve Tahsili

Hafız Halil Şükrü Efendi 1269/1853 tarihinde Boyabat'ın Doğluca Köyünde doğmuştur.³ Babası Mehmed Efendi çiftçilikle uğraşmaktadır. On üç yaşında İstanbul'a gelmiş Divanyolu'nda Kara Hafız Halil Efendi'nin sıbyan mektebinde hafızlığa başlamıştır. Hocasının vefatı üzerine 1280/1863 senesinde Sultanahmet Medresesi'ne girmiş, burada Üçler Mektebi Hocası Büyük Ayasofya İmamı Hacı Hafız Osman Efendi'den hafızlığını tamamlamıştır. Daha sonra Atık Ali Paşa Medresesi'nde Çankırılı Hattat Hafız Ali Vafsi'den sülüs hattından icazet almıştır. Ayrıca Âma Hafız Halil Rüşdü Efendi'nin derslerine devam etmiş, gramer, sarf, nahiv, belâgat ve mantık gibi ulûm-i âliye (âlet ilimleri) ve tefsir, hadis, kelam ve fıkıh gibi ulûm-i 'âliye tahsil ederek icazetnâme almaya hak kazanmıştır. Arapça yanında Farsça'ya da âşına olan Hafız Halil Şükrü Efendi girdiği imtihanda, o dönemde müderrislikte önemli bir akademik kariyer olan İstanbul Müderrisliği Rüûsu'nu kazanmış, 1304/1886'da hareket-i hâric derecesine terfi etmiştir. Arkasından dördüncü rütbeden Mecîdî Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁴

b. Memuriyete Girişi

Hafız Halil Şükrü Efendi 1294/1878 yılından itibaren 750 kuruş maaş ve kolağası* tayinatıyla Hassa Ordusu Sekizinci Alayı Müftülüğüne tayin edilmiştir. Müftülüğe tayiniyle ilgili yazıda, görevine azamî dikkat ve gayret etmesi istenmektedir.⁵

Orduda bir yere görevlendirildiğinde kendisine binbaşı harcırahı ödenmekteydi. Alay müftülüğü sırasında taburdaki bazı yolsuzluklar ve Bolu kumandanı Mehmed Paşa'nın kanunsuz

¹ Abdülkadir Özcan, (2010), "Tabakât," İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 39, s. 299-301.

² Meşihat Arşivi'ndeki seyyid ulema için bkz., Ayhan ıskık, "Maraş'ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2018, S. 15, s. 73-78, 93-94; Işık, "Safranbolu Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları ve Seyyidleri", *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu 2016, s. 51-82; Işık, "Çankırı'nın Manevi Fatihleri: Çankırı Seyyidleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017, S. 14, s. 85-110.

³ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-22. Dosyasında bulunan evraklarda doğum tarihine ilişkin rumî veya hicrî olduğu belirtilmeden 1267 ve 1269 tarihleri de verilmektedir, bk. İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-1; İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-17-1.

⁴ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-5. 20 Şevval 1304/12 Temmuz 1887.

* Kolağası; yüzbaşı ile binbaşı arasında bir rütbedir.

⁵ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-3. 2 Eylül 1294/14 Eylül 1878. Belgede geçen ifadeyle; "Hâssa Ordusu Piyade Sınıfı Sekizinci Alayı'nın Birinci Taburunda istihdam olunmak üzere tayin kılınmış olduğunuzdan görevini yerine getirmede azami dikkat ve çaba göstermesi herhalde hüsn-i ifâ-yı vezâif-i meşrûaya itina ve dikkatle iktisâb-ı feyz ve rifate sa'y ü gayret eyleyesin" denilmektedir, bk. Aynı yer.

uygulamalarından dolayı verdiği lâyiha üzerine paşa ile mahkemelik olmuş ve herhangi bir tahkikat yapılmadan Mehmed Paşa'ya 45 lira para cezası, kendisine de 45 gün hapis cezası verilmiştir.⁶ Hafız Halil Rüşdü Efendi on iki yıl kadar devam eden alay müftülüğü göreviyle beraber Bolu kur'a mümeyyizliğinde de bulunmuştur. Hem Bolu kumandanı Mehmet Paşa ile olan anlaşmazlığı hem 1308/1891 senesi Ramazan ayında Ayasofya Camii'inde Kurân-ı Kerîm tefsiri sırasında zulüm ve istibdâda dair açıklamaları sebebiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmak üzere yaklaşık on üç yıl bulunduğu alay müftülüğünden alınarak Meşihat tarafından 9 Eylül 1891'de 1.500 kuruş maaşla Beytüşşebab nâibliğine tayin edilmiştir. Hafız Halil Şükrü Efendi 21 Ağustos 1895 tarihine kadar yaklaşık dört yıl bu görevde bulunmuştur.⁷ görevi süresince evinin İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim tezkire-i Osmaniye'de Hafız Halil Şükrü Efendi'nin evini Sultanahmet civarında Nalbant Mahallesinde Şeftali Çeşmesi bitişiğindeki 18 numaralı hanesine naklettiği belirtilmektedir.⁸

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tezkiresidir								
İsim ve Şöhreti		Pederinin ismi/Mahall-i ikâmeti	Sinni	Sanat ve sıfatı		Tarih ve mahall-i vilâdeti		Mezhebi
Hafız Halil Şükrü Efendi		Mehmed	35	8. Alay Müftüsü		1269/Boyabad		İslam
Eşkâli				Mahall-i İkâmeti				
Boy	Göz	Bıyık sakal		Memleket	Daire	Mahalle	Sokak	Mesken Num.
Uzun	Elâ	Kara		Dersaadet	1	İshak Paşa	Bakkal	15
Bâlâda isim ve şöhret ve hal ve sıfatı muharrer olan Hafız Halil Şükrü Efendi Devlet-i aliyyenin tâbiyyetini hâiz olup, ol sûretle cerîde-i nüfusta mukayyet bulunduğunu müşir işbu tezkire itâ kılındı. Fî 2 Şubat 1302/14 Şubat 1887. ⁹								

c. Beytüşşebab Nâibliği ve Yolsuzlukla Mücadelesi

Hafız Halil Şükrü Efendi, nâib olarak tayin edildiği İstanbul'dan çok uzakta bulunan Beytüşşebab'a ulaşımı hayli sıkıntılı geçmiştir. Nitekim aldığı harçlık yetmediğinden parasız kalmış, şiddetli kış olduğundan yolculukta çok meşakkat çekmiştir. Elbak kazasında elli gün konaklamış, bazen hayvanla bazen yürüyerek yol almış, ailesiyle Hakkârî'ye güç bela ulaşmış ve bir hafta orda kalmıştır. Hakkârî'den sonra bir Kürt köyünde dört ay kalmaya mecbur olmuştur. Yetkililere yaptığı müracaatından bir sonuç alamamıştır. Beytüşşebab'a geldiğinde kaymakam olmadığından 1 Mayıs 1308/13 Mayıs 1892'de vekaleten kaymakamlığın yeni kaymakamın geldiği 5 Haziran 1308/17 Haziran 1892 tarihine kadar uhdesine verilmiştir.¹⁰

Kaymakam vekili sıfatıyla bizzat köylere kadar giderek yaptığı tahkikatlarda müşahedelerini, tespitlerini ve çarelerini kaleme alarakmış ve ilgililere bildirmiştir. Bu incelemelerinde birçok köyün boşaldığına şahit olmuş, halkın emval ve arazisinin boş kaldığını tespit etmiştir. Bu

⁶ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-17-1, 2. 4 Nisan 1326/17 Nisan 1910.

⁷ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-1, 16, 40, 41. 24 Muharrem 1310/28 Ağustos 1892. İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-43-44. Halil Şükrü Efendi'nin biyografisi özet olarak bir çalışmada ele alınmıştır, bk. Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması, İstanbul 1980, c. 2, s. 59.

⁸ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-4. 22 Eylül 1302/4 Ekim 1891.

⁹ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-4. 7 Nisan 1310/19 Nisan 1894.

¹⁰ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-8. 14 Ağustos 1308/26 Ağustos 1892.

çerçeve Perdesan, Bata, Feraşın ve Hemgan gibi köylerin yanı sıra daha pek çok köy halkının köylerini terk ettiğine şahit olmuştur. Halkın köylerini terk etmesinin en önemli sebebinin vergi tahsilatlarında yapılan yolsuzluk, hırsızlık ve rüşvet olduğunu belirtmiştir. Halkın okur-yazar olmamasından istifade eden ve zorbalarla ortak hareket eden tahsildarların 5.000 kuruş tahsilatı 500 kuruş olarak, bazılarını ise hiç vergi ödememiş gibi yazdıklarını, böylece halkı mağdur ettiklerine tanık olmuştur. Vergi tahsilatı adı altında halkı elinde bir şey bırakmayıp adeta soyduklarını, ağır vergi yükü altında kalan halkın da çareyi Musul taraflarına hicret etmekte bulduğunu kaydetmiştir. Buradaki memurların gâsıp olduklarını, bakâyâ çok asker lazım diye devleti kandırdıklarını, yapılanlardan kimsenin haberdar olmadığını, işin içinde mal müdürü Ahmed, sandık emini Şâkir ve zâbıta memuru mülâzim Sadık Ağa'nın da bulunduğunu, bunlara liva merkezinde her sene ağnam memuru olarak görev yapanların da ortak olduğunu, bunların kanunsuzluklarının ve su-i istimallerinin ayyuka çıktığını ifade etmiştir. Önceki mutasarrıf Enveri Efendi zamanında yapılan şikayetlerin bir sonuç vermediğini, 1306/1890 ve 1307/1891 senelerinden sonra tayin edilen ağnam memurlarının köylere gitmeden evlerinde oturdukları zorbalara ile halkın haberi olmadan ve kimseyle görüşmeden defter tuttuklarını, sahte imzalar attıklarını dile getirmiştir. Bu şekilde tanzim edilen defterlerin mal müdürü tarafından idare meclisinin tasdikine tevdi edilmediğini, tahsilata gelenlerin hiç tarlası, koyunu olmayanlarla karşılaştıklarını anlatmıştır.¹¹

Hafız Halil Şükrü Efendi tespit ettiği bu yolsuzlukların önüne geçilebilmesi için eski memurların tamamının buradan çıkarılmasını önermiştir. Kaymakam vekili bulunduğu sırada 20 Mayıs 1308/1 Haziran 1892'de on sekiz gün boyunca köylerde yaptığı tahkikatların zorbalara rahatsız ettiğini ve hakaretlere maruz kaldığını belirtmiştir. Kendisinden önceki nâiblerin mahkemelerinin de sicillerinin bulunmadığını, ancak devletin şefkat ve adaletinin buralara da gelmesi gerektiğini bunun için de hiçbir mâni yokken halâ kurulmamış olan mahkemenin bir an evvel kazada tesis edilmesini teklif etmiştir. Ağır vergi konulmasına son verilmesini, zenginlerden bi-hakkın vergi alınmasını a'şâr ve ağnâmin yerli yerince toplanması, cezalandırılmayı hak edenlerin cezalandırılmaları için mahkeme-i şer'iyyenin ivedilikle kurulması gerektiğini ifade etmiştir. 20 Mayıs 1308'de on sekiz gün boyunca dolaştığı köylerde müslim gayr-i müslim halkın her kesiminden bizzat dinlediklerini elli sayfa olarak yazmış ve bir nüshasını Meşihat makamına göndermiştir.¹²

Ancak yolsuzluklara ilişkin kaleme aldığı bin bir türlü meşakkat ve zorluklarla bildirmeye çalıştığı yazılarına yetkililerden beklediği cevabı alamamıştır. Eski memurların liva merkezinde korunduklarının gönderdiği yazılara cevap verilmemesinden de belli olduğunu, yeni gelen kaymakamın da eski hırsız ve rüşvetçi memurlarla kardeş gibi olduğunu ifade etmektedir. Hakkârî mutasarrıfı Enver Efendi'ye yazdığı fakat bir cevap alamadığı arizayı Meşihat'a takdim etmiştir. Bunun üzerine muhtarlar, kabile ağaları ve mensupları toplanarak onlara tembihlerde bulunulmuş, din ve devlete sadakatle hizmet edeceklerine dair Kur'an'a el bastırılarak söz alınmıştır. Altı senelik müdürlüğü sırasında asker firâîlerini silahlandırarak eşkıyalığa sevk eden ve onlarla beraber hareket eden, yapılan tahkikatta muhtarlarla anlaşarak devletin gelirlerini yediği anlaşılan Güllü nâhiyesi müdürü Abdi Ağa'nın yerine nahiye müdürü olarak, yeni Kaymakam Ahmed Tefvik tarafından yolsuzlukları yüzünden hakkında şikayetler bulunan Abdal Ağa tayin edilmiştir. Böylece görevden alınan bir hırsızın yerine başka bir hırsız tayin edilmiştir.¹³ Halbuki halkın malına ırzına,

¹¹ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-8. 14 Ağustos 1308/26 Ağustos 1892.

¹² İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-8. 14 Ağustos 1308/26 Ağustos 1892.

¹³ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-8. 14 Ağustos 1308/26 Ağustos 1892.

namusuna ve canına kast edenlerin cezalandırılması gerektiği, devletin ruhu mesabesinde olan adaletin tesisi için gerekli düzenlemelerin yapılması önerisinde bulunmuştur.

Öncelik hükûmetin şanını gösteren bir hükûmet konağının inşa edilmesi, bu iş için başta kendisi olmak üzere diğer memurlar da birer maaşının tamamını vermeyi teklif etmiştir. İhtiyaç duyulacak gerekli malzemenin tedarikine halkın da katkıda bulunacağını belirtmektedir.

İkincisi bir mahkeme binası yapılarak, buraya ehliyet ve liyakat sahibi memurlar tayin edilmesi,

Üçüncüsü gerek vergi tahsilatı gerek inzibatın sağlanması için en az üç dört sene devamlı bir tabur askerin burada bulundurulması,

Dördüncü olarak bunlar yapıldığı takdirde ve devlet memurları tarafından ağnamın yerinde tespiti ve diğer öşürlerin de aynı şekilde toplanmasıyla devletin gelirlerinin iki misli artacağını belirtmektedir. Tahsilat konusunda engel çıkaranlar olursa bunlarla ilgili kanuni cezalarının verilmesi,

Geçmiş senelerde eşyası ve malları yağma edilen halkın ve köylülerin suçlularını ortaya çıkarmak ve cezalandırmak, halkın zorbaları şikâyet edecek merci bulamamalarına son vermek gerektiğini dile getirmektedir.¹⁴ Memurların su-i istimallerinin ortaya çıkarılması ve gereken cezanın verilmesi kaçınılmazdır. Vatandaşa verilen koçanlardaki ağnam rakamlarıyla deftere yazılan rakamlar arasında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. Halktan kanunsuz olarak sandık emini tarafından onar kuruş koçan parası adıyla para alındığı, memurların bu çirkin ve kanunsuz işlerinin bir an önce temizlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bir köy muhtarı tarafından Beytüşşebab sandığına teslim edilmek üzere gönderilen 40 adet Mecidî ile iki adet Osmanlı lirasına zâbita memuru Sadık Ağa'nın el koyduğunu, 1308 senesi ağnam tahsilatına fesat karıştırıldığını, zaptiyeler, tahrîrat kâtibi, mal müdürü ve sandık emininin değiştirilmelerinin elzem olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca merkez livadan gelen mazbatada gösterilen 22 yük küsur bin kuruş alacağın vakit ve zamanıyla tahsili ve mal sandığına ulaştırılmasının yedi zaptiye mümkün olamayacağından takviye kuvvet gerektiği kaymakam vekili Halil Şükrü tarafından dile getirilmiştir.¹⁵ bütün çabalarına rağmen yolsuzluklarını dile getirdiği şahıslarla mücadelede başarılı olamayan Hafız Halil Rüşdü Efendi, Beytüşşebab'tan Musul'a bağlı İmâdiye'ye niyabetine tayin edilmiştir.

d. İmâdiye Nâibliği

Halil Şükrü Efendi üç yıl on bir ay on dört gün devam eden Beytüşşebab nâibliğindeki görevinden 22 Ağustos 1895'te 1.500 kuruş maaşla İmâdiye kazası niyâbetine sürgün edilmiştir.¹⁶ İmâdiye'de de devletin gelirlerinin ancak yüzde bir-ikisinin mal sandığına girdiğine, kalanının mülkiye memurları, zâbit ve meclis ağalarıyla etraftaki ağalar tarafından paylaşıldığına şahit olmuştur. Kazanın ağnamı 300 bin iken 38/39 bin civarında gösterildiğini ve sahte mühürlerle mal kaleminde mühürlenenden defterlere o şekilde kaydedildiğini belirtmektedir. Geriye kalan ağnamdan mütegalibe/zorbalara her baş koyun için bir buçuk kuruş tahsil ettiklerini, toplanan parayı mülkiye memurları, zabıta ve ağaların aralarında taksim ettiklerini ifade etmektedir. Şahit olduğu bütün kanunsuzlukları ve kötülükleri ayrıntılı olarak Musul vilayetine layiha ile arz etmiştir. Öte yandan İmâdiye'de telgraf olmadığı halde hususi adamıyla Zaho'dan Mâbeyne ve Meşihat'a çektiği telgrafla bildirmiştir. Yolsuzluklarını ve kanunsuzluklarını bildirdiğini haber alan hırsızlar

¹⁴ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-7. 4 Mayıs 1308/16 Mayıs 1892.

¹⁵ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-7. 14 Mayıs 1308/14 Mayıs 1892.

¹⁶ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-19. 16 Şevval 1326/11 Kasım 1908.

çıldırılmışlar, aleyhinde iftiralara başlamışlardır. Başta idare heyeti olmak üzere zabıta ve yolsuzlukta dahil olanların mahkeme önünde yolsuzluklarını ispat etmiştir. Daha başka yolsuzluklarının ortaya çıkmasından endişe eden hükûmet memurları ve zorbalırlar da Halil Rüşdü Efendi'ye adeta savaş açmışlardır. Ehl-i sünnet hakkında ileri geri konuştuğuna ve halkın ahlakını bozduğuna dair hakkında art arda şikâyetlerde bulunmuşlardır. İmâdiye'ye sürgün olarak tayin edilmiş olması da işlerini kolaylaştırmış ve Hafız Halil Rüşdü Efendi'nin vazifesini sürdüremeyeceğine karar verilerek 4 Ekim 1896'da buradaki görevinden azledilmiştir. Mahallinden gönderilen iftira dolu ifadeler tahkikat yapılmış gibi addedilerek kendisine hiç sorulmadan insafsız ve müstebid kişiler tarafından sicill-i ahval nüvvâb defterlerine kaydedilmiştir. Ayrıca umûr-i şer'iyede görevlendirilemeyeceğine hükmetmişlerdir.¹⁷

Hafız Halil Şükrü daha önce İstanbul'dan uzaklaştırılmak maksadıyla Beytüşşebab'a nâib olarak tayin edilmiş, hükûmet memurlarıyla geçinemediği gerekçesiyle buradan da İmâdiye'ye nâib olarak tayin edilmişti. Şimdi ise nâiblikte (hidmet-i şer'iyede) bulunamayacağına karar verilerek görevden alınması ve İstanbul'dan uzak uygun bir yerde ikâmete mecbur edilmesi istenmesi üzerine Sadâret'in 9 Haziran 1898 tarihli yazısıyla muhtacın maaşından 300 kuruş tahsis edilerek memleketi Boyabat'ta ikâmet ettirilmesi uygun görülmüştür. Bu karar 23 Haziran 1898 tarih ve 876 numarayla isminin üzerine kayıt olunmuştur.¹⁸

e. Haklarını Talebi ve İadesi

Hafız Halil Şükrü Efendi II. Meşrutiyet döneminde uğradığı haksızlıkların giderilmesini ve haklarının iadesini talep etmiş, bu kapsamda siyasi suçlular için ilan edilen umumi afta müracaatta bulunmuştur. Hakkındaki hiçbir hükmü olmayan uydurma ve iftiraların yazılmasından rahatsız olduğu ve tahammül edemediği için kendisini arzuhal vermek mecburiyetinde hissettiğini belirtmekte ve geçmiş dönemin zâlimâne uygulamalarının ortadan kaldırılmasıyla adaletin tecellisini istediğini belirtmiştir.¹⁹

Hâfız Halil Şükrü Efendi'nin Boyabat'tan Meşihat'a çektiği bir telgrafta alçaklık ve garazkarlık sebebiyle on beş sene sürgün ve esir gibi yerleştiği İstanbul'dan uzak kaldığını, yüzlerce telgraf ve arızalarla perişan halini arz ettiyse de hainler merhamet göstermediğinden içine düştüğü borçlardan dolayı Dersaadet'teki evini satmaya mecbur kaldığını belirtmiştir. Otuz senelik müderris olduğu halde mûsıla-i sahnda kaldığını, emsallerinin mevâlî ve sudûr pâyelerini aldıklarını ifade ederek kendisinin de pâye ve maaşının artırılmasını talep etmiştir. Aff-ı umûmî ile şanlı ittihâd-ı umûmiyye gibi iki büyük sevinç bayramı günleri hürmetine ve hürriyet namına dâmen-i hakkâniyet-i devletlerine iltica ettiğini belirtmektedir.²⁰ Halil Şükrü Efendi verdiği arzuhalde Meşihat'a daha evvel gönderdiği dilekçesinin buldurulmasını talep ederek, on yedi senedir sürgünden sürgüne gönderildiğini, haksız yere zulümlere ve haksızlıklara uğradığını 5.000 kuruş maaşını alamadığını dile getirerek uğradığı haksızlığın giderilmesini istemiştir. Şayet mağduriyeti giderilmemesi halinde istibdât devrinde elinden alınan memuriyetlerinin iadesini talep etmiştir.²¹

Diğer taraftan sürgün olarak Beytüşşebab'ta bulunduğu sürece memurların yolsuzluk, hırsızlık ve rüşvetlerini şikâyet ettiği için 28 bin kuruşu aşkın maaşını vermediklerini, devrin istibdâdından dolayı dürüst ve namuslu olanların maruzatlarından adalet namına hiçbir sonuç elde

¹⁷ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-18. 28 Rebiulâhır 1328/9 Mayıs 1910.

¹⁸ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-22, 15. 25 Mart 1326/7 Nisan 1910.

¹⁹ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-18. 28 Rebiulâhır 1328/9 Mayıs 1910.

²⁰ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-19. 28 Temmuz 1324/10 Ağustos 1908.

²¹ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-12. 16 Eylül 1324/29 Eylül 1908.

edilemediği gibi, üstelik birtakım iftiralarla suçlandıklarını dile getirmiştir. Kendisini de geçimsizlik ve uyumsuzlukla itham ettiklerini, ancak kendisine isnad edilen yalanların hiç sormadan sicile kaydedilmesinin istibdât ve insafsızlıktan başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Artık bu âdil Meşrutiyet zamanında böyle istibdât dönemini aratacak işlerin yapılması, geçmişteki mağduriyetlerin yaşanmasının kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır.²²

Aksaray Kadılığından ayrılmış olan Halil Şükrü Efendi'nin yapılan tahkikâttan siyasi sebeplerle mağdur edildiği, esasen iyi hal sahibi olduğu anlaşıldığından Boyabat'ta ikâmete memur edildiği 19 Muharrem 1316/9 Haziran 1898 tarihinden Meşrutiyetin ilanına kadar sürgün olarak geçen zamanının hizmet müddetine ilavesi yapılmıştır.²³

Halil Şükrü Efendi'nin ısrarları sonucunda İstanbul Rûûsuna sahip olması ve daha önce de niyâbette bulunmuş olması dikkate alınarak beşinci sınıf bir nâibliğe tayini uygun bulunmuştur.²⁴ Bunun üzerine Sicill-i Nüvvab'dan Halil Şükrü Efendi'nin kayıtları çıkarılmıştır.²⁵

Esâmi-i Kaza	Tayin Tarihi	Tarih-i İnfisali	Maaşı	Vukûât
İzmit'te Yalova	13 Cûmâdelûlâ 327/20 Mayıs 325/2 Haziran 909	14 Zilkâde 327/15 T.sânî 325/27 Kasım 909	900	İmtihani icra edilmek üzere merkez livaca kadro harici
Musul'da İmâdiye	Gurre-i Rebîulevvel 1313/22 Ağus- tos 1895	Gurre-i Rama- zan 1314/3 Şu- bat 1897	1500 150 <u>1350</u>	Mahallinden gelen tahkikat evrakında Ehl-i Sünnet akâidine aykırı sözler sarf ettiği, halkın ahlakını bozduğu belirtilmiştir. Halil Şükrü daha önce İstanbul'a gelmemek ve uzaklaştırılmak üzere Van'da Beytüşşebab'a nâib olarak tayin edilmiş, burada hükûmet memurlarıyla geçinemediğinden İmâdiye'ye nâib olarak tayin edilmiştir. Ancak arkası kesilmeyen şikâyetler üzerine nâiblikte (hidmet-i şer'iyede) bulunamayacağına karar verilerek azledilmesi ve uygun bir yerde ikâmete mecbur edilmesi 26 Rebîulâhır 1314/4 Ekim 1896'da Sadârete bildirilmiştir. Sadâret'in 19 Muharrem 1316/9 Haziran 1898 tarihli yazısıyla 300 kuruş maaş tahsis edilerek memleketi Boyabat'ta ikâmet ettirilmesi uygun görülmüştür. Bu karar 3 Safer 1316/23 Haziran 1898 tarihli 876 numarayla isminin üzerine kayıt olunmuştur.
Van'da Beştüşşebab	4 Safer 1309/9 Eylül 1891	Gurre-i Rebîulevvel 1313/23 Ağus- tos 1895	1250 250 <u>1500</u>	İmâdiye'ye nakline
26 Rebîulevvel 1328 ve 25 Mart 1326/7 Nisan 1910			Sicill-i Nüvvâb Mukayyidi	Mümeyyiz

²² İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-18. 28 Rebîulâhır 1328/9 Mayıs 1910.

²³ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-37. 25 Haziran 1331/8 Temmuz 1915.

²⁴ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5. 6 Rebîulevvel 1327/27 Nisan 1909.

²⁵ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-15. 25 Mart 1326/7 Nisan 1910.

Halil Şükrü Efendi'nin Bâb-ı Fetva Sicil Kaleminden çıkarılan kayıtlara göre bulunduğu görevler, tarihleri ve maaşı şöyledir:²⁶

Tayin Tarihi	Ayrılış Tarihi	Maaşı	Görevi
4 Safer 1309/9 Eylül 1891	Gurre-i R.evvel 1313/22 Ağustos 1895	1500	Beytüşşebab Niyâbeti
Gurre-i R. Evvel 1313/22 Ağustos 1895	Gurre-i Ramazan 1314/3 Şubat 1897	1500	İmâdiye Niyâbeti
13 C.evvel 1327/2 Haziran 1909	14 Zilkade 1327/27 Kasım 1909	900	Yalova Niyâbeti

Halil Şükrü Efendi Meşihat'a yazdığı bir arzuhalde sürgün dönemi de dahil otuz dört sene fazla devlet hizmetinde bulunduğu halde 500 kuruş mazuliyet maaşı tahsis edildiğini, bunun hem haksızlık hem kanuna aykırı olduğunu, bu sebeple mazuliyet maaşının çalışırken aldığı maaşının yarısı olan 750 kuruşa çıkarılmasını talep etmiştir. Yalova naibi olduğu sırada haksızlık yapılarak 950 olarak kuruş takdir edilen maaşının kadro haricine çıkarıldığında Şûrâ-yı devlet kararıyla yarısı olan 450 kuruş takdir edildiğini, dolayısıyla iki sene iki ay Aksaray nâibi olarak görev yaptığı dikkate alınarak 750 kuruş mazuliyet maaşı verilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Bunun üzerine talebiyle ilgili Meşihat tarafından yapılacak bir işlem olmadığı belirtilerek Maliye Nezâreti Muhassesât-ı Zâtiye Müdüriyetine gönderilmiştir.²⁷ Maliye Nezâreti Muhassesât-ı Zâtiye Müdüriyetin'den gelen cevapta ise Halil Şükrü Efendi'nin muhtelif yerlerde görev yaptığı sırada hakkında yapılan tahkikat ve şikayetler sebebiyle azli, ve ikamete mecbur edilmesi gibi hususların iyi hal sahibi olmadığını gösterdiği ve nefyedilmesinin ise meşrutiyetin gerçekleştirilmesine yönelik bir vatan-perverlik çabası olmadığından siyâsi mağduriyet kanunundan yararlanamayacağı belirtilmiştir.²⁸

Halil Şükrü Efendi hakkında yapılan tahkikat ve tetkikattan siyasi mağdurlardan ve hüsn-i hal sahibi olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple Boyabat'ta ikâmete mecbur edildiği tarih olan 19 Muharrem 1316/8 Haziran 1898 tarihinden Meşrutiyetin ilanına kadar geçen sürenin hizmet müddetine ilave edilmesi kurulan Mağdurîn-i Siyâsiyye Komisyonu tarafından 25 Haziran 1331/2 Temmuz 1915 tarihinde uygun görülmüştür. Hakiki siyasi mağdur sınıfından sayılarak tahsis edilen mazuliyet maaşına tahsis edildiği tarih itibarıyla 250 kuruş zam yapılmış ve 750 kuruşa çıkarıldığı muhassesât-ı zâtiye müdüriyetinin 22 Ağustos 1331/4 Eylül 1915 tarihli yazısından anlaşılmıştır. Ayrıca 1 Haziran 1332/14 Haziran 1916 tarihinden itibaren de 993 kuruş maaşla emekli edilmiştir.²⁹ Kendi isteği üzerine 9 Nisan 1332/22 Nisan 1916 tarihinde emeklilik işlemleri yapılmıştır.³⁰

e. Hafız Halil Şükrü Efendi'nin Diğer Nâiblikleri

Halil Şükrü Efendi'nin 1308/1891 senesi Ramazan ayında Ayasofya Camii'inde Kurân-ı Kerîm tefsirin³¹ sırasında zulüm ve istibdâda dair açıklamaları sebebiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmak üzere alay müftülüğünden alınarak Beytüşşebab Nâibliği'ne tayin edilmiştir. Daha sonra

²⁶ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-21. 17 Mayıs 1910.

²⁷ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-34. 5 Eylül 1330/18 Eylül 1914.

²⁸ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-35. 10 Kânûnuevvel 1330/23 Aralık 1914.

²⁹ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-36-1. 8 Eylül 1332/21 Eylül 1916. Burada 993 kuruş muhtemelen sehven yazılmıştır. Çünkü Maliyenin yazısında çok açık olarak 793 kuruş olduğu kaydedilmektedir.

³⁰ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-44.

³¹ İbrahim Hakkı İmamoğlu, *Tefsir ve Kurân İlimlerine Dair 100 Kavram/Konu*, Safa Yay. İst. 2017, s. 54.

ilan edilen umumi af kapsamında İstanbul'a gelmiş, karşılaştığı zorlukları ve sıkıntıları dile getirerek emsalleri gibi eski görevine iadesi için Harbiye Nezâreti'ne müracaatta bulunmuştur. Esasen İstanbul'dan uzaklaştırılmasını gerektirecek önemli bir gerekçe olmadığından hakkında verilen kararın iptali cihetine gidilmişse de siyasi sebeplerle sürgün edildiği belirtilerek, İstanbul müderislerinden Halil Şükrü Efendi hakkında Sadâret Meşihat'tan görüş istemiştir.³²

Meşihat'ın mütâlaasında, Halil Şükrü Efendi'nin alay müftüsü iken bazı sebeplerle görevden ihraç edildiği ve bir ara nâiblik görevinde de bulunduğu, son olarak da 300 kuruş maaşla memleketinde ikâmete memur edildiği ve İstanbul'a gelerek eski görevine iadesini talep ettiği belirtilerek Meclis-i İntihâb-ı Hükûkâ'm'dan çıkarılan kayıtlardan hakkında Meşihat makamınca yapılacak bir işlem olmadığı, karar yetkisinin Sadâret'e ait olduğu bildirilmiştir.³³ Sadâret'ten gönderilen ikinci bir yazıda, Halil Şükrü hakkında Harbiye Nezâreti'nin mütâlaasına yer verilmiştir. Bu mütâlaada Halil Şükrü Efendi'nin alay müftülüğünden alınmasının siyâsi sebeplerle görevden atılma şeklinde değil, bir kaza nâibliğine tayin edilerek esas mesleğine dönmesi ve askeriye ile ilişkisinin kesilmesinden ibaret olduğu belirtilmiştir. Mağduriyetine dair iddiasının ise askeriye ile bir alakası olmadığı ve tekrar alay müftülüğüne tayin edilmesinin de mümkün olmadığı, şayet bir mağduriyeti varsa bunun kendi mesleğinde/tarikinde giderilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Halil Şükrü Efendi'nin İstanbul Rûûsu'na sahip olması ve daha önce niyâbette bulunmuş olması da dikkate alınarak beşinci sınıf bir niyâbete tayin edilmesi düşünülmüştür.³⁴

f. Yalova Nâibliği

Hafız Halil Şükrü Efendi II. Meşrutiyetin ilanıyla gündeme gelen siyasi suçluların affı kapsamında mağduriyetinin giderilmesi için müracaatta bulunmuştur. Bunun üzerine statüsü hâmis itibar edilerek 2 Haziran 1909'da İzmit'e bağlı Yalova kazasına 900 kuruş maaşla nâib olarak tayin edilmiştir. Ancak yaklaşık beş ay sonra İzmit Tensik Komisyonu tarafından Tensikât kanunun beşinci maddesine göre kadro haricine çıkarılmış, ve imtihan edilmek üzere açığa alınmış ve kendisine önce Ricâl-i Müstahikkîn-i İlmiye Maaşından 300, daha sonra 19 Haziran 1911 tarihinden itibaren 450 kuruş mazuliyet maaşı tahsis edilmiştir.³⁵ Kadro haricine çıkarılmasına itiraz eden Yalova sâbık nâibi Halil Şükrü Efendi'nin itirazı Şûrâ-yı devlet mülkiye dairesinde değerlendirilmiş ve Meclis-i İntihâb-ı Memûrîn-i ilmiyeden yazılan derkenara göre Halil Şükrü Efendi'nin niyâbete imtihanla dahil olmayıp, usûl-i niyâbet ve riyâseti bilmediği ve hakkında adliye tarafından devamlı şikâyet olduğundan usûlen bir komisyon tarafından imtihan yapılacağı ve bu imtihanda ehliyetini ispat ettiği takdirde bir memuriyette istihdam edilmek üzere kadro haricine çıkarıldığı belirtilmiştir.³⁶ Girdiği imtihanda ehliyetini ispat etmesi üzerine statüsü beşinci sınıf kabul edilerek 6 Şubat 1912'de 1.500 kuruş maaşla Aksaray Kazası nâibliğine tayin edilmiştir.³⁷

g. Aksaray Nâibliği

Hafız Halil Şükrü Efendi Yalova'da kısa süren kadılık görevinden sonra iki yılı aşkın açıktaki kalmıştır. Bilâhare Mekteb-i Kuzâtta yapılan imtihanda ehliyetini ispat etmesi üzerine 8 Ocak 1912 tarihinde aylık 1.500 kuruş maaşla Konya'ya bağlı Aksaray kazası kadılığına tayin

³² İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-13. 7 Kânûnisâni 1324/20 Ocak 1909.

³³ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-13. 4 Muharrem 1327/26 Ocak 1909.

³⁴ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-5, 14. 7 Muharrem 1327/29 Ocak 1909.

³⁵ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-25, 30. 20 Kânûnusâni 1329/2 Şubat 1914.

³⁶ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-23. 15 Haziran 1911.

³⁷ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-22.

edilmiştir.³⁸ Görevi süresince toplam 38.319 kuruş 30 para maaş almıştır. Memuriyeti esnasında kanunlara uygun vazife yaptığı Aksaray kazası idare meclisi tarafından yazılan mazbatada ifade edilmiştir.³⁹ Ancak Konya Valiliği tarafından Halil Şükrü Efendi'nin yaşlılığı sebebiyle umûr-i şeriyeyi yerine getirmede sıkıntı yaşadığının bildirilmesi üzerine, ayrıca kanunen hizmetleri 45, yaşları da 65 seneye ulaşanların emekliliğe sevk edilmeleri gerektiğinden 26 Mart 1914 tarihli irade-i seniyye ile görevine son verilerek yerine Çankırı eski nâibi Ömer Lütfi Efendi tayin edilmiştir.⁴⁰ Aksaray kazasındaki görevinden ayrıldıktan sonra Halil Şükrü Efendi'ye 23 Mart 1914'ten itibaren 500 kuruş mazuliyet maaşı ve 14 Haziran 1916 tarihinden itibaren de 793 kuruş maaş tahsis edilmiştir.⁴¹

h. Halil Şükrü Efendi'nin Hizmet Cetveli

Halil Şükrü Efendi'nin yaptığı görevler, göreve başlama bitiş tarihleri ve aldığı maaşlar şöyledir:⁴²

Hafız Halil Şükrü Efendi						
Babası		D. yeri	D. Tarihi		Hizmete Girişi	Son memuriyeti
Mehmed Ağa		Boyabat	1269		2 Eylül 1294	Aksaray Kadı-lığı
Göreve		Görev Süresi				
Başlama	Ayrılışı	Sene	Ay	Gün	Görevi	Maaşı
2 Eylül 94	25 Ağustos 307	12	11	24	Alay Müftülüğü	750 kuruş
26 Ağustos 307	9 Ağustos 311	3	11	14	Beytüşşebab Naibliği	1.500
10 Ağustos 311	21 Kânûnusânî 312	1	5	12	İmâdiye Nâibliği	1.500
22 Kânûnusânî 312	19 Mayıs 325	12	3	28	Menfada Bulunduğu (Daha sonra siyasi mağdur kabul edilerek maaşının yarısı ma'zuliyet maaşı olarak tahsis edilmiştir)	Yok
20 Mayıs 325	14 T.sânî 325	—	5	25	Yalova Nâibliği	900 kuruş
15 T.sânî 325	Gaye-i Ağustos 326	—	9	16	Açıktâ	Yok
1 Eylül 326	5 Haziran 327	—	9	5	Ricâl-i Müstahikkîn-i İlmiye Maaşı	300
6 Haziran 327	23 K. Sânî 327	—	7	18	Ma'zuliyet Maaşı	450
24 K. Sânî 327	9 Mart 330	2	1	16	Aksaray Kadılığı	1.500
10 Mart 330 (Ayrılması)	—	—	—	—	Ma'zuliyet Maaşı	750
Halil Şükrü Efendi'nin 18 yılı fiilî olmak üzere açıktâ/sürgünde olduğu yıllar da dahil edildiğinde 35 sene 6 ay 8 gün hizmette bulunduğu anlaşılmaktadır. ⁴³						

³⁸ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-26, 27. 29 Kânûnuevvel 1327/11 Ocak 1912.

³⁹ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-31, 32-2. 26 Mart 1330/8 Nisan 1914.

⁴⁰ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-28. 18 Mart 1330/31 Mart 1914.

⁴¹ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-38. 14 Temmuz 1332/27 Temmuz 1916.

⁴² İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-40, 41. Tarihsiz.

⁴³ İST. MFT. MŞH. SAİD, 122/5-40, 41. Tarihsiz.

2. Eserleri

Hafız Halil Rüşdü Efendi'nin çoğu kalam ilmine dair yazdığı risâlelerden eser telif edecek bir ilmi derinliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri *Kitâbü'l-Kazâ ve'l-Kader*⁴⁴ isimli eseridir. Bu risâlenin sonunda bundan başka sekiz eserin daha ismi zikredilmektedir. Bu risâlede ise fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu belirtmekle birlikte, şerri yaratma işini Allah'a nisbet etmeyi O'nun adâlet sıfatına yakıştırmaz. Bu sebeple kazâ-kader konusuna geleneksel ulemâdan farklı bir izah getirmekte ve kötü fiilleri Allah'ın yarattığını kabul etmeyi icmâyâ aykırı olarak görmektedir. Ona göre güzel şeyler Allah'ın kazâsı olduğundan kazâ ve kadere râzı olmak vacip, fakat günahlara ve kötülöklere rıza mümkün değildir.⁴⁵ Risâlenin sonunda, müellif ve muharririnin siyasi mağdurlardan önce 8. alay müftüsü sonra Yalova nâibi olan Boyabatlı Hafız Halil Şükrü olduğu belirtilmektedir. Eserin mütalaaya şâyân olduğu, kaza ve kader konusunda yazılmış o zamana kadar benzeri görülmemiş önemli bir kitap olduğu kaydedilmektedir. Bundan sonra basılacak eserleri listesinde de şunlar bulunmaktadır:⁴⁶

- 1-Hülâsatü'l-Ferâiz (Türkçe)
- 2-Mesâil-i Avliyye ve Taassubiyyenin Arapça ve Türkçe Tedkikât-ı Şer'iiyeleri
- 3-Üslûb-i Âhar üzere Kitâbü'l-Mevârîs (Arapça)
- 4- Kitâbü'l-İdrâk (Türkçe). İlm-i Kelam ve Bazı Mesâil-i Usûl-i Fıkha Dâir
- 5-Kitâbü'l-Adâlet fi'l-Ef'âli'l-Ahadiyyet (Türkçe). İlm-i Kelâma Dâir
- 6-Ketâbü'r-Reşâd fi Ef'âli'l-İbâd (Türkçe). İlm-i Kelâma Dâir
- 7-İrâde-i Cü'iiyyenin Mebnâ Aleyhi Olan Kitâbü'l-Kesb (Türkçe) İlm-i Kelâma Dâir
- 8-Kitâbü İsmeti'l-Enbiyâ ve İsbât-ı Nübüvvet-i Muhammed Mustafa aleyhimü's-Selâm ve Âlihîm (Türkçe) İlm-i Kelâma Dâir

Sonuç

İstanbul'dan uzakta Boyabat'ta bir çiftçinin oğlu olarak 1269/1853'te doğmuş olan Hafız Halil Şükrü Efendi ilim öğrenmek arzusuyla İstanbul'a gelmiş ve tahsilini tamamlayarak müderris olmaya hak kazanmıştır. Memuriyete askeriyede müftü olarak başlamış yaklaşık on iki yıl görev yaptıktan sonra kanunsuz yapılan işlere tahammül edemediği ve göz yummadığı için Beytüşşebab nâibiğine tayin edilmiş, burada bir süre kaymakam vekilliğinde de bulunmuştur. Burada vergi tahsilatıyla görevli mal müdürü, kâtip, zâbit gibi devlet görevlilerinin yolsuzluklarına tanık olmuş, bunlara göz yummayıp, mücadele etmiş, buradan İmâdiye nâibliğine gönderilmiştir. Ancak burada da şahit olduğu kanunsuzluklar ve usulsüzlöklere de göz yummadığı için hakkında ehl-i sünnete aykırı sözler sarf ettiği yolunda birçok iftiralarda bulunulmuştur. Buradaki görevinden de alınmış ve on iki yıl süreyle Boyabat'ta ikâmete mecbur edilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde uğradığı haksızlıkların giderilmesi talebinde bulunmuş, Yalova kazası nâibi olmuştur. Fakat bir süre sonra İzmit Tensikat komisyonunun tarafından mekteb-i kudât mezunu olmadığı veya imtihanlara girmediği gerekçesiyle açığa alınmıştır. Girdiği kadılık imtihanında başarılı olması üzerine Aksaray kadılığına tayin edilmiş, açıkta geçen yıllar da dahil otuz beş yılı aşan memuriyet hayatından sonra 1916'da emekli olmuştur

⁴⁴ Risâlenin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı, nr. 3700 kayıtlıdır.

⁴⁵ Hilmi Kemal Altun, *Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kazâ-Kader Risâleleri ve Taşkoprîzâde'nin "Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader"* Adlı Eseri, Basılmamış Y Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010, s. 78-79.

⁴⁶ Hafız Halil Şükrü Efendi (Boyabadi), *Kitâbü'l -Kaza ve'l-Kader*, İstanbul 1912, s. 46-47.

Hafız Halil Şükrü Efendi'nin Meşrutiyet taraftarı olduğu, yazdığı arzuhallerden anlaşıl-
maktadır. Meşrutiyetten önceki dönemde mağduriyete ve haksızlığa uğradığını dile getirerek
Mağdurîn-i Siyâsiyye Komisyonuna müracaat etmiş, komisyon mağdur edildiğine karar vermiş
ve 1898 yılından meşrutiyete kadar açıkta ve sürgünde geçen yıllarını hizmetine sayılmıştır. Yol-
suzluk ve kanunsuzluk yapanlara karşı mücadele ilim ve fazilet sahibi Hâfız Halil Rüşdü Efendi'yi
hem maddi hem manevi açıdan yıpratmıştır. Kaza ve kadere dair yazdığı risalenin yanında çoğu
kelam ilmine dair sekiz risalesi daha bulunduğu belirtilmektedir. Ne zaman nerede vefat ettiği ve
ailesine ilişkin bilgilere ulaşılamamıştır.

Kaynakça

- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
MFT. MŞH. SAİD, 122/5 Belge Ekleri
Altun, Hilmi Kemal, *Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kazâ-Kader Risâleleri ve Taşkoprîzâde'nin "Risâle
fi'l-Kazâ ve'l-Kader"* Adlı Eseri, Basılmamış Y Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
Asım Efendi: *Kâmus Tercümesi*, I-IV, İstanbul, t.y., I/626.
Devellioğlu, Ferid: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1986.
Işık, Ayhan, "Maraş'ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları", *Alevilik
Araştırmaları Dergisi*, Y. 2018, S. 15, s. 73-78, 93-94.
Işık, Ayhan, "Safranbolu Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları ve Seyyidleri", *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini
Hayat*, Safranbolu 2016, s. 51-82.
Işık, Ayhan, "Çankırı'nın Manevi Fatihleri: Çankırı Seyyidleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017,
S. 14, s. 85-110.
İmamoğlu, İbrahim Hakkı, *Tefsir ve Kurân İlimlerine Dair 100 Kavram/Konu*, Safa Yay. İstanbul 2017.
Özcan, Abdülkadir, (2010), "Tabakât," İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, Cilt 39, s. 299-
301.
Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1980, c. 2, s. 59.
Sertoğlu, Midhat: *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986, s. 212.
Şemseddin Sâmî: *Kâmûs-ı Türkî*, C. I-II, İstanbul, 1318, I/548.

SEYİT BİLAL TÜRBE VE CAMİ'SİNİ ZİYARET EDEN TURİSTLERİN SEYAHAT MOTİVASYONLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Melike SAK *

Ash Sultan EREN **

Ali Turan BAYRAM ***

Gül ERKOL BAYRAM ****

Öz

Sinop, doğal güzellikleri ve zengin tarihi geçmişi ile son yılların gözde turizm merkezi haline gelmiştir. Sinop'un sahip olduğu doğal güzellikler ve tarihi yapılar da bu gelişmeyle beraber değer bulmaya ilgi görmeye başlamıştır. Sinop'a gelen turistler Türkiye turizm sektörü için önemli bir paya sahip olmakla birlikte bu rakamların her geçen gün artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Sinop kültürel çekicilikleri arasında ilk sıralarda yer alan mekanlardan biri ise; Seyit Bilal Türbe ve Cami'sidir. İslam dini peygamberi Muhammet'in torunu Hüseyin'in torunu olduğu rivayet edilen Seyit Bilal adına yaptırılan türbe ve camii kompleksi özellikle Müslümanların sıkça ziyaret ettikleri yerlerin başında gelmektedir. Türkiye'nin pek çok şehrinde sadece bu kutsal mekânı görmeyi ve burada huzur bulmayı umut eden turistler bulunmaktadır. Bu kapsamda Seyit Bilal Türbe ve Camii'nin Sinop turizmi açısından ciddi bir turistik potansiyele sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmamızın amacı Seyit Bilal Türbe ve Cami'sine gelen yerli ve yabancı turistlerin seyahat motivasyonlarını ölçmek, gelen turistlerin ziyaret ediş sebeplerini açığa çıkarmaktır. Bu amaca istinaden; Seyit Bilal Türbe ve Cami'sini ziyaret eden ziyaretçilere anket uygulanmış, veriler bazı istatistiki yöntemlere göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara istinaden; kamuya ve özel sektörlere bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnanç turizmi, Seyit Bilal Türbe ve Cami, Sinop turizmi, Turist motivasyonları.

A Research on the Travel Motivations of Tourists Visiting the Tomb and Mosque Seyit Bilal

Abstract

Sinop has become a popular tourism center in recent years with its natural beauties and rich historical documents. The natural beauties and historical buildings that Sinop possesses have also begun to attract interest in finding value with this development. Although these figures have a significant share of the tourism sector for the tourists coming to Turkey Sinop possible to say that increased with each passing day. Sinop is one of the first places among the cultural attractiveness; Seyit Bilal Tomb and Mosque. The mausoleum and mosque complex built on behalf of Seyit Bilal, which is said to be the grandson of Hussein, the

* Lisans öğrencisi, Sinop Üniv. Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, melikesak@windowslive.com

** Lisans öğrencisi, Sinop Üniv. Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, aslisultan12@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniv. Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, alibayram@sinop.edu.tr

**** Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniv. Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, gulerkol@sinop.edu.tr

grandson of the prophet Muhammad of Islam, is at the forefront of places that Muslims frequently visit. Turkey was not far from this holy city is situated just to see the place where tourists hoping to find peace. In this context, it is possible to say that Seyit Bilal Tomb and Mosque has a serious tourism potential in terms of Sinop tourism. The purpose of this study is to measure the travel motivations of domestic and foreign tourists coming to the Seyit Bilal Tomb and Mosque and to expose the reasons for visiting the coming tourists. With this purpose in mind; A questionnaire was applied to the visitors who visited Seyit Bilal Tomb and Mosque and the data were analyzed according to some statistical methods. In conclusion, some suggestions have been made to the public and private sectors.

Keywords: Faith tourism, Seyit Bilal Mausoleum and Mosque, Sinop tourism, Tourist motivations.

Giriş

Turizmin gelişmesi ve insanların seyahat tercihlerinin değişmesi ile yoğun bir şekilde turistlerde klasik turizm ürünlerinden, özel ilgi gerektiren turizm ürünlerine doğru bir yönelme ortaya çıkmıştır. Ulaşım araçlarının çokluğu ve hızı insanları uzak yerleri keşfetmeye yöneltmiştir. Turizm ürünleri tercihlerinin değişmesinin arkasında klasik turizm ürünlerine olan doyun düzeyi, eğitim düzeyi, üçüncü yaş turistlerin artması, maddi kazançta artış, yeni yerler keşfetme isteği, yeni kültürler tanıma isteği gibi pek çok farklı sebep bulunmaktadır (Kurnaz, Çeken, Kılıç 2013: 57 -73). Ülkelerin sahip oldukları kaynakların arz talep ilişkisi doğrultusunda gelişmesi ve ören yerlerinin farklı ürünler sunması özel ilgi turizminin gelişmesine sebep olmuştur. Özel ilgi turizm çeşitleri sayesinde farklı ören yerleri ortaya çıkmıştır (Kılıç, Akyurt 2011: 209).

Turizm sektöründe planlama ve pazarlama bölümlerinde çalışan insanlar, gelişen ve değişen istekler doğrultusunda yeni ürünler keşfetmeye başlamıştır. Bunun sonucunda geniş bölgelere yayılan turizm haritası ortaya çıkmış, yeni ve farklı çekiciliklere sahip ören yerleri oluşmuştur. Son yıllarda yapılan çalışmalarda ülkelerin alternatif turizmin gelişmesi için pek çok faaliyette bulunduğu gözlenmiştir. (Formica ve Uysal, 2006: 418-430). Türkiye'nin coğrafi ve kültürel yapısı alternatif turizm çeşitlerinin gelişmesi için elverişlidir (Çiftçi ve Akova 2016: 183). Bu çalışma, Seyit Bilal Türbesini ziyaret eden turistlerin motivasyonlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

1. Alan Yazın

1.1. İnanç Turizmi

Ulaşım araçlarının artması, ulaşım kolaylığı, İslam ülkelerinin ekonomik düzeyinde görülen artış, eğitim düzeyinde görülen artış Müslümanları dünyevi açlığa sevk etmiştir. Gelir düzeyinin artması ve gelişen merak duygusunun da etkisiyle seyahat etme isteği oluşmuştur. Dini hassasiyete sahip olan kişilerin helal yollarla seyahat etme isteği oldukça insani ve doğal bir istektir (Boğan, 2016: 181-198). Son zamanlarda Müslümanların gelir düzeyindeki artış İslami turizm kaynaklarının oluşmasını bir nevi zorunlu kılmıştır (Arpacı ve Batman 2015: 73-86; Mohammed ve Mat Som 2010: 41-50). Müslüman nüfusun artması, tüketicilerin dini hassasiyetinin artması, gelir düzeyinin artması, eğitim düzeyinin artması, genç Müslüman nüfusun “Modern İslami bir yaşam” sürmek istemesi de inanç turizmi ve helal turizm kavramlarının gelişmesine yol açmıştır (GIFR, 2013:141; Arpacı vd., 2015: 181-198).

İnanç turizmini diğer alternatif turizm çeşitlerinden ayıran en önemli özellik kutsal görülen yerlerin ziyaret edilmesidir (Arpacı ve Batman 2015: 73-86; Boğan vd., 2016: 181-198).

Soyut kavramlar üzerine kurulu tek tanrılı dinler bir yeri simgeleştirme ya da kutsallaştırma gereği duymaktadır. Üç semavi dine inanan milyonlarca kişi kutsallaştırdıkları ve ya simgeleştirdikleri yerleri ziyaret etme amacıyla turizm faaliyetlerine katılmaktadır. Bu faaliyetlere örnek olarak Müslümanların Mekke ve Medine'ye Hristiyanların İzmir ve Kudüs'e Musevilerin ise Ağlama Duvarı'na gitmesi örnek olarak gösterilebilir. (Akbulut ve Özpay, 2017: 937-951)

1. 2. Seyahat Motivasyonu

Turizm insan davranışlarıyla ilişkili bir sektördür (Yoon ve Uysal, 2005: 46). Turizm sektörü ile ilgili araştırmaların başlamasıyla birlikte seyahat motivasyonları da araştırılmaya başlanmıştır. Motivasyon insanları harekete geçiren ve isteklendiren bir dürtü olarak tanımlanırken seyahat motivasyonu insanları seyahate çıkmadan önce onları seyahat etmeye isteklendiren ve onları seyahate hazırlayan bir dizi ihtiyaçlar serisi olarak tanımlanmıştır (Albayrak, 2013:144-164). İnsanları seyahate iten isteklerin yanı sıra gidilecek bölgenin çekicilik özellikleri de insanların seyahate çıkmasında önemli rol oynar (Yoon ve Uysal, 2005: 51).

Her bir ören yerinin sunduğu ürün farklıdır ve insanlar bunca ürün arasından istediklerinin seçme hakkına sahiptir. Yaş, medeni durum, mesafe, gelir düzeyi, fiyat, kişilik özellikleri, mevsimler ve motivasyonlar ürünlerin seçilmesinde rol oynayan faktörler arasındadır. Merak, ilgi ve ören yerinin sunduğu ürünler insanları seyahat etmeye yönlendiren etkenlerdendir (Albayrak, 2013: 144-164).

1. 3. Sinop'ta İnanç Turizmi ve Seyit Bilal Türbe ve Camisi

Sinop'ta yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeken ören yerleri dışında inanç turizmi açısından öneme sahip pek çok tarihi cami, medrese, kervansaray bulunmaktadır (Arslan ve Ünal, 2013: 32). Sinop'ta inanç turizmi için yer alan başlıca ören yerleri arasında Pervane Medresesi, Alaaddin Cami, Balatlar Kilisesi ve Seyit Bilal Türbe ve Camisi yer almaktadır (Sinop İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2017).

Seyit Bilal Türbe ve Camisi dini önemin yanı sıra, efsanevi hikâyesiyle de yerli ve yabancı turistlerin dikkatini çekmektedir. Sinop İl Kültür Turizm Müdürlüğü ve Sinop Valiliği tarafından hazırlanan tanıtım broşüründe hikâye şu şekilde yer almaktadır: MS. 675 yılında İslam ordusu İstanbul'u kuşatmak için yola çıkar. Gemi içinde İslam Peygamberi Muhammet Mustafa'nın torunu Hüseyin'in soyundan gelen Seyit İbrahim Bilal'de bulunmaktadır. Gemi Karadeniz'de fırtınaya yakalanır ve Sinop Limanı'na demir atar. Sinop Tekfur'undan izin alıp vergilerini öderler fakat Tekfur kararından vazgeçip gece gizlice baskın düzenler. Bugünkü Alaaddin Camisi'nin bulunduğu yerde bir çatışmaya tutuşurlar. Tekfur'un kılıç darbelerinin ardından Seyit Bilal'in başı gövdesinden ayrılır. Kesik başını koltuğunun altına alır ve bugünkü Seyit Bilal Türbe ve Camisi'nin oraya kadar ilerler. Bu olayı gören Tekfur, çatışmayı durdurur ve ulu bir kişiyi öldürdüğünü düşünerek Müslümanlara iyi davranıp onların İslami usullerle gömülmesine izin verir. Tekfur pişman olur ve Seyit Bilal'in mezarının üzerine bir çatı yapılmasını ve kendisinin öldüğü zaman türbenin giriş kapısına gömülmesini vasiyet etmiştir ve öyle de yapılır. 1214 yılında Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus Sinop'u fethettiğinde türbenin kuzeyde olan kapısını doğuya aldırıştır (Sinop İl Kültür Turizm Müdürlüğü). Geçmişten bu yana Seyit Bilal Türbe ve Camisi inanç turizminin gelişimi açısından önemini korumaya devam etmektedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bansal & Eiselt'a (2004:388) göre, turist motivasyonlarının belirlenmesi, turistlerin ihtiyaç ve isteklerine uygun turistik ürünlerin geliştirilebilmesine olanak sağlamaktadır. Buna ek olarak; turistik pazar bölümlerini seçebilme, turizm pazarlaması stratejilerinin etkinliğinin artırılması, turistik tüketiciler için iyi bir kamu politikasının geliştirilmesine katkı sağlanması ve turist-yerel halk ilişkilerinin dengelenmesini de seyahat motivasyonunu ve seyahat davranışını anlamının sağladığı faydalar arasında sıralamak mümkündür (Rızaoğlu, 2004:815). Bu çalışma, Seyit Bilal Türbesini ziyaret eden turistlerin motivasyonlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın, turizm ve seyahat motivasyonuna farklı bir bakış açısı getirmesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada, Seyit Bilal türbesini ziyaret eden turistlerin seyahat motivasyonlarının dini açıdan hangi boyutlarda incelenebileceği belirlenmiştir. Belirlenen motivasyon boyutlarının demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çalışma durumu, aylık gelir, ziyaret ediş sayısına göre farklılaşma durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece Seyit Bilal Türbe ve Cami'sine yönelik seyahat motivasyonlarının daha iyi analiz edilerek hem tanıtımına hem de inanç turizmi merkezi olmasına katkı sunabileceği düşünülmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada Seyit Bilal Türbe ve Cami'sini ziyaret eden turistlerin seyahat motivasyonlarını etkileyen faktörler nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniği benimsenerek incelenmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik bilgilerini tespit etmeye yönelik 8 soru, ikinci bölümde ise dini motivasyonla ilgili 14 soru yer almaktadır. Araştırmada kullanılan dini seyahat motivasyonu ölçeği Wang, Chen, ve Huang (2016)'nın çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur. Araştırma ölçeğinde yer alan ifadeler, likert ölçeğe uygun biçimde 1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Ne katılıyorum, ne katılmıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum yargılarıyla eşleşmektedir. Araştırmada kullanılan anketler katılımcılarla yüz yüze görüşme yapılarak doldurulmuştur. Araştırma kapsamında analize uygun 400 anket istatistiki analizlere tabi tutulmuştur.

4. Bulgular

Tablo 1'de katılımcılara ait tanımlayıcı bilgilere yer verilmektedir. Katılımcıların cinsiyetleri incelendiğinde %56,5'inin kadın, %43,5'inin erkek olduğu görülmektedir. En fazla katılım gösteren yaş grubu %58,0 ile 19-29 yaş aralığıdır. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında, %65,8'inin bekâr olduğu, %34,3'ünün ise evli olduğu görülmektedir. Katılımcıların %80,5 gibi büyük bir çoğunluğunun 1500 TL ve altı aralığında gelire sahip olduğu, %53,8'inin öğrenci olduğu ve katılımcıların %65,8'inin üniversite mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Analizi

		n	%			n	%
Cinsiyet	Erkek	174	43,5	Medeni Durum	Evli	137	34,3
	Kadın	226	56,5		Bekâr	263	65,8
	Toplam	400	100,0		Toplam	400	100,0
Yaş	18 ve altı yaş	29	7,3				
	19-29 yaş	232	58,0		Öğrenci	215	53,8

	30-39 yaş	52	13,0	Meslek	Özel sektör	93	23,3
	40-49 yaş	38	9,5		Kamu sektörü	92	23,0
	50 yaş ve üzeri	49	12,3		Toplam	400	100,0
	Toplam	400	100,0				
Gelir				Eğitim	İlköğretim	31	7,8
	1500 TL ve altı	322	80,5		Ortaokul	29	7,3
	1501- 3000 TL	48	12,0		Lise	77	19,3
	3001 TL ve üzeri	30	7,5		Üniversite	263	65,8
	Toplam	400	100,0		Toplam	400	100,0

Tablo 2’de katılımcıların dini seyahat motivasyonları hakkında bilgi verilmektedir. Dini inançlar alt boyutu altında ele alınan ifadeler incelediğimizde 4,91 ortalama ile “Müslümanlıktan yardım istemek” ifadesi ilk sırada yer alırken sırasıyla “Müslümanlığa saygı duymak” (4,29), “Dini inançları gerçekleştirmek” (4,12) ve “Aile ve kariyer için dua etmek” (3,93) ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Kültürel zevk alt boyutu incelendiğinde en yüksek ortalamaya sahip ifadenin 3,98 ortalama ile “Yerel geleneklerden zevk almak” ifadesi olduğu, “Eşsiz dini kültürden zevk almak” (3,94), “Dini sanattan zevk almak” (3,93), “Festival etkinliklerinden zevk almak” (3,84) ve son olarak “Tapınak tarzından zevk almak” (3,70) ifadelerinin sırasıyla yer aldığı görülmektedir. Zihinsel rahatlama alt boyutu altında en yüksek ortalama 4,30 ile “Öz değer” ifadesinde yer almaktadır. Zihinsel rahatlama başlığı altındaki ifadelerin ortalamaları “İçsel mutluluğu sürdürmek” (4,15), “Dini atmosferi yaşamak” (4,14), “Zihinsel huzuru sürdürmek (4,14) ve “Zihinsel rahatlık” (4,09) şeklinde sıralanmaktadır. Dini inançlar alt boyutuna ilişkin genel ortalama (4,32), zihinsel rahatlama alt boyutuna ilişkin genel ortalama (4,16) ve kültürel zevk alt boyutuna ilişkin genel ortalama ise (3,88) olarak tespit edilmiştir. Tabloya göre insanları seyahate teşvik eden en önemli faktörlerden birisi dini inançlar olarak yorumlanabilmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Dini Seyahat Motivasyonlarına İlişkin Ortalamaları

İfadeler	Ort.	S. S.
Dini İnançlar	4,32	,818
Dini inançları gerçekleştirmek	4,12	,909
Müslümanlığa saygı duymak	4,29	,738
Müslümanlıktan yardım istemek	4,91	1,017
Aile ve kariyer için dua etmek	3,98	1,002
Kültürel Zevk	3,88	,695
Dini sanattan zevk almak	3,93	,872
Festival etkinliklerinden zevk almak	3,84	1,011
Tapınak tarzından zevk almak	3,70	1,066
Eşsiz dini kültürden zevk almak	3,94	,907
Yerel geleneklerden zevk almak	3,98	,893
Zihinsel Rahatlama	4,16	,719
Zihinsel huzurdan sürdürmek	4,09	,865
Zihinsel rahatlık	4,14	,867

İçsel mutluluğu sürdürmek	4,15	,882
Dini atmosferi yaşamak	4,14	,904
Öz değer	4,30	,905
Genel Ortalama	4,12	1,377

Tablo 3'te katılımcıların dini seyahat motivasyonları ve alt boyutları ile medeni durum değişkeni arasındaki anlamlı farklılıklar araştırılmış ve zihinsel rahatlama ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Zihinsel rahatlama alt boyutunda bekar katılımcıların evli katılımcılara göre daha düşük bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Seyit Bilal türbesini ziyaretlerinde evli katılımcıların bekâr katılımcılara oranla daha yüksek zihinsel rahatlama algıladıkları söylenebilmektedir.

Tablo 3: *Katılımcıların Dini Seyahat Motivasyonları ile Medeni Durum Değişkeni Arasındaki Farklılık Analizi*

	Cinsiyet	n	Ort	t	P
Dini İnançlar	Evli	137	4,26	-,249	,803
	Bekâr	263	4,36		
Kültürel Zevk	Evli	137	3,96	1,657	,098
	Bekâr	263	3,83		
Zihinsel Rahatlama	Evli	137	4,32	3,194	,002
	Bekâr	263	4,08		
Dini Seyahat Motivasyonu	Evli	137	4,18	,598	,550
	Bekâr	263	4,09		

Tablo 4'te katılımcıların dini seyahat motivasyonları ve alt boyutları ile yaş değişkeni arasındaki farklılık analizine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre zihinsel rahatlama ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılığa rastlanılmıştır. Bu sonuçtan hareketle dini seyahatlerde yaş aralığı arttıkça zihinsel rahatlama algısının oranının da arttığı söylenebilmektedir. Bu sonuç, katılımcıların yaşları arttıkça dini seyahatlerde daha fazla huzur bulabilmekte ve zihinsel anlamda rahatlayabilmektedirler şeklinde de yorumlanabilmektedir.

Tablo 4: *Katılımcıların Dini Seyahat Motivasyonları ile Yaş Değişkeni Arasındaki Farklılık Analizi*

	Yaş	n	Ort	F	P
Dini İnançlar	18 ve altı yaş	29	4,29	,060	,993
	19-29 yaş	232	4,38		
	30-39 yaş	52	4,10		
	40-49 yaş	38	4,32		
	50 yaş ve üzeri	49	4,31		
	Toplam	400	4,32		
Kültürel Zevk	18 ve altı yaş	29	4,02	2,026	,090
	19-29 yaş	232	3,79		
	30-39 yaş	52	3,96		
	40-49 yaş	38	4,00		

	50 yaş ve üzeri	49	4,00		
	Toplam	400	3,88		
Zihinsel Rahatlama	18 ve altı yaş	29	4,17	5,592	,000
	19-29 yaş	232	4,05		
	30-39 yaş	52	4,20		
	40-49 yaş	38	4,35		
	50 yaş ve üzeri	49	4,53		
	Toplam	400	4,16		
Dini Seyahat Motivasyonu	18 ve altı yaş	29	4,16	,298	,879
	19-29 yaş	232	4,07		
	30-39 yaş	52	4,08		
	40-49 yaş	38	4,22		
	50 yaş ve üzeri	49	4,28		
	Toplam	400	4,12		

Tablo 5 katılımcıların dini seyahat motivasyonları ve alt boyutları ile çalışma durumu değişkeni arasındaki anlamlı farklılıklar gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde çalışma durumu değişkeni ile zihinsel rahatlama ve kültürel zevk alt boyutlarında anlamlı bir farklılığa rastlanıldığı görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre bu farklılıkların, öğrenciler ile özel sektör ve kamu sektörü çalışanları ile özel sektör ve kamu sektörü çalışanları ortalamaları arasındaki farklılıktan kaynaklandığı görülmektedir. Buna göre, kültürel zevk alt boyutunda öğrencilerin ortalamalarının diğer gruplara göre; özel sektör çalışanlarının ortalamalarının da kamu sektörü çalışanlarına göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuç dini seyahatlerde kamu sektörü çalışanlarının diğer gruplara oranla daha fazla kültürel zevk duydukları şeklinde yorumlanabilmektedir. Zihinsel rahatlama alt boyutunda öğrencilerin ortalamalarının diğer gruplara göre; özel sektör çalışanlarının ortalamalarının da kamu sektörü çalışanlarına göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuç dini seyahatlerde kamu sektörü çalışanlarının diğer gruplara oranla daha fazla zihinsel rahatlama algıladıkları şeklinde yorumlanabilmektedir.

Tablo 5: Katılımcıların Dini Seyahat Motivasyonları ile Çalışma Durumu Değişkeni Arasındaki Farklılık Analizi

	Çalışma Durumu	n	Ort	F	P
Dini İnançlar	Öğrenci	215	4,43	,235	,791
	Özel Sektör	93	4,12		
	Kamu Sektörü	92	4,27		
	Toplam	400	4,32		
Kültürel Zevk	Öğrenci	215	3,79	8,865	,000
	Özel Sektör	93	3,81		
	Kamu Sektörü	92	4,14		
	Toplam	400	3,88		
Zihinsel Rahatlama	Öğrenci	215	4,05	9,760	,000
	Özel Sektör	93	4,16		

	Kamu Sektörü	92	4,44		
	Toplam	400	4,16		
Dini Seyahat Motivasyonu	Öğrenci	215	4,09	,905	,406
	Özel Sektör	93	4,03		
	Kamu Sektörü	92	4,28		
	Toplam	400	4,12		

Sonuç

Seyit Bilal Türbe ve Camisi, Sinop açısından önemini sürekli arttıran bir inanç turizmi merkezi olarak görülmektedir. Araştırma sonuçlarında ortaya çıkan, ziyaretçilerin, Seyit Bilal Türbe ve Cami'sini dini inançları doğrultusunda ziyaret etmeleri sonucu da bu yargıyı doğrulayabilecek niteliktedir. Fakat bununla birlikte Seyit Bilal Türbe ve Camisi'nin kültürel zevk ve zihinsel rahatlama gibi dini seyahat motivasyonu alt boyutları amacıyla da gerçekleştirilmektedir.

Araştırma sonuçları incelendiğinde, Seyit Bilal Türbe ve Camisi'ni kadın katılımcıların daha fazla ziyaret ettiği görülmektedir. Araştırma sonuçları ayrıca ziyaretçilerin 19-29 yaş aralığında, öğrenci ve dar gelirli olduklarını göstermektedir. Buradan hareketle merkeze yapılan ziyaretlerin genellikle okul, öğrenci grubu veya öğrenci topluluğu gezileri olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, merkeze farklı gruplarında çekilebilmesi için tanıtım çalışmalarına ağırlık verilmesi gerekmektedir. Katılımcıların, Seyit Bilal Türbe ve Cami'sini seyahat etmelerinde ki temel motivasyonun, dini inançları olduğu analiz sonuçlarından anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, merkezin kültürel zevk ve zihinsel rahatlama yönelik özelliklerinin ön plana çıkartılması ziyaretçi sayılarının arttırılmasına yardımcı olabilecektir. Ayrıca çalışma kapsamında ortaya konulan farklılık analizleri sonuçlarına göre yaş ile zihinsel rahatlama alt boyutu arasında anlamlı farklılıklara rastlanılmıştır. Yaş arttıkça zihinsel rahatlama algısının artması inanç turizminin üçüncü yaş turizmi ile birleştirilerek daha fazla ziyaretçinin bölge ve merkeze gelmesine katkı sağlayabilecektir. Seyit Bilal Türbe ve Camisi'ni ön plana çıkartacak tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmeli ve bu merkezi ziyaret eden turistleri anlamaya yönelik farklı çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Böylelikle merkeze yönelik ziyaretçi sayısı ve ziyaretçi memnuniyeti arttırılabilecektir.

Kaynakça

- Akbulut Özpay, G. (2017) Türkiye'de İnanç Turizmine Yeni Bir Örnek: Kutsal Balıklı Göl (Malatya), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Eylül 2017 21(3): 937-951.
- Akyurt Kurnaz, H., Çeken, H., Kılıç, (2013) B. Hüzün Turizmi Katılımcılarının Seyahat Motivasyonlarını Belirlenmesi, İşletme Araştırmaları Dergisi, 57-73
- Albayrak, A. (2013) Kış Turizmi Turistlerinin Seyahat Motivasyonları 14. Ulusal Turizm Kongresi. Kayseri: 144-164.
- Arpacı, Ö., Batman, O. (2015) Helal Konseptli Otel İşletmelerinin Yüksek ve Düşük Sezonda Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati ve Müşteri Değeri Üzerine Etkisi. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi (SOİD), 12(3), 73-86.
- Arpacı, Ö., Uğurlu, K., Batman, O. (2015) Helal Konseptli Otel İşletmelerine Yönelik Yapılan Müşteri-Şikayetleri Üzerine Bir Araştırma, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(11). 181-198.

- Arslan A., Ünal V. Z. (2013) Sinop Merkez İlçe Analizi T.C. Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı sayfa:32.
- Boğan, E., Batman, O., Sarıışık, M. (2016). Helal Turizmin Kavramsal Çerçevesi ve Türkiye'deki Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme, 3. Uluslararası Turizm ve Yönetim Araştırmaları Kongresi
- Collins, D., Tisdell, C. (2002). Gender and Differences in Travel Life Cycles. *Journal of Travel Research*, 41(2), 133-143
- Crompton, J. L. (1979), Motivations for Pleasure Vacation, *Annals of Tourism Research* 6(4): 408-424.
- Crompton, J. L. (1992), Structure of Vacation Destination Choice Sets, *Annals of Tourism Research*, 19 (3): 420-434.
- Çiftçi, İ., Akova, O. (2016). İnanç Turizmi Kapsamında Hacı Bektaş Veli Dergâhına Yönelik Bir Artırma, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 2016: (80) 183-217.
- Dann, G. (1977), Anomie, Ego-Enhancement and Tourism", *Annals of Tourism Research*, 4(4): 184-194.
- Formica, S., Uysal, M. (2006), Destination Attractiveness Based on Supply and Demand Evaluations: An Analytical Framework, *Journal of American Academy of Business*, Vol. 44, 418-430
- GIFR (Global Islamic Finance Report), 2013, www.gifr.net/gifr2013/ch_13.PDF
- Kılıç, B., Akyurt Kurnaz, H. Ve Sop, S. A. (2011). "Çekici Faktörlerin Destinasyon Seçimine Etkisini Belirlenmesi Ve Hüzün Turizmi İlişkisi". XII. Ulusal Turizm Kongresi. Akçakoca-Düzce.
- Kılıç, B., Akyurt, H. (2011). "Destinasyon İmajı Oluşturmada Keder Turizmi: Afyonkarahisar ve Bakmutan Tarihi Milli Parkı". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, 209-232.
- Kılıç, B., Kurnaz, A. (2010). "Alternatif Turizm Ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Ekolojik Çiftlikler: Pastoral Vadi Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt.2, Sayı:4, 39-56.
- Kim, S. S., Lee, C. K., Klenosky, D. B. (2003), The Influence of Push And Pull Factors at Korean National Parks, *Tourism Management*, 24(2): 169-180..
- Klenosky, D. B. (2002). "The Pull Of Tourism Destinastions: A Means-End Investigation". *Journal of Travel Research*, Vol.40, 385-395.
- Mohammad, B., Mat Som, A. P. (2010), An Analysis of Push and Pull Travel Motivations of Foreign Tourists to Jordan, *International Journal of Business and Management*, 5(12): 41-50.
- Sırakaya, E., Uysal, M., Yoshioka, C. F. (2003), Segmenting The Japanese Tour Market to Turkey, *Journal of Travel Research*, 41(3): 293-304
- SİNOP İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Sinop Valiliği: Seyyid İbrahim Bilal Hazretleri Türbesi Tanıtım Broşürü.
- Yoon, Y., Uysal, M. (2005), An Examination of the Effects of Motivation and Satisfaction on Destination Loyalty: A Structural Model", *Tourism Management*, 26(1): 45-56.

SİNOP'TA BİR PEYGAMBER TORUNU: SEYYİD İBRAHİM BİLAL

Coşkun BABA *

Muhammet KARAAĞAÇ **

Öz

İnsan hem maddi hem de manevi boyutu olan bir varlıktır. Günlük zaman diliminde yapılanlar, giyim kuşam, insanlar arasındaki ilişkiler vb. insanın maddi boyutuna işaret ederken olaylara bakış açısı, olaylar karşısında takındığı tavır, davranış, yaşadığı duygu, düşünce ve en önemlisi de günlük işlerinin haricinde Allah'a sığınması gibi durumlar da insanın manevi boyutuna işaret etmektedir. Aynı şekilde beldelerin de maddi ve manevi boyutu vardır. Bu minvalde beldelerin manevi boyutu o yerdeki manevi dinamiklerle ortaya çıkmaktadır. Sinop ilinin manevi boyutuna katkı sağlayan manevi dinamiklerden birisi de Seyyid Bilal hazretlerinin şahsiyeti ve bu şahsiyete ait türbedir. Sinop için önemli tarihi değerlerinden birisi olan ve Vakıf defterinde "Rahmetullahi-aleyh" ifadesiyle saygıyla zikredilen Seyyid Bilal'in türbesi Sinop-Merkez'dedir. Seyyid İbrahim Bilal Hazretleri; Peygamber Efendimiz'in (a.s.) torunu Hz. Hüseyin'in soyundandır. Seyyid Bilal'in manevi önemi hem Sinop için hem de Türkiye için büyüktür. Seyyid Bilal tarihi, dini ve manevi şahsiyeti ile dini, milli ve manevi açılardan olumlu katkılar sağlamış bir kişiliktir. **Anahtar Kelimeler:** Seyyid Bilal, Sinop, Türbe, Manevi şahsiyet.

A Prophet Grandson in Sinop: Seyyid İbrahim Bilal

Abstract

Man is an entity that is both material and spiritual. Relations among people, daily affairs and clothing indicate the physical dimension of a person. On the other hand, the point of view of the events, and most importantly, the refuge of Allah indicates the spiritual dimension of man. In the same way, the borders are of a material and spiritual dimension. In this way the spiritual dimension of the borders emerges with the spiritual dynamics in that place. One of the spiritual dynamics that contributed to the spiritual dimension of Sinop is the personality of Sayyid Bilal. Sayyid Bilal's tomb, who is one of the most important historical values for Sinop and is mentioned in the Foundation book with the expression of "The mercy of Allah be upon Him", is in Sinop. Sayyid Bilal is descendant of Hussein. Sayyed Bilal's spiritual significance is great for Sinop and Turkey. He is a person whose history, religion and spiritual personality have contributed positively to religious, national and spiritual aspects.

Keywords: Sayyid Bilal, Sinop, Tomb, Spiritual person.

Giriş

İnsan, hem maddi hem de manevi boyutu olan bir varlıktır. Günlük zaman diliminde yapılanlar, giyim kuşam, insanlar arasındaki ilişkiler vb. insanın maddi boyutuna işaret ederken olaylara bakış açısı, olaylar karşısında takındığı tavır, davranış, yaşadığı duygu, düşünce ve en

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, cbaba@bartin.edu.tr

** Arş. Gör., Sinop Üniversitesi, mkaraagac@sinop.edu.tr

önemlisi de günlük işlerinin haricinde Allah'a sığınması vb. durumlar da insanın manevi boyutuna işaret etmektedir. Aynı şekilde beldelerin de maddi ve manevi boyutu vardır ve bu yerdeki manevi dinamiklerle ortaya çıkmaktadır. Şehirlere ruh katan bu manevi dinamikler, o şehri diğerlerinden ayıran, insanların o şehre aidiyet duygularını kuvvetlendiren ve şehre bir kimlik kazandıran unsurlar olarak göze çarpar. Çağımızda beton yığını haline gelen şehirlerde var olan manevi dinamikler, modern dünyanın girdabında bunalan insanların adeta sığınağı haline gelmiştir. Kuruluşu asırlar öncesine dayanan Sinop gibi tarihi şehirlerin her bir köşesinden tarih ve asırlar boyu değişik medeniyetlerin yoğurduğu bir ruh fışkırmaktadır. Bunlar, şehrin havasını değiştirmekle birlikte o şehrin ziyaret edilmesine de vesile olmaktadır. İşte Sinop'un manevi boyutuna katkı sağlayan dinamiklerden birisi de Seyyid İbrahim Bilal hazretleridir. Eldeki sınırlı kaynaklara ve anlatılanlara bakıldığında Seyyid Bilal hakkında farklı bilgilerin olduğu görülmektedir. Örneğin, Batman civarında Seyyid Bilal hakkında, Hz. Hüseyin'in 12. kuşak torunlarından olduğu şeklinde bilgiler mevcuttur. Buna göre o, 1132'de Bağdat'ta doğmuştur ve babasının adı Seyyid Harun'dur.¹ Başka bir kaynağa göre ise Seyyid İbrahim Bilal Hazretleri; Peygamber Efendimiz'in (a.s.) torunu Hz. Hüseyin'in, altıncı göbekten torunudur. Yaşadıkları dönemler dikkate alındığında, bu şahısların Sinop'ta metfun olan Seyyid Bilal'den farklı kişiler olmaları ihtimali yüksek görünmektedir. Çünkü eldeki bilgilere göre Seyyid Bilal onlardan asırlar önce yaşamıştır.

Emeviler döneminde hem doğuda hem de batıda yoğun fetih hareketleri cereyan etmiştir. Anadolu'nun da nasibini aldığı bu hızlı fetih hareketleriyle Müslüman orduları İstanbul'a dayanmış, defalarca kuşatılan şehir bir türlü alınamamıştır. Seyyid Bilal'in de bu dönemde İstanbul kuşatmasına destek olmak için Orta Asya'dan topladığı Türklerle yardıma giderken Sinop'a uğradığı ve başı kesilerek şehit edildiği rivayet edilmektedir. Türk halk edebiyatında, savaşırken başını kaybeden kahraman efsanelerinin yer aldığı birçok anlatı yer alır. Anadolu'da da birçok şehirde başı kesilerek şehit edilmiş kahraman türbesi bulunmaktadır. Örneğin, IV. Murad'ın Bağdat Seferi esnasında cereyan eden ve bir takım olayların yer aldığı Genç Osman destanında başı kesilmiş kahraman motifine rastlanır. Yine Abdurrahman Gazi (Erzurum), Sultan Seydi (Erzincan), Seyyid Bilâl (Sinop), Habîb en-Neccâr (Antakya), Karaçomak (Antep), her ikisine de Hıdırlık Sultan adı verilen Suûb-i Rûmî (Suheyb-i Rûmî) ve Ubûdü Gazi (Çorum), Abdülvehhâb Gazi (İznik), Hüseyin Gazi (Ankara, Divriği) efsanelerinde de savaş sırasında başı kesildiği halde savaşa devam eden veya düşmana teslim olmayan kesik başlı kahramanlardan söz edilmektedir.²

Hz. Hüseyin'in başının kesilerek şehit edilmesinin toplumda açtığı yara, benzer özellik taşıyan anlatılara ve bu anlatıların kahramanlarına karşı İslam toplumunda bir muhabbet kurulmasını sağlamıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir mevzu Anadolu'nun birçok yerinde, birçok efsanevi din büyüğünün var olması ve onlara gösterilen tazimdir. Bu durum, Türklerin, din değiştirseler de İslam öncesi anane ve geleneklerini yeni dine aktarmalarının etkisiyle izah edilebilir. Türk inanışları ve yaşam tarzları, İslam'dan sonra da yeni formlarla yaşatılmaya devam etmiş ve eski Türklerde var olan Kamlar/Ozanlar Türkmen Babası olarak İslamlaşmıştır.³

¹ Mustafa Öztoprak, *Seyyid Bilâl Hakkında Bilinenler ve Araştırılması Gerekenler*, <https://www.vitrinhaber.com/seyyid-bilal-hakkinda-bilinenler-ve-arastirilmesi-gerekenler-makale,328.html> (12.11.2018); <https://dogruhaber.com.tr/haber/184915-batmanda-seyyit-bilal-turbesine-ziyaretci-akini/> (28.06.2018).

² Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Folklorunda Kesik Baş*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1989, s. 16-37; Nurettin Albayrak, "Kesik Baş Destanı", *DİA*, c. XXV, Ankara, 2002, s. 309.

³ Ramazan Yazıcıoğlu, *Milli Din Arayışı ve Türk Müslümanlığı*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2007, s. 51.

Tasavvufla birleşen eski adet ve görenekler yaşatılmaya devam ettirilmiş, bunun tezahürü de ülkenin hemen her köşesinde yer alan türbe, yatır, baba vs. gibi din büyüklerine gösterilen tazim ve hürmet olmuştur.⁴ Türkistan'dan Anadolu'ya gerçekleştirilen ve uzun bir süreci kapsayan göç hareketleri sonucu Türkmen kabileleri Sinop civarına yerleşmişlerdir. Bu Türkmenler gelirken din, dil ve sosyo kültürel değerlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Bu değerlerin içerisinde maddi ve manevi kültür mirasları da yer almaktadır.⁵

Ülkemizde bulunan veya bulunduğu varsayılan evliyalar içerisinde Peygamber Efendimize (s.a.v.) akrabalık bakımından en yakın dereceye sahip olması nedeniyle Seyyid Bilal'in manevi yönü hem Sinop için hem de Türkiye için büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı Seyyid Bilal'in Türkiye'de üç farklı yerde türbesi mevcuttur. Bu türbelerden iki tanesi makam türbesi olup bunlardan birisi Batman'da diğeri de Siirt'te bulunmaktadır. Manevi yönü güçlü olan bu tarihi şahsiyetin esas metfun olduğu yer Sinop-Merkez Ada mahallesinde yer alan türbedir.⁶

Seyyid Bilal ile ilgili konumuza ışık tutması bakımından öncelikle Evliyalar Ansiklopedisinde geçen bilgileri burada aynen zikretmekte fayda vardır.

"Sinop evliyasından. Peygamber efendimizin torunu hazret-i Hüseyin'in soyundan geldiği rivâyet edilen şehîd mücâhid.

Peygamber efendimizin; "İstanbul elbette feth olunacaktır. Onu feth eden kumandan ne güzel kumandan ve onu feth eden asker ne güzel askerdir." hadîs-i şerîfindeki müjdesine kavuşmak ve o büyük şehri İslâm beldelerinin sınırları içine katmak isteyenlerden birisi de Halife Ömer bin Abdülazîz idi. Halife bu düşünce ile bir gün ordu komutanlarını ve devlet ileri gelenlerini sarayında toplantıya çağırdı ve onlara şöyle dedi:

"İslâmı gönderen Allahü teâlâ nasıl olsa onu koruyacak ve muzaffer edecektir. Yalnız biz de ona hizmet vazifesinden mutlaka sorulacağız. İslâm ordularının Anadolu'ya açılmasına Bizans engeldir. Bu sebeple de İstanbul'un fethi gecikmektedir. Dördüncü defa onu kuşatmamıza rağmen bir türlü feth edemedik. Peygamber efendimizin müjdesi gerçekleşecek, bir gün surlar mutlaka yıkılacak ama ben istiyorum ki bu şerefe biz nail olalım. Yeniden sefer düzenleyip surları bir defa daha sarsmak istiyorum. Bu seferle belki o yüce Habibin müjdesine muvaffak olabiliriz. Ordularımızın muzafferiyeti için sizlerin de görüşlerinizi almak istiyorum."

Herkes, seferin nasıl olması gerektiği ve sefer hazırlıkları hakkında görüşlerini belirttikten sonra Seyyid Bilâl hazretleri ayağa kalktı. Uzun boylu, geniş omuzlu, heybet ve vakar sâhibi bir zâttı. Herkes onu bir ordu komutanı olmasından ziyâde Peygamber efendimizin torunu olduğu için seviyor, hürmet ediyordu. O heybetli olduğu kadar mütevâzıydı de. Yavaş yavaş ve tâne tâne şöyle konuştu:

"Ey Emîrül-Mü'minîn! Ben ordumuza yeni kuvvetlerin katılmasında fayda görüyorum. Bunun için Orta Asya'dan cesur Türk savaşçıları toplamayı arzu ederim. Türklerin savaşçılıklarının çok üstün olması inkâr edilmez bir gerçektir. Bu da İstanbul'un fethinde çok işimize yarayacaktır." Halife bu teklife çok sevinerek, Seyyid Bilâl'e şöyle dedi: "Çok doğru söylersin yâ Seyyid! Bunu hiç düşünmemiştim. Bu işin başına seni getiriyorum. Ordumuzun bir kolu Akdeniz'den, diğer kolu ise Anadolu üzerinden İstanbul'a yürüyecektir. Biz İstanbul'a ulaşınca kadar sen de Karadeniz'den yeni savaşçılarınla bize katılırsın. İnşâallah surların önünde buluşuruz. İstedğin

⁴ M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 17-22.

⁵ Faruk Sümer, "Türkiye Kültür Tarihi'ne Umumî Bir Bakış", AÜDTCFD, XX/J-4, Ankara, 1962, s. 102.

⁶ Fatma Türker, *Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 8.

kadar at, adam ve erzak alabilirsin." Bundan sonra Halîfe-i müslimîn ile Seyyid Bilâl hazretleri baba-oğul gibi birbirlerine sarılıp helalleştiler.

Böylece 675 senesinde merkezde ordu hazırlıklar yaparken, Seyyid Bilâl de yanına birkaç yiğit alıp Horasan'a doğru at sürdü. İran yaylalarını geçiyorlarken eşkıyalar yollarını kesti. Yapılan çarpışmada yol kesiciler perişan oldular, reisleri esir düştü. Seyyid Bilâl ve yanındakiler, bütün Orta Asya'yı yer yer dolaşıp gönüllü savaşçılar topladılar. O gittiği her yerde İstanbul'un fethinin öneminden bahsetti ve Peygamber efendimizin müjdesini bildirdi. Kısa zamanda gözü pek, kalbi imanla dolu yiğitlerden sanki ikinci bir ordu kurdu. Karadeniz limanlarında yeni kadirgalar inşa ettirdi. Niyetleri en kestirme yol olan denizden kısa zamanda İstanbul önlerine varmaktı. Ancak deniz yolculuğu ümit ettikleri gibi çıkmadı. Yola çıktıktan birkaç gün sonra şiddetli bir yağmur ve fırtınaya yakalandılar. Karadeniz'in güçlü dalgaları gemileri öyle bir savurmaya başladı ki, Orta Asya'nın bahadır yiğitleri deniz havasına alışıktı olmadıklarından ümitsizlik içinde kalmışlardı. Seyyid Bilâl hazretlerinin metaneti, güven ve itimat telkin edici sözleri olmasa hepsi kendilerini çoktan ölmüş sayacaklardı. Seyyid Bilâl onlara:

"Korku kadınlara, ümitsizlik de kâfirlere mahsustur. Siz ise Allah yolunda nice çölleri, geçit vermeyen dağları aşan cengâver mücahitlerin torunlarısınız. Allahü Teâlânın dînine hizmet edenin yardımcısı Allah'tır. Hak yolda cihâd edene O'nun yardım ve inâyeti haktır ve muhakkaktır. Ümitvâr olun, cenâb-ı Hakk'a güvenin kardeşlerim."

Seyyid Bilâl hazretleri bundan sonra ellerini semâya doğru kaldırarak gözyaşları içerisinde şöyle yalvardı: "Ey içimizi dışımızı bilen yüce Rabbim! Senin büyüklüğünün karşısında küçüldük, kapında kul olduk. Gönümüzdeki ümitleri bu denizde boğma. Ümitsizliğe düşürüp karanlıkta koyma. Bizleri yalnız bırakma. Her şeyimizle sana emânetiz. Sen ise emâneti en güzel koruyasın!" Gâziler âmin diyerek ellerini yüzlerine sürerken, gözcünün; "Kara göründü." diye bağırarak duyuldu. Bunun üzerine gâziler hep birden şükür secdesine vardılar.

Güçlkle sığındıkları yer Sinop limanı olup gemiler ve hastalar bakıma muhtaç bir haldeydi. Seyyid Bilâl hazretleri, eski kölelerden Zeyd, Buharalı Ömer ve Semerkant'lı Buğra isimli üç mücâhidi alarak ve kardeşi Ali Ekber'i yerine vekil bırakarak karaya çıktı. Etrafı yüksek kulelerle çevrili olan kalede şehrin valisi olan tekfurla görüştü. Ona fırtınada gemilerinin hasar gördüğünü, dolayısıyla bakıma alınmaları gerektiğini, ayrıca kendilerinin de dinlenmeye ihtiyaçları olduğunu bildirip belli bir vergi karşılığında bu işleri görünceye kadar müsaade edilmesini istedi.

Bir kese altın karşılığı tekfurla anlaşılan ve her türlü emniyet ve güvenleri için söz verilmesinden sonra saraydan ayrılan Seyyid Bilâl ve beraberindekiler, kendilerine tahsis edilen alana döndüler. Çadırlar kuruldu. Hastalara sıcak yiyecekler ve içecekler hazırlandı.

Diğer taraftan tekfur, müsaade vermiş olmasına rağmen Müslümanları göz hapsinde tutuyor ve kuvvetleri hakkında bilgi edinmeye çalışıyordu... Güneyden Arapların, doğudan Türklerin zaman zaman Anadolu'ya yaptıkları akınlar sebebiyle zaten tedirgin olan tekfur, verdiği sözde durmak ve belli bir süre sonra konakladıkları yerden ayrılmasına müsaade etmek yerine, bir baskınla işlerini bitirmeyi düşündü. Bir gece, en nişancı ve savaşçı askerlerini seçerek, zırhlı elbiselerle kuşandırdı. Havanın da karanlık olmasından faydalanarak gece yarısından sonra saldırıya geçti.

Seyyid Bilâl hazretleri ve askerleri, neye uğradıklarını bile anlayamadılar. Onlar, vergisini ödedikleri bir yerde kendilerini güvenlikte sanmışlardı. Tekfurun kalleşlik yapacağını tahmin etmemişlerdi.

Çıkan çatışmada birçok mücahit, pür silâh ve zırhlı kâfirlere karşı kahramanca karşı koydu ise de, sonunda bir bir düşüp şehîd oldu. Saatlerce çarpışan Seyyid Bilâl hazretleri ise pek çok kâfiri öldürdükten sonra tekfur tarafından şehîd edildi. Tekfur bir kılıç darbesiyle Seyyid Bilâl hazretlerinin mübarek başını gövdesinden ayırdı. Ancak o anda Seyyid Bilâl hazretleri mübarek başlarını alıp koltuğunun altına kıstırdı ve bu hâliyle tekfura yöneldi. Tekfur, gördüklerine bir süre inanamadı. Sonra da müthiş bir korku içerisinde kaçmaya başladı.

Seyyid Bilâl hazretleri birkaç adım daha yürüyüp yere düştü. Ruhu, büyük dedesi Resul-i Ekrem'e kavuşmuştu.

Tekfur, daha sonra çatışmayı durdurdu. Karşısındakinin alelâde birisi olmadığını, bilâkis ermiş veya ulu bir kişi olabileceğini anlamakta gecikmedi. Askerlerine dönüp bağırdı:

"Her şey bitti artık. Yaralıların yaraları derhal sarılsın. Müslüman ölümler, dinlerinin gerektiği gibi gömülsün!"

Aradan günler, haftalar ve aylar geçmesine rağmen tekfur, günlerce bu olayın tesirinde kalıp, azapla kıvrandı durdu... Yatıyor; Seyyid Bilâl hazretlerinin, kesik başıyla yürümesi gözlerinin önüne geliyor, uyuyamıyordu... Uyusa, rüyalarında hep aynı hâdise ile karşılaşılıyordu... Gündüzleri hayâlinde, geceleri düşünde hep o vardı.

Bu duruma daha fazla dayanamadı ve bir gün sarayında din adamlarıyla bir toplantı yaparak hâdisenin yorumunu istedi. Cevabında kendisine; "Allah'ın çok sevdiği bir kulun öldürüldüğü, onun keramet ehli bir kişi olduğu, kendisini affettirmesi gerektiği" söylenince de, Seyyid Bilâl hazretlerinin mezarının üstüne bir çatı örtülmesini, kendisinin öldüğü zaman ise onun kapı eşiğine gömülmesini, bu suretle onu ziyarete gelenlerin çiğneyerek üzerinden geçmelerini istedi ve; "Belki o zaman affolunurum." dedi.

Vasiyeti gibi yapıldı ve tekfur, şehîd Seyyid Bilâl hazretlerinin kabr-i şerifinin yanına defnedildi.

Şehir, miladi 1214 yılında Selçuklu Sultanı Birinci İzzeddîn Keykavus tarafından zapt edildikten sonra Alâeddîn Keykubat döneminde yeniden imar ve inşa edildi. Bu arada Sultanın ziyareti sırasında Seyyid Bilâl hazretlerinin kabrinin yanına câmi ve türbe yapımı için ferman çıkartıldı. Kabr-i şerifi yanında sürekli Kur'ân-ı Kerîm okunması buyruldu.

Seyyid Bilâl hazretlerinin türbesi bugün de Sinoplular ve çevre illerden gelenler tarafından ziyaret olunmakta ve mübarek ruhu vesile edilerek cenâb-ı Hak'tan af ve mağfiret niyaz edilmektedir. ”⁷

Buradaki alıntıya göre; m. 675 yılında, Emevi Halifesi Ömer b. Abdülazîz döneminde İstanbul'un kuşatılması için Horasan üzerinden yola çıkan Seyyid İbrahim Bilal Hazretleri, Orta Asya'yı dolaşarak birçok gönüllü asker toplamaktadır. Maiyetiyle birlikte yoluna Karadeniz kıyısından devam ederken hava şartlarının bozulması sebebiyle Sinop Limanı'na sığınmak zorunda kalırlar. Burada vergi verdikleri için güvende olduklarını düşündükleri bir anda Bizans Tekfurunun saldırısına uğrarlar. Aralarında başlayan mücadele, Tekfurun Seyyid İbrahim Bilal Hazretleri'ni şehit etmesiyle son bulur.⁸ Ancak burada belirtilmelidir ki Ömer b. Abdülazîz'in hilafeti

⁷ H. Ş. Erleli, *Evliyalar Ansiklopedisi*, Cilt: X, s. 1-32 <http://muhiddin.net/kitaplar/hakikat/evliyalar/10Cild/3/29.htm> 03.09.2018; <https://evliyaikiram.wordpress.com/s/seyyid-bilal/> 11.06.2018.; <http://www.evliyalarimiz.com/seyyid-bilal-hazretleri> 01.10.2018.

⁸ Türker, *Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları*, s. 8; Deniz Esemeli, *Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 113.

m. 717-720 yılları arasına denk gelir. Buna göre zikredilen olayın 675 yılında değil de 717 yılında meydana gelmiş olması ihtimali tarihi gerçeklere daha yakındır. Ayrıca 717’de İstanbul kuşatmasını yapan halife Ömer b. Abdülazîz değil, Süleyman b. Abdülmelik’tir. O, kardeşi Mesleme b. Abdülmelik komutasında bir ordu ve donanmayı Konstantinopolis’i (İstanbul’u) fethetmek için göndermiştir. Böylece İstanbul, Araplar tarafından üçüncü defa kuşatılmış ancak yine başarısız olunmuştur. Üstelik kuşatmanın çok uzaması sebebiyle zirai aktivitelere girilmiş ancak yine de ordunun gıda stoku tükenmiş ve İstanbul çevresinden temin edilen erzak da yetmez hale gelmiştir.⁹ Bu nedenle ordu, binitlerini kesip yemek zorunda kalmıştır. 717 yılında hilafeti devralan Ömer b. Abdülazîz, ilk icraatı olarak, kuşatmanın kaldırılması ve ordunun geri dönmesi talimatını vermiştir. Ayrıca ordunun geri dönüşü için acilen erzak göndermiştir.¹⁰ Rivayetlerde Seyyid Bilal’in ordu komutanlarından biri olduğu bilgisi vardır. Fakat Emevi devlet politikasında, Hz. Ali evladı, idare için doğal rakip olarak görüldüğü için devamlı takibata uğramıştır.¹¹ Bu durumun tek istisnası da Ömer b. Abdülazîz dönemidir.

Buna göre Seyyid Bilal hakkında aktarılan rivayetler, Ömer b. Abdülazîz ile değil Süleyman b. Abdülmelik ile yaşanmış olmalıdır. Dolayısıyla da onu Orta Asya’ya gönderen de Süleyman b. Abdülmelik olmalıdır. Eldeki bilgilerin değerlendirilmesi sonucunda, Seyyid Bilal’in halife tarafından görevlendirilmeyip, kendisinin bireysel çabasıyla takviye çalışması yapmış olması da ihtimaller dâhilindedir. Bu durumda onun Sinop’a geliş devresi Ömer b. Abdülazîz döneminden biraz önce gerçekleşmiş olmalıdır. Zira Ömer b. Abdülazîz, biraz önce de belirtildiği gibi ilk icraat olarak kuşatmayı kaldırmıştır. Bu durumda onun Seyyid Bilal’i destek için göndermiş olduğu bilgisi tutarsız kalmaktadır. Ya da o, kuşatmaya destek için değil, ordunun geri dönebilmesi için erzak yardımı götüren grupla birlikte gitmiş olabilir. Bu dönemde Müslümanlar Amasya’ya kadar gelmiş, Sinop tarafına geçememişlerdir. Sinop’ta Müslümanların görüldüğü ilk tarih, Kutalmışoğlu Süleyman Şah’ın komutanı Karatekin’in şehri fethetmesiyle birlikte 1085 yılına tekabül eder. Daha sonra haçlı savaşları nedeniyle Anadolu Selçuklu Devleti geri çekilmiş ve şehir yeniden Bizans’ın eline geçmiştir. Sinop, daha sonra 1214 yılında Anadolu Selçuklu Devleti tarafından fethedilmiş ve nihayet 1261 yılında Pervane oğulları beyliğinin kurulmasından sonra artık¹² tamamen bir Müslüman Türk yurdu haline gelmiştir. Bizans kaynaklarında ise Müslümanların daha erken dönemde Sinop’a kadar geldiği şeklinde malumatlar vardır. Örneğin Simeon Magister ve Teophanes Continuatus gibi Bizans eserlerinde, 832 yılında Sarasinler’in¹³ İranlı yardımcı kuvvetleri tarafından Sinop’un ele geçirildiği bilgisi yer alır.¹⁴

Pervane oğullarından Süleyman’ın oğlu İbrahim Bey döneminde şehri ziyaret eden İbn Battuta, “dağın eteklerinde ise Peygamberimizin mübarek arkadaşlarından Bilal-i Habeşi’nin

⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, Dâru’s-Suveydân, ts., c. VI, ss. 523-531.

¹⁰ İmâdüddîn İsmail b. Ali b. Mahmûd b. Muhammed İbn Ömer b. Şahinşâh b. Eyyûb Ebû’l-Fidâ, *el-Muh-tasar fî Ahbari’l-Beşer*, Mısır, el-Matbaatü’l-Hüseyniyye, c. I, s. 200; İsmail Yiğit, “Ömer b. Abdülazîz”, *DİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIV, s. 54.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 3*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015.

¹² <http://www.cografya.gen.tr/tr/sinop/tarihce.html>, 01.10.2018.

¹³ Sarasinler, Batılılar tarafından Araplar’ı ve genel olarak Müslümanları tanımlamak amacıyla kullanılan isimdir. Cengiz Tomar, “Sarasinler”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVI, s. 117.

¹⁴ Besim Darkot, “Sinop”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, ty, c. X, s. 685-689.

kabri mevcuttur. Oracıkta kurulu tekkede misafirlere ve gelen geçene yemek verilir.”¹⁵ şeklinde bir bilgi verir. Onun bu naklinden 13. asırda da burada bir velî, salih zat/seyyid metfun olduğu bilgisine ulaşıyoruz. Ancak o, Seyyid Bilal’i, Bilal-i Habeşî ile karıştırmış olmalıdır. Seyyid Bilal’in Sinop/Gerze Sarnıç köyünün Şıhlar mahallesinde bir kardeşi metfundur. Erleli’nin naklettiği hadisede Seyyid Bilal’in kardeşi Ali Ekber’i yerine vekil bırakarak karaya çıktığı bilgisi yer almaktadır. Buna göre o, gece yapılan baskından bir şekilde kaçarak metfun olduğu mevkîe gelmiş olmalıdır. Onun da kabri Seyyid Bilal’in kabri gibi ziyaretgâh haline gelmiştir.¹⁶ Ayrıca burada metfun olan şahsın da yedinci imam Musa Kâzım’ın soyundan geldiği, babasının adı Seyyid Abdullah olan, asıl adı Seyyid Muhammed olan Horasan’lı Çeçe Sultan olması da ihtimaller dâhilindedir.¹⁷ Bunun gibi yine Seyyid Bilal ile yakınlığı bulunduğu rivayet edilen fakat belge noksanlığı nedeniyle kimliği teyit edilemeyen başka şahıslar da vardır.¹⁸

Sinop’un tarihi değerlerinden birisi olan ve Vakıf defterinde “Rahmetullahi-aleyh” ifadesiyle saygıyla zikredilen Seyyid Bilal’in türbesi Sinop-Merkez’dedir. Türbenin içerisinde ayrıca Tayboğa’nın da kabri bulunmaktadır.¹⁹ Türbe içindeki tarihli sanduka olan Tayboğa sandukası 697(h.)/1297 tarihini vermektedir. Buna göre, türbenin günümüze kalan ilk yapısının bu tarihte yapıldığı ve Seyyid Bilal’e atfedilen bu yerin Tayboğa’nın ölümünden sonra yapılan yapılar ile şuan ki ziyaretgâh anlamını kazandığı söylenebilir.²⁰ Seyyid Bilal’in türbesinin zamanla bir ziyaretgâh ve zaviye haline geldiği bazı Osmanlı belgelerinden de anlaşılmaktadır.²¹

Seyit Bilal Türbesi: Selçuklu Dönemi’nde yapılan ve Sinop halkının fazlasıyla önem gösterdiği Seyyid Bilal Türbesi Sinop merkezde olup Cezayirli Ali Paşa Camiinin sol tarafında ve bitişiğindedir. Seyit Bilal’in türbesi sonradan Çaça (Çeçe) Türklerinden Tayboğa’nın oğlu Beygelmiş tarafından H.679/1280 yılında yaptırılmıştır.²²

Sandukanın sağ ve sol tarafında boydan boya uzanmış ikişer sadırdan oluşan kitabeler vardır. Bu kitabelerden sağ tarafta olanı şöyledir:

“İnsanın dünyasında artırdığı eksiklikten başka bir şey değildir. Öz hayırdan gayrı, kazancıda hüsrandan ibarettir. Elde edilen her sene kökü olmayan bir tattır. Çünkü manası hakikatte yoktur. Ey çabalaya çabalaya dünya yıkıntılığını onaran, Tanrı hakkı için söyle, ömür yıkıntılığı

¹⁵ Bilal-ı Habeşi Kabri: Şehir dışında Seyyid İbrahim Bilal Türbesi bulunur ki seyyah burayı sahabeden Hz. Bilal’in türbesi sanmıştır. Bkz.: Darkot, “Sinop” *İslam Ansiklopedisi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, ty, c. X, s. 688.

¹⁶ <http://www.vitrinhaber.com/din/seyyid-bilal-hazretlerinin-kardesi-burada-yatiyor-h21458.html> 01.10.2018.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Songül Çek, “Sinop İl Çevresinden Üç Menkıbevi Kahraman ve Etraflarında Oluşan Anlatı Geleneği”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 12, Özel Sayı 2017, s. 105.

¹⁸ Sinop ili Bektaşğa Köyü’nde 1800’lü yıllarda göçmen yerleşiminden önce yaşayan ve Seyyid Bilal ile ilişkilendirilen Arap nüfus için bkz. <http://www.cerkesya.org/pages/cerkes-koyleri/item/3284-bekta-saga-koyu-sinop-merkez> 01.10.2018.

¹⁹ Cevdet Yakupoğlu, “Sinop Zaviyeleri (XII-XV. Yüzyıllar)”, *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, HTC Matbaacılık, Ankara, 2015, s. 105.

²⁰ Esemeli, *Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi*, s. 114.

²¹ Esemeli, *Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi*, s. 115.

²² Bekir Başoğlu, *Sinop İli Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978, s. 100; Mehmet Berberoğlu, *Beylikler Döneminde Sinop*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 75.

için bayındırlık var mıdır? Dünyadan ve onun süsünden el çek. Önünde sonunda duruluğu bulanıktır; Kavuşma ise ayrılıktır”.²³

Kitabelerden sol tarafta olanı ise şu şekildedir;

“Ey Tanrım! Bu türbenin sahibi Yaş Bey diye anılan Hoca Ebubekir oğlu Oğul Bey oğlu Koçkad oğlu İlbasmışın oğlu Emir Tayboğa’yı mağfiretine mahzar et. Rahmetli Tayboğa’nın oğlu Emir Biklemiş 697 yılı recep ayı tarihinde bu makamın imaratını emretti.” demektedir. Emir Tayboğa’nın sandukasının yanında kitabesi bulunmayan iki mezar daha bulunmaktadır. Bu mezarlar Emir Tayboğa’nın yakın akrabalarına ait olabileceği düşünülmektedir.²⁴

Sonuç

Seyyid Bilal ile ilgili sınırlı kaynaklardan yola çıkarak hazretin takriben 717’li yıllarda Sinop’a gelmiş olduğu kanaatini taşıyoruz. Seyyid Bilal’in Sinop’a gelişi ve şehrin fethi arasında uzun bir zaman geçmiş olması ve kendisi hakkında bilginin yetersiz oluşu nedeniyle olmalı ki onun hakkında birtakım efsanevi bilgilerle bezeli birçok hikâye anlatılmaktadır. Bizim için esas olan; bu türbenin Sinop’ta olmasından dolayı manevi duyguları en üst seviyede yaşamak ve türbenin atmosferinden dolayı ruhen bir rahatlama hissetmektir. Bundan dolayı türbenin, gidip görülmesi ve bu güzel duygunun orada yaşanması gerektiğini düşünmekteyiz. Seyyid İbrahim Bilal Hazretlerinin Peygamber Efendimiz’in (a.s.) torunu Hz. Hüseyin’in, soyundan olması hasebiyle manevi önemi oldukça fazladır. O, tarihi, dini, manevi kimliği ve şahsiyeti ile dini, milli ve manevi açılardan Sinop halkına olumlu katkılar sağlayan ve sağlamaya devam eden bir kişiliktir. Dolayısıyla bölgedeki halkın dini atmosferine olumlu katkıda bulunan Seyyid Bilal’in şahsiyeti örnek alınmalıdır. Bunun için de onun manevi şahsiyetini daha çok tanıtarak ve hakkında bilgiler vererek, bölge halkını bilinçlendirmek gerekmektedir. Bu maksatla da, onun şehre geliş tarihine takılmak yerine, manevi varlığından istifade edilmesi daha yerinde bir tavır olacaktır. Bunun için de tıpkı tarihte olduğu gibi, Seyyid Bilal adına bir dernek ya da bir vakıf kurulmasının faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz. Buradan fakirlere gıda yardımları yapılması, belki bir misafirhane açılarak şehre yeni gelen ve barınma sıkıntısı yaşayanlara birkaç gün konaklama imkânı tanınması ve öğrencilere burs verilmesi vs. gibi faaliyetler icra edilerek insanların hayatlarına dokunulması, hem Seyyid Bilal’in tanınmasına hem de onun varlığının bereketinden istifade edilmesine ve Sinop’ta Türk-İslam kültürünün yeniden canlanmasına katkı sunacaktır. Bu konuda İstanbul’da bulunan Aziz Mahmud Hüdâî vakfı ve benzeri organizasyonlar ve oralarda yürütülen faaliyetler örnek alınabilir.

Kaynakça

- Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi III*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
 Albayrak, Nurettin, “*Kesik Baş Destanı*”, DİA, Ankara, 2002, c. XXV, s. 308-309.
 Başıoğlu, Bekir, *Sinop İli Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978.
 Çek, Songül, “*Sinop İl Çevresinden Üç Menkıbevi Kahraman ve Etraflarında Oluşan Anlatı Geleneği*”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 12, Özel Sayı 2017.
 Darkot, Besim, “*Sinop*”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, ty. c. X.

²³ M. Şakir Ülkütaşır, “Sinop’ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler”, *T.T.A.E.D.*, V, 1949, 112-151. s. 143-146.

²⁴ Ülkütaşır, “Sinop’ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler”, s. 143-146.

- Ebu'l-Fidâ, İmadüddîn İsmail b. Ali b. Mahmûd b. Muhammed İbn Ömer b. Şahinşâh b. Eyyûb, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, Mısır, el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, c. I. ty.
- Erleli, H. Ş., *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Esemenli, Deniz, *Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.
- Köprülü, M. Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Berberoğlu, Mehmet, *Beylikler Döneminde Sinop*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2010.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Folklorunda Kesik Baş*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1989.
- Öztoprak Mustafa, *Seyyid Bilâl Hakkında Bilinenler ve Araştırılması Gerekenler*, <https://www.vitrinhaber.com/seyyid-bilal-hakkinda-bilinenler-ve-arastirilmesi-gerekenler-makale,328.html> (12.11.2018)
- Sümer, Faruk, “Türkiye Kültür Tarihi'ne Umumi Bir Bakış”, AÜDTCFD, XX/J-4, Ankara, 1962.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, Dâru's-Suveydân, ts.
- Tomar, Cengiz, “*Sarasinler*”, DİA, İstanbul, 2009, c. XXXVI, s. 116-117.
- Türker, Fatma, *Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2011.
- Ülkütaşır, M. Şakir, “Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler”, *T.T.A.E.D.*, V, 1949, 112-151.
- Yakupoglu, Cevdet, “Sinop Zaviyeleri (XII-XV. Yüzyıllar)”, *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, HTC Matbaacılık, Ankara, 2015.
- Yazıcı, Ramazan, *Millî Din Arayışı ve Türk Müslümanlığı*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2007.
- Yiğit, İsmail, “Ömer b. Abdülazîz”, DİA, İstanbul, 2007, c. XXXIV, s. 53-55.
- <https://evliyaikiram.wordpress.com/s/seyyid-bilal/> 11.06.2018.
- <http://muhiddin.net/kitaplar/hakikat/evliyalari/10Cild/3/29.htm> 03.09.2018.
- <http://www.evliyalarimiz.com/seyyid-bilal-hazretleri> 01.10.2018.
- <https://dogruhaber.com.tr/haber/184915-batmanda-seyyit-bilal-turbesine-ziyaretci-akini/> 28.06.2018.
- <http://www.cerkesya.org/pages/cerkes-koyleri/item/3284-bektasaga-koyu-sinop-merkez> 01.10.2018.
- <http://www.vitrinhaber.com/din/seyyid-bilal-hazretlerinin-kardesi-burada-yatiyor-h21458.html> 01.10.2018.
- <http://www.cografya.gen.tr/tr/sinop/tarihce.html>, 01.10.2018.

CANLANAN TARİH; SİNOP SİMÜLASYON MÜZESİ

Fulden Nuray KÜÇÜKERGİN *

Özlem ALTUNÖZ SÜRÜCÜ **

Sevil BÜLBÜL ***

Öz

Tarihi adı Sinope olan Sinop, Karadeniz'in güney sahilinde, Türkiye'nin de kuzeyinde bulunan doğal limanıdır. Boztepe Yarımadası'nı anakaraya bağlayan bir berzah üzerinde yer almakta ve Anadolu platosundan güneye doğru yüksek, orman kaplı dağlar ile kapatılmaktadır. Efsaneye göre Sinop, Amazonlar tarafından kraliçeleri Sinova için kuruldu. Şehrin temelini Herkül'ün bir arkadaşı olan Autolycus attı. Yukarı Mezopotamya'dan gelen ticaret yollarının bir sonu olarak, Pontik bölgesinin deniz ticaretinin büyük bir kısmına komuta etmiş ve MÖ. 5. yüzyıla kadar, kıyıda birçok sömürge kurmuş ve Karadeniz'de deniz üstünlüğüne sahip olmuştur. MÖ 183'te Pharnaces I tarafından ele geçirilmiş ve Pontic krallığının başkenti olmuştur. Orada doğmuş olan Mithradates VI Eupator'un, yüksek bir refah seviyesine kavuşturduğu Sinop, güzel binalar, deniz cephanelikleri ve iyi inşa edilmiş limanlarla süslenmişti. Roma generali Lucius Licinius Lucullus, MÖ. 70'de limanı ele geçirdi ve şehir neredeyse tamamen yok edildi. Selçuklu Türkleri tarafından 1214 yılında ele geçirilmiş, 1458 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil edilmiştir. 1853 Kasımında, Kırım Savaşı'nın patlak vermesinden kısa bir süre sonra, Rus donanması yoğun bir şekilde Sinop'a saldırmıştır. Sinop'un geçmişe ait eserleri arasında Bizans ve Selçuklu dönemlerinde yeniden inşa edilmiş bir antik kale, eski surlara inşa edilmiş, Yunan ve Roma dönemlerine ait bazı izole sütunlar ve yazıtlı taşlar ile 1214 yılında inşa edilen Alâeddin Cami yer almaktadır. 13. yüzyıldan kalma Alâiye dini okulu şimdi yerel müzeye ev sahipliği yapmaktadır. Geçmişe dayana tarihi dokusu göz önünde bulundurulduğunda Sinop, kültürel miras açısından zengin bir kültür turizmi potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada, Sinop'ta bulunan İslam sanatı eserleri ele alınarak oluşturulacak bir "simülasyon müzesi" ile kültür turizmi potansiyelinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, gerekli destekler sağlanarak kurulacak olan "Sinop İslami Eserler Simülasyon Müzesi" Sinop'a gelen turistlere Sinop'un İslam sanatı tarihi hakkında sadece bilgi vermekle kalmayıp, aynı zamanda turistlerin o dönemi deneyimlemesini sağlayacaktır. Böylelikle Sinop'un tarihi değerleri hem gereken ilgiyi görmüş olacak, hem de Sinop'un turizm potansiyeli artacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Yaşayan Tarih, Simülasyon Müzesi, Kültür Turizmi

Reviving History; Sinop Simulation Museum

Abstract

"Sinope" historic name of the Sinop, on the southern coast of the Black Sea, is a natural harbor in the north of Turkey. It is located on a bridge connecting the Boztepe Peninsula to the mainland and is covered with high, forest covered mountains to the south from the Anatolian Plateau. According to the legend, Sinop was

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, fuldengural@gazi.edu.tr

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, altunoz@gazi.edu.tr

*** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sevilbulbul@gazi.edu.tr

founded by the Amazons for their queen Sinova. The base of the city was founded by a friend of Hercules, Autolycus. As a result of the trade routes from Upper Mesopotamia, it commanded a large part of the maritime trade of the Pontic region. By the 5th century, it had built many colonies on the shore and had sea dominance in the Black Sea. It was conquered by Pharnaces I in 183 BC and became the capital of the Pontic kingdom. The Mithradates VI Eupator, who was born there, had a high level of prosperity and was decorated with beautiful buildings, naval arsenals and well-built harbors. Roman General Lucius Licinius Lucullus, BC. In the 70's the port was taken over and the city was almost completely destroyed. It was taken over by the Seljuk Turks in 1214 and was included in the Ottoman Empire in 1458. Shortly after the Crimean War erupted in November 1853, the Russian navy attacked Sinop heavily. Among the works of Sinop's past are an ancient castle rebuilt during the Byzantine and Seljuk periods, some isolated columns and inscribed stones built from ancient Greek and Roman periods, and Alâeddin Mosque built in 1214. The 13th-century Alayia religious school is now home to the local museum. Considering the historical texture of the past, Sinop has a rich cultural tourism potential in terms of its cultural heritage. In this study, it is aimed to reveal the cultural tourism potential with a "simulation museum" to be formed by taking the works of Islamic art in Sinop. In this context, the "Sinop Islamic Works of Art Simulation Museum", which will be established with the necessary support, will not only give information about Sinop's Islamic art history but also enable tourists to experience that period. Thus, the historical values of Sinop will be seen as interesting and the tourism potential of Sinop will increase.

Keywords: Sinop, living history, simulation museum, cultural tourism.

Giriş

1. Sinop'ta Türk-İslam Dönemi

Selçukluların tarihi süreci Orta Asya bozkırlarından gelme göçebe bir kavim olduğu dönemlerden başlamaktadır. Selçuklular, Büyük Oğuz federasyonunu oluşturan ve 8.yüzyıldan itibaren sürekli batıya doğru yayılarak Aral Gölü'ne kadar ulaşan Türk boylarından birine bağlı bir aşiretler. (Hattstein,2007:348) 1029 tarihinde Oğuzların bir grubu, Gaznelilerin baskı ve zorbalıklarına karşı harekete geçerek daha güvenli coğrafi alanlarda yaşamlarını devam ettirmek amacıyla Horasan Bölgesi'nden batıya doğru ilerlediler ve İran'ı geçerek, Azerbaycan'a ve güney Kafkaslara yürüdüler (Altun,1996:241).

Bu bölgelerde yapılan savaşlar neticesinde üç kola ayrılan Selçuklular farklı yönlere doğru ilerledikleri bilinir. Anadolu'nun Selçuklu hâkimiyetine girmesi ise büyük Türk savaşçısı Alp Arslan sayesinde 1071 yılında Malazgirt'te Bizanslıları yenilgiye uğratmasıyla gerçekleşmiştir (Cahen,1994:87). Kurulmakta olan Selçuklu Devleti'nin bundan sonraki gelişme sürecinde şüphesiz ki Türkmen beyliklerinin katkısı önemlidir. Ancak bütün Türkmenlerin paylaştıkları gazilik ruhu, onların bütün davranışlarında birlik olacakları ve aralarında hiçbir rekabet olmayacağı anlamına gelmeyeceğini belirtilir tarihçiler (Cahen,1994:102). Bunun örneği olarak Selçuklularla Danişmentliler arasındaki hanedan çekişmelerinden bahsedilir. Bütün bu gelişmelerin birlikte yürüdüğü dönemde özellikle 1205-1243 tarihleri arasında Selçuklu Devleti doruk noktasına ulaşır. Bu anlamda Kırım'la ticari gelişmenin kaydedilmesi için Sinop limanı Selçuklular için stratejik değeri yüksek bir noktaydı. Bu nedenle Sinop 1214 yılında I.İzzeddin Keykavus tarafından ele geçirilmiştir (Öz,2009:253).

1243 Köse'dağı yenilgisinden sonra Moğol kontrolüne giren ve hızla zayıflayan Anadolu Selçuklu hâkimiyetinin bu durumu karşısında Trabzon Rumlarının Sinop'u tekrar işgal ettikleri bilinmektedir (Esemenli,1990:16). Moğollara bağlılığı sayesinde bölgede söz sahibi olmaya hak

kazanan Müinüddin Pervane Süleyman katkılarıyla şehir kısa süre sonra yeniden Türk hâkimiyeti altına girmiştir. 1262 tarihinden itibaren Sinop'ta mimari anlamda da belirli faaliyetlerin yapıldığı görülür. Bunun kanıtı şehrin bir süreliğine kilise görevini gören fakat daha sonra tekrar camiye dönüştürülen Alâeddin Camii ve yakınlarındaki medrese binasıdır.

13.yüzyılın ilk yarısında Sinop Kastamonu Candaroğlu beyi Süleyman Paşa tarafından ele geçirilmiştir (Öz,2009:253). Osmanlıların idaresine geçinceye kadar Sinop uzun bir süre içinde Candaroğulları tarafından yönetilmiştir. Süleyman Paşa, Uslu bey oğlu İsmail Bey, Kötürüm Celaeddin Bayezid, İsfendiyar bey isimleri bu hanedanın Sinop tarihine damgasını vuran sadece birkaç ismidir.

2. Sinop İlinde Türk – İslam Yapıları

a. Sinop Kalesi

İpek yolunun önemli noktalardan biri olan Sinop'un tarihi kalesi Boztepe burnu berzâhında, Akliman ile İç liman arasında yer almaktadır. Kalenin yapım tarihi net olarak bilinmemektedir. Birçok kaynakta, günümüze kadar bir kısmıyla ulaşan kalenin MÖ 72 yılında Pontus'lar zamanında yaptırıldığı belirtilmiştir. (Boran,2002:885;Sevgen,1959:289) Nitekim tarihi kaynaklara göre Sinop MÖ 220'de Pontus Kralı II. Mithridates tarafından ele geçirilmiştir ve krallığın başşehirlerinden biri sayılmıştır (Öz,2009:252).

Dış ve İç Kale bölümlerinden oluşan kale tarih boyunca burada ikamet eden farklı kültürler tarafından kullanılarak bazen onarılmış bazen de yeniden yapılmıştır. Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde, kale hakkında şöyle der;

"...bu Sinop Kalesi, Samsun şehrinin batı tarafındadır. Sinop ile Samsun'un arası dört merhale yerdir. Kalesi yüksek bir tepe üzerinde, üç kat şeddadi rıhtım Rum Kayseri oğlu Sinopa adlı kralın yapısidir. Ama gayet sağlam ve dayanıklı taş kaledir. (___) adet kapısı vardır. Evvela Kum Kapısı, Meydan Kapısı, Tersane Kapısı, Yenicekapı ve Tabahane Kapısı ve İçhisarın Lonca kapısı yüksekçedir. Uğrunkapı ve aşağı kalede Deniz Kapısı. Bu sayılan kapıların tamamı ikişer kanatlı demir kapılardır ki her biri birer Kahkaha Kalesi kapısıdır. Bu kale bir düz yerde yapıldığından iki yanını deniz döver. Bu kalenin şekli dörtgünden uzunlamasına yapılmıştır. Ama Boztepe dağından bakarsan gemi alboratası kesiminde üç kat bir çeşit sağlam kaledir." der (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1999:88).

Seyahatname'nin devamında, Sultan Ahmet Dönemi'nde kaleye baskın düzenleyen Kazaklardan ve bu tarihten sonra kalenin daha çok sağlamlaştırıldığı belirtilir. Ayrıca..." Bu derece dayanıklı kalenin içinde ve dışında 24 mahallesi vardır. Kefere mahallesi tamamen deniz kıyısında kurulu olup 1100 adet haraç verici keferelerdir. Ancak 100 keferede kalenin tamiri ve bakımı için muaflardır. Tamamı 1060 kat kat eski tarz kârgir yapı, tarihi evlerdir. Bütün haneleri batı tarafına, denize bakmaktadır, yazar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi,1999:89).

Sinop Kalesinde yaklaşık 3000 metre uzunluğunda olan surların yüksekliği 10-15 metre, burç ve kuleler ise 20-25 metre arasındadır. Yaklaşık olarak 500 m. uzunluğunda olan doğu surlunun güneyinde yer alan ve halk arasında "Saathane Burcu" olarak adlandırılan burç gelişmiş iç mekânıyla göze çarpar. Üzerine yerleştirilen Saat Kule 1901 tarihinde Sultan II. Abdülhamit zamanında yaptırılmıştır (Acun,2011:80). Kale burcu görünümündeki saat kuleinin dört yönündeki saat kadrânlarından yakın tarihte onarıldığı anlaşılr.

Kalenin, iskeleye bakan güney-doğu köşe burcu, yukarıya doğru daralan gövdesinin seyirdim katında cepheye sivri kemerli ve demir parmaklıklı bir pencere ile açılır ve her iki ucuna

daha geç dönemlerde birer tabya kulübesi yerleştirilmiştir. Bölgenin Türkler tarafından fethinin ardından İzzettin Keykavus zamanında 1215'te Mimar Ebu Ali Halebî el-Kitabi tarafından kale yeniden inşa edilmiştir (Boran,2002:885). 1461 yılında İsfendiyar oğlu İsmail Bey zamanında ise Sinop Kalesi bölgenin en güçlü donanmasıydı. Kalede 400 top, 2000 topçu ve muhafız, tersanede ise en büyük savaş gemileri bulunarak, İsmail Bey'in vefatından sonra ise bu donanmanın Osmanlı'ya geçtiği bilinmektedir (Sevgen,1959:290).

İç Kale aynı zamanda Türk kale mimarisinin erken tarihli bir örneği olduğu için büyük önem taşır. İç Kale'de eskiden tersane olan bölüm günümüzde Sinop Cezaevi olarak kullanılmaktadır. Bu bölümün kuzey kısmında ise yazılı kaynaklara göre askeri depo ve İç kale (İbrahim Paşa) Camisi bulunmaktaydı (Esemenli,1990:50).

b. Alâeddin Camii

Sinop ilinin merkezinde Sakarya Caddesi üzerinde, Cami-i Kebir mahallesinde bulunan cami Selçuklu Döneminde yaptırılmıştır. Caminin vakfiyesi yoktur ancak kuzey portalı üzerinde en eski tarihli kitabesinde Müinüddin Süleyman Pervane adı ve hicri 666 tarihi yazılıdır. Halk arasında Alâeddin Camii olarak bilinen yapının tam olarak kitabede belirtildiği gibi ve miladi karşılığı 1268 (Kuban,2008:150) yılında mı yoksa bu tarihten evvel (Esemenli,1989:329). ilk Selçuklu sultanlarından biri olan Alâeddin Keykubad tarafından mı yaptırıldığı konusu uzun yıllar tartışmaya açık bırakılmıştır. Bazı araştırmalarda Anadolu Türk Sanatının bu en özgün görünüşlü cami yapılarından biri olan Sinop Alaeddin Camii söz konusu görünüşünü Artuklu kökenli bir sanatçı ve Sinop'un fethinde Selçuklu ümerasından bir komutan olarak şehre gelen Atabek Esedüddin Ayas'ın etkinliği ile kazanmış olmalıdır.(Altun,2002:821; Esemenli,1990:85) Ayrıca, camiyle ilgili bir bilgiyi daha şehri 1332 yılında ziyaret eden İbni Battuta verir (Eroğlu ve Direr Akhan, 2013:260). Battuta cami hakkında... "*Sinop'un büyük camii, mabetlerin en güzeli arasındadır. Tam ortasında havuzu var. Bu havuzun üzerine, dört ayağa istinat eden bir kubbe oturtulmuş. Her ayak, iki mermer sütunla beraberdir. Üst tarafta ise ahşap merdivenle çıkılan bir mahfil bulunuyor. Bu mabedi, Sultan Alâeddin-i Rumi'nin oğlu Pervane yaptırmıştır*", der.

Güneydoğu Anadolu'nun ilk Artuklu camilerinin planını anımsatan planıyla cami 66 x 44 m. ebadında geniş bir dikdörtgen avlu ve güneyinde 66 x 22 m. harim kısmından oluşmaktadır (Esemenli,1989:329). Avlu kısmının kuzey, doğu ve batı cephelerinde birer portalı bulunmaktadır. Batı portalinde yer alan hicri 787/miladi 1385 tarihli kitabeden, caminin Candaroğulları Celaleddin Bayezid döneminde onarım geçirdiği öğrenilir. Ayrıca, bu kitabenin üzerinde yer alan hicri 1267/miladi 1851 tarihli diğer kitabeden ise caminin Abdülmecit Döneminde de tamiratlar gördüğü anlaşılr. Caminin daha geç tarihlerde yapılan ve bugün mevcut olan minaresi avlusunun kuzey duvarının ortasında yer almaktadır.

Caminin iç mekânına avlunun güneyinde yer alan ve Abdülmecit Döneminde onarılan revaklı ahşap bir son cemaat yerinden açılan 5 kapıdan girilmektedir. İç mekânı, enine gelişen iki sahnıdır. Mihrap önü bölümü ortada yüksek bir kasnak üzerinde duran büyük ve bunun her iki yanında birer küçük kubbe ile örtülüdür. Avlu paralelindeki sahnın iki ucunda yer alan bölümler birer kubbeyle örtülü, diğer bölümler ise çapraz tonozla örtülüdür. Güneyde duvarın ortasında bulunan mermer mihrabı Selçuklu geleneğinde uygulanan bitkisel kabartmalı zencirek motifli bordürü ile palmet motifli mukarnas kavsarasının ihtişamıyla göze çarpar (Top,2002:141). Mihrabın batısında yer alan ahşap minber geç tarihlidir. Fakat cümle kapısındaki kitabeden caminin

eskiden sahip olduğu gösterişli mermer minberinin hicri 833/miladi 1429 yılında Candaroğlu I. İsfendiyar Bey tarafından yaptırıldığını öğrenmekteyiz. Bu minber hakkında Evliya Çelebi Seyahatnamesinde şöyle der;

”...evvela eskinin yetişkin ustaları bu minberi altı parça ham mermerden inşa edip her parçasını birbirine öyle kaynaştırmış ki ne kadar görüş kuvvetine sahip olan bin hünerli kimseler aşırı dikkatle bu mermer baksalar bile her parça taşın birbirine kaynaştığı yerini fark edemezler. Sanki tek parça güzel bir minberdir. Cenab-ı Hak yeryüzünde ne kadar otlar, yapraklar, çiçekler yaratmışsa, mermer yontucusu usta işlemedeki el ustalığını gösterip bu mermerde icra etmiştir ki İslam ülkelerinde bir minber buna denk değildir. Meğer Bursa'da Ulu Cami minberi ola. Ama bu minberin tarzı ve üslubu yeryüzünde yoktur” (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1999:90).

Cami avlusunun kuzeydoğu köşesinde yer alan Candaroğulları Türbesi hicri 787/miladi 1385 yılında yaptırıldığı bilinmektedir. İçinde 11 adet sanduka bulunmaktadır.

c. Fetih Baba Mescidi

Hükümet Konağı karşısında bulunan yapının inşa kitabesi mevcut değildir. Fakat bir kaynakta bu mescide ait olan kitabeden söz edilmektedir. Dolayısıyla kitabeye göre mescit hicri 754/miladi 1353-1354 tarihinde Uslu Beyoğlu İsmail Bey tarafından yaptırılmıştır. (Esemenli, 1990:86) Kapısı üzerinde yer alan hicri 1324 miladi 1906 tarihli iki kitabesinden öğrenildiğine göre bu tarihte Fetih Baba tarafından onarılmıştır.

Asli haliyle kare planlı olan yapı yol genişletme çalışmaları nedeniyle kuzey tarafı yıkılmıştır ve günümüzde enine dikdörtgen planlı bir görünüm kazanmıştır. Yapı, bugün kiremit kaplı kırma çatılıdır. İlk yapıldığında yaklaşık 8 x 8 m. ölçüsünde kare planlı ve kubbeyle örtülü bir mescit olduğu belirtilmektedir (Esemenli, 1990:86-87).

d. Saray Mescidi

Sinop'ta Saray mahallesinde bulunan bu cami, girişinin üzerindeki kitabeye göre hicri 776/ miladi 1374 yılında Candaroğlu Beyi Celaleddin Kötürüm Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Kareye yakın dikdörtgen planlı cami kubbeyle örtülüdür. Güney dışında her cephesinde alt sırada ikişer penceresi vardır. Ayrıca, batı ve doğu cephesinde üst sırada küçük ebatlı birer mazgal penceresi vardır. Moloz taşla inşa edilen mescidin ön cephesinde kesme taş kullanılmıştır. İç mekânında kubbeyle geçişler tromplarla sağlanmıştır. Güney duvarının ortasında yer alan mihrabı taştan Selçuklu geleneğinde yapılarak bitkisel motifli kabartmalara ve mukarnas süslemeli kavsaraya sahiptir. Minberi geç tarihlidir.

e. Kefevi Camii

Kefevi mahallesinde, Hükümet Konağı doğu tarafında bulunan cami 1581 yılında Mahmut Çelebiyyül Kefevi tarafından yaptırılmış, hicri 1312/miladi 1894 yılında Bekir Paşa tarafından yenilenmiştir (Esemenli, 1990:97). Kuzey güney doğrultusunda yer alan cami dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır. Güney ve kuzey cepheleri hariç diğer cephelerinde üçer yuvarlak kemerli penceresi vardır. Kuzeybatısında tuğladan yapılan kısa ve hantal minaresi yer almaktadır. Caminin avlusunda baninin kabri bulunmaktadır. Mahmut Kefevi, Osmanlı Döneminin ünlü âlim ve velilerden birisidir. 1520 yılında Kırım'ın Kefe liman şehrinde doğan Kefevi 1581 yılında Sinop'ta vefat etmiştir¹ (Sinop Tarihini Öğreniyor, 2017:13).

¹ Hacı Süleyman Efendi bir rüya görmüş, rüyasında tam güney karşılarında bulunan Sinop kendisine bir cennet belde olarak gösterilmiş, Sinop şehrinin tam merkezine bir sancak dikmiş, sonra da heyecanla uyanmış ve bu rüyasını, o sıralarda Sinop'ta bulunan ve halen kabri Sinop Kefevî Camii'nin yakınında

f. Süleyman Pervane Medresesi

Halk arasında Ulu Camii Medresesi olarak da bilinen yapı Alâeddin Camii'nin karşısında yer almaktadır. Yapının giriş portalı üzerindeki kitabesinden öğrenildiğine göre hicri 661 /miladi 1261 yılında, Sinop'un ikinci defa ele geçirildiğinde Süleyman Pervane tarafından yaptırılmıştır (Sözen,1970:123; Aydın,1973:261).

Kuzey-güney doğrultusunda yer alan medrese dikdörtgen planlıdır. Açık avlulu plan şemasına göre inşa edilen yapının iki eyvanı bulunmaktadır. Kuzey cephesinin ortasında mermerden yapılan portalı arabesk motifleriyle dikkat çeker. Kuzeyde bulunan eyvanın her iki yanında bulunan odalar birer kapı ile avluya açılır. Giriş eyvanının tam karşısında bulunan ana eyvanın üzerindeki kitabeden anlaşıldığına göre hicri 1307/miladi 1889 yılında önü kapatılarak dershaneye dönüştürülmüştür (Aydın,1973:262). Avlusunun ortasında sekizgen biçimli bir havuz bulunmaktadır. Bunun batı ve doğusunda revaklar yerleştirilmiştir. Revakların arka tarafında beşer hücre bulunmaktadır. Hücrelerde birer ocak ve sokağa bakan duvarında birer pencere vardır ki bu özelliğiyle medrese diğer Selçuklu medrese yapılarından farklıdır. Ana eyvanın her iki yanında avluya açılan birer oda bulunmaktadır. Doğuda bulunan oda bir türbe olarak düzenlenmiştir. İçinde bulunan iki kabirden biri Pervaneoğlu Gazi Çelebi'ye aittir. Gazi Çelebi'nin mezar taşı Selçuklu geleneğinde yapılmıştır. Baş ve ayak taşında yer alan kitabesinden Gazi Mesud Çelebi'nin hicri 722 yılında vefat ettiğini öğrenmekteyiz (Sözen,1970:125).

g. Sultan Hatun(Aynalı) Türbesi

Hükümet konağının doğusunda bulunan türbe hicri 797/miladi 1395 tarihlidir.(Tuncer,1992:158)Kare planlı yapı ahşap konstruksiyonlu kırma çatı ile örtülüdür. Kesme taşla inşa edilen türbenin girişi doğusundadır. Girişin üzerinde yer alan mermer kitabesinden öğrenildiğine göre türbe, Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'nın kızı Sultan Hatun için yaptırılmıştır. Sultan Hatun aynı zamanda Candaroğlu Beyi Süleyman Paşa'nın da karısıdır (Esemenli,1990: 19). Türbede bulunan diğer iki lahdin kime ait olduğu bilinmemektedir.

h. Seyit İbrahim Bilal Türbesi

Sinop'un doğu kesiminde Ada mevkii üzerinde bulunan Cezayirli Ali Paşa Camisi'nin sol yanında bulunmaktadır. Türbe içinde bulunan sandukanın kitabesinden öğrenildiğine göre bu yapı Bizanslıların 2. defa şehri kuşattıkları sırada Sinop için kahramanca savaşan Çepni Türkleri'nden Emir Tayboğa için oğlu Emir Beklemiş tarafından hicri 679/miladi 1280 yılında yaptırılmıştır. Türbe kubbeyle örtülmüş bir ana mekân ve bunun batı yönde geniş bir kemerle ayrılan tonozlu giriş bölümünden oluşmaktadır. Türbenin zemini camiden biraz yüksekte olduğu için yapıya dört merdivenle çıkılmaktadır. Türbe, yan duvarlarında üçer, doğu duvarında iki adet yuvarlak kemerli pencereden ışığı almaktadır. Türbede bulunan kabirlerden merkezde yerleştirilen ve kenarları kafesle çevrili kitabsiz sanduka Seyit İbrahim Bilal'e aittir² (Esemenli, 1990:113-114).

olan Selahaddin Hoca'ya giderek rüyasını anlatmıştır. O zat da kendisinin değil ama oğlunun Sinop'a gideceğini ve orada önemli işler göreceğini müjdelemiştir.

² İstanbul miladi 675'te Ömer bin Abdülaziz tarafından kuşatıldığında Seyit Bilal Hazretleri bu kuşatmadaki gazilere yardım etmek için Orta Asya'dan gönüllü olarak Türk savaşçıları sağlamıştır. Kardeşi Seyit Ali Ekber de savaşçıların arasına katılmıştır. Bu gönüllü savaşçıların birliği ile Karadeniz kıyısından İstanbul'a hareket etmiştir. Hareketi sırasında kötü hava koşulları nedeniyle Sinop limanına girmek zorunda kalmıştır. Bugünkü Alâeddin Camisinin olduğu yerde yorgun düşen askerleri ile birlikte dinlenmeye çekilmiştir. Ancak Sinop tekfur ve askerleri bir gece baskın düzenleyerek Türk savaşçıları ile savaşı başlatmışlar. Çevresi tekfurun askerleriyle sarılan Seyit Bilal Hazretleri bugün Hükümet Konağı'nın bulunduğu semtte, Meydan Kapısından şehri terk etmek üzere çarpışırken çatışmanın en şiddetli

3. Sinop'un İslam Eserlerinin Turizme Kazandırılması

Literatürde, turizm genellikle bölgelerin sosyo-ekonomik gelişiminin uygun bir aracı olarak tanımlanmaktadır. Bu sonuç hem ampirik deneyime hem de teorik kavramlara ve yaklaşımlara dayanmaktadır. Turizmin bölgesel bir kalkınma aracı olarak önemi, yeterli bir talep ve yeterli gelir sağlama, düşük yatırım maliyetleriyle istihdam yaratma, diğer sektörel faaliyetlerin zayıf olduğu bölgelerde ekonomik faaliyetler geliştirme yeteneğine dayanır ve bu eldeki potansiyelin yerel çevre ile ilişkilendirilmesiyle yapılabilir (Fleischer ve Felsenstein, 2000; Vystoupil, Šauer ve Repík, 2017). Bölgesel kalkınma için turizmin önemi hakkındaki argümanlar, farklı kuramsal yaklaşım ve kavramlara dayanmaktadır. Özellikle ihracatın önemine ve yerel ekonominin uluslararası (alternatif olarak bölgesel) rekabetçiliğine vurgu yapılmaktadır (North, 1955; Vystoupil, Šauer ve Repík, 2017). Aslında, turizm bu tür bir rekabet edebilirlik faktörü olarak düşünülebilir çünkü turizm, söz konusu bir “gizli ihracat” olarak adlandırılmaktadır, bu da bölgeye ek finans getirmektedir ve turizmin bölgesel kalkınmayı teşvik eden bir gelişme direği olduğu görülmektedir (Telfer ve Sharpley, 2002; Weaver, 1998).

Son yıllarda turizmin gelişmesiyle, ülkeler turizmden en yüksek geliri elde etmek için yarışmaktadır. Gelişmekte olan birçok ülke için, turizmin yarattığı turizm geliri, bu ülkelerin ekonomik kalkınması, büyümesi ve gelişmesi açısından çok önemlidir (Bahar, 2007; Bülbül ve Küçükergin, 2017). Alternatif bir ihracat türü olan turizm harcamaları, elde edilen döviz geliri sayesinde ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunmakta ve turizmin gelişmesiyle birlikte bir ülkenin ulusal ekonomisi için çok önemli bir gelir kaynağı haline gelmektedir (Kim, Chen ve Jang, 2006). Turizm sektöründen elde edilen bu gelir, ekonomik büyüme ve gelişme için diğer sektörler için ihtiyaç duyulan mal ve hizmet ithalatı için kullanılmaktadır (Bülbül ve Küçükergin, 2017; McKinnon, 1964).

Özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere, herhangi bir ulusun tarihi ve kültürel servetini ekonomik getiriye çevirmede güçlü bir kaynak olarak turizmin gücü artık şüphe götürmez. Bu doğrultuda potansiyelleri keşif ve geliştirme, çoğu yerel yönetimin önemli mali politikalarından olmaktadır.

Araştırmada açıkça görüldüğü üzere, Sinop'un tarihi dokusu kültürel turizm için yeterince zengindir. Turistlerin bir destinasyona ziyaret etmelerine sebep olan en önemli faktörlerden biri de bu destinasyonun imajıdır. İmajın karmaşıklığına ve kendi yapısına rağmen, bu alanda çalışan araştırmacılar, imajın, tüketicilerin davranışlarını etkileyen önemli faktörlerden biri olduğunu kabul etmiş ve birçok araştırmacı, imaj kavramını anlamaya ve imajı ölçmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır (Baloğlu ve McCleary, 1999; Prebensen, 2007, Hong ve diğerleri, 2006).

Tüm bu nedenlerden dolayı, Sinop'un marka değerini ve turizm pazarlama planlarını yeniden yapılandırmak gerekmektedir. Sinop'ta etkin turizm faaliyetleri, iyi bir destinasyon yönetimi ile mümkündür. Bunun için kültür turizmi hakkında hızlı bir karar vermek ve etkin iletişim araçlarıyla hedef pazara ulaşmak için bir model önerisi gerekmektedir. Bu bağlamda, Sinop'ta bulunan İslam eserleri Sinop turizmine kazandırılarak, Sinop'un destinasyon imajını güçlendirmek mümkün görülmektedir.

---

anında tekfurun bir kılıç darbesiyle başı düşmüş ve hemen düşen başını koltuğuna alarak türbenin bulunduğu yere gelmiştir. Dini inancı olan ahali ve tekfur bu olayın karşısında korkarak, böyle ulu bir kişiyi öldürmeye yeltendiği için kendisini affettirmek istemiş ve yaralı olan Müslümanlara iyi davranarak şehitlerin İslam geleneklerine göre gömülmesine izin vermiştir

Yaşanmış bir dönemi sembolize eden unsurlar, o yeri ziyaret eden kişilerde dönemi deneyimleme gücünü arttırabilmektedir (Küçükergin, Özekici ve Hassan, 2017). Bu görüşten hareketle, Sinop'ta bulunan İslam eserlerinin yapıldıkları dönemi canlandıran bir simülasyon müzesinin kurulması ile o dönemi yaşatarak, zihinlerde iz bırakılması sağlanabilir. Cohen (2011) ile Friedrich ve Johnston (2013)'un çalışmalarında belirttiği gibi bu tür müzeler, kültürel bir miras ögesi olmanın yanı sıra, eğitim faaliyetlerinde de destekleyici bir rol oynayabilmektedir (Küçükergin, Özekici ve Hassan, 2017).

Yerel ve merkezi yönetimlerin destekleriyle oluşturulacak olan "Sinop İslami Eserler Komisyonu" ile Sinop'taki her bir İslam sanatı eseri, hem yerinde, hem de kurulacak olan simülasyon müzesi ile canlandırılarak, yerel halkın ve Sinop'a gelen turistlerin o dönemleri anlamasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acun, H. (2011). Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Altun, A. (1996). Türkler Anadolu'da, İstanbul Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul.
- Altun, A. (2002). "Türkiye Selçukluları Mimarlığı",Türkler Ansiklopedisi,C: 7, S.820-827, Yeni Türkiye Yayınları,Ankara.
- Aydın, F. (1973)."Sinop Alaiyye (Süleyman Pervane) Medresesi,Vakıflar Dergisi,S.X,S.261-262,Ankara.
- Bahar, O. (2007). Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açıdan Yeri ve Önemi. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(19).
- Baloglu, S., & McCleary, K. W. (1999). A model of destination image formation. *Annals of tourism research*, 26(4), 868-897.
- Boran, A. (2002). "Türk Sanatında Kale Mimarisi",Türkler Ansiklopedisi, C:7, S.878-892,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Bülbül, S. ve Küçükergin, F. N. (2017). Ankara, From The Past To The Future., Gece Publishing, Ankara.
- Cahen, C. (1994). Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, E Yayınları,3.Baskı, İstanbul.
- Eroğlu, S. , Direr Akhan, A. (2013). "Seyahatnamelerde Sinop",Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,Y.17,S.1.,S.257-272,Erzurum.
- Esemenli, D. (1989),"Alâeddin Camii Ve Medresesi"Diyanet İslam Ansiklopedisi(Dia),C:2,S.328-329,İstanbul.
- Esemenli, D. (1990).Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Evliya Çelebi (1999). Günümüz Türkçeşiliyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt:2,Kitap:1 (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman)Yapı Kredi Yayınları,İstanbul.
- Fleischer, A. ve Felsenstein, D. 2000. Support for rural tourism. *Annals of Tourism Research*, 27(4): 1007–1024.
- Hong, S. K., Kim, J. H., Jang, H., & Lee, S. (2006). The roles of categorization, affective image and constraints on destination choice: An application of the NMNL model. *Tourism Management*, 27(5), 750-761.
- Kim, H. J., & Chen, M. H. (2006). Tourism expansion and economic development: The case of Taiwan. *Tourism management*, 27(5), 925-933.
- Kuban, D. (2008).Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı,2.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Küçükergin, F. N., Özekici, Y. K.ve Hassan, A. (2017). Thana Tourism, Acının Vücut Bulduğu Noktalar: 15 Temmuz Kalkışması. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4 (Special Issue 1), 169-183
- McKinnon, R. I. (1964). Foreign exchange constraints in economic development and efficient aid allocation. *The Economic Journal*, 74(294), 388-409.

- North, D. C. 1955. Location theory and regional economic growth. *The Journal of Political Economy*, 63(3): 243–258
- Öz, M. (2009). “Sinop”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Dia), C:37, S.252-256, İstanbul.
- Prebensen, N. K. (2007). Exploring tourists' images of a distant destination. *Tourism management*, 28(3), 747-756.
- Sevgen, N. (1959). *Anadolu Kaleleri*, C:1, Doğu Yayınları, Ankara.
- Sinop Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü, ”Sinop Tarihini Öğreniyor”, www.sinoparge.meb.gov.tr (erişim tarihi:10.07.2018)
- Sözen, M. (1970), *Anadolu Medreseleri*, C:1, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Telfer, D. J. 2002. Tourism and regional development issues. In: TELFER, D. J. and SHARPLEY, R. (Eds.) *Tourism and Development: Concepts and Issues*, 112–148. Toronto: Channel View.
- Top, M. (2002).”Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrab”, *Türkler Ansiklopedisi*, C:6, S.128-146, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Tuncer, O. C. (1992). *Anadolu Kümbetleri Beylikler Ve Osmanlı Dönemi*, C:3, Ankara.
- Vystoupil, J., Šauer, M., & Repík, O. (2017). Quantitative Analysis of Tourism Potential in the Czech Republic. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65(3), 1085-1098.
- Weaver, D. B. 1998. Peripheries of the periphery. *Annals of Tourism Research*, 25(2): 292–313.

SİNOP KIYILARINDA GİZİL BİR KÜLTÜR TURİZMİ ALANI: GEBELİT

Alpay TIRIL *

Öz

Sinop-Ayancık kıyı şeridinde, Ayancık ilçe sınırlarında bulunan Tarakçı köyünün Gebelit mahallesi, aynı adı taşıyan çayın kıyısında kurulu küçük bir kıyı yerleşimidir. Toplam nüfusu 211 olan Tarakçı'nın beş mahallesinden biri olan Gebelit, ekonomisi küçük ölçekli tarım ve balıkçılığa dayanan bir mahalle olmakla birlikte, deniz kıyısındaki küçük bir balık restoranı ile iç turizme yerel ölçekte ve sınırlı olarak hizmet vermektedir. Deniz kıyısında, gününbirlik turistik kullanımlarla yerel ölçekte küçük bir turizm destinasyonu sayılabilecek mahalle, bir balıkçı köyünde Osmanlı'nın son dönemini yansıtabilecek kültürel mirasa da sahip olmakla birlikte bu miras hiç değerlendirilmemiştir. Yeni caminin yapılmasından sonra terk edilmiş, Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nca 2015 yılında tescillenmiş eski cami ile bu caminin bahçesinde bulunan mezar taşları kâğıt üzerinde korunmakta, fiili bir koruma ve iyileştirme çalışması bulunmamaktadır. Mermer mezar taşlarından bazıları nitelikli işlemeleriyle dikkat çekmektedir. Osmanlı'nın son dönemine ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait, yine aynı tarihte tescillenmiş bu mezar taşları estetik açıdan dikkat çekici eserlerdir. Cami ve mezarlık yanından geçen dere zaman zaman sel baskınlarına neden olduğundan arazinin bu bölümünde doğal topografya bozulmuş ve sel önleme çalışmaları tarihsel dokuya uygun olmayan bir biçimde yapılmıştır. Mahalledeki bir diğer kültür varlığı, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki ekonomik ilişkilere ışık tutabilecek, yine 2015 yılında tescil edilmiş eski Düyun-ı Umumiye binasıdır. Köy sınırlarında, erken tunç çağına tarihlenen bir höyüğün bulunması da, bu bölgenin tarih boyunca önemli bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Bildiride, Sinop kıyılarında, yerel ölçekte gastronomi alanında hizmet veren Gebelit'in gizil turizm potansiyeli gündeme getirilerek yerleşimin kültür turizmi öncelikli ve koruma-kullanma dengesinin gözetildiği, sürdürülebilir bir turizm destinasyonu olabilirliği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarakçı Köyü, Gebelit Mahallesi, Osmanlı Mezar Taşları.

A Latent Cultural Tourism Area in Sinop Shores: Gebelit

Abstract

Gebelit neighborhood of Tarakçı village, located on the shores of Sinop-Ayancık coast, on the border of Ayancık district, is a small coastal settlement built on the banks of the stream with the same name. Gebelit with a total population of 211 is one of the five neighborhoods of Tarakçı village. The local economy is based on small-scale agriculture and fishery, while a small fish restaurant by the sea and domestic tourism are also served locally and limitedly. The settlement that can be considered as a small tourism destination on the seaside, with daily tourist attractions has an important cultural heritage which is not noticed. This small fishery settlement reflects the late term of Ottoman State with some ruins and gravestones. The old mosque was abandoned after the construction of the new mosque, but it is registered as a cultural heritage in 2015. There is a small cemetery in the garden of mosque that some gravestones are noticed in the

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, alpaytiril@yahoo.com

context of art history. A stream passes near by the mosque and the cemetery. This stream sometimes causes flood. The natural topography was nearly distorted due to floods.

Another cultural heritage in the neighborhood is the remains of an old building that can shed light on the economic relations of the late period of Ottoman State. These remains, which were registered in 2015, are the remnants of the former Düyun-ı Umumiye building. There is also a mound dated to the early Bronze Age in the neighborhood. This mound also shows that the region is an important settlement area throughout history. The cultural heritage of Gebelit isn't known even in Sinop. it is only known as a gastronomic center famous with fish meals. In this paper, Gebelit will be evaluated as cultural heritage center and local touristic center with a sustainable understanding.

Keywords: Tarakçı Village, Gebelit Neighborhood, Ottoman Gravestones.

Giriş

Sinop il merkezini Ayancık ilçesine bağlayan yaklaşık altmış kilometre uzunluğundaki karayolu, Karadeniz'e paralel olarak yer yer deniz kıyısından geçen, yer yer ise denizden uzaklaşan güzergâhıyla bölgenin doğal güzelliklerine sahip kırsal peyzajlar içinden geçmektedir. Yol boyunca çeltik tarlaları, sazlıkların ve longoz parçalarından oluşan küçük sulak alanlar, sonbaharda yeşilden sarıya dönen renk tonlarıyla görsel şölen sunan yaprak döken ağaçlardan oluşan ormanlar ve küçük köyler bulunur. Yöre, kırsal Karadeniz peyzajlarının insan ruhuna dinginlik veren görüntülerini barındırmaktadır. Baharda kıyıları yer yer sarı süsenlerle süslenen, mandaların çamura bulandığı sulak alanlarla iç içe girmiş orman koridorları ve kırsal yerleşimler arasında uzanan güzergâh üzerindeki yol boyunca; doğal yaşamı deneyimleme, denize girme, piknik yapma gibi rekreasyonel aktivitelere imkân veren küçük mola ve günübirlik kullanım alanları bulunmaktadır. Bunlardan biri, Sinop-Ayancık karayolunun kırkinci kilometresinde, Erfelek ilçe sınırlarından çıkıp Ayancık ilçe sınırlarına girdikten sonraki ilk köy olan Tarakçı'nın deniz kıyısındaki bir mahallesi olan Gebelit'tir. Gebelit, devlet karayolunun hemen kenarında olmasına rağmen, deniz kıyısındaki bir balık restoranı nedeniyle bilinmesi dışında farkına varılmadığını düşündüğümüz, ancak turizm açısından potansiyelinin yüksek olduğunu düşündüğümüz bir mahalledir. Bu öneminin sadece deniz kıyısında bulunan ve yerel ölçekte gastronomi hizmeti vermesiyle sınırlı olmadığı düşünce, bu alanın ele alınmasına neden olmuştur. Gebelit, küçük ve yerleşim yoğunluğu düşük bir mahalle olmakla birlikte, yöredeki geç Osmanlı dönemimin kırsal kıyı yerleşimi karakteristiğini, yakın çevresindeki kıyı morfolojisinden farklı yapısı ile birleştirerek ayrıcalıklı hale gelmektedir. Morfolojik yapısının avantajları, mahallede geç Osmanlı döneminin hızla tahrip olan kültürel mirası ile birlikte ele alındığında, Gebelit'in turizm çekiciliklerinin artırılması mümkündür. Terkedilerek büyük ölçüde tahrip olmuş eski cami ve Düyun-u Umumiye binası yanında, sayıca az, ancak plastik değeri yüksek Osmanlıca mezar taşlarının bulunduğu küçük mezarlık, küçük delta ovasının kültürel turizmi alt yapısı için gerekli çekirdek mekânları sunmaktadır. Gebelit'in gizil turizm potansiyeline dikkat çekilmesi ve mahalledeki küçük yapı kalıntılarından hareketle, Sinop-Ayancık kıyıları ve kıyıda Erfelek'e uzanan dağların oluşturduğu bölgenin somut ve somut olmayan kültürel birikiminin ziyaretçilere sunulacağı bir kültür turizmi destinasyonuna dönüştürülebilme olasılığını tartışmaya açma düşüncesiyle bu makale hazırlanmıştır.

Makalede, kültür turizmi hakkında kısa bir bilgilendirmenin yapılması ve turizm literatüründe hakkında pek bilgi bulunmayan yörenin tanıtımı ve genel özelliklerinin özetlenmesinden

sonra mahallenin kültürel mirası hakkında kısa bilgi verilerek genel bir değerlendirme yapılmış, son olarak da destinasyon geliştirme önerileri getirilmiştir.

1. Kültür Turizmi

İnsanı inceleyen bir bilim dalı olan antropolojinin iki temel araştırma alanından biri insanın fizikî ya da biyolojik varlığı iken diğeri kültürdür (Beals ve Hoijer, 1991:9). Antropoloji, insanın her iki yönünün de yalnızca bugününü değil, ortaya çıkışlarından itibaren geçirdikleri değişimleri de içerir.

Her ikisi de dilimize sonradan giren kavramlar olan kültür ve medeniyet, bazı disiplinlerde ayrı kavramlar olarak ele alınırken, ana konusunu kültürün oluşturduğu sosyal antropoloji disiplininde bu kavramlar arasında fark gözetilmemektedir. Ancak bu kavramları ülkemizin düşünsel yaşamına kazandıran Ziya Gökalp, kültür kavramını millî, medeniyet kavramını ise evrensel kavramlar olarak kabul etmiş ve görüşlerini bu ikilik üzerinden geliştirmiştir (Çelik, 2006:47). Bu metinde kültür turizmi, turizm yazınında kabul edildiği gibi, antropolojinin konu edindiği kültür kavramı bağlamında ele alınmıştır.

Kültür kavramı birçok şekilde tanımlanmış olup farklı disiplinler tarafından değişik şekillerde ele alınabilmektedir. Türk Dil Kurumu (2018) kültürü, “*tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü*” olarak tanımlamaktadır. Kültür bilimci Tylor’un 1871 yılındaki yaptığı tanımı esas alarak kültürü, “*bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği/kazandığı bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütünü*” olarak tanımlayan Güvenç (2016:129), kültürün özelliklerini aşağıdaki ana başlıklar altında aktarmaktadır:

- Kültür öğrenilir,
- Kültür tarihidir ve süreklidir,
- Kültür toplumsaldır,
- Kültür ideal ya da idealleştirilmiş kurallar bütünüdür,
- Kültür ihtiyaçları karşılayıcı ve doyum sağlayıcıdır,
- Kültür değişir,
- Kültür bütünleştiricidir,
- Kültür bir soyutlamadır,

Tarihi ve sürekli bir olgu olan kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması, kültür kavramının miras kavramı ile birlikte anılmasına neden olmuştur. Türk Dil Kurumu (2018) tarafından anlamlarından biri, “bir neslin kendinden sonra gelen nesle bıraktığı şey” olarak verilen miras, sınırları belirsiz ve tartışmalı bir kavram olarak görülmektedir. Turizm bağlamında ele alındığında önceleri sadece arkeolojik, tarihsel ve kültürel geçmişin somut miras alanlarını ifade ederken, daha sonra, önemli doğal alanları ve insanlığın somut olmayan kültürel mirasını da içine alacak biçimde genişlemiştir (Kozak vd., 2015:40). Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı’na göre, kültürel miras bir toplumun üyelerine ortak geçmişlerini anlatan, aralarındaki dayanışma ve birlik duygularını güçlendiren bir hazinedir ve insanların tarih boyunca biriktirdikleri deneyimlerin ve geleneklerin devamlılığını, geleceğin doğru kurulmasını sağlar (ÇEKÜL, 2018).

Kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması, bir anlamda sürekliliği günümüz dünyasının önemli sorunlarından biridir. Endüstri kapitalizminin gelişmesi ve ardından gelen bilişim

çağıyla birlikte küresel ölçekte kültürel dönüşümün hızlandığı günümüzde geleneksel ve eski olanın korunması büyük bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ele alınan olgulardan biri de kültür turizmidir. Pekin'in (2011:13), kültürel mirası sürdürülebilir kılmada tek araç olarak gördüğü kültür turizmi, Usta (2014:12) tarafından, "*değişik kültürleri ve kültür eserlerini (tarihsel anıtlar, savaş alanları, müzeler, ören yerleri vb) görmek için yapılan seyahatlerin oluşturduğu bir turizm çeşidi*" olarak tanımlanmaktadır.

Kültür turizmini daha geniş bir perspektifte ele alarak, "*doğal ve tarihsel kültür varlıklarını, kültürel etkinlikleri ve güncel sanat eserlerini, kültür sanayilerinin sonuçlarını, bazı sosyo-ekonomik olguları turistik bir ürün biçiminde gezginlerin hizmetine sunan bir turizm anlayışı*" olarak tanımlayan Pekin (2011: 151), bu turizm türünün yalnızca tarihsel olanı değil, günceli de kapsadığını vurgulamaktadır.

Emekli (2006:56), özellikle gelişmiş ülkelerin 1980'lerden sonra kültür turizmine ağırlık verdiklerini, her yerin kendine özgü bir geçmişi ve kültürel kimliği olmasından hareketle en önemli turizm türünün ya da turistik ürün bileşeninin kültür turizmi olacağını aktarmaktadır. Türkiye'de de kültür turlarına olan ilginin arttığı görülmektedir. Bazı Anadolu kentlerinde yerli turistlerin kültür turlarına olan ilgisinin artması dikkat çekici ve sevindirici bir gelişmedir (Pekin, 2011:98).

Kültür turizmi, sadece kentlerle sınırlı olmayıp, kırsal bölgeleri de içine alan geniş bir coğrafi yayılıma sahiptir. Bu yönüyle de kırsal kalkınmanın önemli araçlarından biri olarak görülmektedir. Kültür turizmi kapsamında, sadece kentsel alanlarda değil, aynı zamanda kırsal alanlarda artan bir şekilde kültürel tüketim alanları meydana getirilmektedir. Özellikle iç bölgelerde ve sahil dışında yer alan illerimizde turizmin asli unsurunu bu alanlar oluşturmaktadır (Alaeddinoğlu ve Yıldız, 2011:28).

2. Gebelit'in Kültür Turizmi Potansiyeli ve Geliştirme Olanakları

Gebelit, Sinop ilinin Ayancık ilçesinin Tarakçı köyüne bağlı bir mahalledir. Batısında Kastamonu, güneyinde Çorum, güneydoğu ve doğusunda Samsun illeriyle komşu olan Sinop ilinin kuzeyi Karadeniz'e dayanır (Şekil 1). İlin en büyük yerleşimi ve idari merkezi olan Sinop kenti, Anadolu'nun kuzey kıyılarında kurulu kadim liman ve ticaret kentleri içinde, coğrafi konumu, tarihsel geçmişi ve önemi bakımından önde gelen merkezlerden biri olmakla birlikte, sonraki dönemlerde bu önemini kaybetmiştir.

Sinop ili, 5.862 km²'lik yüzölçümüyle Türkiye yüzölçümünün % 0,8'ini kaplamaktadır. İlin % 74,3'ü dağlıktır (Sinop Valiliği, 2018). 2017 yılı itibarıyla adrese dayalı nüfus verileri esas alındığında il nüfusu 207.427 kişidir (TUİK, 2018).

Merkez ilçe yanında, Ayancık, Boyabat, Dikmen, Durağan, Erfelek, Gerze, Saraydüzü ve Türkeli olmak üzere dokuz ilçesi bulunan (Sinop Valiliği, 2018) ilin toprakları, Kuzey Anadolu dağ sırası tarafından doğu-batı doğrultusunda ikiye bölünmüştür. Bu fiziksel bölünmüşlük kültürel olarak da kendini hissettirir. Dağ sırasının güneyinde bulunan Boyabat, Durağan ve Saraydüzü ilçeleri karasal iklimin hüküm sürdüğü Anadolu coğrafyasının bir devamı olarak görülebilir. Yörenin kültürel aidiyeti de coğrafi bağlılığı içinde değerlendirilebilir.

Sinop'un ilçelerinden biri olan Ayancık, 866 km² yüzölçümüne sahiptir. İlin batısında bulunan ilçenin kuzeyini Karadeniz kıyıları oluşturmaktadır. Batısında Türkeli ilçesi, güneyinde Boyabat ilçesi ile Kastamonu'nun Hanönü ilçesi ve doğusunda Erfelek ilçesi vardır. 71 köyü olan

ilçenin merkezi Ayancık çayı vadisinde kurulmuş bir kıyı yerleşimidir (Şekil 2). Zengin bir kültürel geçmişe sahip olan ilçenin önemli somut olmayan kültürel mirasları arasında keten dokumacılığı, sepetçilik, atma türküler ve maniler sayılabilir. Büyük ölçüde dağlık arazide bulunan ve yoğun bir orman örtüsüne sahip olan ilçede, başta orman ürünlerinin işlenmesi, tarımsal üretim ve balıkçılık geleneği olmak üzere, coğrafi yapının ve tarihsel geçmişin beslediği köklü bir kültürel birikim vardır.

Şekil 1: Sinop İli Konum Haritası.

Şekil 2: Ayancık İlçe Haritası.

İlçe tarihinde yer alan önemli bir kuruluş, Türk-Belçika ortaklığıyla 1929 yılında kurulan Zindan ve Çangal Ormanları Anonim Şirketi'dir. 1926 yılında imzalanan elli yıl süreli sözleşme uyarınca Ayancık'ın zengin ormanlarını işletmek üzere kurulan ve kısaca ZİNGAL olarak anılan işletme ilçeye hem ekonomik hem de sosyal olarak büyük kazanımlar sağlamıştır. Ancak ormanları aşırı tüketmesi nedeniyle elli yıllık süresinin dolması beklenmeden sözleşme 1945 yılında tek taraflı feshedilmiş ve işletme devletleştirilmiştir (Kaya ve Yılmaz, 2018:170-171).

Tarakçı köyü, Ayancık ilçesinin doğusunda, Erfelek ilçesi ile sınırında bulunmaktadır (Şekil 2). Sinop il merkezine uzaklığı yaklaşık kırk kilometre, Ayancık ilçe merkezine uzaklığı yaklaşık yirmi kilometredir. Köyün nüfusu adrese dayalı nüfus kayıt sistemi verilerine göre 211'dir (TÜİK, 2018). Son on yıllık nüfus verileri incelendiğinde köy nüfusunun azaldığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Tarakçı köyünün 2007-2017 yılları arasındaki nüfusu (TÜİK, 2018).

Yıl	Nüfus
2007	303
2008	302
2009	278
2010	245
2011	237
2012	222
2013	214
2014	227
2015	214
2016	217
2017	211

Aynı adı taşıyan bir çayın ağzında bulunan Gebelit, Tarakçı köyünün beş mahallesinden biridir. Yöreye özgü bir biçimde dağınık olan yerleşim, günümüzde büyük ölçüde Sinop-Ayancık karayolunun güneyindedir.

Sinop İl Özel İdaresi tarafından hazırlanan bir haritada Gebelit adı ile birlikte “Yalı” adı geçmekle (Şekil 2) birlikte bu ad kamuoyu tarafından bilinmemekte ve kullanılmamaktadır. Türkçe olmayan Gebelit adının yörede yaşamış gayrimüslim topluluklardan birinin dilinden kalan bir kelime olabileceği düşünülmektedir.

Mahalle, Gebelit çayının deltası sayılabilecek bir düzlükte kurulmuştur (Şekil 3). Mahallenin yol ile deniz arasındaki bölümünün üzerinde bulunduğu kıyı düzlüğü, çevredeki topografyadan farklılık gösteren küçük bir kıyı ovası görünümündedir. Bu bölümün kıyılarındaki yüksek kıyılara göre alçak kıyı özelliği göstermesi nedeniyle morfolojik olarak çevresinden ayrılır. Gebelit çayı, yöredeki diğer dere ve çayların aksine geniş bir ağız yaparak balıkçı tekneleri için korunaklı bir doğal barınak işlevi görmektedir (Şekil 4). Bu özellikleriyle mahalle, bölgenin coğrafi olarak avantajlı bir noktasında bulunmaktadır. Ancak Gebelit çayı son yıllarda birçok defa şiddetli yağışlarla taşarak çevresine zarar vermiştir. Kış aylarında yaşanan şiddetli yağışlar ve seller, yerleşimde ve kıyı bölgesinde zararlara neden olmaktadır. Çayın taşması ve sel baskınlarında, çayın üzerindeki karayolu köprüsünün, çay tarafından taşınan ağaç ve dal parçaları ile tıkanmasının etkili olduğu düşünülmektedir. 28 Temmuz 2013 tarihinde aşırı yağışlar nedeniyle köprü çökmüş, Sinop-Ayancık karayolu ulaşımına kapanmış, çayın ağzında bağlı teknelerden karaya oturanlar ve denize sürüklenenler olmuştur. Bu sellerden sonra yıkılan köprü yenilenmiş, çayın yatağı ıslah edilerek gerekli genişletme ve drenaj çalışmaları yapılmıştır. Ancak sıklıkla yaşanan seller ve çay yatağında yapılan çalışmalar doğal arazinin doğal topografyasına kısmen zarar vermiştir. Şiddetli yağış ve sellerden zarar gören sadece doğal yapı olmayıp, kültür varlıkları da olumsuz etkilenmektedir.

Şekil 3: Gebelit çayının oluşturduğu delta
(Fotoğraf: Alpay TIRIL, Haziran 2007).

Şekil 4: Gebelit çayının geniş ağzı, balıkçı tekneleri için doğal bir barınaktır.
(Fotoğraf: Alpay TIRIL, Haziran 2007).

Gebelit kıyıları taşlık olup denize girmeye elverişli değildir (Şekil 5). Kıyının taşlık olması yanında açık denize bakması nedeniyle yüzmeye bilmeyenler açısından güvenli değildir. Mahallenin düzlük bölümünün önündeki taşlık kıyı, doğu yönünde yerini yüksek kıyıya bırakmaktadır (Şekil 6). Kıyı bölgesine açılan geniş ağızlı bir çayın varlığı nedeniyle, taşınan sedimentin denize girme bağlamında su kalitesini olumsuz etkileyebileceği düşünülebilir. Çayın taşıdığı

alüvyonlar yağmur sonrasında denizde bulanıklığa neden olmaktadır. Daha az oranda olmakla birlikte yaz aylarında da sediment taşınması olasıdır.

Şekil 5: Gebelit kıyıları
(Fotoğraf: Alpay TIRIL, Mart 2014).

Şekil 6: Yüksek kıyı özelliği gösteren çevre kıyıları
(Fotoğraf: Alpay TIRIL, Mart 2014).

Köyde bulunan ve ilk tunç çağına (MÖ dördüncü binyıl sonları) tarihlenen höyük, Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 28.06.1988 tarihli ve 99 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil edilmiştir. Kıyıdan 500 m kadar uzakta, denize hâkim bir sırt üzerinde bulunan höyük iki tepeden oluşmaktadır. Yüksekliği 4-5 m kadar olan höyük, tarım faaliyetleri ve kaçak kazılar nedeniyle tahrip olmuştur. Erken tunç çağına tarihlenen höyükte, kum ve saman katkılı hamurdan el yapımı, kırmızı ve kahverengi astarlı, ačkılı seramik parçaları ele geçirilmiştir. Yüzeydeki ahşap izli sıva parçalarında da dal-örgü evlerin varlığı anlaşılmaktadır (Türkiye Kültür Portalı, 2014).

Gebelit, ekonomisi küçük ölçekli tarıma ve daha çok balıkçılığa dayanan bir mahalledir. Deniz kıyısındaki küçük bir balık restoranı yerel ölçekte hizmet veren, köy için önemli bir işletmedir. Sinop ve Ayancık'tan balık yemeye gelenlerce mahallenin tanınmasında en büyük etken bu küçük işletmedir. Taze ve ucuz balık çeşitleri sunumuyla talep gören işletme, fiziki yapı ve olanaklarıyla salaş bir görünümündedir. 2000'li yılların başlarında, Kızılderili konseptiyle hizmet veren işletme, yöresel kültürle ve çevresindeki kültürel mirasla harmanlanarak otantik bir kimlik kazandığında çekim gücünün artacağı düşünülmektedir.

Balık restoranı nedeniyle il ve ilçe merkezinden gününbirlik kullanıma yönelik bir talep olan Gebelit, ilk etapta kültür turizmine altlık olabilecek diğer kaynaklar kullanılarak gününbirlik kullanımın geliştirilebileceği, uzun vadede tarım turizmi aracılığıyla kırsal konaklama alternatiflerinin geliştirilebileceği bir yolu boyu destinasyonu olarak düşünülebilir.

Balık restoranı nedeniyle yerel bilinirliği ve kısıtlı kullanımı olan Gebelit'in peyzaj özellikleri turizm bağlamında değerlendirildiğinde aşağıdaki avantajları taşıdığı söylenebilir:

- Avantajlı ve korunaklı konumu: Sinop-Ayancık arasında, ana karayolu kenarında, deniz ve çay kıyısında bulunan Gebelit, kıyı bölümünün düzlük olması nedeniyle coğrafi avantajlara sahiptir. Çay ağzının balıkçı teknelerinin demirlemesine uygunluğu da bu avantajı artırmaktadır (Şekil 7).
- Doğal peyzaj güzelliği: Sinop-Ayancık arasındaki etkileyici kıyı peyzajının özgün bir bölümünü oluşturur.
- Balıkçılık potansiyeli: Gebelit çayı, Tarakçı köyünün balıkçı barmağı olarak kullanılmakta olup yörede balıkçılık önemli bir ekonomik etkinliktir.

- Tarım potansiyeli: Tarım turizmine elverişli bir düzlük ve ardındaki tepeler gelecekte bu amaçla kullanılabilir.
- Arkeolojik miras: Erken tunç çağı höyüğünün varlığı alanın kültürel miras turizmi için büyük bir avantajdır.
- Geç Osmanlı kıyı yerleşimi kalıntıları: Bu makalenin çıkış noktası olan Türk-İslâm kültürel kalıntıları, Gebelit'in en ihmal edilen ve yok olmaya bırakılan kültürel mirasıdır. Çevresindeki mezarlıkla bir bütün olarak ele alınması gereken terkedilmiş eski cami ve yıkılmaya terk edilen eski Düyun-u Umumiye binası bu mirasın genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Şekil 7: Gebelit kıyı kesiminin havadan görünümü. Kırmızı çatılı yapı balık restoranıdır. (<https://www.facebook.com/1417777225134230/photos/a.1474273346151284/1797141690531113/?type=3&theater>).

Gebelit'in kültür turizmi potansiyelini artıracak unsurlardan ilki tunç çağı höyüğüdür. Kıydan 500 m kadar içeride olan bu höyük yanında, Türk-İslâm kültürünün kaynakları olan yapılar önemlidir. Bunlar;

- Terkedilerek yıkılmaya bırakılmış eski cami,
- Cami bahçesinde mezarlık ve burada bulunan plastik değeri yüksek birkaç mezar taşı,
- Düyun-u Umumiye idare binası olan binadır.

Şimdiye kadar herhangi bir bilimsel çalışmaya konu olmamış ve alan yazınına girmemiş bu yapılarla ilgili eldeki tek bilgi tescil fişlerindeki bilgilerdir.

Gebelit Eski Camii, Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 22.01.2015 tarihli toplantısında alınan 2315 sayılı kararla koruma altına alınmıştır:

“Sinop İli, Ayancık İlçesi, Tarakçı Köyü, Gebelit Mahallesi, 162 ada, 1 parselde bulunan Gebelit Eski Camii ve Haziresinin 2863 sayılı yasa kapsamında korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmesine, Camii'nin yapı grubunun I. grup yapı olarak belirlenmesine, Gebelit Eski Cami ve Haziresi ile 157 ada 8 parseldeki mezar taşlarının korunma alanının kararımız eki 1/1000 ölçekli haritada çizildiği şekli ile belirlenmesine, korunma alanı içerisinde yapılacak her türlü inşai ve fiziki uygulama öncesi Kurulumuzdan izin alınması gerektiğine karar verildi.”

Mezarlıktaki iki adet mezar taşı, Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 22.01.2015 tarihli toplantısında alınan 2316 sayılı kararla koruma altına alınmıştır:

“Sinop İli, Ayancık İlçesi, Tarakçı Köyü, Gebelit Mahallesi, özel mülkiyet ait, 157 ada, 8 parselde bulunan Osmanlı Dönemi'ne ait M. 1909 (H. 1327-1328) tarihli Ayşe Hanım'ın ve M. 1925 (H.1343-1344) tarihli Numan Ağa'nın mezar taşlarının ayak taşları ile birlikte 2863 sayılı yasa kapsamında korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmesine karar verildi.”

Düyun-u Umumiye Binası, Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 22.01.2015 tarihli toplantısında alınan 2317 sayılı kararla koruma altına alınmıştır:

“Sinop İli, Ayancık İlçesi, Tarakçı Köyü, Gebelit Mevkii, özel mülkiyete ait 157 ada, 3 parselde bulunan Düyun-u Umumiye İdare Binası olarak kullanıldığı belirtilen yapının 2863 sayılı yasa kapsamında korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmesine, koruma grubunun I. grup yapı olarak belirlenmesine, korunma alanının kararımız eki 1/1000 ölçekli haritada çizildiği şekli ile kabul edilmesine, korunma alanı içerisinde yapılacak her türlü uygulama öncesi Kurulumuzdan izin alınması gerektiğine, restorasyona yönelik konuların görüşülebilmesi için yapıya ilişkin rölöve, restorasyon ve restitüsyon projelerinin Kurulumuza sunulması gerektiğine karar verildi.”

Tamamı özel mülkiyete ait olan bu yapılar ve mezarlıklarla ilgili yazın bilgisi bulunmamaktadır. Terkedilmiş ve yıkılmaya bırakılmış caminin (Şekil 8) kitabesi henüz üzerindedir (Şekil 9). Sonradan eklenen briketten son cemaat mahallinin içinde kalan kitabenin transkripsiyonu tarafımızca yapılmıştır (Şekil 10).

Şekil 8: Gebelit Eski Camii
(Fotoğraf: Alpay TIRIL, Mart 2014).

Şekil 9: Gebelit Eski Camii Kitabesi
(Fotoğraf: Alpay TIRIL, Mart 2014).

Uzunogluzade Hacı Osman Ağanın oğlu	اوزون اغلو زاده حاجی عثمان عغانك اغلو
Çolak Osman Ağa mücerred kıldı bu camii şerif-i bina	چولاق عثمان اغا مجرد قیلدی بو جامع شریفی بنا
Eyle rahmet sahib'ül hayrat ervahına yar bina	ایله رحمت صاحب الحیرت ارواحنی یار بنا
Yarab rûz-ı mahşerde şifai ola çün Mustafa	یا رب روز محشرده شفعی اله چون مصطفی
1289	۱۲۸۹

Şekil 10: Gebelit Eski Camii Kitabesi ve Transkripsiyonu.

Caminin Hicri 1289 tarihi, Miladi 1872/1873 yıllarında yapıldığını göstermektedir. Haziresindeki mezar taşları ise kısmen tahrip olmuştur. Hazirenin tamamı ve taşlardan ikisi (Şekil 11) “korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı” olarak tescil edilmiştir. Bu taşlardan estetik açıdan en dikkat çeken, Hicri 1327 ve Rumi 1325 olmak üzere iki tarih taşıyan “*Şükrüzade Numan Beyin zevcesi Uzunoğlu İbrahim’in kerimesi Ayşe*”ye ait mezardır (Şekil 11)

Şekil 11: *Gebelit Eski Camii Haziresinden bir mezar*
(Fotoğraf: Alpay TIRIL, Mart 2014).

Denize çok yakın konumda bulunan, alt katı taş, üst katı ahşap olmak üzere iki katlı olduğu anlaşılan Düyun-u Umumiye İdare Binası, büyük ölçüde tahrip olmuştur. Alanı 2007 yılında ziyaret ettiğimizde taş duvar örgüsü sağlam, ahşap üst katı ve çatısı yerinde olan bina geçen yıllarda duvar kalıntılarından başka bir şey kalmayan yıkıntıya dönmüştür (Şekil 12).

Şekil 12: *Gebelit Düyun-u Umumiye İdare Binasının 2007 ve 2014 yıllarındaki durumları*
(Fotoğraflar: Alpay TIRIL).

Sonuç

Sinop ili Ayancık ilçesi Tarakçı köyüne bağlı olan Gebelit mahallesi, Gebelit çayı ile Karadeniz'in kıyısında kurulmuş, tarihi erken tunç çağlarına kadar uzanan bir yerleşimdir. Çevredeki topografyadan farklı özellikleriyle avantajlı bir yerleşim olarak gördüğümüz Gebelit, eski camisi ve haziresi yanında, tarihi bir başka binaya daha ev sahipliği yapmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, dönemin önemli uluslararası kurumlarından olan Düyun-u Umumiye'ye ait bir bina bulunduracak ekonomik üretime sahip bir merkez olduğu anlaşılan Gebelit, tarımsal potansiyeli yüksek bir doğal peyzaj üzerinde olup, bütün bunların akılcı bir biçimde kombine edilmesiyle butik bir kültür turizmi destinasyonuna dönüştürülebilir. Bunun için önerimiz, sadece kırsal mimari unsurların kullanılmasıyla yetinilmesi değil, Ayancık-Erfelek yöresine ait somut olmayan kültürel mirasın da derlenip sergileneceği bir bellek mekânına dönüştürülmesidir. Terkedilmiş tarihi cami ve Düyun-u Umumiye binaları, bu kullanımın çekirdek mekânları olabilir. Erken tunç çağından günümüze uzanan ve muhtemelen kesintisiz yaşanılan bölge, beş bin seneyi aşkın kültürel birikimini sergileyen bir kültürel çekim merkezi, tarımsal üretim ve yerel gastronomik unsurlarla destekleyen bir turizm destinasyonu olabilir. Ancak bunu yaparken, rant merkezli, alanın doğal dokusunu bozacak her türlü girişimden kaçınılmalı; bir kırsal kalkınma örneği olarak yerel dinamiklere dayanılmalıdır.

Kaynaklar

- Alaeddinoğlu, F. ve Yıldız, M. Z. (2011). Türkiye'de kültür turizmi ve algılanışı. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS) Bildiri Kitabı*, Cilt 1, s. 21-33.
- Beals, R. L. ve Hoijer, H. (1991). Antropolojinin konusu ve alanı (Çev: G. Erginer). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35 (2): 9-34.
- ÇEKÜL (2018). *ÇEKÜL'ün kültürel miras anlayışı*. <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/cekulun-kulturel-miras-anlayisi> (3 Ekim 2018).
- Çelik, C. (2006). Gökalp'in bir değişim dinamiği olarak kültür-medeniyet teorisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (21): 43-63.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, kültür ve turizm: kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15: 51-59.
- Kaya, M. ve Yılmaz, C. (2018). Bir Anadolu kentinin kuruluş ve gelişmesinde sanayinin etkisi: Ayancık örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1): 167-188.
- Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2015). *Genel Turizm-İlkeler ve Kavramlar* (18. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Pekin, F. (2011). *Çözüm: Kültür Turizmi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu*, 22.01.2015 tarihli ve 2315 sayılı karar.
- Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu*, 22.01.2015 tarihli ve 2316 sayılı karar.
- Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu*, 22.01.2015 tarihli ve 2317 sayılı karar.
- Sinop Valiliği (2018). *İlimiz*. <http://www.sinop.gov.tr/> (3 Ekim 2018).
- TUİK (2018). *Temel istatistikler*. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (3 Ekim 2018).
- Türk Dil Kurumu (2018). *Güncel Türkçe Sözlük*. <http://www.tdk.gov.tr/> (21 Eylül 2018).
- Türkiye Kültür Portalı (2014). *Tarakçı (Tepecik) Höyük*. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/kulturenvanterisi/tarakci-tepecik-hoyuk> (28 Eylül 2018).
- Usta, Ö. (2014). *Turizm-Genel ve Yapısal Yaklaşım* (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- <https://www.facebook.com/1417777225134230/photos/a.1474273346151284/1797141690531113/?type=3&theater>.

TARİHİ YAPILARIN TURİSTİK AMAÇLI KULLANILMASINDA ZİYARETÇİ ALGISI: SİNOP PERVANE MEDRESESİ ÖRNEĞİ

Yağmur ÖZDERE *

Nilüfer ARSLAN **

Ali Turan BAYRAM ***

Gül ERKOL BAYRAM ****

Öz

Kültür, insanların geçmişten günümüze kadar getirdikleri birikimleridir. Bu birikimler; insanların siyasi, sosyal, ekonomik ve dini yaşantılarının birbirleriyle olan etkileşimi ile birlikte ortaya çıkmış, kimi zaman siyasi olarak otorite merkezi olan kaleleri, kimi zaman sosyalleşme mekanı olan pazar alanlarını, kimi zamanda dini bilgilerimizi geliştirmek ya da ritüellerimizi gerçekleştirmek amacıyla camiler ve medreseleri ortaya çıkarmıştır. Kültürel ve dini yapılar yaşantımızın ana mekanlarını oluşturmaktadır. Aynı zamanda kültürel değerlerimizi korumamız, benliğimize sahip çıkmamızı ve yaşatmamızı sağlamıştır. Bunlara ek olarak; Din olgusu, geçmişten günümüze kadar tüm insanların hayatında odak noktası olmuştur. İnanma ve ibadet etme isteği adına bu amaçlarla kullanılabilecek yapılar yapılmıştır. Buna en güzel örneklerden bir tanesi Sinop Pervane Medresesi'dir. Medreseler, geçmişteki kullanımlarında dini eğitim veren kurumlar olarak nitelendirilmektedir. Ancak, günümüzde bu kullanımını yitirmiştir. Şu anda kültürel benliğini yitirmemesi amacıyla el sanatları çarşısı ve kafe olarak kullanımı sürdürülmektedir. Çalışmanın amacı; turistlerin bakış açısıyla Pervane Medresesi'nin turizm amaçlı kullanımının, sosyo-kültürel etkisinin ve verimliliğinin değerlendirilmesidir. Araştırma kapsamında; Sinop merkezde Selçuklu Dönemine ait yer alan, iki eyvanlı ve açık avluya sahip Sinop Pervane Medresesi incelenecektir. Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde kamu kurumlarına, özel sektöre bazı önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Turizm, Kültür Turizmi, Pervane Medresesi, Yeniden kullanım.

Visitor Perception for Using as Historical Structures with Touristic Purposes: Sinop Pervane Madrasah Sample

Abstract

Culture is the accumulation of what people bring from day to day. These accumulation; have emerged with the interaction of people's political, social, economic and religious experiences with each other. These accumulations have led to the creation of chambers and medrescents in order to develop our religious knowledge or to perform our rituals, sometimes politically as the center of authority, sometimes as market place of socialization. These revealed cultural and religious structures constitute the main areas of our lives. At the same time, it provide to protect our cultural values, take possession of our self and to being live it.

* Lisans öğrencisi, Sinop Üniv. Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, y.ozdere@yandex.com

** Lisans öğrencisi, Sinop Üniv. Turizm İşlet. ve Otelcilik Yüksekokulu, niluferarslan78@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi Sinop Üniv. Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, alibayram@sinop.edu.tr

**** Dr. Öğr. Üyesi Sinop Üniv. Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, gulerkol@sinop.edu.tr

Additionally; The phenomenon of religion has been the focus of all people's lives from the past to the present day. Constructions that can be used for these purposes have been made on behalf of the request to believe and worship. One of the best examples of this is madrasah of Pervane of Sinop. Madrasahs are described as religious education institutions in their use in the past. However, today, this use has been lost. At present, it is being used as a craft bazaar and cafe in order not to lose its cultural identity. The purpose of this study is; the evaluation of the socio-cultural impact and productivity for tourism purposes of the use Madrasah of Pervane from the point of view of the tourists. In the scope of the research; The Madrasah of Pervane of Sinop that has Seljuk Period located in the center of Sinop province that has two iwan and open courtyard will be examined. As a result of the findings obtained from the research, some suggestions will be made to the public institutions and the private sector.

Keywords: Tourism, Cultural Tourism, Madrasah of Pervane, Reuse.

Giriş

Merak dürtüsü insanlık tarihi boyunca varlığını sürdürmüştür. Bu dürtü insanı sorgulamaya, araştırmaya, öğrenmeye itmiştir ve bilgi edindikten sonra deneyim halini almıştır. Kültür dediğimiz kavram, insanların geçmişten günümüze kadar getirdikleri birikimlerin sonucunda oluşmuştur. İnsanlar; birbirleriyle olan siyasi, sosyal, ekonomik ve dini yaşantılarını sıkı bir etkileşim halinde kültür birikimlerini de beraberinde getirmiştir. Bilgi edinme yollarını daha profesyonel hale getirmek için çeşitli mekânlar oluşturulmuştur. Bu mekanlar, kimi zaman siyasi olarak otorite merkezi olan kaleleri, kimi zaman sosyalleşme mekanı olan pazar alanlarını, kimi zamanda dini bilgilerimizi geliştirmek ya da ritüellerimizi gerçekleştirmek amacıyla camiler ve medreseleri ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkarılan kültürel ve dini yapılar yaşantımızın ana mekanlarını oluşturmuştur. Aynı zamanda kültürel değerlerimizi korumamız, benliğimize sahip çıkmamızı ve yaşatmamızı sağlamıştır. Bu bağlamda; siyasi, dini ve kültürel varlıklar olarak günümüze kadar gelen kültürel değerlerin halk tarafından korunması bir sorumluluk haline gelmiştir. Bu araştırmada, Tarihi yapıların turistik amaçlı kullanılmasında ziyaretçi algısını ölçmeyi amaçlamaktadır.

1. Alan Yazın

1.1 Tarihi Yapıların Önemi

Tarihi yapı; geçmişte yapılmış fakat günümüze kadar bozulmadan kalabilen miraslar olup; dönemdeki zamanı ve o bölgeye ait özellikleri yapılarında bulundurmaktadır. Geleceğe büyük miras olan tarihi yapılar özenle korunmalıdır. Çünkü yapıldıkları dönemlerde büyük güçlük ve zorluklarla neredeyse insan gücüyle ve zekası ile ortaya çıkmışlardır. Bu yapılar çok geniş bir anlama sahiptir. Genelde yok olmuş devletlerin, milletlerin yaşadığı dönemlerden kalan eserler ibadet yerleri, devlet binaları, çeşme, köprü vs. bunların dışında ev eşyaları süs eşyaları, dönemin paraları gibi günlük kullanımda ne varsa bu materyallerin hepsi bu kapsama girmektedir. Tarihi yapı; geçmişi öğrenerek bugünü anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yaşadığımız topraklarda birçok uygarlıklar var olmuştur. Bu uygarlıkların kalıntıları da ancak tarihi yapılarda ortaya çıkmaktadır. Ülkemizdeki bu kalıntılar müzelerimizde sergilenmektedir. Yurdumuza gelen turistlerin büyük bir kısmı müzelerimizi görmektedir. Günümüzde yapılan modern müzelerin sayısı artmıştır. Bu gelişmeyi de yurdumuzda artan turizme bağlanmaktadır. “Geçmiş, gelecek içindir” Polonya’daki bir müzenin önünde yazan bu söz müzelerin önemini açıklamaktadır. Yapılan doğa ve mekan gezileri yabancı turistler tarafından ilgi görmektedir. Turistler için çekiciliği olan bu

mekanlar ülke ekonomisine de büyük katkı sağlamaktadır. Hayranlıkla gezilen bu mekanlar, yabancı turistler için de önem taşımaktadır. Üzerinde yer aldığımız coğrafyanın özenli ve dikkatli biçimde korunması, gelecek nesillere aktarılması, orijinalliğinin bozulmadan kullanılması turizm için oldukça önemli bir husustur. Kültür öğelerinin ve ürünlerinin miras olarak kullanılmasındaki kıstaslar değişebilmektedir. Kültürel miras medeniyetleri geçmişten günümüze kadar topladıkları ve ortak olarak birleştirdikleri bir kültür hazinesidir. Bu ürünlerin ve öğelerin tercihindeki ölçütler ve ona adanan değer, dominant politik gücü temsil etmektedir (Ashworth, 1994, s. 20). Başka bir deyişle miras, bir topluluğun yansıttığı bir kültürün seçilen zamandan farklı bir zamanda değişken şekilde yorumlanabilir. Diğer kültürler ve zaman süreci içerisinde ise o kültüre atfedilen anlam bakımından değişim olabilir (Graham, 2002).

Geçmişte meydana getirilen varlıkların anlamsal açıdan ve değer açısından günümüze göre yorumlarsak, bu varlıkların ‘‘miras’’ olarak bugünün medeniyetlerinin istekleri ve gereklilikleri karşısında yeniden tasarladığını düşünülebilir. Yaşadığımız zaman diliminde miras, maddi açıdan gelir kaynağı olarak görülmekte ve turizmi desteklemekte, buna ek olarak sahip olduğu bilgi yönünden ise kültürel, sosyal ve politik bir gelir kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Graham, 2002, s.1004-1005). Mirası değerlendirme ve maddi açıdan bir gelir kaynağına çevirmenin kavram olarak şekillenmesine en uygun örnek mirasları sunma düşüncesinde saklıdır (Hall, 1997, s.3). Geçmiş zamanlara ait öğeler, bizim zamanımızda miras olarak değerlendirildiğinde, sahip olduğu bilginin bulunduğu medeniyetinde farklı medeniyetlerin üyelerine anlatılması ve bu hedefle sunulması düşüncesi de gelişir (Sack, 1992).

1.2 Tarihi Yapıların Turistik Amaçlı Kullanımı

Antolovic'e göre; Amerikalılar Avrupa'ya seyahat etmek için gitmelerinin nedeninin orada en az bir tarihi yapıyı görmek olduğunu söylemektedir. Ayrıca İngiliz turistlerin yarısını geçkin bir yüzdesi de seyahatlerinin yanı sıra bir tarihi yapıyı görmek için turistik amaçlı ziyaretler yapmaktadır (McKercher ve Cros, 2002, s.135). Tarihi yapıların turistik amaçlı kullanımlarında, turistler farklı amaçlarla katılım gösterebilmektedir. Kimi turist seyahatinde tarihi yapı ve kültürel birikim kazanmayı amaçlarken kimi ise sadece orayı gezmeyi, görmeyi ve eğlenmeyi amaçlamıştır.

Tarihi yapıların önemi; inşa edildikleri dönemden bu yana kendi dönemlerine ait mimari ve teknik yapımlarıyla günümüze kadar gelmesi amaçlanarak çağdaş zamana işlevsel yaşatılabilir meleri amaçlanmıştır. Bu yapılar, inşa edildikleri dönemde kendi tasarımları ve üretim zamanlarını da göz önünde bulundurarak, o dönemin özelliklerini benimsemiş ve bu yanı sıra her tarihi yapıya özel bir değerlendirme gözüyle bakmışlardır. Yapılan tüm bu tarihi yapıların geçmişte belli bir amaçla yapıldığı amacının yanı sıra günümüzde bu benliğini korumak mümkün olmaktadır (Yuceer, 2015).

Geçmişten günümüze belli bir uygarlıklar tarafından yapılmış olan tarihi yapı ve kalıntıları, günümüze yerleşmiş, tarihi bir kültürü ve çevremizi oluşturmuştur. Oluşan kültürel ve tarihi çevreler; eski toplumdaki insanların yaşadığı sosyo-ekonomik yapıları, yaşam felsefeleri ve estetik anlayışlarıyla birlikte bir bütün halinde bugünü anlayıp, geçmişi anlamaya, anlatmaya yardımcı olan, öğretici ve ilgi çekici mekanlardır.

Bahsedilen mekanlara en güzel örnek olan antik kentler, mirasını yaşattığı medeniyetler yok olmuş olsa bile şimdi ve gelecek kuşaklar adına yaşayan önemli bir tarihi yapı olması açısından

dan oldukça önemlidir. Eski yaşam tarzına göre pek çok alanda yaşam tarzlarımızın, geleneklerimizin, estetik ve yapım tekniklerimizin hızla gelişim gösterdiği dünyamızda, tarihi yapı mekanlarını görünce artık belirli bir şekilde üzerinde ki estetikten eski toplumların nasıl bir çevre içinde yaşadığını, mimari yapı tekniklerini, yaratıcılıkta nasıl bir yol izlediğini, anlaşılmayan ve hakkında çok az bildiğimiz yazılı bilgi olarak tarihi yapılara aktarılan yaşam biçimlerine ulaşmak mümkün olabilmektedir (Ahunbay, 1996).

Tarihi mekanlar; toplumun kendisinin ve fiziksel bir yansımasının o dönemdeki gelişen toplumsal süreçleriyle birlikte ele aldığı karşılıklı bir etkileşim halinde meydana gelmesidir. Bu mekanlar; sürekli bir etkileşim halinde olan sosyal bir olgudan ibarettir. Toplumun içerisinde yaşadığı ve değişim gösterdiği olgu, mekanın da paralel olarak sürekli bir dönüşüm içerisinde olduğunu göstermektedir. Toplumsal olarak kanıksanmış, yöre kültürünün oluşmasında ve devamlılığında, tarihi ve kültürel açıdan önem taşıyan ve fark yaratarak belirleyici olan yapılar mutlak olarak tadilat yaşamak zorundadır. Yapılar olağan kullanımını kaybetmiş olsa da, fiziki olarak dayanıklı ve kullanılabilir durumda olabilir. Fiziki olarak sağlam olan bir yapı eski kullanım yönüyle yeniden canlandırılabilir (Altınoluk, 1998).

Kendi kullanım işlevinin yanı sıra, yeniden farklı bir boyut kazandırılıp zamanı ve mekanı farklı bir bütün haline getirilen tarihi yapı, geçmişten geleceğe uzanacak bir araçtır (Cengizkan, 2006). Tarihi yapılar, geçmişten günümüze gelene kadar belli deformasyona uğramıştır. Ve bu yapıların korunması gerektiği konusunda uluslararası bir artan bilinç ve çabalara rağmen, pek çok ülkede tarihi yapı, kendi benliğinden yapının hızlı bir kentsel dönüşüme uğraması, bu mekanları tehdit altına almaktadır (Tunbridge vd., 1984).

Tablo 1. *Turistlerin, kültürel varlıklarını turistik amaçlı kullanım çeşitleri*

Kültürel Turist
Amaçlı Kültürel Turist
Kazara kültürel Turist
Tesadüfî kültürel Turist
Görölmeye değır yerleri gezen kültürel Turist

Kaynak: (McKercher ve Cros, 2002, s.140)

Tablo 1’de turistlerin kültürel varlıklarını turistik amaçlı kullanım çeşitleri verilmiştir. Bu çeşitler; kültürel, amaçlı kültürel, kazara kültürel, tesadüfî kültürel ve görölmeye değır yerleri gezen kültürel turist olmak üzere beş başlıkta olduğu görölmektedir. Kültürel turist; kültürel amaçlı ve gittiğı yer önemli olmayan sadece ziyaretleri kültür ve tarihi amaçlı turisttir. Amaçlı kültürel turist; ziyaret edeceğı yer belli ve planlı bir şekilde kültürel birikim deneyimi sağlayan turisttir. Kazara kültürel turist; yaptığı seyahat sırasında kültürel amacı olmayan ve varılacak yerin ziyareti sırasında kazara kültürel deneyim elde eden turisttir. Tesadüfî kültürel turist; seyahat etme amacı kültürel turizm olmayan tesadüfî varılacak yer deneyimi olan turisttir. Görölmeye değır yerleri gezen kültürel turist; seyahat amacı oradaki tarihi yapı ve kültürü hakkında bilgi edinmek ve önceden deneyimleri olan eğlenceye yönelik seyahat yapan turisttir (McKercher ve Cros, 2002, s.140).

1.3. Sinop Pervane Medresesi

Önemli medreselerin ortaya çıkış dönemi olarak Selçuklu dönemi büyük bir önem taşımaktadır. Anadolu'da inşa edilen pek çok anıtsal yapıların biçimleri birbirinden ayırt edici özelliklere sahiptir. Anadolu Selçuklu mimarisinde yapılan medreselerin, genellikle cepheleri ve giriş yerleri oldukça belirgin bir niteliktedir. Anadolu Selçuklularına ait medreselerin kökenleri, Selçuklu öncesi döneme ve Anadolu dışı coğrafyalarda örneklerinin olduğu bilinmektedir. Kimi araştırmacıya göre; medreselerin kökenleri Selçuklu öncesi döneme dayanmaktadır. Diğer araştırmacılara göre ise; medreseler orta Asya ve İran'da ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Bazı araştırmacılar medreselerin farklı anlamları ve sembolik özellikleri olduğunu ifade etmektedir (Andrews 1993, s.313; Ettinghausen ve Grabar 1987, s.271; Crowe 1984, s.59). Ünal'a göre; medreselerin orta Asya ve İran'da ortaya çıkmıştır ve medreselere en iyi örneğin de orta Asya ve orta Doğu'daki türbelerdir (Ünal, 1982, s.19-21).

Anadolu da medreselere en iyi örneklerden birisi de Sinop Pervane Medresesi'dir. Sinop Pervane Medresesi ilk olarak, Türkler tarafından camiye dönüştürülmüştür. Daha sonra Rumların eline geçen medrese, tekrar eski işlevine geri döndürülmüştür. Karşısında bulunan şehrin ana kilisesi yıkılmış ve yerine Alaaddin Camisi yaptırılmıştır. Pervane Medresesi, Sinop'un geri alınmasının ve kilisenin yerine cami yapılmasının şerefine bu medreseyi inşa ettirmişlerdir (Demirkaya vd., 2012, s.45). Pervane Medresesi, Anadolu'nun ilk Türk medresesi olarak kabul edilmiştir. Süleyman Pervane tarafından yaptırılmıştır. Halk arasında Alaaddin medresesi olarak bilinmektedir. Eğitim alanında önemli ev sahipliği yapmıştır (Ülkütaşır, 1976, s.120-121). Önge'ye göre; 1262 yılında yaptırılan Pervane Medresesi, Şadırvan tipinin en eski örneklerinden birisi olan ve sekiz köşeli havuzunda da şadırvan haznesi olan bir medresedir (Özyurt, 1991). Turizm açısından önemli olan Pervane Medresesi, ilk olarak 1932 yılında bulunan arkeolojik kalıntılar, burada toplanarak müze işlevini de görmüştür (Sürücü, Ak, Kılıç, 2017, s. 329).

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, Sinop Pervane Medresesi ziyaretçilerinin tarihi yapıların turistik kullanımına yönelik algılarını ölçmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Yıldız ve Asatekin (2016)'in çalışmasından yararlanılarak bir ölçek hazırlanmıştır. Araştırma kapsamında katılımcılar ile yüz yüze görüşülerek analize uygun 387 adet anket toplanmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm; katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik beş ifadeden oluşmaktadır. İkinci bölüm ise; Pervane Medresesi'nin tanımlanması, kullanım amacına ve algılanmasına yönelik sorulardan oluşmaktadır.

3. Araştırmanın Bulguları

Çalışmanın bu kısmında Sinop ilinde bulunan Anadolu Selçuklu mimarisine ait açık avlulu ve tek katlı olan Pervane Medresesi'nin günümüzde el sanatları merkezi ve çay bahçesi işlevi ile yeniden kullanımının ziyaretçi algısı üzerindeki kültürel performansı değerlendirilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Analizi

		n	%			n	%
Cinsiyet	Kadın	234	60,5	Yaş	18-25 yaş	187	48,3
	Erkek	153	39,5		26-40 yaş	107	27,6
	Toplam	387	100,0		41-60 yaş	77	19,9

Medeni Durum	Evli	162	41,9		61 yaş ve üzeri	16	4,1
	Bekar	225	58,1		Toplam	387	100,0
	Toplam	387	100,0				
Gelir	Alt Düzey	49	12,7	Eğitim	İlköğretim	33	8,5
	Orta Düzey	292	75,5		Ortaöğretim	93	24,0
	Üst Düzey	46	11,9		Yükseköğretim	239	61,8
	Toplam	387	100,0		Lisansüstü	22	5,7
					Toplam	387	100,0

Tablo 2'de, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans analizleri verilmiştir. Tablo incelendiğinde, katılımcıların % 60,5'inin kadın, % 39,5'inin ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında, %41,9'unun evli, %58,1'inin ise bekar olduğu görülmektedir. Gelir durumlarına bakıldığında; alt düzey gelirli %12,7, orta düzey gelirli %75,5, üst düzey gelirli %11,9 katılımcının olduğu görülmektedir. Yaş aralıklarının yüzdelere bakıldığında; 18-25 yaş aralığında %48,3, 26-40 yaş aralığında %27,6, 41-60 yaş aralığında %19,9, 61 ve üzeri yaş aralığında %4,1 katılımcının olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde ise; %8,5 oranında ilköğretim mezunu, %24,0 oranında ortaöğretim mezunu, %61,8 oranında yükseköğretim mezunu, %5,7 oranında lisansüstü eğitim mezunu oldukları saptanmıştır.

Tablo 3: Katılımcıların Pervane Medresesi'ni Tanımlamaya Yönelik Ortalama ve Standart Sapmaları

İfadeler	Ort.	S.S.
Yapıyı arkadaşlarıma tanımlarken Pervane Medresesi olarak tanımlıyorum.	3,52	1,241
Yapıyı arkadaşlarıma tanımlarken El Sanatları Çarşısı- Kafe olarak tanımlıyorum.	3,09	1,246

Tablo 3'te katılımcıların, Pervane Medresesi'ni tanımlamaya yönelik ortalama ve standart sapmaları verilmiştir. Ziyaretçilerin “Yapıyı arkadaşlarıma tanımlarken Pervane Medresesi olarak tanımlıyorum.” ifadesine yönelik ortalamaları 3,52, “Yapıyı arkadaşlarıma tanımlarken El Sanatları Çarşısı- Kafe olarak tanımlıyorum.” ifadesine yönelik ortalamaları 3,09 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Pervane Medresesi'ni Kullanım Amacına Yönelik Ortalama ve Standart Sapmaları

İfadeler	Ort.	S.S.
Pervane Medresesi'ni arkadaşlarımla buluşmak için kullanıyorum.	3,21	1,224
Pervane Medresesi'ni alışveriş için kullanıyorum.	3,03	2,948

Tablo 4'te, katılımcıların Pervane Medresesi kullanım amacına yönelik ortalama ve standart sapmaları verilmiştir. “Pervane Medresesi'ni arkadaşlarımla buluşmak için kullanıyorum” ifadesine yönelik katılımcıların ortalamaları 3,21 iken “Pervane Medresesi'ni alışveriş için kullanıyorum” ifadesine yönelik ortalamalarının 3,03 olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Katılımcıların Pervane Medresesi'ne Yönelik Görüşlerinin Ortalama ve Standart Sapmaları

İfadeler	Ort.	S.S.
Pervane Medresesi yöre halkı tarafından bilinen ve önem verilen yapılar arasındadır.	3,51	1,068
Pervane Medresesi bulunduğu çevre içerisinde fark edilebilir bir yapıdır.	2,92	1,077
Pervane Medresesi kent için bir sembol niteliği taşımaktadır.	3,52	1,440

Pervane Medresesi topluma aktardığı bilgiler nedeniyle önemlidir.	2,72	1,157
Yapının mimari ve sanat değeri bulunmaktadır.	3,68	,978
Pervane Medresesi'nin yaşam çizgisinde geçirdiği yapısal ve işlevsel değişiklikler yapıyı daha akılda kalıcı kılmaktadır.	3,46	,963
Pervane Medresesi tarihte birçok önemli kişi ve olaya tanıklık etmiştir.	3,52	1,053
Pervane Medresesi kente anlam ve değer kazandırmaktadır.	3,57	1,031
Pervane Medresesi geçmişten bugüne kent için önemli olmuştur.	3,63	,943
Pervane Medresesi'nde geçmiş dönemlerin izleri yapı malzemelerinden anlaşılmaktadır.	3,69	,911
Toplum açısından bir takım özellikleri ile bu yapının korunması uygundur.	3,71	,958
Yapı ulusal/yerel tarihin gelişiminde önemlidir.	3,68	,917
Yapı geçmiş dönemlerin malzeme ve yapım tekniğinin bir örneğidir.	3,78	2,168
Yapı estetik görünmektedir.	3,50	,977
Yapı bulunduğu çevreyi güzelleştirmektedir.	2,94	1,135
Yapı günlük yaşamın bir parçası olarak hayatını sürdürmektedir.	3,44	,959

Tablo 5'te ankete katılan katılımcıların Pervane Medresesi'ne yönelik görüşlerinin ortalama ve standart sapmaları incelenmiştir. Tabloya göre; en yüksek ortalamaya sahip ifade, "Yapı geçmiş dönemlerin malzeme ve yapım tekniğinin bir örneğidir" (3,78) ifadesidir. İkinci en yüksek ortalamaya sahip ifade "Toplum açısından bir takım özellikleri ile bu yapının korunması uygundur." (3,71) iken üçüncü en yüksek ortalamaya sahip ifade "Yapı ulusal/yerel tarihin gelişiminde önemlidir." (3,68) ifadesi olarak görülmektedir. Pervane Medresesi'ne yönelik en düşük ortalamaya sahip ifade "Pervane Medresesi topluma aktardığı bilgiler nedeniyle önemlidir" (2,72) ifadesi iken en düşük ikinci ortalamaya sahip ifade "Pervane Medresesi bulunduğu çevre içerisinde fark edilebilir bir yapıdır." (2,92) ve en düşük üçüncü ortalamaya sahip ifade "Yapı bulunduğu çevreyi güzelleştirmektedir." (2,94) ifadesidir.

Tablo 6: Katılımcıların Pervane Medresesi'nin Yeni Kullanımına Yönelik Görüşlerinin Ortalama ve Standart Sapmaları

İfadeler	Ort.	S.S.
Yapının yeni kullanımı halk tarafından bilinmektedir.	3,41	1,065
Yapının yeni kullanımı yapıyı yaşanabilir kılmıştır.	3,42	1,075
Yapı yeni kullanımı ile bulunduğu çevrenin sembolü olmuştur.	2,83	1,148
Pervane Medresesi'nin yeni kullanımı ile kent için bir imaj oluşturulmuştur.	3,38	1,064
Yeni kullanım halkın beklentilerini karşılamaktadır.	3,19	1,097
Yapının yeni kullanımı ile kente sosyal ve kültürel bir mekân kazandırılmıştır.	3,39	,990
Yapının El Sanatları Çarşısı olarak kullanımı geçmişine saygılıdır.	2,75	1,077
Pervane Medresesi'nin tasarım, malzeme ve yapısal özellikleri yeni kullanım ile bozulmamıştır.	3,26	1,042
Pervane Medresesi'nin El Sanatları Çarşısı olarak kullanımında yapının yaşamındaki tarihsel izler korunmuştur.	2,76	1,137
Pervane Medresesi'ni kullanırken tarihi bir yapıda olduğumu hissediyorum.	3,67	,955
Pervane Medresesi'nin yeni kullanımı insanlar üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır.	3,52	,950
Yapının yeniden kullanımında geçmişten izler vardır.	3,62	,987

Yapının yeni kullanımı ekonomik anlamda halka katkı sağlamaktadır.	3,45	,978
Yapının yeni kullanımı iyi bir imaj olmuştur.	2,87	1,102
Yapının yeni kullanımı kentin tanıtımına katkı sağlamaktadır.	2,92	1,193

Tablo 6'da katılımcıların Pervane Medresesi'nin yeni kullanımına yönelik görüşlerinin ortalama ve standart sapmaları verilmektedir. Tabloya göre; en yüksek ortalamaya sahip ifade, "Pervane Medresesi'ni kullanırken tarihi bir yapıda olduğumu hissediyorum" (3,67) ifadesi iken en düşük ortalamaya sahip ifadenin "Yapının El Sanatları Çarşısı olarak kullanımı geçmişine saygılıdır" (2,75) ifadesi olduğu görülmektedir.

Sonuç

Tarihi yapılar korunması gereken somut kültürel miras öğeleri olarak görülmektedir. Fakat koruma işlemi her zaman ve tam anlamıyla başarıya ulaşamayabilmektedir. Korunan yapılarda bazen kayıplar yaşanmaktadır. Değişken olan bu kayıplar kimi yapılarda, öz benliğini yitirme, kimi yapılar da ise yapılış amacından sapma şeklinde meydana çıkmaktadır. Yapılış amacını kaybeden tarihi yapılar için yeniden yapılandırmalar teşvik edilmektedir. Fakat bu yapılar özelliklerini kaybettikten sonra maddi değeri ön plana çıkmaktadır. Bir noktada bu yapılar kültürel bir öğe olma özelliğini yitirmiş, turizm ve ekonomik kazanç kapısı haline gelmiştir.

Bu araştırma kapsamında turistik amaçlı kullanılmaya başlayan Pervane Medresesi örneği ele alınmıştır. Ziyaretçilerin, bu yeni kullanıma yönelik olarak, yapının anıtsal değerini yitirdiğini ve eski öz benliğini kaybettiğini düşündükleri tespit edilmiştir. Bu sonuca ek olarak ziyaretçilerin yapıyı medrese özelliği ile değil yeniden yapılandırılmış haldeki kullanımı ile daha fazla tanıdığı anlaşılmıştır. Bu noktada medresenin öz benliğini kaybetmemesi biraz da kamu kurumları ve özel sektörün sıkı iş birliğine bağlıdır. Farklı zamanlarda gerçekleştirilen toplantı ve seminerler ile paydaşların konuyla ilgili bilgilendirilmesi yapının sürdürülebilirliğinde önemli bir husustur. Sadece paydaşların değil, yerel halkın da bu konuda bilinçlendirilmesi gereklidir. Bununla birlikte yapıya ilişkin farklı görüşlerin ve fikirlerin ortaya konulması önem arz etmektedir. Pervane Medresesi ve kültürel varlıkların yeniden kullanımına yönelik gerçekleştirilecek gelecek araştırmaların da farklı bilimsel yöntemler ışığında konuyu değerlendirmesi bu çalışma kapsamında ayrıca önerilmektedir.

Kaynakça

- Ahunbay, Z. (1996). Turizm Gerçeklerimiz. Ankara: Ajans-Türk Matbaası.
- Altınoluk, Ü., (1998). Binaların Yeniden Kullanımı, İstanbul: Yem Yayınları.
- Andrews, Peter A., (1995). Pishtaq, The Encyclopedia of Islam, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs ve G. Lecomte, Leiden, E. J. Brill: 313-316.
- Ashworth, G. J. (1994). From History to Heritage-From Heritage to History: In Search of Concepts and Models, Building a New Heritage: Tourism, Culture and Identity in the New Europe, Eds: G.J. Ashworth and P.J. Larkham. London: Routledge. s:20.
- Besculides, A., Lee, M.E. ve McChormick, P.J. (2002). Residents Perceptions of the Cultural Benefits of Tourism, Annals of Tourism Research, 29(2).
- Bloom, A., Jonathan M., (1995). The Mosque of al-Hakim in Cairo, Muqarnas, 1: 15- 36.
- Bromley, R. D, Jones, G.A. (1995). Conservation in Quito: Policies and Progress in the Historic Centre. Third World Planning Review, 17,41-59.

- Castells, M. (1997). The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 2. 340-365.
- Cengizkan, N.M, (2006). Endüstri Yapılarında Yeniden İşlevlendirme: İş Biten Endüstri Yapıları Ne İşe Yarar? , Dosya Dergisi, 45, 9-14.
- Chang, T.C. (1999). Local Uniqueness In The Global Village: Heritage Tourism in Singapore, The Professional Geographer, 51(1), 91-103.
- Creswell, A., Keppel C. (1995). Bab, The Encyclopedia of Islam, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs ve G. Lecomte, Leiden, E. J. Brill: 830-832.
- Crowe, Y. (1984). Central Asia and Afghanistan, Architecture of the Islamic World; Its History and Social Meaning, (der. G. Michell), London, Thames and Hudson.
- Demirkaya, F. Ü., Tuluk, Ö. İ., (2012). Eflatun'un Kurbağası Sinop'ten Sinop'a Kaynaklara Göre Sinop Kentinin Fiziksel Gelişimi. Metu Jfa, 29(1), 45-68.
- Dix, G.(1990). Conservation and Change in the City, Third World Planning Review, 12, 385-406.
- Ettinghausen, R., Grabar O. (1987). The Art and Architecture of Islam: 650-1250, London; Penguin Books.
- Fielden, B. ve Jokilehto, J. (1993). Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites. Rome: International Centre For The Study Of The Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM). s.32.
- Garrod, B. Fyall A.(2000). Managing Heritage Tourism. Annals of Tourism, 27(3), 682-708.
- Graham, B. (2002). Heritage as Knowledge: Capital or Culture? Urban Studies, 39(5), 1004-1018.
- Hall, S. (2001). Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London, Sage/ Open University.
- ICOMOS, (1964). International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites.
- ICOMOS, (1999). The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance.
- Mckercher, B. ve Cros H. (2002). Cultural Tourism, The Partnership Between Tourism And Cultural Heritage Management, New York: The Hawort Pres.
- Nasser, N. (2003). Planning for Urban Heritage Places: Reconciling Conservation, Tourism, and Sustainable Development, Journal of Planning Literature, 17:4. Oxford: SAGE Publications Ltd. s: 467-79.
- Orbaşlı, A.(2008). Architectural Conservation. Oxford: Blackwell Publishing. s.194.
- Özyurt, O. (1991). Teknik Yönleriyle Bazı Konya Camilerinin Şadırvanları ve Bunların Türk Şadırvan Mimarisindeki Yeri. Vakıflar Dergisi, Ankara.
- Sack, R.D. (1992). Place, Modernity and the Consumer's World. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 158.
- Sürücü, Ö. A., Serkan, A. K., & Kılıç, G. (2017), Arkeoloji Müzelerinin Turizm Açısından Önemi: Sinop Örneği, Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk Islam World Social Studies Yıl: 4, Sayı:15,Aralık, s. 327-339.
- Tunbridge, J.E. (1984). Whose Heritage to Conserve? Cross Cultural Reflections Upon Political Dominance and Urban Heritage Conservation.Canadian Geographer, 28, 171-180.
- Türkiye İstatistik Kurumu 2017: <https://www.biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr>. Html, 24 Temmuz 2018.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1976). Sinop'ta Selçuklular Zamanına Ait İki Tarihi Eser Alâeddin Camii, Türk Etnografya Dergisi, S.15.
- Ünal, Rahmi., H., (1982). Osmanlı Öncesi Anadolu – Türk Mimarisinde Taçkapılar. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Yaldız, E. Asatekin, N.G., (2016). Anıtsal Yapıların Yeniden Kullanımında Kullanıcılar Üzerinden Kültürel Algı Performansı Değerlendirmeleri. Megaron Dergisi. Vol 1, 3-15.
- Yeoh, B.S, Huang, s.(1996). The Conservation-redevelopment Dilemma in Singapur: the Case of the Kampong Glam Historic District Cities,13, 411-422.

Yüceer, H. (2010). Tarihi Yapıların Yeniden Kullanımı ve Kültür Turizmi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

SİNOP İLİNDE YER ALAN CAMİİ VE MEDRESELERİN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Olca SEZEN DOĞANCILI *

Ercan KARAÇAR **

Öz

Araştırmada Türk- İslam kültürü açısından önem arz eden camii ve medreselerin Sinop ilindeki inanç turizm açısından durumunu belirlemek amaçlanmıştır. Bu kapsamda Sinop ilindeki camii ve medreseler hakkındaki alan yazınındaki eksikler tespit edilmiş olup bu konuda birtakım bilgileri ortaya koyabilmek adına yerel halka yarı yapılandırılmış görüşme soruları yöneltilmiştir. Açık uçlu soruların yöneltildiği 12 kişiden alınan cevaplar, araştırmada veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Elde edilen veriler sınıflandırılarak anlamlı bütün oluşturulmuş ve araştırma sonuçlandırılarak birtakım önerilerde bulunulmuştur. Bu kapsamda araştırmada Sinop ilinde inanç turizmine ait en önemli destinasyon merkezi olarak Seyit Bilal Türbesi ve Seyit Bilal Camii olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcılar Sinop ilinde birçok inanç turizmi destinasyonunun büyük önem arz ettiğini, ancak gerek yerel halk, gerekse de gelen ziyaretçiler tarafından değerinin bilinmediğini vurgulamıştır. Buna ek olarak katılımcıların da inanç turizmi mekanlarını yılda 2-3 defa ziyaret ettikleri ve il dışından gelen misafirlerine de bu mekanlara götürmeyi tercih edecekleri ifade edilmiştir. Tüm sonuçlar kapsamında ise inanç turizmine ilişkin tanıtım çalışmalarının artırılarak gelişmesi sağlanması önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnanç turizmi, Türk-İslam eserleri, Sinop.

Evaluation of Mosques and Madrasahs Situated in Sinop in Terms of Religious Tourism

Abstract

It is intended in the research to determine the status of mosques and madrasah which are important for Turkish-Islamic Culture in terms of religious tourism in Sinop. In this context, the shortcomings in the body of literature about mosques and madrasah in Sinop were detected and half-structured meeting questions were asked to the public to reveal some information about this case. The answers of 12 different people who answered open-ended questions were presented as a data source. The resulting data are categorized, a meaningful whole is formed, then the research is finalized and some suggestions were made. In this context, the study found that Seyit Bilal Shrine and Seyit Bilal Mosque are the most important destination center for the religious tourism in Sinop. In addition, the participants stressed that many destinations for religious tourism have great importance, however, both local residents and visitors do not appreciate them. Moreover, it was mentioned that the participant visit places for religious tourism for 2 or 3 times a year and they would prefer to take visitors coming from outside Sinop to such places. It was suggested to increase and support promotional activities related to religious tourism within the scope of all the results.

Keywords: Religious tourism, Turkish-Islamic works, Sinop.

* Dr. Öğr. Üyesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, olcadogancili@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, ekaracar@sinop.edu.tr

Giriş

Türk İslam Devletleri Dönemi, Türk halkının Müslüman halkla ilk teması ile başlamaktadır (Yazıcı, 1992, s. V). Bu temas Hz. Ömer zamanında başlamış ve Türklerin İslamiyet'i benimsemesiyle de tüm ideolojik yapıları İslam kuralları çerçevesinde şekillenmiştir (Sarı, 2017, s. 3). Zamanla Türk İslam kültürüne hakim olan Anadolu topraklarında da bu kültüre ait birçok camii, yatır ve türbe bulunmakta ve her yıl birçok kişi tarafından ziyaret etmektedirler (Albayrak, 2013, s. 240).

Kutsal destinasyon merkezlerinin gerek yerli gerekse de yabancı turistlerce ziyaret edilmesi ile oluşan inanç turizmi, dünya kapsamında her geçen gün büyümektedir. Artık sadece kendi mensubu olunan din için değil, diğer dinlere ait kutsal mekanların da ziyareti gerçekleşen günümüzde, bu mekanlar için birçok turlar düzenlenmektedir. (Yılmaz, Başak, & Küçükali, 9-12 May 2013, s. 1052).

İnanç turizmi, sadece ekonomik açıdan gelir sağlayıcı özelliği ile değil aynı zamanda gezilen kutsal destinasyon merkezlerine farkındalık sağlanması açısından da önemlidir. Ziyaretçiler tarafından manevi rahatlık sağlayan inanç turizmi (Harunoğulları, 2016, s. 176), kültürel, miras zenginliği ve inançların birbirlerini destekleyerek gelişmesi sağlanmaktadır (Okuyucu & Somuncu, 9-12 May 2013, s. 628).

İslami anlamda inanç turizmi, Hz. Muhammed dönemine kadar uzanmakta, hatta Hz. Muhammed'in atası olan Hz. İbrahim'in vahiyle Mekke'ye gelmesiyle Kabe'yi inşa etmesine kadarki dönemi ifade etmektedir (Gürbüz & Aydın, 2018, s. 543).

1. Literatür Taraması

a. İnanç Turizmi

Türk Dil Kurumu tarafından "Tanrı'ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat şeklinde tanımlanan inanç turizmi (www.tdk.gov.tr), alternatif turizm türlerinden birisi olarak yer almaktadır. Ziyaretçiler tarafından kutsal mekanların ziyareti ile gerçekleşen bu turizm türünde insanların manevi ihtiyaçlarını gidermek esas alınmıştır (Albayrak, 2013, s. 231; Özgen, 2012, s. 253-254). Bu ihtiyaçlarını giderirken halk kültürlerinin de tanınması ve tanıtımı da sağlanan inanç turizminde (Kaynak İ. H., 2010, s. 125), dünya turizm sektörünün gelişmesi, evrensel barışın sağlanması ve bu anlayışın yaygınlaşması, ekonomik canlanma, sosyalleşme ve bölgesel kalkınma (Olçay & Albuz, 2016, s. 1), işsizliğin önlenmesi, turizm sektörüne işgücü yaratılması, alt yapının gelişmesi, yöre halkının geleneksel ürünleri satarak hem gelir sağlaması hem de kültürün aktarımının sağlanması, bölgenin veya kentin markalaşması gibi birçok avantaj sağlamaktadır (Sevinç & Azgün, 2012, s. 19).

İnanç turizmi merkezlerinin tarihsel yapısı, sanatsal özellikleri, kutsallığı, değeri gibi birçok nitelik o mekanlara olan ilgiyi de etkilemektedir (Süt, 2014, s. 484). Dünya çapında inanç turizminde en çok ziyaret edilen mekanlara bakıldığında Tokyo, Japonya'daki Meiji Tapınağı (Şinto tapınağı) ve Sensoji Tapınağı başı çekmektedir. Bunu Hindistan'daki Kashi Vishwanath Tapınağı ve Meksika'daki Our Lady of Guadalupe Bazilikası takip etmektedir (Olçay & Albuz, 2016, s. 9).

Ülkemizde inanç turizmine ilişkin birçok inanç grubuna ait dini unsurlar bulunduğundan uluslararası din hareketleri için önem arz etmektedir (Başer & Başçı, 2012, s. 440). İslamiyet'e ilişkin de birçok önemli merkez bulunmaktadır. Topkapı Sarayı'ndaki Kutsal Emanetler Dairesi,

Eyüp Sultan Camisi, Süleymaniye Camisi, Selimiye camisi, Mevlana Türbesi ülkemizde inanç turizmi açısından en çok ziyaret edilen merkezlerdir (Sargın, 2006, s. 4).

İnanç turizmi, birçok turizm türü ile içi içe geçmiş durumdadır. Haçka Yaylası'nda yayla turizmi ile (Çavuş, 2012), doğa turizmi ile Aziz Paul yolunda (Berk, 1-4 Aralık 2011) beraber kullanılmaktadır. Ayrıca rekreatif yerlerin oluşmasıyla da ilişki kurulmaktadır (Karaman, Demirkol, & Şahin, 2011, s. 233).

b. Sinop'ta İnanç Turizmi Eserleri: Camii ve Medreseler

Sinop, Anadolu'nun kuzeyinde ve uç noktasında olan İnce Burun'u da kapsayan alan içerisinde kale şehir olarak kurulmuştur. Liman kenti özelliği taşıyan Sinop ili, tarih boyunca liman yaşantısının işlek faaliyetleri ile parlak ticari ve kültürel yaşantısıyla ön plana çıkmıştır (Sinop Valiliği¹).

Türkiye'nin en mutlu şehri olarak nitelendirilen Sinop, gürültüsüz, ormanlık ve denizin bir arada olduğu, tüm faaliyetlerin yürüme mesafesinde halledilebildiği mutlu insanları barındırmaktadır (Kaya & Yılmaz, 2017, s. 159). Bunun yanı sıra Diyojen'in doğum yeri de olan Sinop, flora yönündeki zenginlikleri, ekolojik koruma alanları, 175 km boyunca uzanan kıyı şeridi, Tarihi Sinop Cezaevi ve ülkemizin tek fiyordur olan Hamsilos Parkı ile hem doğal hem de kültürel değerlere sahiptir (Sinop Vizyon Planı "Kültürel Hafıza", 2008, s. 43). Buna ek olarak Sinop ilinde yer alan camii ve medreseler ise aşağıdaki gibidir;

a. Alaaddin Cami

Sinop şehir merkezinde bulunan Alaaddin Camii, Selçuklu Devleti'nin 1214 yılında Sinop'u fethetmesine ithafen yapıldığı sanılmaktadır. Enine planlı olarak yapılan bu caminin avlusuna açılan 3 kapı ve iç kısmına açılan 5 adet kapı bulunmaktadır. Çapraz tonozla örtülü olan camide 3 adet küçük kubbe bulunmaktadır. Erken Dönem İslam Cami şemasına sahip olan cami mihrabı mermerden yapılmış ve Selçuklu dönemi grift süslemeleriyle bezenmiştir. Bordürlerindeki kabartmalı zencirek motifi ise Candaroğulları'nda görülen tarzda olmakla beraber 3 taraftan Ayet-El Kürsi ile çevrilidir. Caminin minberi ise yoğun olarak bitkisel girift süslemelerle bezelidir. Evliya Çelebi'ye göre Bursa Ulu Cami'nin minberinin bir benzeri olan bu eser 1853'de caminin kubbesinin göçmesiyle birlikte yıkılmış ve yerine ahşaptan minber yapılmıştır (Sinop Kültür ve Turizm Bakanlığı).

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu camii hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Kurşun kubbeli, tek minareli caminin uzunluğu yüz adımdır, biçimsel güzelliğinin emsali dünyada yoktur. Mihrabı ve müezzin mahfili sanatkâranedir. Caminin minberi 11 de o kadar sanatkâranedir ki övmeye Melekler bile aciz kalır.” (Eroğlu & Direr Akhan, 2013, s. 262)

Alaadin Camii, uzun saf tutmaya elverişli olarak enine nefli ve geniş avluya sahiptir. Bu özelliği ile en eski camii tiplemesine sahip olduğu ifade edilebilir. Avlusunda Candaroğulları türbesi de bulunan camii (Wikipedia), zaman içerisinde gerçekleşen onarımlardan dolayı orijinal görünümünü kaybetmiştir (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı).

İbni Batuta Sinop'a geldiği zaman Alaadin Camii hakkında seyahatnamesinde şunları şu ifadeleri kullanmıştır;

“Sinop'un camii en güzel mescitten biridir. Ortasında bir su havuzu bulunur. Bu havuzun fevkinde, dört ayak üzerine mebnî bir kubbe mevcuttur. Her ayağın yanında rühamdan iki sütun mevzuudur. Bunların fevkinde bulunan mahfile ahşap bir merdiven ile çıkılır. Bu, Sultan Barvana İbni Sultan Alâüddin Rumi'nin eseri binası olarak, mumaileyh Cuma namazını meskûr kubbenin

üstünde edâ ederdi. Badehû oğlu, Gazi Çelebi canişini oldu. Onun vefatında salihfûlbeyan Sultan Süleyman Sinop'u zaptetti".

Camii avlusunda bulunan 3 kapısında ise birtakım kitabeler yer almaktadır. Kuzey ve batı kapılarında bulunan kitabede şu ifadeler geçmektedir (E-tarih web sitesi¹);

"Yalavacımıza ve kendilerine rahmet olan Allah'ın senâları olan kulun Süleyman Nebi'nin, ey Tanrım bana ve babam da anama ihsan buyurduğun nimete şükredeyim ve hoşlanacağın iyi işi yapayım diye ilham eyle ve beni rahmetinle salâh ehli kullarının arasına koy dedi, yolundaki dua dizisine katılarak sana dua ediyorum. Çünkü sen onun duasına icabet ettin ve ricasını fazlında gerçekleştirdin. Yarabbi aramızı temiz adla birleştirdiğin gibi gönüllerin husulunda ümmetçe aramızı açma. Çünkü rahmetin her istekten daha büyüktür. Rağbeti gerçek olan İslâm dininde akibetini Tanrı iyi adesi zayıf kulun Mehmet oğlu Ali'nin oğlu Süleyman sana yönelmiştir. Emeli rahmetindedir. Sana niyetini ve emelini arılaştır. Bu bina h.666 (1267) yılının ayında yapıldı."

b. Cezayirli Ali Paşa Camii

1866' da Kaptanı deryalık yapmış olan Cezayirli Ali Paşa tarafından, 1896' da da Sultan Abdülhamit Han tarafından onarım gören caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. 1874 yılında ise minare inşa edilen caminin ahşap kitabesi günümüzde kayıptır (Türkiye Kültür Portalı¹).

Cezayirli Ali Paşa Camii ve cami içerişimde bulunan Hz. Hüseyin'in torunu Seyyid İbrahim Bilal hazretlerinin türbesi, Sinop ili için Eyüp Sultan niteliği taşımaktadır. Bu niteliği ile hem yerli hem de yabancı turistlerin kutsal ziyaret bölgelerinden birisi haline gelen (Yeni Şafak Haber Sitesi) Seyyid İbrahim Bilal'in hikayesi ise şu şekilde rivayet edilmektedir (Haberler Haber Sitesi);

"İstanbul M.S. 675'te Ömer bin Abdülaziz tarafından kuşatıldığında bu kuşatmadaki gazilere yardımı Orta Asyadan gönüllü Türk savaşçıları sağlamıştır. Kardeşi Seyyid Ali Ekber Hazretleri de bu savaşçıların arasına katılmıştır. Bu gönüllü savaşçılar birliğiyle Karadeniz kıyısından İstanbul'a hareket etmiştir. Hareketi sırasında kötü hava koşulları nedeniyle Sinop limanına girmek zorunda kalmıştır. O günün şartlarına göre vergisini ödemiştir. Sinop'ta geçici olarak kalacaktır. Bugünkü Alâaddin Camii'nin bulunduğu yerde yorgun ve hasta askerleriyle konaklayarak dinlenmeye çekilmiştir. Ancak Sinop Tekfur ve askerleri onları gözleyerek izlemiş ve durumlarından kuşulanmıştır. Bu kuşku üzerine Tekfur ve askerleri bir gece baskını düzenlemişlerdir. Üstün askerlik yeteneğine sahip Türk gönüllü savaşçıları bu baskına karşı koymuşlardır. Çıkan bu çatışmada sayılarının az, yorgun ve hasta olmaları gibi nedenlerle çoğu şehit olmuştur. Çevresi Tekfur ve Tekfurun askerleriyle sarılan Seyyid Bilâl Hazretleri düşmanı yararak birliğiyle beraber bu baskından sıyrılmak istemiştir. Bu sırada hükümet konağının bulunduğu semtte, Meydan kapısından şehri terk etmek üzere çarpışırken çatışmanın en şiddetli anında Tekfurun bir kılıç darbesiyle başı düşmüştür. Ve hemen düşen başını koltuğuna alarak şu anda bulunduğumuz yere kadar gelmiş-tir. Olay o anda orada bulunanlar tarafından hayretle izlenmiştir. İnanılması güç, gerçek dışı görünen bu olay karşısında dini inancı olan ahali ve Tekfur, bu durumdan ürkerek şaşırmış ve korkmuştur. Tekfur hemen çatışmayı durdurmuş ve böyle ulu bir kimseyi öldürdüğü için ahali ve uyruklarının gözünde saygınlığını yitireceğini anlayarak yaralı Müslüman savaşçılara iyi davranmış ve şehitlerin İslâm gelenek ve göreneklerine göre gömülmesine izin vermiştir. Seyyid İbrahim Bilâl Hazretlerinin kardeşi Seyyid Ali Ekber Hazretleri de şehitler arasında idi.

Tekfur, neden olduğu bu acıklı olaydan son derece pişman olmuş ve "ben bir ermiş kişiyi öldürdüm. Allah'ın beni affetmesi için Seyyid Bilâl Hazretlerinin üzerine bir çatı örtülsün ve onu görmeye gelenler beni çiğneyerek geçsin, belki o zaman affolurum" demiş ve öyle de yapılmıştır. Ölümünden sonra Tekfur türbenin kapısının eşiğine gömülmüştür."

d. Hacı Ömer (Tersane/İskele/Gümrük) Camii

Mehmed Ağa adındaki bir hayırsever tarafından yapılan ahşap camiinin yerine 1903 yılında Hacı Çerkez Ömer Efendi tarafından tekrar inşa edilmiştir (Sinop Valiliği²). Osmanlı kültürüne ait izler bulunan bu camii, neo-gotik görünümlü bir yapıya sahiptir. Tersane çalışanlarına ibadet hizmeti verdiği sanılan caminin kuzeydoğu köşesinde ise taş bir minare bulunmaktadır (Türkiye Kültür Portalı⁴).

Denize çıkan balıkçıların yönlerini bulmak için Hacı Ömer Camii'nin minaresini kullandıkları bilinmektedir. Kare planlı olarak inşa edilen bu camii kesme taş ile 11x50 m. boy ve 11x85 eninde yapılmıştır. Zemin kat üzerine 1 kat yapılan binanın girişi doğudan ve kuzeyden gerçekleşmektedir. Zemin katındaki alan günümüzde kışlık ibadethane olarak kullanılırken bu alandan 1.kata çıkmak için 13 adet merdiven yapılmıştır. Caminin üstü dilimli tonozlarla örtülüdür ve bu tonozlar kalem işiyle sekiz kollu geometrik süslemeler bulunmaktadır. Ayrıca cami içerisinde Eklektik (Seçmeci) stil yer almaktadır.

Caminin alt katında yer alan pencereler dikdörtgen planlı iken üst katlarda yuvarlak kemer içerisinde üçlü düzenleme tekniği kullanılmıştır. Bu üçlü düzenleme içerisinde ise sivri kemerler kullanılmış olup pencere açıldığında yarım sütunlu neo-gotik dizaynlar ortaya çıkmaktadır. Mihrabı çini süslemeleriyle bezeli olan camiinin minberi ise ahşap malzemeden yapılmıştır (Sinop Valiliği³).

e. Kaleyazısı (Mehmed Ağa) Camii

Camii kitabesinden 1657 yılında Mehmet Ağa tarafından yaptırıldığı öğrenilen camii, dikdörtgen planlı ve moloz taşlarla yapılmıştır. Üzeri kırma çatı ile örtülmüş olan camiinin ön cephesinde altlı üstlü olarak ikişer pencere yer almaktadır. Taş kaide üzerine yuvarlak gövdesi olan camii, tek şerefeli minaresiyle birlikte onarımdan geçmiştir (E-tarih web sitesi)³. Ön cephe 1. Kat ve çatı alınlık kısımları ahşap olan bu yapının güney kısmında 6 adet mezar yer almaktadır (Sinop Kültür ve Turizm Bakanlığı).

f. Kefevi Camii

Sinop iline kadı olarak 1575 yılında gelen Şeyh Mahmud Çelebiyyül Kefevi, görevini bıraktırdıktan sonra bu camiiyi yaptırmıştır. 1581 yılında vefat eden Şeyh Mahmud Çelebiyyül Kefevi'nin kabri, camii alanı içerisindeki bahçede yer almaktadır (Sinop Valiliği²). Mutasarrıf Bekir Paşa tarafından tamir edilen camii, dikdörtgen yapıları bir tarzıdır. İçinde peygamber isimlerinin de işlenmiş olduğu madalyonlu ahşap tavan göbeği özgün nitelikte olmasına rağmen mihrap ve minberin herhangi sanatsal özelliği bulunmamaktadır (Türkiye Kültür Portalı³).

Mahmud Kefevi Hazretleri (d. 1520 / ö. 1581) Osmanlı Dönemi'nin meşhur âlimlerinden birisidir. Küçük yaşlarda ilime yönelen Kefevi, temel bilgilerle donandıktan sonra tasavvufa yönelmiştir. İstanbul'daki âlimlerden ilmini tamamlayarak icazet almış, Molla Gürani Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiş ve Sinop'ta vefat etmiştir (Alemlere rahmet web sitesi).

g. Meydankapı (Süleymaniye) Camii

Camii Şeyh Ömer Efendi tarafından 1723 yılında yapıldığı ifade edilmekle birlikte camiye ait kitabesi bulunmamaktadır. Kanuni Sultan Süleyman adına tamir gören camii bu sebeple

Süleymaniye Camii olarak da anılmaktadır. Dikdörtgen planlı olan bu camiinin ahşap çatısı onarımdan geçerek bakır gövdeli ve kurşun levhalı bir hal almıştır. Giriş bölümünün üst katı hanımlar mahfili olarak düzenlenmiş olan camide altta dikdörtgen yapılı, üst kısmında ise sivri kemerli pencereler dikkati çekmektedir. Yıllar içerisinde birçok onarımdan geçen caminin (Sinop Kültür ve Turizm Bakanlığı) niş şeklindeki mihrabı da geçirdiği onarımlardan sonra orijinalliğini yitirmiştir (E-tarih web sitesi)².

Meydankapı Camisi' nin ön kısmında duvar dolgusu olarak kullanılan ve friz parçası profili görünümlü 'Hac Monogramı' dikkati çekmektedir. İncelemeler sonrasında 1293 h.-1876 tarihleri arasında Mutasarrıf Ahmet Kemal Paşa tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a ithafen tamir ettirilmiş olduğu, ancak hac monogramına dokunulmadığı tespit edilmiş olup günümüzde il müftülüğüne üstü beyaz betonla sansürlenmiştir (Sinop Ajans Haber Sitesi).

h. Pervane Medresesi

Alaadin Camii' nin avlusunda yer alan Pervane Medresesi, 1262 yılında Sinop ilinin Selçuklular tarafından ikinci kez alınışına ithafen Selçuklu Veziri Muinüddin Süleyman Pervane tarafından yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı olan bu yapı, iki eyvanlı ve açık avlulu medrese örneğini yansıtmaktadır.

Giriş kısmı tamamen mermerden ve süslemeli olan bu kısmında iki cephede de birer oda mevcuttur. Avlunun ortasında ise sekizgen biçimli bir şadırvan yer almaktadır. Ayrıca avlunun doğu ve batı cephesinde üçer sütunlu kemerli revaklar ve bunların arka tarafında beşer oda bulunmaktadır. Her birinin içerisinde de birer ocak ve büyük pencereleri vardır. Ayrıca giriş eyvanı karşısında bulunan ana eyvanın önü kapatılarak oda haline getirilmiştir. Söz konusu değişiklikleri kitabede 1889 yılında Mutasarrıf Faik Bey döneminde yapıldığı belirtilmiştir. Ana eyvanın solunda kışlık dersane olarak kullanılan bir oda, sağında ise Pervaneoğulları'nın son hükümdarı Gazi Çelebi ve kızının kabirleri bulunmaktadır.

Düz toprak damlı olarak yapılan medrese, zamanla dışarıya doğru meyil eden ve alaturka kiremitlerle kaplanan, kirpi saçaklı çatısıyla tamir görmüştür. 1932-1970 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait bir müze olarak kullanılan medrese, 2002'de Sinop Valiliği'ne aktarılaraq Sinop'a ait el sanatları ve Sinop mutfağına ilişkin satış yapılan bir çarşı haline gelmiştir (Sinop Valiliği²).

2. Araştırmanın Yöntemi

Sinop ilinde yer alan camii ve medreselerin mevcut durumu hakkında veri elde edebilmek amacıyla çalışma kapsamında açık uçlu soruların kullanıldığı görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşmede bulunan 12 katılımcıya 01.06.2018-01.09.2018 tarihleri arasında önceden hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme soruları yöneltilmiştir. Söz konusu sorular araştırmacılar tarafından oluşturulmuş olup Sinop ilinde yer alan camii ve medreseler hakkındaki görüşlerini kaydetmek esas alınmıştır.

Elde edilen veriler Microsoft Word kullanılarak tablolastırılmış ve anlamlı bütünlük sağlanabilmesi için sınıflandırılmıştır. Söz konusu sınıflandırma ile il kapsamında yer alan inanç turizmi hakkında en önemli unsurlar, önemli inanç turizmi merkezleri ve bu merkezlerin ziyaret edilme sıklığı gibi birçok soruya cevap aranmıştır.

3. Bulgular

Sinop ilindeki inanç merkezleri hakkında bilgi edinmeyi amaçlayan bu çalışmada, yöneltilen sorulara cevap vermeyi kabul eden 12 katılımcı ile yapılan görüşme sonucunda birtakım veriler elde edilmiştir. Söz konusu veriler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır;

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Medeni durum	Eğitim durumu	Meslek	İkamet süresi
1	35	Bay	Bekâr	Yüksek lisans	Akademisyen	4 yıl
2	40	Bay	Evli	Lise	Esnaf	30 yıl
3	32	Bayan	Bekâr	Lise	Turizm	5 yıl
4	29	Bayan	Bekâr	Lisans	Turizm	20 yıl
5	41	Bay	Evli	Lisans	Turizm	41 yıl
6	32	Bay	Bekâr	Lise	Turizm	32 yıl
7	21	Bayan	Bekâr	Lise	Öğrenci	2 yıl
8	24	Bay	Bekâr	Lise	Turizm	2 yıl
9	34	Bay	Bekâr	Lisans	Öğrenci	25 yıl
10	21	Bayan	Bekâr	Lisans	Turizm	2 yıl
11	32	Bay	Evli	Lisans	Turizm	10 yıl
12	25	Bay	Bekâr	Lisans	Turizm	3 yıl

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Veriler

Görüşmeye katılan 12 kişinin cinsiyetine ilişkin verilerde 8 bay ve 4 bayanın olduğu görülmektedir. Bu kişiler genel olarak 20-35 yaş aralığında yer alan orta yaş grubuna aittirler. Eğitim düzeyi olarak 6 lisans, 5 lise düzey eğitime sahip olan katılımcılar genel olarak turizm sektöründe çalışan kişilerden oluşmaktadır. Söz konusu katılımcıların Sinop ilindeki ikametgah sürelerine bakıldığında ise 10-30 yıl arası yıllar göze çarpmaktadır. Görüşmelere katılan kişilere sorulan sorular ise aşağıdaki gibidir;

Tablo 2: İnanç Turizmi Denilince Aklınıza Gelen 3 Unsuru Belirtiniz.

Katılımcı	1. Unsur	2. Unsur	3. Unsur
1	Din	Sanat	Mimari
2	Camii	Medrese	Kilise
3	Camii	Türbe	Medrese
4	Camii	Kilise	Medrese
5	Medrese	Camii	Güzel Ahlak
6	Camii	Medrese	Kilise
7	Camii	Medrese	Kilise
8	Camii	Kilise	Türbe
9	Din	-	-
10	Camii	Medrese	Şapel
11	Camii	Kilise	Tapınak
12	Kilise	Şapel	Camii

Katılımcılara inanç turizmine ilişkin kavramsal modelleri çıkartabilmek amacıyla inanç turizmi denilince aklınıza gelen ilk 3 unsurun belirtilmesi istenmiş ve ağırlıklı olarak “camii” sonucu verilmiştir. Bunu medrese, kilise ve türbe gibi diğer Türk İslam Dönemi unsurları takip etmektedir.

Tablo 3: Ülkemizde Yer Alan En Önemli İnanç Turizmi Merkezini Sıralayınız.

Katılımcı	1. Merkez	2. Merkez	3. Merkez
1	Selimiye Cami	Sultan Ahmet Cami	Süleymaniye Cami
2	Bursa Ulu Cami	Ayasofya	Eyüp Sultan
3	Ayasofya	-	-
4	Selimiye Cami	Sultan Ahmet Cami	Ayasofya
5	Sultan Ahmet Cami	Bursa Ulu Cami	Seyit Bilal Cami
6	Seyit Bilal Cami	Sultan Ahmet Cami	-
7	Sümela Manastırı	Sultan Ahmet Cami	Selimiye Cami
8	Sinop Büyük Cami	-	-
9	Seyit Bilal Türbesi	Ayasofya	-
10	Sultan Ahmet Cami	Bursa Ulu Cami	-
11	Sultan Ahmet Cami	Selimiye Cami	Fatih Medresesi
12	Eyüp Sultan Cami	Sultan Ahmet Cami	-

Ülkemizde inanç turizminde ön plana çıkan destinasyon merkezi olarak Sultan Ahmet Cami, Selimiye Cami, Süleymaniye Cami ve Ayasofya sıralanmaktadır. Bu merkezlerin yanı sıra Bursa Ulu Cami ve Sinop ilinden birkaç merkez dikkati çekmektedir.

Çalışmaya katılan görüşmecilere Sinop ilindeki inanç turizmi hakkında da birtakım sorular yöneltilmiş olup ilk olarak Sinop’taki inanç turizmi merkezleri hakkında görüşleri sorulmuştur. Katılımcılar Sinop’un Türkleşmesindeki rolünü belirterek Seyit Bilal’in önemli olduğunu vurgularken gerek yerel halkın gerekse de ile gelen ziyaretçilerin bu önemli yerler hakkında bilgisi olmadığını ifade etmişlerdir. Görüşmede Sinop ili kapsamında önemli inanç turizmi merkezlerinden en önemli gördükleri 3 merkezin sıralanması istenmiştir. İlgili soruya ilişkin veriler tablodaki gibidir;

Tablo 4: Sinop’ta Yer Alan En Önemli İnanç Turizmi Merkezini Sıralayınız.

Katılımcı	1. Merkez	2. Merkez	3. Merkez
1	Seyit Bilal Türbesi	Alaaddin Cami	Çeçe Sultan Türbesi
2	Seyit Bilal Cami	Alaaddin Cami	Balatlar Kilisesi
3	Balatlar Kilisesi	Seyit Bilal Türbesi	Pervane Medresesi
4	Seyit Bilal Türbesi	Alaaddin Cami	Balatlar Kilisesi
5	Alaaddin Cami	Seyit Bilal Türbesi	Seyit Bilal Cami
6	Seyit Bilal Cami	Alaaddin Cami	Balatlar Kilisesi
7	Seyit Bilal Cami	Balatlar Kilisesi	Alaaddin Cami
8	Seyit Bilal Türbesi	Alaaddin Cami	Balatlar Kilisesi
9	Seyit Bilal Türbesi	Balatlar Kilisesi	Pervane Medresesi
10	Balatlar Kilisesi	Seyit Bilal Türbesi	Alaaddin Cami
11	Seyit Bilal Türbesi	Balatlar Kilisesi	Alaaddin Cami
12	Seyit Bilal Türbesi	Alaaddin Cami	Balatlar Kilisesi

Katılımcılar Sinop ilindeki önemli inanç turizmi merkezi olarak Seyit Bilal Türbesi ve Seyit Bilal Camii' yi belirtmişlerdir. Bunu Alaaddin Cami, Balatlar kilisesi ve Pervana Medresesi gibi merkezler takip etmektedir.

Sinop ilindeki inanç turizmini genel anlamıyla ne düzeyde bulduklarına ilişkin soru yöneltilmiş olup 8 kişi büyük bir potansiyeli olmasına rağmen değerinin bilinmediğini, ancak tanıtım çalışmalarıyla beraber gelişebileceğini belirtmişlerdir. Buna ek olarak söz konusu katılımcıların Sinop'taki inanç turizmi merkezlerini yılda 2-3 kez ziyaret ettiklerini belirtiş olup şehir dışından gelen misafirlerini de inanç turizmi merkezlerine yönlendireceklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcılara yerel halk ve esnafın turistlere olan yaklaşımına ilişkin yöneltilen soruda genel olarak olumlu tutum sergilendiği belirtilirken özellikle esnafın turistlere para odaklı davranışların da bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Sinop inanç turizminin gelişmesi için yapılması önerilen faaliyetlerde ağırlıklı olarak tanıtım çalışmalarının artırılması önerilmiştir. Ayrıca ziyarete kapalı olan yerlerin de turizme açılması da gelen öneriler arasındadır.

Sonuç ve Öneriler

Sinop ilinde yer alan Türk İslam dönemine ait, inanç turizmi kapsamında ele alınan camii ve medreseler hakkında bilgi edinmeyi amaçlayan bu çalışmada 12 katılımcıya yöneltilen açık uçlu sorulara verilen cevaplar doğrultusunda elde edilen sonuçlar aşağıdaki şekilde yer almaktadır;

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde 8 bay ve 4 bayandan oluşurken büyük bir kısmının turizm sektöründe çalıştığı görülmektedir. Özellikle Sinop ilinde oturma süreleri en az 10 yıl olan katılımcıların inanç turizmi ile ilgili olarak ilk akıllarına gelen camii olarak belirtmişlerdir. Bu cevabın dışında ikinci sırada türbe yer almaktadır. İslamiyet'in hakim olduğu Anadolu topraklarında camii cevabının verilmesi de olağan görülmektedir.

Ülkemizde inanç turizminde ön plana çıkan destinasyon merkezlerinin sıralamasında İstanbul Sultan Ahmet Camii, Selimiye Camii, Süleymaniye Cami ve Ayasofya' nın yer aldığı görülmektedir. Buna ek olarak Bursa Ulu Camii' nin de sıralama içerisinde yer aldığı söylenebilir.

Sinop il kapsamında yer alan inanç merkezlerinin sıralaması yapıldığında ise katılımcıların büyük bir kısmı Seyit Bilal Türbesi, Seyit Bilal Camii ile Alaaddin Camii ön plana çıkmıştır. Katılımcılar özellikle Seyit Bilal' in Sinop'un İslamlaşmasındaki rolü ve önemini belirterek bu mekanların inanç turizmi açısından değerli destinasyon merkezleri olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak il kapsamında inanç turizmi açısından önemli olan bu merkezlerin yeterince bilinmediği ve korunmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca yetersiz kalan tanıtım çalışmalarının olduğunu söylemişlerdir. Bu anlamda Sinop ili inanç merkezlerinin tanıtımının yapılması önerilmektedir.

Katılımcıların Sinop inanç turizmi için yapmış oldukları önerilere bakıldığında, bazı merkezlerin ziyarete kapalı olmasının eleştirildiği görülmektedir. Özellikle bu merkezlerin turistler tarafından bilinmediğini ve dolayısıyla inanç turizminin gelişmesine engel olduğunu söylemek mümkündür. Birkaç katılımcı ise yerel halkın inanç merkezleri konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığını ve Sinop ilinin turizm önceliklerinin başka turizm türlerine odaklandığını belirtmişlerdir. Bu kapsamda öncelikle yerel halka inanç merkezleri konusunda eğitim verilmesi daha sona da buraya gelen turistlerin şehrin girişinde yönlendirilmesini sağlayacak danışma merkezinin kurulması önerilmektedir. Daha aktif sonuç elde edilmesi için de yapılacak olan çalışmaların tüm paydaşların görüşleri alınarak bir plan ile hayata geçirilmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Başer, F., & Başçı, A. (2012). İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Pavlus Evinin Önemi ve Tanıtım Faaliyetlerine İlişkin Ziyaretçi Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 423-443.
- Berk, F. M. (1-4 Aralık 2011). İnanç ve Doğa Turizminin Kesiştiği Nokta: Aziz Paul Yolu. 1. Uluslararası 4. Ulusal Eğirdir Turizm Sempozyumu ve Göller Bölgesi Değerleri Çalıştayı, (s. 279-292). Isparta.
- Çavuş, A. (2012). İnanç Turizmi İşleviyle Gelişmekte Olan Haçka Yaylası. *Doğu Coğrafya Dergisi*(28), 215-230.
- Eroğlu, S., & Direr Akhan, A. A. (2013). Seyahatnameler’de Sinop. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 257-272.
- Gürbüz, S., & Aydın, B. O. (2018). İslami İnanç Destinasyonlarının Tanıtımında Youtube Videolarının Kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 539-568.
- Harunoğulları, M. (2016). Kilis’in İnanç Turizmi Potansiyeli ve Kutsal Mekânları. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(21), 177-210.
- Karaman, S., Demirkol, Ş., & Şahin, S. (2011). İnanç Turizmi. Editör: N. Hacıoğlu, & C. Avcıkurt, *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi* (s. 209-238). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, M., & Yılmaz, C. (2017). (Yaşlı, Mutlu, Huzurlu İl) Sinop’un Nüfus Özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 137-160.
- Kaynak, İ. H. (2010). İnanç Turizminin Medeniyetler Arası İşbirliğine Etkileri: Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13(1-2), 119-126.
- Küçük, M. A. (Ocak - Haziran 2013). Din - Turizm İlişkisi Çerçevesinde Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyette Hac Uygulamasına Genel Bakış. *Dini Araştırmalar*, 16(42), 101- 128.
- Okuyucu, A., & Somuncu, M. (9-12 May 2013). Türkiye’de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek. *International Conference on Religious Tourism and Tolerance*, (s. 627-643). Konya.
- Olca, A., & Albuz, N. (2016). İnanç Turizmi ve Türkiye’nin Tanıtımına Katkısı. Editör: M. Özdemir, *Uluslararası Tanıtımda Medya ve Türkiye*. Dora Yayıncılık.
- Özgen, N. (2012). Siirt’in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) Örnekleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*(27), 251-272.
- Sargın, S. (2006). Yalvaç’ta İnanç Turizmi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 1-18.
- Sarı, İ. (2017). *Türk İslam Tarihi*. Antalya: Nokta E-book Publishing. URL: https://books.google.com.tr/books?id=bDpEDwAAQBAJ&pg=PA57&dq=t%C3%BCrk+islam+d%C3%B6nemi&source=bl&ots=Xz9ltuwzkF&sig=LnEYR6zoaF7mFO_iB8gY_dxMH3M&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjxnea528jcAhWtiKYKHULrA884ChDoATAOegQICBAB#v=onepage&q=t%C3%BCrk%20islam%20d%C3%BCrk adresinden alındı
- Sevinç, H., & Azgün, S. (2012). Bölgesel Kalkınma ve İnanç Turizmi Bağlamında Akdamar Kilisesi Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 17-21.
- Sinop Vizyon Planı "Kültürel Hafıza". (2008). Kentsel Vizyon Platformu. https://www.kentselstrateji.com/wp-content/uploads/57_Sinop_vizyonplani_small.pdf adresinden alındı.
- Süt, A. (2014). İslam Ve Turizm İlişkisi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(11), 479-497.
- Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:192.
- Yılmaz, G., Başak, E. S., & Küçükali, S. (9-12 May 2013). İnanç Turizmi Çerçevesinde Antalya Destinasyonunun İncelenmesi: Dinler (Hoşgörü) Bahçesi Örneği. *International Conference on Religious Tourism and Tolerance*, (s. 1041-1055). Konya.

İnternet Kaynakları

- Alemlere Rahmet Web Sitesi. URL: <http://www.alemlererahmet.com/evliyalari/sinop-evliyalari/mahmud-kefevi-hazretleri/>
- Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. URL: <http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/S%C4%B0NOP/S%C4%B0NOP%20ALA-ADD%C4%B0N%20CAM%C4%B0%20C4%B0/S%C4%B0NOP%20ALAADD%C4%B0N%20CAM%C4%B0%20C4%B0.pdf>
- E-tarih web sitesi¹. URL: <http://www.e-tarih.org/sayfam.php?m=teser&id=1349>
- E-tarih web sitesi². URL: <http://www.e-tarih.org/sayfam.php?m=teser&id=1352>
- E-tarih web sitesi². URL: <http://www.e-tarih.org/sayfam.php?m=teser&id=1354>
- Haberler Haber Sitesi. URL: <https://www.haberler.com/sinop-seyyid-bilal-turbesi-ve-camii-ilgi-odagi-haberi/>
- Sinop Ajans Haber Sitesi. URL: <http://www.ajanssinop.com/sinopta-tarihi-siva-ile-sansurlediler/2548/>
- Sinop Kültür ve Turizm Bakanlığı. URL: <http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR,74905/camiler-ve-medreseler.html>
- Sinop Valiliği¹. URL: <http://www.sinop.gov.tr/tarih>
- Sinop Valiliği². URL: <http://www.sinop.gov.tr/turizm>
- Sinop Valiliği³. URL: http://sinoparge.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_01/02102451_Sinop_Tarihini_YYreniyor_Projesi_son_.pdf
- Türk Dil Kurumu. URL: www.tdk.gov.tr
- Türkiye Kültür Portalı¹. URL: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/gezilecek-yer/cezayirli-ali-pasa-cami>
- Türkiye Kültür Portalı². URL: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/kulturenvanteri/tersane-skele-haci-omer-camii>
- Türkiye Kültür Portalı³. URL: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/kulturenvanteri/kefevi-cami>
- Türkiye Kültür Portalı⁴. URL: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/kulturenvanteri/tersane-skele-haci-omer-camii>
- Wikipedia: URL: https://tr.wikipedia.org/wiki/AI%C3%A2eddin_Camii,_Sinop
- Yeni Şafak Haber Sitesi. URL: <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/diger/sinopta-bir-peygamber-torunu-2008519?page=1>

TÜRK İSLAM BİLİM ADAMLARININ SİNOP ŞEHİR KİMLİĞİNE ETKİSİ

Mehmet DALKILIÇ *

Öz

Türk-İslam kültürünün taşıyıcısı konumundaki kadim şehirlerin rolü; İslami kimlik ve mirasının korunması bağlamında her geçen gün biraz daha önem kazanmaktadır. Özellikle son yıllarda emperyalistlerin amaçlarına hizmet eden yıkıcı faaliyetleri ile İslam coğrafyasındaki eserleri yok etmeyi dinden sayan aşırı grupların faaliyet ve eylemleri şehir kimliklerini erozyona uğratmaktadır. Tüm İslam coğrafyalarında Vehhabilik zihniyetine dayalı iç ve dış güçler tarafından kurgulanmış dini temalı örgütler yıkıcı faaliyetlerini en acımasız bir şekilde uygulamaktadırlar. Bu çalışmada öncelikle İslam medeniyetinde şehir kimliği, kültürü ve şehrin yetiştirdiği ilim adamlarının bu kimliğe etkileri üzerinde durulacaktır. Şehir ve şehirleşme İslam kültürü ve Müslüman toplumların karakteristik özelliklerini yansıtmaları ve dışa açılan kapı hükmünde olması bağlamında önemlidir. Bu, büyük oranda Hz. Peygamberle yeniden inşa edilen emniyet şehirleri Mekke ve Medine'ye dayanmaktadır. İslam'ın Tevhid inancı gereği başta toplumun vahdeti/birliği olmak üzere insan, çevre ve evren bütünlüğünü yansıtır. İkinci olarak Hz. Peygamberle başlayan ve günümüze kadar süren İslam medeniyetlerinde şehir, şehirleşme ve fethedilen şehirlerin inşa süreçleri, kazandığı kimlikler Sinop örneği ile anlatılacaktır. Hz. Peygamberin varisleri hükmünde olan ulemanın şehir ve şehirleşmeye etkisi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda şehrin temel özelliklerinden biri olan emniyet/güven söz konusu edilecek ve kaybedilmesi durumunda Müslüman toplumların içine düşebileceği olumsuzluklara dikkatler çekilecektir. Üçüncü olarak son iki asırda bilerek veya bilmeden şehre kimlik kazandıran manevi mimarların unutulmasının, nasıl kimlik erozyonu oluşturduğuna Sinop bağlamında dikkatler çekilecektir. Karadeniz'in huzur ve güven şehri Sinop, tarih boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. İslam geleneğinde şehre mensubiyet, kişiliğin ve kimliğin bir parçasıdır. Bu yüzden dünya çapında ünlü, onlarca Sinobî lakaplı ulema yetişmiş ve Sinop'a rengini, İslami ve insani kimliğini vermiştir. İslam medeniyetinin nihai hedefi insan-ı kâmil veya Farabi ifadesiyle "Medinetü'l-Fâzıla"yı oluşturmaktır. Bu nedenle erdemli şehirlerin inşasında manevi mimarlar olan ulemanın şehre ve halkına etkisi bağlamında Sinop örneğinde dikkatler çekilecektir. İslam âlimlerinin, *tevarüs* ve *devamlılık* esasları çerçevesinde insanları bilgi ve görgüsüyle narin ve zarif birer şehirli yapması, Sinop örneğinde açıkça görülmektedir. İslam medeniyetinde şehirler Cami (yani mektep, medrese, hastane vs.) merkezli, Batıda ise meydan merkezli gelişmiştir. Tebliğde medeniyetimizde fetih hadisesi bir *şenlendirme*, *ihya* ve *inşa* faaliyeti anlamına geldiğine ve fetihlerden sonra Sinop'un yetiştirdiği âlimlerin, şehre kazandırdığı yüce sıfatlarla "güven şehri" inşa ettiklerine dikkatler çekilecektir. Onların inşa ettiği İslam şehirlerinin sadece seyredilen değil, yaşanılan bir güzellik sundukları veya *güven toplulukları* oluşturdukları Sinop örneği ile söz konusu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sinop, İnsan-ı kâmil, Şehir kimliği, İslam medeniyeti, Kültür, Güven şehri.

The Effect of Turkish Islamic Scientists/Ulema on Sinop City Identity

Abstract

Turkish-carrier location in the ancient city of Islamic culture in the context of the role of protecting the Islamic identity and heritage is becoming a little more important with each passing day. Especially in recent

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, dalkilic@istanbul.edu.tr

years with subversive activities which serve the aims of the imperialist counts from religion to destroy the works of the activities of extremist groups in the Islamic world and action are eroded their city identity. This study, the first city in the Islamic civilization identity, culture and rose in the city of scholars will focus on the effects of this identity. Cities and urbanization that is important in the context of Islamic culture and Muslim communities in the provision reflects the characteristics and outward-opening doors. This is largely rebuilt towns of safety is based on the Prophet in Mecca and Medina. Islamic Monotheism/Tawhid primarily due to the unity of society / association, including human, reflects the integrity of the environment and the universe. Secondly, the Prophet and the city began the process of urbanization and construction of the conquered cities of Islamic civilization up to the present time gained identity will be explained with the example of Sinop. Prophet's ulama which can be considered varicose will focus on the impact on urban and urbanization. In this context, safety is one of the main features of the city / trust to be said and can fall into the negative attention of the Muslim community will be taken in case of loss. Thirdly, the last two centuries that give identity to the city knowing or not knowing how to create the identity of the erosion of the noted architect spiritual care will be taken in the context of Sinop. The city of peace and security in the Black Sea has been host to many civilizations throughout the history of Sinop. A membership to a city in the Islamic tradition and personality is a part of the identity. Therefore, dozens of worldwide famous Sinobi nicknamed the ulama trained and given the humanitarian and Islamic identity to Sinop. The ultimate goal of Islam is Human Perfection or kamil human civilization. The Farabi's expression to create Madina al-Fâzıla. Therefore, it would withdraw the spiritual architects and scholars caution in the town of Sinop, for example in the context of the impact on people in the construction of a virtuous city. Islamic scholars mainly inherited and continuity within the framework of people with knowledge and experience to make a delicate and elegant urban is evident in the example of Sinop. Cities in the Islamic civilization is based on the mosque and in the West it was developed based on the square. After Communiqué civilization in our conquests incident that mean a sequencing enliven and construction activities and conquest of scholars raised in Sinop, with sublime attributes that give the city "safe city" had built, attention will be drawn. They've built the cities of Islam not only watched when they create a living trust or beauty they offer the community will be concerned with the example of Sinop.

Keywords: Sinop, Human Perfection, Madina al-Fâzıla, Islamic civilization, culture, safe city.

1. Türk-İslam Medeniyetinde Şehirleşme ve Şehir Kültürü

Şehir ve şehirleşme Türk-İslam kültürü ve Müslüman toplumların karakteristik özelliklerini yansıtmaları ve dışarı açılan kapı hükmünde olması bağlamında önemlidir. Bu durumu İslam'ın evrenselliğinden ayrı düşünmemelidir. İslam'ın Tevhid inancı gereği başta toplumun vahdeti/birliği olmak üzere insan, çevre ve evren bütünlüğünü yansıtır. İslam medeniyetinde şehir, şehirleşme ve fethedilen şehirlerin inşaa süreçleri, kazandığı kimlikler tarihi kökenler kadar yeni yetişen genç nesiller için de önemlidir. Bu bağlamda şehir ve şehirleşmeye etkisi ulemanın unutturulmaması kayda değer bir çabadır. İslam şehirlerinin temel özelliklerinden biri olan emniyet/güvenin önemi ve kaybedilmesi durumunda Müslüman toplumların içine düşebileceği olumsuzluklar konusunda fikirler üretilmelidir. Nitekim iki asırdan beri bilerek veya bilmeden şehre kimlik kazandıran manevi mimarların unutulması, dini-tarihi mekanların ihmali veya gözardı edilmesi, tarihi mekanların müze veya turistik amaçla kullanılma eğilimi kimlik erozyonu oluşturmıştır. İslam geleneğinde şehre mensubiyet kişiliğin ve kimliğin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden dünya çapında ünlü, onlarca Sinobî lakaplı ulema yetişmiş ve Sinop'a rengini, İslami ve insani

kimliğini vermiştir. Bu yüzden Sinop, tarih boyunca Müslüman ulema ve ümera sayesinde güven ve huzur şehri olmayı başarmıştır.¹

İslam medeniyetinin en önemli nihai hedeflerinden biri insanı kâmil veya Farabi ifade siyle “Medinetü’l Fâzıla”yı oluşturmaktır. Bu nedenle manevi mimarlar olan ulema, erdemli şehirlerin inşasında etkili olmuşlardır. İslam medeniyeti “şehir inşası süreçlerini” “Âlimin ölümü, âlemin ölümüdür” düşüncesiyle yönetmiş ve şehre kimlikleri, “ulu insanlar” tarafından kazandırılmıştır. Medeniyetimizde fetih hadisesi bir *şenlendirme*, *ihya* ve *inşa* faaliyeti anlamına gelmektedir. Cami (yani mektep, medrese, hastane vs.) merkezli İslam medeniyeti şehirleri, meydan merkezli Batı şehirlerinden tamamen ayrılmıştır. Şehrin bütün yolları ya medreseye, ya kütüphaneye ya da müsteşfaya çıkacak şekilde olmasına özen gösterilmiştir. Şehrin yetiştirdiği veya ev sahipliği yaptığı alimler, toplumu maneviyatı ile birlikte yeniden inşa etmişlerdir. Onların inşa ettiği İslam şehirler, sadece “seyredilen değil, yaşanan bir güzellik” sundukları belirtilmelidir. Sinop örneğinde olduğu gibi İslam alimlerinin, *tevarüs* ve *devamlılık* esas çerçevesinde insanları bilgi ve görgüsüyle narin ve zarif birer şehirli yaptığı ortadadır.²

Burada önemli bir hususa dikkatler çekilmelidir. O da şudur: Türk-İslam kültüründe şehir kimliğini oluşturan unsurlar ve şehir kültürü benzerlikler gösterse de şehirden şehre farklılıklar göstermektedir. Şehir ve şehirleşme İslam kültürü ve Müslüman toplumların karakteristik özelliklerini yansıtmaya bağlamında önemlidir. İslam medeniyetinin dışa açılan kapısı hükmündedir ve her şehri diğerinden ayıran önemli özellikler vardır. İslam şehirleri İslam’ın Tevhid inancı gereği başta insan olmak üzere tabiat ve evren anlayışı bakımından benzerlikler gösterir. Böylelikle toplumun vahdeti, birliği sağlanmak suretiyle İslam ümmetinin bekası esas hedef alınmıştır. Hz. Peygamberle başlayan ve günümüze kadar süren Müslümanların kurduğu onlarca devlette şehir, şehirleşme ve yeni kurulan şehirlerin özellikleri, kazandığı kimlikler İslam medeniyetinin dışa yansımaları olagelmıştır. Şehir ve şehirleşmenin temel özelliklerinin kaybedilmesi durumunda Müslüman toplumların içine düşebileceği olumsuzluklar tarihte ve günümüzde çarpıcı örnekler barındırmaktadır. İslam şehirlerinin maruz kaldığı büyük afetler sonucunda ve bilerek veya bilmeden ilgisizlikler nedeniyle kimlik erozyonuna uğraması veya uğratılması iç ve dış nedenlere bağlamak mümkündür. Emperyalist ülkelerin son yıllarda artarak devam ettirdikleri İslam şehirlerindeki tahribatı bütün Müslümanların dersler çıkarması gereken bir durumdur.

¹ Mesela bk. İbrahim Güler, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop*, Doktora Tezi, İstanbul 1992.

² Selim Özcan, *Tanzimat Döneminde Sinop’un Sosyal Ekonomik Durumu*, Doktora Tezi, Samsun 2007.

Louvre Müzesi'nde sergilenen, ülkesinin talan edilen, çalınan, yıkılan eserlerine bakarak ağlayan Iraklılar...

Sinop doğal, tarihi ve kültürel bereketi ile yıllar boyunca değerini korumuştur. Şehir kimliği; şehir imajını etkileyen; her şehirde farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşıyan; fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, tarihsel ve biçimsel faktörlerle şekillenen; şehirli ve onların yaşam biçiminin oluşturduğu; sürekli gelişen ve sürdürülebilir şehir kavramını yaşatan; geçmişten geleceğe uzanan büyük bir sürecin ortaya çıkarttığı anlam yüklü bir bütünlüktür. Bir şehir mekânının kimliği, o mekânın tüm fiziki, manevi ve beşeri özelliklerini içine almakta ve her yaşanan toplumsal değişim, çevresel biçimlenmeler üzerinde de değişimlere neden olmaktadır. Böylece şehir kimliği, doğal ve yapma çevre özellikleri arasındaki etkileşimler ile insan davranışları ve yapısal biçimleri sonucu ortaya çıkmakta; kısacası uzun bir zaman dilimi içinde oluşmakta, gelişmekte, değişmekte ve sürekli olarak yeniden üretilmektedir.³ Sinop'un yetiştirdiği ve tüm topluma mal olmuş mümtaz şahsiyetler tarihte ve günümüzde şehir kimliğine büyük katkılar sağlamıştır. Söz konusu şahsiyetlere duyulan sevgi ve şükran duyguları tüm yurttaki gibi Sinop'un da her köşesine sinmiş olup, aziz hatıraları yaşatılmaktadır. Sinop'un yetiştirdiği manevi mimarların oluşturduğu güven ve emniyet medeniyetini yeni nesillere aktarmanın yolları temin etmelidir. Burada önemli bir hususa dikkatler çekilmelidir. O da şudur: Bir asırdan beri materyalist görüşlerden tüm dünyada olduğu gibi maalesef ülkemiz de etkilenmiş, şehirlerimizin manevi mimarları unutulmaya yüz tutmuştur. Sinop Üniversitesi'nin düzenlemiş olduğu bu sempozyum tam da bu nedenle önemlidir.⁴

Doğu; hem ötekinin yaşadığı zengin ülke, hem de Hz. İsa'nın doğduğu, Hristiyanlığı yaydığı ve çarmıha gerildiğine inanılan kutsal topraktır. Dolayısıyla Doğu'ya gitmek, Batılılar için kendi özüne dönüş anlamı taşımaktadır. Bu çalışmada Sinop'un Türklere geçmesinden sonra, 13. yüzyıldan başlayarak bu şehre gelen Doğulu ve Batılı seyyahların yazdığı seyahatnamelere

³ <http://sehirkimligi.com/sehir-kimligi.html> (Erişim: 01.06.2017).

⁴ Mesela bk. Suraiya Faruqi, Osmanlılarda Kentler ve Kentliler, (Çeviren Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

konu olmuş önemli şehirlerimizden biridir. Sinop'taki kültürel zenginlik o kadar fazla ki aynı eserde dahi birden çok uygarlığın izleri görülebilmektedir. 6000 yıllık geçmişinde Roma, Bizans uygarlıklarından sonra Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinin derin izlerini görmek mümkündür. Sinop, önemli bir liman kenti olmasının yanı sıra geçiş noktası olması nedeni ile de tarihi süreç içinde seyyahların uğrak noktalarından biri olmuştur. Onların verdiği bilgiler Sinop'un tarih ve sosyo-kültürel açıdan ne derecede önemli olduğunu ortaya koymaktadır.⁵

Şehre kimlik kazandıran birçok unsurdan söz etmek mümkündür. Acaba İslam medeniyetinde şehir kimliğini oluşturan en temel unsur nedir? Öncelikle bir şehrin, sakinlerinin oluşturduğu insanların ürettikleri ile değer kazandığı belirtilmelidir. Başka bir ifade ile şehir kimlikleri insan merkezli olmuştur. Yetiştirdiği yüce şahsiyetler başta olmak üzere ürettikleri, manevi değerler, yapılar ve tarihi olgular şehrin kimliğini oluşturmada önemli bir rol üstlenirler. Bu bağlamda özellikle Türk-İslam geleneğinde şehre mensubiyet kişiliğin ve kimliğin bir parçasıdır. Bu kişilik ve kimliğin oluşmasında insan unsurunun çok önemli bir yeri vardır. Mesela Ankaravî denildiğinde Ankara, Bursevî denildiğinde Bursa, Davudu Kayserî denildiğinde Kayseri, Malatî denildiğinde Malatya ve Sinobî denildiğinde ise Sinop akla gelir. Dolayısıyla insan ile şehir arasında sıkı bir münasebet vardır. İnsanlar şehre mensubiyetiyle tanınır ve şehre kimlik kazandırır. Eski çağlardan beri Sinop'ta doğup büyüyen veya buraya yerleşen onlarca Sinobî lakaplı bilim adamları Sinob'a İslam medeniyeti kimliğini kazandırmışlardır. Ancak son iki asırdan beri söz konusu şehir kimliği bilinçli veya bilinçsiz farklı nedenlerle erozyona uğratıldığı ifade edilmelidir. Aynı medeniyete bağlı olmasına rağmen her şehrin bir kimliği vardır ve bu şehir kimliği; bir şehri başka şehirlerden ayıran özellikleri barındırır. Şehirlerin farklılaşması konusunda birbirlerine yakınlığı veya uzaklığı çok da önemli değildir. Çevresel şartla, toplumların eğilimleri, sosyo-kültürel hayat ve coğrafi konum gibi birçok etmen şehir kimliklerini diğerinden ayırmıştır. Ancak ortak unsur güven, emniyet, huzur ve medeni olmadır.

Şehirlerimiz kendi tarihi ve kültürel birikiminden uzaklaştıkça, kendi özüne yabancılaşmış ve bunun sonucunda da bir kimlik krizinin içerisine girmişlerdir. Çözüm şehrin yetiştirdiği, ürettiği değerdedir. “Yerel olamayan evrensel olamaz” gerçeğinden hareketle Sinobî ve Sinobîler Sinob'un yeniden manevi mimarı olmadıkça, şehirlerimiz kimlik erozyonundan ve ruhi bunalımdan kurtulamayacağı unutulmamalıdır.

2. Şehre Kimlik Kazandıran Unsurları

Şehir kimliği İslam'ın dışı açılan kapısı sayıldığından, İslam medeniyetinde önemli sayılmıştır. Ancak asırların oluşturduğu İslam şehir kimliklerinin hızla erozyona uğratılması veya yok edilmesi Müslümanların yaşadığı en ağır felaketlerden biridir. Dini eğitimin zayıfladığı, gelenek ve göreneklerin unutulduğu bir ortamda artık mezarlıklar, camiler, medreseler, hamamlar kısacası tarihi mekanlar şehir kimliğini muhafazada çok daha fazla bir görev üslenmiştir. Türkiye'nin etrafındaki ülkelerde İslam şehirleri acımasız emperyalist ülkelerin ağır silahları altında sadece tarihi mekanlarını, camilerini, türbelerini kaybetmiyor, o bunları kaybetmekle aslında bütün kültürel birikimini veya şehir kimliğini kaybediyor. Bu nedenle Sinop gerek İslam kültür hav-

⁵ Daha geniş bilgi için bk. Süreyya Eroğlu - A. Alev Direr Akhan, “Seyahatnameler’de Sinop”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013 17 (1): 257-272.

zasının önemli temsilcilerinden biri olarak gerekse güven şehri bağlamında önemli bir görevi üstlenmiş durumdadır. Burada önemli bir hususa dikkatler çekilmelidir: Din eğitiminin uzun yıllardan beri tüm dünyada tabir yerinde ise yerlerde süründüğü ve zayıflatıldığı bir dönemde tarihi mekanlar eskisinden çok daha büyük bir görev üstlenmiştir. Ancak vehhabilik/Selefiyye gibi kurulanmış/kurulmuş dış kaynaklı sözle İslami hareketler İslam medeniyetinin görünür emarelerine hücum etmekte ve onları ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Sinop'a ait tarihi mekanların önemi bir kat daha artmıştır.

Burada şehir kimliğini tespit ve koruma öncelikli konulara arasında olduğu belirtilmelidir. Bu yüzden her şeyden önce küresel ve bölgesel görünüm tespiti yapılmalıdır. Medeniyet perspektifinde mesafe kat edilebilmesi; ülkemizin ve şehirlerimizin gereğince tanıtılması öncelikle içinde bulunduğumuz dönemde dünyanın durumu ve bizim böyle bir dünyada ülke ve şehir olarak nasıl bir rol üstlenebileceğimiz ve üstlenmememiz gerektiği konusunda sağlıklı analiz ve tespitlerin yapılmasına bağlı olduğu bir gerçektir. İkinci husus ise şehri “cazibe merkezi” haline getirmektir. Bunun için de öncelikle şehrin cazibesini kaybetmesine neden olan, ya da onu itici hale getiren unsurları ortadan kaldırmak; şehre ait insan kaynağının onu gönülden sahiplenmesini sağlayan önlemleri almaktır. Bu önlemlerin başında ahlakî erdemler gelmektedir. Türk-İslam medeniyetinin en temel unsuru ve şehir kimliğine kazandırdığı ahlaki temelleri dört maddede toplamak mümkündür. Şehirli toplumlar öncelikle iffetli insanlardan oluşmuştur. Toplumun bütün kesimleri hangi düşünce veya dinden olursa olsun iffeti muhafazada azami gayret göstermişlerdir. İffetsizlerin toplumda barınması adeta uygulama ve eğitimle imkansız hale getirilmiştir. İkinci temel unsur adalet anlayışıdır. Adalet toplumun bütün kesimlerini içine almış, kapsamıştır. Komşunun komşuya adaletinin yanında Müslümanın Müslüman olmayana davranışındaki adalet edebiyata, kanuna ve mahkeme kararlarına kadar yansımıştır. Üçüncü unsur merhamettir. Türk-İslam medeniyeti merhamet üzerine inşa edilmiştir. Anadolu'dan balkanlara oradan Avrupa'nın içlerine kadar merhamet medeniyeti gönüllerde Taht kurmuştur. Bu medeniyet bu gün bile tazeliği korumaktadır. Orta Asya'dan Afrika'ya, Hind alt kıtasında Asya ülkelerine Myanmar'a kadar dünyanın hemen her yerine merhamet elçileri Türk-İslam kültürünün güzel yüzünün karşılık beklemeden göstermektedir. Son yıllarda gerek TİKA, gerek Diyanet gerekse STK'lar aracılığı ile tüm mazlum ve mağdur insana ulaşma çabası Anadolu insanının gücünün üstünde sergilenmektedir. Ahlakın temelini oluşturan dördüncü ve son unsur feragattir. Türk-İslam medeniyeti feragat duygusunu adeta Anadolu insanının genlerine işlemiştir. Kendisi muhtaç iken başkasına yardım edebilme erdeminin en güçlü temsilcisi olagelmıştır. Ashab dilinde îsar ile ifade edilen güçlü ahlaki erdem toplumumuzda en belirgin vasıflardan biri olmuştur.

Türk-İslâm eserlerinin en güzel örnekleri Sinop'ta yer almaktadır. Kale, han, hamam, zâviye, medrese, tekke, imaret, cami, mescid, namazgâh ve türbe gibi çok sayıda dinî ve sivil yapı inşa edilmiştir. Bir şehrin, sahip olduğu derin tarihi ve kültürel birikim, farklı inanç ve medeniyetlerden günümüze kalan izler, geniş bir kültür, doğal kaynaklarının güzelliği ve nesilden nesle aktarılan uçsuz bucaksız bir kent hafızası için önemlidir. Şehrin ruhunu taşıyan bu asırlık birikim, bir de modern hayatın tüm ihtiyaçlarına cevap veren bir kent dokusu ile bütünleştiğinde ortaya çıkan tablo Sinop'u anlatmaya yeterlidir. Başka bir ifadeyle, kültürel miras, doğal yapı, coğrafya-iklim, özgün çıktı ve yerleşik beceri konusundaki farklılıklar Sinop'u diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerdendir. Müslümanlar kılıçla fethedilen yerlerin ancak İslam medeniyetinin temel

unsurları ile kalıcı hale getirilebileceğini çok iyi bilmekte idiler. Bu yüzden eğitim, temizlik, ahlak ve güven toplumun her kesimi için ödün verilmeyecek vasıflar olarak benimsenmiştir. Sinop'ta meskûn bulunan gayrimüslimlerle ilişkiler hep bu çerçevede ve adalet temelli yürütülmüştür. Özcan Sinop'un Osmanlı son dönemi şehir kimliği ile ilgili şöyle demektedir:

Osmanlı'da ise şehir, "Cum'a kılınur ve bâzârı durur" diye tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere, şehrin temel özelliği açısından Osmanlı'nın tanımıyla bir benzerlik söz konusudur. Ayrıca şehri belirleyen fiziki unsurların en önemlileri arasında; sur, pazaryeri, yönetim binaları ve basta ibadethaneler gibi mekânlar sayılabilir. Genel özellikleri ile belirttiğimiz Osmanlı şehirlerindeki bu görünümün, Sinop'ta kendine has bir gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz. (Selim Özcan, "Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı", (OTAM, 30/Güz 2011, s. 146-170)

Türk-İslam medeniyetinin en eski unsurlarını günümüze kadar koruyabilen Sinop bu tarihi yapıları ile bölgede temayüz eden şehirlerimizdendir.⁶ Bunların başında Sinop Ulu Cami gelmektedir. Eldeki bilgiler ışığında, büyük Selçuklu Hükümdarı I. Alâeddin Keykubad (v. 1237) tarafından Atabeg Ayas'a inşa ettirildiği ve bu eserin Trabzon Komnenosları'nın 1261'deki işgali sırasında tamamen yıkıldığı, 1268'de de Muînüddin Pervâne tarafından eski temelleri üzerine ihya ettirildiği kayıtlarda yer almaktadır.

İslam şehir kimliğinde çok önemli yeri olan bilim insanları, dini önderler, tasavvuf erbabı, tarihi yapılar ve mezarlar maalesef bir kısım Müslümanların hedefi haline getirilmiştir. Söz konusu zihniyet İslam medeniyetinin 14 asırlık birikimi ile mücadele ve yok etmeyi büyük bir marifet saymaktadır. 18. asırdan itibaren emperyalistlerin istekleri doğrultusunda İslam coğrafyasında oluşturulan zihniyet adeta "İslam coğrafyasında Müslüman avcılığına" başlamıştır. Başlangıçta söz konusu zihniyet Muhammed b. Abdülvehhab'ın İbn Teymiyye'nin kitaplarından etkilenerek kurduğu söylenmekle birlikte aslında İngiliz casuslarının yönlendirmesiyle hareket ettiği bilinmektedir. Söz konusu düşünce adına ilk yıktıkları mezar, savaş meydanında şehit olmuş, başka bir ifade ile Allah yolunda can vermiş ikinci Halife Hz. Ömer'in kardeşinin mezarı olmuştur. Tarihte "mezar yıkıcılar" olarak yerini alan zihniyet İslam coğrafyasındaki tarihi yapıları özellikle de mezarları müşriklik saymıştır.

Büyükkara bu zihniyetin Vehhabiler olarak bilindiğini ancak, özellikle Hicaz'daki eylemlerinden dolayı bazı tarih kayıtlarında "mezar yıkıcılar" olarak nitelendirildiğini ifade etmektedir. Zira Vehhabiler şiddetli çatışmalar neticesinde 18 Şubat 1803'de Taif şehrini ele geçirmişler, çok sayıda Taifliyi öldürerek mallarını talan etmişlerdir. Bu esnada bütün türbe ve mezarlar tahrip edilmiştir. Yıkılan binalar arasında Abdullah b. Abbas'ın türbesi de bulunmaktaydı. Vehhabiler 30 Nisan 1803 günü Mekke'yi de ele geçirmişler başta Hz. Hatice'nin evi olmak üzere ileri gelen sahabilere ait oldukları bilinen ve hatıra olarak korunan evler yıkılmış, yerle bir edilmiştir. Ardından 1805'te Medine'yi ele geçirmişler ve şehirdeki türbeler ve mezar taşları yıkılıp, ortadan kaldırılmıştır. Bunların en can yakıcısı ise Hz. Peygamber'in türbesindeki tezyinat yağmalanması ve değerli eşyaların gasp edilmesidir.⁷

⁶ M. Ali, Ünal "Tahrir Defterlerine Göre Sinop Şehri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (Uluslararası I) 1-3 Haziran 1988, Samsun 1990, s. 185-193.

⁷ Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016. Ayrıca bk. Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, (İstanbul: 1980), s. 189; Mehmet Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kitap Yayınları, (İstanbul 2015), s. 293.

Eyüp Sabri Paşa, İngiliz casusu Hempher'in 1713 senesinde, Basra'da tanıştığı Muhammed b. Abdülvehhab'ı, o da Necd şeyhi olan Muhammed b. Suud'u maşa olarak kullandığını belirttikten sonra kendisine kadı, Muhammed b. Suud'a hâkim ismini taktığını ifade etmektedir. Böylelikle kendilerinden sonra da, çocuklarının bu makama geçmelerini temin eden bir anayasa yaptırdığını açıklamaktadır.⁸

Mezar yıkıcılar sadece tarihi eserleri yok etmekle kalmamış, 14 asırlık birikime kültürel hayata da saldırmıştır. Bir takım uygulamaların sonradan ortaya çıktığını iddia ederek icra edenleri dinden çıkmakla suçlamıştır. Mesela mevlid, hatim ve buna benzer ritüellerin sonradan ortaya çıktığını iler sürerek bu tür kutlamalar yapanların dinden çıkmış olacağını iddia etmiştir. İç ve dış nedenlerle günümüzde de aynı zihniyet iş başındadır. Hatta Asya'dan Afrika'ya çok farklı coğrafyalarda birbirinden farklı isimlerle İslam eserlerini tahrip ve yok etmeye devam etmektedirler. Bu zihniyet günümüzde emperyalistlerin de istekleri doğrultusunda her an yeni bir isimle ortaya çıkabilmekte, iz kaybettirebilmektedir. Başlangıçta Vehhabilik olarak bilinirken sonrada Selefilik, el-Kaide, DEAŞ, Boko Haram ve daha onlarca farklı isim adı altında yıkımlarını sürdürmektedirler. Afrika'da ve dünyanın birçok yerinde dış güçlerden aldığı desteklerle kütüphane, tarihi eser ve camileri yıkmaktadırlar. Burada önemli bir hususa dikkatler çekilmelidir. O da şudur: Din eğitiminin iyice zayıflatıldığı ve dine, diyanete, tarihi ve kültürel mirasa saygının kaybolduğu bir ortamda dini hatırlatacak ve günümüz insanına tarihini hatırlatacak bağların ortadan kaldırılması misyoner teşkilatlarının en önemli hedeflerindendir. Dinini unutmuş bir topluma kimliğini hatırlatan eserlerin yok edilmesi suretiyle tarihle bağlarının kopartılması Hristiyanlığı anlatmayı kolaylaştıracaktır. Böylece üç adımda misyonerliğin hedefine ulaşması sağlanacaktır: Din eğitiminin zayıflatılması, dini kimliği hatırlatan tarihi eserlerin yok edilmesi ve Hristiyanlık propagandası.

Bu bağlamda Sinop tarihi birikimlerine sahip çıkmak ve şehir kimliğinde çok büyük bir yeri olan bilim insanlarına sahip çıkmak zorundadır. Tahrip ve yok edilen mezar veya kültürel birikim değildir aslında, yok edilen tarihtir, kültürel bağdır ve coğrafi kimliktir. Son iki asırdan beri zaten iyice zayıflatılan din eğitimi Müslümanları büyük bir cehalet karanlığına sürüklemiştir. Din adına ellerinde ne varsa alınmış ve bilgi düzeyi sıfırlanmıştır. Buna bir de etrafında görünce hatırlayacağı ya da bağ kurabileceği camilerin, mezarlar ve buna benzer tarihi yapıların yok edilmesi İslam'la bağlarını tam olarak koparacaktır. Bu sadece Hristiyan misyonerlerin işine yarayacak bir oryami meydana getirmeye yarayacaktır. Bu bağlamda Endülüs unutulmamalıdır. Mehmet Akif merhum asıl yapılması gerekenleri hatırlatırken şu uyarıyı yapıyor:

Davranın zira gülünç olduk bütün bir âleme,
Bekleşirken gökte yüz binlerce ervah, intikam;
Yerde kalmış, nâ'sa benzer kavm için durmak haram!
Kahraman ecdadınızdan sizde bir kan yok mudur?
Yoksa, istikbâlinizden korkulur, pek korkulur.

Medeniyet, şehir, kültür veya maneviyat kavramları şehir kimliği ve erozyonu açısından oldukça önemlidir. Vatandaş ve bilim insanı olarak şehirlerin özgün kimliklerini bulması ve bu çerçevede ekonomik ve sosyal anlamda gelişmesi en önemli görevlerimiz arasındadır. Bu bağlamda Sinop için "Güven ve Huzur Şehri" gibi kavramlar nadir vasıflardandır. Bu noktada tarihsel

⁸ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn*, İstanbul, 1301-6.

kimlik alanını anlamaya çalışmak, korumak, tanıtmak ve erozyona uğramasını önlemek önemlidir. Günümüzde Sinop maneviyat önderlerinin gösterdiği yolda şehrin yeniden inşası için hemen her kuruma görevler düşmektedir. Başta üst seviye mülki idareler ve üniversite olmak üzere tüm yerel STK'lara görev düşmektedir. Bütün kurum ve kuruluşların ortak projesi Sinop'un tarihi birikiminin ortaya koyduğu İslam Medeniyeti şehri olması üzerine yoğunlaşmalıdır. Medeniyet tasavvuru noktasında Sinop, gerek ülkemiz gerekse bölgemiz ve dünya için tartışmasız bir öneme sahiptir. Kültürel mirasın korunması hem devletin hem de vatandaşın hassasiyeti ile mümkün olacaktır. Aksi halde kültür varlıkları bir kez tahrip olduğunda bir daha geri gelmemektedir. Eğitim alanındaki eksiklikleri ve kültürel zaafı behemehâl giderilmelidir. Bu konuda asıl görev Devlet'e ve akademyaya düşmekle birlikte, tüm toplumsal kesimleri ilgilendirmektedir.

İslam medeniyetinde şehir (medine) veya şehircilik Hz. Peygamberin nübüvvet hayatını içine alan ve yirmi üç yıl süren iki şehirle temellendirilebilir. Bunlar Peygamberliğin ilk yıllarını geçirdiği Mekke ve ikinci dönemini yaşadığı Medine'dir. Dünyanın neresinde olursa olsun Müslümanların tesis ettiği şehirlerde bu iki kutsal şehrin etkisi açıkça görülmüştür. Başka bir ifade ile İslam Şehirciliğinde Mekke ve Medine hep örnek alınmıştır. Müslüman coğrafyalardaki bu şehircilik, bina ve peyzaj zevki, gökleri ve yeri bir arada ruhlara duyurma anlayışı, zevki selim sahibi bir kısım insanlarda, cennet bahçeleri kadar âsûde çınarlarımızın dibinde uzun bir uykuya yatma arzusu meydana getirmiştir. İslam Şehirlerinin daha kalabalık, yoğun ve heterojen bir biçimde yaşama alanı olmaktan; kırsaldan ayrılan bu özelliklerine binaen gerekli özgün düzenlemelerin kültüre, iklime, coğrafyaya ve manevi değerlere göre esnek bir şekilde düzenlendiğine dikkatler çekilmiştir. Tabiata, yere, göğe, taş, toprağa, ağaca kısacası canlı cansız evrendeki bütün varlıklara yaratıcısından dolayı saygı duyan bir anlayışla yaklaşma karakteri benimsenmiştir.⁹

İslâm şehirlerini manalı kılan en önemli husus, İslam dini etrafında oluşan tarihidir. Bütünleşme ve birlik şuuru İslam şehirlerinde ulema rehberliğinde dinî ve sosyal değerlerin kurulması ve geliştirilmesine yardım eden en önemli özelliklerdendir. Bu bağlamda İslam medeniyetinde şehirleşme ilk İslâm şehirleri ve bu şehirlerinin karakteristik özellikleri önemini daima muhafaza etmiştir. Şehre kimlik kazandıran en temel özelliklerden birkaçı hemen şöyle sıralanabilir: Öncelikle Mekke insanlık tarihinin başladığı mekan vasfını taşımaktadır. Başka bir ifade ile şehre ait tarih vardır ve bu tarih başladığı ilk günden beri saygındır ve saygınlığını muhafaza etmelidir. Zira peygamberlik bağlamında hiçbir peygamberi diğerinden ayırmak mümkün değildir. Her bir peygamberin geriye bıraktıkları kutsaldır ve ibret alınacak en önemli tarihi unsurlardır. Hz. Adem ile başlayan ve adeta peygamberler şehri olan Mekke yeryüzünde tarih bakımında hiçbir şehrin sahip olamayacağı bir tarihe sahip bulunmaktadır. Nitekim Mekke de Hz. Peygamberin doğup büyüdüğü, peygamberlikle vazifelendirildiği, insanlığı İslâm'ın hakikatlerine çağırdığı şehirdir. Bu açıdan Mekke, şehir kültürünün derinden hissedildiği tarihî ve stratejik bir konumdadır. Ancak medeniyetlerin bir göstergesi durumundaki şehirler tarih boyunca zaman zaman gerekli ilgiyi görmedikleri hatta bilinçli tahribatlara maruz kaldıkları tarihi bir vakıadır.¹⁰ Bu bağlamda Anadolu

⁹ Mustafa Armağan, Batı'da ve İslam Medeniyeti'nde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri, *Muhafazakâr Düşünce*, (Sayı: 23 Ocak-Şubat-Mart 2010), ss. 115-138.

¹⁰ Mesela bk. Ruşen Keleş, *100 soruda Türkiye'de şehirleşme, konut ve gecekondular*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972.

şehirlerinin özellikle son iki asır içerisinde başka bir ifade ile Osmanlı'nın son dönemi ve yıkılışından sonra tarihi kimliklerini koruma konusunda şansız durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum özellikle son yüzyıl bağlamında Sinop için de geçerlidir. Bir taraftan tarihi birikimini koruma hususunda isteksiz davranılması diğer taraftan tarihi ile uyuşmayan yapılaşmalar hızla çoğalması şehir kimliklerinde büyük erozyonlar meydana getirmiştir. Bu durumun günümüzde kutsal İslam şehir ve mekanları için de geçerli olması çok üzücü bir durumdur. Buna savaşlarda kaybedilen tarihi değerlerin de ilave edilmesi durumunda İslam coğrafyalarındaki şehirlerin kimliklerinin korunması erozyona uğramaması Müslümanların ne derecede hassasiyet göstermesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

İslam şehirlerinin kaynaklarından ikincisi Medine'dir. Hz. Peygamberin hicretiyle birlikte yeni bir kimlik kazanmaya başlayan Medine İslâm vahyinin ikinci döneminin yaşandığı, kıyamete kadar insanlık dünyasına ışık tutacak şekilde sonlandığı bir peygamber şehridir. Hicret'ten sonra tesis edilen "Mescidi Nebi" (Peygamber Mescidi) ile Medine, gerçek bir şehir hüviyeti kazanmış, medeniyetle bütünleşmiştir. Hicretten önce adı Yesrib olan yerleşim merkezi bir şehir hüviyetine sahip olmayıp tarla ve bahçelerin bulunduğu küçük bir kasaba niteliğinde idi. Ancak hicretten sonra Mescid-i Nebevî'nin inşasıyla birlikte bu merkezin etrafında şehir oluşumunu sürdürmüştür. Bu bakımdan Yesrib'in İslâmlaşmasıyla Medenileşmesinin eş zamanlı gerçekleştiği söylenebilir. Söz konusu mescid etrafında eğitim, iletişim, fikir, kültür ve ticaret merkezleriyle ün salmaya başlamıştı.¹¹ Burada konuyla ilgili önemli bir husus hatırlatılmalıdır. O da şudur: Cami daha ilk kurulduğu günden itibaren sadece ibadet edilen yer olarak algılanmamış yanında eğitim kurumları, medrese, zamanla kütüphane, müsteşfa (hasta hane), aşevi gibi birçok kurumu beraberinde bulundurmaya başlamıştır. Bu bağlamda "İslam şehirlerinin merkezinde cami bulunur" veya "İslam şehirleri cami merkezlidir"¹² demek aslında medrese, kütüphane, hastane gibi temel kurum ve kuruluşların şehir merkezlerinde yer aldığı anlamına gelmektedir.

İslam şehirlerinde temizliğe, insanın rahatlığına, hayatın akışını kolaylaştırmaya önem veren bir yaklaşım egemen olmuştur. Hz. Peygamber'in temizliğe ilişkin buyrukları nedeniyle İslamiyet'te camilerin, medreselerin ve sarayların avluları büyük bir özenle, temizlenmesi kolay taşlarla döşenmiştir.¹³ Kuran, insanları "Tanrı'nın işaretlerine", ufuklarda ve kendi nefeslerindeki "işaretlere" bakmaya teşvik etmiştir. Araştırmacıların taşlar, bitkiler, hayvanlar gibi varlıkları, yani işaretleri ve bunların dinsel ve simgesel dildeki kullanımlarını başlangıç noktası olarak ele aldıkları bilinmektedir. Böylelikle kutsal zaman ve mekân, ayinsel davranışlar, ibadet biçimleri, kutsal birey ve toplum değerlendirmeleri yapılmıştır.¹⁴

İslâm şehirleri, evrensel özelliklerini büyük felaketler karşısında koruma çabası içinde olmuştur. Öte yandan İslam şehirleri, yüzyıllardır ümmetle bağlantılarını kesmeden zenginliklerini korumuşlarsa, bu şehirleri birleştiren önemli bir bağın varlığından söz edilebilir. Görünüşte dikkat çekmeyen birleştirici bağ, her zaman ümmet olmuştur. İşte İslam şehirlerinin kurumsal

¹¹ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Şehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayın Matbaacılık, (Ankara 2010), cilt:38, ss. 441-446.

¹² Mesela bk. Mehmet Raşit Küçükkürtül, *Kubbelerin gölgesinde İslam şehirleri*, Mostar, İstanbul, 2015.

¹³ Mustafa Armağan, *a.g.m.*, ss. 115-138.

¹⁴ Mesela bk. Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, (Çev: Ekrem Demirli), Kabalcı, İstanbul 2004. Ayrıca bk. Mehmet Raşit Küçükkürtül, *Kubbelerin gölgesinde İslam şehirleri*, Mostar, İstanbul 2015.

sistemindeki bu gevşeklik ve esneklik sayesinde ki, Haçlı seferleri yahut Moğol istilası gibi geçtiği yerleri yakıp yıkan ve silip süpüren büyük felaketler yaşamıştır.¹⁵ Ancak en acısı söz konusu şehir kimliğini oluşturan özelliklerin bizzat şehir sakinleri tarafından erozyona uğratılması veya tahrip edilmesidir. Özellikle son yüz yılda maddeci görüşün tüm dünyada olduğu gibi İslam Dünyasında Müslümanlar arasında da yayılması tarihe, kültüre, dini değerler, sanat ve kutsala olan saygı, güven ve değer verme zayıflamıştır. Bu durum bazen art niyet noktasına kadar ulaşabilmiş ve tarihi değerler sahipsiz kalmış, tahribe maruz kalmıştır. Oysa bu şehirle söz konusu özellikleriyle başta Türklerin kurduğu devletler olmak üzere hemen her devirde Müslümanların din, kültür ve medeniyet bakımından dünyaya açılan penceresi konumunda olmuştur.¹⁶ İslâm şehirlerini diğer kültür ve medeniyet şehirlerinden ayıran belirleyici bazı özellikler vardır. Bu şehirlerde daima din, inanç ve çok kültürlülük hâkim olmuştur. Ancak tarihi süreç içerisinde acımasız tahribata maruz kalmış ve bir kısım karakteristik özelliklerini yitirmiştir. İslam şehirlerinin kimliklerini oluşturan özellikler bilerek veya bilmeden erozyona uğramıştır. Oysa şehirler, tarihi süreç içerisinde edindiği kimliği ile varlığını sürdürür, tanınır, saygınlık kazanır.¹⁷

Burada önemli bir hususa dikkatler çekilmelidir. O da şudur: Hiçbir şehir bütün özellik veya güzellikleriyle diğer şehirlere tam olarak benzemez. Nitekim Farabi ideal devlet teorisini anlattığı “*Medinetü'l-Fâzıla*”(erdemli şehir) adlı eserinde şehirleri temelde “erdemli olan” ve “erdemli olmayan/cahil” diye ikiye ayırmıştır. Ona göre bu şehirler birbirini zıddı nitelikler taşımaktadır.¹⁸ Her birinin coğrafya, iklim, kültür ve tarih mirasından tevarüs ettiği farklı özellikleri vardır. Her medeniyetin kurduğu şehirlerde, ayırt edici özellik olarak, kendini gösteren ana semboller bulunur. İslâm şehirleri, özellikle camileriyle öne çıkmakla birlikte siyasî, ekonomik, eğitim, hukuk vb. alanlarda insanların fizikî ve manevî ihtiyaçlarına cevap veren pek çok boyutuyla da kendisini belirginleştirmektedir. Kültür ve medeniyetin hâkim olduğu İslâm şehirleri, ferdî ve içtimâî iletişimin İslâm'ın ruhuna en uygun sevgi, saygı, hoşgörü, nezaket ve medenî kuralların hâkim oluşuyla farklılığını hissettirmektedir. Kuruldukları dönemden günümüze kadar bütün zorluklarına rağmen bu özellikleri istikrarlı bir şekilde devam etmiş, evrensel özellik ve estetik görünüm-leriyle şehirlilik ve medenilik vasfını kaybetmeden koruyabilmiştir. İşte bu durum İslâm'ın içselleştirilen evrensel öğretilerinin şehre verdiği tarihî dinamizmdir. Bu sayede şehirler mana kazanmış ve sakinlerini o ölümsüz ilkeleriyle âdeta bir eğitim müessesesi gibi eğiterek medenî hâle getirmiştir. Şehre ve sakinlerine ruh veren, onları medenî yapan güç, İslâm'dır, İslâm'ın evrensel kaideleridir. Bu manada dinin dışlandığı bir şehirden ve medeniyetten söz edilemez. Bu bağlamda her bir İslam şehrinin bir kalbi bulunduğu söylenebilir. Medine'de Mescid-i Nebevî, ondan sonra kurulan şehirlerde de ulu camiler, içinde bulundukları şehrin kalbi olmuştur.¹⁹ Burada başka bir

¹⁵ Oleg Grabar, “Cities and citizens”, (edit: Bernard Lewis), *The World of Islam: Faith, People, Culture, Thames and Hudson*, 1976, ss. 99-100.

¹⁶ Mesela bk. Osman Nuri Ergin, *Türk şehirlerinde imaret sistemi*, 1883-1961, Cumhuriyet Matbaası, (İstanbul 1939); Ruşen Keleş, *100 soruda Türkiye'de şehirleşme, konut ve gecekond*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972.

¹⁷ Jonathan Glancey, *İdeal şehir kurma planları neden başarısız?* <http://www.bbc.com> (Erişim: 16.06.2016); Ayrıca bk. *İslam geleneğinden günümüze şehir ve yerel yönetimler*, (edit. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü), İlke Yayınları, II cilt, İstanbul, 1996.

¹⁸ Farabi, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, (çev. Ahmet Arslan), Ankara 1990.

¹⁹ André Raymond, “Şehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayın Matbaacılık, (Ankara 2010), cilt:38; ss. 449-451.

husus daha göz ardı edilmemelidir. O da şudur: Altı asır İslam coğrafyasına hükmeden Osmanlı söz konusu şehirlerin tarihi kimliği koruma hususunda büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu durum sadece İslam eserleri için değil hemen bütün eski milletlerden tevarüs eden tarihi birikimler için geçerlidir. Bu nedenle günümüzde Osmanlıya sadece Müslümanlar değil diğer tüm millet ve kullar minnet borçludur.²⁰

Müslümanların şehirlerinin tamamında ulu cami vardır ve şehir bu camilerin etrafında şekillenmiştir. Yerleşim bölgeleri, ticarî alanlar gibi özgün mekanlar, camii sonrasında içtimâî önemine göre caminin etrafında yer almıştır. İslam medeniyetinde şehir bir defada olmuş bitmiş bir hadise olmayıp ucu açık bir süreç şeklinde tasarlanması Osmanlı şehri anlayışı için de geçerlidir.²¹ Ancak batılı araştırmacılardan bir kısmı İslam şehirlerinin fiziksel modeli ve planlamasının, İslam dünyasının her yerinde şehirlerin birbirine benzediğini belirttikleri de göz ardı edilmemelidir.²²

İslâm şehrinin “insanî yüzü”, diğer tüm İslam medeniyetlerinde olduğu gibi Osmanlı şehrinde de kendisini hissettirmektedir. Batılı araştırmacıların da ifade ettiği üzere şehrin yekpare bir yapı olması yerine mescid, cami, mektep, tekke, kitaplık, kütüphane, hamam, aşevi, sadaka taşı, müsteşfa (hasta hane) etrafında odaklaşmıştır. Bu tür bir şehirleşmede dikkati çeken bir diğer husus kendi kendini yöneten idari birimler, mahalleler olarak teşkilatlanmış bulunmasıdır. Böylelikle insan ölçeğinde, insanın çevresinin bilincine ulaşabileceği ve bu çevrenin her türlü sorumluluğuna katılabileceği uygun ölçünün teşhis edilmesi ve korunması Osmanlı şehrinin değişmez bir kuralı haline gelmiştir.²³ Mahremiyet İslam medeniyeti şehirlerinin dikkat çeken bir diğer karakteristik özelliğidir. Bu bağlamda Selçuklu ve Osmanlı şehir yapılanmasında mahremiyet vazgeçilmez bir husustur. Bu duruma dikkatleri çeken Halil İnalcık şöyle demektedir: “Osmanlı binaları ve sokak biçimleri, İslam hukukunun kural ve düzenlemelerine sıkı sıkıya bağlıydı”. Osmanlı şehrinde Kadı’nın fonksiyonu son derece hayatîdir. Padişaha karşı bile bir çeşit özerkliğe sahiptir. Kadının şeriatın uygulayıcısı olarak kazandığı bağımsız statü, İslam cemaatinin varlığını, yabancı egemenliğinden sonra bile sürdürmesine imkân sağlamış ve bu gibi durumlarda büyük bir yetki ve özerkliğe sahip olmuştur. O, Osmanlı ya da İslam şehrinde bir çeşit özerkliğin bulunduğu ifade ettikten sonra, Osmanlı şehirlerinin İslam şeriatı idealine dayanan ve bu ideali yansıtan belirli bir fizikî ve sosyal organizasyona sahip olduğunu belirtmiştir. Ona göre şehirlerin planlanması, düzenlenmesi ve işleyişi tamamen İslamî kavramlara dayanmaktaydı. İnalcık önemli

²⁰ Mesela bk. Yılmaz Can, *İslam şehirlerinin fiziki yapısı: (h. I-III/m. VII-IX.yüzyıl)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Ankara 1995); Faruk Sümer, *Eski Türklerde şehircilik 1924-1995*, Türk Tarih Kurumu, (Ankara 2014).

²¹ Turgut Cansever, *İslâm’da Şehir ve Mimari*, İz Yayıncılık, (İstanbul 1997), s. 120 vd; Krş. S. M. Stern, “The Constitution of the Islamic city”, *History and Culture in the Medieval Muslim World, Variorum Reprints*, (Londra 1984); İlhan Şahin, “Şehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 38, s. 447; Faruk Sümer, *Eski Türklerde şehircilik 1924-1995*, Türk Tarih Kurumu, (Ankara 2014).

²² Saleh al-Hathloul, “Arap İslam Şehirlerinin Fiziksel Çevresinin Dönüşümünde Dinsel Kuralların Rolü”, *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, “The Conference on The Preservation of Architectural Heritage of Islamic Cities”, 22-26/4/1985 İstanbul, *Bildiriler Kitabı*, İki Nokta Araştırma, Basın, Yayın, Organizasyon, (İstanbul, Şubat 1987), ss. 97-102; G. Von Grunbaum, “The Structure of the Muslim Town”, in *his Islam: Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, (London 1955), ss. 141-158; André Raymond, Şehir, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 38, ss. 439-451; Turgut Cansever, *İslam’da şehir ve mimari*, [Turgut Cansever bütün eserleri 2], İz Yayıncılık, (İstanbul 1997).

²³ Mustafa Armağan, *a.g.m.*, ss. 115-138; Cansever, *a.g.e.*, s. 126.

bir hususa daha dikkatleri çekmektedir. O da şudur: Osmanlı veya İslami şehir topluluğu, Kadı'nın idaresinde ortak bir birlik ve kimliğe ulaşmıştır. İslam'ın sosyal tarihi ve kurumları, şeriatın emirleri ve kadı ve müftünün İslam şehrinde oynadığı rol referans alınmadan açıklanamaz.²⁴ Osmanlı şehri, İslâm ahlâkının ve aynı zamanda teknik ve idari becerilerin mekâna yansımış biçimidir. Kendisine ait kültür dokusuyla renklendirilmiş örneklerdir.²⁵

Buraya kadar İslam Medeniyetinin ilk şehir örnekleri ve Türk-İslam kültüründe şehirlerin temel özellikleri ifade edildi. Artık şehre kimlik kazandıran unsurlar söz konusu edilebilir. Acaba İslam medeniyetinde şehir kimliği hangi temel unsurlardan oluşmaktadır? Öncelikle bir şehrin, sakinlerinin oluşturduğu insanların ürettikleri ile değer kazandığı belirtilmelidir. Başka bir ifade ile şehir kimlikleri insan merkezli oluşmuştur. Yetiştirdiği yüce şahsiyetler başta olmak üzere ürettikleri, manevi değerler, yapılar ve tarihi olgular şehrin kimliğini oluşturmada önemli bir rol üstlenirler. Bu bağlamda özellikle Türk-İslam geleneğinde şehre mensubiyet kişiliğin ve kimliğin bir parçasıdır.²⁶ Bu kişilik ve kimliğin oluşmasında insan unsurunun çok önemli bir yeri vardır.

İslam medeniyetinde şehre kimlik kazandıran ikinci önemli husus mimarî yapılar ve mabedlerdir.²⁷ Bunlar da şehre kalıcı karakter kazandıran önemli yapılardır. Mesela Taç Mahal, el-Hamra gibi üstün sanat tasarımıyla inşa edilen tarihî eserler, bulundukları şehrin şöhretini geleceğe taşımaktadır. Süleymaniye ve Sultan Ahmet camileri gibi mimarî özellikli eserlerde, o medeniyetin bütün medeniyet birikimlerini görmek mümkündür. Çünkü mimari eserlerin gerisinde, o eserleri meydana getiren ruh vardır. Mimarî eser, aynı zamanda o eserleri üreten zihniyetin ve değerlerin tabiat ve metafizik algısını yansıtır.²⁸ Meselâ Müslüman şehirlerindeki camilerin hepsi aydın ve ferahtır. Tabiatla bağını koparmamıştır. Sanat harikası ulu camiler, İslâm estetiğinin değerini yansıtır. Şehre rengini veren bu mimarî eserlerde hem şehrin hem de medeniyetin karakteristiği görülür. O bakımdan minarelerden okunan ezanlar, o burçlarda dalgalanan ay-yıldızlı bayraklar ve minarelerin âlemleri, bu toprakların ötelere uzanan simgeleridir.

Şehre kimlik kazandıran üçüncü bir husus ise güvenlidir. İbn Hazm amellerin üstünlüğü konusunda mekanın önemine dikkatleri çekmiş, mekanın değerinin eylemlerin üstünlüğü bağlamında etkili olduğunu vurgulamıştır.²⁹ Söz konusu tarihi mekanların, manevi mimarları nedeniyle

²⁴ Halil İnalcık, "İstanbul: Bir İslam şehri", (Çev: İbrahim Kalın), Yayına hazırlayan: Mustafa Armağan, *İstanbul Armağanı I: Fetih ve Fatih*, (İstanbul 1995), ss. 83-86. Krş. Oleg Grabar, "Cities and citizens", (edit: Bernard Lewis), *The World of Islam: Faith, People, Culture, Thames and Hudson*, 1976; Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygurlığı ve Mimarisi*, (Çev. Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, (İstanbul 1999); İlhan Şahin, *Şehir, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 38, ss. 449-451. Ayrıca bk. Turgut Cansever, *İslam'da şehir ve mimari*, [Turgut Cansever bütün eserleri 2], İz Yayıncılık, İstanbul, 1997; Mustafa Cezar, *Anadolu öncesi Türklerde şehir ve mimarlık*, Türkiye İş Bankası, (Ankara 1977).

²⁵ Mesela bk. Mehmet Mahfuz Söylemez, *İslam şehirleri üzerine makaleler*, Çorum Belediyesi, (Çorum 2010).

²⁶ Mesela bk. Bahattin Ögel, *Türk kültür tarihine giriş: Türklerde köy ve şehir hayatı: Göktürklerden Osmanlılara, 1923-1989*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (Ankara 1984); Osman Nuri Ergin, *Türk şehirlerinde imaret sistemi, 1883-1961*, Cumhuriyet Matbaası, (İstanbul 1939).

²⁷ Sinan'ın Osmanlı-Türk şehircilik ve belediyeçiliğine katkısı, uluslararası yuvarlak masa toplantısı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mimar Sinan Çalışmaları Sürekli Sekreteryası, (İstanbul 1988).

²⁸ Mesela bk. Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, (Çev. Nabi Avcı), İstanbul 1982. Krş. Oleg Grabar, "Cities and citizens", (edit: Bernard Lewis), *The World of Islam: Faith, People, Culture*, (Thames and Hudson 1976).

²⁹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, (Kahire 1317-1320), cilt; IV, s. 186.

daha faziletli olacağına dikkatleri çekmiştir. Şehir kimliğinde etkili olan bir diğer husus da tarihi süreç içerisinde milletlerin şehir yaşantısı, medeniyetler kurması ve geriye kendi kültürlerine ait eserler bırakmasıdır. Bu, şehir kimliğine önemli katkılar sağlamaktadır. Önceki milletlerin ibretlik durumları, geriye bıraktıkları tarihi eserler gezip-görüp bunlardan dersler çıkarmak amacıyla insanları bu tür şehirlere çekmektedir. Bütün bu özelliklerin muhafaza edilmesi şehir kimliklerinin erozyona uğramaması bakımından oldukça önemlidir. Tarih boyunca birçok defa ideal şehir kurma planları yapılmıştır. Ancak bunların pek çoğu yukarıda sayılan özellikler bulunmadığı için başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³⁰ O halde İslam medeniyetinin meydana getirdiği şehirlerin varlığını sürdürmesi söz konusu özelliklerini korumasıyla doğru orantılıdır. Yani bu özelliklerin kaybolması veya erozyona uğraması durumunda şehir kimliğini kaybedeceği ve İslam medeniyetini yansıtmayacağı açıktır.

Tarih boyunca kazanımlarımızı oluşturan şehir kimliğimizin kaybolması Müslümanların yüzleşmesi gereken en önemli hususlardan biridir. Değerlerini kaybeden şehirlerin İslam'ı veya Müslümanları ifade etmekten uzaklaşmakta, farklılıklarını yitirmektedir. Günümüzde sağlıklı bir şehirleşmenin gerçekleşmediği büyük kentlerde, birtakım problemlerle karşı karşıya gelmiştir. Geleneksel değerlerin ve bağların yitirildiği şehirlerde yaşamının entelektüel, sosyo-kültürel gereklerine sahip olmadıkları için bir uyum sorunu yaşanmaktadır. Bugün birçok şehir, geçmişte sahip olduğu özelliklerini yitirmiştir. Şehirde kaybolan değerler, dinî, kültürel ve sosyal zenginlikler şehirleri yeniden değerlendirmeyi, mevcut sorunları tespit ve çözüm önerileri geliştirmeyi kaçınılmaz hâle getirmiştir. Kaybolan değerleri, fizikî donanımları ve sakinleri ile şehri yeniden inşa etmek gerekiyor. Şehir ve insan birbirinin varlık sebebidir. İnsan, maddî ve mânevî bütün nitelikleriyle kendisiyle özdeş özelliklerini kaybederse, buna bağlı olarak şehir de şehir olma özelliğinden yoksun kalır. Şehirler, şehir olma özelliğini kaybetmeye başladıktan sonra insan şehirle, şehir de insanla bir mücadeleye başlamıştır.

Günümüzde birçok araştırmacıya göre şehir, kaybettiği insanını yani ruhunu aramaya başlamıştır. Zira ruhundan soyutlanmış şehir, birçok insanı hayal kırıklığına uğratmıştır. Onlara göre insan şehirde öncelikle kendisini sonra da şehri inşa etmelidir. Çünkü kendini bilgi, birikim, duygu ve düşünce boyutuyla inşa edemeyenlerin, fizikî ve manevi çevrelerini inşa etmeleri düşünülemez. İnsanın içinde yaşadığı şehrin imkânlarını gerektiği gibi kullanması, şehirli olmanın erdemlerine ulaşması, fert olarak şehir kültürünü içselleştirmesi, sanata, bilime, kültüre katkıda bulunması, tarihi ile bütünleşmesi, ahlâkî birtakım özelliklere sahip olması, kişiyi gerçek anlamda şehirli bir fert hâline getirecektir. İslam Şehir kültürü kendi sakinlerine bir başka güç veya karakter daha kazandırmıştır. O da siyasal anlamda zor durumlarda kendi kendilerini yönetebilme becerisi kazandırabilmesidir. İslam şehirleri, vali, kadı ve yeniçeri ağası arasında geçen son derece renkli bir siyasal hayata sahiptir. İslam şehirleri, özellikle Endülüs ve Mağrib'tekiler, merkezî yönetim zayıfladığında, ekâbirden seçilen bir heyetle kendi kendisini yönetmesini bilmişlerdir.³¹

³⁰ Mesela bk. Jonathan Glancey, "İdeal şehir kurma planları neden başarısız?" <http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160621> (Erişim: 22/09/2017).

³¹ Mesela bk. Andre Raymond, Yeniçerilerin Kahire'si: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi, (Çev: Alp Tümertekin), Yapı Kredi Yayınları, (İstanbul 1999); Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam şehirleri Sakarya şehrengizi bildiriler kitabı [Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam Şehirleri Sakarya Şehrengizi (Eskişehir 2013)], (Yayına hazırlayanlar: İlyas Demirci, Osman İyimaya, Akif Özkaldı) Ankara: Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği, 2013.

Şehrin sorunlarını çözmek, kültürünü, çevresini inşa etmek için İslâm'ın ilkelerinin belirleyici bir önemi vardır. İslâm'ın değerleriyle bezenmiş ve şekillenmiş tarihî şehir tecrübesi, bizlere bu konuda çok önemli bir örnektir. Tarihî tecrübeler dikkate alınarak ortaya konacak çözüm önerileri, bugünün şehir problemlerine kalıcı çözümler getirmenin en etkili yöntemi olacaktır.

Nasıl bir şehir sorusuna aranan cevap daha İslam'ın ilk yıllarında özellikle Hz. Ömer'in şehir planlaması konusundaki talimatları ile gün yüzüne çıkmıştır. Küçükaşçı bu konuda şu tespitleri yapmıştır: İslâm, insana ferdî sorumluluklar yüklediği gibi sosyal sorumluluklar da yüklemiştir. İslâm'ın idealize ettiği toplum hayatı, büyük ölçüde şehir hayatını gerekli kılmaktadır. Hz. Peygamberin hayatında bunu görmek mümkündür. Hicretten önce zulüm ve anarşinin kol gezdiği Yesrib'i sevgi, şefkat, merhamet ve yardımlaşma temeline dayalı ortak bir ruh ve düşünce dünyasında birleştiren ve bu şehri "Medine-i Münevvere" (Aydınlık Şehir) yapan anlayış iyi anlaşılmalı ve özümsemelidir. Peygamberimiz, Medine'nin çok kültürlü, çok inançlı hayatını tanzim ederken, bir taraftan akraba ve komşu haklarını gözetmiş, diğer taraftan farklı inanç gruplarını ötekileştirmeden herkesi aynı şehrin ve bir tek toplumun dokusunu oluşturan unsurlar olarak kucaklamıştır. Hz. Peygamberin şehre dair uygulamaları, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu kapsamda Peygamberimizin şehrin tenhalaşmasını, bir yerde nüfus yoğunlaşırken, diğer bölgelerde nüfusun azalmasını, dolayısıyla şehrin bir noktaya yığılmasını teşvik etmemesi konusu, evrensel bir şehircilik ilkesi açısından dikkate alınabilir. Bununla beraber Peygamberimizin içtimâî ve medenî hayatın kaçınılmaz bir gereği olan nezaket ve saygı kuralları üzerinde çok ciddi durması da günümüz şehirciğinde fertler arası diyalogun sağlıklı bir zeminde yürütmesi konusunda günümüze ışık tutan önemli bir ilkedir. İslâm'ın şehrin imarından ayrı düşünülmemeyecek çevre düzenlemelerine ve yeşili korumanın önemine verdiği önemi anlamak için Peygamberimizin Medine'nin etrafında oluşturduğu koruluk alanını hatırlamamız yeterli olacaktır.³²

Sonuç ve Öneriler

İnsanoğlu tarihte erdemli şehirlerde yaşama mutluluğuna ve ayrıcalığına sahip olmuştur. Tarihin en erdemli şehirleri peygamberlerin Allah'ın vahyine mazhar oldukları, o ulvî duyguları yaşadıkları kutsal mekânlardır ve sonra bu şehirlerin vasıflarına sahip olanlardır. Mekke, bütün şehirlerin anası ve insanlar için ilk ev olma özelliği taşımaktadır. Kudüs, Hz. Davut ve Süleyman peygamberlerin krallıklarına mekân olmuştur. Medine ise İslâm'ın din olarak en mükemmel temsil edildiği bir mekânda tezahür ettiği muhteşem bir şehirdir. Bu üç şehrin de kurucu değerleri İlâhî ve ahlâkî sembollerdir. Bir şehrin yönetimi ülkenin ve ailenin yönetimi ile aynıdır. Başka bir ifade ile manevî ve ahlâkî değerlerden ayrı düşünülemez. Buna göre kurtuluş ve bozuluş şehirle yakından ilgilidir. Bu durumda insanın kurtuluşu, varlığın sosyal ve tabî çevresinin, yani şehrinin de kurtuluşuna yardım edecektir.

İnsanlar var oldukça şehirler de var olacaktır. Çünkü şehirler, insanlığın kendisini en mükemmel hâle getirebileceği önemli mekânlardan biridir. Şehir, ahlâk ve düzen gerektirir. Bugün özellikle kendisi ile çevresi arasındaki dengenin iyi kurulamaması, insanın kendi ruhî ihtiyaçlarıyla uyumlu olmayan mekânda olmasının bir sonucudur. Şehirlerdeki mevcut problemlerin tes-

³² Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şehir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt; 38, ss. 441-446.

piti, teşhisi ve bunlara çözüm üretmek için fertlere, ailelere, okullara, resmî veya özel iş alanlarındaki her seviyeden insana görevler düşmektedir. Dahası, her kademedeki kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütüne de mevcut şartların iyileştirilmesi, daha dinamik hâle getirilmesi için birçok plân ve projenin hayata geçirilmesi noktasında çok önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.³³ İslam şehirlerinin örnek olduğu ve diğer milletlere yol gösterdiği özelliklerini koruma ve geliştirme bütün Müslümanlara dini, sosyal ve insani bir vazifedir. Bunların en önemlilerinden bir belki de birincisi güvendir. Müslümanların şehirleri güven ve emniyetin en üst seviyede olması ile ün salmıştır, bundan sonra da ün salmalıdır. Güven ortamının bulunmadığı şehir İslam'ın temel ruhu ile barışık değildir. Zira İslam barış, güven ve emniyet demektir. Canın, malın, ırzın, dinin ve aklın güvence altına alınması bizzat dinin emirleri arasında bulunması bunu gerektirmektedir. Bu çerçevede Sinop bir güven şehri olmuş ve olmaya da devam edecektir.

İslam şehirlerinde tarih boyunca elde edilen birikimler korunmuştur. Türk-İslam medeniyetlerinde fethedilen veya kurulan şehirlerde tarihi yapıların ve sanatın korunması hususunda bütün tedbirleri alınmıştır. Türkler özellikle peygamberlerden kalan hatırat ve yapılara sahip çıkmışlar gelecek nesillere taşınması konusunda bütün tedbirleri almışlardır. Hatta gelecek nesillere ibret olsun diye birçok tarihi yapının tahrip olmaması konusunda büyük çaba sarf etmiş, onları korumuştur. Bu bağlamda İslam coğrafyasında son onlu yıllara kadar bu tür yapıların nasıl korunduğunu açıkça gösterecek araştırmalar mevcuttur. Ancak son yıllarda Batılıların kontrolünde adeta bilinçli oluşturulmuş çok uluslu şer güçleri tarafından söz konusu tarihi eser veya kültürel yapıların birçoğu tahrip edilmiştir. Söz konusu şer grupları sadece tarihi mekanları değil İslam tarihine ait mekan, sanat ve eserleri yok etmişlerdir ve yok etmeye devam etmektedir.³⁴

İslam şehirlerinin önemli vasıflarından bir diğerinin ilim, irfan ve kitap merkezi olmasıdır. Tarih boyunca gerek fethedilen eski şehirlerin gerekse Müslümanların kurduğu yeni şehirlerin en önemli özelliklerinden birinin de ilim merkezi olmasıdır. Bu bağlamda dönemin en büyük ve en önemli kütüphaneleri İslam şehirlerinde kurulmuştur. Bu sayede diğer milletler için Ortaçağın karanlık günleri Müslümanlar için aydınlık çağ anlamına gelmekteydi. İlmi keşifler; sosyal bilimler, fen, fizik ve sağlık alanında binlerce yeniliklerle yer almıştır. Yazılan eserler İslam coğrafyasının bir ucundan ötekine derhal nakledildiğini ve insanların gelişmelerden haberdar edildiğini yapılan çalışmalardan açıkça ortaya koymaktadır. Kütüphaneler şehirlerin maruf özellikleri olmuş ve bu sayede bilim insanlarını söz konusu şehirlere çekmiştir. Günümüzde de söz konusu şehirlerimiz büyük ve işlevsel kütüphaneler ile anılmalıdır. Başta üniversitelerimiz olmak üzere yerel mülki amirler kütüphaneleri vakit geçirmeden şehrin kalbi haline getirmelidir. Bu bağlamda başlangıç itibarıyla otuz büyük şehre otuz büyük kütüphane yapılmalı ve ülkenin genç nüfusu başta olmak üzere insanların hizmetine sunulmalıdır. Zira cehaletle medeniyet yan yana duramayacak iki olgudur. İslam medeniyeti “oku” emri ile başlamış ve okumak suretiyle tüm dünyaya barış medeniyetini göstermiştir. Cehalet yeni medeniyetin önündeki en büyük engeldir. Ancak cehalete

³³ URL: <https://www.dergice.com/islam-sehirciligine-nostaljik-bir-bakis> (Erişim: 20.05.2017).

³⁴ İskan ve Şehircilik Konferansları, Dokuzuncu iskan ve şehircilik konferansları Türkiye’de orman köyleri, yerleşme, bölge planlama, şehirleşme, Doğu Anadolu’nun sorunları, İskan ve Şehircilik Konferansları 9, (Ankara 1968)], *Ankara Üniversitesi Siyasal bilgiler Fakültesi yayınları*, 1969; Bahattin Ögel, *Türk kültür tarihine giriş: Türklerde köy ve şehir hayatı: Göktürklerden Osmanlılara, 1923-1989*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (Ankara 1984); Ruşen Keleş, *100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut Ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, (İstanbul 1972).

eşlik eden zaruret ve ihtilaflar Müslümanların yenmesi gereken zorluklardır. Okumak suretiyle ilim ve irfan hayatının düzenlenmesi sanat ve ittifakı peşinden getirecektir. *Üniversite kampüslerinde devasa rektörlük binalarından önce kütüphaneler yapılmalı ve etrafındaki sosyal mekanlarla herkesi kendine çekmelidir.* Bünyesinde sayıları beş yüzü geçen ilahiyat öğrencisi bulunduran, merkez kütüphanesinde temel İslam kaynaklarına bile yer vermeyen üniversiteleri seminerlere gittiğimde üzüntüyle gördüğümü belirtmeliyim.

İslam şehirlerinin bir diğer özelliği nezafeti, temizliği ve düzenidir.³⁵ Bu bağlamda “İslam su medeniyedir” ifadesini haklı gösterecek uygulamalar gerçekleştirilmiştir. İslam şehirleri su temini konusunda gereken önemi göstermiş ve bütün şehir halkının yararlanabileceği şekilde çalışmalar yapılmıştır. Günümüzde bile başta Balkanlar olmak üzere Müslümanların idare ettiği her şehirde su sorunu çözülmüştür. Su kaynakların korunması, eşit yararlanılması ve geliştirilmesi Müslümanların en önemli vasıfları arasında yer almıştır. İslam şehirlerinde hamamlar en önemli yapılardan biridir. Bugün bile Batılılar arasında Turkish Bath (Türk Hamamı) ününü hala koruyabilmektedir. Balkanlarda bir idareci bu durumu ifade ederken “Osmanlı gittiği her yere halka açık çeşmeler yapmıştır ve yaptığı her çeşmeden gönül rahatlığı ile bugün bile su içebilirsiniz” demişti.

Şehirleşme (medenileşme) başka bir ifade ile bedavetten kurtulup hadarileşme Müslümanların olduğu kadar tüm dünyanın en temel sorunudur. Zira şehirleri olmayanların ve şehirlerinde şahsiyet bulmayanların medeniyetinin olamayacağı sosyoloji ve bilimsel bir gerçekliktir. Bu bağlamda toplumlarda medenileşme, şehir ve şehir kimliğine sahip çıkmak ve hatta şehir kimliklerini erozyona uğratmamakla doğru orantılıdır. Bu yüzden İbn Haldun asabiye uygulamalarını ifade ederken şehirli ve çevre ilişkilerini organik bir yaklaşımla açıklamaktadır.

Bir yerin şerefi orada yaşayanlardan gelir. Eskiler bunu *Şerefü'l-mekan bi'l-mekân* şeklinde ifade etmişlerdir. Yani “mekanın şerefi orada yaşayanlardan gelir”, başka bir ifade ile bir yerin değeri oradaki insanların değeri ile doğru orantılıdır. Bu yüzden Sinop'un özellikle Türk-İslam kültüründe çok değerli bir yeri vardır ve İslam coğrafyasına katılmasından sonra kültür ve medeniyetimize etkileri ve yetiştirdiği bilim, sanat ve fikir insanları unutturulmamalı, eserlerine sahip çıkılmalı, tahrip ettirilmemelidir. Son yıllarda Türkiye'nin sadece İslam medeniyeti eserlerine değil tüm tarihi mirasa sahip çıkması yönündeki gayretler takdire şayandır. *Zira İslam kültürünün taşıyıcısı konumundaki kadim şehirlerin rolü; İslami kimlik ve mirasının korunması bağlamında her geçen gün biraz daha fazla önem kazanmaktadır.* Özellikle son yıllarda emperyalistlerin amaçlarına hizmet eden aşırı gruplar yıkıcı faaliyetlerini artırmışlardır. İslam coğrafyasındaki eserleri yok etmeyi dinden sayan bu grupların faaliyet ve eylemleri şehir kimliklerini hızla erozyona uğratmaktadır. Bu bağlamda bir hususa daha dikkatler çekilmelidir. O da şudur: “Mekanların şerefi orada yaşayanlardan gelir” ifadesi bütün zamanları içine almaktadır. Bu yüzden günümüzde yaşayan Sinopluların ticaret, siyaset, eğitim kısacası ortaya koyduğu yaşam tarzı şehir kimliğini oluşturmaktadır. Meleklerin ünsiyet ettiği şehirlerin “dâru's-selâm”; barış ve güven yurdu olduğunda şüphe yoktur. Ahlak, iffet, merhamet ve adalet timsali kişiliklerden oluşmuş bir toplum yapısı her bir Sinoplu'nun hayatını şekillendirmelidir. Bu yüzden tıpkı tarihte olduğu gibi cehalete, mahrumiyete/fakirliğe ve ayrılıklara savaş açan bir şehir kimliği inşa etmelidir.

³⁵ Mesela bk. Kolektif, *Batılı Gözüyle Balkanlar'da Türk Şehir Ve Eserleri*, Türk Tarih Kurumu, (Ankara 1986).

Her şehrin bir kimliği vardır. Şehir kimliği; bir şehri başka şehirlerden ayıran özellikleridir. Şehirlerimiz kendi tarihi ve kültürel birikiminden uzaklaştıkça, kendi özüne yabancılaşmış ve bunun sonucunda da bir kimlik krizinin içerisine girmişlerdir. İslam şehirleri cami merkezli olmuştur. Cami sadece ibadethane olarak değil etrafında oluşturulan medrese, hastane, aşevi ve kütüphane, hamam gibi birçok kurum ve kuruluşlarla birlikte düşünülmüştür. Bu yüzden İslam şehirlerini Batı şehirlerinden ayıran en önemli özelliklerinden birinin cami (Eğitim, Kütüphane) merkezli olmasıdır, denilebilir. Batı şehirleri ise meydan merkezlidir. Camiler yeniden kütüphanelerle buluşturulmalıdır. Türkiye son yıllardaki başarı ve istikrarı ile bir cazibe merkezi haline gelmiş, Balkanların, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin, Afrika'daki ve Orta Doğu'daki Müslümanların rol modeli olmuştur. Bunun yolu tarihi kimliğini erozyona uğratmadan sosyal, ekonomik ve teknik alanda bilimsel gelişmelerden geçeceği malumdur. Sinop'un küresel ve bölgesel görünümü çerçevesinde gerek resmi kurum ve kuruluşlara gerekse STK'lara önemli görevler düşmektedir. İki asırdan beri erozyona uğratılan kültürel mirası yeniden ve hızla canlandırılmalı, tüm dünyaya tanıtılmalıdır. Bu bağlamda en az tanıtım kadar güvenlik de önemlidir. Terörden uzak bir Sinop gerek, ticaret, turizm ve tarım gerekse eğitim ve sosyo-kültürel bağlamda tercih edilen bir şehir olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Ancak fiili durum göz ardı edilmemelidir. Toplumsal bütünleşmenin önündeki her türlü ayrımcılık engellenmelidir. Gerek dini ve kültürel gerekse ırka dayalı her türlü dışlamacı veya kayırmacı uygulamalardan uzak durulmalıdır. Buna başta üniversite olmak üzere tüm sivil ve resmi kurumlarımız önderlik yapmalıdır. Yeni medeniyet arayışlarının hız kazandığı günümüzde birliktelik veya vahdet toplumu olabilme çok önemlidir. Bu yüzden Müslümanların tarih boyunca tüm dünyada gerçekleştirdiği huzur ve emniyet şehirlerinin yahut darusselam/barış yurdunun “medeniyet ve kimlik” kavramları çerçevesinde yeniden planlanıp uygulanmalıdır. Böylelikle Sinop sadece insanların huzur içinde yaşadığı bir yer değil meleklerin de ünsiyet ettiği bir şehir haline gelecektir. Şehirlerin, yetiştirdikleri ve bağışlarına gömdükleri ancak zihin ve gönül dünyalarında hep yaşattıkları büyükleriyle bir ruh ve anlam kazandığı unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Akyüz, Vecdi-Seyfettin Ünlü, (editörler), İslam geleneğinden günümüze şehir ve yerel yönetimler, (edit. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü), (II cilt), İlke Yayınları, (İstanbul 1996).
- Alyılmaz, Cengiz, İlyas Demirci-İbrahim Terzioğlu, (editörler), Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam şehirleri sempozyumları 2011 Bursa şehrengizi İpek Yolu medeniyetleri, 28-30 Nisan 2011/Bursa, *Bildiriler Kitabı*, Bursa Kültür A.Ş., 2011.
- Armağan, Mustafa, “Batı’da ve İslam Medeniyeti’nde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri”, *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı: 23 Ocak-Şubat-Mart 2010, ss. 115-138.
- Bozkurt, Nebi -Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Baskı ve Matbaacılık, (Ankara 2010), cilt; 28, ss. 555-563.
- Buhârî, *Sahih*, Cuma 26.
- Can, Yılmaz, *İslam şehirlerinin fiziki yapısı: (h. I-III/m. VII-IX. yüzyıl)*, Türkiye Diyanet Vakfı, (Ankara 1995).
- Cansever, Turgut, *İslâm’da Şehir ve Mimari*, İz Yayıncılık, (İstanbul 1997).
- Cerasi, Maurice M., *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, (Çev. Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, (İstanbul 1999).

- Demirci, İlyas, Osman İyimaya, Akif Özkaldı, (Yay. haz.), Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam şehirleri Sakarya şehrengizi bildiriler kitabı [Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam Şehirleri Sakarya Şehrengizi (2013: Eskişehir)]. (Yayına hazırlayanlar: İlyas Demirci, Osman İyimaya, Akif Özkaldı) Ankara: Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği, 2013.
- Ergin, Osman Nuri, *Türk şehirlerinde imaret sistemi*, 1883-1961, Cumhuriyet Matbaası, (İstanbul 1939).
- Eroğlu, Süreyya – Akhan, A. Alev Direr, “Seyahatnameler’de Sinop”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013 17 (1): 257-272.
- Farooqi, Suraiya, *Osmanlılarda Kentler ve Kentliler*, (Çeviren Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Fırlı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, (İstanbul 1980).
- Glancey, Jonathan, “İdeal şehir kurma planları neden başarısız?” <http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160621> (Erişim: 22/09/2017).
- Glancey, Jonathan, *İdeal şehir kurma planları neden başarısız?* <http://www.bbc.com> (Erişim: 16.06.2018).
- Grabar, Oleg, “Cities and citizens”, Editör: Bernard Lewis, *The World of Islam: Faith, People, Culture*, (Thames and Hudson 1976).
- al-Hathloul, Saleh, “Arap İslam Şehirlerinin Fiziksel Çevresinin Dönüşümünde Dinsel Kuralların Rolü”, *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, (The Conference on The Preservation of Architectural Heritage of Islamic Cities, 22-26/4/1985 İstanbul, *Bildiriler Kitabı*, İki Nokta Araştırma, Basın, Yayın, Organizasyon, (İstanbul Şubat 1987), ss. 97-102.
- <http://sehirkimligi.com/sehir-kimligi.html> (Erişim: 01.07.2018).
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, I, 16, 184; II, 418.
- İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, (Kahire 1317-1320).
- İbn Mâce, *Sünen*, İkame 199.
- İnalçık, Halil, “İstanbul: Bir İslam şehri”, (Çev: İbrahim Kalın), Yayına hazırlayan: Mustafa Armağan, *İstanbul Armağanı I: Fetih ve Fatih*, (İstanbul 1995).
- Keleş, Ruşen, *100 soruda Türkiye’de şehirleşme, konut ve gecekond*, Gerçek Yayınevi, (İstanbul 1972).
- Kolektif, İskan ve Şehircilik Konferansları, Dokuzuncu iskan ve şehircilik konferansları Türkiye’de orman köyleri, yerleşme, bölge planlama, şehirleşme, Doğu Anadolu’nun sorunları, *Bildiriler*, [İskan ve Şehircilik Konferansları 9, 1968: Ankara]], Ankara Üniversitesi Siyasal bilgiler Fakültesi yayınları, 1969.
- Kolektif, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Sinan’ın Osmanlı-Türk şehircilik ve belediyeçiliğine katkısı, uluslararası yuvarlak masa toplantısı, *Bildiriler*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mimar Sinan Çalışmaları Sürekli Sekreteryası, (İstanbul 1988).
- Kubat, Mehmet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kitap Yayınları, (İstanbul 2015).
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri- Nebi Bozkurt, “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayın Matbaacılık, (Ankara 1998), cilt; 28, ss. 555-563.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, “Şehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayın Matbaacılık, (Ankara 2010), cilt; 38, ss. 441-446.
- Küçükkürtül, Mehmet Raşit, *Kubbelerin gölgesinde İslam şehirleri*, Mostar, (İstanbul 2015).
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İnsan ve Tabiat*, (Çev. Nabi Avcı), İstanbul 1982.
- Nesâî, *Sünen*, Cuma 17; Mescid 4; Mesâcid 7.
- Ögel, Bahattin, *Türk kültür tarihine giriş: Türklerde köy ve şehir hayatı: Göktürklerden Osmanlılara, 1923-1989*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (Ankara 1984).
- Özcan, Selim, *Tanzimat Döneminde Sinop’un Sosyal Ekonomik Durumu*, Doktora Tezi, Samsun 2007.
- Raymond, André, “Şehir”, (İslâm Şehri Kavramı), *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Basım Matbaacılık, (Ankara 2010), cilt; 38, ss. 449-451.

- Raymond, André, *Yeniçerilerin Kahire'si: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, (Çev: Alp Tümertekin), Yapı Kredi Yayınları, (İstanbul 1999).
- Schimmel, Annemarie, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, (Çev: Ekrem Demirli), Kabalcı, (İstanbul 2004).
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, *İslam şehirleri üzerine makaleler*, Çorum Belediyesi, (Çorum 2010).
- Stern, S. M., "The Constitution of the Islamic city", *History and Culture in the Medieval Muslim World*, Variorum Reprints, (Londra 1984).
- Sümer, Faruk, *Eski Türklerde şehircilik 1924-1995*, Türk Tarih Kurumu, (Ankara 2014).
- Şahin, İlhan, "Şehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Basım Matbaacılık, (Ankara 2010), cilt; 38, s. 447.
- Türk Tarih Kurumu, *Batılı gözüyle Balkanlar'da Türk şehir ve eserleri*, Türk Tarih Kurumu, (Ankara 1986).
- URL:<https://www.dergice.com/islam-sehirciligine-nostaljik-bir-bakis> (Erişim: 16.06.2016).
- Ünal, M. Ali, "Tahrir Defterlerine Göre Sinop Şehri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (Uluslararası I) 1-3 Haziran 1988, Samsun 1990, s. 185-193.
- Ünal, Sadettin, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Basım Matbaacılık, (Ankara 1995), cilt; 24; ss. 15-20.
- Von Grunebaum, G., "The Structure of the Muslim Town", in his *Islam: Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, (London 1955), ss. 141-158.

OSMANLI DÖNEMİNDEKİ SİNOPLU ÂLİM VE EDİPLER

Recep DİKİCİ *

Öz

Tarihteki en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri de, Sinop ilidir. Bu bölgedeki mevcut medreseler ile çeşitli bilim dallarında yetişen âlimler, bu gerçeği açıkca göstermektedir. Bu yüzden Nadir Tabakât kitaplarından ve Türkiye İhtisas Kütüphanelerinden tesbit edebildiğimiz aralarında Abdullah Ahdî b.el-Kâdı Ali, İlyas Avni Efendi, Ahmed Efendi, Ali b.Hüseyin Efendi, Hafız Ebûbekir lütfi Efendi, Hasan Hilmi Efendi, Halil b. Resûl Efendi, İlyas b. İbrahim Efendi, Mahmud Efendi, Mümin b. Mukbil Efendi ve Nebî Abdülbârî b.Turhan Efendi'nin de aralarında bulunduğu Sinoplu âlimlerin hayatları ile birçok sahaya dâir kütüphânelerde bulunan Arapça ve Osmanlıca elyazması ve matbû eserlerini topluca sunmak, bilim dünyası için son derece faydalı olacaktır. Böylece Sinop ili kültür tarihi ile ilgili ciddi bir boşluk doldurulacak ve araştırmacılara bu hususta yön verilecektir. Maalesef böyle önemli bir konu, günümüze kadar hiç ele alınmamıştır. Nitekim Kâtip Çelebi merhûmun "Keşfu'z-zunûn" adlı eserinin mukaddimesi'nde naklettiği "Kim bir mü'minin hayat tarihini yazarsa, onu yaşatmış gibi olur." meâlindeki hadîs-i şerîf ile "Bizim eserlerimiz, bizi tanıtan belgelerdir. Bunun için, bizden sonra eserlerimize bakınız." meâlindeki beyit, bu mevzûnun ne derece büyük önem arz ettiğini göstermektedir. Nitekim onların esasen fazilet ve kemallerine delalet edecek olan kitaplarının isimleri yazılarak, ilmî yükseklikleri ve insanlığa yaptıkları hizmetleri ispat edilmektedir. Bunun yanı sıra "Büyüklerini tanımayan bir millet, asla yükselemez." veciz söz de, burada hatırlatılmalıdır. Bir milletin manevî kültür değerlerinin yekûnunu din, dil, tarih, sanat, edebiyat, örf ve âdetler ile düşünüş ve yaşayış tarzları meydana getirmektedir. Bu kültür değerleri, milletlerin hayatında önemli bir yer tutarlar. Milletler, bu tip kültür değerleri üzerinde hassasiyetle dururlar ve bunları mümkün mertebe zedelemekten ve hatta geliştirerek kendinden sonraki nesillere devrederler. Sinop kültür tarihini de gün yüzüne çıkarmak, şanlı milletimizin bu aziz değerlerine katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Kütüphane, Matbu, Elyazması, Âlimler.

Scholars and Statesmen of Sinop

Abstract

One of the most important cultural and science center is Sinop province in history. Madrasah present in this region and scholars and literary men showing this truth up. Therefore, in this paper submitting biographies and manuscript and printed works in Arabic, Persian and Ottoman Turkish of scholars and statesmen of Sinop as a whole in Ottoman and Republic era such as scholars Abdullah Ahdî b.el-Kâdı Ali, İlyas Avni Efendi, Ahmed Efendi, Ali b.Hüseyin Efendi, Hafız Ebûbekir lütfi Efendi, Hasan Hilmi Efendi, Halil b. Resûl Efendi, İlyas b. İbrahim Efendi, Mahmud Efendi, Mümin b. Mukbil Efendi and Nebî Abdülbârî b.Turhan Efendi which we detected from rare bibliographic books and Turkish Specialized Libraries will be very useful for science world. Thus, a significant gap will be filled related with cultural history of Sinop and researchers will be guided in this issue. Unfortunately such an important issue was never handled till

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı, rdikici@selcuk.edu.tr

today. Hence the hadith of prophet “who tells of the biography of a believer, honours his memory” and the verses “our works are documents whic introduce us. Thus, look at our works after us.” which Katip Çelebi the deceased mentioned in the introduction of his work “Keşfu’z-Zunûn” demonstrate how important this issue is. Therefore, submitting the names of their works pointing their merit and perfection proves their scientific highness and services which they did for humanity. Beside this the proverb “Nation which does not recognize its elders can not proceed” must be reminded here too. The cultural values of a nation brings together the styles of religion, language, history, art, literature, customs and customs and ways of thinking and living. These cultural values have an important place in the lives of nations. The nations stand sensitively on such cultural values and transfer them to the next generations, without harming them as much as possible. Handling and examining your reminders, bringing the history of science and culture to the surface, and your glorious nationality contributing to these values. Taking the history of Sinop's culture to the surface is also contributing to these values of glorious nationality.

Keywords: Sinop, Library, Book, Manuscript, Scholars.

Giriş

Mevzûmuza ışık tutması bakımından Sinop’un Osmanlı Dönemindeki tarihi ve kültürel durumuna ana hatlarıyla değinmek yararlı olacaktır. Sinop ilk olarak 1085’te Anadolu Fatihî ve Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Birinci Süleyman Şah’ın komutanı Karatekin tarafından fethedilmiştir.

Haçlı seferlerinin başlaması üzerine genç Türkiye Devleti, Anadolu içlerine geri çekilmiştir. Birinci Haçlı Seferinden sonra Bizanslılar sahildeki Türk şehirlerini ele geçirmiş ve Sinop da, yeniden Bizanslıların hâkimiyeti altına girmiştir. Dördüncü Haçlı Seferinden sonra Bizanslı Komnenoslar, başşehir Trabzon olmak üzere, 1204’te Sinop’u da içine alan Pontus-Bizans Devletini kurmuşlardır.

Selçuklu sultanı Birinci İzzeddin Keykâvus, Bizans İmparatoru Alexius Comnenus’u yenerek esir almış ve böylece Karadeniz’de işlek bir limana sahip olunmuştur. Bunun üzerine Türk tüccarları Sinop’a gelerek kısa zamanda Karadeniz ticaretine hâkim olmuşlardır.

Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd devrinde Kırım Seferi Sinop’tan hareket eden Türk Karadeniz Donanması tarafından başarıyla neticelenmiş ve Sinop, Selçukluların Karadeniz üzerindeki en mühim şehri olmuştur.

Sinop bir ara Trabzon’daki Pontus-Bizans Devleti tarafından 1259’da yeniden işgal edilmiş de, Selçuklu veziri Muinüddin Süleyman Pervâne tarafından 1261 (1845) yılında geri alınmıştır. Daha sonra Sinop’ta Pervâneoğulları Beyliği kurulmuş ve bu durum, 1326 senesine kadar devam etmiştir. Pervâneoğullarından sonra Selçuklu Sultanlarının sonuncusu İkinci Mes’ud’un oğlu Melik Altınbaş Gâzi Çelebi, Sinop valisi olmuştur. Babasının ölümü üzerine İlhanlılar Gazi Çelebi’yi tahta çıkarmamışlar ve tahtı kendilerine almışlardır. Gazi Çelebi’den sonra büyük oğlu İbrahim Bey, Sinop valisi olmuş ve İbrahim Beyin ölümünden sonra Candaroğulları (sonraki isimleri İsfendiyoğulları) Sinop’u ele geçirmişlerdir. Bazıları, Beyliğin Kastamonu olan başşehirini Sinop’a taşımışlar ve Candaroğulları XIV. asrın sonlarına doğru Osmanlı Devletine tabi olmuşlardır. Osmanlı ile kız alıp veren Candaroğullarının mühim kısmı ise, Sinop’ta gömülüdür.

Fatih Sultan Mehmed Han Sinop’un iç bağımsızlığına son vermek isteyince, Fatih ile kardeş çocuğu olan İsmail Bey, Sinop Kalesini ve limanını Fatih’e teslim etmiş ve Fatih de, kendisini Filibe’ye sancak beyi olarak göndermiştir.

Osmanlılar zamanında Sinop Trabzon'un yanında ikinci dereceye düşmüş ve XVII. asırda Sivas eyaletinin (beylerbeyinin) 8 sancağından(vilayetinden) biri olan Canik(Samsun)'e kaza olarak bağlanmıştır. Tanzimattan sonra Kastamonu vilayeti(eyaleti) kurulunca bu eyaletin 4 sancağından birine merkez kasabalık yapan Sinop,. bilâhere müstakil sancak olmuştur.

Osmanlı devrinde, Sinop çok önemli bir liman ve tersane şehri olup, önemli olan bu liman ve tersanede 1571 yılında İnebahtı'da kaybedilen gemiler yapılmıştır. 1853'te ise, Ruslar Sinop'a baskın yaparak Türk donanmasını tahrip etmişlerdir. Nitekim XVII. yüzyıl ortalarında kente uğrayan Evliya Çelebi, Sinop halkının tüccar, marangoz ve gemici olduğunu bildirmektedir¹.

Şehrin tek Medresesi olan, eyvanlı, revaklı avlulu Sultan Alâeddîn Medresesi, Alâeddîn Camii ile aynı vakfa dâhildir. XX. yüzyı başlarına doğru 9000 kişilik nüfusu olan Sinop şehrinin güney yönündeki koyda, geniş ve sağlam limanı, tersanesi, tophanesi, Bizans zamanından kalma suru, istihkâmı, gemi imâli yapılan tersâneleri, genel hapishanesi, frengi hastalarına mahsus hastanesi de vardı.

Osmanlı Döneminde Sinop sancak merkezi bir kasaba iken, 57 camii ve mescid, 3 medrese, 8 tekke, 5 Rum kilisesi, 1 kütüphâne, 2 rüşdiye, 5 mekteb-i ibtidâî, 72 sıbyân mektebi, 45 çeşme, 4 karkir, 25 ahşap köprü, 11 bezirhâne, 142 su değirmeni ve 15 su harrazı mevcuttu. Nüfusun çoğunluğu müslümandı. Daha çok Sinop'ta toplanan Hristiyan azınlıklar, ticaret ve zanaatı ellerinde tutuyorlardı.²

Şimdi Osmanlı Döneminde yaşamış Sinoplu âlim ve edipleri alfabetik şekilde sıralayalım:

1. Abdullâh Ahdî b.el-Kâdî Alî Sinobî: Bu âlim, Sultan İbrâhim'in muâsırı olup, "Durru'l-mensûr" adlı bir fıkıh kitabı kaleme almıştır³.

2. Ahmed b.Muhammed Sinobî: Bu âlim, 721 (1388) senesinde Tavâli' adlı eseri şerh etmiştir⁴.

3. Ahmet es-Sekkât Sinobî 1193/1779): Bu zat, mutasavvıf olup, "Nebzetun mine'r-Risâle en-Nakşibendî fi't-tasavvuf" adlı bir eseri vardır⁵.

4. Ahmed Sinobî: Bu zat, 914 (1514) tarihinde Tefsir-i Beyzâvî'nin baş tarafına "Muzhir Envâr et-tenzîl fi keşf esrâr et-te'vîl" ismiyle hâşiye yazmıştır⁶.

5. Ali b.Hüseyin Sinobî: 1. el-Muhît (Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 29489) : Osmanlıca Astronomiye dâir yazma bu eser, 69 varaktır.

6. Ali b.Muhammed Sinobî: Bu âlimin bir mevcut eserini şöyle kaydedebiliriz:

1. Şerhu'l-Ferâizi's-sirâciye (Âtîf Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi 1198) : Arapça fıkha dâir bu eser, 96 varaktır.

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarik Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, c.II, s.47 vd.; İsmail Hami Danişömen, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, c.IV, s.148-150; Besim Darkot, *İslâm Ansiklopedisi*, Millî eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, c.X, s.686 vd.; Heyet, *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, c.IX, s.6815; Heyet, *Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c.XVIII, s.42-43; Yılmaz Öztuna, *Türk Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1980, c.XXIX, s.112-113; Mehmet Öz, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, c.XXXVII, s.255.

² Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1311, c.IV, s.2787.

³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333,c.I, s.222.

⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.222.

⁵ Ömer Rızâ Kakhâle, *Mu'cem el-muellifîn*, Beyrut, 1969, c.I, s.235; *Fihrist el-Hidiviyye*, Kahire, c.I, s.7, 332-333.

⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.222.

7. Beyânî Sinobî : Bu zatın kütüphanelerimizde mevcut iki eseri vardır.

1. Şâh u Dervîş (İzmir Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu 2020/1) : Bu eser, Osmanlıca olup 1b-34b varakları arasında yer almaktadır.

2. Şehrengîz (İzmir M.K. T.Y.Koleksiyonu 2020/2) : Türk dili ve edebiyatına dâir bu eser, Osmanlıca olup 35a-45b varakları arasında bulunmaktadır. Sinop şehri ile ilgilidir.

8. Hafız Ebûbekir Lûtfî Efendi (Sinoplu) : Ömer Ağa'nın oğlu olup, 1248 (1832) senesinde Sinop'ta doğmuştur. Babasının İstanbul Hayvan Ahırında memur bulunmasından dolayı İstanbul'a gelmiş, küçüklüğünden itibaren İbtidai'yi bitirmiş ve Kurân-ı Kerim'i ezberlemiştir. Maliye Emîni Boyabatlı Hacı İsmail Efendi'den İlm-i Vücûh kıraat etmiş ve Tekirdağlı El-Hac Ömer Efendi'den tertib üzere dini ilimleri tahsil ederek icazet almıştır.

İstabl-ı Âmire (İstanbul Ahır, Harası)'de babası bulunduğundan tahsil imkânlarına kavuşmuş ve 1277 senesinde icra kılınan imtihanda ruûs payesini alarak Ayasofya Camiinde tedris mübaşeret etmiştir. Bunun akabinde 1280 tarihinde rütbe-i ilmiye olmak üzere, uhdesine İstanbul Müderrisliği tevcih buyurularak, 1281(1865)'de müderrislik maaşı tahsis kılınmıştır.

İlmi neşr yanında ayrıca 1293 tarihinde Fetvâhane'ye dahil olup, 1293'de Müsevvit Mülâzimliğine tayin edilmiştir. Fetvâhane'ce mülâzimlik yardımcılık vazifesini tazammun ettiğinden 1303'de Müsevvit Sınıfına terfi etmiştir. 1312'de uhdesine Buhari-i Şerîf Kıraatı cihetine tevcih olunup, 7 Şubat 1312'de Meclis-i Mesâlih-i Talebe Azalığına tayin edilmiştir. 1 Ağustos 1324'de mezkûr azalıktan istifa etmiştir.

Uhdesinde bulunan İstanbul Müderrisliği 1294'de Hareket-i Altmışlı'ya, 1297'de Hamise-i Süleymaniye görevlerine terfi etmiştir

Pek çok talebe yetiştirmiş ve Fetvâhane'de idari mevkilerde bulunmuş olup, 1328 (1912)'de emekliye ayrılmıştır.⁷

9. Kara Halil Efendi:

Tanınmış âlimlerden olan Halil Efendi, Boyabatlıdır. Bu zat, 1711 (h..1123) senesinde vefat etmiş ve Eyüp civarında eski Sadrazam Siyavuş Paşa türbesi dışında medfundur. Şeyhulislam Abdullah Vassaf Efendi, bu zatın talebesi ve damadıdır.

Eserleri: 1. Fenârî Hâşiyesi. 2. Hâşiyeye-yi Hikmetü'l-Ayn. 3. Hâşiyeye-yi Tavâlî, 4. Hâşiyeye-yi Muhtasar Müntehâ, 5. Hâşiyeye-yi Adab-ı Taşköprülü, 6. Şerhu Velediyye, 7. Hâşiyeye-yi Hidâye, 8. Risâle-i Ahkab, 9. Tefsir-i Sure-yi Mülk, 10. Hâşiyeye alâ Risâlet-i Risâlet-i Muhammed Emin fî Ciheti Vahdet⁸.

10. Hafız Hasan Hilmi Efendi (Sinoplu) :

Osman Efendi'nin oğlu olup, 1290 (1873) senesinde Sinop'tadoğmuştur. Babasından bir müddet okumuş ve İstanbul'a gelerek Bayezit Dersiâmlarından Göynüklü Mustafa Zühtü Efendi'den ders görerek Mısır'a gitmiştir. Cami'ul-Ezher Medresesinde Hoca İbrahim Beragî'nin derslerine devamla "Ecrûmiye" ve "Elfiye" tederrüs ve Mehmet Hanefî Efendi'den de "Cezerî" okumuştur. Mekteb-i Hukuk'a girmişse de, gözlerinden rahatsız olduğu için bu tahsili bırakmıştır.

Mısır'dan döndükten sonra, eski hocası Mustafa Zühtü Efendi'nin derslerine devamla başlamış ve 1322'de icazet almıştır.

1322'de uhdesine Edirne Müderrisliği'ne ve 1311'de Kismet-i Askeriye Mahkemesi Katipliği'ne tayin olunmuştur. 1322'de ise, Süleymaniye Camii 5. Müezzinliğine tayin olunmuştur.

⁷ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, 1980, c.II, s.27-28.

⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.374.

Mezkûr Katiblikte iken Nâib İbrâhim Hilmi Efendi ile mahkeme hüccetlerinde tahrifat yaptıkları gerekçesi ile muhâkeme olundularsa da, adı geçen zat 1333'de beraat etmiştir⁹.

11. Halîl b.Resûl b.Abdilmü'min Sinobî (1075/1664) : Hanefî fıkıh âlimi olan bu zatın, fıkıha dâir kaleme aldığı eserini hatırlatabiliriz:

1. İzâhu Ferâî'idi'l-Ebhûr ve İzâhu Fevâ'idi'l-Enhûr (MK. Nevşehir Gülşehir-Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu, 45): Arapça “Şerh el-Multeka'l-Ebhûr” isimli bu yazma eser, 397 varaktır¹⁰.

12. İbrâhim b.Ahmed Sinobî: Bu âlimin kaleme aldığı bir eser, kütüphânedeki mevcuttur.

1. Risâle fî Beyânî'l-Hak ve İzâhî's-Sıdk Ebu's-Su'ud Muhammed b.Muhammed el-İmâdî (06 Hk 30505/5) : Arapça olan bu elyazması eser, mecmuanın 44b-52b varakları arasında bulunmaktadır.

13. İbrâhim Hilmi Efendi (Sinoplu) :

Mustafa Efendi'nin oğlu olup, “Kapanzâde” şöhreti ile bilinirdi. 1287 (1871) senesinde doğmuş olup, 1318'den 1325'e kadar müderrislik vazifesinde bulunmuştur. 1324'de vekâleten Sinop Müftülüğüne ve 1325'de asâleten tayin edilip, 1335'de Sinop Müftülüğünden azl edilmiştir. 1311(1925) de dosyasını Diyânet istemiştir¹¹.

14. İlyâs Avni Efendi (Sinoplu) :

İlmiyeden ve ziraatle uğraşan, muhacirlerden Arif Efendi'nin oğlu olup, 1285 (1868) senesinde Batum'da doğmuştur. 1312 h. senesinde İstanbul'a gelerek Fatih'te Tabhane Medresi'ne dahil olmuştur. Muğlalı Ali Rıza Efendi'den ders okuyarak icazet almıştır. 1318 h. de Dar'ül Fünûn Ulûm-i Âliye-i Diniye Şubesine girmişse de, bazı sebeplerden ikmâl edememiştir. 1328 h. de babası Sinop'a hicret etmiştir.

Ruûs imtihanını kazandığından, 1324'de Fatih camii dersiamları arasına katılmıştır. 1330'da uhdesine İbtidai Hariç İstanbul Müderrisliği ruûsu tevcih olunmuştur. 1327 tarihinde Ebu'l-Fazl Mahmut Efendi Medresesi Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bu vazifesi, 1328'e kadar devam etmiştir. Bu âlim, 1328 (1912)'de vefat etmiştir.¹²

15. İlyâs b.İbrâhim Sinobî :

Arapça ilimlerde derin bilgi sahibi olan bu âlim, Bursa'da Sultaniye Medresesi'nde müderrislik yaparken, 891 (1486) senesinde vefat etmiş ve Zeynîlere defnedilmiştir.

Aynı zamanda hattat olan bu zatın bazı âyet-i kerîme tefsirleri ve mantık ilmine dâir “Hâşiye-i Şemsiye” adlı eseri vardır. Nitekim onun, Kudûrî adlı fıkıh kitabını bir günde yazdığı zikredilmektedir.

Diğer taraftan ihtisas kütüphanelerinde mevcut aşağıda isimleri zikredilen eserleri mevcuttur.

1. Hâşiye alâ Şerhi'l-Makâsıd (06 Hk 2184) : Arapça elyazması olan bu eser, 61 varaktır.

⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.II, s.92-93.

Kahhâle, *Mu'cem el-muellifin*, c.IV, s.118; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyet el-ârifin*, İstanbul, 1955, c.I, s.354; Kâtip Çelebî, *Keşf ez-zunûn*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 1815.

¹¹ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.II, s. 225.

¹² Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.II, s.241.

2. Şerh el-Fıkh el-Ekber (06 M.K. Sam. Yz. 571) : Arapça elyazması olan bu eser, İmâm-ı A'zâm'ın el-Fıkh el-Ekber adlı itikâda ve kelâma dâir şerhi Arapça elyazması bu eser, 1b-53b varakları arasında yer almaktadır¹³.

16. Mahmûd b.Hasan Sinobî : Bu zatın mevcut bir eserini şöyle zikredebiliriz:

1. Zübdetü'l-ilâl (06 MK. Yz. A. 4418) : Arapça gramere dâir Osmanlıca yazılmış bu eser, 10 varaktır.

17. Mahmûd Kefevî Sinobî :

Osmanlı âlim ve velîlerinden. İsmi Mahmûd, künyesi Ebû'l-Fazl'dır. Babası Hacı Süleymân bin Abdi Kefevî'dir. Şeyh Mahmûd Kefevî diye meşhûr oldu. 926 (1520) senesinde Kırım'ın Kefe adlı liman şehrinde doğdu

Babası Hacı Süleymân bin Abdi Kefevî aslen Çerkes'dir. Müslüman olmadan önce Tatarlar tarafından esir edilmiş ve Karadeniz kıyısındaki İslâm beldelerinden Kırım Yarımadasındaki Kefe'ye götürülmüştür. Orada müslümanlardan âlim ve fazîlet sâhibi bir zât onu satın alıp, İslâm dînini öğretmiştir. Müslüman âlim onu serbest bırakınca.hürriyetine kavuşan Hacı Süleymân Efendi, Allahü teâlânın kulu olduğunu unutmamış, O'na ibâdet etmekle meşgûl olmuş, helâl kazanç elde edebilmek için ticârete atılmıştı. Mekke-i mükerrremeye gidip hac vazîfesini yerine getiren Süleymân Efendi, sevgili Peygamberimizin mübârek kabr-i şerîflerini ziyâret edip, feyzlerine kavuştu ve Hacı ismini de alarak memleketi olan Kefe'ye döndü.

Kefe'de bulunduğu sırada bir rüyâ gördü ve rüyâsında Kefe şehrinin tam karşısında bulunan Sinop şehri Cennet gibi bir hal almıştı. Kendisi elinde yeşil büyük bir sancak tutmuş, insanlar ve şehrin ileri gelenleri sancağın altında toplanmışlardı. Sonra halk ona tâbi olup

Sinop'un Meydan kapısı diye anılan yerin doğu kapısından dışarı çıktılar. Bugünkü Kefevî Câmiinin yerine geldiklerinde, Hacı Süleymân Efendi sancağı oraya dikti. İnsanlar o sancağın dibinde Allahü teâlâyâ hamd ve senâda bulunup, tekbir getirdiler. Hayır duâda bulunup, şükrettiler.

Bu rüyâdan sonra Hacı Süleymân Efendi'de Sinop'a karşı bir merak ve alâka peydâ oldu. Resûlullah efendimizin sünnetine uyarak evlendi. Bu evlilikten 926 (1520) senesinde Mahmûd isminde bir oğlu dünyâyâ geldi.

Çocukluğu doğum yeri olan Kefe'de geçen Mahmûd Kefevî, zamânının usûlüne göre

küçük yaşta ilim tahsiline yöneldi. Temel dînî bilgileri öğrendikten sonra tasavvufa karşı alâka duydu. Kâdiriyye yolu mensuplarından büyük âlim ve velî Takıyyüddîn Ebû Bekir Kefevî'den ilim öğrendi ve sohbetlerinde bulundu. Yirmi üç yaşına geldiği zaman 949 (h.1542) senesinde hocası ile birlikte İstanbul'a geldi. Kânûnî Sultan Süleymân Han zamânına rastlayan bu gelişinde, ilmini ilerletmek için bâzı âlimlerin ilim meclisine devâm etti. İlk olarak Kaplıca Müderrisi Kâdızâde Efendinin, sonra Sahn-ı Semân (Fâtih) müderrisi Abdurrahmân Efendinin derslerinde bulundu. Abdurrahmân Efendi Halep kâdılığına tâyin edilince, Anadolu kazaskeri Mâlûl Emir Efendinin ders halkasına devâm etti. 959 (1552) senesinde mülâzım, müderris yardımcısı olarak vazîfe yapmaya başladı. Mâlûl Emir Efendi diye meşhûr olan fazîletli Seyyid Abdülkâdir Efendinin hizmetinde bulunduğu sırada zâhirî ilimlerde yüksek bir âlim ve tasavvuf yolunda fazîlet sâhibi bir kimse oldu. 961 (1554) senesinde yirmi akçe yevmiye ile İstanbul Molla Gürânî Medresesine müderris tâyin edildi.

¹³ Bağdatlı, *Hediyyet el-ârifin*, c.II, s.225; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.222; Kâtip Çelebi, *Keşf ez-zunûn*, c.II,s.1780; Ali Rıza Kırboğa, *Kâmûsu'l-Kütüb ve Mevzû'atu-Müellefât*, Yeni Kitap Basımevi, Karaman, 1974, s. 102.

Müderri olarak vazîfe yaptığı sırada babası Hacı Süleymân Efendi onu Kefe'de gördüğü rüyânın etkisiyle, Sinop şehrinin ileri gelenlerinden Hacı Ali isminde bir tüccarın Hâliisa adındaki kızıyla evlendirdi. Mahmûd Kefevî bu sırada bir yaz mevsiminde humma hastalığına tutuldu. Doktorların tavsiye ettiği ilaçlar ve tedâvîler netîcesinde hastalığı iyileşmedi. Doktorlar onun hava değişiminden başka çâresi olmadığına karar verdiler. Mahmûd Kefevî; "Bunda bir hayır ve hikmet vardır, kâdılık yolunu tercih edip bu şehirden gitmeliyim. Müderrilikte ilerlemek herhalde nasîbimde yoktur, memleket gezmek bir mürşid-i kâmile kavuşmaya vesîle olabilir." diye kâdılık yolunu tercih etti. Şeyhülislâm Çivizâde Efendi, Zekerîyya Efendi, Kazasker Abdülganî Efendi, Behâaddînzâde Efendi ve Sultan Murâd'ın hocalarından Mevlânâ Sâdeddîn Efendi onun İstanbul'dan ayrılmasını istemediler. Ayrı ayrı nasîhat edip; "Sen bizim içimizde en seçkin ve hepimizden üstün iken gel bu güzel yolu terk etme." dediler. Fakat çâre olmadı. Onlara; "Sizin şerefî-niz benim şerefîmdir. Dünyâda sıhhat ve âfiyet, âhirette izzet ve saâdet içinde olunuz. Hem benim başka bir düşüncem vardır." deyip, Rumeli sancak kâdılığı ile o taraflara gitti. Nice zaman kâdılık hizmetinde bulundu. Pravadi, Akkirman ve Kefe gibi yerlerde kâdılık yapıp müslümanların müşkül meselelerini halletti. Memleketi olan Kefe'ye kâdılık ve müfettiş-i emvâl vazîfesiyle birkaç defâ gitti. Gittiği yerlerdeki velîlerin sohbetlerinde bulundu.

Sonra babasının gördüğü rüyânın tesiri ve sevk etmesiyle Sinop tarafına gelmek istedi. 983 (1575) senesinde kâdılık vazîfesiyle Sinop'a geldi. Bu vazîfesi sırasında insanların müşküllerini çözmeye uğraştı. Ayrıca Âdem aleyhisselâmdan beri yaşamış olan meşhûr zâtların hayatlarını anlatan kıymetli bir eser telif etti.

Bir müddet sonra Sinop kâdılığından ayrıldı. Kendini ilmî araştırmalara ve ibâdete verdi. Babasının rüyâda sancak diktığı yeri sâhibinden satın aldı. Orada bir câmi-i şerîf ve etrâfında odalar yaptırdı. Yaptırdığı bu câmide insanlara vâz ve nasîhat etmek sûretiyle İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlattı. Nefsin isteklerini yapmamak ve istemediklerini yapmak sûretiyle Allahü teâlânın rızâsına kavuşmaya çalıştı. İşrak, kuşluk namazından sonra istekli olanlara tefsîr ve hadîs dersleri okuttu. Onun bu fedâkarlık halleri, İstanbul'da bulunan büyük İslâm âlimleri tarafından işitildi. Bu âlimler, Mahmûd Kefevî'ye geçimini temin edecek bir maaş gereklidir diyerek, Sinop'ta bulunan Sultan Alâeddîn'in yaptırdığı medresede fetvâ ve ders vermesi için pâdişâhtan izin çıkarıp gönderdiler. Mahmûd Kefevî hazretleri bunu kabûl etmek istemediyse de; "Bu da bir hizmet ve ibâdet." deyip kabûl etti. Günün belli saatlerinde Alâeddîn Medresesinde fetvâ vermeye başladı. Bu sırada aslen Sinoplu olup orada yerleşmiş bulunan Halvetiyye yolu ileri gelenlerinden âlim ve fazîlet sâhibi zâhiri ve bâtinî ilimlerde yüksek derece sâhibi Mirzâ Şeyh diye meşhûr olan Mahmûd bin Pîr Ali hazretlerine biat etti. Böylece Halvetiyye yolu mensuplarından oldu. Tasavvuf yolunda ilerleyip yüksek bir velî oldu.

Mahmûd Kefevî hazretleri, altmış üç yaşına geldiği zaman 989 (1581) senesi Ramazân-ı şerîf ayının üçünde Pazar gecesini vefât etti. Sevenleri tarafından techiz edilip, kefenlendikten sonra yaptırdığı Kefevî Câmiinin avlusunda mihrâbın önünde defnedildi. Osmanlı Müellifleri adlı eserde Mahmûd Kefevî'nin İstanbul'da vefât ettiği bildirilmişse de, bunun başka birisi olması gerekir.

Mahmûd Kefevî hazretlerinin Arapça ve Türkçe şiirlerinden başka risâleleri, bâzı eserlere tâlikâtı vardır. Ayrıca Âdem aleyhisselâmdan Peygamber efendimize kadar gelen bâzı peygamberlerin hayatlarını, Eshâb-ı kirâmdan bâzılarının hayat ve menkibelerini, İmâm-ı Âzam'dan kendi zamânına kadar gelen Hanefî mezhebi müctehid ve âlimlerinin tabaka ve mertebelerini topladığı Ketâibü A'lâmî'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mân-il-Muhtâr adlı Arapça

eseri yazmıştır. 809 civârında büyük zât hakkında kıymetli bilgiler bulunan bu eserin muhtelif yazma nüshaları Süleymâniye Kütüphanesinde (34 Fa 1112; 34 Nk 3048; 32 Hk 1856) mevcuttur. Eser basılmamıştır¹⁴.

18. Mustafa b.Hasan Muslihiddîn Sinobî : Bu zat, aslen Sinoplu olup, 987 (1579) senesinde aşağıdaki eseri 29 bab halinde kaleme almıştır.

1. Zuhru'l-Ârifin (06 MK Yz. A 4975) : Hadis ilmine dâir Osmanlıca bu eser, 259 varaktır¹⁵.

19. Muhammed Emin Celvetî b.Ahmed Sinobî :

1. Câmiu'l-Envâr v letâifu'l-Ahbâr (Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 2279) : Arapça olan bu eser, 141 varaktır.

2. Risâle fî Beyâni Zebhi İbrâhim (A.S.) (Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 840/2) : Arapça olan bu eser, 213b-217b varakları arasında yer almaktadır.

20. Muhammed b.Hüseyin Sinobî :

1. Hâşitetü'l-Avniyye (06 Hk 1057) : Arapça olan bu yazma eser, 53 varaktır. Risâletü'l-Taşköprü'ye şerhtir.

21. Musa Sinobî : Bu zatın, tefsire dâir bir eseri mevcuttur.

1. Tefsîr-i Suver-.i Kur'ân-ı kerîm (İzmir Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu 1467/18) : Osmanlıca bu tefsir, 118b-119a varakları arasında bulunmaktadır.

22. Mü'min b.Mukbil Sinobî : Mü'min b.Mukbil, 841 (1438) yılında vefat etmiştir. Bu âlimin yazdığı kütüphanede mevcut iki eserini şöyle zikredebiliriz.

1. Miftâhu'n-nûr ve Hazâinu's-surûr (İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 685/1) : Osmanlıca tıbbâ dâir bu eser, 1b-164b varakları arasında bulunmaktadır.

2. Zahîretü'l-Murâdiye (İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi 682) : Osmanlıca tıbbâ dâir bu eser, 357 varaktır. II. Murad için yazılmıştır¹⁶.

23. Nebî Abd el-Bârî b.Turhân Sinobî (936/1529) :

Bu zatın bazı eserleri, kütüphanede bulunmaktadır.

1. Hayâtu'l-kulûb (60 Zile 20) : Arapça yazılmış olan bu elyazması eser, 191 varaktır.

2. Risâle fî Butlâni Mezâhibi Bazi'l-mutasavvife (Bulunduğu yer Millî Kütüphane, Elazığ İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 3360/4) : Arapça olan bu eser, 69b-70b varaktır.

3. Risâle fî hakki İbn Arabî (Bulunduğu yer Manisa İl Halk kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu 5835/9) : Arapça olan bu eser, 83a-85a varaktır.

4. Muhtasar İhyâi'l-Kulûb (İstanbul Süleymaniye Ktb., Antalya Tekelioğlu İl halk Ktb., Koleksiyonu 1877/9) : Arapça olan bu eser, 142b-150a varaktır.

5. Risâle fî Vahdet el-vücûd: Bu eser, 1294 (1878) yılında İstanbul, Ali Bey matbaasında basılmış olup, 49 sayfadır¹⁷.

¹⁴ Nev'izâde Atâî, *Zeyl-i Şekâik- Numâniye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1268, s. 272; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.II, s.19; Mustafa b.Hasan Muslihiddîn, *Zuhru'l-ârifin*, varak, 308-311; Heyet, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c.VIII, s.55.

¹⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.222.

¹⁶ Bağdatlı, *Hediyyet el-ârifin*, c.II, s.483; Kâtip Çelebi, *Keşf ez-zunûn*, c.I, s.826; Kırboğa, *Kâmusu'l-Kütüb*, s. 413.

¹⁷ Kahrîle, *Mucemu'l-müellifin*, c.V, s.67; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.222; Kâtip Çelebi, *Keşf ez-zunûn*, c.I, s.698; Kırboğa, *Kâmus*, s. 195; Carl Brockelmann, *Geschechte Der Arabischen Litteratur*,

24. Ömer b.Hasan Şifâî (1159/1746)

Şifâî diye tanınan Ömer b.Hasan, tıp doktorudur. Aslen Sinoplu olan bu zat, Bursa'da yaşamış ve orada vefât etmiştir.

1. Şerhu Merâhi'l-Ervâh (18 Hk 125) : Şifâî'nin, Merâhu'l-Ervâh'a yaptığı şerhdir. Abdallah b. Ahmed en-Nesefî'nin Menâru'l-Envâr adlı eserinin şerhidir. Bu eser, 852 (1447) yılında İbrâhim b.Yûsuf tarafından istinsâh edilmiştir. Arapça olan bu yazma eser, 133 varaktır.

2. Cevheru'l-Ferîd fi't-Tıbbi'l-Cedîd (18 Hk 124): Arapça olan bu yazma eser, 298 varaktır. Baştan eksiktir. Birkaç cildten oluşan eserin sonuncu cildir..

3. el-Mürşidü'l-Muhtâr fi ilmi'i-esrâr (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 8022) : Osmanlıca olan tıbbî dâir bu eser, 181 varaktır¹⁸.

Ayrıca bu zatın, kaynaklarda "Tuhfetu'l-Ahbâb fi'l-mürekkebât et-tıbbiyye", "Kânûn er-Reşâd fi tedbîr en-nüfûs ve'i-ecsâd" ve "Minhâc eş-Şifâ fi't-tıb el-kîmyâî" adlı eserleri de kaydedilmiştir¹⁹.

25. Pîr Tevekkül: Pîr Tevekkül Sinop'ta doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir.

Pîr Tevekkül ilim tahsili için Hırat'a gitmiş ve orada Şeyh Pîr Mîrim Halveti Hazretlerinin talebesi olmuştur. Pîr Tevekkül Hazretleri şöyle anlatır; "Memleketime gidip gelmek düşüncesi içerisindeyken Mîrim Hazretlerinin ellerini öptüğümde O ellerini göğsüme koydu. O zaman kendimi Sinop'ta evimde buldum. Annem ve babam oturuyorlardı. Selam verdim. Hemen kalkıp; "Oğul sen misin? Nereden, nasıl geldin?" dediler. Ben onların onlar da benim sesimi işitti. Bir zaman hal, hatır ile hasret giderdik. Sonra bir ibrik ile abdest aldım. Daha sonra kendimi Mîrim Hazretlerinin huzurunda buldum. İşte o aldığım ibrik dedim ve oradakilere gösterdim."

Pîr Tevekkül, kısa zamanda ilim ve edep öğrenmiş ve hocasından icazet almıştır. Sonra hocaları ile birlikte Anadolu'ya gelmiş. Hocası Onu insanlara hak yolun bilgilerini öğretmek üzere Sinop'a göndermiştir.

Pîr Tevekkül 837 (1433) senesinde Sinop'ta vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir²⁰.

26. Safâ'î Sinobî: Âlim, tarihçi ve şâir olan bu zat, Sinop'ta doğmuştur. Okmeydanı yolunda İskender Paşa'nın yaptırıp şeyhliğini kendisine verdiği dergahta medfundur. Meşhur Kemal Reisin muharebelerini on bin kadar beyitle nazmetmiştir. Uzun ömür sürmüş bir zattı. Zamanına göre gemicilik sanatına aşina olup, denizcilik haritalarında ve sairlerinde kaptanların tek kaynağı olduğu Sehî tezkiresinde yazılıdır. Divânını II. Bayezid adına tertip etmiştir. Bu şahsın, Osmanlı tarihine dâir bir eseri kütüphanede mevcuttur.

1. Fetihnâme-i İnebahtı ve Mutun (İstanbul Topkapı sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları R. 1271) : Osmanlıca Osmanlı Tarihine dâir bu eser, 131 varaktır

27. Seyyid Bilâl: Sinop Evliyâsından olan Seyyid Bilâl, Peygamber Efendimizin torunu Hazret-i Hüseyin'in soyundan geldiği rivâyet edilen şehit ve mücâhittir.

Leiden, 1942, c.I, s.583; Brockelmann, *Geschechte Der Arabischen Litteratur, Supplement*, Leiden, 1937, II, 654.

¹⁸ Bağdatlı, *Hediyyet el-ârifin*, c.I, s.798; Kakhâlê, *Mu'cem el-mu'ellifîn*, c.VII, s.281; Bağdatlı, *İzâh el-meknûn*, c.I, s.383; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.III, s.224.

¹⁹ Muhammed b.Halîl el-Murâdî, *Silkud-Durer*, Mısır, 1301, c.III, s.172; Kakhâlê, *Mucem*, c.VII, s.281; Bağdatlı, *Hediye*, c.I, s.198; Aynı müellif, *İzâh*, c.I, s.238, 383; c.II, s.219, 328.

²⁰ Komisyon, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, c.X, s.24; Cemâleddîn Mahmûd Efendi, *Lemezât*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no: 1894, varak 135.

Peygamber efendimizin; "İstanbul elbette feth olunacaktır. Onu feth eden kumandan ne güzel kumandan ve onu feth eden asker ne güzel askerdir." hadîs-i şerîfindeki müjdesine kavuşmak ve o büyük şehri İslâm beldelerinin sınırları içine katmak isteyenlerden birisi de, Halife Ömer bin Abdülazîz idi. Halife bu düşünce ile bir gün ordu komutanlarını ve devlet ileri gelenlerini sarayında toplantıya çağırdı ve onlara şöyle dedi:

"İslâmı gönderen Allahü teâlâ nasıl olsa onu koruyacak ve muzaffer edecektir.

Yalnız biz de ona hizmet vazîfesinden mutlaka sorulacağız. İslâm ordularının Anadolu'ya açılmasına Bizans engeldir. Bu sebeple de İstanbul'un fethi gecikmektedir. Dördüncü defâ onu kuşatmamıza rağmen bir türlü feth edemedik. Peygamber efendimizin müjdesi gerçekleşecek, bir gün surlar mutlaka yıkılacak ama, ben istiyorum ki bu şerefe biz nâil olalım. Yeniden sefer düzenleyip surları bir defâ daha sarsmak istiyorum. Bu seferle belki o yüce Habîbin müjdesine muvaffak olabiliriz. Ordularımızın muzafferiyeti için sizlerin de görüşlerinizi almak istiyorum." Herkese seferin nasıl olması gerektiği ve sefer hazırlıkları hakkında görüşlerini belirttikten sonra, Seyyid Bilâl hazretleri ayağa kalktı. Uzun boylu, geniş omuzlu, heybet ve vakar sâhibi bir zâttı. Herkes onu bir ordu komutanı olmasından ziyâde Peygamber efendimizin torunu olduğu için seviyor, hürmet ediyordu. O heybetli olduğu kadar mütevâzi de idi. Yavaş yavaş ve tâne tâne şöyle konuştu: Yâ Emîral-Mü'minîn! Ben ordumuza yeni kuvvetlerin katılmasında fayda görüyorum. Bunun için Orta Asya'dan cesur Türk savaşçılarını toplamayı arzu ederim. Türklerin savaşçılıklarının çok üstün olması inkâr edilmez bir gerçektir. Bu da İstanbul'un fethinde çok işimize yarayacaktır." Halife bu teklife çok sevinerek, Seyyid Bilâl'e şöyle dedi: "Çok doğru söylersin yâ Seyyid! Bunu hiç düşünmemiştim. Bu işin başına seni getiriyorum. Ordumuzun bir kolu Akdeniz'den, diğer kolu ise Anadolu üzerinden İstanbul'a yürüyecektir. Biz İstanbul'a ulaşınca kadar sen de Karadeniz'den yeni savaşçılarınla bize katılırsın. İnşâallah surların önünde buluşuruz. İstedığın kadar at, adam ve erzak alabilirsin." Bundan sonra Halife-i müslimîn ile Seyyid Bilâl hazretleri baba-oğul gibi birbirlerine sarılıp helalleştiler.

Böylece 675 senesinde merkezde ordu hazırlıklar yaparken, Seyyid Bilâl de yanına birkaç yiğit alıp Horasan'a doğru at sürdü. İran yaylalarını geçiyorlarken eşkıyâlar yollarını kesti. Yapılan çarpışmada yol kesiciler perişan oldular, reisleri esir düştü. Seyyid Bilâl ve yanındakiler, bütün Orta Asya'yı yer yer dolaşıp gönüllü savaşçılar topladılar. Gittiği her yerde İstanbul'un fethinin öneminden bahsetti ve Peygamber efendimizin müjdesini bildirdi. Kısa zamanda gözü pek, kalbi î mânla dolu yiğitlerden sanki ikinci bir ordu kurdu. Karadeniz limanlarında yeni kadirgalar inşa ettirdi. Niyetleri en kestirme yol olan denizden kısa zamanda İstanbul önlerine varmaktı. Ancak deniz yolculuğu ümit ettikleri gibi çıkmadı. Yola çıktıktan birkaç gün sonra şiddetli bir yağmur ve fırtınaya yakalandılar. Karadeniz'in güçlü dalgaları gemileri öyle bir savurmaya başladı ki, Orta Asya'nın bahadır yiğitleri deniz havasına alışık olmadıklarından ümitsizlik içinde kalmışlardı. Seyyid Bilâl hazretlerinin metâneti, güven ve îtimât telkin edici sözleri olmasa hepsi kendilerini çoktan ölmüş sayacaklardı. Seyyid Bilâl onlara:

"Korku kadınlara, ümitsizlik de kâfirlere mahsustur. Siz ise Allah yolunda nice çölleri, geçit vermeyen dağları aşan cengâver mücâhidlerin torunlarısınız. Allahü teâlânın dinine hizmet edenin yardımcısı Allah'tır. Hak yolda cihâd edene O'nun yardım ve inâyeti haktır ve muhakkaktır. Ümitvâr olun, cenâb-ı Hak'la güvenin kardeşlerim."

Seyyid Bilâl hazretleri bundan sonra ellerini semâyâ doğru kaldırarak gözyaşları içerisinde şöyle yalvardı: "Ey içimizi dışımızı bilen yüce Rabbim! Senin büyüklüğünün karşısında küçüldük, kapında kul olduk. Gönlümüzdeki ümitleri bu denizde boğma. Ümitsizliğe düşürüp

karanlıkta koyma. Bizleri yalnız bırakma. Her şeyimizle sana emânetiz. Sen ise emâneti en güzel koruyansın!" Gâziler âmin diyerek ellerini yüzlerine sürerken, gözcünün; "Kara göründü." diye bağırduğu duyuldu. Bunun üzerine gâziler hep birden şükür secdesine vardılar.

Güçlülükle sığındıkları yer Sinop limanı olup gemiler, hastalar bakıma muhtaç bir haldeydi. Seyyid Bilâl hazretleri, eski kölelerden Zeyd, Buhârâlı Ömer ve Semerkantlı Buğra isimli üç mücâhidi alarak ve kardeşi Ali Ekber'i yerine vekil bırakarak karaya çıktı. Etrâfı yüksek kulelerle çevrili olan kalede şehrin vâlisi olan tekfurla görüştü. Ona fırtınada gemilerinin hasar gördüğünü, dolayısıyla bakıma alınmaları gerektiğini, ayrıca kendilerinin de dinlenmeye ihtiyaçları olduğunu bildirip belli bir vergi karşılığında bu işleri görünceye kadar müsâade edilmesini istedi.

Bir kese altın karşılığı tekfurla anlaşılan ve her türlü emniyet ve güvenleri için söz verilmesinden sonra saraydan ayrılan Seyyid Bilâl ve berâberindekiler, kendilerine tahsis edilen alana döndüler. Çadırlar kuruldu. Hastalara sıcak yiyecekler ve içecekler hazırlandı.

Diğer taraftan tekfur, müsâade vermiş olmasına rağmen müslümanları göz hapsinde tutuyor ve kuvvetleri hakkında bilgi edinmeye çalışıyordu... Güneyden Arapların, doğudan Türklerin zaman zaman Anadolu'ya yaptıkları akınlar sebebiyle zâten tedirgin olan tekfur, verdiği sözde durmak ve belli bir süre sonra konakladıkları yerden ayrılmalarına müsâade etmek yerine, bir baskınla işlerini bitirmeyi düşündü. Bir gece, en nişancı ve savaşçı askerlerini seçerek, zırhlı el-biselerle kuşandırdı. Havanın da karanlık olmasından faydalanarak gece yarısından sonra saldırıya geçti.

Seyyid Bilâl hazretleri ve askerleri, neye uğradıklarını bile anlayamadılar. Onlar, vergisini ödedikleri bir yerde kendilerini güvende sanmışlardı. Tekfurun kallesizlik yapacağını tahmin etmemişlerdi.

Çıkan çatışmada birçok mücâhid, pür silâh ve zırhlı kâfirlere karşı kahramanca karşı koydu ise de, sonunda bir bir düşüp şehîd oldu. Saatlerce çarpışan Seyyid Bilâl hazretleri ise pek çok kâfiri öldürdükten sonra tekfur tarafından şehîd edildi. Tekfur bir kılıç darbesiyle Seyyid Bilâl hazretlerinin mübârek başını gövdesinden ayırdı. Ancak o anda Seyyid Bilâl hazretleri mübârek başlarını alıp koltuğunun altına kısırdı ve bu hâliyle tekfura yöneldi. Tekfur, gördüklerine bir süre inanamadı. Sonra da müthiş bir korku içerisinde kaçmaya başladı.

Seyyid Bilâl hazretleri birkaç adım daha yürüyüp yere düştü. Rûhu, büyük dedesi Resûl-i ekreme kavuşmuştu.

Tekfur, daha sonra çatışmayı durdurdu. Karşısındakinin alelâde birisi olmadığını, bilâkis ermiş veya ulu bir kişi olabileceğini anlamakta gecikmedi.

Vasiyeti gibi yapıldı ve tekfur, şehîd Seyyid Bilâl hazretlerinin kabr-i şerîfinin yanına defnedildi.

Şehir, mîlâdî 1214 yılında Selçuklu Sultanı Birinci İzzeddîn Keykavus tarafından zaptedildikten sonra, Alâeddîn Keykubat döneminde yeniden îmar ve inşâ edildi.²¹

28. Abdülvehhâb Efendi: Seyyid Bilal'in neslinden Ayasofya Camii Şerifi'nde "Yasin Han" (Yasîn-i Şerif okuyucusu) Mustafa Efendi'nin oğludur. Beşincizâde diye tanınır. Şeyhulislamlık yapmıştır. Gelenbevî ve palabıyık gibi, derin âlimlerden istifâde etmiştir. Abdülvehhâb Efendi, (h.1249) yılında vefat etmiş ve Topkapı'da babasının yanına def edilmiştir.

²¹ Komisyon, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, c.X, s.314 vd.; H.Ş. Erteli, *Seyyid Bilâl*, s.1- 32

Hülâsatü'l-Burhan fî İtaati's-Sultan isminde Sultanlar hakkında varid olan hadis-i şeriflerin şerh ve tercemelerini beyan eden (1247 h.) tarihinde basılan bir eseriyle bazı risâleleri vardır²².

29. Sinobî: Bu âlimin, bir risâlesi kütüphanede kayıtlıdır. 1. Risâle-i Müzekkire (İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Yz. K.000025/03): Osmanlıca olan bu eser, yazma mecmuanın 130-145a varakları arasında yer almaktadır.

30. Şemseddîn Sinobî :

“Rabbenâ enzil aleynâ mâideten mine's-semâi” âyet-i kerîmesine dâir mufassal bir tefsir yazmıştır.

31. Yûsuf b.Durmuş Sinobî :

Bu zat, Sadru's-şerî'a'ya “Es'ile-i Şer'iyye” ismiyle hâşiye yazmıştır. I. Selim devrinde yaşamıştır²³.

32. Ahmed Nazif Efendi: Bu zat Memiş Kaptan'ın oğlu olup, 1831 (h.1247) senesinde Sinop'ta doğmuştur. 1844 (h.1247) senesinde İstanbul'a giderek Ayasofya civarında Şehit Mehmetpaşa Medresesi'ne kaydolmuştur. İki yılda hafızlığı bitirmiş ve 1840'da İstanbul payelilerinden ve Bayezit Dersiâmlarından Ayaşlı Mustafa Tevfik Efendi'nin ders halkasına girmiş ve hocasından icazet aldıktan sonra 1861 (h.1277)'de Bayezit Camiinde ders okutmaya başlamıştır.

Bu âlim sırasıyla Dolmabahçe Camiinde Buhari okutmuş, Mekteb-i Nüvvâb Muallimliği (1295/1879), Meclis-i Mesâlih-i Talebe Azalığı, Tetkik-i Müellefât Azalığı Mekke-i Mukadderre Niyâbeti, İstanbul Meclis-i Eytam Azalığı ve Mahkeme-i Teftiş Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur. 1905 (h.1321) yılında vefat etmiştir²⁴.

33. Ali Osman Efendi: Bu zat Abdullah Ağa'nın oğlu olup, 1866 (h.1283) yılında Sinop'ta doğmuştur. Devriye Müderrislerindendir²⁵.

34. İbrahim Hilmi Efendi: Mustafa Efendi'nin oğlu olup, 1870 (h.1287) yılında Sinop'ta doğmuştur. Sinop Müftülüğü yapmıştır²⁶.

35. İlyas Avni Efendi: İlmiyeden Arif Efendi'nin oğlu olup, 1868 (h.1285) yılında Batum'da doğmuştur. H. 1321'de İstanbul'a giderek Fatih'te Tabhane Medresesigirmiştir. Muğlalı Ali Rıza Efendi'den ders okuyarak icazet almıştır. H. 1318'de Dârülfünun Ulûm-i Âliye-i Diniye Şubesine girmişse de, bazı sebeplerden tamalayamamıştır. H. 1328'de babası Sinob'a hicret etmiştir.

Fatih Dersiâmlığı yapmış olan bu zat, h.1328 senesinde İstanbul Fatih'te vefat etmiştir²⁷.

36. Mustafa Efendi: Mustafa Ağa'nın oğlu olup, 1887 (h. 1305) senesinde Sinop'ta doğmuştur. İbtidai Dahil Medresesi Müderrisliği yapmıştır²⁸.

37. Ahmed Galib Efendi: Mustafa Efendi'nin oğlu olan bu âlim, 1844 (h.1260) senesinde Boyabat'ta doğmuştur. Boyabat Müftüsü olmuştur²⁹.

²² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.467-468.

²³ Ali Rıza Kırboğa, *Kâmûsü'l-Kütüb*, s.112.

²⁴ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.I, s.190-191; Hümevra Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, Ankara, 2008, s. 70.

²⁵ Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 96.

²⁶ Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 242.

²⁷ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.II, s.241; Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 74.

²⁸ Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 335.

²⁹ Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 249.

38. Ali Rıza Efendi: Babası Hasan Ağa olup, 1846 (h.1263) senesinde Boyabat'ta doğmuştur. Çorum Müftülüğü yapmıştır³⁰.

39. Halil Şükrü Efendi: Babası Mehmed Ağa olan bu zat, 1852 (h.1269) yılında Boyabat'ta doğmuştur. Küçüklüğünde İstanbul'a giderek Divanyolu'nda Kara Hafız Halil Efendi Mektebi'nde hıfza başlamış ve hıfzını Büyükayasofya Camii İmamı Osman Efendi'den tamamlamıştır. Daha sonra âma Halil Şükrü Efendi'den dini ilimleri okumuştur.

Bu âlim, sırasıyla I. Orduda Alay İmamlığı (1294), İbtidâî Hariç İstanbul Müderrisliği, Bolu Kur'a Mümemyizliği, Beytüşşebab Kazası Nâipliği, İmâdiye Kazası Nâipliği, Yalova Nâipliği ve Konya Aksaray Nâipliği yapmıştır. 1330'da buradan ayrılmıştır³¹.

40. Hasan Fehmi Efendi: Bu âlim, Ali Ağa'nın oğlu olup, 1844 (h.1260) senesinde Boyabat'ta doğmuştur. İstanbul'a giderek Ayasofya Dersiâmlarından Safranbolulu Halil Efendi'nin derslerine devam etmiş ve icazet almıştır.

Bu âlim sırasıyla Ayasofya Camiinde Muallimlik (h.1313), İbtidâî Hariç İstanbul Muallim-i Evelliği ve Enderun-ı Hümayun Mektebi Muallimliği yapmıştır. Ayasofya Dersiâmlarından olan bu zat, 1911 (h.1329)'da vefat etmiştir³².

41. İsmail Hakkı Efendi: Hacı Hasan Ağa'nın oğlu olan bu zat, 1849 (h.1266) yılında Boyabat'ta doğmuştur. Köyündeki Sıbyan Mektebini bitirip, h.1285'de Boyabat'ta Kemal Dede Medresesi'ne girmiştir. H. 1288'de Çorum'a giderek Kurt Oğlu Medresinde okumuştur. 1301'de bu medresenin müderrislerinden Şiranlı Şeyh Hacı Mustafa Efendi'den icazet almıştır.

Taşköprü'de Muzafferüddin Gazi Medresesi'nde ders okutan bu zat, Taş Camii yakınında Küçük Ali Zâde Hacı Ahmed Efendi'nin yaptırdığı Yeni Medrese'de müderrislik yapmıştır. 1323'de sekiz talebeye icazet vermiştir. Muhakkikîn-i İlmiye'dendir³³.

42. Mahmud Hüdai Efendi: Bu âlim Hacı Mehmed Ata Efendi'nin oğlu olup, 1856 (h.1273) senesinde Boyabat'ta doğmuştur. Müftüzâde diye tanınan bu zat, İstanbul'a gidip 1303/1887'de mekteb-i Hukuk'a girmiş ve iki seneden sonra mektebi terk etmiştir. Medrese tahsiline devam etmiş ve İstanbullu Hafız Eşref Efendi'den icazet almıştır. Otuz iki yaşında (1304/1888) Ayasofya Dersiâmı olmuştur İbtidai Hariç İstanbul Müderrisliği ve İbtidai Dahil Müderrisliği de yapan bu zat, Ayasofya Dersiâmı iken 1907 (h.1325) tarihinde vefat etmiştir³⁴.

43. Mehmed Hulusi Efendi: Mehmed Ağa'nın oğlu olup, 1853 (h.1270) senesinde Boyabat'ta doğmuştur. Kozakoğlu diye tanınan bu zat, Kayseri'ye gidip Boğazlıyanlı Ali Efendi Medresesi'nde Sivaslı Hasan Efendi'den bir buçuk yıl okumuş ve arkasından Çorum'a gitmiştir. Yedi sene Cami-i Kebir Medresesi'nde Mustafa Efendi'den okumuştur. Çorum'dan İstanbul'a gelip Mahmut Paşa Medresesi'nde Seyyid Mehmet Atıf Efendi'den dokuz sene dini ve arabî okuyup 1893 (H.1311)'de icazet almıştır.

³⁰ Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 184.

³¹ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.II, s.59; Zerdecî, s. 173.

³² Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.II, s.78; Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 94.

³³ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.II, s.267; Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 107.

³⁴ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.III, s.35; Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 76.

Bu âlim sırasıyla Girid Vilâyetinin Resmo Kazası Vaizliği, Boyabat Kazası Kemal Dede Medresesi Müderrisliği ve Boyabat Müftülüğü yapmıştır. Dört yıl müderrislik ve müftülük yaptıktan sonra 1916 (h.1332) senesinde vefat etmiştir³⁵.

44. Osman Hulusi Efendi: Mustafa Efendi'nin oğlu olup, 1835 (h.1251) senesinde Boyabat'ta doğmuştur. İlk tahsilini yaptıktan sonra Vezirköprü'de Köprülüoğlu Medresesi'nde okumuştur. İstanbul'a giderek Mahmut Paşa medresesi'ne girip Sultan Bayezit Dersiâmlarından Eğinli Mehmed Kasım Efendi'den h.1284'de icazet almıştır. Aynı yıl imtihanı kazanıp Bayezit Camiinde derse çıkmaya hak kazanmış ve ayrıca derslerine devam eden talebelerine icazet vermiştir. Boyabat Müftülüğü yapan bu âlim, muhtemelen 1899 (h.1315)'de vefat etmiştir³⁶.

45. Abdullah Vehbi Efendi: Boyabat Müftüsü merhum Osman Hulusi Efendi'nin oğlu olup, 1881 (h.1299) yılında Boyabat'ta doğmuştur. Rüştüyeyi burada bitirmiştir. "Cami" ye kadar okumuştur.

Abdullah Vehbi Efendi, sırasıyla Boyabat Eytam Müdürlüğü (h. 1320) , Durağan Nahiyesi Nâibliği, Boyabat İbtidai Mektebi Birinci Muallimliği, İnebolu Kazası Mahkeme-i Şer'îye Başkatipliği, Darende Kazası Naibliği, Alucra Kazası Kadılığı (h.1330) ve Boyabat Kadısı olmuştur³⁷.

46. Abdullah Hilmi Efendi: Bu âlim, Sinop Müderrisliği yapmıştır³⁸.

47. Ali Lütü Efendi: Hacı Ahmed Ağa'nın oğlu olup, 1834 (h.1250) yılında doğmuştur. Sinop Müftülüğü yapmıştır³⁹.

48. Salih Sabri Efendi: Somuncuoğlu Mehmed Ağa'nın oğlu olup, 1857 (h.1274) senesinde Gerze'de doğmuştur. Ayasofya Dersiâmlığı yapmış ve 1911 (h.1330) senesinde vefat etmiştir⁴⁰.

49. Nazif Ahmet Sinobî: Bu zatın, 9 varaklık "Huzur-u şahanede kıraat olunan ders-i salis"(İstanbul-Nadir Eserler, NEKTY04167) ve "Mevid-i Şerîf" adlı iki elyazması eseri bulunmaktadır.

Sonuç

Tarihteki önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri de, Sinop ilidir. Bu bölgedeki mevcut medreseler ile çeşitli bilim dallarında yetişen âlim ve edipler, bu gerçeği açıkça göstermektedir. Bu yüzden Osmanlı dönemi Sinoplu âlim ve ediplerin hayatları ile Türkiye kütüphânelerinde bulunan Arapça ve Osmanlıca elyazması ve matbû eserleri topluca sunulmuştur. Sinoplu âlimler, Ayasofya ve Fatih Dersiâmlığı, müftülük, müderrislik, Mahkeme-i Şer'îye vazifeleri ve naiplik görevlerinde bulunmuşlardır.

³⁵ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.III, s.52; Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 243.

³⁶ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.IV, s.313; Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 246.

³⁷ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.I, s.32.

³⁸ Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 242.

³⁹ Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 246.

⁴⁰ Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, s. 72.

Mevzumuzaya zemin teşkil etmesi için Sinop'un Osmanlı Dönemindeki tarihi ve kültürel durumu ana hatlarıyla kaydedilmiştir. Sinop ilk olarak 1085'te Anadolu Fatih ve Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Birinci Süleyman Şah'ın komutanı Karatekin tarafından fethedilmiştir.

Sinop kültürünü de gün yüzüne çıkartmak, şanlı milletimizin bu azîz değerlerine katkıda bulunmaktır.

Kaynakça

- Ali Rıza Kırboğa, *Kâmûsu'l-Kütüb ve Mevzû'atu-Müellefât*, Yeni Kitap Basımevi, Karaman, 1974.
- Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şekâik-i Nu'mâniye*, Matbaa-î Âmire, İstanbul, 1268.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyet el-ârifîn*, İstanbul, 1955.
- _____, *İzâh el-meknûn*, Millî eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- Besim Darkot, *İslâm Ansiklopedisi*, Millî eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-î Âmire, İstanbul, 1333/1914.
- Carl Brockelmann, *Geschechte Der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1942.
- _____, *Geschechte Der Arabischen Litteratur, Supplement*, Leiden, 1937.
- Cemâleddîn Mahmûd Ulvî Efendi, *Lemezât*, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, no: 1894.
- Fihrist el-Hidiviyye*, Kahire.
- Heyet, *Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994.
- Heyet, *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.
- Hümevra Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerini Arşiv Kaynakları*, Ankara, 2008.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarik Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- İsmail Hamî Danişömen, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.
- H.Ş. Erteli, *Seyyid Bilâl*.
- Kâtip Çelebî, *Keşf ez-zunûn*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- Mehmet Öz, *Sinop maddesi*, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2009.
- Muhammed b.Halîl el-Murâdî, *Silkud-Durer*, Mısır, 1301/1883.
- Mustafa b.Hasan Muslihiddîn Zuhru'l-ârifîn.
- Ömer Rıza Kakhâle, *Mu'cem el-mu'ellifîn*, Beyrut, 1969.
- Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, 1980.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1311/1893.
- Yılmaz Öztuna, *Türk Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, 1980.

**TÜRK İSLAM KÜLTÜR TARİHİNDE
AHİLİK TEŞKİLATI BAĞLAMINDA DERİCİLER ESNAFI
(YAZMA ESER ÇALIŞMASI)**

Fatih ÇELİK *

Öz

Türkler Orta Asya'dan nereye göç ettilerse örf ve adetlerini gittikleri yerde yaşamaya ve yaşatmaya devam etmiş bir millettir. Müslüman Türkler, dinin ruhunu iyi özümsemiş, kendi gelenekleriyle de bütünleştirerek Türk İslam kültürünü ortaya koymuşlardır. Bu ortak kültür sosyal ve toplumsal alanın her yerine nüfuz etmiş, toplumun temel taşı olabilecek teşkilatlara da öncülük etmiştir. Türk İslam Kültür Tarihinde 13.yüzyılda kurumsallaşan, 20.yüzyılın başlarına kadar toplumun dînî, iktisadî ve ictimâî yapısındaki oluşumları düzenleyen Ahilik teşkilatı da bu ortak kültürün bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. El yazması bu eserde Ahilik teşkilatının da bir esnaf kolu olan “debbâğ” yani dericiler esnafından, dericilerin pîri Sultan Ahi Evran'dan, onun soy ağacından bahsedilmekte ayrıca tasavvufî erkân ve adaba göre, nesiller boyunca aktarılmış esnaf ahlakına yer verilmektedir. Bu tebliğ, Anadolu Türk İslam Kültür mirasını, onun unsurları ve örneklerini ortaya koymayı, dericilik esnafı ile ilgili bu yazma eseri günümüz Türkçesine kazandırmayı, Anadolu'da, Sinop'ta Ahilik teşkilatının izleri ve eserlerini araştırmayı hedeflemekte, ilgililere konunun önemini hissettirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortak kültür, Ahilik, Sultan Ahi Evran, El yazma eser, Derici esnafı.

**Leather Tradesman in the Context of Ahilik Organization in the Turkish Islamic Culture
(Hand Written Book)**

Abstract

Turks brought their customs and traditions to their new lands following emigration from Central Asia. Muslim Turks have assimilated the spirit of religion and integrated Islamic culture with their own traditions. This common culture has pioneered many important organizations that have penetrated all over the social and public life. The organization of *Ahilik* which was institutionalized in the history of Turkish Islamic Culture in the 13th century and organized the religious, economic, and social structures of the society until the beginning of the 20th century, emerged as a product of this common culture. In this handwritten book, the life and the family tree of Sultan Ahi Evran, a *debbâğ* or a tradesman of leather in the *Ahilik* organization was told along with the rules of conduct and manners expected from a *debbağ*. This paper aims to introduce the Anatolian Turkish Islamic Cultural Heritage, its elements and examples by making this handwritten book about the traditional leather tradesman available to the contemporary Turkish researchers interested in the traces and works of the *Ahilik* organization in Sinop and Anatolia.

Keywords: Common culture, Ahilik, Sultan Ahi Evran, Handwritten book, Leather tradesman.

---

* Eğitim Görevlisi, Bursa Diyanet Eğitim Merkezi, fcelik90@hotmail.com

Giriş

Selçuklulardan Cumhuriyet dönemine kadar, özellikle Osmanlının kuruluşundaki dört temel unsurdan biri¹ olması itibariyle Türk İslam Tarihinde dînî, iktisâdî, ahlâkî, ictimâî hayattta ve askeri yapılanmada derin izleri olan Ahilik Teşkilatı, İslam tarihinin ilk dönemlerinden Abbâsiler dönemine kadar etkisi bilinen Fütüvvet teşkilatından ilham alarak Anadolu’da yayılmıştır. Anadolu’da, tekke ve zaviyelerdeki adabı, çarşı ve pazarda esnaf ilişkilerini ve iş ahlakını düzenleyen bu yapının kurumsallaşmasında Şeyh Nasıruddin Mahmud Ahi Evran’ın (v.1262) büyük rolü olmuştur.

Arapça “kardeşim” anlamındaki اخی kelimesinden yahut Türkçe, eli açık, cömert, yiğit ve kahraman gibi anlamları olan “akı” kelimesinden türemiş olduğundan² söz edilsin, temelde Kur’an’a ve Hz.Peygamber’in sünnetine dayandırılan prensipleriyle İslam anlayışına doğrudan bağlı olan Ahiliğin, tasavvufta önemli bir yeri bulunan “uhuvveti” hatırlatmasından dolayı da kolayca yayılması ve kabul görmesi mümkün olmuştur.³

Ahilik teşkilatı ile ilgili bir çok çalışma yapılmış olması tarihte teşkilat mensuplarının toplumla ne kadar iç içe olduğunun ve ne kadar olumlu derin izler bıraktığının bir göstergesi olduğunu göstermektedir. Nitekim Orhan Gazi döneminde Anadolu’yu gezen Fas’lı seyyah İbn Battuta *er-Rihle* adlı eserinde meşhur adıyla “Seyahatnâme”sinde⁴ Ahi Teşkilatından, şehirlerde ve köylerdeki yapılanmasından bahsederken, zaviyelerin isimlerini de vermektedir. Anadolu’nun her şehir, kasaba ve hatta köyünde ahî tekkelerinin bulunduğu – hatta bizzat konuk olduğu yerler de sıralanarak paylaşılmaktadır. İbn Battûta, Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında Anadolu’yu gezdiği, Antalya, Burdur, Gölhisar, Lâdik, Milas, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Gerede, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop’a uğradığı, buralarda “Ahiyetü’l-Fityan: Kardeş yiğitler” denilen zümrelerin tekkelerinde misafir olduğu,⁵ deniz yoluyla Karadeniz’i geçerek Kırım’a ulaşmak istediği fakat deniz seyahati için uygun rüzgârın esmesini bekledikleri için kırk gün gibi uzun bir süre Sinop’ta kaldığı, Rumlar’dan bir gemi kiraladıktan sonra yola çıktığı anlaşılmaktadır.⁶

32 Esnaf kolunun pîri, Ahi Evran’ın ticarete meslek kolu olan dericilik (debbağlık) müessesesi hakkında bir yazma eser olması cihetiyle, bu çalışma, bir derici esnafı olan Baltacıoğulları ailesinde tomar şeklinde nesilden nesile aktarılmışken, ailenin talebiyle Türk İslam Tarihine ait kültür mirasının ilgilerle buluşturulması düşünülmüş ve bu çalışma vücuda getirilmiştir.

Osmanlı Türkçesi ile yazılmış tomar halindeki bu yazma eserin başlangıcında “Ey kapıları açan Allahım! Bize hayır kapıları aç” duası ve besmele yer almaktadır. Eserde, Arapça’da “

¹ Bkz; Dört temel unsur: Ahiyân-i Rum, Baciyân-i Rum, Gâziyân-i Rum, Abdalân-i Rum, Ahmed Aşıkî, Aşıkpaşazâde Tarihi, neşr. Ali Bey, İstanbul 1332, s. 6.

² Mikail Bayram, Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, s.131, (Konya, Damla Matbaacılık), 1991.

³ Ziya Kazıcı, “Ahilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul, TDV Yay. 1988, c. I, s. 540,

⁴ Bkz. Aykut, A. Said, İbn Battûta Seyahatnâmesi, I-II, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2000.

⁵ Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-Nümâ, hzr. F. Reşit Unat - M. Altay Köymen, Ankara, 1949. c.I, s.42, 195,196.

⁶ İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Levâtî et-Tancî, Tuhfetü’n-Nuzzâr fî Ğarâibi’l-Emsâr ve’l-Esfâr (er-Rihle), tahk: Ali el-Muntasır el-Kettânî, I-II, Müessesetu’r-Risâle, IV. Baskı, Beyrut 1405/1984.c.I, s.350 ; Mehmet Şeker, “İbn-i Battuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik” Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1993, s.9.

Debbâğ ” denilen ve “derileri tabaklayan kişi” olarak bilinen, dericilerin pîri, Sultan Ahi Evran’dan, onun soy ağacından bahsedilmektedir. Ayrıca tasavvufi erkan ve adaba göre, nesiller boyunca aktarılmış esnaf ahlakına yer verilmektedir. Esere göre, Sultan Ahi Evran, Hz. Peygamber’in amcası Abbas’ın (r.a.) soyundan gelen Mahmud’dur.

Eser dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, Ahi Evran’ın şeceresi yer alıyor. Bu ünvanın kim tarafından, niçin verildiği anlatılıyor. Ahi Evran’ın kahramanlık ve kerametlerinin yanı sıra, ahilikte bel bağlama geleneğinin sebeplerinden, Ahi Evran’ın diyar diyar dolaşıp Kırşehir’e yerleşmesinden, istikamet ve kerametleri karşısında Kırşehir halkının kendisine itaat ve ittibandan bahsediliyor. Hz. Peygamber’in (sav) amcası, Abbas’ın (r.a.) soyundan kıyamete kadar gelecek 32 esnafın yolunun takip edilmesi gerektiğine dair bir hadisin olduğuna yer veriliyor.

İkinci bölümde, Sultan Ahi Evran ile başlayan ve Şeyh Musa hazretleri ile biten bir silsile-nâme yer alıyor. Ayrıca bir esnafın sahip olması gereken ahlaktan, işyerine hangi şartlarda mühür vurulacağından ve vurulan mührün hangi koşullarla çözüleceğinden bahsediliyor. Devamında derici esnafının övüldüğü 6 beyitlik bir şiire yer veriliyor.

Üçüncü bölümde, Muharrir Şeyh Raşid isminin yazıldığı ayrı bir risale yer alıyor. Bu ismin sağ yanında Receb-i Şerif 324 tarihi, sol yanında da, “An Evlad-i Ahi Evran Eş-Şeyh Raşid Üd. H.1325” yazılı bir mühür ve Ağustos 322 tarihi yer alıyor. Bu küçük risalede, besmele-hamde-salve’den sonra ehl-i irfana selam ile söze başlanılıyor, sonrasında esnafın -özellikle “derici” esnafının- sahip olması gereken ahlaktan, loncada görevli kişilerin, gençlerin sahip oldukları haklardan, uymaları gereken erkan ve âdaptan, uymadıkları takdirde verilecek cezadan bahsediliyor. Risalenin sonunda, sağ ve sol tarafta ehl-i beyt’e hürmetten bahseden Hz. Peygamber’e ait iki hadise yer veriliyor.

Dördüncü bölüm, Hz. Peygamber’e ait “ her derinin tabaklanabileceğini, ancak insan derisinin kerametinden, hınzır derisinin ise necasetinden dolayı tabaklanamayacağını” bildiren hadis ile başlamaktadır. Sonra, eserin aslında çemberler içerisinde, çalışmamızda ise sıralı, numaralı biçimde isimlerini verdiğimiz, çeşitli meslek gruplarının pîri oldukları belirtilen seksen (80) kadar isme yer verilmektedir. Başlıklarına dikkat ettiğimizde “Sağ tarafta oturan esnaflar” ve “Sol tarafta oturan esnaflar” ibaresinin yazılı olduğunu, isimlerin yazılı olduğu sağdaki ilk çemberde de “ *Sahibu’l-Erkân Pîr-i Debbâğân Sahibu’l-sancak teslim olundu. Debbâğ erleri ser çeşmedir ona binaen mukaddemdir. Pîrî Ahi Evran İbn-i Abbâs-ı Ekberdir.* ” ibaresinin yazılı olduğunu görmekteyiz. Yine eserin aslında, sağ ve sol çemberlerin ortasında yer alan, çalışmamızda ise “sağ tarafta oturan esnafların” isimlerinin belirtilmesinden sonra sıraladığımız 7 beyit yer almaktadır. Bu beyitlerde, Pîrin ocağına, ilim meclislerinden nasihat almaya, evliya sohbetine katılmaya davetin yanında, helal kazancın öneminden, derici esnafının sahip olması gereken ahlaktan, adab ve erkândan bahsedildiğini görmekteyiz.

Eserin, Türkçe’ye kazandırılmasında, metinde ve beyitlerde geçen bazı kavramlar ile ilgili açıklayıcı bilgileri parantezler içerisinde vermeye çalıştık. Kavramlarla ilgili bilgiler için genellikle Şemseddin SAMÎ’nin “Kâmûs-i Türkî ” adlı eseriyle, Ferit DEVELLİOĞLU’NUN “ Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat” adlı eserinden yararlandık. Çeşitli sebeplerle okunamayan bazı yerlerle ilgili olarak parantez içerisinde, (?) şoru işareti yerleştirdik. El yazması eserin bazı sayfelerinin fotoğraflarına ekte yer verdik.

Hayra vesile olması duasıyla, gayret bizden, başarı Yüce Allah’tan.

1.Birinci Bölüm

“Ey Kapıları Açan Allâhım! (Yâ Müfettiha’l-Ebvâb)

Bizlere Hayır Kapısını Aç (İftah Lenâ Hayra’l-Bâb)”

Rahmân ve Rahîm Allâh’ın adıyla

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)

Bu risale Adem (a.s)’dan Peygamberimize (s.a.v.) kadar uzanan bir şecere-i şerife (soy ağacı) dir. Adem (a.s.)’ın) sülbünden Şit (a.s) oldu. Ondan (?) . Ondan Mihlail oldu, ondan el-Bârid oldu, ondan Cer’ oldu, ondan Mutevşelah oldu, ondan Melik oldu, ondan Nuh (a.s) oldu, ondan Sâm oldu, ondan Erkahnida (?) oldu, ondan Salih (a.s.) oldu, ondan Âbir oldu, ondan Kâli’ oldu, ondan Ergu oldu, ondan Şurû’ oldu, ondan Nâcur oldu, ondan Âzer oldu, ondan İbrahim (a.s.) oldu, ondan İsmail Zebîhullah oldu, ondan Hamdüfîzâr oldu, ondan Nebt oldu, ondan Zâr oldu, ondan Adnan oldu, ondan Mehamid oldu, ondan Riyad oldu, ondan İlyas-ı Mısır oldu, ondan Mudreka oldu, ondan Fi (?) oldu, ondan Kenâne oldu, ondan Kasar oldu, ondan Mâlik oldu, ondan Fehr oldu, ondan Gâlip oldu, ondan İbn Lüey oldu, ondan Ka’b oldu, ondan Hay oldu, ondan Kilâb oldu, ondan Kusay oldu, ondan Abdimenaf oldu, ondan Hâşim oldu, ondan Abdül-muttalip oldu, ondan Abdülmüttalib’in iki oğlu oldu. Biri Abdullah ve biri Abbas (r.a), ondan Ahi Evran hazretleri oldu. Asıl ismi şerifleri Sultan Mahmud idi. Ahi Evran olmaya sebep bu oldu ki Sultanımız Sultanı Enbiya (s.a.v) hazretleri buyurdular ki; Cemi Ashabı (bütün ashabı) cem edip Bedr-Huneyn gazasına üç güne kadar silahınızı hazır edin dediğinde, ol mecliste amcası Hz. Abbas-ı Ekbere, “alem-i şerifi size ihale eyledi” buyurunca hemen ayağı üzere kalkıp;

“Ya Rasulallah, ben pîr-i faniyim. İmam oğlum Sultan Mahmud benden kuvvetlidir. Alem-i şerifi ona ihale edin” dediğinde, bu kelam hoş geldi. Bilal-i Habeşi’ye buyurdular ki, “varın alem-i şerifi götürün” dediğinde, göturdüler alem-i şerifin rikabını, Sultan Mahmud’un boynuna hamail edip teslim ettiler. Onun için Rasulullah, “ Ahi ” buyurdu. Ve “Ahi Evransın” deyip ol zaman el kaldırıp dua ettiler ki, Cemi Ashab, Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail aleyhisselam vesair melâikeler bile (dua) etti ve buyurdular ki, hak cânibinden bu kadar inayet oldu bize ve bizler dahi vasiyet edelim, ve Rasulullah buyurdu ki, “kalkın gazaya gidin” deyü buyurduğunda perşembe günü teveccüh ettiler. Varıp Hak Subhanehü ve Teâla hazretleri evvela Sultan Ahi Evrâna saniyen cemi ashablara fırsat verip fethettiler, geldiler. Rasulullah (sav) sual-i şerif buyurdular ki, “Ya Ali! (Kerremallahü Vechehü), Ahi Sultan Mahmud, gazada nice muharebe eyledi?” Ya Rasulallah! Bir eli alem-i şerifte ve bir eli kılıçta her cânibe (tarafa) muharebe eyledi. Onun için adına “ Sultan Ahi Evran” buyurdular. Ashablar dahi bunu görünce, her birerleri birer yadigar verdiler ve birer yeşil bayrak verdiler. Rasulullah (sav) buyurdu ki; “Ya Ali, sen ne verirsin teberrüken ? ” dediğinde Allahın emri üzere, Rasülün kavli üzere, kızım Rukiyye’yi amcamın oğlu Sultan Ahi Evran hazretlerine verdim dedi. O saat, Rasulullah nikah hutbesi kıraat eyleyüp, üç gün, üç gece nimet çekilip düğün ettiler. Bir günde 33 koyun, ikinci günde 33 kara keçi, üçüncü günde 33 kara sığır kesilip, üç günden sonra geldiler. El öptüler, icazet aldılar. Yani musafaha ettiler. Rasullulah (sav), Ahi Evran Şeyh Mahmud’un elini eline alıp, İmam-ı Ali’nin matbahına (mutfak) girdiler. Düğününde boğazlanan derileri ve yünleri mübarek eliyle ve mucize-i bâhiresiyle, birer birer Sultan Ahi Evran Şeyh Mahmud’a teslim eyledi. Ve mucizatiyla dua eyledi. Hz.Pir Ahi Evran, bir gece ile bir gündüzde, Allah’ın keremiyle elvan elvan ve türlü türlü renk etti. Tamam ettiğinde her elvandan bir tura bağladı. Rasulullahın meclisi şerifine götürdü. Mübarek eliyle açtı. Cemi Ashaplar tahayyurda (hayret içinde) kaldılar ve temaşa kıldılar.

Hız. Ali (kerramellahü vecchühü) bilâ perde olduğı için birisini alıp âsâ-i şerifiyle perdah eyledi. Sultan Ahi Evran; “Ya Rasulallah! Şakird sanatı tamam edup, hizmetini ustasına beğendirince meyân-ı beste iken, meğer besteliğe layık olmaz mı? diye buyurunca o saatte, Rasulallah (sav) kendine, Hız. Cebrail (a.s.) kendi mübarek beline şed (sıkıca) bağlayup desturu, Tealadan nice aldı ise, mübarek lonca-i şed bağlayıp icazet vermiştir. Sonra Sultan Ahi Evran’a izin verdi.

Otuz iki esnafın pirinin belini bağlayıp, el kaldırıp (şöyle) dua eyledi. “Cümle otuz iki esnafın pirleri, bu tarîka ve bu erkana aşık oldular. Aşık olanlar berekât-ı halili niyaz etsinler. Kesblerinde (kazançlarında) ve ticaretlerinde cemi-i yol (bütün adabı) ve erkanı Ahi Evran Sultan ocağından talep etsinler. Kesblerinde ve ticaretlerinde ve bilcümle nef-i âm olsunlar.”

O zaman Rasulallah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardı:

“Abbas-ı Ekber neslinden ta kıyamete değin, 32 esnafın yolunu ve erkanını talim ile icra etsinler.” Binaen alâ zâlik (dolayısıyla) bundan sonra şöyle malum ola ki, Sultan Ahi Evran gelip Rum u Rum, diyar be diyar Şeyh Mahmut Hazretleri kadem (ayak) bastılar. Bir yerde karar etmediler. Gelip, Gülşehir, nam-ı diğer Kırşehir’de karar edip onda, kârhâne (işyeri) bina ettiler. Çok vilayetlerde kerametleri zâhir oldu. Kırşehir’e ayak bastıklarında a’yân (memleketin ileri gelenleri) ve ekâbirler (büyükler) geldiler. “Ya Devletlû! Bizim bir havfımız (korkumuz) vardır. Bir ejderha peyda oldu. Onun şerrinden bizi halâs eyle diye niyaz ettiler. Ve ejderhayı ona gösterdiler. Dua edip ejderhanın yüzünü yüzüne sürerek o ejderhayı kendine mûti (itaatli) ve munkad (boyun eğmiş) eyledi.

Evrans Sensin deyip azize kendini teslim eyledi. Aziz Ahi Evran hazretleri ol ejderhanın boğazına zincir takıp, işyerinin tahtına bağlayıp, cümle nâs böyle görececek, küllühüm (hepsi) mûti olup, Ahi Evran Sultanın kârına ve kesbine (kazancına), ocağının ve tarîkinin devamına dua ve sena eylediler.

Ömrü şerifleri 93 yaşında, dâr-i fenâdan, dâr-i bekâyâ teşrif buyurdular. (Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsia.)

2.İkinci Bölüm

Bu bir silsile-nâmedir;(Şöyle ki) Sultan Ahi Evrandan, Ahi Evliya oldu. Ondan Ahi Melik oldu, ondan Ahi Beşir oldu, ondan Ahi Esad oldu, ondan Ahi Cüneyt oldu, ondan İmam-ı Cafer oldu, ondan Sadık oldu, ondan Ahi Evran Turan oldu, ondan Ahi İlyas oldu, ondan Ahi Gürçani oldu, ondan Şeyh Kemal oldu, ondan Ahi Şeyh Muhammed oldu, ondan Şeyh Maksud oldu, ondan Şeyh Nasuh oldu, ondan Şeyh ‘Ayvâne oldu, ondan Şeyh Musa’nın üç oğlu oldu. Biri Ahi Abbas, biri Şeyh Mustafa, biri Şeyh Evliya. Şeyh Evliya’dan Şeyh Hüseyin, ondan Şeyh Muhammed, ondan Kasım, ondan Şeyh Nasuh, ondan Şeyh Musa, ondan Şeyh İbrahim, ondan Şeyh Hüseyin, ondan Şeyh Muhammed, ondan Şeyh Mustafa, ondan Şeyh İbrahim, ondan Şeyh Cafer, ondan Şeyh Evliya, ondan Şeyh Musa, ondan Şeyh Ahmed, ondan kardeşi Şeyh Hüseyin, ondan Şeyh Ömer, ondan Şeyh İsmail Efendi oğlu, sâlik-i ahiret ve sahibi hüsnü sezâ ve mukerremetü sezâ olan Şeyh Musa hazretleri kadem basıp kendi, esnafa, sultan-ı enbiya ve senedi’l-asfiya Muhammedenil Mustafa (s.a.v.)’in sünneti şerifini icra edip, fil-ûmemden tâ kıyamete kadar 32 ehli sanayie (sanatkara) yolunu ve erkanını yerli yerine koyup gitmiştir. Her kim bu sünnet-i şerifi icra ederse dünyada ve ahirette merâm-ı maksuduna nâil eyleye... Âmiin. Bihurmeti Seyyidil Murselin.

Müfessirler böyle buyurdular: Bir esnaf beytinde (ocağında, evinde) pîrinin tarîkinden ve fütüvvetinden hâriç hareketi vâki olursa, dükkânını tağlik edip (kapatıp) badehü üç günden sonra

tövbekâr olursa “izin bir” ile (izin 1) fethedip (açılmasına izin verilip) badehü mutesharrik olursa marifet-i şer’iyle te’dip ve tarikine boyun verdirmeye sa’y (gayret) ve ihtimam etmeniz (özen göstermeniz) için pirlerimiz böyle buyurmuşlardır ki :

Ve lâ yetegayyaru fî şurûtizzükûrati (adamlık şartlarında değişme söz konusu olamaz), fe küllühüm yeşteğîlûne bi umûrissavab (Dolayısıyla herkes doğru işlerle meşgul olacak.). Ve yuammirûnel ahirete ve yed’üne liecdâdihim (Ahireti yaşayacaklar, atalarına dua edecekler). Ve yahmidunellahe teâlâ filleyli vennehar (Gece-gündüz Allah’a hamd edecekler.) Ve kânû meal meşâyihî vel’ebrâr. (Onlar meşâyih-i kiram ve iyi kullarla beraber oldular.)

Defeahüllahü teala fiddünya velâhirah. Ve men sea’ fî tekmihi feâne lehü sevâb. Ve hüve nüzûlül-kitab ila hayril halkillezi lehü faslûlhitab. Ve hüve azizul müteâl. Sahibül-cismi vel-beden ve ahvali şeyh-i velhasenil-kutbizzemânî vel-elvan. Ve kâmilül-vakti veddevran eş-Şeyh İmâduddin. Ahi Evran, Pîr-i Debbâğan, min nesli İbn Abbas aleyhirrahmetü vel-ğufuran ve küşûdü meyân ve Abbasyân Emira’l-müminin Ali (kerramellahü vecchehü) beste ve küşûd-u meyân emira’l-müminin Hamza Muhammed Afdalüssalavati ve a’lâha. Ve ekmelüttahiyat ve isnâhâ. Best ve küşûdi ve fütüvvet Muhammed aleyhisselam.

Dericileri Övmeye Dair

- 1- Bârekallah tekkemiz buldu nizâm-ı izzeti.
Var ola her gelen, durdukça dünya künbeti.
- 2- Pîşvâmız(reisimiz) Hz.Adem Safiyyullahıdır bizim.
Lâ ceram ol işledi evvel bu pâk sanatı.
- 3- Nice gaib erleri, âlemde gülbengin çeker
Pirimiz ol Ahi Sultan, İbn-i Abbas hazreti.
- 4- Hem dahi, mansur-u âbiddir meyân-ı bestemiz.
Ona çıkar silsilemiz, anlarınız bu adeti.
- 5- Piri erkân-ı tarikat haşre dek yâd eyleriz.
Nimetullah Ahi Evran, Tanrı’nın bir nimeti.
- 6- Şuğlibâ (dert ile) ihlas ile hizmet eden bu tekkeye
Hâlikin (Yaradanın) halis kulu, peygamberin has ümmeti.

3.Üçüncü Bölüm

322 Ağustos   MÜHÜR YAZISI: MUHARRİR   324/Receb-i Şerif
An Evlad-i Ahi Evran   Şeyh Raşid
Eş-Şeyh Raşid Üd
(H.1325)

(إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ . إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ .
قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ ...

Bismihî ve murâdihi ve ihsânihi Teâlâ;

Sultan Ahi Evran Mahmud b. Abbas kuddise sırruhu’l-aziz. Ashab-ı kibâr Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) bu dini, cümle çağırın fûlan nâm, Ademyân destegâh Hz. Ali (kerramellahü

vechehu) a'zam, afsahül-mütekellimin Mevlana Alaeddin ve ahkaruhüm Seyyid Mustafa el-Aziz afallahü anh.

Sebeb-i tahrir: Şeriat, tarikat, hakikat, marifet. Pîr, pîrân, azîz, azîzân serçeşme-i Sultan Ahi Evran Şecere-i kitab budur ki;

Esselamü aleyküm Ya erbâb-ı ehli şeriat

Esselamü aleyküm Ya erbâb-ı ehli tarikat

Esselamü aleyküm Ya erbâb-ı ehli hakikat

Esselamü aleyküm Ya erbâb-ı marifet

Ve selamün alelmürselin. Velhamdülillahi rabbil âlemin.

Emma Ba'dü: Hamden lillâh. Vessalâtü vesselâmü alâ Rasulina Muhammedin ve âlihil-kelam ve ashabihil-izâm. Kema kâlellahü tebarake ve teala filkelam. Esteîzübillah:

إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ

“ Muhakkak ki, iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır. ” Araf, 56

Pîr-pîrân, aziz-azizân, kutbu'l ârifin Sultan Mahmud İbn Abbas kuddise sirruhu'l-aziz pîr-i keşfi cihan, best-i kadem mubarek seyyâb-ı kam-yâb ve der-meyânı âşikan ve tekyenişin azizân hüma cihan, fâzılan ve Sultan Mahmud Ahi Evran, taksimi guremâ-i hakikati erkan buyurup, tertib-i debbâğân ve sâir esnaflara buyurmuşlardır ki şecere-i şeriflerinde; “ Ahi sözü, pir sözü. Ahi sözüne itimad etmeyenlerin üzerlerine, pirlerin laneti olsun. Ve hak didârından merdud olurlar. Ve Habibullah Muhammedeni'l-Mustafa (a.s.)'ın şefaâtından mahrum olurlar. Ve pirlerin bedduası onların üzerlerine olsun. Ve her medyende (şehirde) mevcut olan debbâğân fukaraları, vesair bilcümle esnaf fukaraları, pir-piran, aziz-azizân ve Sultan Mahmud Ahi Evran (kuddise sirruhu'l-azizin), tertîbetül-fukara bi irâdetil-belâ dest-i Sultan Ahi Evran küçeklerine (makamlarına) ve şecere-i şeriflerine itimad etmeyenlerin kendine zararı vardır. Şöyle malum ola ki; Yakasını kesip, bir gün alıp ocaktan merdud olmazsa, pirlerin lâneti ve bizim bedduamızı kabul etmiş olurlar. Pirlerin taksim ve guremâsı budur ki, Ahi Baba 3 hisse ala, muhalefet olunmaya. Kethuda 2 hisse ala, muhalefet olunmaya. Yiğitbaşı 2 hisse ala. Ve 30 yıllık üstadlar 2'şer hisse alalar. Ve 20 yıllık üstadlar 1,5 hisse alalar. Ve 15 yıllık üstadlar 1 hisse alalar. 10 yıllık üstadlara hissenin rubunu ¼ vereler. Muhalefet olunmaya. Ve herkes halli hâlince teselli olunup ve tekye-nişin (tek-kede oturan derviş), gül-bang-i Muhammediyye (ezan okumaya) hazır olalar. Dua eyledikte pirlerin ismini yâd ideler. Gül-bang-i Muhammediyye çekilüp selamet birle dağılalar.

Şöyle mâlum ola ki; 30 yıllık ve 20 yıllık üstadlar, Ahi önünde ellerini sallayıp söz ile mücadele ederse yakasın kesüp, bir gün alıp tekrar şâkirtliğe (talebelik, çıraklık) vereler. Kabul etmeyecek olursa red oluna. 15 yıllık kalfa serkeşlik ederse, tâzir olunup tekrar şâkirtliğe vereler. Kabul etmez ise merdud oluna. 10 yıllık kalfa serkeşlik ederse tâzir olunduktan sonra mikrâsın (makas) ve perdâhı, ağacın boğazına takıp tekye kapısına kurban asıp eşğine yüz sürececek olursa, 3 günden sonra suçu af oluna. Sonra meclis edip, posta layık edip oturtalar.

Şöyle mâlum ola ki; Debbâğhanemize layık olan deri ve eğer palamut ve eğer mazı ve eğer bayrak ve eğer sair şeyler, cümle tüccarlar geldiğinde, tekke kapısına yüklerin indirip Ahi Baba ve Kethuda ve Yiğitbaşı ve Tekyenişin yedlerine (ellerine) teslim oluna. Badehü, Yiğitbaşı cümle üstadları davet edip herkes hissesine gideler. Onlar gittikten sonra Ahi Baba ve Yiğitbaşı ve Tekye-nişin, pazar edip akçesini vereler. Sonra pirlerin buyurduğu minval üzere taksim oluna. Herkes hissesini, dükkanına ileteler. Herkes halli halince teselli hatır olunup Gül-bang-i Muhammediye çekilip selamet birle dağılalar.

Şöyle mâlum ola ki; Sâir diyardan gelen üstadlar, keçi, koyun ve oğlak derilerini cem edip, fukaraya zulüm edip, ziyade paha ile alırlarmış(karaborsa da malı satmak düşüncesiyle). Allahü Teala ve Rasulün ahkâm-ı şeriyyesini icra edeler.

Kâdî efendiler, ziyade, Kutbul Arifin Sultan Mahmud Ahi Evran Pîrin şecere-i şerîfi vusul bulduğunda, meclisi şer’i şeriflerine dahil olduğunda, takrir-i kelam edip mezburları (adı geçen parayı) talep ederiz dedikte, ol makule (bilir kişileri) kimseleri, meclisi şer’a davet edip şecere-i şerifte devri Ademden beri, bir ocaktan bir ocağa deri eline kalmış değildir.

Sultan Mahmud Ahi Evran Pîrimizin şecere-i şerîfinde, mestur (satırlara yazılı) ve mukayyed olan budur ki şer’i şerifi icra edeler. Kadî efendiler şecere-i şerife itimat edeler, gaflet olunmaya.

Hâzâ Meâni (bu anlamlı sözler), cemi debbâğlar ve 32 vesair esnaflar cümlesine nâfiadır (yararlıdır). Bilün ve âgâh olun (uyanık olun) ki, her kim bu manaları ve bu yolları bilmese yediği ve içtiği haramdır. Ve ona şâkird olmak yoktur ve şâkird revan etmesi, revâ olmayup pirlerin bedduasına müstehak olurlar. Allahu a’lemu bissavâb (Allah, doğruyu en iyi bilendir). Tercüman-ü tühfetud-dünya zil-müdde ber-güzam muhabbet candan bezârâm.

Hâzâ Kitabu fütüvvet, ehli erkan, kaçan nakib oğlanları kapıdan içeri girdiğinde;

Esselamü aleyküm Ya Erbâb-ı ehli şeriat deyüp, dört kapının selamını bu vechile revâ edeler. Ondan sonra diyeler ki, “Erenler nazarında tarikat karındaşları bir küçük yetiştirmiş, erenler nazarında revân etmek murad ediyor. Ne buyurursunuz hazır olan ihtiyarlar, üstadlar. Buyurular ki, Ehlühü ve mahallühü deyüp üç kere tekbir getirip üstadların ellerini öpeler. Ey Tâliban, erkân-ı tarikat kaçan kim sual etseler ki, “tarikatın evveli nedir?” “Teslimliktir.” Badehü (sonra) üstad ile şâkird mabeyninde ahid budur ki, evvela üstad, şâkird hakkında nefsine emin ola. Câni-beyn (her iki taraf da) sadakat üzere olalar. Üstad, şâkird beş hizmet göstere. Evvel ki, miftahı eline verip teslim eylediğinde, dükkanı açıp çevirüp çekmeğe kadir ola. İkincisi oldur ki, sıkıktır (tutulmuk). Seccadeyi yerine salıp riayet etmektir. Üçüncü hizmet odur ki, sehâ ola (cömert ola). Dördüncü hizmet odur ki, el kavuşturup edeple duralar. Beşinci hizmet odur ki, üç gün açlık çekmek ve 7 gün dökülüp sökülüp durmak ve 40 gün yine açlık ve yalınhaklık çekmektir. Badehü 1001 gün hitamında (sonunda) hulle (cennet elbisesi) muradın vereler. Amma nasip bir gün olur, ol güne “yevm-i rıza” derler. Ve üstad, şâkirdinden razı olmak gerektir.

Üstad olana 3 nefis vereler, cümle 12 nefis olur; üçü şeriat, üçü tarikat, üçü hakikat, üçü marifettir. Hakikat, marifet hükmündedir. Tarikat gayri haldir. Şeriat nizam içindir. Ve dahi tarikat içinde üç şart vardır ki, üstadların ona 3 nefis derler.

Üstadlar şâkird derler, biz dahi onu beyan edelim: Evvel nefis ki, şeriat emrindedir. Şehadet kelimesine işarettir. Ve şehadet, iman seccadesidir. Okumak-yazmak ile bilinmez. Piri perver olup çürüklükten kurtula. İkinci nefis, tarikatte şehadettir, imanın nurudur. “Hakikatte nedir” dersin, candır, nefis değildir. Yol, nefis sual eden, bir elden ve bir ayaktan ve bir dilden dilin şehadette ola. Dilin şehadette, elin sehâvette (cömertlikte) ola. Hakikatte ayağın ibadette ola. Gel-din sağ yol karındaşına, üç nefistir sual etseler, evvela hakikat ile cevap vere ki, biiznillahi teâlâ deseler ki; “ Nice oldun? ” Cevap vere ki erenler nazarında gökkubbe altında yeşil seccade üzerinde alem-i şerif tahtında revan oldum. Geldin sol yol karındaşına, üç nefistir sual etseler, “ Vücudun nedir? ” hakikatle cevap vere ki, semidir. Suale etseler “ Allahı ne ile izhar eyledin? ” tarikatte semidir. “ Müslüman mısın? ” Şeriat ile cevap vere ki, “ Amentü billahi... ” ilâ âhirihi. Her kim ilmiyle âmil olur(sa) zikrolunan üslûp üzere cevap ; tarikat-erenler meydanında hizmeti makbul ve lokması helal ola. Ve eğer cevap veremez ise çürüktür. Pire hizmet etmemiştir.

Şöyle biline deseler ki; “ Yol nedir, erkan nedir? ” Cevap vere ki ;

Yol : لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ Erkan : مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ

ve dahi deseler ki “ üstada hizmet etmek nedir? ”. Erenler meydanında süpürge çalmaktır. Ve dahi süpürgeyi ele alıp, ortayı süpürüp ondan sonra, sakalına yapışıp durmanın manası vardır ki, erenler meydanında sakalım süpürge demektir. Ve dahi“ nerden geldin ve andan nerde zikir ettin? ” Cevap vardır ki, erenler selamını getirdim. Üstadlarımın elini kaptım deyü cevap vereler. Deseler ki,“ pirinden ne getirdin? ”. Diye ki, tarikat getirdim. “ Erkandan ne getirdin? ”. Beş nesneyi görüncek kabul etmek vaciptir. Ve dahi bir üstad, diğer bir üstadın bî rıza (rızasız) olarak, şâkirdin almak murad ederse, cemi pirlerin ve pirzâdelerin bedduasını kabul etmiş olurlar.

Üstad olan kimse, icazet dileyip kalkıp es-selam, ondan sonra diyeler ki, erenler icazetiyle pirimiz nazarında olduk. Bu zamana gelince, ayağımız bir harama basıp veyahut elimiz bir harama uzanıp ya dilimiz yalan söyleyip ya gözümüz nâmahreme bakıp veya kulağımız haramı işitip siz erenler nazarında “ estağfirullah ” diyelim.

Budur, “ Estağfirullah, velhamdülillah, velâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber. Velâ havle velâ kuvvete illâ billâhilaliyyi'l-azîm.” deyip iki dizini çekip otura.

Ve nakib (başkan veya vekilinin) icazetiyle, küçeği (makamı) alıp kapıya geçe. Ba'dehü, üstad, şâkirdi alıp ayak üzere dura. Dua kıla. Ondan sonra elini nakibe müstehak teslim ede. Ve nakip sofrayı eline alıp,

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“Erenler! Tarikat karındaşları, bir taam (yemek) pişirmiş, latif ve tahirdir buyurasınız”. Diyeler ki “ taamı niçin eyledin? ”. Revanım için, dahi Allah rızası için;

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Bir de Allah için diye, nakip, sofrayı döşeyip, taamı (yemeği) yedikten sonra dua edeler. Rasulullah ruhu için ve cümle ehli iman ruhu için ve padişahımız selameti için dua edip kabul ve mübarek olsun diyeler ve ol meclis hazır durup, kimsede hakkı varsa talep eyleye hakkı.

Üstad ki üç nefistir. Üç yol atadan, üç yol kardeşten ve üç yol sol kardeşten revan. Evvela talep işareti ve sözünü gösterdiği pîrden, ne gün gördüyse, yüzleri ak ve üstadları ruhsat-ı tâhirlerden olan kimse dahi pâk eylediler. Eğer üstadın ber-güzarını tâlim ede, çürük olan kimse nâ yekdir vesselam.

H.z.Peygamber (sav) buyurdular ki: “ Her kim, çocuklarıma ikram ederse, bana ikram etmiş olur. Ve o kimse için cennet vardır.” İbn-i Abbas (r.a) dan rivayet edildiğine göre Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: “Her kim, çocuklarını hakir görürse, beni hakir görmüş olur. Ve beni küçümseyen kimse için cehennem vardır.”

İbn-i Abbas(r.a)'tan rivayet edildiğine göre Rasullah (sav) şöyle buyurdu: “ Bana salat-ü selam getirdiğiniz zaman, umumileştirin ve H.z. Peygamber'in ehl-i beytini ve ashabını yüceltmek suretiyle salat ve selamı ziyadeleştirin. Çünkü bu zâkirlerin görevidir.”

4. Dördüncü Bölüm

Rasulullah (s.a.v.) buyurdular ki:

“ Tabaklanan her deri temiz sayılır. Ancak Ademoğlu'nun derisi kerametinden-yüceliğinden, hınzır derisi de necasetinden dolayı tabaklanamaz.” (Allah'ın elçisi ve sevgilisi doğru söyledi.) [Hatiplerin Piri Sultanı Enbiya (s.a.v.)] Gaflet olunmaya !...

a. Sağ Tarafda Oturan Esnafların Beyanıdır:

1. Sahibu'l-erkan pîr-i debbâğân sahib-i sancak teslim olundu. Debbâğ erleri serçeşmedir ona. Binâen mukaddemdir Pîr-i Ahi Evrân İbn-i Abbas ekberdir.

2. Hz. Selman-ı Pâk, pîr-i berberlerindir. Ol Pîr ber-sahib-i hurmettir. Debbâğın altıdır malum ola.

3. Hz. Davud, İbn-i Abdirrahman pîr-i terzilerindir. Hz. İdris aleyhisselama çıkar.

4. Boyacıların, çizmecilerin ve yemenicilerin pîrleri Ekber Yemeni hazretleridir.

5. Ebu'l-Kâsım Hayân pîr-i nalbantların, Ebu'l-Leys Baytara çıkar.

6. Kasap Cömert, pîr-i kasaplarıdır. Bunlar, debbâğa deri verdikleri için debbâğa mulhak (katılmış olup) ve pîrleri sağdadır.

7. Müftü Bağdadî, pîr-i sıracıların. Ebü'n-Nasr Haşimdir pîrleri sağdadır.

8. Bakkalların pîri Adiyy İbni Nebbaş hazretleridir.

9. Ebu Said Lebbâd pîr-i keçecilerin. Hz. İsmail'in koçunun yününden alınmıştır.

10. Ebu Nasr Abdullah, pîr-i cilacıların. Hz. Şit (a.s.)'dır.

11. İmam-ı Yusuf ve İmam-ı Gazali, pîr-i kuyumcuların. Sanatları makbul ve yerleri sağdadır.

12. Hz. Salih (a.s.), pîr-i kürkçülerin. Yerleri sağdadır.

13. İmam Hasan Şâh, Şeyh-i Şâzeli, pîr-i kahvecilerindir. Malum ola.

14. Kazancıların pîri, Nasr İbn-i Abdullah. Ve dökmeçilerin pîridir.

15. Tüfekçilerin pîri, Ahmed Zenci hazretleridir. Malum ola.

16. Saatçıların pîri, Hz. Yusuf (a.s.)'dır. Malum ola.

17. Muhammed İbn-i Ebubekir hazretleri, pîr-i ekmekçilerindir. Malum ola.

18. Ebû Habib Muhiddin, pîr-i fırıncılarıdır.

19. Kavafların (hazır ayakkabı satanların) pîri, İmam-ı Yusuf hazretleridir.

20. Şekercilerin ve helvacıların pîri, Hasan Basri hazretleridir.

21. Devecilerin pîri, Veysel Karânî hazretleridir. Malum ola.

22. Uncuların, arpacıların ve buğdaycıların pîri, İmam-ı Muhammed Gazalidir.

23. Hafızların pîri, Ebu'l-Hasan İbn-i Ukayldır. Malum ola.

24. Dellallerin (alıcı ile satıcı arasında vasıta olan tellallerin) pîri, Cabir İbn-i Abdullah'dır. Gaflet olunmaya.

25. Gemicilerin pîri, Hz. Nuh (a.s.)'dır.

26. Reislerin pîri, Melikü'l-Bahreyndir. Malum ola, gaflet olunmaya.

27. Çıkrıkçıların pîri, Ebu'l-Hıratır. Yerleri sağdadır.

28. Teknecilerin pîri, Abdullah Ebu Seyl Hazretidir.

29. Hz. Ömerü'l-Fâruk, beylerin ve âdillerin pîridir. Malum ola.

30. İmam-ı Muhammed Gazali, pîri mutâfîlerindir. Malum ola.

31. Hallâc-ı Mansur, pîr-i hallâcîlerindir. Gaflet olunmaya.

32. Hamamcıların pîri, Muhsin İbn-i Osman'dır.

33. Dellak (hamamda müşterileri keseleyip yıkayan tellakların) pîri, Ubeydü Mısırî hazretidir.

34. Nakiplerin (bir tekkede şeyhin yardımcısı olan en eski derviş veya dede) pîri, Câbir el-Ensarî hazretidir.

35. Sancaktarların pîri, Pîr Yeda-Hilm hazretleridir. Cemîi ilimdârların pîridir.

36. Değirmencilerin pîri, İmrân İbn-i Nâsırdır.

37. Ebu Ubeyde, pîr-i Cerrahlarındır. Cerrah Lokman'a çıkar.
38. Kemankeşlerin pîri, Hz. Kaddar'dır.
39. Eskicilerin pîrî, Penâ-dost hazretidir.
40. Vâlîde-i Azize, kadın Ümmü Mektûm hazretlerine haremi şerifleri olup bilcümle ebe kadınların pîridir. Nısf-u pîr addolunur. (yarım Pîr kabul edilir.)

Beyitler

(1)

Elâ (dikkat), ey tâlib-i sanat
Sadakatle eyle hizmet
Bu sanatta olur himmet
Denilir, Ahi Evran Sultandır.

(2)

Helalden kesb etmek (kazanmak)
Haramdan ictinâb etmek (kaçınmak)
Geriye murdarı pâk etmek
İbni Abbas, Ahi Evran Sultandır.

(3)

Bu sanatın sana kârı
Kuşanır şedd-i erkânı. (Bir heyetin en önemli ve en kuvvetli ferdi kuşağı bağlar)
Halife üste, desturu (izini)
İcâzet-gâhı erkandır.

(4)

Gelin, bu beyt-i a'lâya.
İtaat eyleyin erkânâ.
Ahi Evran Sultan
Duacı hanegahıdır.

(5)

Bu vadide iki erdir.
Revâk-ı sultân-ı agbeldir (Sultan çardağı, en makbul çardaktır.)
Bu debbâğ tekyeleri (derilerin terbiye edildiği yerler) vardır
Denilir, Ahi Evran Sultandır.

(6)

Zehir katılıdır bu dünya; susayıp içme sakın.
Bu ömür sermayesini, nâ-hak yere saçma sakın.
Hak, lisan verdi sana, zikir ile tesbih etmeye
Kizb u gıybet u iftiraya, ağzını açma sakın.

(7)

Yürü âlim meclisine, bir nasihat almaya.
Evliyâlar sohbetinden dûr olup(uzak), kaçma sakın.
Bunu yazdım, bi-vefâdır rûzigâr. (vefasızdır rüzgar, eser gider)
Ben ölürsem, kala hatm-i yadigar.

b. Sol Tarafta Oturan Esnafların Beyanındır:

1. Hz. Adem Safiyyullah, pîr-i çifçilerindir. Cümlelerin (hepsinin) ikameti onunla olduğu için sol kavlin başı ve reisidir. Malum ola.

2. Ebu Zeyd İbn-i Müslim, pîr-i timurcılarının (demirci esnafının)dır. Hz. Davud (a.s.)’dır. Gaflet olunmaya.

3. Hz. Musa (a.s.), pîr-i boyacılarındır. Malum ola.

4. Basmacıların pîri, Şah-ı Peygamberdir. Pirleri soldadır. Gaflet olunmaya.

5. Kasar-pâk, pîr-i şimşircilerin (ağaç ustalarının), Habibu’n-Neccâr, pîr-i dülgeryân (Binaların kapı ve pencere dışında ahşap kısımlarını yapan usta)dır.

6. Abdullah İbn-i Malik, pîr-i çeşmecilerin ve Abdulmecid Ayn-pâk, pîr-i kalaycılarındır.

7. Yapıcıların pîri, İbrahim Halilullah (a.s.), çömlekçilerin pîri, Abdulgaffardır.

8. Attarların pîri, Pendi-Attar hazretleridir. Yerleri soldadır.

9. Abdullah İbn-i Amir, pîr-i bezirgan. Yerleri soldadır. Malum ola.

10. Muhammed İbn-i Buhâri, pîr-i aşçıların. Yerleri soldadır. Malum ola.

11. Habib-i Tabbar, pîr-i satırcıların. Yerleri soldadır. Malum ola.

12. Bıçakçıların ve kılıççıların pîri, Ebu’l-Feth İbn-i Abdullah’ dır.

13. Kasım İbn-i Nasrullah, pîr-i sarımsakçıların ve soğancılarındır.

14. Abdurrahman Sefil Hindi, pîr-i sabuncularındır. Hz. Danyal (a.s.)’dır.

15. Nasr İbn-i Abdullah, pîr-i çadırcılarındır. Malum ola. Gaflet olunmaya.

16. Tayfur, pîr-i lokmacıların ve sucuların ve sahafların. Pîri Abdullah’tır. Malum ola.

17. Semercilerin pîri, Ahi Yusuf hazretleridir. Malum ola.

18. Gazzarların (ikramı bol olanların) pîri, Eyüb Ensârî hazretidir.

19. Hasırcıların pîri, Süleyman (a.s.)’dır. Malum ola.

20. Şerbetçilerin pîri, İmam Numan hazretleridir.

21. Yorgancıların pîri, Pîr-i Arap. Kabe’de medfundur. Malum ola.

22. Penbecilerin pîri, Avn İbn-i Ömer hazretleridir. Gaflet olunmaya.

23. Taşçıların pîri, Kasım İbn-i Nasırdır.

24. Katiplerin pîri, Abdullah Ensârî hazretleridir. Malum ola.

25. Oturakçıların pîri, Ömerü’l-Fâruk (r.a.) hazretleridir.

26. Mücellidlerin pîri, Hz. Hamza (r.a.) hazretleridir.

27. Silahşörlerin ve gazilerin pîri, Hz. Ali kerramellâhu vecchühür.

28. Amca-i Rasul (Hz. Peygamberin amcası) geyik avına giderdi. Cemî-i avcıların (bütün avcıların) pîri, Hz. Hamza (r.a.) hazretleridir.

29. Leblebicilerin pîri, Ömer el-Ganî hazretleridir.

30. Kirişçilerin (?) pîri, Abdullah İbn-i Ubbad’dır.

31. Çarıkçıların pîri, Abdulgaffâr Fahhâru’d-dinidir.

32. Ferraşların (döşemecilerin) pîri, Hasan İbn-i Amir’dır.

33. Balıkçıların pîri, Abdullah Semmâk’tır.

34. Oltacıların pîri, Ruhan İbn-i Nesim’dır.

35. Sekâların (Su Dağıtıcıların) pîri, Selman Kûfî hazretleridir.

36. Lağımçıların pîri, Hasan Kattal’e çıkar.

37. Hasan Basri’ye icazet verdi. Bazı meşâyih’in piri, ona çıkar.

38. Hasan Kattal, İbn-i Âmir, pîr-i külâhçılarındır.

39. Nakkaşların pîri, Ebu Amr el-Vüsta Cihangirdir.

40. Kalburcuların pîri, Kabl-i Kâbildir. Malum ola. Gaflet olunmaya.

Sonuç

Eser, 90 küsur yıllık ömrüne dericilik sanatıyla meşguliyeti damga vurmuş, fütüvvet ve uhuvvet ahlakını yayma gayreti içerisindeki bir İslam büyüğü olan Ahi Evran'ın Anadolu'ya gelişle sırasıyla Kayseri, Konya ve Kırşehir illerinde özellikle son 15 yılını Kırşehir'de olmak üzere yaşam sürdüğünden, onun şeceresinden, kerametlerinden, velayetinden bahseder. Ayrıca Kur'an ve sünnetin merkeze alındığı bir hayattan, helal kazançtan, ticaret ahlakından ve nizamnamelerden, tekke ve zaviyelerden, ahilik müessesesine girişten, çıkışa neden olacak davranışlardan, ilgili erkandan, teşkilat içerisindeki kademelerden, rütbelerden, sohbet meclislerindeki üslûlden de bahseder.

Metinde zaman zaman evrâd u ezkâr ve ayet-i kerimeler zikredilirken, bazen salat u selam, ehl-i beyte hürmet ve dericilikle ilgili hadislerle, rivayetlere yer verilmiştir. Bazı bölümlerde ise beyitlerle terbiye metodu, irşadın amaçlandığı gözlenmiştir.

80 Meslek erbabının pirlerinin toplantılarda nerede oturacağına varıncaya kadar bir sistemin yazıya döküldüğünün bir vesikası olması cihetiyle, bu eser, Ahilik teşkilatında zaviyelerde ve tekkelerdeki düzeni ve ciddiyeti ortaya koymaktadır. Meslek pirlerinin isimleri arasında genellikle Peygamber, sahabe, evliya isimlerinin yer aldığı da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bazı makamların sembolik olduğuna da dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. Kıraat ilminde icazet, hadis rivayetinde sened ve metin tahlil ve tenkidi kadar, Ahilikte ustalık ve çiraklık senedinin, saygın bir ilişkinin önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Eserin tamamının kim tarafından yazıldığı tam olarak belirtilmemekle birlikte üçüncü bölümün girişinde Ahi Evran'ın evlatlarından olduğunu belirten Muharrir Şeyh Raşid'e ait bir mührün varlığı dikkat çekmektedir. Lakin eserin başından sonuna kadar yazım şekli incelendiğinde tek bir kişinin kaleminden çıktığını da söyleyebiliriz. Eser deriye yazılmış, bir tomar şeklinde muhafaza altına alınmıştır.

Kaynakça

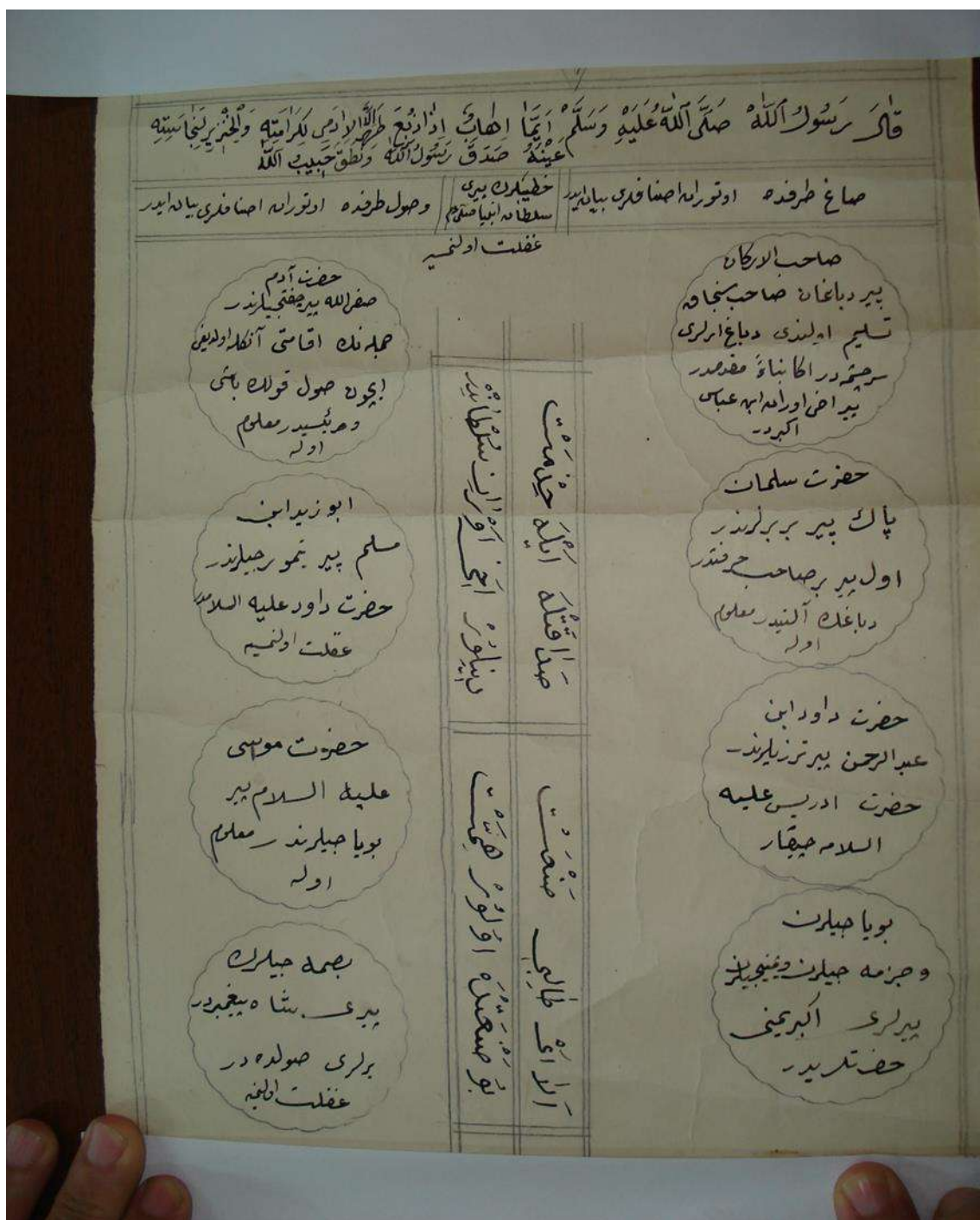
- Ahmed Aşıkî, Aşıkpaşazâde Tarihi, neşr. Ali Bey, İstanbul, 1332
- Aykut, A. Said, İbn Battûta Seyahatnâmesi, I-II, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Levâtî et-Tancî (ö.770/1368), Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr ve'l-Esfâr (er-Rihle), tahk: Ali el-Muntasır el-Kettânî, I-II, Müessesetu'r-Risâle, IV. Baskı, Beyrut 1405/1984.
- Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-Nümâ, hzr. F. Reşit Unat - M. Altay Köymen, Ankara, 1949.
- Mehmet Şeker, "İbn-i Battuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik" Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993
- Mikail Bayram, Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, (Konya, Damla Matbaacılık) 1991
- Ziya Kazıcı, "Ahilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul, TDV Yay. 1988, c.I.

Ek : Tomar şeklindeki eserin el yazma nüshasına ait bazı fotoğrafları

SİNOPLU SAFÂİYÎ'NİN FETİHNÂMESİ*

Özlem DERELİ **

Öz

Divan edebiyatı, 13. yüzyıldan 19. yüzyıla Osmanlı toplumunun zevki, duyuş ve düşünüşü, yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri ekseninde manzum-mensur birçok eser verilmiş; altı yüzyıllık maziye sahip geniş ve zengin bir dönemi ifade etmektedir. Sosyal ve kültürel hayatın farklı yönleriyle edebiyata yansması, konu çeşitliliğini beraberinde getirmiş ve birçok edebî türün doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu edebî türlerden biri de fetihnâmelerdir. Fetihnâmeler, bir yerin fethiyle ilgili bilgi veren edebî eserlerdir. Fetihlerle ilgili ayrıntılara yer vermeleri bakımından edebî olduğu kadar tarihî ve coğrafi önem de taşımaktadırlar. Bu türün bir örneği olan Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton, İkinci Bâyezîd dönemi şairlerinden Sinoplu Safâiyî'nin manzum olarak mesnevî nazım şekliyle kaleme aldığı bir eserdir. Eserin bilinen tek nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1271'de kayıtlıdır. Denizci bir şair olan Safâiyî, İkinci Bâyezîd döneminde yaşanan İnebahtı ve Moton savaşlarına bizzat katılmış ve eserinde müşâhedelerini aktarmıştır. Fetihnâmeler, barındırdıkları bilgiler ile zaman zaman yazıldıkları döneme ait sosyal ve tarihî olaylara ışık tutmaktadırlar. Fetihlerle ilgili ayrıntıların bizzat fetihlere katılmış bir şair tarafından aktarılmış olması bu tür eserleri önemli kılmaktadır. Bu bildiride Sinoplu Safâiyî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliğine kısaca değinilecek; ardından yukarıda bahsi geçen fetihnâmesi hakkında bilgilere ve değerlendirmelere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fetihnâmeler, Sinoplu Safâiyî, İnebahtı ve Moton'un fethi.

Safayi of Sinop's Fetihname

Abstract

Classical Ottoman literature gave lots of masterpieces about Ottoman society's thinking, feelings and pleasure throughout the 13th century to 19th century, expressing the wide and wealthy era of six hundred years. The social and cultural life affected the literature and brings the diversity together and led to form many literary genre. One of the literary genre is fetihnâmes. Fetihnâmes are literary works which give information about the conquest of a place. Fetihnâmes are significant in terms of historical, geographical and literary value. One such example is Fetihname-i İnebahtı and Moton which took place in the Second Bayezid period, the work of Safayi from Sinop written in the so called mesnevi style. The only copy of the work is registered in Topkapı Palace's Museum of Library, Revan 1271. A sailor poet Safayi who lived during Second Bayezid period, personally joined İnebahtı and Moton wars and transferred his observations. Fetihnâmes, shed light to the terms social and historical events by holding the information and the time they had been written. The details about the conquers makes these literary works more important as they were written by the conquerer poet himself. In this notice; the life, literary works and literal personality of Safayi's from Sinop will be briefly mentioned and then there will be informations and the evaluation of fetihname that was mentioned above.

Keywords: Fetihnâmes, Safayi of Sinop, The conquest of İnebahtı and Moton.

* Bu bildiri, "Sinoplu Safâiyî'nin Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton Adlı Eseri (Transkripsiyonlu Metin), başlıklı yüksek lisans tezinden (OMÜ SBE, Samsun 2017) yararlanılarak hazırlanmıştır.

** OMÜ SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, oz-lem_57@hotmail.com

Fetihnâmeler, bir yerin fethedilişi hakkında bilgi veren edebî eserlerdir. Bu türün bir örneği olan Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton, İkinci Bâyezîd dönemi şairlerinden Sinoplu Safâyî'nin mesnevî tarzında kaleme aldığı eseridir. Şair, İkinci Bâyezîd döneminde yaşanan İnebahtı ve Moton savaşlarına bizzat katılmış ve müşâhedelerini aktarmıştır. Bu çalışmada Sinoplu Safâyî'nin hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve özellikle bahsedilen fetihnâmesi hakkında bilgi yer almaktadır.

1. Sinoplu Safâyî

a. Hayatı

Sinop'ta doğan¹ Safâyî, denizci şairlerimizdendir. Genellikle memleketi Sinop ile birlikte anılmış ve kaynaklarda Sinoplu Safâyî olarak yer almıştır. İkinci Bâyezîd dönemi şairi olarak kabul edilen Safâyî; Fâtih Sultân Mehmet, İkinci Bâyezîd, Yavuz Sultân Selim ve Kanûnî Sultân Süleymân dönemlerinde yaşamıştır.

Şairin hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda verilen bilgiye göre şair, gençliğinde Candaroğulları'nın Sinop Tersanesi'nde çalışmış; denizcilik, gemi yapımı, harita dâllarında kendisini yetiştirmiştir. Osmanlı hizmetine girerek Gelibolu Tersanesi'nde görev alan Safâyî sonra da Kemal Reis'in maiyetinde bulunmuştur.²

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin³ verdiği bilgiye göre Safâyî, öğrenimi sırasında İskender Paşa'ya intisâb etmiş, Paşa'nın Galata semtinde Atıcılar altında yaptırdığı tekkeye şeyh olmuştur. Tekkesi; şairlerin, irfân ehlinin ve ileri gelen kimselerin uğrak yeri olmuştur. Esrar Dede,⁴ Safâyî'nin öğrenimi sırasında İskender Paşa'ya intisâb ettiğini, Sultân Süleymân Hân'ın davetiyle İstanbul'a gelen Sultân Dîvânî'ye bağlandığını ve İskender Paşa'nın yaptırdığı Galata tekkesine şeyh olduğunu ifade eder. Semâ-Hâne-i Edeb'de⁵ yer alan bilgiye göre de Safâyî, bir müddet öğrenim gördükten sonra İskender Paşa'ya intisâb etmiş, Kânûnî Sultân Süleymân'ın daveti üzerine İstanbul'a gelen Sultân Dîvânî'ye bağlanmıştır. Şair, tabiatındaki saflık ve temiz niyetliliği sayesinde az zamanda Şeyh'in eserlerini celbe muvaffak olmuştur. İskender Paşa, Galata Mevlevî Dergâhı'nı yaptırmış; Sultân Dîvânî birkaç gün ikâmet ettikten sonra Safâyî'yi makamına oturtup kendisi Karahisâr'a dönmüştür. Bu bölümde Safâyî'nin Galata Tekyesi'nin ikinci şeyhi olduğu kayıtlıdır. Tekkesi memleketin ileri gelenlerinin, şairlerin ve irfân ehlinin uğradığı önemli bir yerdir.

Latîfî ise Safâyî'yi buraya kadar anlatılanların tam aksine, eğlenceye ve içkiye düşkün biri olarak tarif eder. Gece gündüz meyhâne köşelerinde kâh mahmûr kâh sarhoş bulunduğundan bahseder.⁶ Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkiresinde yer alan “Tab-ı hevâyîsi zevk ü safâyı koyup

¹ Mustafa İsen (Haz.), *Sehî Bey Tezkiresi, Heşt Behişt*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 139; Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye (İnceleme-Metin)*, (Haz. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 288; Ali Enver, *Semâ-Hâne-i Edeb [Mevlevî Şairler]*, (Haz. Sadık Erdem), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 120.

² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, c. VII, s.411.

³ Aysun Sungurhan Eydurhan, “Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi, Tezkiretü'ş Şu'arâ (Metin)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 1999, c. II, ss.588-589.

⁴ Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, ss. 288-289.

⁵ Enver, *Semâ-Hâne-i Edeb*, ss. 120-121.

⁶ Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2000, s. 355.

sülûk-ı tarîk-i ilmi ki mahz-ı meşakkat ve ayn-ı anâdur ihtiyâr idemeyüp hayli mükedderü'l-ahvâl ü perîşân-etvâr olmuş idi.”⁷ ifadesi de Latîfî'nin bu görüşünü desteklemektedir.

Sehî Bey'in tezkiyesinde⁸ verilen bilgiye göre ilimleri sırasıyla gören Safâyî tefsir ilmine kadir, her ilimde hazır cevap, gemicilik ilminde ise üstad'dır. Gemicilerin kullandığı harita ilmini iyi bilen eşsiz bir kişidir. Zamanında bütün gemi reislerine şeyh olan Safâyî'ye reisler çok adak ve armağan getirirlermiş. Gemiciler onu çok sever, her zaman ziyaret ederlermiş. Osmanlı Müellifleri'nde⁹ Safâyî'nin bilgi erbabından, tarihçi ve şair olduğu kayıtlıdır.

Sinoplu Safâyî'nin kaynaklarda yer almayan, Avni Erdemir ve Musa Yıldız'ın kaleme aldıkları makaleleriyle tanıttıkları Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ isimli bir eseri vardır. Avni Erdemir, Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ isimli bu eser ve eserde yer alan aşağıdaki beyitlerden hareketle Safâyî'nin Vefâ'ya intisâb ettiğini ve onun sohbetine katıldığını söyler.¹⁰

Ey Safâyî rûz (u) şeb Hakdan dile dür itmesün
Sohbet (ü) didârını derdüne dermândur Vefâ

Kulak tut sen bana ey merd-i izzet
Ki nice itdi ol şeyhum vasiyyeti

İrüşdüm ben fakir ahır Vefâya
Bi-hamdi'llâhu sallû Mustafâya¹¹

Bu bilgilerden hareketle şairin, Vefâ'nın vefâtından önce (1491) İstanbul'a geldiği, Vefâ zaviyesine giderek burada Vefâ'ya intisâb edip sohbetlerine katıldığı söylenebilir. Muhtemelen Safâyî, Vefâ'nın vefâtından sonra İstanbul'dan ayrılmıştır, Yavuz Sultân Selîm döneminde tekrar gelmiştir. Burada Sultân Dîvânî'ye bağlanmış, Galata Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuştur.¹²

Musa Yıldız'ın “Sinoplu Safâyî ve Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ Adlı Manzumesi” isimli çalışmasında yer alan bilgiye göre Safâyî, bu eserinde Vefâ'dan şeyhim diye söz eder.¹³

Sana bir hoş kelâmum var muhakkak
İşitdüm okudum şeyhümden el-hak

Ki ismi Mustafâ bin HâcîYahyâ
Vefâ dirler ana meşhûr ammâ

Bilinmiş Şâm u Rûm u Hind ü Çinde
Eğerçi câ-yı Kostantîn içinde

Müdekkikdür muhakkikdür muhakkak
Mükemmil mürşid-i kâmindür elyak

⁷ Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 588.

⁸ İsen, *Sehî Bey Tezkiresi*, s. 139.

⁹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. İsmail Özen), Meral Yayınları, İstanbul 1975, c. III, s. 133.

¹⁰ Avni Erdemir, “Sinoplu Safâyî (öl. 940/1534) ve Bir Eseri: Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2001, S. 9, s. 222.

¹¹ Erdemir, “Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ”, s. 222.

¹² Erdemir, “Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ”, ss. 222-223.

¹³ Musa Yıldız, “Sinoplu Safâyî ve Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ Adlı Manzumesi”, *Bir Semte Vefâ*, Klasik Yayınları, İstanbul 2009, s.145.

Ki hoş ‘ârif durur ol merd-i makbûl
Benüm cismümde rûhum bigidür ol¹⁴

Musa Yıldız; Safâyî’nin, şeyhinin vasıflarını “Sıfat” başlığı altında sıraladıktan sonra bazı tasavvufî konuları manzum olarak işlediğini söyler. Şairin işlediği konuların, Vefâ’nın sohbetlerinde derlediklerinin manzum hale getirilmiş şekli olabileceğinden bahseder.¹⁵

Galata Mevlevîhânesi şeyhleri sıralanırken Safâyî ile ilgili verilen bilgiler tutarsızlık göstermektedir. Sadeddin Nüzhet Ergun¹⁶ ve Şehabettin Uzluğ,¹⁷ Safâyî’yi ikinci şeyh olarak anarken İsmail Ünver’in¹⁸ verdiği listede Safâyî’nin ismi Yûnus Efendi ve Sultân Dîvânî’den sonra üçüncü sırada yer alır.

Şairin Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton isimli eserinde hayatıyla ilgili bazı bilgiler mevcuttur. Şair, Tezyîn-i keştîhâ-yı Kostañtaniyye vü sebeb-i te’lif başlığı altında İstanbul’un fethine gemi ile geldiğini, doğum yerinin Sinop olduğunu, sefere katılmayı sevdiğini, çok kez Anadolu’ya gelip gittiğini, Cidde’ye 6 defa sefer ettiğini, Moton’a gittiğini ve Eğriboz’un fethini gördüğünü dile getirir.¹⁹

Şairin ölüm tarihi ve mezarı hakkında kaynaklarda verilen bilgiler de tutarsızdır. Sehî Bey’in tezkiresinde²⁰ Safâyî’nin 110 yaşında iken vefât ettiği ve mezarının Galata yakasında tersane yakınındaki kendi evinde olduğu kayıtlıdır. Semâ-Hâne-i Edeb’de²¹ şairin 940/1533 yılında vefât ettiği, İskender Paşa’nın kız kardeşi için yaptırdığı kubbede defnedildiği bilgisi yer alır.

Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye’de²² verilen bilgiye göre Safâyî’nin tekkesinde Mesnevî şârihi İsmail Rusûhî Dede’nin türbesinin cânib-i kademinde İskender Paşa’nın kız kardeşleri için yaptırdığı bir kubbe vardı. O kümbet-i bâlânın derûnuna bazı şeyhler defnedilmiş, Safâyî de 940 hudûdunda vefât etmiş ve bu türbede defnedilmiştir.

Osmanlı Müellifleri’nde²³ belirtilene göre uzun bir ömür süren Safâyî, Okmeydanı civarında şeyhlik görevinde bulunduğu dergâhta defnedilmiştir. Zübdetü’l-Eş’âr’da²⁴ Safâyî’nin Yavuz Sultân Selîm döneminin başlarında vefât ettiği kayıtlıdır. Sicill-i Osmani’de²⁵ ise şairin 927 (1521) veya 940’da (1533/34) hayatını kaybettiği bilgisi yer alır.

¹⁴ Yıldız, “*Vasâyâ-yı Şeyh Vefa*”, ss. 145-146.

¹⁵ Yıldız, “*Vasâyâ-yı Şeyh Vefa*”, s. 147.

¹⁶ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Şeyh Galib Hayatı ve Eserleri*, Bozkurd Matbaası, İstanbul 1935, s.33.

¹⁷ Şehabettin Uzluğ, “Galata Mevlevihanesi ve Şeyh Ahmed Celaleddin Baykara Dede Efendi”, 3. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Konya, 12-14 Aralık 1988, s.299.

¹⁸ İsmail Ünver, “Galata Mevlevî-Hânesi Şeyhleri”, Osmanlı Araştırmaları XIV, 1994, s. 212.

¹⁹ Safâyî, Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1271, vr. 20b.

²⁰ İsen, *Sehî Bey Tezkiresi*, s. 139.

²¹ Enver, *Semâ-Hâne-i Edeb*, s. 121.

²² Esrar Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*, s. 290.

²³ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, ss. 133-134.

²⁴ Bekir Kayabaşı, “*Kâf-zâde Fâ’izî’in Zübdetü’l-Eş’âr’i*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Malatya 1997, s. 375.

²⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, (Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, c. V, s.1430.

b. Eserleri

b.1. Dîvân

Kaynaklarda verilen bilgiye göre Safâî dîvân sahibi bir şairdir. Fakat bahsedilen dîvâna henüz ulaşılammıştır. Latîfî,²⁶ şairin Sultân Bâyezîd nâmına müretteb ve mükemmel dîvânı olduğunu söyler. Zübdetü'l-Eş'âr'da²⁷ da müretteb dîvânı olduğu kayıtlıdır. Sicill-i Osmani'de²⁸ Safâî'den dîvân sahibi şair diye bahsedilir. Künhü'l-Ahbâr'da²⁹ da Sultân Bâyezîd nâmına dîvân tertip ettiği ve bazı zurefânın biraz beğenisini kazandığı söylenir.

Safâî, dîvânının beğenilip beğenilmediğini merak eder ve şair Likâyî'ye haber gönderip dîvânının dostlar arasındaki şöhretini, şiirden anlayanlar tarafından kabul edilip edilmediğini sorar. Likâyî de cevap olarak şu kıt'ayı gönderir³⁰ :

Sizün dîvânunuz dâstân olupdur

Şehirlü köylü okur şöhreti var

Gözi ahûların vasfıyla şimdi

Geyük destânı denlü rağbeti var³¹

Gönderilen cevaptan hareketle Likâyî'ye göre Safâî'nin şiirleri şiirden anlayan kültürlü insanlar tarafından değil, daha çok halk tarafından sevilmiş, beğenilmiştir. Muhtemelen Safâî, aldığı cevaptan memnun kalmamış; karşılık olarak aşağıdaki kıt'ayı kaleme almıştır:

Senün gibi diyeydüm şi'ri ben de

Meze olur ile şöhret bulurdı

Eger evsâfunı dîvâna yazsam

Geyük destânı ol vaktin olurdu³²

b.2. Kemal Reis'in Deniz Savaşlarını Konu Edinen Mesnevî

Kaynaklarda Safâî'nin, Kemâl Reis'in deniz savaşlarını anlattığı bir mesnevîsi olduğundan bahsedilir. Fakat eser bugün için elimizde bulunmamaktadır.

Sehî Bey tezkiresinde³³ Safâî'nin, Kemâl Reis'in deniz savaşlarını anlattığı mesnevî tarzında 10.000 beyitlik bir kitap meydana getirdiği kayıtlıdır. Osmanlı Müellifleri'nde³⁴ de Kemâl Reis'in deniz savaşlarını 10.000 kadar beyitle nazmettiği söylenir. Eserin ismi Gazevât-ı Bahriyye olarak geçer.

b.3. Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ

Safâî'nin kaynaklarda hakkında bilgi verilmeyen Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ isimli bir eseri vardır. Eser, "Sühreverdîyye tarikatının bir kolu olan Zeynüddin Hafî'nin (1356-1435)

²⁶ Latîfî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 355.

²⁷ Kâf-zâde Fâ'izî, *Zübdetü 'l-Eş'âr*, s. 375.

²⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, s. 1430.

²⁹ Mustafa İsen (Haz.), *Künhü 'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994, s. 158.

³⁰ Latîfî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 491.

³¹ Latîfî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 492.

³² Latîfî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 492.

³³ İsen, *Sehî Bey Tezkiresi*, s. 139.

³⁴ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, s. 134.

kurmuş olduğu Zeyniyye tarikatının silsilesini, esaslarını, Şeyh Vefâ'nın vasıflarını ve bazı tasavvufî konulardaki görüşlerini içermektedir.”³⁵ 64 varaklık eser, Süleymaniye Kütüphanesi Aya-sofya Yazmaları 2154 numarada kayıtlıdır. Eserin zahriyyesinde “Terceme-i Vasâyâ-yı Merhûm Şeyh Vefâ Nevverâ lehu merkadehu ki Safâyî-i Sinobî terceme idüp nazm itmîşdür.” ibaresi bulunmaktadır.³⁶

“64 varaktan oluşan Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ, Vefâ'nın görüşlerinin manzum olarak ortaya konduğu tasavvufî bir eserdir. Safâyî, eserine münâcâtla başlıyor (1b-3a) ve sırasıyla na'tla Hz. Muhammed'i (3b-6b), daha sonra da dört halifeyi (6b-7b) övüyor. “Kaside-i mu'aşşere” adını verdiği ve II. Bayezid'i övdüğü (8a-10b) bölümden sonra, “Fi-Vasf-ı Şeyh Vefâ” isimli bölümde (10b-11b), “Benüm cismümde rûhum bigidür ol” dediği Vefâ'dan şeyhim diye söz ederek, onun herkesçe kabul gören tam bir mürşid-i kâmil olduğunu ifade ediyor. Bundan sonra, Vefâ'nın vasiyetine geçen şair (11b-17a), önce Vefâ'nın islâm, imân, ihsân ve ikân konusundaki görüşlerini genel olarak değerlendiriyor; eserin 17a-18b varakları arasında da Vefâ'nın tarikat silsilesini manzum bir şekilde veriyor. Safâyî, 19a-32a'da İslâm, 32a-53a'da imân, 53a-55a'da ihsân ve 55a-63b'de de ikân konusunu, Vefâ'nın görüşleri doğrultusunda manzum ve temsili olarak anlatıyor.

Eserin son varığında ise (63b-64a) Safâyî'nin gazel nazım şekliyle yazdığı bir şiiri buluyor.”³⁷

Sinoplu Safâyî'nin, bu eserinde yer alan Sultân İkinci Bâyezîd'i övdüğü 10 bendlik mu'aşşeri, tarafımızca çalışma konusu yapılmış olan Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton isimli mesnevîde de mevcuttur.

Dîvânı, bugün elimizde bulunan Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ, Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton şairin edebî yönü hakkında bilgi veren eserleridir.

Latîfî'ye göre Safâyî'nin arûz ilminde ve Fars dilinde çok bilgisi vardı. Fakat şiirlerinde çeşni ve tat olmadığı için insanlar pek rağbet göstermemiş, şiirleri defterlere pek kaydedilmemiştir. Sonrasında şair, halk hezle ve hicve değer verdiği için şöhret bulmak amacıyla hezeliyyâta yönelmiştir. Aynı tezkirede yer verilen bir lâtifeye göre Safâyî, şiirlerini yanık ve içli olmadıkları; derûnu yakmadıkları için götürüp ateşe atar. Bu hadiseyi işiten şairlerden biri aşağıdaki kıt'ayı kaleme alır:³⁸

Füsürde olduğu için Safâyî dîvânı
Götürüp âteşe urdı oda göyündürdi
Egerçi âteşe urdı harâret olsun için
Bürûdet-i gazeli âteşi söyündürdi³⁹

Tezkiretü'ş-Şu'arâ'da geçen “Egerçi eş'arı safâya mensûbdur lâkin safâsı bi'l-küllîye menhûbdur.”⁴⁰ ifadesi Latîfî'nin görüşünü desteklemekte, şairin şiirlerinin pek beğenilmediğini

³⁵ Yıldız, “Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ”, s. 141.

³⁶ Erdemir, “Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ”, ss. 220-224.

³⁷ Erdemir, “Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ”, s. 224.

³⁸ Latîfî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, ss. 355-356.

³⁹ Latîfî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, s. 356.

⁴⁰ Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, s. 589.

göstermektedir. Sehî Bey ise buraya kadar anlatılanların aksine şairin gösterişli kasideleri ve güzel gazellerinin çok olduğundan bahseder.⁴¹

Şiirlerinden Örnekler

Nev-bahar irdi bu dem oturma 'âmîler gibi
Lâle-veş câm al ele cûş eyle nâmîler gibi
Cennete döndi cihân bir hûr elinden bâde iç
Yakma hasret odına bagrunı tāmîler gibi
Kârbân-ı bûy zûlf-i yâra ugrayam diyü
Tâglara düşmüş sabâ yiler harâmîler gibi⁴²
Gönlümi buldum anun zûlfine tolaşmış imiş
Göz karardup kuru sevdâlara ulaşmış imiş
Bî-haberler didiler leblerinün geldi hatı
Nazar itdüm çü şeker tengüne mûr üşmüş imiş
Yâr dükkânı önünde su seperler güneşe
O hû yüzün görüben 'aklı gidüp şaşmış imiş⁴³
Sen şâha esîr eyledi çünkü beni Allâh
Servin gibi âzâdeyim el-minnetü li'llâh⁴⁴
Ten-i kaknûsu âhımla çıkıp tenden revân âteş
Tutar sûz-ı derûnumla vücûdum her zamân âteş⁴⁵

Kıt'a

Emrûz semâ est u mudâmet sakâyî
Gerdân şode ber cem kademhâ-yı 'atâyî
Fermân-ı sakâ'ullâh resîdest benûşîd
Eyten-i her cân-ı şevk zi ihvân-ı safâyî⁴⁶
N'îçün gider gözümde kaddi hayâli anun
Yirinde şumı çıkdı ol serv-i dil-sitânun
La'l-ı mengûşına meyl itdür diyü cânânenün
Su yirine kanını içsem gerek peymânenün⁴⁷

⁴¹ İsen, *Sehî Bey Tezkiresi*, s. 139.

⁴² Latîfî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, ss. 355-356.

⁴³ Latîfî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, s. 356.

⁴⁴ Enver, *Semâ-Hâne-i Edeb*, s. 121.

⁴⁵ Enver, *Semâ-Hâne-i Edeb*, s. 121.

⁴⁶ Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, s. 289.

⁴⁷ Kâf-zâde Fâ'izî, *Zübdetü'l-Eş'âr*, s. 375.

b.4. Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton

Fetihnâme, “İslâm ve Türk devletlerinde fethedilen beldeleri, düşmana karşı kazanılan başarıları haber veren mektup ve fermanlar ile bu fetihleri anlatan tarihî ve edebî eserlerin genel adıdır.”⁴⁸ Bu arada;

“Türk-İslâm Edebiyatında bir tür olarak ele alındığında manzum veya mensur olsun bu eserlerde görülen çerçeve plan şu şekildedir: 1- Tevhid, 2- Münacat, 3- Na’t, 4- Ashab-ı Kirama Dua (bazılarında sadece Çehâryar-ı güzine de dua vardır), 5- İslâm Kahramanlarına Dua, 6- Sebeb-i Te’lif, 7- Zamanın Padişahına Dua (bu kısım bazan “Sebeb-i te’lif”ten öncedir), 8- Savaş Hazırlık, 9- Techizat, 10- Sefer, 11- Düşmanla karşılaşma, 12- Düşmanın Durumu, 13- Savaşın cereyanı, İslâm askerlerinin başarısı, 14- Dönüş, padişahın veya komutanın karşılanması, 15- Dua, 16- Hatime.”⁴⁹

Bir seferin başlangıcından sonuna kadar geçen olayları ele almaları, fetihlerle ilgili ayrıntılara önem vermeleri sebebiyle fetihnâmeler, yazıldıkları devrin sosyal ve kültürel ortamı hakkında bilgi vermektedir. Safâî’nin çalışma konusu yaptığımız eseri de bir fetihnâmedir. İnebahtı ve Moton seferlerine katılan Sinoplu Safâî’nin bu eseri, birebir yaşadıklarını kaleme alması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir.

Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton, Safâî’nin 15. yüzyılın sonu 16. yüzyılın ilk yıllarında gerçekleşen İnebahtı, Moton ve Koron’un fethini manzum olarak mesnevî tarzında anlattığı bir eserdir. Tek nüshası bulunan eser, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1271’de kayıtlıdır. Bugün için ulaşabildiğimiz iki eserden birisi olan Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton’un beyit sayısı 4.000’e yakındır. 131 varaktan oluşan eser, harekeli nesih yazı ile kaleme alınmıştır. Şemseli ve bordo renkli cildi olan eserin başında Birinci Mahmut dönemine ait bir vakıf mührü bulunmaktadır.⁵⁰ Aynı sayfanın alt kısmında ve eserin en son sayfasının altında II. Bayezid’in mührü yer almaktadır.⁵¹ 2 sütun, genellikle 15 satır halinde, sütunlar cedveli, konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İlk sayfada renkli bir ser-levha vardır.

Fetihnâme, eser tertibi ile ilgili yukarıda sıralanan tüm bölümleri ihtivâ eden hacimli bir mesnevîdir. Nitekim Hasan Aksoy da bahsi geçen çalışmasında “Eser sayılan bütün bölümleri havi tam bir fetihnâme türüdür.”⁵² ifadesine yer vermiştir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Sinoplu Safâî’nin mesnevî tarzında, arûzun fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün kalıbıyla kaleme aldığı bir eser olan Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton; tevhid, münacât, na’t ve ashabin, hulefâ-yı râşidinin medhiyle başlar. Yirmi üç beyitten oluşan tevhid bölümü fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün kalıbı kullanılarak mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Münacât bölümü ise 11 beyitten oluşan fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün kalıbıyla yazılmış bir gazeldir. Na’t, mesnevî tarzında oluşturulan bölüm ve bir gazelden ibarettir.

⁴⁸ Hasan Aksoy, “Tarihî Bir Belge ve Türk İslâm Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâmeler”, *İLAM Araştırma Dergisi*, (Temmuz-Aralık 1997), c. II, S. 2, s. 7.

⁴⁹ Aksoy, “Türk İslâm Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâmeler”, s. 10.

⁵⁰ Günay Kut ve Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 31.

⁵¹ Kut ve Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, s.20.

⁵² Aksoy, “Türk İslâm Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâmeler”, s. 10.

Na't ve ashabın medhini takip eden bölümde hulefâ-yı râşidînden bahseden 7 bentlik bir muhammes yer almaktadır. Sırasıyla Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den söz eden müstakil kısımlarda mesnevî nazım şekli kullanılmıştır. Aşere-i mübeşşere için mesnevî tarzında yazılan bölümden sonra Kerbelâ olayını anlatan 7 bendlik bir murabba' bulunmaktadır. Beş farzın konu edildiği kısımda ise gazanın bu beş farzdan daha alâ olduğu belirtilmiştir.

251 Farzı bişdür kamu mu'allâdur
Cümlesinden gâzâ bes a'lâdur

Mora fethini tamamlayan Bâyezîd Hân'ın büyük bir savaş yaptığı böylelikle farz ve sünnetin yerine geldiği ifade edilmiştir.

260 Bilmek olmaz ne deñlü katl oldı
Şiv ü bâlâ cemî'i kan tıldı

261 Bildi hep 'âm u hâş u cümle hümâm
Farz u sünnet yirine geldi tamâm

Mesnevî şeklinde yazılmış bu bölümden sonra şair, Bâyezîd Hân için yazdığı 10 bendlik mu'aşşere yer vermiştir. Fî-seyri Sultân Bâyezîd Hân ilâ-fethi Aynabahtı ammera'l-lâhü ömrehü başlığında mesnevî tarzında oluşturulmuş 52 beyit bulunmaktadır. Ardından mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün kalıbıyla yazılmış 44 beyitlik bir kasîde gelmektedir.

Tezyîn-i keştihâ-yı Kostantaniyye vü sebeb-i te'lîf başlığında olaylar mesnevî nazım şekli kullanılarak aktarılır. İkinci Bâyezîd, Kaptan Dâvud'a bir mektup gönderir ve savaş için gemileri hazır etmesini ister. Mektubu alan Dâvud Bey hemen yola çıkar. Sefere bizzat katılan şair, aşağıdaki beyitte olaylara şahit olduğunu ifade eder.

398 Çıkıldılar hep Bişiktaş'a ki hemân
Olalar tâ Gelibolıya revân

399 Ol temâşâya ben de zevk itdüm
Şevkile ol yaña revân gitdüm

İstanbul'un fethinde de bulunduğunu ifade eden şair, eseri yazma sebebini bu bölümde bildirir. 7 beyitten oluşan bir gazelin ardından Kışsa-ı zînet-i keştihâ-yı Gelibolı başlığı altında mesnevî nazım şekliyle devam eder. fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmış 7 beyitlik bir gazelden sonra mesnevî tarzında yazılan Seyr-i Cezâyir bölümü yer alır. Şair, bu bölümün sonunda redifi aklum olan bir gazel yazdığını söyler ve mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbıyla yazdığı gazele yer verir. Havâdis-i Cezâyir başlığında şair Korin'e ulaştıklarını, burada yaptıkları savaşı ve yeni bir savaş hazırlığını mesnevî nazım şekliyle dile getirir. Akabinde mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün kalıbını kullanarak yazdığı 7 beyitlik gazel gelir.

Mesnevî nazım şekliyle oluşturulan Ceng-i Barak bölümünün devamında 7 beyitten oluşan bir gazel yer alır. Vuşul-ı Ahmed paşa hem ceng-i Hülîmic başlığında İnebahtı önüne geldiklerini söyleyen şair, sonrasında gösderür redifli bir gazelle devam eder. Ceng-i Çamluca ve hem Boğaz başlıklı bölümde İnebahtı Boğazı yanında büyük bir savaş yaşanır. Osmanlı gemileri büyük kayıplar verir. Bu esnada şair ve beraberindekiler üzerlerine gelen bir mavnadan kaçıp kurtulurlar.

1570 Bir mavına bize ki döndi tiz
Kaçduk andan hoş eyledük perhiz

7 beyitlik bir gazelden sonra Boğazda alınan gemiler vaşf-ı hâli başlığı altında, yaşanan savaşta 3 reisin helâk olduğu ve bir reisin yaralı olarak esir düştüğü söylenir. Şair, yaralı Reis Ali Çelebi'yi gördüğünü ve olan biteni kendisinden haber aldığını ifade eder.

1632 Görişüp çünki gördüm ol yarı
Söyledi kendü baña aḥbârı

Ali Çelebi'nin esirken yaşadığı olaylar kendi ağzından aktarılır. Yaraları yüzünden çok zahmet çektiğini anlatan Reis, 13.000 akçe ödenerek Abdullâh Reis tarafından kurtarılır. Mesnevî nazım şekliyle oluşturulan bu kısımda ayrılık acısını anlatan El-murabba' u'l-firāk başlıklı 7 bentlik bir murabba bulunur. Daha sonra 7 beyitlik gazelin ardından Tezyîn-i keştîhâ-yı ğazâ vü evşâf-ı kapıdan başlıklı bölümde savaş için yapılan hazırlıklardan ve İkinci Bâyezîd'in verdiği ziyâfetten bahsedilir. Edeb redifli 35 beyitten oluşan kasîde ile devam edilir.

Kapıdan Mora vilâyetinde kışlayup tedbîrât itdüğü memâr-i aḥbâr-ı cezîre-i Kifalîne başlığında Hulûmic Kalesi'nin kuşatılması mesnevî nazım şekliyle anlatılır. Akabinde nedür redifli 27 beyitlik bir kasîde yer alır. Hürûc min-Benderistir ilâ-tarf-ı Pirevze başlıklı bölümde İkinci Bâyezîd, Kaptan'a mektup gönderir. Mektubu alan Kaptan savaş hazırlıklarına başlar. Bu arada şair, Yakûb Paşa için yazdığı gazel şeklinde kafiyeyle 1. ve 3. bendi 22'ser mısradan 2. bendi 24 mısradan oluşan toplam 3 bendlik bir terkîb-i bende yer verir. Terkîb-i bendin ardından yine mesnevî nazım şekliyle devam eden şair, İkinci Bâyezîd'in gönderdiği mektubun içeriğini kaydeder. Gazâ redifli bir şiir söylediğini belirtir ve gazel kafiyeyle 24'er mısralık 3 bendden meydana gelen bir terkîb-i bende ile devam eder. Akabinde İnebahtı Kalesi'nin nasıl alındığını mesnevî nazım şekliyle aktarır. 8 beyitlik *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazdığı bir gazele yer verir.

Ceng-i kapıdan Dâvûd beg sellemehullâh başlığında şair, Moton'un kalesini kuşattıklarını söyler ve çok heybetli bir savaş olduğunu aktarır.

2558 Kâfirüñ fırsatın ki isterdi
Heybet-i cengi cümle gösterdi

2573 Añladuḡ emrini âşikâr itmiş
Motonuñ kal'asın hîşâr itmiş

Burutana'da yatan ve 100 gemiden oluşan Venedik donanmasının Moton'a yürümesi üzerine yaşanan savaşta Venedik donanması mağlup olur.

2728 Kâfire şöyle ğâlib oldu hemîn
Şan alur altına avın şâhîn

Şair, 27 beyitlik bir kasîdeden sonra Meşnevî başlığında savaşta ölen ve yaralanan Osmanlı askerlerinden, boynu vurulan birçok esirden bahseder.

2847 Şükrüni tâ ki ide bu şâduñ
Boynun uruñ buyurdi ḡoyraduñ

2848 Niçe yüz kâfiri ki yitdiler
Motonuñ öñine iletdiler

2849 Urdılar boynın itdiler pâ-mâl
Gitdi fi'n-nâri fi's-saḡar derḡâl

Toplam 7 beyitten oluşan bir gazelin sonrasında Ġazā-yı Moton başlıklı bölümde şair, Moton'un fethini mesnevî nazım şekliyle aktarır. Moton'da yaşanan savaşı anlatmaya İnebahtı ve Moton fetihlerinin tarihini vererek başlar.

2891 Çün ġazāya Motona kim göçdi
Küfri İslāmdan güzel seçdi

2892 Tārihi tā toköz yüz altıydı
Kesdiler kāfiri ki çaltıydı

2894 Çün toköz yüz bişidi tārihi
Aynabahtı fütühin añla ahı

Savaşta şairin gemisine düşen bir ateş sonrasında gemide yangın çıkar. Şair bu esnada yaşadığı büyük korku ve heyecanı aşağıdaki beyitlerle dile getirir:

3093 Yıl şavurdı bir od bırağdı
Minderüñ kenārını yağdı

3094 Rūhımı virbidi Hāğ uyandım
Yaturidüm tütüne boyandım

3095 Şanmañuz bizi anda yağıncağ
Oğ atılsa varur ola ancak

3096 Tiz kağup gözümi çün açdım
Minderüñ üzerine şu saçdım

3097 Çevre bağdım görürem od düşmiş
Bir gemi İlimunda dolaşmış

3098 Eyledüm ben becid becid feryād
Yanmasun şol gemi idüñ āzād

Ve in cenehü lis-selmi fecnah lehā ve tevekkelalallāh başlığı altında mesnevî tarzında oluşturulan 21 beyitlik bölümün ardından anlayan redifli bir gazel gelir. Ġazā-yı Koron u seyr-i Koşantıyye başlığında şair, dönüş yolunda yaşananları mesnevî nazım şekliyle anlatır. İstanbul'un uzaktan görünmesiyle büyük bir sevinç yaşanır. Gemiler sarayın altına gelir ve şenlik yapılır.

3369 Çün irişdük göründi İslāmbül
Cān bigi her kulūba ol mağbül

3373 Altına çün serāyınuñ geldük
Dür bigi hoş gemileri dizdük

3374 Şinlik itdük şu resme kim zibā
'Arşa çıkdı āvāzesi hattā

Eser, İkinci Bāyezîd'i öven bahr redifli 33 beyitten oluşan bir kasîde ile biter. Kaşîdetü'l-hātım başlığıyla verilen kasîde, arûzun fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün kalıbı ile yazılmıştır.

1 Bāyezîd Hān ki ol hālîğ u sübhān-ı bahr
Şah-ı 'ālem kılıben eyledi hağan-ı bahr

Eserde yer alan bütün şiirlerin nazım şekilleri, beyit sayıları ile birlikte aşağıda bir tablo hâlinde verilmiş; ardından söz konusu şiirlerde kullanılan vezinler de bir tablo ile gösterilmiştir.

Tablo 1: Eserdeki Şiirlerin Nazım Şekilleri Açısından Mukayesesi		
Nazım Şekli	Eserdeki Sayı	Beyit/Bend Sayısı
Mesnevi	1	3402 beyit
Gazel	13	98 beyit
Kaside	5	168 beyit
Murabba	2	14 bend
Muhammes	1	7 bend
Muaşşer	1	10 bend
Terkib-i Bend ⁵³	2	6 bend
Toplam	25	3.668 beyit 37 bend

Tablo 2: Eserdeki Şiirlerin Vezinleri	
Vezin	Şiir Sayısı
fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	2 ⁵⁴
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	7
mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	6
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	3
mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	2
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	2
mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün	1
müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün	1
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	1
Toplam	25

Sonuç olarak; Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton, İkinci Bâyezîd dönemi şairlerinden Sinoplu Safâyî'nin manzum olarak mesnevî nazım şekliyle kaleme aldığı eserinin adıdır. Denizci bir şair olan Safâyî, İnebahtı ve Moton'un fethine bizzat katılmış ve eserinde yaşadıklarına yer vermiştir. Eser, yaşanan savaşlarla ilgili ayrıntılara yer vermesi bakımından edebî olduğu kadar tarihî önem de taşımaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Safâyî'nin şiirleri etkileyici ve yeterince içli olmadığı gerekçesiyle pek beğenilmemiştir. Fetihnâmesinden de anlaşılacağı üzere şair, güzel ve etkileyici şiirler yazma konusunda pek başarılı değildir. Aynı zamanda başta vezin olmak üzere şekil bakımından da şiirlerinde eksikliklere rastlanmaktadır.

Bununla birlikte Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton, şairin hayatı hakkında bilgiler içermesi, İnebahtı ve Moton fetihleriyle ilgili ayrıntılara yer vermesi, yazıldığı devrin sosyal ve kültürel

⁵³ Şair, iki şiir için de "Et-tercî" başlığını kullanmıştır. Fakat şiirler şekilsel özellikleri dikkate alındığında tercî-i bend değil, terkîb-i bend özelliği göstermektedir.

⁵⁴ Eser mesnevî nazım şekliyle kaleme alındığı için şiir adedi 1 kabul edilmiştir. Ayrıca eserde aynı vezinle yazılmış bir kasîde yer almaktadır.

ortamı hakkında ipuçları taşıması ve o dönemin başta denizcilik terimleri olmak üzere Türkçe bazı deyimlere ve arkaik kelimelere yer vermesi gibi özellikleri sebebiyle hayli değerlidir.

Kaynakça

- Aksoy, Hasan, “Tarihî Bir Belge ve Türk İslâm Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâmeler”, *İLAM Araştırma Dergisi*, (Temmuz-Aralık 1997), c. II, S. 2, ss. 7-19.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c.III, (Haz. İsmail Özen), Meral Yayınları, İstanbul 1975.
- Dereli, Özlem, Sinoplu Safâî'nin Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton Adlı Eseri (Transkripsiyonlu Metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Enver, Ali, *Semâ-Hâne-i Edeb [Mevlevî Şairler]*, (Haz. Sadık Erdem), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Erdemir, Avni, “Sinoplu Safâî (öl. 940/1534) ve Bir Eseri: Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2001, S. 9, ss. 219-235.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Şeyh Galib Hayatı ve Eserleri*, Bozkurd Matbaası, İstanbul 1935.
- Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye (İnceleme-Metin)*, (Haz. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- İsen, Mustafa (Haz.), *Sehî Bey Tezkiresi, Heşt Behişt*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- İsen, Mustafa (Haz.), *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994.
- Kayabaşı, Bekir, “Kâf-zâde Fâ'izî'in Zübdetü'l-Eş'âr'ı” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Kut, Günay ve Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2000.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayar), c.V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Sungurhan Eydurhan, Aysun, “Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü's Şu'arâ (İnceleme-Metin)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.VII, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s.411.
- Uzluk, Şehabettin, “Galata Mevlevihanesi ve Şeyh Ahmed Celaleddin Baykara Dede Efendi”, *3.Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)*, Konya, 12-14 Aralık 1988, ss. 297-300.
- Ünver, İsmail, “Galata Mevlevî-Hânesi Şeyhleri”, *Osmanlı Araştırmaları XIV*, 1994, s. 195-219.
- Yıldız, Musa, “Sinoplu Safayî ve Vasâyâ-yı Şeyh Vefa Adlı Manzumesi”, *Bir Semte Vefa*, Klasik Yayınları, İstanbul 2009, ss. 141-153.

BOZCAADALI HÜSEYİN PAŞA

Selçuk SARI *

Öz

Bozcaadalı Hüseyin Paşa XIX. yüzyıl Osmanlı donanmasının önemli şahsiyetlerindendir. Bahr-ı Sefid'te yürüttüğü, taltif edilerek tamamladığı bir dizi görevle ön plana çıkmıştır. Nizamiye Fırkateyni ile Karadeniz filosunda görevlendirilmiştir. Osmanlı tarihinin kırılma noktalarından sayılan ve donanmanın ağır yara aldığı Sinop Vakâsı'nda şehit düşmüş, Sinop'ta defnedilmiştir. Donanmaya verdiği hizmetle kalmamış, bahriyeli olmayı aile geleneğine dönüştürmüştür. II. Abdülhamid döneminin ünlü Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa onun oğludur. Bildiri, hakkında ayrıntılı bir çalışma mevcut olmayan Bozcaadalı Hüseyin Paşa'nın tanıtılmasını amaçlamaktadır. Paşanın şahsı, memuriyeti ve ailesiyle ilgili tespit edilebilen arşiv belgeleri ve diğer kaynaklardan elde edilen bilgiler toplanarak hakkında biyografik bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bahriye, Biyografi, Donanma, Paşa, Sinop.

Bozcaadali Husain Pasha

Abstract

Bozcaadali Husain Pasha is one of the most distinguished personalities of the Ottoman navy in the 19th century. He became well-known for a number of duties which he successfully carried out in the Mediterranean Sea and for which he was later awarded. He was joined the Black Sea Fleet with his Nizamiye Figate. He was martyred in the battle of Sinope, during which a great harm was given to the navy and which was viewed as a breaking point in the Ottoman history and buried in the province of Sinope. Husain Pasha not only served as a minister for the navy but also managed to transform the job of being a sailor into a tradition for his family. He was the son of Hasan Husnu Pasha, a prominent minister in the period of Abdulhamid II. The study aims to introduce Bozcaadali Husain Pasha, on whom any study has yet to be conducted. This is a biographical study which is based on the archive documents and the information obtained from other sources concerned with the personality of Husain Pasha, his service in the state and his family.

Keywords: Biography, Marine, Navy, Pasha, Sinope.

Giriş

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit edecek gelişmelerle başlar. Rusya, sıcak denizlere inme politikasına hız verir. Neticede 1806-1812 ve 1828-1829 savaşları yaşanır; ikinci savaşın sonunda imzaladığı Edirne Antlaşması ile de önemli avantajlar kazanır (Özcan, 2018, s.7). Rusya güçlenerek Osmanlı topraklarına doğru genişlemeye başlar. Boğazları tehdit eden durumu da Avrupa'nın düşmanlığına sebep olur. Bu sebeple bilinçli olarak kendisini sınırlama yoluna

* Doktora öğrencisi, Ordu Üniversitesi SBE Tarih Bölümü, selcuksari28@gmail.com

gider(Yıldız, 2008, s.197-198). Rusya düşmanlık yerine müttefiklik kozunu kullanmaya yönelir. Bu doğrultuda Rus Çarı I. Nikola, 1831’de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın başlattığı isyanda İstanbul’un yanında yer alır. Yardımlarına karşılık imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Karadeniz ve Boğazlarda vesayet kurar. Zamanında isyana sessiz kalan İngiltere bu duruma kayıtsız kalmaz. 1841’de Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalatarak Rusya’nın elde etmiş olduğu avantajı ortadan kaldırır. Kazanımlarını kaybeden Rusya da tekrar Osmanlı Devleti’ni yıkma politikasına geri döner (Özcan, 2018, s.8).

1850’li yıllarda patlak veren diplomatik kriz ise Rusya’yı istemeden de olsa, İngiltere ve Fransa ile karşı karşıya getirir. Savaşın fitilini de Fransa ile yaşanan kutsal makamlar sürtüşmesi ateşler. Aslında kutsal makamlar üzerinden Ortadoğu’da hâkimiyet artırma mücadelesine girilmişti. III. Napoleon, Kudüs’teki Katoliklerin, I. Nikola da, Ortodoksların hamisi sıfatıyla Osmanlı’dan birtakım taleplerde bulunur. Rusya Osmanlı’nın, Katolikleri kayırdığını ileri sürer. Akabinde fevkalade elçi olarak İstanbul’a gönderdiği Prens Mençikof’un talepleri ve kaba tavırları diplomatik kriz yaratır. Elçisi vasıtasıyla ilettiği talepleri reddedilen Çar, 3 Temmuz 1853’te Eflak-Boğdan eyaletini işgal eder. İşgali diplomatik yollarla çözemeyen Osmanlı Devleti de 4 Ekim 1853’te Rusya’ya savaş açar (Kurat, 1987, s.327-328; Özcan, 2018, s.8; Yıldız, 2013, s.196-198).

Ruslar ile yapılan her savaşta olduğu gibi burada da donanmaya görev düşer. Rus donanmasının Karadeniz’in Türk sahillerine saldırı ihtimaline karşı tedbirler alınır. Osmanlı’nın temel deniz stratejisi deniz yollarını güvende tutmak üzerinedir. Çünkü sahilleri savunmak ve sınır kalelerine takviye yapmak için deniz yolunun güvenliği şarttır. Bu sebeple Karadeniz’e donanma gönderme kararı alınır. Fakat Karadeniz’e gönderilecek donanmanın boyutu tartışma konusu olur. Büyük bir filo ile gövde gösterisi mi yapılmalıdır? Yoksa küçük bir filo mu çıkarılmalıdır? Bu konu üzerine tartışmalar yapılır. Büyük bir filoyu Karadeniz’e çıkarmak gövde gösterisi yapmanın aksine Rusları tahrik edebilirdi. Ayrıca kış mevsiminde Karadeniz’de donanmanın sığınabileceği güvenli bir liman da yoktur. Deniz üzerinde düşmanla karşılaşılması ise daha kötü sonuçlara sebep olabilirdi. Çünkü donanma her açıdan yetersizdir. Aksini savunanlar olsa da komuta kademesi Karadeniz’e sadece küçük bir filonun açılmasını kararlaştırır. Neticede Osmanlı donanması dört filoya ayrılır. Kafkasya’daki orduların ikmal hattını güvende tutmak için Karadeniz’e sürekli devriye filoları çıkarılır. Filolardan biri Batum ve Doğu Karadeniz limanlarına askeri nakliye sağlayacaktır. Diğeri de hem nakliye gemilerini koruyacak hem de İnceburun ve Amasra civarında güvenliği sağlayacaktır. Bu filonun komutanlığına da Patrona Osman Paşa ile Riyale Hüseyin Paşa getirilecektir. Filoya verilen emre göre bir Rus filosuyla karşılaşılırsa ilk ateş onlardan beklenecektir. “*Ruslar ateş etmezse siz de saldırmayın*” emri üzerine hareket edilecektir (Düzcü,2017, s.234-235; Özcan, 2007, s.43,44).

Çar I. Nikola, saldırıya geçtiğinde kısa sürede Osmanlı’yı barışa zorlayacağını düşünmüştür. Fakat Tuna boyundaki çatışmalarda Türk kuvvetleri Rus kuvvetlerini geri püskürtür. Akabinde Ruslar Silistre kuşatmasında da mağlup edilir. Husumet sebebiyle Avusturya sınırına da asker kaydırmak zorunda kalan Ruslar cepheye sıkışır. Bu süreçte İngiliz ve Fransız donanmasının da Marmara Denizi’ne gelmesi, Çar’ın hoşuna gitmez. Durumu Rusya’ya karşı devletler bloğunun oluşması olarak yorumlar (Kurat, 1987, s.327-328). Osmanlı’nın Anadolu ve Rumeli cephelelerinde elde ettiği başarılar, Rusların gururunu kırmıştır. Durumu telafi etmek ve Rus ordusunun moralini yükseltmek için etkileyici bir zafer kazanılmalıydı. Osmanlı’nın Karadeniz filosu sadece hafif gemilerden oluşmaktaydı. O halde zafer Karadeniz’de kazanılabilirdi (Özcan, 1990, s.104).

Bu sıralarda Karadeniz'e gönderilen Osmanlı filosu da ağır hava şartları sebebiyle Sinop Limanı'na demirlemek zorunda kalır. Sinop Limanı da Sivastopol'a yani Rus donanma üssüne yakındır. Koruması kısa mesafeli, eski model birkaç toptan ibarettir. Fakat ağır hava koşulları hem gemileri hem de askeri yorduğundan filo Sinop Limanı'na sığınmaya mecbur kalmıştır. Rusların Karadeniz filosu Osmanlı'nın Karadeniz filosunu çok yakından izlemektedir. Osmanlı filosu Sinop Limanı'na demirledikten kısa süre sonra etrafta Rus gemilerinin dolaştığı haberi gelir. Bunun üzerine İstanbul'dan donanmaya "*limanı terk edin*" emri verilir. Rusya'nın Karadeniz filosu komutanı Nahimov Türk filosunun Sinop Limanı'nda demirlediğini öğrenmiştir. Aradığı intikam fırsatını bulmuştur. Sivastopol'dan takviye kuvvet isteyerek limana yapılacak saldırıyı planlamaya başlamıştır. Ağır hava koşulları bir türlü Osmanlı filosunun limandan çıkmasına imkan vermemiştir. Çünkü gemiler fırtınaya dayanıksızdır. Üstelik personel de eğitilmiş değildir. Gemilerde görev yapan askerler Kafkasya'ya gönderilmiştir. Yerlerine ise çoğunluğunu çiftçilerin oluşturduğu eğitimsiz askerler yerleştirilmiştir. Denize alışık olmayan askerler, zayıf gemiler ve ağır kış şartları ile denize çıkılır bir de Rus filosuyla karşılaşılırsa felaket kaçınılmazdır. Bu sebepler filo komutanı limanda beklemeye mahkum etmiştir. Durum üzerine filoyu limandan çıkartmak için İstanbul'dan takviye kuvvet gönderildiyse de Sinop'a ulaşmadan baskın gerçekleşmiştir (Özcan, 2007, s.45).

30 Kasım sabahı Rus donanması sisten de yararlanarak Sinop Limanı'na girmiştir. Karşısında Rus donanmasını gören Osmanlı filosu komutanı Osman Paşa son ana kadar "*ilk atışı Ruslardan bekle*" emrine itaat etmiştir. Saldırıya karar verdiğinde ise geç kalmıştır. Çünkü Rus gemileri Osmanlı filosunun karşısına yerleşerek ateş nizamı almıştır. Başlangıçta Rusların ateşi etkisiz kalmıştır. Kıyı bataryaları ve hava şartları Rus atışlarını kısıtlamıştır. Fakat çıkan rüzgarın barut dumanlarını ve sisi dağıtmasıyla Osmanlı donanmasında korkunç kıyım başlamıştır. Osmanlı gemileri Rusların ağır ateşi altında toplarını kullanamaz hale gelmiştir. Yaralı ve kayıp o kadar çoktur ki top başına geçecek, cephane taşıyacak personel kalmamıştır. Çapalarından kurtulan gemiler kıyıya vurmaya başlamıştır. İntikam ateşiyle yanan Ruslar, Osmanlı filosunu gemileri ve personeliyle toptan yok etmeye niyetlenmiştir. Deniz üstünde ve kıyıda kurtulmaya çalışan yaralı askerler dahi üzerlerine yağlı paçavralar atmak suretiyle yakılarak şehit edilmiştir. Kıyıya vuran gemiler de aynı şekilde ateşe verilmiştir. Kurtulmayı başaran "*Taif*" isimli bir gemi hariç filonun bütün gemileri imha edilmiştir. Hızını alamayan Ruslar, filonun ardından Sinop'un Müslüman mahallesini de topa tutarak yerle bir etmiştir (Cezar, 1972, s. 3031-3033; Özcan, 1990, s.111-113; Yeniçeri, 2002, s.1447).

Bozcaadalı Hüseyin Paşa'nın Faaliyetleri

Osmanlı deniz kuvvetlerinin zırh devrinden evvel giriştiği son filo muharebesi olan Sinop Muharebesi, aynı zamanda dünyada da yelken çağında yapılmış son büyük muharebe olmuştur. Savaşın başında Osmanlı donanmasında kullanılabilir halde 6 kalyon, 11 fırkateyn, 8 korvet, 13 brik, 5 uskuna ve 5 buharlı gemi mevcuttur. Talimleri eksik de olsa 20. 000 kişilik bir mürettebata sahiptir (Düzcü, 2017, s.234-235). Muharebe sonrasında Patrona Osman Paşa ile 5 zabıt ve 150 kadar asker Ruslara esir düşmüştür. Osmanlı hafif filosu 4200 kişilik mevcudundan da 2700'ünü şehit vermiştir. Riyale¹ Hüseyin Paşa'da şehitler arasındadır. Osmanlı filosunun ikinci kumandanı

¹ Osmanlılar'da gemi kullananlara genellikle kaptan veya daha yaygın olarak reis denirdi. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren kaptan paşadan sonra kapudâne, patrona ve riyâle gibi yeni kumandan rütbeleri or-

ve Nizamiye Fırkateyni kaptanı olarak Karadeniz’de görevlendirilir. Baskın esnasında gemisi kıs-kaca alınınca çatışmanın fitilini ateşleyen adımı atar. Durumun vahameti üzerine emir almayı beklemeden Rus gemilerine ilk ateşi açar. Ardından tüm Osmanlı gemileri savunmaya geçerek ateşe başlar. Çatışma esnasında gülle parçası ile başından yaralanan Hüseyin Paşa şehit düşer Naaşı Sinop’ta ki Seyyid Bilal Türbesi’ne defnedilir² (Cezar, 1972, s.3031-3033).

Bozcaadalı Hüseyin Paşa, Karadeniz görevi öncesinde de önemli hizmetlerde bulunur. Bazı kaynaklarda Riyale Hüseyin Paşa’nın faaliyetleri hakkında kısa bilgiler mevcuttur. Fakat kişisel bilgileri ayrıntılı olarak mevcut değildir. Doğum tarihi, doğum yeri, eğitimi ve ilk görevi hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Adolp Slade Paşa, hatıratında Riyale Hüseyin Paşa’nın kariyerine Navarin’de³ başladığından bahsetmektedir (Badem, 2012, s.162). Fakat arşiv belgeleri bizi daha öncesine götürmüştür. Bozcaadalı Hüseyin Paşa ilk kez, kaptan namıyla 6 Eylül 1823’ta karşımıza çıkmıştır. Rum isyanı sırasında Rum asiler ellerindeki tüm gemileri savaş gemisine dönüştürüp Osmanlı donanmasına karşı vurkaç savaşı yürütmüştür. Osmanlı donanması Rumların bu savaş taktikleri karşısında zaman zaman zorluklar yaşamıştır. Asilere karşı onların metotlarıyla karşılık veren donanma birçok küçük ve hareketli gemi yaptırıp hatta kiralayıp istihbaratı, kontrolü ve denetimi artırmaya çalışmıştır. Osmanlı denizcileri, Rum asileri kontrol edebilmek, onların lojistik yollarını kesebilmek için kıyı boyunca devriye görevi gördükleri gibi, kritik noktalarda kıyıya çıkmakta, birkaç saat mesafe içeri kadar girmekte, buradaki yerleşim yerleri ve durum hakkında istihbarat toplamakta ve geri dönmektedir. Bu arada kendileri için gerekli levazımatı da edinmeye çalışırlar. Bu süreçte Bozcaadalı Hüseyin Kaptan’da İnebahtı Körfezi’nden Mora ve Eğriboz Kazaları sahiline gönderilen gemilerden birisinde görevlidir. Görev yaptığı gemi ile devriye esnasında Rumeli sahilini kontrol ettikten sonra Taş Adaları civarında Salina Sahili’nde 15 adet tekne ve karada tahminen 300 kişi kadar Rum isyancı ile karşılaşır. İsyancılar peraçile ve tarata denilen küçük tekneleriyle sığ ve kazıntı yerlerde gezindikleri için kalyonların buralara sokulması mümkün olmamaktadır. Çünkü kalyonların karaya oturma tehlikesi mevcuttur. Asiler karaya oturan gemilerin üzerine ateş gemileri denilen patlayıcı yüklü tekneler salarak imha etmektedir. Sığ sularda irili ufaklı Rum teknelerinin vur kaç taktiği ve ateş gemileriyle yapmış oldukları saldırılar Osmanlı donanmasını çaresiz bırakmaktadır (HAT.839/37801; Ekinci, 2013, s:147-148).

taya çıktı. Kapudâne birinci ferik (oramiral) karşılığı bir unvandı. Gemisine kapudâne-i hümayun denirdi. Patrona ferik (koramiral / visamiral) rütbesine eşitti ve beylerbeyi veya sancak beyi rütbesindeydi. Gemisine patrona-i hümayun denirdi. Riyâle ise tuğamiral mukabili bir rütbe olup bindiği gemiye riyâle-i hümayun adı verilirdi. Bunların altında süvari kaptanlar vardı. Süvari kaptanların her biri çeşitli renklerde bayrak ve flamalar taşırdı (Özcan, 2007, s.365).

² Riyale Hüseyin Paşa’nın mezarı halen Seyyid Bilal Türbesi’nin bahçesinde yer almaktadır. Ziyaretçiler için lahit üzerinde tanıtıcı kısa bir özgeçmiş ile mezar kitabesinin Türkçeleştirilmiş hali yer almaktadır.

³ Navarin, Osmanlı idaresi altında XVI. yüzyıldan XVII. yüzyılın sonlarına kadar uzanan süreçte önemli bir liman şehri özelliği kazanmış ve Türk sivil nüfus buraya yerleşmişti. 1821’de Mora’da başlayan Rum isyanı sırasında âsiler tarafından kuşatılan Navarin Kalesi savunmasız olduğundan dört ay dayanabildi ve yardım gelmediği için içindekiler teslim olmak zorunda kaldı. Âsiler aradaki anlaşmaya ve verdikleri söze rağmen Müslüman ahaliyi katlettiler. Bunun üzerine Mora isyanını bastırmakla görevlendirilen Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın oğlu İbrâhim Paşa yirmi beş gemiden oluşan donanması ile Mart 1825’te Modon’a ulaştı. İki ay içinde karadan ve denizden kuşattığı Navarin’i teslim aldı. Navarin’i asıl öne çıkaran olay, 20 Ekim 1827’de İngiliz, Fransız ve Rus donanmalarından oluşan müttefiklerin limanda bulunan Osmanlı-Mısır donanmasına düzenledikleri âni baskındır. Osmanlı Devleti ile bir savaş hali olmamasına rağmen mâruz kalınan bu baskında donanmanın kaybı elli iki gemi ve altı bin denizciydi (bkz: Bostan, 2006, s.441-443).

Gemilerin sığ kıyıda karaya oturmasını engellemek için sandal ve filikalar kullanılır. Donanma kaptanının başında bulunduğu geminin sandal ve filikaları silahlı asker ile donatılıp, Rum korsanların üzerine hücum edilir. Üç buçuk saat süren muharebede beş, altı adet taratası imha edilen isyancılar sandalları geride bırakarak kara içlerine doğru kaçır. Ardından kaptan adamlarıyla asilerin peşlerine düşüp, bazı köylere girerek isyancıları arar. Tuzla İskelesi'ne gidilerek altı gün orada kalınmıştır. Üç saat mesafede ki Debrine İskelesine iki gemi gönderilir. Yirmi adam ile bir buçuk saat karadan içeriye doğru ilerlenir. Seksen haneli bir köye ulaşılır. Müslüman veya Rum hiç kimseyle karşılaşmaz. Kalyoncu yaşamında lazım gelen tencere, kazan gibi bakırdan birkaç eşya evlerden ganimet olarak alınır. Asilere yataklık yaptıkları anlaşılan ve boşaltılan köylerden bir kısmı yakılır. Bir diğer kaptan Karabaş Mehmet, on beş levent ile sahilden beş saat yürüme mesafesinde bulunan yüz elli haneli bir Rum köyüne ulaşır. Köyde tarlalarda biçilmemiş buğdaylar görülür. Yine ihtiyaç sebebiyle bir kısmı hasat edilir(HAT.839/37801). Hüseyin Kaptan'ın, görevi ile ilgili merkeze yazmış olduğu tahriratında görevi ve harekâtı hakkında bilgi edinebildiği gibi Rum isyanının karakterine dair de bazı gözlemlerini öğrenmek mümkündür.

1823'te ilk kez kaptan namıyla karşımıza çıkan Hüseyin Paşa, 1847-1851 yılları arasında Limni Adası'nda kaymakamlık görevi yürütmüştür. Bu süre zarfında hem yerel meselelerle hem de İmparatorluğun genelini ilgilendiren sorunlarla meşgul olmuştur. Yirmi, otuz yıl denizde ve Tersane-i Amire'de hizmet vermiştir. Emeginin karşılığı olarak emirül umeralık⁴ rütbesi verilerek, Bahr-i Sefid adalarından birinde görevlendirilmesine karar verilmiştir. Sonrasında Bahr-i Sefid adalarından Limni Adası'nda⁵ görev alması uygun görülmüştür. Limni Adası'nda o sırada görevli bir kaymakam vardır. Buna rağmen denizciliğe daha yatkın olduğu için Hüseyin Paşa'nın Limni Adası'nda görev alması uygun görülür. Mevcut kaymakam da unvanı ve maaşıyla daha müsait bir yerde görevlendirilmiştir Şüphesiz hem sahip olduğu denizci geleneği hem de daha kariyerinin başında Rum isyanı gibi bir hadiseyle uğraşarak edindiği tecrübe görevi almasında etkili olmuştur. (İ.DH.156/8072, 1-1,2-1,2-2). Ardından Hüseyin Paşa için rütbesine mahsus bir nişan hazırlanması Darphane-i Amire'den talep edilmiştir (A.MKT.97/61; A.MKT.NZD.42/98,1-1).

Hüseyin Paşa Limni Adası'nda kaymakamlık görevine başladıktan bir süre sonra maaşının artırılmasını istemiştir. Göreve başlayalı yedi ay olmuştur. Beş yüz kuruş maaş ile görevlendirilmiştir fakat borcundan dolayı maaşı yetersiz gelmiştir. Bu sebeple maaşına zam yapılmasını ya da yüksek ücretli başka bir yerde görevlendirilmeyi talep etmiştir.. Paşanın talebi değerlendirerek görev yerinde kalmasına ve maaşına birkaç bin kuruş zam yapılmasına karar verilir (A.MKT.122/30,1-1; A.MKT.122/30,3-1, A.MKT.97/61). Ardından Paşa'nın masrafları gündeme gelir. Görev yaptığı dokuz ay zarfında kaymakam Hüseyin Paşa marifetiyle vuku bulan bir yük 3400

⁴ Bazı İslâm devletlerinde çeşitli idarî yetkilere sahip kumandanlara verilen unvan (Yıldız, 1995, s.158-159).

⁵ Ege denizinin kuzey kesiminde Çanakkale Boğazı'na 61 km. uzaklıkta yer alır. Bugün Lemnos, Limnos adıyla anılan ada Türk kaynaklarında İlimli, Limoz, Limnoz, Ortaçağ İtalyan kaynaklarında ise Stalimene şeklinde geçer. 1441-1442'de Türk filosunun akınlarına uğradı. 1453'te İstanbul'un fethinin hemen ardından Limni Osmanlı idaresine girdi. Osmanlı kaynaklarına göre 1456'da Enez'i alan Osmanlı kuvvetleri ardından Taşoz ve Limni'yi ele geçirdi. Osmanlı idaresine girdikten sonra Limni Gelibolu sancağına bağlı bir kaza oldu. Buraya Bozbaba ile Semadirek adaları da bağlandı. Ada XIX. yüzyılın ikinci yarısında Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin bir sancağı durumunda olup imroz ve Bozcaada birer kaza olarak buraya bağlıydı. 1821 Yunan isyanı sırasında adada herhangi bir hareketlenme olmadı. Hatta Rum asilerin adaya yönelik saldırılarında ada halkı Osmanlı güçlerine yardımcı oldu. İki büyük saldırı hep birlikte geri püskürtüldü. Bu sırada adada eli silah tutabilecek nitelikte 300 civarında Türk, 13.000 dolayında da Rum ahali bulunuyordu (bkz: Emecen, 2003, s.190-192).

kuruş masrafın ödenmesi hazine den talep edilir (İ.MVL.136/3717). Süreç içerisinde görev değişimi ya da vaziyetin iyileştirilmesi isteyen sadece Hüseyin Paşa değildir. Hüseyin Paşa'ya da görev değişikliği için başvuran memurlar olmuştur. Limni Adası Nüfus Mukayyidi Hafız Ahmet Efendi mevcut zarureti sebebiyle sandık emniyeti görevine tayinini istemiştir. Sandık emniyetinde görevli memur başka bir yerde görevlendirilerek Ahmet Efendi'nin tayini gerçekleştirilmiştir (A.MKT.190/57).

Süreç içerisinde aşar gelirleri ve memurlarıyla ilgili sıkıntılar yaşanmıştır. Nakil-i aşar (aşarın taşınması) hususunda düzenlemeye gidilmiştir. Aşarın taşınmasında çalışacak işçilerin seçiminde mesafeye hassasiyet gösterilmesi istenir. Aşarı taşıyacak şahıslar ziraatla uğraşan köylülerdir. İlilenmesi gereken ailesinin ve işlerinin olması muhakkaktır. Ayrıca uzak mesafe de ilave masraflar çıkartmaktadır. Bu sebeple işçilerin aynı gün içinde evine dönebilecek mesafeden seçilmesine karar verilir (A.MKT.200/27,1-1). Ardından taşranın bazı mahallerinden aşar toplayıcı memurlar tarafından keyfi olarak fazla aşar talep edildiği gündeme gelir. Köylünün himaye edilerek fazla aşar toplanmasının önlenmesine yönelik karar alınır (A.MKT.UM.9/44,1-1). Akabinde yeni aşar toplayacak mültezimin uyacak olduğu esaslara dair bir nizamname yayımlanır (A.MKT.UM.9/75). Aşırı vergilerden ada esnafından ayakkabıcılar da muzdariptir. *“Ayakkabı imalinde kullanılan deri ve diğer malzemelerin tedarik edilmesi sürecinde gerekli vergileri ödemekteyiz. Buna rağmen bir de ürettiğimiz ayakkabılardan ilave vergi istenmektedir”* şeklinde şikâyetçilerini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine hammadde üzerinden gerekli vergilenme yapıldığından ayakkabıdan vergi alınmamasına karar verilmiştir (A.MKT.UM.9/71). Tedavülden kalkan paralar da sosyal hayatta halk ve devlet için sorun yaratmıştır. Tedavülden kalkan paraların taşralarda ve başka mahallerde kullanıldığı haberleri alınınca bu tip kanunsuz faaliyetler durdurulmaya çalışılmıştır (A.MKT.UM.9/34,1-1). Tedavülden kalkan Osmanlı parasının ve yabancı paraların toplanarak Darphane-i Amire'ye teslim edilmesi talep edilmiştir (A.MKT.UM.9/66,1-1). Tütün hasılatından vergi kaçırıldığı bilgisi üzerine de bazı tedbirler alınır. Tarlada, iskele, liman gibi nakliye yerlerinde kontrolün artırılması istenir (A.MKT.UM.13/78).

Halkın sağlığını ve güvenliğini tehdit eden hususlarla da ilgilenmiştir. Bazı kişiler izinsiz olarak kendi başlarına gemi inşa etmektedirler. Gerekli nizamla uyulmadığı için izinsiz gemi inşa edilmesi yasaklanır. Bunda yaşanan bazı tatsız hadiselerin etkili olduğu tahmini yürütülebilir. Çünkü nizamına aykırı inşa edilen bir gemi, kullanım esnasında can ve mal kaybına sebep olabilir. Bu sebeple kaymakamdan izin almadan kimse gemi inşa etmeye kalkışmayacaktır (A.MKT.225/19). Halkın sağlığı için mücadele edilen bir diğer mesele de sahte doktorlardır. İnsanların hayatını hiçe sayarak, diplomaları ve bilgileri olmadığı halde tedaviye kalkışanlar olmuştur. Bu durumun suç olduğu, eğitimsiz ve diplomasız hiç kimsenin doktor olamayacağına yönelik nizamname yayımlanır. Kaymakam tarafından da cami ve mescitlerde okutturularak halka ilan edilir. Böylece sahte doktorlara gözdağı verilirken halkın da bu şahıslara itibar etmemesi istenmiştir. Tam da bu süreçte Limni Adası'nda doktor sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Ada'nın Otuz beş yıldır hizmet veren Nemçe (Avusturya) asıllı emektar doktoru Todora(?) vefat etmiş ve Ada doktorsuz kalmıştır. Sahte doktorlarla mücadele edilen bir süreçte Ada'nın doktorsuz kalması sahte doktorlara fırsat doğuracaktır. Çaresiz kalan halkın şifa için yasak olduğu halde sahte doktorlara başvurması kaçınılmazdır. Kaymakam Hüseyin Bey'de sağlık hizmetlerinin aksamaması için durumu gerekli mercilere aktararak acilen yeni bir doktorun görevlendirilmesini talep etmiştir (A.MKT.194/49).

Hüseyin Paşa idareciliği sırasında uğraştığı bir diğer sosyal sorun da göç meselesidir. Yaşadıkları yerlerden İstanbul'a göç edenler, burada suça karışmakta ve toplumsal düzeni bozmaktadır. Tespit edilenler yakalanıp geldikleri yerlere geri gönderilmiştir. Bunlar arasında Limni Adası'ndan da bazı şahıslar bulunmaktadır. Merkezden, memleketine gönderilen suçlu kimselerin bir daha İstanbul'a geri dönmemeleri için kaymakamın tedbir alması istenmiştir. Bahsi geçen şahıslar izinsiz hareket etmeyeceklerdir (A.MKT.UM.1380). Tedbirler sadece suçlu şahıslar için değildir. Devlet genel olarak taşradan merkeze iç göçü engellenmeye uğraşmaktadır. Bu sebeple Taşradan Dersaadet'e izinsiz hane taşınmasına da engel olmaya çalışılmıştır. Bundan sonra Taşralardan Dersaadet'e hane nakillerinin kontrollü olacağı, hanelerini nakletmek isteyenlerin sebeplerini incelemek için Meclis-i Vâla'nın sorumlu kılındığı, hane nakillerinin Meclis-i Vâla'nın izni olmadan gerçekleşmeyeceği kararı alınmıştır (A.MKT.UM.9/70).

Bozcaadalı Hüseyin Paşa rutin idari görevlerin yanında çok ciddi meselelerle de karşılaşmıştır. En önemlisi sadece adayı değil tüm imparatorluğu ilgilendiren milliyetçilik hareketleridir. Hüseyin Paşa'nın idaresinde bulunan Limni Adası, Rum halkının da yaşadığı bir yerleşimdir. Ayrılıkçı hareketlerin adalara da sirayet edeceğinden endişe edilmektedir. Geçmişte yaşanan Rum isyanları ve Yunanistan'ın bağımsızlığı ile son bulan süreç devletin Rum halkına karşı şüpheli yaklaşımına sebep olmuştur. Öyle ki devlet kademelerinden Rum kökenlilerin tasfiyesi yoluna gidilmiştir. Rumların yerine ise Ermeni memurların ön plana çıktığı bir süreç başlamıştır (Sarı, 2018, 89). Avrupa'da bir süredir yaşananların Ada halkına da sirayet etmesini engellemek için tedbirler alınmıştır. 29 Nisan 1848'de alınan kararlar ile Gayrimüslim halkın yaşadığı ve sorun çıkma ihtimalinin olduğu mahallere dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Hallerinden hoşnut olmayan vatandaşlar vardır. Bu vatandaşların bulunduğu mahallerde kışkırtıcı hareketlere karşı dikkat edilmesi istenmiştir. Aksi takdirde ayaklanma çıkabileceği ifade edilmiştir. Buna engel olmak için de daha evvel yayımlanan iki fermanla emredildiği gibi hareket edilecektir. Gayrimüslim halka iyi muamele edilecektir. İlaveten iskeleler kontrol edilerek, ellerinde ayrılıkçı fikir içeren kitap ve matbuat bulunan kişilerin de şikâyet edilmesi istenmiştir.

İç güvenliği tehdit eden bir hususta korsanlardır. Bahr-ı Sefid'te bir grup haydut dolaşmaktadır. Bunların korsanlık yaparak ticaret kayıklarına, Limni Adası sahil ve iskelelerine zarar verdiklerine dair daimi şikâyetler gelmektedir. Bu durum, bölgedeki Osmanlı yönetim ve işleyişini bozacak dereceye varmıştır. Korsanları durdurmak için Limni İskeleyi'nin aralıklı olarak kontrol edilmesi kararlaştırılmıştır. Limni Adası'nın zarar gören iskeleleri de tamir edilecektir (A.MKT.UM.9/57, 1-11). (A.MKT.123/95).

1 Şubat 1851'de Hüseyin Paşa Limni Adası Kaymakamlığı vazifesinden azledilmiştir. Görevinin azlinin ardından kaymakamlığa mahsus mazbatası ve 500 kuruş maaşı geri alınmıştır. Yerine de liman memuru Salim Bey kaymakam olarak tayin edilmiştir. (A.MKT.NZD.42/98, A.MKT.MVL.38/59; A.MKT.NZD.26/24). Belgelerde görevinden azil gerekçesine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. 3 Eylül 1853 tarihinde ise bir grup devlet adamıyla birlikte Hüseyin Paşa'ya da Mecidi nişanı verildiği görülmektedir (A.DVN.MHM.10/73,1-1 ; A.DVN.MHM.10/73,1-3).

Hüseyin Paşa'nın bu tarihten sonra Sinop Baskını'na kadar geçen süreçte yaşadıkları hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Sadece Nizamiye Fırkateyni ile Karadeniz'de görevlendirildiği bilinmektedir. Fakat azledildikten sonra nişana layık görülmesi ve hemen ardından donanmada göreve çağırılması dikkat çeken ve açıklama gerektiren bir durumdur. Muhtemelen devlet idareci makamında bulunan yetişmiş elemanları yetersizlik hatta yolsuzluk sebebiyle bile olsa kolay kolay vazgeçemiyordu. Tanzimat döneminin (hatta tüm Osmanlı devirlerinin) en önemli

problemlerinden birisi de “kaht-ı rical” yani yetişmiş adam, devlet adamı eksikliği idi. Üstelik Tanzimat bu problemin daha da belirgin olduğu bir dönemdi. Özellikle de kutsal makamlar ve milliyetçilik sorunları yüzünden Rusya ile bir savaşa doğru giderken devletin elindeki bütün tecrübeli adamlara ihtiyaç duyduğu açıktır. Dolayısıyla paşanın da aktif görev alması veya çağırılması kadar tabii bir şey yoktur. Hüseyin Paşa çıktığı son görevinde, Rus baskını ile Sinop Limanı’nda şahadete ulaşır. Kendisinden geriye de sadece kılıcı hatıra kalmıştır⁶. Devlet Sinop Baskını sonrasında şehit ailelerine maaş tahsis etmiştir. 1855 yılında Riyale Hüseyin Paşa’nın hanımına, kızına ve kol ağası rütbesiyle bahriye mektebinde eğitim gören oğlu Hasan Hüsnü’ye⁷ maaş tahsis edilmesi kararlaştırılır. İhtiyaçları için 20.000 kuruş ücret ile kişi başı 300 kuruş aylık bağlanmıştır (A. MKT. NZD.126.77.1/1; MVL.158/119; A.MKT.MVL.71/67).

Sonuç

Bozcaadalı Hüseyin Paşa XIX. yüzyıl Osmanlı denizcilerden birisidir. Denizlerde geçen bir hayat yine denizlerde son bulmuştur. Bozcaadalı Hüseyin Paşa’dan bahseden arşiv belgeleri incelendiğinde şahsı ve ailesinden ziyade idari vazifesi ve devletin genel vaziyeti hakkında bilgiler mevcuttur. Limni Adası’nda milliyetçi hareketlere karşı aldığı tedbirler devleti derinden sarsan ayrılıkçı hareketlerin göstergesidir. Yunanistan’ın bağımsızlığıyla sonuçlanan Rum İsyanlarının genişlemesinden endişe duyulduğunu anlaşılmaktadır. Korsanlık faaliyetlerine karşı mücadelesi yine İmparatorluğun uzun süredir yaşadığı bir sıkıntıdır. Donanmanın içinde bulunduğu zafiyeti göstermektedir. Bunun yanında iç göç ve toplumsal huzur konularında bahsi geçen hadiseler sadece yereli değil yine devletin genelini ilgilendiren olaylardır. Ayrıca 1840’lı yıllar Osmanlı Devleti için Tanzimat reformlarının merkez de ve taşrada uygulanmaya çalışıldığı yıllardır. İlaveten Osmanlı bürokrasisi için taşrada Tanzimat’ı anlayan, çıkarlarına zarar vermeyen, reform taraftarı ve onu uygulayacak kalite ve kalifiyede eleman bulma zorluğu yaşadığı yıllardır. Riyale Hüseyin Paşa’nın Tanzimat’ın, idari yönetiminde olduğu bölgede uygulananıyla oldukça ilgilendiği görülmektedir. Belli ki Paşa, Tanzimat’ın taşra da uygulamasından doğan zorluklarla da mücadele etmiştir. Kişisel olarak bakıldığında ise devletin tercih ettiği, faydalı bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

A.DVN.MHM.10/73.1-1; 1-3.

A.MKT.123/95; 97/61; 122/30, 1-1; 3-1; 97/61; 190/57; 194/49; 200/27, 1-1; 225/19.

⁶ Riyale Bozcaadalı Hüseyin Paşa’nın kılıcı İstanbul Deniz Müzesi Taş Müze bölümünde sergilenmektedir. Deniz Müzesi Komutanlığı İnternet Sitesi Koleksiyonlar Bölümü Metal Eserler içerisinde silahlar ve kesici silahlar alt birimi içerisinde fotoğrafı mevcuttur. Fakat fotoğraf açıklamasında Hüseyin değil Hasan Paşa olarak nakledilmiştir (bkz: <http://denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/tr/content/440>).

⁷ Hasan Hüsnü Paşa 1832 yılında İstanbul’da doğmuştur. Farklı pozisyonlarda görev aldıktan sonra II. Abdülhamid döneminde bahriye nazırlığına tayin edilmiştir. Bahriye Mektebi, Bahriye Komisyonları ve Hicaz Demir Yolu Projesi’nde görev alan, Deniz Müzesi’nin kurulması ve denizcilik dergilerinin çıkarılmasında katkıları olan Paşa’nın donanma üzerine bir de risalesi mevcuttur. Hasan Hüsnü Paşa 1903’te İstanbul’da vefat etmiştir (DH.SAİD.d.47.192). (Konuyla ilgili tarafımızca ayrıntılı bir doktora tezi yürütülmektedir).

A.MKT.UM.9/44,1-1; 9/71; 9/75; 13/78; 9/34.1-1; 9/66,1-1; 13/80; 9/70; 9/57, 1-11.
A.MKT.MVL.38/59; 71/67.
A.MKT.NZD.26.24; 42/98; 126/77,1-1.
DH.SAİD.d.47/192.
HAT.839/37801.
İ.DH.156/8072, 1-1, 2-1,2-2.
İ.MVL.136.3717.
MVL.15/119.

Diğer Kaynaklar

- Badem, C. (2012). *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları (Sir Adolphus Slade)*, İstanbul: İş bankası Kültür Yayınları.
- Bostan, İ. (2006). Navarin Maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt:32, Sayfa:441-443).İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Cezar, M. (1972). Sinop Baskını. *Mufasssal Osmanlı Tarihi*.(Cilt.6, Sayfa. 3031-3033).İstanbul: Güven Yayınevi.
- Düzcü, L. (2017). *Yelkenliden Buharluya Geçişte Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Ekinci, İ.(2013). “Ateş Gemileri ve Osmanlı Denizlerinde Kullanımları”. *History Studies International Journal of History*. Sayı:5, Sayfa:129-156.
- Emecen, F. (2003). Limni Maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*.(Cilt:27, Sayfa:190-1929). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Kılıçlar, [Erişim Tarihi: 26.07.2018], <http://denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/tr/content/440>.
- Kurat, A.N. (1987). *Rusya Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi.
- Yıldız, G. (2008). *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul:Timaş Yayınları
- Özcan, B. (2011). “İngiliz Amirali Sir Adolphus Slade'in Türkiye İzlenimleri”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. Sayı: 10, Sayfa:29-51.
- Özcan, B. (2007). “Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. Sayı:2, Sayfa:42-45.
- Özcan, B. (1990). *Rus Donanmasının Sinop Baskını*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özcan, A. (2007). Ordu Maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt:33, sayfa:365). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Sarı, S.(2017).“II. Abdülhamid'in Bürokrasiyi Güçlendirme Faaliyetleri: “Personel Denetiminin Kurumsallaşması”. *Dini Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (S. 83-94). Bursa: Emin Yayınları.
- Yeniçeri, Ö. (2002). Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması. *Türkler Ansiklopedisi*.(Cilt.12, Sayfa.1447). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Yıldız, H.D. (1995). Emirü'l Ümera. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt: 11, Sayfa: 158-159). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

SİNOPLU ŞEYH MUHAMMED AHMED

Ömer DUMLU *

Öz

Sinoplu Şeyh Muhammed b. Ahmed'in hayatı hakkında bilgi edinemedim. Ancak onun 1132 yılında kitabını yazdığı göz önüne alınırsa hicri 12. Ve miladi 18. Asırda yaşadığı kendiliğinden anlaşılmaktadır. Eseri hem bir vazı nasihat ve hem de bir tasavvuf literatürünü ilgilendirmektedir. İki nüshası vardır. Kastamonu Kütüphanesinde mevcuttur. Müellif nüshası tamam olup diğer nüsha eksiktir ve yazarı belli değildir. Eser 71 meclisten oluşmaktadır. Meclislerin her biri müstakil yazılsa bile birbirlerinin ve hatta konularının birer devamı olduğu görülmektedir. Sonunda Hz. İbrahim'in oğlu İsmail (as)'ı kurban etmesi ile ilgili konu yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Muhammed Ahmed, Câmî'u'l-envâr ve letâ'ifu'l-ahbâr, Nüshalar.

Seyh Muhammed Ahmed of Sinop

Abstract

I cannot obtain information about the life of al-sayh Muhammad b. Ahmad from Sinop. When the time of writing his book in the year hijri 1132 is considered it could be understood he lived hijri 12th century or Gregorian 18th century. His work is related with advices as well as literature of Islamic mysticism. There are two versions in the Library of Kastamonu. The version of writer is complete but other version is incomplete and its scribal is unknown. The work consists of 71 chapters. Even the each chapter is written separately they are supplementary of each other's moreover supplementary of their subjects. There is the subject of sacrificial rite of Abraham to Samuel (Ismail) in the end of the work.

Keywords: Seyh Muhammed Ahmed, Câmî'u'l-envâr ve letâ'ifu'l-ahbâr, Versions.

1. Hayatı

- Şeyh Muhammed Ahmed Sinobî'nin
- Bu zatın hayatı hakkında bilgi edinemedim. Ancak ele almaya çalışacağım eserinde sadece şu bilgiye rastladım. :
- Cuma günleri Piyale Paşa Camii vaizi,
- Harami Ahmed Paşa zaviyesinde,
- Celveti tarikatına mensup,
- Şeyh Muhammed b. Ahmed es-Sinobî
- Eserini yazmaya nasıl başladığını şöyle ifade eder:

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, omer.dumlu@deu.edu.tr

- “Kitabın yazımı bu zayıf kulun elinden tamamlandı. Müellifi Şeyh Muhammed Emin el-Celveti b. Ahmed b. Süleyman b. Ahmed b. Ali Fakiru’s-Sinubi¹. Bu eseri Camiu’l-Envâr ve Letâifu’l-Ahbâr diye isimlendirdim. Bu eserde yazılanlardan kardeşlerimiz istifade etsin diye kapsayıcı vaaz ve nasihatler zikrettim. Onlardan her vakit ve zamanda benim için dua etmelerini ve bu eserde düşülen ayıp, hata ve kusurlara bakmamalarını umuyorum”².

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi bir vaizin kaleminden çıkmış Cuma günleri yaptığı sohbetleri bir araya getirerek ortaya çıkmış bir çalışmadır. Bu tür eserlerde kaynaklarına bakıldığında zaten çok da muteber olmayan türden kaynaklar olduğu görülmektedir.

Bilindiği gibi İslami eserlerde genelde şöyle bir üslup vardır

- önce besmele ile başlanır,
- ardından Allah’a hamd ile devam eder,
- sonra da Hz. Peygambere salatü selam getirilir ve nihayet

(اما بعد) “Bundan sonra...” ifadesi ile meram anlatılmaya başlanır. Yazar burada eserin yazılış nedenini, kimin yazdığını, eserin adını ve beklentisine yer verir.

Yazar buna aynen riayet etmektedir. Onun ifadeleri aynen şöyledir.

Hamd, tek, kahhar, aziz, gâffar, geceyi ve gündüzü uyumlu, düzenli yaratan, kalp ve basiret sahiplerine hatırlatan ve akıl sahiplerine ve basiret ehli olanlara ilim irfan veren Allah’a aittir. Bu basiret sahipleri öyle kimselerdir ki mahlukatından seçtiklerini uyandırır da onlar bu altlarından ırmakların aktığı cennetlere girmelerini artırır ve bu dünyadan el çektirir.

Salat ve selam ümmetini karar yurduna çağıran, karşılık gününde şefaate edecek olan Hz. Muhammed’e değerli âl ve ashabına olsun.

Bundan sonra, Cuma günleri Piyale Paşa Camii vaizi, Harami Ahmed Paşa zaviyesinde, lütufkar Rabbinin rahmetine muhtaç, üzgün, günahkâr ve zayıf bir kul olan Şeyh Muhammed b. Ahmed es-Sinobî şöyle der, diye giriş yaptıktan sonra bu çalışmayı ele almasının sebebini şöyle açıklamaktadır: “Vaazlarda yaptığım konuşmalarımı Allah’ın yardımıyla bir arada toplamak aklıma geldi. Bu sohbet ortamını (mecalis) ibadetlerin, itaatler ve Salih amellerin faziletleri hakkında yazmak istedim. (Bunları da) fûru’ ve usulleri ile ele aldım. Namaz, oruç, hac, zekat, sadakalar, zikir, tevhid, Kur’an tilaveti (okuması), tesbihat, latifeler, haberlerin, garip hikayelerin çeşitlerinden oluşan durumlar”.

“Kitabın yazımı bu zayıf kulun elinden tamamlandı. Müellifi Şeyh Muhammed Emin el-Celveti b. Ahmed b. Süleyman b. Ahmed b. Ali Fakiru’s-Sinubi³’dir.

Bu eserin biri müellif nüshası olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Müellif nüshası tamdır. Diğer nüsha ise yarımdır. Kütüphane kayıtlarında şu bilgilere rastlamaktayız.

Muhammed b. Ahmed Sînôbî

Câmi’u’l-envâr ve letâ’ifu’l-ahbâr. / Muhammed b. Ahmed Sînôbî. -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] II,141 yk. ; 19 st.; 225x147-140x95 mm. (Arap-Nesih)

Kısmen esmer kısmen beyaz birleşik harf filigranlı

Gömme zencirekli ve çarpı işaretli koyu kahverengi tamir görmüş meşin cilt. Söz başları kırmızı. Bazı kelime ve sözler kırmızı çizgi ile belirlenmiş. Eserin sonu eksik. Başta ekleme olan

¹ Varak no: 633.413.

² Varak no: 633.413.

³ Varak no: 633.413.

I ve II. yapraklarda fihrist vardır. Bazı sahife kenarlarında Arapça ve Türkçe notlar var. 1a ve 141b de mor vakıf mührü vardır. Münire Medresesinden intikal.

KHK2279

KASTAMONU YEK.

Tam olan nüsha ile ilgili de şu kayıt vardır:

Şeyh Mehmed Emîn Celvetî b. Ahmed Sînôbî

Câmi'u'l-envâr ve letâ'ifu'l-ahbâr. / Şeyh Mehmed Emîn Celvetî b. Ahmed Sînôbî;

Müellif Hattı. -- [y.y.] : Yazma, 1132 (1719). 1b-213b yk. ; 19 st.; 210x160-137x90 mm.

(Arap-Nesih)

Üzüm salkımı filigranlı

Çaharkuşe bordo meşin, üzeri ebru kaplı, miklebli mukavva ciltlidir. Keşideler kırmızıdır.

KHK840/01

KASTAMONU YEK.

Eserin müellif nüshasının son kapağında şu ifade yer almaktadır:

Yine Hz. Ali'ye atfedilen dibnotta uzunca verdiğim bir konu kısa ve şifreli olarak yer almaktadır.

Ayrıca çok uğraşmama rağmen okuyamadığım bir de mühür bulunmaktadır.

2. Kaynakları

Yazarının bir vaiz ve bir tarikat ehli olduğu göz önüne alınırsa kaynaklarını tahmin etmek çok zor olmasa gerek. Ama yazarın hakkını da burada teslim etmemiz gerekir: Şu ifade aynen ona aittir: “Bu eserde kendimden hiçbir şey zikretmedim. Ancak sözün bitiminde nakletmiş olduğum her şeyin me’hazına (kaynağına) işaret ettim. Böylece okuyucunun güveni ve itimadı artsın diye. Genellikle ilk sohbet ortamında (ilk meclis) konuyla uyumlu hadisleri ve makamın gerektirdiği kadar ayet yazdım. Zira her makam için söylenecek söz vardır”.

Bu eseri Camiu’l-Envar ve Letâifu’l-Ahbar diye isimlendirdim. Bu eserde kardeşlerimiz bunlardan istifade etsin diye kapsayıcı vaaz ve nasihatler zikrettim. Onlardan her vakit ve zamanda benim için dua etmelerini ve bu eserde düşülen ayıp, hata ve kusurlara bakmamalarını umuyorum”⁴ diyerek adeta giriş kısmını bitirir.

Kitabının adını şöyle beyan etmektedir:

Câmiu’l-Envar ve Letâifu’l-Ahbâr.

Meclis: Sohbet ortamı

Yazar burada istifade ettiği bazı kaynakları verir. Bunlardan bazıları şunlardır:

İhya, Büstanu’l-Arifin ve Tenbihu’l-Ğafilin, Mişkatu’l-Envar gibi vaaz ve tasavvufa dair eserleri zikreder. Ancak burada müellifin şu ifadesi dikkat çekicidir: “Bu eserde kendimden hiçbir şey zikretmedim. Ancak sözün bitiminde nakletmiş olduğum her şeyin me’hazına (kaynağına) işaret ettim. Böylece okuyucunun güveni ve itimadı artsın diye. Genellikle ilk sohbet ortamında (ilk meclis) konuyla uyumlu hadisleri ve makamın gerektirdiği kadar ayet yazdım. Zira her makam için söylenecek söz vardır”.

⁴ Varak no: 633.413.

Bu eseri Camiu'l-Envar ve Letaifu'l-Ahbar diye isimlendirdim. Bu eserde kardeşlerimiz bunlardan istifade etsin diye kapsayıcı vaaz ve nasihatler zikrettim. Onlardan her vakit ve zamanda benim için dua etmelerini ve bu eserde düşülen ayıp, hata ve kusurlara bakmamalarını umuyorum”⁵ diyerek adeta giriş kısmını bitirir.

Yazar daha sonra adeta sohbet ortamlarına (mecalis) geçer.

Bu eserde yazar şu meclislere yer verir:

Birinci meclis, kovulmuş şeytandan korunmanın fazileti hakkındadır.

Son meclis yani, 71 meclistir. Son meclis ise şöyledir:

Yetmiş birinci meclis, Arefe günü, tekbir ve kurban hakkındadır.

Bu son kısmında müellif bir de dua eder. Duası aynen şöyledir: Allah onu (kendisini) anne-babasını, üstatlarını (hocalarını) akrabalarını ve bütün ümmeti Muhammedi bağışlasın⁶.

Müellif bundan sonra Saffat suresinde İbrahim (as)’in oğlu İsmail (as)’i kurban etmesinin beyanı hakkında bir konuyu ele alır⁷. Bu konu 9 sayfa 4.5 varaktır.

Aslında bu konuyu ben daha ziyade ele almak istiyorum. Zira önceki kitabın 71 mecalisinde hangi konuların ele alındığını sadece başlıklarını vereceğim ve sonra bu son kısımda ele alınan konuyu inceleyeceğim.

Bu konulara başlamadan önce şunu ifade edelim ki, yazar aslında günümüzde de pek çok çalışkan vaizlerin yaptığı gibi bir tutum içerisinde. Günümüzde vaizlerin nasıl olduğu konusunda şunu söyleyebilirim. Vaizlerimizin bir kısmı çalışkan ve yapacağı vaaz konusunu gününden önce hazırlar, çeşitli notlar alır ve hatta bunları daha sonra bunları zaman içerisinde kitap haline getirebilir. İşte Şeyh Sînobî bu grup bir vaaz. Diğeri ise kürsüye çıkar ağzına geleni söyler. Konuşmayı bitirdikten sonra ona hangi konuda ne konuştuğu sorulsa cevap bile veremez. Ancak diğeri taraftan vaazlarda anlatılanlara bakıldığında içerik açısından da anlatılanların bir kısmı biz tefsircilerin israiliyyat dediğimiz cinsten uydurma şeylerdir. Şeyh Ahmet Sinobî de bu söylediklerimi bulmamız mümkün gibi gözükmektedir. Buna ileride değinilecektir.

Şimdi de kısaca meclislerde konuları başlıklar halinde belirtmeye çalışacağım. Önce burada bu kitapta ele alınan bütün başlıkları yazacağım.

Birinci meclis, kovulmuş şeytandan korunmanın fazileti hakkındadır.

Son meclis yani, 71 meclistir. Son meclis ise şöyledir: Yetmiş birinci meclis, Arefe günü, tekbir ve kurban hakkındadır.

Eserin iki nüshası vardır. Biri müellif, diğeri de sonradan kim tarafından yazıldığı bilinmeyen nüshadır. Bu nüsha tamam değildir. Ancak müellif nüshasında olmayan bir içindekiler listesi eserin sonunda yer almaktadır. Ben eserin tamamının içindekilerini çıkarttım ve yazdım.

Sırasıyla başlıklar şöyledir.

Birinci meclis, kovulmuş şeytandan korunmanın fazileti hakkındadır.

İkinci meclis, (birinci mecliste olduğu gibi) kovulmuş şeytandan korunmanın fazileti hakkında iletisi hakkındadır.

Üçüncü meclis, başlangıçtaki besmelenin fazileti hakkındadır.

Dördüncü meclis, Besmelenin faziletinin beyanı hakkındadır.

Beşinci meclis, iman ve İslam’ın fazileti hakkındadır.

Altıncı meclis, iman ve itikadın fazileti hakkındadır.

⁵ Varak no: 633.413.

⁶ Varak no: 214.

⁷ Varak no: 214.

- Yedinci meclis, şehadet ve zikrin fazileti hakkındadır.
- Sekizinci meclis zikrin fazileti hakkındadır.
- Dokuzuncu meclis, tevbenin fazilet hakkındadır.
- Onuncu meclis, hamdele ve salvelenin fazileti hakkındadır.
- Onbirinci meclis, Hz. Peygambere salat getirmenin fazileti hakkındadır.
- On ikinci meclis, Hz. Peygamber ve sünnetinin sevgisi hakkındadır. Bu husus hayatı'l-kulubda da zikredilmektedir.
- On üçüncü meclis, Tarikatta olduğu gibi ilim meclisinin fazileti hakkındadır.
- On dördüncü meclis, ilim ve zikrin fazileti hakkındadır.,
- Onbeşinci meclis, Kur'an'ı hatmetmenin fazileti hakkındadır.
- On altıncı meclis, itaatte içtihadın fazileti hakkındadır.
- On yedinci meclis, Mişkātu'l-Misbah'da olduğu gibi şehidin fazileti hakkındadır.
- On sekizinci meclis, şehitlerin faziletleri hakkındadır. Bu konu Tenbihu'l-Ğafilinde de yer almaktadır.
- On dokuzuncu meclis, hstalığa veya musibete yakalananların fazileti hakkındadır.
- Yirminci meclis, zaman bozulduğunda sünneti ihya etmenin fazileti hakkındadır.
- Yirmibirinci meclis, sünnet olmanın fazileti hakkındadır. (V. 50)
- Yirmi ikinci meclis, kibrin ve anne-babanın hakları hakkındadır. (v.53)
- Yirmi üçüncü meclis, livatanın açıklanması hakkındadır. (v. 55)
- Yirmi dördüncü meclis, içki içmek, faiz yemek ve yetimin malını yemenin açıklanması hakkındadır. (v.58)
- Yirmi beşinci meclis, Büyük Günahlardan olan Ribanın açıklanması hakkındadır. (V.61) (burayı ele alabilirim)
- Yirmi altıncı meclis, Kazancın açıklanması hakkındadır. (V. 65)
- Yirmi Yedinci meclis, Kazancın afatı ve ihtikarın açıklanması hakkındadır. (V. 67)
- Yirmi Sekizinci meclis, münafık ve hasetçilerin açıklanması hakkındadır. (V. 70)
- Yirmi dokuzuncu meclis, takva ve insanın selameti hakkındadır. (V. 74)
- Otuzuncu meclis, beş vakit namazın ve abdestin açıklanması hakkındadır. (V. 76)
- Otuz birinci meclis, Namazların ve bu şeki, lde isimlendirilmesinin açıklanması hakkındadır. (V. 80)
- Otuz ikinci meclis, Beş vakit Namazın aslının ve edasının açıklanması hakkındadır. (V. 88)
- Otuz üçüncü meclis, Cemaatle namazın açıklanması ve fazileti hakkındadır. (V. 90)
- Otuz dördüncü meclis, Cumanın fazileti ve şerefi hakkındadır. (V. 92)
- Otuz beşinci meclis, Zekatın fazileti ve sarf yerleri hakkındadır. (V. 96)
- Otuz altıncı meclis, Haccın fazileti ve hakları hakkındadır. (V. 100)
- Otuz Yedinci Meclis, Ölümün hatırlatılması ve hallerinin açıklanması hakkındadır. (v. 107)
- Otuz sekizinci meclis, Kabir azabı ölünün halleri hakkındadır. (v. 111)
- Otuz dokuzuncu meclis, öldükten sonra dirilmenin, haşrolmanın ve neşrolma (dağılmanın) açıklanması hakkındadır. (v. 115)
- Kırkinci Meclis, Kitapların dağıtılmasının fazileti hakkındadır. (v. 118) Burada müellifin kullnadığı kelime tedairdir. Bu kelime, saçılmakı dağılmak, yayılmak, her yeri kaplamak, uçuşmak gibi anlamlara gelmektedir.

- Kırk birinci meclis; Mizanın tayini hakkındadır. (v. 122)
- Kırk ikinci meclis, cehennemliklerin ve durumlarının hakikati hakkındadır. (v. 124)
- Kırk üçüncü meclis, Öldükten sonra dirilme ve ayağa kalkmanın kararının hatırlatılması hakkındadır. (v. 133)
- Kırk dördüncü meclis, Muharrem ayında oruç tutmanın fazileti hakkındadır
- Kırk beşinci meclis, Hz. Peygamberin fazileti hakkındadır.
- Kırk altıncı meclis, Hz. Peygamberin doğumunun fazileti hakkındadır.
- Kırk yedinci meclis, Hz. Peygamberin doğumunun fazileti hakkındadır.
- Kırk sekizinci meclis, Onun mucizelerinin açıklanması hakkındadır.
- Kırk dokuzuncu meclis, Peygamberin mucizelerinin beyanı hakkındadır
- Ellinci meclis, Peygamberin mucizelerinin beyanı hakkındadır
- Ellibirinci meclis, Recep ayında oruç tutmanın fazileti hakkındadır.
- Elli ikinci meclis, Cümanın Recep Ayının ilk cumasının fazileti hakkındadır.
- Elli üçüncü meclis Hz. Peygamberin miracının fazileti hakkındadır.
- Elli dördüncü meclis, Mübarek Şaban da oruç tutmanın fazileti hakkındadır.(v)
- Elli beşinci meclis, Mübarek Şaban ayında oruç tutmanın fazileti hakkındadır. (v.)
- Elli altıncı meclis, Mübarek Şaban ayının yarısında oruç ve o geceyi ibadetle geçirmenin fazileti hakkındadır.(v.)
- Elli yedinci meclis, şekk gününde oruç tutmanın faziletinin açıklanması hakkındadır.(v.)
- Elli sekizinci meclis, orucu bozan şeyler, niyet ve iftarın beyanı hakkındadır.(v.)
- Elli dokuzuncu meclis, Mübarek Ramazanın ayının faziletleri hakkındadır.(v.)
- Altmışıncı meclis, Ramazanı Şerifin fazileti hakkındadır.(v.)
- Altmış birinci meclis, Ramazanı Şerifin faziletleri hakkındadır.(v.)
- Altmış ikinci meclis, Ramazanı Şerif ayının faziletleri hakkındadır.(v.)
- Altmış üçüncü meclis, Ramazan ayının fazileti ve farziyetinin sebebi hakkındadır.(v.)
- Altmış dördüncü meclis, Ramazanı Şerif ve itikafın faziletleri hakkındadır.(v.)
- Altmış beşinci meclis, Kadir Gecesinde fazileti hakkındadır.(v.)
- Altmış altıncı meclis, Kadir gecesinin fazileti ve ?(v.)
- Altmış yedinci meclis, fitır sadakası ve bayram namazının fazileti hakkındadır.(v.)
- Altmış sekizinci meclis, Şevval ayındaki sünnetlerin fazileti hakkındadır.?(v.)
- Altmış dokuzuncu meclis, zilhicce ayındaki orucun fazileti hakkındadır.(v.)
- Yetmişinci meclis, Arefe, bayram gecesi ve kurbanın faziletleri hakkındadır.(v.)
- Yetmiş birinci meclis, Arefe günü, tekbir ve kurbanın faziletleri hakkındadır.(v.)
- Kitapta dikkat çeken hususlardan birisi “başlıklar” halinde 71 meclisten bahsedilse bile aynı konu etrafındaki bilgiler değişik meclislerle, başlıklarla ifade edilmektedir. Örneğin, oruçla ilgili konuşmalarını Ellibirinci meclis, Recep ayında oruç tutmanın fazileti hakkındadır başlığı ile başlatır ve Ramazan, oruç ve Bayramlarla kitabını tamamlar. Eserin tamamı 71 meclistir. Son meclis ise şöyledir: “Yetmiş birinci meclis, Arefe günü, tekbir ve kurban hakkındadır”.
- Kitabın tamamlanma tarihi olarak safer ayının 13. Gecesi hicri 1132 yılıdır. Kitap da şu ifade dikkat çekmektedir: “Bu kitap, Allah’ın rahmetine muhtac olan, bu zayıf kulun elinden tamamlanmıştır”.

Bu son kısmında müellif bir de dua eder. Duası aynen şöyledir: Allah onu (kendisini) anne-babasını, üstatlarını (hocalarını) akrabalarını ve bütün ümmeti Muhammedi bağışlasın⁸.

Müellif bundan sonra Saffat suresinde İbrahim (as)'ın oğlu İsmail (as)'i kurban etmesinin beyanı hakkında bir konuyu ele alır⁹. Bu konu 9 sayfa 4.5 varaktır. Bu konuyu ele almak istiyorum:

Müellifin konuyla ilgili başlığı şöyledir: fi beyanı zibhi İbrahim (as) ibnehu İsmail (as) fi Sureti's-Saffat: Saffat suresinde İbrahim (as)'ın oğlu İsmail (as)'ı kesmesinin açıklanması hakkındadır.

Konuya şöyle başlar;

Yazar önce Hz. İbrahim'in Allah'ın kendisini ateşten koruduktan sonra Allah'ın emrine uyup önce Şam yani Harran'dan Beyti Makdis'e hicretini dile getirir. Önsözde belirttiği gibi kaynaklarında burada vermektedir. Burayı aynen şöyle yorumlar: “Fikir yurdundan hicret ediyorum, Ateşten çıktıktan sonra Rabbimin hoşnut olduğu yere gidiyorum.

Buradaki gidişten maksat Beyt-i Makdis topraklarıdır.

Yazar burada bazı görüşleri de kendince daha zayıf gördüğü “kîle” “denildi” ifadesiyle dile getirerek şöyle der: Kazı Beyzavi de olduğu gibi bu gidilen yer Şam topraklarıdır. Müellif burada önce Saffat suresinin 99. Ayetini verir: (99) وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيِّئِينَ “İbrahim: “Kuşkusuz ben Rabbim’e gidiyorum. O beni doğru yola eristirecektir” dedi”. (Saffat 37/99) ayetinde geçen “سَيِّئِينَ” “doğru yola eristirecektir” ayetini “beni koruyacaktır (سَيِّئِينَ) şeklinde bir anlam verir ve bunun Kadı Beyzavi¹⁰ tarafından bu değerlendirmenin yapıldığını belirtir.

Burada yazarın tefsirde önemli kurallarından olan Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine yer verdiği görülmektedir. Nitekim Saffat suresinin 99. Ayetini Ankebut suresinin 69. Ayeti olan وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ “Bizim uğrumuzda çaba harcayanlara gelince kesinlikle onlara yollarımızı göstereceğiz. Kuşkusuz Allah işlerini iyi yapanlarla beraberdir”. (Ankebut 29/69)

Yine tefsirde önemli bir kural olan Kur'an'ın sünnetle tefsirine de yer vermektedir. Burada yazarın şu hadise yer verdiğini belirtmek isterim: “Kim dini kaygılarından dolayı bir yerden bu gidişi velevki bir karış bile olsa Allah ona cenneti vacip kılar ve onu Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed’e arkadaş kılar. Zira İbrahim (as) Harran topraklarından Şam topraklarına hicret etmiştir. Hz. Muhammed (as) ise Mekke’den Medine’ye hicret etmiştir. Kim bir yerde bulunur ve orada masiyet zuhur ederse Allah’ın rızasını kazanmak için oradan çıkar giderse, İbrahim (as) ve Muhammed (as)’a uymuş olur, onrada bunun ahrette refiki yoldaşı olurlar ”.

Fakat yazar bu hadisin kaynağı ile ilgili hiçbir şey söylemez. Bu aslında kılasik vazı nasihatlerde kullanılan bir metottur. Burada yazarın zaten Piyale Paşa vaizi olduğunu hatırlatmak isterim. Yine yazar bir vaiz üslubuyla saffat suresinin 100. Ayetinin sadece “رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ” “Ey Rabbim! Bana iyi bir çocuk bağışla”. (Saffat 37/100) ayetinin önce “رَبِّ هَبْ لِي” “Ey Rabbim! Bana bağışla, ver” kısmını ele alır: “Bana Salih bir evlat ver” şeklinde açıklamadan sonra Kazi’nin şu ifadelerine yer verir: “يعني الولد لأن لفظ الهبة غالب فيه” “yani, çocuk, zira hibe lafzı burada galiptir” der. “رَبِّ هَبْ لِي” kısmını da yine Kazi’nin ifadeleriyle “peygamberlerden” dedikten sonra Salih

⁸ Varak no: 214.

⁹ Varak no: 214.

¹⁰ Bkz., Kadı Beyzavi, Saffat suresi 99. Ayetin tefsiri. Burada Kadı Beyzavi Hz. İbrahim’in gittiği yerin Şam olduğunu tercih ettiği görülmektedir. “سَيِّئِينَ إِلَىٰ مَا فِيهِ صَلَاحٌ دِينِي” “dinime uygun olan şeye yönelendir” ifadesini kullanan yazar bunu aynen Kadı Beyzaviden almıştır.

kuylların bazılarında eyle” duasını aynen aktarır. Yani davet, itaat konusunda bana uyar ve yalan ve iftiralarda bana inanır ve ünsiyet gösterir” dedikten sonra Allah’ın Hz. İbrahim’in duasını ıabet ettiğini ona فَیَسِّرْناهُ بِعُلَیْمٍ حَلِیْمٍ Biz de ona yumuşak huylu bir çocuk müjdesini verdik. (Saffat 37/101) ayetinde ifade edildiğı gibi bir çocuk müjdesi verildiğini ifade eder.

Burada yazarın tefsir kaynağı olarak sadece Kazı Beyzavinin Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Tevil isimli eserine baktığını rahatlıkla söyleyebilir. Zaten Osmanlı döneminde Medreselerde en son okutulup icazet alınan kitap da budur. Yazarın böyle bir icazetinin olup olmadığı konusunda bilgi edinemedim.

Yazar bundan sonra eserin sonuna kadar aynı üslupla konuyu anlatmaya devam eder. Burada önce kurban edilmek istenen kim olduğu konusunda ihtilaf edildiğini ve Hz. İbrahim (as)’ın oğlu İsmail’i kurban etmesi konusunda ittifak ettiğini dile getirmektedir. İkkatimizi çeken husus yazarın İsmail’in ismini zikredip İshak’ın ismini zikretmemesi ve hiç değinmemesidir. Bunun tam aksi olarak da Tivratt’a Hz. İsmale hiç yer verilmemesidir.

Yazar daha sonra Hz. İsmail’in kurban edilmesinin sebebini ele alır ve burada tam bir senarist olarak olayları canlandırır. Hatta Hacdaki Kurban, terviye¹¹, arefe, teşrik tekbirleri aklı-mıza ne gelirse canlı ve içinde yaşıyormuşçasına inanmış olarak ele alır.

İsmail’in kurban edilme esnasında Hz. İbrahim’le olan diyalogunu yaşıyor gibi anlatması dikkatimi çekmektedir.

Kaynakları

Letaif ve Behce, Mişkatu’l-Envar, Kadı Beydavi, Hayatu’l-Kulub, Letaifu’l-Ahbar, Se-merkandinin etavaları, Miftah.

---

¹¹ Zilhiccenin sekizinci günü, kurban bayramı arefesinden önceki gün. Terviye kelime olarak, sulama, bol su verme, bir işi yaparken enine boyuna düşünüp taşınma gibi anlamlara gelmektedir. Terviye günü, ikamet edenlerin ihrama giriş günüdür.

MÛSÂ SÎNÔBÎ VE FÂTİHA SÛRESİ MEÂL-İ TEFSİRİ

Emrah DİNDİ *

Öz

Bu çalışmada, 16. yüzyılın sonları 17. yüzyılın başlarında yaşadığı ve Osmanlı dönemi müelliflerinden olduğu tahmin edilen Mûsâ es-Sînôbî'nin hayatını ve İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde 1467/18 arşiv numarasıyla, “*Tefsîr-i Suver-i Kur’ân-ı Kerîm*” adıyla kayıtlı bulunan iki sahifelik *Fâtiha Tefsirini* ve bu bağlamda ayetleri yorumlama ve meallendirme tarzını tahlil ettik. Bu yorum ve meallerin Osmanlı dönemi Fâtiha tefsiri ve meâlî geleneğiyle ilişkisini, benzerlik ve farklılıklarını, döneminin izlerini taşıyıp taşımadığını, eserin hangi saik ve amaçlarla kaleme alındığını ortaya koymaya çalıştık. Hiç şüphesiz bu eser, o dönem mektep ve medreseden uzak özellikle de göçebe Türklerin günlük yaşamlarında hatta dört rekâtlı namazların son iki rekâtında dua mahiyetinde Fâtiha’yı okumaları amacıyla matuf olarak kalem alınmış olması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle Mûsâ Sînôbî’ye ait bu eser, kısa bir meâl-tefsir olduğundan ayrıca eserin latinize edilmiş metnini de vermeyi ihmal etmedik. Çalışma neticesinde okur, 16. yüzyılın sonları 17. yüzyılın başları dönemine ait olduğu tahmin edilen bir Osmanlı Türkçesi elyazması *Fâtiha Meâl-i Tefsiri* örneği ve geleneğiyle yüz yüze gelmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mûsâ Sînôbî, Fâtiha, Türkçe meâl, Tefsîr, Osmanlı.

Mûsâ Sînôbî and the Meaning and Interpretation of the Surah Fatiha

Abstract

In the present study, we analyzed the life of Mûsâ es-Sînôbî, who is estimated to have lived in late 16th and early 17th Centuries and who was one of the important authors of the Ottoman Period, and the translation and interpretation style of him for the Surah Fatiha, which is kept in Izmir National Library Turkish Manuscripts Section with the archive number 1467/18, and with the name “*Tefsîr-i Suver-i Kur’ân-ı Kerîm*” consisting of two pages. We tried to determine the relation, similarities and differences of these interpretations and meanings with the Ottoman Period Surah Fatiha translation and interpretation traditions, whether it had the traces of those times, and with which motive and purposes the work was written. No doubt, this work is important in that it was written for the purpose of making the nomadic Turks, who lived away from schools and madrasahs, to read the Surah Fatiha in their daily lives even in the latest rakats of the 4-rakat-prayers as prayer-words. For this reason, since this work, which belongs to Mûsâ Sînôbî, is a short translation-interpretation, we did not neglect to provide the Latinized text. As a result of the present study, the reader will face a sample and tradition of Ottoman Turkish manuscript Surah Fatiha Translation Interpretation, which is estimated to belong to late 16th and early 17th Centuries.

Keywords: Mûsâ Sînôbî, Fatiha, Turkish translation, Interpretation, Ottoman.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, emrahdindi@sinop.edu.tr

Giriş

Fâtiha sûresi ile ilgili çalışmalar çok erken dönemde hicri ilk asırdan itibaren başlamıştır. Başka bir dilde Fâtiha'nın ilk çevirisi asr-ı saadete kadar uzanmaktadır. Şöyle ki Müslüman olan Farslar, Selman-ı Fârisî'ye kendileri için Fâtiha'yı Farsça yazması için mektup yazmışlar, Selman-ı Fârisî de Farsça meâl-i tefsirini yapmış ve bunun üzerine Farslar Farsça yazmış olduğu bu Fâtiha ile dilleri Arapçaya alışincaya kadar namazlarda Fâtiha'yı Farsça okumaya devam etmişlerdir.¹ Daha sonra hicri 5. ve 6. asırdan itibaren Türklerin İslam'a girmesiyle de Fâtiha'nın hem nazmını okumaya ve hem de manasına önem vermek daha da artış göstermiştir. Demir'in belirttiği gibi "her vadide İslam'a hizmeti şeref bilmiş olan Türkler bu konuda geri durmamışlar, İslam ile müşerref oldukları ilk asırlardan itibaren diğer sûre tefsirleri yanında özellikle de Fâtiha sûresi üzerinde çalışmışlar, Anadolu Selçukluları ve bilhassa Osmanlılar döneminin başlangıcından zamanımıza kadar bu konuda pek çok eser vücuda getirmişlerdir".² Osmanlı dönemi müelliflerini Fâtiha'nın tefsirini yapmaya sevkeden temel unsurların başında kısa sûrelerin ve Fâtiha'nın medih ve fezailine, ümmü'l-Kur'ân, ümmü'l-Kitâp ve namazda dua mahiyetinde Allah ile muhâvere manzumesi, Kur'ân'ın başlangıcı ve temeli hatta anahtarı ve ilahî bir şifresi ve girişi (fâtihatü'l-Kitâp), en yüce sûre (a'zamu sûre) oluşuna dair Hz. Peygamberden gelen rivayetlerin yanı sıra³ onun dört kitabın (Tevrat, Zebûr, İncil ve Kur'ân'ın) hulasası olma özelliğine sahip olması gibi hususların da geldiği göz ardı edilmemelidir.⁴ Selçuklu ve Osmanlı dönemi tefsir ve müellifleri arasında müstakil Fâtiha tefsirleri ve müellifleri büyük önem arzetymekte ve bir yekûn tutmaktadır. Bu nedenle müstakil Fâtiha tefsirleri, baştan ya da sondan eksik Fâtiha tefsirleri ve çeşitli tefsirlerden intinsah edilmiş ancak kataloglarda müstakil tefsir olarak kaydedilmiş Fâtiha tefsirleri şeklinde üç ana başlık altında İstanbul kütüphanelerinde yer alan müellifleri bilinen veya bilinmeyen mahdût yahut matbu Fâtiha sûresi tefsirlerine dair 1987'de Ziya Demir tarafından müstakil bir Yüksek Lisans çalışması yapılmıştır. Çalışma Türkiye kütüphanelerinin tamamında yer alan Fâtiha tefsirlerini kapsamasa da bu üç kategoride İstanbul Kütüphanelerinde yer alan tefsirleri tanıtması bakımından önemli bir çalışma olduğunu ifade etmemiz gerekir. Dolayısıyla biz de bu çalışmada Mûsâ Sînôbî'nin önce hayatını ele alıp, daha sonra Osmanlı dönemi Fâtiha meâl-tefsiri kültür ve geleneğine ayna tutan, Türkçe el yazması örneğini sergileyen veciz Fâtiha sûresi meâl-

¹ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsûd*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1993, c. I, s. 37; Ebu'l-Meâlî Burhaneddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî el-Hanefî, *el-Muhîdu'l-Burhânî fî'l-Fıkhi'n-Nu'mânî Fıkhu'l-İmâm Ebû Hanîfe*, (Tah. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnân 2004, c. I, s. 307.

² Ziya Demir, *İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fatiha Tefsirleri*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s. X

³ Fâtiha'nın "ümmü'l-Kitâb/ümmü'l-Kur'ân", "fâtihatü'l-Kitâb", "A'zamu sûre (en yüce sûre)" oluşuna ve faziletine dair rivayetler hakkında bkz. Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdillâh el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Tah. Muhammed b. Züheyr b. Nâsir en-Nâsır), Dâru Tavki'n-Necât, 1. Bsk., yy., 1422, Fedâilu'l-Kur'ân, 9; Tefsîru'l-Kur'ân, 1; Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahih-u Müslim*, (Tah. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyyi, Beyrut ty., Salât 11; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, (Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), el-Mektebetü'l-Asriyye –Saydâ, Beyrut ty., Salât, 43; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horâsânî en-Nesâî, *Sünenü en-Nesâî*, (Tah. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Bsk., Halep 1986, İftitâh, 23, 24, 25; Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk et-Tirmizî Ebû İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir vd.), Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. Bsk., Mısır 1975, Tefsîru'l-Kur'ân, 2, Fedâilu'l-Kur'ân, 1.

⁴ Demir, *İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fatiha Tefsirleri*, s. 11-16.

i tefsirinin tanıtım ve tahlilini yapacağız. Kısa bir meâli tefsir olduğundan dolayı tam metin transkripsiyonunu da vermeyi ihmal etmeyeceğiz.

1. Mûsâ Sînôbî'nin Hayatı

Mûsâ Sînôbî'nin doğum, ölüm ve yaşadığı yer ve ilim tahsiliyle ilgili ne elimizdeki mevcut yazmada ve ne de Osmanlı âlimleri tabakât ve terâcim türü biyografi kitaplarında ve diğer kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Mûsâ Sînôbî'nin, *Keşfu 'z-Zunûn*'un zeyli olan Bağdatlı İsmâîl Paşa'nın (1839-1920) "*Îzâhu 'l-Meknûn*"unda kendisinden bahsedilen, "*el-Metâlibu 'l-Âlihiyye el-Ma'mûle fi 'l-Akâidi 'l-İslâmiyye ve Beyâni Mezâhibi 'l-Hilâfiyye ve Reddihim bi 'l-Edilleti 'l-Kaviyye*" adlı eserin sahibi Mûsâ b. Münteşâ b. Halîl es-Sînôbî er-Rûmî el-Hanefî olması muhtemeldir. Nevar ki *Îzâhu 'l-Meknûn*'da da müellifin ne doğum ne de vefat tarihinden söz edilmemiş, sadece bu eserin ismi ve esere başlangıç cümlesi verilmiştir.⁵ Künyesinde Rûmî ifadesinin geçmesi ve Fâtîha tefsirini Osmanlı Türkçesi ile kaleme almış olması, onun bir Osmanlı müellifi olduğunu, bununla birlikte Hanefî vurgusu ve günlük hayatta ve namazların ilk iki rekâtı dışında dua mahiyetinde okunması amacına matuf Fâtîha'nın meâl-i tefsirini ele almış olması ise mezhep noktasında Hanefî öğretiyi ve Ebû Hanîfe'nin görüşlerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu ortaya koyuyor.

2. Mûsâ Sînôbî'nin Fâtîha Sûresi Meâl-i Tefsîri

Eser İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde 1467/18 arşiv numarasıyla, "*Tefsîr-i Suver-i Kur'ân-ı Kerîm*" adıyla kayıtlıdır. 180x105 mm. ölçüde, 118b-119a yaprak sayısıyla Nesih türü bir yazıyla kaleme alınmıştır. Eserin yazılış yahut istinsah tarihine ilişkin ne bu numarayla kayıtlı arşivde ne de eserde herhangi bir bilgi verilmemiştir. Müellif nüshası mı yoksa müstensih kopyası mı olduğu da belli değildir. Üstelik eserin yazıldığı, gün, ay ve yılı ifade eden ferağ kaydı da düşülmemiştir. Bununla beraber varak 119a'nın alt kısmında 13 Zil'ka'de, Teşrîni Sâni 1025 tarihinde temellük edilmiştir şeklinde vakfa temellük yazısı yer almıştır. Bu temellük kaydı bu tefsirin 16. yüzyıl sonu yahut 17. yüzyılın başları dönemine ait olması ihtimalini güçlendiriyor.

Eser, Osmanlı halk İslam kültürünün ilzam ettiği bir Fâtîha ve diğer kısa sûrelerin tefsiri mi yoksa eserin giriş bölümünde "*Sûre-i Fâtîha'yı ibâreti Türkiyye ile tefsîr edem*"⁶ şeklinde müellifin belirttiği üzere halka yönelik kaleme alınmış Fâtîha'nın müstakil bir meâl-i tefsiri midir tam belli olmasa da elimizdeki varaktan bunun Osmanlı dönemi Fâtîha tefsiri kültür ve anlayışının bir uzantısı olarak Türkçe müstakil bir Fâtîha meâl-i tefsiri olması muhtemeldir. Eserin arşiv numarasında kayıtlı "*Tefsîr-i Suver-i Kur'ân-ı Kerîm*" isminden pek çok sûrenin tefsirini içinde barındıran bir tefsir gibi anlaşılsa da elimizdeki mevcut el yazmasında eser Fâtîha'nın iki sahifelik bir meâl-i tefsiri olarak görülüyor. Bunun daha hacimli bir Fâtîha tefsiri olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü yazmanın ilk sahifesine Allah'ın nimetlerine Hamd ve şükür ile hamdele ve salveyle başlanmakta, ikinci sahifesinde ise Fâtîha'nın meâl-i tefsiri bitirilerek Cuma namazından sonra, bir de sefer ve göç vaktinde okunacak iki dua ile sonlandırılmaktadır. Bu dualar ise şöyledir:

⁵ İsmâîl b. Muhammed Emîn Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî, *Îzâhu 'l-Meknûn fi 'z-Zeyl alâ Keşfi 'z-Zunûn*, (Tash. Muhammed Şerefuddîn Baltakayâ), Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut-Lübnân ty., c. IV, s. 495.

⁶ Mûsâ Sînôbî, Varak 118b.

*“Allahümme yâ ganiyyü, yâ hamîdü, yâ mübdîü, yâ mu’îdü, yâ rahîmü, yâ vedûd. Eğnîni bi-halâlike an harâmike ve bi-fadlike ‘ammen sivâke. Duanın Türkçe anlamı: Ey Ganî, Hamîd, Mübdî, Mu’îd, Rahîm, Vedûd olan Allahım. Beni helâl ettiklerinle iktifâ ettir, haramlara düşürme. Fadlınla, ihsân ederek beni Senden başkasına muhtâc etme!”*⁷

Bu duanın devamında “Allah, onu yarattıklarından korusun ve hesap etmediği yerden onu rızıklandırırsın” denilir. İktibas edilmiş olan sefer ve göçle ilgili dua ise şöyledir:

*“Bu duâyı şerîfî Hazreti risâlet salîellâhu aleyhi ve sellem seferde göç vaktinde oküyûb be’dehu (sonra) saâdetle göçler etmiş ve bu müftî Ebu’s-Suûd efendî merhum nakil buyûrdı. Bismillâhir-rahmânirrahîm, Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz; yoksa biz buna güç yetiremezdik. Biz şüphesiz Rabbimize döneceğiz. ”Ey Allahım! Biz, bu yolculuğumuzda senden iyilik ve takvâ, bir de hoşnut olacağın ameller işlemeyi diliyoruz. Ey Allahım! Bu yolculuğumuzu bize kolay eyle ve uzağını yakın et! Ey Allahım! Seferde yardımcı sensin ve geride çoluk çocuğa vekil sensin. Ey Allahım! Yolculuğun zorluk ve şiddetinden, dönüşte malımız ve çoluk çocuğumuz konusunda üzücü manzara ve kötü hallerle karşılaşmaktan sana sığınırım. ” Sadaka Resûlullâh.”*⁸

Fâtîha’nın meâl-i tefsirinden sonra cuma namazından sonra okunacak helal ve bol rızık temennili hadis, sefer ve göç duası sulak ve otlak için yola çıkan Müslüman göçebe Türklerle ilgili kaleme alınmış olmasını güçlendiriyor. Bu iki duanın müellife mi ait yoksa sonradan müstensihler mi ilave etmişler bunu ayırmak için kesin bir şey söylemek zor olsa da göçte okunacak duanın yazı türünün farklı olduğu da aşîkârdır.

Müellif eseri ele alış gayesini ise şu ifadelerle dile getirmiştir:

*“Sûre-i Fâtihâyı ibâret-i Türkiyye ile tefsir edem mümin gardaşlara alâ vechi’-d-duâ okumak müyesser ola. Tâki salât-ı rekateyn-i üleyeyninden gayri de alâ vechi’-d-duâ okuyalar. Alâ vechi’-l-kıraâtı okumayalar ki sehiv secdesi lâzım gelmeye”.*⁹

Bu ifadelerinden anlaşıldığı gibi XVI. yüzyılda toplumun büyük bir kısmını oluşturan, mektep ve medreseden uzak, Arap alfabesinde Kur’ân’ı okuma ve anlama imkânı olmayan o dönem göçebe Türklerin dua olarak günlük yaşamlarında Fâtîha’yı kolay bir şekilde okumaları için kendi öz Türkçelerinde Fâtîha’nın meâl-i tefsirinin yapılmasının amaçlandığı görülür. Mûsâ Sînôbî’nin ibare ve ifadelerinden anladığımız şayet doğru ise, bu metnin ele alınış amacına matuf olarak dikkat çeken bir başka husus da dört rekâtlı farz namazların ilk iki rekâtı dışında diğer rekâtlarda, yaptığı bu meâlin kolaylık olsun diye dua mahiyetinde Türkçe okunmasıdır. Muhtemelen Fâtîha’nın Türkçe meâl-i tefsirinin son iki rekâtta dua olarak okunması temennisi de örgün eğitim imkânlarından yoksun olan Müslüman göçebe Türklerin Arap alfabesinde Kur’ân’ı kıraatıyla okumanın lahn-ı celî gibi mana ve mesajı değiştiren dolayısıyla da namaz ibadetini bozan yahut lahnı hafî gibi namazın sevabını azaltan ve namazı mekruh hale getiren okuyuş hatalarını beraberinde getireceği endişesiyle sehiv secdesinden kaçınmak ve ilahî mesajın anlaşılmasını sağlama amacına matuftur. Büyük olasılıkla müellif Hanefî olması nedeniyle bunu İmam-ı Azam ve İmameyn’in Müslüman olan acemlerin, Fars ve Türklerin Arap alfabesinden Kur’ân’ı öğrenme

⁷ Tirmizî, Da’vât, 128.

⁸ Müslim, Hacc, 75.

⁹ Mûsâ Sînôbî, Varak 118b.

fırsatı buluncaya kadar kendi dilinde namazda okumanın bir sakıncası olmadığına ilişkin fetvasına¹⁰ dayanarak kaleme almıştır. Sînôbî'nin Türkçe meâl-i tefsir olarak ele alma amacına matuf olarak bu yazmada yer alan ifadeler, o dönem Anadolu'da İslam'a girmiş olup da Arapça okuma bilmeyenlerin kendi dillerinde dua ve ibadet gibi ritüelleri yerine getirdiklerini düşündürüyor. Sînôbî'ye göre farz namazların son iki rekâtında meâl-i tefsirin dua mahiyetinde okunması anlayışı da muhtemelen dört rekâtlı farz namazların son üçüncü ve dördüncü rekâtlarında kıraatin (Harfleri telaffuz ederek Kur'ân'dan bir miktar okumanın) sahih kabul edilen görüşün aksine, farz yahut vacip olmayışı, kraati yapıp yapmamanın hatta tesbihte bulunmanın veya da üç tesbih miktarı susmanın caiz oluşuna dair rivayetlerden¹¹ mülhem olsa gerektir. Bununla beraber Türkçe olarak kaleme alınan bu meâl-i tefsir'de dönemin konuşma ve yazı dilinde görülen halk tarafından bilinen bî seyâr ve bî şemâr gibi yer yer Farsça kelime ve terkipler de yer almıştır.

Sînôbî'nin Fâtihâ tefsirinde dikkat çeken bir başka husus, “Ğayri'l-Meğdûbi ‘aleyhim” “ve le'd-Dâllîn” ifadelerinin yaygın olarak tefsir edildiği gibi anlam verilmemiş olmasıdır. Bunların gayri müslimler değil de

*“Ğayri'l-Meğdûbi ‘aleyhim, yanî onlara hiç gazab etmemişündür, Vele'd-Dâllîn, dahî onlar senin yolunda azgınluk etmemişler ve dahî bize şol tarîkî tevfiik eyle ki onda senin gazabına lâayık olmayâvuz ve dahî dalâlet itmeyâvuz”*¹²

¹⁰ İmam-ı Azam'ın ve İmameyn'in insanların kendi dilinde ibadet görüşleri şöyledir: Mekruh görülmekle birlikte Ebû Hanîfe'ye göre namazda Farsça okumak caizdir. İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre de bu caizdir ancak bu iki imam bunun caiz oluşunu kişinin nazm-ı Arabî'yi iyi telaffuz edemeyişiyile kayıtlamışlardır. Ebû Hanîfe ezanın da Farsça okunması halinde caiz olacağını, çünkü ona göre ezandan/tekbirden maksat, bu ibadetlerde rûknün, “...*Rabbînin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.*” (A'lâ, 87/14-15) âyetinde sabit olduğu üzere, tazim yoluyla Allah'ı anış ve ilan olmasıdır. Bu da herhangi bir dile özgü bir şey değil her dilde husûle gelen bir durumdur. Dolayısıyla insanlar Farsça okunduğunda bu okunanın ezan olduğunu bildiklerinde bu ezanın caiz olduğunu hatta Farisi birisinin Farsça iman etmesi yani kelime-i şahadet getirmesi, hayvan keserken Farsça besmele ve tekbir getirmesi ve Farsça telbiye getirmesinin de caiz olduğunu ifade etmiştir. İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed'in ise Farsça ezan okumanın caiz olduğunu ancak bunu Arapça nazmı iyi telaffuz edememeyle kayıtladıklarını görüyoruz. İmam Şafîi ise Zuhurf 3 ve Fussilet 44. âyetlerinde Kur'ân'ın Arap vasfına (*Kur'ânen Arabiyyen*) vurgusunu esas alarak Arapça dışında başka bir dilde ibadete kapı aralamamış, Arapça bilmeyen onu iyi telaffuz edemeyen kişileri ümmi konumda kabul ederek herhangi bir kıraat yapmadan namazlarını kılabilirlerini ifade etmiştir. Ebû Hanîfe'nin Arapçanın dışında farklı dillerde ibadet yapılacağına dair görüşünün esasları da şu iki delile dayanır: Birincisi Şu'arâ 196 ve A'lâ 18-19 “*Şüphesiz bu (Kur'an) öncekilerin kitaplarında da vardı.*” “*Şüphesiz bu (Kur'an), ilk sayfalarında, İbrahim ve Mûsâ'nın sayfalarında da vardır.*” âyetlerini referans alarak, Kur'ân'ın önceki suhuf ve kitaplarda yer almasının lafzıyla olmadığı Kur'ân'ı ve onun icazını, nazmıyla değil de mana ve ruhuyla Kur'an olarak kabul etmesidir. Çünkü ona göre Allah'ın kelâmı mahlûk ve muhdes değildir. Hâlbuki bütün diller muhdestir. Dolayısıyla ilahi kelâmın özel bir dilde (Arapça) Kur'an olduğu fikrini ileri sürmek ona göre caiz değildir. İkincisi ise Müslüman olan Farislerin Selman-ı Fârisî'ye kendileri için Fâtihâ'yı Farsça yazması için mektup yazmaları üzerine Selman'ın Farsça yazmış olduğu Fâtihâ ile dilleri Arapça'ya alıncaya kadar Farislerin namazlarda Fâtihâ'yı Farsça okumuş olmalarıdır. (Geniş bilgi için bkz. Se-rahsî, *el-Mebsûd*, c. I, s. 36-37; İbn Mâze, *el-Muhîdu'l-Burhânî*, c. I, s. 307; Muhammed b. Alî b. Şuayb Ebû Şucâ' Fahrüddîn İbnu'd-Dehhân, *Takvîmu'n-Nazar*, (Tah. Sâlih b. Nâsır b. Sâlih el-Huzeym), Mektebetu'r-Rüşd, 1. Bsk., Suûd-Riyâd 2001, c. I, s. 300-303) Şunu ifade edelim ki her ne kadar kişinin kendi dilinde ibadet etme fetvası hüküm olarak verilmiş olsa da bunun geçici bir ara çözüm fetvası olduğu tüm Müslümanlara, bütün ibadet ve zamanlara teşmil edilemeyeceğinin bilinmesi gerekir.

¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, (Sad. Ali Fikri Yavuz), Kılıç Yayınevi, Ankara 1997, s.122.

¹² Mûsâ Sînôbî, Varak 118b-118a.

ifadelerinde olduğu gibi bir önceki ayette nimet verilen müminlerin bir sıfatı, özelliği olarak tefsir ve tercüme edilmiş olmasıdır. Nevarki bu tür bir tefsir ve meâlin ibda' ve icad mahiyetinde türedi bir tefsir ve meâl olmadığı, bunun klasik tefsirlerde de yer alan bir tefsir olduğunu görüyoruz.¹³

3. Metnin Transkripsiyonu

Hâmiden li-llâhi ve alâ âlâihi ve şükren lehu alâ ne'mâihi, musalliye alâ resûli Muhammed ve âlihi, tâliben li-merdâtihi. Sûre-i Fâtiha'yı ibâret-i Türkiyye ile tefsîr edem mümin gardeşlere alâ vechi'd-duâ okumak müyesser ola. Tâki salât-ı rek'ateyn-i ûleyeyninden gayri de alâ vechi'd-duâ okuyalar. Alâ vechi'l-kıraâti okumayalar ki sehiv secdesi lâzım gelmeye. Harrarahû el-Fâkîr Mûsâ el-Hakîr es-Sînôbî.

El-Hamdülillâh, yanî mehâmidî bî seyâr (sonsuz hamd) ve senâhâî bî şemâr (sayılamayacak övgü) ol müstecmî'i sıfât-ı ulûhiyyet ve müstahakk-u tâat ve ibâdet zâtı vâcibu'l-vucûda lâıyk ve mahsûsdur ki Rabbu'l-Âlemîn'dir, yani cemî'u mâsivânın sâhibidir ki her şey kabza-i kudretinde olub nece diler, tasarruf eder ve herşey neye lâıyk ise bilûr ve ona göre hallerini takdîr ve

¹³ Bu tür bir mananın verilmesinde temel amil “Ğayri'l-Meğdûbi ‘aleyhim ve le'd-Dâllîn” ifadesinin cer konumunda, “ellezîne en'amte aleyhim” ibaresinin na'tı ve sıfatı; yahut da “sirâda'l-lezîne en'amte aleyhim, sirâda ğayri'l-Meğdûbi ‘aleyhim” şeklinde ğayri'l-Meğdûbi ‘aleyhim ifadesinin sirâde kelimesinin muzafun ileyi olarak tefsir ve tercüme edilmiş olmasıdır. (Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr Ğalîb el-Âmilî Ebû Cafer et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetu'r-Risâle, 1. Bsk., yy. 2000, c. I, s. 180-181) Bu tür bir anlam verilmesinin ğayri'l-meğdûbi ‘aleyhim ifadesinin sirâda'l-lezîne en'amte aleyhim kısmından bedel olarak ele alınmasının da büyük payı vardır. (Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 3. Bsk., Beyrut 1407, c. I, s. 16) Taberî “Ğayri'l-meğdûbi ‘aleyhim”ın bu tarz iki muhtelif irabı olsa da bu iki irabın manalarının birbirlerine yakın olduğunu Allah'ın kendilerine nimet verip hak dinine hidayet ettiğinden dolayı bu kişilerin aynı zamanda Rablerinin gazabından beri olmuş ve dininde sapkınlıktan da kurtulmuş olduklarını ifade etmiştir. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, s. 181-182) Bu ayetin anlamına etki eden bir başka okuyuş tarzı da –ki Basralı nahivcilerden bazıları bu okuyuşu tercih etmişlerdir- ğayre'nin illâ manasında kendilerine nimet verilenlerden istisnâî munkatı olarak mansup okunmasıdır. Bu okuyuş tarzının doğruluk payı olsa da Taberî şaz kıraatlerden olduğundan dolayı bunu kerih görmüş ve “ğayri'l-meğdûbi ‘aleyhim ve le'd-Dâllîn” ifadesinin cer konumunda, “ellezîne en'amte aleyhim” ibaresinin na'tı ve sıfatı yahut da “sirâda'l-lezîne en'amte aleyhim, sirâda ğayri'l-meğdûbi aleyhim” şeklinde ğayri'l-meğdûbi ‘aleyhim ifadesinin sirâde kelimesinin muzafun ileyi olarak yani kendilerine nimet verilen ve doğru yol talebinde bulunan müminlerin sıfatı olarak tefsir ve tercüme edilen görüşü tercih etmiştir. Ayrıca Kûfeliler de nefyin (vele'd-dâllîn), istisnaya (ğayre) atfının mümkün olamayacağını, ancak nefyin nefye, istisnanın istisnaya atfını uygun gördüklerinden dolayı ğayre'nin istisna olarak mansup okunmasını kabul etmemişler, nefyin nefye atfedildiği (le'l-meğdûbi ‘aleyhim vele'd-dâllîn) bir mana vermişlerdir. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, s. 182-184) Muhtemelen tefsir ve meallerde “ğayri'l-meğdûbi ‘aleyhim ve le'd-dâllîn” ifadesinde geçen gazaba uğramışların Yahudiler, doğru yoldan sapmışların ise Hristiyanlar olduğu rivayet ve yorumlarında (Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (Tah. Abdullah Mahmûd Şahhâta), Dâru İhyâi't-Türâs, 1. Bsk., Beyrut 1423, c. I, s. 36; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, s. 187-188, 192-195) Mâide 60 ve 77. ayetlerin devreye sokulmasının (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasen b. el-Hüseyn et-Teymî Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 3. Bsk., Beyrut 1420, c. I, s. 222) ve Hz. Peygambere, sahabe ve tabiuna nispet edilen hadis ve rivayetlerde ğayri'l-meğdûbi ‘aleyhim'in Yahudiler vele'd-dâllîn'in ise Hristiyanlar olduğu nakillerinin yanısıra (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, s. 187-188, 192-195) ğayre'nin istisna olarak ele alınmasının da büyük payının olduğunu ifade etmek gerekir. “Ğayri'l-meğdûbi ‘aleyhim ve le'd-dâllîn” müminlerin bir vasfı yahut Yahudi ve Hristiyanlar olduğu rivayet ve yorumları yanında ayetin lafzının umumi olmasından dolayı herhangi bir gurupla kayıtlanamayacağı, dolayısıyla da meğdûb aleyhim'in amelde hataya düşen tüm fasıklar/ehl-i masiyet, dâllîn'in ise itikatta hataya düşen tüm sapıklar/ehl-i cehl veya meğdûb aleyhim'in kafirler dâllîn'in ise münafıklar olmasının da muhtemel olduğu ayrıca ifade edilmiştir. (bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. I, s. 222-223)

tedbîr edûp tevbe ve ıslâh edîcîdir. Ve hem er-Rahmân'dır. Yani dünyada kullarına zâhiren ve bâtinen in'âm lâ yu'addü ve ihsân lâ yuhsâ edîcîdir. Ve hem er-Rahîm'dir, yani ahirette kemâli fadlından müminlerin bazı âsilerine mağfîret edûb, sâlihlerine gözleri görmemiş ve kulakları işitmemiş ve kimsenin gönlüne gelmemiş in'âmlar ve ihsânlar edîcîdir. Ve hem Mâlikî Yevmî'd-Dîn'dir, yani kıyâmet gününde vâki olan cem'î ahvâle mâlik ve mutasarrıftır ki mutîlerine sevap eyler ve bazı asilerine 'ikâb eyler, kulları arasında hak ile hükmedicidir. İyyâke Ne'budu, yani sıfât-ı mezkûre ile mevsûf Allah, sana ibâdet ederiz ancak senden gayriye ibâdet etmezûz ki senden gayri ibâdete lâıyk yoktur. Ve İyyâke Neste'în, yani dahî mühimmâtımızda senden muâvenet taleb ederiz, senden gayriden taleb etmezûz ki kâdir-i mutlak sensin, senden gayrî yardım taleb edecek kimesne yoktur, zîrâ her kimden ki muâvenet taleb olursa senin iznün ve iradetün olmayacak. Kâdir değildir ki mu'în ola. İhdine's-Sırâde'l-Müstekîm, yani beni rızâna yetişecek yola kılavuzla, Sırâde'l-lezîne en'amte 'aleyhim, yani şol kulların tarîkinî tevîk eyle ki onlara bi nihâye in'âm etmişsindir. Ğayri'l-Meğdûbi 'aleyhim, yani onlara hiç gazab etmemişsündür, Vele'd-Dâllîn, dahî onlar senün yolunda azgûnluk etmemişler ve dahî bize şol tarîkî tevîk eyle ki onda senin gazabına lâıyk olmayâvuz ve dahî dalâlet itmeyâvuz, Âmîn yani bizûm bu duâmızı sen kabûl eyle.

Sonuç

16. yüzyılın sonları 17. yüzyılın başlarında yaşadığı ve Osmanlı dönemi müelliflerinden olduğu tahmin edilen Mûsâ es-Sînôbî'nin hayatını ve İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde 1467/18 arşiv numarasıyla, “*Tefsîr-i Suver-i Kur'ân-ı Kerîm*” adıyla kayıtlı bulunan iki sahifelik *Fâtiha'nın Meâl-i Tefsirini* ve bu bağlamda ayetleri yorumlama ve meallendirme tarzını tahlil ettiğimiz bu çalışma, Osmanlı dönemi Türkçe Fâtiha tefsiri ve meâlî geleneğini yansıtmakta ve dönemin izlerini taşımaktadır. Hiç şüphesiz eser, o dönem mektep ve medreseden uzak özellikle de göçebe Türklerin göç, sefer ve rızık temini gibi gündelik yaşamlarında hatta dört rekâtlı namazların son iki rekâtında kolaylık olsun diye dua mahiyetinde Fâtiha'yı okumaları amacıyla matuf olarak Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış olması bakımından büyük önem arz etmektedir. Yine meâl-i tefsirin gündelik yaşam ve namazların son iki rekâtında kolaylık olsun diye dua mahiyetinde okunması için Türkçe kaleme alınmış olması, Osmanlı âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin ve Hanefîliğin öğretilerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını da göstermektedir. Ayrıca Fâtiha'nın yedinci ayetinde geçen “*ğayri'l-mağdûbî 'aleyhim vele'd-dâllîn*” ifadesinin Yahudiler ve Hristiyanlar değil de müminlerin bir vasfı olarak meâllendirilmiş olması da kadim tefsir kitaplarında yer alan meâllendirme tarzının bir devamı görülebileceği gibi, farklı din ve etnik unsurlardan oluşan Osmanlı çoğulcu (plural) toplum yapısının bir etkisi olarak da düşünülebilir. Çünkü Hz. Peygambere, sahabe ve tabiuna nispet edilen hadis ve rivayetlerde gazaba uğramış ve sapmışların Yahudi ve Hristiyanlar, Müşrik ve Munaflıklar olduğu açıkça beyan edilmiş olmasına rağmen, ayetin “gazaba uğramamış ve azgınlık ve taşkınlık etmemiş müminler” şeklinde anlamlandırılmış olması çok uluslu ve çok dinli Osmanlı toplum yapısının tesirinde verilmiş bir anlam olma ihtimalini artırmaktadır.

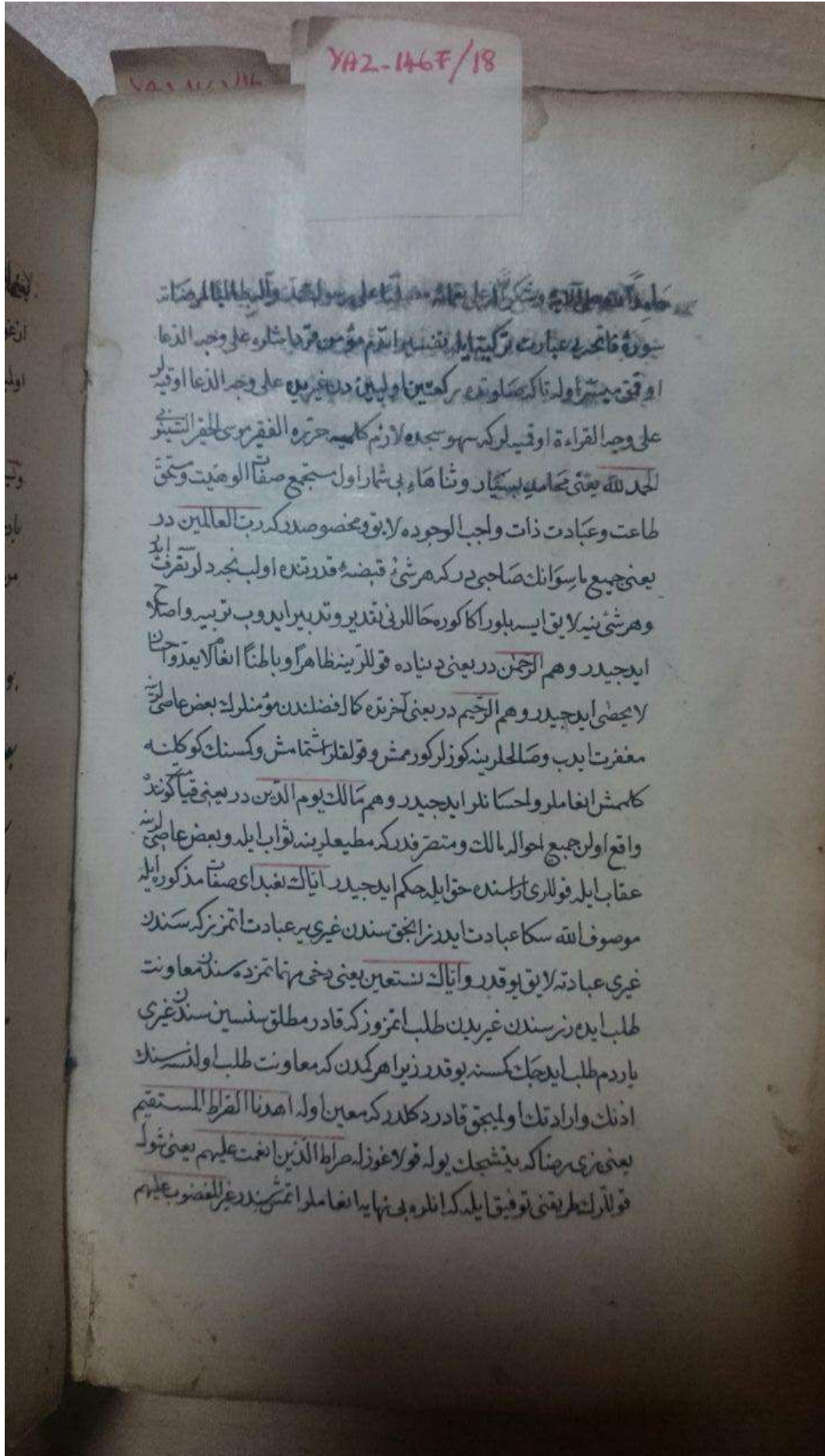
Kaynakça

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, (Sad. Ali Fikri Yavuz), Kılıç Yayınevi, Ankara 1997, s.122.
Buhârî, Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdillâh, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Tah. Muhammed b. Zühreir b. Nâsir en-Nâsir), Dâru Tavki'n-Necât, 1. Bsk., yy., 1422.

- Demir, Ziya, *İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fatiha Tefsirleri*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. el-Ezdî es-Sîcistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, (Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), el-Mektebetu'l-Asriyye –Saydâ, Beyrut ty.
- İbn Mâze, Ebu'l-Meâlî Burhaneddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz b. Ömer el-Buhârî el-Hanefî, *el-Muhîdu'l-Burhânî fî'l-Fıkhi'n-Nu'mânî'Fıkhu'l-İmâm Ebû Hanîfe*, (Tah. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnân 2004.
- İbnu'd-Dehhân, Muhammed b. Alî b. Şuayb Ebû Şucâ' Fahrüddîn, *Takvîmu'n-Nazar*, (Tah. Sâlih b. Nâsir b. Sâlih el-Huzeym), Mektebetu'r-Rüşd, 1. Bsk., Suûd-Riyâd 2001.
- İsmâîl b. Muhammed Emîn, Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî, *Îzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn*, (Tash. Muhammed Şerefuddîn Baltakayâ), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut-Lübnân ty.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (Tah. Abdullah Mahmûd Şahhâta), Dâru İhyâi't-Türâs, 1. Bsk., Beyrut 1423.
- Mûsâ Sînôbî, *Tefsîr-i Suver-i Kur'ân-ı Kerîm*, İzmir Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar Bölümü, Arşiv No 1467/18, Varak 118b-119a.
- Müslim, İbn el-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahih-u Müslim*, (Tah. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut ty.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horâsânî, *Sünenü en-Nesâî*, (Tah. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Bsk., Haleb 1986.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasen b. el-Hüseyn et-Teymî Fahrüddîn, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 3. Bsk., Beyrut 1420.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme, *el-Mebsûd*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1993.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr Ğâlib el-Âmilî Ebû Cafer, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetu'r-Risâle, 1. Bsk., yy. 2000.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk Ebû İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir vd.), Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. Bsk., Mısır 1975.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 3. Bsk., Beyrut 1407.

Ekler

ABDÜLBÂRÎ ES-SÎNÔBÎ VE *HAYÂTU'L-KULÛB* ADLI ESERİ

Faruk ÖZDEMİR *

Öz

Bu bildiride Sinoplu âlimlerden Abdülbârî es-Sînôbî ve *Hayâtu'l-kulûb* adlı eseri araştırma konusu edilmiştir. Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız Sînôbî, Hicrî 936, milâdî 1530 tarihinde vefat etmiştir. Sînôbî, Osmanlının yükselme devrinde, bir ilim ve kültür merkezi olan Edirne'de yaşamış ve araştırmamıza konu olan vaaza dair *Hayâtu'l-kulûb* adlı eserini vefat ettiği yıl olan 936 (m. 1530) senesinde burada tamamlamıştır. Eserin metot ve muhtevasını tetkik ettiğimiz bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Müellif konuları âyetler, hadis-i şerifler, sahabe ve tâbiûn kavilleriyle izah etmiştir. Yani esere tefsir metodu zaviyesinden göz attığımızda meseleyi evvele rivayet yönünden ele almıştır. Yeri geldikçe âyetler ve hadislerde geçen kelime ve ibareleri lügat, sarf ve nahiv yönünden tahlil etmiştir. Konunun muhataplar açısından daha iyi anlaşılması için sorular yöneltip bunlara ilişkin mantikî izahlar yapmıştır. *Hayâtu'l-kulûb* sahibi zikrettiği âyetlerin kıraat farklılıklarına da yer vermiştir. Eser mevize özelliği taşıdığı için müellif, zaman zaman ibretlik kıssaları ve menkıbeleri de zikretmekten geri durmamıştır. Dolayısıyla eser bir yandan vaaz ve irşad kitabında bulunması gereken özellikleri taşıırken öte yandan tefsir metodolojisi açısından da hem rivayet hem de dirayet tefsiri özelliğini taşımaktadır. Ayrıca eserde Abdülbârî es-Sînôbî'nin meseleleri konu konu bablara ayırıp her bir konuyla ilgili âyet ve hadisleri bütüncül olarak ele almasını dikkate aldığımızda kitabın konulu tefsir özelliğini de ihtiva ettiğini belirtebiliriz. Hülâsa müellif *Hayâtu'l-Kulûb* adlı eserinde Kur'an-ı Kerim'de yer alan temel konular olan inanç, ibadet, ahlâk ve geçmiş milletler ile onlara gönderilen peygamberlerin kıssalarını 97 baba ayırarak konu bütünlüğü içerisinde izah etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdülbârî es-Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, Sinop, Edirne, Metot.

Abdubârî al-Sînôbî and His Work Named *Hayât al-Kulûb*

Abstract

In this report, Abdubârî al-Sînôbî, scholar from Sinop, and his work *Hayât al-kulûb* was examined. Sînôbî, whom we do not have any information about the date of birth, passed away in 936 Hijri calendar, in 1530 Gregorian calendar. Sînôbî lived in Edirne, a center for science and culture, in the rise of the Ottoman Empire and completed his work *Hayât al-kulûb*, which is the subject of our study, in the year he passed away, 936 (G. 1530). In this study, which we have examined the method and content of the work, the following conclusions are reached: The author has explained the subjects with the verses from Qur'an, hadiths, utterances from sahabah and Tabi'un in other words, when we look at the work from the method of interpretation angle, he takes the subject in terms of narration at first. When necessary, he analyzed the words and phrases in the verses from Qur'an and hadiths in terms of word, grammar and syntax. In order for respondents to better understand the subject, he directed questions and made logical explanations about them. *Hayât al-kulûb* also included the reading differences of the verses he mentions. Since the work carries

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, fozdemir5561@hotmail.com

the characteristic of the sermon, the author has not refrained from mentioning exemplary stories and anecdotes. Therefore, while the work carries the qualities that should be found in a book of the sermon and irshad (showing the true path), it also carries both narration and sagacity in terms of interpretation methodology. We can also point out that Abdülbârî al-Sînôbî involves the interpretation feature in the book when we examine the issues related to the subject by dividing into parts and take a holistic view of the verses from Qur'an and hadiths related to each subject. To sum up, in his work *Hayât al-kulûb*, the writer explains the main issues of faith, worship, morality and past nations and stories of prophets sent to them in the Al-Qur'an Al-Karim, by dividing it into 97 parts in cohesion.

Keywords: Abdülbârî al-Sînôbî, *Hayât al-kulûb*, Sinop, Edirne, Method.

Giriş

Bu bildiride Osmanlının ilim ve kültür hayatının en yüksek devrinde yaşamış olan Sinoplu âlimlerden Abdülbârî es-Sînôbî ve *Hayâtü'l-kulûb* adlı eseri araştırma konusu edilecektir. Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız Sînôbî, Hicrî 936, milâdî 1530 tarihinde vefat etmiştir. Müellifin Osmanlı'nın yükselme devri padişahlarından Sultan II. Mehmed'in (Fatih) saltanatı döneminde (1451-1481) doğmuş olduğunu kabul edebiliriz. Dolayısıyla müellifin, Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devirlerinde yaşadığını belirtebiliriz. Sînôbî milâdî 1530 yılında vefat ettiğine göre Kanunî'nin saltanatının ilk 10 yılına da şahitlik etmiş olmaktadır. Sînôbî, Osmanlının bir ilim ve kültür merkezi olan Edirne'de yaşamış ve araştırmamıza konu olan *Hayâtü'l-kulûb* adlı eserini vefat ettiği yıl olan 936 (m. 1530) senesinde burada tamamlamıştır. Bu bildiride önce Sînôbî'nin hayatı hakkında bilgi verilecek, akabinde yaşadığı dönemin siyasî ve ilmî ortamı kısaca tanıtılacaktır. Daha sonra da müellifin *Hayâtü'l-kulûb* adlı eserinin çeşitli kütüphanelerdeki yazmaları şekil yönünden tanıtılacaktır. Fakat bizim şekil ve içerik yönünden tetkik edeceğimiz nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan (I. Cilt Arşiv No: 45 Hk 6245 ve II. Cilt Arşiv No: 45 Hk 6644) nüshaları olacaktır. Eserin şekil yönünden tanıtımının ardından söz konusu eserin ihtiva ettiği konu başlıklarının neler olduğu da belirtilecektir. Son olarak *Hayâtü'l-kulûb*'un içerdiği konulardan bazıları içerik olarak inceleyerek müellifin meseleleri ele alış tarzı, metodu ve eserin muhtevası hakkında bilgi verilecektir.

1. Hayatı

Hicrî 936, milâdî 1530 tarihinde vefat etmiş olan Abdülbârî es-Sînôbî Osmanlı'nın yükselme devri müelliflerindendir. Müellifin tam adı, eş-Şeyh Nebî Abdülbârî b. Turhân es-Sînôbî'dir.¹ Bazı kaynaklarda adı, Abdülbârî b. Turhân b. Turmuş es-Sînôbî olarak zikredilmektedir.² Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız Sînôbî'nin Edirne'de ikamet ettiği, kendisinin vâiz olduğu ve araştırmamıza konu olan vaaza dair *Hayâtü'l-kulûb* adlı eserini vefat ettiği yıl olan 936 (m. 1530) senesinde burada tamamladığı kaydedilmektedir.³ Müellif söz konusu kitabında muteber kitaplardan terğîb ve terhîb kapsamına giren rivayetleri bir araya toplamıştır. Eserinde, delil göstermek amacıyla âyetler ve hadis-i şerifler nakletmiş, meşâyih-i

¹ Hacı Halîfe Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zünûn 'an esâmi'l-kütübi'l-fünûn*, Maarif Matbaası 1941, c. I, s. 698.

² İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'arifin esmâu'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, c. I, s. 494; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, Müessesetü'r-Risâle, 1. Bsk., Beyrût 1414/1993, c. II, s. 40.

³ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, c. I, s. 698; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'arifin*, c. I, s. 494; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, c. II, s. 40; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. I, s. 222.

kiramın hikâyelerine yer vermiştir. 97 bab ve iki cilt olarak tertip edilmiş olan eserde ayrıca Halvetiyye ve sûfiyyeye yönelik reddiyeler de yer almaktadır.⁴

2. Yaşadığı Dönemde Siyasî ve İlmî Durum

2.a. Siyasî Durum

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi nerede ve hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmeyen ve Sinop'a nispet edildiği için Sinop'ta dünyaya geldiğini söyleyebileceğimiz Abdülbârî es-Sînôbî'nin, Osmanlı'nın yükselme devri padişahlarından Sultan II. Mehmed'in (Fatih) saltanatı döneminde (1451-1481) doğmuş olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla müellifin, Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devirlerinde yaşadığını ifade edebiliriz. Sînôbî milâdî 1530 yılında vefat ettiğine göre Kanunî'nin saltanatının ilk 10 yılına da şahitlik etmiş olmaktadır. Müellifin yaşadığı ve Osmanlı'nın en parlak döneminin siyasî durumunu şu şekilde özetleyebiliriz:

Hayâtu'l-Kulûb sahibi Sînôbî'nin yaşadığı Osmanlı'nın yükselme devrinde İstanbul fethedilmiş, Sırbistan ve Mora Osmanlı topraklarına ilhak edilmiş, Mısır feth edilmiştir. Memlûk sultanlığı ortadan kaldırılmış, bu durum Osmanlı devletine Asya kıtasında Suriye, Filistin ve el-Cezire ile Hicaz'ı ve Afrika'da ise Mısır gibi mühim ve mamur toprakları kazandırmıştır. Yavuz Sultan Selim, Abbasî halifesinden hilafeti de alarak İslâm âlemi üzerindeki nüfuzunu artırmıştır. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Rodos adası alınmış, Mohaç meydan muhaberesiyle Macar ordusu mağlup olmuş, Barbaros Hayreddin Paşa gibi denizcilerle Akdenize hâkimiyet sağlanmıştır. Osmanlı gerek doğuda gerekse batıda fethettiği topraklarda hem siyasî hem de askerî olarak nüfuzunu artırmıştır.⁵

2.b. İlmî Durum

Osmanlı'nın siyasî ve askerî yönden üstünlüğü ilmî yönden de üstünlüğünü beraberinde getirmiştir. Nitekim Abdülbârî es-Sînôbî'nin yaşadığı ve *Hayâtu'l-kulûb* adlı eserini yazdığı Edirne, ilmî yönden önemli bir merkezdi. Gerçekten de Osmanlılarda İznik, Bursa ve Edirne medreseleriyle ön plandaydı. Osmanlıların ilk bir buçuk asır içinde yaptırmış oldukları medreselerin derece ve sınıf itibarıyla en mühimleri İznik, Bursa ve Edirne'de idi. Kuruluşun başlangıç safhasında İznik medresesi bu beyliğin birinci sınıf medresesi idi. Sonra Bursa'da yapılan müteaddit medreseler dolayısıyla İznik ikinci dereceye inerek Bursa'daki Sultan Medresesi birinci sırayı almıştır. Edirne devlet merkezi olduktan sonra II. Murad döneminde h. 841'de (m. 1437) başlanarak bazı arızalar sebebiyle h. 851 (m. 1447) senesinde tamamlanan üç şerefeli camii yanındaki büyük medrese ile *Dârü'l-hadîs* o tarihte Osmanlı memleketlerindeki medreselerin üstünde yer almış ve tadrîs ve tahsisatı itibarıyla Bursa'daki Sultan Medresesi ikinci dereceye düşmüştür. Edirne'deki üç şerefeli medrese müderrisliği İstanbul'da *Sahn-ı seman* medreseleri inşa edildikten

⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, c. I, s. 698; Ayrıca bk., Faruk Özdemir, "Abdülbârî es-Sînôbî'nin Hayâtu'l-Kulûb Adlı Eserinde Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin "Firavun İman Üzere Ölmüştür" İddiasına Reddiyesi", *The Journal of Academic Social Science*, Eylül 2018, Yıl: VI, Sayı: 78, s. 224.

⁵ Osmanlı'nın yükselme devrindeki siyasî ve askerî durum hakkında geniş bilgi için bk., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (İstanbul'un Fethinden Kanunî'nin Ölümüne Kadar), Türk Tarih Kurumu Yay., 9. Bsk., Ankara 2006, c. II, s. 4-420; Ayrıca bk., Özdemir, "Abdülbârî es-Sînôbî'nin Hayâtu'l-Kulûb Adlı Eserinde Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin "Firavun İman Üzere Ölmüştür" İddiasına Reddiyesi", s. 224-225.

sonra bile bir müddet önemini muhafaza etmiştir.⁶ Hatta XVI. asır sonlarına doğru III. Murad zamanında Edirne’de yirmi iki medresenin varlığından bahsedilmektedir.⁷

XV. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlılardaki kültür hayatının en yüksek devri idi. Tahsilleri yüksek olan II. Mehmed ile oğlu II. Bayezid, devlet erkânından Mahmûd, Karamanî Mehmed, Fenarîzâde Ahmed, Çandarlızâde İbrahim ve Veliyyüddin oğlu Ahmed, *Tazarruât* sahibi Sinan ve Cezerî Kâsım Paşa’lar gibi kıymetli âlim vezirler gerek Türkiye’deki ve gerekse hâriçten gelmiş olan muhtelif âlim ve şairleri himaye eylemişlerdir. Bunlardan başka iyi yetiştirilmiş olan Osmanlı şehzâdeleri bulundukları sancaklarda etraflarında âlim ve edipleri toplamışlardır. Edebî hayat İstanbul, Edirne ve Bursa’dan başka şehzâde sancaklarında, Bağdat, Diyarbakır, Konya ve Rumeli’de bir ilim merkezi haline gelmiş olan Üsküp ile Yenice-i Vardar’da inkişaf etmekte olup buna da sebep buralarda şair ve edipleri himaye eden şahsiyetlerin bulunması idi.⁸ Böyle bir ilmi ve kültürel zenginliğin olduğu ortamda doğal olarak pek çok ilim adamı ve eserler meydana gelmiştir.⁹ İşte Sînôbî de o dönemin bu ilim adamları arasında yer almıştır.

3. Şekil ve İçerik Yönünden *Hayâtü’l-Kulûb*

3.a. Şekil Yönünden *Hayâtü’l-Kulûb*

Nebî Abdülbârî es-Sînôbî’nin, bu bildiride tanıtımını yapacağımız *Hayâtü’l-Kulûb* adlı eseri, Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde bulunan 2 ciltlik nüshasıdır.

Eserin birinci cildi şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	45 Hk 6245
Eser Adı:	Hayâtü’l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	Muhammed b. Ramazân
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	1144/1145 (1730/1731)
Bulunduğu Yer:	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon:	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	220x155-110x120 mm
Yaprak:	229
Satır:	23, 24, 25.
Yazı Türü:	Talik
Kâğıt Türü:	Suyolu filigranlı

⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yay., 49. Bsk., Ankara 2014, s. 3-5; Ayrıca bk., Özdemir, “Abdülbârî es-Sînôbî’nin Hayâtü’l-Kulûb Adlı Eserinde Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin “Fıravun İman Üzere Ölmüştür” İddiasına Reddiyesi”, s. 225-226.

⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, s. 22; a.mlf., *Osmanlı Tarihi*, (Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime İle Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine Kadar), Türk Tarih Kurumu Yay., 4. Bsk., Ankara 1982, c. I, s. 522-523; Ayrıca bk., Özdemir, “Abdülbârî es-Sînôbî’nin Hayâtü’l-Kulûb Adlı Eserinde Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin “Fıravun İman Üzere Ölmüştür” İddiasına Reddiyesi”, s. 225-226.

⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 591-592; Ayrıca bk., Özdemir, “Abdülbârî es-Sînôbî’nin Hayâtü’l-Kulûb Adlı Eserinde Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin “Fıravun İman Üzere Ölmüştür” İddiasına Reddiyesi”, s. 225-226.

⁹ Osmanlının yükselme devrinde yetişmiş bazı bilim insanları ve eserleri için bk., Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 629-635; Ayrıca bk., Özdemir, “Abdülbârî es-Sînôbî’nin Hayâtü’l-Kulûb Adlı Eserinde Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin “Fıravun İman Üzere Ölmüştür” İddiasına Reddiyesi”, s. 225-226.

Cildi:	Çaharkuşe kahverengi meşin, deffeleri yıpranmış kâğıt kaplı, miklebi kopmak üzere olan mukavva bir cildi vardır. Keşideler kırmızıdır, yer yer nem lekeli. Başta 1 ^b ve 1 ^a 'da eserin fihristi vardır. Bu cilt 97 babın ilk 51 babını kapsamaktadır.

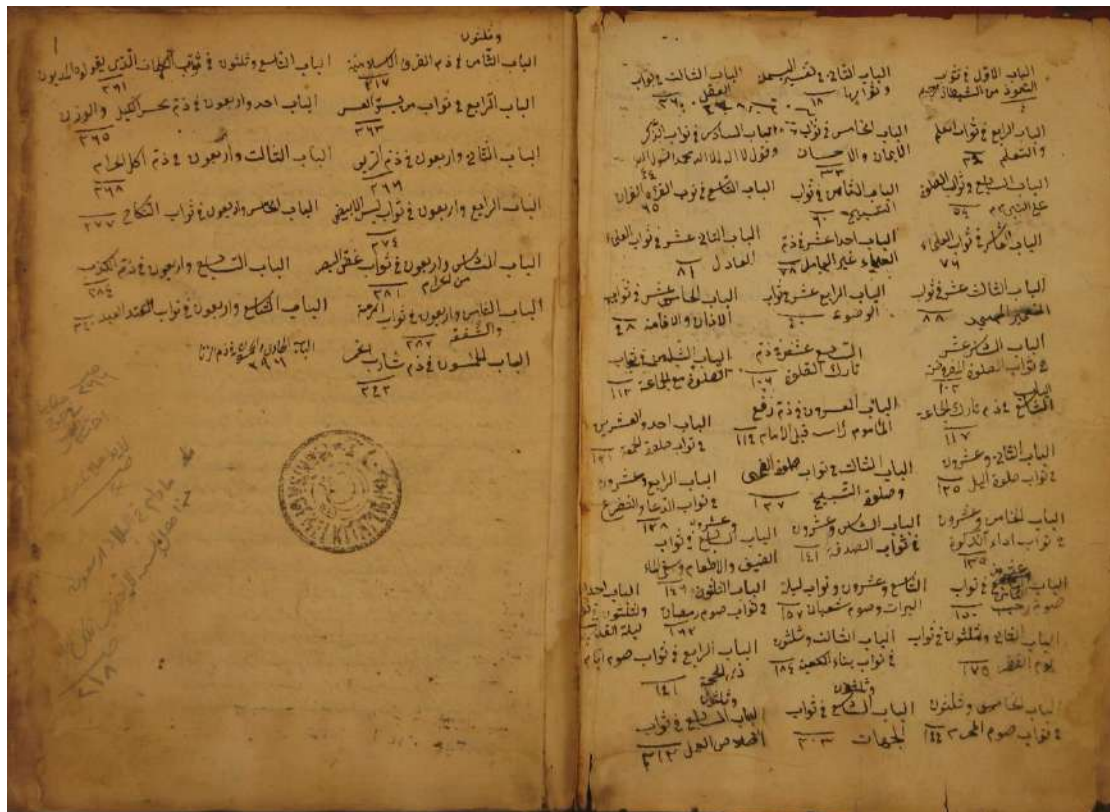

Birinci cildin baş tarafı: Birinci cildin müstensihî, Muhammed b. Ramazân, istinsah tarihi 1145 olarak belirtilmekte fakat aşağıdaki I. cilt varak 229^a'da istinsah tarihi 1144 olarak yazılmaktadır.

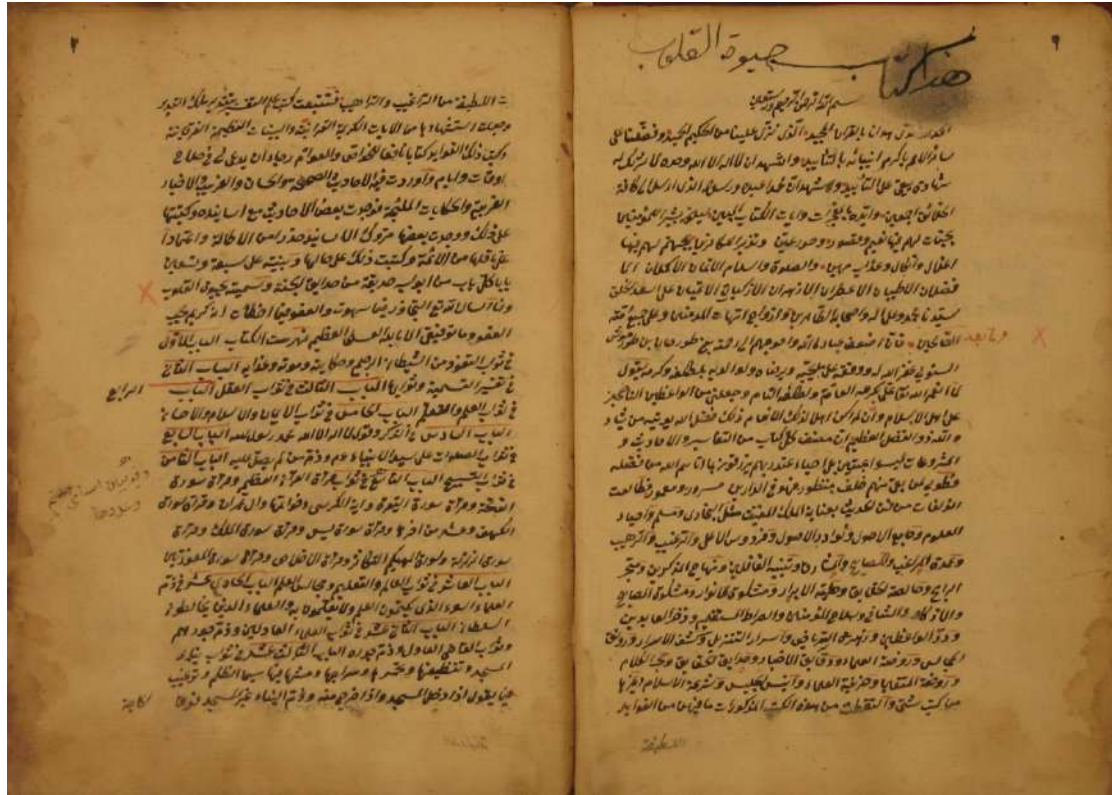

Birinci cildin sonu: Burada (vr., 229^a) istinsah tarihi 1144 olarak kaydedilmiştir.

Birinci cilt vr., 1^a ve 1^b'de 51 konudan müteşkil fihrist yer almaktadır.

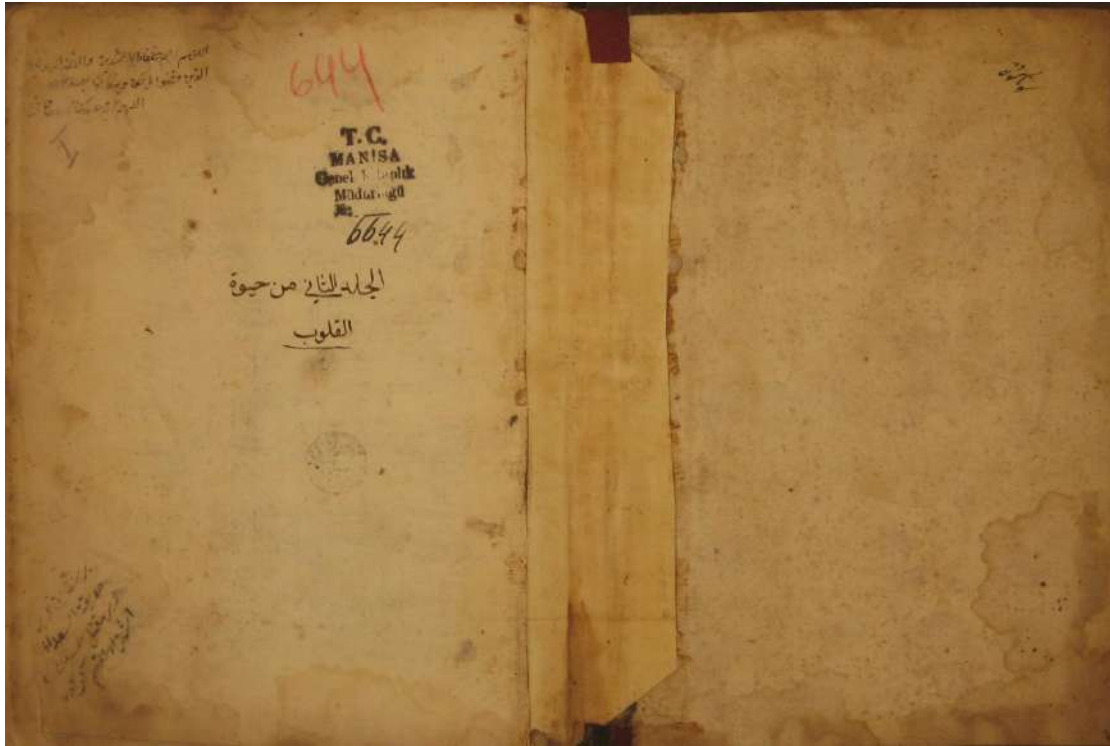

Birinci cildin dibâcesinde besmele, hamdele ve salveleden sonra müellifin adı Nebî Turhân b. Turmûş es-Sînôbî şeklinde belirtilmektedir.

Eserin ikinci cildi şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	45 Hk 6644
Eser Adı:	Hayâtü'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	Muhammed b. Ramazân
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	1144 (1730)
Bulunduğu Yer:	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon:	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	220x160-170x105 mm
Yaprak:	237
Satır:	22, 23, 24, 25, 26.
Yazı Türü:	Talik
Kâğıt Türü:	Filigranlı
Cildi:	Çaharkuşe vişne rengi yamalıklı meşin, üstü aşınmış ebru kâğıt kaplı miklebli mukavva cilt, kağıtlar krem rengi ve rutubet lekeli, söz başları ve keşideler kırmızı. Eserin tamamı 97 baktan oluşmakta olup, bu cilt 52. baktan 97. baba kadar olun bölümü kapsamaktadır. 1a ve 1b'de fihrist vardır. 237a'da Cafer-i Sâdık'ın mührü ve açıklamaları, 237b'de bir fâide vardır.

İkinci cildin baş tarafı: Burada müstensih ve istinsah tarihine dair herhangi bir kayıt yer almamaktadır. *Hayâtu'l-Kulûb*'ün ikinci cildi olduğu belirtilmektedir.

İkinci cildin sonu: Burada (vr., 237^a) müstensihin adı Muhammed b. Ramazân, istinsah tarihi ise 1144 olarak kaydedilmiştir.

İkinci cilt vr., 1^a ve 1^b'de 52-97 arasındaki bablardan müteşekkil fihrist yer almaktadır.

3.b. Şekil Yönünden *Hayâtu'l-Kulûb*'un Diğer Nüshaları

1- Nebî Abdülbârî es-Sînîbî'nin, *Hayâtu'l-Kulûb* adlı eserinin yukarıda özelliklerini verdiğimiz nüshaları dışında farklı kütüphanelerde muhtelif nüshaları da vardır ki bunlardan ilki, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Arşiv No: 05 Ba 1226).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	05 Ba 1226
Eser Adı:	<i>Hayâtu'l-Kulûb</i>
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmuş es-Sînîbî
Müstensih:	Mustafa b. Nasuh
Dili:	Arapça
Telif Tarihi:	936 (1530)
İstinsah Tarihi:	1064 (1653)
Bulunduğu Yer:	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon:	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	295x210-195x125 mm.
Yaprak:	305
Satır:	29
Yazı Türü:	Harekeli Talik
Kâğıt Türü:	Birleşik harf filigranlı
Cildi:	Şirazesî dağınık, şemseli, miklebli, bordo renkte meşin kaplı yıpranmış mukavva bir cildi vardır. Keşideleri kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.

2- *Hayâtu'l-Kulûb*'un bir diğer nüshası Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Arşiv No: 67 Saf 481).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	67 Saf 481
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	Hüseyn el-İmam
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	1076 (1664)
Bulunduğu Yer:	Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi
Koleksiyon:	Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu
Ölçü (Ebat):	205x150-150x95 mm.
Yaprak:	1a-165a
Satır:	25
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Ay yıldızlı taç filigranlı
Cildi:	Miklebli, şemseli ve zencirekli vişne renkli meşin cilt. Söz başları kırmızı, şirazesı dağınktır.

3- Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 32 Şarki 79/16).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	32 Şarki 79/16
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi
Koleksiyon:	Isparta Şarkikaraağaç İlçe Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	200x140-140x60 mm.
Yaprak:	170b-184a
Satır:	19
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Sütun başı filigranlı
Cildi:	Söz başları kırmızıdır. Deffeleri ebru kâğıt kaplı, yıpranmış kahverengi meşin bir cilt içerisinde.

4- Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 32 Hk 1868).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	32 Hk 1868
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi
Koleksiyon:	Isparta İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	290x190-190x100 mm.
Yaprak:	388

Satır:	35
Yazı Türü:	Talik
Kâğıt Türü:	Birleşik harf filigranlı
Cildi:	Serlevha basit müzehhep, mülevven, ilk iki sayfa cetveller yaldızlı, söz başları ve keşideler kırmızıdır. Şemseli, miklebli, şirazesı dağınık, kahverengi meşin cilt içerisinde.

5- Ankara Milli Kütüphane nüshası (Arşiv No: 60 Zile 20).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	60 Zile 20
Eser Adı:	Hayâtü'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	954 (1546)
Bulunduğu Yer:	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon:	Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	210x155-150x100 mm.
Yaprak:	191
Satır:	23
Yazı Türü:	Talik Kırmısı
Kâğıt Türü:	Öküz başı
Cildi:	Sırtı, kenarı ve sertabı kahevrenge meşin, üzeri yıpranmış, ebru kaplı, sağ deffe ciltten kopuk, miklebi düşük mukavva cilt. Yapraklar rutubet lekeli, keşideleri siyah mürekkepli ve şirazesı dağınıktır.
DVD Numarası	1723

6-Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 67 Saf 265/2).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	67 Saf 265/2
Eser Adı:	Hayâtü'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi
Koleksiyon:	Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu
Ölçü (Ebat):	205x130-140x65 mm.
Yaprak:	41b-57a
Satır:	19
Yazı Türü:	Talik
Kâğıt Türü:	Suyolu filigranlı

Cildi:	Çaharkuşe kırmızı, meşin, mıkblebli ebru cild kenarlar açıklmalı, cetvel ve keşideleri kırmızıyla muhafazalıdır. 58-60 arası yapraklar beyaza boştur.

7- Ankara Milli Kütüphane nüshası (Arşiv No: 06 Mil Yz A 9361/1).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	06 Mil Yz A 9361/1
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	Ahmed b. Mehmed b. Ahmed
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	1135 (1722)
Bulunduğu Yer:	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon:	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ölçü (Ebat):	214x152-155x75 mm.
Yaprak:	1a-11a
Satır:	17
Yazı Türü:	Talik Kırmızı
Kâğıt Türü:	Suyolu filigranlı
Cildi:	Eserin başı eksiktir. Deffeleri düşük, sırtı kahverengi meşin cilt. Şirazesi dağınık. Bölüm başları ve keşideler kırmızıdır.
DVD Numarası:	1798

8- Kastamonu İl Halk Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 37 Hk 1514).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	37 Hk 1514
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	İbrâhîm b. İsmâîl
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	1093 (1681)
Bulunduğu Yer:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	205x140-160x95 mm.
Yaprak:	570+1
Satır:	21
Yazı Türü:	Talik
Kâğıt Türü:	Birleşik harf filigranlı
Cildi:	Sırt ve kenarları tamir görmüş. Mıkblebli, yıpranmış koyu kahverengi deri cildi vardır. Sayfalar yıpranmış ve tamir görmüş, rutubetli. Cetveller kırmızı, söz başları ve keşideler kırmızı ile belirlenmiştir. Sayfa kenarlarında açıklamalar ve aralarda şukkarlar mevcuttur. 163. sayfanın yarısı yırtılmıştır. Kitabın sonunda Yazıcızade Ahmet Bican'dan Arabî aylarla ilgili bir açıklama vardır. Numaniye medresesinden intikal etmiştir. 1b'de Çorakzade el-Hac Ahmed Efendi'ye ait mülkiyet mührü vardır. Cilt kenarları açıklamalı, cetvel ve keşideleri

	kırmızıyla muhafazalıdır. 58-60 arası yapraklar beyaza boş-tur.

9- Ankara Milli Kütüphane nüshası (Arşiv No: 23 Hk 3423/3).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	23 Hk 3423/3
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon:	Elazığ İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	214x155-152x95 mm.
Yaprak:	38b-48b
Satır:	15
Yazı Türü:	Medrese Neshi
Kâğıt Türü:	Filigranlı
Cildi:	Sırtı ve kenarları meşin, ebru kâğıt kaplı, miklebli bir cildi vardır. 936'da (1529) Edirne'de yazılmıştır.

10- Ankara Milli Kütüphane nüshası (Arşiv No: 06 Hk 2599).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	06 Hk 2599
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	Mustafa b. Ahmed
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	1260 (1843)
Bulunduğu Yer:	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon:	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	245x180-170x105 mm.
Yaprak:	275
Satır:	23
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Kartal filigranlı
Cildi:	İnce ebru kâğıt karlı, karton içinde şirazesizdir. Söz başları ve cetveller kırmızıdır.
DVD Numarası	1350

11- Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 42 Yu 4875/4).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	42 Yu 4875/4
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça

İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi
Koleksiyon:	Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	197x130-170x105 mm.
Yaprak:	71a-80b
Satır:	15
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Suyolu filigranlı
Cildi:	Kahverengi tam meşin cilt. Kitap ve müellif ismi TÜYATOK Antalya 4/157'den karşılaştırılarak tespit edilmiştir.

12- Manisa İl Halk Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 45 Hk 5400).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	45 Hk 5400
Eser Adı:	Hayâtü'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon:	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	250x175-190x120 mm.
Yaprak:	II+464+1
Satır:	17
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Arma filigranlı
Cildi:	Altın yaldız zencirekli, köşebentli ve salbek şemseli, vişne rengi meşin, yıpranmış mukavva cilt. Söz başları keşideler ve âyetler kırmızıdır.

13- Kastamonu İl Halk Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 37 Hk 1382).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	37 Hk 1382
Eser Adı:	Hayâtü'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
Telif Tarihi:	936 (1530)
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	150x95-205x148 mm.
Yaprak:	2+259
Satır:	21
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Ay yıldız ve birleşik harf filigranlı karması

Cildi:	Soğuk şemse ve köşebentli, miklebli, kahverengi meşin cilt, söz başları ve keşideler kırmızıdır. Eserin 1. cildi, sonu eksiktir. Başta, Kadayıfcizâde el-Hac Hasan'ın Kastamonu Merdiye Medresesi'ne vakıf kaydı yazılıdır.

14- İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 07 Tekeli 792/2).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	07 Tekeli 792/1
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	1132 (1719)
Bulunduğu Yer:	İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Koleksiyon:	Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	210x160-170x90 mm.
Yaprak:	1b-9a
Satır:	21
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Suyolu filigranlı
Cildi:	Sırtı siyah meşin, bez kaplı, şirazesı dağmık, kurt yenikli bir cilt içindedir. Söz başları ve keşideler kırmızıdır. Hacı Osmanzâde Mehmed Ağa vakfıdır.

15- Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 09 Müz 675/4).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	09 Müz 675/4
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi
Koleksiyon:	Aydın Müzesi
Ölçü (Ebat):	205x153-155x70 mm.
Yaprak:	79b-92a
Satır:	21
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Taç arma filigranlı
Cildi:	Bölüm başları kırmızı yazılı, sırtı bordo meşin, ebru kaplı cilt, deffeler kopuktur.

16-İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 07 Tekeli 445).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	07 Tekeli 445
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî

Müstensih:	Şeyh Nurullâh
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	1040 (1629)
Bulunduğu Yer:	İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Koleksiyon:	Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	294x200-230x130 mm.
Yaprak:	447
Satır:	24
Yazı Türü:	Nesih Kırmısı
Kâğıt Türü:	Suyolu filigranlı
Cildi:	Kahverengi meşin, şemseli, kurt yenikli bir cildi vardır. Söz başları kırmızıdır. 97 bab'dan 28 bab düşmüş yeniden yazılarak esere eklenmiştir. Alaeddin-i Semarkandî'nin halifesi Fazlullah'ın, Nurullah b. Mehmed'in mühürleri ile Hacı Osmanzâde Mehmed Ağa'nın vakıf mührü basılıdır.

17- Kastamonu İl Halk Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 37 Hk 497).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	37 Hk 497
Eser Adı:	Hayâtü'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	240x145-165x85 mm.
Yaprak:	22
Satır:	19-23
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Kartal filigranlı
Cildi:	Çiçekli kâğıt, söz başları kırmızıdır. Sonda birkaç âyet tercümesi ve en son bir kaç hadis vardır. 1a'da Ahmed Siyahî'nin vakıf mührü vardır.

18- Kastamonu İl Halk Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 37 Hk 2822).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	37 Hk 2822
Eser Adı:	Hayâtü'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	304x210-210x135 mm.
Yaprak:	393

Satır:	27
Yazı Türü:	Talik
Kâğıt Türü:	Filigranlı
Cildi:	Bordo şemseli, miklebli deri cild. Formalar dağınık halde. Söz başları kırmızıdır. Sonu eksiktir.

19- Kastamonu İl Halk Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 37 Hk 841).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	37 Hk 841
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	215x155-140x80 mm.
Yaprak:	328
Satır:	13
Yazı Türü:	Harekeli Nesih
Kâğıt Türü:	Çiçek ejderha filigranlı
Cildi:	Sırtı ve sertabı kahverengi meşin, miklebli, üzeri ebru kaplı cilttir. Söz başları kırmızıdır.

20- Kastamonu İl Halk Kütüphanesi nüshası (Arşiv No: 37 Hk 234/5).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	37 Hk 234/5
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	
Bulunduğu Yer:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon:	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Ölçü (Ebat):	201x145-165x95 mm.
Yaprak:	96b-104b
Satır:	21
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Birleşik harf filigranlı
Cildi:	Sırtı ve kenarları yıpranmış, deri kâğıt kaplı mukavva ciltli-dir. Söz başları ve cetveller kırmızıdır. Şirazesı kopmuş, for-malar dağınık haldedir.

21- Ankara Milli Kütüphane nüshası (Arşiv No: 06 Mil Yz B 609).

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	06 Mil Yz B 609
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb

Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	Mustafa b. Mehmed
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	1145 (1731)
Bulunduğu Yer:	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon:	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ölçü (Ebat):	320x210 - 250x110 mm.
Yaprak:	264
Satır:	25
Yazı Türü:	Nesih
Kâğıt Türü:	Rutubetli suyolu filigranlı
Cildi:	Söz başları ve keşideler kırmızıdır. Sonradan kâğıt kaplanmış mukavva bir cilt içindedir. Yer yer derkenâr hâşiyelidir.
DVD Numarası:	775

22- Ankara Milli Kütüphane nüshası (Arşiv No: 06 Mil Yz A 6374/B-1).¹⁰

Bu nüsha şu özelliklere sahiptir:

Arşiv No:	06 Mil Yz A 6374/B-1
Eser Adı:	Hayâtu'l-Kulûb
Yazar Adı:	Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî
Müstensih:	
Dili:	Arapça
İstinsah Tarihi:	1111 (1699)
Bulunduğu Yer:	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon:	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ölçü (Ebat):	212x162 - 146x100 mm.
Yaprak:	1b-12b
Satır:	17
Yazı Türü:	Talik
Kâğıt Türü:	Suyolu filigranlı
Cildi:	Sırtı ve sertabı kahverengi meşin, cilt kapakları desenli kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisindedir. Yapraklar rutubet lekeli-dir.

3.c. İçerik Yönünden *Hayâtu'l-Kulûb*

Hayâtu'l-Kulûb'un 51 baktan müteşekkil olan birinci cildin fihristindeki konular ve varak numaraları (Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 45 Hk 6245):

1. Bab: Kovulmuş şeytandan (Allah'a) sığınmanın (ta'avvuz) sevabı/mükâfatı hakkındadır (vr., 5^a). (Eserin baş tarafındaki fihristinde babın başlangıç numarası varak 4 olarak yazılmış fakat ilgili babın başlangıcı, belirttiğimiz gibi metin içerisinde 5^a'da yer almaktadır. Dolayısıyla burada babların başlangıç numaraları eserin baş tarafında yer alan fihristte belirtilen numaralandırmaya göre değil metin içerisindeki varak numaraları esas alınarak yapılmıştır).

2. Bab: Besmelenin tefsiri ve sevabı hakkındadır (vr., 18^b).

3. Bab: Akletmenin sevabı hakkındadır (vr., 27^a).

¹⁰ *Hayâtu'l-Kulûb*'un tüm nüshaları için bk., <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/hayatul-kul%C3%BBb/24993> (E.T.: 10 Haziran 2018).

4. Bab: İlim ve öğrenmenin sevabı hakkındadır (vr., 29^b).
5. Bab: İman ve ihsanın sevabı hakkındadır (vr., 34^a).
6. Bab: Zikir ve “Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh” demenin sevabı hakkındadır (vr., 44^a).
7. Bab: Nebî'ye (s) salât getirmenin sevabı hakkındadır (vr., 55^a).
8. Bab: Tesbih çekmenin sevabı hakkındadır (vr., 61^a).
9. Bab: Kur'ân okumanın sevabı hakkındadır (vr., 66^a).
10. Bab: Âlimlerin mükâfatı ve Allah katındaki faziletleri hakkındadır (vr., 77^a).
11. Bab: Amel etmeyen âlimlerin zemmi hakkındadır (vr., 79^a).
12. Bab: Adil âlimlerin mükâfatı hakkındadır (vr., 81^b).
13. Bab: Mescit imar etmenin sevabı hakkındadır (vr., 88^b).
14. Bab: Abdestin sevabı hakkındadır (vr., 90^b).
15. Bab: Ezan ve kametin sevabı hakkındadır (vr., 98^b).
16. Bab: Farz namazın sevabı hakkındadır (vr., 103^a).
17. Bab: Namazı terk etmenin zemmi hakkındadır (vr., 106^b).
18. Bab: Cemaatle namaz kılmanın sevabı hakkındadır (vr., 112^b).
19. Bab: Cemaati terk edenin zemmi hakkındadır (vr., 118^a).
20. Bab: İmama uyanın imamdan önce başını kaldırmasının zemmi hakkındadır (vr., 120^a).
21. Bab: Cuma namazının sevabı hakkındadır (vr., 122^a).
22. Bab: Gece namazının sevabı hakkındadır (vr., 126^a).
23. Bab: Kuşluk ve tesbîh namazının sevabı hakkındadır (vr., 128^a).
24. Bab: Dua ve tazarru'un (yakarış) sevabı hakkındadır (vr., 129^a).
25. Bab: Zekâtı vermenin sevabı hakkındadır (vr., 135^b).
26. Bab: Sadakanın sevabı hakkındadır (vr., 141^b).
27. Bab: Misafir ağırlama, yedirme ve su vermenin mükâfatı hakkındadır (vr., 146^b).
28. Bab: Receb ayı orucunun mükâfatı hakkındadır (vr., 151^a).
29. Bab: Berat gecesi ve Şaban ayı orucunun mükâfatı hakkındadır (vr., 158^a).
30. Bab: Ramazan orucunun sevabı hakkındadır (vr., 162^b).
31. Bab: Kadir gecesinin mükâfatı hakkındadır (vr., 173^b).
32. Bab: Ramazan bayramı gününün sevabı hakkındadır (vr., 180^a).
33. Bab: Kabe'yi bina etmenin sevabı hakkındadır (vr., 185^a).
34. Bab: Zilhicce günlerinde oruç tutmanın mükâfatı hakkındadır (vr., 191^b).
35. Bab: Muharrem orucunun sevabı hakkındadır (vr., 200^a).
36. Bab: Cihadın mükâfatı hakkındadır (vr., 204^a).
37. Bab: İhlâsın mükâfatı hakkındadır (vr., 213^b).
38. Bab: İslâmî fırkaların zemmi, inkârcı (mulhid) vahdet-i vücud felsefesini benimsemiş sufi mezhebi, onların “Firavun iman üzere öldü”, “velî, peygamberlerin derecesine ulaşabilir hatta daha yüksek dereceye çıkabilir”, “velîlik nübüvvetten daha üstündür” gibi görüşlerinin zemmi hakkındadır (vr., 217^b).
39. Bab: Borçlunun söyleyeceği kelimelerin sevabı hakkındadır (vr., 261^b).
40. Bab: Borçluya/darda kalana iyilik etme hakkındadır (vr., 263^b).
41. Bab: Ölçü ve tartıyı eksik yapmanın zemmi hakkındadır (vr., 265^a).
42. Bab: Faizin (ribâ) zemmi hakkındadır (vr., 267^a).
43. Bab: Haram yemenin zemmi hakkındadır (vr., 269^a).

- 44. Bab: Beyaz giymenin sevabı hakkındadır (vr., 274^b).
- 45. Bab: Nikâhın sevabı hakkındadır (vr., 277^b).
- 46. Bab: Bakışları haramdan sakındırmanın sevabı hakkındadır (vr., 281^b).
- 47. Bab: Yalan söylemenin zemmi hakkındadır (vr., 284^b).
- 48. Bab: Merhamet ve şefkat göstermenin sevabı hakkındadır (vr., 288^a).
- 49. Bab: Köle azat etmenin mükâfatı hakkındadır (vr., 290^b).
- 50. Bab: İçki içenin zemmi hakkındadır (vr., 292^b).
- 51. Bab: Zinanın zemmi hakkındadır (vr., 298^a).

Hayâtu'l-Kulûb'un 51 baktan müteşekkil olan birinci cildin fihristindeki konular ve varak numaraları bu şekildedir. Toplam 97 baktan müteşekkil eserin ikinci cildinde yer alan konular ise bab ve varak numaralarıyla şunlardır (52-97. bablar): (Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 45 Hk 6644).

- 52. Bab: Livâtanın zemmi hakkındadır (vr., 1^a).
- 53. Bab: Haksız yere cana kıymanın zemmi hakkındadır (vr., 2^b).
- 54. Bab: Anne-babaya iyilik etmenin mükâfatı ve onlara asi olmanın zemmi hakkındadır (vr., 5^a).
- 55. Bab: Tefekkürün sevabı hakkındadır (vr., 10^a).
- 56. Bab: Sıla-i rahimde bulunmanın sevabı ve sıla-i rahimi kesenin zemmi hakkındadır (vr., 12^b).
- 57. Bab: Komşu hakları hakkındadır (vr., 15^b).
- 58. Bab: Selâm ve musafahanın (tokalaşma) sevabı ile ailesine selam verenin mükâfatı hakkındadır (vr., 17^a).
- 59. Bab: Müslümanların ihtiyaçlarını giderme hakkındadır (vr., 21^b).
- 60. Bab: Güzel ahlâkın mükâfatı hakkındadır (vr., 23^b).
- 61. Bab: Gazabın zemmi hakkındadır (vr., 25^a).
- 62. Bab: İnsanlarla bağları koparmanın zemmi hakkındadır (vr., 26^b).
- 63. Bab: Gıybetin zemmi hakkındadır (vr., 30^b).
- 64. Bab: Dili, faydasız çok konuşmaktan muhafaza hakkındadır (vr., 35^a).
- 65. Bab: Alçak gönüllü olmanın (tevazu) sevabı ve kibirlenmenin zemmi hakkındadır (vr., 37^a).
- 66. Bab: Yoldan, sakal ve baştan eziyet veren şeyleri kaldırmanın sevabı hakkındadır (vr., 40^a).
- 67. Bab: Sihrin zemmi hakkındadır (vr., 41^a).
- 68. Bab: Hayvanları evlerin içerisine vb. yerlere tasvir etmenin zemmi hakkındadır (vr., 42^b).
- 69. Bab: Tevbe ve istiğfarın sevabı hakkındadır (vr., 44^a).
- 70. Bab: Zühdün sevabı hakkındadır (vr., 50^b).
- 71. Bab: Helâl kazancın sevabı hakkındadır (vr., 54^a).
- 72. Bab: Fakirliğin sevabı hakkındadır (56^a).
- 73. Bab: Allah'tan korkma ve O'nun haşyetinden ağlamanın sevabı hakkındadır (vr., 58^b).
- 74. Bab: Belalara sabrın sevabı hakkındadır (vr., 63^a).
- 75. Bab: Tâûndan kaçanın zemmi, ondan ölenin mükâfatı ile hasta ziyaretinin sevabı hakkındadır (vr., 67^b).
- 76. Bab: Ölümü hatırlama hakkındadır (vr., 72^a).

77. Bab: Kabir azabı ve kabir ziyareti hakkındadır (vr., 76^b).
 78. Bab: Cehennem ateşi hakkındadır (vr., 86^a).
 79. Bab: Cennet hakkındadır (vr., 95^b).
 80. Bab: Hz. Âdem (as) ve Hz. İdrîs (as) kıssası hakkındadır (vr., 107^b).
 81. Bab: Hz. Nûh (as) kıssası hakkındadır (vr., 115^a).
 82. Bab: Hz. Hûd (as) kıssası hakkındadır (vr., 122^a).
 83. Bab: Hz. Sâlih (as) kıssası hakkındadır (vr., 126^a).
 84. Bab: Hz. İbrâhîm (as) kıssası hakkındadır (vr., 143^a).
 85. Bab: Hz. İsmâîl (as) kıssası hakkındadır (vr., 149^b).
 86. Bab: Hz. Lût (as) kıssası hakkındadır (vr., 154^a).
 87. Bab: Hz. Yûsuf (as) kıssası hakkındadır (vr., 159^b).
 88. Bab: Hz. Eyyûb (as) kıssası hakkındadır (vr., 183^a).
 89. Bab: Hz. Şuayb (as) kıssası hakkındadır (vr., 190^a).
 90. Bab: Hz. Mûsâ (as) kıssası hakkındadır (vr., 193^a).
 91. Bab: Hz. İlyâs (as) kıssası hakkındadır (vr., 200^a).
 92. Bab: Hz. Dâvûd (as) kıssası hakkındadır (vr., 205^b).
 93. Bab: Hz. Süleymân (as) kıssası hakkındadır (vr., 208^b).
 94. Bab: Hz. Yûnus (as), Hz. Circîs (s)¹¹, Hz. Zekeriyyâ (as) ve Hz. Yahyâ (as) kıssaları hakkındadır (vr., 216^a).
 95. Bab: Hz. Îsâ (as) kıssası hakkındadır (vr., 220^b).
 96. Bab: Hz. Nebî'nin (sav) doğumu, göğsünün yarılması, Hz. Hatîce'nin ticaret kervanıyla ticarete çıkması, onunla evlenmesi, nübüvveti, mucizeleri, miracı ve vefatı hakkındadır (vr., 226^b).
 97. Bab: Sahabe ve onları sevenlerin fazileti ile onlara buğz edenlerin zemmi hakkındadır (vr., 240^b).

Hayâtu'l-Kulûb'un ihtiva ettiği konu başlıklarına baktığımızda öyle anlaşıyor ki Abdülbârî es-Sînôbî, bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan inanç, ibadet, ahlâk ve geçmiş milletler ile onlara gönderilen peygamberlerin kıssalarını 97 baba ayırarak izah etmiştir. Başka bir ifadeyle müellif iki ciltten müteşekkil eserinde Kur'ân'ın temel konularını bir anlamda konulu tefsir yöntemiyle ele almıştır, diyebiliriz. Şimdi konulu tefsirine örnek olması bakımından hem kendisinin hem de eserinin şöhret olmasına neden olan 38. Babda ele aldığı felsefî Vahdet-i Vücutçulara ve Halvetiyye tarikatına yönelttiği eleştirileri örneklem kabilinden vermeye çalışalım.

3.c.a. Felsefî Vahdet-i Vücutçuların ve Halvetiyyenin Eleştirisi

Sînôbî'nin ele aldığı konulara içerik olarak göz attığımızda örneğin birinci cildin 38. Babında¹² Firavun'un iman üzere öldüğünü iddia edenleri zemmetmektedir. Ona göre bu görüşü ilk

¹¹ Hz. Circîs (s), İsrâîloğulları peygamberlerindendir. Bk., Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. II, vr., 219^a-220^a.

¹² İslâmî firkaların zemmi, inkârcı (mulhid) vahdet-i vücut felsefesini benimsemiş sufi mezhebi, onların "Firavun iman üzere öldü", "velî, peygamberlerin derecesine ulaşabilir hatta daha yüksek dereceye çıkabilir", "velîlik nübüvvetten daha üstündür" gibi görüşlerinin zemmi hakkındadır (Bk., Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş es-Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv no: 45 Hk 6245, c. I, vr., 233^b).

savunan *Fusûsü'l-hikem*¹³ sahibi İbnü'l-Arabî'dir (638/1240). Sînôbî'nin belirttiğine göre İbnü'l-Arabî *Fusûsü'l-hikem*'de kendisinden önceki zındık ve sapıkları savunmuş, te'vili doğru olmayan bir rüya ile hareket etmiş ve Firavun'un bu dünyadan tertemiz ve arınmış olarak ayrıldığını ileri sürmüştür.¹⁴ Kendisinden sonra da sûfilerden Halvetiyye onun görüşünü benimseyerek tıpkı onun gibi, "Firavun bu dünyadan tertemiz ve arınmış olarak gitmiştir" demişlerdir.

Hayâtu'l-kulûb sahibi İbnü'l-Arabî ve Halvetiyye'nin bu iddialarını reddetmekte ve "Ey iman edenler! Biliniz ki tüm bunlar, Firavun'un küfür üzere öldüğünü kesin olarak belirten ve Kur'an'daki yirmi iki sûrede zikredilen açık naslar ile ümmetin her asır ve zamandaki icmasını inkâr etmek anlamına gelmektedir" diyerek inananları uyarmaktadır.¹⁵

Sînôbî, Firavun'un iman ile dünyadan ayrıldığını iddia eden İbnü'l-Arabî'nin, "Biz, İsrâîloğullarını denizden geçirdik. Ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak üzere onları takip etti. Nihayet (denizde) boğulma haline gelince, (Firavun): "Gerçekten, İsrâîloğullarının inandığı Tanrı'dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim. Ben de Müslümanlardanım!" dedi"¹⁶ âyetini delil getirdiğini söylemekte fakat kendisi buna itiraz ederek şöyle demektedir: Şayet o, âyette yer alan kelimelerin terkiplerinin inceliklerini en alt seviyede anlayabilmiş olsaydı ve İslâm dininin kâidelerini tasdik etmiş olsaydı bu âyetin kendisinin lehine değil aleyhine bir delil teşkil ettiğini kesinlikle anlardı".¹⁷

Hayâtu'l-kulûb sahibi bu şekilde itiraz ettikten sonra görüşünü desteklemek için *el-Keşşâf* sahibinin âyete ilişkin şu değerlendirmesine yer vermektedir: Orada yüzüstü ve yardımsız bırakılan (*mahzûl*) Firavun, kabul edilmesini çok arzuladığı için tek manayı üç kere ve üç ayrı ibareyle (yani, iman ettim; İsrâîloğullarının inandığı Tanrı'dan başka tanrı ilah yoktur; ben de Müslümanlardanım) tekrar etmiş fakat bu iman kendisinden kabul edilmemiştir. Zira vakit kabul vakti de-ğildi.¹⁸

Abdülbârî es-Sînôbî Firavun'un iman üzere değil küfür üzere öldüğüne ilişkin diğer Kur'anî nasları izah ettikten sonra, "kim melun Firavun'un iman ettiğini iddia ederse hiç şüphesiz o kimse Kur'an'ı yalanlamıştır, ed-deyyân ve el-melik olan Allah'ın kelâmında tenâkuz olduğunu tasdik etmiş, İslâm'ın temellerini iptal etmiş, Firavun ve kavminin küfrü gibi kâfirlerden, yalancılar ve dâlâlete düşenlerden olmuştur. Dolayısıyla Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerine olsun. Zira o sapasağlam yapılmış din binasını yıkmış, akl-ı selim ve katî naslarla tespit edilmiş delilleri inkâr etmiştir", demek suretiyle Firavun'un iman üzere öldüğü iddialarını çürütmeye çalışmış, bu şekilde inananları açıkça tekfir etmiştir.¹⁹

¹³ *Fusûsü'l-hikem*, İbnü'l-Arabî'nin rüyasında Hz. Peygamber'in (s) kendisine, "Bu *Fusûsü'l-hikem* kitâbıdır. Bunu al ve halkın faydalanması için muhteviyatını açıkla" demesi üzerine Şam'da bulunduğu sırada hicrî 627 yılında yazdığı meşhur kitabıdır (Bk., Muhyiddîn İbn Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, (Thk. Ebu'l-'Alâ el-'Afî), Dâru'l-Kütübi'l-'Arabîyye, Beyrût-Lübnân, s. 47).

¹⁴ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. I, vr., 233^b-234^a; İbn Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, s. 201; Sînôbî'nin Firavun'un iman üzere öldüğü iddiaları bağlamında İbnü'l-Arabî'ye yönelttiği eleştiriler hakkında bk., Özdemir, "Abdülbârî es-Sînôbî'nin Hayâtu'l-Kulûb Adlı Eserinde Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin "Firavun İman Üzere Ölmüştür" İddiasına Reddiyesi", s. 222-239.

¹⁵ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. I, vr., 233^b-234^a.

¹⁶ Yûnus 10/90.

¹⁷ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. I, vr., 234^a.

¹⁸ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. I, vr., 234^a; Krş., Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gâvâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, (Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz), Mektebetü'l-Abîkân, 1. Bsk., Riyâd 1418/1998, c. III, s. 169.

¹⁹ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. I, vr., 244^{a-b}.

Hayâtu'l-kulûb sahibi Halvetiyye tarikatını da zemmetmektedir. Zira onların iddiasına göre velî, peygamberlerin derecesine ulaşabilir hatta daha üst mertebeye de erişebilir. Velilik nübüvvetten daha üstündür. Yine onlar diyorlar ki, velî muhabbette, kalp duruluğunda ve ihlâsta kemâle eriştiğinde kendisinden emir, nehiy ve namaz ile zekât gibi zâhirî ibadetler sakıt olmaktadır. Bu durumda onun ibadeti tefekkürden ibaret olmakta, artık kendisine ne günah zarar verecek ve ne de kebîre işlemekle ateşe girecektir. Nitekim Nebî (s) “*Allah bir kulu sevdi mi artık ona günah zarar vermez*”²⁰ buyurmuştur.²¹

Sînôbî tüm bu iddiaların Müslümanların icmasıyla fâsîd olduğunu belirtmekte ve Halvetiyye'nin “velî, peygamberlerin derecesine ulaşabilir hatta daha üst mertebeye de erişebilir” şeklindeki iddialarını şu şekilde reddetmektedir: Veli peygamberlerin mertebesine ulaşamaz. Dolayısıyla velî nasıl olur da onların mertebelerinden daha üstün mertebeye çıkabilir ki? Nitekim Sa'duddîn et-Teftâzânî (792/1390) *Şerhu'l-'akâid* adlı eserinde şöyle demektedir: Hiçbir velî peygamberlerin derecesine erişemez. Çünkü peygamberler masumdurlar, “âhiret” korkusundan güvendedirler, vahiyle ve melekleri müşâhede etmekle şereflendirilmişlerdir, ahkâmı tebliğ etmekle ve insanları irşat etmekle memurdurlar/görevlendirilmişlerdir.²² Hâlbuki velî böyle değildir. Zira risâlet nübüvvetin fevkindedir, nübüvvet de veliliğin üstündedir. Binâenaleyh şu bir gerçektir ki nübüvvet velilikten daha üstündür. Aynı şekilde Nebî'nin (s) nübüvveti de velilikten üstündür.²³

Hayâtu'l-kulûb sahibi Halvetiyye'nin, “velî muhabbette, kalp duruluğunda ve ihlâsta kemâle eriştiğinde kendisinden emir ve nehiy sakıt olur” şeklindeki iddialarına da yine et-Teftâzânî'nin *Şerhu'l-'akâid* adlı eserinden alıntı yaparak şu şekilde cevap vermektedir: Kul âkil ve bâliğ olduğu müddetçe kendisinden emir ve nehiy sakıt olmaz. Zira muhabbette ve ihlasta insanların en mükemmeli hususan Habîbullâh'tır ve onlar hakkındaki mükellefiyetler daha eksiksiz ve daha kâmilidir. Hatta onlar en küçük bir zellede bile kınanmaktadırlar. Rasûlullâh'ın “*Allah bir kulu sevdi mi artık ona günah zarar vermez*”²⁴ hadisinin anlamına gelince bu şu demektir: Yüce Allah onu günahlardan korur ve günahların ona zararı dokunmaz.²⁵ Ayrıca es-Sînôbî'ye göre mükellefiyetler konusunda emir ve nehiylerle ilgili gelen umumî hitaplar ve müçtehitlerin icması mükellefiyetlerin sakıt olmayacağını göstermektedir.²⁶

3.c.b. Konuları Ele Alış Metodu: Anne ve Babaya İyi Davranmanın Sevabı ve Kötü Davranmanın Zemmi

Hayâtu'l-kulûb'un birinci cildi içerisindeki söz konusu meseleye ilişkin Abdülbârî es-Sînôbî'nin yaklaşımı hakkında bilgi verdikten sonra şimdi de ikinci ciltte yer alan bir konuya yaklaşımını, meseleyi ele alış tarzı ve metodu hakkında örnek kabilinden bilgi vermek istiyoruz. Örnek olarak arz edeceğimiz konu anne-babasına iyilik eden kimsenin mükâfatı ve onlara asi olanın zemmi hakkındaki 54. Baktır.

Hayâtu'l-kulûb sahibi anne-babaya itaat konusunda önce “*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, anne-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her*

²⁰ Tâcuddîn b. Ali b. Abdilkâfî es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, (Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Dâru Hicr li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Bsk., yy., 1413, c. VI, s. 375.

²¹ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. I, vr., 244^b.

²² Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'akâidi'n-Nesefiyye*, (Thk. Ahmed Hicâzî es-Sakkâ), Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1. Bsk., Mısır 1407/1987, s. 105.

²³ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. I, vr., 244^b.

²⁴ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, c. VI, s. 375.

²⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l-'akâidi'n-Nesefiyye*, s. 105.

²⁶ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. I, vr., 244^{a-b}.

ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine “öf!” bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: “Rabbim! Küçükluğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!” diyerek dua et”²⁷ âyetlerini zikretmektedir. İlk âyetteki (وَقَضَىٰ رَبُّكَ)²⁸ ibaresi “Rabbin emretti” anlamındadır ki bunu İbn Abbâs (68/687) söylemiştir. Şöyle de denilmiştir: Bunun anlamı, “Rabbin vacip kılmıştır” şeklindedir. Mücâhid b. Cebr (102/721) ise, “Rabbin tavsiye etti” demektedir.

(أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ) “Sadece kendisine kulluk etmenizi (emretti)”²⁹ ifadesinde, yüce Allah’a kulluk etmenin vacip; kendisinden başkasına kulluğun yasak olduğu yer almaktadır. Bu hakikattir. Yani sadece Allah’ı bir kabul edin, O’nun tek olduğunu ifade edip iman edin. (وَبِأَلْوَدَيْنِ إِحْسَانًا) “anne-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde (emretti)”³⁰. Yani o ikisine iyilikte bulunmanızı (بِرًّا) ve şefkatle muamele etmenizi (عَطْفًا) emretmiştir. (إِنَّمَا يَنْتَلِعَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرُ أَجْزَأُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا) “Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa”³¹ âyeti, o ikisi zayıflık ve aciziyet haline ulaşmış da, tıpkı senin ömrünün başlangıcında sen, o ikisinin yanında bulunduğu gibi o ikisi de senin yanında ömürlerinin sonuna ulaştıklarında, anlamındadır.

Şayet, (إِنَّمَا يَنْتَلِعَنَّ عِنْدَكَ) ibaresindeki (عِنْدَكَ) ifadesinin faydası nedir?” denilirse şöyle deriz: Bunun faydası şudur ki, anne-baba çocuğunun evinde ve himayesinde daha çok kalmakta ve başkalarına göre ona daha çok yük olmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak “*Senin yanında yaşlanırlarsa*” demiş fakat “*ihtiyarlık çağına ulaşırlarsa*” dememiştir.

Eğer, “yüce Allah, anne-babaya ihsanda bulunmak umumi olarak vacip olduğu halde, nasıl oldu da özellikle ihtiyarlık halinde o ikisine iyilikte bulunmayı zikretmiştir?” dersene şöyle derim: Çünkü ihtiyarlık, genellikle insanın başkasına muhtaç olduğu vakittir ve muhtaç olmadıkları bir dönemde o ikisine icabet etmek mendup iken ihtiyaç halinde farz konumundadır. Bil ki Allah Teâlâ bu cümleyi zikredince insanı anne-baba hakkında beş şeyle mükellef kılmaktadır ki onlardan biri, (فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ) “O ikisine “öf!” bile deme”³² ilahi hitabıdır. Buradaki (أَفٍّ) kelimesinin harekesi tenvinli kesra ile “üffin” şeklindedir ki bu, canı sıkılmak, usanmak, kızmak, sinirlenmek anlamında bir kelimedir. Yani, o ikisinden hoşlanılmayan bir şey çıktığında, helada bevlettiklerinde -ki küçükken sen de bu durumdaydın- kendilerine saçma sapan söz söyleme.³³

Söz konusu âyetteki (أَفٍّ) kelimesi hakkında üç farklı okuyuş vardır. İbn Kesîr (120/738), İbn Âmir (118/736) ve Ya’kûb (205/820) “fe” harfinin fethasıyla okumuşlardır. Ebû Ca’fer (130/748) ve Hafs (180/796) kesra ve tenvinle okumuşlardır. Diğerleri ise tenvinsiz kesrayla okumuşlardır. Bu sözcük fiil ismi olup hoşnutsuzluk ifade etmektedir. Anlamı ise sıkılmak, usanmak demektir. Yani anne-baba yaşlandıklarında idrar çıkardıklarında, büyük abdest bozduklarında onlara karşı yüzünü ekşitme. Zira senin küçükluğünde sen de bunları yapmıştın da onlar sana “öf!” dememişlerdi.

Sînôbî’nin belirttiğine göre bu âyetlerde Allah’ın insanı mükellef kıldığı ikinci husus, (وَلَا تَنْهَرُ هُمَا) “onları azarlama”³⁴ sözüdür. Yani o ikisine kaba, ağır sözler söyleme. Şayet, “öf” demekten men etmek anne-babayı azarlamayı da men etmeye delalet eder. Dolayısıyla bu iki ifadenin

²⁷ İsrâ’ 17/23-24.

²⁸ İsrâ’ 17/23.

²⁹ İsrâ’ 17/23.

³⁰ İsrâ’ 17/23.

³¹ İsrâ’ 17/23.

³² İsrâ’ 17/23.

³³ Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 5^a.^b

³⁴ İsrâ’ 17/23.

bir arada olmasının anlamı nedir?” dersin şöyle derim: (فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ) “O ikisine “öf!” bile deme” kavlından maksat, az ya da çok fark etmez, sıkılma ve usanmayı izhar etmekten men etmektir. (وَلَا تَنْهَرْهُمَا) “onları azarlama” hitabından maksat ise, anne-babaya karşı sözle muhalefet etmeyi izhar etmekten men etmektir.

Cenâb-ı Hakkın mükellef kıldığı üçüncü husus, (وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا) “ikisine de güzel söz söyle”³⁵ emridir. Yani, onlara güzel edebin gerektirdiği şekilde, boş sözden uzak, güzel (حسنًا), iyi (جميلًا) ve yumuşak (لينًا) sözler söyle. Bu ifadeye ilişkin olarak şöyle de denilmiştir: Bu ibare, çocuğun anne-babasına hitaben “ey babacığım!”, “ey anneciğim!” demesi; onlara isimleriyle ve künyeleriyle hitap etmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Ve yine şöyle de denilmiştir: Bu ifade, çocuğun, tıpkı itaatkâr kölenin efendisine hitap etmesi gibi, anne-babasına hitap etmesini emretmektedir.

Yüce Allah’ın mükellef kıldığı dördüncü husus, (وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِيلِ مِنَ الرَّحْمَةِ) “Onlara acıyarak alçakgönüllülükle üzerlerine kanatlarını ger”³⁶ ilahi hitabıdır. Yani onlara tevazu kanatlarını indir. Onlara karşı edep ve saygıdan dolayı ellerini kaldırma. Buradaki (مِنَ الرَّحْمَةِ) ifadesi, şefkat etme anlamındadır. Yani, tıpkı sen küçükken ve zayıfken, o ikisine muhtaçken onlar sana merhamet ettikleri gibi şimdi sen de onlara şefkat göster, anlamındadır.³⁷

Allah’ın mükellef kıldığı beşinci husus ise, (وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا) “Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et! diyerek dua et”³⁸ âyetidir. Yani, o ikisi sağken Müslüman iseler ya da İslâm üzere ölmüş iseler onlara Allah’ın merhamet etmesi için dua et. Kâfirseler hayatta oldukları süre içerisinde hidayete ermeleri ve İslâm’a muvaffak olmaları için kendilerine dua et. Fakat küfür üzere öldükleri takdirde onlar için dua etmek, yüce Allah’ın Tevbe sûresindeki (وَلَوْ كَانُوا أُولِي) مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي (قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ) “(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara”³⁹ âyetiyle neshedilmiştir. Hz. İbrâhîm’in (as) babası Âzer Müslüman olacağına söz verince o da babası için istiğfarda bulunuyordu. Nihayet babası iman etmeden öldü. Babasının Allah’ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca artık ondan uzaklaştı.⁴⁰ Yani babası küfür üzere öldükten sonra artık Hz. İbrâhîm (as) babası için dua etmekten vazgeçti ve bir daha onun için istiğfarda bulunmadı.⁴¹

Hayâtu’l-kulûb sahibi konuyla ilgili âyetlere ilişkin bu izahları yaptıktan sonra birçok hadise de yer vermektedir ki biz bunlardan bazısına yer vermekle iktifa edeceğiz.

Enes b. Mâlik’ten (r) rivayet edildiğine göre Rasûlullâh (s) şöyle buyurmuştur: “Kul anne-babaya dua etmeyi terk ederse çocuktan dünyada rızık kesilir”⁴².

³⁵ İsrâ’ 17/23.

³⁶ İsrâ’ 17/24.

³⁷ Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 5^{a-b}.

³⁸ İsrâ’ 17/24.

³⁹ Tevbe 9/113.

⁴⁰ Burada şu âyet-i kerîmeye işaret edilmektedir: “İbrâhîm’in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah’ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz ki İbrâhîm çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi” (Tevbe 9/114).

⁴¹ Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 6^a.

⁴² ‘Alâuddîn Alî b. Hüsâmiddîn el-Muttakî el-Hindî el-Burhân Fevrî, *Kenzu’l-‘ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, (Thk. Bekrî Hayyânî-Safvetü’s-Sekâ), Müessesetü’r-Risâle, 5. Bsk., yy., 1401/1981, c. XVI, s. 482; Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. ‘Abdi’l-Hâdî el-‘Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ ve müzîlu’l-ilbâs*, (Thk.

Rasûlullâh'tan rivayet edildiğine göre o (s) şöyle buyurmuştur: “*Kim her Cuma günü anne-babasının ya da onlardan birinin kabrini ziyaret ederse yüce Allah onu iyi olarak yazar*”⁴³.

Rasûlullâh (s) şöyle buyurmuştur: “*Kabrindeki ölü, tıpkı yardım bekleyen boğulmuş kimseye benzer. Meyyit babasından veya kardeşinden ya da bir arkadaşından kendisine ulaşacak bir dua beklemektedir. Şayet kendisine beklediği dua ulaşırsa bu, kendisine dünya ve içindekilerden daha sevimli gelecektir*”⁴⁴.

Sînôbî bu bağlamda şu rivayeti de aktarmaktadır: Asım el-Cüderî ailesinden bir adam dedi ki: Rüyamda Asım'ı gördüm de kendisine, neredesin? Diye sordum. Bana, Allah'a andolsun ki cennet bahçelerinden bir bahçedeyim. Ben ve arkadaşlarımdan bir grup her Cuma gecesi Ebû Bekr el-Müzenî'nin yanında toplanıyoruz, dedi. Ben de, bedenleriniz ve ruhlarınızla mı, deyince, bana, cesetler çürüyüp yok oldu, sadece ruhlar toplanıyor, dedi. Ardından ben kendisine dedim ki: Sizin, bizim sizi ziyaretimizden haberiniz, bilginiz oluyor mu? O dedi ki: Evet. Cuma akşamı, Cuma günü ve Cumartesi günü güneş doğuncaya kadar (yaptığınız ziyaretlerinizden haberimiz oluyor). Ben de dedim ki: Diğer günler(de nasıl haberiniz olmuyor)? Bunun üzerine, Cuma gününün faziletinden dolayı (o günde yapılan ziyaretlerinizden haberimiz oluyor) dedi. Yine rivayet edildiğine göre ölüler Cuma günü, Cumadan önceki ve Cumadan sonraki gün kendilerini ziyaret edenleri görmektedirler.⁴⁵

Ebû Hureyre'den (r) rivayet edildiğine göre Rasûlullâh (s) şöyle buyurmuştur: “*İnsan öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, kendisinden istifade edilen ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat*”⁴⁶. Sînôbî'ye göre bu hadîs-i şerifteki sadaka-i câriye vakıflar demektir. Kendisinden istifade edilen ilimle ilgili denildi ki o, naslardan istinbat edilen hükümlerdir. Fakat zahir olan şudur ki bu, umumî bir ifadedir. Ölen kimsenin geride bırakmış olduğu şerî ilimlerle ilgili eserleri ya da öğrettiği ve onları öğrenme

Abdulhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî), el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1.bs., yy., 1420/2000, c. I, s. 273; Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. II, vr., 6^a.

⁴³ Bu hadis kaynaklarda benzer ifadelerle (مَنْ زَارَ قَبْرَ أَبِيهِ أَوْ أَخِيهِمَا فِي كُلِّ جُمُعَةٍ غُفِرَ لَهُ، وَكُتِبَ بِرًّا) “Kim her Cuma günü anne-babasının ya da onlardan birinin kabrini ziyaret ederse günahları bağışlanır ve iyilerden yazılır” şeklinde geçmektedir (Bk., Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsâd*, (Thk. Târik b. 'Ivazillâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî), Dâru'l-Harameyn, Kâhire ty., c. VI, s. 175; a. mlf., *el-Mu'cemu's-sağîr*, (Thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr), el-Mektebû'l-İslâmî, Dâru 'Ammâr, 1. Bsk., Beyrût-'Ammân 1405/1985, c. II, s. 160; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Mûsâ el-Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, (Thk. Abdul'alî Abdulhamîd Hâmid), Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Bsk., Riyâd 1423/2003, c. X, s. 297; Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. II, vr., 6^a).

⁴⁴ Bu hadis kaynaklarda benzer ifadelerle (قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَا الْمَيِّتُ فِي الْقَبْرِ إِلَّا كَالْعَرِيقِ الْمَتْعَوْتِ، يَنْتَظِرُ (دَعْوَةَ تَلَحُّفُهُ مِنْ أَبٍ أَوْ أُمٍّ أَوْ أَخٍ أَوْ صَدِيقٍ، فَإِذَا جَعَلَتْهُ كَانَتْ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، "Rasûlullâh (s) şöyle buyurmuştur: “Kabrindeki ölü, tıpkı yardım bekleyen boğulmuş kimseye benzer. Meyyit baba(sın)dan veya anne(sin)den veya kardeş(in)den ya da bir arkadaş(in)dan kendisine ulaşacak bir dua beklemektedir. Şayet kendisine beklediği dua ulaşırsa bu, kendisine dünya ve içindekilerden daha sevimli gelecektir” şeklinde geçmektedir (Bk., Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, c. X, s. 300; Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-'ummâl*, c. XV, s. 694, 749; Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. II, vr., 6^a).

⁴⁵ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. II, vr., 6^a.

⁴⁶ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Vasiyyet”, 14 (1631), Kâhire 1407/1987; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, “Vasâyâ”, 14, Çağrı yay., 2. Bsk., İstanbul 1992; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevde et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Ahkâm”, 36, İstanbul 1412/1992; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünen*, “Vasâyâ”, 8, İstanbul 1412/1992; Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. II, vr., 6^b.

hususunda kendilerine muhtaç olunan şeylerin hepsini ihtiva etmektedir. Hadiste ilim, “*kendisinden istifade edilen*” ibaresiyle kayıtlanmıştır. Çünkü kendisinden istifade edilemeyen ilmin eciri yoktur. “*Kendisine dua eden hayırlı evlat*” ifadesine gelince bu da “*sâlih evlat*”la kayıtlanmıştır. Zira sâlih evlattan başkasından ecir hâsıl olmaz. Evladın işlediği kötülüğün günâhı babaya ulaşmaz. Duanın zikredilmesi ise dua ile kayıtlamak için değil evladı babaya dua etmeye teşvik etmek içindir. Zira ister babasına dua etsin ister etmesin, sâlih evlat sebebiyle babanın eciri hâsıl olur. Nitekim bir ağaç diken bir kimse, ister o ağaçtan yiyen kimse ona dua etsin isterse de dua etmesin fark etmez, o ağacın ürününün yenmesinden sevabını alır. Anne de böyledir (yani o da hayırlı evlat sebebiyle sevabını alır).⁴⁷

Şayet, bu hadis ile, (لَا يَنْقُصُ) “*Her kim İslâm’da güzel bir çığır açarsa, o çığırın eciri ile o çığırla amel edenlerin ecirlerinden hiç bir şey noksan edilmemek şartıyla kıyamet gününe kadar amel edenlerin ecirleri kendisine verilir*”⁴⁸ ve “*Ölen kimsenin ameli sona erer ancak Allah yolunda nöbet tutanın ameli(nin sevabı) kıyamet gününe kadar devam edip artar*” hadisleri arasında uyum nasıl olacak? Şeklinde bir soru sorarsan buna şu şekilde cevap veririm: Takip edilen sünnet, kendisinden istifade edilen ilim cümlesindendir. Nöbet tutan hadisinin anlamı şudur: Dünya hayatında yapmış olduğu amelinin sevabı kıyamet gününe kadar artacaktır. Zira muhdis bir kimsenin vefatından sonra kıyamet gününe kadar amellerinin sevabı kesilmeyecektir.⁴⁹

Hayâtu’l-kulûb sahibi bu bağlamda şöyle bir rivayet de nakletmektedir: Ebu’l-Kalâde’den (r) rivayet edildiğine göre kendisi rüyasında bir kabristanlık görmüş. O kabristanlık yarılıp açılmış, içerisindeki ölümler oradan dışarı çıkıp kabirlerin kenarlarına oturmuşlardı. Her birinin önünde de nurdan tabak ve içerisinde de çeşitli yiyecekler vardı. Derken o onların aralarında komşularından bir adam gördü. Onun önünde nurdan bir tabak yoktu. Kendisine, niçin senin önünde nurdan tabak göremiyorum? deyince şöyle cevap verdi: Bunların, kendilerine dua eden ve onlar için tasaddukta bulunan evlatları ve arkadaşları var. Bu nur onların dualarından kalmıştır. Benim ise sâlih olmayan, bana dua etmeyen ve benim için tasaddukta bulunmayan bir evladım var. İşte bu yüzen benim nurum da yok azığı da.⁵⁰

Müellifimiz bu rivayetin akabinde meseleyi izah kabilinden hadislerle yer vermeye devam etmektedir:

Abdullah İbn Mesûd’un şöyle dediği rivayet edilmiştir: *Ben Rasûlullâh’a (s), amellerin hangisi Allah’a daha sevimlidir? diye sordum. Rasûlullâh (s) “vaktinde (kılınan) namaz” buyurdu. Abdullah İbn Mesûd, “sonra hangisidir?” deyince Rasûlullâh (s) “sonra anne-babaya*

⁴⁷ Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 6^b.

⁴⁸ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-’evsâd*, c. VIII, s. 384; a.mlf., *el-Mu’cemü’l-’kebîr*, (Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi), Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Bsk., Kâhire 1415/1994, c. II, s. 328, 343, 345; Bu hadis kaynaklarda benzer ifadelerle (لَا يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِ هِمَّ شَيْءٍ) “*Her kim İslâm’da güzel bir çığır açarsa, o çığırın eciri ile kendisinden sonra o çığırla amel edenlerin ecirlerinden hiç bir şey noksan edilmemek şartıyla sevapları kendisine verilir. Ve her kim İslâm’da kötü bir çığır açarsa o çığırın vebalı ile kendisinden sonra onunla amel edenlerin vebalı hiç bir noksanları olmamak üzere ona aittir*” şeklinde geçmektedir (Bk., Müslim, “Zekât”, 69 (1017); Nesâî, “Zekât”, 64; Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 6^b).

⁴⁹ Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 6^b.

⁵⁰ Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 6^b.

iyilik etmek” buyurdu”⁵¹. Nebî’nin (s) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Anne-babaya iyilik etmek namaz, oruç, hac, umre ve Allah yolunda cihat etmekten daha efdaldır”⁵².

Sînôbî bu hadislerin ardından şu kıssayı da anlatmaktadır: Rivayet edildiğine göre Hz. Mûsâ (s) şöyle dua etmişti: Ya Rabbi! Bana cennetteki arkadaşımı göster. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: Eğer onu görmek istiyorsan filan şehrin filan çarşısına git. Orada yüzü şöyle fiziği şöyle bir kasap vardır. İşte senin cennetteki arkadaşın odur. Hz. Mûsâ (s) hemen o şehre ve o çarşıya gitti. Orada o adamı gördü. Adam et satıyordu. Hz. Mûsâ (s) onun yanında akşama kadar kaldı fakat onda, cennette kendisiyle aynı derecede olmasını gerektirecek sâlih bir amel göremedi. Akşam vakti olunca kasap bir parça et alarak çarşıdan ayrılmak istedi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ (s), beni misafir eder misin? Deyince kasap, evet dedi ve birlikte gittiler. Nihayet kasap evine girdi ve o eti iyice pişirdi. Ardından evinin içerisindeki bir zembilden zayıf bir yaşlı kadını çıkardı, bir kaşık alıp o kadının ağzına eti ve yemeği koymaya başladı. Nihayet onu doyurdu ve elbiselelerini de temizleyip akabinde onu tekrar sepete koydu. Bu sırada yaşlı kadın dudaklarını hareket ettiriyordu. Hz. Mûsâ (s) (bu kadının durumunu öğrenme merakıyla adama bu kadının kim olduğunu sormuş). Kasap da şöyle cevap vermiş: Bu benim annemdir. İhtiyarlık nedeniyle iyice zayıf düştüğü için oturamaz. Ben çarşıdan ayrılıp (eve gelince) onu doyurmadan ne bir şey yer ne de içerim. Bunun üzerine Hz. Mûsâ (s) ona şöyle sordu: Annenin dudaklarının hareket ettiğini gördüm, o ne söylüyor? Adam dedi ki: Annem diyor ki, “Ey Allah’ım! Oğlumu cennette Hz. Mûsâ’ya (s) arkadaş eyle”. Hz. Mûsâ (s) hemen, “Sana müjdelersün! Ben gerçekten Hz. Mûsâ’yım (s) ve sen de benim cennetteki arkadaşımsın. Yüce Allah, annene yaptığın iyilik sebebiyle benimle senin aranı cennette aynı derecede bir araya getireceğini bana vahyetti”⁵³.

Abdülbârî es-Sînôbî anne-babaya iyilik etmenin mükâfatı kapsamında serdettiği bu açıklamaların akabinde onlara asi olmanın zemmi hakkında da aynı yöntem ve metotla açıklamalarına devam etmektedir:

Cenâb-ı Hak Ahkâf sûresinde (وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا) “Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu”⁵⁴ buyurmaktadır. Buradaki (وَوَصَّيْنَا) ifadesi, “zorunlu kıldık (الزَّامَا)” ve “emrettik (أَمَرْنَا)” anlamındadır. (كُرْهًا) kelimesi “meşakkatle (مَشَقَّةً)” demektir. (حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا) ibaresi içerisinde insanın, babasına göre annesine daha fazla iyilik yapmasının gerekliliğinin iletine yönelik bir ima yer almaktadır. Burada babayı değil de özellikle anneyi zikretmiştir. Çünkü annenin meşakkatle babaya göre daha çoktur.⁵⁵

Ebû Hureyre’den (r) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s) bir gün: “Burnu sürtülsün, burnu sürtülsün, burnu sürtülsün” dedi. “Kimin burnu sürtülsün ey Allah’ın Rasûlü?” diye sorulunca şu açıklamada bulundu: “Ebeveyninden her ikisinin veya sadece birinin yaşlılığına ulaştığı halde cennete giremeyen”⁵⁶.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Mevâkîtu’s-Salâh”, 5, Çağrı Yay., 2. Bsk., İstanbul 1412/1992; Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 7^a.

⁵² Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Fevâidü’l-mecmû’ah fi’l-ehâdisi’l-mevzû’ah*, (Thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu’allimî el-Yemânî), Dâru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, Beyrût-Lübnân, ty., c. I, s. 257; Muhammed Tâhir b. Ali es-Siddîkî el-Hindî el-Fettenî, *Tezkiratü’l-mevzû’ât*, İdâretü’l-Tıbbâti’l-Müniriyye, 1. Bsk., yy., 1343, c. I, s. 201; Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 7^a.

⁵³ Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 7^b.

⁵⁴ Ahkâf 46/15.

⁵⁵ Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 7^b.

⁵⁶ Müslim, “Birr”, 9 (2551); Tirmizî, “Da’avât”, 110; Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 7^b.

amacıyla at sırtında idi. Bunun üzerine yüce Allah ona şöyle vahyetti: Attan inmek suretiyle babanın hakkına riayet etseydin ya! Şayet sen atın üzerinden inseydin senin sulbünden kesinlikle yetmiş nebî gönderirdim. Fakat inmediğin için bunu sana muhakkak surette haram kıldım ve nübüvveti yani nübüvvet neslini kardeşlerinin nesline sevk ettim, yönelttim.⁶²

Abdülbârî es-Sînôbî yine bu bağlamda ibret kabilinden ve Hz. Ömer'den (r) rivayet edilen şu hadiseyi aktarmaktadır: Hz. Ömer'den (r) rivayet edildiğine göre Rasûlullâh (s) zamanında el-Hâris isimli bir genç hastalanınca Nebî (s) o gencin yanına gitti ve kendisine “Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh” (Allah'tan başka ilah yoktur Muhammed Allah'ın elçisidir), söyle, diye hitap etti. Bunun üzerine o genç onu söylemek istedi fakat söyleyemedi. Hâlbuki o bu sözü söylemek dışında (rahatlıkla) konuşabiliyordu. Ardından Rasûlullâh (s) tekrar “Lâ ilâhe illallâh” söyle, dedi fakat yine söyleyemedi. Akabinde Hz. Peygamber (s), taammüden namazı terk ettin mi?, diye sordu. Genç, hayır dedi. Nebî (s), içki içtin mi? Diye sorunca, genç, hayır cevabını verdi. Zina ettin de bu mu senin “Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh” demene mani oluyor? Diye sorunca, o, hayır, cevabını verdi. Rasûlullâh (s) annene eziyet ettin mi? Diye soru yöneltince, genç, evet, cevabını verdi. Hz. Peygamber (s) bunun üzerine hemen Hz. Ali'ye (r), o gencin annesine söyle de yanıma gelsin, dedi. Hz. Ali (r) de onu çağırdı. Nihayet kadın kalkıp Nebî'nin (s) huzuruna gelince, ona, ciğerparenin ateşte olmasından hoşlanır mısın? Diye sordu. Kadın da, ey Allah'ın elçisi! Ben oğlumdan razı değilim, diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullâh (s), Hz. Ali'ye (r), bana odun getir, deyince kadın, ey Allah'ın elçisi! Bu odunu ne yapacaksınız, dedi. Nebî (s), onunla oğlunu yakacağım, diye cevap verdi. Kadın, ey Allah'ın elçisi! Kalbim, oğlum Hâris'i yakmanıza tahammül edemez. Ben ondan razıyım, cevabını verdi. Bunun üzerine oğlunun dili çözüldü de herhangi bir telkin olmadan (kendiliğinden) “Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh” diyebildi. Sonra da o genç dedi ki, ey Allah'ın elçisi! Ben bu sözü annemin benden razı olmasından evvel söylemek istiyordum fakat sanki büyük bir dağ üzerime çökmüş de benim Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh” dememe engel oluyor gibiydi.⁶³

Hayâtu'l-kulûb sahibi anne-babaya asi olmanın zemmi kapsamında bu rivayete benzer aşağıdaki rivayeti de zikretmektedir: Enes b. Mâlik'ten (r) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Rasûlullâh (s) zamanında Alkame isimli bir genç vardı. O genç hastalanmıştı. Hatalığı şiddetlenince eşini Rasûlullâh'a (s) gönderdi. Onun yanına varınca, eşim Alkame can çekişmekte, onun durumunu sana bildirmek istedim, deyince Rasûlullâh (s) hemen Bilâl (r), Ali (r), Selmân (r) ve Ammâr'a (r) hitaben, Alkame'nin yanına gidip durumuma bakınız, buyurdu. Onlar da hemen gittiler ve onun evine girdiler. Kendisine dediler ki, “Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh de!” Fakat o bunu söyleyemedi. Alkame'nin helâk olacağını anladıkları için vakit kaybetmeden durumunu Hz. Peygamber'e (s) haber vermek üzere geri geldiler. Vaziyeti öğrenen Rasûlullâh (s), onun anne-babası var mı? Diye sorunca, babası öldü fakat onun yaşlı bir annesi var, dediler. Bunun üzerine Nebî (s) dedi ki: Ey Bilâl (r)! Alkame'nin annesine git, kendisine benden selâm söyle ve ona, Rasûlullâh'ın (s) yanına kadar yürüyebilecekse gelmesini söyle, aksi halde evinde oturup beklemesini ve Rasûlullâh'ın kendisinin yanına geleceğini haber ver, dedi. Bilâl (r) hemen gidip durumu haber verince Alkame'nin annesi, canım onun canına feda olsun, onun huzuruna gitmek bana düşer, diyerek eline bir âsâ alıp yürümeye başladı. Nihayet Rasûlullâh'ın (s) huzuruna vardı. Vakıt kaybetmeden Nebî (s) kendisine Alkame ile arasının nasıl olduğunu sorunca dedi ki: Ey

⁶² Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. II, vr., 8^a.

⁶³ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. II, vr., 8^b.

Allah'ın elçisi! Alkame şöyle şöyle namaz kılar, şöyle şöyle tasaddukta bulunurdu. Hatta elindeki dirhemlerin ağırlığına ve sayısına bakmadan hepsini tasadduk ederdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) kendisine, seninle onun arası nasıldı? Diye sordu. Alkame'nin annesi bu soruya, ben ona kırgınım, cevabını verince Allah Rasûlü (s), niçin? Diye sordu. Akabinde annesi, eşini bana tercih eder, çeşitli meselelerde ona itaat edip bana isyan ederdi, diye cevap verdi. Ardından Rasûlullâh (s), annesinin kırgınlığı sebebiyle dili tutuldu da “Allah'tan başka ilah yoktur” diyemedi, dedi. Sonra da Bilâl'e (r) dedi ki, git! Çokça odun topla da Alkame'yi ateşte yakayım. Bunu duyan annesi, Ey Allah'ın elçisi! Kalbimin meyvesi oğlumu gözlerimim önünde yakmanıza kalbim nasıl tahammül eder? Deyince Allah Rasûlü (s) ona dedi ki: Ey Alkame'nin annesi! Allah'ın azabı daha kalıcıdır. O yüzden (dünyada çekeceği azap vesilesiyle) Allah'ın onu affetmesini istedim. Dolayısıyla sen ondan razı ol. Zira nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki annesinin kırgınlığı üzerinde olduğu müddetçe ne namazı ne de orucu kendisine hiçbir fayda sağlamayacak. Bunun üzerine annesi oğlu Alkame'den razı olduğunu söyledi. Nebî (s) de Bilâl'e (r) dedi ki: Git, bak! Alkame “Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh” diyebiliyor mu? Zira Alkame'nin annesi kalbinde olmayan şeyi Rasûlullâh'tan (s) hayâ ettiği için söylemiş olabilirdi. Nihayet Bilâl (r) gitti, onun yanına vardığında Alkame'nin “Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh” dediğini işitti. Zira annesinin Alkame'ye kırgınlığı kelime-i şهادeti söylemesine engel olmuş, rızası ise dilini çözmüştü. Nihayet Alkame o gün vefat etti. Akabinde Allah Rasûlü (s) onun yanına vardı ve yıkanmasını emretti. Sonra cenaze namazını kıldı. Peşinden kabrinin kenarında durup dedi ki: Ey Muhacirler ve Ensar topluluğu! Kim eşini annesine tercih ederse Allah'ın laneti onun üzerinedir. İster farz isterse de nafilâ cinsinden olsun Allah o kimsenin yaptığı hiç bir harcamayı ve masrafı kabul etmeyecektir.⁶⁴

İbn Abbas'tan (r) rivayet edildiğine göre Nebî (s) Talha b. Talha'yı hastalanınca ziyaret etmiş ve kendisine, nasılsın ey Talha? Deyince, ölüm, ölüm! (ölmek istiyorum) yâ Rasûlallâh, diyerek cevap vermiş Hz. Peygamber (s) de, ne görüyorsun? Diye tekrar soru yöneltmiştir. Bu soru üzerine Talha, şiddetli bir şekilde vuran, kötü ve haşin bakan, ey Talha ateşe gel! (هلم) diyen bir melek görüyorum, diye karşılık verdi. Bunun üzerine Rasûlullâh (s) Talha'nın annesine dönerek, ona, oğlunla aran nasıl? Dedi. Annesi, ey Allah'ın elçisi, çok öfkeli ve kırgınım, cevabını verdi. Hz. Peygamber (s) bu cevap üzerine tekrar, ey Talha'nın annesi, o sana saygısızlık sayılabilecek bir şey yaptı mı? Diye soru yöneltti. O da, evet, dedi. O bir gün benden yemek istemişti. Ben de ona bir çorba hazırlayıp da kendisine yaklaştırdım fakat o benden yüzünü çevirdi de, bunu mu hazırladın, dedi. Bunun üzerine Rasûlullâh (s) ona, Ey Talha'nın annesi! Şimdi kalk iki rekât namaz kıl, Allah'tan bağışlanmasını dile, dedi. O da kalkıp iki rekât namaz kıldı. Sonra da, Allah'ım! Talha'yı affet, bana yaptıklarını bağışladım, onu affettim. Akabinde Nebî (s), ey Talha! Annen seni affetti. Şimdi ne görüyorsun? Deyince dedi ki: O melek benden uzaklaşıp gitti. Bana güzel görünümlü başka bir melek geldi de bana diyor ki: Ey Talha! Cennete gel (هلم).⁶⁵

Sînôbî bu son rivayette geçen (هلم) fiil ismine ilişkin şu lügavî tahlillere yer vermektedir: Buradaki (هَلَّمَ) kelimesi *mim* harfinin fethasıyla gel! (تعال) anlamındadır. Halil b. Ahmed'in (175/791) belirttiğine göre bu kelimenin aslı “toplamak” anlamındaki (لَمَّ)'dir. Nitekim Arapların “Allah onun dağınık işlerini toplayıp düzene koydu, düzeltti” (لَمْ اللَّهُ شَعْنَهُ) anlamındaki tabirlerinde bu anlamda kullanılmıştır. (هَلَّمَ) sözcüğündeki *hâ* (ها) tenbîh içindir fakat çok kullanıldığı için *elif*

⁶⁴ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. II, vr., 9^b.

⁶⁵ Sînôbî, *Hayâtu'l-kulûb*, c. II, vr., 9^b-10^a.

harfi hazfedilmiş ve tek bir isim yapılmıştır. Tekili, çoğulu ve müennesi Hicaz ehli lüğatinde bir-
dir. Nitekim yüce Allah (قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا) “Şüphesiz Allah, içinizden o
savsaklayanları ve kardeşlerine: “Bize gelin!” diyenleri biliyor”⁶⁶ buyurmuştur ki burada söz
konusu kelime müfret olarak kullanılmıştır. Necid lüğatinde ise bu kelimenin çekimini yaparak
tesniye için (هَلُمَّ), cemî müzekker için (هَلْمُوا), müfret müennes için (هَلْمِي), cemî müennes için
(هَلْمُنَّ) veya (هَلْمَنَّ) formunda ifade etmektedirler. Ancak ilki daha fasihtir. Bu kelimeye bazen lââm
ilave edilerek (هَلُمَّ لَكُمْ) ve (هَلُمَّ لَكُمَا) şeklinde de söylenmektedir. Nitekim Araplar lââm ilave ederek
“buraya gel!” anlamında (هَيِّتْ لَكَ) demektedirler. Bu kelimeye nûn-u sekile ilave edildiği zaman
müzekker için (هَلْمَنَّ يَا رَجُلًا), müennes için *mîm* harfinin kesrasıyla (هَلْمَنَّ), tesniye durumunda hem
müennes hem de müzekker için (هَلْمَنَّ), cemî müzekker için *mîm* harfinin *dammesi*yle (هَلْمَنَّ يَا
رَجُلًا) ve cemî müennes için (هَلْمَنَّ يَا نِسْوَةً) veya (هَلْمَنَّ) formları kullanılmaktadır.⁶⁷

Sonuç

Sinoplu âlimlerden Abdülbârî es-Sînôbî, Osmanlının bir ilim ve kültür merkezi olan
Edirne’de yaşamış ve araştırmamıza konu olan *Hayâtu’l-kulûb* adlı eserini vefat ettiği yıl olan
936 (m. 1530) senesinde burada tamamlamıştır.

Müellifin eserinde meseleleri ele alış tarzı, metodu ve esrin muhtevasına baktığımızda
konuları âyetler, hadis-i şerifler, sahabe ve tâbiûn kavilleriyle izah ettiği görülmektedir. Yani
esere tefsir metodu zaviyesinden göz attığımızda meseleyi evvele rivayet yönünden ele almakta-
dır. Sînôbî, yeri geldikçe âyetler ve hadislerde geçen kelime ve ibareleri lûgat, sarf ve nahiv yö-
nünden incelemektedir. Konunun muhataplar açısından daha iyi anlaşılması için sorular yöneltip
bunlara ilişkin mantıkî izahlar yapmaktadır. *Hayâtu’l-kulûb* sahibi zikrettiği âyetlerin kıraat fark-
lılıklarına da yer vererek kıraat âlimlerinin okuyuş tarzlarını da belirtmektedir. Eser mevize özel-
liği taşıdığı için müellif, zaman zaman ibretlik kıssaları ve menkıbeleri de zikretmekten geri dur-
mamıştır. Dolayısıyla eser bir yandan bakılınca vaaz ve irşad kitabında bulunması gereken özel-
likleri taşıırken tefsir metodolojisi açısından baktığımızda da eserin hem rivayet ham de dirayet
tefsirindeki özellikleri ihtiva ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca eserde Abdülbârî es-
Sînôbî’nin meseleleri konu konu bablara ayırıp her bir konuyla ilgili âyet ve hadisleri bütüncül
olarak ele almasını dikkate aldığımızda ise kitabın konulu tefsir özelliğini de taşıdığını belirtebiliriz.

Hayâtu’l-Kulûb’un ihtiva ettiği konu başlıklarına baktığımızda öyle anlaşılıyor ki Abdül-
bârî es-Sînôbî, bu eserinde Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan temel konular olan inanç, ibadet, ahlâk ve
geçmiş milletler ile onlara gönderilen peygamberlerin kıssalarını 97 baba ayırarak izah etmiştir.
Başka bir ifadeyle müellif eserinde akâidle ilgili meseleleri ele almış, bu konuya ilişkin Ebû
Hanîfe, Eş’arî, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Mu’tezile, Râfîzî, Müşebbihe, Mücessime gibi birçok

⁶⁶ Ahzâb 33/18.

⁶⁷ (هَلُمَّ) sözcüğü hakkında geniş bilgi ve karşılaştırma için bk., İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sıhâhu’l-‘Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdu’l-Ğafûr Attâr), Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 3. Bsk., Beyrût 1404/1984, c. V, s. 2060-2061; Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, (Thk. Emîn Muhammed Abdulvehhâb ve Muhammed es-Sâdık el-‘Ubeydî), Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 3. Bsk., Beyrût-Lübnân 1419/1999, c. XV, s. 127-128; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, (Thk. Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn), ed-Dâru’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Terceme ty., c. VI, s. 315-318; Mecdû’d-Dîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, el-Hey’etü’l-Mısriyye el-Âmme li’l-Kütüb 1399/1979, c. IV, s. 188-198; Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, (Thk. Mustafa Hicâzî), Matbaatu Hukûmeti’l-Kuveyt 1408/1987, c. XXXIV, s. 112-116; Sînôbî, *Hayâtu’l-kulûb*, c. II, vr., 10^a.

kelâm ekolü ve fırkanın görüşlerine yer vermiştir. Bu bağlamda bazı İslâmî fırkaları, “Firavun iman üzere ölmüştür”, “velî, peygamberlerin derecesine ulaşabilir hatta daha yüksek derecelere çıkabilir”, “velîlik nübüvvetten daha üstündür” vb. iddialarda bulunan İbnü'l-Arabî ve Halvetiyyeyi de eleştirmektedir. Müellif namaz, oruç, zekât gibi ibâdâta dair konuları bablara ayırarak ele almış; şefkat, merhamet ve sabır gibi ahlâkî meseleleri; içki içme, haksız yere cana kıyma ve zinanın zemmi, nikâhın sevabı gibi fikhî konulara yer vermiştir. Yine Kur'ân'ın temel konularından olan Peygamber kıssalarını da bablara ayırarak konu bütünlüğü içerisinde ele almıştır. Eserin belki de en önemli ayırt edici yönü Osmanlı dönemi Türk kültür ve töresiyle karışık mevize özelliği taşıyan kıssa, hikâye ve emsallerle örfi ahlakî ve dini mesajın verilmesidir. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı'nın yükselme dönemi kültür mirası olan iki ciltlik bu güzîde eser üzerinde hem akademik çalışmalar yapılmalı hem de Türkçe'ye tercümesi yapılmalıdır.

Kaynakça

- 'Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. 'Abdi'l-Hâdî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs*, (Thk. Abdulhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî), el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Bsk., yy., 1420/2000.
- Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'arifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Mûsâ, *Şu'abu'l-îmân*, (Thk. Abdul'alî Abdulhamîd Hâmîd), Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Bsk., Riyâd 1423/2003.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yay., 2. Bsk., İstanbul 1412/1992.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve shâhu'l-'Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Bsk., Beyrût 1404/1984.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., 2. Bsk., İstanbul 1992.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-luga*, (Thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn), ed-Dâru'l-Misriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme ty.
- Fettenî, Muhammed Tâhir b. Ali es-Siddîkî el-Hindî, *Tezkiratü'l-mevzû'ât*, İdâretü'l-Tıbâ'atî'l-Münîriyye, 1. Bsk., yy., 1343.
- Fîrûzâbâdî, Mevdû'd-Dîn Muhammed b. Ya'kûb eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, el-Hey'etü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kütüb 1399/1979.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek 'ala's-sahîhayn*, (Thk. Mustafâ Abdulkâdir 'Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût 1411/1990.
- <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/hayatul-kul%C3%BBb/24993> (E.T.: 10 Haziran 2018).
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Thk. Emîn Muhammed Abdulvehhâb ve Muhammed es-Sâdık el-'Ubeydî), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 3. Bsk., Beyrût-Lübnân 1419/1999.
- İbnü'l-'Arabî, Muhyiddîn, *Fusûsü'l-hikem*, (Thk. Ebu'l-'Alâ el-'Afîfî), Dâru'l-Kütübî'l-'Arabiyye, Beyrût-Lübnân.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe, *Keşfu'z-zünûn 'an esâmi'l-kütübî'l-fünûn*, Maarif Matbaası 1941.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifîn terâcimu musannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, 1. Bsk., Beyrût 1414/1993.
- Mehmet Tahir, Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- Muttakî el-Hindî, 'Alâuddîn Alî b. Hüsâmiddîn el-Burhân Fevrî, *Kenzu'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, (Thk. Bekrî Hayyânî-Safvetü's-Sekâ), Müessesetü'r-Risâle, 5. Bsk., yy., 1401/1981.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Câmiu's-sahîh*, Kâhire 1407/1987.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünen*, İstanbul 1412/1992.

- Özdemir, Faruk, “Abdülbârî es-Sînôbî’nin Hayâtü’l-Kulûb Adlı Eserinde Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin “Fî-ravun İman Üzere Ölmüştür” İddiasına Reddiyesi”, *The Journal of Academic Social Science*, Eylül 2018, Yıl: VI, Sayı: 78, ss. 222-239.
- Sînôbî, Şeyh Nebî Abdülbârî b. Turhân b. Turmûş, *Hayâtü’l-kulûb*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv no: 45 Hk 6245 (cilt I); 45 Hk 6644 (cilt II).
- Subkî, Tâcuddîn b. Ali b. Abdilkâfî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, (Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Dâru Hicr li’t-Tıbbâ’ati ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 2. Bsk., yy., 1413.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Fevâidü’l-mecmû’ah fî’l-ehâdîsi’l-mevzû’ah*, (Thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu’allimî el-Yemânî), Dâru’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût-Lübnân, ty.
- Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu’cemu’s-sağîr*, (Thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr), el-Mektebü’l-İslâmî, Dâru ‘Ammâr, 1. Bsk., Beyrût-‘Ammân 1405/1985.
- Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu’cemü’l-evsâd*, (Thk. Târik b. ‘İvazillâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî), Dâru’l-Harameyn, Kâhire 1415.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebu’l-Kâsım, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, (Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi), Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Hikem, 2. Bsk., Mûsul 1404/1983.
- Teftazânî, Sa’duddîn Mes’ûd b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu’l-‘akâidi’n-Nesefiyye*, (Thk. Ahmed Hicâzî es-Sakkâ), Mektebetü’l-Külliyâtî’l-Ezheriyye, 1. Bsk., Mısır 1407/1987.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevde, *es-Sünen*, İstanbul 1412/1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yay., 49. Bsk., Ankara 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, (Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime İle Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine Kadar), Türk Tarih Kurumu Yay., 4. Bsk., Ankara 1982.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, (İstanbul’un Fethinden Kanunî’nin Ölümüne Kadar), Türk Tarih Kurumu Yay., 9. Bsk., Ankara 2006.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, (Thk. Mustafa Hicâzî), Matbaatu Hukûmeti’l-Kuveyt 1408/1987.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, (Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu’avvaz), Mektebetü’l-Abîkân, 1. Bsk., Riyâd 1418/1998.

CANDAROĞLU İSMAİL BEY'İN EMRİYLE KALEME ALINAN TECVİDE DAİR TÜRKÇE BİR ESER: RİSÂLE-İ MÜNCİYE

Kadir TAŞPINAR *

Öz

Candaroğulları hükümdarlarının ilme değer verme ve âlimleri himâye etme geleneği, 1443-1461 yılları arasında hükümdarlık yapan İsmail Bey (ö. 883/1479) tarafından da devam ettirilmiş ve bu tutum birçok eserin vücuda gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu eserlerden biri de İsmail Bey'in emriyle Ömer b. Ahmed tarafından kaleme alınan "Risâle-i Münciye" isimli Türkçe tecvid eseridir. İsmail Bey'in hükümdarlık dönemini dikkate alarak eserin XV. yüzyılın ortalarında kaleme alındığını söylememiz mümkündür. Müellif nüshası mevcut olmayan eserin, Topkapı, Süleymaniye ve Millet Kütüphanelerinde üç yazma nüshası bulunmaktadır. Kıraat-i seb'a'yı esas alarak telif edilen risâle, tecvide dair konuları etraflıca ele alması ve bu konuda kaleme alınan ilk Türkçe eserlerden olması itibarıyla türünün ilk örneklerinden olma özelliğini de hâizdir.

Anahtar Kelimeler: Candaroğulları, Ömer b. Ahmed, Risâle-i münciye, Tecvid, Kıraat-i seb'a.

A Turkish Treatise About al-Tacwid Ordered to Write by Candaroğlu İsmail Bey: Risâle-i Münciye

Abstract

The tradition of the Candaroğulları rulers to protect their appraisal and scholarship was continued by İsmail Bey (d. 883/1479) who ruled between 1443-1461 and this attitude prepared the way for many works to arrive on the body. One of these works is a Turkish tacwid "Risâle-i Münciye", which was taken by Ömer b. Ahmed. Taking into consideration the reigning period of İsmail Bey, it is possible to say that it was written in the middle of the century. There are three manuscripts in the Topkapı, Süleymaniye and Millet Libraries where the manuscript is not available. It is a characteristic of being the first example of the line because it is the first Turkish artefact to be taken into consideration in this issue.

Keywords: Candaroğulları, Ömer b. Ahmed, Risâle-i munciye, Tecvid, Kıraat-i seba.

Giriş

Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'in belli usûl ve kâidelere göre okunmasını konu alan kıraat ve tecvid ilmi, Kur'ân ilimleri arasında şüphesiz müstesna bir yere sahiptir. Bu ilmin şifâhî olarak nakledilmesinin yanı sıra, idğâm, izhâr, vakıf, imâle gibi birçok tecvid konusunu ihtiva eden kitapların telifine Yahyâ b. Ya'mer'le (ö. 89/708) başladığına dair kayıtlar, bu ilmin hicrî

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, kadir.taspinar@erdogan.edu.tr

ilk asırdan itibaren yazıya da geçirildiğine işâret etmektedir.¹ Kıraat imamlarıyla beraber bu alandaki eserlerin telifi hız kazanmış, devam eden süreçte İbn Mücâhid (ö. 324/935) *Kitâbü's-Seb'a*; Mekî b. Ebî Tâlip (ö. 437/1045) *er-Ri'âye*; Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1052) *et-Teyisr* ve *et-Tahdîd*; Kâsım b. Firrûh eş-Şâtûbî (ö. 590/1194) *Hirzû'l-Emânî*; 'Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245) *Cemâlû'l-Kurrâ*; Ömer el-Ca'berî (ö. 732/1332) *'Ukûdü'l-Cümân*; Ebu Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) *İbrâzû'l-Me'ânî*; İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) *en-Neşr* ve *el-Mukaddime* gibi² sonraki çalışmalara referans olabilecek önemli eserler kaleme almışlardır. Candaroğulları beyliği döneminde Ömer b. Ahmed tarafından telif edilen ve üzerinde çalıştığımız “Risâle-i Müniciye” adlı tecvid eseri ise, kendi zamanına kadar bu sahada kaleme alınmış müellefâtan istifâde edilerek hazırlanmıştır.

Eser hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler, eserin İsmail Bey adına Ömer b. Ahmed tarafından yazıldığı, kıraat-i seb'a'ya dair olduğu ve tecvid konularını içerdiği ile sınırlıdır.³ Bu tebliğde, hakkında herhangi bir çalışma yapılmayan bu eserin ilim dünyasına tanıtılması hedeflenmektedir.⁴ Bu bağlamda önce Candaroğulları beyliğine ve onun son hükümdarı İsmail Bey'e kısaca temas edilecek, daha sonra eserin nüshaları ve içeriği ile ilgili bilgiler değerlendirilecektir.

I. Candaroğulları Beyliği

Candaroğulları beyliği, XIV. yüzyılın başlarında Kastamonu ve Sinop civarında kurulmuş olup, Karamanoğulları'ndan sonra Anadolu beyliklerinin en uzun ömürlüsü olma özelliğine sahip bir Türk beyliğidir. 1292-1461 tarihleri arasında hüküm süren ve ismini, kurucusu Şemseddin Yaman Candar'dan alan beyliğin asıl kurucusu Şemseddin Süleyman Paşa'dır. Komşuları Bizans, Osmanlı ve Tâceddinoğullarına karşı dengeli bir siyaset izleyen Süleyman Paşa döneminin (1300-1340) en başarılı icraatı, Sinop'un ilhâkı ve Karadeniz ticaretine hâkim olan Cenevizliler'le temasa geçilmesidir.⁵

Süleyman Paşa'dan sonra tahta, oğlu ve aynı zamanda Sinop emîri olan I. İbrahim Bey geçti. “Sâhibü'l-ilm ve'l-kalem ve's-seyf” unvânıyla bilinen İbrahim Bey'den sonra yerine

¹ Abdurrahman Çetin, “Tecvid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 40: 254.

² Kıraat ve tecvid ilmine dair telif edilmiş eserleri kronolojik olarak görmek için bkz. Abdurrahman Çetin, “Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987): 309-317.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 144, 221; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, “Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât-ı Sultânî Adlı Eseri Üzerine Notlar”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu* (Kastamonu: Gazi Üniversitesi, 1988), 45; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 116; Yaşar Yücel, “Candaroğulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 149; Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleceği* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 72-73. Konuyla ilgili bilgi veren araştırmacılar Uzunçarşılı, *Risâle-i Müniciye* adlı eserin İstanbul Millet Kütüphanesi Türkçe Yazmaları arasında bulunduğunu belirtirken, Alpaydın ise Türkçe tefsirleri incelediği eserinde mezkûr risâleye bir başlık ayırmakta ve eserin tam bir nüshasının Süleymaniye Kütüphanesinde olduğunu belirttikten sonra söz konusu nüshanın mukaddimesinden hareketle eserin telif metodu ve bâb başlıkları gibi tanıtıcı bazı bilgilere yer vermektedir.

⁴ Esere ait üç adet yazma nüshanın tahkiki ve transkripsiyon edilerek neşredilme çalışması tarafımızca devam etmektedir.

⁵ Yücel, “Candaroğulları”, 7: 7: 146.

Yâkub Bey geçmişse de onun dönemine ait bilgiler yetersizdir.⁶ 1345'te tahta geçip on iki yıl süreyle beyliği idare eden Âdil Bey'den sonra yerine, "kötürüm" lakabı ile tanınan Bayezid Bey geçmiştir. Bayezid'in oğulları arasında cereyan eden taht kavgası, oğlu II. Süleyman'ın, küçük kardeşi İskender'i öldürmesi, Osmanlı'nın desteğiyle babasını mağlup edip Kastamonu'yu ele geçirmesi ve beyliğini ilan etmesiyle neticelendi. Bayezid'in Sinop'a çekilmesiyle Candaroğulları beyliği de ikiye ayrılmış oldu. Bayezid'in 1385'te ölümüyle Sinop beyliğine oğlu İsfendiyar Bey geçerken, Kastamonu beyliği, Süleyman Bey'in Yıldırım Bayezid tarafından öldürülmesiyle 1392'de Osmanlı Devleti topraklarına katılmış oldu.⁷

Timur'un himâyesiyle Candaroğulları beyliğinin eski topraklarına tekrar sahip olan İsfendiyar Bey'in Osmanlı Devleti ile olan gergin ilişkisi, iki hânedan arasında 1425'te gerçekleşen izdivaçlar vesilesiyle normalleşti.⁸ Hükümdarlığı yarım asır kadar devam eden İsfendiyar Bey'in 1439'da ölümüyle yerine oğlu II. İbrahim Bey geçti. "Tâceddin" unvânıyla anılan ve döneminde önemli bir olayın vuku bulmadığı İbrahim Bey'den sonra Candaroğullarının yeni hükümdarı oğlu İsmail Bey oldu.⁹

II. İsmail Bey (1443-1461)

Candaroğulları beyleri arasında ilme ve ilmî müesseselere en çok değer veren İsmail Bey 822/1419 yılında doğdu. Büyük oğlu Hasan'dan dolayı "Ebü'l-Hasan" künyesi ile bilinen İsmail Bey hakkında daha çok "Kemâlüddin" lakâbı kullanılmaktadır.¹⁰

1443'te tahta geçen İsmail Bey hükümdarlığının ilk yıllarında saltanat davası güden kardeşi Kızıl Ahmed ile uğraşmak zorunda kaldı. Candaroğulları ile Osmanlı Devleti arasında tesis edilmiş olan dostâne ilişkiler Fâtih'in İstanbul'u fethedip Anadolu birliği politikasını hayata geçirmesine kadar devam etti. Batı destekli Trabzon Rum İmparatorluğu ve İsmail Bey'in de aralarında yer aldığı bazı Anadolu beyliklerinden oluşan Osmanlı karşıtı ittifak hareketi, Fâtih'in Kastamonu ve Sinop'u alarak Candaroğulları Beyliği'nin topraklarını ilhak etmesiyle sonuçsuz kaldı. Fâtih tarafından kendisine Bursa civarındaki Yenişehir ve Yarhisar tımarları verilen İsmail Bey, daha sonra güvenlik gerekçesiyle Filibe'ye nakledildi ve 884/1479 yılında burada vefat etti.¹¹

Candaroğulları beylerinin ilim, sanat, kültür ve mimariye verdiği değer İsmail Bey döneminde zirve noktasına ulaşmıştır. Cami, medrese, imâret, kütüphâne, kervansaray, çeşme, han, hamam gibi birçok eser inşa ettiren İsmail Bey, aynı zamanda âlim bir şahsiyettir.¹² *Hulviyyât-ı Şâhî* adıyla Hanefî fıkhnın fûrûuna dair telif ettiği hacimli eseri 77 bâbdan oluşmakta olup 1525

⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 124-125; Yücel, *Anadolu Beylikleri*, 66-67; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 8: 552.

⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 125-128; Yıldız, *İslâm Tarihi*, 553-555; Yücel, "Candaroğulları", 7: 7: 147-148.

⁸ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 129-133; Yıldız, *İslâm Tarihi*, 8: 556-558; Yücel, "Candaroğulları", 7: 7: 148.

⁹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 133-135; Yıldız, *İslâm Tarihi*, 8: 558; Yücel, "Candaroğulları", 7: 7: 148.

¹⁰ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 135; Yücel, *Anadolu Beylikleri*, 100.

¹¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 135-137; Yıldız, *İslâm Tarihi*, 8: 558-559; Yücel, "Candaroğulları", 7: 7: 148-149.

¹² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 138-139; Yücel, *Anadolu Beylikleri*, 116-117; Yücel, "Candaroğulları", 7: 7: 149.

fetvâyı içermektedir.¹³ Türkçe olarak kaleme alınan söz konusu eserin yurt içi ve yurt dışındaki kütüphânelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁴ Bunun yanında, Yûnus b. Halîl (ö. ?) tasavvufa dair *Mi'yârü'l-ahyâr ve'l-eşrâr* adlı Türkçe eserini İsmail Bey adına kaleme alırken, tebliğimize konu olan ve Ömer b. Ahmed tarafından Türkçe olarak telif edilen kıraat-i seb'a'ya dair *Risâle-i Münciye* adlı eser de İsmail Bey'in emriyle yazılmıştır.

III. Risâle-i Münciye

a. Eserin Önemi

Risâle-i Münciye'yi önemli kılan hususlardan biri, erken sayılabilecek bir dönemde Türkçe olarak kaleme alınan bir eser olmasıdır. Abdurrahman Karabâşî (ö. 904/1498) tarafından Türkçe olarak yazılan ve *Karabaş Tecvidi* olarak bilinen muhtasar tecvid eserinden¹⁵ yaklaşık yarım asır önce telif edilen *Risâle-i Münciye*'nin ilk Türkçe tecvid kitabı olması kuvvetle muhtemeldir. Risâle'nin hacimli olması veya telif edildiği dönemde Candaroğulları Beyliği'nin siyâsî durumu gibi etkenlerin, eserin medrese eğitiminde tercih edilmemesine ve dolayısıyla *Karabaş Tecvidi* kadar şöhret bulamamasına sebep olduğu söylenebilir. Bu risâleyi önemli kılan bir diğer husus, tecvid konularını, temel kaynaklara işâret etmek sûretiyle detaylı bir şekilde ele alması ve böylelikle yazıldığı zamana kadarki tecvid birikimini yansıtmasıdır.

b. Eserin Nüshaları

Müellif nüshasına ulaşamadığımız eserin üç adet nüshasını tespit etmiş bulunmaktayız. Birinci nüsha, Topkapı Sarayı Müzesinin Türkçe Yazmaları Koleksiyonunda 543 numarada kayıtlı olup, 1b-34b varakları arasında yer almaktadır. Tecvide dair konuların ele alındığı üç risâleden oluşan bir mecmua içerisinde yer alan bahse konu birinci nüsha, nesih yazı türü ve on yedi satırlık sayfa düzeni ile kaleme alınmıştır. Bâb başlıklarının ve örnek verilen bazı kelimelerin kırmızı renkle yazıldığı bu nüshanın sonunda, eserin müstensihisi Eyyüb b. Abdullah tarafından h. 917 tarihi verilmektedir ki bu da söz konusu nüshanın, muhtemel telif tarihinden yaklaşık altmış yıl sonra istinsâh edildiğine işâret etmektedir. Müellif nüshâsına en yakın ve tespitlerimize göre hata oranının en düşük olması sebebiyle risâlenin tanıtımında bu nüsha esas alınmıştır.

¹³ Abdulkadiroğlu, "Candaroğlu İsmail Bey", 49-50.

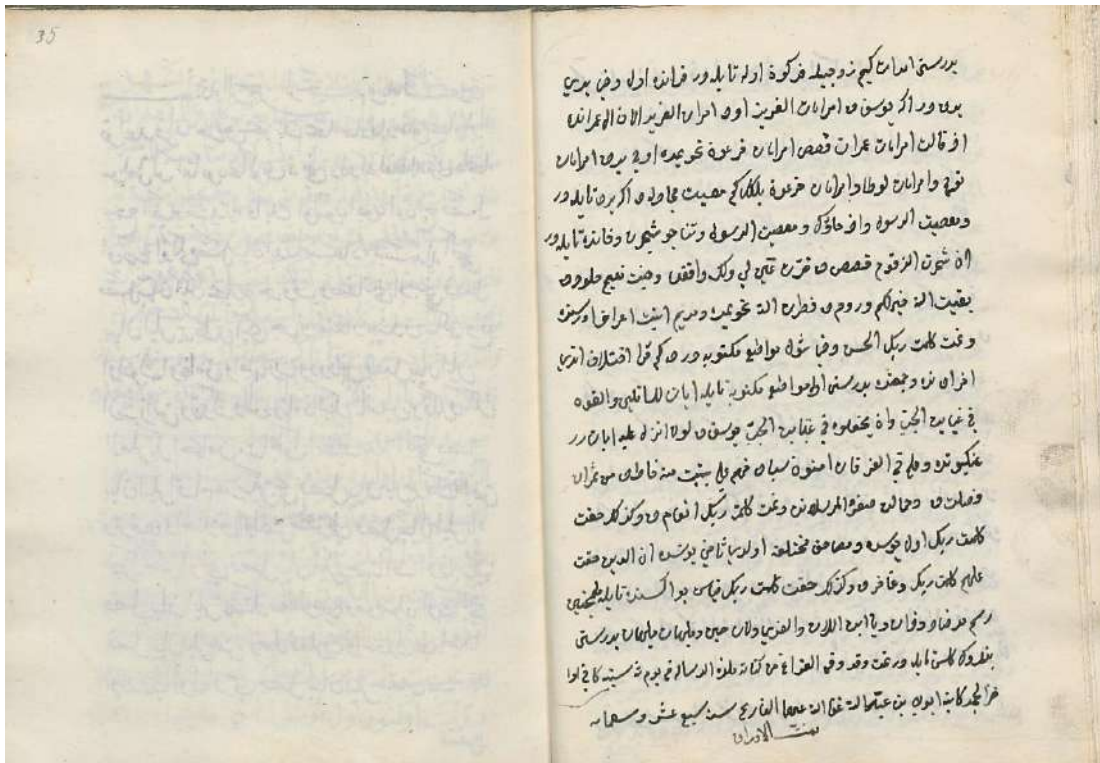
¹⁴ Abdulkadiroğlu, "Candaroğlu İsmail Bey", 51-53. Nail Karagöz, *Hanefî Mâturidî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl (Hulviyyât Örneği)* (Çukurova Üniversitesi, 2014), 24-28.

¹⁵ Çetin, "Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası", 315; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 484-485.

Resim: 1. Topkapı Sarayı, Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, nr. 543, vr. 1b-2a. (baş kısmı)

Resim: 2. Topkapı Sarayı, Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, nr. 543, vr. 34b. (son kısmı)

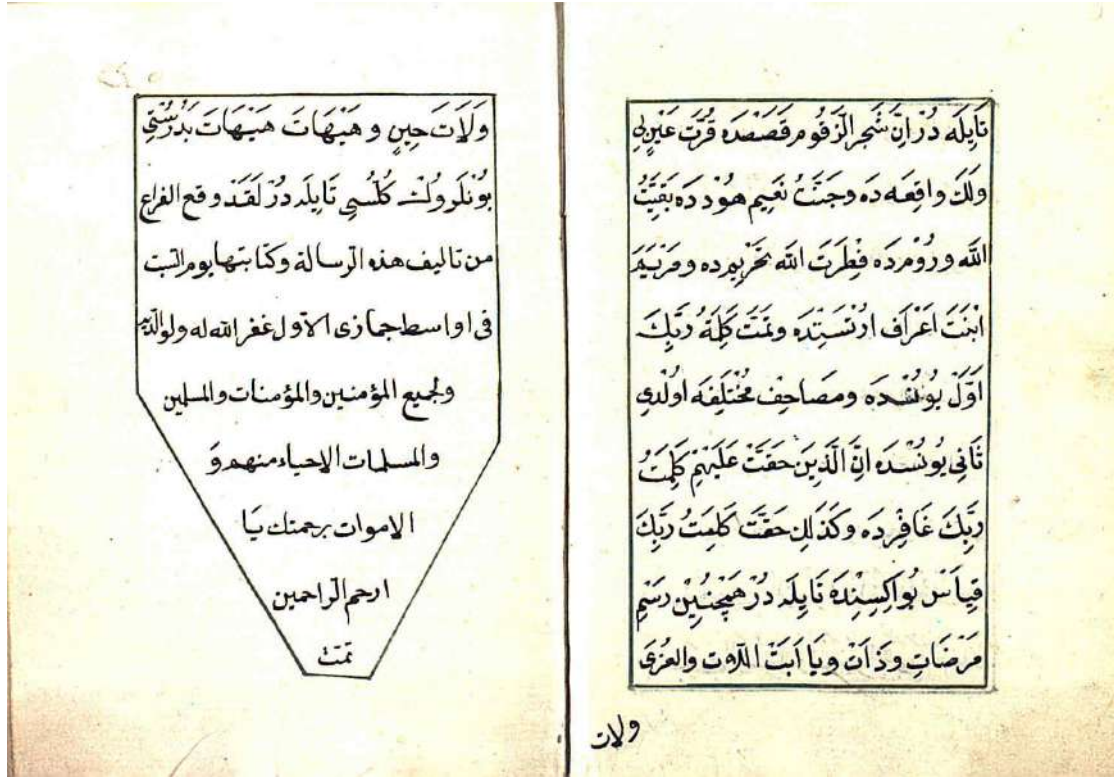

İkinci nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Koleksiyonunda 690 numarada, 142b- 245a varakları arasında bulunmaktadır. Altı risâleden oluşan bir mecmuada¹⁶ dördüncü risâle olarak yer alan *Risâle-i Münciye*, nesih hattı ile yazılmış olup sayfaları dokuz satırdan teşekkül etmektedir. Bâb başlıklarının, bazı kelime ve harflerin kırmızı mürekkeple belirtildiği risâlenin sonunda, yazım işleminin Cemâziyelevvel ayının ortalarında, cumartesi günü tamamlandığı ifade edilmekte olup hangi yılda ve kim tarafından istinsâh edildiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Ferağ kaydındaki bilgilere bakıldığında, her ne kadar bu nüshanın müellife ait olduğu ihtimâl dâhilinde ise de, mecmuanın tamamı üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde bahse konu nüshanın XV. yüzyıla ve dolayısıyla müellife ait olmadığını söyleyebiliriz.

Resim: 3. Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Koleksiyonu, nr. 690, vr. 142b. (baş kısmı)

¹⁶ Söz konusu mecmuanın birinci risâlesi, baş taraftan bir kısmı eksik olmak üzere İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinin şerhine aittir. İkinci, üçüncü ve altıncı risâle tecvid konularına ait olup beşinci risâle ise çeşitli fıkıh konularını içermektedir.

Resim: 4. Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Koleksiyonu, nr. 690, vr. 245a. (son kısmı)

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 119 numarada bulunan üçüncü nüsha 1b-52a varakları arasında yer almaktadır. İçerisinde tecvid konularının işlendiği altı risâleyi ihtivâ eden bir mecmuanın birinci sırasında yer alan *Risâle-i Mün-ciye*'nin, mecmuanın sonundaki kayda göre Bâlî b. Hızır tarafından h. 947 yılının Cemâziyelâhir ayının sonlarında istinsâh edildiği anlaşılmaktadır. Gayet düzgün bir nesih yazısıyla kaleme alınan eserin sayfaları on beş satırdan oluşmaktadır. Bâb başlıklarının, bazı kelime ve harflerin yanı sıra âyet, hadis ve şahıs isimlerinin kırmızı renkle belirtildiği risâlenin hâmişinde, metni şerh edici mâhiyette Arapça açıklamalar yer almaktadır.¹⁷ Bazı kelimeleri açıklamak üzere müntensih tarafından metne ilave edilen kısa notların yer aldığı bu nüshada, bazı bölümlerin sehven atlandığı da müşâhede edilmektedir.

¹⁷ Risâlenin kenarında yer alan bu bilgilerin sonunda verilen “min şerhi Cezerî Rûmî Efendî” ve “min şerhi Dürri'l-Yetîm” ifadelerinden hareketle bu açıklamaların İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si ile İmam Bir-givî'nin (ö. 981/1573) *ed-Dürri'l-Yetîm* adlı eserlerine ait şerhlerden yapılan alıntılar olduğu anlaşılmaktadır.

Resim: 5. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, nr. 119, vr. 1b. (baş kısmı)

Resim: 6. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, nr. 119, vr. 52a. (son kısmı)

c. Eserin Telif Metodu

Müellif, eserinin girişinde Arapça olarak Allah'a hamd ve Rasûlü'ne salât ettikten sonra kendi ismine şu ifadelerle yer vermektedir: “Allâh-u Te'âlâ'ya şükr edip ve Peygamber'e salât verdikten sonra eydür bu fakîr-i za'îf ve bende-i nahîf Ömer b. Ahmed el-hakîr el-mültecî ilâ rahmeti rabbihi'l-kadîr 'afellâhu 'anhümâ ve eskenehumâ ilâ ferâdîsi cinânihi.”¹⁸ Devam eden satırlarda İsmail Bey'i övücü ifadelerle yer veren Ömer b. Ahmed, tecvid ilmine dair Türkçe bir eser yazma gerekçesini şu şekilde dile getirmektedir:

“...Pâdişâh-ı cihân, fermanda zemîn ve zamân, sultân-ı a'zâm, mevle'l-mulûki fi'l-'âlem, mâlikü'd-dünyâ, muzhiru kelimâtillâhi'l-'ulyâ, el-mueyyed mine's-semâ, el-muzaffer 'ale'l-a'dâ, müzeyyi'l-'ulemâ, mukavvi'z-zu'afâ, ğavsü'l-melhûfîn, 'avnü'l-mazlûmîn, mu'izzü'd-dünyâ ve 'd-dîn, mükemmilü'l-islâmi ve 'l-müslimîn, Sultân İsmâ'il b. İbrâhîm b. İsfendi-yâr Hân el-Mu'temedü 'alellâhi'l-kaviyyi'r-rahmân... kıbelinden işâret olundu bu fakîre Türkî diliyle bir risâle cem' etmekliğe 'ilm-i tecvidde.”¹⁹

Müellif daha sonra ülü'l-emre itaati emreden âyeti²⁰ zikredip Allah Teâlâ'dan hayırlısını talep ederek emredileni yerine getirmek sûretiyle bu risâleyi cem' ettiğini belirtmektedir.²¹ Eserin telifi esnasında izlediği yöntem ve risâlenin ismi hakkında da bilgi veren Ömer b. Ahmed şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Mu'teber ve makbûl kitaplardan ve fevâid-i kesîre ilhâk eyledim onda. Ve mevâzi'i müşkilâtı bikaderi'l-vus' beyân kıldım. Ve hiç söz söylemedim illâ bi tarîki't-tahkîk ve 'n-nakl söyledim. Ve mevâzi'i muhtelefun fihâda bu risâleyi kıraat-ı 'Âsım'a tahsîs ettim. Ve mevâzi'i muttefekun fihâda kıraat-ı seb'aya ta'mîm ettim. Ve bu risâleyi tesmiye ettim: Risâle-i Münciye, tâlisini olduğu için lahinden münciye.”²²

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ömer b. Ahmed risâlesini kaleme alırken kıraat-i seb'a'yı esas almış, üzerinde ihtilâf olan konuları ise Âsım kıraatine göre değerlendirmiştir. Okuyucusunu hatadan kurtarması için Risâle-i Münciye²³ ismini tercih ettiğini belirten müellif, risâleyi on beş başlık altında telif ettiğini ifade ederek şu cümlelerle bu bölümü tamamlamıştır: “Dahî kesr ettim bu risâleyi on beş bâb üzerine. Dahî Allâh'tan dilerim kim, bununla Müslümanları fâidelendire. Tâ kim mutâla'a kılanlar bu âmire ve me'mûrun bihîye du'â ede. Vallâhu'l-müste'ânü ve 'aleyhi't-tüklân.”²⁴

d. Eserin Kaynakları

Ömer b. Ahmed eserinin girişinde muteber ve makbûl kitaplardan istifâde ettiğini, söylediği her sözü bu kaynaklara dayandığını belirtmektedir.²⁵ Risâleyi incelediğimizde müellifin geniş bir kaynak yelpazesinden istifâde ettiğini gözlemleyebiliriz. Bu kaynakları belirtirken müellif, daha çok görüşlerine başvurduğu âlimlerin isimlerine atıfta bulunmakta, ancak birkaç yerde

¹⁸ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, Topkapı Sarayı Müzesi, Koğuşlar Kitaplığı, nr. 543, vr. 1b.

¹⁹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 1b-2a.

²⁰ “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin. Ülü'l-emre de itaat edin.” Nisâ 4/59.

²¹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 2a.

²² Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 2a.

²³ Süleymaniye nüshasında sehven “Mücsiye” yazılmıştır.

²⁴ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 2a.

²⁵ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 2a.

kitap ismi zikretmektedir. Bu bağlamda müellifin başvurduğu kaynakları; müellif ve eserinin ismini belirttiği kaynaklar, kıraat âlimleri, kıraat imam ve râvîleri, Arap dili âlimleri ve diğerleri şeklinde tasnif etmemiz mümkündür. Söz konusu âlim ve eser isimlerinin bazıları, risâlede birden çok yerde tekrar edildiğinden, bu kaynakları sıralarken sadece geçtiği ilk yerdeki varak numarasına işâret etmekle iktifâ edeceğiz.

Ömer b. Ahmed risâlesinde, Şâtıbî'nin *Hirzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*²⁶ ve *'Akiletü etrâbi'l-kaşâ'id fi esne'l-makâsîd*²⁷ adlı eserleri ile Sehâvî'nin *Kasîde'sine*²⁸ ve İbnü'l-Cezerî'nin *Kasîde'sine*²⁹ mürâcaat etmektedir.

Kıraat ilmiyle temâyüz etmiş âlimlerin isimlerini zikrettiği yerlerde ise İbn Beşîr (ö. ?),³⁰ İbn Mücâhid,³¹ Ebû'l-Abbâs el-Mehdevî (ö. 440/1048),³² Ebû Tâlib el-Mekkî,³³ Ebû Amr ed-Dânî,³⁴ İbn Şüreyh (ö. 476/1048),³⁵ Müntecebüddîn el-Hemedânî (ö. 643/1245),³⁶ Ebû Şâme el-Makdisî³⁷ ve İmam Ca'berî'nin³⁸ isimlerine atıfta bulunmaktadır.

Tecvid konularının izahında kıraat-i seb'a imamlarının ve râvîlerinin tercihlerine sık sık mürâcaat eden müellif, bu minvalde kıraat imamlarından Nâfi' (ö. 169/785), İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû 'Amr (ö. 154/771), İbn 'Âmir (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805);³⁹ râvîlerinden ise Kâlûn (ö. 220/835), Verş (ö. 197/812), Dûrî (248/862), Sûsî (ö. 261/874),⁴⁰ Ebû Bekir Şu'be (ö. 193/809), Hafs (ö. 180/796)⁴¹ ve Halef'in (ö. 229/844)⁴² isimlerini zikretmektedir. Kurrâ-i selâseden olduğunu belirterek Ebû Ca'fer'in (ö. 130/748) ve râvîlerinin okuyuşlarına işâret eden⁴³ Ömer b. Ahmed ayrıca, kurrâ-i seb'a,⁴⁴ cumhûr kurrâ,⁴⁵

²⁶ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 17a.

²⁷ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 33a.

²⁸ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 18a. Sehâvî'nin, 64 beyitten oluşan *Kasîde-i Nûniyye* adlı eseridir. *Kasîde*, Sehâvî'nin *Cemâlû'l-Kurrâ'* adlı eserini iki cilt halinde neşreden 'Ali b. Hüseyin el-Bevvâb tarafından, adı geçen eser içerisinde neşredilmiştir. Bkz. Ebu'l-Hasan Alemüddîn Ali b. Muhammed b. 'Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlû'l-kurrâ ve kemâlû'l-ikrâ*, thk. Ali Hüseyin Bevvâb (Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1987), 2: 544-546.

²⁹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 8b. Cezerî'nin, tecvide dair 19 bâb ve 109 beyitten oluşan *el-Mukaddimetü'l-cezeriyye* adlı manzum eseridir. Bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 20: 555.

³⁰ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 21a. İbn Beşîr'in kimliğine dair bir tespitte bulunamadık. Kıraat-i seb'a imamlarından İbn Âmir'in iki râvisinden biri olan Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dımaşkî olması ihtimâl dâhilindedir. Bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbn Zekvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 462.

³¹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 21a.

³² Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 14a.

³³ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 8a.

³⁴ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 16a.

³⁵ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 17b.

³⁶ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 4a.

³⁷ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 4a.

³⁸ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 2b.

³⁹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 33b.

⁴⁰ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 16b.

⁴¹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 22a.

⁴² Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 23a.

⁴³ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 22b. Risâlesini Kıraat-ı Seb'a'ya tahsis ettiğini belirten Ömer b. Ahmed'in burada on kıraat imamından olan Ebû Ca'fer'in ismini zikretmesi dikkat çekicidir.

⁴⁴ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 15b.

⁴⁵ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 4a.

eimme-i kurrâ,⁴⁶ küllî kurrâ,⁴⁷ kesîrun mine'l-kurrâ,⁴⁸ kurrâ-i Mekke, kurrâ-i Kûfe⁴⁹ ve ehl-i edâ⁵⁰ kalıplarını kullanarak kıraat imamlarının okuyuşlarına atıfta bulunmaktadır.

Risâlesinde Arap dili âlimlerinin görüşlerine de yer veren Ömer b. Ahmed, bu bağlamda, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),⁵¹ Sîbeveyh (ö. 180/796),⁵² Ferrâ (ö. 207/825),⁵³ Ebû Ubeyd (ö. 224/838),⁵⁴ Müberred (ö. 286/900),⁵⁵ İbn Keysân (ö. 320/932)⁵⁶ ve İbn Enbârî'nin (ö. 328/940)⁵⁷ isimlerini zikretmektedir. Ayrıca Basra dil âlimlerini kastederek "Basriyyûn",⁵⁸ Kûfe dil âlimleri için de "Kûfiyyûn"⁵⁹ tâbirlerini kullanan müellifin, bir yerde de "cemâ'atün mine'n-nahviyyîn"⁶⁰ ifadesine yer verdiği görülmektedir.

İsti'âze ve besmele ile ilgili nakletmiş olduğu rivâyetler bağlamında ise sahâbî, tâbiîn ve mezhep imamlarından bazı isimleri de zikreden müellif, bu minvalde Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osmân (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), İbn Mesûd (ö. 32/652), Ebû Hureyre (ö. 58/678), İbn Abbâs (ö. 68/687), Enes b. Mâlik (ö. 93/711), Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713), Nâfi' b. Cübeyr (ö. 99/718), Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Şâfi'nin (ö. 204/820) isimlerine eserinde yer vermekte; "Mekke fukahâsî" ve "Kûfe fukahâsî" ifadeleri ile de bu şehirlerdeki fakîhlerin görüşlerine atıfta bulunmaktadır.⁶¹

e. Eserin Muhtevası

Risâlenin mukaddimesinde telif metodu hakkında bilgi veren Ömer b. Ahmed, tecvid konularını on beş bâb altında izah ettiğini belirtmektedir. Kendinden önceki kaynaklarda yer alan tasniflerden istifâdeyle oluşturulan bu başlıkları şu şekilde özetlememiz mümkündür:

Birinci bâb, harflerin mahreçleri (çıkış yerleri) hakkındadır. Müellif bu başlık altında harf ve mahreç kelimelerinin lügavî tahlillerini yaptıktan sonra harflerin sayısı ve çeşitleri hakkında bilgi vermektedir. Mahreç bölgeleri ve bu bölgelerden çıkan harfler hakkında çeşitli görüşleri naklettikten sonra harflerin telaffuz keyfiyeti ile ilgili detaylı bilgiler aktarmaktadır.⁶²

İkinci bâb, harflerin sıfatları hakkındadır. Önce birbirine zıt olan ikili sıfatları beş başlık altında, daha sonra tekli sıfatları altı başlık altında ele alan müellif, bundan sonra tecvidin ahkâmıyla ilgili hususlara geniş yer ayırmaktadır. Kur'ân'ı tecvidle okumanın lüzûmunu, tecvide

⁴⁶ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 9b.

⁴⁷ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 14b.

⁴⁸ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 25b.

⁴⁹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 12b.

⁵⁰ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 9b.

⁵¹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 3b.

⁵² Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 3a.

⁵³ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 3a.

⁵⁴ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 31a.

⁵⁵ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 2b.

⁵⁶ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 23b.

⁵⁷ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 33a.

⁵⁸ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 28b. Basriyyûn ifadesi, Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, Müberred gibi Basra dil mektebine mensup âlimler için kullanılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, "Basriyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 117-118.

⁵⁹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 28b. Kûfiyyûn ifadesiyle, Kisâî, Ferrâ, Lihyânî gibi Kûfe dil mektebine mensup dil âlimleri kastedilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, "Kûfiyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 345-346.

⁶⁰ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 33b.

⁶¹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 11a-14a.

⁶² Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 2a-5b.

riâyet etmemenin sakıncalarını, tilâvet mertebelerini ve âdâbını izah eden Ömer b. Ahmed, konu hakkında âyet, hadis ve âlimlerin görüşlerine yer vermektedir.⁶³

Üçüncü ve dördüncü bâb, İsti'âze ile Besmele hakkındadır. Her iki kelimeyi lügat açısından değerlendiren müellif, isti'âze şekillerini çeşitli rivâyetleri nakletmek sûretiyle izah etmektedir. Besmele konusunu daha etraflıca ele alan Ömer b. Ahmed, bu bağlamda Besmelenin Fâtihâ'dan bir âyet olup olmaması, Berâe (Tevbe) sûresindeki durumu, sûre sonunda ve başında Besmele vecihleri gibi konuları değerlendirirken âyet ve hadislerden delil getirmekte, kıraat imamlarının tercihleri ile mezhep imamlarının görüşlerini nakletmektedir.⁶⁴

Beşinci bâbda kinâye "hâ"sını izah eden müellif, "ha"nın Kur'an'da yer alan beş farklı türüne işâret ettikten sonra Kur'an kelimelerinden verdiği örneklerle bu konuya açıklık getirmektedir.⁶⁵ **Altıncı bâb** med ve kasr hakkındadır. Burada müellif, med ve kasr'ın tanımını yaptıktan sonra med harflerini, aslî ve fer'î meddi, med mertebelerini ve bu husustaki ittifak ve ihtilâf noktalarını ilgili âyetlerden örnekler vermek sûretiyle açıklamaktadır. Bu bölümün sonunda "Fasl" diye bir başlık açan Ömer b. Ahmed, burada, medd-i lâzım konusunu detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁶⁶

Yedinci bâbda idğâm ve izhâr konusunu ele alan müellif, peşi sıra gelen bazı harflerin idğamlı ya da izharlı okunuşlarını örneklerle açıklamaktadır. Misleyin, mütecâniseyn ve mütekâribeyn gibi idğâm çeşitlerini tafsîlatlı bir şekilde izah edip, yer yer kıraat âlimlerinin görüşlerine de mürâcaat etmektedir.⁶⁷

Sekizinci bâb, mahreçleri yakın olan harflerle ilgili olup, söz konusu harflerin idğamlı veya izharlı okunma keyfiyeti örneklerle kısaca izah edilmektedir.⁶⁸ Sâkin nûn ve tenvîn'e ait hükümlerin işlendiği **dokuzuncu bâb**'ın önemine "Her kim ki bunun ahkâmını bilmedi, onun kıraati sahih olmadı" sözüyle dikkat çeken müellif, bu konuyu idğâm, izhâr, ihfâ ve iklâb başlıkları altında incelemekte, her bir kurala ait harfleri belirterek örnekleriyle tek tek izah etmekte, kıraat ve dil âlimlerinin referansıylâ ihtilâf noktalarına açıklık getirmektedir.⁶⁹

Onuncu bâbı, râ'nın ince ve kalın okunması konusuna ayıran müellif, terkîk ve tefhîm kavramlarını açıklayıp râ harfinde asıl olanın tefhîm olduğunu ifade ettikten sonra râ harfinin telaffuzuna ait hükümleri örnekleriyle izah etmektedir.⁷⁰ **On birinci bâbda** lâm harfinin hükümlerini ve buna bağlı olarak lâm harfinin kalın ve ince okunuşlarını açıklayan Ömer b. Ahmed, lâm harfinde asıl olanın terkîk olduğunu beyan etmektedir. Aynı kelimedede ve yan yana gelmesi halinde, kalın okunması gereken harflerin kalın, ince okunması gereken harflerin ince okunması gerekliliğine dikkat çeken müellif, âyetlerden seçtiği örnek kelimelerle konunun hassasiyetine dikkat çekmektedir.⁷¹

On ikinci bâb, vakfın hükümleri ve kelime sonlarındaki vakıf uygulamaları hakkındadır. Bu başlıkta vakıf ile sekte arasındaki farka da işâret eden müellif, vakıfla meydana gelen iskân,

⁶³ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 5b-11a.

⁶⁴ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 11a-14a.

⁶⁵ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 14a-15a.

⁶⁶ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 15a-18b.

⁶⁷ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 18b-22a.

⁶⁸ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 22a.

⁶⁹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 22a-24b.

⁷⁰ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 24b-25b.

⁷¹ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 26a-27b.

revm, işmâm ve ta'vîz uygulamalarını ayrı ayrı izah etmektedir. Kelime sonlarındaki hareketin durumuna göre vakıf uygulamalarını da değerlendiren müellif, âyetlerden seçtiği örnek kelimelerle konuyu izah yoluna gitmektedir.⁷²

On üçüncü bâb, Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği mushaflarda yer alan bazı harf ve kelimelerin ayrı veya bitişik yazılması hakkındadır. Bu başlık altında müellif, Mushafların yazımında, üzerinde ittifâk ve ihtilâf edilen kelimeleri sûre isimlerini de vermek sûretiyle ayrı ayrı belirtmekte ve buna bağlı olarak ilgili hükümleri ifade etmektedir.⁷³

On dördüncü bâb, yâ harfinin hazfî ve isbâtı hakkındadır. Yâ harfinin hem resmen hem de lafzen hazfî ve isbâtı hakkında Kurrâ'nın ittifâk halinde olduğunu belirten müellif, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan örnek kelimelerin tamamını zikretmek sûretiyle konuyu izah etmektedir.⁷⁴

On beşinci ve son bâb, te'nîs hâ'sının, bazı yerlerde tâ ile yazılması hakkındadır. Te'nîs hâ'sının Kur'ân-ı Kerîm'de hem hâ ile hem de tâ ile yazıldığını ifade eden müellif, hâ ile yazıldığı yerlerde hâ ile vakfetme konusunda Kurrâ'nın ittifâk halinde olduğunu; tâ ile yazıldığı yerlerde vakfedildiğinde ise Kurrâ'nın ihtilâf ettiğini ifade etmektedir. "Rahmet", "nimet", "sünnet", gibi kelimelerin Kur'ân-ı Kerîm'de kaç yerde tâ ile yazıldığını sûre isimleriyle birlikte belirten Ömer b. Ahmed, bu örneklerle risâlesini tamamlamaktadır.⁷⁵

Sonuç

Anadolu Beylikler döneminde, Candaroğulları'nın son hükümdârı İsmail Bey'in emriyle telif edilen *Risâle-i Münciye*, tecvid ilmiyle ilgili temel kaynaklardaki malumatı harmanlaması bakımından önem arz ettiği gibi, erken sayılabilecek bir dönemde Türkçe olarak kaleme alınması da tarihi önemi hâizdir. Aynı zamanda bu risâle, bir taraftan müellifi Ömer b. Ahmed'in kıraat ilmine vukûfiyetini gösterirken diğer taraftan Candaroğulları Beyliği'ndeki ilmi seviyeye de işâret etmektedir. Her ne kadar eserin müellifi hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye rastlanılmasa da, ilmi yönü güçlü olan İsmail Bey tarafından kendisine bu vazifenin tevdi edilmesi, eserin müellifinin alanında otoriter bir âlim olduğunu akla getirmektedir.

Kendinden önceki müellefâtı eserine yansıtan Ömer b. Ahmed, tecvid konularını on beş başlık altında ele alırken sadece tecvid kurallarını aktarmakla yetinmemiş, yer yer konuyla ilgili ihtilaflara değinmek sûretiyle alanında söz sahibi âlimlerin görüşlerini de metne yansıtmıştır. Ayrıca bazı konuların izahı sadedinde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen örnek kelimelerin tamamına işâret etmesi, risâleye ayrı bir zenginlik katmaktadır.

Ömer b. Ahmed'in, risâlede ele aldığı konuları -on kıraat imamından Ebû Ca'fer'e ait bir rivâyet istisnâ edilecek olursa- İmam Âsım'ın Hafs rivâyeti başta olmak üzere yedi kıraat imamının okuyuş tercihlerine göre şekillendirmesi bizi, risâlenin telif edildiği dönemde kıraat-i seb'a anlayışının hâlâ ön planda olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Bu durum, kıraat-i 'aşere sisteminin, XV. yüzyılın başından itibaren İbnü'l-Cezerî ile kıraat tedrisine dâhil edilmesine rağmen, bu tarihten yaklaşık yarım asır sonra kaleme alınan *Risâle-i Münciye* örneğinde görüldüğü üzere, kıraat-i seb'a'nın etkinliğini muhafaza ettiğinin tespiti olması açısından mühimdir.

⁷² Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 27b-29b.

⁷³ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 29b-31b.

⁷⁴ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 31b-33b.

⁷⁵ Ömer b. Ahmed, *Risâle-i Münciye*, vr. 33b-34b.

Telif edilen eserlerin yöneticilere ithâf edilme geleneğinin bir örneğini oluşturan bu risâle, sahasında Türkçe olarak kaleme alınan ilk eserlerden olma özelliğine sahip olması yönüyle de dikkat çekmektedir. Üç adet yazma nüshasını tespit edebildiğimiz bu risâle aynı zamanda, kütüphanelerimizdeki yazma eserlerin araştırmacılar tarafından keşfedilmeyi beklediğine de işaret etmektedir.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. “Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât-ı Sultânî Adlı Eseri Üzerine Notlar”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu*. Kastamonu: Gazi Üniversitesi, 1988.
- Alpaydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Zekvân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 462. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 551-557. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Çetin, Abdurrahman. “Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987).
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. “Tecvid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 253-254. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Karagöz, Nail. *Hanefî Mâturidî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl (Hulviyyât Örneği)*. Çukurova Üniversitesi, 2014.
- Kılıç, Hulusi. “Basriyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 117-118. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Kılıç, Hulusi. “Kûfiyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 345-346. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ömer b. Ahmed. *Risâle-i Münciye*. Koşuşlar Kitaplığı, 543: 34. Topkapı Sarayı Müzesi.
- Sehâvî, Ebu’l-Hasan Alemüddîn Ali b. Muhammed b. ‘Abdissamed es-. *Cemâlû’l-kurrâ ve kemâlû’l-ikrâ*. Thk. Ali Hüseyin Bevvâb. Mekke: Mektebetü’t-Türâs, 1987.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Yücel, Yaşar. *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Yücel, Yaşar. “Candaroğulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 146-149. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

19. YÜZYILIN SONLARINDA SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ AÇIDAN SİNOP ŞEHİRİ

Abdurrahman KURT *

Öz

Biz bu bildiride diğer tarihsel kaynakların yanında, büyük ölçüde Tepeyran'ın Hatıraları'nı esas alarak 19.yüzyılın sonlarına doğru bir sahil şehri Sinop'un sosyo-kültürel ve dinî profilini ortaya çıkarmaya çalışacağız. Sinop şehrinin tarihsel olarak sosyo-kültürel ve dinî yapısının ortaya çıkarılmasında Ebu Bekir Hâzım Tepeyran'ın (1864-1947) Hatıralar'ı (ilk baskısı Türkiye Yayınevi, İst. 1947) oldukça önemlidir. Onun Sinop'la yolları 1885 yılında kesişir; zira bu tarihte Kastamonu Valisi Abdurrahman Nurettin Paşa'nın (1836-1912) teklifi üzerine Kastamonu Mektubi Kalemi mümeyyizliğine tayin olunmuştur. Bilindiği üzere 19.yy'da Sinop, Kastamonu vilayetine bağlı bir livadır. Hâzım Bey, çalışkan ve dindar valinin temposuna ayak uydurarak onun güvenini kazanır. Kastamonu'da kaldığı altı yıl içinde Paşa'ya mühürdarlık, mektupçu kalemi mümeyyizliği, vilayet gazetesi yazarlığı, idadi mektebinde mecelle ve mülkiye kanunları hocalığı görevlerinde bulunur. Hâzım Tepeyran'ın hatıratından öğreniyoruz ki, o dönemlerde Sinop her sınıftan memur, asker ve sivillerin gönderildiği bir sürgün şehriydi: Muhtelif cezalara mahkûm edilen 400'den fazla farklı din ve mezheplere mensup insan, kale zindanlarında mahpustu. Tepeyran hatıratında bunlara ilâveten resmi binaların inşası sırasında Sinop'taki bazı kişi ve bürokratların suiistimallerini de gündeme getirmektedir. Her ne kadar Osmanlı geleneksel ve dinî ağırlıklı bir toplum yapısından oluşsa da bahsedilen tarihlerde, Sinop'ta, öğle arası yemeklerden ağızlarında içki kokusuyla dönen memurlar vardı. Keza görevlilerin tamamı abdestli namazlı ve uzun sakallı kimselerden oluşmuyordu. Dikkat çeken bir diğer husus da yaşlı zatların naip veya mutasarrıf olarak şehre atanmasıydı. Osmanlının son dönemlerinde Sinop'ta görülen idari teşkilatın birçok alanda dökülen yapısı çöküşün ipuçlarını da gözler önüne seriyor. Kuşkusuz bunlar farklı düzeylerde olsa da şu veya bu şekilde başka şehirlerde de görülebilir. Ancak Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk dönemlerinde kaleme alınan Tepeyran'ın eserlerindeki üslubun seküler niteliği ve geçmiş döneme ilişkin tepkiselliği dikkatlerden kaçmıyor. Rus konsolosluğunda Tepeyran'ın votka içip genç matmazelle yaklaşması, onun seküler yaşam tarzına olan yatkınlığına işaret ediyor.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Sosyo-kültürel hayat, Dini hayat, Tepeyran.

Socio-Culturally and Religiosity Sinop City in the Late 19th Century

Abstract

In this paper, we will try to reveal the socio-cultural and religious profile of Sinop, a seaside city towards the end of the 19th century, based largely on Tepeyran's Remarks, as well as other historical sources. For discovery the city's historical socio-cultural and religious the structure, Ebu Bekir Tepeyran's (1864-1947) book named Hatıralar (the first edition of Turkey Publishing House, Ist. 1947) is very important Tepeyran's

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, k_abdurrahman@hotmail.com

roads with Sinop crossed in 1885. On this date, thanks to the proposal of Kastamonu Governor Abdurrahman Nurettin Pasha (1836-1912), he was assigned to the position of as a pen officer (kâtiplik) in the Kastamonu governorate. As it is known, in the 19th century, Sinop was a liva (liaison) to the Kastamonu province. Hâzim Bey earns his trust by keeping up with the temps of the hardworking and pious Governor. We learn from the remembrance of Hâzim Tepeyran that at that time Sinop was a city of exile where every class of officers, soldiers and civilians were sent: more than 400 different religions and sects were sentenced to various punishments in the dungeons of the fortress. In addition to these, the bribery of some people and bureaucrats in Sinop are also brought to the agenda during the construction of official buildings. Although the Ottomans consisted of a traditional and religious society, there were officers in Sinop who returned from their lunch breaks in their mouths with drink smells. Likewise, all of the officers were not composed of ablutionary prayers and long bearded men. The structure of the administrative organization in Sinop in the last periods of the Ottoman Empire reveals clues to its collapse. Certainly these can be seen in other cities in one way or another, although at different levels. However, the style of the works of Tepeyran, which was taken in the early periods of the founding of the Republic, does not escape attention with its secular character and its reaction to Ottoman period. In the Russian consulate, Tepeyran's drinking of vodka and his approach to the young mourning point to its predisposition to secular lifestyles.

Keywords: Sinop, Socio-cultural life, Religious life, Tepeyran.

Giriş

Biz bu bildiride diğer tarihsel kaynakların yanında, büyük ölçüde Tepeyran'ın *Hatıraları*'nı esas alarak 19.yüzyılın sonlarına doğru bir sahil şehri olan Sinop'un sosyo-kültürel ve dinî profilini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Sinop, jeo-stratejik konumu sebebiyle Osmanlının Karadeniz'deki en büyük deniz üssü konumuna ulaşmış¹ ve tarih boyunca İstanbul'dan Doğu Karadeniz'e veya Anadolu'dan Kırım'a gidecek tüccarların uğradıkları bir liman ve ticaret merkezi olmuştur.²

Kara ve deniz yollarının ve doğal coğrafik konumunun sağladığı avantajlarla tarihi Sinop, kültür ve insan ilişkileri bakımından orta Karadeniz'de dikkat çekici bir prototiptir. Coğrafik/fiziki konumu ve ekonomik avantajları hiç kuşkusuz etrafındaki şehirlerden daha farklı ve renkli, bir ölçüde kozmopolit bir insan topluluğunu kristalize etmektedir. 24 yaşında iken 1913'ten itibaren Sinop'ta dört buçuk yıl sürgün hayatı yaşayan tanınmış hikâye ve roman yazarı Refik Halit Karay'ın (1888-1965) tespitleri de bu söylediklerimizi teyit etmektedir. Onun gözlemlerine göre Birinci Dünya harbinden önce Sinop, o kadar şen ve şirin bir kasabaydı ki, Boğaziçi'nin –hatta Rumeli kıyısındaki- bir köyünü andırıyor; tabiat güzelliği ile Boğaziçi'ni aratmıyordu. “Üç adet küçük oteli, deniz üstüne meyhaneleri, sokaklarında mandolin sesleri işitilen ve genç kız silüetleri dolaşan Rum mahalleleri ile İç Anadolu'nun değme vilayet merkezinde rastlanması imkânsız” derecede güzel bir kasabaydı.³

Refik Halid'in bu kasabada dikkatini çeken şeylerden biri, epey kalabalık bir Rum azınlığın mevcudiyetidir. Kaldığı pansiyon da yaşlı bir karıkoca Rum'a aittir. Onun açısından Rum

¹ Selim Özcan, “Tanzimat Döneminde Sinop'un Sosyal Ekonomik Durumu”, *Ondokuz Mayıs Ün. Sos. Bil. Enst. Doktora Tezi*, Samsun 2007, s.1

² Agt, s.2

³ Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İnkılâp Yay, İst. 2009, s. 44.

kızlarının çalıştığı sahil gazinoları hiç de fena değildir.⁴ Buna ilâveten inziva, sükûn, âb ve hava, hepsi burada mevcuttu. Üç ay geçmemişti ki Refik Halid'in öksürükleri kesilmiş, sızıları dinmiş, yanakları renklenmiş, iştahı yerine gelmiş, dağ tepelerinde güçlü ve kuvvetli bir şekilde dolaşım avlanıyor, sakın çınar altı kahvelerinde mesut bir şekilde nargilesini hüpürdetiyordu.⁵ Sinop'un İstanbul'dan ve diğer şehirlerden kendine özgü farklılığı, Refik Halid'i oldukça hayrete düşürmüş ve abartılı bir ifadeyle; "Bu memleketin kadını, kısırağı, taşı tuğlası, sözü, sazı bir başka nevi acayip şey. ... Etrafıma bakıyorum da İstanbul'a pek yakın addedilen bir mevkide olduğuma katiyen inanamıyorum" demekten kendini alamamıştır.⁶

Burada geç dönem Sinop'a dair yararlandığımız kaynaklardan Ebu Bekir Hâzım Tepeyran'ın (1864-1947) biyografisine ve o dönemlerde Sinop'un ünlü yöneticisi Abdurrahman Nurettin Paşa'nın (1836-1912) karakterine kısaca göz atmak da faydalı olacaktır.

Sinop şehrinin tarihsel olarak sosyo-kültürel ve dinî yapısının ortaya çıkarılmasında Tepeyran'ın *Hatıralar*'ı (ilk baskısı Türkiye Yayınevi, İst. 1947) oldukça önemlidir.⁷ Niğdeli köklü bir bürokrat ve ilmiye sınıfına mensup bir aileden gelen Tepeyran, Rüştîye eğitimi tamamlar tamamlamaz, Osmanlı devletinin muhtelif vilayetlerinde önce kâtiplik daha sonra da valilik görevlerine atanmıştır.

Kızdan torunu Oktay Akbal'ın *Sunuş* yazısındaki cümleleriyle, Niğde'de başlayıp Hicaz, Bağdat, Beyrut, Manastır, Sivas, Ankara, Bursa, İstanbul vb. Osmanlı illerinde valilik, nazırlık, milletvekilliği ile geçen yarım yüzyıl. Abdülhamit, Reşad, Vahdettin'in saltanat yılları, İstiklal Savaşımızın Anadolu'su, ardından Cumhuriyet'in kuruluşu...⁸ Onun Sinop'la yolları 1885 yılında kesişir; zira bu tarihte Kastamonu Valisi Abdurrahman Nurettin Paşa'nın teklifi üzerine Kastamonu Mektubi Kalemî mümeyyizliğine tayin olunmuştur. Bilindiği üzere 19.yy'da Sinop, Kastamonu vilayetine bağlı bir livadır.

Hâzım Bey çalışkan ve dindar valinin temposuna ayak uydurarak onun güvenini kazanır. Kastamonu'da kaldığı altı yıl içinde Paşa'ya mühürdarlık, mektupçu kalemî mümeyyizliği, vilayet gazetesi yazarlığı, idadi mektebinde mecelle ve mülkiye kanunları hocalığı görevlerinde bulunur. Paşa'nın görevinin başka vilayetlere nakline bağlı olarak o da birlikte intikal eder ve çalışmalarını birlikte sürdürürler.⁹

Kastamonu valisi Abdurrahman Paşa, meşhur Germiyanogulları'ndan Vezir Hacı Ali Paşa'nın oğludur. Bugün Sinop'ta "Abdurrahman Paşa" adı taşıyan bir köy (Erfelek) ve merkezde bir lise bulunuşundan 1882-1891 yılları arasında Kastamonu'da valilik yapan Abdurrahman Paşa'nın da Sinop için önemli bir sima olduğu anlaşılıyor.

⁴ Refik Halid Karay, *Memleket Yazıları -5-, Pek İyi hatırlarım*, İnkılâp Yay, İst. 2014, s.25; Elif Davun, "Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Din Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme" (YLT), *Uludağ Ün. Sos. Bil. Enst.*, 2018, s.27-9.

⁵ Refik Halid Karay, *Ay Peşinde*, İnkılâp Yay, İst. 2009, s.139.

⁶ Sinop'un coğrafi şartları inek, öküz ve buzağı gibi hayvanları bile etkilemiş, fiziki görünüm itibarıyla onları köpekle keçi arasında tayin edilemeyen sanki farklı bir mahlûka dönüştürmüştür. "Kayadan kayaya sıçrayan, iki ayağının üzerine kalkarak daldan dala uzanan" bu hayvanlar şayet böyle devam ederse yüz yıl sonra belki de damlarda serçe avlarken görülecektir. Bkz, Karay, *Memleket Yazıları -5-,* s.545-48.

⁷ Ebu Bekir Hâzım Tepeyran, *Hatıralar*, Haz. Faruk İlkan, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yay, İst. 1994/1998.

⁸ Age, s.V.

⁹ Abdülkadir Hayber, *Ebu Bekir Hâzım Tepeyran*, Kültür ve Turizm Bak. Yay, Ank. 1988.

Tepeyran'ın tasvirine göre 1885 senesinde tahminen 45-46 yaşlarında bulunan Paşa, gürbüz vücutlu, siyah kaşlarıyla kirpiklerine rağmen saç, sakal, bıyığı tamamen ağarmış; pembe yanakları, etrafına kar yağmış kış elmasına dönen yüzü vakur bir güzelliğe bürünmüştü. Görenlere mutlaka hürmet hissi veren yüzünün mehabetini, eski Sadrazam unvanı daha da bir artırmaktaydı. Çalıştığı vilayetlerde birçok insan Abdurrahman Paşa'nın namusluluğu kadar azametinden de bahsederek kendisine dua etmekteydi. Paşa saadece uyumak veya abdest almak için harem daire-sine gider, namazı ekseriyetle vilayet dairesindeki mescitte *cemaatle* kıldığı gibi sabah kahvaltısının dışındaki yemekleri de *cemaatle* yerdi. Sofrada en az sekiz on kişi bulunurdu. Vekilharç (daire müdürü), daire imamı ve halayıklarından biriyle evlendirdiği uşağı da sofrada yer alırdı.

Tepeyran, “demir leblebi” bir Vali olarak tanınan Paşa'nın yalnız sofraya cemaatine değil namazların bazılarında da iştirak ediyor, daha önce görev yaptığı Konya'daki namaz borçlarını “bitmez tükenmez tespih namazlarıyla” ödemeye çalışıyordu. Paşa, vazife esnasında bulunması gereken ağırbaşlılığın bir yansıması olarak belirgin bir kibir ve azamete sahipti. Üst düzey vilayet memurlarının makamına siyah setre (ceket) ile girmeleri mecburi gibiydi. Yalnız gündüzleri değil geceleri de ezani saat dörde beşe kadar çalışırdı. Tepeyran, “Büyük devlet adamlarından tanıdıklarım arasında onun kadar bütün fikir ve zamanını vazifesine hasretmiş bir zata rast gelmedim,” diyor.

Başvekâlet gibi en üst düzey bürokratik bir görevden sonra daha düşük bir rütbeyle Kastamonu'ya gönderilen Abdurrahman Paşa'da benzerlerindeki küskünlükten de eser görülmezdi. O, bunu hiç sorun etmeksizin, vilayet binasında, yalnız idari işlerle ilgilenmez, hem kendisinin hem de maiyetinin beynini ve gönlünü geliştirmek için ilmi ve zihinsel faaliyetlerde de bulunurdu. Bu meyanda, haftada iki gece, ders yapar gibi muntazaman Mesnevi okunur ve nispeten işsiz gecelerde ise satranç oynanırdı.

Nakşibendiliğin *Halidi* koluna mensup olan Paşa, çevredeki ilim erbabına gereken değeri veriyor ve onlara liyakatlerine göre mansıplar tevdi ediyordu. Ancak Paşa'nın ilim adamlarına yönelik mütevazılığını Çorum'dan gelen Dağıstanlı Takiyüddin Efendi gibi istismar etmeyenler de yok değildi. Kastamonu'da iken bir âlimin referansı ile Mesnevi derslerine katılan Takiyüddin Efendi pek vakarlı ve sözü düzgün bir hoca kılığındaydı. Beyaz sarığı altında simsiyah sakal, bıyığı, uzun boyu, nüfuzlu bakışları, keskin zekâsı ve geniş malumatıyla Paşa'yı derhal büyülemiştir. Paşa bu zatta ilim ve irfanın fevkinde bir velilik kuvveti bulunduğunu düşünerek nasıl hürmet edeceğini bilemiyordu. Bundan sonra Paşa Mesnevi derslerini yalnız onunla yapmaya başladı. Fakat Dağıstanlı zamanla Paşa'yı rahatsız edecek derecede bir üstat otoritesi tesis etmişti. Bir defasında Paşa'yla birlikte namaz kılariken imamın imametini beğenmemiş ve “ben “düm tekli” namaz kılmam diyerek namazı terk etmişti. Zira ona göre imam sureyi Hüseyini makamında okuyacağım diye ayaklarını oynatıp duruyordu. Onun vilayetten ayrılarak İstanbul'a gitmesiyle Paşa'nın üzerinden büyük bir yük kalktığı için rahat bir nefes almıştı.

Vali Abdurrahman Paşa, bütün vilayet ahalisi üzerinde “velâyet-i âmmе”si (herkesin velisi) sebebiyle din, ırk ve etnik farklarına bakmadan her ailenin, her ferdin velisi, babası gibi hareket ederdi. Bundan dolayı herkes de onu candan severdi. Üst düzey memur atamaları ve teftişleriyle, zaman zaman bizzat ikametleriyle Sinop'ta adından sıkça söz edilen çalışkan, dindar ve dürüst bir bürokrattı. Çevresinde bulunan hemen herkesi de çalıştırmaktan zevk alırdı. Birçok

sosyal ve hayri hizmetlerine ilâveten Paşa, İdadi mektebi ile Frengi ve Guraba hastanesini yaptırmıştı.¹⁰

1.Sosyo-Kültürel ve Dinî Açıdan Sinop Şehri

19. yüzyılın ortalarında idari bakımdan Kastamonu vilayetine bağlı sancak merkezi olan Sinop şehri, çoğunlukla Müslümanların ve daha az nüfuslu Gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı çok kültürlü bir Osmanlı Anadolu şehri görünümündedir. Sinop coğrafi olarak doğal bir limana sahiptir; bu konumu sebebiyle önemli bir ithalat ve ihracat merkezi olmuştur.

Osmanlı toplumunda halk, genel olarak dinî özelliklerine göre tabi tutulmuş ve çoğunlukla birbirlerinden ayrı mekânlarda iskân edilmişlerdir. Özcan'ın Sinop Temettu defterlerinden çıkardığı sonuçlara göre, 18. Yüzyılın ilk yarısında Sinop'ta 18'i Müslüman, 7'si gayrimüslim ve 2'si karma (Balatlar ve Kefevi) olmak üzere toplam 27 mahalle bulunuyordu. Müslüman mahallelerinden bazıları diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, bir cami ve mescidin adını taşımaktaydı. Mesela Camii Kebir Mahallesi, Sinop'un merkezi mahallesi idi. Rumların oturduğu bazı mahallelerde kilise adıyla anılmaktaydı. Dolayısıyla her Müslüman Mahallesi aynı zamanda bir cami cemaati ve her Hıristiyan Mahallesi de bir kilise cemaati olarak düşünülmektedir. Belgelerde Müslüman mahallelerinde yaşayanlar çoğu defa “*Müslüman ahali*” veya “*ahali-i İslam*” tabirleriyle zikredilirken, Rumlar “*reyay-ı Rumiyan*” veya “*Rum ahali*” olarak isimlendirilmekteydi.¹¹

Söz konusu defterlere göre Tanzimat döneminde ise Sinop merkezinde 14'ü Müslümanlara ve 6'sı gayrimüslimlere ait olmak üzere 20 mahalle vardı. Bunların dışında bir de “mahalle-i Ermeniyan” olarak geçen bir de Ermeni mahallesi vardı. Şehirde öteden beri Müslüman mahalleler surlar içinde, gayrimüslim mahalleler ise surlar dışında yapılmış olmakla birlikte Tanzimat dönemine gelindiğinde Müslümanlar da surlar dışında ikamet etmeye başladığı görülür. Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi burada da gayrimüslim nüfusun Müslümanlara göre daha fazla artış eğiliminde olduğu gözlenmiştir.¹² Bunun temel nedenleri arasında gayrimüslimlerin azınlık psikolojisi içinde çoğalma arzuları ve sağlık kurallarına uymada daha titizlik göstermeleri gibi faktörler zikredilebilir.¹³

¹⁰ Abdurrahman Paşa zaman zaman diğer din mensuplarının ileri gelenleriyle de görüşmeler yapıyordu. Aşağıda anlatacağımız olay, onun bu türden görüşmelerde farklı din mensuplarına karşı nasıl bir üstünlük duygusu taşıdığını göstermektedir. Paşa, Ebu Bekir Hâzım ile satranç oynarken İnebolu dağındaki Rum manastırının yaşlı papazının ziyaret talebini kabul eder. İçeri giren kesiş yalnız bir selamla yetinmeyerek Paşa'nın elini sıkmak için ilerler. Fakat Paşa ona sol elini uzatır. Kısa boylu kesiş gülümseyerek düzgün bir Türkçe ile “Paşa” der, “Sağ el sapasağlam dururken sol el verilmez... Ötekini veriniz. Neden sakınıyorsunuz? Yüreğim de elim gibi temizdir. Galiba kıyafetim hoşunuza gitmedi. İnsanları yalnız kılıkla tanımak isteyenler aldanmaktan kurtulamaz. Sizi ziyarete gelen kıyafetim değil, bizzat benim.” Paşa, “sol elimi dalgınlıkla uzattım”, diyerek bu defa sağ elini uzatır. Paşa orman ve bağ manzarası içinde konumlanan Manastır'daki kesişe bir Cuma günü iade-i ziyarette bulunur.

¹¹ Selim Özcan, agt, s.34-5.

¹² Özcan, agt, s.36-55.

¹³ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876),-Sosyo-Ekonomik Yapı Gelenek ve Görenekler*, Sentez Yay, Bursa, 2013, s. 120-125.

Sinop'un 14 Müslüman mahallesinde hane reislerinin mesleklerine göre yapılan tasnifte, *din ve eğitim* alanında hizmet veren 25 görevli görülmektedir. Bunlardan 11 kişi, hemen her mahallede bulunan imam unvanı taşımaktadır.¹⁴

6 mahallede yaşayan gayrimüslim hane reislerinin mesleki dağılımına bakıldığında, onların ziraatla hiç iştigal etmediği, en yoğun olarak çalıştıkları meslek grubunun zenaat ve ticaret olduğu; Müslümanlar arasında bulunmayan bir faaliyet alanı olarak 3 kişinin *meyhanecilik* yaptığı; 9 kişinin *papaz* olarak hizmet verdiği görülür.¹⁵

Müslüman din görevlilerinin ve eğitimcilerinin toplumsal düzenin, huzur ve güvenin sağlanmasında ve kimi sapkın olayların engellenmesinde belirgin katkısının olduğu aşîkârdır. Toplumda dinî ve örfî emirlere uymayanlar; genel ahlâka ve geleneksel değerlere saygı göstermeyenler; eliyle, diliyle mahalle halkını rahatsız edenler zina edenler, çoğunlukla bir din görevlisinin önderliğinde yönlendirilen mahalle halkının tepkisiyle karşılaşılıyorlardı. İstenmeyen olaylar karşısında gerek Müslümanlar, gerekse gayrimüslimler topluca mahkemeye dilekçe vererek huzuru ve asayîşi bozan kişilerin mahallelerinden ihraç edilerek başka bir mahalleye nakledilmesini istiyorlardı. Mahkeme de genellikle bu tür talepleri olumlu karşılayarak huzuru bozan kişilerin mahalleden nakledilmesi yönünde karar veriyorlardı.¹⁶

2.Yaşlı Bürokratlar ve Yolsuzluklar: Rüşvet, Alkol

Her toplumda olduğu gibi Sinop'ta da istenmedik sosyal olaylarla karşılaşılıyordu. Osmanlının son dönemlerinde bürokraside ortaya çıkan zafiyet, çöküşün ipuçlarını da gözler önüne seriyor. Tepeyran, resmi binaların inşası sırasında Sinop'taki bazı kişi ve bürokratların nasıl yozlaşıp rüşvete bulaştıklarını gündeme getirmektedir. Bunlardan biri de elindeki 99'luk tespihi ve dervişlik tavırlarıyla Vali Abdurrahman Paşa'nın güvenini kazanan 70-75 yaşlarındaki Sinop mutasarrıfıdır. Bu zat organize yolsuzlukta mahir olduğu halde Sinop halkından üçer kuruş toplatarak Kasabadaki Seyid Bilal Türbesi'ne bir şose de yaptırmıştı.¹⁷

Dikkat çeken bir diğer husus da yaşlı zatların naip veya mutasarrıf olarak şehre atanmasıydı. Tepeyran'ın bildirdiğine göre, Sinop'a gönderilen üst düzey görevliler sanki yaş fazlalığıyla tayin olunuyorlar gibiydi.¹⁸ Nitekim aynı müftü, bir tarihte Evkaf Nezareti'ndeki bir işi için Kastamonu'dan İstanbul'a giderek Nezaretin üst düzey bürokratlarından birine işinin çabuk görülmesi için kendisine yardımcı olunmasını rica eder. Bürokratin bunun karşılığındaki talebi maddi

¹⁴ İmam olmayan üç mahallede aynı görevi yapabilecek müezzin veya derviş zümresinden bir görevli bulunmaktadır. 1 mektep hocası ve 1 müftü/müderri olmak üzere iki kişi eğitim alanında hizmet vermektedir. Diğer görevliler arasında 1 taleb-i umuma hatip, 4 derviş, 2 müezzin, 1 imam-hatip, 2 mütevellî ve 1 hutbeci bulunmaktadır. Bkz, Özcan, agt, 69.

¹⁵ Özcan, agt, 78.

¹⁶ Özcan, agt, 58.

¹⁷ 1889 yılında Sinop mutasarrıflığına tayin edilen bâlâ rütbeli olan bu zat, vali Abdurrahman Paşa'nın yanında iki üç gün içinde dervişlik tavırlarıyla valinin güvenini kazanır. Fakat birkaç ay sonra hırsızlığa vesile bulmada pek usta olduğu ve yalan konuştuğu anlaşılarak, Vali Paşa'nın kızgınlığını üstüne çeker. Sinop'ta imzalı imzasız gönderilen ihbar mektupları birbirini kovalamaya başlamıştı. Çok geçmeden foyasının bütününü meydana çıkararak yakayı ele vereceğini ve valinin rüşvet alanlar hakkındaki nefes aldırmanın takiplerinden kurtulmanın mümkün olmayacağını anlayarak Sinop'tan savuşmuştu. Bkz, Tepeyran, age, 91-100.

¹⁸ Bunlardan biri de kendisinin 108 yaşında ve Nuh Nebi'den kalma olduğunu söyleyen bir naipti. Söz konusu naip, bazen düzgün konuşmasına rağmen yaşı gereği küçük yaştaki bir çocuk halinde görüldüğü zamanlar da oluyordu.

değil sırf manevidir: “Eğer Kastamonu’ya dönüşünde Şaban Veli’nin türbesinde benim için bir ‘Yâsin’ okuyacağını vaat edersen işini derhal yaparım.” Hâlbuki müftü Kastamonu’da doğmuş büyümüş biri olduğu halde İstanbul’a giderken bile Şaban Veli’nin ruhuna bir Fatiha okumak hatırına gelmemişti.

Yapmış olduğu yolsuzlukları sebebiyle Sinop’tan kaçan mutasarrıfın yerine tayin olunan Gürcü Yahya Dede Paşa bir “pîr-i fânî” idi. Yeni mutasarrıf, Ebu Bekir Hâzîm de mahiyetinde olduğu halde ilk Cuma namazını Seyid Bilal Türbesindeki camide kılmıştı. Mutasarrıfın Cumayı kılacağı camiye öğrenen Sinop’un Kastamonulu Müftüsü de namaza iştirak eder. Namaz sonrası türbenin misafir odasında kahve, şerbet içerken Müftü, Paşa’ya hitaben, “Çırah dibine karanlıktır”^{*} derler diyerek sohbete katılır ve iki seneden beri Türbedeki camide ilk defa namaz kıldığını hayıflanarak belirtir.

Gerçekte kitabi dinin temsilcileri olan ulemanın, türbelere yönelik öteden beri mesafeli bir duruşunun olduğu bilinen bir husustur. Ümera takımının ise popüler dindarlığın uğrak yerlerinden biri olan türbelerle ünsiyeti daha belirgindir. Nitekim aynı müftü, bir tarihte Evkaf Nezaretî’ndeki bir işi için Kastamonu’dan İstanbul’a giderek Nezaretin üst düzey bürokratlarından birine işinin çabuk görülmesi için kendisine yardımcı olunmasını rica eder. Bürokratın bunun karşılığındaki talebi maddi değil sırf manevidir: “Eğer Kastamonu’ya dönüşünde Şaban Veli’nin türbesinde benim için bir ‘Yâsin’ okuyacağını vaat edersen işini derhal yaparım.” Hâlbuki müftü Kastamonu’da doğmuş büyümüş biri olduğu halde İstanbul’a giderken bile Şaban Veli’nin ruhuna bir Fatiha okumak hatırına gelmemişti.

Yaşlı mutasarrıf Gürcü Yahya Dede Paşa Cuma namazı için Türbedeki camiye geldiği ve eskisinden daha genç olduğu halde “içkiye düşkünlüğünden dolayı vücudu, ölmeden önce çürümeye başlamıştı.” Tepeyran’ın hatıratından öğreniyoruz ki, sadece mutasarrıf değil vilayette görevli bazı memurlar da içki kullanıyor ve hatta öğle yemeğinden sonra mesaiye bile ağızlarındaki içki kokusuyla gelenler olabiliyordu. Bürokrasiyi teftiş temek üzere Kastamonu’dan Sinop’a gelen Tepeyran, Kastamonu vilayetinde içkinin en çok insan zehirlediği yerin Sinop olduğunu belirttikten sonra şunu da ekler:

Memurlarımızdan, kâtiplerimizden ve iş sahiplerinden öğle yemeğinden sonra rakı, şarap kokmaksızın yanıma gelen kimseler pek azdı. Şu tehlikeli düşkünlükten Bab-ı Âli’nin haberi olsa, içkinin insanı ne hale getirdiğini Sinop ahalisine ve memurlarına göstererek kendilerini uyandırmak için bu alkolik mutasarrıfı kasten gönderdiği sanılacaktı.¹⁹

İşin ilginç yanı Ebu Bekir Hâzîm’in biyografisine göz atıldığında, ilk gençlik yıllarından itibaren onun da seküler eğilimlere sahip olduğu kolaylıkla fark edilir. Antalya’da daha rüştiye yıllarında iken “kızlar ağası gibi kız çocuklarla düşük kalkması” nedeniyle öğrenimine ara vermişti.²⁰ Sinop’ta görevli olduğu yıllarda da şehrin tek konsolosu olan Rus konsolosluğunda Konsolos’un kızı genç matmazelle votka içecek ve dansa davet edilecek kadar yakınlaşması, onun seküler yaşam tarzına olan yatkınlığına işaret ediyor.²¹

* Mum dibine ışık vermez.

¹⁹ Tepeyran, age, s.100-103.

²⁰ Abdülkadir Hayber, *Ebubekir Hâzîm Tepeyran*, s. 3.

²¹ Rus konsolosu ilk görüşmelerinden birinde: “Ben size çok yakınım; anam Türk ve Müslümandır” demişti. Konsolos, annesinden çok etkilenmiş olmalı ki, konsolosluk salonlarını resim ve tablolarla ziyade “Ve ma tevfiği illa billah” ve “Avnullahi aleyk” gibi yazılı levhalarla tezyin etmişti. Çok geçmeden genç Ebu Hâzîm konsolosun çekirdek ailesiyle de tanışır ve bir Fransızca tercüman aracılığıyla iletişim

İşte o tarihlerde Sinop halkı, hem yolsuzluk yapan, hem de alkole düşkün idarecilerle de karşılaşmıştı. Bu türden idareciler sadece Sinop’a özgü olmayıp başka şehirler de görülebilmekteydi. Bu, uzun süredir böylesine memurlar tarafından yönetilmek musibetine mahkûm olan Osmanlı yönetiminin neden feci bir sonla karşılaştığı sorusunun da kısmen cevabı olacaktır.

O tarihlerde Sinop’un içkili mekânlarıyla ilgili tasvirler Refik Halid Karay’ın hatıralarında da görülür. Karay gündüz avlanırken akşamları kıyıdaki “*Selatin meyhanelere*” gittiğini, yazın denize girdiğini söylüyor.²² Buradaki Selatin, sultanla doğrudan bir bağlantıya işaret etmektedir; 1876’dan sonra üst düzey bürokratların, ticaret sınıfının ve zarif kimselerin gittiği düzeyli ve ruhsatlı meyhanelere Selatin denilmeye başlanmıştır.

Yukarıdaki bahsedildiği üzere, Sinop özellikle İstanbul’dan gönderilmek istenen –her sınıftan memur, asker ve sivil- sakıncalı kimseler için bir sürgün şehriydi: Muhtelif cezalara mahkûm edilen 400’den fazla farklı din ve mezheplere mensup insan, kale zindanlarında mahpuslu. Bunlar arasında marangoz ve kalpazanlık suçlusu kuyumcu gibi birçok sanatkâr da bulunuyordu. Sürgün paşalar ve üst sınıf bürokratlar müstesna bu mahkûmlar topuklarındaki demir halkalarla birlikte serbestçe yaşarlar, sanatlarını icra ederlerdi.²³ II. Abdülhamit tarafından 1913’de Sinop’a sürgüne gönderilen üst sınıf bürokratlarından biri de ünlü roman ve hikâye yazarı Refik Halid’dir.²⁴ Diğer muhaliflerle birlikte Sinop’a gelen Refik Halid, Birinci Dünya savaşı kadar bu şehirde zorunlu ikamete tabi tutulmuştu. Yazılarında Sinop’un yaşlı yöneticisine Tepeyran gibi, o da dikkat çeker ama daha hürmetkâr bir üslup içinde; “Sinop’ta ilk önce yaşlı başlı, pek mütevazı, eski terbiye ile efendi yetişmiş bir zat karşımıza çıktı; gurbetzedelere akran ve emsal muamelesi gösterdi”, der.

Onun anlattıklarından “Dört yüzü aşkın bir politikacı kalabalığının yığıldığı” bir yer olan Sinop’ta bugünkü denetimli serbestliğe benzer bir hükümlülüğün yaşadığı anlaşılıyor. Her şeye rağmen burası “öyle yumuşak elli, çelebi ruhlu, ununu elemiş, eleğini duvara asmaya hazır hale gelmiş bir idare amirine” bırakılmamalıydı. Bu nedenle söz konusu mutasarrıf bir hafta sonra

---

kurduğu on sekiz yirmi yaşlarındaki genç matmazelden çok etkilenir. Kızın “düzgün vücudu, beyaz rengi, altın gibi sarı saçları, masum bakışlı yeşil-mavi gözleri” onu neredeyse büyülemişti. Davet edildiği bir akşam yemeğinde, konsolosluğun dekoltesi genç kadınları arasında ilk defa votka da içmişti. Dans etmesini bilmediği halde kendisine tutkulu hisler besleyen matmazelden dans daveti de almıştı. Oysa matmazel âşık olduğu adamın iki çocuklu evli olduğunu bilmiyordu. Sinop’taki görevi tamamlanıp Kastamonu’ya dönmeden veda için konsolosluğa gittiğinde gerçeği öğrenmiş olan matmazel onunla görüşmeye gelmemişti. Bkz, Tepeyran, s.112-115.

²² Karay, *Memleket Yazıları -5-*, s.540.

²³ Age, 92.

²⁴ Yazar Sinop sahilinde kendilerini karşılayan bir hamalın olmamasından şikâyet eder. Belli ki bir İstanbul beyefendisi –o zaman ki unvanı Beyoğlu Belediyesi Başkâtibi ve Muharrir- kendi eşyasını bile taşımaktan ar ediyordu. Bereket vapurda sürgüne gönderilen bir külhanbeyi ona hamallık yapmayı teklif eder. O bu durum karşısındaki sevincini; “Sürgünümde önde, sırtında yatak dengiyle –kendisinin yatağı değil başında fesinin püskülü bile yoktu- ben arkasında elimi kolumu sallayarak bir müfettiş edasıyla merdiveni indik”, cümleleriyle tebarüz ettirir. (Bkz, Refik Halid Karay, *Memleket Yazıları -14-, Cihangir Dalkavuşu Tarih*, İnkılâp Yay, İst. 2016, s.483.)

Sürgünler (Hükümetin tabiriyle *mütebaidîn*) Kordon altındaki Tersane Meydanı’nda toplanırlardı. O sırada Refik Halid “süslü giyinmiş, elinde altın saplı bastonu, kravatında ince iğnesi, sevimli ve neşeli yüzüyle otuz beşlik bir zatla” karşılaşır. Bu şahıs İstanbul’dan yakinen tanıdığı biridir ve Sinop’ta muhasebecilik yapmaktadır. Onun tavassutuyla Sinop hayatı dört buçuk yıl süren bir mektep tatili, uzun bir “week-end” gibi geçer. Bkz, Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s.24-28.

tekaütlük emrini alır ama sürgündeki politikacıların arasına karışarak çok beğendiği Sinop'ta kalır. İyi bir avcı olduğu için de yaşlılığına rağmen hâlâ avlanıyor, dere tepe yarımadayı dönüp dolaşmakta devam ediyordu.

Ancak yaşlı mutasarrıfın yerine kim atanacaktı? Refik Halid 'gelenin gideni aratacağı' endişesiyle bu konuda oldukça karamsardır. Acaba onun "Yerine hangi azılı ittihatçıyı yollayacaklardı. Yeni mutasarrıf sürgündeki muhalifleri acımasızca ezecek miydi? Muhalif yazar, sürgünde bile olsa, Boğaziçi'ni andıran bir kasabada yaşamaktan oldukça memnundur. Fakat yeni mutasarrıf birtakım tehditler ve tedbirlerle bu pişmiş aşı soğuk su katabilir, hükümete yaranmak gayretiyle hayatı kendilerine zehir edebilirdi. Denize girerek, meyhanede ya da saz âlemleriyle evde demlenerek geçirdikleri güzel yaz mevsimi uçup gidebilir ve hatta İdadi Mektebindeki hapis hayatı tekrar başlayabilirdi. Çok geçmeden yeni mutasarrıf gelir ama sürgünlerin korktuğu başlarına gelmez; mutasarrıf ile aralarında güzel bir diyalog oluşur. Ancak çok geçmeden Birinci Cihan harbi patlar ve her şey pahallanır. Savaş esnasında, Sinop limanına giren Rus torpidoları tüm deniz vasıtalarını batırır.²⁵

Sonuç Yerine

19. yüzyılın sonlarına doğru Sinop, birçok bakımdan geleneksel ve dinî ağırlıklı bir Osmanlı şehri niteliği sergilemesine rağmen Boğaziçi ve Rumeli kıyılarını aratmayan tabii güzelliği, jeo-stratejik konumu ve sosyo-ekonomik yapısı itibariyle farklı bir prototip görünümündedir.

Sokaklarında mandolin sesleri işitilen Rum mahalleleri ve sahilde Rum kızlarının çalıştığı selatin meyhaneler bu şehri farklı bir karaktere büründürmektedir. Buna doğal Sinop limanının sağladığı deniz ticaretini ve İstanbul'dan gelen elit sürgünleri ilâve ettiğimizde, şehrin neden farklı bir görünüme sahip olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Ağızlarındaki içki kokusuyla öğle yemeğinden dönen bazı valilik memurları, hatta yaşlı başlı bir mutasarrıfın alkolik olması, şehrin kozmopolit karakterinin bir yansımasıdır. Öyle anlaşıyor ki, Sinop bölgenin en çok alkol tüketilen şehriydi. O dönemde Sinop'un tek konsoloslugu olan Rus konsoloslugundaki dekolte genç kadınlarla, sazlı-sözlü ve içkili âlemlere iştirak eden üst düzey memurlar olabiliyordu. Keza vilayet görevlilerinin tamamı abdestli namazlı ve uzun sakallı kimselerden müteşekkil değildi. 19.yüzyılın sonlarında merkezi hükümetin Sinop'ta yaşlı mutasarrıfları görevlendirmesi bir başka dikkat çekici durumdur.

Her şeye karşın Sinop, denize nazır konumu itibariyle Boğaziçi'ni aratmayacak derecede güzel bir yerleşim birimiydi. Yaşlı bir mutasarrıf emekliye ayrıldığı halde orada ikamet etmeye ve dağlarda avcılık yapmaya devam etmişti. Bu örneği, orada beş yıl süreyle sürgün hayatı yaşayan Karay'ın yazdıklarıyla birlikte düşündüğümüzde Sinop'un ne kadar değerli bir şehir olduğu ortaya çıkar.

Kaynakça

- Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, -Sosyo-Ekonomik Yapı Gelenek ve Görenekler, Sentez Yay, Bursa, 2013.
- Abdülkadir Hayber, *Ebubekir Hâzım Tepeyran*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ank. 1988.
- Ebu Bekir Hâzım Tepeyran, *Hatıralar*, Haz. Faruk Ilıkan, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yay, İst. 1994/1998.
- Refik Halid Karay, *Ay Peşinde*, İnkılâp Yay, İst. 2009.

²⁵ Karay, age, s.44-45.

- Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İnkılâp Yay, İst. 2009.
- Refik Halid Karay, *Memleket Yazıları -14-, Cihangir Dalkavuşu Tarih*, İnkılâp Yay, İst. 2016.
- Refik Halid Karay, *Memleket Yazıları -5-, Pek İyi hatırlarım*, İnkılâp Yay, İst. 2014.
- Elif Davun, “Refik Halid Karay’ın Eserlerinde Din Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme” (YLT), *Uludağ Ün. Sos. Bil Enst.*, 2018.
- Selim Özcan, “Tanzimat Döneminde Sinop’un Sosyal Ekonomik Durumu”, *Ondokuz Mayıs Ün. Sos. Bil. Enst. Doktora Tezi*, Samsun 2007.

İBN-İ BATTUTA'YA GÖRE 14. YÜZYIL SİNOP'UNDA SİYASİ VE DİNİ HAYAT

Selim ÖZARSLAN *

Öz

Anadolu'nun en kuzeyindeki kıyı şehri olan Sinop, uzun tarihi geçmişiyle birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış şirin bir ilimizdir. Biz bu tebliğimizde 14. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış ünlü seyyah bugünkü tabirle araştırmacı gazeteci İbn-i Battuta'nın (1304-1369) Sinop'un tarihi, kültürel ve dini hayatıyla ilgili verdiği bilgileri değerlendirmeye çalışarak, o günkü Sinop'un sosyo-kültürel ve dini hayatına ışık tutmuş olacağız. İbn-i Battuta'nın gözlemlerine göre o günkü Sinop, kalabalık bir nüfusu barındıran güzel bir şehir olup, savunma bakımından son derece elverişli imkânlarla sahiptir. Doğu tarafı dışında diğer bütün yönlerden denizle çevrilmiş olan Sinop'un doğu tarafından olmak üzere tek bir giriş kapısı bulunduğu belde Hâkiminin izni olmadan hiçbir kimse şehre giremez. Anadolu'nun bütün şehir, kasaba ve köylerinde İslam inançlarına bağlı olarak kurulan yardımlaşma ve dayanışma birliği olan Ahilik cemiyeti burada da teşkilatlanmıştır ve zaviyeleri mevcuttur. Denize doğru uzanan büyük bir dağın üzerinde on bir tane köy bulunmakta, bu köylerde Müslümanların yönetiminde idare edilen kâfir olarak adlandırdığı Rum nüfus yaşamaktadır. Dağın zirvesinde inşa edilen zaviye ise Hızır ve İlyas (a.s)'a nispet edildiğinden ibadet eden ziyaretçilerle dolup taşmaktadır. Dağın eteğinde ashâbı kiramdan Bilal-i Habeşi'nin kabri bulunur. Yanındaki tekkede oradan gelip geçen yolculara yemek ikram edilir. Ortasında bir su havuzu bulunan Sinop Camisi için İbn-i Battuta, gördüğüm en güzel camilerden birisidir demiştir. Yöre halkının önemli bir bölümünün haşhaş kullandığını belirten seyyahımız, Sinop halkının Hanefî mezhebine bağlı olarak ibadet ettiklerinden farklı mezheplere göre namaz kılan insanlara şüpheyle yaklaştıklarını, hatta onları Şii Rafizi olarak değerlendirdiklerini bizlere aktararak oradaki dini yaşam hakkında bizlere veriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn-i Battuta, Ahilik, Hanefî mezhebi, Sinop Camisi.

Political and Religious Life in the 14th Century Sinop by ibn-i Battuta

Abstract

Sinop, the northernmost coastal city of Anatolia, is a charming province that has been home to many cultures and civilizations with its long history. In this paper, the famous traveler who lived in the first half of the 14th century tried to evaluate the information given by the investigative journalist İbn Battuta (1304-1369) about the history, cultural and religious life of Sinop and the socio- we will have shed light on the religious life. According to observations of Ibn al-Battuta, that day's Sinop is a beautiful city with a crowded population and has very convenient facilities for defense. When there is only one entrance gate to the east of Sinop, surrounded by sea from all directions except the east side, no one can enter the city without the permission of the local judge. In all cities, towns and villages of Anatolia, the Akhism community, which is a coalition of solidarity and solidarity founded on Islamic beliefs, is organized here and there are zawi-yahs. There is eleven villages on a large mountain stretching to the sea, where the Greek Cypriot population, which they call the unbelievers ruled by the Muslims, lives. The zawi-yah that was built at the peak of the

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ABD. Öğretim Üyesi, e- mail: sozarслан1@fi-rat.edu.tr

mountain is filled with a worshipping prayer because it is relative to Khidr and Elijah (a.s). There is a tomb of Bilal-i Habeshi in the flat on the mountain. A small İslamic monastery in the next meal is served to the passengers come there. For Sinop Mosque with a water pool in the middle, Ibn-i Battuta is one of the most beautiful mosques I see. Having stated that a significant portion of the people of the region use poppy, our traveler presents to us about the religious life there by conveying to them that they are approaching suspicion to the people who pray according to the different sects of the Sinop people and they regarded them as Shia Rafizi.

Keywords: Ibn-i Battuta, Akhism, Hanafi sect, Sinop Mosque.

Giriş

Anadolu'nun en kuzeyindeki kıyı şehri olan Sinop, uzun tarihi geçmişiyle birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış şirin bir ilimizdir. Biz bu tebliğimizde 14. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış ünlü seyyah bugünkü tabirle araştırmacı gazeteci İbn-i Battuta'nın (1304-1369) Sinop'un tarihi, kültürel ve dini hayatıyla ilgili verdiği bilgileri değerlendirmeye çalışarak, o günkü Sinop'un sosyo-kültürel ve dini hayatına ışık tutmuş olacağız.

Ortaçağın en büyük seyyahlarından İbn-i Battuta'nın gözlemlerine göre o günkü Sinop, kalabalık bir nüfusu barındıran güzel bir şehir olup, savunma bakımından son derece elverişli imkânlarla sahiptir. Doğu tarafı dışında diğer bütün yönlerden denizle çevrilmiş olan Sinop'un doğu tarafından olmak üzere tek bir giriş kapısı bulunduğundan belde Hâkiminin izni olmadan hiçbir kimse şehre giremez. Sinop bağları, bahçeleri, tarlaları ve akarsularıyla güzel bir yerleşim mekânıdır. Bu bağ ve bahçelerde en çok üzüm ve incir üretimi yapılmaktadır.¹ Anadolu'nun bütün şehir, kasaba ve köylerinde İslam inançları ve Türk örf ve adetlerine bağlı olarak kurulan yardımlaşma ve dayanışma birliği olan Ahilik cemiyeti² burada da teşkilatlanmıştır ve tekke ve zaviyeleri mevcuttur. Ahiliğin fütüvvet teşkilatının Anadolu'da kurumlaşan değişik bir şekli mi yoksa bütünüyle Türk örf ve adetlerinden doğan bir düşünce biçimi mi olduğu konusunda farklı görüşler bulunsun da bize göre ahiliğin ortaya çıkmasında her iki unsurda etkilidir. Ahiliğin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli bir görev üstlendiğini belirten Fuat Köprülü, Ahileri "Anadolu'da Ahilik adı altında çok önemli ve çok yaygın bir meslekî-tasavvufî teşkilat (veya bekârlar zümresi)" biçiminde tanımlamaktadır.³ İbn-i Battuta, Sinop'ta Ahî İzzeddin Çelebi'nin deniz kapısı karşısında inşa ettirdiği zaviyesinde konuk olmuştur. O bu zaviyelerde yaşayan ahilerin tasavvufî bir yaşayış içerisinde olduğunu sıklıkla vurgular.⁴ 14. yüzyılda bütün Anadolu'da olduğu gibi Sinop'ta da Ahiler, birey ve bireyin içinde yaşadığı toplum üzerinde dini, tasavvufî ve kültürel açıdan pek önemli entelektüel tesirde bulunmuştur. İnsana ve topluma karşı iyi iş yapmayı, en yüce ve en yüksek insanî düzeye çıkaran bir değer olarak gören Ahiler, bu fütüvvet anlayışlarını,⁵ Kur'an'ın "Kim Rabbiyle buluşmayı arzu ederse iyi iş yapsın...."⁶ ilkesine dayandırmışlardır. Aradan 600 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen ahiliğin izlerinin azda olsa esnaf ve toplum katmanları üzerinde görülmesi, onun ne kadar ince bir ruh anlayışı kazandırdığının bir göstergesi

¹ İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi/ Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve'l-Acâibi'l-Esfâr*, İstanbul, Yeni Şafak Kültür Armağanı, trs. 235.

² Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", *DİA*, İstanbul, 1996, 262.

³ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1991, 211-212.

⁴ İbn-i Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, Beyrut, 1977, 188-189.

⁵ Ebu Abdurrahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Kitabü'l-Fütüvvet*, neşr. Süleyman Ateş, Ankara, 1977, 22.

⁶ Kehf, 17/110.

olarak değerlendirilmelidir. İnsanı dini, ahlakî ve sosyal vb gibi bütün yönlerden eğiten ahîlik kurumunun yeniden canlandırılması ve yaşatılmasına dünden daha çok bugün ihtiyacımızın olduğu açıktır. Çünkü günümüz dünyasında fert ve toplum olarak insani, siyasi ve ticari ilişkilerimizde ahlaklı ve dürüst olmaya ihtiyacımız var. Bu hususta Mevlânâ Celalettin-i Rûmî'nin Müineddin Pervane'yle şu diyalogu ilgi çekicidir:

“Duydum ki Kur'an'ı ezberlemişsin?

-Evet Mevlânâ.

İlmi Kelam ve hadis bilgisine çalışıyormuşsun?

-Evet Mevlânâ

Peki... Tanrının da Peygamberin de sözlerini ezberleyen ama yine de halka zulmeden ve saygı duymayan sana ne diyebilirim? Gelebilirsen insafa gel, bu sana yeter.”⁷

Benzer diyalog, Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus'la Mevlânâ arasında geçer ve Mevlana Sultana şöyle der: “Size ne diyeyim? Çoban ol demişler, kurt oluyorsunuz; bekçilik et demişler, hırsızlığa kalkıyorsunuz. Tanrı sizi padişah görmek istemiş siz tutuyor şeytana uyuyorsunuz... Size ne diyeyim?”⁸

İbn Battuta'nın belirttiğine göre o günkü Sinop'ta denize doğru uzanan büyük bir dağın üzerinde on bir tane köy bulunmakta, bu köylerde Müslümanların yönetiminde idare edilen kâfir olarak adlandırdığı Rum nüfus yaşamaktadır.⁹

İbn-i Battuta, Sinop'un tarihi ve coğrafi konumu, sosyal ve demografik yapısı hakkında bilgiler verdiği gibi Sinop'un dini hayatına etki eden geçmişe ait halk inançlarıyla ilgili oldukça önemli bilgiler de sunmaktadır. Ona göre Sinop Dağının zirvesinde inşa edilen zaviye ise Hızır¹⁰ ve İlyas (a.s.)'a nispet edildiğinden ibadet eden ziyaretçilerle dolup taşmaktadır. Bu dağın yakınında bulunan bir su menbaında yapılan duanın makbul olduğuna inanıldığını belirtir. O zamanki halk inançlarına işaret etmesi açısından İbn Battuta'nın verdiği bu bilgiler çok değerlidir. Bu günde bu su kaynağı bulunuyor ve halk bu kaynak başında yapılan duanın makbul olacağına inanıyor mu bu sorunun cevabını dinler tarihçisi genç araştırmacılara bırakıyoruz. Dağın eteğinde ashabı kiramdan Bilal-i Habeşi'nin kabri bulunur. Yanındaki tekkede oradan gelip geçen yolculara yemek ikram edilir.

Allah'ın en şefkatli kulları olarak nitelediği Sinop halkının da içinde bulunduğu Anadolu insanının tamamı ona göre İmam Ebu Hanife mezhebinden olup Ehl-i Sünnet inancına sahiptir. Aralarında Kaderî, Mutezilî, Rafizî, Haricî ve ehl-i bidat mensubu bulunmamakla Allah onları

⁷ Nezihe Araz, “Mevlânâ'nın Âhileri Bugün Yaşasaydı”, 4. Millî Mevlânâ Kongresi 12-13 Aralık 1989 (Tebliğler), Konya, 1991, 31

⁸ Araz, *age*, 31.

⁹ İbn-i Battuta, *Seyahatname*, 235.

¹⁰ Hz. Hızır, Hz. Mûsâ döneminde yaşamış ve peygamber olma ihtimali oldukça yüksek, hikmet ve ilim sahibi bir şahsiyettir. Kur'an-ı Kerim'de, Hızır (a.s.)'ın isminden açıkça bahsedilmez. Ancak Kehf Sûresi'nin 60-82. âyetlerinde yer alan Hz. Mûsâ ile ilgili kıssadan "Katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve kendisine ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kul..." (18/65) diye sözü edilen şahsın Hızır olduğu kabul edilmektedir. Böyle düşünenler Hz. Peygamber'den gelen sahîh hadislerde bu şahsın Hızır olduğunun açıkça belirtildiğini söylerler. (Bkz. Buhârî, *Sahih-i Buhari*, İlim, 16, 44; Tefsîru'l-Kur'an, Tefsîru Sûrati'l-Kehf, 2-4, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992; Müslim, *Sahih-i Müslim*, Fedâil, 170-174, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1405/1985, II, 311, V, 118; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânı'l-Azîm*, İstanbul, 1985, V, 172-185).

üstün ve faziletli kılmıştır.¹¹ Buradan İbn Battuta'nın kendisinin de Ehl-i Sünnet'e mensup bir seyyah/gezgin olduğunu anlıyoruz.

İbn-i Battuta, 14. yüzyılda Sinop'ta uygulanmış Cami mimarisine ışık tutan değerli bilgiler de sunmaktadır. Ortasında bir su havuzu, bu havuzun üzerinde de dört ayağa istinat eden bir kubbesi bulunan Sinop Camisi için İbn-i Battuta, gördüğüm en güzel camilerden birisidir demiştir. Kubbenin ayakları mermer sütunlarla tutturulmuştur. Caminin üst tarafında ahşap merdivenlerle çıkılan bir mahfil bulunmaktadır. Sinop Camisi dediği bu mabedi, Sultan Alaeddin-i Rumi'nin oğlu Sultan Pervâne yaptırmıştır. O, Cuma namazlarını her zaman bu caminin mahfilinde kılmıştır. Ondan sonra yerine oğlu Gazi Çelebi Sinop hakimi olmuştur. İbn-i Battuta'nın bildirdiğine göre Gazi Çelebi, cesur ve yiğit bir hükümdar olmakla birlikte Allah'ın kendisine uzun bir süre su altında kalma gücü verdiği usta bir yüzüdü. Rumlarla savaşmak için gemiler hazırlar, savaş başladığı sırada o da denize dalıp düşman gemilerinin diplerini delerdi. Gemiler suya batıncaya kadar düşman bu durumun farkına varamazdı. Bu mahareti sultanın birçok güzel hasletleri varsa da çok haşhaş kullandığı ve bu yüzden öldüğü belirtilmektedir. Gazi Çelebi'nin ölümünden sonra Sinop, Sultan Süleyman tarafından ele geçirilmiş, fetihten sonra şehre oğlu İbrahim Bey'i tayin etmiştir. İbn-i Battuta'nın Sinop'a gittiği vakit Sinop'un hakimi, Süleyman Pa-dışah'ın oğlu İbrahim Beğ'dir. İbrahim Bey'in de selefi Gazi Çelebi gibi haşhaş aldığı rivayet olunmuştur.¹²

O zamanki adıyla Bilâd-i Rûm olan Anadolu şehirlerindeki yolculuğu sırasında buralarda yaşayan yöre halkının önemli bir bölümünün haşhaş kullandığını ve bunda bir sakınca bulmadığını belirten seyyahımız İbn-i Battuta, bir gün Sinop Camisi'nin önünden geçerken ön taraftaki peykelerde oturanlar arasında askeri emirlerinde olduğu kimselerin kaşık kaşık bir şey yediklerini gördüğünü, yanında bulunanlardan birine bu tozun ne olduğunu sorduğunda "haşhaş yiyorlar" şeklinde cevap verdiğini aktarır. Bu da 14. yüzyılda Sinop'ta da haşhaş kullanımının yaygın olduğunu göstermektedir.¹³

Araştırmacı gazetecimiz İbn-i Battuta, Sinop'ta devrin Kadısı olan İbn-i Abdurrazzak'ın misafiri olmuştur. Bu zat aynı zamanda Sultan İbrahim Bey'in hem hocası hem de naibi idi.

İbn-i Battuta Sinop hâkim ve halkının cenaze merasimiyle ilgili adet ve uygulamaları hakkında bizlere değerli bilgiler sunmaktadır. O'nun Sinop'ta bulunduğu esnada Sultan İbrahim Bey'in annesi vefat eder. Cenaze uğurlama merasimine oğlunun başı açık ve yaya olarak, ileri gelen askerî emirler ve kapı kullarının ise başları açık ve kaftanlarını ters giymiş olarak, kadı hatip ve fakihlerin elbiselerini ters giymiş fakat başlarını açmamışlar, sarıklarının yerine siyah yünden bir mendil sararak katıldıklarını garipseyerek anlatır. Yine bu bölgede ölenin arkasından tutulan yasın kırk gün sürdüğünü ve süre boyunca her gün sofralar kurulup eşe dosta yemekler verildiğini belirtir.¹⁴

Sinop halkının Hanefî mezhebine bağlı olarak ibadet ettiklerinden Malikî gibi farklı mezheplere göre kıyamda elleri yanlara salarak namaz kılan insanlara şüpheyle yaklaştıklarını, hatta kendisini Şii Rafizi olarak değerlendirdiklerini bizlere aktararak oradaki dini yaşam hakkında veriler sunmaktadır. Kendisinin Şii Rafizî olup olmadığını anlamak için halktan bazılarının tavşan

¹¹ İbn-i Battuta, *Seyahatname*, 202, 213.

¹² İbn-i Battuta, *Seyahatname*, 235- 236.

¹³ İbn-i Battuta, *Seyahatname*, 236.

¹⁴ İbn-i Battuta, *Seyahatname*, 236.

gönderdiklerini, kendisinin tavşanı pişirerek yediğini, böylelikle hakkındaki Şii-Rafizi ithamından kurtulduğunu, çünkü Rafizilerin tavşan eti yemediklerini ifade eder.¹⁵

Sonuç

Türkiye'nin en kuzeyindeki sahil ve doğa şehri olan Sinop, uzun tarihi geçmişiyle birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış şirin bir ilimizdir. On dördüncü yüzyılın ünlü gezgin ve araştırmacı gazetecisi olan İbn Battuta'nın gözlem ve aktarımlarına göre Sinop'ta siyasi ve dini hayat oldukça canlı ve dinamiktir. Siyasi olarak Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılmasından sonra Beylikler dönemini yaşamakta ve Müslüman ve Türk olan Sultan ve Bey olarak adlandırılan hükümdarlar tarafından idare edilmektedir. Dini ve sosyal hayatta Anadolu'nun hemen her yerleşim yerinde teşkilatlanmış olan Ahiler ve Ahi tekke ve zaviyeleri etkinliğini göstermektedir. Bütün Anadolu'da olduğu gibi Sinop halkının büyük çoğunluğu da İmamı Azamın kurucusu olduğu Hanefi mezhebine bağlı Ehl-i Sünnet Müslümanlarından oluşmaktadır. Yüksekçe yerlerde yaşayan Rum olduklarını söylediği gayri- Müslimlerde o zaman Sinop'ta varlıklarını sürdürmüştür. O zamanki Sinop Halkı Hanefi mezhebine bağlı olarak dini yaşantılarını düzenledikleri için farklı mezheplere göre ibadet edenleri yadırgamışlar, ancak haşhaş türü maddeleri kullanmaktan pek geri durmamışlardır.

Kaynakça

- Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1405/1985.
- Araz, Nezihe, "Mevlânâ'nın Âhileri Bugün Yaşasaydı", 4. Millî Mevlânâ Kongresi 12-13 Aralık 1989 (*Tebliğler*), Konya, 1991.
- Buhârî, Ebi Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- es-Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed İbn el-Hüseyin, *Kitabü'l-Fütüvvet*, neşr. Süleyman Ateş, Ankara, 1977.
- İbn Kesîr, İmadüddin Ebi'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ânü'l-Azîm*, İstanbul, 1985.
- İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi/ Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve'l-Acâibi'l-Esfâr*, İstanbul, Yeni Şafak Kültür Armağanı, trs.
- İbn-i Battuta, *Rihletü İbn Battûta*, Beyrut, 1977.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1991.
- Müslim, Ebi Hüseyin Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Fütüvvet", *DİA*, İstanbul, 1996.

¹⁵ İbn-i Battuta, *Seyahatname*, 236.

FETİH'TEN OSMANLI'YA SİNOP: ŞEHİR – İKTİSAT VE TOPLUM

İlhan ERDEM *

Serhat ALTINKAYNAK **

Şehir medeniyet kadar eskidir.

J.E.Goldhorpe

Öz

Malazgirt sonrası Anadolu'da Süleyman Şah, İznik merkezli devletini kurmuş ve sonrasında bir dizi fetih politikası izlemişti. Bu fetih sürecinin önemli bir noktasında Sinop da bulunmaktaydı. Süleyman Şah ile Aleksios arasında yapılan Drakon Suyu (1081) antlaşması ile Bizans Anadolu'daki birçok yeri Selçuklulara devretti. Bu sıralarda Süleyman Şah'a bağlı olan Emir Karatekin de Çankırı, Kastamonu ve Sinop üzerine genişleme siyaseti izliyordu. 1085 tarihinden itibaren Emir Karatekin liderliğinde Kuzeybatı Karadeniz bölgesinde Türk ilerleyişi gerçekleşmiş ve fakat kesin bir yerleşim meydana gelmemişti. IV. Haçlı Seferi (1204) sonrası, Bizans hanedanından iki prens -Alexis ve David- Karadeniz sahillerine ulaştı; birincisi Trabzon'da diğeri de Sinop ve Ereğli'de yerleşti. İznik'te ise Theodore Laskaris kendi devletini kurdu. Buradan hareketle Anadolu'nun milletlerarası ticaretinde önemli rol oynayan Sinop; Trabzon ve İznik Devleti arasında mücadele sahası olmuş ve böylece buradaki ticarî hayat durma noktasına gelmişti. Sinop'un stratejik öneminin farkında olan Türkiye Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus ilk kalıcı fethi 1214'te gerçekleştirdi. Bu dönemde bölgede ticarî ve içtimaî hayat gelişme gösterdi. I. Alaeddin Keykubad zamanında, Suğdak (Kırım)'a da Sinop'tan hareket edilmişti ki burası aynı zamanda bir donanma şehri durumuna da gelmişti. Türkiye Selçuklularının buradaki etkisi I. Keykubad'tan sonra azalsa da bölgedeki Türk yerleşimi devam etti. Pervaneoğulları ve Candaroğulları zamanında da bölge bir Türk-İslâm bölgesi; içtimaî ve iktisadî hayatta Anadolu'nun önemli bir güzergâhı olma özelliğini kaybetmedi. Sinop, tarih boyunca ismini de muhafaza etti ve büyük bir değişiklik yaşamadan günümüze kadar aynı adla varlığını korudu. Bu çalışmada Selçuklu ve Beylikler çağında Sinop'un bir Türk-İslâm şehrine dönüşmesi; mezkûr çağda şehir kimliği ile birlikte iktisadî ve içtimaî durumu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Pervaneoğulları, Candaroğulları, Şehir, İktisat.

Sinop from its Conquest to Ottoman Era: City – Economy and Society

Abstract

After Manzikert, Suleiman Shah founded the state of Iznik in Anatolia and followed a series of conquest policies. Sinop was one of the important part of this conquest process. Due to the Drakon Suyu treaty (1081) which was signed between Suleiman Shah and Alexios, Byzantium handed over many places in Anatolia to the Seljuks. Emir Karatekin, who was depended to Suleyman Shah in those days, was working on the

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, ierdem@ankara.edu.tr

** Arş. Gör., Sinop Üniversitesi, saltinkaynak@sinop.edu.tr

enlargement policy of Çankırı, Kastamonu and Sinop. As of the date of 1085, under the leadership of Emir Karatekin, the Turkish progress in the Northwest Black Sea region was realized, but it did not turn into a definite settlement. After the Fourth Crusade (1204), two princes from the Byzantine dynasty -Alexis and David- settled to the Black Sea coasts; the first in Trabzon and the other in Sinop and Ereğli. In İznik, Theodore Laskaris founded his own state. From this point of view, Sinop which held an important role in the international trade of Anatolia, turned into a battle field between the Trabzon and the İznik States; as a result the commercial life in Sinop started to halt. Turkey Seljuk Sultan Kaykaus I who was aware of the strategic importance of Sinop achieved the first permanent conquest in 1214. During this period in the region, commercial and social life showed an improvement. During the reign of Alaeddin Keykubad I, Sinop became a navy city which was the starting point of movement to Soldaia (Crimea). Although the decrease of effectiveness of Turkey Seljuks started after Keykubad I, the Turkish settlement continued in the region. At the time of Pervaneoğulları and Candaroğulları, the region kept its Turkish-Islamic region properties and the feature of being an important route of Anatolia in social and economic life. Sinop has preserved its original name throughout history and preserved its existence with the same name. In this study, the transformation of Sinop into a Turk-Islamic city in the Seljuk and Beyliks times; the economic and social situation of the city together with the identity of the city will be emphasized.

Keywords: Seljuks, Pervaneoğulları, Candaroğulları, City, Economy.

Giriş

Anadolu'nun kuzey ucunda kurulmuş olan Sinop, Karadeniz'e en hâkim noktalardan birisini teşkil etmektedir. Yunan efsanelerine göre Sinop kentinin kuruluşu Argonotlar'dan Autolykus'a bağlanmaktadır¹. Karadeniz kıyılarında nadir korunaklı limanlardan biri olan Sinop, antik dönemde gemicilerin uğrak yerlerinden birisi olmuştur. Bu liman, deniz koloni ticaretinin öncülerinden Fenikeliler tarafından koloni olarak kullanılmıştır. Özellikle Fenike-Asur arasındaki ticarî faaliyetler esnasında kent büyük gelişme kat etmiştir². Bu dönemde Mezopotamya ve Kilikya'dan gelen ticaret yolu Karadeniz'e açılmak için öncelikle Sinop üzerinden geçmek durumundaydı. M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarına doğru bu ticarî avantajın farkına varan Miletos'tan gelen tacirler Sinop'a yerleşmişler; bölgedeki kaliteli çam kerestelerini kullanarak donanmalarını güçlendirmişlerdir³.

M.Ö. V. yüzyılda Ksenophon, Sinopeliler'den bahsetmektedir ki onların Karadeniz bölgesinde hem kara hem deniz istikametinde diğer toplumlara göre daha başarılı ve aktif hareket ettiklerini ve özellikle deniz yolculuğu için yeterli sayıda gemiye sahip olduklarını ifade etmiştir⁴.

Sinop'u *dünyanın o kısmındaki kentlerin en önemlisi* olarak nitelendiren M.Ö. I. yüzyılın ünlü coğrafyacısı Strabon, kentin Miletoslular tarafından kurulduğunu ifade ederek sözlerine başlamış ve devamında kentin kuruluşunu Yunan efsanelerinde olduğu gibi Autolykus'a bağlamıştır. Onun zamanında Miletoslular kentin deniz kıyısındaki iyi konumu ve verimliliği konusunda hemfikir olarak bölgeye kolonistler yollamışlardır. Ticarî faaliyetlerin yanında kentin bu dönemdeki

¹ Besim Darkot, "Sinop", *İA*, İstanbul 1979, C.10, s.684; Mehmet Öz, "Sinop", *DİA*, Ankara 2009, C.37, s. 252.

² Darkot, "Sinop", C.10, s.684.

³ Öz, "Sinop", C.37, s.252.

⁴ Ksenophon, *Anabasis*, (Çev. Hayrullah Örs), İnkılap ve Aka Yay., İstanbul 1979, V.V./s.236.

geçim kaynağı balıkçılık olarak bilinmektedir. Özellikle kentte çok iyi palamut dalyanları bulunmakta; toprakları da bostan yetiştiriciliğinde verimlilik arz etmekte idi⁵. Ancak bu zamanda, bir ara, kentin ticarî önemi sekteye uğramış; Samsun (Amisos)'a giden yollar önem kazanmıştı⁶.

Kent sırasıyla Pers, Kapadokya Krallığı ve Büyük İskender'in hâkimiyetini görmüş; M.Ö. 220 yılında Pontus Kralı II. Mithridates tarafından zapt edilmiştir⁷. Kent, Sinop'ta doğup yetişmiş olan Eupator (VI. Mithridates) tarafından özel bir statü ile krallığın metropolisi olarak kabul edilmiş; bu sayede geliştirilmesine önem verilmiştir. Buna göre kısa sürede surlarla çevrelenmiş; gymnasium, agora ve sütunlu caddelerle düzenlenmiştir. Bu dönem Sinop kenti için en parlak dönemdir⁸. Sinop kalesinin ilk olarak bu dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır⁹. Kent M.Ö. 69 yılında Lucullus tarafından alınmış; Colonia Julia Felix Sinope olarak adlandırılmış ve Roma döneminde serbest ve özerk şehir özelliğini korumuştur¹⁰. Doğu Roma (Bizans) hâkimiyetine girdikten sonra da ticaret merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir¹¹.

Sinop, Türk hâkimiyetine kadar milletlerarası öneme sahip bir kent olma özelliğini devam ettirmiştir. Türklerin Anadolu'ya girişleri sonrasındaki süreçte tabii ki onların da dikkatini çekmiş ve devamında sürekli ele geçirilmek istenmiştir. Bu haseple şehir yavaş yavaş bir dönüşüme uğramıştır. Burada elde olan veriler ile Sinop'un şehir yapısı, iktisadî hayatı ve toplumsal dönüşümüne vurgu yapılacaktır.

1. Selçuklu Dönemi ve Sinop'un Türk-İslâm Şehrine Dönüşümü

Selçuklu beylerinden Çağrı Bey'in doğudan Anadolu'ya ilk bakışı ile birlikte Anadolu Türkler için yeni bir fetih coğrafyası olacaktı. Özellikle ilk kırılma noktalarından biri olarak, Malazgirt sonrası Sultan Alp Arslan'ın kılıç hakkı olarak ortaya koyduğu ilk fetih politikası neticesinde, Türk beyleri tarafından Anadolu'nun birçok yerine akınlar gerçekleştirilmiş idi. Kısa sürede Sinop da bu akın faaliyetlerinin merkezi konumuna gelmişti.

Danışmendname'de Danışmend Gazi Sivas'ı aldıktan sonra Süleyman, Eyyûb ve Kara Hasan adlı beyler ile birlikte Yeşilırmak havzasını fethetme giriştikleri zaman, Yeşilırmak havhalisini korumak amacıyla Sinop'tan 60.000 kişilik Frenk ve Rus kuvveti bu gazilerin karşısına çıkmış ve fakat başarılı olamamışlardır. Devamında gaziler Tokat'ı ele geçirmişler; Kara Tekin, Osman ve Süleyman ise Çankırı, Kastamonu ve Sinop'u fethetmişlerdir¹². Burada Frenk askerlerinin sayısı abartılı olmakla birlikte Sinop'ta henüz hâkim unsurun Hristiyan güçler olduğu da açıktır.

Süleyman Şah ile Aleksios Komnenos arasında 1081 tarihinde imzalanan Drakon suyu antlaşması neticesinde imparatorun bütün Anadolu'yu Süleyman Şah'a terk ettiği bilinmektedir. Bu süreçte Sinop'un mahalli hâkimlerden temizlenerek Türkler tarafından alınmasına imparatorun ses çıkarmadığı düşünülür¹³. Sinop'un ilk ele geçirilişi hakkında Anna Komnena da bölgedeki devlet hazinesine ait yüklü miktardaki altını sebep göstermiştir. Emir Kara Tekin (Kharatikes)'in

⁵ Strabon, *Geographika*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2015, XII.III.11/ s.22-24.

⁶ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), MEB Yay., İstanbul 1960, s.27.

⁷ Darkot, "Sinop", C.10, s.684; Öz, "Sinop", C.37, s.252.

⁸ Strabon, *Geographika*, XII.III.11/s.23; Darkot, "Sinop", C.10, s.684.

⁹ Öz, "Sinop", C.37, s.252.

¹⁰ Öz, "Sinop", C.37, s.252.

¹¹ Darkot, "Sinop", C.10, s.684.

¹² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971, s.125.

¹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.62.

özellikle bu altınları ele geçirmek için Sinop'a hücum ettiğini ifade etmiştir¹⁴. Aynı zamanda bu Kara Tekin, Sinop ile birlikte Çankırı ve Kastamonu yörelerini de fethetmiştir. O dönemde Süleyman Şah'ın valisi veya tabii olarak bilinmektedir¹⁵. Bu fetih, Süleyman Şah, Antakya; Gümüştekin Ahmet Gazi, Malatya ile ilgilendiği sıralarda Kara Tekin'in de Sinop üzerine bir harekâtı neticesinde 1085'te gerçekleşmiştir¹⁶. Süleyman Şah'ın Antakya seferi esnasında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Bizans imparatoruna Siyavuş (Siaus) adlı bir elçisini göndererek kızını oğluna almak ve bu sayede akrabalık bağı kurmak istediğini bildirmiştir. Bu durum gerçekleşirse, Bizans ve Büyük Selçuklu anlaşması sağlanacak ve Siyavuş da buna binaen kıyı kentlerini eline geçiren beylerin geri çekilmelerini sağlayacaktı. İmparator evvela Siyavuş ile ilgili bir araştırma yaptırarak onun Gürcü olduğunu öğrenmiş ve bir şekilde onu ikna ederek vaftiz olmasını sağlamıştır. Siyavuş'un imparatorun tarafına geçmesi neticesinde, Melikşah'ın mektubunu bu kez ondan geliyormuş gibi Sinop'a giderek Kara Tekin'e ulaştırmış ve Sinop'un terkini sağlamıştır. Bu terk etme faaliyeti esnasında Kara Tekin değerli hiçbir şey almamış; kenti imparatorun adamı Konstantin Dalassenos'a teslim etmiştir¹⁷. Bu mektubun bu kadar etkili olmasında ve hatta Melikşah'ın imparator ile anlaşmak istemesinde onun Anadolu hâkimiyetini devam ettirmek istemesi akla gelmektedir. Tabi ki durum biraz farklıdır ve elçi geri dönmemiş bu da Melikşah'ı üzmüştür¹⁸. Bizans'ın Sinop'u ele geçirme konusunda bu kadar ısrarcı olmasının arka planında Anna'nın ifade ettiği yüklü miktardaki altın; gerçekte ise oranın toplumsal olarak halen Hristiyan olması ve ekonomik önemi yatmaktadır. 1101 yılında Haçlılar Amasya'yı muhasara ettiklerinde Kılıç Arslan ve Danişmend Gümüştekin Ahmed Gazi, Haçlıların karşısına çıkarak onları bozguna uğratmışlar; pek çok esir ele geçirmişlerdi. Haçlılardan Etienne de Blois, Toulouse Kontu ve pek az haçlı, Sinop'a kaçmışlar ve oradan İstanbul'a geçebilmişlerdi¹⁹. Buradan hareketle Sinop, Hristiyanların Kuzey Anadolu'daki yenilgilerinde İstanbul'a kaçış güzergâhıdır. Bu sayede Bizans için de önemi hiç azalmamıştır.

Anadolu'daki ikinci kırılma noktalarından birisi olan Miryokefalon Savaşı (1176) sonrası, Bizans'ın bölgedeki etkisi zayıflamış; buna karşın Türklerin etkinliği artmış gözükmektedir. Aynı zamanda mezkûr savaş öncesi ara ara Çankırı-Kastamonu havalisinin Türklerin eline geçtiğini de unutmamak gerekir²⁰. Türklerin bölgedeki etkinliğinin arttığını biliyoruz. Fakat II. Kılıç Arslan, oğulları arasında ülkesini taksim ettiğinde Ankara merkezli Çankırı-Kastamonu ve Eskişehir bölgesini oğullarından Melik Muhyiddin Mesud'a vermişti. Onun buralara hâkim olduğunu

¹⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Yay., İstanbul 1996, s.195.

¹⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s.195; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.67.

¹⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, s.195; *Süryani Patrik Mihailin Vekayinamesi*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), (TTK basılmamış tercüme eser), yy., 1944, II, s.30; Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, St. Petersbourg, 1871, s.57; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.70.

¹⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, s.195-196; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.77, 86, 133.

¹⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s.202.

¹⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.347; *Azîmî Tarihi*, (Metin-Çeviri ve Notlar Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2006, s.39; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara 2000, s.218-219; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.140.

²⁰ Cevdet Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2009, s.25.

bilmekle birlikte bu dönemde Sinop'un Türkler eline kesin geçtiğini söyleyemiyoruz²¹. Bu dönemi müteakip XII. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede Türk iskânı yavaş yavaş artmaya başlamıştır. Türk iskânının delillerinden olan yer adları bu hususta bize yol göstermektedir. Bu dönemde kıyı kesimlerde -Sinop gibi- yerli Hristiyan halkın koymuş olduğu isimlerin sayısı belli bir miktarda olmasına rağmen Türkçe yer adlarının sayısını geçmemektedir²². Sinop bölgesindeki kazaların büyük kısmı XIII. yüzyıldan itibaren kurulmuştur. Bugün Sinop'un bir kazası olan Boyabad'ın, ilk kurulduktan itibaren XV. yüzyıla kadar Boyovası ve bu yüzyıldan itibaren de Boyabad ismi ile anılması buna örnek verilebilir. İlk isminden de anlaşılacağı gibi buraya Türk boylarının yoğun olarak geldiğini ifade edebiliriz²³. Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Sinop'ta da oğuz ve oğuz harici boyların bölgede yer adlarını hatıra bıraktıklarını görmekteyiz²⁴. Buradan hareketle Miryokefalon sonrası Sinop'taki toplumsal değişim yavaş yavaş kendisini hissettirmeye başlamıştır. Burada şehrin kesin bir fethi gerçekleşmemiş ve fakat değişim yavaş yavaş hissedilmeye başlanmıştır.

1204'te İstanbul'da yönetimin belli bir süre Latinlerin eline geçmesi sonrası Karadeniz sahillerinde de değişiklikler meydana geliyordu. Komnenos ailesine mensup Alexis ve David adlı iki prens bölgeye yerleşmişti. Gürcü kraliçesi Thamara'nın küçük yeğeni olan Alexis, kraliçenin yardımı ile Trabzon'da Komnenoslarının yeni bir hanedanını kurdu (1204-1461). Küçük kardeş David ise Sinop ve Ereğli sahillerinde yerleşmiş bulunuyordu²⁵. Karadeniz'de Komnenosların yayılmaları, İznik Devleti ve Selçuklular için tehlike teşkil etmesi ve de özellikle Karadeniz'e ulaşan kervan yolunu sıkıntıya sokması açısından önemliydi. David ve Alexis arasında kalan Samsun'da da Sabbas adlı bir Rûm bağımsız olmaya çalışıyordu. Samsun'da Bizans Amisos şehrine mukabil Türkler tarafından da Müslüman Samsun şehri kurulmuş; burada yaşayan Müslümanlar ve Amisos halkı arasında ticarî menfaatler dolayısıyla iyi ilişkiler başlamıştı. Fakat bölgedeki siyasi sarsıntılar emniyet ve asayiş olumsuz etkiliyordu²⁶. Karadeniz sahilleri siyasi mücadele sahası haline gelince el-Cezîre, Suriye ve Mısır tarafından gelen tüccarlar Sivas, Kayseri üzerinden Samsun ile Sinop limanları bağlantısıyla Suğdak ve İstanbul'a gerçekleştirdikleri ticarî bağlantıyı gerçekleştiremediler. Bu durumu İbnü'l-Esir 602/1206 yılı hadiseleri arasında şöyle ifade etmektedir:

“Anadolu, Rus ve Kıpçak şehirleriyle yapılan kara ve deniz ulaşımı durdu. Hiç kimse Gıyaseddin'in ülkesine gidemez oldu. Halk bundan dolayı büyük zarara uğradı. Çünkü onlarla ticaret yapıyor ve ülkelerine gidiyorlardı. Suriye, Irak, Musul, el-Cezire ve diğer yerlerden de tüccarlar Anadolu'ya geliyorlardı. Bundan dolayı tüccarlar Sivas'ta toplandılar. Yollar açılmadı”

²¹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, Tıpkıbasım, (Haz. A. Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956, s.22; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, I, s.41; Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun...*, s.26.

²² Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun...*, s.74.

²³ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun...*, s.77 ve dn. 40; Selçuklular zamanında burada her yılın ekim ayında üç hafta süren Boyabad Panayırı da kurulmaktadır. Bekir Başoğlu, “Boyabât Panayırı”, *Türk Folkloru Dergisi*, Ankara 1980, Sayı 16, s.27.

²⁴ Kastamonu-Sinop-Çankırı havalisindeki Türk varlığını gösteren her türlü Türk yer adı hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun...*, s.72-275, 452-466.

²⁵ Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1824, XVII, s.257; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.278.

²⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.279.

için çok büyük sıkıntı içindeydiler. Sermayesinin başına dönenler bahtiyar insan olarak kabul ediliyordu."²⁷

Türkiye Selçuklu topraklarındaki ticarî ilişkiler güney kıyılarda özenle sürdürülmüş ve bu haseple Kıbrıs Kralı Hugue ile I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanındaki ticarî ilişkiler, I. İzzeddin Keykavus döneminde de devam ettirilmiştir²⁸. I. İzzeddin Keykavus aynı ticarî amaç doğrultusunda Venediklilerle muahedename yapmıştır. Bu süreçte Akdeniz'de Venedikliler etkili iken batı sahilleri ve Karadeniz'de de Cenevizliler hâkim konumda idiler²⁹. Bu dönemde Antalya ile Akdeniz münasebetleri düzene konulmuştu ve fakat Karadeniz'de hala yapılması gereken işler vardı. Türkiye'nin ticarî hayatında gelişmenin devam edebilmesi için Karadeniz'de de düzenin sağlanması gerekmekte; bu haseple Samsun ve Sinop limanları Türk hâkimiyetine kesin olarak geçirilmeliydi. İznik devleti ve Trabzon Komnenosları arasında bu bölge mücadele sahası olmuştu. İznik imparatoru Laskaris, Trabzon İmparatoru'nun kardeşi David'i Ereğli ve Amasra'dan atmıştı. Bu durumda Trabzon İmparatoru Alexis ve İznik İmparatoru Laskaris karşı karşıya kaldı. Sultan ise bu iki devletin rekabetinden faydalanarak bir an önce Sinop seferine çıkmak istiyordu. Aynı gaye ile Trabzon imparatoru da Sinop istikametinde ilerlemekteydi³⁰. Örneklerini verdiğimiz mezkûr hususlardan dolayı, IV. Haçlı Seferi sonrasında Sinop'un Selçuklular tarafından fethine kadar bölge ticareti aksamış ve Sinop'ta yaşayanlar bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

Sinop'taki sınır muhafızlarından Canit Tekfuru Kir Alexis'in kendi ülkesinde bir takım sorunlar çıkarıp sonra da ülkesi dışına çıkarak Sultan'ın topraklarına girdiği hususunda bir istihbarat Sultan'a ulaştırılmıştı. Bu durumdan müteessir olan Sultan, Sinop'un doğrudan bir savaş ile alınamayacağını biliyordu. Bu durumda önce bölge kuşatılacak; içerdekiler yiyecek ve içecek sıkıntısı çekecekler ve devamında kara ve deniz yardımları da kesilerek şehrin ele geçirilmesine çalışılacaktı. İstihbaratın Sultan'a ulaşmasının ertesi günü büyük ve güçlü bir kuvvetle Selçuklular, Sinop'a hareket ettiler. Sinop ve Kir Alexis ile ilgili bilgi almak için de bölgeye öncü kuvvetler gönderdiler. Kir Alexis ise yanında 500 süvari ile şehir dışında avlanmakta idi. Ani bir baskın ile öncü kuvvetler Kir Alexis'i esir ettiler³¹ ve sonrasında Sinop kuşatması başladı. Ele geçirilen Tekfur'un adamlarından birisi kuşatma esnasında Sinop'un teslimi için şehre gönderildi. Fakat şehirden, *Eğer Kir Alexis yakalanmışsa onun Canit'te yöneticilik yapabilecek olgun yaşta oğulları var. Onların birini padişahlığa oturtur; bu ülkeyi Müslümanlara bırakmayız.* şeklinde bir cevap geldi³². Bu cevap üzerine Behram adında bir kumandan, bin kişi ile şehrin denizden irtibatını kesti; gemileri ateşe verip Rûm ve Frenklerden birçok insanı öldürdü. Kuşatmayla Sinop

²⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, (Çev. Abdülkerim Özeydin, Ahmet Ağırakça), Bahar Yay., İstanbul 1987, C.12, s.201; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.280.

²⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.302; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK Yay., Ankara 1988, s.109-119, 139-143.

²⁹ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), TTK Yay., Ankara 2000, s.333; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.303; Turan, *Resmî Vesikalar*, s.121-137, 143-146.

³⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.303.

³¹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye...*, Tıpkıbasım, s.147-149; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye...*, I, s.169-170; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, (Haz. Abdullah Bakır), TTK Yay., Ankara 2014, s.127b-128b; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Yay., İstanbul 2017, s.221-222; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, (Haz. Ali Öngül), Kabcacı Yay., İstanbul 2017, II, s.49.

³² İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye...*, Tıpkıbasım, s.150; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye...*, I, s.171; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s.129a-129b; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.223; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, s.50.

halkı ve askerlerinin cesareti kırılmıştı. Onlar, İmparatorun memleketine dönmesi ve bazılarının da serbestçe Sinop'tan çıkmasına izin verilmesi şartıyla şehri teslim razı oldular. Böylece bir ahd-nâme şehre gönderildi³³. 2 Kasım 1214 (26 Cemaziyelahir 611)'te saltanat sancağı surlar üzerine dikildi. Sultanın yanında tekfur Alexis vardı. Fethin ertesi günü sultan, Divan Noterleri (Notaran-ı Divan-ı Saltanat) (نوطاران دیوان سلطنت)'ne yazdırdığı ahd-nâmeyi Alexis'e kabul ettirdi³⁴.

Fethin sonrası Sultan'ın Sinop için dönüşüm planı devreye girdi. *Sultan, Her şehirden yetenekli, güçlü ve itibarlı bir zengin (hâce) seçerek Sinop'a göndermelerini; eğer seçecekleri kişi malını mülkünü bırakıp gitmek istemezse onun gayr-i menkulünü gönlünü ederek hazine için (cihet-i has) satın almalarını ve onun tam karşılığını ödemelerini buyurdu.* Bu hüküm gereği, memleketin her tarafından akıl ve dirayet sahibi olan; mal ve sermayesi ile meşhur kimseler aileleri ve adamları ile Sinop'a gittiler. Sultan Sinop'un imarı; dinî ve ticarî teşkilatlanması için çok mühim teşebbüslere girişti. Kiliseler camiye çevrildi; kadı, hatip, müezzin ve muarrifler görevlendirilip; kaleye kütüval ve muhafızlar yerleştirildi. Sinop'tan ayrılmış ve kaçmış kimseler, naibler gönderilerek yurtlarına getirildiler. Sinop ve havalisinin muhafazası için emirlerden biri Sübaşılığa (Serleşkeri) tayin edilip, emrine namılı askerler verildi³⁵. Bu kadar ciddi bir plan uygulanması Sinop'un bir Türk-İslâm şehrine dönüşümünde dikkat çekicidir. Sultanın böyle bir plan ortaya koymasında Sinop'un onun nezdinde artık bir Türk-İslâm şehri olarak kalacağını düşündüğünü söyleyebiliriz. Sinop ayrıca bu dönemde uluslararası bir ticaret memleketi haline geldi. Sultan'ın buraya kendi ülkesinin zenginlerini davet etmesinde Sinop'un ticarî hayatında Türklerin etkisini artırmak olduğu gayet açıktır. Hatta buna bağlı olarak sosyal hayatta da gelişme görülmüştür ki Türklerle birlikte birçok kavim burada ticaretlerine rahatça devam etmişlerdir³⁶. Selçuklular bu suretle Karadeniz memleketleri ile doğrudan irtibat kurmaya başlamışlar ve Avrupa ticaretine dâhil olmuşlar; İtalyan cumhuriyetleri ile de irtibat kurmuşlardır³⁷. Haçlılar ve İtalyanlar ile ticarî münasebetler neticesinde Notar (Notaire), Gümrük (Comercium), İstabl (i-hâss, amire), Piyasa (Piazza, meydan) ve Monopoliye (İnhisar, Monopole) gibi kelimeler Türkçeye geçmiştir³⁸. Sultan Sinop'un ticarî ve siyasî öneminin bilincinde olduğu için kalenin hasar görmüş veya yıpranmış yerlerini tamir ettirdi. Aynı zamanda cami ve medrese yaptırması da dikkat çekmekte idi. Sinop'un fethine katılan beyler de imar ve inşaa faaliyetlerinde bulunmuşlar ve emirlerin isimleri de kitabelerde zikredilmiştir. Fethi müteakip sekiz ay sonra 1215 Haziran-Ağustos (612 Rebiü'l-

³³ Anonim, *(Selçuk-nâme) Tarih-i Al-i Selçuk (Anadolu Selçukluları Tarihi III Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure)*, (Çev. F. N. Uzluk), Ankara 1950, s.28-29; Anonim, *(Selçuk-nâme) Tarih-i Al-i Selçuk*, (Çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner), Atıf yay., Ankara 2014, s.40; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.303-304.

³⁴ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye...*, Tıpkıbasım, s.153; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye...*, I, s.173; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s.130a; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.225; *Abu'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ö. R. Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999, II, s.497; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.304-305.

³⁵ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye...*, Tıpkıbasım, s.154; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye...*, I, s.174-175; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s.131b; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.226; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.305-306.

³⁶ Turan, *Resmî Vesikalar*, s.162; Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, TTK Yay., Ankara 2000, s.150.

³⁷ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara 1984, s.28-29, 53.

³⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.305 dn.83.

evvel ve Rebiü'l-ahir) sıralarında kalenin tamirâtı tamamlanmıştır³⁹. Kitabeler Keykavus'un büyük emir ve kumandanlarının isimlerini taşımaktadır. Bunlar, Niğde (Nekite) ve vilayeti sahibi Zeyneddin Beşare; Simre sahibi Kaymaz oğlu Bedreddin Ebu Bekir⁴⁰; Hüsameddin Yusuf ile Malatya emir ve ileri gelenleri; Kayseri Sübaşısı Bahaeddin Kutluğca; Sivas emirlerinden İmadeddin Ayas, Celaleddin Kayser, Seraceddin Ömer; Kaymaz oğlu Mübarized-devle ve 'd-din Behram-şah ile Amasya Beyleri; Mihranlı Ali oğlu Mübarizeddin Abdullah; Honas ve bölgesi sahibi Eseddüddin Ayaz; Ereğli (Arakliye) beyi Şücaeddin Ahmed bey; Kırşehir ve Aksaray sahibi Seyfeddin İl-deniz olup 615 (1218) tarihli ayrı olmak kaydıyla diğerleri hep 612 (1215) tarihlidir. Mimar olarak Kayserili Artuğ (Artuk) oğlu Mes'ud ve Sifâstûs⁴¹ ile hattat olarak da Kayserili Necmeddin Yavaş kitabelerde zikredilmişlerdir⁴². Burada inşaat ile ilgili mimarlık ve kitabeler üzerine güzel yazı işleri ile ilgili hattatlığın bir meslek olarak varlığı da kayda şayandır⁴³. Sinop kitabeleri, Selçuklu ülkesindeki idarî birimleri görmek açısından önemlidir. Çünkü Anadolu idarî birimleri hakkında o dönemde bilgi veren kitabeler topluluğu başka bir bölgede bu şekilde bize kadar ulaşmamıştır. Bu dönemde Sinop, Selçuklu ülkesindeki idarî birimler arasındadır⁴⁴. XIV. yüzyılda da önemini aynı şekilde devam ettirmiş olmakla birlikte Ebu'l-Fida'ya göre Ermeniye (Doğu Anadolu), Erran (Revan) ve Azerbaycan bölgesi içerisindeki başlıca şehirlerdendir⁴⁵. İlhanlı Devleti'nin 750 hicri yılı (22.03.1349-10.03.1350) bütçesi olan Risale-i Felekiyye'de de Sinop, ucac (uçlar) içerisinde gösterilmiştir. Buna göre Sinop İlhanlılar'a vergi veren vilayetler arasındadır⁴⁶.

I. Alaeddin Keykubad dönemi, Anadolu'da genel manada bir imar dönemi olması hasebiyle Anadolu'daki birçok eser ona atfedilmektedir. Bu durum, adı geçen sultanın şöhreti ve imar

³⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.306.

⁴⁰ Simre Sahibi Kaymazoğlu Bedreddin Ebu Bekir'e ait olan kitabe, Arapça ve Yunanca olarak iki dilli yazılmıştır. Kitabenin Yunanca kısmının çevirisi, Adrian Saunders tarafından yapılmıştır. Scott Redford, *İktidar İmgeleri Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları*, (Çev. Barış Cezar), Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s.234-242.

⁴¹ Hüseyin Hilmi bu ismin olduğu kitabenin bu kısmını vermemiştir. Hüseyin Hilmi, *Sinop Kitabeleri*, Sinop Matbaası, 1339-1341, s.8; Ş. Ülkütaşır bu ismi Sixistos/Sikistos (سيقس توس) olarak vermişken M. Şakir Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnogرافya Dergisi*, MEB, İstanbul 1949, s.130; Chronologique Arabe'de ise Uzunçarşılı'ya dayanarak bu isim Sikitos (سيقيتوس) olarak verilmiştir. *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Dixième, Et. Combe, J. Sauvaget et G. Wiet, yy., ty., s.115-116, no: 3764; Osman Turan bu ismi Sivastos Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.306 dn.87; Scott Redford ise (سيفستوس) Sifâstûs/Sebastos olarak okumuştur. Scott Redford'un eserini incelediğimizde kitabenin net bir resmini vermiş olduğunu görürüz ve buradan hareketle bu adın Sifâstûs/Sebastos olması kuvvetle muhtemeldir. Redford, *İktidar İmgeleri...*, s.228-229.

⁴² *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Dixième, s.113-122 no: 3760-3774; Hüseyin Hilmi, *Sinop Kitabeleri*, 5-14; Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler", s.119-131; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.306 dn.87; Redford, *İktidar İmgeleri...*, s.157-234.

⁴³ Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s.84, 93.

⁴⁴ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, TKAE Yay., Ankara 2000, s.48-53; İbn Bibi'de sadece bir yerde "Mülk-i Sinob" (ملك سينوب) geçmektedir ki Mürsel Öztürk de bunu "Sinop Vilayeti" olarak tercüme etmiştir. İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, Tıpkıbasım, s.643; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, II, s.165.

⁴⁵ *Ebu'l-Fida Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2017, s.308-313; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s.63.

⁴⁶ Abdollah İbn Mohammad İbn Kiya Al-Mazandarani, *Die Resâla-ye Falakiyya*, (Herausgegeben Walter Hinz), Wiesbaden 1952, s.162/vr.93b; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 70; Köp-rülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.77.

faaliyetleri dolayısıyla'dır. Sinop'ta da Selçukîlere aidiyetini gösteren bir kitabesi olmasa da Sinop Cami-i Kebir'i Alaeddin Keykubad'a atfedilir. Ancak Sinop fethini müteakip, I. İzzeddin Keykavus'un cami ve medrese yaptırdığı kaynaklarda ifade edilmiştir. Medresenin kırık kitabesindeki *İzzüddünya ve 'd-din Ebu 'l-Feth* (عز الدنيا والدين ابو الفتح) ifadesi İzzeddin Keykavus'un unvanlarından'dır. Bu haseple camii ve medreseyi ona atfetmek mümkündür⁴⁷. I. İzzeddin Keykavus'un unvanlarından olan *İzzüddünya ve 'd-din* (عز الدنيا والدين), medrese kitabesinin haricinde emir ve kumandanların isimlerini taşıyan kitabelerde de geçmektedir⁴⁸.

1085 yılında Kara Tekin tarafından ele geçirilen Sinop, Anadolu'da Haçlı Seferleri'nin sebep olduğu sıkıntılar ve Bizans ile mücadeleler neticesinde yaklaşık bir asırlık bir işgalden sonra ancak I. İzzeddin Keykavus'un gayretiyle kesin olarak alınmıştır. Fetihden sonra *es-Sultanü 'l-Galib* (اسلطان الغالب)⁴⁹ unvanını alan Keykavus'un, kenti imar ve inşa ederek Türk tüccar ve sermayedarlar ile doldurmuş; ithalat ve ihracat işlerini düzene koymuş olması onun kültürel ve iktisadî siyasetinin tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu fethin Türk-İslâm âlemi için de önemli bir fetih olduğu ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki sultan, Şeyh Mecdeddin İshak'ı halifeye fethi müjdelemek için göndermiştir⁵⁰.

Sinop'un fethini müteakip sultanlık unvanında bir değişim daha göze çarpmaktadır. Sultan İzzeddin Keykavus ülkenin coğrafi sınırlara sahip olmasına karşı çıkarak kendisini her iki şehrin surlarına kadar uzanan bir evrensel sultan olarak tanımlıyordu. Bunu yaparken herhangi bir coğrafi ifade; Rum ya da eyalet ismi kullanmıyordu. Burada "*İki Denizin Sultanı*" unvanı ile bu evrensellığe atıfta bulunuyordu. Burada tabi ki iki denizden kasıt Antalya ve Sinop şehirlerinin ilkinin 1216 ve ikincisinin de 1214'te istirdat edilmesidir. Hatta sultan kendisini *Muzaffer sultan, doğunun ve batının sultanı, dünya hükümdarlarının başı, Arapların ve Farsların efendisi, dünyanın ve İslâm'ın izzeti, İslâm'ın ve Müslümanların yardımcısı, karanın ve denizin sultanı, Keyhüsrev oğlu Ebu 'l-Feth Keykavus, müminlerin emirinin şahidi* olarak Büyük Selçukluların halefi gibi görmüştür⁵¹. Emir Hüsameddin Yusuf ile ilgili olan kitabede İzzeddin Keykavus için *Anadolu (Rûm) ve Suriye ve Ermenistan ülkelerinin karadan ve denizden sultanı* ifadelerinin kullanılması

⁴⁷ *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Dixième, s.113-122 no: 3760-3774; Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler", s.142-143; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.306 dn.87.

⁴⁸ *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Dixième, s.113-122 no: 3760-3774; Hüseyin Hilmi, *Sinop Kitabeleri*, 5-14; Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler", s.119-131; Redford, *İktidar İmgeleri...*, s.157-234.

⁴⁹ Sinop iç kalesindeki birçok kitabede bu unvan, I. İzzeddin Keykavus için kullanılmıştır. *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Dixième, s.113-122 no: 3760-3774; Hüseyin Hilmi, *Sinop Kitabeleri*, 5-14; Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler", s.119-131; Redford, *İktidar İmgeleri...*, s.157-234.

⁵⁰ İbn Bibi, *El-Evamirü 'l-Ala'îye...*, Tıpkıbasım, s.154-160; İbn Bibi, *El-Evamirü 'l-Ala'îye...*, I, s.175-180; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s.131b-132b; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.227-228; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.306-307.

⁵¹ *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Dixième, s.114 no: 3761; Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler", s.122; Dimitri Korobeinikov, "Doğunun ve Batının Hükümdarı: Müslüman ve Hristiyan Kaynaklarında Selçuklu Hanedanlığına Dair Kavram ve Unvanlar", *Anadolu Selçukluları Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*, (Ed. A.C.S.Peacock-Sara Nur Yıldız), (Çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul 2017, s.71-72.

da bu evrensellik anlayışını teyit etmektedir⁵². Sinop işte bu evrensellik anlayışını teyit eden eserler ile müstesna bir şehirdir.

Selçuklular Anadolu'yu uluslararası ticarete dâhil etmek için iki ana güzergâha önem verdiler. Bunlar batı – doğu ve kuzey – güney istikameti idi. Zikri geçen ilk hat Antalya'dan başlayıp Sivas'ta ikinci hat ile birleşiyor ve daha sonra Erzurum üzerinden Tebriz'e ulaşıyordu. Bu yoldan ayrıca Mazenderan, Irak-ı Acem, Kuzey Azerbaycan (Gence, Şirvan) ile Tiflis'teki Gürcü tacirler faydalanıyordu. Burada bizi ilgilendiren ise ikinci ana güzergâhtır. Bu hat, Sinop'tan başlayarak Tokat üzerinden Sivas'a bağlanıyordu. Daha sonra devam ederek Malatya üzerinden Halep, Amid (Diyarbakır), Musul ve Bağdat'a gidiyordu⁵³. Kayseri'deki Pazarören bölgesinde kurulan ve uluslararası bir fuar olan Yabanlu Pazarı'na da yine kuzeyli tacirlerin -Kırım sahillerindeki Suğdak ve diğer bölgelerdekiler- önce Sinop oradan da Sivas üzerinden ulaştıkları da gayet tabiidir⁵⁴. Anadolu, Suriye ve Elcezire (Musul) tüccarları Güney Rusya (Kıpçak) ile sürekli bir alış veriş içerisinde idiler. Burada özellikle belirtilmesi gereken bir husus vardır ki Anadolu'da Sivas, kervanların buluşma noktası başka bir ifade ile bir nev'î günümüzdeki kargo transfer merkezi konumunda idi. Güneyden gelen tüccarlar Selçuklu arazisinden geçerek ya da Trabzon yoluyla Karadeniz'e ve oradan da Kıpçak bölgesine ulaşıyorlardı⁵⁵. 1214'ten itibaren bu tacirler Sinop üzerinden Suğdak limanına daha rahat ulaşabilmekteydiler. Bu tüccarların ticaret emtiası Rubruck'a göre pamuklular, ipekliler ve baharattan oluşmakta idi⁵⁶. Aynı zamanda Kırım ve Güney Rusya halkı da kürklerini Anadolu'ya ulaştırabiliyorlardı⁵⁷. Bu ticarî hayatın canlanmasında Türkiye Selçukluları hâkimiyetindeki Sinop'un güvenli bir merkez haline getirilmesi önemli bir etkindir.

Kıyılardaki üç önemli merkez Alaiyye, Antalya ve Sinop'un fetihleri Türklerin denizcilikte ilerlemeleri hususunda önemli adımlar olarak görülmelidir. Bu fetihler Akdeniz ve Karadeniz'de askerî ve ticarî faaliyetlere imkân vermiştir. Arap kaynakları Türk donanma (ustûl) ve tersanelerinin (darü's-sina'a) buralarda olduğunu kaydetmişlerdir. Özellikle İbn Sa'id el-Mağribî Sinop limanının meşhur bir liman olduğunu ve orada Konya sultanına ait bir donanmanın bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kastamonu ve Amasya dağlarındaki çam ormanlarından kesilen kerestenin su yolu (Kızılırmak ve Yeşilirmak) ile gemi inşası için Sinop tersanesine nakledildiğinden de bahsetmiştir⁵⁸. Sinop, konumu itibarıyla Antalya ve Alaiye gibi sürekli baskınlara maruz kalabilmekteydi. Bu yüzden buranın savunulması için kuvvetli bir deniz gücüne de ihtiyaç vardı⁵⁹. I. Alaeddin Keykubad zamanında kıyı kesiminde güçlü bir donanmanın varlığını ve bu sayede güvenliğin sağlanmış olduğunu açıkça görmekteyiz. Bu hususta Keykubad: *Kuvvetli düşmanlar memleketimize hücum edip evlat ve torunlarımız bozguna uğrarsa bazısı bu kaleye (Alaiye) ve bazısı da Sinop'a sığınsınlar.* diyerek Sinop'un güvenliğini teyit etmiştir⁶⁰.

⁵² *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Dixième, s.118 no: 3767; Hüseyin Hilmi, *Sinop Kitabeleri*, 6; Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler", s.123; Redford, *İktidar İmgeleri...*, s.157-159.

⁵³ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1985, s.4.

⁵⁴ Sümer, *Yabanlu Pazarı*, s.23.

⁵⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C.12, s.201; Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.55.

⁵⁶ *The Journey of William Rubruck 1253-55*, (By William Woodville Rockhill), Printed for the Hakluyt Society, London, ty., s.44; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s.328 dn.852.

⁵⁷ *The Journey of William Rubruck 1253-55*, s.44; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s.329.

⁵⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.338-339 ve dn.27.

⁵⁹ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.59.

⁶⁰ Yazıcızâde 'Alî, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s.179a; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.303; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.338.

Uzak doğudan gelen Moğol kuvvetlerinin Anadolu'ya girmeden önce Karadeniz'in kuzeyinde ve özellikle Suğdak'ta gerçekleştirdikleri yıkımlar Sultan Keykubad'a kadar ulaşmıştı (1223). Bu sorunlara karşı tedbir almak ve bölge güvenliğini sağlamak için Kastamonu uc beyi Hüsameddin Çoban görevlendirilmiştir (1227)⁶¹. Suğdak ile sürekli irtibat halinde olan Hüsameddin Çoban, Yazıcızade'ye göre Kırım'dan gelen Kıpçak kölelerini satın alır onları yetiştirir ve seferlerinde kullanırdı. İşte buradan hareketle Emir Çoban emrindeki askerleri gemilere bindirdi ve yanına tüccarları da alıp Suğdak istikametine doğru yola koyuldu⁶². Emir Çoban, Suğdak'ta ilk başarısının ardından Rus elçisi ile bir anlaşma yaptı; *mallardan, merkeplerden, yağmalanan erkek ve kadın kölelerden, dillere destan olan âşıkların baş belası Kıpçak güzellerinden meydana gelen çok miktardaki ganimeti Sinop ve Kastamonu'ya gönderdikten sonra kendisi de Suğdak savaşına döndü*.⁶³ Suğdak ele geçirildikten sonra Çoban Bey orada muhafızlar bıraktı ve Sinop-Kastamonu havalisine döndü. Dönerken yanında aynı şekilde Kıpçak köleleri, Macar atları, Rus ketenleri, altın ve sair birçok ganimet getirdi. Sinop ve Kastamonu bu sayede zenginleşti⁶⁴. Sinop donanmasının fetihten yaklaşık on iki yıl gibi kısa sürede denizaşırı bir sefer düzenleyecek mahiyete ulaşmış olması da dikkate değer bir hadisedir⁶⁵. Ayrıca bu dönemde Karadeniz'e Pontus, Ermeniye, Hazar, Suğdak, Rus ve bir defa da Lazik gibi isimler yanında Sinop isminin de verilmiş⁶⁶ olması bu kentin Karadeniz'deki öneminin bir göstergesidir. 1253'te Moğolistan'a giden Rubruck da Sinop'u *Turkia sultanına ait Sinopolis kalesi ve limanı* olarak nitelendirmiş ve bu dönemde Türklerin elinde olduğunu ifade etmiştir⁶⁷. Yukarıdaki verilerin tamamına bakıldığında, Türkiye Selçukluları zamanında Sinop'un, Türk-İslâm şehrine dönüşüm süreci geçirdiğini açıkça görmekteyiz.

2. Pervaneoğulları ve Candaroğulları Zamanında Türk-İslâm Şehri Sinop

Moğol istilaları ve iç mücadelelerden faydalanan Trabzon (Canik) Komnenosları her fırsatta Karadeniz'de ithalat ve ihracat limanı olan; güvenli bir kalesi bulunan ve Türkler tarafından imar edilmiş olan bu kaleyi 1259 yılında işgal ettiler. Şehir yeniden Türkler tarafından ele geçirilene kadar Gavras/Gaydan adlı bir vali Trabzon hükümdarı adına şehir idare etti⁶⁸. Bu dönemde *Sinop, yarısı kara, yarısı deniz üzerinde olan sağlam bir şehirdir ve gemilerin geçiş yeri üzerindedir*.⁶⁹ Her ne kadar şehir, Komnenosların hâkimiyetine girse de Selçuklular zamanında Türk-

⁶¹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, Tıpkıbasım, s.301-304; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, I, s.316-319; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s. 208b-212a; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.355-362.

⁶² Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s. 210a-211a; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.359-360; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.358.

⁶³ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, Tıpkıbasım, s.323; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, I, s.336; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s. 220b-221a; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.379.

⁶⁴ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, Tıpkıbasım, s.329; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, I, s.342; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s. 224b; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.385; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.358-359.

⁶⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.359.

⁶⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.359 dn.55.

⁶⁷ *The Journey of William Rubruck 1253-55*, s.41; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.528.

⁶⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.527-528.

⁶⁹ Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Neşr. Osman Turan), TTK Yay., Ankara 1999, s.83; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000, s.63.

İslâm kültürü şehirde sağlam temellere oturtulmuştu. Ayrıca Reşideddin'e ait mektuplara göre bu dönemde Anadolu'da Türkmen mücadeleleri devam ederken Emir Şemseddin Muhammed Türkmanî'ye mensup bir Türkmen topluluğu; Gürcistan, Trabzon ve Sinop dağlarına yayılıp her tarafı harap etmişlerdir⁷⁰.

Selçuklu beylerinden Muineddin Süleyman Pervane, ülke içindeki kargaşa esnasında gücünü iyiden iyiye hissettirmeye başlamış ve Karadeniz'de hayati önemi bulunan Sinop limanının fethi için Abaka Han'dan bir yarlıg (Yarlıg-ı Hümayun) almıştı. Pervane iki yıl kadar şehri kuşattı ve nihayet şehir, tekrar Türk hâkimiyetine alındı. Pervane'nin zorlaması ve gücünün de etkisiyle Rükneddin Kılıç Arslan burasını temlikname ile ona vermeye razı oldu⁷¹. Tabi ki Sinop'un Pervane'ye verilmesinde onun arkasındaki güç olan Moğolların etkisi vardı. Bu suretle Sinop'ta Pervaneoğulları Beyliği de ortaya çıkmış oldu⁷². Selçuklu hâkimiyetine; daha doğrusu Pervane'nin hâkimiyetine giren Sinop'ta kiliseye dönüştürülmüş camiiler tekrar kiliseden camiye çevrildi. Bu önemli zafer, başta Abaka Han'a olmak üzere her tarafa fetihnamelerle ilan edildi ve Pervane'nin şöhreti de arttı (1266)⁷³.

Mevlevî menkıbelerinde de şehir hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan Seyfeddin Fergani Sinop'ta bu devirdeki zulümden bahseden şiirler yazmasına rağmen bir müddet Sinop'ta yaşayan çağdaşı Sa'adeddin Mes'ud ise şehrin neşe ile dolu olduğunu, kendisinin burada yaşamaktan çok memnun olduğunu ve şehrin güzelliklerini anlatmaktadır. O da diğerleri gibi bu şehri Ceziretü'l-Uşşak (Aşıklar Adası) olarak nitelendirmektedir⁷⁴.

Anadolu'da Cimri ve Türkmenlere karşı girişilen mücadeleler 1279'da Cimri'nin ortadan kaldırılması; daha sonra uc gazisi Mehmed Bey'in damadı Ali'nin de Karahisar kalesine hapsedilmesiyle çözülmüştü. Bu hadiseler esnasında Canik (Cânit) hükümdarı kadırgaları ile Sinop'a hücum etti. Bu havalide o esnada Sinop tutgavulu (muhafız kuvvetleri komutanı) olan Tayboğa ve Çepni Türkleri, bölgeyi çok iyi savunmuşlar ve Sinop'un elden çıkmasını önlemişlerdir⁷⁵. Tayboğa'ya gelecek olursak bugün Sinop'ta ada üzerinde Cezayirli Ali Paşa Camii'nin sol tarafında Seyyit Bilal Türbesi olarak bilinen bir türbe bulunmaktadır. Kaynaklarda Bilalî Habeşî'ye atfen böyle bir isimlendirme yapılmasına rağmen asıl olarak Emir Tay Boğa b. İlbasmış'a ait olduğu sandukasındaki kitabeldeki *el-Emir Tay Boğa b. İlbasmış b. Koçkar b. Oğul Beg b. Ebu Bekr Hace el-mâ'ruf bi Yaş Beg* ifadesi ile görülmektedir⁷⁶. Şakir Ülkütaşır Tayboğa'nın Çepnilerin başı olduğunu ileri sürmüşse de bunu delillendirmemiştir⁷⁷. 1277'den sonraki bir hadisede Çepnilerin

⁷⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.516.

⁷¹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, Tıpkıbasım, s.643; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, II, s.165; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s. 377b; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.634-635; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Neşr., s.83; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev., s.63; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, s.98.

⁷² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.530.

⁷³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Neşr., s.83; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev., s.63; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.528.

⁷⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Neşr., s.154; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev., s.122; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.601; Turan, *Resmî Vesikalar*, s.159-162.

⁷⁵ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, Tıpkıbasım, s.729; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie...*, II, s.238; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s. 410b; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.693; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.529, 570.

⁷⁶ Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler", s.143-146.

⁷⁷ Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler", s.146.

faaliyetlerine vurgu yapılmış ve fakat Tayboğa'nın Çepniler'den olma gibi bir durumu zikredilmemiştir. Zeki Velidi Togan "İlbasmış" ve "Başbek" isimlerinin Kıpçaklar arasında oldukça iyi bilindiğini ve Tayboğa'nın Kıpçak asıllı bir Türk beyi olduğunu ifade etmektedir⁷⁸. Faruk Sümer de yine mezkûr kitabeldeki isimlere dayanarak Tayboğa'nın önceden Moğollara hizmet eden Uygur asıllı bir Türk olduğunu ve Emir unvanına dayanarak onun Sinop'ta iken sübaşı olduğunu ifade etmiştir⁷⁹. Burada Kıpçak hususuna dikkat çekmek yerinde olacaktır ki kaynaklar 1223 yılında Moğollar'ın Karadeniz'in kuzeyindeki istila hareketleri ve Suğdak'ta yarattıkları sıkıntıların Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'a kadar ulaşması mümkündür. Buradan hareketle Keykubad, Kastamonu uç beyi Hüsameddin Çoban'ı görevlendirmişti. O, zaten Kırım ile sürekli iletişim halinde olan bir beydi ve Suğdak seferi öncesinde; esnasında ve bölge ele geçirildikten sonra onun bu köle ticaretinin devam ettiğini yukarıda ifade ettik⁸⁰. Emir Tayboğa ve ailesinin de bu hadiseler esnasında Anadolu'ya gelmeleri de kuvvetle muhtemel gözükmemekte ve hatta onun Çepniler ile bağlantısı bulunmadığı ve Kıpçak kökenli olduğu da ağır basmaktadır⁸¹. Burada Sinop şehrinde baskın unsurun Kıpçak kökenli olmalarının yanında Çepni Türkmenlerinin de varlığı bilinmektedir. Kıpçakların buradaki yoğunluğunun daha Selçuklular zamanından bu yana Sinop ile Kırım bağlantısından kaynaklandığı da pek tabiidir.

Muineddin Süleyman Pervane'den sonra oğlu Muineddin Mehmet, bizzat Sinop'a sahip olmuş ve 1296'ya kadar bölgede hükümet etmiştir. 1296 yılında öldükten sonra yerine oğlu Mühezzibüddin Mes'ud geçmiştir. Bu dönemde Sinop, W. Heyd tarafından "korsan yatağı" olarak ifade edilmesine rağmen Osman Turan ise bu dönemde Sinop'un önemli bir liman ve milletlerarası bir ticarî merkez olduğunu belirtmiştir. Trabzon ve Kefe'ye giden gemiler aynı zamanda Sinop'a da uğramaktaydılar. Bu dönemde Sinop'ta bir Ceneviz kolonisi de kurulmuştu. Bu esnada bir Frenk donanması 1000 zırhlı asker ile Sinop'a alış-veriş bahanesi ile girdi; ani bir baskın ile Mühezzibüddin Mes'ud'u esir edip Kefe'ye götürdüler. Mes'ud bu esaretten ancak hatırı sayılı bir miktar olan 900.000 dirhem (tkr. 18.000.000 lira)⁸² fidye-i necat vererek kurtulup Sinop'a dönebildi⁸³. Bu kadar büyük bir meblağın ödenebilmesi, Muineddin Mehmet Bey'in bıraktığı mirasın ne denli hatırı sayılır olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda Sinop'un nasıl zenginleştiğini de teyit etmektedir. Bu zenginliğin kaynağını I. Keykavus ve I. Keykubad dönemlerinde aramak gerekmektedir. Uzunçarşılı, Mühezzibüddin Mes'ud'un 1300 yılında öldüğünü ifade etmesine karşın Osman Turan, Aynî'nin kaydına atıfla 1310 yılında Mes'ud Bey'in halen Sinop hâkimi olduğunu ifade etmiştir. Onun Sinop'ta ne kadar süre daha hükümet ettiği

⁷⁸ A. Z. Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1946, s.310.

⁷⁹ Faruk Sümer, *Türk Devletlerinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, II, s.741.

⁸⁰ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye...*, Tıpkıbasım, s.301-304, 323, 329; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye...*, I, s.316-319, 336, 342; Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, s. 208b-212a, 220b-221a, 224b; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 355-362, 379, 385; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.358-359.

⁸¹ Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun...*, s.107; Ahmet Akşit, "Selçuklular Devrinde Sinop'ta Türk İskânı ve Bir Kıpçak Beyine Dair Notlar", *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2015, s.79-80.

⁸² Osman Turan bu miktarı eserini yazdığı dönemde takriben 18 milyon TL olarak hesaplamıştı. Günümüz para birimi karşılığı olarak da bu miktar yine takriben 18 trilyondur.

⁸³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Neşr., s.257; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev., s.207; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s.614-615; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.630; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yay., Ankara 2011, s.148.

bilinmemektedir. Ondan sonra yerine oğlu Gazi Çelebi geçmiştir. Gazi Çelebi denizcilik hususunda oldukça yetenekli; deniz savaşlarında oldukça ustaydı ve bu bakımdan şöhreti olan bir beydi. Gazi Çelebi, Karadeniz’de 1322’ye kadar Ceneviz ve Trabzon devletinin etkinliğini azalttı. 1322’deki başarılı taarruzu ile Cenevizlilerin başlıca reislerini esir etti; tayfalarından bir kısmını hapsedti ve bir kısmını da öldürdü⁸⁴. Gazi Çelebi, Sinop’taki mezar kitabesinde *Bu kabir 722’de ölen Mes’ud Çelebi oğlu Gazi Çelebi’nin mezarıdır.* şeklindeki ifadeye göre 1322 yılında vefat etmiştir⁸⁵.

El-Ömerî, Anadolu ile ilgili kaynaklarından olan Şeyh Haydar Uryan’ın verdiği bilgiler doğrultusunda Sinop’un Kastamonu memleketi içerisinde bölgenin en meşhur kenti olduğunu ifade etmiştir. Sinop’un başında da bu dönemde Süleyman Paşa’ya bağlı Gazi Çelebi adında bir beyin olduğunu yazmıştır⁸⁶. Gazi Çelebi’nin ölümünden sonra Sinop’a gelmiş olan İbn Battuta, Gazi Çelebi’nin cesur ve kahraman bir denizci olduğunu; bölgeye gelen düşman donanmalarına karşı başarılı faaliyetlerde bulunduğunu; onun çok iyi bir dalgıç olduğu ve abartılı bir şekilde düşman donanmasına ait gemileri dalarak alttan deldiğini de dinlemiş ve kaleme almıştır. Gazi Çelebi’nin bu başarısı bir yana, onun haşîş kullandığını belirterek bir gün av peşindeyken at üstünde başını bir ağaca çarparak can verdiğini de ifade etmiştir⁸⁷.

İbn Battuta Sinop’u gayet kalabalık ve büyük; sağlamlığı ve güzelliği içinde barındıran bir şehir olarak anlatmıştır. Şehirde bağlar ve bahçelerin bulunduğunu; gürül gürül akan sularının bulunduğunu; üzüm ve incir yetiştirildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Müslüman egemenliği altında on bir tane Rum kasabasının bulunduğunu da eklemiştir. Sinop’un büyük camiinden de bahsetmiştir⁸⁸. Ebu’l-Fida, bu dönemde Sinop’un müstahkem surlarının bulunduğunu; denizin bu surların bazı- larını vurduğunu ifade etmekle birlikte son derece çok bostanın yetiştirildiğini yazmaktadır⁸⁹. An- laşılan Strabon’dan bu yana Sinop’ta bostan yetiştiriciliği devam etmiştir.

Gazi Çelebi’den sonra Sinop, Candaroğlu Süleyman Paşa’nın eline geçti ve Osmanlılar’a kadar bölge Candaroğlu beylerinin hâkimiyetinde kaldı. Bu aile zamanında da denizcilik devam etti. Süleyman Paşa Sinop’a oğlu İbrahim Bey’i vali olarak gönderdi. 1340 yılında iki tane Si- noplu kadirgadan oluşan bir filo, Ceneviz ve Venedik bandıralı birçok gemiyi tutsak etti. Ceneviz Amiralî Simon de Quarto, ticaret eşyası yüklü yedi kadirgasını Karadeniz’e soktuğu zaman Si- noplu kadirgalar Tana’dan gelecek başka bir kafileye hücum için pusuda idiler. Amiral ise bu durumda sorun yaşamamak için yükünü Kefe limanında boşalttı ve gemilerini silahlandırdı. Hatta bu gemilerin sayısını çok küçük yirmi gemiyle takviye etti. Bu şartlar altında Türk kadirgalarına karşı çıkabilmişti. Tüm bunlara rağmen Sinop; Heyd’e göre müspet olarak batı tüccarlarının uğ- radiğı bir pazar ve menfî olarak da bir “korsan yatağı” olması hasebiyle özel bir konuma sahipti⁹⁰. Sinop’un Candaroğullarının eline geçmesinden sonra doğal olarak oradaki donanmanın da aynen

⁸⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.630-631.

⁸⁵ Ülkütaşır, “Sinop’ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler”, s.147; Turan, *Selçuklular Zamanında Tür- kiye*, s.631.

⁸⁶ El-Ömerî, *Mesâlikü’l-Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, (Çeviri ve Notlar D. Ah- sen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2014, s.147.

⁸⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, (Çeviri, İnceleme ve Notlar A. Sait Aykut), YKY, 4. Baskı, İstanbul 2010, I, s.443.

⁸⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, s.442; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, (Haz. Adnan Eski- kurt, Cengiz Tomar), Yeditepe Yay., İstanbul 2015, s.210.

⁸⁹ Ebu’l-Fida *Coğrafyası*, s.313.

⁹⁰ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 615-616.

beyliğe sirayet ettiği tabiidir. Hatta onlar gemi inşası hususunda daha da ileri gitmişler; özellikle Candaroğlu İsmail Bey zamanında dokuz yüz ton yük alabilen bir gemi inşa edilmiştir. Bu gemi Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a gönderilmiştir⁹¹. Aynı zamanda Selçuklular ve Pervaneoğulları'nda olduğu gibi Candaroğulları da Sinop'ta Cami, Türbe, Çeşme ve Mescid gibi Türk-İslâm şehri kültürünün unsurlarını hatıra bırakmayı unutmamışlardır⁹². 1351 tarihli Laurentiana haritasında, Sinop üstünde bir Ceneviz bayrağının olması orada bir konsolosluğun olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Venediklilerin de orada iki danışman ve on iki üyeli bir konsolos tarafından yönetilen bir kolonisi olduğu da bilinmektedir⁹³. Sinop hala Türklerin yönetimindedir ve fakat tüccar devletler oradan vaz geçmemektedir. XIV. yüzyılın sonuna doğru ticaret, Sinop limanından Samsun'a kaymıştır⁹⁴.

Sonuç

Sinop, ilkçağlardan itibaren milletlerarası önemini devam ettiren bir şehir olması bakımından önem arz etmektedir. Türklerin Anadolu'ya gelişlerine kadar birçok kavim tarafından cazibe merkezi olan Sinop, bu özelliğini hiç kaybetmedi. Türkler Anadolu'ya geldikten sonra onların da dikkatini çeken şehir, kesin olarak I. Keykavus zamanında alınıp ciddi bir dönüşüm yaşadı. Bu dönemde Sinop, planlı bir şekilde Türk-İslâm şehri hüviyetine geçirildi. Arada kısa bir süre Komnenos hâkimiyetine girse de Selçuklu beyi Muineddin Pervane tarafından tekrar ele geçirildi; Osmanlı dönemine kadar önce Pervaneoğulları ve devamında da Candaroğulları hâkimiyetini yaşadı ve aynı şekilde Türk-İslâm kenti olma özelliğini devam ettirdi. Burada toplumsal hayatta da bazı değişimlerin kaçınılmaz olması dikkat çekmektedir. Buradan hareketle bölgede Türk-İslâm toplumunun da giderek baskın hale geldiğini görmekteyiz. Bu durum toponomi ile de teyit edilmektedir.

İlkçağlardan bu yana kent ticarî olarak da cazibe merkezi konumunda idi. Ara ara bu özelliğini güvenli ortam sebebiyle kaybetse de I. Keykavus zamanındaki ilk kalıcı fetih sonrası güvenli ticaretin merkezi ve geçiş güzergâhı olma özelliğini devam ettirdi. Şehir, Suğdak ve Anadolu ticaretinin bağlantı noktası idi. Bu bölgelerden sürekli Kıpçak köleleri, ipekli kumaşlar ve kürkler getirilmekteydi. I. Keykubad zamanında Sinop donanmasının da kuvvetli olması şehir ticaretinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Devamında seyyahların da ifade ettiği gibi Sinop müstahkem surları ile güvenli bir merkez konumundadır. Gazi Çelebi gibi denizcilikte usta beylerin faaliyetleri ile de Ceneviz unsurunun etkisi sadece Sinop'ta değil Karadeniz'de de kırılmıştır.

Sinop, Türkiye Selçukluları ile Türk-İslâm şehrine geçiş sürecini yaşamış ve bu süreci belli sarsıntılarla atlattıktan sonra beylikler döneminde aynı özelliğini devam ettirmiş ve Osmanlı'ya intikal etmiştir.

Kaynakça

Abdollah İbn Mohammas İbn Kiya Al-Mazandarani, *Die Resâla-ye Falakıyya*, (Herausgegeben Walter Hinz), Wiesbaden 1952.

⁹¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s.145-146.

⁹² M. Şakir Ülkütaşır, "Sinop'ta Candar Oğulları Zamanına Ait Tarihi Eserler", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, MEB, İstanbul 1949, s.152-191.

⁹³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 616.

⁹⁴ Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, 196.

- Abu'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ö. R. Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999, II.
- Ahmet Akşit, "Selçuklular Devrinde Sinop'ta Türk İskânı ve Bir Kıpçak Beyine Dair Notlar", *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2015, ss.78-80.
- Anna Komnena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Yay., İstanbul 1996.
- Anonim; (*Selçuk-nâme*) *Tarih-i Al-i Selçuk (Anadolu Selçukluları Tarihi III Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure)*, (Çev. F. N. Uzluk), Ankara 1950.
- Anonim; (*Selçuk-nâme*) *Tarih-i Al-i Selçuk*, (Çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner), Atıf yay., Ankara 2014.
- Azîmî Tarihi*, (Metin-Çeviri ve Notlar Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2006.
- Başoğlu, Bekir, "Boyabât Panayırı", *Türk Folkloru Dergisi*, Ankara 1980, Sayı 16
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, TKA E Yay., Ankara 2000.
- Darkot, Besim, "Sinop", *İA*, İstanbul 1979, C.10, ss.683-689.
- Ebu'l-Fida Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2017.
- Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, St. Petersburg 1871.
- El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, (Çeviri ve Notlar D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2014.
- Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, (Haz. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar), Yeditepe Yay., İstanbul 2015.
- Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), TTK Yay., Ankara 2000.
- Hüseyin Hilmi, *Sinop Kitabeleri*, Sinop Matbaası, 1339-1341.
- İbn Battûta, *Seyahatnâme*, (Çeviri, İnceleme ve Notlar A. Sait Aykut), YKY, 4. Baskı, İstanbul 2010, I.
- İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, I-II.
- İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye*, Tıpkıbasım, (Haz. A. Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956.
- İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, (Çev. Abdülkerim Özeydin, Ahmet Ağırakça), Bahar Yay., İstanbul 1987, C.12.
- Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Neşr. Osman Turan), TTK Yay., Ankara 1999.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000.
- Korobeinikov, Dimitri, "Doğunun ve Batının Hükümdarı: Müslüman ve Hristiyan Kaynaklarında Selçuklu Hanedanlığına Dair Kavram ve Unvanlar", *Anadolu Selçukluları Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*, (Ed. A.C.S.Peacock-Sara Nur Yıldız), (Çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul 2017.
- Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara 1984.
- Ksenophon, *Anabasis*, (Çev. Hayrullah Örs), İnkılap ve Aka Yay., İstanbul 1979.
- Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris, 1824, XVII.
- Merçil, Erdoğan, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, TTK Yay., Ankara 2000.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, (Haz. Ali Öngül), Kabalcı Yay., İstanbul, 2017, II.
- Öz, Mehmet, "Sinop", *DİA*, Ankara 2009, C.37, ss.252-256
- Ramsay, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), MEB Yay., İstanbul 1960.
- Redford, Scott, *İktidar İmgeleri Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları*, (Çev. Barış Cezar), Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2014.
- Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Dixième, Et. Combe, J. Sauvaget et G. Wiet, yy., ty.
- Strabon, *Geographika*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2015.
- Sümer, Faruk, *Türk Devletlerinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, II,
- Sümer, Faruk, *Yabanlu Pazarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1985.
- Süryani Patrik Mihailin Vekayinamesi*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), (TTK basılmamış tercüme eser), yy., 1944, II.

- The Journey of William Rubruck 1253-55*, (By William Woodville Rockhill), Printed for the Hakluyt Society, London ty.
- Togan, A. Z. Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1946.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.
- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK Yay., Ankara 1988.
- Urfulu Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreas-yan), TTK Yay., Ankara 2000.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yay., Ankara 2011.
- Ülkütaşır, M. Şakir, "Sinop'ta Candar Oğulları Zamanına Ait Tarihi Eserler", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, MEB, İstanbul 1949, V, ss.152-191.
- Ülkütaşır, M. Şakir, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihi Eserler", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, MEB, İstanbul 1949, V., ss.112-151.
- Yakupoglu, Cevdet, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2009.
- Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, (Haz. Abdullah Bakır), TTK Yay., Ankara 2014.
- Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Yay., İstanbul 2017.

FRANSIZ KAYNAKLARINDA SİNOP

Hicabettin SARI *

Öz

“Fransız Kaynaklarında Sinop” konulu bildiri çalışması, Karadeniz Bölgesi’nin orta kesiminde yer alan Sinop’ta muhtelif dönemlerde yaşanmış tarihsel olaylarla gerçekleştirilmiş gezi ve araştırmaların notlarının Fransa’da yayımlanmış gazete, dergi ve kitaplarda ne şekilde aktarıldığını ortaya koyarak Sinop tarihinin yazımıyla araştırmalarına ve iç-dış tanıtımına katkıda bulunmak, genç araştırmacılara kaynak ve yeni araştırma pistleri sağlamak üzere hazırlanmıştır. Paris’teki Fransız Milli Kütüphanesi basın arşivlerinde yapılan uzun ve özverili tarama çalışmaları sonucunda Sinop odaklı, bölgenin tarihsel ve kültürel panoramasını (siyasi,sosyo-ekonomik ve dini hayat ile mimari ve fiziki yapılar) ortaya koyan bilgilerin yer aldığı birçok belge belirlenmiştir. 1919 Versay Antlaşması’na kadar organ sayısı ve tirajları ve de okunurlukları bakımından Dünya’nın en büyük basınıyken bu antlaşmayla birlikte ve sonrasında İkinci Dünya Savaşı’na kadar İngiliz basını ile üstünlük yarışını sürdüren Fransız basını milletlerarası tarih araştırmalarında son derece yoğun başvuru alan bir kaynaktır. Bu sebeple konusu Fransız basınına dayandırılan bildiri çalışmamız kaynak zenginliği itibariyle Sinop tarihi hakkında farklı ve öğretici, dışarıdan nasıl görüldüğünü yansıtan ve de şehrin uluslararası önemini ortaya koyan değerli bilgiler sunmaktadır. Muhtelif kaynaklardan elde edilen bilgilerin sınıflandırması sonucunda bildiri çalışmamız 4 ayrı bölümden oluşmuştur.

Sinop in French Sources

Abstract

The report on "Sinop in the French Press" reveals how the notes of the excursions and researches carried out in various periods in Sinop in the central part of the Black Sea Region are transmitted to published newspapers, magazines and books published in France, and to contribute to internal and external promotion, to provide resources for young researchers and to provide new research tracks. As a result of long and self-sacrificing screenings in the press archive of the French National Library in Paris, many documents have been identified that focus on Sinop and contain information that reveals the historical and cultural panorama of the region (political, socio-economic and religious life and architectural and physical structures). The French press, which ran the race of superiority with the British press until the Second World War with and without this treaty, was the world's largest press in terms of number of organs and circulars until the 1919 Versailles Treaty. For this reason, our paper based on the French press presents valuable information about Sinop history, which reflects how it is viewed from the outside, as well as the international significance of Sinop history, in terms of resource richness. As a result of classification of the information obtained from various sources, our paper work consists of 4 separate sections.

---

* Dr., İstanbul Üniversitesi, drhsrof@hotmail.com

I. Fransız Doğubilimci Vital Cuinet'ye Göre 124 Yıl Önceki Sinop

1833 yılında Fransa'da doğmuş ve 23 yaşında geldiği İstanbul'da 6 Eylül 1896 yılında vefat etmiş ve gömülmüş (1) olan Fransız coğrafyacı ve oryantalist Vital Casimir Cuinet, kurucu üyesi olduğu Osmanlı Genel Borçları (Duyunu Umumiye) İdaresi 'nde genel sekreterlik yaptığı 12 yıl boyunca (1880-1892) Osmanlı Devleti'nden alacaklı devletler adına bu devletin vilayetlerinden karyelerine kadar gelir kaynaklarını belirlemek ve envanterlerini çıkarmak üzere Osmanlı coğrafyasında araştırma ve inceleme gezilerinde bulunmuş ve tuttuğu gezi notlarını 1890-1894 yılları arasında 4 cilt ve 12 fasikül olarak derleyip hazırladığı "La Turquie d'Asie, geographie administrative: statistique, descriptible et raisonnee de chaque province de l'Asie Mineure" (Asya Türkiye'si İdari Coğrafyası: Anadolu'nun her taşrasının tanıtımsal ve açıklamalı istatistikleri) adlı eserini editör Ernest Leroux'ya bastırmıştır. Osmanlı Devleti'nin tüm coğrafyası itibarıyla sosyo-kültürel ve ekonomik potansiyelini ortaya koyan eser, Osmanlılar için hiçbir istatistiksel çalışmanın bulunmadığı ülkelerinde önemli bir boşluğu dolduran ve Fransızlar için de ticaretleri, sanayi ve siyasetleri yararına veri sağlayacak, istihbari nitelikte güveniler bilgiler içeren son derece önemli bir çalışmadır. Osmanlı Padişahı Abdülhamit istatistiklerinin doğruluğu ve yüksek değeri dolayısıyla eseri beğenmiş ve 1894 yılında yazarı Vital Cuinet'yi Mecidi nişanı ve Liyakat maddesiyle taltif etmiş ve de irade-i seniyye ile eserin Osmanlıca'ya tercümesini buyurmuş ve bir tercüme komisyonu kurdurmuştur. (2) Paris Ticaret Coğrafyası Derneği de aynı eseri için Vital Cuinet'ye Duplex madalyası vermiştir. Paris ve Cenevre Coğrafya Dernekleri üyesi ve ödüllüsü, Fransız Akademisi mensubu ve Lejyon Donör Şövalyesi gibi ünvanları da olan (3) Vital Cuinet, La Turquie d'Asie adlı eserinin IV. cildinde (4) Sinop konusunda aşağıdaki şu değerli bilgileri vermektedir:

a. Sinop Sancağı

Konumu, sınırları. – Sinop sancağı Kastamonu vilayetinin kuzeydoğusunda 31°45' ve 33° doğu boylamları ile 41°3' ve 42°8' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Karadeniz ve Trabzon vilayeti, güneyinde Sivas vilayeti ve batısından Kastamonu sancak merkeziyle sınırlıdır.

Alanı. - Sinop sancağının toplam yüz ölçümü 5500 kilometrekaredir.

İdari bölümleri. - Sancak idari bakımdan 3 kaza ve 3 nahiyeye bölünmüştür ve 204 köye sahiptir.

KAZALAR	NAHİYELER	KÖYLER
Sinop Merkez Kazası	Gerze	65
Boyabat	Durağan	50
İstefan	Akli	89

Sinop sancağı askeri bölgesi, genel karargahı İstanbul'da bulunan 1. Ordu'ya bağlı Kastamonu fırkasının bir livasından ibarettir. Bu askeri bölge, askere alma merkezleri olan 2 seksiyona bölünmüştür. Bu seksiyonlardan biri livanın genel karargahı olan Sinop'ta, diğeri de Sinop kaza merkezinin Gerze nahiyesinde bulunur.

İdareciler. - Sinop sancağı ikinci sınıf bir mutasarrıflıktır ve dolayısıyla ikinci sınıf bir mutasarrıf tarafından yönetilir. Sinop merkez kazası da bu mutasarrıfın görev alanına dahildir. Boyabat ve İstefan kazaları birer kaymakam ile yönetilir. Gerze, Durağan ve Akli nahiyeleri de birer müdürle yönetilir.

Mahkemeler.- Sancağın üç kazasında da birer asliye mahkemesi (bidayet mahkemesi, modern hukuk) ve Sinop'ta ayrıca şeri hukuka tabi bir başka asliye mahkemesi ve bir noterlik bulunmaktadır. Bu 4 mahkeme, Kastamonu temyiz mahkemesine bağlıdır.

Jandarma, polis.- Sancak jandarması ve polisinin merkezi Sinop'tadır. Sinop ve Boyabat'ta birer hapisane mevcuttur.

Gümrükler.- 1893 yılı itibariyle Sinop limanı gümrük harçları şöyledir:

İhracattan	91300 Kuruş
İthalattan	434800 Kuruş
Toplam	526100 Kuruş

Duyum-u Umumiye.- Osmanlı kamu borçlarına ayrılmış gelirleri toplamakla görevli idare, Sinop ve Boyabat'ta Trabzon'daki nezarete bağlı olarak çalışan 1 temsilcilik ile 1 tuz deposu kurmuştur.

Sinop Duyum-u Umumiyesi ve İstefan şubesi yıllık ortalama olarak 132 973 kuruş gelir elde etmiştir:

Tütün Öşürü	42,972 kuruş
Tuz Vergisi	107,937 kuruş
Alkollü İçkiler	19,040 kuruş
Pul	34,155 kuruş
Toplam	204,103 kuruş
Giderler	71,130 kuruş
Net Gelir	132,973 kuruş

Tütün rejisi.- Osmanlı Tütün Gelir Ortaklığı Tekeli Sinop Sancağında Kastamonu merkezine bağlı 2 temsilciliğe sahiptir. Bunlardan biri Sinop'ta diğeri Boyabat'tadır. 1892-93 yıllarında bu iki temsilciliğin gelirleri toplamı 432,540 kuruştur. (99484 Frank)

Telegrafhane.- Sinop sancağında Sinop, Gerze ve Boyabat'ta olmak üzere dahili haberleşmede sadece Türkçe'nin kullanıldığı 3 telegrafhane bulunmaktadır.

Nüfus.- Sinop sancak nüfusu 139,577 kişidir ve şöyle bir dağılım gösterir:

Cemaatler	Erkek	Kadın	Cemaat Toplamları
Müslümanlar	66306	62044	128850
Ortodoks Rumlar	4535	4299	8834
Ermeniler	173	141	314
Çingeneler	1086	993	2079
Genel Toplam			139577

Sancak nüfusunun kazalarına göre dağılımı da şöyledir:

Kazalar	Müslümanlar		Ortodoks Rumlar		Ermeniler		Çingeneler		Kaza Toplamları
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Sinop	23730	22561	3763	3584	173	141	“	“	53952
Boyabat	26030	23153	66	25	“	“	1086	993	51853
İstefan	16546	16330	706	690	“	“	“	“	38272
Genel Toplam									140077

Çeşitli nedenlerle Kastamonu vilayetinde her yıl uzun bir süre ikamet ederler farklı cemaatlerden Sinopluların sayısı 1300'tür. Bunların katılmasıyla Sinop sancağı nüfusu şöyle değişir:

Müslümanlar	128551 Kişi
Ortodoks Rumlar	9490
Gregoryen Ermeniler	554
Katolik Ermeniler	22
Bulgarlar	2
Yahudiler	9
Çingeneler	2079
Genel Toplam	140707 Kişi

Okullar.- Sinop sancağında toplam 3425 öğrencinin öğrenim gördüğü 8'i medrese 3'ü ortaokul ve 153'ü ilkokul olmak üzere 164 okul bulunmaktadır. Bu okulların cemaatlere göre dağılımı şöyledir:

		Okul	Öğrenci
Müslümanlar	Medrese	8	125
	Ortaokul	3	250
	İlkokul	136	2640
Ortodoks Rumlar		7	410
Toplam		164	3425

İklim.- Yaz ayları sıcaklığında düzensizliğe yol açan önemli sayıda pirinçliğe sahip olan Boyabat dışında Sinop sancağında iklim son derece yumuşak, yağışlı ve ılıktır; mevsimler arası aşırı ısı farkı yoktur. Bu iklim güzelliği Sinop yarımadasının sularla çevrili bir ada gibi bir kıstakla ana karaya bağlanmış olması ve büyük ormanlıklarla zeytinliklere sahip olmasından ileri gelmektedir. Kış aylarında şiddetli soğuklar yaşanmaz; yaz ayları aşırı sıcak değildir ve meltem isimlendirilen bir rüzgarın etkisiyle serindir. İki eşit ve ısı farkı düzensiz olmayan mevsime bölünmüş yılın sürekli bir ilkbahar olduğu kabul edilebilir. Bütün bu şartlar Sinop şehrine ve sahiline çevresindeki yerleşim merkezlerinden deniz mevsiminde birçok tatilci çeker. Tatilciler Sinop'a geldiklerinde burada konukseverlik, uygun faaliyetler, kendileri için komşu ormanlardan sağlanan kerestelerle inşa edilmiş temiz ve sağlıklı konutlar bulurlar.

Tarımsal Üretim.- Sinop Sancağı tarımsal üretimi yıl ortalaması olarak şöyledir:

Ürün Adı	Miktarı
Buğday	370000 Hektolit
Arpa	129500
Yulaf, Çavdar	14800
Mısır	92500
Fasulye, Mercimek	38500
Fiğ	6000
Nohut	50160
Keton Tohumu	14800

Pirinç	750000 Kilogram
Abyon	152
Pamuk	90000
Tütün	60000
Kitre	15000
Cehri	5000
Mazı	55000
Meşe Palamudu	20,000
Sahlep, Bal, Balmumu	50000
Şarap	50000
Balık Yağı	30000
Yün	140000
Kıl Keçisi Yünü	115000
Tiftik Keçisi Yünü	15000
Taze Meyve	24090 Türk Lirası
Keçi ve Koyun Derisi	18000
Sığır ve İnek Derisi	1500
Kurt Derisi	200
Tilki Derisi	850
Tavşan Derisi	4000

Madencilik.- Sinop sancağında bugüne kadar maden bulunamamıştır.

Ormanlar.- Bolu ve Kastamonu ormanlarından daha küçük olmalarına rağmen Sinop sancağı ormanları sahip olduğu meşe, kayın, kestane, ıhlamur, köknar, laricio çamı ve sarıçam gibi ağaç türlerinin muhteşem güzellikleriyle ünlüdür. Sinop sancağı ormanları büyük ağaçları işlenerek her uzunlukta ve kalınlıkta elde edilen keresteler Türkiye'nin diğer bütün orman kerestelerinden daha üstün kalitededir. Bu nedenle savaş gemilerinin kerestelerden inşa edildiği zamanlarda Sinop şantiyelerinde bu keresteler kullanılırdı. Ve hemen hemen 15 gün önce Sinop'ta bu kerestelerden korvetler inşa edildi. Son zamanlarda bu keresteler, deniz kuvvetleri gemi inşalarını tamamen değiştirdiği için, ticaret gemilerinin yapımında kullanılmaktadır. Ama Sinop şantiyeleri eski ünlerinden pek bir şey kaybetmemiştir. Onarım atölyeleri daima faaliyettedir.

Sinop sancağı ormanlarının keresteleri büyük miktarlarda İstanbul'a İzmir'e ve Mısır'a ve de başka ticari merkezlere gönderilir. Rusya'ya da kereste sevkiyatı yapılır. Yöresel ihtiyaçları karşılamada kullanılan yakıt odunu ve kömür de bu ormanlardan sağlanır.

Aşağıdaki tablo Sinop sancağında işletilen ormanların ağaç türleri, alanları, yıllık kesim miktarları ve alınan harçları göstermektedir:

Kazalar	Orman Sayısı	Alanları km ²	Ağaç Türleri	Yıllık Ağaç kesimi Miktarı	Kullanımı	Alınan Harçlar Miktarı kuruş
Sinop	10	388	Meşe, Laricio Çamı, Ihlamur, Köknar	9000	Tahta, sepicilik	18000

Boyabat	2	289	Meşe, Kayın, Kestane, Çam	8000		17000
İstefan	2	187		10000		15000
Toplamlar	14	864		27000		50000

Fauna.- Sinop sancağı orman ve dağılımlarında yaşayan belli başlı vahşi hayvanlar kurt, tilki, ayı, domuz ve tavşandır.

Tuzlalar.- Sancakta hiçbir tuzla yoktur. Sadece Sinop ve İstefan'da Trabzon nezaretine ait iki tuz deposu bulunmaktadır. Ak-Liman, tuzla yapımı için doğası itibariyle son derece uygundur.

Tütün.- Sinop şehri ve Gerze kasabası dolaylarında bol miktarda yüksek kalitede tütün yetiştirilir. Yıllık tütün üretimi ortalama 200 bin kilogramdır. Bugünlerde üretim 80 bin kilografa düşmüştür. Bunun sebebi üreticilerin tütünlerini düşük fiyatlarla rejiye satmak zorunda bırakılmış olmalarıdır. Ama yine de tütüncülüğün gelişme kaydedeceğine dair bazı işaretler vardır. Sinop tütünleri, Samsun ve Bafra tütünleri kadar yüksek kalitededir. Reji bu tütünlerden çok miktarda satın alıp bazen Avrupa'ya ihraç etmektedir.

Maden Suları.- Gerze dolaylarında bu kasabaya yaklaşık 5 kilometre uzaklıkta Acısu adlı bir maden suyu vardır. Bu maden suyu Sedlitz suyu ile aynı özelliklere sahiptir. Bu suyun içerdiği sülfür ve demirle akciğer ve mide hastalıklarının tedavisinde çoğunlukla başarılı sonuçlar sağlandığı iddia edilmektedir. Oysa Sadlitz suyu tuzlu bir maden suyudur ve özellikle müshül etkisi için kullanılmaktadır.

Hayvancılık.- Sinop sancağında yıllık hayvan üretimi ortalama 167881 baştır ve şöyle bir dağılım gösterir:

Sınıflar	Türler	Tür Toplamları	Sınıf Toplamları
Büyükbaş	Sığır İnek Manda	30000 1000 3000	48,000
Küçükbaş	Koyun Kıl Keçisi Tiftik Keçisi	65265 44895 14721	124000
Genel Toplam			167881

Arıcılık.- Arıcılıktan yılda ortalama olarak 30000 kilogram bal ve 500 kilogram balmumu elde edilmektedir.

Akarsular.- Kızılırmak'ın sol kıyısından ayrılan önemli bir kolu olan Tatayçay ya da Gökırmak Taşköprü kazasından çıkarken Boyabat kazasına girer ve yaklaşık 75 kilometre boyunca her iki kıyısından beslendiği derelerle kazayı batısından güneydoğusuna sular ve geçtiği yerlerde köy değirmenlerinin çalışmasını sağlar. Tatayçay Beiliköy ve Hasanköy arasında Boyabat kazasını Sivas vilayetinden ayıran Kızılırmak'a karışır.

Sinop sancağında her yönden dağ ve tepelerden inen, orman ve vadilerdeki kaynakları besleyen çok sayıda akarsu arasında Ayancık çayı, İstefan kazasının sahildeki Ayancık köyü sakinleri tarafından seller mevsiminde çevredeki kesilmiş ağaçların yüzdürülerek taşınmasında kullanılır. Çobanlar çayı, Sinop kazasında sahil kesiminde yaşayan Çoban köyü sakinleri tarafından aynı amaçla kullanılmaktadır.

Ulaşım.- Sinop sancağında sadece iki bölüme ayrılmış bir karayolu vardır. 96 kilometre uzunluğundaki birinci bölüm, Sinop-Boyabat ulaşımı sağlamaktadır. İnşa halinde olan ikinci bölüm de Boyabat'tan Durağan ve Vezirköprü üzerinden Amasya'ya ulaşımı sağlayacaktır.

Sinop-Boyabat karayolunda en az 165 köprü (Bunlardan 55'i taş, 92'si tahta ve 18'i taş-tahta birlikte kullanılarak inşa edilmiştir.) 41 kasis ve 1430 istinat duvarı vardır. İkinci bölümün tamamlanması ile iç bölgeler Sinop üzerinden ürünlerini Avrupa'ya ihraç imkanı bulabilecekler, tarım ürünleri yeni pazarlarla değer kazanacak ve üretimde artışa gidecektir.

Nakliyat.- Boyabat-Sinop arasındaki karayolunda nakliyatlar üretim yerinden indirme yerine kadar ve indirme yerinden sancak içlerine arabalarla yapılır. Sancak iç bölgelerinde sadece kervan yolu vardır ve nakliyeler at, katır ve deve sırtında yapılır. Ormanlardan kesilen ağaç tomrukları ise seller mevsiminde Ayancık ve Çobanlar çaylarında yüzdürülerek çok daha ekonomik olarak sevk edilir.

Dağlar.- Sinop'taki bütün dağ ve tepeler Kastamonu vilayetinin diğer yörelerindeki gibi Olgassus sıradağlarındadır. Bu sıradağların belli başlı tepeleri Boyabat kazasının batısında Kiraz Dağı ve kuzeydoğusunda Katran Dağı'dır. Kütlesi Taşköprü kazasından Boyabat'ın yaklaşık 20 kilometre uzayan Kiraz Dağı, her iki kazaya az bir mesafede bulunmasına rağmen bu kazalara ulaşım yollarından mahrumdur. Bunun sonucunda Kiraz Dağı'nı tamamen kaplayan dev meşe ve çam ağaçları ağaç kesicilerinin baltalarıyla tanışmamıştır. Öyle görünüyor ki bugünlerde Boyabat şehri Sinop şehriyle karayoluyla bağlantılıdır. Kiraz Dağı'nın bu yola ormandan geçen bir yolla birleştirilmesinde büyük yarar vardır. Bu az masraflı yol inşa edilirse şimdiye dek üretim dışı olan bir mahallin kaliteli keresteleri gemi inşaatları ve tahta üretimi ticaretine kazandırılmış olacaktır.

Ticaret.- Sinop sancağındaki ticari hareketlilik gümrük kayıtlarına göre şu şekildedir:

İhracat

Tahıl	35000 Türk Lirası
Pirinç	2200
Keten Tohumu	2000
Fasulye	1800
Yumurta	500
Sarı Balmumu	1,000
Ceviz. Kestane	4,000
Balık Yağı	500
Tuzlanmış Balık	2000
Yün	1000
Tütün	6000
İnşaat Kerestesi	2000
Ceviz Lupu ve Tahta	1000
Yakıt Odunu	4000
Çeşitli	6000
Toplam	92000 Türk Lirası

İthalat

Dokuma Ürünleri	10000 Türk Lirası
Pamuk İpliği	5000
Kumaş	1000
Konfeksiyon	750
Tuhafiye	1000
Demir, Bakır, Çivi	1500
Hırdavat	750
Kırtasiye	750
Cam Ürünleri	500
Deri	3900
Alkollü İçkiler	1000
İşlenmiş Tütün	5000
Tuz	6000
Kahve	4000
Şeker	20000
Unlu Gıdalar	700
Sabun	4000
Petrol	1200
Zeytin ve Zeytinyağı	900
Kuru Meyve	750
Kibrit, Mum	450
Çimento ve Diğer Malzemeler	300
Çeşitli	2000
Toplam	77450 Türk Lirası

Öşür ve Vergiler.- Sinop sancağının gelirleri ortalama yılda 11433,903 kuruştur ve kazalara göre dağılımı şöyledir:

Kazalar	Mülkiyet Vergileri	Temettü	Askerlik-ten Muafiyet	Tez-kere	Tahıl Öşürü	Hayvan Vergisi	Gümrük	Orman-lar	Çeşitli	Kaza Top-lamları Kuruş
Sinop	5010370	1010522	94890	6690	446590	175221	526100	18000	11462	7299845
Boyabat	740500	218900	43704	7453	837731	273129	-	17000	9066	2147483
İstefan	329266	1041694	22259	4781	514550	55293	-	15000	3732	1986575
Toplam-lar	6080136	2271116	160853	18924	1798871	503643	526100	50000	24260	
									Öşür ve Vergi Top-lamı	11433903

Tarih.- Sinop Limanı batısından İnce Burun ve doğusundan Boztepe Burnu yarımadası ile sınırlı geniş bir alanda, şehrin yer aldığı ve doğu, güneydoğu ve kuzeybatı yönlerinden esen çok sert rüzgarlara karşı doğal olarak korumalı bir kıstaktan oluşmuştur. Liman mükemmel bir demirleme alanıdır ve bütün sahil kesiminde en iyi limandır.

Sinop limanının bu muhteşem konumu denizciliğin başlangıcından beri antikitenin tüccar milletlerini Sinop'a çekmiştir. Yunanlardan çok önce Fenikeliler Asurlular ile ticaret yapmak için bu sahillere gelirlerdi. Ancak Sinop şehrinin kuruluşu bu kadar eski değildir. Şehrin kuruluşu Argonot Antolyeus'a bağlanır. Bir süre sonra Miletlilerin gönderdiği Yunan kolonisi bu güzel konumlu şehirde çok zenginleşmiştir. Güzel ormanların keresteleriyle deniz tekneleri inşa etmişler ve denizcilikte sağladıkları gelişmeyle güçlenip çevrelerinde Trabzon ve Giresun gibi ünlü koloniler kurmuşlardır.

I. Farnas Sinop'u fethetmiştir. Şehir, Mitridat'ın ölümüne kadar Pontus Krallığı'na bağlı kalmıştır. Bu şehirde doğduğundan dolayı Mitridat şehri görkemli abideler ve tersanelerle donatmıştır. Bugünkü Sinop şehri bunların kalıntılarıyla kurulmuştur. Pontus Kralları döneminde Sinop çok gelişmiş ve önemli bir askeri güce sahip olmuştur. Sinop çevresiyle birlikte 120 bin okçu çıkarabilecek potansiyele sahipti.

Mitridat'ın ölümünden sonra Sinop kesintisiz bir şekilde Roma yönetiminde kalmış ve Doğu Roma İmparatorluğu eyaletlerinden biri olmuştur. Bizans İmparatorları Sinop'u çok sayıda yeni yapılarla donattılar. Ama inşa ettirdikleri saray ve yapılardan sadece birtakım kalıntılar kalmıştır. Yapılan kazılardan antik paralarla heykel parçaları çıkarılmaktadır. Palatia isimlendirilen, deniz kıyısında yer alan ve içinde avlulu bir Yunan kilisesi kurulmuş olan geniş sur duvarları bu kalıntılardandır. Eski duvarlarının Mitridat'ın sarayına ait olduğu söylenmektedir. Sinop'ta antik bir akropolün duvarları da hala ayakta. En yüksek noktasında gözcülükte kullanıldığını düşündüren ve açık denizin tüm sathıyla izlenebilme imkanı sunan bir yapı dikkati çekmektedir. Sinop'un yaklaşık 3 kilometre kuzeybatısında Ak Liman adlı limanla 10 kilometre güneydoğusunda Çobanlar Köyü limanı bulunmaktadır. Çobanlar Köyü'nde yıkılan duvarların kalıntılarında antik paralarla eşyalara karşılaşılmaktadır. Üstelik Sinop'tan itibaren Canik Sancağı sınırına kadar güneydoğuda ve İnebolu'ya kadar batıda deniz sahili her yerde eski yapıların kalıntılarıyla doludur ve buralarda yüzeysel de olsa yapılan kazılarda, mutlaka ilginç antik eşyalar bulunmuştur. Kani-zade bey isimli şahsın 35-40 yıl önce bulduğu 3 çuval dolusu antik değerli eşya ile ailesi için yüzük, küpe ve mücevherler aldığı anlatılanlar arasındadır. Sinop'tan itibaren Karadeniz'in Asya ve Boğaz kıyıların, 397'de I. Bayazid tarafından fethedilmesine karşın Sinop ve çevresi, 1462'de, hala Komnenoslar tarafından bu birinci Osmanlı fütühatından bir asır önce kurulmuş olan Trabzon İmparatorluğunun belli başlı eyaletlerinden biri olarak kalmıştır. Son Komnenos'un ölümünden kısa bir süre sonra II. Muhamed Sinop ve çevresini bir kez daha fethetmiştir ve bu ikinci ilhak sürekli olmuştur.

b. Sinop Merkez Kazası

Konumu, sınırları.- Sinop merkez kazası, Sinop sancağı ve Kastamonu vilayetinin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Karadeniz ve Trabzon vilayeti, güney batısında Boyabat ve İstefan kazaları ve de Karadeniz ile sınırlıdır.

İdari bölümleri.- Sinop merkez kazası Gerze isimli bir nahiye ile 65 köye sahiptir.

İdareciler.- Sinop merkez kazası, sancak valiliğine bağlı ikinci sınıf bir mutasarrıf ile bu mutasarrıfa bağlı bir nahiye müdürü tarafından yönetilmektedir.

Nüfus.- Sinop merkez kazasının 53952 olan nüfusu şu şekilde dağılım göstermektedir.

	Erkekler	Kadınlar	Toplam
Müslümanlar	23730	22561	46291 Kişi

Ortodoks Rumlar	3763	3584	7847 Kişi
Gregoryen Ermeniler	117	141	314 Kişi
Toplam	27666	26286	53952

Kastamonu vilayetinde Sinoplu 1130 Osmanlı vatandaşını da bu toplama eklemek gerekir:

Müslümanlar	201
Ortodoks Rumlar	656
Gregoryen Ermeniler	240
Katolik Ermeniler	22
Bulgarlar	2
Yahudiler	9
Toplam	1130

Sinop merkez kazasının genel toplamı 55082 kişidir.(önceki toplamı 53952 kişi.)

Merkez.-Sinop Şehri, aynı adı taşıyan sancağın merkez kazasıdır. Şehirde mutasarrıfın hükümet konağı, livanın genel karargahı (Mirliva, Tuğgeneral) , adliye, jandarma, polis, gümrük muhafaza, çeşitli kamu kurum ve kuruluşları, postahaneler, Duyum-i umumiye, tütün rejisi ve Karadeniz'de sefer yapan vapurların önemli bir limanı bulunmaktadır. Şehir 32° 48' boylam ve 42° enlem üzerinde, deniz kıyısındadır ve ana karaya uzunluğu çok az olan bir kıstak ile bağlıdır. Şehir, hangi yönden seyredilirse seyredilsin muhteşem bir görünüme sahiptir. Bir ada gibi her tarafından denizle kuşatılmış bu güzel şehir çok sert kayalardan inşa edilmiş bir antik kalenin kalıntılarıyla doludur. Şehirdeki evler yenidir ve zevkle komşu ormanlardan getirilen meşe, çam ve ceviz ağaçları tahtalarıyla bahçeler içinde yapılmıştır. Gittikçe sayıları azalan eski evler kalıntılarla inşa edilmiştir. ve hiçbir dikkate değer özellikleri yoktur.Şehir, Trabzon İmparatorluğu ve Türk- Osmanlı yönetimleri dönemlerinde büyük önem taşımaya karşın ne Bizanslılar ne de Türk-Osmanlılar Şehirde insanı cezbedebilecek yapılar inşa etmemiştir

Sinop'tan, geçmişte kalmasına rağmen acı hatırası hala yaşanan limanın 1853 yılında sahne olduğu ve Kırım Savaşı'na yol açan deniz savaşı felaketine değinmeden bahsetmek mümkün değildir. Sinop deniz muharebesine şahsen tanık olmuş bir şehir sakininin anlattıklarına göre muharebe şöyle vuku bulmuştur: '1853 yılının Kasım ayının ilk günlerinde milliyeti bilinmeyen birkaç gemi birçok defa açık denizde görünüp kayboldu. Bu gemilerin bu hareketlerine kimse akıl sır erdiremedi. 18 Kasım'da birden bire Sinop limanına Rus bayraklı 3 savaş gemisinin girdiği ve 15 günden beri koyda demirli bulunan Osmanlı donanmasına karşı savaş durumuna geçtiği görüldü. Osmanlı donanması ikisi buharlı ve onu yelkenli olmak üzere 12 savaş gemisinden oluşmuştu. Rus gemileri gelir gelmez bilinmeyen bir nedenle sandallarını denize indirdi. Osmanlı amiral gemisi bunların kendilerini tanıtmaları beklemeden derhal Ruslar üzerine ateş açtı ve Osmanlı donanmasının diğer gemileri de ateşe başladı. Rus savaş gemileri sandallarını güverteye çektikten sonra yaklaşık 45 dakika Osmanlıların şiddetli ateşine ilgisiz bir tavır gösterdi. Sonra hurra diye uzun uzun bağrışlarla mukabil saldırıya geçtiler. Açtıkları ateş, Osmanlı ateşinden daha az şiddetli değildi. Toplar her yandan gürliyordu. Deniz kalın bir dumanla örtülmüştü. Muharebenin gürültüsü ile dumanları durmaksızın artıyordu. Her iki donanma bir ara tamamen gözlerden

kayboldu. Sadece bulutların ortasında gemilerin açtıkları ateşin şimşek gibi parlak ışıkları gözü-küyordu. Öğleye doğru ortalık aydınlanınca Osmanlı tarafında çoğu aldıkları hasarla uzun zaman savaşımayacak durumda olan 9 geminin su üstünde kaldığı görüldü. Hatta denize attıkları demirleri kırılmış gemiler rüzgar ve dalgaların tesiriyle karaya sürüklendi, bazıları da batmak durumundaydılar. İlk başarılarından sonra Ruslar, Osmanlı donanmasından arta kalanları aynı şiddette ateşe tuttular, öyle ki alaturka saate göre 10'a doğru (yaklaşık saat 17:00) dalgalar tarafından oraya buraya sürüklenen yelkenler, halatlar ölü ve yaralılarından başka hiçbir şey denizde yüzmüyordu. Sadece, savaş boyunca gözlem görevi yapmış iki Rus vapuru tarafından takip edilmesine karşın bir Türk vapuru bu felaketten kendisini kurtarabilmişti. Daha sonra Osmanlı otoritelerle görüşmek isteyen bir kaç subay taşıyan Rus filosuna ait bir tekne kıyıya yanaştı. Herkes şehri terketmişti, Müslüman nüfus çevredeki köylere dağılmıştı. Teknedeki Rus kumandan bayrağından tanıdığı Avusturya konsolosluğuna gidip, konsolosa görüşmek istedi. Ama konsolos yoktu. Ertesi gün Rus teknesi tekrar geldi. Ruslar Avusturya konsolosluğuna bir mektup bıraktıktan sonra savaş gemileriyle Sinop'tan ayrıldılar. Rus filosu limandan ayrılır ayrılmaz hemen hemen tamamı şehirde kalmış olan Hristiyanlar Osmanlı filosunun yaralılarının yardımına koştular. Sonra mahalli idarecilerinin bir hafta sonra gerçekleşecek olan dönüşlerini beklerken 20 kişilik ekip kurarak şehirde düzeni sağlamaya çalıştılar. İçinde 100 Bin Türk Lirasından biraz daha fazla (yaklaşık 230 Bin frank) para bulunan sancak kasasını kuruşuna dokunmadan Osmanlı yetkililere şehre dönüşlerinde verdiler. ‘‘

Sinop deniz muharebesi sırasında Hristiyan nüfus çok büyük zarar görmüştür. Hristiyan mahalleleri, içinde Müslüman nüfusun yaşadığı kalenin çevresi ve dışında yer almaktadır. Rus topçularının birinci hedefi olan Osmanlı amiral gemisi kalenin önünde bulunduğu için kendisine atılan ve üstünden geçen bombalar sağınak gibi Hristiyan evlerine düşmüştür. Savaş sırasında bu şekilde birçok ev yıkılmıştır ve erkek, kadın ve çocuk 23 kişi hayatını kaybetmiştir. Dahası ertesi gece patlayan bir Türk gemisi döküntüleriyle Hristiyan mahallelerinde yangına yol açmıştır. Çıkan yangında 250 ev ve 100 mağaza tamamen kül olmuştur.

Bugünlerde Sinop şehrinde, 957'si Müslümanlara, 705'i Ortodoks Rumlara, 98'i Ermenilere ve kalanı çeşitli milletlere ait 1790 ev bulunmaktadır. Ama ticaret ve deniz tatili için gelen yabancıları arttıkça inşaa edilen evlerinde sayıları artmaktadır.

Nüfus - Sinop Merkez Kazasının nüfusu 9749 kişidir.

Cemaatler	Erkek	Kadın	Yabancı
Müslümanlar	2,620	2220	201
Ortodoks Rumlara	1,673	1636	656
Gregoryen Ermeniler	223	191	240
Katolik Ermeniler			64
Bulgarlar			6
Yahudiler			19

Okullar. - Sinop merkez kazasında 3 medrese, 2 ortaokul ve 45 ilkokul olmak üzere 1140 öğrencinin öğrenim gördüğü 50 okul bulunmaktadır.

Okullar	Öğrenciler		
Müslümanlar	Medrese	3	60
	Ortaokul	2	160
	İlkokul	30	600
Ortodoks Rumlar		15	320
Toplam		50	1,140

Sinop sancağı ve merkez kazasında hükümet konağı, kale, kışla, jandarma, hapishane, askeri ve sivil hastaneler, belediye, 2 sivil okul ve 1 yeni inşa edilmiş fakir hastanesi, 37 minareli cami, 3 medrese, 8 türbe, 1 kütüphane, 1 silah deposu, 15 Ortodoks Rum kilisesi, 1 pazar ve 690 dükkân, 20 mağara, 12 han, 1 mezbağ, 5 hamam, 45 çeşme, 2'si taş ve 14'ü tahta 16 köprü, 84 kahvehane, 3 gazino, 3 içki satış yeri, 30 fırın, 8 otel, 15 marangoz, 1 boyahane, 1 zeytinyağcı ve 10400 ev bulunmaktadır.

Türbeler arasında Seyyid İbrahim Bellat'ın yeni onarılmış türbesi ve yanındaki camiyle ünlüdür. Diğer türbeler Sultan Hatun, İbrahim Adil, İsfendiyar, Selameddin ve Aziz Bey'e aittir. Sinop ve Gerze'nin sivil okulları, büyük hapishane ve inşası yıllarca sürmüş ve yeni tamamlanmış olan Sinop sivil hastanesi gerçek anlamda birer anıttır.

Ormanlar. - Sinop merkez kazasında bizzat devlet tarafından ya da devlet denetiminde işletilen ormanlar sayıca 10'dur ve 388 kilometrekarelik bir alana yayılır. Ormandaki başlıca ağaç türleri meşe, ıhlamur, laricio çamı ve köknardır. Bu ağaçlardan eldelenen keresteler mahalli ihtiyaçlarda kullanılır ya da ihraç edilir. Ağaç kabukları boyacılıkta kullanılır. Senelik ağaç kesimi ortalama 9 bin kadardır.

Tarımsal Üretim. - Sinop merkez kazasında yetiştirilen başlıca tarım ürünleri:

Buğday	111,000 Hektolit
Arpa	29,600 Hektolit
Yulaf	6,700 Hektolit
Mısır	55,500 Hektolit
Keten Tohumu	7,400 Hektolit
Fasulye	11,500 Hektolit
Toplam	221,700 Hektolit

Hayvancılık. - Sinop'ta yıllık ortalama hayvan üretimi her ırktan 58,407 baş hayvandır:

Sığır	9,000
İnek	3,000
Manda	1,000
Koyun	30,465
Kıl Keçisi	14,211
Tiftik Keçisi	731
Toplam	58,407

Ticaret. - Gümrük verilerine göre 1893 yıllarında Sinop limanından ihraç ve ithal edilen ürünler:

İhracat

İhracat Yapılan Ülkeler

Ürünler	Avusturya Frank	Fransa Frank	Osmanlı Devleti Frank
Buğday	“	264,000	264,500
Arpa	“	69,000	69,000
Mısır	“	69,000	69,000
Yulaf	“	4,600	46,000
Keten Tohumu	“	4,600	“
Fasulye	18,400	“	18,400
Pirinç	“	“	50,600
Ceviz, Kestane	92,000	15,500	“
Balık Yağı	“	“	“
Tuzlanmış Balık	“	“	46,000
Yün	23,000	“	“
Tütün	“	“	138,000
İnşaat Tahtası	“	“	575,000
Yakıt Tahtası	“	“	92,000
Çeşitli	“	“	138,000
İhracat Toplamı			2,145,900 Frank

İthalat

İthal Edilen Ülkeler

Ürünler	İngiltere Frank	Avusturya Frank	Fransa Frank	Rusya Frank	Osmanlı Devleti Frank
Şeker	“	“	230,000	“	“
Kahve	“	“	92,000	“	“
Demir	“	“	14,500	“	“
Cam	“	11,500	“	“	“
Kağıt	“	18,400	“	“	“
Kibrit	“	5,750	“	“	“
Makarna	“	“	“	13,800	“
Alkol	“	“	9,200	“	“
Konyak	“	“	10,3501	“	“
Havyar	“	“	“	3,450	“
Manifatura	368,000	“	“	“	“
Deri	“	“	66,700	“	“
Petrol	“	“	“	27,600	“
Sabun	“	“	“	“	92,000

Zeytinyağı	“	“	“	“	26,700
Kuru Meyve	“	“	“	“	16,100
İthalat Toplamı					1,250,050

Deniz Ulaşımı . - Sinop limanından 5 yıllık bir ortalama üzerinden hesaplanmış ulaşım hareketleri:

	Gemi Sayısı			Tonaj			Fener Harçları
	Vapur	Yelkenli	Toplam	Vapur	Yelkenli	Toplam	Kuruş
İngiliz	1	“	1	1168	“	1,168	“
Fransız	3	“	3	3,624	“	3,624	“
Yunan	1	16	17	881	4,927	5,808	615
Osmanlı	162	1,415	1,577	148,851	,25,148	173,999	8,827
Samien	“	2	2	-	24	24	“
Rus	95	11	106	91,999	1,295	93,295	551
Toplam				1706 gemi, 277,918 tonajlı			

c. Boyabat Kazası

Konumu, sınırları. - Boyabat kazası, Sinop sancağının güneyinde ve Kastamonu vilayeti'nin doğusunda yer alır; Kuzeyinden İstefan ve Sinop kazalarıyla, doğusunda Trabzon vilayetiyle, güneyinde Sivas vilayetiyle ve batısında Kastamonu sancak merkeziyle sınırlıdır.

İdari bölümleri. - Boyabat durağan isimli bir tek nahiyyeye ve 50 köye sahiptir.

İdareciler. - Boyabat, bir kaymakamla bir müdür tarafından idare edilmektedir.

Nüfus. - Kaza nüfusu 51354 kişidir.

	Erkek	Kadın	Toplam
Müslümanlar	26030	23153	49183 Kişi
Ortodoks Rumlar	66	25	91 Kişi
Çingeneler	1086	993	2079 Kişi
Toplam	27182	24171	51353 kişi

Kaza merkezi. - kaza merkezi Boyabat'ta vali yardımcısı kaymakamın konağı, çeşitli kamu kurum ve kuruluşları, bir asliye mahkemesi, bir telgraf istasyonu ve posta merkezi ve bir tütün rejisi temsilciliği bulunmaktadır. Şehir, Kızılırmak'ın bir kolu olan Gölırmak'ın 2 kilometre uzağında sağ kıyısında, 300 metre rakımda çok verimli bir ovada kurulmuştur; Sinop Limanına 69 kilometre, vilayet merkezine 90 kilometre uzaklıktadır.

Nüfus. - Nüfusu 6000 kişidir.

	Erkek	Kadın	Toplam
Müslümanlar	3055	2854	5909 Kişi
Ortodoks Rumlar	66	25	91 Kişi
Toplam	3121	2879	6000 Kişi

Boyabat şehrinde ve kazasında biri kaza merkezinde diğeri nahiye merkezi Durağan'da olmak üzere 2 konak,1 otel, 1 silah deposu, 1 hapisane, 100 minareli cami, 1 tekke, 5 medrese,

1 halk kütüphanesi, 3 hamam, 140 çeşme, 1 çarşı ve 302 dükkan, 6 han, 28 kahvehane, 3 tahta köprü, 145 su değirmeni, 1 kiremit ocağı 7 marangozhane, 1 mezbağ, bulunmaktadır. Boyabat'taki ev sayısı 1200, Durağan'da 800'dür. Kaza olarak ev sayısı 10270'dir.

Okullar. - Boyabat'taki okul sayısı 97'dir.

		Okul	Öğrenci
Müslümanlar	Medrese	5	65
	Ortaokul	1	90
	İlkokul	90	1640
Ortodoks Rumlar		1	40
Toplam		97	1825

Ormanlar. - Kazada orman işletmeciliği, 289 kilometrekare toplam alanlı 2 ormanda yıllık sadece 8 bin ağacın kesilmesiyle sınırlıdır. Ormanlarda yetişen başlıca ağaç türleri meşe, kayın, kestane ve laricio çamıdır. Bunlardan elde edilen tahtalar ihraç edilir ve kabukları deri boyamacılığında kullanılır. İdarenin ağaç kesimlerinden kazancı 17,000 kuruş, yaklaşık 3,910 franktır.

Tarımsal Üretim. - Tahıl zenginlikleri ve pirinçlikleriyle ünlü Boyabat ve Durağan vadilerinde yetiştirilen başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve çavdardır; mısır, pirinç, sebze tohumları, pamuk ve salep, kavun ve karpuz, patlıcan ve meyveler, çeşitli sebzeler çoğunlukla Sinop ile Kastamonu'ya gönderilir.

Buğday	185,000 Hektolit	Pirinç	750,000 Kilogram
Arpa	92,500 Hektolit	Pamuk	90,000 Kilogram
Çavdar	11,100 Hektolit	Salep	15,000 Kilogram
Mısır	7,400 Hektolit	Meyve ve Sebze	10,000 Kilogram
Keten Tohumu	3,700 Hektolit		
Fasulye	12,950 Hektolit		
Toplam	312,650 Hektolit	Toplam	865,000 Kilogram

Pazartesi günleri kurulan Boyabat pazarı çevredeki üreticilerin bir araya geldikleri çok canlı bir ticaret merkezidir. Ayi Oyou, Tcharchembe ve Olaghidj'te her yıl üç gün süren fuarlar kurulur. Bu fuarlarda özellikle zahire ticareti yapılır.

Hayvancılık. - Boyabat kazasında yıllık hayvan üretimi her ırktan 91043 baş olarak tahmin edilmektedir.

Sınıflar	Türler	Tür Toplamları	Sınıf Toplamları
Büyükbaş	Sığır	15000	21500
	İnek, Boğa	5000	
	Manda	1500	
Küçükbaş	Koyun	30449	69543
	Kıl Keçisi	25106	
	Tiftik Keçisi	13988	
Genel Toplam			91043 Baş

Öşür ve vergiler. - Kazanın brüt gelirleri yıllık ortalama olarak 2,147,483 kuruştur. (Yaklaşık 493,921 frank)

d. İstefan Kazası

Konumu, sınırları. - İstefan kazası Sinop kazasının kuzeybatısında ve Kastamonu vilayeti'nin kuzeydoğusunda yer alır. Kuzeyinde Karadeniz ile kuzeydoğu ve doğusunda Sinop merkez kazasıyla, güneyinde Boyabat kazasıyla ve batısında Kastamonu sancak merkeziyle sınırlıdır.

İdari Bölümler. - İstefan kazası Çamlı adlı bir nahiye ile 89 köye sahiptir.

İdareciler. - Kaza bir kaymakam ve bir müdür tarafından yönetilmektedir.

Nüfus. - Kazanın toplam nüfusu 34272'dir.

	Erkek	Kadın	Toplam
Müslümanlar	16546	16330	32876 Kişi
Ortodoks Rumlar	706	690	1396 Kişi
Toplam	1,252	17026	33272 Kişi

Kaza merkezi. - İdari hizmetlerin görüldüğü bir hükümet konağının, bir asliye mahkemesinin ve bir duyum-u umumiye temsilciliğinin bulunduğu İstefan kazası Sinop'un 50 kilometre batısında Karadeniz kıyısında yer almaktadır.

Kaza merkezi nüfusu. - Kaza merkezinin nüfusu 1200 kişidir.

	Erkek	Kadın	Toplam
Müslümanlar	385	366	751 Kişi
Ortodoks Rumlar	237	272	449 Kişi
Toplam	622	518	1200 Kişi

Kaza genelinde 1 hükümet konağı, 1 belediye konağı, 47 minareli cami, 1 rum kilisesi, 1 çarşı ve 25 bakkal, 2 han, 2 kahvehane, 23 çeşme, 7 su değirmeni, 4 tahta köprü, 2 fırın, 20 marangozhane ve 6854 ev (420'si İstefan'da ve 311'i Çamlı'da) bulunmaktadır. Aynı adı taşıyan nahiye'nin merkezi Çobanlar deresinin kaynağı ile Sinop-Boyabat karayolu arasında verimli ve ormanlık bir bölgede bulunur.

Okullar. - İstefan kazasında 450 öğrencinin öğrenim gördüğü 17 okul bulunmaktadır. Müslümanlar 13 ilkokul ve 300 öğrenciye, Ortodoks Rumlar da 4 ilkokul ve 150 öğrenciye sahiptir.

Ormanlar. - İstefan kazasında toplam alanı 187 kilometre kare olan iki ormanda devlet kontrolünde kesim yapılır. Ormanlardaki ağaç türleri meşe, kestane, kayın ve çamdır. Yıllık ağaç kesimi ortalaması 100000'dir. Ağaçlardan elde edilen tomruklar çevredeki marangozhanelerde kullanılır ve keresteye dönüştürülür. İşlenmiş ağaçlar kayık ya da küçük teknelerle İstefan ve Ayancık'a gönderilir. Çam kabukları komşu kazalarda boyacılıkta kullanılır. Yıllık ağaç kesimlerinden devletin aldığı harçlar toplamı 15000 kuruştur. (3450 frank)

Tarımsal üretim. - Kazada yetiştirilen başlıca tarımsal ürünler tahıllardır.

Buğday	74,000 Hektolitre
Arpa	7,400 Hektolitre
Mısır	29,600 Hektolitre
Keten Tohumu	3,700 Hektolitre
Fasulye	3,700 Hektolitre
Toplam	118,400 Hektolitre

Ticaret. - İstefan kazasının iki önemli ihraç ürünü, İstanbul, İzmir ve diğer şehirlere gönderilen inşaat tahtası ile kestane, elma ve çeşitli yaş meyvedir. Bu ürünlerin satışından 14 bin Türk Lirası kazanç sağlanıldığı tahmin edilmektedir. Her biri üç gün süren üç fuar her yıl, Yarna'da 23-25 Nisan'da, Ayandon'da 27-29 Temmuz'da ve Hille-Aldi 'de 15-17 Ağustos'ta kurulmaktadır.

Hayvancılık.- Kazada yıllık hayvan üretimi her ırktan 18431 bir baştır ve dağılımı şöyledir.

Sınıflar	Türler	Tür Toplamları	Sınıf Toplamları
Büyükbaş	Siğır	6000	8500
	İnek	2000	
	Manda	500	
Küçükbaş	Koyun	4351	9931
	Kıl Keçisi	5578	
	Tiftik Keçisi	2	
Genel Toplam			18431

Öşür ve vergiler. - Kazanın ortalama yıllık geliri 1,986,575 kuruştur. (4,567,05 frank)

II. Tarihçilerin Gözüyle Sinop

Avusturyalı tarihçi Joseph von Hammer tarafından yazılan ve Fransızca'ya J.J. Hellert tarafından çevrilen Osmanlı Devleti Tarihi adlı kitapta(5) Sinop konulu bilgiler şunlardır:

Fatih Sultan Mehmet İstanbul surlarını onarmaları ve şehir nüfusunu artırmaları için Trabzon ve Sinop'ta yaşayan 5 bin aileye İstanbul'a gidip yerleşme emri verdi...

Fatih Sultan Mehmet uzun zamandan beri Trabzon ve Sinop'u almayı düşünmesine rağmen öncelikle Amasra'daki Cenevizlilere saldırdı...

Sultan Mehmet Bursa'ya hareketinden önce Penderachie ve Sinop hakimi İsfendiyar ailesinden İsmail Bey'den oğlu Hasan'ı Ankara'ya, kendisine göndermesini istedi ve Hasan gelince de onla babasına mutlaka Sinop'a sahip olmak istediği mesajını gönderdi. Mehmet İsmail'in başkenti üzerine yürümeye devam etti...

Sinop, Karadeniz'in güney kıyılarında etrafı neredeyse denizle çevrili bir yerdi. Kale surlarında 400 top vardı. Garnizonu 2 bin topçu askeri ve 10 bin kişi düzenli birliklerden oluşuyordu.

İsmail Sinop'u Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar karşılığında Mehmet'e verdi...

Sinop, Amasra gibi iki limana sahiptir. Antikitenin en eski zamanlarından itibaren ticari önemiyle Pontus kral ve fatihlerinin hedefi olmuştur. I. Mitridat Sinop sakinleri şehirlerini kendisine karşı tahkim etmek zorunda bırakmıştır. Pontus İmparatorluğunun kendisiyle çıktığı Büyük Mitridat Sinop'u başkenti yapmıştır...

Sinop elmaları ve ton balıklarıyla ünlüdür...

Türk tarihçiler Sultan'ın Sinop ve Trabzon'a girişini hicretin 864 yılı (1459) olarak tarihlendirmekle başka bir yanlış daha yapmışlardır. Bu olayın Trabzon İmparatoru ile Mahmut Paşa'nın teslim şartlarını görüştükleri 1480 yılının sonbaharına doğru gerçekleşmiş olması gerekir...

Fransız din adamı, tarihçi ve gazetecisi Augustin Belley Sinop konulu çalışmasında(6) şehir hakkında şu bilgileri verir:

Farnas, Sezar ile Pompeius arasındaki sivil savaştan istifade ederek 706'da Romalıların üzerine yürüdü, Pontus'a girdi ve Sinop ile Amasra şehirlerini aldı...

Sezar, Mısır savaşından sonra Farnas'ı cezalandırmak istedi, Pontus'ta Zela'da Farnas'ı

yendi. Farnas 1000 atlı ile Sinop'a kaçtı ama Sinop'u da terk etmek zorunda kaldı...

Sinop şehri Farnas'ın acımasız tiranlığında çok acılar çekti... Romalılar Sinop'u kındırmak için şehre bir koloni gönderdiler... M. Vaillant'a göre bu koloni Lucullus tarafından 684 yılından itibaren kurulmuştur. Appien sadece Lucullus'un Sinop'a hürriyet verdiğini aktarır. Ama eskilerden hiçbir yazar bu şehrin Lucullus tarafından koloni yapıldığını söylemez...

Sezar'ın hayatının son yılında 709 sonbaharı ile 710 sonbaharı arasında Sinop'u kolonileştirdiğine ihtimal veriyorum...

Augustus'un imparatorluğu sırasında Sinop kolonisi Sinop'un kurucusunun anısına üzerinde Sinop Jül Sezar Felix Kolonisi yazılı bir madalya bastırmıştır.

Sinop Şehri Roma İmparatorları döneminde bayındır bir devlet olarak varlığını sürdürdü. Konumunun sağladığı yararlar, limanlarının demirlemeye elverişliliği ve ticaret potansiyeli şehrin refahına ve görkemine büyük katkılarda bulunuyordu. Strabon Tiber zamanında Asya'nın en önemli şehirlerinden biri olduğunu yazar ve Bizanslı Etyen ,Sinop'un zamanında çok ünlü olduğundan söz eder.

İmparator Konstantin zamanında Sinop ile Pontus'un birkaç şehri birleştirilerek Helenopont eyaleti kuruldu. İmparator Heraclius zamanında Sinop şehri Armeniacum Thema'sına dahil edildi. Bu tema, Türklerin Anadolu'yu fethine kadar varlığını sürdürdü. Sinop şehri 3. yüzyılın sonlarında Hristiyanlığı kabul etti...

Bu şehir Osmanlı Türklerinin eline 1467 yılında geçmiştir. II. Mehmet'ten beri şehir Türklere tabidir... Seyyah Tournefort gezi kitabında şehirden bahsetmiştir.

Sinop ana karaya kumlu bir kıstakla bağlı bir yarımada üzerinde kurulmuştur; 12 mahallesi 6 hamamı, 6 pazarı ve 4 kapısı vardır. Şehir bir kale tarafından korunur. Limanı 1000 kadar gemi barındırabilir. Sinop yarımadası 9 mil uzunluğundadır ve çok verimlidir, çok ürün veren bahçelerle doludur. Boztepe adlandırılan, üzerinde bir gölle çeşmeler bulunan güzel görünümlü bir dağa sahiptir.

III. Sinop Felaketinin Yankıları

14 Aralık tarihli Le Journal de Constantinople gazetesine (7) göre Sinop felaketi konusunda resmi bilgiler şöyledir : Kötü hava şartları nedeniyle Sinop limanına sığınmış olan 7 firkateyn, 3 korvet ve 2 vapurdan müteşekkil Osmanlı donanması ,30 Kasım itibariyle Amiral Nahimov komutasındaki bir Rus filosunun saldırısına uğramıştır. 2 uç güverteli savaş gemisi, 4 kalyon ,3 firkateyn, 1 yük gemisi ve 3 buharlı gemiden oluşan filo limana uygun bir rüzgar yakalayarak girmiş ve Türklerden derhal teslim olmalarını talep etmiştir. Cesur ,Sultanı ile vatanına bağlı Osmanlı donanması Rusların büyük sayısal gücüne rağmen teslim olmayı reddetmiş ve yaklaşık 12.30'da ateşe başlamıştır. Muharebe konusunda ilk bilgiler İstanbul'a Taif vapuru ile ulaştırılmıştır. Bu bilgilere İngiliz ve Fransız ortak donanması tarafından Sinop'a gönderilen Retribution ve Magador adlı firkateynler den sağlanan bilgileri de eklenmiştir. Muharebe güneşin batışından sonra bir saatten daha fazla sürmüştür Sayısal eşitsizlikten kaynaklanan bu umutsuz muharebede Osmanlılar kanlarının son damlalarına kadar savaşmıştır ve sultanlarına tarihte eşi benzeri olmayan bir sadakat göstermiştir.Osmanlı donanmasını yenik düşmüşse de Rus donanmasına büyük zahiyyat vermiştir. Rus filosu muharebede aldığı yaraları onarmak için gece ve ertesi günü limanda geçirmek zorunda kalmıştır. Bu savaş gemilerinden çoğu tamamen direkleri kırılmış olduğundan limandan vapurlarla çekilmek suretiyle çıkabilmiştir. Rus filosu Sinop'u Cuma sabahı terk ede-

bilmiştir. Retribution ve Magador gemileri ile Sinop'a giden İngiliz ve Fransız doktorlar yaralıların ilk tedavilerini yapmış ve bunlardan 110'unu İstanbul'a götürmüşlerdir İstanbul'a götürülen yaralılarından 10'u yolda ölmüştür.

4000 mürettebatlı Osmanlı donanması şu yelkenli gemiler den oluşmaktaydı:

60 toplu Nizamiye: Kumandanı Kadri Bey ve Hüseyin Paşa bu firkateyni batırmış ve denizde boğularak şehit olmuştur.

52 toplu Navek-i Bahri: Kumandanı Ali Bey batırdığı gemisinde hayatını kaybetmiştir.

52 toplu Nesim-i Zafer batmış ve kumandalı Hasan Bey ölmüştür.

50 toplu Kaaidi Zafer: Kumandanı Ethem Bey kurtulmuştur.

44 toplu Mısır donanmasından Dimyat batmış ve yaralanan komutanı Osman Paşa Ruslara esir düşmüştür.

36 toplu Hani-illah batmış, kumandanı Reşid Bey kurtulmuştur.

38 toplu Faylullah batmış, kumandanı Ali Nabir Bey esir düşmüştür.

22 toplu Feyz-ı Mabud batmış ve kumandanı İzzet Bey'in akıbeti bilinmemektedir.

24 toplu Gül-i Sefid batmıştır ve kumandanı Sefi Bey kurtulmuştur.

24 toplu Necm- Efşan korveti kıyıda batmıştır.

4 toplu Ereğli vapuru batmış ve kumandanı İsmail Bey kurtulmuştur.

120 Türk Ruslara esir düşmüştür. Kurtulabilen 1000 kadarı halen Sinop'tadır ve gerisi İstanbul'a taşınmıştır.

Le Journal de Constantinople haber yazısında Rusların Sinop'taki Avusturya konsolosuna yazdığı mektuba da yer vermiş ve şu değerlendirmede bulunmuştur:

Muharebeden sonra karaya çıkarılan Rus temsilciler, şehirde en azından bir saat kalabilmiştir. Türklere muharebeden önce teslim olmalarını talep için temsilci gönderilmiş olduğu iftirası yapılmış ve bu iftiraya göre Türklerin temsilcilerine yaptıkları muameleden sonra Ruslar ateş açmıştır. Amiral beraberlerinde götürölmeleri için talepte bulunduklarını iddia ederek kasten Sinop Rumlarını töhmet altında bırakmış ve bunları halkın geri kalanının gözünde düşürmüştür. Bu iddia tamamen uydurmadır. Sinop'ta herkes tam bir sadakat göstermiştir.

La Presse (8) muhabinine göre, Beykoz'dan 4 Aralık'ta hareket eden İngiliz ve Fransız donanmalarından Retribution ve Magador adlı gemiler 9 Aralık'ta 200 Türk yaralı ile İstanbul'a dönmüştür. Türkler Sinop muharebesinde 10 firkateyn ve korvet ve de 3 bin kadar mürettebat kaybetmiştir. Viyana'dan gelen haberlere göre Sinop'ta yok edilen Osmanlı donanması Abazya'da halkları Rusya'ya karşı kıskırtmak için Kafkasya'ya mühimmat taşıma emri almıştır. Ruslar muharebe sonrasında Türk yaralıları Sinop plajında kaderlerine terk etmiştir. Oysa türküler Chefketil'de Rus yaralılarını tedavileri yapılmak üzere İstanbul'a göndermişler. Sinop'ta özellikle eski bir Türk düşmanı olan, Amiral Korniloyf'un hedef aldığı Müslüman mahallesi, Rus gemilerinden atılan mermi ve şarapneller ile tamamen yıkılmıştır. Bomba yağmurunda halk dağlara kaçmıştır. Avusturya vapur şirketi Lloyd'un bir kaptanının Sivastopol'de Rusları Sinop'taki Osmanlı donanması hakkında bilgilendirdiği ve de Rus subaylarının Avusturya pasaportları ile seyahat ettikleri iddia edilmektedir. Muharebe sırasında Hüseyin Paşa büyük kahramanlıklar göstermiştir: Bindığı gemi batınca bir başkasına geçerek muharebeyi sürdürmüştür. Son bindığı gemi de batınca denize atlanmış ,başından yaralı olmasına karşın kumsala doğru yüzerken isabet aldığı bir top mermisiyle ölmüştür. Osmanlı Devleti bu muharebeden dolayı 30 milyon kuruş ve 3 bin ölü-yaralı kaybetmiştir. Sinop Hristiyanları yaralıları evlerine taşıyarak iyileştirmeye çalışmıştır.

Rus komutan Hristiyanların ricası üzerine mahallelerinde inşa edilmekte olan bir gemiye, mahal-
leliye zarar vermemek için, ateş açmamıştır. İstanbul'da Sinop felaketi nedeniyle halk galeyan
halindedir ve savaş çıgıkları atmaktadır. Bakanlar kurulu her gün toplanmakta ve donanma üst
komutanları arasında büyük huzursuzluk vardır. Ve Osmanlı basını savaş için para yardımı çağ-
rılarıyla doludur. Ülke çapında her kesimde bir fedakarlık kampanyası sürdürülmektedir. Kadınlar
mücevherlerini seve seve vermektedir. Daha önceki savaşlarda böylesine bir coşku kaydedilme-
miştir.

Fransız yazar Eugene Woestyn, Doğu Savaşı adlı eserinde (9) gemi adlarını verdiği Os-
manlı flotillasının kötü hava şartları dolayısıyla sığındığı Sinop limanında 30 Kasım 1953 tari-
hinde baskın nitelikli bir saldırıda Rus filotillası tarafından imha edildiğini, 760 Rus topuna kar-
şılık 406 Osmanlı topunun bulunduğunu, Taif gemisinin İstanbul'a gönderildiğini, Sinop saldırı-
sının beklenmedik karakterlerde bir saldırı olduğunu, Rusların Türk karasularında Türk gemile-
rine milletlerarası antlaşmalara muhalefeten saldırdığını, Sinop saldırısı dolayısıyla, İngiltere ve
Fransa'da Rusya karşıtı tepkiler yaşandığını ifade etmiştir.

Çar Nikola'nın Sinop'ta demirli bulunan Osmanlı donanmasının bir bölümünü gönder-
diği 3 misli kuvvetle tamamen yaktırması denizcilik tarihinde eşi ve benzerine hiç rastlanmadık
bir olaydır. Medeniyet asrında inanılmaz bir haydutluktur. Sinop felaketi İngiliz ve Fransız donan-
malarının Karadeniz'de Osmanlı Devleti'ne desteği olmadan Anadolu kıyılarında güvenlik ola-
mayacağını ve Ermenistan'daki Türk ordusunun deniz yoluyla hiçbir yardım alamayacağını or-
taya koymuştur. Bir bölümü Sinop'ta alçakça uğradığı saldırıda yakılan Osmanlı donanması Ka-
radeniz'de Amiral Hamelin ve Dundas'ın savaş gemilerinin sağladığı korumayla korkusuzca sey-
retmekteydi. Rus çarı gücünden kaynaklanan sükûnetle büyük bir imparatora yakışan bir şekilde
Tuna'nın sol kıyıları ve Asya'da Türk saldırılarını püskürtmekle yetindi. Buraya kadar olaylara
seyirci kalan İngiltere ve Fransa Sinop saldırısından sonra daha etkili bir politika izlemek zorunda
kaldı. Boğazının girişinde üç bin toplu bir kuvvet bulunduran İngiltere ve Fransa, Osmanlı Dev-
leti'ne denizden gelen bir saldırıya izin vermeyecekti. Sinop olayı bizler için beklenmedik olduğu
kadar onur kırıcı olmuştur. Bir saldırıda bulunulmayacağı güvencesine ve savaş gemilerimizin
yakında olmalarına rağmen bu Rusların Sivastopol'den gönderdikleri savaş gemileriyle Türk ka-
rasularında bir Türk limanında, sakince demirli savaş gemilerine saldırıp yakmaları politikaları-
mız için başarısızlık ve askeri şerefimiz için darbe olmuştur. Fransa ve İngiltere'de milletine say-
gılı herkesin kalbinde Sinop saldırısı büyük yara açmıştır. Karadeniz'deki savaş gemilerimize sal-
dırının tekrarına müdahale emri verilmiştir.(10)

Sinop olayı Paris'te büyük yankı uyandırdı ve Londra'da İngilizlerin öfkesini en üst dü-
zeyeye çıkardı...(11)

24 Temmuz tarihli Izvestiya gazetesi Rus deniz kuvvetlerinin şanlı geçmişi konulu baş-
yazısında Rus zaferleri olarak Çeşme ve Sinop muharebelerini vermiştir. (12)

IV. Basın Bültenlerinde Sinop

Tuna gemisi Sinop'ta Rusya'dan gönderilen büyük kalibre 48 top, 58 sahra topu ve 200 mitralyöz
indirmiştir.(13)

28 Ağustos tarihli Eleftheros Typos gazetesine göre ateşkese kadar ölen Pontoslu sayısı
400 bindir ve kırım sistematik olarak bugüne kadar devam ettirilmektedir. Samsun'da 2 bin Hris-
tiyan koyunlar gibi boğazlanmıştır. Çarşamba Hristiyanları tamamen katledilmiştir. Trabzon, Gire-
sun ve Sinop'taki Hristiyanlar iç bölgelere deport edilmiştir.(14)

Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler daima büyük bir samimiyet içinde gelişmektedir. Türkiye'nin olağanüstü büyükelçisi Rıza Nur Bey'in Ankara'ya dönüşü her iki ülkeye karşılıklı dostluklarını ifade etme fırsatı sağlamıştır. 17 Ekim tarihli Pravda gazetesi Rıza Nur'u Sivastopol'den Sinop'a götüren denizaltının Rus mürettebatına Sinop'ta yapılan karşılamayı haber yapmıştır. Rus denizcileri Sinop'a geldiklerinde Türk idarecileri tarafından şehir ve liman gezmeye davet edilmiştir. Karaya çıktıklarında liman, kale ve garnizon komutanlarıyla Sinop'un diğer askeri ve sivil otoriteleri tarafından karşılanmıştır. Türk otoriteler yaptıkları konuşmalarda Türk milletinin bağımsızlık savaşının en zor zamanlarında Sovyet Rusya'nın verdiği büyük desteğin önemini vurgulamıştır. Akşam verilen yemekte Rıza Nur Moskova'da Sovyet Hükümeti tarafından kendisine gösterilen büyük yakınlığı en samimi ifadelerle ortaya koymuştur. Yemek sonrası Türk otoriteler denizaltıyı ziyaret etmiş ve çalışma mekanizması konusunda bilgi almıştır.(15)

Son nüfus sayımına göre Sinop'un nüfusu 146,055'dir. Kibrit ithalatı 1 Ocak 1928'den itibaren yasaklanmıştır. Sinop'ta yılda 500 bin kutu kibrit üretebileceği tahmin edilmektedir.(16)

Satma şirketi Sinop'ta müdürü M. Philippart olan bir kibrit fabrikası kurmuştur. Bu girişimden müspet neticeler beklenilmektedir çünkü Sinop kibrit üretimi için Anadolu'da en uygun yerdir. Bölgede ağaçlar boldur ve Ayancık limanının yakında olması kibrit ticaretini kolaylaştırmaktadır. (Cumhuriyet, 15-12)(17)

Sinop'ta kibrit fabrikasının açılışı Belçikalılarca tehir edilmiştir. Kibrit tekelinin idare kurulunun oturumlara katılmayan Belçikalı üyeleri ile yaşanan sorunlar tehirde rol oynamıştır. Devlet sorumlulardan 200 bin lira talep etmektedir. (Cumhuriyet, 29-4)(18)

Gazi Mustafa Kemal Sinop ve Samsun'a gitmek için 14 Eylül'de İzmir vapuruyla hareket etmiştir.(19)

1930 yılında İstanbul'da atlı polis teşkilatı kurulacak. Atlı polisler Ankara, Bursa, İzmir ve Sinop'ta 150 kişilik kuvvetler olacak.(20)

İngiliz ve Amerikan büyükelçileri 10 günlük Karadeniz gezisinde Zonguldak, Sinop, Giresun ve Trabzon'u ziyaret ettiler.(21)

Sinop milletvekilleri Recep Rüştü ve Refik İsmail Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılmıştır. (22)

Propaganda ve eğitim merkezleri olan halk evleri 24 Haziran itibariyle aralarında Sinop'un da bulunduğu 20 kadar vilayette açılmıştır. (23)

24 Nisan tarihli İzvestia gazetesi haberine göre 21 Nisan'da Sinop'tan kalkan Türk savaş uçakları filosu 23 Nisan'da Moskova havalimanına inmiştir. Başlarından Albay Celal Bey'in bulunduğu 9 kişilik filo delegasyonu Rus askeri otoriteleri ile Dışişleri halk komiserliği temsilcileri ve Türk Büyükelçisi Ragip Bey ile askeri ataşesi Enver Bey tarafından karşılanmıştır. Karşılama töreni Türk İstiklal Marşı'nın çalınması ve tören bölümünün geçitiyle tamamlanmıştır. (24)

İstanbul'da 100, Ankara'da 28, İzmir'de 4 ve Afyon, Amasya, Antalya, Bursa, Trabzon ve Sinop'ta 1 dergi yayımlanmaktadır. (25)

24 Temmuz tarihli İzvestiya gazetesi Rus deniz kuvvetlerinin şanlı geçmişi konulu başyazısında Rus zaferleri olarak Çeşme ve Sinop muharebelerini vermiştir.(26)

Kaynakça

Le Temps, 17 Eylül 1896

Bulletin du comite des travaux historiques, Paris, 1901, s.31

- Journal officiel de la Republique Française, 26 Temmuz 1896; Le Figaro, 26 Temmuz 1896; La Presse, 26 Temmuz 1896; Radical, 27 Temmuz 1896
- La Turquie d'Asie, geographie administrative: statistique, descriptible et raisonnee de chaque province de l'Asie Mineure, Vital Cuinet, Cilt IV, Ed. E. Leroux, Paris, 1894, s. 562-591
- Histoire de l'Empire Ottoman, J. de Hamner, 3. cilt, Paris, s. 5, 68, 70-72, 77, 387
- Histoire de l'Academie royale des inscriptions et belles lettres, Imprimerie royale, Paris, 1759, s. 456-470
- Le Journal de Constantinople, 14 Aralık 1953
- La Presse, Ed. (s.n.), Paris 29 Aralık 1953; L'expédition de Crimée, le marine française dans la mer Noire, Baron de Bazancourt, Ed. Amyot, Paris, 1858, s. 30, 31, 34, 35, 36; Journal de debats politiques, 25 Aralık 1953
- Guerre d'orient, Eugene Woestyn, Ed. Bureau des victoires et conquêtes, Paris, 1856, s. 86, 89, 93
- La guerre contre la Russie, Ed. Boizard, Paris, 1854, s. 16, 21, 42, 56, 169; L'écho de la guerre, Leouzon Le Duc, Louis Antoine, Ed. A. Taride, Paris, 1854, s. 61-63
- Nicolas 1er et Napoleon III, les preliminaires de la guerre de Crimée, Touvenel L, Ed. C. Levy, Paris, 1891, s. 278, 280, 281
- Bulletin periodique de la presse russe, 14 Temmuz – 21 Eylül 1939 s. 19
- Bulletin periodique de la presse turque, 2 Ağustos 1921, s. 3
- Bulletin periodique de la presse grecque, 6 Ağustos-10 Aralık 1921, s. 4
- Bulletin periodique de la presse russe, 16 Ekim-5 Kasım 1922, s. 3
- Bulletin periodique de la presse turque, 1 Kasım 1927, S. 3, 4
- Bulletin periodique de la presse turque, 15 Aralık 1927, S. 6
- Bulletin periodique de la presse turque 16 Mart 1928, s. 3
- Bulletin periodique de la presse turque, 1 Eylül – 5 Ekim 1928
- Bulletin periodique de la presse turque, 2 Temmuz 1929, S. 4
- Bulletin periodique de la presse turque, 9 Ağustos 1929 S. 10
- Bulletin periodique de la presse turque, 26 Haziran 1930, S. 2
- Bulletin periodique de la presse turque, 10 Nisan 1932, S. 3
- Bulletin periodique de la presse russe, 2 Nisan – 10 Mayıs 1934, s. 25
- Bulletin periodique de la presse turque, 23 Ocak 1938, S. 8
- Bulletin periodique de la presse russe, 14 Temmuz – 21 Eylül 1939 s. 19.

İBN BATUTA'YA (Ö. 779) AİT "TUHFETÜ'N-NÜZZAR Fİ GARAİBİ'L-EMSAR VE ACAİBİ'L-ESFAR" ADLI KİTAP BAĞLAMINDA SİNOP KENTİNİN SELÇUKLU DÖNEMİNDEKİ SİYASİ VE SOSYAL HAYATI

Aws Abduljabbar Mohammed ALGBURI *

Öz

Bu bildiri Sinop kentinin Selçuklu dönemini özellikle siyasi ve sosyal açıdan aydınlatmayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşırken Magripli büyük ünlü tarihçi İbn Batuta (ö. 779)'nın seyahati sırasında elde ettiği izlenimlerinden yardım alınacaktır. Bu izlenimler Anadolu bölgesini ve özellikle Sinop kentine yaptığı ziyaretlerden kaydedilmiştir. Bu kayıtlar ve ayrıca camiler, kabristanlar ve medreseler o dönem Türkiye'sinin gelenekleri ve görenekleri, sosyal hayatının doğası veya siyasi havası hakkında çok değerli bilgiler vermektedir. Tüm bunların yanında İbn Batuta'nın aktardığı bilgiler ve izlenimleri o dönem hayatının toplumsal akışına ait diğer ayrıntıları da içermektedir. Bu izlenimler ve kayıtlar tarihsel veri açısından çok önemli ve değerli sayılmaktadır. Çünkü bu değerli kitabı sayesinde İbn Batuta özel gezisi ve seyahati aracılığıyla elde ettiği kendine özgü izlenimleri bizlere olanca dikkat ve özenle sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sinop, İbn Batuta, Selçuklu dönemi

الحياة السياسية والاجتماعية في مدينة سينوب إبان العصر السلجوقي من خلال كتاب
”تحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار“ لابن بطوطة الطنجي (ت779هـ)

المخلص

يسعى هذا البحث إلى تسليط الضوء على مدينة سينوب في العصر السلجوقي وتحديدًا على الأوضاع الاجتماعية والسياسية من خلال مشاهدات الرحالة والمؤرخ المغربي الكبير ابن بطوطة (ت779هـ) والذي قدم من خلال زيارته إلى الأناضول ومدينة سينوب على وجه الخصوص تصورا دقيقا وشاملا عن طبيعة الحياة الاجتماعية والعادات والتقاليد التركية وعن المساجد والمزارات والمدارس التي كانت قائمة آنذاك وعن طبيعة الأوضاع السياسية أيضا، كما ويقدم ابن بطوطة تصورات وملاحظات عن كافة تفاصيل الحياة الأخرى وطبيعة الحياة التي كانت سائدة في تلك الفترة. إن هذه المشاهدات تعد من الناحية التاريخية ذو قيمة علمية عالية جدا، إذ تقدم لنا تصورا دقيقا ومشاهدات خاصة ينفرد بنقلها لنا الرحالة ابن بطوطة الكبير من خلال هذا الكتاب القيم.

الكلمات المفتاحية: سينوب، ابن بطوطة، العصر السلجوقي

التمهيد

تعد الرحلات التاريخية من أبرز معطيات الحضارة الإسلامية وهي أحد أنماط التدوين التاريخي الذي اشتهر به المسلمون، وقد اشتهر في هذا المجال رحالة عدة كان من أبرزهم محمد بن عبد الله الطنجي الشهير بابن بطوطة والمتوفي سنة 779هـ، حيث بدأت رحلته من المغرب إلى المشرق في شهر رجب سنة 725هـ وجال كل من العراق واليمن والحجاز والهند والأناضول واسطنبول وتحدث عن بعض مشاهداته في اسطنبول فذكر أنه رأى بها كنيسة عظيمة بداخلها 12 ألف أسق¹ وكان ابن بطوطة رجلا موسوعيا يتقن لغات عدة منها اللغة التركية والفارسية² وتقلد مناصل عدة خلال تجواله في

* Doktora öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, aws_al-jburi@yahoo.com

¹ ابن حجر، أحمد بن علي العسقلاني (ت852هـ) الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، تحقيق، محمد عبد المعيد، مجلس دائرة المعارف، ط2، حيدر اباد 1972م، ج5، ص227.

² الزركلي، خير الدين بن محمود، الأعلام، دار العلم للملايين، ط15 - دمشق 2002م، ج6، ص236.

البلدان فعند دخوله بلاد الهند عُين هناك من قبل سلطانها قاضياً على البلاد ومقرباً من حاكمها³. وامتدح ابن بطوطة علماء كبار كثر منهم الإمام ابن حجر العسقلاني حيث قال عنه: ”ولا أعلم أحداً جال البلاد كرحلته وكان مع ذلك جواداً محسناً“⁴ وذكره أيضاً العالم الكبير لسان الدين ابن الخطيب فقال عنه: ”وأحاديثه في الغرابة أبعد من هذا“⁵ لما يحويه كتابه من الأحداث الغربية والأمور العجيبة بعد رحلة دامت 27 سنة كانت مليئة بالمغامرات.

لقد دون ابن بطوطة رحلته الطويلة بعد عودته منها إلى مراكش، وكان تدوينها بأمر من ملك المغرب آنذاك⁶ حيث أُملي ابن بطوطة أخبار رحلته على محمد ابن جزي الكلبي بمدينة فاس سنة 756 وسماها تحفة النظر في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار. ونالت هذه الرحالة شهرة عظيمة وترجمت إلى اللغات البرتغالية والفرنسية والانكليزية وترجمت منها فصول إلى الألمانية⁷ لقب ابن بطوطة من قبل جمعية كامبردج بـ أمير الرحالة المسلمين⁸.

مدينة سينوب من الناحية الطبيعية و الجغرافية :

قدم ابن بطوطة مشاهدات دقيقة و توصيف مهم لمدينة سينوب عند زيارته لها حيث ذكر : أنها مدينة حافلة جمعت بين التحصين والتحسين⁹ قاصداً بذلك الجمال الذي تتمتع به هذه المدينة فضلاً عن تحصينها وأسوارها المحكمة . واستطرد قائلاً : ويحيط بها البحر من جميع جهاتها إلا جهة واحدة وهي جهة الشرق فهي جهة اليابسة ، وفي هذه الجهة بوابة عظيمة للمدينة لا يستطيع الدخول منها إلى المدينة احد إلا بإذن أميرها¹⁰.

ويتحدث ابن بطوطة عن ميناء مدينة سينوب ومزارعها خارج سور المدينة من جهة البحر فيقول : وهناك ميناء شبيه بميناء سبته في البساتين والمزارع والمياه ، وأكثر ما يزرع فيها هي الفواكه من التين والعنب¹¹.

المظاهر السياسية في مدينة سينوب :

عند دخول ابن بطوطة إلى مدينة سينوب كان الأمير على المدينة هو إبراهيم بك ابن السلطان سليمان باد شاه¹². ويخبرنا ابن بطوطة عن النظام السياسي الذي كان سائداً وعن الحكام الذين تولوا حكم مدينة سينوب فيقول : أن السلطان بروانة بن السلطان علا الدين الرومي هو من كان يحكم مدينة سينوب ثم توفي فأعقبه ابنه غازي جلبي ، فلما مات الأمير غازي جلبي تولى بعده السلطان سليمان¹³. ويسرد ابن بطوطة بعض التفاصيل عن شجاعة السلطان غازي جلبي فيقول انه كان مقدماً شجاعاً كان قد وهبه الله خاصية الصبر تحت الماء قوة السباحة وكان دائماً ما يجاهد الروم فكانت إذا اشتدت المعركة غاص تحت الماء وبهده آلة من حديد يخرق بها أجفان العدو فلا يشعرون بما حل بهم حتى يدهمهم الغرق¹⁴ ويذكر ابن بطوطة حادثة أخرى حول شجاعة السلطان غازي جلبي فيقول أن ذات مرة تعرضت سينوب إلى هجوم من قبل الروم فصددهم واسر عدد كبير منهم¹⁵ وبعد سرد ابن بطوطة إلى بطولات السلطان غازي جلبي يتطرق إلى ذكر بعض مثالبه فيقول انه كان دائماً ما يكثر من أكل الحشيش وان السلطان غازي كان قد مات بسببه ، حيث انه كان مولعاً بالصيد فاتبع ذات مرة غزالة كانت قد دخلت بين الأشجار فركض ورائها فعارضته شجرة فضربت رأسه فمات¹⁶.

ويروي ابن بطوطة حادثة وفاة والدته الأمير إبراهيم فيقول عنها : وبعد أربعة أيام من وصولنا إلى مدينة سينوب توفيت أم الأمير إبراهيم فخرجت في جنازتها وابنها على قدميه كاشفاً شعره وكذلك الأمراء والمماليك وثيابهم مقلوبة وأما

³ ابن حجر ، الدرر ، ج5، ص 227 .

⁴ ابن حجر ، الدرر ، ج5، ص 227 .

⁵ لسان الدين ابن الخطيب ، محمد بن عبد الله (ت776هـ) الإحاطة في أخبار غرناطة ، ط1 ، دار الكتب العلمية ، بيروت 1998م ، ج3 ، ص206 .

⁶ لسان الدين الخطيب ، الإحاطة ، ج3، ص 206 .

⁷ الزركلي ، الأعلام ، ج6، ص 236.

⁸ الزركلي ، الأعلام ، ج6، ص 236

⁹ ابن بطوطة ، محمد بن عبد الله الطنجي (ت779هـ) تحفة النظر في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار ، دار الشرق العربي ، ج1، ص 246 .

¹⁰ ابن بطوطة ، تحفة النظر ، ج1 ، ص 246 .

¹¹ ابن بطوطة ، تحفة النظر ، ج1 ، ص 246 .

¹² ابن بطوطة ، تحفة النظر ، ج1 ، ص 246 .

¹³ ابن بطوطة ، تحفة النظر ، ج1 ، ص 246 .

¹⁴ ابن بطوطة ، تحفة النظر ، ج1 ، ص 246 .

¹⁵ ابن بطوطة ، تحفة النظر ، ج1 ، ص 246 .

¹⁶ ابن بطوطة ، تحفة النظر ، ج1 ، ص 246 .

القاضي والخطيب والفقهاء فأنهم قلبوا ثيابهم ولم يكشفوا رؤوسهم جعلوا عليها مناديل من الصوف الأسود عوضا عن العمام وظلوا يطعمون الطعام أربعين يوما وهذه مدة العزاء عندهم¹⁷.

المظاهر الاجتماعية في مدينة سينوب :

من المظاهر الاجتماعية التي تحدث عنها ابن بطوطة من خلال مشاهداته عن مدينة سينوب هو وجود العديد من القرى والتي تقدر بـ احد عشر قرية كلها يسكنها الروم تحت ذمة وحكم المسلمين¹⁸ وهذا إذا دل على شي فهو يدل على التعايش الكبير الذي كان في هذه المدينة العريقة ، كما ويذكر ابن بطوطة ايضا انه عند دخوله المدينة نزل في زاوية لعز الدين أخي جلبي ويقدم توصيف لهذه الزاوية وكيفية الدخول إليها وهي في أعلى قمة الجبل ، ثم نزل ابن بطوطة في ضيافة قاضي المدينة ونائب الأمير فيها والذي يعرف بابن عبد الرزاق¹⁹ . إن هذه الحوادث تدلل على أن أهل المدينة فيهم محبة وحسن ضيافة وكرم للغريب إذا ما قصد هذه المدينة وأنهم لا يشعرونه بأنه غريب أو مسافر .

المساجد والمشاهد في مدينة سينوب :

تحدث ابن بطوطة في مشاهداته حول مدينة سينوب عن العديد من المعطيات الحضارية القائمة من مساجد إلى أضرحة ومشاهد ، وكان ابن بطوطة قد أبدى إعجابه الشديد بها . فتحدث مثلا عن مشاهداته حول ربط ينتسب إلى الخضر والياس عليهما السلام وانه كان دوما مليء بالمتعبدین وانه بالقرب من هذا المكان عين للماء يستجاب فيها الدعاء²⁰ كما وقدم مشاهداته عن قبر الولي الصالح الصحابي بلال الحبشي حيث قال انه في سفح جبل مدينة سينوب وفيه زاوية يقدم فيها الطعام للجميع للصادر والوارد²¹ وعلى الأرجح انه مشهد أو مقام للصحابي بلال الحبشي وليس قبره لان قبره ثابت عند الجميع انه في دمشق .

وأبدى ابن بطوطة إعجابه الشديد بالمسجد الكبير لمدينة سينوب إذ يقول انه من أحسن المساجد وقدم لنا من خلال مشاهداته له تفاصيل مهمة عنه حيث يقول انه في وسط المسجد بركة للماء وان فوق هذه البركة قبة تغلقها أربعة أرجل ومع كل رجل ساريتان من الرخام وان فوق هذه القبة مجلس يصعد إليه من على درج من خشب يمتد من الأسفل إلى أعلى المجلس²² وتحدث ابن بطوطة أيضا عن دكاكين كانت موجودة خارج المسجد الكبير وانه كانت تابعة للمسجد²³ إن كل هذه العمارة المميزة كانت من أعمال السلطان بروانة بن السلطان علاء الدين الرومي وانه كان دائما ما يصلي الجمعة في هذا المسجد الكبير وتحديدا في تلك القبة التي فوق بركة الماء²⁴

اتهم أهل مدينة سينوب ابن بطوطة بالتشيع :

ومن الأمور الطريفة التي واجهها ابن بطوطة في رحلته إلى مدينة سينوب أن أهل المدينة كانوا قد اتهموه بالتشيع ، وذلك بعد أن رآه يصلي هو ومن معه مسبلي اليدين على مذهب الإمام مالك إمام أهل المدينة وأنهم جميعهم كانوا على مذهب الإمام أبي حنيفة النعمان ، فعلى اثر ذلك اعتقد أهل المدينة انه من الرافضة ، فاخبرهم أنهم على مذهب الإمام مالك فلم يصدقهم احد واستقرت التهمة في نفوس أهل المدينة حتى شاع الخبر وبعث إليهم نائب السلطان بعض خدمه ومعهم أرنب لاختبارهم ، لان الرافضة لم تكن تأكل الأرنب ، فذبحه ابن بطوطة ومن معه واكلوه أمام الخدم فعندها صدقه الناس وزال الشك من نفوسهم

25

¹⁷ ابن بطوطة ، تحفة النظار ، ج 1 ، ص 247 .

¹⁸ ابن بطوطة ، تحفة النظار ، ج 1 ، ص 246 .

¹⁹ ابن بطوطة ، تحفة النظار ، ج 1 ، ص 246 .

²⁰ ابن بطوطة ، تحفة النظار ، ج 1 ، ص 246 .

²¹ ابن بطوطة ، تحفة النظار ، ج 1 ، ص 246 .

²² ابن بطوطة ، تحفة النظار ، ج 1 ، ص 246 .

²³ ابن بطوطة ، تحفة النظار ، ج 1 ، ص 246 .

²⁴ ابن بطوطة ، تحفة النظار ، ج 1 ، ص 246 .

²⁵ ابن بطوطة ، تحفة النظار ، ج 1 ، ص 247 .

الخاتمة

امتازت مدينة سينوب بالتعايش بين أطرافها التي كانت تعيش فيها على مر العصور ، كما وامتازت المدينة أيضا بالطراز المعماري المميز الذي كان يثير إعجاب كل من يزورها وخير شاهد على ذلك هو مسجد الجامع الكبير الذي هو بوسط المدينة .

لقد كانت المدينة تحتوي على ميناء مميز وكبير كان ابن بطوطة قد شبهه بميناء مدينة سبتة الكبير لضخامته وأهميته ، كما احتوت المدينة على العديد من المشاهد والأضرحة التي كانت تميز هذه المدينة عن غيرها . إن الاستقرار السياسي الذي كانت تتمتع به مدينة سينوب وصلاح حكامها انعكس ذلك إيجابا على أوضاع المدينة الاجتماعية و العمرانية مما أدى ذلك إلى أن تكون المدينة محط رحال الجميع .

KEPECİOĞLU'NUN BURSA KÜTÜĞÜ'NDE SİNOP'A DAİR BAZI BİLGİLER

Mefail HIZLI *

Öz

Bu bildiride Osmanlıların kadim başkenti için çok değerli bir kaynak hazırlayan Kâmil Kepecioğlu'nun "*Bursa Kütüğü*" adlı eserinden hareketle Sinop'a dair bazı bilgiler aktarılacaktır. Öncelikle belirtmek gerekirse, Kepecioğlu'nun adı geçen eseri tarih kaynaklarına ve özellikle arşiv malzemesine dayalı muhteşem bir eserdir. Bu eser dikkatli bir şekilde gözden geçirilerek elde edilen bilgiler değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bursa'nın kültür hafızasını en geniş ve sağlam bir şekilde ele alan Kâmil Kepecioğlu, Başbakanlık Arşivi Tasnif Heyetine üye olarak burada beş yıl bir ay devam eden arşivciliği esnasında yaptığı hizmetlerle Türk arşivciliğinde seçkin bir yer kazandı. Sekiz ay gibi kısa bir zamanda 18.000 defteri tasnif etti. Bu sebeple Kepecioğlu'nun verdiği bilgiler bütün tarihçiler tarafından referans olarak kabul edilmiştir. Kepecioğlu'nun, önemli bir bölümü Bursa Mahkeme Sicilleri, önemli Osmanlı tarihi kaynakları, biyografi eserleri ve diğer Osmanlı arşivlerinden elde ettiği belge ve bilgilere dayandırarak kaleme aldığı dört ciltlik "*Bursa Kütüğü*" adlı önemli eserde Sinop'u ilgilendiren bazı konulara da değindiği anlaşılmaktadır. Eserde devlet, ilim ve sanat adamları gibi kişilerle alakalı bilgilerin yanı sıra Sinop'un tarihteki yerine dair bazı hususların da yer aldığı görülmektedir. Bu bilgilerin Sinop'un kültür ve tarihi için de değerli olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamil Kepecioğlu, Bursa kütüğü, Sinop, Arşiv.

Some Information on Sinop in Kepecioğlu's Bursa Kütüğü

Abstract

In this paper, some information about Sinop will be given in the light of the book named as "*Bursa Kütüğü*" by Kâmil Kepecioğlu, who prepared a very valuable resource for the ancient capital of the Ottomans. First of all, Kepecioğlu's work is a magnificent work based on historical sources and especially on archival materials. This work will be reviewed carefully and the information provided will be evaluated. Kamil Kepecioğlu, who studied the cultural memory of Bursa in the widest and most robust manner, became a member of the Prime Ministry Archive Classification Committee and gained a prominent place in the field of Turkish archiving with the services he made during his archiving activities, which continued for five years and one month. He categorized 18.000 registry in only eight months. For these reasons, the information given by Kepecioğlu was accepted as reference by all historians. Important part of the documents and information used in Kepecioğlu's four-volume momentous work "*Bursa Kütüğü*" is mainly based on Bursa Court Registers, prominent Ottoman historical sources, biographies and other Ottoman archives; this work also mentions some related issues regarding Sinop. In addition to the information about politicians, important figures from science and art in Sinop; it also appears that some points are given about the history of Sinop in his work, which are considered to be valuable for the culture and history of Sinop.

Keywords: Kamil Kepecioğlu, Bursa kütüğü, Sinop, Archive.

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mefaihizli@hotmail.com

Giriş

Bu bildiride Osmanlı arşiv tarihinin en seçkin simalarından biri olan Kâmil Kepecioğlu'nun "*Bursa Kütüğü*" adlı eserinden hareketle Sinop'a dair yer verdiği bazı bilgiler ele alınacaktır. Öncelikle belirtmek gerekirse, Kepecioğlu'nun binbir güçlükle temin ederek hazırladığı ve özellikle Bursa hakkında, şu ana dek yapılan araştırmaların tamamından çok daha fazla ve önemli bilgiler içeren bu eserinden sonra Osmanlıların bu ilk başkentine dair oldukça değerli bilgilere sahip olmuş bulunuyoruz. Bu bildiride, Kepecioğlu'nun arşiv malzemesine dayalı söz konusu muhteşem eserini madde madde, hatta satır satır gözden geçirerek Sinop hakkında elde edilen bazı bilgiler değerlendirmeye çalışılacaktır.

1. Kepecioğlu ve Bursa Kütüğü

Bursa'nın kültür hafızasını en geniş ve sağlam bir şekilde ele alan Kâmil Kepecioğlu hakkında önce kısa bilgi aktarmak uygun olacaktır.

Kepecioğlu 1878'de Girit'e bağlı Hanya'da doğdu. Bir süre sonra gittikleri Gebze'de 14-15 yaşlarına kadar bulundu ve daha sonra askerî okullara devam etti. Mezuniyet sonrası ilk görevi Manastır Askerî Rüşdiyesi coğrafya muallimliği oldu.

Birinci Dünya Savaşı'na bölük komutanı olarak katılan Kâmil Bey, savaşın son zamanlarında Filistin'de İngilizlere esir düştü. Kısa bir süre sonra esir kampından kurtulup 1919'da İstanbul'a döndü. Kepecioğlu, aynı yılın ortalarında Bursa Divan-ı Harbî Tahkik Heyeti kâtipliğine tayin edildi. Bu memuriyeti bir yıl kadar devam etti.

Daha sonra İzmir'de askerî istihbaratta çalıştı. Daha başka görevler de üstlenen Kepecioğlu, 52 yaşındayken 1930'da emekliye ayrıldı. İstiklâl Harbi'ndeki hizmetlerinden ötürü kendisine İstiklâl madalyası verildi. 1932'de Bursa Halkevi Tarih Komitesi reisliğine seçildi. Bu sırada Bursa tarihiyle ilgilenmeye ve halkevi adına 1935'te çıkarılan *Uludağ* mecmuasında tarihe dair yazılar yazmaya başladı. Başbakanlık Arşivi Tasnif Heyeti reisi *Muallim Cevdet*'in 1934 yazında Bursa seyahati esnasında görüşmeleri ve akabinde onun kendisine tasnif heyetine üye olması teklifini kabul etmesi üzerine İstanbul'da yeni görevine başladı. Daha sonra bu heyetin başkan yardımcılığını yaptı ve şef olarak çalıştı.

Kepecioğlu, burada beş yıl bir ay devam eden arşivciliği esnasında yaptığı hizmetlerle Türk arşivciliğinde seçkin bir yer kazandı. Sekiz ay gibi kısa bir zamanda 18.000 defteri tasnif etti. *Ali Emîrî Efendi*, *İbnülemin Mahmud Kemal* ve *Muallim Cevdet*'in ardından Kâmil Kepecioğlu dördüncü büyük tasnifçi olarak anılmıştır. Kepecioğlu'nun son yılları *Deniz Müzesi* ve *Arşivi*'ndeki çalışmalarla geçti. 5 Ekim 1952'de İstanbul'da vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi¹.

Gerçekten dopdolu geçen 74 yıl. Hayatının önemli bir bölümü ülkesine askerî alanda hizmetle geçmiş ve emeklilik sonrasında da geride, pek çok araştırmacının halen vazgeçemediği bir dizi eser bırakmış olan Kâmil Kepecioğlu'nu minnet ve şükranla anıyoruz.

Onun, önemli bir bölümü Bursa'daki mahkeme sicilleri ve diğer Osmanlı arşivinden elde ettiği belge ve bilgilere dayandırarak kaleme aldığı "*Bursa Kütüğü*" adlı muhteşem eseri, daha sonraları bir grup ilim adamı tarafından günümüz dilinde yayına hazırlandı². Bursa Büyükşehir

¹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* (BK), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2009, I,7-9.

² Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* (haz. Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mefail Hızlı, Mustafa Kara, M.Asım Yediyıldız), c.I-IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2009.

Belediyesi tarafından ilk baskısı 2009 yılında dört cilt halinde gerçekleştirilen bu eserdeki bilgilerden hareketle Sinop hakkında bazı başlıklar halinde bilgi verilecektir.

Kepecioğlu, hazırladığı eserinde Bursa'yla irtibatı olduğu için diğer pek çok şehir hakkında da bazı bilgilere yer vermiştir. Aşağıda ele alınacak başlıklarda aslında doğrudan Bursa'yı ilgilendiren, dolaylı olarak da Sinop'un zikredildiği konular sıralanmıştır. Bu başlıkların bir bölümünden Bursa'yı Sinop'a yaklaştıran, hatta Bursa'yı Sinop'a kardeş yapan isimlerin de varlığından haberdar olunmaktadır. Bildiride sunulan malumatın referanslarında Kepecioğlu'nun asıl metni değil, günümüz diline çevrilen eser dikkate alınmıştır.

2. Osmanlı Döneminde Sinop'a Dair Kısa Bilgi

İstanbul'un fethini müteakip Fatih Sultan Mehmed, siyasî ve iktisadî açıdan önemli gördükleri Güney Karadeniz bölgesini zaptetmek amacıyla yeni bir fetih politikası geliştirmiş ve bu strateji doğrultusunda, İstanbul'dan Trabzon'a ya da Anadolu'dan Kırım'a gidecek tüccarların uğradıkları emin bir liman ve ticaret pazarı olan Sinop'u 1461'de Karadeniz kıyısındaki diğer topraklarla birlikte fethetmiştir. 1487 tarihli Tahrir Defteri'nde Sinop'un 13'ü Müslüman, 7'si gayrimüslim olmak üzere 20 mahalle ile "Cemaat-i Nöbetciyan" adıyla 117 kişilik (nefer) bir gruptan oluştuğu görülmektedir. Bu yıllarda toplam nüfus 3.387'dir³.

Osmanlılarda "cum'a kılınur ve bâzârı durur" diye tanımlanan şehir kavramı doğrultusunda fizikî unsurların en önemlileri arasında sayılan cami, pazar yeri, sur ve yönetim binalarından oluşan görünümün Sinop için de geçerli olduğunu ve tarih boyunca kendine has bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Temettuat sayımlarının yapıldığı 1844-1845 yıllarında Bolu eyaletine bağlı olan Sinop, 1846 yılı başından itibaren Kastamonu eyaleti kapsamına alındığı belgelerden görülmektedir⁴.

Tanzimat döneminde yeniden düzenlenen devlet teşkilatına göre, Kastamonu eyalet haline gelince Sinop'un da bu eyalete bağlı bir sancak olduğu ve Durağan, Boyabat, Ayancık ve Gerze'nin de bu sancağa bağlandığı bilinmektedir.

Sinop şehri ayrıca Osmanlı tarihinin önemli bir bölümünde devlet tarafından Bursa, Adana, Antalya, Ankara, Manisa, Trabzon, Bağdat, Yemen vs. daha birçokları gibi "sürgün" şehri olarak da değerlendirilmiştir⁵.

3. "Bursa Kütüğü"nde Sinop'a Dair Bazı Bilgiler

a. Ömer Şifâî

Kepecioğlu, tıp alanında son derece yetkin bir uzman ve erdemli bir hekim olarak nitelendiği Ömer Şifâî'nin, Şeyh Hasan Efendi'nin oğlu olduğunu, aslen Sinoplu olmakla birlikte Bursa'yı ikinci vatan edindiğini, Yenikapı Mevlevîhanesi'nde çilesini doldurduktan sonra hekimliğe başladığını, tıp alanında on eser kaleme aldığını, ayrıca yine bazı tıp kitaplarını dilimize çevirdiğini, 1742'de vefat edince Bursa Mevlevîhanesi karşısında defnedildiğini Bursalı Mehmed

³ Fulya Üstün Demirkaya - Ömer İskender Tuluk, "Eflatun'un 'Kurban'ı Sinope'den Sinop'a: Kaynaklara Göre Sinop Kentinin Fiziksel Gelişimi", *METU JFA*, 2012/1, 29:1, s.56.

⁴ Selim Özcan, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 2011, sy.30, s.146-147.

⁵ Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.1, sy.5, Güz 2008, s.27

Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* (OM. III/297) adlı biyografi kaynağından edindiği bilgilere dayanarak aktarır⁶.

Ömer Şifâî'ye dair bu malumatın dışında tamamlayıcı bazı bilgilere de yer vermek istiyoruz. Esin Kâhya, Ömer Şifâî'ye ve tıp alanındaki eserlerine ayırdığı makalesinde, onun on sekizinci yüzyılda yaşamış bilim adamlarımızdan biri olduğunu, aslen Sinoplu olmasına rağmen "Bursalı" diye şöhret olduğunu, "Kasabzade" olarak anıldığını, babasının tam adının kaynaklarda Şeyh Hasan Fatin olarak zikredildiğini, babasını erken yaşlarda kaybettiği için ilkin Konya'ya, daha sonra da Bursa'ya geldiğini ve burada yerleşmeye karar verdiğini, Osmanlıların ilk hastahanesi olan Yıldırım Dârüşşifası / Şifahanesi'nde hekim olarak çalışmaya başladığını, orada başhekimliğe kadar yükseldiğini ve hayatının sonuna kadar da Bursa'da kaldığını ifade eder⁷.

Ömer Şifâî küçük yaşlarda Sinop'u terk etmek zorunda kalınca, Bursa'ya gelmeden önce Konya dışında Kahire ve başka pek çok yer gezmiş, bu seyahatleri sırasında Mevlevî tarikatına girerek dedeliğe kadar yükselmiştir. Tarikattaki mürşidi olarak kabul ettiği Şeyh Hasan Halvetî'nin yönlendirmesiyle seyahat etmeyi bırakarak tıp konusundaki çalışmalarına ağırlık vermiş, bu bağlamda geldiği Bursa'da Yıldırım Darüşşifa'sında hizmet vermiş olması nedeniyle "Bursalı Ömer Şifâî Dede" olarak tanınmıştır⁸.

b. İlyas Efendi

Bursa medreselerinde görev yapan Sinoplu İbrahim'in oğlu İlyas Efendi'ye (İlyas b. İbrahim es-Sinobî) eserinde bir madde ayıran Kepecioğlu, onun hüsn-i hat konusunda son derece maharetli ve elinin çabuk olduğunu, kâşî kalemîyle muhteşem hatlar yazdığını, bir günde bir *Muhtasar-ı Kudûrî* ve bir gecede *Şemsiye Haşiyesini* kaleme aldığını kaydeder.

Ayrıca Kepecioğlu onun, inşa edildiği Çelebi Sultan Mehmed dönemi ve sonrasında da bir süre Osmanlıların en yüksek medresesi sayılan Bursa Sultaniyesi'nde (Yeşil Medresesi) müderris olarak görev yaparken 1486'da vefat ettiğini ve Zeyniler kabristanına defnedildiğini, ilmi, irfanı ve zekâsının kıvraklığıyla dikkat çeken İlyas Efendi'nin asabi olmasıyla da tanındığını, birkaç eser yazdığını, hüsn-i hat alanında sülûs, nesih ve özellikle tâlik yazmakta kaleminin bir hayli süratli olduğunu, tefsir alanındaki yüksek birikimi sebebiyle Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerini tefsir ettiğini ve ayrıca İmam-ı A'zam'ın ünlü eseri *Fıkh-ı Ekber*'e bir şerh yazdığını belirtmiştir⁹.

c. Osman Paşa

Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* adlı eserinde "Vekil" adıyla da anılan "Osman Paşa" hakkında yazdığı müstakil bir maddede, Mısır devlet adamları (ümerası) arasında adı geçen Osman Paşa'nın ailesiyle birlikte Sinop'ta bir süre ikamete mecbur edildiğini ve 1765 yılı Haziran ayında Sinop'un suyu ve havasıyla uyum sağlayamadığı (imtizac edemediği) ve kışın soğuğuna da güç yetiremediğinden daha uygun bir yere nakledilmesi talebinde bulunmak üzere ailesi ve hizmetçileriyle Sinop'dan bir gemiye binerek Karadeniz Kavağı'na (bugünkü İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açılan muhtemelen Anadolu Kavağı denilen yer) geldiğini belirtir.

⁶ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.IV, s.31.

⁷ Esin Kâhya, "Ömer Şifâî", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 1993, sy.4, s.171-172.

⁸ Ayten Koç Aydın, "Ömer Şifâî'nin Mürşid el-Muhtar fî İlm el-Esrâr Adlı Eserinde Simya", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 2005, sy.17, s. 2.

⁹ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.II, s.224. İlyas Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kadir Gömbeyaz, "Sinop'tan Bursa'ya Bir Osmanlı Âlimi: İlyas B. İbrahim es-Sinobî ö. 891/1486", *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ed. A.Tırıl, E.Sönmez, S.Özdemir, H.A.Duyar), HTC Matbacılık, Ankara 2015, s.81-89.

Kepecioğlu, herhangi bir ferman olmadan Sinop'tan ayrılmasının ceza gerektiren büyük bir suç olmasına rağmen Osman Paşa'nın, ağır psikolojik sorunları sebebiyle bu hatasının görmezden gelindiğini ve bir daha fermansız hareket etmemesi uyarısıyla suyu ve havası çok latif olan Bursa'da ikameti emredilmiş olduğunu, bu sebeple ailesi ve hizmetçileriyle kayığa binip Mudanya'ya geldiğini, oradan Bursa'ya geçmiş olduğunu, Bursa kadısının dahi kendisine ikram ve hürmet ettiğini, padişahın bu affı sebebiyle kendisinin de devletin devamı için dua etmesi gerektiğini bir arşiv belgesine (Bursa Şeriye Sicilleri, 286/100) dayanarak haber vermektedir.

Osman Paşa'nın hayatı hakkında da bilgi veren Kepecioğlu, onun Mısır'da emir-i haslık yaptığını, 1766'da kendisine günde 908 akçe tayinat bahası verildiğini, İzmir gümrüğünden de aylık 1650 akçe ödenmesinin emredildiğini, 1769'da kendisine geçimlik olmak üzere Dukakin sancağı verildiğini, 1772'de Mısır valiliğine vezaretle tayin edildiğini ve kısa süre sonra aynı yerde vefat ettiğini Mehmed Süreyya'nın eserinde yer alan bilgilerden hareketle (Sicill-i Osmânî, III/432) bildirmektedir.

Kepecioğlu, aynı maddenin sonunda, Osman Paşa'nın kibar ve nazik bir kişi olması sebebiyle Bursa'da ikamete mecbur tutulduğu on yedi yıl boyunca birçok kişinin sevgi ve saygısını kazandığını da ifade eder¹⁰.

d. Süleyman Paşa

Orhan Gazi oğlu Süleyman Paşa'nın 23 sene vezirlik ve ordu komutanlığından sonra 1356 yılında Rumeli'nin fethi için Hacı İlbeyi, Evrenos Bey, Ece Bey'le bir gece sallarla Rumeli yakasına geçerek Çimni (Çimpe) kalesini fethettiğini, 1358'de çıktığı bir av sırasında atından düşüp vefat ettiğini aktaran Kepecioğlu, onun her gittiği yerde cami, medrese ve daha birçok hayır eserini kazandırdığını detaylarıyla belirtir.

Kepecioğlu, onun ailesi ve yakınları hakkında bilgi verirken Ömer Çelebi, İsmail Bey, İshak Bey ve Melik Nasır Bey adında dört oğlu ile Sultan Hatun ve Eftendize Hatun adında iki kızının bulunduğunu, Sultan Hatun'un hicri 797 yılı Ramazan ayına tesadüf eden milâdi 1395 senesi Haziranında Sinop'ta vefat ettiğini ve cenazesinin Hükûmet konağının arka tarafında "Aynalı Kadın" adıyla bilinen türbeye gömüldüğünü ifade eder¹¹.

Günümüzde Meydankapı Mahallesi'ndeki Arkeoloji Müzesi bahçesinde bulunan ve halk arasında "Aynalı Kadın Türbesi" adıyla şöhret bulan yapı, dörtgen planlı olup üstü çatıyla örtülmüştür. Kemerli kapı girişin üzerinde bulunan kitabeye göre Hicri Ramazan 797 / Milâdi Haziran 1395'te inşa ettirilmiş olup içerisinde bulunan üç sandukadan birinin, aynı zamanda Candaroğlu Beyi Süleyman Paşa'nın karısı da olan Sultan Hatun'a aittir¹².

Ülkütaşır, türbenin, içindeki iki taş sandukanın zemin taşlarından biri üzerinde mermerden bir ayna resmi bulunduğundan halk arasında "Aynalı Kadın Türbesi" adıyla bilindiğini kaydeder¹³.

¹⁰ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.IV, s.25.

¹¹ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.IV, s.133-135.

¹² <http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR,74906/turbeler.html> (Erişim tarihi 26.08.2018)

¹³ M. Şakir Ülkütaşır, *Sinop'ta Candaroğulları Zamanına Ait Tarihi Eserler*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1934.

e. Murad II (Sultan)

Kepecioğlu, Sultan II. Murad'a yer verdiği maddede Sinop konusunda çok detaylı ve önemli bilgiler aktarmaz. Sadece bu padişah döneminde fethedilen yerler sıralanırken "Sinop'tan maada bütün İsfendiyar memleketleri zabtedilmiş" olduğunu ifade eder¹⁴.

f. Suhte

Kepecioğlu, "suhte" kavramını açıklarken bunun Osmanlı medreselerinde okuyan talebenin haylaz kısmına verilen bir isim olduğunu, bunlardan birçoğunun terbiye ve edebiyatla medresede okuyarak âlim ve fazıl insanlar olarak yetişmiş olsalar da bir kısım haylaz ve yaramaz talebelerin zaman zaman devletin başına büyük sorunlar açtıklarını, sosyal düzen ve güvenliğe zarar verdiklerini ve pek çok kötülük işlediklerini, bunun mahkeme sicillerinde çok sayıda örneklerinin bulunduğunu belirtmiştir.

Bu bağlamda Kepecioğlu, suhtelerin topluma verdiği huzursuzluklara dair muhtelif örnekler verir. Sözelimi bunların birinde, 1568 yılı Nisan ayında Mudurnu nahiyesinde bazı medrese talebelerinin (levend suhtelerden) otuzar ve kırkar kişilik iki ayrı grup halinde hareket ettikleri ve bunların içinde on beş kişinin tüfeklerinin bulunduğunu ve "birbirimizle cengimiz var" diyerek fakirlerden avâriz akçesini zorla almaya çalıştıkları haberini Sinop kadısının İstanbul'a bildirdiğini ve mahallî güvenlik güçlerinin yeterli olmaması sebebiyle bu grupların ele geçirilmesi için Hudâvendigâr sancağından destek talep edildiğini yine Bursa Şer'îye Sicillerinde yer alan bir belgeden (BS.110/186) aktarır¹⁵.

g. Masraf

Osmanlıların son dönemlerine kadar belediye teşkilâtı olmadığı için şehrin altı aylık ve bazen bir aylık masrafını karşılayabilmek adına gerektiği durumlarda bir zenginden daha sonra ödenmek üzere borç para alınır ve bu para sene sonunda sanat sahipleri, mahalleli ile köylülerden tahsil edilerek ödenirdi¹⁶.

Kepecioğlu, birçok örneğini aktardığı bu maddede verdiği bilgiler arasında 1773 yılında Bursa'dan gelip geçen ulakların menzil beygirleri ve Numan Paşa, Sinop mutasarrıfı Osman, sabık Boğaz muhafızı Ali, Boğaz muhafızı Hasan ve Kütahya valisi Mehmed Paşa'nın Bursa'da misafir bulundukları sürece yapılan masrafların 20.716,5 kuruşa ulaştığını ve bu miktarın usulüne uygun olarak köylülere ve esnafa taksim edilerek tahsil edildiğini bir arşiv belgesinden (BS. 1186/17) hareketle haber vermiştir¹⁷.

h. Gemlik Kasabası

Bursa'nın Gemlik ilçesinin Osmanlı dönemindeki durumu hakkında bilgi veren Kepecioğlu, buranın Bursa'nın fethinden altı-yedi sene sonra 1333 senesinde Kara Demirtaş Bey sayesinde ele geçirildiğini, Türklerin birinci sınıf tersane inşa yeri olduğundan son derece önemli bir yer olduğunu, İnegöl ormanlarından kesilen kerestelerle burada kalyonlar yapıldığını, Bozburun dağlarından da donanma için kürek üretildiğini ve yine bu dağlardan sarayın odun ve kömür ihtiyaçlarının karşılandığını belirtir.

Kepecioğlu aynı maddede daha sonra, Osmanlılar tarafından bu beldeye çok önemli eserler kazandırıldığına dair detaylı bilgiler paylaşır ve Gemlik Tersanesi'nde yapılan kalyonlar hakkında geniş malumat aktarır. Arşiv belgelerine dayandırdığı bu bilgiler arasında, 1790'da yaşanan bir

¹⁴ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.III, s.239.

¹⁵ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.IV, s.122.

¹⁶ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.III, s.131.

¹⁷ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.III, s.133.

deniz savaşı esnasında donanmanın büyük ölçüde harap olması sebebiyle devlet tarafından Gemlik'in yanı sıra Sinop, Midilli, Kemer, Rodos ve Bodrum tersanelerinde 8 kalyon inşasının emredildiği anlaşılmaktadır¹⁸.

1. Anadolu Kolları

Kepecioğlu, Osmanlı devlet bürokrasisinde emirlerin merkezden taşraya ulaştırılmasında, menzillerin tespit ve tanziminde esas olmak üzere coğrafyanın genel olarak Anadolu ve Rumeli olarak iki ana kola ayrıldığını, Anadolu'nun da bazı alt kollara taksim edildiğini, bu düzenleme kapsamında, *Anadolu'nun orta kolunun* Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Hamid, Konya, Niğde, Maraş, Adana, Payas, Halep, Trablusşam, Beyrut, Şam, Akka, Kudüs ve Nablus livalarından; *Anadolu'nun sağ kolunun* Kocaeli, Hudâvendigâr, Karesi, Saruhan, Suğla (İzmir), Aydın, Menteşe, Teke ve İçel livalarından; *Anadolu'nun sol kolunun* ise Bolu, Sinop, Kastamonu, Çankırı, Amasya, Canik, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Mardin, Musul, Şehrîzor, Bağdad ve Basra livalarından oluştuğunu ifade eder¹⁹.

Sonuç

Kamil Kepecioğlu'nun *Bursa Kütüğü* adlı eserinde Sinop'a dair verilen bilgilerin sınırlı olduğu şüphesizdir. Merkezinde Bursa'ya dair malumatın yer aldığı bu eserde bazı isimler ve bazı konular dolaylı olarak Sinop'u ilgilendirmektedir. Bazı bilgiler diğer muhtelif kaynaklarda bulunsa bile bu bildiride ilk kez tanık olunan hususlara da ulaştığımız söylenebilir. Bu bilgilerin Sinop şehir belleği için önemli olduğu kanatindeyiz.

Kepecioğlu'nun eserinde yer alan maddelerde verilen bilgileri den hareketle Osmanlı devlet bürokrasisinin yapısı ve düzenlemeleri içerisinde coğrafyanın genel olarak Anadolu ve Rumeli olarak iki ana kola ayrıldığını, Sinop'un Anadolu'nun sol kolunu oluşturan kısımda bulunduğunu, Rumeli'ye askerî anlamda ilk geçen Osmanlı veziri Süleyman Paşa'nın kızı Sultan Hatun'un 1395 yılı Haziran ayında Sinop'ta vefat ettiğinde cenazesinin "Aynalı Kadın" adıyla bilinen türbeye gömüldüğünü, aslen Sinoplu İlyas Efendi'nin Bursa Sultaniye Medresesi'nde görev yapacak kadar ilmî birikime sahip ve hüsn-i hat konusunda son derece maharetli olduğunu, aynı medresedeki görevi sırasında 1486'da vefat ettiğinde Zeyniler kabristanına gömüldüğünü, 1568 yılında Mudurnu nahiyesinde bir kısmı silahlı olan 30-40 kadar medrese talebesinin halktan zorla haraç almaya çalıştıklarını Sinop kadısının İstanbul'a bildirdiğini ve bu azılı grupların ele geçirilmesi için Hudâvendigâr sancağından destek talep edildiğini, Osmanlı tıbbının önemli isimlerinden Ömer Şifâî'nin aslen Sinoplu olduğunu, ancak Bursa Yıldırım Darüşşifası'ndaki uzun süreli görevi sebebiyle "Bursalı" olarak daha çok ünlendiğini, uzmanlık alanı olan tıp sahasında birçok telif ve çeviri eseri kazandırdığını, 1742 yılında vefat edince de Bursa'nın en eski kabristanlarından biri olan Pınarbaşı mezarlığına defnedildiğini, Mısır'da görev yapan devlet adamı Osman Paşa'nın ailesiyle birlikte Sinop'ta bir süre ikamete mecbur edildiğini, ancak 1765 yılı Haziran ayında Sinop'un suyu ve havasıyla uyum sağlayamadığından dolayı bu kentten ayrılması sebebiyle Bursa'da ikamet etmesi konusunda ferman çıkarıldığını, 1773 yılında Sinop mutasarrıfı Osman'ın Bursa'ya geldiğini, 1790'da bir deniz savaşı esnasında donanmanın büyük kayıplar vermesi sebebiyle Sinop'un da içinde bulunduğu bazı tersanelerden 8 kalyon inşasının emredildiğini öğreniyoruz.

¹⁸ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.II, s.98-99.

¹⁹ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.I, s.125.

Bursa Kütüğü'nde yer alan bu bilgilerin bir kısmı elbette bazı matbu tarih kaynaklarında yer almaktadır. Ancak Kepecioğlu'nun bu kaynaklara ilâveten Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Bursa Şer'iyye Sicilleri'nden tespit ettiği orijinal verilerin Bursa kadar Sinop için de değerli olduğunu düşünüyoruz.

Öte yandan aslen Sinoplu olan önemli Osmanlı hekimi Ömer Şifâî ve Müderris İlyas Efendi'nin Bursa'da uzun bir süre hayat sürdürdükten sonra vefatlarında buraya defnedilmesi ile hayatının büyük bir bölümünü Bursa, İznik ve Yenişehir'de geçiren Süleyman Paşa'nın iki kızından biri olan Sultan Hatun'un Sinop'ta vefat edip buradaki türbesine gömülmesinin önemsenmesi gerektiği kanaatindeyim. Daha birçok benzeri örneğin bulunacağına inandığım bu hususun Bursa ve Sinop şehirlerini birbirine yakınlaştırdığını, bu iki güzide şehir arasında bir gönül köprüsünün Osmanlı tarihi boyunca olduğu gibi günümüzde de varlığını hissettirdiğini söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- Acehan, Abdullah, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.1, sy.5, Güz 2008, s.12-29.
- Aydın, Ayten Koç, "Ömer Şifâî'nin Mürşid el-Muhtar fî İlm el-Esrâr Adlı Eserinde Simya", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 2005, sy.17, s.1-15.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-II, İstanbul, 1915.
- Demirkaya, Fulya Üstün - TULUK, Ömer İskender, "Eflatun'un "Kurbağa"sı Sinope'den Sinop'a: Kaynaklara Göre Sinop Kentinin Fiziksel Gelişimi", *METU JFA*, 2012/1, 29:1, s.45-68
- Gömbeyaz, Kadir, "Sinop'tan Bursa'ya Bir Osmanlı Âlimi: İlyas b. İbrahim es-Sinobi (ö. 891/1486)", *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ed. A.Tırıl, E.Sönmez, S.Özdemir, H.A.Duyar), HTC Matbacılık, Ankara 2015, s.81-89.
- Kâhya, Esin, "Ömer Şifâî", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 1993, sy.4, s.171-195.
- Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü* (haz. Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mefail Hızlı, Mustafa Kara, M.Asım Yediyıldız), c.I-IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2009.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I-IV, İstanbul, 1890-94.
- Özcan, Selim, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 2011, sy.30, s.145-172.
- Ülkütaşır, M. Şakir, *Sinop'ta Candaroğulları Zamanına Ait Tarihi Eserler*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1934.

<http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR,74906/turbeler.html> (Erişim tarihi 26.08.2018)

FRANSIZ GEZGIN CHARLES TEXIER'İN KÜÇÜK ASYA'SINDA SINOP VE ÇEVRESİ

Musa YILDIZ *

Öz

Bu çalışmada, Anadolu'nun büyük bir kısmını adım adım gezen Fransız gezgin Charles Texier'in 1833 yılında Paris'te yayınladığı L'Asie Mineure (Küçük Asya) adlı eserinde Sinop ve çevresi ile ilgili verilen bilgiler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Sinop, Küçük Asya, Charles Texier, Kültür tarihi.

Sinop and Surroundings in Asia Minor of French Itinerant Charles Texier

Abstract

In this work; the knowledges about Sinop and surroundings in Asia Minor (L'Asie Mineure) which is written and published in 1833 in Paris by Charles Texier who is an French itinerant and who almost walked around all over Anatolia, will be studied.

Keywords: Anatolia, Sinop, Asia Minor, Charles Texier, the Culture history.

Giriş

Bir milletin en değerli varlığı, şüphesiz onun tarih boyunca ortaya koyduğu kültür mirasıdır. Bu ise her milletin yetiştirdiği sanatkâr, bilim adamı, filozof vb. kişilerin ortaya koyduğu maddî ve manevî eserlerle oluşur. Bu eserler, hem onu oluşturan milletin, hem de bütün insanlığın malıdır. Anadolu'da, Türklerden önce yaşamış uygarlıkların bakiyeleri de hem bu topraklarda yaşayan Anadolu halkının, hem de bütün dünyanın ortak hazineleridir. Her kültür, kendisinden önceki ve çağdaşı kültürlerle karşılıklı alış veriş hâlinindedir. Bu açıdan baktığımızda, eski Helen uygarlığı doğu uygarlıklarının gelişmiş bir şekli olup, bugünkü batı uygarlığı ise, bunların ve daha başka uygarlıkların bir sentezinden ibarettir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde büyük gelişmeler kaydeden Türk kültürünün kaynaklarının da Orta Asya, İslâm, Anadolu, Akdeniz ve batı kökenli olduğunu görürüz.

Kültürümüzün özünü oluşturan bu kaynakları uzun süre ihmal ettiğimiz bir gerçektir. Özgün ve saygın bir kültür oluşturmamız, bu kaynaklardan daha çok beslenmemize bağlıdır.

Coğrafi, stratejik ve tarihi durumu ve özellikleri ile binlerce yıldan beri bir cazibe merkezi olan Anadolu'muz, muhtelif devirlerde dalgalar hâlinde gelip yerleşen ve devletler kuran pek çok ulusun yaşadığı bir mekân olmuştur. Türklerin Anadolu'ya gelişleri ile bunlar yeni bir statü kazanmışlar. Türk-İslâm hoşgörüsü bunları hemen cezp etmiş, Anadolu tarihinde ilk defa bir uyum

---

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi ABD, ymusa@gazi.edu.tr

ve dayanışma görülmüştür. Anadolu Türk toplum yapısı bu topluluklarla güçlenmiş, Türkler Anadolu tarihinin hiçbir döneminde herhangi bir siyasî güç tarafından oluşturulamayan kültür bütünlüğünü gerçekleştirmişler; kendilerinden önce yaşamış toplumların kültür ve medeniyet kalıntılarını korumaya çalışmışlardır.

Başlangıçtaki görkemli hayat ve onun bıraktığı zengin miras, daima gizemini korumuş, Anadolu'nun antik kentleri ve muhteşem anıtları batılı bilim adamlarının sürekli olarak ilgi odağı olmuştur. Bilhassa Roma İmparatorluğu dönemi ve müteakip devirlerde bu ilgi doruğa çıkmış, Apollonius (M.S.15-M.S.100), Pausanias (ö.M.S.180), Plinius (M.Ö.23-M.S.79), Strabon (M.Ö.63/64-M.S.25), Pococke (1704-1765) gibi bilim adamı ve gezginler doğruluğuna güvenilebileceğimiz müşahedelerini bizlere bırakmışlardır. Anadolu'ya gelen gezginlerden birisi de Fransız Charles Texier'dir¹.

Ünlü Fransız arkeolog ve gezgini Charles Texier, 1802 yılında Versailles'da doğmuş ve 1871 yılında Paris'te vefat etmiştir. Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulunu bitirmiş; Fransız Bilimler Akademisi ve Paris Arkeoloji Enstitüsü üyelikleri yapmıştır. Bayındırlık İşleri Müfettişliği görevi esnasında Fransız Hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. İlki 1833 ve ikincisi 1843 yılında olmak üzere, Anadolu'da yıllarca süren seyahat ve incelemeleri sırasında yurdumuzun çok büyük bir kısmını baştan başa gezip dolaşmış, kazılar yapmış, araştırmalarda bulunmuş ve bütün bu çalışmalarının sonuçlarını yayımlamıştır.

Charles Texier'in bizim için en önemli eseri çalışma konumuz olan *Asie Mineure* adlı eserinin Türkçe çevirisi *Küçük Asya*'dır. Bu eserin Fransızca ilk baskısı, *Küçük Asya'nın Tasviri; Güzel Sanatları, Anıtların Tarihi, Antik Şehirlerin Planları ve Topografyası* adıyla 1839-1849 yılları arasında Paris'te üç cilt olarak yayımlanmıştır². Aslında bu eser, XIX. yüzyılın ortalarında Fransa'da basılan ve 60-70 ciltten oluşan *L'Univers Pittoresque* başlıklı dizinin üç eserinden birisidir. Bunlardan birisi Jacques Philippe Le Bass tarafından yazılmış *Anadolu'nun Antik Tarihi*, diğeri ise M. Jules Van Gaver ile M. Jh. Mie Jouannin'in hazırladığı *Osmanlı Tarihi*'dir. M. Jules Van Gaver'ın, *Turquie* (Paris 1840) adlı eseri, 462 sayfa metin, 97 gravür ve bir haritadan oluşur.

Texier ilk seyahatinden on yıl sonra, 1843 yılında Anadolu'ya yaptığı ikinci seyahatini takiben bu eserini, yeni bilgi ve belgeler eklemek suretiyle, daha da olgunlaştırarak yeni bir versiyonunu, yine Paris'te önce 1862, sonra 1882 yıllarında olmak üzere iki kez daha bastırmıştır.

Bir anlamda XIX. yüz yılda Anadolu'nun Evliya Çelebisi diyebileceğimiz yazar Charles Texier'in bu dev eseri, yayımlanır yayımlanmaz ilim dünyasında büyük yankı yapmıştır. İçeriği bakımından özellikle Anadolu'yu ilgilendirmesi sebebiyle Türk aydınlarının da dikkatini çekmiş ve daha *Millî Mücadele* devam ederken, Ali Suat Bey tarafından Türkçeye tercüme edilerek, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maârif Vekâleti"nin iki numaralı neşriyatı olarak (Telif ve Tercüme Heyetince tetkik ve kabul edildikten sonra) neşredilmiştir. Eserin birinci ve ikinci ciltleri

¹ Musa Yıldız, "Fransız Gezgin Charles Texier'in Küçük Asya'sının Anadolu Kültür Tarihindeki Yeri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:11, Sayı:31, Bahar 2007, s.171-178.

² *Description de l'Asie Mineure; Beaux-Arts, Monuments Historiques, Plans et Topographie des Cités Antiques*, Paris, Typographie de Firmin Didot Frères, Libraires Imprimeurs de l'Institut de France, 1839. Diğer önemli eserleri de şunlardır: *Description de l'Arménie et de la Perse, de la Mésopotamie* (Paris, 1842-1845), 2 Cilt/*Armeniya, İran ve Mezopotamya'nın Tasviri; Edesse et ses Monuments* (Paris, 1859)/*Urfa ve Anıtları; l'Architecture Byzantine ou Recueil de Monuments, des Premiers Temps du Christianisme ou Orient* (Londra, 1864 R.P Pullar ile birlikte)/*Bizans Mimarlığı; The Principal Ruins of Asia Minor* (Londra, 1865 R.P Pullar ile birlikte)/*Küçük Asya'nın En Önemli Harabeleri*.

1923 ve üçüncü cilt 1924'te İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır³. Birinci cildin fiyatı yetmiş beş, diğer ikisinin fiyatları seksener kuruş olan eser, parasız olarak dağıtılmıştır. Eser, Harf İnkılâbından önce basıldığı için hâliyle Arap Alfabesi iledir⁴.

Eseri Osmanlı Türkçesine tercüme eden Ali Suat Bey, Mekteb-i Mülkiye mezunu olup, çok iyi Fransızca ve Arapça biliyordu. Kendisi aynı zamanda yazar da olan mütercim, Necid, Hicâz, Körfez ülkeleriyle Irak, Filistin ve Suriye dahil, Osmanlı topraklarının pek çok yerinde gezi ve denetlemelerde bulunmuş ve bir süre Anadolu'da Vali Muavinliği görevi de yapmıştır. Görevi gereği bulunduğu ve gezdiği yerlerde halkın yaşayışı ve yönetime dair değerli gözlemleri olan Ali Suat Bey, bizde örneği pek fazla olmayan bir davranışla, gezi notlarını da *Seyahatlerim* adıyla neşretmiştir⁵. Ali Suat Beyin iki eseri daha olup, bunlar da: *Amerika Cemâhir-i Müctemiası Reîs-i Muhteremi Wilson Hazretlerine Açık Mektup*⁶ ve *Muhtelif Memleketlerde Beledî Usulleri*'dir⁷.

Eser, Ali Suat Beyin Osmanlı Türkçesi çevirisi esas alınarak Kâzım Yaşar Koprıman tarafından Yeni Türk Alfabesine aktarılmıştır. Yeni Türk Alfabesine aktarılan metin, Musa Yıldız tarafından Fransızca orijinal metinle de karşılaştırılarak sadeleştirilmiş ve Ali Suat Bey tarafından Osmanlı Türkçesine çeviri sırasında atlanan yerler eserin orijinalinden Fransızcadan çevrilmiştir. 2002 yılında, Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulunun katkıları ve Kültür Bakanlığı işbirliğiyle Ankara'da Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı tarafından 3 cilt hâlinde yayımlanmıştır.

Bu eserin, Türkiye Arkeolojisi için en orijinal kısmı, topoğrafik haritasını çıkartıp bir çok yerini resimlediği Hititlerin başşehri Hattuşaş (Boğazköy) ile buranın açık hava tapınağı olan Yazılıkaya'yı bulmuş ve dünyaya tanıtmış olmasıdır. Gezip dolaştığı yerlerde sadece antik devirlere ait değil, daha sonraki (Selçuklu, Beylikler, Osmanlı vb.) devirlere ait de önemli şehirlerin, yapı ve anıtların çizimlerini yapmış, uzmanlar tarafından gravürlerle durumlarını tespit etmiştir. Bunlarla da yetinmemiş, Anadolu'nun jeolojik yapısı, coğrafi özellikleri, yeraltı ve yer üstü kaynakları ve kültür merkezlerinin tarihî ve o günkü halkın etnik, demografik, kültürel, ekonomik vb. durumu hakkında bilgi vermiş, gözlemlerini aktarmıştır.

Yazar metinlerle yetinmeyerek müşahedelerini gravürlerle desteklemiş; bu sayede, geçen uzun zaman zarfında yok olan pek çok eser de çizimlerle bile olsa zamanımıza kadar ulaşabilmiştir. Ayrıca bu kitabı mihenk taşı olarak aldığımızda, yaklaşık yüz elli yıllık bir süre boyunca ortaya çıkan tahribatı da görmek mümkündür. Bugünkü fotoğraflama tekniğiyle tespit edemeyeceğimiz ince ayrıntıları bile kaydetmiştir. Tabiri caizse özel çizimleriyle tarihi dondurmıştır.

Küçük Asya'da Sinop ve Çevresi:

Karadeniz Bölgesinin güzel şehirlerinden birisi olan Sinop şehri ve çevresi Texier'in *Küçük Asya*'sında üç ciltte de yer alır. İlk bilgi birinci cildin altıncı bölümü "Dairelere (Thèmes) Bölünmüş Küçük Asya" başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında Küçük Asya on iki daireye ayrılır. Bu daireler şunlardır:

³ Ali Su'âd, *Küçük Asya*, Matbaa-i Âmire, I ve II. Ciltler, 1339/1923; III. Cilt 1340/1924.

⁴ Charles Texier, *Küçük Asya*, Ankara 2002, I, XI-XII.

⁵ İstanbul, Kanaat Matbaası, 1332, 230+2 s. Bu eser N. Ahmet Özalp tarafından Latin harflerine çevriler, İstanbul'da 1996'da yayımlanmıştır.

⁶ İstanbul, 1919, 15 s.

⁷ M. J. Montagu Harris'den çeviri. İstanbul, Şehremaneti Matbaası, 320+15 s.

- 1 - Anadolu Dairesi (Thème'i)
- 2 - Armenyak Dairesi (Thème Arméniaque)
- 3 - Trakyalılar (Thraciens) Dairesi
- 4 - Obsequium Dairesi
- 5 - Optimatum Dairesi
- 6 - Buseller (Bucellaires) Dairesi
- 7 - Paflagonya (Paphlagonie) Dairesi
- 8 - Kaldia (Chaldia) Dairesi
- 9 - Sébaste Dairesi
- 10 - Likandus (Lycandus) Dairesi
- 11 - Selevkiya (Séleucie) Dairesi
- 12 - Cibyrrha Dairesi

Sinop da eserde ilk defa bu dairelerin ikinci dairesi olan Armenyak dairesinin bir şehri olarak şu şekilde yer alır:

Armenyak dairesinin yedi şehri vardır; onlar da şunlardır: Amasya (Amasée), Turhal (İbora), Alaçam (Zalichus), Vezirköprü (Andrapa), Samsun (Aminsus), Niksar (Neocésarée) ile Sinop (Sinope) şehirleridir⁸.

Sinopla ilgili ikinci bilgi Küçük Asya'nın dairelerinin yedincisi olan Paflagonya Dairesi (Thème de Paphlagonie) içinde şu şekildedir⁹:

Antik dönemde Paflagonyalılara en kaba adamlar olarak bakılır, bütün kavimlerin en arsız ve nefret edileni sayılırlardı. Bununla beraber Homeros bunları Priam'ın yardımına gelen kavimler arasında sayıyor. Daha o zamanlar Paflagonya, katır cinsinin iyiliği ile ünlüydü. Paflagonyalılar, Mısırlı bir ırk olarak buraya adını veren Paflagon (Paphlagon)'un babası ve bu bölgede ilk defa yerleşen Phinée tarafından getirildiklerini iddia ederlerdi.

Başlıca şehirleri şunlardır: Amasra (Amastra), Sinop (Sinope) ve Teium'dur. Paflagonya'nın doğu sınırında Kızılırmak ve batı sınırında ise Filyos (Billoeus) vardır. (s.22)

Üçüncü bilgi birinci cildin yedinci bölümü olan "Yarımadaya Genel Bir Bakış" başlığı altında şu şekilde yer alır¹⁰:

Bugün bizim Küçük Asya ya da Anadolu adıyla bildiğimiz bu yarımada, büyük Asya kıt'asının 24 derece 35 dakika ile 55 derece doğu boylamları arasındaki bölümüdür. Osmanlı İmparatorluğuna ait olan kuzey kesimin kıyıları ise 39 dereceye kadar uzanır.

Enlem olarak en güney noktası olan Anamur burnu 36¹¹ derecede ve kuzeyde Sinop noktası ise 42 derece 8 dakikadan geçer. Kuzeyde Karadeniz (Pont-Euxin)¹², İstanbul boğazı ve Marmara denizi (Propontide)ne kıyısı vardır. Adalar denizi (Ege) batı kıyılarını çevreler, güney tarafı ise eskilerin Rodos denizi ya da Kilikya denizi dedikleri Akdeniz ile sınırlıdır. (s.26)

⁸ Charles Texier, *a.g.e.*, I, 19-20.

⁹ *a.e.*, I, 22.

¹⁰ *a.e.*, I, 27.

¹¹ 36 derece Ali Suat'ın çevirisinde 39 olarak yer alır. Bkz. Ali Su'ad, *a.g.e.*, I, 33.

¹² Karadeniz, Yunan inancına göre önceleri "Konuk Sevmey Yol" anlamına gelen *Pontos Axenos* adıyla anılırken, sonraları, özellikle İyon kolonizasyonu sonrasında "Konuk Sever Yol" anlamına gelen *Pontos Euxinos*'a çevrilmiştir. Bazen yalnızca Pontos olarak adlandırılan Karadeniz'e Kuzey denizi de denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Karatay, "Karadeniz İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Bahar 2009, 1/2, s.54-75.

Yine aynı başlık altında şu bilgiler de mevcuttur¹³:

Strabon, Kadıköy (Chalcédoine)'den Sinop'a kadar olan mesafeyi üç bin beş yüz “stade” hesap ediyor ki altı yüz kırk yedi kilometre ve otuz dört metre demektir. Hâlbuki gerçekte bu mesafe, ancak beş yüz yirmi kilometredir. (s.27)

Aynı şekilde yedinci bölümün alt başlığı olan “Nehirlerin Alüvyonları” altında da şu bilgiler yer alır¹⁴:

Nil nehrinin deltası en güzel örnek olmak üzere, Afrika kıyısında çok geniş arazi meydana getiren tortulların açık hareketi, aynı şekilde Küçük Asya'nın kuzey kıyılarında da vardır. Bu bölgeye en çok hâkim olan kuzey ve kuzeybatı rüzgârları, ne kadar küçük olursa olsun, bütün ırmakların kumlarını taşıyarak, kıyılara ata ata en ufak bir yarığı bile yeşillik hâline getirmiştir. Bir de karşısındaki kıyıya bakılırsa, Kırım yarımadasının Sivastopol, Balaklava ve çok sayıda başka güzel limanları görülür. Asya kıyısında ise açık deniz rüzgârlarından kıyılarını saklayabilmiş olan sadece Sinop limanı kum hücumlarından korunmuştur.

Birinci kitap, sekizinci bölümün başlığı olan “Küçük Asya'yı Denizden Dolaşma-Kuzey Kıyıları” altında da şu bilgiler mevcuttur¹⁵:

Nehirlerin aşağı havzalarını oluşturan ovanın tamamı alçak ve bataklıktır. Bu kumsal çıkıntı ile Yeşilırmak nehrinin deltası, Samsun koyunun son iki noktasını oluşturur ki burası eski zamanların genişliğini çok abarttıkları Amisus körfezi üzerindedir. Burası kuzeyin en sivri ve bütün kıyının en girintili noktasıdır. Bundan sonra Amisus koyunu hemen takip eden, daha geniş ve o koy kadar derin diğer bir körfez gelir. Bu körfez, batı yönünde pek sivri Boztepe burnu adındaki kayalık bir yarımada ile bütün kıyının bir tek limanı olan Sinop'un güzel koyudur.

Sinop'tan başlayarak Karadeniz Ereğlisine kadar kıyı, güneye kıvrılarak bir yay yapar. Eski adı Carambis olan Kerempe burnu, bu eş yükselti eğrisinin en çıkık noktasıdır. Ondan sonra Amasra (Amassera) ve az sivri bir yarımada ile eskiden Héraclée adı verilen Karadeniz Ereğlisi limanı gelir. (s.31-32)

İkinci kitap, on ikinci bölüm başlığı olan “Kimmerler (Cimmériens)in Saldırıları” altında şu bilgiler yer alır¹⁶:

Hazar denizi (Caspienne) kıyılarındaki göçebe kavimlerin bir kısmı, Karadeniz kıyısına doğru sefere çıkmaya teşebbüs etmişler ve Sinop'u ele geçirerek Lidya'ya akın yapmışlardı.

İkinci kitap, on üçüncü bölüm başlığı olan “Krezüs (Crésus) Dönemi” altında şu bilgiler yer alır¹⁷:

Lidya ordusu Kızılırmak'ı geçtikten sonra, Sinop'a kadar uzanan dağlık bir memleket olan Ptérie sahasında durdu. Yeni Yozgat şehriyle nehrin kıyısı, en yüksek nokta olan Boğazköy arasındaki yer bilinmektedir. Krezüs burayı karargâh yaptı. Suriyelilerin Kapadokyalılar arazisini yerle bir etti ve Piteriyalılar (Ptériens)ın başkentini ele geçirerek halkını esir etti.

İkinci kitap, otuz beşinci bölüm başlığı olan “Milet'in Kuruluşu” altında şu bilgiler yer alır¹⁸:

¹³ Charles Texier, *a.g.e.*, I, 28.

¹⁴ *a.e.*, I, 31-32.

¹⁵ *a.e.*, I, 33.

¹⁶ *a.e.*, II, 37.

¹⁷ *a.e.*, II, 42.

¹⁸ Charles Texier, *a.g.e.*, II, 182-183.

Milet şehrinin kurulduğu tarihi, tahmini bir şekilde olsun belirlemek mümkün değildir. Bu arazi, İyonyalılar gelmeden çok önce Leleg kabilesi tarafından işgal edilmişti ve sakin bulundukları şehrin adı Lélègeis idi.

Menderes'in sol kıyısında ve dolayısıyla Karya arazisinde kurulmuştu. Şehri çam ormanları sarmıştı; bundan dolayı Pityussa¹⁹ diye de adlandırılırdı. Halk, Tesmophories bayramlarında bu ağaçtan bir dal getirmeyi âdet etmişlerdi; kozalağı tanrı Cérès'e sunulurdu. Girit adasından Sarpedon'un liderliği altında gelen Karyalılar, Lelegleri kovarak orada bir şehir kurup Girit şehri Milet adını verdiler. Sonra İyonyalılar Nélée'nin kumandası altında gelerek bu yeri ele geçirerek yine aynı adla, birincinin yakınında başka bir şehir meydana getirdiler. Bu İyonyalı Milet, nehrin ağzında kurulandır. Dört limandan biri, bugün dolmuş olan ve yakınında Latmou Dağının²⁰ altındaki Héraclée²¹ şehri bulunan koydan meydana gelmişti. Diğer, bugün karaya bitişmiş olan Lade adındaki küçük adadan olmuştu. Diğer ikisi ise, karada ve şehrin sağ ve solundadır. Asıl şehir bile denize uzanmış bir kara boğazı üzerindeydi. Bundan hiçbir iz kalmamış, kumlar her tarafı doldurmuştur. Kendini deniz ticaretine vermiş olan halkın, Akdeniz havzasındaki milletlerin hepsiyle ilişkileri vardı ve ticaret yerleri kurulmasına en uygun olan noktaları, başkalarından daha iyi biliyorlardı. Karadeniz, Marmara denizi (Propontide), Çanakkale boğazı (Hellespont) ve Yunan adaları, aynı zamanda bu başkent tarafından kurulan çok sayıda şehrin gelişmesini görüyorlardı. Pline, bu şehirleri seksene çıkarır; Strabon; İcaros²² ve Leros şehirlerinden söz eder; Çanakkale boğazında Limnée, Abydos, Arisbé ve Paesos şehirleri; Asya kıyısında, Erdek (Artace), Kyzikos (Cyzyque). Bunlara Pont Devletinin merkezi olan Sinop (Sinope) şehrini de ekleyebiliriz.

Üçüncü kitap, sekizinci bölüm başlığı olan "Pont Krallığı" altında şu bilgiler yer alır²³:

Ninus, Asya'dan İskitler'i kovarak halkı bu vergiden kurtardı ise de onu kendi hükümetinde uygulayamadı. Asurlu hükümdarlarının egemenliği, Karadeniz kıyısına kadar genişleyerek buralardaki şehirler hakkında yapılan incelemelerin hepsi, bu şehirlerin Asurlular tarafından kurulduğu ve Rum gemileri daha bu denizlerde görünmeden önce, Fenikelilerle ticaret yaptıkları sonucuna vardı. Asurluların hâkimiyetini Medler devralarak Praorte zamanında, Leuco-Syrie'i ele geçirdiler. Leuco-Syrielilerde, sömürge zihniyeti ve büyük binalar yapma zevki vardı. Bunlar, genel olarak Sinop'un güneyinde bulunan Ptérie'ye yerleştiler; ikâmetlerinin oralarda bıraktığı görkemli eserlerinin izleri hâlâ görülür. Buna dayanarak bu yörede, Mısırlılar ve Asurlularla İranlıların eserleri ve anıtlarını hatırlatan binaların varlığına şaşmamalıdır.

Tarihte ilk defa Pont Kralı unvanını alan hükümdar, Sahte Smerdis'i imha eden Yedi Fars'ın torunlarından birisidir. Bunun adı, Mithridate idi ve bir krallığın kurucusu sıfatıyla Ctistès unvanını aldı. Antiochus ile yaptığı (s.117) savaş sonucunda Eumène'in tarafını tutarak bunun ölümüyle meydana çıkan düşmanlıklara sebep oldu. Bundan dolayı, yerini terk etmek zorunda kalarak Paflagonya'da Cimiata²⁴ kalesine çekildi; buradan Pont'u istila etme girişiminde bulundu. Bu müstahkem Cimiata, Ilgaz (Olgassus) Dağı geçidinde ve Kızılırmak nehrinin batısında Sinop (Sinopide) sınırındadır²⁵.

¹⁹ Milet'in eski adlarından biri (Y.N.).

²⁰ Bafa gölünün kuzeydoğusundaki Beşparmak Dağları (Y.N.).

²¹ Bafa gölünün kuzeydoğusundaki bir antik şehir. Eski adı Latmos'dur (Y.N.).

²² Sisam adasının yanındaki adanın adı (Y.N.).

²³ Charles Texier, *a.g.e.*, III, 150.

²⁴ Ilgaz civarında olduğu ileri sürülüyor (Y.N.).

²⁵ Charles Texier, *a.g.e.*, III, 152.

Üçüncü kitap, dokuzuncu bölüm başlığı olan “Trabzon (Trébizonde/Trapezus)” altında şu bilgiler mevcuttur²⁶:

Trapezus ya da Trapézunte, zamanında Sinop'un bir sömürgesiydi; Arcadie'de Megalopolis şehri kurulduktan sonra, bu şehirlerin halkı yeni başkente yerleştirildiler. O sırada, buraya yeni göçebeler geldi ve yalnız Trabzonlular yerlerinde kalarak Péloponnèse'i terk edip vatandaşlarını bulabileceklerini Asya Trapézunte'sinde (s.119) yerleşmeyi daha uygun buldular. Ksenofon (Xénophon), On Binlerin kalıntısı olan sekiz bin altı yüz kahramanın başında bu şehre girdiği zaman, şanına layık bir kabulle karşılandı. Bu sebeple Jüpiter ve Herkül (Hercule) için kurbanlar kesilerek herkese açık halk oyunları düzenlendi. Théchès adı, ilk defa bu olayla tarihe geçmiştir. Geriye dönüşlerin zafer anısı olmak üzere, On Binlerin Tekes tepesinde meydana getirdikleri anıt, çok zaman önce yok olmuşsa da Ksenofon (Xénophon)'un yazıları, yüzyılların geçmesine rağmen hâlâ vardır. Lidya'daki Miletlilerin de ticarî kuruluşlar açmalarının sebep ve hikmeti, Orta Asya büyük ticaretinin Rumlar elinde bulunduğunu gösterir. Sinop şehri de Karadeniz boğazındaki Kimmerler²⁷ ile ticarî ilişkide bulunurdu. Trabzon şehri iskelesi, kuzey Armeniya, Medya ve İran şehirlerinin ticaretinin giriş yeri idi.

Şimdi ise Trabzon, yine İran'ın transit ticaretine geçittir ve Sinop ise ancak Karadeniz gemilerine güzel bir liman olarak ticaret açısından önemsiz bir yer derecesine inmiştir. (s.151-152)

Üçüncü kitap, on sekizinci bölüm başlığı olan “Galatya Pontu'nun Şehirleri-Ptérium- Boğazköy-Höyük” altında şu bilgiler vardır²⁸:

Medlerin kralı Kyaksar (Cyaxare), İskitleri Asya'dan kovduktan sonra topraklarını Kızılırmak (Halys)'a kadar genişletmişti. Bu şekilde sınırı, Leuco-Syrienlerin bulunduğu Sinop'a kadar vardı. Bu sahada birtakım şehirler vardı ve başkent olan Boğazköy (Ptérium) şehri, Kızılırmak nehrinin doğusundaki dağlarda idi. Bu yer, tabiatın korumasına ek olarak yapay tahkimatla da takviye edilmişti. Lidya kralı Krezüs (Crésus) burayı alarak tahrip etti ve halkını esir ederek başka yerlere götürdü.

Yalnız tarihçi Herodot, Krezüs (Crésus) ile Keyhüsrev (Cyrus)'ın savaşlarına şahit olarak buranın anılarını aktarabilmiştir. Ptérie adından ve Pterieliler (Ptériens)in başkentinden söz eden, yalnız bu tarihçidir. Kapadokya piskoposluk tarihi üzerinde uzun uzun duran diğer tarihçiler, Strabon bile, bir kere olsun Ptérie adını anmazlar²⁹. Étienne de Byzance³⁰ bu açığı, belgelerini hangi kaynaktan aldığını söylemeden giderir: "Medlerin şehri Ptérium'a, bazı kimseler isim olarak Ptéra derler. Babil kalesi, ayrıca Sinop yöresi Ptéria şehri de vardır; Medlerin kavmi Ptérienus'dur, Sinop'un ki Pterius'dur³¹".

Ptérium şehrinin yeri, Herodot tarafından Kızılırmak nehri civarındaki dağlarda olmak üzere belirlenmiştir: “Krezüs, Kızılırmak nehrini geçtikten sonra, Kapadokya'nın Ptérie adı verilen bir kısmına geldi; burası, Sinop'a kadar engebeli hâlde devam eden bir yerdir. Krezüs buraya yerleşerek Suriyelilerin, yani Pont Kapadokyası halkının topraklarını tahrip etti ve başkent olan Ptérie'yi ele geçirerek halkını esir etti.”

²⁶ Charles Texier, *a.g.e.*, III, 154-155.

²⁷ Milâttan yedi yüzyıl önce Lidya'yı istila eden Karadeniz (Pont-Euxin) eski halkı.

²⁸ Charles Texier, *a.g.e.*, III, 180.

²⁹ Bkz. Dördüncü kitap, on iki ve on üçüncü bölüm; yedinci kitap, ikinci bölüm.

³⁰ Étienne de Byzance, *Pterium*.

³¹ Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Üçüncü kitap, yirmi üçüncü bölüm başlığı olan “Karadeniz (Pont-Euxin) Kıyısını Do-laşma” altında şu bilgiler vardır³²:

Eğer Karadeniz'in tüm Asya tarafı gemiler için tehlikeli ve barınılmaz ise, kıyı boyunu oluşturan topraklar bir Avrupalıya doğduğu ülkenin en şanslı bölgelerini hatırlatan görünüm-ler sunar; bereketli ve zengin bir bitki örtüsü, sayısız akarsu ve akarsu ağızlarında bolca balık vardır. Bütün bu üstünlükler ülkeyi kâşiflerin ilgisine cazip hâle getirir; ama Asya'nın hiçbir bölgesi eski anıt açısından daha yoksul değildir. Yine de onca Yunan sömürgesi, Milet'in ve Sinop'un kızları bu kıyılarda yaşadıklarına göre, bu kalabalık şehirlerden bir şeyler kalmalıydı diye düşünülür. Ama bu toprakların Yunan sömürgeleri güzel sanatlardan çok ticarete önem veriyorlardı. Kaba yerli halk sirk veya sahne oyunlarına az ilgi duyuyordu ve İskender'in krallık dönemini ülkenin Roma güçlerine tam teslimiyetine kadar olan dönemde, Asya'nın hiçbir bölgesi daha feci savaş-lara sahne olmadı. Samsun (Amisus), Lucullus tarafından yakıldı, Trabzon ve Sinop, Gotların ve Türklerin istilası sonucu yerle bir oldu. Dolayısıyla bu şehirlerin durumu üzerine yapacağımız özlü açıklamada, çok az anıt ilgimizi çekecek; belli başlı yerlerin tarihini kısaca hatırlatacağız, şahane ilk çağın anılarının kendini en muhteşem biçimde gösterdiği güney eyaletlerine dönmek için acele edeceğiz.

Sinop sömürgesinin Ordu (Cotyore) Rum şehri, Ksenofon (Xénophon)'un zamanında ol-dukça önemli bir iskele idi. On Binler Ordusu, gemilere buradan binerek Ereğli'ye gittiler. Bura-nın halkı, Pharnacie'ye yerleşmeleri için götürüldüklerinden kasaba bir daha kendine gelemeye-rek köy hâlinde kaldı. Gerek Ordu'da ve gerek bir Bizans eseri olan Bozuk Kale'de olması gere-ken bu eski kasabada, bugün hiçbir eser kalmamıştır³³.

Üçüncü kitap, yirmi dördüncü bölüm başlığı olan “Paflagonya (Paphlagonie)” altında şu bilgiler vardır³⁴:

Kızılırmak nehri geçilince, kıyı boyunca kolay bir yol gider. Alaçam (Zalecus) ya da Za-liscus köyü, Kızılırmak nehrinden iki yüz on stade mesafedeydi. Deniz kenarındaki Alaçam köyü civarında orman ve çalılıklar içine gömülmüş hâlde bir Bizans kalesi harabesi görülür. Burası hiç şüphesiz Zalecus'un yeridir. Bu küçük şehirle Sinop arasında, tarihçi Arrien iki yerden söz eder. Bunların biri Kızılırmak ile Sinop'un tam yarı yolunda olan Zagora ile yeri daha belirlenememiş olan Carussa³⁵'dir.

Üçüncü kitap, yirmi beşinci bölüm başlığı olan “Sinop (Sinope) - Amasra (Amastris) - Karadeniz Ereğlisi (Héraclée)” altında şu bilgiler vardır³⁶:

Limanı olmayan bir kıyıda, Sinop yarımadasının konumu gemicilerin dikkatlerini çek-mişti. Yunanlılar, daha Karadeniz (Pont-Euxin)'e gelmeden çok önce, Fenikeliler bu kıyıya gele-rek Asurlularla alış-veriş yapıyorlardı.

Yunanlılar, Sinop şehrinin kuruluşunu Argonaute Autolycus'a dayandırırılar. Sonra Mi-letliler, yerinin güzelliğini ve içindekilerin zayıflığını görerek şehre hâkim oldular ve dışardan göçmenler getirdiler. Hérodote Kimmerleri (Cimmériens) bu yörelere belli sayıda insan sağlayan halklar arasında sayar: "Kimmerler Asya'da İskitlerin istilasından kaçarken, halen Sinop şehrinin

³² Charles Texier, *a.g.e.*, III, 204.

³³ *a.e.*, III, 206.

³⁴ *a.e.*, III, 209.

³⁵ Sinop-Gerze olduğu düşünülüyor (Y.N.).

³⁶ Charles Texier, *a.g.e.*, III, 209-212.

bulunduğu yarımada sömürgeler gönderdi. Yunan şehri birkaç yıl içinde, hatırı sayılır bir gelişme gösterdi. Civar ormanlar kendisine azımsanmayacak bir donanma kurma imkânı sağladı, o da bundan yararlanarak aynı kıyıda özellikle Trabzon (Trapezus) ve Giresun (Cerasunte) gibi başka sömürgeler kurdu³⁷.

Sinop şehri, Pharnace tarafından işgal edildi ve topraklarına katıldı; bu şehir Mithridate'in tahttan inişine kadar Pont'un bir bölümü durumunda kaldı. Bu prens, vatanına önem vererek süslü binalar yaptırdı, tapınaklar, kemer altları, tersaneler meydana getirdi; fakat şimdi bunlardan bir eser kalmamıştır. Yeni Sinop şehri, eskinin yıkıntılarıyla yapılmıştır; böylece sanat açısından bir önemi yoktur. Burada ne Bizanslılar ve ne de Türkler, dikkat çekici eserler meydana getirmişlerdir.

Sinop günümüzde Karadeniz seferlerini yapan buharlı gemilerin başlıca istasyonudur. Çevresi eskisi gibi ağaçlık ve verimlidir, tek kelimeyle topraklar tüccar bir topluluğa gerekli tüm öğeleri taşır, yine de neredeyse bir kasaba boyutlarına düşmüştür. Limanı koruyan yarımada ilginç dokulu; deniz kabuklu kaya katmanları ile çevrelenmiştir. Strabon'a göre bu kayalar çıkarmaları engelleyerek, limanın güvenliğinde pay sahibi oluyorlardı. Eski Sinop zenginliklerinden biri olan palamut avından geriye bugün pek bir şey kalmamıştır; yoğunluk neredeyse tamamen İstanbul boğazına kaymıştır³⁸.

Harmène adındaki küçük kasaba, Sinop'un batısından elli stade mesafedeydi. Sürekli olarak az gemi uğrayan bu önemsiz şehrin yeri bugün bilinmemektedir.

Daha batıdaki İnebolu (Aboni Teichos), bundan daha işlek olup halkını muhafaza etmiştir. Burası, daha önce de sözünü ettiğimiz³⁹, Asklepius (Esculape) rolünü oynayan şu sahtekâr İskender'in doğum yeri idi; o, İmparator'dan Aboni Teichos adının Jonopolis olarak değişmesi iznini istemiş ve almıştı. Onu az bir değişiklik ile modern şehir İnebolu'da da buluruz⁴⁰.

Kıyının bu kısmında, bugün Kerempe adı verilen Carambis burnunu görürüz. Amasra (Sesame), Cide (Cyturus) ve Cromna⁴¹ adındaki küçük şehirler, hep bu Sesame arazisi üzerine kurulan Amastris şehrini kalabalıklaştırmaya çalıştılar. Burası, eski coğrafyacılar göre Milet'in sümürgesidir. Bu arazi, önceden Dynastelerin yönetimi altındaki gelişmiş ve önemli Karadeniz Ereğlisi (Héraclée) şehrine aitmiş. Dârâ (Darius)'nın soyundan Prens Amastris, Karadeniz Ereğlisinin despot yöneticisi Denys ile evlenerek Sesame, Cyturus, Cromna ve Filyos (Teium) şehirlerinin halkını bir şehre topladı ve bu yeni yere Amastris adını verdi. Bu şehir sonra Lysimaque'in karısı Arsinoe'nin ve daha sonra Mithridate'in oğlu Ariobarzane'in yönetimine geçti. Daha sonra Romalıların eline geçerek, Bizans İmparatorluğunun yıkılışıyla Venedik Cumhuriyetinin bir ticaret kurumu oldu ve 1460 yılında Sultan II. Mehmet tarafından alındı. Burada Cenevizliler, malları için ambarlar kurdular ise de bu şehir, iki asırdan beri önemini kaybetmiş ve önceki hâlden çok daha kötü olmuştur.

Amasra hemen hemen Sinop gibi iki liman arasında bir dil üzerine kurulmuştur. Burada hâlâ bazı eserlere rastlanır. Büyük boylarda taşlarla yapılmış kale duvarlarıyla bir sur kemeri ve Amastris'e nispet edilen bir saray harabesi vardır. Amasra bugün, ancak iki yüz haneli bir iskeleden ibarettir.

³⁷ Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

³⁸ Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

³⁹ Bkz. İkinci kitap, altıncı bölüm.

⁴⁰ Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

⁴¹ Kurucuşile yakınında denize uzanan dil üzerinde bir yerleşim yeri (Y.N.).

Bunlardan sonra, zamanımızda Bartın çayı adı verilen Parthenius gelir.

Buralardaki şehirlerin eski adları, güneye oranla daha fazla unutulmamış hâlde kalmış ve buna karşılık kendileri tamamen tahribe uğramıştır. Bu kıyı şehirlerinin sade olmaktan çok askerî bir şekilde bulunmaları, hep kuzeyin akınlarına karşı koymak içindir. Gerçekte bunlar, kuzeyin saldırıları sonucu tamamen yok olmuşlardır.

Megaralılar (Mégares)ın sömürgesi olan Karadeniz Ereğlisi şehri, Mariandyenlere ait (s.156) Lycus nehrinden iki buçuk mil mesafede kurulmuştu. Bu civarda gösterilen bir mağara, sözde Herkül (Hercule)'ün Kerberos (Cerbère) adındaki köpeği çıkarmak için cehennemden indiği yermiş! Buranın halkı, şehirlerinin bir tanrının emriyle kurulmuş olduğunu bilirler ve özellikle Herkül'ün bir eseri sayarlardı. Cotta burayı ele geçirdiği zaman, halk meydanı (agora)nda özel işaretleri hep altından yapılmış bir Herkül heykeli bulmuştu.

Karadeniz Ereğlisi, bir süre kendi özel kanunlarıyla yönetildi; arazisinin paylaşılması meselesinden dolayı çıkan bir anlaşmazlık sırasında, şehir Cléarque adındaki bir vatandaşı çağırarak işi ona bırakmış ve o da Karadeniz Ereğlisinin despot yöneticisi olduğunu ilan etmişti. Bu şekilde on iki yıl yönetimde bulundu. Burada despot yönetim, tam altmış yıl devam etti. Bu diktatörler içinde, kraliçe Amastris ile evlenen Denys vardır; kraliçenin Lysimaquelerla olan akrabalığı, İskender'in haleflerine bu eski cumhuriyetin işlerine karışma fırsatını verdi. Halk bu entrikalardan kurtulmak için, Mithridate ile Bizans ve Kalkedon cumhuriyetleriyle antlaşma yaptılar. Antlaşmanın bir kopyesi, Jüpiter Capitolin tapınağına konuldu. Bununla beraber Mithridate aleyhine olan savaşta tarafsız kalması, hakkında kötü oldu. Çünkü bu prence gemiler vermişti; yenilgiden sonra Lucullus, kumandanı Cotta'ya bu şehrin kuşatılmasını emretti. Ele geçirildikten sonra memleket yakılarak kül hâline getirildi. Şehrin Romalılara geçmesiyle surları tamir edildi ve arazisine birtakım göçmenler getirildi.

Antoine, bu şehri Galat hâkimi Adiatorix'e vermiş ise de onda uzun süre kalamayarak Pont şehrine katıldı. Boré, kuzeye doğru bahçeler içinde Acherusia mağarasını bulmuştu. Burada, su kemeri izleriyle sonradan kiliseye dönüştürülmüş bir mezar vardır. Eskilerin rivayet ya da iddiasına göre Acherusia mağarasının derinliği, iki yüz elli adımdı⁴².

Şimdiki Ereğli kasabası, eski Héraclée'nin yerini işgal eder. Sokaklarında eski mimari eserlerden birçok enkaz parçalarına rastlanırsa da asıl durumunu koruyan hiçbir eser yoktur.

Karadeniz (Pont-Euxin) kıyı şehirleri, Tieium kasabasıyla son bulur. Bunun yerini şimdi Filyos (Filiyas) işgal etmektedir; eski kalesinin, bazı duvar enkazı görülür. Bu şehir o kadar önemli olmamakla beraber, Attale sülâlesinin atası olan Philactère'in doğduğu yerdir.

Pont ve Paflagonya'nın, içteki bazı şehirleri de kayda değerdir. Bunlardan şimdi Taşköprü adı verilen Pompeiopolis ile Pont Apollonisie, Germanicopolis ve Asya'da Müslümanlar tarafından yapılmış olan köprülerin en güzeliyle bilinen Osmancık ve safran tarımıyla ünlü Safranbolu şehirlerinden söz edilir. Bunların hiçbirinde, tarihi açıdan yararlı olacak eserler kalmamıştır.

Sonuç

Fransız Gezgin Charles Texier'in *Küçük Asya*'sında Sinop ve Çevresi başlıklı bu çalışmada eserin üç cildi taranarak cilt cilt olmak üzere yukarıda sıralanan bilgiler tespit edilmiştir. Bu

⁴² Xénophon, *Anabas*, VI, 574-575.

tür çalışmaların yapılması yabancı gezginlerin ülkemiz hakkındaki düşüncelerini öğrenmek, onların bakış açılarını tespit edebilmek ve bizlerin göremediklerini ortaya koymak açısından oldukça önemlidir. Ayrıca eser yayınlandığı tarihte ülkemizin tarihi eser envanterini gravürlerle tespit etmesi bakımından da önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Suat, A. (1996), *Seyahatlerim*, Çev: N. Ahmet Özalp, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Su'ad, A. (1339/1923), *Küçük Asya*, Matbaa-i Âmire, I ve II. Ciltler; III. Cilt 1340/1924.
- Texier, C. (1839), *Description de l'Asie Mineure; Beaux-Arts, Monuments Historiques, Plans et Topographie des Cités Antiques*, Paris, Typographie de Firmin Didot Frères, Libraires Imprimeurs de L'Institut de France.
- Texier, C. (2002), *Küçük Asya*, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, I-III.
- Yıldız, M. (2007), "Fransız Gezgin Charles Texier'in Küçük Asya'sının Anadolu Kültür Tarihindeki Yeri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:11, Sayı:31, 171-178.
- Karatay, O. (2009), "Karadeniz İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Bahar, 1/2, 54-75.

MEŞİHAT ARŞİV BELGELERİNDE ATANMA USÛL VE ESASLARI ÇERÇEVESİNDE SİNOP MÜFTÜLER VE ŞEHİR/SİVİL HAYAT

İbrahim Hakkı İMAMOĞLU *

Öz

Din ve siyaset birbirlerinden bağımsız düşünölemeyen iki alandır. Modern dönemle birlikte bu iki kavram arasındaki ilişki daha da karmaşık hale gelmiştir. Batı aydınlanma dönemi aslında tanrının kiliseye hapsedildiği ve diğer tüm alanlardan el çektiildiği bir süreci ifade eder. Geleneksel/ modernite öncesi dönemde din ve siyaset bugüne nazaran daha nahiftir. Kurucu akıl İslam dinini tüm alanların üstüne inşa etmiş ilkeler olarak görür. Bu ilkelerle siyaseti, toplumu, sosyal hayatı, şehri kurar. Dolayısıyla seküler bir alan olmaksızın din/İslam her alanın içine sinmiş birer esaslar bütünüdür. Bugünün tanımlamasıyla dini bir kurum olan müftölük makamı da bundan vareste değildir. Geleneksel dönemde taşrada siyasetin içinde yer alan bürokratik bir makam olarak görünse de dini hayatın içinde karşılaşılan sorunlara çözüm üreten sivil bir kurumdur. Müftü, fetva veren bununla birlikte Sünni aklın/paradigmasının temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Sinop'taki sivil dinin birer temsilcisi olan müftüler atanmış kişiler değil, seçilmiş kişilerdir. Meşihat arşivlerindeki ilgili evraklar incelendiğinde dini hayata müdahale olmaksızın, dini hayata katkı sağlanması gibi bir esas üzerinden atamaların yapıldığı görölecektir. Sinop müftüsü İbrahim Hilmi Efendi, Boyabat Kazası müftüsü Hacı Mehmet Hulusi Efendi, Ayancık müftüsü İsmail Hakkı Efendi, Boyabat müftüsü Ali Galip Efendi, Boyabat müftüsü Ömer Lütfi Efendi gibi beş müftü bulundukları yerin kaymakamı, maliye katibi ve yerel yönetim âzâları tarafından seçilmişlerdir. Bu müftülerin şeyhulİslamlık tarafından yapılmış atamalara, maaşlarına, seçilmelerine ilişkin yazışmalar çerçevesinde Sinop'taki dini hayat hakkında bir genellemeye ulaşmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı son dönemi, Meşihat arşivi, Sinop, Müftüler.

In Meshihat Archive Documents Procedure and Principles of Assignment Sinop Muftus' and City / Civil Life in Sinop

Abstract

Religion and politics are two fields that do not think independently of each other. With modern times the relationship between these two concepts has become even more complex. The western enlightenment period is the process when the god is confined to the church and abdicated from all other areas. Religion and politics are more nuanced than today in the pre-modern / pre-modern era. The founding mind sees Islamic religion as principles built on all fields. Those princisles built politics, civiltion and social life. Mufti, a religious institution with today's definition. Although it seems to be a bureaucratic authority within the traditional politics in the traditional period, it is a civil institution that produces solutions to the problems encountered in the religious life. The mufti, along with the fatwaist, comes out as a representative of the

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, ibrahimimamoglu@karabuk.edu.tr

Sunni mind / paradigm. The muftis, who are representatives of civil religion in Sinop, are not the appointed persons but the chosen ones. When the relevant documents in the Meshihat archives are examined, it will be seen that assignments have been made on the basis of a basis such as the contribution of religious life without religious intervention. There are like as Sinop mufti İbrahim Hilmi Efendi, Boyabat town mufti Hacı Mehmet Hulusi Efendi, Ayancık mufti İsmail Efendi, Boyabat mufti Ali Galip Efendi, Boyabat mufti Ömer Lütfi Efendi five muftis where the mufti is selected by the district governor, treasurer and others. It is possible to reach a generalization about religious life in Sinop within the framework of the correspondences of these muftis made placement by the Shaykh al-Islam on their salaries and elections.

Keywords: Ottoman's last era, The archive Meshihat documents, Muftis, Sinop.

Giriş

Çalışmamız Meşihat arşivlerinde Osmanlı son dönemi Sinop vilayetine atanan müftüler hakkında olacaktır. Şeyhülislamlık bünyesindeki dini bürokraside merkez ve taşra arasındaki yazışmalar belirli bir usul ve sıralamayla gerçekleşmiştir.¹ Resmi yazışmalardaki evraklar yerinde yönetimin terkedilip II. Mahmut döneminden başlayarak devam eden merkezileşmenin arttığı II. Abdulhamit dönemine karşılık gelir. Bu dönemde devlet memurlarına dair birçok konuda yazışmalar gerçekleştirilmiştir. *Sicill-i Ahval İdaresi Komisyonu* kurularak tüm memurların sicil kayıtları tutulmuştur.² Bu memurlar içerisinde “seyyid ve şerifler”³ olduğu gibi ilmiye sınıfına mensup diğer ulema da mevcuttur. Bu idare tarafından basılarak doldurulması istenen evrak devlette görev alacak memurun daha fazla tanınmasına yöneliktir. Meşihat bünyesinde görev alan müftülerin kişisel bilgileri eğitim durumu devlet tecrüsenin olup olmadığı bilgilerinin bulunduğu bu evraklar ilgili idareye gönderilmiş ve sicil defterlerinde kayıt altına alınmıştır.

Müftü, “ fetva veren yani dini konularda hüküm-i şeriyeyi haber veren, bilgilendiren ve dine dair olanı açıklayan” kimsedir.⁴ Müftüler Osmanlı döneminde meşihata bağlı kimselerdir. Bab-ı Meşihatta bulunan şeyhulislam verdiği fetvalarda kaynak göstermek zorunluluğu yokken, taşra müftüleri fetvalarında kaynak göstermek zorunda idiler.

Osmanlı yönetim bürokrasisinde padişah, vezir-i azam ve meşihat (şehyulislam) olmak üzere üçlü yapıdan oluşmaktadır. Meşihatın kendi içinde özerk bir yapısı bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle yönetim (padişah, vezir-i azam) diğer bürokratlar için doğrudan atama yetkisine sahip iken kazasker ve/veya şeyhulislamın atanması meşihat yapılanması içinde gerçekleşip vezir-i

¹ Osmanlı son döneminde din bürokrasinin meydana getirdiği kurumdur. Bab-ı Meşihat, Meşihat Dairesi, Meşihat-ı İslamiye, Fetvahane gibi çeşitli isimleri vardır. Fiziki olarak 1836 yılında Kazaskerliğin ve İstanbul kadılarının Bab-ı Meşihata taşınmasıyla bugünkü İstanbul müftülüğünün bulunduğu yerde çalışmalarına başlamıştır. (Ayhan Işık, “Şeyhulislamlık Binalarının Yapımı Şeyhulislamlığın Dini ve Hukuki Bir Kompleks Haline Dönüşmesi”, *Din ve Hayat*, İst Müft. Sayı: 34, İst. 2018, s. 14.

² II. Meşrutiyet döneminde alınan 35000 memurun istihdam edilmesiyle birlikte bürokrasidaki reformların bir parçası olarak 1879 yılında Abdulhamit tarafından sicill-i ahval komisyonu kurulmuş daha sonra 1896 yılında Memurin-i Mülkiye Komisyonuna 1908'den sonra Sicill-i Ahval İdaresine dönüşmüştür. (Selim Hilmi Özkan, *Osmanlı Bürokrasisinde Alâiyeli Memurlar (1879-1909)*, Alanya 2014, s. 14.)

³ Seyyid ulemâ için bkz. Ayhan Işık, “Çankırı'nın Manevi Fatihleri: Çankırı Seyyidleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017, S. 14, s. 85-110; Işık, “Maraş'ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2018, S. 15, s. 73-78, 93-94.

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İst. 1970, VIII/253.

azam teklifiyle padişahın oluruyla olmaktadır. Din bürokrasisinin bağımsız bir yapılanması vardır demek mümkündür. Bir başka yönüyle şeyhülislamlık/meşihat içinde ilmiye, kaza/yargı ve dini açıklayan fetva vermek olan üç işin toplandığı yapıdır. Bu yapı Mesned-i Fetvâ, emânet-i fetvâ olarak da anılmıştır.⁵ 16. Yy.'la kadar müftüler ve kadılar aynı kişilerin yürüttükleri payelerdir. Ancak bu tarihten sonra müftüler sancak ve kazalar gibi taşrada yer alan sadece dini hayatla ilgili konuları açıklayan dini yaşama dair hüküm veren kimselerdir. Osmanlı toplumun yönetilmesi açısından yapılanma ağalar, beyler/efendiler ve paşalar şeklinde olmuştur. Ağalar ziraat işiyle uğraşan kimselerin adıdır. Paşalar askeriye'yi temsil eder. Beyler/efendiler, bürokrasi ve ilmiye kesimini temsil etmişlerdir.⁶

Sinop müftüleriyle ilgili meşihat arşivinde beş müftü yazışmalarına rastladık.⁷ Bu yazışma dosyalarında özellikle taşra müftüleri için yapılan seçimlere dair Hacı Mehmet Hulusi Efendi ve İsmail Hakkı Efendi hariç intihab belgeleri bulunmaktadır. Aşağıda inceleneceği üzere intahabnameler kaymakam, naib, maliye katibi, ve azalar gibi önde gelenlerin mühürleriyle kayıt altına alınmıştır. Taşra müftü seçimleri elimizdeki evraklara bakarak Osmanlı son döneminde yapıldığını söylemek mümkündür. Son döneme kadar müftülük ve diğer din bürokrasi atamaları şeyhülislam tarafından yapılmıştır.⁸ Meşihat arşivlerinde öncesinde müftülerin seçimle göreve geldiğine dair elimizde çok fazla veri yoktur. Bu durumu Osmanlı son döneminde değişen sosyolojik ve politik şartlarla açıklamak mümkündür. Her ne kadar din bürokrasisinin bir temsilcisi olsa da toplum tarafından seçilmeleri dinin bizzat müntesipleri tarafından bir sorumluluk yüklemesi açısından anlamlıdır. Osmanlı Devleti son döneminde tüm reayasına eşittir. Bu eşitliği de her coğrafyada yaşayanlarına kendi dini önderlerini seçme hakkını da beraber getirmiştir. Aslında bu tanzimatla gelen bir dış politik dayatmadır. Belki bu anlamda müftülerin seçilmeleri uygulaması yapılmıştır. Ama bugüne dair dinin sivil hayatta yaşamasıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir.⁹

Osmanlı son dönemi memuriyet için bir sicil numarası verilmektedir. Sicil numarasının bulunduğu dosyada öz geçmiş, yapılan seçim tutanakları, cumhuriyet sonrası emekli maaşlarının bağlanmasına dair yazışma belgeleri, maaş matrahları, tayin yazısı vb. evraklar bulunmaktadır. Bu evraklardan öz geçmiş ve müftülük seçim tutanakları tanılacaktır.

⁵ Nevzat Sağlam, *Ahmad Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbârı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 17-18.

⁶ Secil-i ahval kayıtlarına baktığımızda bu tanımların nasıl kullanıldığını görmek mümkün olacaktır. Özellikle kişi babasını tanıtırken, “pederim ağadır/beydir/efendir.” ifadesini kullandığını görülmektedir.

⁷ Konuyla ilgili literatüre bakıldığında eldeki verilen oldukça az olduğu belirtilmektedir. Aslında meşihat arşivi de incelendiğinde Sinop sancağı özelinde müftüler ile ilgili yazışma dosyalarının oldukça az olduğu görülecektir. Bu bağlamda müftülük seçimleriyle ilgili yaptığımız araştırmada Sinop sancağına bağlı iki seçim zaptına/tutanağına rastladık.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK yay., Ank. 1988, s. 179.

⁹ Sivil din kavramı, 1762 yılında Jean-Jacques Rousseau'nun toplum sözleşmesinin son bölümünde kullandığı 4 terimden birisidir. 1950'li yıllarda Robert Bellah tarafından kullanılmıştır. Belli kamusal ritüellerin kutsal günlerde ve yerlerde bir ulusa ait olarak dinin kapalı değerlere dönüşmesidir. Kutsal din ile devletin birleşmesinde gerekli olan dini değerlerdir. Bizim kullandığımız sivil hayatta din kavramı bu tanımlamalardan tamamen bağımsızdır. Devletin herhangi bir ataması olmaksızın dini temsil edenlerin seçimle gelmesi olarak tanımlamak mümkündür.

Öz geçmişi olarak kabul edeceğimiz tercüme-i hali bulunmaktadır. Bu evrak ilk önceleri tamamen elle yazıldığı halde son dönemlere sorular matbu şekline dönüşmüştür. Ancak verilen tüm cevaplar elle yazılmıştır.

Tercüme-i halin birinci bölümünde kendi ve babasının ismi, şöhret bulduğu mahlası ve lakabı, mahlasla mı lakabla mı yâd olunduğu babasının ziraatla mı/ ağa mı, memuriyetle-ilmiyeden mi/bey-efendi mi, asker mi/paşa mı olduğu soruları birinci bölümü oluşturmaktadır.

İkinci bölümde nerede ve kaç yılında doğduğu ve doğum tarihinin rumi olarak da karşılığının yazılması istenmiştir.

Üçüncü bölümde hangi memleket ve hangi ilim ve becerileri bildiği, elinde diploması, tasdiknamesi veya icazetnamesinin olup olmadığı, hangi dilleri bildiği ve bu bildiği dilleri ne derecede bildiği vb. sorular sorulmuştur. Bu bölüm eğitim durumuyla ilgilidir.

Dördüncü bölümde devlette herhangi bir görev alıp almadığı, almış ise hangi görevde bulunduğu, ayrılmış ise sebebinin ne olduğu şeklinde sorular sorulmuştur. Bu bölüm daha önce bir iş tecrübesi olup olmadığıyla ilgilidir.

Son bölümde “ihtarlar/uyarılar” yer alır. Bu uyarılar içerisinde en dikkat çekici olan kendi el yazısıyla sorulara cevap vermesidir.

Sinop Müftüleri

a. Hacı Mehmet Hulusi Efendi:

Tercüme-i Hâli

İsmi Hacı Mehmet Hulusidir. Babasının adı Mehmettir. Koçakoğulları olarak meşhurlardır. Hacı Mehmet Efendi, ilmiyye sınıfından (efendi) babası ise çiftçidir/rençberdir. Millet-i İslam devle-i Âl-i Osmaniyyeye tabidir. Maruf bir sülaleye mensup değildir. Boyabat kazasına bağlı Çorak köyünde hicri 1270/ rumi olarak 1270 (miladi 1853) yılında doğmuştur.

Çorak köyü sıbyan mektebinde ilk öğrenimini Boyabat kazasında Rüştîye mektebinde başlangıç dersleri tahsil etmiştir. Ancak şahadetnamesi kaybolmuştur. Hicri 1294 yılının ortalarında Kayseri sancağı azimetle bir buçut sene kadar Boğazlıyanlı Ali Efendi medresesinde Sivaslı Hasan Efendi [halkasına katılmıştır.] Bundan sonra Çorum’a giderek 7 sene kadar Büyük Cami medresesinde Türkmen Mustafa Efendi’nin hicri 1302 senesinde Mahmut Paşa medresesinde Ebu’l-Kemal merhum es-Seyyit Mehmet Âtîf Efendi Hazretlerinin ders halkasında bulunarak arapça ilimlerini tahsil etmiştir. 21 Cemaziye’l-Ahir 1311 senesinde Merhum Mehmet Atîf Efendi icazetname almaya muvafık olmuştur. Arapça ve Türkçeyi okuma ve konuşmasını bilmektedir. [Bundan önce] herhangi bir memuriyete dair intihabname veya herhangi bir imtiyazı bulunmamaktadır.

Bundan önce bir memuriyeti yoktur. Girit vilayetinin Resmo kasabası vaizliğine Rumi 18 Temmuz 1310 tarihinde tayin olunarak, bu tarihten 16 Kanun-i sani 1314/Hicri 16 Ramazan 1316 tarihine kadar 250 kuruş maaşla görevde kalmıştır. Üç ay memleketine gelmiştir. Girit meselesinden dolayı tekrar göreve gelmesi mümkün olmadığından görevden ayrılmıştır.¹⁰ Görevde olduğu müddet zarfında maaşını vakıfların muhasebeciliğinden almıştır. Bundan sonra Boyabat kasabası Kemal Dede medresesinde maaşsız olarak müderrislik yapmıştır. Daha sonra 150 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Rumî 1328 tarihinde başvuru tarihine kadar aynı görevde

¹⁰ Bu tarihlerde Yunanistan kralı adaya vali tayin etmesi Osmalı askerlerinin çekilmesi nedeniyle Girit Osmanlı devletinin elinden çıkmıştır. (<http://www.milliyet.com.tr/girit-uzerine-bazi-notlar-ilber-ortayli/pazar/yazardetay/25.05.2014/1887375/default.htm> 30. 08. 2018)

kalmıştır. Boyabat kasabası müftülüğünün münhal hale gelmesine binaen hicri 26 Ramazan 1330/ rumî 25 Ağustos 1328 tarihinde bu müftülüğe seçilmiştir. Boyabat'taki mazbata-i intihabiye mahalli yönetim meşihat-ı ulyaya bera-i takdim Sinop mutasarrıflığına gönderilmiştir.

Herhangi bir muhakeme altına alınmamış ve herhangi bir ceza azeledilmek gibi bir durumu olmamıştır. Bu evrakla birlikte tezkire-i Osmaniyesi ve icazetname sureti, Resmo evkaf ve eytam muhasebe meclisi tarafından verilen icazetnamesi sicill-i ahvaline ilâştirilmiştir.

Boyabat Kazası'nda Kemal Dede Medresesi Müderrisi ve Müftü Hacı Mehmet Hulusi Efendi

H. 17 Şevval 1330/R. 15 Nisan 1328

İntihabnamesi

Müftü seçimleri için belirlenen gün ve saatte ilgili kanuna uygun olarak meclis idare belediye Aza-ı müntehibe-i müslimeleriyle bil fiil tedris-i ulumla meşgul ulema, imamlar ve hatiblerinden ve yirmi zâttan oluşmuş müntehablara meclisimiz huzurunda intihab yaptırılmış ve reyler bi't-tasnif Hacı Mehmet Hulusi Efendi 16, Yaylacılı köyü Hafız Hamza Efendi 9, müderrisinden Osman Efendi 8 oyuyla nail ekseriyet-i arâ olduklarını mübeyyin İşbu tutanak tanzim ve takdim kılındı.

11 Ağustos 1329

Aza aza aza Tahrirat Katibi Mal Müdürü Kadı Boyabat Kaymakamı

b. İsmail Hakkı Efendi:

Tercüme-i Hâli

İsmi İsmail mahlası Hakkı'dır. Babasının adı Hüseyin onun mahlası Hasenîdir. Pederi ziraatle uğraşmış vefat etmiştir. Millet-i İslam olup, devlet-i Âl-i Osmaniye tabidir. Hicri Recep 1290/ rumî 1288 yılı Temmuz ortasında Perşembe günü, [Temmuz miladi 1872] Batum'da dünyaya gelmiştir.

Başlangıç ilimleri memleketi Batum'da tahsil etmiştir. Sonrasında dersaadete gelerek Fatih Sultan Mehmet medreselerine girerek uzun yıllar devamla arapçadan icazetname almıştır. Türkçe ve arapçayı hem yazabilmekte hem de konuşabilmektedir. Herhangi bir eseri yoktur.

Başvuru vaktine kadar sadece ilimle meşgul olduğu için herhangi bir devlet görevinde bulunmamıştır.

Dersaadet Fatih Sultan Mehmet Camî şerifinden mezun Sinop Karasu nahiyesi ahalisinden, Batum muhacirlerinden Hafız İsmail Hakkı b. Hüseyin el-Hasenî

İcazetnamesi ve tezkire-i Osmanisi iade edilmek üzere takdim edilmiştir.

İntihabnamesi

Makam-ı Meşihat-ı Âliyeden ita' buyurulan üç mah mezunyeti üzerine Dersaadete azimet etmiş olan kaza müftüsü Musatafa Şevki Efendi'nin bir kaza niyabetine terfien tayin kılındığı istihbar kılınmasına mebni münhal kalan mezkur müftülüğe ulemadan ve Sinop'un Karasu nahiyesi ahalisinden İsmail Hakkı Efendi ahalice intihab edilerek ol babta tanzim ve ita' kılınan intihabname leffen takdim-i huzur-ı âliye-i mutasarrıf-ı ekremileri kılınmış ve muma ileyh İsmail Hakkı Efendi'nin erbab-ı iktidar ehliyetinin bulunduğu meclisimizce de malum bulunmuş olmakla kazamız müftülüğüne tayini esbabının istikmaline delalet buyurulması maruzuyla İşbu mazbata acizanemiz Bittanzim takdim kılındı ol babta emr-i irade hazreti men lehu emirdir.

Hicrî 5 Receb 1329/ Rumî 18 haziran 1327

Aza aza aza aza Tahrirat Katibi V. Mal müdürü Naib ed-Dâî Ayancık Kaymakam

c. Ahmet Galip Efendi :

Tercüme-i Hâli

İsmi Ahmet Galip Efendidir. Babası vefat etmiş ilkokul muallimi Mustafa Efendi'dir. Hacıdervişoğlu olarak bilinir.

Hicri 22 Cemaziye'l-Evvel 1260/ Rumî 1 Mart 1268 tarihinde [Miladi 1844] Bektaş köyünde doğmuştur. [Bu evrakı doldurduğu vakit] boyabat kazasında ikamet etmektedir.

Bektaş köyü ilkokulunda ilk bilgilerini tahsil etmiştir. Sonra Çorum sancağında Kırklar medresesinde tasavvuratı tamamlamıştır. Boyabat'a gelmiş ve Sultan Beyazıd Ders-i Âmmılarından Boyabat müftüsü Osman Hulusi merhumun ders halkasına devam etmiş ve tekmil-i nush etmiştir. 1 Recep 1301 tarihinde icazetnamesini almıştır. Türkçe okuyup yazabilmektedir. İcazetnamesi elinde olmasına rağmen itnab ve imlasından hazeren Sarf-ı nazar olmuştur.

Rumi 1302 yılı şubatında 34 yaşında olduğu halde Sinop naibi Ataullah Efendinin intihab ve 5 Şubat 1302 tarih ve 195 numaralı emriyle aidaatla Boyabat kazası mahkeme-i şeriye katipliğine tayin buyurulmuş 10 Teşrin-i Sâninin 1307 tarihinde tahrif-i sicil ve ihtilali haslatı şeriyye meselesinden dolayı işten el çektilerilerek isnat olunan bî esas olduğu muhakkiklerce sabit olmuş 23 Zilkadesinin 1313 tarihine müsadif 24 Nisan 1312 tarihli naib Hasan İsmet Efendinin intihab ve mürasiles-i şerisiyle iade edildim. 15 Şubat 1315 tarihinde ittifak-ı ârâ seçimle boşalan Boyabat müftülüğüne maaşsız fahri ve ilave-i memurin olarak tayin buyruldu. [Müftülük için gerekli olan menşurun elinde olduğunu ifade etmiştir.] Her iki vazifeyi yerine getirmekte iken ashab-ı ağraz tarafından şikayet ve ihbar üzerine meclisi-i intihab hukkamca kenabîn-i mezkure ile hizmet-i iftanın uhde-i acizanemede kalması caiz olmadığından müftülükte bilifâ kitabet-i mezkureye ahirde tayini hakkında şerefvarid emirname-i meşihatpenahi 4 Şaban 1322/ 30 Eylül 1320 tarihinde kenâbin-i mezkure işten el çektilerilerek Sinop mülkiye mahkemesince muhakemeye alınarak bilmuhakeme istihsal beratıyla 21 Ağustos 1322 tarihinde musumiyeti beyan olunmuştur. Kanunen memuriyeti iade edilmesi gerekirken müftülük hakkında hiçbir gunâ [hiçbir] şikayet olmadığı halde sarf-ı istibdadın reva gördüğü zulüm neticesi olarak Müftülüktan de mahrum bırakılmıştır. Açıkta kaldığı müddet zarfında müderrislik görevinde meşgul olmuştur. 20 Ramazan 1316 tarihinde edirne ruusuna nail olmuştur. Rütbe ve nişanı yoktur. Hizmet-i hususiyeti bulunmamıştır.

Tahrif-i sicil ihtilas meselesinden dolayı 10 Teşrin-i Sâni 1307 tarihinde muhakeme altına alınmış ise de tahrif-i sicilden 17 Cemazilevvel 1301/ 24 Teşrin-i Sâni 1308 tarihli heyet-i ithamiye kararı ihtilas meselesinden dahi 9 Nisan 1312 tarihli bidayet müstesfâlığınca men-i muhakeme edilerek 24 Nisan 1312 tarihinde işe dönmüş ise de sonunda vuku bulan ihbar ve şikayet üzerine şeriyye kitabetinden muhakeme altına alınarak 21 Ağustos 1322 tarihinde beraat etmiştir. Elinde bulunan tezkire-i osmaniyeyi cakeranesi bundan ibarettir.

9 Nisan 1327 Müftü-i Sabık Katib-i Şeriyye Esbâk

Boyabat Kemal Dede Medresesi'nden Hacı Dervişzade es-Seyit Ahmet Galip

*Atama Menşuru*¹¹

¹¹ Menşur, Osmanlılarda vezir, sadrazam, beylerbeyi gibi yüksek mevkiideki devlet ricalinin bir göreve atanması veya bir kademeye getirilmesini içerir beraate denir. Son dönem ilmiye sınıfından olanlara yaygın olarak verilmiştir. (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=290150&idno2=c290096#1> 30.08.2018)

Boyabat ulemasından Hacı Dervişzade fekahetlü Ahmet Galip Efendi boyabat kazası müftü Osman Hulusi Efendinin vefatına zat-ı şerifinizden kaza-i mezkur müftülüğüne tayininize dair ol babtaki intihabname ve meclis-i idare-i kaza leffiyile kastamonu vilayetinden inha olunarak kaza-i mezkur müftülüğü uhdesine tefviz edilmiş olmakla ledel istifta eimme-i hanefiye aleyhim rahmet-i rabil beriyye hazeratının esas ve ercah akvaliyle bil ifta kütüb-i mutebereden tahrir-i nakl-i sarih ve imzalarınızda boyabat müftüsü olduğunuzu tasrih eylesiz.

18 Muharrem-i Haram 1318

Halid Efendizade Mehmet Cemaleddin Efendi¹²

d. İbrahim Hilmi Efendi:

İbrahim Hilmi Efendi'nin 2504 no'lu sicil numarası olan dosyasından her ne kadar beyan ettiği belirtilmişse de sicill-i ahvali çıkmamıştır. Ancak memuriyet hizmet cetvelindeki defterinde 1287 Rumi/ Miladi 1872 tarihinde doğduğu yazılıdır. Bu hizmet cetveline göre Rumi 17 Mart 1326 tarihinde göreve atanmıştır.

Bu sicil dosyasında diğerlerinden farklı olarak hizmet cetveli evrakı dosyası bulunmaktadır. Bu hizmet cetveline göre Sinop müftüsü 500 kuruş maaş almaktadır. Bununla birlikte mahkeme katibi Katipzade Mehmet Hayri Efendi b. Hasan 600 kuruş maaş almaktadır. Gerze müderrisi Ömer Efendioğlu Hafız Salih Hulusi Efendi 250 kuruş maaş almaktadır.¹³

Sonuç

Osmanlı dönemi son dönemine kadar Sinop Kastamonu Vilayetine bir kazası iken Tanzimat sonrası sancak haline getirilmiştir. Taşra teşkilatı olarak kabul edilen bu sancağa ait müftülük vazifesiyle ilgili meşihat arşivlerinde beş dosyaya ulaşılmıştır. Ulaşılan beş sicil dosyası Osmanlı döneminde Sinop sancağındaki dinin ve dini bir tezahür olan müftülüğün devlet bürokrasisindeki konumlanması ve işleyişi hakkında bilgiler vermektedir.

Müftülük kurumu devlet, din ve toplum alanlarının kesiştiği yerde bulunmaktadır. Bu yönüyle tüm tarafları temsil etmek gibi nosyonu vardır. Osmanlı dönemi şeyhülislamlık bünyesinde yer alan üçlü din bürokrasinin bir tarafında yer alan müftülük dini hayatın yaşanmasında merkezi bir değere sahiptir. İslam'ın ilkesel doğrularını hayatın içinde inşa etme göreviyle birlikte devletin yönetim erkinin hiyerarşisinde yer almaktadır. Bu yönüyle sivil hayatın içinde dini yaşamın en önemli unsuru olduğu kadar devlete karşı da yükümlülükleri vardır. Bunun ifadesi olarak -eğer başka mezhebin coğrafyasına gitmemiş ise- gittiği yerde “mezheb-i hanefiyyede” fetva verebileceğine dair bir “menşur” verilmektedir. Bu yetkilendirme müftünün devlete karşı görevini ifade etmektedir.

¹² II. Abdulhamit döneminin şeyuhislamıdır. Döneminin siyasi meseleleriyle ilgilenmiş yer aldığı hükümette diğer nazırların aldığı kararlara karşı çıkmış birisidir. 1905 yılında kabinenin değişmesiyle görevinden ayrılmış 1912 yılında Gazi Ahmet Muhtar ve Kamil Paşa kabinesinde yine görev almıştır. İttihatçıların başa gelmesiyle İstanbul'dan ayrılmış ve önce Fransa daha sonra Mısır'a geçmiştir. Remle kasabasında 1919 yılında vefat etmiştir. (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=070310> 25. 08. 2018)

¹³ Bu bilgilere göre Meşihat bünyesinde bulunan müderrislik müftülük ve nâiblik arasında bir geçişlilik söz konusudur. Nâib olarak atanan birisi müftülük görevini de yerine getirebilmekte; müftülük yapan birisi gerektiğinde müderrislik görevine gelebilmektedir. Ancak üç görev arasında aralarındaki maaş farkları göz önünde bulundurulduğunda müderris müftü ve nâiblik gibi iş niteliği açısından bir sıralama söz konusudur.

Din- siyaset ilişkisi tarih boyunca kırılgan bir zeminde yürümüştür. Siyasetin oluşturduğu erki paylaşmama isteği, dinin kural koyucu olması bu ilişkinin zorluklarıdır. Ancak Osmanlı döneminin din-siyaset ilişkisinde siyasetin dini temsil edenlere baskı oluşturmaması adına Meşihat bünyesindeki müderris, müftü ve nâiblere ekonomik ve bürokratik özerklik tanımıştır. Aynı şekilde İstanbul’da bulunan müftü-i âm/ şeyhulislam dışında diğer yerlerdeki müftülerin atanması ve maaşlarının verilmesinde özerklik tanınmıştır. Son dönemde -Meşihat tarafından doğrudan atanması şeklinde olmayıp- yerel yönetimler tarafından seçimle müftülerin göreve gelmesi aslında devletin dini alana dair kendini sınırlandırmasına önemli bir örnektir. Osmanlı dönemi müftülük müessesesi baskıdan kurtulmak ve bir baskı unsuru olmamak adına devlet içinde işleyişi hiyerarşisi ve ataması özerktir. Sinop sancağı özelinde konuştuğumuz müftüler de seçimle göreve gelmişlerdir. Bu -sivil hayatta dine dair olanın- toplumsal hayattaki dinin özgül ağırlığının oluşturulması adına bir teklif niteliğindedir. Bugün taşra müftüleri esasların belirlenmesiyle birlikte yerel yönetimler tarafından seçilmelidir. Böylece, gerekli ekonomik ve bürokratik özerklik sağlandıktan sonra dine dair olanın sivilleşmesinin önü açılmış olacaktır.

Kaynakça

- Akgündüz, Murat, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhulislamlık*, İst. 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İst. 1970.
- Bulut, Mehmet, “Osmanlı’dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atamaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri”, *Dini Araştırmalar*, C: 15, S: 41, 2012.
- Dursun, Davut, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, Şehir Yay., İst. 1989.
- Işık, Ayhan, “Çankırı’nın Manevi Fatihleri: Çankırı Seyyidleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017, S. 14.
- “Maraş’ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamları”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2018, S. 15,
- “Şeyhulislamlık Binalarının Yapımı Şeyhulislamlığın Dini ve Hukuki Bir Kompleks Haline Dönüşmesi”, *Din ve Hayat*, İst Müft. Sayı: 34, İstanbul 2018.
- Kayadibi, Fahri, “Cumhuriyet Döneminde Müftülükler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, C. ve S. y. İst. t.y.
- Özkan, Selim Hilmi, *Osmanlı Bürokrasisinde Alâiyeli Memurlar (1879-1909)*, Alanya 2014.
- Sağlam, Nevzat, *Ahmad Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbârı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK yay., Ank. 1988, s. 179.
- Yakut, Esra, *Şeyhulislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yay., İst. 2005.
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=290150&idno2=c290096#1> 30.08.2018.
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=070310> 25. 08. 2018.
- <http://www.milliyet.com.tr/girit-uzerine-bazi-notlar-/ilberortayli/pazar/yazardetay/25.05.2014/1887375/default.htm> 30. 08. 2018.

SİNOP'UN MANEVİ MİMARLARI: SİNOP SEYYİDLERİ VE NAKİBÜ'L-EŞRÂF KAYMAKAMLARI

Ayhan IŞIK *

Öz

Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi, Hz. Peygamber'in soyundan gelen Seyyid ve Şeriflerin neseplerinin kayıt altına alınması, onlara bir takım imtiyaz ve muafiyetler tanınması ayrıca seyyidliklerinin ispatında gerekli olan siyâdet hüccetlerinin düzenlenmesi gibi resmi işlemlerin yapılması için Yıldırım Bâyezid zamanında (h.802/m.1400 tarihinde) *Nâzır-ı Sâdât* ismiyle tesis edilmiştir. Osmanlı coğrafyasının her bölgesine göç eden seyyid ve şerifler, gittikleri yerlerde önemli roller üstlenmişler ve Nakîbü'l-eşrâflık çatısı altında Cumhuriyet dönemine kadarki süreçte kendilerinden söz ettirmişlerdir. Sinop Sancağı da seyyid ve şeriflerin rağbet ettiği bölgelerden biri olmuştur. Sinop Sancağı'ndaki Nakîbü'l-eşrâf kaymakamları, seyyidlerin hal ve hareketlerinden sorumlu oldukları için seyyidlerin soy silsilesini muhafaza etmek, suç işlediğinde onları te'dib etmek ve müteseyyidlere engel olmak gibi görevleri üstlenmişlerdir. Tebliğimizde “Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi ve İşlevi”, “Sinop Sancağında Görev Yapan Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları”, “Sinop Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlarının Atamaları”, “Sinop Sancağında Görev Yapmış Meşhûr Seyyid Aileleri”, “Sinop Sancağındaki Seyyidlerin Hüccetleri” ve “Sinop Sancağındaki Seyyidlerin Teftişleri” başlıkları Meşihat Arşivi'nde bulunan Nakîbü'l-eşrâf defterleri ve Sinop Şeriyye Sicilleri ekseninde ayrıntılı bir şekilde izah edilecektir. Böylelikle kurumun tarihi serüveni, işlevleri ve geçmişten günümüze Sinop'taki seyyidlerin fonksiyonları hakkında önemli bilgiler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Meşihat Arşivi, Nakîbü'l-eşrâf, Siyâdet Hücceti, Sinop Seyyidleri, Seyyid ve Şerif

Spiritual Architects of Sinop: Sayyids of Sinop and Nakîbü'l-Eşrâf Qaimaqams

Abstract

The foundation of Nakîbü'l-eşrâf was established in the days of Yıldırım Bâyezid (in 802 A.H./ 1400 A.D.) with the name of *Nâzır-ı Sâdât* to record the lineage of Sayyids and sheriffs, who are the descendants of Prophet, to grant them some privileges and exemptions, and also to officiate the official proceedings such as preparing the certificates for sayyids named “siyâdet hüccet” that is required to prove that they are a sayyid. Sayyids and sheriffs, who has immigrated to every region of Ottoman geography, has taken important roles wherever they are and they have been mentioned under the roof of Nakîbü'l-eşrâf until the republic period. Sinop Sanjak has also been one of the regions that was preferred by sayyids and sheriffs. Nakîbü'l-eşrâf qaimaqams of Sinop Sanjak has undertaken tasks such as preserving the pedigree, disciplining them when they commit a crime, prevent the false sayyids because they were responsible for the behaviors of sayyids. In this study, the topics of “The Foundation of Nakîbü'l-eşrâf and Its Function in Ottoman Empire”, “Nakîbü'l-eşrâf Qaimaqams worked in Sinop Sanjak”, “Assignment of Sinop Nakîbü'l-eşrâf Qaimaqams”, “Life of the Famous Sayyid Families That Worked in Sinop Sanjak”, “Hüccets of Sayyids in

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Anabilim Dalı
email: i.ayhan555@gmail.com

Sinop Sanjak”, “Inspections of Sayyids in Sinop Sanjak”, and “Heritages of Sinop Sayyids” will be explained in detailed on the axis of Nakîbü’l-Eşrâf books and documents which are in the Archive of Meşihat and Sinop Şeriiye Records. Thus important informations about the historical adventure, functions of the institution and the functions of sayyids in Sinop from past to the future will be presented.

Keywords: Archive of Meşihat, Nakîbü’l-eşrâf, Siyâdet Hücçeti, Sayyids of Sinop, Sayyid and Sheriff.

Giriş

Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Sinop Sancağında da ilmiye sınıfından ve Hz. Peygamber’in neslinden gelen seyyidlerin hem müftülük hem de Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamlığı görevini üstlendikleri görülmektedir. Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamları fetva verme yetkisine sahip oldukları gibi seyyidlerin davalarını dinleme, hüccet düzenleme ve hüküm verme yetkisiyle yargı gücünü de ellerinde tutmuşlardır. Böylece halk nezdinde itibar edilen, sözü dinlenen ve saygı duyulan şahsiyetler olmuşlardır.

Makalemizde Nakîbü’l-eşrâflık Müessesesinin kurulmasından Cumhuriyet döneminde müessesenin kaldırılışına kadarki süreçte Sinop Sancağındaki Nakîbü’l-eşrâf kaymakamlarının atanmaları ve görevleri, Sinop seyyidlerinin isim ve nesep bilgileri, Sinop Sancağındaki meşhûr seyyid aileleri, Sinop Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamlarının verdiği seyyidilik hüccetleri Nakîbü’l-eşrâf defter ve belgeleri ışığında ele alınmıştır.

Meşihat Arşivi’ndeki Nakîbü’l-eşrâf Defterlerinin tamamının incelenmesi sonucunda Sinop Sancağındaki tüm seyyid ve şeriflerin isim, nesep ve doğum yeri bilgileri tespit edilmiş ve listeleri çıkarılmıştır.

Sinop Sancağında Görev Yapmış Meşhûr Seyyid Ailelerinin hayat serüveni ve ilim yolculuğu anlatılmıştır. Yine Sinop’un manevi mimarlarından Seyyid Bilal ve Çeçe Sultan ile ilgili de bilgi verilmiştir.

Netice itibariyle Meşihat Arşivi’ndeki Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri ve Sinop Şeriiye Sicilleri incelenmek suretiyle hazırlanan tebliğimiz, günümüzde “Ehl-i Beyt”, “Nakîbü’l-Eşrâflık” ve “Sinop Seyyid ve Şerifleri” ile ilgili araştırma yapacaklara önemli bir rehber ve başvuru kaynağı olacaktır.

1. Osmanlı Devleti’nde Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi ve İşlevi

Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi, Asr-ı saadetten başlamak üzere diğer İslâm devletlerinde gerçekleşen birçok uygulama ve yeniliklerle Osmanlı Devleti’nde kurumsallaşmıştır. Osmanlı Devleti kendisinden önceki İslâm devletlerinden tevarüs ettiği bu müesseseyi daha mükemmel seviyeye çıkarmıştır. Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi, seyyid ve şeriflerin kayıtlarının tutulması, suç işlediklerinde yargılanıp cezalandırılması gibi muameleler için Yıldırım Bâyezid zamanında (H.802/1400 yılında) *Nâzır-ı Sâdât* ismiyle kurulmuştur. M. 1494 yılında Sultan II. Bâyezid (1481–1512), hocası Seyyid Abdullah’ın oğlu Seyyid Mahmud’u ‘Nakîbü’l-Eşrâf’ unvanı ile seyyid ve şeriflerin başına getirmiştir. Seyyid Mahmud’un tayin menşurunda *Nâzır-ı Sâdât* tabiri yerine *Nakîbü’l-Eşrâf* yazılmış ve bu ünvan onunla birlikte kullanılmaya başlanmıştır.¹ Bunlar XVII. yüzyılın ortalarına kadar ömür boyu vazifede kalmışlar, daha sonra ise çeşitli sebeplerle

¹ Şit Tufan Buzpınar, “Nakîbü’l-Eşrâf”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 323.

azledilmiş veya görevden feragat etmişlerdir.² Müessesenin kurulmasında doğrudan veya dolaylı birçok ayet³ ve hadis de etkili olmuştur.⁴

Nakîbü'l-Eşrâf: İslâm devletlerinde Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyidlerin işleriyle ilgilenen; neseplerini, doğum ve vefat kayıtlarını tutan, seyyidliklerinin ispatı için bulundukları siyâdet hüccetlerini düzenleyen, onları şanlarına uymayan alelâde işlere girmekten men eden, aynı zamanda haklarını koruyup ganimetten alacakları hisselerin de aralarında dağıtılmasını sağlayan idarecidir.

2. Sinop Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlarının Görev ve Etkileri

Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesinin işleyişinden sorumlu olarak gerekli denetim ve teftişleri yapmak üzere İstanbul'a Nakîbü'l-eşrâf; eyalet, sancak ve kazalara ise Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları atanmaktaydı.⁵ İlmiye sınıfından ve seyyidlerden seçilen bu kaymakamların *kadılık, müftülük* gibi görevlerinin yanı sıra çeşitli tarikatların şeyhlikleriyle ilgili vazifeleri ve vakıf tevliyeti görevleri de bulunmaktaydı.

Bir bölgeye Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı atanabilmesi için o yerde belli bir seyyid veya şerif yoğunluğunun olması gerekmektedir. Bazen yoğunluğa göre birkaç kazaya tek Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı atandığı da oluyordu. Sinop Sancağı ve kazalarına da Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı atanmıştır.

Sinop Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları bulundukları bölgelerde Nakîbü'l-eşrâf'ı temsil ediyordu. Sinop'taki seyyidlerin soy silsilesini muhafaza etmek, suç işlediğinde onları te'dib etmek ve müteseyyidler tespit ederek merkezdeki Nakîbü'l-eşrâf'a bildirmek başlıca görevleri arasındaydı.

Sinop Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları, evlenme, boşanma, kısas, alım-satım, ihtida, vasî tayini ve daha birçok önemli davanın görülmesinde mahkemenin “şuhûdu'l-hâl”inde, yani bilirkişi heyetinde görev almıştır. Sadece seyyidlerle ilgili değil tüm davalarda bilirkişi heyetinin ilk sırasında yer almaları, seyyidlerin toplumun her kesimiyle ilgilendiğini göstermektedir. Soy yönünden Hz. Peygamber'in vârisleri olan seyyidlerin ilim ve irfan noktasında da Hz. Peygamber'in takipçileri olmaları beklenmiştir. Özellikle Sinop Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlarının halkı irşad edecek düzeyde iyi bir eğitim aldıkları görülmektedir.⁶

Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesinin kuruluşundan itibaren Sinop, Gerze, Saray ve Yaykın'a (1737-1924 yılları arasında) 17 Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı atanmıştır. Genel olarak Çelebizâde sülalesinin bu görevi icra ettiği görülmektedir. H.1304 yılına kadar Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığı daha kısa süreli olmuş, bu tarihten sonra göreve gelen Müftü Şekercizâde Hâfız Ali Lütfü Efendi'nin çok uzun süre bu görevde kaldığı görülmüştür. Müftü Şe-

² Nakîbü'l-eşrâfların azledilmesiyle ilgili olarak bk. Nevzat Sağlam, *Ahmad Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbârı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 75.

³ İbrahim Hakkı İmamoğlu, *Tefsir ve Kurân İlimlerine Dair 100 Kavram/Konu*, Safa yay., İst. 2017, s. 26.

⁴ Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi*, Ankara, 2003, s. 5 vd.; Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt” *DİA*, c. X, s. 498.

⁵ Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları için bkz., İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi (MŞH.), *Nakîbü'l-eşrâf Defterleri*, nr. 34, 35 ve 36.

⁶ MŞH., *Sicill-i Ahvâl Dosyaları*, nr. 172/22, orijinal kayıt nr. 2435.

kercezâde Hâfız Ali Lûtfü Efendi, 1321/1903 yılında vefat etmiş ancak “*Nakîbü’l-eşrâf Kaymakam Tevcih Defteri*”nde kendisinden sonra Sinop sancağına başka bir Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamı atandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Şekercizâde Hâfız Ali Lûtfü Efendi, Sinop Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamlığı ve Sinop Müftülüğü görevini birlikte yürütmüştür. Aynı zamanda Sinop’taki Sultan Alaaddin Medresesinde⁷ ilim tedrisiyle meşgul olmuş, bir nevi kendisini talim ve tedris-i ulûma vakfetmiştir.

3. Sinop Ulemâsı: Sinop’ta Görev Yapan Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamları

Meşihat Arşivi’ndeki son dönem Osmanlı ulemasına ait yaklaşık 7.000 sicil dosyası incelendiğinde bunlardan 37 ulemanın⁸ Sinop doğumlu olduğu; 38 ulemanın da Sinop’ta nâib, müftü, müderris, eytam müdürü ve mahkeme-i şer’iyye başkâtibi gibi görevlerde bulunduğu görülmüştür.⁹ Bunlardan Sinop Müftüsü ve Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamı Hacı Hâfız Ali Lûtfü Efendi’nin Hz. Peygamber’in nesebine mensup olduğu tespit edilmiştir.¹⁰

Meşihat Arşivi’ndeki Müftü defterleri ve belgeleri üzerinde yapılan araştırma neticesinde Sinop’ta 1816-1924 yılları arasında görev yapmış 13 Müftüden sadece Seyyid Mehmed Efendi’nin Hz. Peygamber’in soyuna mensup olduğu tespit edilmiştir. Seyyid Mehmed Efendi’nin Sinop Şeriiye Sicillerindeki tereke kayıtları incelenmek suretiyle nesebi ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılmıştır.¹¹

Yine aynı defterler üzerinde yapılan araştırmada Boyabad kazasında 1815-1924 yılları arasında görev yapmış 16 Müftünün görev yaptığı görülmüştür. Bunlardan Seyyid Hâfız Mehmed Sadık Efendi ile Müderris Seyyid Hüseyin Rüşdü Efendi’nin isimlerinde “Seyyid” ünvanı kullanılmıştır.

Tablo 1: *Sinop, Gerze, Saray ve Yakın Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamları*.¹²

Sıra no	Vilâyet/Sancak/Kaza	Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamı	Tayin Tarihi
1	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Recebzâde es-Seyyid Mehmed Çelebi Efendi	10 Rebiülevvel 1150 8 Temmuz 1737
2	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Seyyid Mustafa Efendi	1 Cemaziyelahir 1157 12 Temmuz 1744
3	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Emiroğlu es-Seyyid Halil Çelebi Efendi	1 Ramazan 1157 8 Ekim 1744
4	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Recebzâde es-Seyyid Mehmed Çelebi Efendi 2. kez göreve gelmiştir.	1 Safer 1158 5 Mart 1745
5	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Bektaşzâde es-Seyyid Mustafa Çelebi Efendi	1 Muharrem 1160 13 Ocak 1747
6	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Seyyid Osman Çelebizâde Seyyid Abdurrahman Çelebi	1 Zilhicce 1176 13 Haziran 1763

⁷ Alâeddin Camii Ve Medresesi, Sinop’un Camiikebir mahallesinde bulunan şehrin en büyük camisi ve medresesidir. Bkz. Deniz Esemeli, “Alâeddin Camii Ve Medresesi”, *DİA*, Y. 1989, c. II, s. 328-329.

⁸ MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, orijinal kayıt nr. 2641, 2642, 2645, 150, 227, 319, 385, 574, 876, 1443, 1677, 2133, 2513, 2565, 2615, 2666, 2667, 2887, 3292, 3513, 3716, 4096, 2604, 191, 126, 176, 204, 424, 619, 2504, 2509, 5261.

⁹ MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, orijinal kayıt nr. 281, 854, 2516, 2517, 2641, 2642, 2643, 2667, 2675, 150, 2513, 2514, 2565, 2599, 2615, 2666, 2667, 3278, 5582, 2358, 2604, 638, 2520, 2657, 3356, 2504, 2505, 2509, 2532, 2567, 2584, 2664, 5334.

¹⁰ MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, orijinal kayıt nr. 2567A.

¹¹ Sinop Şeriiye Sicilleri, nr. 71, s. 29-30.

¹² MŞH., *Nakîbü’l-eşrâf Defterleri*, nr. 142, s. 68; nr. 169, s. 41; nr. 170, s. 42, nr. 102, s. 92; nr. 103, s. 141.

7	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Seyyid Abdurrahman Çelebi'nin kardeşi Seyyid Halil Çelebi	1 Zilkade 1178 22 Nisan 1765
8	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Recebzâde Seyyid Mehmed Çelebi 3. kez göreve gelmiştir.	1 Receb 1184'ten önce 21 Ekim 1770'ten önce
9	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Seyyid İbrahim Çelebi	1 Receb 1184 21 Ekim 1770
10	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Recebzâde Seyyid Mehmed Çelebi'nin akrabasından Seyyid Mehmed Çelebi	1 Zilkade 1187 14 Ocak 1774
11	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Seyyid Hüseyin	1 Muharrem 1215 25 Mayıs 1800
12	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Saferzâde Hüseyin Çelebi	1 Rebûlevvel 1220 30 Mayıs 1805
13	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Seyyid Yusuf Çelebi	1 Rebûlâhîr 1221 18 Haziran 1806
14	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Seyyid Hâfız Mehmed Efendi	1 Receb 1221 14 Eylül 1806
15	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Seyyid Hâfız Ömer Efendi	Ramazan 1278 Mart 1862
16	Sinop, Gerze, Saray ve Yakın	Seyyid Hâfız Ömer Sünûhi Efendi	Zilhicce 1282 Nisan 1866
17	Sinop	Müftü Şekercizâde Hâfız Ali Lütfü Efendi Vefatına kadar bu görevi yürütmüştür.	22 Receb 1304-1321 16 Nisan 1887-1903

Tablo 2: Boyabad, Alaçam ve Gerze Nakîbü'l-eshrâf Kaymakamları¹³

Sıra no	Vilâyet/Sancak/Kaza	Nakîbü'l-eshrâf Kaymakamı	Tayin Tarihi
1	Boyabad, Alaçam ve Gerze	Kahramanzâde Seyyid Mehmed Çelebi	[1274/1760'dan önce]
2	Boyabad, Alaçam ve Gerze	Seyyid Hacı Mustafa Efendi	15 Cemâziyelevvel 1274 23 Aralık 1760
3	Boyabad, Alaçam ve Gerze	Kahramanzâde Seyyid Mehmed Çelebizâde Seyyid Ali Çelebi	1 Rebûlevvel 1177 9 Eylül 1763
4	Boyabad, Alaçam ve Gerze	Seyyid Hasan Çelebi	1 Rebûlevvel 1278 29 Ağustos 1764
5	Boyabad, Alaçam ve Gerze	Seyyid Hacı Mustafa Efendi	1 Şaban 1180 2 Ocak 1767
6	Boyabad, Alaçam ve Gerze	Kahraman Ağazâde Seyyid Hacı Ali Çelebi	1 Receb 1184 21 Ekim 1770
7	Boyabad, Alaçam ve Gerze	Seyyid Mustafa Efendi 2. kez göreve gelmiştir.	1 Ramazan 1185 8 Aralık 1771
8	Boyabad, Alaçam ve Gerze	Kahraman Ağazâde Seyyid Hacı Ali Çelebi 2. kez göreve gelmiştir.	15 Safer 1186 18 Mayıs 1772
9	Boyabad ve Alaçam	Kahramanzâde Seyyid Ahmed Çelebi	1 Rebûlevvel 1211 4 Eylül 1796

Sinop, Gerze, Saray ve Yakın'a (1737-1924 yılları arasında) 17 Nakîbü'l-eshrâf Kaymakamı atanmıştır. Genel olarak Çelebizâde sülalesinin bu görevi yürüttüğü görülmektedir. H.1304 yılına kadar Nakîbü'l-eshrâf Kaymakamlığı daha kısa süreli olmuş, bu tarihten sonra göreve gelen Müftü Şekercizâde Hâfız Ali Lütfü Efendi'nin çok uzun süre bu görevde kaldığı görülmüştür.

¹³ MŞH, *Nakîbü'l-eshrâf Defterleri*, nr. 142, s. 29; nr. 169, s. 19; nr. 170, s. 19.

Müftü Şekercizâde Hâfız Ali Lütfü Efendi, 1321/1903 yılında vefat etmiş ancak *Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı Tevcih Defterlerinde* Sinop sancağına kendisinden sonra başka bir Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı atandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Boyabad, Alaçam ve Gerze'ye 1760-1796 yıllarında 9 Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı atanmıştır. Genel olarak Kahramanzâde ve Kahraman Ağazâde sülalesine mensup olanlar bu görevi icra etmiştir.

“Gerze Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları”, 1737-1924 yıllarının Sinop, Gerze, Saray ve Yayıncın Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları listesinde yer alırken; aynı zamanda 1760-1796 yıllarının Boyabad, Alaçam ve Gerze Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları listesinde de bulunmaktadır. 1796 yılından itibaren *Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları Tevcih Defteri*'nde Gerze ilçesi yer almamış, defterde sadece Boyabad ve Alaçam kazaları bulunmaktadır. Hatta 1887 yılından itibaren kaza ismi zikredilmeyerek Sinop sancağına atama yapılmıştır.

Sinop ulemasının haricinde son dönem Osmanlı uleması arasında Kastamonu Nâibi Seyyid Mehmed Sâbit Efendi, Sinop'ta medfun Seyyid Bilal'in¹⁴ ahfâdındandır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin 61. Nakîbü'l-eşrâfî Yâsincizâde Mehmed İlmi Efendi'nin de (v. 18 Cemâziye'l-âhir 1289/1872)¹⁵ oğludur.

4. Sinob'un Meşhûr Seyyid Aileleri:

a. Seyyid Şekercizâde Hacı Hâfız Lütfü Efendi-Seyyid Bilal-Çeçe Sultan

Seyyid Şekercizâde Hacı Hâfız Lütfü Efendi¹⁶ Kasım/Aralık 1834 yılında¹⁷ Kastamonu'da İsfendiyar Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası “Kara Molla ve Şekercizâde” lakabıyla bilinen Hacı Ağa'dır.

Şeyhülislamlığa sunduğu tercüme-i hâl varakasında kendisini uzun boylu olarak resmeden Hacı Hâfız Lütfü Efendi'nin şöhreti “Şekercizâde”dir.

1873/1874 yılına kadar Numaniye Medresesinde¹⁸ bulunduğu sürede dönemin kıymetli âlimlerinden istifade etmiş ve bir yandan da kendisi bu medresede talebe yetiştirmiştir.

¹⁴ Sinop'ta medfun Seyyid Bilal'in, Emevi Hâlifesi Ömer b. Abdülâziz dönemindeki İstanbul kuşatmasına katıldığı rivayet edilmektedir. Seyyid İbrahim Bilal'in, Hz. Hüseyin'in, altıncı göbekten torunu olduğu da rivayetler arasındadır. Ayrıca Seyyid Bilal, Kesikbaş destanlarına konu olan bir zattır. Bkz. Fatma Türker, “Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Samsun 2011, s. 8-9; Bkz. Nurettin Albayrak, “Kesik Baş Destanı”, *DİA*, Y. 2002, c. 25, s. 308-309; Seyyid Bilal Türbesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. MŞH, MEC, 68/14; belge şu şekildedir: “Sinob'da medfun Seyyid İbrahim Bilal hazretleri türbedarlığıyla zaviyedârlığının Abdülkadir Efendi'ye tevcihi hakkında livâ-i mezkûr meclis idaresinden fi 4 Ramazan sene 1328 fi 28 Haziran sene 1326 tarih ve 350 numaralı vârid olub havâle buyrulan işbu mazbata ve melfufları mütâlaa olundu. Bu gibi taşrada bulunan cihâtın tevcihi mahallî mahkeme-i şeriyyesinin ilâmına mütevakıf idüğünden usûl ve nizâmı dâiresinde ifâ-yı muâmele olunmak üzere işbu evrâkın leffiiyle Sinob mutasarrıflığına tahrirat-ı aliyye-i Cenâb-ı Meşihat-penâhîlerinin şeref-tastîri tezekkür kılındı ol bâbda”.

¹⁵ Göreve gelişi: 15 Safer 1278/22 Ağustos 1861. Vefatı: 18 Cemâziye'l-âhir 1289. Ahmed Rıfat Efendi, *Devhatü'n-Nukabâ*, s. 61-63.

¹⁶ Meşihat Arşivi, *Sicill-i Ahvâl Dosyaları*, nr. 180/18, orijinal kayıt nr. 2567/a.

¹⁷ Şekercizâde Hafız Hacı Lütfü Efendi'nin nüfus tezkiresinde doğum tarihi 1247/1831-1832 olarak kaydedilmiştir.

¹⁸ Nasrullah Camii ve Külliyesi için bkz. Enis Karakaya, “Nasrullah Camii Ve Külliyesi”, *DİA*, Y. 2006, c. 32, s. 424-425.

Şeyhülislam Uryânizade Ahmed Esad Efendi zamanında kendisine Edirne Ruûsu ve 3 Mayıs 1884'de dördüncü rütbeden mecidi Osmânî nişanı verilmiştir. 16 Nisan 1887'de Sinop Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığına tayin edilmiştir. Sinop Müftülüğü ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığı görevini en uzun süre yürüten âlim olmuştur.

Hacı Hâfız Lütfü Efendi, bizzet kendisinin yazıp Şeyhülislâliğe sunduğu tercüme-i hâl varakasında nesebi ile ilgili bilgi vermemiştir. Ancak gerek Nikâbet menşûru sûreti ve gerekse icâzetnâme suretindeki “Seyyid Hâfız Ali Lütfü” ve “i'tenâ bihî es-sâdâti'l-ebrâr” ifadeleri onun da bu kutlu soya mensup olduğunu göstermektedir.¹⁹

Seyyid Şekercizâde Hacı Hâfız Lütfü Efendi, H.1321/1903 yılında vefat etmiştir. Sinop Müftülüğü ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığı görevini vefatına kadar sürdürmüştür.

b. Sinop Müftüsü ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı Seyyid Şekercizâde Hacı Hâfız Lütfü Efendi'nin Nikâbet Menşûru

Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlarının atama menşûrları,²⁰ görev yapacakları kazanın Şer'îyye Sicili'ne kaydedilerek atama işlemi resmiyet kazanmaktaydı. İstanbul'daki Nakîbü'l-eşrâf tarafından, vilâyet, sancak ve kazalara atanacak olan Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlarının isim, tayin yeri ve tarihi gibi bilgilerini içeren alfabetik sistemde tayin defterleri tutulmuştur.²¹ Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları görevlerini güzel bir şekilde yerine getirdikleri takdirde her yıl ibkâ fermânı düzenlenerek görev süresi uzatılmış, rütbe ve nişânlar ile taltif edilmişlerdir.²²

“Kıdvetü's-sâdâti'l-kirâm Sinob Sancağı Müftüsü Şekercizâde Fazîletlü Hâfız Ali Lütfü Efendi –dâme şerefu siyâdetihî–²³

Gıbbe't-tahiyyeti'l-vâfiye inhâ olunur ki livâ-i mezkûr Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamımız Hâfız Ömer Efendi'nin vukû-ı vefatıyla zât-ı şerefinezin tayini Sinob Sancağı mutasarrıflığından cevâben mevrûd tahrirâtta beyân ve iş'âr kılınmakdan nâşi mücebince kaymakamlık-ı mezkûr işbu bin üç yüz dört senesi şehri-i Receb-i şerîfin yirmi ikinci gününden i'tibaren [22 Receb 1304] uhde-i fekâhetinize ihâle ve tefviz olunmuşdur gerekdir ki Hazret-i Seyyidü'l-Enbiyâ ve Seyyidü'l-Asfiyâ –sallallâhu Teâlâ aleyhi ve alâ âlihi ve ashâbihi ve sellim ve bârik ve ekrem– efendimizin rûz-i cezâda inâyet-i şefâ'atlerine neyl-i azm feyz-i cezmiyle sâdât-ı kirâma tevkîr ve ihtirâm edip kuzât ve kaymakam senedleriyle teseyyüd ve ızhâr-ı alâmet-i hadrâ edenleri men' ve def'a ikdâm ve siz dahi kimseye alâmet-i şerîfe-i mezkûre vaz'ından haşyet ve iddi'â-i neseb-i siyâdet edenleri tarafımıza havâleye mübâderet ile işbu emânet-i kübrâda iffet ve istikâmet edib sâdât-ı kirâmdan tevcîhiyye ve arûsiyye ve muhaddesât-ı sâire nâ-merziyye nâmıyla bir akçelerin almayıb ve aldırmaıyb sıyânet-i ırz ve mallarına sa'y-i mevfûr ve dikkat eyleyib sâdât-ı bâhirü's-sa'adâtıdan padişah-ı İslam-penâh ve şehinşâh-ı re'fet-i destgâh –eyyedehu'r-Rabbü'l-mu'în ebkâhu bi'n-nasri'l-mübîn– hazretlerine isticlâb-ı da'avât-ı hayriyyeye ihtimâm ile her bir emirde şer'-i şerîfe imtisâl-i tâm eyleyesiz ve's-selâm.

Hoca Abdurrahman Efendizâde es-Seyyid Mustafa Tevfik el-Hasenî
en-Nakîb ale'l-eşrâf’.

Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlarının menşûrlarında atandıkları kazada yapacakları

¹⁹ Bkz. MŞH, SAİD, 180/18, orijinal kayıt nr. 2567/a, İcâzetnâme ve nikâbet menşûru sureti.

²⁰ Menşur, Hükümdar tarafından yapılan bir tayini, bir görev veya muafiyeti yahut iktâ tevcihini bildiren belgedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özyıldırım, “Menşur”, *DİA*, Y. 2014, c. 29, s. 148-149.

²¹ Meşihat Arşivi, *Nakîbü'l-eşrâf Defterleri*, nr. 34, 35 ve 36.

²² Meşihat Arşivi, *Nakîbü'l-eşrâf Defterleri*, nr. 34.

²³ Meşihat Arşivi, ulema dosyaları, nr. 180, gömlek nr. 18, 2567A.

görevlerde sıralanmaktaydı. Hâfız Hacı Lûtfü Efendi'nin menşûr sûretinde²⁴ Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamının sadece Nakîbü'l-eşrâf tarafından düzenlenen siyâdet hüccetlerine itibar etmesi; seyyidleri sürekli teftiş etmesi ve yerel yöneticilerin seyyidlere müdahalesine engel olması ve onları rencide ettirmemesi gerektiği açıkça bildirilmiştir. Ayrıca seyyidlerden cezalandırılmaları gerekenlerin cezasının icrasına bizzat nezaret etmesi; seyyidlerden tevcihiyye, arûsiyye veya buna benzer bir vergi tahsil ettirmemesi konusunda titiz davranması gerektiği de menşurunda belirtilmektedir.

Lûtfü Efendi'nin atama menşûrunda seyyidler için siyâdet hücceti düzenleme yetkisinin sadece İstanbul'daki Nakîbü'l-eşrâf'ın uhdesinde olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Zira Arap memleketlerinden verilmiş uzun ve geniş şecerele ile kadılar tarafından düzenlenen siyâdet hüccetleri iptal edilerek bu hususta tek yetkilinin İstanbul Nakîbü'l-eşrâf'ı olduğu vurgulanmıştır.

c. Seyyid Şekercizâde Hacı Hâfız Lûtfü Efendi'nin Müftülük Menşûru

Müftülük Mürâsele sûreti

“İzzet-meâb Kastamonu ulemâsından Şekercizâde Hâfız Ali Lûtfü Efendi

Ba'de's-selâm inhâ olunur ki Sinob kazasında me'zun bi'l-iftâ olan Ahmed Efendi'nin gözlerine a'ma târi olarak umûr-ı fetvâca iktidarsızlığı cihetle azliyle yerine hem Sinobca ta'lîm ve tedrîs-i ulûm etmek ve hem de umûr-ı fetvâyı yoluyla icrâ eylemek üzere zatınızın ta'yini mahallinden bâ-mazbata istid'â ve Kastamonu vilâyet-i celîlesinden inhâ olunmağla efendi-i mûmâ-ileyh hicr olunarak kazâ-i mezkûrda iftâya tarafımızdan cenâbınıza izin verilmiştir gerek- dir ki lede'l-istiftâ asahh-ı akvâl-ı eimme-i hanefiyye –aleyhim rahmeti Rabbi'l-Beriyye– ile iftâ edib kütüb-i mutebereden tahrîr-ı nakl-i sarîh ve imzalarınızda Sinob kazâsı Müftüsü deyu tasrîh eyleyesiz.

Tahriren fi'l-yevmi's-sâdis min Cemâziye'l-âhire li-sene ihdâ ve tis'in ve mi'eteyn ve elf [6 Cemâziyelâhir 1291/21 Temmuz 1874].

[Mühür] Hasan Fehmi”

d. Sinop'ta Medfûn Bir Seyyid: Seyyid Bilal

İslâm ordusu Emevi Hâlifesi Ömer b. Abdülâziz döneminde Hz. Peygamber'in “İstanbul'un Fethi” müjdesine nâil olmak için 675 yılında İstanbul'u kuşatmıştır. Bu kuşatmaya Hıranan'dan katılan gönüllüler içerisinde Sinop'ta medfûn Seyyid Bilâl'in de bulunduğu rivayet edilmektedir. Seyyid İbrahim Bilal'in, Hz. Hüseyin'in altıncı göbekten torunu olduğu rivayetler arasındadır. Ayrıca Seyyid Bilal, Kesikbaş destanlarına²⁵ konu olan bir zattır.²⁶

²⁴ Meşihat Arşivi, *Nakîbü'l-eşrâf Defterleri*, nr. 32, vr. 189a.

²⁵ Seyyid Bilal hem Aleviler hem de sünniler tarafından benimsenmiş ortak değerlerdendir. Anadolu Aleviliğinde seyyidlik/şecere örneği için bkz., Fevzi Rençber, “Anadolu Aleviliğinde Şecere Örneği-Bir Ağuçen Ocağı Örneği”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2003, S. 3, s. 175-200; Rençber, “Alevi Bektaşî Klasiklerinde Hz. Peygamber”, *Türkiye'de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu Tebliğ Kitabı*: 9-12 Nisan 2015, İstanbul, 2016, C. II, s. 41-51; “Adıyaman Alevilerinde Türbe veya Yatır Ziyareti”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Y. 2014, S. 71, s. 209-220; Alevilikle ilgili detaylı bilgi için bkz., Rençber, Hak Muhammed Ali Aşkı : “Adıyaman Alevileri”, Ankara: Gece Kitaplığı, 2014.

²⁶ Bkz. Fatma Türker, “Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Samsun 2011, s. 8-9; Bkz. Nurettin Albayrak, “Kesik Baş Destanı”, *DİA*, Y. 2002, c. 25, s. 308-309; Seyyid Bilal Türbesi ilgili bkz. MŞH, MEC_0068_0014; MŞH, MEC, 68/14.; MŞH, *Meclis-i Meşâyih Defteri*, nr. 1735, vr. 61; nr. 1767, vr. 16b; nr. 1767, vr. 20b

Seyyid Bilal'in seyyidlerden olması hasebiyle²⁷ Osmanlı Devleti'nde Seyyid Bilal Cami ve Türbesine gereken ihtimam gösterilmiş ve pek çok defa tamir ettirilmiştir. Hatta tamirat esnasında Selçuklu Hükümdarlarına ait gümüş paralar bulunarak İstanbul'a gönderilmiştir.²⁸

Seyyid Bilal Vakfı tevliyeti ve türbedârlığında seyyidler de aktif olarak görev almışlardır.²⁹ Seyyid Bilal Türbesinde türbe, medrese ve vakıfta hizmet etmiş olanlar medfun olduğu gibi seyyidlerin ve Nakîbü'l-eşrâfların aile ve akrabaları da buraya defnedilmiştir. Örneğin İstanbul Nakîbü'l-eşrâf'ı Seyyid Hacı Hasan Tahsin Efendi'nin³⁰ oğlu Seyyid İbrahim'in kayınvalidesi Fatıma Hanım, Seyyid Bilal Türbesinde metfündür.³¹

Çalışmamızda tespit edebildiğimiz kadarıyla Seyyid Bilal Osmanlı devleti tarafından seyyid olarak kabul edilmiş, Seyyid Bilal ahfâdına diğer seyyidlere tanınan imtiyazlar tanınmıştır.

e. Sinop-Gerze'de medfûn Seyyid Mehmed Çeçe Sultan

Sinop Sancağında medfûn diğer bir seyyid ise Çeçe Sultan'dır. Asıl adının Seyyid Muhammed olduğu, Horasan'da yaşadığı, babasının adının Seyyid Abdullah olduğu 7. İmam Musa Kâzım'ın torunu olduğu rivayet edilmektedir.³²

Çeçe Sultan Türbesi, Gerze ilçesine bağlı Yenikent beldesi yakınlarında yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı döneminde Çeçe Sultan adıyla bir vakfın mevcut olduğu görülmektedir.³³ Tekke zaviyedârları ve vakıf evlatlarının kullandıkları topraklar vergiden muaf tutulmuşlardır.³⁴ Çeçe

²⁷ BOA, DH.MKT., 1381/65, H-3 -03-1304, Sinob'da medfun sâdât-ı kirâmdan Seyyid Bilal Hazretlerinin mezarına hediye edilen örtünün gelişyle mahalline irsali hakkında Sinob Mutasarrıflığı'ndan çekilen telgrafnemenin gazetelerle ilan edilmiş olduğu.

²⁸ BOA, Y.MTV., 21/1, H-02-10-1304, Sinob'da Seyyid Bilal Türbesi'nin tamiri esnasında ortaya çıkan ve Selçuklu hükümdarlarına ait olduğu anlaşılan gümüş paraların İstanbul'a gönderileceği., BOA, İ.EV. 9/20, H-22-09-1312, Sinob'daki Seyyid Bilal türbesinin sandukalarıyla mefruşatının tamiri. (1312N-05); BOA, Y..PRK.UM., 39/9, H-08-02-1315; BOA, C..BH., 60/2850, H-22-02-1195; BOA, AE.SABH.I., 60/4209, H-08-04-1196; BOA, AE.SABH.I., 104/7125, H-14-08-1194.

²⁹ BOA, AE.SMHD.I., 25/1525, H-07-09-1153, Sinob'da Seyyid Bilal Türbedarı Seyyid Şeyh İsmail Efendi'nin Boyabad Çeltüğü Mukataası malından mutasarrıf olduğu vazifenin fevtiyle mahlul kaldığı ve bu vazifenin diğer Şeyh İsmail Efendi'ye tevcihi; BOA, İE.EV., 29/3318, H-01-01-1111; BOA, İE.EV., 35/4058, H-21-01-1112; BOA, AE.SMHD.I., 63/4049, H-14-09-1153; BOA, A.}MKT.UM., 164/92, H-00-00-1270; BOA, C..EV., 352/17851, H-03-09-1135; Tecvid üzere Kuran okunmak şartıyla Sinob'da Seyyid Bilal Zaviyesi zaviyedarlığının tevcihi. BOA, A.}MKT.NZD., 356/85, H-21-12-1277. BOA, DH.MKT., 1381/65, H-3 -03-1304, Sinob'da medfun sadat-ı kiramdan Seyyid Bilal Hazretlerinin mezarına hediye edilen örtünün gelişyle mahalline irsali hakkında Sinob Mutasarrıflığı'ndan çekilen telgrafnemenin gazetelerle ilan edilmiş olduğu.

³⁰ Nakîbü'l-eşrâf Seyyid el-Hâc Hasan Tahsin Efendi, Kıbrıs'ta doğmuş ve 8 Safer 1264/15 Ocak 1848 tarihinde Nakîbü'l-eşrâflık görevine gelmiştir. 11 Safer 1278/18 Ağustos 1861 tarihinde vefat etmiştir.

³¹ Fatma Türker, *Seyyid Bilal Türbesi Haziresi*, s. 128-129.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Songül ÇEK, "Sinop İl Çevresinden Üç Menkıbevi Kahraman ve Etraflarında Oluşan Anlatı Geleneği", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, c. 5, S. 12, Özel Sayı 2017 Türkiye, s.105.

³³ BOA, EV.D, 23514,

Sinob sancağında bulunan Sultan Seyyid Bilal Evkafı, Çeçe Sultan Evkafı, Sultan Alaeddin Evkafı ve defterde isimleri olan diğer vakıfların ferağ ve intikalat hasılatıyla kağıt baha ve kalemiye miktarı.; BOA, ŞD., 290/29, H-29-11-1298, Sinob sancağı Gerze kazasına mülhak Çeçe Sultan Vakfı denilen mahallin mürettebat-ı cedide ve atıkasını mübeyyin gelen cetvelin gönderildiği. Belge tarihi: 1298.Za.30; BOA, C..EV., 628/31694, H-15-02-1194, Sinob'un, Gerze nahiyesinde Çeçe Sultan Zaviyesi vakıflarına yapılan müdahalenin men'i., BOA, C.EV., 217/10828, H-03-12-1281. Sinob'un Gerze kazasında Çeçe Sultan Zaviyesi tevliyet ve zaviyedârlığının tevcihi.

³⁴ BOA, A.}MKT.NZD.237/38, Anadolu Ordusu Meclisi Azasından Kaymakam Ahmed Bey'in sâdât-ı kirâmdan Şeyh Çeçe Sultan'ın evlatlarının tekaliften muafiyetlerine dair kaybettikleri fermân-ı âlinin

Sultan'ın özellikle "İmam Musa el-Kazım" soyuna mensup "Sâdât-ı Kiram"dan olduğu belirtilmiş ve vergiden muaf oldukları özellikle belirtilmiştir.³⁵ Her ne kadar *Nakîbü'l-eşrâf Defterlerinde* Çeçe Sultan'ın seyyidliği ile ilgili bir bilgiye tesadüf edemediysek de Osmanlı Arşivi'ndeki birçok belgede Çeçe Sultan'ın sâdât-ı kirâmdan olduğu ifade edilmektedir.

5. Sinop Seyyidlerinin Hüccetleri

Osmanlı Devleti'nde bir kimsenin seyyidler sınıfına dâhil olabilmesi ve tanınan imtiyazlardan yararlanabilmesi için Nakîbü'l-eşrâf'ın huzurunda şahitlerin şehâdetiyle seyyidliğini ispatlaması gerekirdi. Nakîbü'l-eşrâf'ın seyyidlik veya şeriflik iddiasının kabulünde iki temel şartı vardır: Birincisi şahitlerin o kişinin seyyidliğini doğrulaması, ikincisi de aile üyelerinde önceki Nakîbü'l-eşrâfların verdiği seyyidlik hüccetinin bulunmasıydı.

Seyyidlik hücceti bizzat Nakîbü'l-eşrâf tarafından düzenlenir ve kişinin seyyidliğinin delilidir. Seyyidlere tanınan iktisadi imtiyazlardan dolayı yerel idarecilerle sorunlar yaşandığında³⁶ "seyyidlik hücceti" ibrâz edilirdi.³⁷

a. Sinop Sancağında Siyâdet Hücceti Örneği:

Sinoplu Seyyid Cafer oğlu Seyyid Hamza oğlu Seyyid Yusuf'un öz oğlu Seyyid Murtaza ve Seyyid Fazlullah'ın siyâdet hücceti:³⁸

b. Siyâdet Hüccetinin Arapçası:

"Lemmâ tebeyyene bi-ihbâri eş-Şerîf Ahmed Çelebi b. Zeyneddin ve es-Seyyid Muslihuddin b. es-Seyyid Hamza enne es-Seyyid Fazlullah ve es-Seyyid Murtaza ebnânun sulbiyân li's-Seyyid Yusuf b. es-Seyyid Hamza b. es-Seyyid Cafer es-Sinobî aslen, el-Edirnevî mütevelliden ve siyâdetuhû ma'rûfetün beyne'n-nâs ve lâ şübhte fihî ve zâlike ba'de en ebraze es-Seyyid Yusuf el-mezbûr hücceten dâleten alâ siyâdetihî mu'anveneten bi-unvânî'l-merhûm es-Seyyid Muhterem en-Nakîb sâbıkâ fe-inde zâlike ezine lehumâ Mevlânâ bi-vaz'î'l-alâmeti alâ ra'sihî ke-

tecddi talebi.H-02-02-1274; BOA, C..EV..441/22343; Sinob kazasında medfun Çeçe Sultan Zaviyesi'nde müstahdem yetmiş nefer hademenin hizmetleri mukabili tekaliften muafiyetleri.; BOA, ŞD, 2935/30, H-06-01-1311, Sinob sancağına tabi Gerze karyesinde Seyid Mehmed Çaçâ Sultan türbedarı Mehmed Efendi tarafından verilen ve elinde bulunan vergiden muafiyet belgesinin uzatılmasını ihtiva eden arzuhal ile konuyla ilgili sair evrak.; BOA, BEO, 839/62914, H-08-04-1314, Sinob'un Gerze nahiyesinin Gadirgan cihetinde vaki Çaçâ Sultan Hazretleri evladının ziraat etmekte olduğu arazinin tekalifi emiriyeden muafiyeti. (Dahiliye, Maliye, Defter-i Hakani; 18600); BOA, ŞD., 321/12, H-24-05-1306; Gerze nahiyesinde definhak olan Çaçâ Sultan sülalesine meşrut olup vergi ve sair tekalifi emiriyeden müstesna bulunan arazi hasılatı. (Maliye 9); BOA, ŞD., 319/23, H-10-10-1305; Sinob sancağında Zeyve karyesinde Çaçâ Sultan Türbedarı Mehmed Efendi'nin tekaliften muafiyeti iddiasının beyanı.; BOA, MV., 89/24, H-01-04-1314, Gerze nahiyesi'ndeki Çaçâ Sultan Hazretleri evladının tasarrufunda bulunan arazinin tekâliften muafiyeti hakkında ferman-ı alinin tecddi.

³⁵ BOA, BEO, 2367/177472, H-28-04-1322, İmam Musa el-Kazım'ın sülalesinden Sinob sancağına tabi Gerze nahiyesinde medfun Seyyid Mehmed Çaçâ ahfadının tekâlifi emiriyeye ve saireden muaf tutulmaları.; BOA, BEO, 2072/ 155391, H-22-02-1321, İmam Musa Kazım sülalesinden Sinob sancağına tabi Gerze nahiyesinde medfun Seyyid Mehmed Çaçâ ahfadının tekâlifi emiriyeden muafiyetleri ile ilgili hususun tahkiki; BOA, DH.MKT., 871/59, H-06-05-1322, İmam Musa el-Kazım Hazretleri sülalesinden Gerze'de medfun Seyyid Mehmed Çaçâ ahfadının tekalifi emiriyeden muaf olmalarına rağmen kendilerinden vergi istenildiği iddiasının doğru olmadığı.; BOA, A.}MKT.NZD.237/38, Anadolu Ordusu Meclisi Azasından Kaymakam Ahmed Bey'in sadat-ı kiramdan Şeyh Çeçe Sultan'ın evlatlarının tekaliften muafiyetlerine dair kaybettikleri ferman-ı âlinin tecddi talebi.H-02-02-1274.

³⁶ MŞH., *Nakîbü'l-eşrâf Defterleri*, nr. 11, vr. 49b, 50a; nr. 16, vr. 80b; nr. 18, vr. 17a; nr. 22, vr. 55b.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1988, s. 167.

³⁸ MŞH., *Nakîbü'l-eşrâf Defterleri*, nr. 70, s. 9b.

sâiri's-sâdât iznen mer'ıyyen ve yenbeğî li-cemî'i'l-enâm en yu'azzamahû ve yuvakkırâhû li-ecli siyâdetihî ve intisâbihî ile'l-ırkı't-tâhir.

Hurrire fî evâhir-i Rebûlâhir li-sene hamse ve semânîn ve tis'a mi'ete. [29 Rebûlâhir 985/16 Temmuz 1577].

Şuhûdü'l-hâl: *Görülmüştür.*"

c. Siyâdet Hücçetinin Tercümesi:

Seyyid Hamza oğlu Seyyid Muslihuddin ve Zeyneddin oğlu Şerif Ahmed Çelebi'nin haber vermeleriyle; Edirne doğumlu, aslen Sinoplu Seyyid Cafer oğlu Seyyid Hamza oğlu Seyyid Yusuf'un öz oğlu Seyyid Murtaza ve Seyyid Fazlullah'ın siyâdetleri ortaya çıkmış ve kesinleşmiştir. Onların seyyidliği toplum içinde bilinmektedir ve bunda da hiçbir şüphe yoktur. Ayrıca mezkûr Seyyid Yusuf, merhûm Seyyid Muhterem ünvânıyla bilinen önceki Nakîbü'l-eşrâf'tan alınmış olduğu siyâdetine delil olan hücceti de ibrâz etmiştir. Bunun üzerine Nakîbü'l-eşrâf Efendimiz bu kişilerin diğer seyyidler gibi başlarına yeşil alâmet koymalarına izin vermiştir ve bu izin hukuken geçerlidir. Seyyidlikleri ve Hz. Peygamber'in nesebine mensûbiyetleri sebebiyle herkes tarafından bu seyyidlere saygı gösterilmesi ve hürmet edilmesi gereklidir.

Bu seyyidlik hücceti Rebûlâhir ayının sonlarında 985/1577 tarihinde yazılmıştır. *Görülmüştür.*

6. İstanbul Nakîbü'l-Eşrâf'ının Huzurunda Seyyidliğini İspatlayan Sinop Seyyidleri³⁹

Sıra No	Bölge	Defter ve Sayfa No	SEYYİDLERİN İSİMLERİ
1	Sinop	68/18b	Seyyid Yusuf b. Seyyid Hamza b. Seyyid Cafer es-Sinobî [Sinop] Şuhûd: Velî Halîfe b. Küçük, Ali b. Fethullah. Seyyidlik hücceti Osmanlı devleti'nin II. Nakîbü'l-eşrâfı Seyyid Muhammed Muhterem Efendi tarafından düzenlemiştir. Hüccetin bulunduğu defterin tarihi: 17 Şevvâl 942-22 Safer 980/9 Nisan 1536-4 Temmuz 1572.
2	Sinop	68/20a	Seyyid Mustafa b. Seyyid Hamza b. Seyyid Cafer es-Sinobî [Sinop] Şuhûd: Molla Ahmed b. Velî, Molla Hüsâm b. Ali. Seyyidlik hücceti Osmanlı devleti'nin II. Nakîbü'l-eşrâfı Seyyid Muhammed Muhterem Efendi tarafından düzenlemiştir. Hüccetin bulunduğu defterin tarihi: 17 Şevvâl 942-22 Safer 980/9 Nisan 1536-4 Temmuz 1572.
3	Sinop	69/6b	Seyyid Şaban b. Seyyid Latîf es-Sinobî [Sinop]. Seyyidlik hücceti Osmanlı devleti'nin II. Nakîbü'l-eşrâfı Seyyid Muhammed Muhterem Efendi tarafından düzenlemiştir. Hüccetin bulunduğu defterin tarihi: 17 Şevvâl 942-22 Safer 980/9 Nisan 1536-4 Temmuz 1572.
4	Sinop	69/10a	Seyyid Mustafa b. Seyyid Hamza b. Seyyid Cafer es-Sinobî [Sinop]. Seyyidlik hücceti Osmanlı devleti'nin II. Nakîbü'l-eşrâfı Seyyid Muhammed Muhterem Efendi tarafından düzenlemiştir. Hüccetin bulunduğu defterin tarihi: 17 Şevvâl 942-22 Safer 980/9 Nisan 1536-4 Temmuz 1572.
5	Sinop	69/11a	Seyyid Yusuf b. Seyyid Hamza b. Seyyid Cafer es-Sinobî [Sinop]. Bulunmuştur. Umziyet hüccetuhû.

³⁹ Sinop Seyyidlerini gösterir tablo, Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-eşrâf Defterleri'nin tamamı taranmak suretiyle hazırlanmıştır. Defterin künye, sayfa ve varak numaraları çizelgede gösterilmiştir.

			Seyyidlik hücceti Osmanlı devleti'nin II. Nakîbü'l-eşrâfı Seyyid Muhammed Muhterem Efendi tarafından düzenlenmiştir. Hüccetin bulunduğu defterin tarihi: 17 Şevvâl 942-22 Safer 980/9 Nisan 1536-4 Temmuz 1572.
6	Sinop	69/43b	Seyyid Fazlullah b. Seyyid Yusuf b. Seyyid Hamza b. Seyyid Cafer es-Sinobî [Sinop] es-sâkin bi-Edirne [Edirne]. Seyyidlik hücceti Osmanlı devleti'nin II. Nakîbü'l-eşrâfı Seyyid Muhammed Muhterem Efendi tarafından düzenlenmiştir. Hüccetin bulunduğu defterin tarihi: 17 Şevvâl 942-22 Safer 980/9 Nisan 1536-4 Temmuz 1572
7	Sinop	70/3b-3	Sinoplu Seyyid Hüseyin b. Seyyid Hasan Seyyidlik hücceti Osmanlı devleti'nin 4. Nakîbü'l-eşrâfı Mâlûl-zâde Seyyid Mehmed Efendi tarafından düzenlenmiştir. Hüccetin bulunduğu defterin tarihi: 10 Rebîü'l-âhir 984-12 Muharrem 992/7 Temmuz 1576-25 Ocak 1584.
8	Sinop	70/9b-1	Sinoplu Seyyid Yusuf'un oğulları Seyyid Murtaza ve Seyyid Fazlullah Seyyidlik hücceti Osmanlı devleti'nin 4. Nakîbü'l-eşrâfı Mâlûl-zâde Seyyid Mehmed Efendi tarafından düzenlenmiştir. Hüccetin bulunduğu defterin tarihi: 10 Rebîü'l-âhir 984-12 Muharrem 992/7 Temmuz 1576-25 Ocak 1584.
9	Sinop	71/39b	Seyyid Fazlullah b. Seyyid Yusuf b. Seyyid Hamza b. Seyyid Cafer es-Sinobî [Sinop] es-sâkin bi-Edirne [Edirne]. Seyyidlik hücceti Osmanlı devleti'nin 4. Nakîbü'l-eşrâfı Mâlûl-zâde Seyyid Mehmed Efendi tarafından düzenlenmiştir. Hüccetin bulunduğu defterin tarihi: 10 Rebîü'l-âhir 984-12 Muharrem 992/7 Temmuz 1576-25 Ocak 1584.
10	Sinop	99/8b	Seyyid Mustafa b. Seyyid Hamza b. Seyyid Cafer es-Sinobî [Sinop].
11	Sinop	99/29a	Şerif Ahmed b. Şerife Hatice bt. Seyyid Mustafa b. Seyyid Hamza b. Seyyid Cafer es-Sinobî ve mebnâhu hüccetü ecdâdihî min Muhterem Efendi [Sinop]. Fî Zilhicce sene 97/[Ekim-Kasım 1589].
12	Sinop	99/68a	Es-Seyyid Süleyman b. es-Seyyid Halil b. es-Seyyid Elvan es-Sinobî ve mebnâhû hüccetü ibn-i ammihi es-Seyyid Ahmed b. es-Seyyid Seydi b. [es-Seyyid] Elvan el-mezbûr min es-Seyyid Ali Efendi. Fî Muharrem sene 1027/[Aralık 1617].

H. Peygamber'in nesebine mensup olduğunu şahitler huzurunda ispatlayan kişilere Nakîbü'l-Eşrâf tarafından o nesebe mensubiyetini gösteren siyâdet hücceti düzenleniyordu. Aile üyelerinin ellerinde daha önceki Nakîbü'l-eşrâflar'ın verdiği seyyidlik hücceti var ise bu durum, ailenin seyyidliğinin de delili kabul ediliyordu.

Tabloyu değerlendirdiğimizde; Nakîbü'l-Eşrâf Defterlerindeki bilgiler doğrultusunda Sinop'ta H. 942-1342/1536-1923 yılları arasında toplam 12 ailenin Nakîbü'l-Eşrâf'ın huzurunda siyâdetini ispatlayarak seyyidlik hücceti aldığı görülmektedir. Sinop'taki seyyidlerin siyâdet hüccetlerinin Osmanlı Devleti'nin II. Nakîbü'l-Eşrâfı Seyyid Muhterem Efendi tarafından düzenlendiği görülmektedir. Bu durum bize Sinop sancağında çok erken tarihlerden itibaren seyyidlerin var olduğunu göstermektedir.

Sinop Sancağındaki Seyyidlerin Teftişleri

Nakîbü'l-eşrâflar tarafından belli dönemlerde seyyidler teftiş edilmiş, seyyidliği sahih olmayanlar tespit edilerek seyyidlikten men edilmiştir. Seyyidliği sahih olanların isimlerinin kena-

rına ise siyah veya kırmızı mürekkeple “görölmüştür” ibaresi yazılmıştır. Teftiş esnasında seyyidler önceki Nakîbü'l-eşrâflardan aldıkları siyâdet hüccetlerini göstererek seyyidliklerini ispatlamışlardır.

Anadolu ve Rumelideki vilâyet, sancak ve kazaların birçoğunda teftişler yapılmış ve seyyid olmadığı halde seyyidlere tanınan imtiyazlardan istifade etmeye çalışan “müteseyyidler” tespit edilmiştir. Teftiş defterleri incelendiğinde Halep vilayeti başta olmak üzere Sivas, Amasya, Çorum, Yozgat ve Tokat bölgelerinde “müteseyyid” kayıtlarının varlığı dikkat çekmektedir.⁴⁰ Meşihat Arşivi'nde Sinop sancağına ait teftiş defteri bulunmadığı gibi mevcut Nakîbü'l-Eşrâf defterleri içerisinde de sinop'a ait “müteseyyid” kaydı tespit edilmemiştir. Buradan, Hz. Peygamber'in nesebinin bu gölgelerde istismar edilmediği ve de Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının görevini titiz bir şekilde yerine getirdikleri yorumuna ulaşabiliriz.

7. Sinop Sancağı Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının Atamaları

a. Seyyid Mustafa Efendi'nin Sinop Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığına Tayin Menşûru⁴¹

“Kıdvatü's-sâdâtı'l-kirâm sâbıkâ kaymakam olan es-Seyyid Mustafa Efendi –dâme şerefu [siyâdetihî]–

Ba'de't-tahiyyeti'l-vâfiye inhâ olunur ki Sinob ve Gerze ve Saray ve Yaykın kazalarında [ki] sâdât-ı kirâm zevî'l-ihtirâm üzerlerine tarafımızdan seni kaymakam nasb ve tayin etmişizdir. Gerekir ki sahîhatü'l-ensâblarına tevki ve ihtirâm edib teseyyüdü zâhir olub kuzât hüccetleri ve kaymakamlar temessükleriyle dahîl olub ızhâr-ı siyâdet ve irâet-i alâmet-i hadrâ edenleri men'de ihtimâm edib kendin dahi kat'â bir kimesneye alâmet vaz'ına izin vermeyib iddi'â-i sıhhat-i neseb edenleri tarafımıza havâle edesiz ve şer'an lâzım gelen te'dîb ve ta'zîrlerini hukûk-ı şer'iyye-i sâbite tahsili iktizâ ettikde siz edib sâdât-ı kirâmı sâir hükkâma rencide ettirmeyesiz hülâsa-i kelâm bu vedî'a-i azîmi ve emânet-i kübrâda kemâl-i iffet ve istikâmet edib sâdât-ı kirâmdan tevcih ve arûsiye ve sâir bahâne ile bir akçelerin almayıp sıyânet-i ırz ve mallarında bezl-i maddûr ve sa'y-i mevfûr eylemeniz ile dünyada makbûl-i hâs ve âm ve ukbâda mazhar-ı şefa'at-i hazret-i Seyyidü'l-enâm –aleyhi efdalü't-tahiyye ve ekmelü's-selâm– olası ve's-selâm.

Fî gurre-i Cemâziye'l-âhir li-sene seb'a ve hamsîn ve mi'ete ve elf. [1 Cemâziyelâhir 1157/12 Temmuz 1744].

Mine'l-fakîr es-Seyyid Mahmud

En-Nakîb”

b. Bektaşzâde es-Seyyid Mustafa Çelebi Efendi'nin Sinop Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığına Tayini⁴²

“Umdetü's-sâdâtı'l-kirâm Bektaşzâde es-Seyyid Mustafa Çelebi –dâme şerefu siyâdetihî–

Ba'de't-tahiyyeti'l-vâfiye inhâ olunur ki Sinob ve Gerze ve Saray ve Yalkın ve Alaçam kazalarında sâkin olan sâdât-ı kirâm zevî'l-ihtirâm üzerlerine tarafımızdan sizi kaymakam nasb ve tayin etmişizdir gerekir ki sahîhü'n-neseb olanlara tevki ve ihtirâm edib bi-gayr-i vech ırz ve mallarına ta'arruz etmeden hazer edesiz ihzâr ve te'dîb ve hukûk-ı şer'iyye-i sâbite tahsili iktizâ ettikde siz edib sâir hükkâma ta'cîz ve müdâhale ettirmeyesiz arûsiye nâmıyla veya bir gayrî

⁴⁰ MŞH., *Nakîbü'l-eşrâf Defterleri*, Genel nr. 94 ve 97.

⁴¹ Sinop Şer'iyye Sicilleri, Sicil nr. 86, s. 14.

⁴² ŞSS., Sicil nr. 86, s. 65

bahâne ile bir akçelerin almayıb teseyyüdü zâhir kuzât hücceti ve kaymakamlar temessükâtıyla dahîl olub alâmet-i hadrâ isti'mâl edenlerin zecr ve men'lerinde takayyüd-i tâm ve kendiniz bir kimesneye alâmet vaz'ına izin vermeyesiz bu vedî'at-i kübrâ ve emânet-i uzmânın kemâ hüve'l-vâcib ri'âyet ve sıyânetlerinde sa'y ve ihtimâm eylesesiz ve's-selâm.

Hurrire [ff] gur-re-i Muharremi'l-Haram li-sene sittîn ve mi'ete ve elf. [1 Muharrem 1160/13 Ocak 1747].

El-fakîr Boluvîzâde es-Seyyid Mehmed Emin

En-Nakîb alâ eşrâfi'l-Memâliki'l-Osmâniyye"

d.Seyyid Hâfız Ömer Sünûhi Efendi'nin Sinop Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığına Ta-yini⁴³

"Kıdvetü's-sâdâtı'l-kirâm es-Seyyid Hâfız Ömer Sünûhi Efendi –dâme şerefu siyâdetihî– Gıbbe't-tahiyeti'l-vâfiye inhâ olunur ki Sinop kazası Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığı hizmet-i şerîfesi uhde-i aliyyelerinde ibkâsı hususu bâ-mazbata iş'âr olunmuş olduğundan ol vechle hizmet-i celîle-i mezkûre işbu bin iki yüz seksen iki senesi Zilka'deti's-şerîfesinin beşinci gününden i'tibaren uhde-i liyâkatınızda ibkâ ve takrîr olunmuşdur gerekdir ki Hazret-i Seyyidü'l-Enbiyâ ve Senedü'l-Asfiyâ –sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellim ve bârik ve kerrim- Efendimizin rûz-i cezâda inâyet-i şefa'atlerine neyl-i azm feyz-i cezmiyle sâdât-ı kirâma tevkîr ve ihtirâm edib kuzât ve kaymakam senedleriyle teseyyüd ve ızhâr-ı alâmet-i hadrâ edenleri men' ve def'e ikdâm ve siz dahi kimesneye alâmet-i şerîfe-i mezkûreye ruhsat vermekden haşyet ve iddi'â-yı neseb-i siyâdet edenleri tarafımıza havaleye mübâderet ile işbu emânet-i kübrâda iffet ve istikâmet eyleyib sâdât-ı kirâmdan tevcihiyye ve arûsiyye ve muhaddesât-ı sâire-i nâ-merziyye nâmıyla bir akçelerin almayıb ve aldirmayıb sıyânet-i ırz ve mallarında sa'y-i mevfûr ve dikkat edib sâdât-ı bâhirü's-sa'adâtıdan Padişah-ı İslâm-penâh ve şehinşâh-ı re'fet destgâh –ebbedehu'r-Rabbü'l-Mu'în ve ebkâhu bi'n-nasrî'l-mübîn– Efendimiz hazretlerine isticlâb-ı da'avât-ı hayriyyeye ihtimâm ve her bir emirde şer'-i şerîfe imtisâl-i tâm eylesesiz ve's-selâm.

El-Fakîr Yâsincizâde Mehmed İlmi el-Hüseynî

En-Nakîb ale'l-eşrâf

[Zilhicce 1282/Nisan 1866]".

Sonuç

Sinop Sancağı, seyyid ve şeriflerin rağbet ettiği bölgelerdendir. Osmanlı Devleti'nin tüm bölgelerinde olduğu gibi Sinop Sancağında da ilmiye sınıfından ve Hz. Peygamber'in neslinden gelen seyyidler hem müftülük hem de Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığı görevini üstlendikleri görülmektedir. Fetva verme yetkisine sahip oldukları gibi seyyidlerin davalarını dinleme, hüccet düzenleme ve hüküm verme yetkisiyle yargı gücünü de ellerinde tutmuşlardır. Böylece halk nezdinde itibar edilen, sözü dinlenen ve saygı duyulan şahsiyetler olmuşlardır.

Sinop Sancağında yapılan teftişler esnasında seyyidler, Nakîbü'l-eşrâftan aldıkları siyâdet hüccetlerini göstermek sûretiyle Hz. Peygamber'in nesebine mensup olduklarını ispat etmişlerdir. Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-eşrâf defterlerinde yapılan incelemede Sinop Sancağında herhangi bir "müteseyyid" kaydına rastlanılmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesinin kuruluşundan itibaren Sinop, Gerze, Saray ve Yaykın'a (1737-1924 yılları arasında) 17 Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı atanmıştır.

⁴³ ŞŞS., Sicil nr. 77, s. 14.

Genel olarak Çelebizâde sülalesinin bu görevi icra ettiği görülmektedir. H.1304 yılına kadar Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığı daha kısa süreli olmuş, bu tarihten sonra göreve gelen Müftü Şekercizâde Hâfız Ali Lütfü Efendi'nin çok uzun süre bu görevde kaldığı görülmüştür. Müftü Şekercizâde Hâfız Ali Lütfü Efendi, 1321/1903 yılında vefat etmiş ancak *Nakîbü'l-eşrâf Kaymakam Tevcih* Defterlerinde kendisinden sonra Sinop sancağına başka bir Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı atandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Boyabat, Alaçam ve Gerze'ye 1760-1796 yılları arasında 9 Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı atanmıştır. Genel olarak Kahramanzâde ve Kahraman Ağazâde sülalesi bu görevi icra etmiştir.

Sinop seyyidleri ve Nakîbü'l-eşrâf kaymakamlarının sadece soy olarak değil ilim, irfan noktasında da Hz. Peygamber'in vârisleri olmaları Meşihat Arşivi'ndeki Tercüme-i Hal dosyalarındaki belgelerde açıkça görülmüştür. Ayrıca Nakîbü'l-eşrâf kaymakamları bu görevlerinin yanı sıra müftülük, vakıf tevliyeti, cüzhanlık ve şeyhlik gibi vazifeleri üstlenmeleri bulundukları bölgelerde oldukça aktif görev almalarını sağlamıştır. Sinop Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı Şekercizâde Hâfız Ali Lütfü Efendi, Sinop medreselerinde ilimle meşgul olmuş, uzun süre ders vermiş ve pek çok talebe yetiştirmiştir.

Son olarak Sinop Sancağındaki seyyid ve şeriflerin çizelgesi, Sinop Nakîbü'l-eşrâf kaymakamlarının atamaları ve Nakîbü'l-eşrâf kaymakamlarının yaptıkları teftişler, Nakîbü'l-eşrâflık Müessesinin Sinop Sancağındaki işlevlerini ve bölgede yaşayan seyyid sayısı ile ilgili istatistikî bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MŞH), Nakîbü'l-eşrâf Defterleri, I. Bölüm, Genel nr. 68-106, özel nr. 1-39.

MŞH, I.Bölüm defter nr. 101 ve 103.

MŞH, Sicill-i Ahvâl Dosyaları (SAİD), nr. 172/22, orijinal kayıt nr. 2435.

MŞH, EO, 1279/106; **1730/ 85**; 1665/65/1; 1482/ 64/2; 1701/ 55; 1224/ 98.

Sinop Şeriiye Sicilleri

Yazılı Kaynaklar

Ahmet Rıfat Efendi:Devhatü'n-Nukabâ, Karahisari Esad Efendi Matbaası, İstanbul, 1283.

Asım Efendi: Kâmus Tercümesi, I-IV, İstanbul, t.y., I/626

Buzpınar, Şit Tufan: "Nakîbü'l-Eşrâf", DİA, c. XXXII, İstanbul, 2006, ss. 322-324.

Devellioğlu, Ferid: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1986.

Fidan Serdal, Kamil Şahin,

Fikret Çelik: "Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2011, Sayı:23, ss.113-128, s.116.

Feridun Ahmed Bey: Münşeâtü's-Selâtin, İstanbul, 1264, c. I, s. 51

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Gedikli, Fatih: "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şeriiye Sicilleri", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 3, S. 5, 2005, ss. 187-213, s. 187.

Heytemi, İbn Hacer: El-Fetevâ el-Hadisiyye, Kahire, 1989, s.168.

Hırzû'l-Mülûk: "Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar", Haz.: Yaşar Yücel, Ankara, 1988.

Işık, Ayhan: Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

- ....., “Osmanlı’da Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi ve Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri” İnsanlığın Tükenmeyen Ümidi Peygamberimize, Din ve Hayat Dergisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 85-91.
- ....., “Osmanlı Devletinde Nakîbü’l-eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü’l-eşrâf Defterleri”, Alevilik Araştırmaları Dergisi, S. 8, Aralık 2014, ss. 213-286.
- İbn Manzur: Lisânü’l-Arab, c. III, thk.: Mahmud Hâtır, Beyrut, 1413/1992.
- İmamoğlu, İbrahim Hakkı: Tefsir ve Kurân İlimlerine Dair 100 Kavram/Konu, Safa yay., İstanbul, 2017.
- İnalçık, Halil: “Osmanlı’da Raiyyet Rusumu”, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Kılıç, Rüya: Osmanlı’da Seyyidler ve Şerifler, İstanbul, 2005
- Kitâbü Mesâlihü’l-Müslimîn ve Menâfii’l-Mü’minîn: Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Haz.: Yaşar Yücel, Ankara, 1988.
- Öz, Mustafa: “Ehl-i Beyt”, DİA, c. X, İstanbul, 1994, ss. 498-501.
- Özkaya, Yücel: 18. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplumsal Yaşantısı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1985, s. 239-240.
- Özcan, Tahsin: “Muhallefât”, DİA, 2005, C. 30, s. 406.
- Sağlam, Nevzat, Ahmad Vâsif Efendi ve Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâ’iku’l-Ahbârı 166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Sarıcık, Murat: Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi, TTT Yay., Ankara, 2003.
- Sertoğlu, Midhat: Osmanlı Tarih Lügati, İstanbul, 1986, s. 212.
- Şemseddin Sâmî: Kâmûs-ı Türkî, C. I-II, İstanbul, 1318, I/548
- Türer, Osman: Batı’nın İslâm’ı Tanımasında Tasavvufun Rolü-Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, (Haz. Coşkun Yılmaz), İstanbul, 1991, s. 143.
- Uyar, Gülgün: Ehl-i Beyt/İslâm Tarihinde Âl-i Fatıma Evladı, Gelenek Yay., İstanbul, 2004.
- ....., “Hz. Muhammed’in Ehl-i Beyt’i”, Osmanlı Devleti’nde Ehl-i Beyt Sevgisi, Nefes Yay., İstanbul, 2008, ss. 9-43.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı, Ankara, 1988, s.162.
- ....., Mekke-i Mükerreme Emirleri, Ankara, 1984, s.23.

Ekler:

Ek-1: Sinop, Gerze, Saray ve Yakın Nakîbü’l-eşrâf Kaymakamları⁴⁵

EK-2: Sinop Seyyidlerine Ait Siyâdet Hüceti⁴⁴

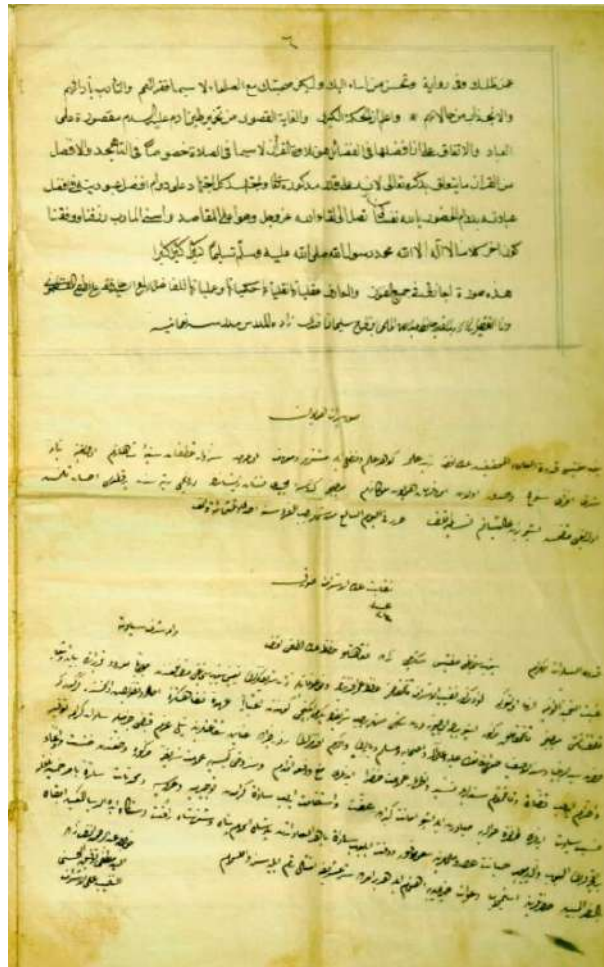

⁴⁴ MŞH, Nakîbü’l-eşrâf Defterleri, nr. 70, s. 10.

⁴⁵ MŞH, Nakîbü’l-eşrâf Defterleri, nr. 169, s. 41.

Ek-4: Sinop Müftüsü ve Nakîbü 'l-esrâf Kaymakamı Seyyid Şekercizâde Hacı Hâfız Lütîfî Efendi 'nin Berât-ı Hümayun Sûreti ve Nikâbet Menşuru⁴⁷

Ek-5:Recebzâde es-Seyyid Mehmed Çelebi Efendi 'nin Sinop Nakibü 'l-esrâf Kaymakamlığına Tayini⁴⁸

⁴⁷ MŞH, SAİD, 180/18, 2567.

⁴⁸ ŞŞS., Sicil nr. 89, s. 25

1768-1774 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDA SİNOP LİMANI'NIN ÖNEMİ

Faruk SÖYLEMEZ *

Duygu KOL **

Öz

Savaşlarda cephelere lojistik destek sağlamak her zaman için önemli bir konuyu teşkil etmektedir. Anadolu'nun kuzeyine kıyısı bulunan Sinop limanı da deniz ulaşımı açısından Osmanlı Devleti için önemli bir bölge konumundadır. Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, Sinop Limanı'nın önemini daha da ön plana çıkaran savaşlardan birisidir. Savaş zamanlarında Anadolu'dan gelen asker, mühimmat ve zahire naklinin Sinop'tan deniz yolu ile yapılması burayı Osmanlı-Rus savaşlarında deniz ulaşımı açısından ön plana çıkarmıştır. Aynı zamanda liman askeri bir üs olarak da kullanılmıştır. Bu dönemde Sinop Limanı'nı Karadeniz'deki diğer limanlardan ayıran en önemli özelliği doğal korunaklı limanlarının yanı sıra başta Kırım olmak üzere ülkenin kuzey bölgelerine daha yakın olması gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Sinop limanı, Ulaşım, Gemi.

The Importance of Sinop Port During the Ottoman-Russian War of 1768-1774

Abstract

Providing logistical support to the front lines during the wars has been always an important issue. The port of Sinop, which is located on the northern coast of Anatolia, was also an important region for the Ottoman State in terms of sea transportation. In particular, the Ottoman-Russian War of 1768-1774 raised the importance of Sinop Port. Because, all military and ammunition during this war were brought to Anatolia by Sinop Port. At the same time, the port also was used as a military base. In this period, Sinop Port differed from other ports in the Black Sea in some aspects. First of all, it had natural and well sheltered harbours. However, it was closer to in particular Crimea and the northern regions of the country.

Keywords: Ottoman State, Russia, Sinop port, Transportation, Ship.

Giriş

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı tarihinde yaşanan en önemli savaşlardan biridir. Bu savaş ile 1739 yılında imzalanan Belgrad Antlaşmasından beri Osmanlı Devleti'nin yaklaşık otuz yıldır takip ettiği barışçıl dış siyaset son bulmuştur. Osmanlı Devleti, savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (26 Temmuz 1774¹) ile Karadeniz'deki hâkimiyetini kaybetmiş ve yüklü bir savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti hazırlıksız girdiği

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fsoylemez@ksu.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, duyguysr@outlook.com

¹ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA*, C. 27, Ankara 2002, s. 524.

bu savaş esnasında muhtemelen sonuçlarının bu kadar ağır olacağını tahmin etmiş olacak ki ülke içindeki kaynakları etkin şekilde kullanmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde büyük bir hazırlığı olmadığından dolayı savaş sırasında kuzey bölgelerine asker, mühimmat ve zahire naklinde bulunmuştur. Bu noktada Osmanlı Devleti'ne yardım sağlayan etmenlerden biri şüphesiz ülkedeki limanlar olmuştur. Bu dönemde Karadeniz kıyısında bulunan limanlar oldukça önem arz ediyordu. Ancak Sinop limanı kuşkusuz mesafe bakımından diğerlerine nazaran ön plana çıkmıştır. Ayrıca savaşın kış mevsimine denk gelmesi nedeniyle kuzey bölgesine gönderilecek gemilerin emniyeti açısından kuzeye yakın olan Sinop limanı Osmanlılar için tercih sebebi olmuştur. Osmanlı Devleti savaş esnasında kuzey bölgelerinin tahkimi konusunda Sinop limanını faal olarak kullanmıştır. Böylelikle Sinop limanı hem civar bölgelerden gelen askerlerin, mühimmatın ve zahirenin toplanma alanı hem de doğal korunaklı limanları ile Osmanlı donanmasının kışlak merkezi konumuna gelmiştir.

1. Sinop'un Coğrafi Yapısı

Sinop, Karadeniz'e uzanmış bir yarımada üzerine kuruludur. Anadolu'nun en kuzey kıyısında yer alan Sinop aynı zamanda önemli bir liman şehridir. Sinop, coğrafi konum olarak kuzeyinde Karadeniz, batısında Kastamonu, güneyinde Çorum ve doğusunda Samsun bulunur.² Karadeniz'deki önemli liman şehirlerinden biri olan Sinop, doğal yapısı ve coğrafi konumuyla antik çağlardan beri önemini korumuştur.

Sinop'un kuzey ucunda bulunan İnce Burun, Anadolu'nun en Kuzey noktasıdır. İnce Burun'un doğusunda yarımadaı parçalayan Akliman adında bir koy bulunur. Sinop'un doğu ucunda ise Boztepe Yarımadası vardır. Boztepe Yarımadasını Sinop Yarımadasına bağlayan dar kıstağın sağında ve solunda yer alan koylar, Sinop'a doğal liman olma özelliği kazandırır.³ Boztepe Yarımadası iç limanın bütün rüzgarlardan korunmasını sağlar. Kuzeybatı bölgesinde bulunan dış liman ise fırtınalara açıktır ve iç liman kadar itibar görmez. Bundan dolayı aslında Karadeniz sahilinde bulunan tek doğal liman iç liman yani Büyük Limandır. Halk arasında iç limana korunaklı olduğundan dolayı *Akdeniz*, dış limana ise rüzgarlara açık olması ve kullanılmaya pek müsait olmamasından dolayı *Karadeniz* denilmiştir.⁴

2. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Rusya ile İlişkiler

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıl boyunca bir buhran dönemi yaşamış ve bu yüzyılda gerek ülke içinde gerekse ülke dışında birçok sorunla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran sorunların başında şüphesiz Rusya'nın sıcak denizlere inme arzularının neticesi olarak Osmanlı Devleti'nin kuzeyinde yaptıkları faaliyetler gelmektedir. Rusya, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından yararlanmıştır. Öncelikle Karadeniz'in kuzeyini ele geçirerek Kafkaslara, Boğazlara ve Balkanlara kısacası, Osmanlı sınırlarını zorlayarak güney siyasetini uygulamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ise Rusya'ya karşı toprak bütünlüğünü korumaya ve Rusya'nın güneye inmesini engellemeye çalışmıştır. Bu bağlamda XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti ile Rusya arasında birçok savaş meydana gelmiştir.

² İbrahim Atalay ve Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul 2006, s. 9-10.

³ Bekir Başoğlu, *Sinop İli Tarihi*, Ankara 1978, s. 3.

⁴ Besim Darkot, "Sinop", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul 1967, s. 683.

Osmanlı Devleti ile Rusya, coğrafi ve jeopolitik konumlarından dolayı tarih boyunca sürekli bir mücadele içinde olmuşlardır. İki ülkenin bulundukları konumları gerek siyasi gerekse ticari mücadelelerinin temelini oluşturmuştur.⁵ Rusya, özellikle XVII. yüzyılda Çar Petro döneminde Osmanlı Devletine karşı stratejisini belirlemiştir. Çar Petro, 1689 yılında tahta geçtikten sonra Rusya'nın Batılılaştırılması yönünde çalışmalara başlamıştır. Bu bağlamda Avrupa tarzı yeni bir ordu teşkil etme ve Rusya'nın denizlere çıkması gerektiğine hükmetmiştir. Çar Petro'nun emeli öncelikle Azak Kalesi'ni Osmanlı Devleti'nden almak ve böylece Karadeniz'e ulaşmaktır.⁶ Petro'nun oluşturduğu strateji daha sonra halefleri tarafından da benimsenmiş ve böylece Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tavrı sürekli düşmanca olmuştur.

Rusya ile Osmanlı Devleti'nin Karadeniz bölgesi için ilk çatışması II. Viyana kuşatmasından sonra yaşanmıştır. Osmanlı ordularının 1683 yılında Viyana'da yenilgiye uğraması üzerine Kutsal ittifaka Rusya da katılmış ve bu savaş sonunda Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasında Karlofça Antlaşması imzalanmıştır.⁷ Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 30 Temmuz 1700'de Rusya ile de İstanbul Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile Rusya, Azak gibi mühim bir kaleyi elde ederken Osmanlı Devleti de Azak Denizi ve çevresindeki hakimiyetini kaybetmiştir.⁸

XVIII. yüzyılın başlarında gerçekleşen bu ilk Osmanlı-Avusturya ve Rus harbinin temel sebebi ise Rusya'nın uyguladığı politikadır.⁹ Rusya, XVIII. yüzyıla gelinceye değin Osmanlı Devleti üzerinde iki önemli politika gütmüş ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Bunlardan birincisi, Osmanlı ile diplomatik ilişkilerde bulunmak, ikincisi ise Karadeniz'e ulaşmaktır.¹⁰ Karadeniz'e ulaşmaya çalışmasındaki en büyük neden ise dış politikasında uyguladığı idealist yayılış olmuştur. Rusya XVIII. yüzyıl dış politikasında Baltık Denizi'ne ulaşmayı ve Karadeniz'in kuzeyini ele geçirerek sıcak sulara inmeyi hedeflemiştir.¹¹ Rusya'yı bu gayeye zorlayan sebep ise coğrafi imkânsızlıkların dışında, Baltık Denizi'nin bir İsveç gölü, Karadeniz'in ise bir Türk gölü haline gelmesi ve kendisinin kuzey soğuk kara parçasına hapis olunmasıdır.¹² İstanbul Antlaşması ile Rusya, Osmanlı Devleti ile diplomatik bir ilişki kurmuş ve Azak'ı alarak Karadeniz'e ilk adımını atmıştır.¹³ Bundan sonra Rusya, Osmanlı Devleti aleyhine her türlü gelişme ve genişleme politikasını yakından takip etmiştir. Osmanlı Devleti ise bu yüzyılda Rusya'ya karşı toprak bütünlüğünü korumaya ve Rusya'nın güneye inmesine mani olmaya çalışmıştır. Neticede Rusya, XVIII. yüzyıl başlarında yayılcı hedeflerinden Baltık Denizi kıyılarına yerleşmeyi başarmıştır. Bundan sonrada Karadeniz'e yönelmiş ve bu emelini de gerçekleştirmeye başlamıştır.¹⁴

⁵ Serhat Kuzucu, "Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 59, Ankara 2016, s. 63.

⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonunda Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara 1970, s. 11-12.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/II, Ankara 1995, s. 175.

⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1987, s. 53.

⁹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 21-22.

¹⁰ Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, C. XII, S. 46, Ankara 1988, s. 362-363.

¹¹ Mesut Hakkı Caşın, *Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, İstanbul 2006, s. 20-21.

¹² Halil İnalcık, Günsel Renda, *Osmanlı Uygarlığı*, Ankara 2003, s. 445.

¹³ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 15-22.

¹⁴ Kemal Beydilli, "Rusya", *DİA*, C. 35, Ankara 2008, s. 255.

a. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı

Rusya’da 1762 yılında tahta geçen II. Katerina ile birlikte Osmanlı-Rus ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde Rusya, Lehistan’da yaşanan taht kavgalarına karışarak bu ülkeyi parçalama girişimde bulunmuş ve bu girişimi sonucu Osmanlı ülkesine sığınan bir grup Lehistan-lının Rus askerleri tarafından takip edilerek öldürülmesi, iki ülke arasında büyük bir sorun haline gelmiştir. Bu durum 1768 yılında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir savaşa neden olmuştur.¹⁵

XVIII. yüzyılda Rusya yayılmacı politikaları nedeniyle Osmanlı’dan başka Lehistan topraklarına da göz dikmiş ve Lehistan’da nüfuz ve hâkimiyetini kurmaya çalışmıştır. Lehistan’da Rus nüfuz ve hâkimiyetinin yerleşmesi Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike olarak görüldüğünden Rusya’nın bu isteğine karşı çıkmıştır.¹⁶ Sonuçta, Osmanlı Devleti; Rus Çarlığı’nın, kral seçimi sırasında Lehistan’ın iç işlerine karışması, Lehistan topraklarına kuvvet sokması ve önceki barış antlaşması hükümlerine aykırı hareket etmesi gibi nedenlerden dolayı 4 Ekim 1768 günü Rusya’ya savaş ilan etmiştir.¹⁷ Böylece her iki devlet arasında 1768 yılında beş altı yıl sürecek olan bir savaş başlamıştır.

Osmanlı Devleti 1768 yılında Rusya ile girdiği savaşı kaybetmiş ve 1774 yılında iki devlet arasında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya’nın Osmanlı imparatorluğu bünyesinde bulunan çeşitli azınlıkları kışkırtarak ve onlara yardım etmek suretiyle Osmanlı Devletinden koparmayı ve böylece Osmanlı Devletini bir parçalanma sürecine sokmayı amaçlamıştır.¹⁸ Bu antlaşmayla Rusya kati şekilde Karadeniz sahillerine uzanmış oldu. Kırım Hanlığına bağımsızlık verilmesi ile de bölgenin Rusya’ya katılması için ilk adım atılmıştır. Nihayetinde ise Rusya 1784’de bu bağımsızlığa son vererek Kırım’ı ilhak etmiştir.¹⁹ Antlaşmadaki en önemli hususlardan biri de Rusya’nın Ortodoks tebaayı himaye bahanesiyle Osmanlı’nın iç işlerine karışmak imkânı elde etmiş olmasıdır.²⁰ Ayrıca, Karadeniz ve Akdeniz’de Rusya’ya serbest ticaret yapma hakkının verilmesi *Boğazlar Meselesi* adıyla anılan yeni bir meselenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²¹

b. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Sinop Limanı

Osmanlı Devleti 1768-1774 savaşı esnasında Anadolu’nun kuzeyinde bulunan Trabzon, Bartın, Ereğli, Akçaşehir ve Sinop İskelelerini faal olarak kullanmıştır. Bu liman şehirleri arasında Sinop Limanı hem korunaklı doğal limanları hem de Karadeniz’in kuzeyi ve Kırım’a yakınlığından dolayı Osmanlı Devleti için önemli bir üs bölgesi olmuştur ve askeri üs olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin kış mevsiminin başlangıcında savaş ilan etmesi Karadeniz’in hırçınlığını hesaba katmadığının açık göstergesidir. Savaşın kışa denk gelmesi Osmanlı Devleti için ne kadar dezavantaj bir durum oluşturduysa Rusya için bir o kadar avantajlı bir durumu teşkil etmiştir. Çünkü bilindiği üzere coğrafi yakınlıktan dolayı Rusya her zaman kış savaşlarına alışkın bir ülke olmuştur. Bu noktada gerek savaşa hazırlıksız girilmesi gerekse mevsimin kış olması Osmanlı Devleti için kuzey bölgelerinin tahkimini önemli bir mesele haline getirmiştir. Sinop limanı mesafe itibarıyla kuzey bölgelerine yakın bir konumda buluyordu. Asker, mühimmat ve erzak

¹⁵ Haluk F., Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul 1968, s. 57-58.

¹⁶ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 25.

¹⁷ Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, İstanbul 1970, s. 217-218.

¹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ankara 1999, s. 14

¹⁹ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerini Bir Analizi*, İstanbul 1998, s. 107.

²⁰ Kurat, *Rusya Tarihi*, s.290-291.

²¹ Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, İstanbul 1989, s.141.

naklinin buradan yapılmasında şüphesiz bu özelliği ön plana çıkmıştır. Nitekim 9 Aralık 1768 (29 Recep 1182) tarihli bir belgede bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Erzurum valisi İbrahim Paşa'ya yazılan hükümde; maiyetindeki askerlerin Trabzon limanı yerine Sinop limanından Kırım'a geçirilmesi isteniyordu. Trabzon limanı ile Kırım arasındaki mesafenin beş altı yüz mil ve Sinop ile mesafenin iki yüz elli mil olmasından dolayı yakın olan Sinop limanı tercih edilmiştir. Bu hükümde, gemilerin Trabzon limanından hareket etmeleri durumunda müsait olmayan hava koşulları ve fırtına da hesaba katılarak askerlerin sefalet maruz kalacağı endişesinin belirtildiğini ve böylece Sinop limanının bir tercih sebebi olduğu görülmektedir.²² 23 Aralık 1768 (13 Şaban 1182) tarihinde ise Erzurum eyaleti askeri Kırım'a geçirilmek üzere Sinop'a gönderilmiştir.²³ Erzurum eyaleti askerlerinin bölgeye daha yakın limanlara nazaran Sinop limanına gönderilmelerini de aynı şekilde Sinop'un Kırım'a daha yakın oluşuna bağlayabiliriz. Erzurum eyaleti askeri İstanbul gümrük emini vasıtası ile kiralanan üç direkli büyük gemilerle Sinop'tan Kırım'a geçirilmiştir.²⁴ Yine 15 Mayıs 1769 (9 Muharrem 1183) tarihinde Anadolu'dan serdengeçti ve gönüllü birliklerinden oluşan kırk bin kişilik asker grupları merkez yeniçerilerinden turnacıbaşı²⁵ maiyetinde Kırım'a gönderilmiştir. Sinop iskelesinden Kırım'a sevk olunacak bu askerler için beş adet pergende²⁶ ve üç direkli volik²⁷ gemisi kullanılmıştır.²⁸ 1 Mart 1770 (4 Zilkade 1183) tarihinde de Anadolu canibinden Kırım tarafına serdengeçti ve gönüllü birliklerinden bin kişi piyade askeri görevlendirilmiştir. Bu askerler Sinop iskelesinde bulunan ve gümrük emini tarafından kiralanan iki adet gemi ile Kırım'a gönderilmiştir.²⁹

Savaş döneminde bir bölgede asker ihtiyacı kadar önemli olan diğer ihtiyaçlar ise kuşkusuz erzak ve mühimmattır. Kalelerin tahkim edilmesi ve askerin sıkıntıya düşmemesinin sağlanması önemli bir konudur. Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı Devleti, kuzey bölgelerine asker naklinin yanı sıra zahire ve mühimmat naklini de faal olarak gerçekleştirmiştir. Bu nakillerde de Sinop limanı aynı şekilde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti, Kuzey'de bulunan Kırım başta olmak üzere Tuna ve Kefe'deki askerin tayinatı ve kalelerinin tahkimiyle özellikle ilgilenmiştir. 22 Nisan 1769 (15 Zilhicce 1182) tarihinde Sinop kalesi muhafazasında bulunan yetmiş bir kişiden oluşan asker grubu Kırım'da bulunan Ordu-yı Hümayuna katılmaları için görevlendirilmiştir.

²² BOA, *Cevdet Askeriye*, No. 864-37047.

²³ BOA, *Cevdet Askeriye*, No. 415-17199.

²⁴ BOA, *Cevdet Askeriye*, No. 860-36838.

²⁵ Yeniçeri ocağında doğancı (bir büyük dairede doğanları besleyip idare ve doğanla av işlerine nezaret eden adam) gibi bir sınıf asker. bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, s. 897-899. Yeniçeri Ocağını teşkil eden 196 ortada 68 inci ortanın başına verilen addır. Diğer birçokları gibi bu da ilk Osmanlı Padişahlarının şikâr ağalarının (avcılar) adlarından alınmıştır. Hristiyan çocuklarından Yeniçeri Ocağı için "Devşirmelerin" toplanması da bunun işi idi. bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1993, s. 536. Turnacıbaşının Yeniçeri Ocağındaki bu görevinden başka maiyetine asker toplamak gibi bir görevi olduğu da belgelerden anlaşılmaktadır.

²⁶ Kürekle yürüyen ve yelkeni yardımcı olarak kullanan çekdiri nev'inden 18-19 oturaklı, 33-40 zira uzunluğunda bir harb gemisi. XVI. yüzyılda firkate ile aynı kabul edilmekteydi. bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 2003, s. 84.

²⁷ Hızlı giden yelkenli bir gemi olup, 2000-7000 kile arasında yük taşıyabilen, büyük ve küçük tipleri olan bir gemi çeşididir. bkz. İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2011, s. 338.

²⁸ BOA, *Cevdet Askeriye*, No. 1124-49839.

²⁹ BOA, *Cevdet Askeriye*, No. 845-36126.

Bu görev için askerlere dağıtılmak üzere ihtiyaçları olan peksimet³⁰ Sinop gümrük emini Ahmet Ağa tarafından temin edilmiştir. Bu askerlere gerekli olan otuz beş buçuk kantar peksimet için her kantarı dörder buçuk kuruştan yüz elli dokuz buçuk kuruş ödenmiştir.³¹ Anadolu'dan sefer-i hümayuna katılmak için 14 Aralık 1769 (15 Şaban 1183) tarihinde Sinop iskelesine gelen askerlere un ve peksimet taksimatı yapılmıştır. Bunun için gerekli olan altı bin kadar peksimet Sinop ve çevresinde bulunan Kastamonu ve Canik'ten temin edilmiştir. Aynı şekilde on beş bin İstanbul kilesi³² un ise yine Kastamonu bölgesinden sağlanmıştır.³³ 29 Nisan 1770 (3 Muharrem 1184) tarihinde de sefer-i hümayuna katılmak üzere Anadolu'dan Sinop limanına gelen ve buradan Kırım'a geçecek serdengeçti ve gönüllü askerleri ile bu askerlerin ihtiyacı olan elli bin kile zahire için gemi kiralanmıştır.³⁴ 17 Haziran 1771 (4 Rebiulahir 1185) tarihinde Kefe iskelesine Kırım muhafazasında bulunan askerler için miri hinta³⁵ sevk edilmiştir. Bu sevkîyat için kiralananan iki adet geminin biri Ereğli iskelesinden diğeri ise Sinop iskelesinden hareketle Kefe'ye gönderilmiştir.³⁶ 21 Ocak 1772 (15 Şevval 1185) tarihinde ise Kefe ve Kırım tarafına gönderilen askerlerin tayinatı için Trabzon eyaleti mutasarrıfı ve Canik muhassılı Ali Bey'e hüküm gönderilmiştir. Bölgedeki askerler için gerekli olan un ve şairin³⁷ Canik bölgesinden satın alınarak toplanması ve Sinop iskelesinden naklinin gerçekleştirilmesi istenmiştir.³⁸ 17 Haziran 1770 (22 Safer 1184) tarihinde de Anadolu'dan toplanan zahire Kırım Ordusu Seraskeri Vezir İbrahim Paşa maiyetine gönderilmiştir. Bu zahire, İstanbul'dan kiralanarak İshakçı ve Sünne'ye zahire götüren gemilere yüklenmiş ve Sinop iskelesinden taşınmıştır.³⁹ 21 Nisan 1769 (14 Zilhicce 1182) tarihinde ise Özi muhafızı Mustafa Paşa'ya Sinop Cephanesinden mühimmat gönderilmiştir.⁴⁰

Anadolu'nun kuzeyine gönderilen bu yardımlardan başka limanda bulunan sefere görevli askerlerin yiyecek ihtiyaçları da karşılanmıştır. 30 Haziran 1769 (25 Safer 1183) ve 22 Ağustos 1771 (11 Cemazeyilevvel 1185) tarihlerinde gerek Sinop'tan gerekse Kastamonu, Çorum, Amasya, Tosya vs. gibi civar bölgelerden Sinop limanına gelen askerlere un ve peksimet taksimatı yapılmıştır. Limana gelen askerlerin büyük çoğunluğunu Tosya, Kastamonu, Boyabad, Taşköprü kazaları askerleri oluşturmaktadır. Bu kazalara nazaran daha az sayıda Çorum, Merzifon, Zile gibi kazalardan askerler gelip Sinop limanında toplanmıştır. Genel olarak limanda toplanan askerler Sinop'a yakın bölgelerin gönüllü, serdar ve serdengeçti askerleridir. Ayrıca bir liman şehri olmasına karşılık Samsun'dan da Sinop'a asker gönderilmiştir. (bkz. Ek) 1769 yılında altı

³⁰ Katı ekmek, seferde dayanmak ve hafif olmak için mahsusen çok pişirilen ekmek, galeta. Sami, *age.*, s. 357.

³¹ BOA, *Ali Emiri Sultan III. Mustafa*, No. 323-26030.

³² Kile, hububat ölçüğü olarak kullanılan bir tabiridir. Muhtelif çeşitleri vardır. İstanbul kilesi, İbrail kilesi gibi. Kilelerin miktarları da birbirlerinden farklıdır. İstanbul kilesi zahirenin cinsine göre 18-20 okka ortalama 25 kilo, İbrail kilesi ise 70-80 okka ortalama 100 kilodur. Ancak yelkencilik devrinde gemi mikyası olarak da kullanılmıştır. Bugün ki gemilerde tonilato ne ise eski gemilerde kile o idi. Otuz altı kile bir tonilato sayılırdı. bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1993, s. 281.

³³ BOA, *Cevdet Askeriye*, No. 647-27229.

³⁴ BOA, *Cevdet Askeriye*, No. 24-1052.

³⁵ Buğday. bkz. Sami, *age.*, s. 520.

³⁶ BOA, *Ali Emiri Sultan III. Mustafa*, No. 324-26110.

³⁷ Arpa. bkz. Sami, *age.*, s. 779.

³⁸ BOA, *Ali Emiri Sultan III. Mustafa*, No. 324-26079.

³⁹ BOA, *Cevdet Askeriye*, No. 602-25359.

⁴⁰ BOA, *Cevdet Askeriye*, No. 45-2084.

bin kantar peksimet, 1771 yılında ise beş bin beş yüz yirmi iki buçuk kantar peksimet ve un kaza askerlerine dağıtılmıştır.⁴¹ Yine 4 Ağustos 1770 (11 Rebiulahir 1184) tarihinde iki bin on iki buçuk kantar peksimet Sinop, Taşköprü, İstefan, Amasya, Kastamonu, Tosya, Gökçeada gibi bölgelerden gelen askerlere dağıtılmıştır.⁴²

Sinop'un Anadolu'nun kuzeyine yakınlığı Osmanlı Devleti için avantaj olduğu kadar her hangi bir saldırı durumunda ilk hedef durumunda olması da kuşkusuz bir dezavantaj oluşturmuştur. Dolayısıyla 1768-1774 Savaşı esnasında Sinop'un muhafazası da önemli bir husus olmuştur. Neticede Sinop şehri olası bir baskın ve saldırıya karşı tahkim edilmiştir. 17 Ekim 1767 (23 Cemazeyilevvel 1181) tarihinde Ur kalesinde bulunan yeniçeri ortalarından doksanınıcı cemaatin ortası Sinop kalesi muhafazasına gönderilmiştir.⁴³ Muhafazaya gönderilen bu askerlerin peksimet ve diğer ihtiyaçlarına ait toplam kırk bin akçe masrafları ise 1181/82 yılı Tekfurdağı (Tekirdağı) ve nefsi-i Kratova (Kratova merkezi) hasarlarından ödenmiştir.⁴⁴ Yine 8 Mart 1769'da (29 Şevval 1182) Anadolu kalesi yeniçeri birliklerinden elli beşinci cemaatinin askerleri Sinop kalesinin muhafazası için görevlendirilmişlerdir. Görevli olan askerler ilk olarak Gelibolu iskelesinden İzmit iskelesine geçirilmiş ve ihtiyaçları olan peksimet ve gemi ücretleri Gelibolu Gümrüğü malından ödenmiştir.⁴⁵

Savaş süresince Osmanlı Devleti ülke içindeki bütün imkânlarını seferber etmiştir. Aynı yüzyıl içerisinde Rusya ile gerçekleştirilen üçüncü savaş olması bakımından 1768-1774 savaşı Osmanlı için zorlayıcı olmuştur. Aynı zamanda bu savaşın kaybedilmesi demek Karadeniz'deki Osmanlı varlığının son bulması demektir. Dolayısıyla bu dönemde kuzey bölgelerine asker sevkıyatı Osmanlı Devleti için önemli bir husus olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'ni limanlardan asker, mühimmat ve zahire sevkıyatı konusunda bir takım tedbirler almaya sevk etmiştir. Bundan dolayı 3 Haziran 1771 (19 Safer 1185) tarihinde Sinop, Samsun, Gölpazarı, Samako, Bolu, Bartın, Akçaşehir-i Bolu ve İnegöl kadılarına ayrı ayrı gönderilen emirlerde Sefer-i Hümayun'a memur edilen asker ve görevlilerden başka başıboş yolcuların gemilere binmesinin engellenmesi bildirilmiştir. Ayrıca iskelelerde olan gemi sahiplerinden de gemilerine odundan başka yük koymamaları (asker, mühimmat ve erzak hariç) bildirilmiştir.⁴⁶ Bu emri uygulamaya koyan Sinop kadısı Mehmed Emin, Sefer-i Hümayun'a gönderilen asker ve görevlilerden başka başıboş yolcuların gelip gitmesinin engellendiği ve yasaklandığına dair ilamını merkeze göndermiştir.⁴⁷

Alınan bu tedbirin yanı sıra yine bu dönemde Osmanlı Devleti için önemli olan bir diğer husus ise asker ihtiyacı olmuştur. Sefer için görevli askerlerin civar bölgelerden toplanıp Sinop limanına getirildiklerini yukarıda belirtilmiştir. Bu dönemde seferin kış mevsimine gelmesi, savaş ve asker psikolojisinin olumsuz etkilerinden dolayı birliklerinden firar eden askerler de olmuştur. 2 Ağustos 1771 (20 Rebiulahir 1185) tarihinde Anadolu sahiliyle Akçaşar'dan Sinop'a kadar yol güzergâhındaki bütün kaza naiplerine yazılan hükümde; Kırım tarafına gönderilen asker birliklerinden firar eden askerlerin yakalanması durumunda askerlerin bağlı bulundukları birliklerin ad-

⁴¹ BOA, D. BŞM., Defter No. 4010. D. BŞM. PKE., Defter No. 12326.

⁴² BOA, D. BŞM. PKE., Defter No. 12325.

⁴³ BOA, Cevdet Askeriye, No. 912-39358.

⁴⁴ BOA, Ali Emiri Sultan III. Mustafa, No. 116-8854.

⁴⁵ BOA, Cevdet Askeriye, No. 449-18729.

⁴⁶ BOA, Ali Emiri Sultan III. Mustafa, No. 210-16536.

⁴⁷ BOA, Ali Emiri Sultan III. Mustafa, No. 210-16535.

ları ve kendi isimleri ile durumlarının bildirilmesi ve askerlere iyi muamele edilmesi buyrulmuştur.⁴⁸ XVIII. yüzyılda gerek ülke içindeki sıkıntıların gerekse uzun süren savaşların askerler arasında da hoşnutsuzluğa sebep olduğunun da göstergesi olan bu belgede aynı zaman da Osmanlı hoşgörüsünü de görmek mümkündür.

Sonuç

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Sinop limanı gerek coğrafi konumu ve doğal korunaklı limanları ile gerekse Anadolu'nun kuzey bölgelerine yakınlığından dolayı Osmanlı Devleti için önemli bir merkez olmuştur. Başta Kırım olmak üzere kuzeye lojistik destek sağlama konusunda Osmanlı Devleti'ne büyük fayda sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı donanmasının kışlak merkezi olarak da kullanılmıştır. Bu dönemde Sinop Limanı'nı Osmanlı Devleti için önemli bir bölge haline getiren başlıca neden Liman'ın Karadeniz'de bulunan Trabzon ve Samsun gibi diğer limanlara nazaran Kırım ile mesafesinin daha kısa olmasıdır. Mesafe avantajından dolayı savaş esnasında sadece Sinop ve civarındaki Samsun, Bolu, Kastamonu gibi bölgelerden değil Erzurum gibi uzak eyaletlerden de Sinop Limanı'na asker, erzak ve mühimmat gönderilerek savaş mahalline nakilleri gerçekleştirilmiştir. Sinop Limanı sadece 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında değil aynı zamanda XVIII. yüzyıl boyunca süren bütün Osmanlı-Rus savaşlarında bu stratejik önemini korumuştur.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Askeriye (C.As): No. 864-37047, No. 415-17199, No. 860-36838, No. 1124-49839, No. 845-36126, No. 647-27229, No. 24-1052, No. 45-2084, No. 912-39358, No. 449-18729, No. 602-25359.

Ali Emiri Sultan III. Mustafa (AE.SMST.III): No. 323-26030, No. 324-26079, No. 324-26110, No. 116-8854, No. 210-16536, No. 210-16535, No. 186-14656.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Peksimet Emimi Kalemi (D.BŞM.PKE.d.): Defter No. 12325, No. 12326.

Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defteri (D.BŞM.d.): Defter No. 4010.

Araştırma ve İncelemeler

Atalay, İbrahim ve MORTAN, Kenan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, 3. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006.

Baçoğlu, Bekir, *Sinop İli Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1978.

Beydilli, Kemal, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, C. 26, ss. 524-527.

_____, "Rusya", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2008, C. 35, ss. 253-265.

Büyüktuğrul, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C. I, Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Basımevi, İstanbul 1970.

Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

_____, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, TTK, Ankara 2003.

Caşın, Mesut Hakkı, *Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2006.

Darkot, Besim, "Sinop", *DİA*, TDV Yayınları, C. X., İstanbul 1967, ss. 252-256.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2010.

Gürsel, Haluk F., *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul 1968.

İnalçık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, S. XII, C. 46, TTK, Ankara 1998, ss. 349-402.

⁴⁸ BOA, Ali Emiri Sultan III. Mustafa, No. 186-14656.

- İnalcık, Halil, Günsel Renda, *Osmanlı Uygarlığı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003.
- Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, TTK, Ankara 1999.
- Kocabaş, Süleyman, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara 1987.
- _____, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonunda Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK, Ankara 1970.
- Kuzucu Serhat, "Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 59, Ankara 2016, ss.63-83.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Saray, Mehmet, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C: IV/II, TTK, Ankara 1995.

Ek: 30 Haziran 1769 (25 Safer 1183) tarihinde Sinop İskelesinde Bulunan Sefer-i Hümayuna Görevli Askerlere Dağıtılan Peksimet (D.BŞM.d. No. 04010)

Kaza-i Tosya serdengeçti Es-Seyyid Osman Ağa Nefer 94 Der-sefine-i Ali Reis Peksimet Kantar 47	Kaza-i Tosya serdengeçti el-Hac Mehmed Ağa Nefer 117 Der-sefine-i Ali Reis Peksimet Kantar 58,5	Kaza-i Tosya serdengeçti Küçük İsmail Ağa Nefer 150 Der-sefine-i Ahmed Yazıcı Peksimet Kantar 75	Kaza-i Tosya serdengeçti Çelebizade Mehmed Ağa Nefer 124 Der-sefine-i Hasan Reis Peksimet Kantar 62
Kaza-i Tosya serdengeçti Boynu eğri oğlu Mehmed Ağa Nefer 146 Der-sefine-i Merabıt zade Hüseyin Kapudan Peksimet Kantar 73	Kaza-i Tosya serdengeçti Es-Seyyid Ömer Ağa Nefer 133 Der-sefine-i Merabıtzade Hasan Kapudan Peksimet Kantar 66,5	Kaza-i Öküz serdengeçti el-Hac Ali Ağa Nefer 134 Der-sefine-i Merabıtzade Hasan Kapudan Peksimet Kantar 67	Kaza-i Tosya serdengeçti el-Hac Ali Ağa Nefer 99 Der-sefine-i Merabıtzade Hasan Kapudan Peksimet Kantar 49,5
Kaza-i Tosya serdengeçti Ahmed Ağa Nefer 73 Der-sefine-i Berat zade Hüseyin Kapudan Peksimet Kantar 36,5	Kaza-i Tosya serdengeçti Osman Ağa Nefer 100 Der-sefine-i Merabıtzade Hüseyin Kapudan Peksimet Kantar 50	Kaza-i Tokat serdengeçti Mustafa Ağa Nefer 270 Der-sefine-i Selim Reis Peksimet Kantar 135	Kaza-i Kastamonu serdengeçti el-Hac Memiş Ağa Nefer 140 Der-sefine-i Fazlı Kapudan Peksimet Kantar 70
Kaza-i Kastamonu serdengeçti İsmail Ağa Nefer 111 Der-sefine-i Ömer Reis Peksimet Kantar 55,5	Kaza-i Kastamonu serdengeçti Salih Ağa Nefer 117 Der-sefine-i Fazlı Kapudan Peksimet Kantar 58,5	Kaza-i Kastamonu serdengeçti debbağzade Mehmed Ağa Nefer 166 Der-sefine-i Fazlı Kapudan Peksimet Kantar 83	Kaza-i Kastamonu serdengeçti uzun beşir Mehmed Ağa Nefer 102 Der-sefine-i Fazlı Kapudan Peksimet Kantar 51

Kaza-i Amasya serdengeçti Evkatlı oğlu el-Hac İsmail Ağa Nefer 125 Der-sefine-i Fazlı Kapudan Peksimet Kantar 62,5	Kaza-i Amasya serdengeçti Semerci oğlu Hasan Ağa Nefer 288 Der-sefine-i Süleyman Reis Peksimet Kantar 144	Kaza-i Tokat serdengeçti Mala Ali Ağa Nefer 267 Der-sefine-i Süleyman Reis Peksimet Kantar 133,5	Kaza-i Kastamonu serden- geçti Şaban oğlu Ahmed Ağa Nefer 250 Der-sefine-i Süleyman Reis Peksimet Kantar 125
Kaza-i Kastamonu serden- geçti Genç Mehmed Ağa Nefer 166 Der-sefine-i Receb Kapu- dan Peksimet Kantar 83	Kaza-i Kastamonu serden- geçti Es-Seyyid Hidayetul- lah Ağa Nefer 175 Der-sefine-i Receb Kapu- dan Peksimet Kantar 87,5	Kaza-i Kastamonu serden- geçti Kesen oğlu İbrahim Ağa Nefer 172 Der-sefine-i Men'am Ka- pudan Peksimet Kantar 86	Kaza-i Amasya serdengeçti Es-Seyyid İbrahim Ağa Nefer 230 Der-sefine-i Men'am Ka- pudan Peksimet Kantar 115
Kaza-i Tokat serdengeçti Arpacıoğlu Abdurrahman Ağa Nefer 260 Der-sefine-i Men'am Ka- pudan Peksimet Kantar 130	Kaza-i Boyabad serden- geçti el-Hac Ali Ağa Nefer 310 Der-sefine-i Abdi Kapudan Peksimet Kantar 155	Kaza-i Tokat serdengeçti el-Hac İbrahim Ağa Nefer 410 Der-sefine-i Abdi Kapudan Peksimet Kantar 205	Kaza-i Boyabad serden- geçti MollaBeşe oğlu İs- mail Ağa Nefer 100 Der-sefine-i Abdi Kapudan Peksimet Kantar 50
Kaza-i Merzifon serden- geçti el-Hac Mustafa Ağa Nefer 394 Der-sefine-i Donanma-yı Hümayun Peksimet Kantar 197	Kaza-i Güney serdengeçti el-Hac oğlu Hasan Ağa Nefer 136 Der-sefine-i Donanma-yı Hümayun Peksimet Kantar 68	Kaza-i Taşköprü serden- geçti İbrahim Ağa Nefer 200 Der-sefine-i Bali Reis Peksimet Kantar 100	Kaza-i Kastamonu serdar Ahmed Ağa Nefer 18 Der-sefine-i Mustafa Reis Peksimet Kantar 9
Kaza-i Çorum serdar Meh- med Ağa Nefer 84 Der-sefine-i Ali ve Hasan Reis Peksimet Kantar 42	Kaza-i İskilib serdengeçti Küçük Hüseyin Ağa Nefer 275 Der-sefine-i Mustafa Reis Peksimet Kantar 137,5	Kaza-i İskilib Gönüllü Ser- dar oğlu Ömer Ağa Nefer 56 Der-sefine-i Mustafa Reis Peksimet Kantar 20	Kaza-i Taşköprü Gönüllü Alaybeyi zade Ahmed Ağa Nefer 23 Der-sefine-i Ahmed Reis Peksimet Kantar 10
Kaza-i Taşköprü Gönüllü Ali Beyzade ve Ali Ağa Nefer 70 Der-sefine-i Ahmed Reis Peksimet Kantar 20	Kaza-i Taşköprü serdar Kadı Mehmed Ağa Nefer 123 Der-sefine-i Ahmed Reis Peksimet Kantar 50	Kaza-i Gedekara serden- geçti el-Hac Kasım Ağa Nefer 300 Der-sefine-i Ömer Reis Peksimet Kantar 150	Kaza-i Gedekara serdar İb- rahim Ağa Nefer 55 Der-sefine-i Mehmed Reis Peksimet Kantar 17

Kaza-i Gedekara serden-geçti Tahsin Ağa Nefer 240 Der-sefine-i Bali Reis Peksimet Kantar 120	Kaza-i Boyabad serdar Mehmed Ağa Nefer 50 Der-sefine-i Bali Reis Peksimet Kantar 17	Kaza-i İskilib serdengeçti Mehmed ve Serdar Hasan Hüseyin Ağa Nefer 470 Der-sefine-i Hopalı Eyüb Reis Peksimet Kantar 235	Kaza-i Çorum Gönüllü Mustafa Ağa Nefer 250 Der-sefine-i Hopalı Mus- tafa Reis Peksimet Kantar 90
Kaza-i Osmancık Serdar Mustafa Ağa Nefer 89 Der-sefine-i Hopalı Mus- tafa Reis Peksimet Kantar 30	Kaza-i Zile Serdar el-Hac Osman Ağa Nefer 216 Der-sefine-i Mustafa Reis Peksimet Kantar 90	Kaza-i Tokat Gönüllü Mehmed Emin Ağa Nefer 25 Der-sefine-i Mustafa Reis Peksimet Kantar 9	Kaza-i Çekili Serdar Meh- med Bey oğlu Mehmed Ağa Nefer 98 Der-sefine-i İbrahim Reis Peksimet Kantar 25
Kaza-i Durağan serdar Ah- med Ağa Nefer 160 Der-sefine-i İbrahim Reis Peksimet Kantar 40	Kaza-i Tokat serdar Abdur- rahman Ağa Nefer 85 Der-sefine-i Osman Reis Peksimet Kantar 42,5	Kaza-i Nikhisar serdengeçti el-Hac Ahmed Ağa Nefer 78 Der-sefine-i Osman Reis Peksimet Kantar 38,5	Kaza-i Gümüş serdar Meh- med Ağa Nefer 50 Der-sefine-i Osman Reis Peksimet Kantar 10
Kaza-i İskilib Gönüllü Mehmed Ağa Nefer 70 Der-sefine-i Osman Reis Peksimet Kantar 15	Kaza-i Koçhisar serdar Mustafa ve oğlu Mehmed Ağa Nefer 116 Der-sefine-i Ahmed Reis Peksimet Kantar 58	Kaza-i Boyabad serden- geçti Arab oğlu Mehmed Ağa Nefer 188 Der-sefine-i Mustafa Reis Peksimet Kantar 95	Kaza-i Hacıhamza serden- geçti el-Hac Ahmed Ağa Nefer 300 Der-sefine-i İbrahim Reis Peksimet Kantar 150
Kaza-i Tosya Gönüllü Yerli Ahmed Ağa Nefer 100 Der-sefine-i İbrahim Reis Peksimet Kantar 20	Kaza-i Taşköprü Gönüllü Süleyman Ağa Nefer 180 Der-sefine-i Eceli oğlu İb- rahim Reis Peksimet Kantar 45	Kaza-i Gedekara serden- geçti el-Hac Mehmed Ağa Nefer 180 Der-sefine-i Tatar oğlu Ha- san Reis Peksimet Kantar 90	Kaza-i Hacıhamza serden- geçti el-Hac Ahmed Ağa Nefer 320 Der-sefine-i İbrahim Reis Peksimet Kantar 160
Kaza-i Çorum Gönüllü Ali Ağa Nefer 20 Der-sefine-i Ali Reis Peksimet Kantar 10	Kaza-i İstefan serdar Meh- med Ağa Nefer 67 Der-sefine-i Ali Reis Peksimet Kantar 33,5	Kaza-i Boyabad serden- geçti Kara Ali Ağa Nefer 308 Der-sefine-i Eceli oğlu İb- rahim Reis Peksimet Kantar 154	Kaza-i Kastamonu Gönüllü Balyacı oğlu İsmail Ağa Nefer 121 Der-sefine-i Sülyman Reis Peksimet Kantar 60,5

Kaza-i Gedekara serdengeçti kara Osmanzade el-Hac Mehmed Ağa Nefer 259 Der-sefine-i İbrahim Reis Peksimet Kantar 129,5	Kaza-i Tosya Gönüllü Nalcabasmaz oğlu Ahmed Ağa Nefer 80 Der-sefine-i İbrahim Paşa Peksimet Kantar 40	Kaza-i Melet serdengeçti Halil Ağa Nefer 96 Der-sefine-i rükûb İskele-i Ünye Peksimet Kantar 48	Kaza-i Boyabad serdengeçti Es-Seyyid Ali Ağa Nefer 100 Der-sefine-i rükûb İbrahim Paşa Peksimet Kantar 50
Erzurum Valisi Vezir-i Mükerrrem Devletlü İbrahim Paşa Hazretlerinin Dairesi halkına ba-buyruldu Peksimet Kantar 200	Kaza-i Amasya serdengeçti İsmail Ağa Nefer 125 Der-sefine-i rükûb İbrahim Paşa Peksimet Kantar 62,5	Kaza-i Çorum serdengeçti İsmail Ağa Nefer 117 Der-sefine-i rükûb İbrahim Paşa Peksimet Kantar 58,5	Kaza-i İskilib serdengeçti Mehmed Ağa Nefer 130 Der-sefine-i rükûb İbrahim Paşa Peksimet Kantar 65
Kaza-i Ayandon serdengeçti Ali Ağa Nefer 50 Der-sefine-i Meklûslü Vasil Reis Peksimet Kantar 25	Kaza-i Kargı serdar Mehmed Ağa Nefer 150 Der-sefine-i Meklûslü Vasil Reis Peksimet Kantar 75	Kaza-i Tosya Gönüllü Hasan Efendi ve serdengeçti Atik Ağvat Nefer 40 Der-sefine-i Meklûslü Vasil Reis Peksimet Kantar 20	Asakir sevkine me'mur serturnacı Derviş Mehmed Ağa'nın tevabiine Nefer 30 Der-sefine-i Meklûslü Vasil Reis Peksimet Kantar 15

KAFKASLARDAN OSMANLI DEVLETİ'NE YAPILAN GÖÇLERDE SİNOP LİMANI

Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU *

İlayda ERDEM **

Öz

19. Yüzyılda Rusların Kafkaslarda giriştiği egemenlik mücadelesinin sonucunda, Kafkaslara uyguladığı politika, özellikle yüzyılın ikinci yarısında toplu göçlere neden olmuştur. Kafkasların jeopolitik ve jeostratejik konumu, Rusların bölge halkları üzerinde yoğun bir baskı kurmasıyla bölgede çok ciddi güvenlik problemi ortaya çıkarmıştır. Orta Asya'ya hâkim olabilmek için Kafkasya'ya sahip olup Hazar Denizi'ni bir iç deniz haline getirmeyi tasarlayan Rusya, Karadeniz, Balkanlar ve Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiştir. Bu doğrultuda sistematik bir şekilde Kafkas halkları üzerinde asimilasyon çabası içine girmiş ve bölgede yaşayan insanlara kendi hâkimiyeti altına girmeleri ya da bölgeden göç etmeleri dışında seçenek tanımamıştır. Direnenler üzerinde ise hiç çekinmeden katliamlar yapılmıştır. Bu durum karşısında kurtulma ihtimali çok az olan Kafkas halkları, Rus mezaliminden kurtulmak için Osmanlı Devleti'ne doğru bir göç hareketi başlatmışlardır. Yaşanan göç hadisesinde planlı ve düzenli bir hareket olmamış, genellikle bulabildikleri vasıtalarla gelişigüzel bir şekilde ve bir an önce Osmanlı Devleti'ne ulaşmak hedeflenmiştir. Bu nedenle kara ve deniz yolunun her ikisi de kullanılmıştır. Deniz yolunu tercih edenler, basit deniz taşıtlarıyla Karadeniz liman kentlerine ulaşmak istemişlerdir. Kafkas göçlerinin bu aşamasında Trabzon limanı başta olmak üzere, Samsun, Ordu, Giresun ve Sinop limanları da önemli bir işleve sahiptir. Gelen göçmenler için öncelik can güvenliği olduğu için, bölgenin iskân açısından uygunluğu göz ardı edilmiştir. Bu nedenle limanlar bir sığınma noktası niteliğindedir. Ancak bu limanlara ulaşabilmek de günün şartlarında çok zor olmuştur. Çoğu göçmen, yolda hastalık, fırtına ve alabora nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Limanlara ulaşabilenler içinse Osmanlı Devleti, daimi iskân yerleri belli oluncaya kadar barındırılmaları yolunda bir yol izlemiştir. Bu açıdan limanlar geçiş güzergâhı niteliğinde olup, limanda fazla bekletilmeden geçici iskân için elverişli yerlere veya mümkünse doğrudan sürekli iskân mahallerine sevk edilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Limanlara gelen göçmenler Ordu, Samsun, Sinop ve İnebolu gibi iskân bölgesine en yakın yerlere götürülmüşlerdir. Bu limanlara çıkan göçmenlerden bir kısmı aynı yerde yerleştirilirken, bir kısmı da farklı iskân bölgelerine gönderilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Trabzon, Sinop, Liman, Göç, Göçmen, İskân

Sinop Port in Migrations to the Ottoman State from Caucasia

Abstract

As a result of the struggle for sovereignty of the Russians in the Caucasus in the 19th century, the policy applied to the Caucasus caused mass migrations especially in the second half of the century. The geopolitical and geostrategic position of the Caucasus poses a serious security problem in the region with the intense pressure of the Russians on the people of the region. Russia, the Black Sea, the Balkans and the North Caucasus, which have the Caucasus and dominate the Caspian Sea to dominate Central Asia, have opposed

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, hvimamoglu@sinop.edu.tr

** Mezun öğrenci, Sinop Üniversitesi, ilaydaerdmm@gmail.com

the Ottoman State. In this direction, he systematically attempted assimilation on the Caucasian peoples and did not recognize the option of people living in the region except for their domination or immigration from the region. Massacres were made without hesitation on the resistance. Caucasians who are unlikely to be freed from this situation have a plan to move towards the Ottoman State to get rid of the Russian atrocities. There has not been a plan and regular movement in this immigration, and it has been aimed at reaching to the Ottoman State in an arbitrary and immediate manner. For this reason both land and sea routes have been used. Those who prefer the maritime route want to reach the Black Sea port cities with simple maritime transport. Trabzon port, Samsun, Ordu, Giresun and Sinop ports have an important role at this stage of Caucasian migration. Since the priority for incoming migrants is safety, the region has been ignored in terms of occupation. For this reason, ports were like a refuge. However, it was very difficult to reach these ports in the daylight conditions. Most of them have lost their lives because of illness, storm and capsizing on the road. For those who can reach the harbors, the Ottoman State has pursued a new strategy for immigrants' shelter since their definite accommodation places have become clear. From this point of view, the ports are in transit and have been tried to be transported to the places suitable for temporary settlement, or to the permanent settlement areas, if possible, without delay. The immigrants arriving at the ports were brought to Ordu, Samsun. Some of the immigrants from these ports were placed in the same place while others were sent to different islands. The closest places to the islands such as Sinop and Inebolu

Keywords: Caucasus, Trabzon, Sinop. Port, Migration, Migrant

Giriş

Göç; insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Bu yüzden tarih boyunca bireylerin ya da toplulukların yaşamlarını etkileyen bir gerçektir. Nitelik bakımından birey ya da toplulukların bulunduğu bölgelerden, geçici ya da sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri veya yerleşmeleri ile meydana gelen yer değiştirme hareketine göç denir.¹ Hukuken seyahat ve yerleşme özgürlüğünün kullanılması anlamındaki yerleşmelere de göç adı verilir; bunu gerçekleştirenlere ise göçmen ya da muhacir denilmektedir. Ancak kitlesel göçlerde, seyahat ve özgürlük tanımlarından çok, zorunluluk, çaresizlik vb. tanımlar ile ifade edilmektedir.²

Göçler tarih boyunca dünyada birçok coğrafyayı derinden etkilemiştir. Bu etkilerin birden çok sebebi vardır. Ekonomik, siyasi ve toplumsal sebeplerin yanında en yaygın göç sebebi, doğal afetler ve savaşlar olmuştur. Kafkasya bölgesi de stratejik öneminden dolayı bu göç hareketlerinden özellikle göç verme konusunda oldukça etkilenen bir bölge konumunda olmuştur.³

Kafkasya kelimesi ilk kez, eski Yunanlı düşünür Aishylos'un M.Ö. 490'da yazdığı 'Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence' adlı eserinde "Kavkasos Dağı" şeklinde geçmiştir; o günden günümüze kadar "Caucasus", "Caucasia" ve "Caucasie" gibi bazı değişikliklere uğrayarak gelmiştir. Kafkasya isminin, Dağıstan yerlileri tarafından M.S. 479'dan itibaren verildiği de bilinmektedir. Eski Arap coğrafyacıları tarafından "Cebelü'l-Elsa (Diller Dağı)" olarak da adlandırılmıştır.⁴

Dünyanın en eski yerleşik toplumlarını barındıran ve farklı topluluklara geçit sağlayan Kafkasya coğrafyası, batıda Karadeniz sahillerinden doğuda Hazar Denizi'ne, kuzeyde Don ile

¹ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856 – 1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 1.

² Yusuf Çam, *Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskanlar*, İzmit, 2004, s. 266.

³ Muhammet Kemaloğlu, 'Kafkasya- Tarihi Geçmişi- Etnik- Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri', *Akademik Bakış Dergisi*, (2012), Sayı: 32, s. 2.

Volga nehirlerinden, güneyde Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirlerine kadar uzanan bir bölgedir. Bölgeye adını veren Kafkas Dağları, Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadası'ndan Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron Yarımadasına kadar uzanır. Kuzey ve güney olarak ikiye ayrılan bölgenin Kuzeyine Kafkas önü, güneyine ise Transkafkasya denilmektedir. Kuzey Kafkasya'yı; Adıgey, Karaçay-Çerkes, Abhazya, Kabardey Balkar, Kuzey ve Güney Osetya, Çeçenya, İnguşya ve Dağıstan Cumhuriyetleri oluştururken; Güney Kafkasya'yı ise, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan oluşturmaktadır. Kafkasya'yı dış dünyaya bağlayan iki önemli geçit vardır. Biri Hazar Denizi'nin batısında yer alan ve en önemli geçit olan Derbent ya da Demir Kapı; diğeri ise Orta Asya' da bulunan Dar-yal ya da Dar yol Vadisidir.⁵

İnsan yaşamı bakımından zorlu coğrafi şartlara sahip olan bölge, yer altı ve yer üstü kaynakları açısından zenginlik göstermektedir. Tarih boyunca birçok etnik unsura yurt olan coğrafya, bölgenin yaşam şartlarını da belirlemiştir. Mesela, Yunan tarihçi Strabon, Kafkas dağlarında yaşayan kavimlerin sayısını 70 kadar tespit ederek, bunlardan her birinin komşularıyla herhangi bir etkileşimde bulunmadan ve birbirlerinin dilini bilmeden bağımsız olarak yaşadığını belirtmektedir. Strabon, bölgede 300 kadar dil konuşulduğunu ve Romalıların oradaki işlerini 130 tercümanla birlikte sürdürdüğünü yazmaktadır. Böylece yaşayan farklı etnik grupların sonucu olarak bölge 'Diller ve Irklar Müzesi' olarak tanımlanmaktadır.⁶

Kafkasya'nın coğrafi konumu sebebiyle, doğu-batı arasında meydana gelen göç hareketlerinden çevredeki diğer yerleşim alanlarına oranla daha az etkilenmiştir. Göç veya ticaret yolları, Kafkasların kuzeyinden ve güneyinden aynı güzergâhları takip ettiğinden, dağların eteklerinde veya yaylalarda yaşayanlar dış dünyanın etkisine kapalı, kendi kendilerine yetecek ekonomik, sosyal ve kültürel ortamı temin etmişlerdir. Bu durum aynı zamanda bölgedeki farklı kültür ve etnik grupların bir millet haline gelmesini de engellemiştir. Bundan dolayı Kafkasya'nın etnik yapısı oldukça karışıktır. Asıl Kafkas kavimlerinden; Çerkesler, Abazalar, Gürcüler, Lazlar, Abazinler, İnguşlar, Kabardlar, Çeçenler, Çakurlar, Lezginler, Darginlar, Laklar Tabasaranlar, Azenler, Kumuklar, Karapapaklar, Karaçay ve Balkarlar, Nogaylar ve Hind-Avrupa Kavimleri olan Osetler, Tranlılar, Ermeniler, Tatlar, Talişler, Sivanitler, Huşlar ve Alanlar bölgenin çeşitli yerlerine dağılmışlardır. Kafkasya'ya kuzeyden gelen Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar ve Kıpçak gibi Türk kavimleri, Karadeniz yoluyla Batı'dan gelen eski Yunan, Roma, Bizans ve Ceneviz ticaret kolonilerinin aralarındaki mücadeleye daha sonraki yıllarda İslâm devletleri de katılmıştır.

Kafkasya üzerinde Büyük Selçuklu Devleti ile Moğolların hâkimiyetleri, diğer devlet ve milletlere nispetle daha fazla etki yapmıştır. Günümüz Kafkas halklarının etnik ve toplumsal yapısı, bu hâkimiyetler sonucunda şekillenmiş ve bilinen Kafkas kültürü ortaya çıkmıştır.

Kafkasya'nın bu özellikleri uluslararası pek çok rekabetin ve anlaşmazlığın ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Tarih boyunca büyük güçlerin Kafkasya üzerinde hâkimiyet mücadelesi devam etmiş; fakat hiçbir güç Kafkasya'yı tam olarak elde edememiştir. Son birkaç asırda, Kafkasya'ya hâkim olmaya çalışan en önemli güç Rusya olmuştur. Rusların bölgeyi ele geçirme çabaları, 18. yüzyıl sonlarından başlayarak, 19. yüzyılın ortasında yoğunlaşmış ve bu dönemden sonra özel bir politika halini almıştır.

⁵ Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Say: 5, (1990) s. 239. 239-257

⁶ Ömer Karataş, "Karaçay Türkleri'nin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, s. 527.

1. Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Kafkasya Politikası

Osmanlı Devleti, yükseliş dönemiyle birlikte Kafkasya'ya yönelik planlar yapmaya başlamıştır. Kafkasya ile olan ilk ilişkiler XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamış; Kafkasya egemenliği, Kırım Hanlığı'nın egemenlik altına alınıp doğrudan valiler gönderilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Fatih, 1451'de Abhazya (Sohumkale)'yı ele geçirmiş; aynı yıl içerisinde Dadyan/Mingrel Gürcü bölgeleri de, Ortodoks meliklerin idaresine bırakılarak haraca bağlanmıştır. Taman Yarımadası'ndan, Soçi'ye kadar olan Karadeniz kıyıları, 1479'dan 1810 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin idaresi altında kalmıştır.⁷

Osmanlı Devleti, Kafkasya'ya hâkim olmak için Çerkes prensleriyle işbirliği yapmaya karar vererek, Ferah Ali Paşa komutasındaki askeri kurulu, Batı Kafkasya'ya göndermiştir. Osmanlı Devleti bölgedeki ilk etkili girişimini bu dönemde gerçekleştirmiştir. Bu hareketin başarıya ulaşmasıyla Çerkesler bu yıla 'İmam Yılı' demişlerdir.⁸ Osmanlı Devleti, kendisine bağlı Kırım feodalleri aracılığıyla ve dini propagandalarla çalışmalarını sürdürmüştür. Bu uzaktan manevi ilişkiler Dağıstan'ın ve özellikle 1780'den sonra Batı Kafkasya'nın da Osmanlı Devleti'ni dost olarak tanımasını ve ortak düşmanları olan Rusya ile kolay kolay uyuşmamaları sonucunu doğurmuştur. Bu zaman dilimi içerisinde Osmanlı Devleti, batıda sürekli toprak kaybetmeye başlamış; iç otoritede ise, ilerleyen zamanlarda devletin yıkılışına sebep olacak gelişmelerle uğraşmaya başlamıştır. Bu yüzden Kafkasya ile gerektiği kadar ilgilenemeyip bölge ve çevresindeki gelişmelerden yeterince haberdar olamamıştır. Ancak 1722'de Rusya'nın Kafkasya'nın önemli geçiş noktalarından biri olan Derbend'i işgal etmesi, 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım'ı Osmanlı Devleti'nden koparması ve aynı yıllarda, Gürcistan-Rusya arasında iyi ilişkilerin kurulmasından sonra Osmanlı yönetimi Kafkasya'ya önem vermek zorunda kalmıştır.⁹

Kafkasya coğrafyası, Rusya açısından stratejik öneminin olmasının yanında, sıcak denizlere inmesinin ön koşulunu oluşturan bölgedir. Bu yüzden Rusya için oldukça önem arz eden coğrafyada çıkarlarının zedelenmemesi için her türlü tedbiri alma yoluna gitmiştir. Rusya'nın bu politikası karşısında, Osmanlı Devleti de karşı bir reaksiyona girerek, bölgede uzun vadeli siyasi hedefler belirlemiştir. Bu hedefler maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir:

- Orta Asya Türkleriyle birleşebilmek için Kırım-Kuzey Kafkasya-Kazan hattında hâkimiyet kurmak

- Hızla gelişerek güneye inmekte olan Rusların Kuzey Kafkasya'yı işgalini önlemek

- Rusya ile dini yakınlığı olan Gürcistan'ın Rusya'yla coğrafi olarak birleşmesini önlemek

- Uzak Doğu ticaretinin önemli noktaları durumundaki Karadeniz'in doğu limanlarını ele geçirmek.¹⁰

Kafkasya coğrafyası, Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti ve bölgede Şiiliği yaymak isteyen İran arasında ciddi mücadelelerin yaşandığı yer olmuştur. Rusya, Rurik tarafından, Leningrad'ın güneyindeki Novgorod kentinde 864 yılında kurulmuştur. 905 yılında Kiev şehrine taşınmıştır. Kiev Knezi Svyatoslav I. Igoeviç zamanında (965-973), Şarkel Kalesi ele geçirilmiş; 1016 yılında Bizans-Rus ordusu başkenti (İtil) alarak, Hazar Devleti'ne son vermiştir. Hazar Devleti'nin

⁷ Hakan Altın, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti' ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes Sürgünü)", *Belgi Dergisi*, (2017), Sayı:14, s. 532.

⁸ Altın, *agm*, s. 582.

⁹ Telli Korkmaz, "Osmanlı Belgelerinde Kafkasya Göçleri", *Studies of The Ottoman Domain*, C. 3, Sayı: 5, (2013), ss. 51-52.

¹⁰ Korkmaz, *agm*, s. 51.

yıkılması ile Çerkesler ve Ruslar arasındaki tek tampon bölge olarak Taman Yarımadası kalmıştır. Ardından Vlademir I. Svyatoslaviç'in, oğlu Mstislav, Hazar hâkimiyetinde olan Merika bölgesine vali olarak atanmıştır. Böylece 1016 yılında Kafkasya ile Rusların arasında ilk ilişki başlamıştır. Slavlarla Çerkesler arasında 250 yıl süren ilişki, Moğolların Rus steplerine karşı hareketiyle son bulmuştur.¹¹

XIII. yüzyılda Altın Ordu Hanı Mengü Timur Han'ın emriyle 1277'de, Kafkasya'ya giren Ruslar, bölgeyi yakından tanıma fırsatı elde etse de; III. Ivan (1462–1505) zamanında yakınlaşma süreci başlamıştır. 1547'de ilk defa “Çar” unvanı ile tahta geçen IV. Ivan'ın 1552'de Kazan'ı, 1556'da Astarhan'ı ele geçirmesiyle Kafkasya'nın kaderi yeniden belirlenmiştir.¹²

Rusya'nın Kafkaslarda etkili olduğu dönem, Çar Petro dönemidir. Bu dönemde Ruslar, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da artan nüfuzunu engellemek için Kafkasya'nın kontrolü altına alınması gerektiğini düşünerek ve aynı zamanda da büyük Petro'nun (1682-1725) meşhur vasiyetnamesiyle Rusya'nın doğu siyasetini belirlemeye karar vermişlerdir.¹³ Bu vasiyete göre; Rusya'nın, sıcak denizlere inme politikasının başında Hindistan'a ulaşmak vardı. Bu gayesine ulaşmak için de, Hazar Denizi kıyılarına ve Kafkasya'ya hâkim olması gerekiyordu. Bu açıdan Hazar denizi (Doğu ve Batı kıyılarıyla) ile Güney Kafkasya, İran, Türkistan ve Hindistan yolundan kilit noktalar olarak görünmüştür.

XVIII. yüzyılda Rusya, Osmanlı Devleti ile girdiği mücadelelerde başarılı olduğu bir döneme girmiştir. 1768–1774 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu sıkıntılar dolayısıyla, Rusya'nın Kuzey Kafkasya üzerinde hak iddia etmesine yol açan maddeleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçle birlikte, Kırım'ın bağımsızlığı kabul edilmiş ve Rusya, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Ortodoks tebaanın da koruyuculuğunu üstlenmiştir. Rusya, 1792 tarihinde imzalanan Yaş Antlaşması ile birlikte Kırım'ı tamamen hâkimiyeti altına almıştır. Osmanlı Devleti 14 Eylül 1829 tarihinde imzaladığı Edirne Anlaşması'yla da, Kafkasya ve Gürcistan üzerindeki hâkimiyet haklarını Rusya'ya terk ettiğini bildirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya siyaseti, 1856 Paris Antlaşması ile tamamen sona ermiştir.¹⁴

2. Müridizm ve Sürgün Savaşları

Rusların, bugünkü Mezdok bölgesinde kale inşasının durdurulmasını II. Katerina'dan isteyen Kabardey Prenslерinin tekliflerinin reddedilmesi, aslında savaş sinyallerini veren ilk adım olmuştur.¹⁵ XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren II. Aleksander dönemi ile birlikte, dinî ve kültürel baskı uygulanmış, Hristiyanlaştırma politikası başlamıştır. Bölge halkı ise, bu durumda Rusya içinde dağılma veya komşu Müslüman ülkeye göç etmek zorunda kalmışlardır.

Rusya'nın Kuzey Kafkasya'daki istila hareketlerine karşı bölgede hemen direniş hareketi başlamıştır. İlk örgütlü direniş hareketi ise 18. yüzyılın sonlarında Dağıstanlı Şeyh Mansur tarafından gerçekleştirilerek, 19. yüzyıl ortalarına kadar tüm Kafkasya'ya yayılacak olan Müridizm

¹¹ Altın, *agm*, s. 583.

¹² Mahmut Bi, “XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskan Edilen Kafkas Göçmenleri”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*, C. 1, Kocaeli, 2015, s. 1315.

¹³ Selma Yel–Ahmet Gündüz, “XIX. Yüzyıl Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri (1860- 1865)”, *Turkish Studies*, C. 3/4, s. 951.

¹⁴ Yel-Gündüz, *agm*, s. 953.

¹⁵ Altın, *agm*, s. 583.

hareketini de başlatmış oluyordu. Müridizm Hareketi, Kafkaslardaki Rus sömürgeciliğine karşı Kafkas halklarının imamların öncülüğünde direnişi besleyen dini harekete verilen isim olmuştur.¹⁶

Direniş birkaç kabile ile başlayıp sonraları Kuzeydoğu Kafkasya ve kısmen de Kuzey Kafkasya'nın büyük bir bölümüne yayılma eğilimi göstermiştir. Hareketin en yetkin lideri Şeyh Şamil, halkları harekete geçirmedeki ustalığı, politik ve taktik yeteneği ile Müridizmin en etkili imamı olmuştur. 1820 yılından itibaren Kuzeydoğu Kafkasya'da ortaya çıkan kurtuluş mücadelesi ulusal bir nitelik kazanmıştır.¹⁷

Kırım Savaşı'ndan sonra (1853-1856) Rus Çarı II. Aleksander, direnişi bastırmak için, Kafkasya'ya iki yüz binden fazla asker çıkarmıştır. Bu doğrultuda Kafkasya'nın kesin zaptına karar vererek, 1856 yılında General Bartinski'yi, Kafkasya Genel Valiliğine atamıştır. General Bartinski göreve gelir gelmez; Kafkasya'yı bütünüyle kuşatıp kuşatma çemberini yavaş yavaş daraltmıştır. Bu taktik, birkaç yıl sonra Şeyh Şamil'in birliğinin dağıtılıp 6 Eylül 1859'da esir alınması ile sonuçlanmıştır. Şeyh Şamil'in teslim olması sonucunda harekete destekleyen kavimler; Abazaların bir kısmı, Besleneyler, Temirgueyler ve Kuban'ın batısındaki Kabardeyler mücadeleden vazgeçmişlerdir. 1860'da Natuhaylar teslim olurken; 1863'te Abzeh, Şapsığ ve Ubıhların büyük kısmı silah bırakmıştır. 21 Mayıs 1864'te son Çerkes direnişinin Kbaade'de son bulması ile Rusya, sabırla almaya çalıştığı Kafkasya'nın direniş hareketine son vererek, işgali tamamlanmıştır.¹⁸ Rusya, 1859'da Doğu Kafkasya'nın işgalini tamamladıktan sonra tüm gücüyle Batı Kafkasya üzerine yoğunlaşarak, bu bölgeyi de ele geçirmiş ve bunun sonrasında Kafkas halkı üzerinde baskılarını giderek daha da fazla arttırmaya başlamıştır.¹⁹

3. Muhacirlerin İskânı ve Sinop Limanı

Anadolu, yer altı ve yerüstü zenginlikleri, doğal güzellikleri ve stratejik konumundan dolayı, iç ve dış göçler sonucu ortaya çıkan önemli uygarlıkların yaşadığı bir coğrafyadır. Özellikle XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren yoğunlaşan dış göçlerle karşı karşıya kalmıştır.²⁰

Rusya'nın Kafkasya üzerindeki hâkimiyeti ele geçirmesiyle uygulamak istediği politikalar neticesinde, göçe zorlanan Kırım ve Kafkas halklarının yurtlarını terk ederek, Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Ancak bu zaman zarfında göçün yoğunluğu hep aynı ölçülerde olmamıştır. 1856-1857, 1860-1862, 1864-1865 yılları arasında büyük ivme kazanan göç hareketi, diğer zamanlarda inişli çıkışlı bir süreç geçirmiştir. Bunun sebebi ise, siyasi ve askeri olayların sonuçlarının insanların kararlarında etkili olmasıdır.²¹

Osmanlı Devleti'nin göç konusundaki genel tutumu, Müslümanların kendi yurtlarında kalmaları yönündeydi. Fakat insanların uğradıkları zulümler, sahillerdeki göçmen sayısının artması, Rusya'nın bu göçmenlerin kabul edilmesi konusunda yaptığı baskılar ve pasaportla ülkeye

¹⁶ Melike Bağır-Şema Nur Altun, Kafkasya' dan Anadolu'ya Göçler ve Biga Yöresine Yerleşimler, <http://www.asagidemirci.net/proje.pdf>, s. 7.

¹⁷ Altın, *agm*, s. 584.

¹⁸ Karataş, *agm*, s. 527.

¹⁹ Yel-Gündüz, *agm*, s. 56.

²⁰ Ayça Günkut Vurucu, *Muş İlindeki Kafkas Kökenli Halklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, ss. 39-40.

²¹ Saydam, *age*, s. 81.

giriş yapılmak istenmesi gibi durumlar nedeniyle devlet göçmenleri kabul etmek zorunda kalmıştır.²²

Anadolu'ya yerleştirilecek olan göçmenler, iskân bölgesine en yakın Karadeniz limanlarına taşınarak, başta Trabzon limanı olmak üzere, Samsun, Sinop ve İnebolu; Bursa Şirketi ve başka vapurlarla, Sinop'tan İstanbul'a oradan da İzmir'e ya da Trabzon ile Samsun'dan İstanbul'a sevk ediliyordu.²³

Karadeniz sahil kentlerine gelen muhacirler için limanlar, temelde daimi ikamet edecekleri bölgelere gitmeden önceki geçici iskân bölgeleri konumunda olmuştur. Bir an önce gidecekleri yerler belirlenip sevk işlemleri tamamlanmak isteniyordu. Zira limanlardaki yaşam koşulları da oldukça elverişsizdi. Yoğun göç dalgası karşısında Karadeniz şehirlerinin fizikî coğrafyası, oldukça büyük bir sorun olarak öne çıkmaktaydı.. Limanlar ve civarındaki yerleşim merkezleri gelen göçmenler için yeterli büyüklükte değildi. Öte yandan devlet beklediğinden çok daha büyük miktarda bir göç dalgasıyla karşılaştığı için hazırlıksız yakalanmıştı. Bu nedenle acele etmek zorundaydı ve bunun için Trabzon Valiliği, Samsun Mutasarrıflığı ve Sinop Kaymakamlığına talimatlar gönderilerek, göçmenlerin mümkün olduğunca iyi koşullarda ağırlanması ve bir an önce daimi iskân yerlerine gönderilmeleri isteniyordu.²⁴

²² Ramazan Göktepe, *Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2007, s. 59.

²³ Nedim İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 20, 1997, s. 292.

²⁴ Ayşe Pul, "Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkas Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)", *Uluslararası Giresun Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (09-11 Ekim 2008)*, C. I, Ankara, 2009, s. 549.

Yoğunlaşan göç dalgası karşısında; göç ve iskân politikasını düzenlemek ve göçmenlerin ihtiyaçlarıyla ilgilenmek için Sultan Abdülmecid'in onayıyla 1860 yılında 'Muhacirin Komisyonu' adında bir komisyon oluşturulmuştur. İstanbul'da daha önce Şehremaneti İdaresi ve yerel yönetimlerin görevleri arasında bulunan bu kurum, muhacirler için gerekli hizmetlerle görevlendirilmiştir. Söz konusu dönemde, tüm dünyada göçmenlerin sorunlarıyla ilgilenen tek kurum olan "Muhacirin Komisyonu", hem göçmenlerin ilk başvurduğu kurum olmuş, hem de yeni yerleşim yerlerine yerleşmelerinden sonra da ihtiyaçlarıyla ilgilenilmiştir.²⁵

Şimdiye kadar Anadolu ve Rumeli taraflarına gelmiş ve Dersaadet'e gelerek buradan berren ve bahren gönderilmiş olan muhâcirinden ekserisi henüz iskân olunamayıp hâl-i müsâferet ve perişanîde kalmalarıyla aralık aralık istidâ ve iştikâdan hâli olmadıkları halde şimdi bazılarında geldikleri yerlere avdet etmek dâîyesi dahi hâsıl olup hatta İzmir ve havâlisinde bulunan hayli nüfus kemâl-i ye's ile me'vâ-yı akdemlerine gitmek için bugün Dersaadet'e geldikleri tahkik olunmuş ve bu sûretin sâirlerine dahi sirâyet edeceği kaviyyen melhûz ve belki meczûm olarak bunun dahilen ve haricen emvâ'-ı tesirâtı müeddâ olacağı bedîhî bulunmuş olduğundan Muhâcirîn Komisyonu Reisi devletlü Hâfız Paşa hazretleri ve saâdetli Refik Beyefendi Meclis-i Âlî-i Tanzimat'da bulundukları halde icab-ı hâl müzâkere olunduk da bunların gönderildikleri mahallerde ahali-i kadîmenin bi't-teşvik istihsal-i muâvenetleriyle vesâir esbâb-ı imkâniyeye teşebbüsle bir gün evvelce birleştirilmeleri zımnında memûrîn-i mahalliyeye mükerreren muharrerât-ı sâmiye ve talimât-ı mukteziye irsâliyle tekidât-ı lâzıme icra buyurulmuş ve bazı mahallerde sûret-i matlûbe husûle gelmiş ise de ekserisinin tehir-i iskânı şu hâli intâc edip bundan sonra yalnız bu yolda iş'ârât ile merkez-i maksuda vâsıl olunamayacağı anlaşıldığına ve devletce icra-yı muâvenet-i mahsûsa ile bu bâbda başkaca masârif-ı külliye ihtiyârı hâl-i hâzır hükmünce Hazine-i celîleye bâr olacağı bedîhî ise de bunların böyle me'yûsen avdete mecburiyetleri ve gitmeyenlerinin refte refte sefilen fevt ve telef olmaları halinden tevellüd edecek mehâzir-i sûriye ve maneviyeye kıyâs ve nisbetle şimdiye kadar sarf ve icra buyurulan himem-i âliye ve masârif-ı vâkî'anın mütemmim ve mükemmili olmak üzere bazı mertebe fedakârlık ihtiyârında dirîğ-i lütuf u inâyet buyurulmayacağına binâen bu yolda vâkî' olan mübahasenin nihayetinde iskân olunmuş ve olunmamış nüfus-ı vâridenin mikdârı takrîben yüz elli bin râddelerinde olarak bundan elli bin kadar vefeyât vuku'u tahmin olduğundan ve tecrübe olduğuna göre her hâne birbiri üzerine beşer nüfusu hâvî olmasıyla el-hâletü hâzihî mevcut olması lâzım gelen yüz bin nüfus yirmi bin hânedan ibaret olacağından işbu yirmi bin hâne için bulundukları mevâki'in fiyat-ı mütehâlifesine nazaran birbiri üzerine yarımşar kîse masrafla kulûbe şeklinde birer hâne inşâsı on bin kiseye ve emr-i ziraatlarını teshil için her iki hâneye birer çift öküz verildiği ve beher çifti birbiri üzerine biner guruşa alındığı halde bunun bahâsı dahi yirmi bin kiseye ve her hâne için beşer kile tohumluk itâ olduğu ve tohumluğun kilesi birbiri üzerine mahallerince on beşer guruşa tedârik olunabildiği takdirde iktizâ edecek yüz bin kile tohumluğun bahâsı dahi üç bin kiseye bâliğ olacağı cihetle şu hâle göre Hazine-i celîleye otuz üç bin kîse masârif daha tahmil olunmuş olur ise de mebâliğ-i merkûme def'aten sarf olunmayıp tedrici olacağına ve bunun arasında mahallerince teşvikât-ı lâyık ile ahalice muâvenât-ı mümkünce icra etdirilir ise masârif-ı muhammenenin ol sûretle ve cihât-ı sâire ile dahi bazı mertebe tenezzülü me'mûl olarak bi'l-farz bu mikdâr masârif tamamıyla vâkî' olur ise dahi işbu yirmi bin hâne Memâlik-i Mahrûse dahilinde tavin ve iskân ile emr-i ziraat ve

²⁵ Haydar Efe, "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye' de Yaşanan Göçler ve Etkileri", *Sosyal Bilimler Me-tinleri*, Sayı: 1, Tekirdağ, 2018, s. 23.

ma'mûriyetleri tedricen derece-i matlûba îsâl olunur ise her bir hâne sekiz yüz yirmi beşer gurus kadar masrafla kazanılacağına nazaran fevâid-i adîdesi ve aksi kaziyede olan mehâzir-i mütenevviasi itibarıyla pek de istiksâr olunacak mertebede görünmediğinden ve sûret-i ma'rûza rehîn-i emr ve tensib-i âlf-i âsafâneleri buyurulur ise vesâil-i icraiyesi başkaca bi'l-etraf mütâlâa ve istizân olunacağından icab-ı hâl Meclis-i Mahsûs'da tezekkür buyurulmak üzere âcilen beyân-ı efkâr-ı kâsıraya ibtidâr kılınmış ise de her halde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 21 Şevval sene 1277

Meclis-i Tanzimat²⁶

Komisyonun başlıca görevi, göçmenlerin daimi iskân bölgelerine ulaşıncaya kadar olan süreçteki sorunlarıyla ilgilenmektir. Yoğun göç dalgası karşısında limanlarda yığılan göçmenler, iâşe, barınma ve sağlık problemleri yaşamaktaydı. Dolayısıyla komisyon mevcut sorunlara da çözüm bulmak için uğraş veriyordu. Bu temel hizmetlerinin yanında sürekli yerleşim merkezlerine gidecek olanların ulaşimleri, gittikleri yerde yaşayacakları mekânların inşası ve diğer temel ihtiyaçları için çalışacakları bir iş veya nafaka temini gibi yardımlar ile kendilerine arazi verilenler için hayvan ve tohumluk gibi ihtiyaç maddeleri yardımı yapmak da komisyonun görevleri arasındaydı. Ancak söz konusu tedbirlere rağmen, beklenilenden çok fazla olan göç hadisesi nedeniyle arzu edilmeyen sonuçlar da yaşandı. Pek çok göçmen yolda ve gittikleri yerlerde olumsuz koşullar nedeniyle salgın hastalıklara yakalandı.²⁷ Maddi imkânsızlıklar açlık ve kıtlıkların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bunun yanı sıra kış mevsimlerinde soğuktan kaynaklanan hastalık ve ölümler ortaya çıktı. Durum o kadar vahim boyutlara vardı ki, yer yer ölümler, gerektiği gibi defnedilemedi.²⁸

Göçmenlerin iskânı noktasında, gittikleri bölgelere uyum sağlayabilecekleri iklim koşulları da göz önünde bulundurulmaktaydı. Örneğin; Bingazi'ye gönderilmeleri planlanan Kuban göçmenlerinin, iklime uyum sağlayamayacakları düşünüldüğünden, kendileri için daha elverişli olan Sivas, Sinop ve Samsun'a gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Yine, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'dan Sinop'a gelen 150 kişilik Çerkes göçmeninin Mamûretülaziz ve Sivas vilayetlerine gönderilerek iskân edilmeleri kararlaştırılmış; fakat göçmenlerden bazıları Sinop'ta bulunan akrabalarının yanına yerleşmek istediklerinden, bu talepleri Muhacirin Komisyonu aracılığıyla hükümete bildirilmiştir. 1864 tarihinde Trabzon, Sinop ve Samsun'a yerleştirilmiş bulunan göçmenlerin elbise ihtiyaçları tam olarak karşılanamadığı için askeri depolarda bulunan eski ve kullanılmayan elbise ve ayakkabılar kendilerine verilerek mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır.²⁹ Pek yaygın olmamakla birlikte, devlet tarafından görevlendirilen yetkililerin ihmalleri de olmuştur. Ücretli çalışmalarına rağmen aksilikler olmuş; kayıtlar gecikmiş, iskân

²⁶ *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I*, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, Yay. Haz.: Kemal Gurulkan, Ali Osman Çınar, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, İstanbul, 2012, ss. 59-60.

²⁷ Göçlerde yaşanan salgın hastalıklarla ilgili bkz.: Tuğba Erdem, "1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgın Hastalıklar", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar& İrcica, İstanbul, 2013, ss. 173-202.

²⁸ Pul, "Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)", *Sürgün, 21 Mayıs 1864*, Ankara, 2011, ss. 181-207.

²⁹ Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânlarında Karadeniz Limanlarının Önemi ve Göçmenlerin Yaşadıkları Sıkıntılar", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Araştırma Dergisi*, Ordu, 2015, C. 5, Sayı: 12, s. 272.

problemleri çıkmıştır. Göçmenlerden kalıcı iskân bölgelerine sevk edilemeyenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında zorluklar yaşanması gibi sorunlar da olmuştur.³⁰

Muhacirin Komisyonu Başkanı Vecihi Paşa, artan sorunlar karşısında iskân işlemlerinde takip edilecek usule ilişkin şöyle bir teklifte bulunmuştur:

Bu muhacirlerden Rumeli'ye gitmek isteyenlerin doğruca Varna, Ahyolu ve Burgos İskelelerine çıkarılıp Vidin'deki münasip yerlere iskân edilmeleri uygundur. Anadolu tarafını isteyenler ise Samsun, Sinop, Ereğli Limanlarına civar olan Canik, Bolu, Kastamonu, Sinop, Bolu ve Amasya taraflarına yerleştirilebilir. Buralara gönderilecek muhacirler bin-bin beş yüz hane kadar olacağından, "Beş ahali hanesine bir muhacir hanesi düşmek yani yirmi evli köye dört, otuz evli köye altı, kırk evli köye sekiz muhacir hanesi düşmek üzere iskân olunabilir."³¹

Bu teklif ve tedbirler, göçmenlerin sorunlarının giderilmesi için yeterli olmayınca, birtakım ek uygulamalara gidilmiştir. Muhacirlerin askerlikten ve vergiden bir müddet muaf tutulması, mesleği olmayanlara tohum, hayvan ve vs yardımların yapılması bu uygulamalar arasındadır.³²

Söz konusu göçlerde Sinop Limanı'nın önemi ise, Sinop'un sahip olduğu doğal avantajlarla yakından ilgilidir. Buna göre 1461 yılında Karadeniz kıyısındaki topraklarla birlikte Osmanlı topraklarına katılan Sinop, stratejik öneminin yanında, askeri ve ticari bakımdan da son derece mühim bir liman olarak işlev görmüş ve bu nedenle bölgede bir de tersane kurulmuştur.³³

Kitleler halinde göçün başladığı dönemlerde Sinop, muhacirler için iskân bölgesine geçişi sağlamakta en önemli liman şehirlerinden biri olmuştur. Hükümet, muhacirlerin sağlık koşullarının iyileştirilmesine yönelik bir hastane açıp çocuklara aşı yapmak ve hastalara bakmak için memurlar görevlendirmiştir. 1867 yılından itibaren ise, diğer liman şehirlerinde olduğu gibi Sinop'ta da kurulan bu hastane ile olası sağlık problemleri için önceden tedbir alınmıştır.³⁴

Sonuç

Rusların Slavlaştırma politikası içinde, kendi iradeleri dışında Rusya tarafından yurtlarından göç ettirilen Kırım ve Kafkas halkları, Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Osmanlı'yı her açıdan etkileyen bu durum, devletin sancılı zamanlar yaşadığı bir süreci kapsamaktadır. Bu doğrultuda devlet bazı önlemlerin alınmasına ve muhacirlerin iskânında dikkatli olma yoluna gitmiştir. Yüzbinlerce göçmenin Osmanlı topraklarına hareket etmeye başlaması, kolay bir süreç olmamıştır. Kuzey Kafkasya limanlarından (Anapa, Soçi, Adler, Sohum, vb) Trabzon, Ordu, Samsun ve Sinop limanlarına gelerek Anadolu'ya geçiş sağlanmıştır. Tabii olarak, limanlardan hareket eden gemilere kapasitelerinin üstünde binilmesi, güvenli deniz araçlarının yetersizliği ve boğulmalar gibi sonuçları ortaya çıkarmıştır. Göçmenler bir an önce daimi olarak ikamet edecekleri yerlere gönderilmek istenmiş ve devlet söz konusu süreci mümkün olan en sağlıklı şekilde yürütebilmek için komisyonlar kurup kanunlar hazırlamıştır. Bir yandan da göçün organizasyonu için yerel yönetimler ile halktan yardımlar toplanmıştır. Ancak bütün gayretlere rağmen dönemin şartlarının

³⁰ Jülide Akyüz, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, Sayı: 46, (2008), s. 45.

³¹ Saydam, *agm*, s. 88.

³² Arzu Kılıç Ocaklı, "XIX. Yüzyılda İdil-Ural Bölgesinden Anadolu'ya Göçler", *Türkler*, C. 13, Ankara, 2002, s. 897.

³³ Mehmet Ali Ünal, "XVI. -XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, 9-13 Eylül 2002, Ankara, 2002, C. II, s. 911.

³⁴ İbrahim Serbestoğlu, "Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Birinci Kitap, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun, 2006, s. 90.

ağır olmasından kaynaklanan birtakım zorluklar yaşanmıştır. Özellikle devletin boş arazilere yerleştirdiği göçmenler ile bu arazilere daha önce sahiplenmiş köylüler arasında zaman zaman sorunlar yaşanmıştır.³⁵

Yine aynı zamanda salgın hastalıklar, kötü beslenme gibi nedenlerle meydana gelen kitlesel ölümler de göçmenlerin durumunu özetleyen süreçler olmuştur. Devlet muhacirlerin yaşadıkları sıkıntıları ortadan kaldırabilmek için gerekli uygulamaları sağlamaya çalışmıştır. Ancak devletin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal durum, sorunları tam anlamıyla giderme noktasında yetersiz kalmaya vesile olmuştur. Bununla birlikte yüzbinlerce insan, Osmanlı topraklarında iskân edilmiş ve ihtiyaçlarıyla az ya da çok ilgilenilmiştir. Rusya'nın asimilasyon, yıldırma ve mezalim politikasına karşılık Osmanlı, can güvenliği başta olmak üzere, göçmenlere kucak açan devlet olmuştur.

Sinop limanı ise Kafkas göçlerinde diğer Karadeniz limanları gibi aracı pozisyonu üstlenmiştir. Göçmenlerin sevk ve iskânında geçici yerleşim merkezlerinden biri olan liman, bir aktarma merkezi olarak hizmet görmüştür. Sürecin kendi içinde taşıdığı zorluklar ve devletin içinde bulunduğu olumsuz durum, göçmenlerin iskânını mümkün olan en hızlı şekilde sağlamayı şart koşuyordu. Bu nedenle çok detaylı bir araştırma yapamadan limanlardan Anadolu'nun iç kısımlarına sevk gerçekleşiyordu. Bununla birlikte Sinop civarında iskâna uygun olan mahaller de değerlendiriliyor ve göçmenlerin yerleşmeleri sağlanıyordu.

Kaynakça

- Altın, Hakan. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti' ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes Sürgünü)", *Belgi Dergisi*, Sayı: 14 (2017), ss. 580-591.
- Akyüz, Jülide. "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, Sayı: 46, (2008), ss. 37-56.
- Bagıray, Melike-ALTUN, Şeyma Nur. *Kafkasya' dan Anadolu'ya Göçler ve Biga Yöresine Yerleşimler*, <http://www.asagidemirci.net/proje.pdf>, 08.08.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Bi, Mahmut. "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*, C. 1, (2015), ss. 1313-1360.
- Çam, Yusuf. *Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskanlar*, İzmit, 2004.
- Demirtaş, Mehmet. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânlarında Karadeniz Limanlarının Önemi ve Göçmenlerin Yaşadıkları Sıkıntılar", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Araştırma Dergisi*, (2015), C. 5, Sayı: 12, ss. 263-275.
- Efe, Haydar. "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Yaşanan Göçler ve Etkileri", *Sosyal Bilimler Metinleri*, Sayı: 1, 2018, ss. 16-27.
- Erdem, Tuğba. "1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgın Hastalıklar", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar&Ircica, İstanbul, 2013, ss. 173-202.
- Göktepe, Ramazan. *Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2007.
- İpek, Nedim. "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 20, 1997.
- Karataş, Ömer. "Karaçay Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, ss. 525-538.
- Kemaloğlu, Muhammet. "Kafkasya-Tarihi Geçmişi- Etnik- Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 32, (2012), ss. 1-17.

³⁵ Saydam, agm, s. 97.

- Kılıç Ocaklı, Arzu. "XIX. Yüzyılda İdil-Ural Bölgesinden Anadolu'ya Göçler", *Türkler*, C. 13, Ankara, 2002, ss. 896-906.
- Korkmaz, Telli. "Osmanlı Belgelerinde Kafkasya Göçleri", *Studies of The Ottoman Domain*, C. 3, Sayı: 5, (2013), ss. 49-55.
- Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I*, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, Yay. Haz.: Kemal Gurulkan, Ali Osman Çınar, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, İstanbul, 2012.
- Pul, Ayşe. "Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkas Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)", *Uluslararası Giresun Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (09-11 Ekim 2008)*, C. I, Ankara, 2009, ss. 544-561.
- _____. "Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)", *Sürgün*, 21 Mayıs 1864, Ankara, 2011, ss. 181-207.
- Saydam, Abdullah. "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, (1990) ss. 239-257.
- _____. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856 – 1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Serbestoğlu, İbrahim. "Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Birinci Kitap, Ed. Cevdet Yılmaz, (2006), ss. 83-97.
- Ünal, Mehmet Ali. "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, 9-13 Eylül 2002, C. II, ss. 911-958.
- Vurucu, Ayça Günekut. *Muş İlindeki Kafkas Kökenli Halklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Yel, Selma ve Gündüz, Ahmet. "XIX. Yüzyıl Çarlık Rusya'sının Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri (1860- 1865)", *Turkish Studies*, C. 3/4, ss. 949-983.

TARİHSEL SÜREÇTE SİNOP LİMAN ŞEHİR HİTERLANDI

Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU *

Emine ALTINSOY **

Öz

Sinop şehri coğrafi yapısıyla Karadeniz'in doğal liman kentlerinden biridir. Şehrin bu konumu nüfus ve yerleşme üzerinde etkili bir unsur olmuştur. Sinop çevresinde kurulan devletler, denizcilik konusunda ilerlemiş ve şehrin karakteristik yapısını şekillendirmiştir. Doğal bir limana sahip olan Sinop, balıkçılık, gemi yapımı ve deniz ticareti konularında önemli bir liman şehri olmuştur. Tarihsel süreç içinde şehrin önemi zaman zaman artmış ya da azalmıştır. Bilinen ticaret yollarının zamanla daha az kullanılmaya başlamasından sonra, Sinop'un önemini koruyabilmek için bazı vergi muafiyetleri getirilmiştir. Sinop limanı ise, tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuştur. Askeri ve ticari bakımdan limanın kale içinde olması, limanı oldukça korunaklı bir yapıya kavuşmuştur. Bu durum şehrin hinterlandını kullanışlı bir hale getirmiştir. Bu nedenle 1853 Rus baskınına kadar Sinop limanı, en güvenli liman olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte uygun hinterland özelliği, şehri 19. yüzyıl sonlarına kadar, Anadolu'nun iç kısımlarından Karadeniz'e ulaşan kervan yolları için de önemli bir ticaret üssü haline getirmiştir. Sinop limanının art alanından Anadolu'nun değişik bölgelerine uzanan ticaret yolları bulunmaktadır. Bölgede Malatya-Sivas-Tokat-Amasya-Samsun-Sinop güzergâhı ile Trabzon-Samsun-Sinop-Amasra-İstanbul hattı, ticaret mallarının deniz yoluyla Suğdak'a ulaştırılmasını sağlıyordu. Ayrıca Samsun-Amasya-Tokat hattı kuzey-güney yönündeki, Kastamonu-Sinop/Durağan-Vezirköprü-Havza hattı da, doğu-batı yönündeki kervan yollarıdır. Bu yıllarda Samsun ile birlikte Sinop tersanesi, bölgenin ticari yaşamının önemli bir parçasıdır. Sinop limanına gelen mallar, kervanlar aracılığıyla Anadolu'nun değişik bölgelerine taşınmaktadır. Bu yollar Karadeniz ticaretinde Türklere büyük avantaj sağlayarak güzergâhtaki ticaretin Osmanlıların kontrolünde gerçekleşmesine imkân sağlamıştır. 30 Kasım 1853'te Sinop limanında bulunan Osmanlı donanmasının Rus baskınına uğramasından sonra ise, Sinop eski önemini kaybetmeye başlamıştır. 1853 yılında imzalanan Paris Antlaşması'nda Karadeniz'in askeri üs ve tersanelerden arındırılması maddesiyle tersaneler kapatılmış ve Sinop önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. Özellikle 20. Yüzyıl'da ticaret yollarının eski önemini yitirmesi, istihdam alanlarının farklılaşması ve artan nüfus hareketliliği gibi gelişmeler, Sinop limanının tarihi değerini iyice düşürmüştür. Bu gelişmelerden sonra, Samsun ve Trabzon gibi liman kentleri, Karadeniz'i iç kısımlara bağlayan yeni yolların başlangıç ve bitiş noktalarını oluşturmasıyla Sinop limanının avantajlı hinterlandını ortadan kaldırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Liman, Hinterland, Ticaret, Tersane.

Sinop Port-City Hinterland in the Historical Process

Abstract

Sinop province is one of the natural port cities of the Black Sea with its topography. This location of the city has been an effective factor on population and settlement. States built around Sinop advanced about maritime and shaped the characteristic structure of the city. With a natural port, Sinop became an important

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, hvimamoglu@sinop.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sinop Üniversitesi, emine_s10@hotmail.com

coastal town in fishing, ship building and sea trade. Within the historical process, the significance of the city increased or decreased from time to time. After the known trade routes began to be used less in time, some tax exemptions were brought to maintain the significance of Sinop. Sinop port had a strategic importance throughout history. The port's being inside the fortress enabled the port to have a quite safeguarded structure in terms of military and trade. This situation caused the hinterland of the city to become a convenient place. For this reason, Sinop port was accepted to be the safest port until 1853 Russian raid. The convenient hinterland characteristic of the city also caused the city to become an important base of trade for caravan routes from the inner land of Anatolia to the Black Sea until the end of 19th century. There are trade routes outstretching from the hinterland of Sinop port to the different regions of Anatolia. In the region, Malatya-Sivas-Tokat-Amasya-Samsun-Sinop route and Trabzon-Samsun-Sinop-Amasra-İstanbul line enabled trade goods to be taken to Suğdak by sea. In addition, Samsun-Amasya-Tokat is the caravan route in North-south, while Kastamonu-Sinop/Durağan-Vezirköprü-Havza line is the caravan route in east-west. During these years, Sinop dock with Samsun was a significant part of the trade life in the region. The goods that came to Sinop port were carried to different areas of Anatolia through caravans. These routes gave a big advantage to Turks in Black Sea trade and enabled the trade in the route to get under the control of the Ottoman Empire. After the Russian raid to the Ottoman navy at Sinop port on November 30, 1853, Sinop began to lose its previous importance. In the treaty of Paris signed in 1853, docks were closed with the article of clearing Black Sea of military bases and docks and Sinop lost its significance to a great extent. Developments such as trade routes losing their significance, different areas of employment and increasing population movements especially in the 20th century caused Sinop port to lose its historical value. Following these developments, coastal towns such as Samsun and Trabzon destroyed the advantageous hinterland of Sinop port by creating the starting and finishing points of new routes connecting the Black Sea to inner land.

Keywords: Sinop, Port, Hinterland, Trade, Dock.

Giriş

Sinop, coğrafi konum olarak Karadeniz bölgesinin ortasında ve Anadolu'nun en kuzeyinde yer alan bir yarımadadır. Aynı zamanda, kuzeyinde İnceburun'a doğudan birleşen kara parçasının iki yanında bulunan limanlarla bir bütün oluşturur.¹ Söz konusu limanların yön itibarıyla farklı özelliklere sahip oluşu, denizcilere alternatifler sunar. Buna göre batıda yer alan liman, yön olarak kuzeybatıya dönük olduğu için doğu limanına göre nispeten sert rüzgârlar aldığından denizcilik açısından pek korunaklı sayılmaz. Bu nedenle daha az kullanışlıdır. Ancak Doğu limanı ise, rüzgâra maruz kalması bakımından elverişli konumuyla gemilere güvenli bir sığınak sağlar.² Sinop, doğal limanlara sahip olması nedeniyle eski çağlardan beri, Anadolu şehirlerini Karadeniz'e bağlayan bir kent olmuştur. Bu özelliğiyle deniz ticaretinin kavşak noktalarından biri olmasının yanı sıra bölge üzerinde kurulmuş devletlerin önemli kale şehirlerinden birini de oluşturur. Bu bakımdan Sinop, ticaret merkezi olmasının dışında, güçlü bir kale şehridir. Aynı zamanda var olan tersanesiyle bölgenin en büyük askeri üslerinden de biri olagelmıştır.

Sinop şehrini kimin ne zaman kurduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, yaygın olan kanı Hititler döneminde kurulmuş olduğudur. Hititlerin Karadeniz'e açılan kapısı olarak değerlendirilebilecek Sinop'la ilgili olarak bir diğer görüş, M.Ö. 8. yüzyılda bölgeye Batı Anadolu'dan gelen Miletoslu göçmenler tarafından kurulmuş olduğudur. Öte yandan Sinop'la ilgili olarak var

¹ Besim Darkot, "Sinop", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, 1966, s. 684.

² Özdemir Koçak, "Erken Sinop Yerleşmeleri", *Belleten*, LXVII, Sayı: 250, Ankara 2003, ss. 697-719.

olan bilgiler arasında, M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında Perslerin Lidyalıların hâkimiyetine son verdikten sonra Sinop'u ele geçirmeleri yer alır. Bu tarihten sonra Sinop, Perslere vergi veren bir şehir olmuştur.³ Tarihi süreç içerisinde Büyük İskender'in Pers egemenliğine son vermesiyle Sinop bir kez daha el değiştirmiştir. Bu defa Makedonyalıların egemenliği altına giren Sinop, M.Ö. 183 yılında Pontus Krallığı tarafından istila edilir. Ancak bu durum da fazla uzun sürmez ve M.Ö. 70 yılında Roma İmparatorluğu Sinop'un idaresini ele geçirir. Uzun yıllar Roma hâkimiyeti altında kaldıktan sonra Türklerin Anadolu'ya girmesiyle Sinop'un kaderi yeniden belirlenir. 1214'te Sultan I. İzzettin Keykavus tarafından Selçuklu topraklarına dâhil edilen Sinop, sırasıyla Pervaneoğulları, Candaroğulları ve nihayet 1461'de de Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı toprakları olmuştur.

1. Sinop Limanının Tarihsel İşlevi

Sinop Limanının kuruluş tarihi şehrin kuruluş tarihiyle eş zamanlıdır. Coğrafi yapısı gereği doğal bir limana sahip olan Sinop, rüzgârlara karşı korunaklı güney kesimindeki koyuyla denizcilerin tercih ettikleri bir liman kenti olmuştur.⁴ Bu nedenle antik dönemlerden beri yerleşim merkezi olan kent, uygun konumuyla ticaretin de döndüğü bir şehir olmuştur. Antik dönemde “Paphlagonia” adı verilen bölge içerisinde yer alan Sinop, Anadolu'nun kuzeyinde Bithynia ile Pontos bölgeleri arasında (Filyos Çayı (Zonguldak) ile Halys (Kızılırmak) arasında kalan bölgede yer almaktadır. Anadolu'nun Karadeniz'e açılan kapılarından biri olmasının dışında, Kırım Yarımadasına da yakın olması nedeniyle, antik çağlardan bu yana önemli bir konum elde etmesine sebep teşkil etmiştir.⁵

Sinop limanının doğal yapısı, kurulduğu tarihten itibaren bütün denizcilerin dikkatini çekmiş ve yalnızca ticaret gemileri değil, savaş gemileri için de aranılan bir sığınak olmuştur. Karadeniz'in yıl içerisinde zaman zaman sisli yapısı, gemilerin gerek savaş zamanında gizlenmeleri için gerekse de ticaret ve balıkçı gemilerinin sığınmaları için ihtiyaç duyulan bir liman olmasını sağlamıştır. Antik dönemde özellikle Lidyalılar zamanında öne çıkan Sinop limanı, hem bir ticaret merkezi hem de askeri bir üs olarak işlev görmüştür. Rüzgârlara karşı korunaklı yapısıyla denizcilikle uğraşan insanlar için liman ve çevresi bir yerleşim merkezi olarak değerlendirilmiş; bölgede kurulan devletlerin denizcilik kültürüne de katkı sağlamıştır.⁶ Ayrıca liman özelliği ile 1853 yılında Rusların “Sinop Baskını” olarak anılan baskınına kadar, Anadolu'nun iç kısımlarından Karadeniz'e ulaşan kervan yolları için de önemli bir ticaret üssü vazifesi görmüştür.

2. Selçuklu Döneminde Sinop Limanı

Selçuklulara gelinceye kadar pek çok devlet ve milletin egemenliği altına giren Sinop, sahip olduğu avantajlı konum nedeniyle her dönem cazibe merkezi olmayı başarmıştır. Bu nedenle her medeniyetin sahip olmayı istediği bir şehir olarak sürekli el değiştirmiştir. Sinop'un Selçuklu hâkimiyetine girmesi, ilk olarak Süleyman Şah dönemine rastlar. Ancak Selçukluların

³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 11.

⁴ Ünal, *age*, s. 304.

⁵ Fulya Üstün, *Tarihsel Kaynaklara Göre Sinop Şehrinin Fiziksel Gelişimi (Antik Dönemden 19. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2008, s. 6.

⁶ H. Vehbi İmamoğlu-Önder Deniz, “Beylikler Dönemi Anadolu Kent Tarihine Bir Bakış: Sinop Limanı”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 9, 2012/1, s. 22.

batı bölgelerine çekilmeleri sonucu, şehir yeniden Bizans egemenliğine girmiştir. Sinop'ta gerçek anlamda Türk hâkimiyeti İzzettin Keykavus'un 1214 yılındaki fethi ile sağlanmıştır. Bu tarihte Sinop, Trabzon Rum İmparatorluğu ile birlikte Selçuklu tabiiyeti altına alınmıştır.⁷

Sinop'un fethine kadar denizlerde pek fazla söz sahibi olmayan Türkler, ele geçirdikleri bölgenin yerel şartlarını lehine çevirme kabiliyeti açısından oldukça başarılı bir geçmişe sahiptir. Yaşadıkları bölgelerin coğrafi şartlarına uyum sağlamayı başarmalarıyla yüksek bir medeniyete ulaşan Türkler, Anadolu'ya gelmeden önce açık denizlere sınırları olmadığı için, daha önce olmayan deniz politikası ve denizcilik faaliyetlerine⁸ de yer vermeye başlamışlardır. XIII. yüzyılın başlarında İstanbul'da kurulan Latin Krallığı, Trabzon'da faaliyet gösteren Trabzon Rum İmparatorluğu, Ceneviz ve Venediklilerin Karadeniz'deki faaliyetleri, Karadeniz havzasına önemli bir canlılık ve ticari bir yoğunluk kazandırmıştı. Anadolu Selçuklu Devleti de Karadeniz'deki bu ticari potansiyelden Sinop'u alarak yararlanmak istemiştir. Öte yandan Akdeniz ve Karadeniz'in kontrolünü ele geçirmek için bu denizlere açılan limanların ve buralara uzanan yolların emniyetinin sağlanması gerekiyordu. Bu bağlamda Sinop'un fethedilmesi, Anadolu'nun fethinin tamamlanması noktasında izlenen siyasi ve ekonomik tercihlerin bir uzantısıdır. Fethedilen diğer şehirlerde olduğu gibi, Sinop'ta da fetihden sonra imar ve iskân çalışmaları başlamıştır. Türklerin kendilerine has yerleşim planları çerçevesinde, şehir yeniden organize edilmiştir. Söz konusu tarihlerde Anadolu üzerinde hâkimiyetini kaybetme aşamasına gelen Bizans'ın şehirlerdeki kontrolünü kaybetmesiyle paralel olarak, şehirlerin azalan önemlerini yeniden canlandırmak için çaba gösteren Selçuklular, bir dizi ekonomik tedbir almıştır. Bunlar arasında şehre diğer şehirlerden tacirler getirip yerleştirme ve ticareti yeniden organize etme girişimi önde gelir.

Selçuklular döneminde önemli bir aşama kaydeden Sinop, başta Karadeniz'i kontrol edebilmek için özel önem verilen bir kent olarak değerlendirildi. Sinop limanının cazibesi, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin ve Karadeniz'deki kolonilerin ilgisini toplarken, Selçuklular da Sinop'un istihkâmını güçlendirmenin peşine düşmüşlerdir. Diğer taraftan Sinop limanının askeri amaçlı olarak da kullanıyor olması, Sinop'un koruması için fazladan önlem alınmasını zorunlu kılıyordu. Bu noktada Sinop'un Bizans şehir yapılanması özelliğini taşıyan bir kent olmasından da faydalanılarak, kale kent olma özelliği devam ettirilmek istenmiştir. Bundan başka Sinop'ta bir de tersane kurulmuştur. Artık Sinop limanı askeri bir üs haline getirilmiş ve seferler buradan organize edilmiştir. I. Alaaddin Keykubat zamanında Sinop'tan yararlanılarak Suğdak'a sefer yapıldığı görülmektedir.⁹ Sinop'ta kurulan tersane, şehrin ve limanın güvenliğine olduğu kadar, limanın işlevine de katkıda bulunmuştur. Tersaneyle birlikte Sinop, bir deniz üssü ve ticaret limanı olarak anılır olmuştur. Söz konusu tersane, Selçuklulardan sonra Pervaneoğulları, Candaroğulları ve Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır.¹⁰

Sinop limanının sahip olduğu avantajı oldukça iyi kullanan Selçuklular, ticaretten beledikleri kazancı elde ettiklerini görünce, birtakım ticari politikayı yürürlüğe koymuştur. Genel itibarıyla ticareti teşvik amacı güden Selçuklular, tüccarların güvenlikleri başta olmak üzere, vergi

⁷ Ünal, *age*, s. 14.

⁸ Hasan Geyikoğlu, "Selçukluların Deniz Politikası ve Denizcilik Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22, Erzurum 2003, s. 251.

⁹ Ünal, "Tahrir Defterlerine Göre Sinop Şehri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, 1990, ss. 185-192.

¹⁰ Alpay Tırıl, *Cumhuriyet Döneminde Sinop*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2010, s. 11.

indirimleri ve yabancı devletlerle imzalanan ticari antlaşmalarla, yerel ve uluslararası ticaretin canlanması için uğraş vermişlerdir. Tüccarların ilgisini azami seviyeye çıkarabilmek için soyulan veya saldırıya uğrayan tüccarlara, zararlarını hazineinden tazmin etme garantisi verilmiştir.¹¹ Böylece Sinop limanını tercih eden tüccarların sayısı hızla artarken, Selçuklu ekonomisi de bu durumdan azami ölçüde yararlanmıştır.

3. Pervaneoğulları Beyliği Döneminde Sinop Limanı

Anadolu Selçuklu Devleti, 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilince, yaşanan iç karışıklıklardan faydalanan Trabzon Rum İmparatorluğu, Sinop'u tekrar ele geçirmiştir. Ancak Selçuklu veziri Muinüddin Süleyman Pervane Sinop'u yeniden fethetmeyi başarmıştır. Muinüddin Süleyman Pervane'ye bu başarısından dolayı iktâ olarak verilen kent, Moğolların da desteğiyle kendi üzerine mülk yapılmıştır. Pervane'nin kendisi devlet merkezinde olduğundan, oğlu Mehmet Beyi naib olarak atamış ve şehri yönetmesi için göndermiştir.¹² Muinüddin Süleyman Pervane'nin öldürülmesi üzerine ise, oğlu Mehmet Bey de Sinop'ta bağımsızlığını ilan ederek Pervaneoğulları Beyliğini kurmuştur.¹³

Mehmet Bey döneminde Sinop, zaman zaman saldırılara maruz kalmıştır. Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu durum, Sinop idaresinde de otorite zafiyeti ortaya çıkarmaktaydı. Nitekim 1279 yılında Selçuklu Devleti'nin Cimri isyanıyla mücadele etmesinden faydalanmak isteyen Trabzon Komnenleri, büyük bir donanmayla Sinop'a saldırmışlar; ancak Sinop Muhafız Kuvvetleri Komutanı Emir Tayboğa, bölgedeki Çepni Türklerinin de yardımıyla saldırıyı püskürtmüştür.¹⁴

Mehmet Bey'in ölümü ile yerine oğlu Mühezzibüddin Mesud Bey geçmiştir. Mesud Bey zamanında da Sinop'a saldırılar devam etmiş ve bu saldırıların birinde Mesud Bey esir düşmüştür. Saldırıyı gerçekleştiren Cenevizliler, yüksük bir fidye karşılığında Mesud Bey'i serbest bırakmış ancak Sinop'a döndükten kısa bir süre sonra ölmüştür. Yerine ise oğlu Gazi Çelebi geçmiştir. Gazi Çelebi de denizcilik faaliyetlerine önem vermiş ve Kırım'da bulunan Cenevizliler ve Trabzon Rum İmparatorluğu'na seferler düzenlemiştir. Gazi Çelebinin erkek çocuğu olmadığı için hükümdarlığının son yıllarında Kastamonu'daki Candaroğulları Beyliğinin hâkimiyetini tanımıştır.¹⁵

Pervaneoğulları döneminde Sinop üzerinde ticaret savaşları cereyan etmiş ve Sinop limanının ticari değeri nedeniyle taraflar arasında üstünlük mücadelesi eksik olmamıştır. Bu dönemde Kırım ile Anadolu arasında gerçekleşen deniz ticaretinin Anadolu tarafını teşkil eden Sinop limanı, hinterlandının geniş olması nedeniyle yüksek bir ticari potansiyele sahip olmuştur. Şehrin ticari potansiyelini öteden beri çok iyi bilen Cenevizliler, diğer devletlere nazaran bu paydan en kayda değer bölümü almayı başarmıştır. Ancak bu ticari potansiyeli ve hinterlandı bırakmak istemeyen Pervaneoğulları da sürekli Trabzon Rum İmparatorluğu ve Cenevizlilerle savaşmışlardır.¹⁶

¹¹ Mehmet Tütüncü, "Sultanü'l-Bahreyn İki Denizin Hakimi: Selçuklular Zamanında Sinop ve Sinop-Alanya Ticaret Yolu", *Kuzey Anadolu Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler*, 2012, s. 8.

¹² Fahri Maden, "Sinop'ta Pervaneoğulları Beyliği", *Kuzey Anadolu Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, 2012, s. 522.

¹³ Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976, s. 859.

¹⁴ Maden, *agb*, s. 524.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 149.

¹⁶ Maden, *agb*, s. 537.

4. Candaroğulları Beyliği Döneminde Sinop Limanı

Sinop XIII. Yüzyılın başında Candaroğulları tarafından ele geçirilmiş ve Fatih Sultan Mehmet'in 1461 yılındaki fethine kadar Candaroğulları egemenliği altında kalmıştır.¹⁷ Candaroğulları egemenliğinde Sinop, Süleyman Paşa'nın büyük oğlu İbrahim Şah tarafından yönetilmiştir. İbrahim Bey ise babasına karşı isyan ederek Kastamonu'yu da ele geçirip bağımsızlığını ilan etmiştir. Sinop'ta daha sonraki tarihlerde Venedik ve Ceneviz kolonilerine de rastlanmakta olup söz konusu kolonilere ilk olarak Candaroğlu Adil Bey zamanında izin verilmiştir.¹⁸ Bu duruma kanıt olarak 1351 tarihli Laurentiana haritası gösterilebilir. Söz konusu haritaya göre Sinop'un üstünde bir Ceneviz bayrağı görünmektedir. Dolayısıyla en azından Sinop'ta bir Ceneviz konsoloslugu vardır.¹⁹ Cenevizlilerin denizcilikte ileri gitmiş bir medeniyet olduğu ve Sinop'un da sahip olduğu doğal limanın denizcilik faaliyetlerine son derece müsait olması, Ceneviz kolonilerinin Sinop'ta bulunmasının temel sebebidir. Nitekim Sinop, Ceneviz kolonilerinin denizcilik faaliyetlerinden olumlu bir şekilde etkilenmiş ve gelişme göstermiştir.

Candaroğulları Beyliği de denizciliğinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Gerek Ceneviz kolonileriyle etkileşim içinde bulunması gerekse de kendisinden önce bölgede faaliyet göstermiş medeniyetlerin birikimlerinden faydalanması, Candaroğullarını Türk denizciliği açısından önemli bir beylik olarak öne çıkarmıştır. Candaroğulları, var olan denizcilik faaliyetlerine ek olarak bir de gelişmiş bir tersane yapmışlardır. Böylece Sinop limanı, Candaroğulları Beyliği döneminde balıkçılık, gemi yapımı ve deniz ticareti konularında öne çıkan bir liman kenti olmuştur. Aynı zamanda Cenevizlilerle de ticaret yaparak ekonomilerini dış dünyaya açmışlardır.²⁰ Sinop'un tarihi süreç içerisinde önemini artıran en büyük unsur, şüphesiz limanı olmuştur. Hem ekonomik hem de askeri anlamda stratejik konumunu çok iyi değerlendiren idareciler vasıtasıyla Sinop, XIX. Yüzyıla kadar her medeniyetin bildiği ve sahip olmak istediği bir şehir olmuştur.

5. Osmanlı Döneminde Sinop Limanı

Sinop Fatih Sultan Mehmet tarafından 1461 yılında fethedilmiştir. Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Kastamonu sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiştir.²¹ Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı geleneklerine uygun olarak Sinop halkını avarız vergisinden muaf tutmuş ve halkı Sinop Kalesi'ni beklemekle görevlendirmiştir. Bu vergi muafiyeti XVI. yüzyıla kadar devam etmiştir.²² Sinop'un stratejik konumuna binaen böyle bir uygulamaya gidilmiş olması muhtemeldir. Ancak bölgenin özellikle çeltik tarımına müsait olması ve buna rağmen halkın bu alanda istihdam edilmemesi ilginçtir.²³

Sinop'un Osmanlı dönemindeki asıl önemi, askeri amaçlı kullanımıdır. Gelibolu ile birlikte Osmanlı'nın başlıca deniz üssü olan Sinop, özellikle Kırım'a yapılan seferlerde üs olarak

¹⁷ Ünal, *age*, s. 17.

¹⁸ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 147.

¹⁹ Ünal, *age*, s. 17.

²⁰ İmamoğlu&Deniz, *agm*, s. 22.

²¹ Ünal, *age*, s. 21.

²² Kemal Çiçek, "Kastamonu Sancağı ve Nahiyyelerinde Şerik (-Hane) Reaya", *Osmanlı Araştırmaları XIII*, Neşir Heyeti: Halil İnalcık-Nejat Göyünç, Heath W. Lowry-İsmail Eronsal, Klaus Kreiser, İstanbul, 1993, s. 62.

²³ Ö. L. Barkan, "XV ve XVI'ınca Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserleri*, İstanbul, 1980, s. 580. 575-724

kullanılmıştır. Bununla birlikte Sinop, deniz ticaretinde de önemli bir yere sahiptir. Karadeniz havzasında ekonomik canlılığının temel ayaklarından biri olan Sinop limanı, aynı zamanda önemli gemi yapım merkezlerinden de biri olmuştur. Candaroğullarının yaptığı Sinop tersanesi, Osmanlı döneminde birçok savaş gemisinin yapıldığı yerdir. İnşa edilen gemi çeşit ve miktarlarından, Sinop tersanesinin Galata ve Gelibolu'dan sonra üçüncü büyük tersane olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Sinop tersanesi, Osmanlı döneminde Karadeniz'in bir iç deniz haline gelmesinden dolayı daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Bununla birlikte gemi yapımı için gerekli olan malzemenin temini için ideal bir hinterlandının olması ve bu konuda uzman denizci ve esnafın varlığı, Sinop tersanesinin gelişimine katkı sağlayan diğer unsurlardır.²⁵ Sinop'un gemi yapımında kullanılan kereste, kendir, zift ve üstüpünün tedarikçisi konumunda olması, İstanbul'a dahi hammadde sağlayıcısı olmasını beraberinde getirmiştir.²⁶ Buna karşılık tersanede yapılan gemilerin birtakım masrafı da Hazine-i Amire'den karşılanmaktaydı. Mevcut haliyle Sinop, etrafının geniş ormanlarla çevrili olmasının avantajını yaşamış ve Osmanlı döneminde yaklaşık iki yüz yıl irili ufaklı pek çok kadirga ve kalyon bu tersanede yapılmıştır.²⁷

Sinop'un asıl önemi sahip olduğu doğal limanından kaynaklanmaktadır. Antik dönemden itibaren Sinop limanının aktif olduğu bilinmektedir. Karadeniz ticaretinde denizcilerin mutlaka uğradıkları bir liman olarak, yoğun bir ticari faaliyete ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla Sinop'ta limandan kaynaklanan yüklü miktarda gümrük geliri söz konusudur. Osmanlı döneminde limanın gümrük gelirleri bir mukataa şeklinde işletilmekteydi. 1610-1616 yılları arasındaki altı yıllık dönemde iskele mukataası geliri 1.300.000 akçe olarak kaydedilmiştir. Buna göre yıllık gelirin ortalama 215.000 akçe olduğu söylenebilir.²⁸ Sinop limanı bu özelliğiyle Karadeniz sahilindeki belli başlı dört büyük liman kentinden biri konumundadır.

6. Sinop Liman-Şehir Hinterlandı

Sinop'un coğrafi konumu, tarih boyunca başta ticaret olmak üzere, pek çok alanda kenti cazibe merkezi yapmış ve birçok devletin istilasına maruz bırakmıştır. Ancak kenti ele geçirenler var olan potansiyeli iyi değerlendirmişler ve yeni eklemeler yapmışlardır. Bunlar arasında kale, tersane ve liman önde gelir. Sinop'un bu denli önemli bir merkez olması, özellikle Anadolu'dan gelen ticaret yollarının bir şekilde Sinop'a ulaştırılmasını zorunlu kılmaktaydı. Nitekim bölgede hüküm sürmüş devletler, zaman içerisinde Kuzey Afrika, Mezopotamya ve Anadolu ile Karadeniz'i birbirine bağlayan yollar inşa etmişlerdir. Söz konusu yollarda gelişme gösteren ticaret içerisinde şap, bakır, sahtiyan ve kürk ticareti başta olmak üzere, pek çok mal ve hammadde ticareti konu olmuştur.²⁹ Bu yönüyle Sinop, Anadolu'ya sahip olan devletlerin Karadeniz'e açıldıkları önemli bir gümrük noktası olmuştur.

²⁴ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 18.

²⁵ Ünal, "XVI- XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)*, s. 911.

²⁶ Bostan, *age*, ss. 17-18.

²⁷ Ünal, *agb*, s. 911.

²⁸ Mehmet Öz, "Sinop", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 254.

²⁹ Şerafettin Turan, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Haz. Mehmet Sağlam ve diğerleri, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Yayını, 1988, s. 148.

Sinop limanının uluslararası niteliği, asırlar boyunca Anadolu’da oluşan yolları Sinop’a bağlamıştır.³⁰ Selçuklular Antalya ve Alanya’dan başlayan Akdeniz çıkışlı bir yolu Konya, Çankırı ve Kastamonu üzerinden Sinop’a bağlamışlardır. Buradan da Kırım’a uzanan bir deniz yolu takip edilerek, Akdeniz ile Karadeniz kentleri ticaret ağıyla birleştirilmiştir. Selçuklular bununla da yetinmeyerek Doğu ve Orta Anadolu’dan gelen yolları Sivas-Samsun güzergâhıyla birleştirerek Sinop’a kadar taşımışlardır.

Anadolu Selçuklu döneminde ise, tarihi İpek Yolu Kars-Ardahan girişiyle Erzurum-Erzincan-Tokat-Amasya hattı boyunca Sinop’a bağlanıyordu. Bu ana yolların dışında Anadolu’nun çeşitli yönlerinden Sinop’a bağlanan pek çok da tali yol inşa edilmiştir.³¹ Ayrıca daha güneyden başlayan Halep çıkışlı Malatya-Sivas-Tokat-Amasya-Sinop güzergâhıyla kuzey ve güney yollar birbirine bağlanmıştır.³² Söz konusu yollara Osmanlı döneminde Bursa çıkışlı bir kervan yolu eklenmiştir. Bu yol da Kastamonu üzerinden Sinop’a bağlanıyordu ve yol üzerinde pek çok han ve kervansaray yapılmıştı.³³

Sinop’a Anadolu’nun çeşitli yerlerinden ulaşan çeşitli yollar sayesinde, Sinop’un hinterlandı oldukça gelişmişti. Bu sayede uluslararası ticarete konu olan pek çok ithalat ve ihracat kalemi, Sinop limanında son derece canlı bir ekonomik hayatı gündeme getirmekteydi. Nitekim Sinop gümrüğünde Anadolu’nun neredeyse tamamı ile Suriye, İran, Horasan, Yemen ve Mısır’dan gelen ticari ürünler ticarete dâhil oluyordu.³⁴ Ancak Sinop mevcut konumunu 19. Yüzyılın sonuna doğru kademeli olarak kaybetme eğilimine girmiştir. Özellikle Rusların Sinop baskınından sonra, Karadeniz’in diğer limanlarına göre nispeten gerileme eğilimine giren Sinop limanı, ulaşım alanındaki gelişmelerden de etkilenerek eski önemini kaybetmiştir.³⁵ 19. Yüzyılda ulaşım alanındaki gelişmeler, Sinop’un hinterlandını bir anda daraltmıştı. Yük taşımacılığına pek elverişli olmayan coğrafi yapısıyla Samsun ve Trabzon gibi şehirlerin gerisinde kalan Sinop için, bir takım çabalar gösterilmişse de istenilen seviyeye gelmesi mümkün olmamıştır.

19. yüzyılın sonlarında Sinop’un hinterlandını geliştirmek için yeni bir girişim söz konusu olmuştur. 1885 yılında bir Alman şirketi Samsun-Boyabat-Sinop güzergâhında inceleme yapmak istemişler ve şayet mümkün olursa bu yolda Amasya ve Tokat üzerinden Sivas’a uzanan bir demiryolu yapmayı planlamışlardır.³⁶ Ancak yapılan iki deneme de başarısız olmuş ve Sinop’a ulaşan herhangi bir demiryolu ağı hayata geçirilememiştir.

Sonuç

Sinop şehri tarih boyunca sahip olduğu coğrafi konumu gereği, Karadeniz’in doğal liman kentlerinden biri olmuştur. Şehirlerin gelişmesinde sahip oldukları hinterlandın ve coğrafi konu-

³⁰ İsmail Yaşayanlar, “Tanzimat Döneminde Sinop Limanını Hinterlanda Bağlayan Modern Yol Ağının Tesisi”, *OÜSBAD*, Temmuz 2015, s. 199.

³¹ M. Kemal Özerin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1959, ss. 109-117.

³² Mustafa Demir, “Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu”, *Anadolu’da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 2002, s. 17.

³³ Bekir Başoğlu, *Sinop İli Tarihi*, Ankara: Ayyıldız Kitabevi, 1978, s. 144.

³⁴ İbrahim Güler, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1992, s. 195.

³⁵ Yaşayanlar, *aqm*, s. 202.

³⁶ Yaşayanlar, *aqm*, ss. 205-206.

mun oldukça önemli katkısı vardır. Sinop şehri de bu özellikle sahip bir kent olarak, birçok devletin ele geçirmek istediği bir şehir olarak tarihi süreç içerisinde sürekli el değiştirmiştir. Ancak bu durum kendi içinde olumlu bir sonuç da barındırmıştır. Sinop'u ele geçiren her medeniyet, mevcut potansiyele katkı vermiş ve şehrin gelişmesinde ciddi bir rol oynamıştır. Antik dönemden Osmanlı'ya Sinop'ta yerleşen devletler, denizcilik, balıkçılık, gemi yapımı ve deniz ticareti gibi konularda faaliyet göstermişlerdir. XIX. yüzyıla kadar ulaşım sektöründe Sinop'un lehine olacak gelişmeler söz konusu olmuş ve Anadolu'da var olan yollar bir şekilde Sinop'a ulaştırılmıştır. Bu açıdan Sinop, Anadolu'nun Karadeniz'e açılan kapılarından biri olmuştur. Ticaret hacminin yanı sıra askeri anlamda da uygun olan hinterlandı sayesinde Sinop, sürekli yükseliş trendi sergilemiştir. Zaman içinde ulaşım alanında yaşanan gelişmelerden olumsuz etkilenmemek için bazı vergi muafiyeti ve yeni yollar gibi tedbirler düşünülmüştür. Bunlardan bazıları sonuç verirken bazıları hayata geçirilememiştir. Sinop limanı, tersanesi ve kalesiyle sahip olduğu avantajlı konum, dış tehditlerin Sinop'a yönelmesine neden olmuş ve Osmanlı Devleti'ne kadar olan el değiştirmeler yapmasa da, Rusların 1853 yılındaki bombardımanı Sinop'un kaderini derinden etkilemiştir. Bu tarihe kadar korunaklı yapısıyla ve geniş hinterlandıyla Karadeniz'in en önemli ticari ve askeri üssü konumunda olan Sinop, taşımacılıkta kaydedilen gelişmeler ve askeri anlamdaki baskın ve tercihlerden ötürü gittikçe değerini kaybetmeye yüz tutmuştur. 30 Kasım 1853 tarihli Rus baskınından sonra imzalanan Paris Antlaşması'nda Karadeniz'in askeri üs ve tersanelerden arındırılması, Sinop'a en büyük darbeyi vurmuştur. Buna ticaret yollarının eski önemini kaybetmesi ve istihdam alanlarının farklılaşması gibi gelişmeler eklenince, Sinop limanı da tarihi vasfını yitirmekle karşı karşıya kalmıştır. Nihayet Samsun ve Trabzon gibi liman kentlerinin gerisinde kalan Sinop için hinterlandını genişletme çabaları da sonuç vermemiştir.

Kaynakça

- Barkan, Ö. L., "XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserleri*, İstanbul, 1980, ss. 575-724.
- Başoğlu, Bekir, *Sinop İli Tarihi*, Ankara: Ayyıldız Kitabevi, 1978.
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara, TTK Yayınları, 1992.
- Çiçek, Kemal, "Kastamonu Sancağı ve Nahiyyelerinde Şerik (-Hane) Reaya", *Osmanlı Araştırmaları XIII*, Neşir Heyeti: Halil İnalçık-Nejat Göyünç, Heath W. Lowry-İsmail Eronsal, Klaus Kreiser, İstanbul, 1993, ss. 49-68.
- Demir, Mustafa, "Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu", *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 2002.
- Geyikoğlu, Hakan, "Selçukluların Deniz Politikası ve Denizcilik Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22, Erzurum, 2003, ss. 251-267.
- Güler, İbrahim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1992.
- İmamoğlu, H. Vehbi-Deniz Önder, "Beylikler Dönemi Anadolu Kent Tarihine Bir Bakış: Sinop Limanı", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, 2012, ss. 19-25.
- Koçak, Özdemir, "Erken Sinop Yerleşmeleri", *Belleten*, LXVII, Ankara, 2003, ss. 697-719.
- Maden, Fahri, "Sinop'ta Pervaneoğulları Beyliği", *Kuzey Anadolu Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, 2012.
- Merçil, Erdoğan, "Anadolu Beylikleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976.
- Öz, Mehmet, "Sinop", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2009, ss. 252-256.
- Özergin, M. Kemal, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1959.

- Tırıl, Alpay, *Cumhuriyet Döneminde Sinop*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Turan, Şerafettin, “Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Haz. Mehmet Sağlam ve diğerleri, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Yayını, 1988, ss. 159-202.
- Tütüncü, Mehmet, “Sultanü’l Bahreyn İki Denizin Hakimi: Selçuklular Zamanında Sinop ve Sinop-Alanya Ticaret Yolu”, *Kuzey Anadolu Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, 2012, ss. 99-121.
- Uzunçarşılı, İ.H. *Anadolu Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Ünal, Mehmet Ali, “Tahrir Defterlerine Göre Sinop Şehri”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, 1990, ss. 185-192.
- _____, “XVI- XVIII. Yüzyılda Sinop Tersanesi”, *XIV. Türk Tarih Kongresi* (9-13 Eylül 2002), ss. 911-958.
- _____, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Üstün, Fulya, *Tarihsel Kaynaklara Göre Sinop Şehrinin Fiziksel Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2008.
- Yaşayanlar, İsmail, “Tanzimat Döneminde Sinop Limanını Hinterlanda Bağlayan Modern Yol Ağının Tesisi”, *OÜSBAD*, Temmuz, 2015, ss. 196-212.
- Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, Çobanoğulları Beyliği-Candaroğulları Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

CUMHURİYET'İN ERKEN DÖNEMİNDE YAPILAN İLK NÜFUS SAYIMINA GÖRE (1927) SİNOP'UN DEMOGRAFİSİ

İrşad Sami YUCA *

Öz

Sanayi inkılabından sonra Avrupa'da çitası giderek artan modernleşme hareketleri, Batı'nın gelişmiş ülkelerini isabetli alt ve üst yatırımlar yapabilmek, halkın sosyal ve kültürel gelişmişliğini öğrenebilmek ve buna dair hedefleri belirlemek için 19. yüzyıldan itibaren modern tekniklerle nüfus sayımı yapmaya yöneltmiştir. Osmanlı'da ise nüfus bilgisi geleneksel tahrir yöntemleri veya salnameler yoluyla ve daha çok erkeklerin sayılmasından dolayı sonuçları kısır kalan sayımlardı. Üstelik Osmanlı'nın bazı taşra birimlerinin nüfusu kayıtlara giremediği bugüne değin yapılan bazı akademik çalışmalarla anlaşılmaktadır. Osmanlı'da nüfus bilgisine dair kesin rakamlardan ziyade olasılıklı veya tahminler üzerinden hareket edilmiş olması yatırım programlarını, toplumsal dokunun emniyet, asayiş, eğitim, askeri ve iş gücü niteliklerini belirlemede de zorluklar çıkarmaktaydı. Osmanlı'nın nüfus bilgisine dair mirasına karşın Cumhuriyet döneminin yeni bürokratik anlayışı, demografinin niceliksel özelliklerini daha kesin rakamlarla elde etmeğe çalışmış ve elde edilen rakamlar vasıtasıyla toplumun bütün bir projeksiyonunu çıkarmak düşüncesinde yoğunlaşmışlardır. Bu amaçla 1926 yılında TBMM'de yapılan nüfus sayımı ile ilgili yasal düzenlemelerden sonra 28 Ekim 1927 tarihinde ülke çapında uygulanan sokağa çıkma yasağı ile beraber Batılı teknik ve standartlarda ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Ayrıntılı bir nüfus sayımı örneği olan 1927 nüfus sayımı, toplumun dil, din, etnik, meslek, eğitim, medeni hal, yaş ve sair diğer alt başlıklarında rakam ve oranlar sunmaktadır. Bu çalışmada ise Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarihsel ve kültürel geçmişi ile Karadeniz bölgesinin önemli bir kenti olan Sinop'un demografik özellikleri ele alınıp değerlendirilecektir. Çalışmada özellikle TÜİK arşivinden 1927 yılı nüfus sayımı ile ilgili veriler üzerinden bir projeksiyon ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet dönemi, Nüfus sayımı, Sinop, Demografik özellikler, Toplumsal değişim.

According to the first Population Census Made in the Early Period of the Republic the Demographic of Sinop

Abstract

After the Industrial Revolution, increasingly modernizing movements in the Europe had led the developed countries of the West to made appropriate law and high investments. For this reason, population censuses were carried out with modern techniques since the 19th century in order to learn the social and cultural development of the people and to determine their goals. By this time in the Ottoman Empire, methods were applied through the use of population information, traditional methods of torture, or yearbooks to obtain information that could only be called inferior as a result of being considered only male population. Even in the Ottoman period, the fact that some of the provincial units did not enter the population precisely is understood from the works done so far. In the Ottoman Empire, there were some difficulties in determining the investment programs, social touch, security, order, education, military and labour power qualities,

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, s.yuca@alparslan.edu.tr

which were more or less likely to be based on close quarters of the population. For all these reasons, it became compulsory to take out a whole projection of the society through figures close to the numbers in the early years of the Republican era. For this reason, after the legal regulations on the population census in 1926, the first population census was carried out on 28 October 1927, along with nationwide ban on leaving the western standard. A detailed census example, the 1927 Population Census, provides figures and ratios in the language, religion, ethnicity, occupation, education, marital status, age and other subheadings of the society. In this study will be studied the demographic characteristics of Sinop, which has an identity as an important Black Sea region city from the Ottoman Empire to Republic. In this study, especially the data related to the population census of 1927 will be used from the TUIK's archive.

Keywords: Republic era, Population census, Sinop, Demographic characteristics, Social change.

Giriş

Sinop, birey, tarih, kültür ve coğrafyanın ortak bir eseri olarak kadim bir kent ve çevreye sahip vilayettir. Osmanlı döneminde Kastamonu'nun bir sanacağı, Cumhuriyet'te ise bir vilayet merkezi olmuştur. Sinop, Anadolu'nun kuzeye doğru uç noktası İnceburun'a doğru ve Karadeniz kıyısında kendine özgü kıyı şekilleri ile tarihin her döneminde insan gruplarının burada medeniyete dair izi bırakmasına imkân tanımıştır.¹

Sinop ve çevresinde gerçekleşen bazı arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen verilere göre vilayet sathında tarihin eski dönemlerine kadar insan ve medeniyetlerine dair eserler mevcuttur. Arkeoloji verilerine göre Sinop ve çevresinde zamanla Hitit, Geşka, Frig, Kimmerler, Pontuslar, Romalılar, Bizans ve Komnenoslar'ın yönetim izleri bulunmaktadır.²

Sinop'un tarihi ve kültürel değişiminin yanı sıra demografik değişiminde önemli bir dönüm noktası 1214 yılına denk gelmektedir. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da başlayan İslamlaşma süreci 1214 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus döneminde Sinop'un fethedilmesi ile İslamlaşma sürecini başlatmıştır.³ 1214 yılında gerçekleşen fetihten bir müddet sonra Sinop, Trabzon Rum İmparatorluğunun egemenliğine geçse de tekrar Anadolu Selçukluların eline geçer. Beylikler döneminde Sinop ve çevresinde sırasıyla Pervâneoğulları, Candaroğulları, İsfendiyoğulları hâkimiyetleri takip etmiştir. Sinop, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı yönetimine dâhil edilmiştir.⁴ Osmanlı hâkimiyetine değin her zaman

¹ Sinop'un ismi tarih öncesinde Yunanca Sinopolli'dir. Müslüman müellifler kentin ismini "Sanub" olarak kaydetmişler. Osmanlı kroniklerinde kentin ismi "Sinab" veya "Sinub" olarak geçmektedir. Sinop kelimesinin kökeni hakkında bazı rivayetler söz konusu olsa da en güçlü rivayet olarak Yunan efsanelerinde kentin kurulması Argonautlar'dan Tesalyalı Autolykos'a ait olduğu kabul görülmektedir. bir diğer önemli rivayet ise Amazan kraliçesinin adından türediği üzerinedir. Kentin ismi Asur tanrılarından Sin'den, Hititçe Sinova'dan geldiği rivayetleri de söz konusudur. Mehmet ÖZ, "Sinop", *DİA*, Cilt: 37, İstanbul, 2009, ss. 252-256.; Bkz. Yılmaz YAVUZ, *Sinopeli*, Akis yayınları, İstanbul, 2017.

² Cenk Demir, "Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerine Göre Sinop'un İdari ve Demografik Yapısı (1869-1903)", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 17, 2014, ss. 45-64.; Hürü Sağlam Tekir, "1927-1928 Devlet Salnamesinde Sinop Vilayeti", *KAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:13, 2014, ss. 133-145.

³ Cenk Demir, "Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerine Göre Sinop'un...", ss. 45-64.; Fahri Metin, *Sinop*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 7.

⁴ Fahri Metin, *Sinop*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı..., s. 7.; Alpay Tırıl, "Cumhuriyet Döneminde Sinop (1923-1950)", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İzmir, 2010, s. 13.

stratejik bir şehir ve doğal çevre olma özelliğine sahip olan Sinop bu önemini Osmanlı döneminde de devam etmiştir.

Tarihin önceki siyasal devirlerinde olduğu gibi Osmanlı tarihinde de en önemli tersanelerden birisi kuşkusuz Sinop Tersanesi olmuştur. Bu tersanede Osmanlı donanması için gemiler üretilmiş, tamir ve takviye işleri yanı sıra ticari gemilerin üretimine de bu tersanede önem verilmiştir. Sinop'un sahip olduğu tersane ve liman Sinop'un ekonomik gelişmesini ve demografik çeşitlenmesini tarihsel açıdan derin bir şekilde etkilemiştir. Özellikle tersanesinde iş ve ticaret imkânları çerçevesinde farklı diyarlardan insanları buraya çekmiştir. Sinop Tersanesi ve limanı Osmanlı'nın Karadeniz'deki güvenliğinin temin edilmesi noktasında da önemli bir işlevi görmesi yanında gemilerin sert kış koşullarında sığındığı bir liman olma özelliğine de sahipti.⁵

Sinop, Osmanlı taşra yönetim şeması içerisinde uzun yıllar Anadolu Eyaleti'nin Kastamonu vilayetinin bir sancağı konumunda olmuştur. 1839 Tanzimat Fermanının ilanı ve ülke genelinde uygulamaya konulan yeni reformlar idari konulara da temas etmiştir. Bilhassa 1846 düzenlemesi ile Sinop, Kastamonu vilayetinin bir sancağı olarak tekrar idari statüsü belirlenmiştir. Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki meşhur 1864 ve 1867 idari tanzimlerinde de Sinop, Kastamonu'nun bir sancağı olarak idari statüsünü devam etmiştir. Sinop'un Kastamonu'ya olan idari bağı 1920'ye değin değişmemiştir. Ayrıca Osmanlı döneminde Anadolu'nun uzak bir taşrası olarak görülen Sinop, İstanbul'un gözünde siyasi ve adli suçluların sürgün yeri olarak da nam salmıştır. Sinop'un bu özelliği Türk kültür ve edebiyatına cezaeviyle ve sürgün metaforuyla hatırı sayılır bir yer edinmiştir.⁶

Milli Mücadele yıllarında Sinop özel bir statü ile müstakil bir sancak haline getirilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile beraber ülkede yapılan yeni idari düzenlemeler çerçevesinde 1924 yılında Sinop il statüsüne kavuşmuştur. İl merkezi Sinop olup Boyabat, Gerze ve Ayancık ilçeleri olarak il idari mekanizması yeniden belirlenmiştir.⁷

I. Osmanlı'da Sinop'un Demografisi

Toplumların değişim ve dönüşümünde ve de özellikle kültürel, politik ve etnik kimliklerinin oluşumunda nüfus hareketleri önemli bir yer tutmaktadır. Nüfus hareketlerinin merkezinde göç, ekonomik ihtiyaç, din ve güvenlik gibi başlıklar önemlilik arz etmesine karşın 19. yüzyıldan itibaren çıktısı artan modernleşme hareketleri farklı düzeylerde yeni etkileri doğurmuştur. Gelişmişlik ve az gelişmişlik arasındaki ince çizginin belirleyiciliğinde nüfus oranlarının bilinmesi ve buna dair ekonomik, kültürel ve siyasi politikaların belirlenmesi düşüncesi Avrupa toplumlarında

⁵ Mehmet Öz, "Sinop"..., ss. 252-256.; Fatih Güldal, "Fetihten Osmanlılara Kadar Sinop Şehri Tarihi", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul, 2003, s. 13.; İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Dr. Tezi), İstanbul, 1992, s. 233.

⁶ Tunay Karakök, "H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2010, ss. 267-276.; Burhan Sayılır, "Millî Mücadele Döneminde Batı Karadeniz'in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı (Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Raporlarına Göre)", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 38, Eylül-Ekim 2013, ss. 1-20.; Mehmet Öz, "Sinop"..., ss. 252-256.; *Sinop 1973 İl Yılığ*, Önder Matbaası, Ankara, 1973, s. 6-21.; Sinop'a sürgün ve cezaevinin Türk tarihindeki yeri hakkında bkz. Tolga ERSOY, *Sinop'un Hanı: Sinop Hapishanesinin Tarihi ve Edebiyattaki Yeri*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997.

⁷ Bekir Başoğlu, *Sinop İli Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul, 1978, s. 150.; Hürü Sağlam Tekir, "1927-1928 Devlet Salnamesinde Sinop Vilayeti"..., ss. 133-145.

öne çıkması, zamanla diğer toplumları da bu ihtiyacı gidermeye dönük nüfus çalışmalarına yöneltmiştir.⁸

Bu çerçevede Osmanlı gibi siyasi ve ekonomik sorunlarla boğuştuğu 19. yüzyılda imparatorluğun nüfusunun genel tespiti etnografik nitelikli olup 1831 yılında ilk defa bir sayım yapılır. Bu sayımı 1844 yılında yapılan ikinci genel nüfus sayımı izler. Ancak Osmanlının toplumsal yaşamında dini ve etnografik bazı tutumların sayımlar üzerindeki bazı etkileri söz konusudur. Örneğin bu sayımlarda sadece erkeklerin nüfusun bir parçası kılınması gibi kültürel ve dini nedenlerden dolayı gerçek sonuçlardan uzak kalmaktadır.⁹ Ancak Osmanlı toplumsal yapısı hakkında bilgi edinebilmek noktasında bir diğer önemli kaynak türü ise her yıl vilayetler düzeyinde gerçekleştirilen salnamelerdir.

19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine değin Kastamonu'nun bir sancağı statüsünde olması münasebetiyle Kastamonu vilayeti salnamelerine göre Sinop sancağının nüfus yapısı aşağıdaki tablolarda görüldüğü üzeredir.¹⁰ Nüfus yapısında ağırlıklı olarak dini ve etnik kaidelerin öne çıktığı görülmektedir. Müslüman nüfusun niceliksel yoğunluğuna karşın Rum nüfusu ikinci baskın gruptur. 1875 salnamesine göre sancak dâhilinde Ermeni nüfusu da belirlemektedir. Müslüman nüfus ise kendi içerisinde etnik veya dil bağlamında ele alındığında çeşitlilik göstermesi muhtemeldir. Türkçe'nin yanı sıra Çerkesçe, Arnavutça ve Kürtçe gibi diğer Müslüman etnik gruplarında sancak dâhilinde varlığının olması genel olarak Sinop Liman ve Tersanesine iş amacıyla gelenler, farklı güvenlik nedenleriyle iskân edilen aşiret/aileler ile Kafkasya'dan Rus zulmünden kaçan muhacir gruplarından müteşekkil olduğu söylenebilir.¹¹

Tablo-1: 1869-1879 Arasında Sinop Merkez Nüfusu

Salnamenin		Nüfus Sayısı				Hane Sayısı			
Tarihi	Sayısı	İslâm	Rum	Ermeni	Toplam	İslâm	Rum	Ermeni	Toplam
1869	1	6.190	2.006	-	8.196	2.908	306	-	3.214
1870	2	6.190	2.006	-	8.196	1.931	562	-	2.493
1871	3	16.416	2.545	-	18.961	4.895	694	-	5.589
1872	4	16.416	2.545	-	18.961	4.895	694	-	5.589
1873	5	16.416	2.545	-	18.961	4.895	694	-	5.589
1874	6	16.416	2.545	-	18.961	4.895	694	-	5.589
1875	7	17.271	1.925	278	19.474	5.135	609	86	5.830
1876	8	1.271	1.243	3	2.517	654	414	1	1.069
1877	9	1.399	1.303	1	2.703	651	413	1	1.065
1878	10	1.399	1.303	1	2.703	651	413	1	1.065
1879	11	1.400	1.305	1	2.706	652	414	1	1.067

⁸ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000, s. 552-556.; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25-28.; İrşad Sami Yuca, "Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına (1927) Göre Muş İlının Nüfus Özellikleri", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: Nisan - Mayıs - Haziran 2011, ss. 1-30.

⁹ Cenk Demir, "Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerine Göre Sinop'un...", ss. 45-64

¹⁰ Tablo-1-9 arasındaki veriler Cenk Demir'in "Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerine Göre Sinop'un İdari ve Demografik Yapısı (1869-1903)" adlı çalışması ve Kemal H. Karpat'ın "Osmanlı Nüfusu 1830-1914" adlı çalışmalarından alınmıştır.

¹¹ İlhan Ekinci, "19. Yüzyılda Ordu Kazasından Canik'e Göçler", Ed. Osman Köse, *Geçmişten Günümüze Göç II*, Samsun, 2017, ss. 731-744.; Süleyman Uygun, "Karadeniz'de Yabancı Vapur Kumpanyaları ve Göç", Ed. Osman Köse, *Geçmişten Günümüze Göç II*, Samsun, 2017, ss. 789-807.; Süleyman Tekir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Karadeniz Bölgesinde Muhaceret (1914-1917)", Ed. Osman Köse, *Geçmişten Günümüze Göç II*, Samsun, 2017, ss. 823-833.

Tablo-2: 1881-1882-1893 Yıllarına Göre Sinop'un Nüfusu

Sinop Sancağı	Müslüman		Rum		Ermeni		Gayr-i Müslim Çingene		Toplam Nüfus
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Sinop Merkez Kaza	19.519	20.735	2.048	2.015	123	150	30	36	44.656
Boyabat Kazası	20.132	22.549	22	62	-	-	864	935	44.564
Ayancık Kazası	13.960	14.629	575	638	-	-	-	-	29.802
Toplam	53.611	57.913	2.645	2.715	123	150	894	971	119.022

Tablo-3: 1889 Yılına Göre Sinop'un Nüfusu

	Yerli		Yabancı		Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
İslâm	20.393	19.288	342	231	40.254
Rum	2.068	2.007	82	41	4.198
Ermeni	150	123	-	-	273
Gayr-i Müslim Kıpti	36	30	-	-	66
Toplam	22.647	21.448	424	272	44.791

Tablo-4: 1892 Yılına Göre Sinop'un Nüfusu

	Erkek	Kadın	Toplam	Hane Sayısı
Müslüman	20.735	19.519	40.254	7.328
Gayr-i Müslim	2.201	2.336	4.537	858

Tablo-5: 1894 Yılına Göre Sinop'un Nüfusu

Yıl	İslâm		Rum		Ermeni		Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
1893	21.945	20.586	2.616	2.206	180	165	47.698
1894	23.151	20.393	2.548	2.395	327	303	49.114

Tablo-6: 1899 Yılına Göre Sinop'un Nüfusu

İslâm		Rum		Ermeni		Mahalle ve Köy Sayısı
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
11.140	10.144	1.939	1.764	168	171	27

Tablo-7: 1903 Yılına Göre Sinop'un Nüfusu

İslâm		Rum		Ermeni		Toplam		Genel Toplam
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
68.361	65.948	3.500	3.394	1.452	1.409	73.313	70.751	144.064

Tablo-8: 1906/7 Yıllarına Göre Sinop'un Nüfusu

Tabiiyet	Müslüman		Rum		Ermeni	
Cinsiyet	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1906/1907	155.499	167.473	4.528	5.319	2.073	2.368

Tablo-9: 1914 Yıllarına Göre Sinop'un Nüfusu

Yıl/Tabiiyet	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi
1914	160.401	8.814	4.243	8

II. 1927'de Sinop'ta Nüfus ve Yoğunluğu

1927 tarihinde gerçekleşen ve Cumhuriyet döneminin ilk genel nüfus sayımı niteliğinde olan bu sayıma göre; Türkiye'nin toplam nüfusu 13.660.275 kişidir. Nüfusun 1.044.306 kişisi Trakya bölgesinde yaşamaktayken, geriye kalan ana dilim olan 12.615.969 kişide Anadolu'da yaşamaktaydı. 1927'de Türkiye'nin sahip olduğu nüfusun yerleşim birimlerine göre dağılımında ise nüfusun %25'i şehirlerde ikamet ederken, geriye kalan %75 gibi büyük kesimi ise taşrada yaşamaktaydı.¹²

Türkiye'nin 1927 yılında gerçekleştirdiği ilk nüfus sayımının verilerine bağlı olarak Sinop vilayetinin toplam nüfusu 169,965 kişi olarak belirlenmiştir. İlin toplam nüfusu içerisinde erkeklerin oranı 78.186, kadınların ise 91.779 olup erkeklerden 13.593 kişi ile önemli bir oranda daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sayımın verilerine göre Sinop merkez ilçesi (32.582) nüfus yoğunluğu açısından ilçeleri olan Ayancık (44.069), Boyabat (59.776) ve Gerze'den (33.537) daha az bir nüfusa sahip olması dikkat çekicidir.¹³ Kadın ve erkek nüfusu arasındaki oran Sinop'ta da ilgi çekicidir. I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve yerel Rum ve Ermeni isyanlarından kaynaklı olarak erkek nüfusu merkez ilçe ve diğer ilçelerde gözle görülür bir şekilde kadın nüfusundan azdır. Farkın en fazla olduğu birimler Boyabat (4.840) ve Ayancık (4.763) ilçeleri iken en az olduğu birim ise Sinop (1.352) merkez ilçesidir.¹⁴ Bu veriler savaşların ve bilhassa Rum ve Ermeni isyanlarının hangi ilçelerde daha fazla yıkıcı etki gösterdiğini de ortaya çıkarmıştır. Sinop vilayetinin 1927 nüfus sayımına göre nüfus yoğunluğu km²'ye 904 kişi düşmekte olup, diğer illerin nüfus yoğunluğuna göre yüksek bir orana tekabül etmiştir.¹⁵

Tablo-10: Vilayetin Nüfus Miktarı, Mesahai Sathiyesi, Nüfus Kesafeti ve Mevâki Adedi¹⁶

Vilayetler ve Kazalar	Nüfus Mevcudu			Mesahai Sat- hiye K ²	Nüfus Kesa- feti	Mevâki Adedi
	Erkek	Kadın	Yekûn			
	SİNOP İL GENELİ					
Sinop	16.615	16.967	32.582	1.860	17.5	70
Ayancık	19.653	24.416	44.069	965	45.7	126
Boyabat	27.468	32.308	59.776	1.570	38.0	190

¹² *Umumi Nüfus Tahriri (1928)*, T.C. Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928, s. 4.; İrşad Sami Yuca, "Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına...", ss. 1-31.; Koray BAŞOL, *Demografi (Genel ve Türkiye)*, İzmir 1984, s. 156.

¹³ Efelek, Türkeli, Dikmen, Durağan ve Saraydüzü 1927 idari düzenlenmesine göre ilçe statüsünde değildir.

¹⁴ *Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül II*, T.C. Baş Vekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928, s. 141-142.

¹⁵ *Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül III*, T.C. Baş Vekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928, s. 11.

¹⁶ *Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül I*, T.C. Baş Vekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928, s. XV.

Gerze	15.449	18.088	33.537	1.360	24.6	80
Yekûn	78.186	91.779	169.965	5,755	29.5	466

III. Doğum Yerlerine Göre Nüfus Özelliği

Çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun geride bıraktığı sosyal, ekonomik ve kültürel doku ile ilgili mirasın izlerini, Cumhuriyetin erken bir döneminde gerçekleşen 1927 nüfus sayımında görmek mümkündür. 1927 nüfus sayımında toplumun etnik ve kültürel zenginliğini görmek amacıyla vatandaşlara doğdukları veya tabi oldukları ülkelerin bilgisini öğrenmek amacıyla mahalli tevellüt sorusu yöneltilmiştir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Sinop vilayet dâhilinde etnik köken ve doğdukları coğrafyalar bağlamında değerlendirilebilecek bir zenginliğin söz konusu olduğudur.

Sinop vilayetinin toplam nüfusunda Türkiye dışında başka bir ülkede doğan kişilerin en çok Sinop vilayet merkezinde ve ikinci olarak Ayancık ilçesinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Doğumları Türkiye dışında olanların çoğunluğunu Rusya doğumlular oluşturmaktadır. Bunun sebebi ise coğrafi yakınlık, Sinop'un Karadeniz'de bir liman kenti olması ve Kırım harbinden bu yana yaşanan savaşlardan dolayı Kafkasya ve Rusya'dan Anadolu'ya göçlerin olması böylesi bir sonucun ortaya çıkmasında etkileri olmuştur.

Boyabat ve Gerze ilçeleri, doğumları yurt dışı olanların en az bulunduğu ilçeler olmuştur. Bu ilçelerde birer Afganistan ve Suriye doğumludan başka ağırlıklı olarak Rusya doğumlular oluşturmaktadır. Avrupa ülkelerinde doğanların Sinop merkezinde yoğunlaştıkları ve ağırlığının ise Almanya ve Yunanistan doğumlu olanlardan oluşmuştur. Sinop'ta bulunan Almanya doğumlu 12 kişinin erkek olması ayrıca önem arz etmektedir. Bu durum İtalya doğumlu 4 erkek kişi için de geçerlidir. Rusya doğumluların vilayet genelinde erkek ve kadın oranında belirgin bir farkları bulunmaktadır. Rusya doğumlu toplam 158 erkeğe karşın 118 kadın bulunmaktadır.

Tablo-11: Nüfusun Mahalli Tevellüt İtibariyle İnkısamı¹⁷

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Türkiye	Afganistan	Suriye	Afrika / Asya	Almanya	Avusturya	Belçika	Bulgaristan	Fransa	Yunanistan	İtalya	Rusya	Sırbistan	Sair Avrupa	Meçhul
Sinop	E K	15.484 16.882	- -	- -	- -	12 -	1 -	- 2	1 2	- 1	5 9	4 -	105 69	2 2	1 -	1 -
Ayancık	E K	19.619 24.388	- -	- -	- 1	- -	- -	- -	- 2	- -	- -	- -	33-20	1 -	- 1	- 4
Boyabat	E K	27.463 32.301	1 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	4 7	- -	- -	- -
Gerze	E K	15.433 18.057	- -	- 1	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	10 22	- -	- -	- 8
Yekûn	E K	77.999 91.628	1 -	- 1	- 1	12 -	1 -	- 2	1 4	- 1	5 9	4 -	158 118	3 2	1 1	1 12
Umumi Yekûn		169.627	1	1	1	12	1	2	5	1	14	4	276	5	2	13

¹⁷ Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül II..., s. 197-198.

IV. Konuşulan Ana Diller

Cumhuriyet döneminin erken bir döneminde gerçekleşen 1927 nüfus sayımının sosyal hayata dair sağladığı önemli bir diğer veri ise toplumda konuşulan dillerin varlığına dair bilgiler hakkındadır. Osmanlı'nın çok uluslu ve dilli yapısının Cumhuriyet'in erken yıllarında ulusçu politikaların yavaşça devreye sokulduğu bir dönemde halen varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Savaş ve göçlerin şekillendirdiği Anadolu toplumunda çok dilli bir yapının toplumun önemli bir zenginliği olduğu yadsınamaz. Bu kapsamda Karadeniz'in önemli bir liman vilayeti olan Sinop, Kırım Savaşından (1853-1856) beri Kafkasya'dan gruplar halinde Anadolu'ya gelen Müslüman-Türk uyruklu gruplarının göç yollarından veya iskân edildikleri bir vilayet olmasından dolayı burada birden fazla dilin konuşulduğu bir tabloyu ortaya çıkarmıştır.

Sinop'ta halk arasında oransal olarak en çok konuşlan dilin 163.134 kişi ile Türkçe olduğu görülmektedir. Türkçenin baskın bir konuşma diliyken ikinci en çok konuşlan dilin ise Çerkesçe olması Kafkasya'dan gelen göçle ilintili olduğu anlaşılmaktadır.

Ermenice ve Kürtçe konuşanların sayısı da azımsanmayacak düzeyde olması tablonun bir diğer önemli sonucudur. Osmanlı döneminde önemli bir Rum nüfusunu barındıran Sinop'un savaştan dolayı yaşanan göç ve mübadele süreçlerinden dolayı Rumcanın neredeyse bitme noktasında olduğu toplumsal değişime dair önemli bir örnektir.¹⁸

Vilayet genelinde dil çeşitliliğin en fazla olduğu birimler Sinop ve Ayancık'tır. Türkçe dışında bu iki merkezde Çerkesçe ve Arnavutça yoğun iken Boyabat'ta ise Kürtçe belirgin konuşulan bir diğer dil olmuştur.¹⁹ Avrupai dillerin çok konuşulmadığı tablonun bir diğer sonucudur. Vilayet genelinde yalnızca birkaç kişi Fransızca, İtalyanca ve Bulgarca gibi Avrupai dili konuşmaktadır.

Erkek ve kadın nüfuslarına oranla dil konuşma özelliklerine göre Türkçe konuşan kadınların erkeklere oranla bütün birimlerde daha fazla gözükmektedir. Sinop'ta yalnız 2 erkek Rumca, 5 erkek İtalyanca Ayancık'ta ise yalnız bir kadın İngilizce konuşması tablonun sağladığı bazı diğer önemli ayrıntıdır. Boyabat ilçesinde ise yalnız 94 erkeğin konuşuyor olması bir diğer ayrıntıdır. Boyabat'a 94 erkeğin Çerkesçe konuyor olmasına karşın aile ve eş durumlarının varlığı hakkında 1927 nüfus sayımı bilgi sağlamamaktadır. Ayancık'ta ise yalnız 27 erkeğin ve Gerze'de ise yine 11 erkeğin yalnızca Kürtçe konuşuyor olması tablonun bir diğer ilginç verileri arasındadır. Meçhul başlığı altında anılan dillerin varlığı ise azımsanmayacak oranda olduğu gözden kaçmamaktadır. Ancak bütün verilere bağlı kalınarak Cumhuriyetin erken dönemlerinde Rumcanın yok denecek düzeyde olmasına karşın Asya, Kafkasya ve Avrupa/Balkan dillerinin olması bir zenginliğin göstergesidir. Arapça ve Farsça gibi İslami ve kültürel bakamından Anadolu'ya etkileri çok olan iki dilin hiç olmayışı ise ayrıca önemli görülmesi gereken tablonun sonuçlarıdır. Bir diğer önemli nokta ise Rusya doğumluların önemli bir orana sahip olmasına karşın Rusça bilenlerin hiç olmayışıdır.

¹⁸ Mete Tunçay, "Azınlıklar Nüfusu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1563-1564.

¹⁹ Cemile Şahin, "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya- Maksudiye Köyü Örneği", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8, 2016, ss. 2782-2816.

Tablo-12: Nüfusun Ana Lisani İtibariyle İnkısamı²⁰

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Türkçe	Rumca	Ermenice	Fransızca	İtalyanca	İngilizce	Çerkesçe	Kürtçe	Arnavutça	Bulgarca	Meçhul Diller
Sinop	E	13.868	2	167	1	5	-	545	148	76	2	772
	K	14.889	-	176	1	-	-	457	1	66	2	1375
Ayancık	E	19.117	-	15	-	-	-	297	27	31	-	166
	K	23.490	-	4	1	-	1	535	-	47	-	338
Boyabat	E	26.851	-	268	-	-	-	94	255	-	-	-
	K	31.653	-	287	-	-	-	-	368	-	-	-
Gerze	E	15.305	-	8	-	-	-	18	11	-	-	107
	K	17.931	-	15	-	-	-	6	-	-	-	136
Yekûn	E	75.171	2	458	1	5	-	954	441	107	2	1.045
	K	87.963	-	482	2	-	1	998	369	113	2	1.849
Umumi Yekûn		163.134	2	940	3	5	1	1.952	810	220	4	2.894

V. İnanç Yapısı ve Maluliyetler (Özürlülükler)

1927 genel nüfus sayımına göre Sinop'ta inanç yapısı çeşitlilik göstermektedir. İslam dinin oransal olarak en fazla orana sahip olmasına karşın Hristiyan dinin farklı mezhepleri birer müstakil inanç şeklinde nüfus sayımında yorumlanmıştır. Ermenilerin bağlı olduğu Gregoryan mezhebinden sonra Katolikler üçüncü en fazla cemaat niteliğindedir. Sinop merkez ilçesinde yalnız 11 erkek Protestan'ın olması dikkat çekicidir.

Ermeniler Ayancık ve Gerze ilçelerinde en düşük orandayken Sinop ve Boyabat birimlerinde ise önemli bir oranına sahipler. Boyabat'ta erkek Ermenileri fazlayken Sinop'ta ise kadın Ermenileri daha fazla bir orana sahiptirler. Katolikler Boyabat ilçesinde yoğunlukta olmalarına karşın Gerze ve Ayancık'ta çok az bir orana sahiplerdir. Protestan ve Ortodox mezhebinde olanlar Boyabat ve Ayancık ilçelerinde mevcut olmayıp çoğunluk Sinop'ta toplanmıştır. Meçhul ve diğer inanç başlıklarında ise çok az denilebilecek kişi bulunmuştur.

Tablo-13: Nüfusun Dinler ve Maluliyetler İtibariyle İnkısamı²¹

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Dinler								Maluliyetler						
		İslam	Katolik	Protestan	Ortodox	Ermeni	Hristiyan	Sair dinler	Meçhul	Maluliyetsiz	Kör	Sağır	Topal	Çolak	Kambur	Diğer
Sinop	E	15.429	13	11	5	144	-	14	-	15.309	29	18	119	46	4	91
	K	16.789	3	-	4	167	4	-	-	16.834	19	4	67	13	7	23
Ayancık	E	19.638	6	-	-	9	-	-	-	19.287	46	22	114	74	8	102
	K	24.410	5	-	-	-	1	-	-	24.262	20	11	48	13	9	53
Boyabat	E	27.166	94	-	-	192	16	-	-	26.881	67	45	204	81	7	183
	K	31.972	162	-	-	137	36	-	1	31.987	58	24	157	7	9	66

²⁰ Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül II..., s. 177-178.

²¹ Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül II..., s. 165-166.

Gerze	E	15.441	-	-	2	-	6	-	-		14.896	49	32	205	107	5	155
	K	18.075	-	-	-	1	12	-	-		17.773	28	17	161	21	8	80
Yekûn	E	77.674	113	11	7	345	22	14	-		76.373	191	117	642	308	24	531
	K	91.240	170	-	4	305	53	-	1		90.856	125	56	433	54	33	222
Umumi Yekûn		169.920	283	11	11	650	75	14	1		167.229	316	173	1.075	362	57	753

1927 nüfus sayımının bir başka özelliği ise ülke dâhilindeki toplam nüfus içerisinde özürlü vatandaşların tespitini ve buna dair sosyal politikaların sağlanmaya çalışılması meselesi teşkil etmiştir. Sinop vilayetinde herhangi bir maluliyeti olanların sayısı en fazla 1.075 kişi ile total grubunda olmuştur. Çolak (362) ve kör (316) gruplarında olanların sayısı ise sırasıyla en fazla olan diğer özürlü gruplardır. Vilayet genelinde en az rastlanılan özürlü hali kambur (57) iken sağır (173) kişilerin varlığı da söz konusudur. Bütün ilçe birimlerinde total olanların erkek olmasında savaşların önemli bir etken faktör olduğu düşünülebilir. Nüfusunda daha fazla maluliyeti kişiyi barındıran ilçe ise Gerze olmuştur. Diğer maluliyet başlığı altında da 753 kişinin var olması ve çoğunluğun erkeklerin teşkil etmesi muhtemel savaşlarda meydana gelen yaralanmaların bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

VI. Medeni Hal, Yaş Grupları ve Okur Yazarlık

Erken Cumhuriyet yıllarının toplumsal dokusunun anlaşılmasında verdiği detaylı bilgiler sayesinde 1927 nüfus sayımı sosyal araştırmacılar için değerli bir arşiv bilgisi hükmündedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra Cumhuriyet'e nasıl bir toplumsal bakiyenin miras olarak kaldığının ve bu dönemin sosyal gerçeklikleri üzerinden Cumhuriyet kadrolarının ne tür ekonomik, kültürel ve siyasal projeler ortaya koyacaklarının da kaynağı olmasından dolayı bir kez daha 1927 nüfus sayımı önem teşkil edecektir. Bu sebeple 1927 nüfus sayımında "Hali Medeni, Yaş Grupları ve Okumak Bilen ve Bilmeyen" başlıkları altında toplumdaki var olan nüfus özellikleri bir projeksiyon halinde görülmek istenilmiştir.²²

Sinop'un 1927 nüfusunda insanların hali medeni hallerinde erkek ve kadın nüfusunda 82.917 kişi ile bekârlar yüksek bir oranı teşkil etmişlerdir. Evli kadın ve erkek kişi ise toplam nüfus içerisinde 72.817 kişi iken dul sayısının dönemin koşulları ve muhafazakâr Anadolu toplumsal yaşamına karşılık olarak niceliksel oranı bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Ancak dul ve boş sayılarında kadınların baskın bir şekilde bütün ilçelerde çok yüksek olmasının yegâne sebebi I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde vukua gelen olaylar ile açıklanabilir. Bekâr grubunda ise bütün ilçelerde erkek grubu oran olarak kadınlardan daha fazladır. Bekâr erkeklerin kadınlara göre en fazla olduğu birimler ise Ayancık ve Boyabat olmuştur. Evli kadınların erkeklerle göre bütün birimlerde yüksek olmasının nedeni bir açıdan Anadolu'da rastlanılan, dinsel ve kültürel karşılığı da olan çok eşlilikle açıklanabilir.

²² İrşad Sami Yuca, "Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımı Verilerine (1927) Göre Van'ın Demografik Özellikleri", *SOBİDER*, Yıl: 4, Sayı: 12, Ağustos 2017, ss. 183-205.

Tablo-14: *Nüfusun Hali Medeni Grupları İtibariyle İnkısamı*²³

Vilayet ve Kazalar	Hali Medeni						
	Cinsiyet	Nüfus Mevcudu	Bekâr	Evli	Dul	Boş	Meçhul
Sinop	E	15.615	9.048	6.288	240	37	3
	K	16.967	7.850	6.515	2.489	109	4
Ayancık	E	19.653	11.009	8.402	211	19	12
	K	24.416	10.298	10.803	3.148	144	23
Boyabat	E	27.468	15.016	12.005	385	44	18
	K	32.308	13.450	14.367	4.251	224	16
Gerze	E	15.449	8.534	6.651	227	33	4
	K	18.088	7.712	7.786	2.467	90	33
Yekûn	E	78.185	43.607	33.346	1.063	133	37
	K	91.779	39.310	39.471	12.355	567	76
Umumi Yekûn		169.965	82.917	72.817	13.418	700	113

Yaş gruplarının gösterildiği Tablo-6'da Sinop vilayetinde nüfusun çoğunluğunu 54.649 kişi ile 20-45 yaş arasındaki kişiler oluşturmaktadır. İkinci grubu 28.378 kişi ile 19-25 ve üçüncü grubu ise 18.159 kişi ile 45-60 yaş grubundaki insanlar oluşturmaktadır. Sinop vilayetinin bu verilerine bakıldığında erken Cumhuriyet yıllarında genç ve dinamik bir nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sinop'un bu genç nüfusu uzun süren savaş ve toplumsal kargaşadan sonra ekonomik ve sosyal düzenin sağlanmasında önemli bir faktör olarak belirmiştir. Bu üç grupta da kadınların niceliksel oranı erkeklere göre daha fazla olması bir kez daha savaşların bıraktığı sonuçlardır.

Sinop vilayetinde Milli Mücadele sonrası ve Cumhuriyetin ilanı ile ortaya çıkan huzur ortamına bağlı olarak 0-6 yaş arası doğum oranlarının umut verici bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Bilhassa Ayancık ve Boyabat ilçelerinde bu yaş aralığında önemli artışlar meydana gelmiştir. Ayrıca bu yaş gruplarında genel olarak erkek oranının daha fazla olması dikkat çekicidir.

60 yaş üzeri grupların oranı toplam vilayet nüfusu içerisinde düşük kalması devrin sağlık ve beslenme eksikleri ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu yaş grubunda kadın oranı erkeğe göre daha yüksektir.

Tablo-15: *Nüfusun Yaş Grupları İtibariyle İnkısamı*²⁴

Vilayet ve Kazalar	Yaş Grupları										
	Cinsiyet	0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+üstü	Meçhul
Sinop	E	990	1.449	1.587	1.942	3.056	4.536	1.277	490	277	12
	K	672	1.228	1.664	1.651	2.870	6.194	1.900	460	316	12
Ayancık	E	1.414	2.090	2.253	2.447	3.662	4.737	1.781	802	433	34
	K	1.040	1.718	2.201	2.131	3.706	9.140	2.999	830	594	57
Boyabat	E	1.736	2.687	3.402	3.249	4.685	7.502	2.551	1.167	450	39
	K	1.311	1.311	2.213	2.704	4.758	12.338	3.965	1.247	581	26
Gerze	E	842	1.600	1.644	2.116	2.911	3.855	1.452	671	331	27
	K	650	1.436	1.757	1.762	2.730	6.347	2.234	661	435	76

²³ Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül II..., s. 141-142.

²⁴ Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül II..., s. 141-142.

Yekûn	E K	4.982 3.673	7.826 6.595	8.886 8.787	9.754 8.248	14.314 14.064	20.630 34.019	7.061 11.098	3.130 3.198	1.491 1.928	112 171
Umumi Yekûn		8.655	14.421	17.673	18.002	28.378	54.649	18.159	6.328	3.417	283

1927 genel sayımında devletin ilgili resmi mercilerince ülke geneliyle alakalı olarak görülmek istenen bir başka veri ise toplumdaki okur-yazarlık oranlarıdır. Erken Cumhuriyet yıllarında genel tablonun pek iç açıcı olmadığı malumdur. 1927 nüfus sayımına göre Sinop vilayetinde okur-yazar durumu toplam nüfusa oranla düşüktür. Vilayet dâhilindeki merkez ve ilçelerde erkeklerin kadınlara oranla daha fazla okur-yazar oldukları görülmektedir. Farkın en fazla olduğu ilçe ise Ayancık'tır. Sinop merkez ilçesi diğer birimlere göre kadın ve erkek nüfusta daha eğitilmiş bir düzeyde olduğu tablonun ortaya koyduğu bir diğer sonuçtur. Kadın ve erkek arasında okuma yazma bilme meselesi genel bir sonuç olup Anadolu'nun diğer vilayetlerinde de görülen bir durum olup temelinde yanlış dini ve kültürel yorumlardan dolayı kadınların eğitimden mahrum kalınmasının bir olağan vaka haline dönüşmüş olması. Ayrıca yeteri derece kadın eğitmen ve mekânlarının olmayışı da bir diğer sonuçtur. Bu veriler Cumhuriyetin ileriki yıllarında gerçekleştirdiği harf ve millet mektepleri gibi reformlarla hızla üstesinden gelinmeye çalışılmıştır.²⁵

Sinop vilayetinde 1927-1928 yılı eğitim ve kurumları hakkında bilgiler şöyledir: 73 talebeli bir orta mektep, 16.755 talebeli muhtelif 19 ilk erkek ve kız mektebi bulunmaktaydı. Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocağı, Hilal-i Ahmer, Teyyare, Himaye-i Etfal şubeleriyle Muallimler Birliği, Ticaret Odası ve Asar-ı Atika-yı Muhibler Cemiyeti gibi resmi ve sivil kurumlarda da çeşitli eğitim programları ve seminerler yapılmaktaydı. Boyabat, Ayancık, Gerze ilçelerinde Cumhuriyet Halk Fırkası, Himaye-i Etfal, Türk Ocağı ve Teyyare Cemiyetlerinin şubeleri bulunmakta olup benzer faaliyetler görmektedirler.²⁶

Tablo-16: Nüfusun Tahsil İtibariyle İnkısamı²⁷

Vilayet ve Kazalar	Okur-Yazarlık		
	Cinsiyet	Bilen	Bilmeyen
Sinop	E	2.446	13.170
	K	669	16.298
Ayancık	E	1.091	18.562
	K	95	24.321
Boyabat	E	1.462	26.006
	K	242	32.066
Gerze	E	1.079	14.370
	K	255	17.833
Yekûn	E	6.078	72.108
	K	1.261	90.518
Umumi Yekûn		7.339	162.626

²⁵ Tefik Çavdar, "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1552-1562.; İsmail EFE, "XX. Yüzyılın Başından Cumhuriyetin İlanına Sinop'ta Eğitim-Öğretim Faaliyetleri (1900-1923)", *Social Sciences Studies Journal*, Cilt: 3, Sayı: 11, 2017, ss.1548-1556.

²⁶ Hürü Sağlam Tekir, "1927-1928 Devlet Salnamesinde Sinop Vilayeti"..., ss. 133-145.; *Sinop İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*, Sinop İl Millî Eğitim Müdürlüğü yayınları, Sinop, 1998, s. 102-103.;

²⁷ *Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül II*..., s. 141-142.

VII. Mesleki Durum

Erken Cumhuriyet yıllarında toplumsal yapıdaki iş ve ekonomik iştigalinin projeksiyonunu 1927 nüfus sayımının mesleki veriler başlığı altında görebilmek mümkündür. Çeşitli mesleklerin bu başlık altında tasnif edilmiş olması ve zikredilen mesleklerdeki toplam oranlardan hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarına dair Türkiye'nin gelişmişliği hakkında da önemli bir gösterge mahiyetindedir. Çünkü erken Cumhuriyet yıllarında yapılacak iktisadi yatırım, toplumsal atılımlar ve memuriyet atamalarında bu nüfus sayımının istatistiki verilerinin gerekliliği bir diğer açıdan elzemdir.²⁸

1927 nüfus sayımına göre Sinop vilayeti dâhilinde nüfusun ekserisi tarım/zirai faaliyetler uğraş içerisinde. Dönemin koşullarına bağlı olarak sanayi ve ticaretin az gelişmişliği insanların çoğunu doğal olarak tarımsal üretime yönlendirmiştir. Tarımla uğraşın yoğun olarak Ayancık ve Boyabat ilçelerinde gerçekleştiği tablodan anlaşılmaktadır. Ayrıca tarımsal üretimde bütün ilçelerde kadın nüfusunun daha yüksek olması dikkat çekicidir. Bilhassa Ayancık ve Boyabat'ta bu oran daha yüksektir. Sinop'ta balıkçılık önemli bir diğer ekonomik faaliyet olup tarımsal üretim başlığı altında değerlendirilmiştir.

Sınai üretim vilayet genelindeki bütün ilçelerde olmasına karşın Sinop ve Boyabat merkezlerinde daha fazladır. Sınai üretiminde tarımsal üretime karşın erkek nüfusu daha fazla bir orana sahiptir. Ayancık ve Gerze ilçelerinde kadının sınai üretimindeki oranı çok düşük kalmıştır. Bu durum serbest ticari faaliyetlerde de kendini göstermiştir.

Cumhuriyetin erken yıllarında Sinop vilayetinin hemen her idari biriminde kadın memurların varlığı olması önemlidir. En yüksek kadın memur sayısı Gerze ilçesindeyken en az ise Ayancık'ta olmuştur. Vilayet genelinde bütün hâkimlerin, ordu mensuplarının ve PTT çalışanlarının erkeklerden olması Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişteki kültürel doku ve bürokratik anlayışının erkek egemen bir odak üzerinde olduğu ve halen devam eden bir mirası olarak görülebilir. Toplam nüfusa bağlı olarak mesleksiz veya işsizliğin 69.131 kişi ile Sinop'ta yüksek bir oranda gerçekleşmiştir.

Tablo-17: Nüfusun Meslek Grupları İtibariyle İnkısamı²⁹

Vilayet ve Kazalar	Meslekler										
	Cinsiyet	Zirai	Sınai	Ticari	Serbest	Memur	Hâkimler	Ordu	PTT	Muhtelif	Mesleksiz/ Meçhul
Sinop	EK	7.687 7.762	453 63	326 3	67 9	259 6	16 -	14 -	3 -	176 6	6.615 9.118
Ayancık	E K	11.537 16.930	119 13	128 -	30 4	83 1	2 -	6 -	2 -	47 -	7.699 7.468
Boyabat	E K	14.945 18.901	399 126	242 -	76 8	70 5	11 -	40 -	9 -	87 8	11.589 13.260
Gerze	E K	8.857 10.559	253 11	171 59	52 11	75 10	7 -	24 -	7 -	57 2	5.946 7.436
Yekûn	E K	43.026 54.152	1.224 213	867 62	225 32	487 22	36 -	84 -	21 -	367 16	31.849 37.282
Umumi Yekûn		97.178	1.437	929	257	509	36	84	21	383	69.131

²⁸ Tefvik Çavdar, "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu"..., ss. 1552-1562.; İrşad Sami Yuca, "Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımı Verilerine (1927) Göre Van'ın Demografik Özellikleri"..., ss. 183-205.

²⁹ Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül II..., s. 153-154.

Sonuç

1923 yılında Anadolu ve Trakya topraklarında yepyeni yeni bir siyasal rejimin inşa edilemeye başlandığı ve adının Türkiye Cumhuriyeti olduğu bu ülkede gerek sosyal, siyasal ve gerekse ekonomik alanda Osmanlı'nın ve savaşların bıraktığı birçok sorun çözülmeyi beklemekteydi. Bilhassa ekonomik sorunlar çağdaşlaşma yolunda önemli dezavantajlar yaratmaktaydı. Sosyo-ekonomik ve siyasal-kültürel değişimin arzu edilebilir bir düzlemde gerçekleşmesinin önemli bir yolu nüfusun niceliksel oranlarının tespiti ve niceliksel nüfusun sahip olduğu nitel özelliklerinin bilinmesinden geçmekteydi. Bu çerçevede 1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı dönemin Türkiye'sinin genel toplumsal niteliklerini gösterdiği gibi ülkenin taşrasında bulunan mikro kültürel durum hakkında da önemli veriler sağlamaktadır.

Gerek 1927 nüfus sayımı ve sonraki yıllarda yapılan sayımların verileri ışığında Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı'dan nasıl bir mirası da devir aldığı tespitini ile sonraki yıllarda yapılan nüfus sayımlarının karşılaştırılması ile toplumun ne kadar ilerlediği de belirlemek söz konusudur. Sonuç olarak 1927 tarihinde gerçekleşen Cumhuriyet döneminin ilk genel nüfus sayımına göre; Türkiye'nin toplam nüfusu 13.660.275 kişidir. Nüfusun 1.044.306 kişisi Trakya bölgesinde ikamet ederken geri kalan asıl büyük dilim olan 12.615.969 kişi Anadolu'da yaşamaktadır. Bu sayıma göre Sinop vilayetinin toplam nüfusu ise 169,965 kişi olup toplam nüfus içerisinde erkeklerin 78.186, kadınların ise 91.779 kişi olarak belirlenmiştir.

Sinop vilayeti dâhilinde nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu birimler Boyabat ve Ayan-cık ilçeleriyle Sinop merkez ilçesi daha düşük bir orana sahiptir. En az nüfusa sahip merkezler Sinop merkez ilçe ve Gerze olmuştur. Vilayetin kadının toplam nüfus oranlarında çarpıcı bir sonucu olarak Kadın ve erkek nüfusu arasındaki orana bakıldığında Boyabat ve Ayan-cık'ta beş bine yakın bir oranla kadın nüfusunun erkeklere göre daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Gerze de bu oran üç binler seviyesinde kalmıştır. Kadın erkek oranının en az olduğu birim ise Sinop merkez ilçesidir.

Sinop vilayeti genelinde doğum yerleri itibarıyla genel bir çeşitliliğin söz konusu olduğu sonucu çıkmaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte yaşanan savaş, kargaşa ve sosyal hareketlilikler içten içe doğru bir göçü tetiklediği gibi dıştan içe doğru göçü de etkilemiştir. Bu arada bir liman ve tersane yapım merkezi olan Sinop dönemin koşullarında göçü çeken bir merkez konumundadır. Sinop vilayeti dâhilinde yurt dışı doğumların ağırlığını Rusya doğumları oluşturmaktadır. Yunanistan ve Almanya doğumları sonraki en fazla gruplardır. Balkan ve Batı Avrupa ülkelerinde az oranda da olsa doğumlu olanlar var. Buna karşın Ortadoğu, İran ve Afrika doğumları neredeyse yok denecek oranda olması dikkat çekicidir.

Konuşulan diller bağlamında Sinop vilayetinde zengin bir dil çeşitliliğin söz konusu olduğudur. Türkçenin en fazla konuşulan dil olmasına karşılık Kafkasya'dan göç eden Çerkeslerin konuştuğu Çerkesçe ikinci en fazla dil konumundadır. Ermenice ve Kürtçe vilayet genelinde azımsanmayacak oranlara sahip diğer dillerdir. Avrupai dillerde ise Arnavutça önemli bir orana tekabül edip savaşlardan Balkanlardan Sinop'a iskân edilen Arnavut vatandaşlar tarafından bilinmekteydi. Osmanlı döneminde Türkçeden sonra ikinci en çok konuşulan dil Rumcanın bu nüfus sayımında neredeyse yok denecek düzeyde olması ve ortaya çıkan bu değişimin temelinde ise I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve Lozan Antlaşmasından sonra yaşanan göç ve Nüfus Mübadeleleri ile açıklanabilir. Rusya doğumlarının önemli bir orana sahip olmalarına karşın Rusçayı bilmediklerini beyan etmeleri bir diğer önemli sonuçtur.

1927 verilerine göre inanç bakımından Sinop vilayeti genelinde zengin bir tablonun var olduğu sonucu çıkmaktadır. İslam'ın baskın bir orana sahip olduğu görülmektedir. Ancak vilayet dâhilinde Hristiyanlığın Ortodox, Katolik, Protestan ve Ermeni cemaatinin Gregoryen mezhebinden olanlarının belirli oranlara sahip olması bu zenginliğin bir ifadesi olarak görülebilir. Yahudi inancından kimsenin olmayışı nüfus sayımın önemli dikkat çekici bir sonucudur.

Sinop vilayeti genelinde karşılaşılan bedensel özürler başında topal grubu gelmektedir. Kör ve çolak grupları diğer önemli oranlara sahip maluliyetlerdir. Maluliyet grupları içerisinde erkeklerin oranı daha fazla çıkmıştır. Yalnız kambur grubunda kadın oranı erkek oranına göre biraz daha fazla bir niceliğe sahip olduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin erken yıllarında Sinop'ta medeni hal göstergelerine göre bekâr erkeklerin kadınlara göre daha fazla oldukları önemli bir sonuç durumundayken, evli kadınlar ise erkeklerle göre bütün ilçe birimlerinde daha yüksek çıkmıştır. Sinop vilayetinin nüfusunun 1927'deki medeni hal göstergesinde belki de en önemli sonuç 12,3554 dul ve 567 boş kadının varlığıdır. Böylece bir sonuç açıkça yaşanan savaş ve Rum isyanlarına karşı Müslüman halkın maruz kaldığı katliam durumlarının bir sonucudur. Sinop nüfusunun yaş grupları bakımından genç ve dinamik bir yapıya sahip olduğu da söylenebilir. 0-2 yaş arası doğurganlık durumunun Ayancık ve Boyabat'ta daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Okuma yazma bilen ve bilmeyen arasında önemli bir oran uçurum söz konusu olup okullaşma ve harf inkılabından önce yapılan bu nüfus sayımına göre erkeklerin kadınlara göre okuma yazma bilme oranları da tüm ilçe merkezlerinde daha fazla çıkmıştır. Bu duruma karşın kadının Cumhuriyet dönemin erken yıllarından başlayarak artan okullaşmanın sayesinde okuma yazma bilme oranında önemli değişimler meydana gelecektir.

Cumhuriyet'in, Osmanlı'dan aldığı kötü ekonomik mirasın izleri hem okuma yazma bilenlerin oranında hem de belirli bir meslekte uzmanlaşmış kadroların oranında kendini göstermektedir. Nitelik ve nicelik açısından Sinop vilayetinde yetersiz bir meslek ve iş hayatının olduğu anlaşılmaktadır. Nüfusun ağırlığı zirai alanda toplanmış, diğer mesleklerdeki faaliyetlerin oranları çok düşük kalmıştır. Kadının gerek eğitim ve gerekse sosyo-ekonomik hayat içerisindeki rolünün Sinop vilayetinde de çok zayıf olduğu 1927 nüfus sayımı verilerinden anlaşılmaktadır. Yargı, ordu ve PTT alanlarında hiç kadın çalışmaması, Osmanlı'nın kadın erkek ilişkisine bağlı mirasının Cumhuriyet'in erken yıllarında halen var olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Başoğlu, Bekir. Sinop İli Tarihi, Ayyıldız Matbaası, İstanbul, 1978.
- Başol, Koray. Demografi (Genel ve Türkiye), İzmir 1984.
- Çavdar, Tevfik. "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1552-1562.
- Demir, Cenk. "Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerine Göre Sinop'un İdari ve Demografik Yapısı (1869-1903)", Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 17, 2014, ss. 45-64.
- Efe, İsmail. "XX. Yüzyılın Başından Cumhuriyetin İlanına Sinop'ta Eğitim-Öğretim Faaliyetleri (1900-1923)", Social Sciences Studies Journal, Cilt: 3, Sayı: 11, 2017, ss.1548-1556.
- Ekinci, İlhan. "19. Yüzyılda Ordu Kazasından Canik'e Göçler", Ed. Osman Köse, Geçmişten Günümüze Göç II, Samsun, 2017, ss. 731-744.
- Ersoy, Tolga. Sinop'un Hanı: Sinop Hapishanesinin Tarihi ve Edebiyattaki Yeri, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997.
- Giddens, Anthony. Sosyoloji, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.

- Güldal, Fatih. “Fetihten Osmanlılara Kadar Sinop Şehri Tarihi”, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul, 2003.
- Güler, İbrahim. “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop”, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Dr. Tezi), İstanbul, 1992.
- Karakök, Tunay. “H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, 2010, ss. 267-276.
- Karpat, Kemal H. Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Metin, Fahri. Sinop, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- Öz, Mehmet. “Sinop”, DİA, Cilt: 37, İstanbul, 2009, ss. 252-256.
- Sağlam Tekir, Hürü. “1927-1928 Devlet Salnamesinde Sinop Vilayeti”, KAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:13, 2014, ss. 133-145.
- Sayırlı, Burhan. “Millî Mücadele Döneminde Batı Karadeniz’in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) Sosyo-Kültürel Ve Ekonomik Yapısı (Türkiye’nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Raporlarına Göre)”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 38, Eylül-Ekim 2013, ss. 1-20.
- Sinop 1973 İl Yıllığı, Önder Matbaası, Ankara, 1973
- Sinop İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, Sinop İl Milli Eğitim Müdürlüğü yayınları, Sinop, 1998.
- Şahin, Cemile. “Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu’da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya- Maksudiyeye Köyü Örneği”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 8, 2016, ss. 2782-2816.
- Tekir, Süleyman. “Birinci Dünya Savaşı’nda Karadeniz Bölgesinde Muhaceret (1914-1917)”, Ed. Osman Köse, Geçmişten Günümüze Göç II, Samsun, 2017, ss. 823-833.
- Tırıl, Alpay. “Cumhuriyet Döneminde Sinop (1923-1950)”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İzmir, 2010.
- Tunçay, Mete. “Azınlıklar Nüfusu”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1563-1564.
- Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül I, T.C. Baş Vekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928.
- Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül II, T.C. Baş Vekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928.
- Umumi Nüfus Tahriri (1928) Fasikül III, T.C. Baş Vekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928.
- Umumi Nüfus Tahriri (1928), T.C. Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928.
- Uygun, Süleyman. “Karadeniz’de Yabancı Vapur Kumpanyaları ve Göç”, Ed. Osman Köse, Geçmişten Günümüze Göç II, Samsun, 2017, ss. 789-807.
- Yavuz, Yılmaz. Sinopeli, Akis yayınları, İstanbul, 2017.
- Yuca, İrşad Sami. “Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımı Verilerine (1927) Göre Van’ın Demografik Özellikleri”, SOBİDER, Yıl: 4, Sayı: 12, Ağustos 2017, ss. 183-205.
- Yuca, İrşad Sami. “Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına (1927) Göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri”, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: Nisan - Mayıs - Haziran 2011, ss. 1-30.

İSİM SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA SİNOP CAMİ İSİMLERİNİN ANALİZİ

Özcan GÜNGÖR *

Bekir ŞAHİN **

Öz

İsimler kültürel aidiyeti, toplumsal var oluşu ve millet muhayyilesini simgeleyen temel kodlar olarak önem taşırlar. İsimlerin toplumların tarihsel bağlam içinde anlam bulduğu çevre, kültür, özlem ve acıların forma dönüşmüş şekilde tarihe kaydedildiği bilinmektedir. Dilin değişen doğası içinde sembolleşen isimlerin bir anlamda yaşanan tarihi değişimi de gösterdiği görülmektedir. Aynı ortak geçmiş ve kurulması hayal edilen geleceğin izlerini isimler üzerinden sürmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle isimler, tarihsel ve kültürel özgüllüğü simgeleyen kolektif bir hafızadan süzülüp gelmeleri nedeniyle, toplumsal dünyaya ve kimliğe referans olurlar. Bu çerçevede sosyo-tarihsel ve kültürel angajman, nesnel bakımdan eylemlerde isimlerin belirlenmesine, öznel bakımdan da isimlerin şahsiyeti etkilemesine zemin hazırlar. Bu bağlamda ülkemizde camilere verilen isimler de kültürel kodların izini sürmede bize yardımcı olacak cinstendir. Osmanlı döneminden başlamak üzere yaşanan büyük siyasi, askeri ve dini kişiliklerin isimlerinin camilere verilmesi geleneği Cumhuriyet dönemiyle birlikte farklılaşmalar göstermiştir. Cumhuriyet dönemi kültür politikaları ve dine karşı alınan mesafeli tavır, halkın da cami isimlerine verdikleri adlarda kendini göstermektedir. Bu bağlamda bu değişimin izlerini Sinop camileri özelinde camilere verilen isimler özelinden anlamak çalışmanın problemi oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı ise camilere verilen isimlerin a) siyasi-politik durumların etkisi, b) toplumun gelecek özleminin etkisi, c) devlet büyüklerinin dini hayata ilişkin bakışının etkisi çerçevesinde değerlendirilecektir. Çalışma nitel bir desenle anlamaya dönük olarak tarihsel dökümantasyon ve karşılaştırarak algılamaya dönük bir teknikle işlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsim Sosyolojisi, Kültürel bellek, Tarihi şahsiyetler, Kimlik, Toplumsal Değişme.

Analysis of Sinop Mosques' Names in the Context of Name Sociology

Abstract

Names are important as the basic codes that symbolize cultural belonging, social existence, and national imagination. It is known that the names are recorded in the form of the environment, culture, longing and suffering that society has found meaning in the historical context. It is seen that the names symbolized in the changing nature of the language show the historical change experienced in a sense. It is possible to follow the traces of the same common past and establishment to the imagined future through names. In other words, names refer to the social world and identity as they flow from a collective memory symbolizing historical and cultural freedom. Socio-historical and cultural engagement in this framework sets the ground for the identification of names in objective actions and the influence of the personalities of names in subjective care. In this context, the names given to the mosques in our country will help us to trace the cultural

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, ozcangungor@yahoo.com

** Doktora öğrencisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, bekirsahin06@gmail.com

codes. The tradition of giving names of the great political, military and religious figures living in the beginning of the Ottoman period has been differentiated with the Republican era. The cultural policies of the Republican era and the distant attitude towards the dyne show themselves in the names given to the names of the mosques. In this context, it is the problem of trying to understand the traces of this change specially in the names given to the gods in Sinop mosques. The aim of the study is to evaluate the names given to the mosques a) the effect of political-political situations b) the influence of society's future longing, c) the influence of the state view of religions. The work will be tried to be processed with a qualitative pattern in a way that is oriented towards historical documentation and comparative perception.

Keywords: Name Sociology, Cultural memory, Historical figures, Identity, Social change.

Giriş

İnsanoğlu çevresinde gördüğü bütün canlıları veya nesneleri, deneyimlediği olayları, kısaca hemen her şeyi anlamlandırma ve isimlendirme ihtiyacı içerisinde. Adlandırma, bir şeyi başka herhangi bir şeyle karşılaştırma ve bazı ortak özellikleri saptama eylemidir (Köse 2014: 291). Ad verme, toplumsal ve kültürel kimliği yansıtmaya yönüyle önem arz eden ve birden fazla disiplinin ilgilendiği bir çalışma alanını kapsamaktadır (Uysal 2012: 237).

İsimlendirme bütün toplumlar ve tarih boyunca üzerinde kafa yorulan ve önem atfedilen bir konu olmuştur. “Yeryüzünde ad verme olgusundan yoksun tek bir topluluk ve toplum görmek mümkün değildir. Doğada canlı cansız olan her nesne ile olayın, hatta düşünce ürünlerinin muhakkak birer adı vardır. Hayvanlar adlarıyla çağırılırlar. Bitkilerin birer adı vardır. Doğanın her kesimi adlandırılmıştır. Bu ad verme olgusu, insanla beraber doğmuş, onunla birlikte yaşantısını sürdürmüş, tarih boyunca evrimleşerek basit bir ad verme olgusu durumundan çıkarak, her topluluk ve toplumun yapı ve anlayışına uygun bir şekilde çok aşamalı, her aşaması sayısız gelenek, görenek ve uygulamalardan oluşan dev bir “folklor olayı” durumuna dönüşmüştür” (Altan 2018: 622).

1. İsimler ve Sembolik Değeri

Varlıklar bir isim aldıklarında sadece tanımlanmış olmazlar, bir türe ya da bir kategoriye ait olmuş olurlar. İsimlendirme eylemi, varlığı görünmezlik ve belirsizlik kaosundan kurtarmakla birlikte onu özel ve belirli bir alana dahil eder. İsimler bu anlamda varlıkları tarihsel ve kültürel yönleriyle ele alır. Dolayısıyla ad verme eşyayı ya da varlığı kaos ortamından kurtarıp kozmosa yerleştirmenin ilk basamağı olmaktadır. Bir başka ifadeyle, “şey”ler isimlendirmeye, belirsiz, soyut ve anlamsızlıktan sıyrılarak, somut, belirli ve anlamlı alana doğru yol alırlar (Çelik 2005: 1).

İsimler arka planda taşıdıkları tarihsel ve kültürel birikimleriyle, nesneleri veya coğrafi yerleri özgün bir yapıya büründürürler. Ayrıca onların ait olduğu sosyal çevreyi ve kolektif kimliği sembolize eder. Dolayısıyla isim verme etrafında gelişen inanç, kült ve uygulamalar gündelik yaşantı ile geçmiş arasındaki bağı sürekli kılan kültürel örüntülerdendir (Çelik 2005:1-2).

Yer adları, toplumları oluşturan bireylerin kültürel öğelerini belirleyen en önemli unsurların başında gelir. Bununla beraber, her toplumda yer alan gruplarda yer adlarının verilmiş şekillerinin belirli bazı değişkenleri vardır. Bu değişkenlerin başlıcaları; topluma etki eden sosyal olaylar, yakın dönemde yaşanan travmalar, geleceğe yönelik beklentiler ve dini kimliğin toplumdaki yansımaları ad vermeye etki eden faktörler olarak sayılabilir. Adlar, dil sosyolojisi açısından değerlendirildiğinde ise, bir toplumda ya da grupta sosyokültürel süreç ve yapıların anlaşılmasına

yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla dil ile toplum kimliği arasındaki ilişkiyi anlama noktasında en güncel taşıyıcılardan biri de yer adlarıdır (Uysal 2012: 238).

1. 2. İsimlendirmenin Sosyo-Kültürel Hayata Yansımaları

İsim kültüründe temel norm ve meşrulaştırma kaynağı olarak kabul gören din, yaygın eğilim ve tutumları belirleyen bir fenomendir. İsimlendirme ile ilgili yönelimlerde, genele bakıldığında gelenek ve özellikle dindarlık algılamalarındaki etkileşimlerden ve değişimlerden bağımsız değildir. Dolayısıyla isimlendirmede dini anlayış ve yaşanmışlıkla ilişkisi, hem isim kültürünün tarihsel ve kültürel boyutunun belirlenmesinde, hem de değişim ve içselleştirilme yönleriyle önemini vurgulamamız gerekmektedir (Çelik 2005: 2).

İnsanın kültürel bir varlık olması, şeylerle kurduğu ilişkinin anlamlı ve sembolik olmasını sağlamıştır. Kültürün en belirgin sembolik yönü dildir ve bu anlamda kelimeler objelerin yerini alırlar. Ancak dil sayesinde insanlar içine doğdukları kültürlerini bir kuşaktan diğerine aktarabilirler. Dil, adlandırma ve tanımlamanın parçasıdır ve kültürün en esaslı parçasını oluşturur. İnsanoğlu çevresindeki şeyleri (hemicinslerini, nesneleri ve dünyayı) tanımlarken, aynı zamanda bu tanımlamalarla birlikte tavır geliştirir. İyi, güzel ve olumlu manada tanımladığı şeylere daha yakın, tersine kötü, çirkin ve olumsuz tanımladığı şeylere de uzak durur. Yapılan bu tanımlamalar, kolektifleştiği ölçüde herkes için bağlayıcı bir pozisyona gelir. Kolektif bellek bir anlamda, ortak paydaların içinde yer aldığı birey ve grupları kuşatan bir yapıdır. Nesneleri ve yerleri adlandırma, bir anlamda ortak belleğe katılım sürecidir (Canatan 2012: 220-221).

Bir toplumdaki kültürel olgu ve onun yansımaları görünüş itibarıyla ilk bakışta bir çeşitlilik sergiler. Ancak görünüşteki bu çeşitlilik ve spesifik durum derinlemesine bir analize tabi tutulduğunda, arka planda belirli kalıpların var olduğu ve toplumsal yaşamın istikamet tayininde işlevsel yönü göze çarpmaktadır. (Canatan 2012: 213).

Kendine özgü bir değişim tecrübesi yaşayan Türk toplumu, bu yansımalar neticesinde gündelik hayat dünyasındaki pratikleri sosyal çevresindeki modern dünyaya senkronize bir şekilde içselleştirmiştir. Türk tarih ve kültür dünyasının kodlarını taşıyan isimler ve isim verme gelenekleri de doğal olarak bu süreçten etkilenmiştir. Modern topluma geçişle birlikte toplumsal farklılaşma ve kültürel çoğullaşma, ana tarihsel ve kültürel çerçevenin dışında alt kültür ve kimlik aidiyetlerini besleyecek isim arayışlarını öne çıkarabilmektedir. Bununla birlikte modernleşmeyle artış gösteren kültürel yabancılaşma ve çözülmenin isim verme üzerinden bir karşı eyleme dönüşmesi kaçınılmazdır. Bir başka ifadeyle, ulusal kültür dinamiklerinin Cumhuriyet'le birlikte canlandırılmaya çalışıldığı Türk toplumunda, isimler kültürel bütünlük ve bilinçlenme anlamında sembolik önem taşımaktadır. Ancak hızlı değişimler neticesinde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan sosyal ve kültürel travmalar, diğer sosyal durumlarda olduğu gibi, isimler konusunda da etnik, dini, mezhebi ve ideolojik yönelimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 70'li yıllarda artan çatışma ve ayrışma temelli siyasal, kültürel ve tarihsel birikimin kodlarını ve ulusal kültürün üst sembolik birlikteliğini temsil eden isimleri bir farklılaşma aracı olarak kullanma eğilimi artmıştır. Bu anlamda özellikle cemaatler bir aidiyet sembolü olarak adeta kendi isim havuzlarını geliştirmeye başlamışlardır. İnsanlar bu karmaşa ortamında daha önce hiç karşılaşmadıkları isimlerin yeni formlarıyla karşılaştıkları için adeta bir "isim anomisi" yaratılmıştır (Çelik 2005: 4).

Yer adları bir milletin geçmişini, kültürel düzeyini, dini yaşayışını ve dünya görüşünü anlamak noktasında önemlidir. Türk Kültür Tarihini de her yönüyle analiz etmek için ise, Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrasında tatbik etmiş olduğu isimlendirme gelenekleri üzerine de araştırma yapmak gerekmektedir (Abdurrahman 2004: 124).

1.3. İsimlendirmede Türk-İslam Kültürünün Etkisi

Türk dünyasında kültürel anlamda isim verme ile ilgili gelenek ve adetler, kendine özgü bir tipoloji ortaya koymuştur. Bu tipoloji bağlamında farklı isim anlayışlarına, yaşanan zaman dilimine özgü kültürel etkileşimlere ve değişimlerin izlerine rastlanabilir. İsimlendirme anlamında, gelenek ile modernlik, bireyselleşme ile cemaatleşme, alt kültür ile milli kültür arasında çatışmadan uyuma, sentezden geleneğin güncellenmesine kadar uzanan çalkantılı bir geçiş dönemi geçirdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte isimlerin zaman içinde kazandıkları özel anlamların veya sembolik değerlerin etkileriyle, toplum tarafından içselleştirilmesi farklı boyutlarda meydana gelmiştir (Çelik 2005: 1-3).

İsimler, ait oldukları toplumlara dair önemli referans noktalarıdır. Din bu referansın başkın yönünü ifade ederken, sadece Türk kültüründe değil hemen hemen tüm kültürlerde isim verme geleneklerinde en etkin faktör din olmuştur. Din insanlara nihai anlamda amaç ve anlam sunan bir kültürel sistem olması nedeniyle, kültürün öteki unsurlarında olduğu gibi isimlendirmenin de belirleyici faktörü olagelmıştır (Yıldırım 2016: 918).

Türk isim kültürünün ana kaynağını İslamiyet oluşturmaktadır. Nitekim İslam kültür coğrafyasında bulunan Türk dünyasında Arapça ve Farsça isimlerin ağırlığı, isimlendirmenin dinsel boyutunu gözler önüne sermektedir. Ancak Türk isim kültüründe dinsellik daha çok sembolik boyutunun öne çıkmasıyla anlamı sorgulanabilen çarpık örneklerle de neden olmuştur (Çelik 2007: 46).

Bütün topluluklarda olduğu gibi Türk toplumunda da hızlı kentleşme ve sanayileşme gibi değişim enstirümanları, sosyo-kültürel hayatı derinden etkilemiştir. Yaşanan hızlı değişimin kültür ve kimlik düzeyindeki yansımaları ise, kültürel şizofreni ve anomi gibi terimlerle analiz edilecek boyutlardadır. Yaşanan bu ani değişimlerle birlikte insanların davranış, yaşayış ve fikir kalıplarında geleneksel algı kalıplarının eriyerek yerine farklı anlam ve modern dünyaya entegre eğilimler söz konusu olmakla birlikte, tam aksine, beklenmeyen yeni, melez desenler, arabesk kültürel oluşumlar da oluşabilmektedir (Göle 2000: 117-118).

Türk isim kültüründe din, eşyayı isimlendirme anlam ve sembol içeriğine kadar sistemin ana işlevi konumunda yer almaktadır. Bu durum neredeyse bütün topluluklar için geçerli sayılabilecek bir olguyu işaret etmektedir. Dinin insanoğluna nihai manada amaç ve anlam sunan bir sosyo-kültürel sistem olması kültürün diğer öğelerinde olduğu gibi isimlendirme olgusunda da dini ana unsurlardan biri haline getirmektedir. Bilindiği üzere dinsel sistem, inançlar, pratikler ve semboller aracılığıyla hayatın belirli aşamalarını anlamlı formlara dönüştürerek süreklilik kazandırarak istikrara taşıması işlevine sahiptir. Bu anlamda dinsel sistemin bünyesinde yer edinen kodların, isimlerde, isimlendirme ile ilgili anlayış ve uygulamalarda da yerleşik bir seyir izlediğini söyleyebiliriz. Nitekim isimler, kutsalla iletişime geçme, kutsala mesaj verme ve yakınlık kurmanın sembolik araçlarından (Çelik 2006: 50).

Tarih boyunca dini meşrulaştırma gereksinimi, Müslüman toplulukların isimlendirme ile ilgili anlayış ve uygulamalarını belirleyen en önemli kriter olagelmıştır. Bu anlamda İslam inanç ve uygulamaları çerçevesinde hüviyet kazanan isimle ilgili özgün anlayış, tutum ve eğilimler, Müslüman toplumların kendi kültürel çevrelerinde ortak unsurlar içeren bir örüntü olarak karşımıza çıkmaktadır (Çelik 2005: 44).

Biz bu makalede isimlerin sembolik bir değere sahip olduğunu varsaymanın yanı sıra, öznelardan bağımsız olarak hareket kabiliyeti olan, daha derin katmanların bir uzantısı görünümünde olduğunu iddia etmekteyiz. Çünkü bugünün sosyal kültürünü ve ortak belleğini oluşturan

değerler, büyük ölçüde geçmişin izlerini taşımaktadır. Bu çerçevede temel problemimizi şu şekilde ifade edebiliriz: Sinop İli'ndeki tarihi yapıların isim haritası, görünüşteki çeşitliliğe rağmen belirli bir ideolojik veya siyasi-politik durumun etkisinde kalmış mıdır? Eğer bir etkiden söz edilecekse bu durum nasıl açıklanabilir?

2. Camilere Verilen İsimler Bağlamında Sinop'taki Sosyo-Kültürel Değişim

Çalışmada ele alınan veriler T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü arşivinden elde edilmiştir. Bu bağlamda 1876-1950, 1950-1980, 1980-2018 dönemlerini kapsayan bir analiz yapmayı hedefliyoruz. Bu dönemleri ele alırken araştırmamızı Paşa-Devlet Adamı İsimleri, Tarihi Şahsiyet İsimleri ve İdeolojik İsimler özelinde değerlendirmeye tabi tutacağız. Çalışmamızda 1876-2018 yılları arasında 30 cami ismini incelemeyi hedefliyoruz.

2.1. 1200-2018 Arası Sinop Camilerinde Paşa, Devlet Adamı İsimlerinin Analizi

Bu kısımda, 1876 yılından itibaren Sinop İli'nde 3 döneme ayırdığımız kategoride Paşa, Devlet Adamı isimlendirmeleri yapılan camiler için içerik analizi yapacağız. Geçici olmayan anlamlı değişimlerin görülebilmesi için bu periyotlarda değerlendirmeyi hedefliyoruz.

Tablo 1. 1876-2018 Arası Sinop Camilerine Paşa, Devlet Adamı İsimlerinin Analizi

	1876-1950	1950-1980	1980-2018
1	CEZAYIRLI ALİ PAŞA C. 1876	MELİKŞAH KY.C. 1950	ESENTEPE MH.FATİH C. 1988
2	MEYDANKAPI (SÜLEYMANİYE) C. 1878	YENİKENT KY.ÇEÇE MH.C.	KEMALETTİN SAMİ PAŞA C. 1992
3		ABDURRAHMANPAŞA KY.C. 1978	YENİKENT KY.HACIVAT MH.C. 1992
4			SERFİRAZ HATUN MEHMET AKİF C. 1993
5			YEŞİLYURT KY.BEYZADE MH.C. 1996
6			YAVUZ SELİM C. 1998
7			KARAPINAR KY.KÖSELİ MH.EBU BEKİR C. 2006
8			FATİH MESCİDİ 2010
9			YENİKÖY KY.KÜPÇE MAH.SELÇUKLU C. 2010
10			KARASU FATİH MESCİDİ 2011
11			SINOP ÜNİVERSİTESİ FATİH SULTAN MEHMET C. 2012
12			YAVUZ SELİM C. 2012

Kaynak: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi

1876-2018 arasındaki dönemde Sinop camilerine verilen 10 isim incelendiğinde dönemsel olarak anlamlı değişimler gözlemlenmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın vuku bulduğu dönemde 1877-1878 tarihlerinde Cezayirli Ali Paşa ve Meydankapı Süleymaniye camileri göze çarpmaktadır. Yeni Cumhuriyetin temellerinin sağlamlaştırıldığı 1950-1980 tarihleri arasında hiçbir tarihi şahsiyetin isminin camilere verilmemesi görülmüştür. Ancak, 1980-2018 yılları arasında önemli yapısal değişimler dikkate değerdir.

2.2. 1876-2018 Arası Sinop Camilerinde Tarihi Şahsiyet İsimlerinin Analizi

	1876-1950	1950-1980	1980-2018
1		HASAN ACUN (MÜFTÜ) C. 1967	DENİZ ŞEHİTLERİ HACI ÖMER C. 1903
2		İZZETAĞA C. 1968	YK.ÇEKMEZ KY.YETİK HOCA C. 1998
3			PERVANE BEKİR YILDIRIM C. 2000
4			ÇOLAK HACI MESCİDİ 2006
5			KİREN PARA RABİA HATUN C. 2015

Kaynak: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi

Yukarıdaki tabloda ülkemizde yaşanan önemli gelişmeler dikkate alınarak 3 farklı döneme ayırdığımız şekil görülmektedir. Belirtilen dönemlerde tarihi şahsiyetler özelinde 8 cami isminin analizi yapılmaya çalışılmıştır. 1876-1950 yılları arasında dikkate değer bir değişim yaşanmamıştır. 1950-1980 tarihleri arasında 2 camiye tarihi şahsiyet ismi verilmiştir. 1980-2018 tarihleri arasında tarihi şahsiyet isimlendirmede ciddi bir artış yaşanmıştır.

2.3. 1876-2018 Yılları Arası Sinop Camilerinde İdeolojik İsimlerinin Analizi

	1876-1950	1950-1980	1980-2018
1	ŞEYH C. 1920	ŞİHLİ KY.C. 1958	YENİ MH.MÜFTÜ C. 1988
2			HİCRET C. 1992
3			AŞIKLI TEKKE C. 1994
4			BİLAL-İ HABEŞİ C. 1997

Kaynak: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi

Yukarıdaki tabloda ülkemizde yaşanan önemli gelişmeler dikkate alınarak 3 farklı döneme ayırdığımız şekil görülmektedir. Belirtilen dönemlerde İdeolojik isimlendirme özelinde 5 cami isminin analizi yapılmaya çalışılmıştır. 1876-1950 yılları arasında Şeyh Cami adında bir isim dikkate değerdir. 1950-1980 yılları arasında Cumhuriyet rejiminin daha baskın hissedildiği dönem olarak kabul edilirse, göze çarpan bir hareketlenme yaşanmamıştır. Ancak, 1980-2018 yılları arasında ideolojik eğilimler dikkate değer şekilde bir artış gözlemlenmiştir.

Sonuç

Kendine özgü bir değişim tecrübesi yaşayan Türk toplumu, bu yansımalar neticesinde gündelik hayat dünyasındaki pratikleri sosyal çevresindeki modern dünyaya senkronize bir şekilde içselleştirmiştir. Türk tarih ve kültür dünyasının kodlarını taşıyan isimler ve isim verme gelenekleri de doğal olarak bu süreçten etkilenmiştir. Modern topluma geçişle birlikte toplumsal farklılaşma ve kültürel çoğullaşma, ana tarihsel ve kültürel çerçevenin dışında alt kültür ve kimlik aidiyetlerini besleyecek isim arayışlarını öne çıkarabilmektedir. Bununla birlikte modernleşmeyle artış gösteren kültürel yabancılaşma ve çözülmenin isim verme üzerinden bir karşı eyleme dönüş-

mesi kaçınılmazdır. Bir başka ifadeyle, ulusal kültür dinamiklerinin Cumhuriyet'le birlikte canlandırılmaya çalışıldığı Türk toplumunda, isimler kültürel bütünlük ve bilinçlenme anlamında sembolik önem taşımaktadır.

Bu çalışmada ele alınan veriler T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü arşivinden elde edilmiştir. Bu bağlamda araştırmamız 1876-1950, 1950-1980, 1980-2018 dönemlerini kapsayan bir çalışmadır. Bu dönemleri ele alırken araştırmamızı Paşa-Devlet Adamı İsimleri, Tarihi Şahsiyet İsimleri ve İdeolojik İsimler özelinde ele alarak isimlerin Sinop yöresinde nasıl bir kolektif bilince sahip olduğunu anlamaya çalıştık. Çalışmamızda 1876-2018 yılları arasında 30 cami ismini incelemeye tabi tuttuk. Cami isimlerinden hareketle Sinop'un tarihsel geçmişine isimler üzerinden bir analize tabi tutmaya çalıştık.

Sürekli gelişme eğiliminde olan ve dilin bir ögesi olan isimlendirmenin değişime uğraması kaçınılmazdır. İsimlendirilen eşya, nesne veya bir yerin aslında asıl görevi, o tarihteki yaşanmışlık, durum veya siyasi kimliğin bir sonraki kuşağa taşıyıcısı olmaktan öteye gitmemektedir. Bu açıdan bakıldığında isimler, kuşaktan kuşağa aktarılmayı bekleyen birer tapu niteliğindedir. İsimler, ait oldukları toplumlara dair önemli referans noktalarıdır. Din bu referansın baskın yönünü ifade ederken, sadece Türk kültüründe değil hemen hemen tüm kültürlerde isim verme geleneklerinde en etkin faktör din olmuştur. Din insanlara nihai anlamda amaç ve anlam sunan bir kültürel sistem olması nedeniyle, kültürün öteki unsurlarında olduğu gibi isimlendirmenin de belirleyici faktörü olagelmıştır.

Kaynakça

- Abdurrahman, V. (2004), "Türklerin Ad Verme Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme", *Milli Folklor Dergisi*, Yıl:16, sayı:61, s.124-133
- Altan C. (2018). "Kişi Adları-Siyasal Eğilim İlişkisi: Mersin Üniversitesi Örneği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar -2018 Cilt:17 Sayı:66 (621-631).
- Canatan, K. (2012). Türkiye'nin İsim Haritasının Temeli Olarak Ehl-i Beyt Sevgisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 62: 213-236.
- Çelik, C. (2007). Bir Kimlik Beyanı Olarak İsimler: Kişi İsimlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 2: 5-21.
- (2006) Kültürel Sembol Sistemi Olarak İsimler: İsim Sosyolojisine Giriş. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2:39-61.
- (2005). İsim Kültürü ve Din-Şahıs İsimleri Üzerine Bir Din Sosyolojisi Denemesi, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Göle N. (2000). Melez Desenler, Metis Yayınları, İstanbul.
- Köse A. (2014). "Değişimin Gölgesindeki Gelenek: Popüler Diziler ve Farklılaşan Ad Verme Kültürü", *Milli Folklor Dergisi*, sayı: 106, 291-306.
- Uysal B. (2012). "Alevi İnanç Sisteminde Adlar ve Dil-Kimlik İlişkisi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Kültür Merkezi Dergisi*, 2012-62, 237-248.
- Yıldırım E. (2016). "Çocuklara Verilen İsimler Üzerinden Türkiye'deki Sosyo-Kültürel Değişimin Analizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Eylül 2016* 20 (3): 1007-925.

OSMANLI ŞEHİR PROTOTİPİ BAĞLAMINDA SİNOP

Fatih AMAN *

Öz

İnterdisipliner bir alana gönderme yapan ve nihai tanımı olmayan şehrin değişik açılardan üzerinde durulmuştur. Onu bir prototip olarak ele alan ilk isim Max Weber'dir. Şehir ayrıca din, diyalektik, iktisat, coğrafya ve doğal süreç merkezli olarak da ele alınmıştır ve sonuçta tüm şehirler için alt unsurları da içeren ortak noktalar belirlenmiştir. Bu noktalar ekolojik çevre, fiziki yapılanma ve nüfustur. Şehirlerdeki üç temel unsuru göz ardı etmeden "Osmanlı şehir prototipi olarak Sinop'u" genel olarak ele almak bu tebliğin amacıdır. Bu anlamda ilk başlıkta genel olarak Osmanlı şehri üzerine bilgi verilecektir. İkinci başlıktaysa Sinop bu prototip bağlamında ele alınacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki tarihsel olarak dönemler halinde İslam-Osmanlı şehirciliğinin aşamalarını irdelemek, Sinop'ta kültürel, gündelik, ekonomik, dini ve ilmi hayatı süreç merkezli ele almak, etnik ve dini yapıyı ayrıntılarıyla incelemek çalışmanın sınırlılıklarını aşmaktadır. Bu tebliğ, sosyolojik olarak literatür çalışması düzleminde tarafımızdan yapılmış bir bakış denemesidir.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Osmanlı şehri, Sinop, Prototip.

Sinop as Ottoman City Prototype

Abstract

The city, which refers to an interdisciplinary area and has no decision definition, focuses on different aspects and common points for all cities, including sub-elements, have been identified. These points are the ecological environment, physical structure and population. In this context, it is the main aim of this article to contribute by taking the "Sinop as Ottoman city prototype" in general without ignoring the three basic elements in the cities. In this sense, information on the Ottoman city will be given in the first chapter. In the second chapter, Sinop will be deal with in the context of this prototype. However, it should be pointed out that examining the phases of Islamic-Ottoman urbanism in historical periods, examining ethnicity and religion in detail in terms of cultural, everyday, economic, religious and scientific life process in Sinop is overcoming the limitations of the study. This article is a sociologically wiew experiment made by us on the level of literature study.

Keywords: City, Ottoman City, Sinop, Prototype.

Giriş

Şehir¹ kurmak, insanın dünya üzerinde başardığı büyük erdemlerden biridir. Doğuda El-Medinetü'l-Fâzıla (Erdemli şehir) eseriyle Farâbî, Batıdaysa Devlet adlı eseriyle Platon'dan itibaren şehre vurgu yapan eserler kaleme alınmış, İbn Haldun toplumları Bedevi (köylü) ve Hadari

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, f.aman@hotmail.com

¹ Şehir yerine kent kavramı da kullanılmaktadır (Bal, 2015: 29). Ancak biz makalemizde şehir kavramını kullanacağız.

(şehirli) diye ikiye ayırmıştır (İbn Haldun, 2013: I, 323). Bu bağlamda şehir, çeşitli açılardan üzerinde durulan interdisipliner bir konuma yerleşmiş (Duru & Alkan, 2002: 10); dini, coğrafi, iktisadi, siyasi ve sosyolojik şehir yaklaşımları ortaya çıkmıştır (Şahin, 2013: 3). Dolayısıyla her bilim dalı kendi şehir tanımını yapmıştır (Rüstem Erkan: 2010, 15). Örneğin Fustel de Coulanges'in şehre bakışı din eksenlidir (Fustel de Coulanges, 2009). Marx'ın şehir analizi kır-kent diyalektiği şeklindeyken (Çınar, 2013: 163), Prenne'in şehir yaklaşımı pür iktisat merkezlidir (Pirrenne, 2014; Holton, 1999: 34). David Harvey ise coğrafya düzleminde şehri konu edinmiştir (Harvey, 2003). Bireylere ek olarak şehri sosyolojiyi de içeren “doğal bir süreç” olarak okuyan Chicago Okulu gibi, konuya bir ekol çerçevesinde yaklaşıldığını da biliyoruz (Abbot, 1997). Bu durum sebebiyle şehrin nihai tanımı yoktur. Sonuçta şehri tanımlamaktan ziyade tanıtmaya ön plana çıkarak tüm şehirler için alt unsurları da içeren ortak noktalar belirlenmiştir. Bu noktalar ekolojik çevre, fiziki yapılanma ve nüfustur (Açıkgöz, 2011: 77).

Şehirlerdeki üç ortak unsuru göz ardı etmeden “Osmanlı şehri” ve “Bursa prototipini” genel olarak ele alıp İslam sosyolojisi alanına katkı yapmak bu makalenin asıl amacıdır. Bu anlamda ilk başlıkta genel olarak Osmanlı şehri üzerine bilgi verilecektir. İkinci başlıktaysa Bursa'nın neden Osmanlı şehirlerinin maddi – manevi prototipi olduğu anlatılacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki tarihsel olarak dönemler halinde İslam şehirciliğinin aşamalarını irdelemek, Bursa'da kültürel, gündelik, ekonomik, dini ve ilmi hayatı süreç merkezli ele almak, etnik ve dini yapıyı ayrıntılarıyla incelemek çalışmanın sınırlılıklarını aşmaktadır. Bu konular hakkında tarih dalında yeterince çalışma yapılmıştır. Burada yapılmak istenen şey tez yazmak değil, şehir prototipi yaklaşımına uygun olarak, yapılan çalışmalar sonucu oluşan görüntü üzerinden kendi bakışımızı ortaya koymaktır. Zira prototip demek ortaya çıkmış ve şekillenmiş olan demektir. Şekli belli olanı yeniden tarihsel süreçle anlatıp ortaya koymak makale sınırlarını aşmanın yanı sıra tekrara düşmekten öte de bir anlam ifade etmeyecektir. Dolayısıyla tüm bunların sonucunda toparlayacak olursak bu makale sosyolojik olarak literatür çalışması düzleminde bizim tarafımızdan yapılmış bir bakış denemesidir. Doğaldır ki Osmanlı dönemi Bursa şehrine prototip anlamında farklı şekilde bakmış, bakan veya bakacak kişiler de vardır.

1.Osmanlı Şehir Prototipi

Şehri, sosyolojik ve tarihi anlamda prototip olarak ele almanın başlangıç kitabı şüphesiz Max Weber'in *The City (şehir)* adlı çalışmasıdır (Weber, 2012). Oryantalistik şehir yazımının klasik örneği olan eserinde Weber, Batının eşsiz (unique) olduğu teziyle şehirleri genel kategorilere ayırır: Doğu şehri (oriental) ve Batı şehri (occidental). Batı şehirlerini (Antik Yunan ve Ortaçağ Avrupa şehirleri) sermaye, pazar, üretim ve özerk hukuk anlamında sürekli, hareketli ve canlı şekilde betimleyen Weber, Doğu şehirlerini (Hint, Çin ve İslam şehirleri) bu özelliklerden yoksun olmaları sebebiyle donuk ve kapalı olarak sunumlar. Böylece onun olumsuz örnek (negative case) şeması, tezini ispatlamak için sık sık yaptığı karşılaştırmalarıyla Doğu şehirlerini içerir. Tüm bunları yapmasının ana sebebiyse Batı'nın tek başına, kimseye ihtiyacı olmadan var ve kendine yeterli olduğunu ortaya koymaktır (Tuna, 1987: 30-31).

Konumuz anlamında yukarıdaki genel tablo, çoğu araştırmacı tarafından kabul edilen “İslam şehri” (Can, 1995: 29) kavramı için de geçerlidir. Bu bağlamda Weber, İslam'ın tarihsel sürecini ve İslam coğrafyasının genişliğini bilinçli olarak görmezden gelerek sadece belli şehirleri büyük genellemelerle prototip şeklinde ele almıştır. İslam medeniyet havzasındaki şehirlerin çeşitliliğini görmemiş ve İslam şehirlerini Hint ve Çin şehirleri kadar sistematize etmemiştir. Onun,

İslam coğrafyasını Arap coğrafyasına indirgemesi de açıkça bilgi eksikliğinin göstergesidir. Osmanlı'ya yer vermemesi, Osmanlı şehirlerinin kendi genellemeci teorisini bozacak yapıda olmaları sebebiyledir. Örneğin Weber'in, Doğu şehrinin olumsuz özelliği olarak saydığı pazardan ve üretimden yoksunluk, hareketsizlik ve donukluk bu makalenin konusu olan Bursa için söz konusu değildir. Henüz Orhan Gazi döneminde şehri ziyaret eden İbn Batuta, Bursa'yı "geniş caddeli, hareketli ve büyük çarşılı" olarak betimlemiştir (İbn Batuta, 2010: I, 428). Bursa, 16. yüzyılda uluslararası ipek başkenti konumuna yükselmiştir (Lowry, 2004; 84). Bundan dolayı Weber'in İslam ve şehirle ilgili görüşlerine "oryantalistik bakış açısının genellemelerine ve indirgemelerine bir örnek" olarak bakılmalıdır. Ayrıca bilgi eksikliği, önyargılar ve Weber etkisiyle Batılı şehir tarihçilerinin de Osmanlı şehrini "pek düzenlenmemiş bir karışık işleyiş" olarak resmettiklerini belirtmek gerekir (Cansever, 2010a: 90). Peki bu noktada şehirlerin ortak yönlerini anlama ve karşılaştırma adına Osmanlı'da mimari ve şehircilik özellikleri nelerdi? Soruya verilebilecek cevap günümüze kadar yapılan çalışmalar neticesinde genel çizgileriyle bellidir. Biz, çalışma alanı Osmanlı şehri olan Turgut Cansever'den hareketle bu çerçeveyi özetleyeceğiz.

Mimari anlamda İslam mimarisinin tevhit, doğallık, sükûnet, tevazu, tezyin özellikleri Osmanlı şehrine yansımıştır (Cansever, 2010b: 33). Tüm bu özellikler Batı mimari ve şehirciliğinden kökten bir ayrışmayı betimlemektedir. Zira İslam mimarisinin sükûnet içinde hareket konseptinin mütevâzi ve tezyini karakterine karşın Batı ve Hristiyan mimarisi mütehakkim, kasvetli, yapmacık, gösterişçi, dramatik, huzursuz ve bireyi pasifize eden üslup özellikleriyle belirginleşir (Cansever, 1997: 34-37). Aralarındaki karşılaştırmaya verilebilecek muhtemelen en çarpıcı örnek Kurtuba Ulu Camii'dir. Endülüs Emevi Devleti döneminde tarihin en aydınlık, büyük ve ahenkli mekânlarından biri olan bu şaheserin, işgal sonrası geniş ve renkli pencereleri kapatılarak karanlığa mahkûm edilmesi, Batı mimarisindeki ışığa ve tezyiniliğe tahammülsüzlüğün göstergesi olmanın yanı sıra iki ayrı zihniyet ve medeniyet bilincinin de bir yansımasıdır.

Şehircilik anlamında da Osmanlı'nın temel şehircilik özelliklerini belirleyen İslam'dır. Bu bağlamda Osmanlı şehir zihniyetinde mülk Allah'ındır. Şahıslar bu mülkü ancak hüsn-ü muhafaza etmek ve dünyayı güzelleştirmek için kullanabilirler. Şehir toprağı rant için kullanılamaz. Devlet bazında rantın önüne geçmek için çok katlı ev yapımına müsaade edilmemiştir. Evler çoğunlukla 1-2 katlıdır, bahçelidir ve topoğrafya (yer şekilleri) ile uyumludur. Fazla kata izin verilmediğinden bireylerin amacı yaşadıkları mekânları güzelleştirmek olmuştur. Ayrıca camiiler etrafında oluşan çok merkezli galaksi tipi yapılanma Osmanlı şehrinin bariz vasfıydı. Açık bütünlük anlayışıyla dizayn edilen şehirler, ekleme ve çıkarmaya izin veriyordu (Cansever, 2010a: 85-170). Bu özelliklerinin yanında özellikle bina yapımında (kerpiç, ahşap, taş... gibi) mahalli çözüm farklılıkları geliştirilmişti. Konuyla ilgili belki de en bariz ayırım, devlete ait ve dini binaların kalıcı malzemeye (taş ve mermer), evlerin ise geçici malzemeye (kerpiç ve ahşap) yapılmış olmasıdır. Osmanlı devlet ve dini binalarının günümüze kadar gelip evlerinin gelememiş olmasının sebebi budur. Ayrıca şehir merkezindeki yapıların tamamına yakını vakıflara aitti. Bu sebeple şehrin çarşı ve ticaretinden gelen artı değer, vakıflar aracılığıyla tekrar şehre dönüyordu. Vakıf sistemine ek olarak Osmanlı mahalle teşkilatının da toplumun sağlıklı etkileşimindeki önemi vurgulanmalıdır. Öyle ki sömürgecilerin, işgal ettikleri Osmanlı beldelerinde, etkisinin büyüklüğü sebebiyle her zaman ilk olarak Osmanlı mahalle teşkilatını lağvettikleri bilinmektedir. Tüm bu unsurları

bir araya getirdiğimizde denilebilir ki Osmanlı şehri katılım, sürdürülebilirlik ve adalet prensiplerini bünyelerinde barındıran, tüm zamanların tabiatla bir arada mükemmel etkileşimi başarmış zirve örnekleriydi (Cansever, 2016: 385)².

2. Osmanlı Şehri Olarak Sinop

Sinop tarihiyle ilgili yapılan araştırmalar bu şehirdeki yerleşimin yazının bulunmasından önce başladığını göstermiştir (Boysal, 1958; 23). İsmi muhtemelen Amazon kraliçesi Sinope'den gelmektedir (Başoğlu, 1978; 6). Sinop'ta Türk-İslam egemenliğiye Selçuklularla başlamaktadır. 1214 yılında başlayan bu serüven Fatih'in 1461 yılında şehri fethetmesiyle Osmanlı serencamına dönüşür. Bu dönemde Sinop, Kastamonu sancağına bağlı bir kazadır ve şu anki ilçelerinden Gerze, Ayancık, Erfelek ve Dikmen Sinop'a bağlıdır. Boyabat, Durağan, Saraydüzü ve Türkeli ilçeleriye Osmanlı döneminde Sinop'a bağlı değildi.

Bir kale-şehir olan Sinop'a Selçuklular tarafından Alaaddin Camii inşa edilmiştir. Medrese ve hamamla birlikte bir külliye oluşmuş ve şehrin merkezi bu bölge olmuştur. Seyit Bilal zaviyesi etrafında oluşan yapılarla da Sinop, Osmanlı'nın çok merkezli şehir yapısına kavuşmuştur.

Osmanlı döneminde Sinop nüfusuna baktığımızdaysa köylerle beraber kabaca 20 bin - 40 bin aralığında gidip gelen rakamlarla karşılaşırız (Ünal, 2008; 107-128). Bu nüfusun da yaklaşık %20'si gayr-i müslimlerden oluşmaktadır. Şehir merkezinde on beş Müslüman Mahallesi varken 6 tane Rum Mahallesi bulunuyordu (Ünal, 2008; s333). Bu da yine Osmanlı'nın çok kültürlü şehir prototipine uygundur.

Mimari anlamdaki eserlere baktığımızda Sinop'ta 30 camii, bir mederese ve 15 türbeyle karşılaşırız. Ancak bu eserlerin çoğu Osmanlı'dan önceki dönemde (Selçuklu ve beylikler dönemleri) yapıldıklarından mimari anlamda yeknesak bir bütünlükle karşılaşmayız (Esemenli, 1990: 360). Türk-İslam döneminden önceyi de konuya dâhil ettiğimizde mimari anlamda karşımızda bir mozaik bulunduğunu söyleyebiliriz. Her devlet kendi kültürel genlerini bu eserlere yansıtmıştır denilebilir.

Sinop'un Osmanlı şehir prototipine en uygun olan tarafıysa belki de ev ve mahallerde görülür. Bir-iki katlı ve geçici malzemeden yapılmış evler topoğrafyaya uygun olarak yerleştirilerek mahalleler oluşturulduğunu görmekteyiz (Komisyon, 2005). Bu evlerden bir kısmı günümüzde de ayakta (Bkz. Fotoğraflar). Mütevazi ve sükuneti koruyan görüntüsüyle evler ve mahalleler, Sinop'un Osmanlı şehir prototipine uygundur. Ancak günümüzde her şehrimizin başına gelen yık-yap hareketi sebebiyle Sinop, diğer şehirlerimize benzer bir çizgi izleyerek betona teslim olmuştur.

Sonuç

Osmanlı şehirleri, İslam şehirleri içinde birçok yönden zirveyi ifade eden örneklerdi. Bosna'dan Yemen'e belirli ortak özelliklerle temayüz eden, belirli özellikleriyle de yerelliği yansıtan bu şehirler, Weber'in Batı şehrinin çok ötesinde olmakla beraber aynı zamanda onun şehir

² Osmanlı şehirlerinin üstünlükleri kendi dönemlerindeki nüfuslarının dünya şehirleri ile karşılaştırılmasıyla da takip edilebilir. Mesela fetihten önce nüfusu 40 bin olan İstanbul, Kanuni döneminde 500 bini aşarak Avrupa'nın ve dünyanın en büyük şehri haline gelmiştir (İnalcık & Arı, 2005: III, 6; Frank, 2010: 102). Kahire ise dünyanın üçüncü büyük şehriydi. Aynı dönemde ticaret yolları üzerinde bulunan Halep, İzmir ve Bursa da büyük bir gelişme kaydederek çok kültürlü şehirler haline gelmişlerdi (Davutoğlu, 2016: 71).

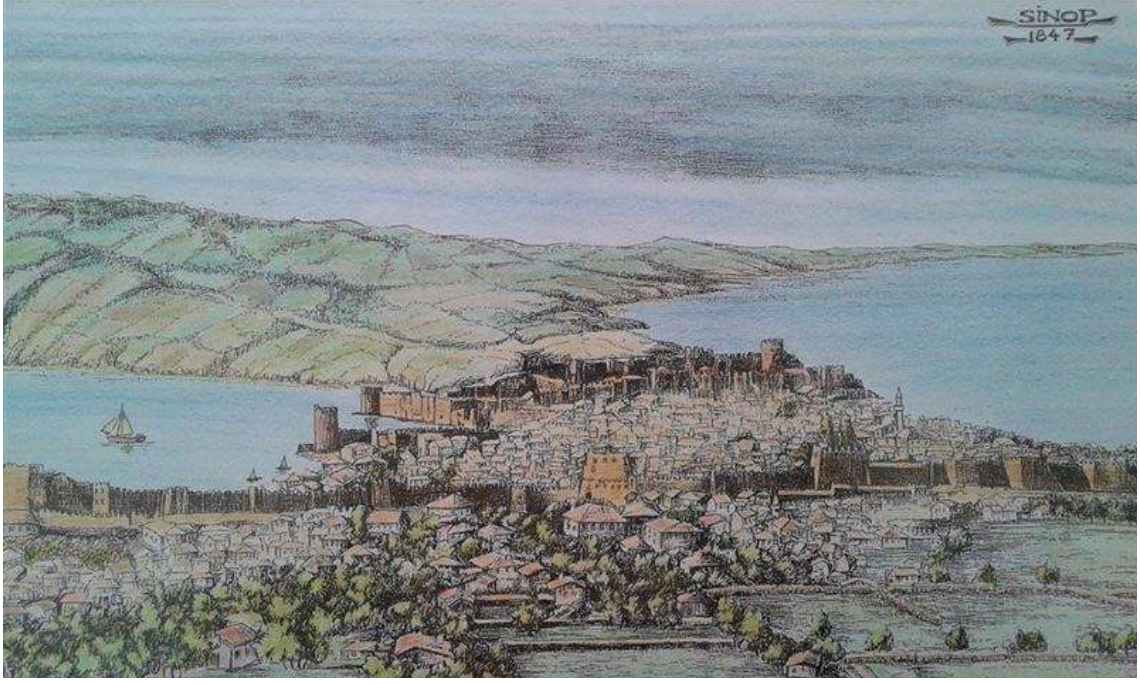
teorisinin yıkıcı unsurlarıydılar. Weber'in bu şehirleri görmezlikten gelmesinin sebebinin bu olduğunu tekraren belirtmek gerekir.

Sinop'a Osmanlı şehir prototipi bağlamında baktığımızdaysa bazı yönlerden benzer bazı yönlerden farklı bir şehirle karşılaşırız. Kale-şehir olması, Selçuklu ve beylikler dönemi mimarisini de yoğun olarak barındırması onun farklı yönleridir. Ev, yerleşim, malzeme kullanımı... gibi yönleriyse Osmanlı şehir prototipine uygundur. Dolayısıyla Sinop için, Osmanlı şehirleri içinde kendine özgü durumuyla farklı bir noktada durmaktadır denilebilir.

Kaynakça

- Abbot, A. (1997). "Of Time and Space: Contemporary Relevance of The Chicago School", *Social Forces*, (75), 4.
- Açıkgöz, Ö. (2011). "Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sy. 35.
- Bal, H. (2015). *Kent Sosyolojisi*, Bursa: Sentez Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1942). "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, sy. 2.
- Başoğlu, B. (1978). *Sinop İli Tarihi*, Ankara.
- Boysal, Y. (1958). "Sinop'un En Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Cilt: 8, Sy:11, ss.23-27.
- Can, Y. (1995). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara: TDV Yayınları.
- Cansever, T. (2010a). *Osmanlı Şehri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- (1997). *İslam'da Şehir ve Mimari*, İstanbul: İz Yayınları.
- (2010b). *Mimar Sinan*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- (2016). *Kubbeyi Yere Koymamak*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Coulanges, F. (2009). *La Cite Antique*, NY: Cambridge University Press.
- Çınar, A. (2013). *Modernizm, Kent ve Toplum*, Bursa: Emin Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2016). *Medeniyetler ve Şehirler*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Duru, B. & Alkan, A. (2002). *20. Yüzyıl Kenti*, İstanbul: İmge Yayınları.
- Erkan, R. (2010). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Esemenli, D. (1990). *Sinop İli Türk Dönemi Mimari*, İstanbul: Basılmamış Doktora Tezi.
- Frank, A. G. (2010). *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*, Çev: Kamil Kurtul, Ankara: İmge Kitabevi.
- Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev: Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları.
- Holton, R. J. (1999). *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*, Çeviren: Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Yayınları.
- İbn Batuta. (2010). *İbn Batuta Seyahatnamesi*, Çev: A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı-Kredi Yayınları.
- İbn Haldun, (2013). *Mukaddime*, Çeviren: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnalcık, H. & Arı, B. (2005). "Türk – İslam – Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul, sy. 3.
- Komisyon. (2005). *Geçmişin Fotoğraflarıyla Sinop Tarihi*, Ankara: Sinop Belediyesi Kültür Yayınları.
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Kentleri*, Çev: Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, Y. (2013). *Kentleşme Politikası*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Tuna, K. (1987). *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ünal, M. A. (2008). *Osmanlı Devrinde Sinop*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Weber, M. (2012). *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, Çev: Musa Ceylan, İstanbul: Yarı Yayınları.

Ek – Fotoğraflar

SABAHATTİN ALİ'DE MAHKÛMİYET DUYGUSU VE SİNOP CEZAEVİ

Kelime ERDAL *

Öz

Baba tarafından Oflu bir aileye mensup olan Sabahattin Ali, bir subay olan Selahattin Ali ile ev hanımı Hüsnîye Hanım'ın çocuğudur. 1907 yılında Bulgaristan Gümülcine'de doğan Sabahattin Ali, babasının görevleri nedeniyle eğitimini çeşitli ilerde gittiği okullarda tamamlar. 1927'de İstanbul Muallim Mektebi'nden mezun olur. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra dil öğrenmek için Almanya'ya giden Sabahattin Ali, orada Batı edebiyatını tanır, şiir ve öyküler yazar. Yurda döndüğünde, Aydın Ortaokulu Almanca öğretmenliğine atanır. Komünizm propagandası yaptığı suçlamasıyla yargılanır ve üç ay tutuklu kalır. 1931'de Konya Ortaokuluna atanır. Bir toplantıda okuduğu iddia edilen hicviye yüzünden tutuklanır ve on dört ay cezaya çarptırılır. 1932'de tutuklanarak Konya Hapishanesine konur. 12 Mayıs 1933'te Sinop Hapishanesine gönderilen Sabahattin Ali, 29 Ekim 1933'te Cumhuriyetin 10. yılı için ilan edilen aftan yararlanarak serbest kalır. Sabahattin Ali, eserlerinde yer verdiği hapishane ve mahkûmlarla ilgili konuları genellikle gözlem ve deneyimleri sonucunda oluşturmuştur. Araştırmada, Sabahattin Ali'nin özellikle şiir ve mektuplarına yansıyan mahkûmiyet duygusu ve Sinop Cezaevi izlenimleri incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Sabahattin Ali, Şiir, Mektup, Sinop Cezaevi.

The Sense of Imprisonment in Sabahattin Ali and Sinop Prison

Abstract

Sabahattin Ali, who belongs to a family of the father by the father, Selahattin Ali who is an officer and the son of the housewife Hüsnîye Hanım. Born in 1907 in Gümülcine, Bulgaria, Sabahattin Ali completes his education due to his father's duties in various schools. He graduated from Istanbul Muallim Mektebi in 1927. Sabahattin Ali who goes to Germany to learn languages after he has taught for a while teaches western literature there, writes poems and stories. When he returns to his native country, he is appointed as a German Teacher in Aydın Middle School. He is arrested for the alleged indecent assault he has read at a meeting, and is sentenced to fourteen months. Arrested in 1932 and placed in Konya Prison. Sabahattin Ali, who was sent to Sinop Prison on May 12, 1933, is released on October 29, 1933 by taking advantage of the publicity announced for the 10th year of the Republic. Sabahattin Ali has often created issues about prisons and prisoners in his works as a result of his observations and experiences. In the survey, Sabahattin Ali's sentiments and sentiments reflected in his poems and letters and Sinop Jail impressions.

Keywords: Sabahattin Ali, Poem, Letter, Sinop Prison.

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, kelime@uludag.edu.tr

Giriş

Sabahattin Ali, daha çok köylüler olmak üzere sosyal yaşantıya dair sorunlara değinen toplumcu bir yazardır. Köylü ile aydın arasındaki kopukluk, köylülerin adli ve asayiş mekanizmalarıyla ilişkileri, köylünün ekonomik sıkıntıları, yoksulluk, ağa-köylü ilişkileri, köy politikasına yönelik eleştiriler, köylerdeki eğitim eksikliği, sağlık sorunları, yazarın eserlerinde işlediği başlıca konulardır. Sosyal tabakalaşma-sınıf çatışması, sosyal statüler, işçi-işveren ilişkileri yazarın değindiği diğer başlıklardır. Konularını genellikle tanık olduğu olaylardan alan Sabahattin Ali'nin eserlerinde kuvvetli bir gözlem ve eleştiri vardır (Karaca, 231).

Yaşadığı mahkûmiyet hayatı eserlerine kaynaklık eden Sabahattin Ali, hapisteki gözlemlerini, duyduğu olayları ve tanıdığı kişileri eserlerinde işlemektedir. Yazar, “Hapishane Şarkısı I”ı, Aydın’da tutukluyken, “Hapishane II-III-IV”ü ise Konya’da kaleme alır. Bazı şiirleri bestelenen Sabahattin Ali, “Hapishane Şarkısı V”i Sinop Cezaevinde yazar. “Servi” şiirinde karamsar ruh hali ve yalnızlık hâkimdir. “Katil Çınar”, “Duvar”, “Bir Fincan”, “Candarma Bekir”, “Bir Şaka” ve “Kafa Kâğıdı” hikâyelerini mahpusların anılarından hareketle yazıldığına en büyük delillerden biri, Sabahattin Ali’nin hapisteyken Ayşe Sıtkı’ya mektuplarında benzer olaylardan bahsetmesidir (Biricik, 2017: 58).

1931-1934 yılları arasında Atsız Mecmua başta olmak üzere Varlık, Yedi Meşale gibi dergilerdeki şiirlerinden oluşan Dağlar ve Rüzgârlar’daki şiirler, Sabahattin Ali’nin arz-ı hâlî gibidir. Bu şiirlerde, aşk ve var oluş gibi bireysel sıkıntılar kadar, toplumsal sorunlardan da ıstırap duyan ve bu sorunları her şeye rağmen dile getirmekten çekinmeyen bir sanatçı duruşu sergiler. Sabahattin Ali için ölümle yaşam arasında bir yerde duran dağlar, ya düşmana geçit vermeyerek şairi ve korumaya çalıştıklarını saklayacak; ya da mezarına mesken olacaktır. Tekirdağ’da, Bulgaristan’a geçmek üzereyken sınırda öldürülen, Hıfzı Topuz’un ifadelerine göre, sorgulama sırasında işkence görerek başından aldığı darbelerle ölen ve sonradan bu işkence olayı örtbas edilmek istendiği için kurşunlatılan Sabahattin Ali, çıplak/savunmasız ve kimliksiz bir biçimde birkaç gün İstiranca dağların eteğinde yatmış ve bir çoban tarafından bulunmuştur. Mezarının istediği gibi dağların eteklerinde olması boşuna değildir. Bu yüzden dağlardan kaçmak için geçit ararken vurulmuş, İstiranca dağlarının eteklerinde sonsuzluğa kavuşmuştur (Fedai, 2010: 309-310).

1. Mahkûmiyet Duygusu

Sabahattin Ali, Sinop cezaevinden yazdığı bir mektupta, mahkûmiyet hayatının kazanımlarını şöyle anlatır: “Hapishanede o kadar çok gördüm ve yaşadım ki dışarıda bunları on senede göremez ve bu tecrübelerle sahip olamazdım. İnsanlar hakkındaki, hayat hakkındaki bu bilgilerimi yazacağım eserlere saklamayıp, insanlarla olan münasebatımda kullanmak istesem, bu yaştan sonra ya muvaffak olurum, ya olamam, bekleyin de istikbalde eserlerimi okuyup istifade edersiniz” (Sıtkı İlhan ve Doğan, 1997: 122).

Sabahattin Ali, 1930 yılında Almanya’dan döner ve Bursa’nın Orhaneli ilçesinde ilkokul öğretmenliği yapar. Daha sonra Aydın Ortaokulu Almanca öğretmenliğine atanır. Burada, komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle soruşturma geçirir. Aydın hapishanesinde tutuklu kalır. Beraat eder ve Konya Ortaokulu Almanca öğretmenliğine atanır. Burada öğretmenken bir toplantıda okuduğu şiirinde memleket büyüklerini ima yoluyla tahkir ettiği gerekçesiyle tutuklanır. Konya cezaevine konulur. 12 Mayıs 1933’te ise adına “Gurbet Hapishanesi” de denilen Sinop Hapishanesine nakledilir. Böylece aile ve arkadaş çevresinden iyice uzaklaşan Sabahattin Ali’nin, hafta sonları görüşüne gelen olmayacaktır. Bu hapishanede, Karadağ diye anılan, üçüncü kısmın

ikinci katında, deniz kenarında küçük bir koğuşa yerleşir. Burası, Sinop'un nüfuzlu adamlarından olan ve cinayet suçundan tutuklu bulunan Mehmet Kuşüzümü'nün kaldığı koğuştur. Hapishane müdürü, Sabahattin Ali'yi Mehmet Kuşüzümü'ne emanet eder ve ona iyi bakmasını söyler. Aynı koğuştaki yatan Hüseyin Kuşüzümü, Sabahattin Ali'nin geceleri sürekli okuduğunu ve gündüzleri de bir sandık üzerinde yazdığını söyler. Konya ve Sinop cezaevlerinde sıkıntılı ve telaşlı bir ruh atmosferi içinde yaşayan Sabahattin Ali, buradan edindiği tecrübe ve gözlemleri “Bir Şaka”, “Kanal”, “Kazlar”, “Bir Firar”, “Çaydanlık” ve “Katil Osman” hikâyelerinde anlatır. Sinop cezaevinden koğuş arkadaşı Hüseyin Kuşüzümü, Katil Osman hikâyesinin aynen gerçekleştiğini, Sabahattin Ali'nin yazdıklarının doğru olduğunu belirtir. Osman, bir iddia üzerine adam öldüren ve Sinop cezaevine getirilen çelimsiz bir çocuktur. Sabahattin Ali, 29 Ekim 1933'te, Cumhuriyet'in 10. Yıldönümü vesilesiyle çıkarılan af kanunu ile tahliye olur. Toplam 10 ay 7 gün hapiste kalan Sabahattin Ali, hapishaneyi tıpkı Dostoyevski gibi bir müşahede laboratuvarı olarak kullanır, gözlemler yapar, insanları felaket içindeki halleriyle tanımaya ve anlatmaya çalışır (Korkmaz, 1997: 35-36). Eserlerinde yer alan mahkûm tipler, Sabahattin Ali'nin kendi hayatını yansıtan, ondan izler taşıyan insanlardır. Onun gözlemci ve duyarlı kişiliği, karşılaştığı her insanı, her olayı çok boyutlu görmesine ve anlatmasına neden olur. Bu yüzden yazarın hikâyelerinde kuru ve yalın bir anlatıma rastlanmaz. Mahkûmların anlatıldığı hikâyelerde insan, kendisi, şartları ve iç dünyası ile dengeli bir bütün olarak verilir (Korkmaz, 1997: 224).

Yaşadığı mahkûmiyet hayatı Sabahattin Ali'yi fazlasıyla yıpratır ve yaşlandırır: “Yaşımın yirmi sekiz olması bir şey ifade etmez, dertli seneler beni belki kırk yaşına gelmiş kadar ihtiyarlattılar” (Ali, 2014a: 27).

Şair, başını öne eğmeden, içi kan ağlasa da ağladığını kimseye duyurmadan, aldırmadan, cezasını çekecektir:

Başın öne eğilmesin
Aldırma gönül, aldırma
Ağladığın duyulmasın,
Aldırma gönül, aldırma

Dışarda deli dalgalar
Gelip duvarları yalar;
Seni bu sesler oyalar,
Aldırma gönül, aldırma... (Ali, 2012: 40)

Hapishane hayatı yazarı derinden etkiler. Hapishane Şarkısı I şiirinde özgürken kendini göklerde kartala benzeten Sabahattin Ali, hapishanede kanadından vurulmuş kuş, bahar vaktinde kırılan dal gibi hisseder:

Göklerde kartal gibiydim.
Kanatlarımdan vuruldum;
Mor çiçekli dal gibiydim,
Bahar vaktinde kırıldım.

Yar olmadı bana devir,
Her günüm bir başka zehir;
Hapishanelerde demir
Parmaklıklara sarıldım (Ali, 2012: 36).

Hapishane, şairi sevdiğinden ayırmış, koca bir çınarken yerlere sermiş ve adeta hayattan bezdirmiştir:

Böyle kepaze hayatı
Sürüklemekten yoruldum (Ali, 2012: 36).

Sabahattin Ali, Hapishane Şarkısı II şiirinde, hapishanenin özellikle sevdiğinden ayırmasından şikayetçidir:

Bakmazsa senin yüzüne,
Çok görme elin kızına;
Dışarda serbest gezene
Hapiste yatan hor gelir.

Ayağında gezen itler,
Başının üstünden atlar;
Hapise düşen yiğitler
Yâri dışarda kor gelir (Ali, 2012: 37).

Hapishane Şarkısı IV şiirinde hapishane yine sevgiliden ayıran, hayatını karartan, bezdiren, düşmanları sevindiren ve dostları üzen bir yerdir:

Nefesin esen rüzgârda,
Saçların savrulan karda,
Yerde, gökte, bulutlarda,
Ararım nazlı gülümü...

Bir gün şu damlardan çıksam,
Gelip önüne diz çöksem...
Ağlayıp içimi döksem...
Anlatsam sana halimi... (Ali, 2012: 39).

Hapishanede en zor olan şey ise zamanın geçmemesidir. Sabahattin Ali, bu duyguyu Hapishane Şarkısı III şiirinde anlatır:

Burda çiçekler açmıyor,
Kuşlar süzülüp uçmuyor,
Yıldızlar ışık saçmıyor,
Geçmiyor günler, geçmiyor.

Avluda olta vururum;
Kâh düşünür, otururum,
Türlü hayaller görürüm;
Geçmiyor günler, geçmiyor (Ali, 2012: 38).

Gurbet Hapishanesi şiirinde, hapishanede olmanın eziyetine yalnızlık da eklenir:

Hâlini bilen bulunmaz,
Yüzüne gülen bulunmaz,
Kapıya gelen bulunmaz
Gurbet hapishanesinde (Ali, 2012: 41).

Yazar, yaşadığı bu yalnızlığı mektuplarında da anlatır: “Hapishanede yattığım zamanlar, sekiz yüz kişinin arasında olduğum halde yalnızlıktan bunalırdım” (Ali, 2014a: 49).

Gurbet hapishanesi de olsa sevgiliye özlem ve sesleniş aynıdır:
Geniş ol, göklere bakın,
Çıkacağın günler yakın...
Yar, beni unutma sakın
Gurbet hapishanesinde (Ali, 2012: 41).

Gurbet Hapishanesi şiiri, Sabahattin Ali'nin Sinop'tan olduğu gibi bütün hayatınca hapishanelerden gönderdiği son şiiri olmuştur (Ertüzün, 1985: 59).

Eşi Aliye Hanım'a yazdığı bir mektupta başından geçenleri anlatır: “Kahverengi elbiseli, pembe gözlüklü, kısa boylu, şişmanca ve kumral bir casus kaçtı, nerede bulursanız yakalayın, teslim olmazsa vurun, diye emir verilmiş. Paşadağ'daki Yörük köylerinden geçerken korucular beni yakaladılar. Tarife uyuyor diye köyden köye götürdüler. Hatta bir yerde ellerimi arkama bağlamaya kalktılar” (Ali, 2014a: 75).

Bir başka mektubunda adalete inancını ve uğradığı haksızlığı belirtir: “Şu malum “Adaleti Tahkir” davasında sorgu hâkimi nihayet evrakı Ağır Ceza Mahkemesi'ne vermiş ve tevkifime karar çıkmış. Bu davada ilk celsede beraat edeceğime emin olmakla beraber, o zamana kadar haksız yere yatırılmak istemediğim için hemen bugün İzmir civarına seyahate çıkıyorum. Mahkeme gününde ve saatinde İstanbul'da hazır bulunacağım. Çünkü adaletin tecellisinden eminim” (Ali, 2014a: 127).

Sabahattin Ali, hapishanede olmasa da tam anlamıyla özgür değildir, adalete inancını zaman zaman vurgulasa da hep bir şüphe ve olumsuz bekleyiş hâkimdir: “Hakkımda tevkif kararı verdiler. Fakat idarehaneye gelip aramıyorlar. Ben de gönüllü olarak adliyeye gitmiyorum. Çünkü evrak tamamlanmamış ise aylarca yatmam lazım gelecek. Galiba işlerin temizlenmesi yılbaşından sonraya kalacak ve kim bilir ne şekilde temizlenecek” (Ali, 2014a: 135).

Sabahattin Ali, yaşadığı belirsizliğe ve arada kalmışlığa dayanamaz ve teslim olur: “Sana bu mektubu Sultanahmet Tevkifhanesi'nden yazıyorum. Herhalde gazetelerde okumuşsundur. Fakat yazdıkları gibi “yakalanmadım”, artık bu işe bir son vermek üzere, bulunduğum yerin adresini bildirdim. Zaten son günlerde saklanmıyordum. Ne ise, bu ayın otuzunda mahkemem var. Eğer göz göre göre bir edepsizlik olmazsa, ilk celsede beraat eder ve çıkarım” (Ali, 2014a: 137).

“Dün İstanbul Cezaevinden Üsküdar Cezaevi'ne nakledildim. Çünkü İstanbul Tevkifhane, cezası katileşenleri buraya gönderiyorlar. Burası daha sakın, daha rahat ve vukuat da olmuyor” (Ali, 2014a: 141).

Arkadaşı Ayşe'ye yazdığı mektupta şöyle der Sabahattin Ali:

“Hapishanede güzel mektup yazdığımı söylüyordun, hakkın var. Dışarıda insanın kafası bin bir şeyle dolu, yazıları insicamsız (tutarsız) oluyor. Hapishanede aşağı yukarı senden başka bir şey düşündüğüm ve sana yazmaktan başka bir şey yaptığım yoktu” (Sıtkı İlhan ve Doğan, 1997: 163).

2.Sinop Cezaevi

Konya Hapishanesi'nde beş ay kalan Sabahattin Ali, 12 Mayıs 1933'te Sinop'a nakledilir. Küçük ve sakın koğuştan önce çok canını sıkır. Ancak öteki koğuştan sohbeteceği siyasi suçlular olduğunu bilmesi onu rahatlatır. Adi suçlardan yatanların her biri, hikâye olarak çok ilginç

geçmişlere sahiptirler ve yazarın eserlerine konu olurlar. Çaydanlık, Katil Osman, Kazlar isimli hikâyelerini, Sinop Hapishanesi'nde duyduklarının ışığında yazar Sabahattin Ali (Balcıgil, 2016: 113).

Sabahattin Ali, 15.5.1933 tarihli ve Sinop cezaevinden gönderdiği mektupta, arkadaşı Ayşe'ye şöyle yazar: "Sinop Hapishanesi fena değil. Birkaç da orta mektep muallimi tanıdık çıktı... Sinop şehrini pek sevdim. Türkiye'nin klasik sahil şehirlerinin manzarasını arz ediyor... Hapishane şehirden daha kalabalık. Burada 14 tane de komünist var, ihtilattan memnu (kimseyle görüşmelerine izin verilmeyen). Tabii isimlerini bile ağzıma almıyorum çünkü Konya müdde-i umumisi benim evrakıma "komünist mefkûreli (komünist düşünceli) ibaresini ilaveyi ihmal etmemiş. Zaten şehirde de şimdilik bizim komünist olduğumuza dair rivayetler feverana (dolaşmaya) başlamış. Cehenneme bile gitsem, beni rahat bırakmayacaklar" (Sıtkı İlhan ve Doğan, 1997: 89).

27.07.1933 tarihli mektup da Sinop cezaevinden Ayşe hanıma yazılmıştır. Mektupta, cezaevinde yatan insanların hikâyelerini anlatır yazar: "Burada ben geldiğim zaman on dört tane komünist mahkûm vardı. Ayrı bir yerde, kendi başlarına yatıyorlar, ayrı bir bahçeye çıkıyorlardı. İçlerinde, Sanayi Mektebi'nden alınıp getirilmiş cahil ve sersem çocuklar olduğu gibi akli başında ve ne yaptığını bilir kimseler de vardı. Çete başları, Celal Zühtü isminde bir mühendisti... Geçenlerde, dört komünistin daha geleceği şayi oldu (yayıldı), birinin kadın olduğu söylendi ve bir Cuma sabahı dördü de çıkageldiler. Üç erkek, bir de yirmi yaşlarında, Sıdika isminde bir kız" (Sıtkı İlhan ve Doğan, 1997: 127).

Sabahattin Ali'nin arkadaşı Ayşe Sıtkı da yaklaşık kırk gün boyunca Sinop'ta bulunmuş ve bu şehri çok sevmiş, ayrılmak istememiştir: "Deniz, fırtına, kar, neredeyse kopup denizin ortasında kalıverecek güzel bir şehir, şipşirin, bembeyaz bir ova, henüz anlamadığın yabancı fakat sana misafir muamelesi yapan insanlar, eğlence, keyfe göre bir okuyuş, kardeşim, kırk gün hep yenilik" (Ali, 2008: 139).

Sabahattin Ali'nin arkadaşı Pertev Naili Boratav da tanıdıklarından duyduklarıyla Sinop'u över: "Sinop'u, Ayşe de dahil olmak üzere herkes methediyor..... Kale, hiçbir hapishane ile kıyas edilemeyecek kadar geniş ve serbestmiş" (Ali, 2008: 193).

Evliya Çelebi de kendine has üslubuyla hapishaneyi anlatır: Sinop Kalesi,

"büyük ve korkunç bir kaledir. 300 demir kapısı, dev gibi gardiyanları, kolları demir parmaklıklara bağlı ve her birinin bıyığından 10 adam asılır nice azılı mahkûmları vardır. Burçlarında gardiyanlar ejderha gibi dolaşır. Tanrı korusun, oradan mahkûm kaçtırmak değil, kuş bile uçurtmazlar."

Cumhuriyetin onuncu yıldönümü dolayısıyla çıkarılan af yasasıyla özgürlüğüne kavuşan Sabahattin Ali, Sinop Cezaevinde Hapishane Şarkısı- 5 isimli şiirini kaleme alır. Sabahattin Ali'nin bu şiirini yazdığı ve sonradan müzeye dönüştürülen hücresi, şehre gelen turistlerin en ilgisini çeken yerdir. Şair, kapatıldığı hücrede kalenin surlarına çarpan Karadeniz'in dalgaları eşliğinde ve içinde sevdiklerine, memleketine ve en çok da özgürlüğe duyduğu hasretle yazar şiirinin ilk satırlarını. Cezaevinin üçüncü kısım üçüncü kattaki hücrelerden birinde yatmış olan Sabahattin Ali, koğuş camından dışarıya baktığında masmavi gökyüzünü görür, az ilerisinde de deniz vardır ama kale surlarından dolayı deniz görünmemektedir. Hal böyle olunca Sabahattin Ali'ye de Aldırma Gönül şiirini yazmak kalır.

Görmesen bile denizi,
Yukarıya çevir gözü:

Deniz gibidir gökyüzü;

Aldırma gönül, aldırma... (Ali, 2012: 40)

Sabahattin Ali'yi en çok etkileyen şey, özgürlüğün o kadar yakınında olduğu halde ona kavuşamamaktır. Onun için deniz özgürlük demektir. Kale duvarlarının üzerinden uçan martılar, özgürlüğün simgesidir. Sabahattin Ali, bu kalede yüzyıllar önce bir sarayın olduğunu, orada genç cariyeler ve kölelerin dolaştığını, onların da özgürlük özlemiyle gökyüzüne baktıklarını ve dalgaların sesini dinlediklerini düşünüyordu. Bütün bunlar onun için sonsuz bir esin kaynağıydı ve Sabahattin Ali en güzel şiir ve öykülerini burada yazdı. Sabahattin Ali Sinop Cezaevinde bütün gün kitap okur, bir sandığın üzerinde mektuplarını yazar ve bunaldığında mahkûmlarla sohbet eder (Topuz, 2006: 72).

Sabahattin Ali ile sınırlı kalmamıştır Sinop Cezaevi'nin edebiyata katkısı. Cezaevinde yatan Refik Halit Karay'ın "Memleket Hikâyeleri" adlı kitabında yer alan "Şaka" öyküsüne, Ahmet Bedevi Kuran'ın "Meşrutiyet Zamanının Fizanı Sinop" adlı anılarına, Kerim Korcan'ın kızına yazdığı dizelere ve "İdamlıklar" adlı öyküsüne esin kaynağı olmuştur. (<https://www.insanokur.org>)

Sabahattin Ali'nin Katil Osman Öyküsünde Sinop cezaevi anlatılmaktadır.

"Hapishanenin dış avlusunda, Abaza Kemal'in kahve ocağının dibinde oturmuş, birbiri üstüne cıgara içiyordum. Yüksek kale duvarlarının dışından, limandan gelen sesler içime gariplik çöktürmüştü. Dündüğünü daha uzaklarda yanık yanık öttüren bir gemi şimdi yaklaşmış, demir atıyordu. Zincir gürültüsü arasında kavga eden kayıkçıların sesini duyar gibi oluyordum. Gönüm dışardaydı. Başka zaman beni avutan şeylere bakmıyordum bile. Gardiyan Arif'in tavuğu, etrafında bir haftalık civcivleriyle, ayaklarının altında dolaşıyor, yanımdaki sur duvarının ortasından fırlayan ve büyüyüp aşağıya doğru uzandıkça çiçek üstüne çiçek açan papatya dalı hafif rüzgârda sallanıyor, esrarkeş Tayyar Baba biraz ilerde sırtını duvara dayayıp başını karnına sarkıtmış, Bayburt türküleri mırıldanıyordu. Ama ben bu candan ahbablarımda teselli arayacak halde değildim. Gözüm sekiz arşın kalınlığındaki taş duvarları aşıyor, güverte kenarında eteklerini uçurarak vincin işlemlerini seyreden kızları, merdivenden kocaman yatak denikleri indirmeye çalışan hamalları görüyordum. Yerimden fırlamak, gardiyanları, jandarmaları şöyle elimi tersiyle iterek çıkıp yürümek, bir sandala atlayıp gemiye varmak ve kaptana: -Çek!- demek istiyordum. Gözümde tüten ne şehirler, ne insanlar, ne de kırlar ve ormanlardı. Açık denizleri, etrafında duvar olmayan, uçsuz bucaksız yerleri arıyordum. Ama ruhumuz böyle gökyüzlerinde uçup dururken birdenbire yere inip insan küçüklüğü ile karşılaşmak ne tuhaf oluyor.

.....

Limandaki geminin vinç sesleri, denizde gidip gelen motorların gürültüsü kafamın uzak yerlerinde uğuldayıp duruyordu. Arka tarafımdaki demir parmaklıklı kapı gıcırdadı, başımı çevirince, Hopalı gardiyan Ali Faik'le beraber Katil Osman'ın avluya girdiklerini gördüm" (Ali, 2014b: 27).

Osman'ın yaraladığı berber, on iki gün yaşar. Yarası pek ağır değildir ama bu küçük vilayet merkezinin iki doktorlu hastanesinde buz makinesi yoktur. Hademelerin saatte bir kuyudan çektikleri suya batırarak hastanın karnına konan soğuk bezler kâr etmez, hasta, karın zarı iltihabından ölür.

Duvar öyküsünde Sinop Cezaevi tasvir edilir.

“Uzun zamanlar deniz kenarında ve surlar içindeki bir hapishanede kaldım. Kalın duvarlara vuran suların sesi taş odalarda çınlar ve uzak yolculuklara çağırırdı. Tüylere sular damlayarak surların arkasından yükseliveren deniz kuşları demir parmaklıklara hayretle gözlerini kırarak bakarlar ve hemen uzaklaşırlardı.

Bir mahpusu dünya ile hiç alakası olmayan bir zindana kapamak ona en büyük iyiliği yapmaktır. Onu en çok yere vuran şey, hürriyetin elle tutulacak kadar yakınında bulunmak, aynı zamanda ondan ne kadar uzak olduğunu bilmektir. On adım ötede en büyük hürriyetlere götüren denizi dinlemek ve sonra aradaki kalın kale duvarlarına gözleri dikerek bakmaya, denizi yalnız muhayyilede görmeye mecbur kalmak az azap mıdır? Bahçede insanın ayakucuna inerek ekmek kırıntılarını toplayan ve aynı hürriyetsiz topraklarda sağa sola adım atan bir kuşun bir kanat vuruşuyla bu duvarları aşarak serbestliklerle kucaklaşmaya gittiğini görmektense, nefes almaktan başka hürriyeti hatırlatacak hiçbir şey bulunmayan bir yerde kapanmak daha iyi değil midir?

Fakat benim kaldığım hapishanede her şey, her ses, hürriyeti gözlerin önüne kadar getirmek, sonra birdenbire çekip götürmek için yapılmış gibiydi. Surların üstünde büyüyen ufak ağaçlar, yosunlu taşlardan aşağı sarkan sarı çiçekler bir bahar havası içinde eli kolu bağlı olmanın bütün acılarını içime dökerdi. Uçsuz bucaksız gökte bir kuğu gibi ağır ağır yüzen küçük beyaz bulutlar benden bir tek teselliye: unutmayı alırlardı.

Ve burada konuşulan şeyler hep eskiye, dışarıya ait şeylerdi. Sanki hiç kimse buraya girdikten sonra yaşamıyor yahut hafızası bunu zapt etmiyordu. Buradaki hayattan bahsetmek lazım gelince de o kadar isteksiz anlatılırdı ki, insanda, söyleyene azap veren bu şeyleri susturmak arzusu uyanırdı.

.....

Avlunun dört tarafını çeviren surlar kara tarafında kalın ve birbirini arkasına birkaç tane idiler. Bir zamanlar burası şehrin iç sarayı imiş ve şimdi sarı yüzlü, sakallı ve dünyadan uzak zavallıların dolaştığı bu bahçede asırlarca önce genç cariyeler, belki aynı hürriyet aşkıyla gözlerini yukarı çevirip denizi dinleyerek, dolaşırlarmış. Bu kalın surlar onları hem yabancı gözlerden, hem de düşmandan korumak için yapılmış.

Şimdi yer yer çöken ve üzerlerinde biten bin türlü ot altında taşları görünmez olan bu duvarların garp köşesindeki kısmının yıktırılmasına başlanmıştı. Buraya yeni münferit daireler yaptırılacağı söyleniyordu” (Ali, 2003: 40-41).

“Konya’da yatarken çok sıkılır ve ah, derdim, biraz yeşillik olan bir yerde olsam, biraz çiçek, biraz ot görebilsem mahpusluk bana o kadar koymayacak... Ve gözümün önünden, bir halı gibi çiçeklerle bezenmiş ve rüzgarın altında tatlı tatlı kımıldayan ve üzerinde otların sesine benzer sesler çıkararak böcekler dolaşan bir tarlanın cazip hayali geçerdi. İşte Sinop’a geldim. Öyle bir yer ki kalenin taş duvarlarında bile, tarla kenarlarındaki toprak setler gibi, türlü türlü çiçekler açıyor... Yine Konya’da çok aradığım denizin sesi her zaman kulağımda, pencereye çıkınca kendisini görmek bile mümkün, fakat bunlar hasretimi ve elemimi azaltacak yerde çoğaltıyor. Bari yarın çıkınca tekrar kavuşacağım şeyler bana bugünlerin azabını tazmin edecek kadar zevk verebilse... Ne gezer, yarın bu özlediğim şeylere kavuşunca tamamen soğuk ve lakayt kalacağım. Ancak benden uzak olan şeyler benim için şayanı arzudur” (Sıtkı İlhan ve Doğan, 1997: 133-134).

“Koğuşların pencereleri yaz geldi mi çerçeveleriyle beraber çıkarılır ve depoya kaldırılır. Çünkü kıştan sonra bu camların kendilerine pek de lüzumu olmadığını gören mahpuslar bunları

kırarak hapishane dahilindeki marangozhanelerde tahta kazımakta kullanırlar. Ve sonbaharda havalar oynaklık yapmaya başladı mı indirecek pencere yoktur. Herkes yorganına ve battaniyesine sarılır. Benim gibi yorganı falan bir köşeye fırlatıp uyuyanlar ise şifayı bulur” (Sıtkı İlhan ve Doğan, 1997: 151).

“Duvarlar... İsten ve kirden yer yer lekelenen, kirecinin rengi sarararak pis bir sofra örtüsüne dönen kalın taş duvarlar... Taş duvarların dibinde yığılı, üzeri eski kilim veya yırtık battaniyelerle örtülü yataklar... Karşımda konsol kılıklı bir şey üzerinde büyükçe ayna (koğuşumuz aristokrat koğuşudur.) Bu aynanın yanında Türkiye Cumhuriyeti Vekiller Heyeti azasının toptan ve çerçeveli resimleri. İçlerinde Dahiliye Vekili Cemil, Bahriye Vekili İhsan, Maarif Vekili Necati Beyler de var. Onun yanında daima yanlış çalan bir duvar saati, altındaki çivide pis bir havlu. Biraz solda Devr-i Hamidi'deki Rumeli vilayetleri haritası. Bir bağlama, bir eski yelek. Ve en solda, köşede bulaşık kaplar...” (Sıtkı İlhan ve Doğan, 1997: 151)

“Sağımdaki pencereden tıpkı Almanya'daki odamı dolaşan rüzgâra benzeyen bir rüzgâr geliyor, yorganın dışında olan yüzümü yalıyor. Soldaki pencereden doğru gelen yumuşak rüzgâr bana dünyada en sevdiğim şehir olan Aydın'ı hatırlatıyor... Karşımdaki pencereden görünen, ufak beyaz bulutlu, mavi gök ise tıpkı Konya'nın seması. Kafamın içinde bin bir manzara. Bin bir düşünce dolaşıyor. Hepsi benden uzak devirlere, benden uzak yerlere ait. Kafam hapishaneye ait hiçbir şeyi kendisine mal etmek istemiyor. Kafam hapishanede yaşamıyor... Kafam mazide, kafam dışarıda yaşıyor” (Sıtkı İlhan ve Doğan, 1997: 152).

“Sair zamanlarda gözümüzden kaçan, günlük hayatın patırtısı içinde pek de gözümüzü çekemeyen bazı ihmaller, alakasızlıklar, beceriksizlikler, yatakta atıl yatıp bütün dikkatimizi üç beş metre murabbai (metrekare) muhitimize verdiğimiz zamanlarda bizim için oldukça can sıkıcı şeyler oluyor” (Sıtkı İlhan ve Doğan, 1997: 152).

“Havalar da pek kötü... Yağmurlu veya hiç olmazsa kapalı... Şimdiye kadar farkında değildim. Meğer havaya dikkat edebilecek kadar işsiz bir adam için bu fena havalar ne berbat bir rol oynuyormuş! Hiçbir yerde on dakika devamlı oturamıyorum” (Sıtkı İlhan ve Doğan, 1997: 154). Sinop Cezaevi'nin kapıları 29 Ekim 1933 Cumhuriyet Bayramı'ndan bir gün önce aften yararlanılan mahkûmlara açılır ve Sabahattin Ali de 1 Kasım Çarşamba günü için vapur biletini alır. Konya ve Sinop cezaevlerinde on ay yattıktan sonra özgürlüğün tadı onun için bir başkadır. Cezaevleri ona çok şey öğretmiş, insanları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Buram buram Anadolu tüten cezaevleri, ona Anadolu halkının dertlerine daha çok eğilme ve onların seslerini duyurma görevi vermiştir adeta (Topuz, 2006: 79).

Sonuç

Sabahattin Ali, 1930 yılında Almanya'dan döner ve Bursa'nın Orhanlı ilçesinde ilkökul öğretmenliği yapar. Daha sonra Aydın Ortaokulu Almanca öğretmenliğine atanır. Burada, komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle soruşturma geçirir. Aydın hapishanesinde tutuklu kalır. Beraat eder ve Konya Ortaokulu Almanca öğretmenliğine atanır. Burada öğretmenken bir toplantıda okuduğu şiirinde memleket büyüklerini ima yoluyla tahkir ettiği gerekçesiyle tutuklanır. Konya cezaevine konulur. 12 Mayıs 1933'te ise adına “Gurbet Hapishanesi” de denilen Sinop Hapishanesine nakledilir. Böylece aile ve arkadaş çevresinden iyice uzaklaşan Sabahattin Ali'nin, hafta sonları görüşüne gelen olmayacaktır. Sabahattin Ali, Sinop'u çok sevmiştir. Ancak içinden atamadığı mahkûmiyet duygusu onun zaman zaman Sinop ve Sinop hapishanesi ile ilgili olumsuz

görüşler bildirmesine neden olmuştur. Sinop'ta kaldığı sürece verimli bir dönem geçiren Sabahattin Ali, cezaevinden gönderdiği mektuplarda bu şehre ve kaldığı cezaevine dair samimi görüşlerini aktarmıştır. Cezaevi koşullarının ağırlığı, sevdiklerinden uzakta olmanın acısıyla birleşerek eserlerine yansımıştır. Mahkûmiyet hayatı, yazarı genç yaşında ihtiyarlatmıştır çünkü hapisane, sevgiliden ayıran, hayatını karartan, bezdiren, düşmanları sevindiren ve dostları üzen bir yerdir. Sabahattin Ali, deniz hayranıdır ve deniz kenarında bir yerde olmanın tüm sıkıntılarını hafifleteceğini ummuştur ama Sinop Cezaevi'nin uzaklığı ve ziyaretçilerin azalması onu yalnızlığa itmiş, ölümsüz eserlerine ilham kaynağı olmuştur.

Kaynakça

- Ali, Sabahattin, (2003). Kağnı, Ses, Esirler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ali, Sabahattin, (2008). Hep Genç Kalacağım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ali, Sabahattin, (2012). Bütün Şiirleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ali, Sabahattin, (2014a). Canım Aliye, Ruhum Filiz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ali, Sabahattin, (2014b). Sırça Köşk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Balcıgil, Osman, (2016). Yeşil Mürekkep, Destek Yayınları, İstanbul.
- Biricik, İbrahim, (2017). Sabahattin Ali'nin Eserlerinin Kaynakları, Roman, Hikâye ve Şiirlerinde Biyografik Unsurlar, Mecmua, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 2, Sayı 3.
- Ertüzün, Reşit Mazhar, (1985). Sabahattin Ali Olayının Gerçeği, Gür Yayınları, İstanbul.
- Fedai, Özlem, (2010). 61. Ölüm Yıldönümünde Sabahattin Ali'yi Anmak: Yazgısını Seven Adam ve Şiirinde "Ölüm"ü Çağırarak Temi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 3 / 11 Spring.
- <https://www.insanokur.org/sabahattin-alinin-hapishane-sarkisi-5-siiri-ve-sinop-cezaevi/> Erişim tarihi: 10.08.2018
- Karaca, Alaatin, (1993). Sabahattin Ali'nin Öykülerinde Toplumsal Konular, Ankara Üniversitesi DTCE Türkoloji Dergisi, XI, 1, s. 221-231, Ankara.
- Korkmaz, Ramazan, (1997). Sabahattin Ali, İnsan ve Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Sıtkı İlhan, Ayşe-Akın, Doğan, (1997). Sabahattin Ali'nin Özel Mektupları, İki Gözüm Ayşe, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Topuz, Hıfzı, (2006). Başın Öne Eğilmesin, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ANADOLU MOTİFLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME: HELESA VE ÇEMÇEGELİN

Gültekin ERDAL *

Kelime ERDAL **

Öz

Türk kültürü zengin motiflerle doludur. Bu zenginliğin oluşturduğu ritüellerin temelinde, genellikle bereket ve yardımlaşma güdüleridir. Türk kültüründen çıkmış bir ritüelde eğlence anlayışı, alışık olmadığımız ve pek görülmeyen bir durumdur. Türk ritüellerine bakıldığında hemen hiçbirinde rahat yaşam, zengin olma, çalışmadan kazanma gibi bireysel arzulara rastlanmaz. Yardımlaşma, paylaşma, mutlu olma, birlikte yaşama, üretme, emeğinin karşılığını bekleme gibi sosyal beklentiler, Türk ritüellerinin ana temalarıdır. Bu araştırmada, Sinop'ta, Ramazan ayının 15. Günü kutlanan Helesa geleneği ile Anadolu'da yaygın olan Çemçegelin ritüelleri kıyaslanmıştır. Bu iki kültür değerinin çıkış noktaları, amaçları, inanışları, birliktelik duyguları gibi halk kültürüne yansıyan değerleri tespit edilmiştir. Her ikisinde de söylenen tekerlemeler, maniler veya benzeri birliktelik söylencelerinin kültürümüzdeki yeri ve önemi araştırılmıştır. Helesa ve Çemçegelin inanış ve değerlerinin Anadolu motiflerini nasıl yakalayabildiği, nasıl birliktelik yaratabildiği ve nesilden nesile neden var olabildiği araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Helesa, Çemçegelin, Kültür, Anadolu, Bereket.

A Comparative Analysis on Anatolian Motifs: Helesa And Çemçegelin

Abstract

Turkish culture is filled with rich motifs. On the basis of the rituals of this richness, there is usually the motive of fertility and help. An understanding of entertainment in a ritual that has emerged from Turkish culture is a situation that we are not accustomed to and are not often seen. When we look at Turkish rituals, we can not find individual and egoistic desires such as comfortable life, richness, earning without working. Social expectations, such as helping, being happy, living together, producing, waiting for the opposite, are the main themes of Turkish rituals. With this article Helesa, who was celebrated in Sinop on the 15th day of Ramadan, was compared with the most known Çemçegelin rituals in Anatolia. Values reflected in popular culture such as exit points, goals, beliefs, feelings of unity have been determined. In both of them, the place and prospect of the cultures, manners or similar synagogues which are said in the culture are investigated. Although the Helesa ritual is known only in Sinop, it has been researched how Anatolian motifs can be caught, how they can coexist and why there are generations.

Keywords: Helesa, Çemçegelin, Culture, Anatolia, Blessing.

---

* Öğr. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi TBMYO Grafik Tasarım Programı, gultekinrdal@uludag.edu.tr

** Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, kelime@uludag.edu.tr

Giriş

Farklı coğrafyalarda yaşatılan geleneklerin ortak noktalarının bulunması, temelde-özde aynı ama biçimde-görsellikte farklı olarak ortaya konması, kaynakların tek olabilme olasılığını düşündürmektedir. Aynı kültür, aynı gelenek, aynı inanç ve aynı geçmişin yoğurduğu, aynı ilke ve geleceğe taşındığı toplumsal yaşanmışlıklar kaynakları oluşturmaktadır. Kaynaklar aynı olsa bile, coğrafi koşullar, çevresel etkiler, yaşam koşulları, eğitim ve hatta beslenme farklılıkları aynı ritüelin farklı isim ve tarzda sergilenmesine neden olabilmektedir. Sinop'ta uygulanan Helesa ya da Sellime Çıkma geleneği, Amasya-Taşova Gürsu köyünde Kurbağa Gezdirmeye, Ankara-Bala'da Köse Çıkarma, Çorum ve Yozgat'ta Köse Gezdirmeye, Yozgat-Yenipazar'da Şeker Toplama, Yozgat-Boğazlayan'da Yağmur Gelini, Karadeniz yaylalarında Kuçukura, Gusgudera (Trabzon), Babra Bubrik (Rize), Bubrik, Bubirdak, Ablik Bublik (Hemşin), Heyva Heyva (Çayeli), Kars, Ardahan yöresinde Godi Gezdirmeye, Bayburt'ta Dodo Gezme, Adana'da Çömçe Gelin, Batı Trakya'da Yedi Kız Aşı Geleneğine dönüşür. Aynı amaç doğrultusunda gerçekleşen törenler, bir diğerinin çeşitlemesi, benzeri denecek özellikleri taşımaktadır (Üstünoğlu, 2016:181). Çeşitlemelerin en büyük yararı, bölgesel farklılıklara rağmen dilsel ve görsel iletişimin devamlılığını ve anlaşılabilirliğini arttırmasıdır. Zaman ve mekân farklılığına karşın yeniden kurgulanan geleneklerin, kültürel kimlikleri ayakta tuttuğu söylenebilir. Çünkü “bir ulusun kültürünün temel unsurlarını canlı tutmanın yolu, onları sürekli olarak başka dönemlerde güncellemektir” (Aktulum, 2013: 9).

Mann, hikâye anlatma arzusunun insanlık halinin temel bir unsuru olduğunu belirtir (Mann, 2012:7). Halk kültürü kaynaklarına şöyle bir bakıldığında insanların çevresine anlam verme, şeylerin kökenlerini anlama ve kendince çözümler üretme yönünde içten gelen ihtiyaçları görülebilir. İhtiyaçların nesilden nesile anlatılması, bugün en yaygın ismiyle halk kültürünü yaşatmaktadır.

Mitlerin, batıl inançların ve nihayetinde din kaynaklı ritüellerin tüm bu oluşumlara kaynak olduğunu görmek zor değildir. Mitler, inançlar veya Bilgili'nin deyimi ile bilinç altında kalan ve kuşaktan kuşağa aktarılan söylenceler (Bilgili, 2017:9), toplumsal düşünce biçiminin ipuçlarını vermektedir. Toplum için mitoloji, yaşam için gelenekler ve gelecek için ise inançlar önem kazanmaktadır. Nihayetinde Çoruhlu, Türk Mitolojisine atıfta bulunarak, “akademik yöntemlerle en ince ayrıntısına kadar işlenmesi gerektiği kadar, hatta ondan daha fazla popüler anlayışla da ele alınmalı ve böylece Türk toplumunda daha geniş çapta yaygınlaşması sağlanmalıdır”^{*} sözleriyle geleneksel yaşam güncellemelerinin önemini vurgulamaktadır.

1. Türk Mitolojisinin Anadolu Motiflerine Etkisi:

Türk mitolojisinde Türklerin “binlerce yıllık kültürel ve dinsel birikimlerini görebileceğimiz bu anlatılarda ait olduğumuz toplumun tarihsel süreçteki düşünce ve davranış biçimini, geleneksel kültür kodlarını bulabiliriz” (Bilgili, 2017:9). Aynı zamanda zengin ve renkli mitlere sahip toplumlarda, Helesa, Çemçeğelin, Ablik Bublik, Kurbağa Gezdirmeye gibi geleneksel kültürlerle rastlamak şaşırtıcı değildir. Çünkü “bütün mitlerin özünde daha yüce bir bilgiyi, belki de dünyaya nasıl ve niçin geldiğimiz gerçeğini saklayan bir doğaüstü dünya anlayışı yatar (Mann, 2012:8).

* Çoruhlu, Yaşlar. Nuray Bilgili'nin Türk Mitolojisi, Türklerde Yaradılış ve Evren Tasarımı kitabı için yazılmış özsöz.

2. Batıl İnanışların Etkisi:

“İnsanlar her çağda, eski yüzyıllardan kalma inançları, onların kaynaklarını, neden çıktıklarını bilmeden önemsemişlerdir” (Lorie, 1997:16). Onlarla ilgilenmiş, gereğini yapmış ve hatta çocuklarına da aktarmayı ihmal etmemişlerdir. Bu yüzden inançları, anlaşılabilir kurallarla dolu, gizemli, saçma ve uygulanamaz olsalar da yaşamlarımızda bize güvence veren vefalı dostlar olarak değerlendirebiliriz. Yaşantımızın birçok evresinde, inançlarımızın bizleri yönetmesine izin verebiliyoruz. Eski çağlarda inançlar, gündelik yaşamın bir parçasıdır ve genellikle mantık yürütülebilecek bir şeyden doğmuştur. Bu bile, batıl olmasına karşın inançların, yaşamımızın her döneminde etkisini güçlendirmesine yetmiş durumdadır.

3. Dinin Etkisi:

Dinlerin doğuşu konusunda birçok anlatılar varken, Server Tanilli, bu olayı sanata bağlamıştır. Sanat, Neandertal insanla vücut bulurken, insanın doğayı incelemesini de sağlamıştır. Dolayısıyla insan, doğayı göz önünde tutmak zorunda olduğunun farkına varmıştır. Ne var ki birçok doğa olayının nedenini kavramak, o dönemdeki ilkel insan topluluklarının gücü ve deneyimlerinin çok üstündedir. Bu alegorik durum, insanı doğal afetlere karşı çaresiz ve güçsüz bırakmıştır. Bu durumda insan, tapınmayı seçerek ilk din totemlerinin doğmasına neden olmuştur. Görülüyor ki sanat, insanın doğayı incelemesini sağlayarak, dinin de doğmasına olanak sağlamıştır.

İnsanlığın gelişim evrelerinin neredeyse tamamında din, her alanda ön plana geçmiş, sadece bireysel yaşantımızı değil toplumsal yaşantımızda da belirleyici olmuştur. Bu durum kültürel motiflerin oluşmasında din temalarının da yerleşmesine aracı olmuştur. Dinin, toplumsal beraberliği, ortak amacı, bereketi ve yardımlaşmayı amaçlayan lokal ritüelleri şekillendirdiği görülmektedir.

4. Amaç:

“Halk tarafından gerçekleştirilen törenler-şenlikler yalnızca eğlendirme işlevleriyle değerlendirilemezler, onlar aynı zamanda toplumun inancı, üretim - tüketim çabaları ve yaşam kaygılarıyla yakından ilişkilidir” (Çek, 2015:352). Bu araştırmada, Sinop'ta, Ramazan ayının 15. Günü kutlanan Helesa geleneği ile Anadolu'da yaygın olan Çemçegelin ritüelleri kıyaslanmıştır. Bu iki kültür değerinin çıkış noktaları, amaçları, inanışları, birliktelik duyguları gibi halk kültürüne yansıyan değerleri tespit edilmiştir. Her ikisinde de söylenen tekerlemeler, maniler veya benzeri ortaklıkların söylencelerinin kültürümüzdeki yeri ve önemi araştırılmıştır.

4.1. Helesa Tarihi: Hırçın Karadeniz'in dalgalarından umudu, kurtuluşu simgeleyen Phokas yardımı, zamanla çeşitli ezgi ve ifadelerle Karadeniz'de sözlü kültür olarak yaşamını sürdürmüştür. Sinop'ta bu gelenek “Helesa” zamanla değişime uğrayarak bu adı aldığı yörede yardım toplamanın diğer bir adı olarak karşımıza çıkmaktadır (Gür&Gür, 2016:30). Helesanın çıkış noktası, fırtına nedeniyle Sinop limanında mahsur kalan bir geminin tayfalarının açlıktan kurtulma yöntemine dayanmaktadır. “Sinop'ta kışın yelkenli bir gemi fırtınaya yakalanmış ve limana sığınmış. Haftalarca denizde mahsur kalan gemideki tayfanın zamanla kumanyası tükenmiş ve açlık başlamıştır. Gemidekiler dilenmek istemedikleri için de kimseden bir şey isteyememişler. Bir gün kaptanın aklına yiyecek bulmak için bir fikir gelmiş Tayfalarına hemen bir filikayı süslemelerini söylemiş. Kaptan ve tayfa süslenen bu filika ve ellerindeki fenerlerle Sinop'a inmiştir. Kentte çeşitli maniler eşliğinde dolaşp yardım toplamışlardır” (Çek, 2015: 350).

4.2.Çemçegelin Tarihi: Çemçegelin efsanesi, Bitlis'in bir köyünde geçmektedir. Köyün en güzel kızına, köyün bütün delikanlıları aşık olmuştur. Ancak kızın gönlü, köyün fakir bir delikanlısındadır. Kızın babası, kızını bu fakir delikanlıya vermemiştir. Bunun üzerine delikanlı kızı kaçırmıştır. Başka bir köye gidip evlenen bu çiftin yıllar geçmesine karşın çocuğu olmamıştır. Kız, bunu kendine dert etmiştir. Derdinden çok zayıflamış, neredeyse kuru bir ağaca dönmüştür. O yıllarda köyde bir kuraklık başlar. Aylarca tek bir damla yağmur düşmez. Bu gelin, başına kırmızı bir puşi bağlar ve ellerini havaya kaldırarak Allah'a dua eder, yağmur ister. O anda köye yağmur yağmaya başlar. Bir daha da kuraklık olmaz. O günden sonra ne zaman bir kuraklık olsa, çocuklar kuru ağaç dallarından, tahtadan veya tahta kepçeden, adına "çemçeligelin" dedikleri bir bebek yapar, kırmızı çaput, tülbent ve benzeri örtülerle süsler, yağmur duasına çıkarmış.

5. Ortak Noktalar:

Gelenekler, dini inanış veya korkulardan kaynaklanan ve kendiliğinden gelişerek şekillenen toplumsal tepkilerdir. Bu tepkilerin çıkış nedenleri evrensel olabilmesine karşın, uygulanma şekli bölgesel, sürdürülme amacı ise var olabilme egoizmidir. Ancak bu egoizm bireysel değil, toplumsaldır. Toplumsal egoizmler bugün Sinop'ta olduğu gibi Helesa, Muş, Bitlis ve çevre illerde olduğu gibi Çemçegelin isimleriyle bilinen kültürel miraslara dönüşmüştür. "UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın (SOKÜM) Korunması Sözleşmesi, 15 Ekim 2003 tarihinde toplanan genel kurulda onaylanarak yürürlüğe girmiştir" (Oğuz, 2003:247). Helesa geleneği ile Anadolu'da yaygın olan Çemçegelin ritüelleri, SOKÜM kapsamında ilgi görmüş ve nesilden nesile aktarılacak günümüze gelmeyi başarmıştır.

5.1. Oluşum Ortaklığı: Helesa, bir gemi kaptanının kıvrak zekâsı ile açlığa karşı çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Dilenmenin karşısında, şenlik havası ile yardım toplama ve bölüşme mantığına dayanmaktadır. Bu eylemin hazırlık aşamasının olması, sonucunun planlandığını göstermektedir. Planlanmış sonuçlarda, olayı akışına bırakma veya kendiliğinden oluşma gibi tesadüfe dayalı gelişmeler görülmez. Geleneksel ritüellerin kendiliğinden oluştuğu tezi yerine, kendiliğinden süregeldiğini söylemek daha doğru olacaktır. Helesa gibi Bitlis ve Muş bölgelerinde de sürekliliği devam eden Çemçegelin yağmur ritüelinin oluşumunda da toplumsal bölüşme, birliktelik ve açlığa-kuraklığa çözüm arayışı bulunmaktadır. Çemçegelin veya Çemçecük ritüeli çocuklar için büyükler tarafından organize edilir ve bu çocuklara tahtadan bir bebek yapılır. Bebeğin başı kepçeden, yanlara açılan kolları tahtadan yapılır. Bebeğin ellerine ağzı yukarı bakacak şekilde iki kepçe yerleştirilir. Bu figür gelin gibi süslenir ve çocukların kapı kapı gezdirmesi sağlanır. Toplanan yiyecekler, tıpkı Helsada olduğu gibi birlikte yenir.

5.2. Hazırlık Ortaklığı: Helesa için hazırlık, tıpkı Çömcegelinde olduğu gibi özenli bir çalışmayı gerektirmektedir. Helesada süslenmesi gereken obje kayık, ekip işçiliği ile özenli süslenirken, ilk zamanlarda kullanılan mum ve fenerler yerine günün teknoloji aydınlatıcıları kullanılabilir. Kayık veya sandal, Türk bayrakları, renkli şerit kâğıtlar, ışıklar gibi ilgi çekici ve mutlu edici objeler ile süslenerek çocuklar ve yetişkinlerden oluşan bir gurup ile şehir içinde dolaştırılır. Kayık, aynı zamanda toplanan gıdalar için sepet işlevi de görmektedir.

Çemçegelin hazırlığında da yetişkinlerin etkin olduğu çocuklu bir gurup, büyükçe bir kepçeyi gelin şeklinde süsler. Kepçenin ağaçtan olması, kurumuş dalı ve kuraklığı temsil eder ancak metal kepçe de kullanılmaktadır. Büyük olması kuklayı görünür kılarken, iki kişi ile rahat

taşınmasını sağlar. Hazırlanan gelin kuklası, öncü çocuk ve kalabalık ile birlikte kapı kapı dolaştırılır. Toplanan gıdalar, öncü çocuğun taşıdığı torbada biriktirilir.

Resim 1. Süslenmiş Helesa kayığı ile yardım toplayan gurup.

Resim 2. Çemçegelin gelin kuklası hazırlık aşaması.

5.3. Söylence Ortaklığı: Tüm insanlık için hayati değere sahip olan su ve onun kaynağı olan yağmur, doğal olarak kültürümüzde kutsanmış, suyun ve yağmurun yokluğu, azlığı veya çokluğu halkı endişelendirmiş, üzmüştür. Bu endişe ve üzüntü, halkın kendi içinde sorgulama, kendince çözüm üretme yollarını araştırmasına yol açmıştır. Suyun yokluğu, Çemçegelin gibi yağmur duasını, hırçınlığı da Helesa gibi açlık ritüelini oluşturmuştur. Her iki ritüelin temelinde bulunan su, yöreler, bölgeler, insanlar ve yaşam alışkanlıkları farklı olsa bile, toplumlarda benzer özellikleri taşıyan ritüellerde rol oynamış, kaynak olmuştur.

Anadolu'nun herhangi köşesinde görülen herhangi bir ritüellerin kaynağında su varsa, şiir, mani, tekerleme gibi söylencelerinde benzerlik de kaçınılmazdır. Bu benzerlikler, endişenin, beklentinin ve birlikteliğin aynı olduğunu göstermektedir. Söylencelerde su, ya doğrudan ya da dolaylı olarak mutlaka vardır. Örneğin Helesa söylenceleri arasında suyu dolaylı olarak görebiliriz:

Bismillahla başlayalım
Ayva dalı taşlayalım
Bu yıl burada kışlayalım
Helesa yelesa

Heyemola yusa hop.
Bir kepçe koyar iki sayar
Bununla gemici doyar
Helesa yelesa

Heyemola yusa hop (Çek, 2015: 358). Helesanın manilerinde suyu dolaylı olarak görebilmekteyiz. Ayva dalı taşlamak, ayvanın bolluğunu, ayvanın bol olması da kışın çok şiddetli geçeceği, denizlerin ise fırtınalı olacağı inancı, Anadolu'da yaygındır. Maninin ikinci dizesinde, Aşçı Tayyar'ın az verip çok sayması ise kıtlığın ve açlığın göstergesidir. Açıkça gemici sözünün geçmesi, denizi doğrudan vermektedir. Dolayısı ile Helesa ritüelinde su görülebilmektedir.

Muş, Bitlis ve çevre illerde görülen Çemçegelin ritüeli ise zaten bir yağmur duası gele-neğidir. Buradaki maniler doğrudan yağmur, yani su ile ilgilidir. Örneğin:

Çelüm çelüm çemçecük
Çemçecüğe ne gele
İneklere ot gele
Buzağılara süt gele

Tarlada çamur
Tabakta hamur
Ver Allah'ım ver
Bir hayırlı yağmur.

5.4. Hedef Ortaklığı: Helesa için süslenmiş kayık ile toplanan gıdalar, geçmişteki açlık sıkıntısını temsil etmesi adına, kapı kapı dolaşan ve gıda toplayan gurup ile birlikte topluca yenir. Toplanan gıdaların türüne göre yiyecekler pişirilir veya pişirilmeden ortaya konularak topluca bir kaptan tüketilir.

Çemçegelinde de aynı hedef vardır. Gıdalar toplandıktan sonra, topluca bir kaptan yenilerek tüketilir. Her iki gelenekte de yemeğin tek bir kaptan yenmesi birlik ve beraberliği, paylaşmayı anlatırken, sıcak ve güvenli bir ortam hazırlanmasını da sağlamaktadır.

Sonuç

Çoğunlukla dini karakterli olan ritüeller, bireysellikten öte grup bilincini ve birlikteliğini ortaya koyan duygusal bir kanal, yeni bilgi ve tecrübeler için bir rehber olarak geçmiş günümüze, günümüzü de geleceğe bağlar (Değerli, 2013: 573-587). Geçmiş birlikteliği olan Anadolu ritüellerinde sadece dini motifler değil, toplumsal tepkiler de net şekilde görülmektedir. Zaten ritüelleri önemli yapan da budur. Toplumsal yaşam kültürü, ritüelin hazırlanış, uygulanış ve söylence şeklini farklılaştırır da özde aynı kaygı, rahat ve huzurlu bir yaşantıyı amaçlamaktadır. Biri deniz kenti, diğeri Anadolu'nun ücra köşesi olan iki farklı Anadolu kentinde görülen ritüellerde ortak benzer noktaların olması, ulus devletin göstergesidir. Zira ulus devlet olabilmek için ortak geçmiş, kültür ve dil gerekir. Ulus olmak, geçmişte olduğu gibi gelecekte de birlik ve beraberlik içinde yaşama inancına sahip olmaktır. Bu nedenle toplumun geçmişini barındıran ritüeller önemli ve unutulmaması gereken hazinelerdir.

Helesa ve Çemçegelin ritüelleri, açlık ve kuraklık korkularına karşı yapılan toplumsal tepkimelerdir. Her iki ritüelde de yakarış, söyleyiş, dilenilmediğini gösteren planlı hazırlık ve sembolik totemler bulunmaktadır. En önemli ayrıntı ise totem süslemelerinin, geleneksel yaşam envanterlerinden oluşuyor olmasıdır. Bu da ritüelleri özgün ve bölgesel yapmaktadır. Toplumsal birlikteliğin, geleceğin ve ulus devletin var olabilmesi, bu ritüellerin yaşamasıyla mümkündür. Yaşamak, yaşatmak ve örnek olmak bu şekilde mümkün olabilir.

Kaynakça

- Bilgili, Nuray (2017). Türk Mitolojisi, Türklerde Yaradılış ve Evren Tasarımı. Ankara: Kripto.
- Çek, Songül (Winter, 2015). Bir Senkretizm Örneği Olarak Sinop'ta Helesa Geleneği ve Mitik Nitelikleri. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, 10/4, 349-362 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7659>, ANKARA-TURKEY.
- Dell, Christopher, Thomas Mann. (2017). Mitoloji, Hayali Dünyalara Eksiksiz Rehber. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Değerli, Ayşe. (2013). Bir Ritüel Pratiği Üretme Denemesi: Şeyh Galib İçin Düzenlenen İlk İhtifal. Turkish Studies(8/4 Spring).
- Gür, Durmuş, Fatma Gür. (2016). Hagios Phokas. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14, Doi: 10.18026/cbusos.19654(3).
- Lorie, Peter (1997). Batıl İnançlar. İstanbul: Milliyet Kitapları.
- Oğuz, M. Ocal. (2003). Halkbilimi Çalışmalarının Yeni Dönemi: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi. Millî Folklor, Ankara.
- Tanilli, Server (1994). Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Üstünoğlu, Kerime (2016). Geleneklerin Dilini Yorumlamak Üzerine: Helesa. Milli Folklor Dergisi, Sayı 111, Ankara.

SİNOP YEREL BASININDA RAMAZAN AYININ İNCELENMESİ

Özgür KIRAN *

Öz

İletişim teknolojilerindeki hızlı değişime bağlı olarak bilginin serbest dolaşımı da kolaylaşmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de medyanın en önemli sorumluluklarından birisi topluma sağlıklı bir enformasyon akışını sağlamasıdır. Yerel basının işlediği konular büyük oranda bulunduğu yerel çevreyle ilgilidir. Yerel gazetelerde genel olarak bölge haberleri ve toplumsal yaşamı ilgilendiren konular detaylı şekilde işlenmektedir. Yerel basının temel işlevi, tüm medyanın olduğu gibi, haberleri kamuoyuna iletmektir. Yerel basın yaygın basına malzeme sağlar, uyarıcı görev yapar. Halkla iç içe yaşadığı için bölgede gelişen olaylara çok daha yakındır, bölgeyi ve halkı iyi tanır. Bu çalışmada Sinop il merkezinde basılı olarak yayın yapan yerel gazetelerin 2018 yılı Ramazan ayı içerisinde (16 Mayıs-15 Haziran 2018 tarihleri arasında) haber içerikleri incelenerek geleneksel/kültürel ve milli/manevi konulara ait yer verdikleri haberlerin betimsel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Sinop il merkezinde basılı yayın yapan beş adet gazete vardır. Bunlar; Haber 57, Sinop Pusulası, Bizimkaradeniz, Vitrin Haber ve Sinop Flash Haber gazeteleridir. Sinop yerel basınında 2018 yılı Ramazan ayı içerisinde geleneksel/kültürel ve milli/manevi konulara dair oldukça geniş sayılabilecek oranda habere rastlanmıştır. Bu haberler içerisinde en fazla yer verilen haber konusu, yardımseverlik, birlik ve beraberlik duygularının üst düzeyde yaşandığı ve hissedildiği durumlardan birisi olan iftar yemekleri organizasyonlarıdır. Devamında dini bilgilerden oluşan haber sayfaları gelirken bunları, milli bayramlarımızdan birisi olan 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı ile ilgili haberler takip etmektedir. Bu anlamda Sinop yerel basınının gerek Sinop yöre halkının gerekse ülke halkının milli, manevi, geleneksel ve kültürel değerlerini kapsayan haberleri Ramazan ayında oldukça yüksek oranda okuyucuya sunduğu belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Yerel Basın, Gazete, Ramazan.

Examining of Sinop Local Press in Ramadan

Abstract

Due to the quick change in communication technologies, free movement of information is also facilitated. As in the past, one of the most important responsibilities of the media today is to provide healthy information to the public. The issues the local press deals with are mostly related to the local environment in which they are located. Local newspapers generally deal with issues related to regional news and social life. The main function of the local press is to convey the news to the public. The local press provides common press materials and serves as a stimulant. Much closer to the events that develop in the region because they live together with the public. In this study, news contents of local newspapers published in Sinop province center during the month of Ramadan in 2018 were examined. A review of news from traditional, cultural, national and spiritual subjects. There are five newspapers in Sinop city center. These; Haber 57, Sinop Pusulası, Bizimkaradeniz, Vitrin Haber ve Sinop Flash Haber. Local news media in Sinop have been able

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ozgurkiran55@hotmail.com

to find a wide range of issues in traditional / cultural and national / spiritual matters during Ramadan. The most popular news in this news is the iftar dinners. The second is news pages consisting of religious information. these are followed by news about Atatürk's Commemoration, Youth and Sports Day on May 19, which is one of our national holidays. In this sense, it can be stated that the local press of Sinop and the people of Sinop region have performed the news covering the national, spiritual, traditional and cultural values of the people of the country fairly high during Ramadan.

Keywords: Sinop, Local Press, Newspaper, Ramadan.

Giriş

İnsan için önemli ihtiyaçlardan birisi sayılan bilgi edinme ihtiyacının karşılanmasında günümüz kitle iletişim araçları oldukça önemli bir konuma sahiptir. Elbette bu süreç matbaanın icadıyla birlikte hız kazanmış, toplumların yapısını aynı oranda değiştirmeye başlamış ve bugün itibarıyla son noktaya gelmiştir. Ancak bu noktaya sınırlı kalmayacağı muhakkaktır. İcat edildiği dönemde haneler için bir lüks sayılan televizyonun günümüzde eski önemini hala koruduğunu söyleyebiliriz. Nitekim hemen her evde kendisine baş köşede yer bulan televizyon dünyayı küçültürken insanı giderek yalnızlaştırabilmektedir. Televizyon kadar yaygın olmayan ancak yine de belli kesimler açısından vazgeçilmez olan ve önemli derecede bilgi sağlayan bir diğer iletişim aracı gazetedir.

Gazete ve televizyondan verilen haber “nasılsa doğrudur” veya sunulan bir reklamda gösterilen ürün “nasıl olsa sağlamdır” şeklinde bir imaj uyandırmaktadır. Bu tür algılamaların doğurduğu olumsuzlukların yanı sıra medyanın sunduğu bazı olumlu hizmetleri de gözardı etmek haksızlık olur. Dünyayı küçülten, bilgi dağarcığını zenginleştiren, neyin iyi neyin kötü olduğu noktasında yorum yapmasını sağlayan, gelişen teknolojilerden haber veren, eğlendiren, eğiten ve bunun gibi pek çok hizmeti sunan medyadır (Yağbasan, 2003, s. 292). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sürekli kendini yenileyen medya araçları, daha geniş kitlelere ulaşarak kullanım alanlarını genişletmiş ve bir kitle kültürü meydana getirerek insanların bir taraftan beklentilerini artırırken öte yandan da gerilimlerini artırmıştır (Kocadaş, 2004, s. 4).

İletişim teknolojilerindeki hızlı değişime bağlı olarak bilginin serbest dolaşımı da kolaylaşmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de medyanın en önemli sorumluluklarından birisi topluma sağlıklı bir enformasyon akışını sağlamasıdır. Medya aynı zamanda kamusal denetim görevi ile birlikte demokratik yapıya katkıda bulunmaktadır. Kitle iletişim araçları içerisinde toplumu bilgilendirme konusunda en önemlilerinden birisi basındır. Yazılı, görsel-işitsel ve işitsel şekilde kategorilere ayrılan basın aynı zamanda ulusal, bölgesel ve yerel olarak da ayrılmaktadır. Gazete yazılı basın kategorisinde yer alırken ulusal, bölgesel ve yerel kategorilerin her birisinde önemli işlevlere sahiptir. Çağımızda iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte internet toplum hayatının geneline yayılarak yeni bir habercilik kategorisi olan dijital gazeteciliği oluşturmuş bunun ileri boyutunda ise vatandaş gazeteciliği şeklinde bir haber anlayışını ortaya çıkarmıştır. İnternet gazeteciliği toplumun bilgi edinme gereksinimini anlık olarak sağlıyor olsa da günlük haber sunma anlamında basılı gazetelerin halen toplum nezdinde önemi sürmektedir.

Yerel basının işlediği konular büyük oranda bulunduğu yerel çevreyle ilgilidir. Yerel gazetelerde genel olarak bölge haberleri, toplumsal yaşamı ilgilendiren konular, şehirde olan yenilikler (okul, iş merkezi, alış-veriş merkezi, spor tesisleri, kütüphane, müze açılışları), değişiklikler (örneğin belediye binasının, otobüs terminali yerinin taşınması gibi), ticari hayata ilişkin geliş-

meler (alış-veriş merkezi açılışı, dayanıklı dayanıksız tüketim malları ile ilgili tüketiciyi ilgilendiren haberler, bölgede faaliyet gösteren ve bölge için öncelik arz eden sektörlerle ilgili gelişmeler) ulaşım ile ilgili yapılan geçici veya düzenlemeler ve sağlık haberleri işlenmektedir (Büyükbaykal, 2005, s. 83). Medya kuruluşlarının eğitim ve sosyalleşmedeki önemi göz önüne alındığında, bazı yöresel olguların geçmişten günümüze, günümüzden de yarınlara taşınmasına, yöresel olguların en ince ayrıntısına kadar aktarılmasına yerel medya kuruluşlarının önemli katkılar sağlayacağı beklenebilir (Yağbasan, 2003, s. 295). Yerel basın organları, yerel haberi ulusal basına göre daha ayrıntılı şekilde gündeme getirebilirken, aynı zamanda yöre insanını iyi tanıması bu anlamda büyük avantaj sağlamaktadır.

Gazete içeriklerinin yaygın basında haber ajansları ve ulusal önem sırasına göre belirlenmesi yerel talep ve sorunların kendilerine gazete içeriklerinde yer bulamamalarına neden olmaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi yerel veya bölgesel sorun, talep ve gündemlerin okuyucu kitlesine taşınması yerel basın kuruluşları kanalıyla gerçekleşebilir. Bu yönüyle yerel basın, yaygın veya ulusal basının bir alternatifi değil tamamlayıcısıdır (Yaşın, 2016, s. 116). Yerel gazeteler bölge insanının kültürüne, yaşam tarzına ve ihtiyaçlarına yönelik olarak hazırlandıkları için çoğu zaman o bölge insanı tarafından satın alınmaktadır (Köseoğlu, 2017, s. 35).

Yerel basın konularındaki kavram kargaşalarına son vermek için yerel, yaygın ve ulusal basın gibi bir sınıflandırma düşünülmüş, nihayetinde ulusal basın yerel ve yaygın basının tümünü içeren bir yapı biçiminde tanımlanarak görüş birliğine varılmıştır. Yerel basının yaygın basına göre önemli bir üstünlüğü olarak yöre halkının değerlerini tanıma, yörenin sorunlarını en ince ayrıntılarına kadar bilme ve yörede fazla okunma olanağı belirtilebilir. Ancak genel sorumluluklar bakımından yerel basını yaygın basından kesin çizgilerle ayırmak doğru olmadığı gibi yerel basınla yaygın basın arasında bir işbirliği de gereklidir (Gezgin, 1998, s. 10). Yerel basının temel işlevi, tüm medyanın olduğu gibi, haberleri kamuoyuna iletme ve yaymaktır. Yerel basın yaygın basına malzeme sağlar, uyarıcı görev yapar. Halkla iç içe yaşadığı için bölgede gelişen olaylara çok daha yakındır, bölgeyi ve halkı iyi tanır. Yaygın basının hemen hemen bütün temsilcileri yerel gazetelerin muhabirlerinden oluşmaktadır. Bu anlamda, yerel basın, ulusal basını besleyen en önemli kaynaktır. Yerel basın, vatandaşların kentlerinin seslerini duyurabilecekleri araçlardır (Yazıcı, 2014, s. 202).

İnsanlık tarihiyle eşzamanlı olan din duygusunun, toplumların hayatında çok önemli bir yer işgal ettiği ve kültürün yaratılmasında rol oynayan faktörlerin başında geldiği, Durkheim sosyolojisinin 19. yüzyılda ileri sürdüğü ve o zamandan beri çoğunlukla kabul gören bir vakıdır. 20. yüzyıl başlarında bir başka Alman düşünürü Max Weber dinin, toplumsal yapının, kültürün ve özellikle ekonominin belirleyicisi olabileceğini göstermiştir (Ocak, 2016). Türk toplumunun gerek dünyada gerekse İslam medeniyeti içerisinde dinini, kimliğinin bir parçası olarak özümselediğini ve bu konuda son derece hassasiyet gösterdiğini belirtebiliriz.

Ramazân ayı, gerek resmî olarak, gerekse halk tarafından gereken önem verilerek hazırlıkları yapıp karşılanan bir aydır. Bu, geçmişte böyle olduğu gibi günümüzde de böyledir. Geçmiş asırlarda devlet tarafından 'tenbihname'ler yayınlanarak halkın rahat bir ramazân yaşaması temin edilmeye çalışılırdı. Bu resmî hazırlıkların yanında bir de herkesin kendince yapmış olduğu hazırlıklar bulunmaktadır. Ramazânın başlamasından birkaç hafta önce evlerde muazzam bir temizlik faaliyeti görülür. Bu temizlik, insanın ruhunu ve bedenini temizlemesi beklenen ramazânı temiz evlerle karşılayıp adeta günahlarından ve kirlerinden temizlenecek olan bedenler için hazırlık yapmak anlamını taşır. (Özden, 2006, s. 85).

1. Yöntem

Çalışmamızda, var olan bir durumu olduğu gibi ortaya koymayı amaçlayan tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2009, s. 77). Sinop il merkezinde basılan beş adet yerel gazete bulunmaktadır ve bunlar pazar günleri haricinde haftanın altı günü yayınlanmaktadır. Bu gazeteler; Haber 57, Sinop Pusulası, Bizimkaradeniz, Vitrin Haber ve Sinop Flash Haber gazeteleridir. Gazetelerin her biri sekizer sayfadan oluşmaktadır.

Bu çalışmada Sinop il merkezinde basılan yerel gazete haberleri 2018 yılı Ramazan ayı boyunca (16 Mayıs – 15 Haziran 2018 tarihleri arasında) günlük olarak incelenmiş ve bir güne ait beş gazete bir birim kabul edilmiştir. Toplamda 120 adet gazete incelenmiştir. İnceleme Geleneksel/Kültürel haberler ve Milli/Manevi haberler şeklinde iki kategori altında yapılmıştır.

2. Bulgular

2018 yılı Ramazan ayı boyunca incelenen yerel gazete haberleri; “Geleneksel/Kültürel Haber Konuları” ve “Milli/Manevi Haber Konuları” olmak üzere 2 kategori altında toplanmıştır. Bu haberlerin alt konuları ve gazetelerde kaç kez yer aldıkları ile ilgili tablo aşağıda sunulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1: *Gazete Haber Konuları ve Tekrar Sayıları (16.05.2018-15.06.2018)*

Geleneksel/Kültürel Haber konuları	Sayısı	Milli/manevi Haber konuları	Sayısı
Keşkek etkinliği	3	İlk teravih ve ilk sahur	3
Ramazan hazırlıkları (cami temizlikleri)	3	Kudüs için protesto ve yürüyüşler	10
Hıdırellez etkinlikleri	5	Filistinli şehitler için gıyabi cenaze namazı	5
Öğrencilerin kültür gezileri	6	Milli Bayram coşkusu ve etkinlikleri (19 Mayıs)	13
Ramazan etkinlikleri	9	Kuran öğretimi	5
Aile haftası etkinlikleri	3	Dini bilgiler sayfası	25
Geleneksel Helesa şenliği	5		
Ailelere erzak yardımı	3		
El emeğiyle yapılan iş. El emeği ürünler sergi haberleri	9		
Bilinçli aile-ideal gençlik konferansı	3		
Halkoyunları gösterileri	3		
Dayanışma pikniği	2		
Koruyucu aile hizmet modeli	2		
İftar yemekleri haberleri	75		

Ramazan ayı boyunca yerel gazetelerde geleneksel/kültürel ve milli/manevi konulara ait toplam 190 adet habere rastlanmıştır. Sayı olarak en çok yer verilen haber konusu “iftar yemekleri” dir (75 kez). Ramazan aylarında ülkemizin birçok yöresinde yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik faaliyetlerde doğal olarak bir artış gözlenmektedir. Bunlardan yalnızca birisi olan ve akrabaların, komşuların, aynı işyerlerinde çalışanların veya çeşitli kurumların öncelikle ihtiyaç sahipleri olmak üzere birlik, beraberlik, dayanışma gibi örneklerinin sergilendiği iftar yemeği organizasyonları Sinop yerel basınında oldukça geniş yer tutmaktadır. Genel olarak incelendiğinde iftar yemeği organizasyonlarının valilik, belediye, sivil toplum kuruluşları, özel kurumlar, köy toplulukları ve özel şahıslar tarafından yapıldığını belirtebiliriz. Özden’e (2006, s. 88) göre de

Ramazanda gerek yardım amaçlı iftarlar olsun, gerekse konuk ağırlama amaçlı olan iftar davetleri olsun, geleneksel Türk misafirperverliğinin ve Türklerdeki şölen âdetinin bir devamı niteliğindedir. Bu yüzden bu iftar davetleri, ramazanı millileştiren adetlerdendir.

Resim 1-2: Sinop'ta İftar Yemekleri Konulu Yerel Gazete Haber Örnekleri

Dini bilgiler konusu ile ilgili olarak yalnızca bir gazetede tam sayfa yer ayrılmıştır. Bu sayfanın içeriğini oluşturan konu başlıkları her gün aynı olmakla birlikte şu şekildedir: günün konusu, günün ayeti, günün hadisi, iftar duası, bir soru bir cevap bölümü, ramazan terimleri ve tasavvuf terimleridir. Bu sayfa içerisinde konu başlıklarından da anlaşılacağı üzere her gün bir ayet, bir hadis, iftar duası yer alırken, soru cevap köşesinde dini konularla ilgili soru ve cevaplar yer almıştır. Ramazan terimleri başlığı altında verilen terimler şunlardır: sabır, tefekkür, meşveret, kader, kefare, itikat, temcit, bayram, kadir geces, kardeşlik, bencillik, mutluluk, nasihat, şükür, teravi, namazdır. İşlenen günlük konuların ana başlıkları ise; teravi namazı, Hz. Muhammed'in Adaleti, sadaka ve rızık, kadının kocası üzerindeki hakları, ramazan ayında yemek yeme, oruç tutmanın faydaları, sadaka vermenin önemi, Allah'a ve Resul'üne isyanın bedeli, Kuran-ı Kerim okumayı öğrenmek, haram ve helal lokma, mahşer günü, kibirin dindeki yeri, manevi kirlilerden arınma yolu olarak tövbe, kötü sandığımız şeyler iyiliğimiz için olabilir, sahur yapmanın faziletleri, yalanın zararı, temizlik imandandır, Ramazan'ın son on günü, ölümü hatırlamanın faziletleri, imanın artıp azalması, Kuran'ı anlayarak okumak, nefis temizliği ve hakiki iman, kaderimiz önceden belli midir?, hurma ve faydaları olarak sıralanabilir.

Milli değerler bakımından düşünüldüğünde 2018 yılında Ramazan ayının içerisine denk gelmesi nedeniyle 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı etkinliklerine dair haberlerin üçüncü sırada en çok yer verilen haber konusu olduğunu söyleyebiliriz. Haber içeriklerini genel olarak, Cumhuriyet tarihimizde milli kurtuluş mücadelemizin başlamasını temsil eden 19 Mayıs'ın tüm yurttaki olduğu gibi Sinop'ta da coşkuyla kutlandığına dair haberler oluştururken aynı zamanda resmî kurumların ve eğitim kurumlarının etkinliklerine yer verilmiştir.

Resim 3-4: Sinop'ta 19 Mayıs Kutlamalarına Dair Yerel Gazete Haberleri Örnekleri

Yine bu süreç içerisinde ABD'nin Tel Aviv Büyükelçiliği'ni Kudüs'e taşıma kararı alması ve İsrail'in bunu protesto eden Filistinlilere şiddet uygulaması sonucu onlarca Filistinlinin

ölümüne neden olması Sinop yerel basınında geniş yer bulmuştur. Haber içeriklerinde genel olarak resmi ve özel birçok kuruluşun İsrail ve ABD'yi kınama mesajlarının yanı sıra protesto gösterilerine yer verilmiştir. Yerel gazetede olsa ulusal ve uluslararası gündem önemli yer tutuyor.

Resim 5-6: Yerel Gazetelerde İsrail'i Protesto Haber Örnekleri

En çok yer verilen bu konuların dışında Ramazan ayı etkinlikleri, el emeğiyle yapılan meslekler ve ürünler ile aile haftası etkinlikleri yine sık işlenen konular olmuştur. Her üç konu da geleneksel ve kültürel hayatımızda toplumsal anlamda önemli yere sahiptirler. Özden (2006, s. 91) ramazan ayının Türk kültürüne özgü farklı bir yönünün de bir ibadet ayı olmasının yanında aynı zamanda Türk mizah ve eğlence oyunlarının bu ayda yoğunlukla uygulanması olduğunu belirtmektedir.

Sonuç

Yerel basının en önemli işlevlerinden birisi olan yöre halkının ilgilerini, isteklerini, uygulamalarını vs. gündeme getirme konularında Sinop yerel basının oldukça duyarlı olduğu, iyi örneklerin yayılmasına vesile olduğu söylenebilir. Belli bir yörede yaşayan bireylerin, çevrelerinde nelerin olup bittiğini merak etmesi normal bir durumdur ve bu anlamda yerel basını bazı durumlarda ulusal basından daha değerli kılan da bu olabilmektedir. Nüfus yönünden küçük bir kent olmasına karşın yerel basın organı sayısından zengin kabul edebileceğimiz Sinop'ta geleneksel/kültürel ve milli/ manevi değerlere ilişkin toplumsal hassasiyetin yüksek olduğunu yerel basın üzerinden rahatlıkla görmek mümkündür.

Sinop yerel basınında 2018 yılı Ramazan ayı içerisinde geleneksel/kültürel ve milli/manevi konulara dair oldukça geniş sayılabilecek oranda habere rastlanmıştır. Bu haberler içerisinde en fazla yer verilen haber konusu, Ramazan ayının ruhuna uygun olacak şekilde yardımseverlik, birlik ve beraberlik duygularının üst düzeyde hissedildiği durumlardan birisi olan iftar yemekleri organizasyonları ilk sırada yer almıştır. Sadece Ramazan ayında tam sayfa yer verilen ve dini bilgilerden oluşan haberler ikinci sırada yer alırken bunları, milli bayramlarımızdan birisi olan 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı ile ilgili haberler takip etmektedir. ABD'nin Tel Aviv Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı sonrası Filistinlilerin yaşadığı şiddet olayları ve bunlara karşı yerel ve ulusal çapta gösterilen tepkiler yine önemli oranda yer bulmuştur. Tablo 1'de görüldüğü gibi haber sayısı 5 in altında olan konulara tüm yerel gazetelerde yer verilmediği ancak 5 ve üzerinde olanlara ise tüm gazetelerde yer verildiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda gerek geleneksel/kültürel haber kategorilerinde gerekse milli/manevi haber kategorilerinde yer alan haberlerin çoğunluğuna Sinop yerel basınına ait tüm gazetelerinde yer verildiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Büyükbaykal, N. G. (2005). Türkiye’de yerel basının işlevi ve önemi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 23, 2005.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kocadaş, B. (2004). Kültür ve medya, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*.1 (1), 1-8. www.insanbilimleri.com.
- Köseoğlu, A. (2017). Dijital ortamda yerel basın: Tekirdağ örneği üzerinden bir inceleme. *Egemia*. 1, 33-56.
- Ocak, A. Y. (2016). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özden, Ö. (2006). *Türk ramazan kültürü*. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 30, 83-109.
- Yağbasan, M. (2003). Yerel medyanın etkinliği (Elazığ ili örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13 (1), 291-308.
- Yaşın, C. (2009). Türkiye’de yerel basının yapısal özellikleri ve üretim koşulları, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 28, 115-153.
- Yazıcı, H. A. (2014). *Yerel basının özellikleri ve sorunları: Sakarya basını üzerine bir araştırma*. Yüksek lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA OSMANLI TOPLUMUNDA NÜFUSUN MESLEKİ YAPILANMASI: SİNOP ÖRNEĞİ

Selim ÖZCAN *

Öz

Sinop şehrinin mesleki yapısını ortaya koyacağımız çalışmamızla, şehrin nüfusun sosyo-ekonomik açıdan mesleki durumunun değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Sinop, Müslümanlar ile gayrimüslim olan Rum tebaanın, birlikte yaşadığı ve pek çok yönleriyle, Anadolu şehrinin taşıdığı mesleki özellikleri yansıtan bir şehir konumundadır. XIX. yüzyılın ortalarında, Sinop'ta toplam 20 mahalle bulunmaktadır. Bunların 14'ünde Müslümanlar, 6'ında ise Rum tebaa ikamet etmekte idi. Çalışmamıza temel olan kaynak, incelediğimiz dönemde oluşturulan ve her mahalleye ait tutulan, hane reislerinin meslek adlarının da yazıldığı, temettuat defterleridir. Sinop'ta meslek erbabı olan, esnaf ve tüccarlar tabi oldukları esnaf teşkilatının içinde yer almış, bu teşkilat tarafından konulan kurallara göre faaliyet göstermişler. Burada rekabet prensibi yerine, karşılıklı kontrol ve yardımlaşma esasına göre teşkilatlanmışlardır. Böylece toplumun bütünlüğünün korunması amaçlanmıştır. Değerlendirdiğimiz dönemde devletin içerisinde bulunduğu durumu itibarıyla, Müslüman ve gayrimüslimlerin ilişkileri dış güçlerin teşvik ve tahrikleriyle güvensiz bir ortama içerisine girdiyse de, ticaretin gerekli kıldığı kural ve usuller doğrultusunda iyi ilişkileri devam ettirebilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Meslek, Temettuat, Şehir, Hane reisi.

The Professional Structure of the Population in the Mids of XIX. Century: Sinop Case

Abstract

In this study, it is aimed to evaluate the professional structure of Sinop related to the socio-economical point of view. Sinop was a city where muslims and non-muslim Greek society lived together and in those years it reflected the the same character of an Anatolian city related to the jobs of the people. There were 20 districts in Sinop in the mids of XIX. century. Muslims settled in 14 of them and the rest 6 districts belonged to the Greece minority. The main source of the study is the registration book (temettuat) in which the jobs of the people were registrated related to each district of the city. The people who ran a shop and worked in the city in those years belonged to the union and job associations and they ran their jobs related to the laws made by these unions or associations. In the laws of these unions , there were not any compeition but the main idea was to keep the business in control and to help each other who were in trouble about the job. The period which was evaluated was an unstable period related to the provocations of the other enemy countries. However, the business men and shop owners from both sides continued their relations depending on the trust and the international rules of business.

Keywords: Sinop, Profession, Temettuat, City, Father of the family.

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, selim.ozcan@amasya.edu.tr

Giriş

Toplumu oluşturan bireylerin sayısı, cinsiyet, yaş, meslek, dil, din ve etnik yapı gibi durumları nüfus

sayımları ile belirlendiğinden, toplumların sosyolojik, ekonomik ve tarihlerini araştırıp, sosyal yapılarını incelemek içinde oldukça önemli tarihi belgelerdir. Dolayısıyla nüfus sayımları; insan, zaman ve mekân kavramlarını içerisinde barındırdığından sosyo-ekonomik özellikleri ve şehir tarihini ortaya koymada başvurulacak kaynakların başında gelir. Aynı zamanda toplumlar için güç kaynağı ve varlıklarını devam ettirebilmelerinde etkili bir dayanaştır (Yağcı ve Genç, 2013: 23-35). Toplumların sosyal, ekonomik ve siyasi bazı meselelerinin çözüme kavuşturulmasında önemli bir katkısının olduğu da aşîkârdır. Çünkü toplumların doğal kaynaklarını verimli bir şekilde kullanıp kalkınmasında, üretim ve tüketim dengesini sağlayabilmesi için etkili bir unsurdur. Bundan dolayı toplumlar ekonomik ve askeri güçlerini belirleyip düzenlemek, mevcut durumlarını daha ideale ulaştırabilmek için halkının nüfusunu ve bu nüfusun özelliklerini bilmek ihtiyacını duymuşlardır. Bunun içinde kendilerine göre uyguladıkları ilk dönemlerdeki yöntemlerle daha ziyade askeri ve ekonomik güçlerini tespit etmek amacına yönelik sayımlar yapmışlardır. Modern anlamadaki sayımların yapılması ise oldukça yenidir.

Osmanlı devleti idarecileri de, klasik dönem diye ifade edilen zamandan itibaren fethedilen veya ilhak edilen bölgelerin bütün ekonomik ve insan gücü unsurlarını belirlemek, vergi mükellefi halkı ile asker sayısını tespit etmek amacıyla önceleri arazi tahriri denilen sayımlar yaptırmışlardır. Bu yazımlarda esas amaç toprak ürünlerinden elde edilen gelirleri belirlemek olduğu için nüfusla ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Ama araştırmacılar tarafından geliştirilen bazı teknikler sonrasında bu yazımlar tahmini nüfusu belirlemek içinde kullanılmıştır. Daha sonra hem dünyadaki, hem de Osmanlıdaki askeri gelişmelerin sonucuna göre sayımlar değişiklik göstererek, XIX. yüzyıla gelindiğinde yeni bir şekil almıştır (Güneş, 2014:222).

XIX. yüzyılla birlikte hane esas alınarak yapılan sayımların yanında ilk defa 1830-1831 yıllarında sadece erkek nüfusu belirlemek amacıyla modern manada denebilecek nüfus sayımı yapılmıştır. Buna göre Anadolu’da 2,5 milyon, Rumeli’de 1,5 milyon olmak üzere 4 milyon erkek nüfus tespit edilmiştir (Karal, 1943:9). İlk nüfus sayımının yapıldığı XIX. yüzyılda uygulanan diğer bir sayım ise yine hane esasına dayalı olarak hane reislerinin künyesini, mesleğini, sakin oldukları mahalle yazılarak yapılan temettuat yazımları olmuştur. Tanzimat’ın uygulandığı yerlerden başlanarak, yapılan bu sayımlarla ülkenin ekonomik gücü ortaya çıkarılmak amaçlanmıştır. Sayımlarda, ahalinin ismi, şöhreti, mesleği, arazileri, hayvanları, tüccar ve esnafın ise yıllık gelirleri vs. bilgileri mahalle bazında kaydedilerek hane yazımları yapılmıştır. Bu sayımlar sonrasında tutulan defterlere “Temttuat Defterleri” adı verilmiştir (Kütükoğlu, 1995: 395-398, Adıyeye, 2000: 771).

Temettuat sayımları mahalle bazında yapıldığından, Müslüman ve gayrimüslimler ayrı ayrı defterlere yazılmışlar. İncelediğimiz Sinop’ta da bu usul benimsenmiştir (Özcan, 2015: 54-55). Fakat Amasya temettuat sayımlarında aynı mahallede yaşayan Müslüman ve gayrimüslimler aynı deftere önce Müslümanlar ardından reaya başlığı altında, gayrimüslimlerin yazılması şeklinde olmuştur (Özcan, 2017:480-482). Hane reislerinin meşgul oldukları meslekleri ile özel durumları hanenin sağ üst tarafına kaydedilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında, Sinop’un hem tahmini nüfusunu, hem de hane bazında da olsa mesleki yapısını ortaya koyacağımız bu çalışmamıza temettuat defterleri kaynak oluşturmaktadır. H. 1260-1261 (M.1844-1845) tarihli, Sinop merkezine ait 20 adet defter bulunmaktadır. Bunlarda

14'ü Müslüman (BOA, ML. VRD TMT, No: 4650, 4656, 4657, 4661, 4663, 4667, 4668, 4669, 4671, 4672, 4673, 4674, 4676, 4678, Tarih 1260 – 1261), 6'sı ise gayrimüslim (BOA, ML. VRD. TMT, No: 4670, 4675, 4654, 4670, 4677, 4655, Tarih. 1260-261) mahallelere aittir.

Osmanlı Devletinin insan gücünü, Müslüman ve gayrimüslim unsurlar meydana getirmekteydi. Müslümanlar; başta Türkler olmak üzere Arap, Acem, Boşnak, Arnavutlar ile Afrika ve Avrupa'da yaşayanlardı (Eken, 2000:156). Anadolu'daki Müslüman unsurun ana yapısını Türkler oluşturmaktadır. Gayrimüslim unsurlar ise XIX. yüzyılın ortalarına kadar belgelerde, gayrimüslim veya reaya olarak geçerken aynı yüzyılın ortalarından itibaren bunlardan Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik diye ayrıma tabi tutuldukları görülmektedir (McCarthy, 1995:3-4). Sinop'ta ise Rum ahali şeklinde geçmektedir (Özcan, 2015: 50-51).

1. Sinop Şehri

Tarihi, ilk tunç dönemine kadar çıkan Sinop'ta, Türk hâkimiyeti Anadolu Selçukluları döneminde 1085'de şehrin fethiyle (Sevim ve Yücel, 1995: 64), Osmanlı hâkimiyeti ise I. Murad zamanında, 1391'den itibaren başlamıştır (Uzunçarşılı, 1972: 84, Sevim ve Yücel, 1995: 202).

Şehrin tanımın da; başta nüfus olmak üzere idari fonksiyon ve ekonomik özellikler gibi esaslar göz önünde bulundurulur (Aliagaoglu, 2016:209). Yine en az 400 vergi nüfusu bulunan, idari yönden sancak merkezi ise sancak beyine, kaza merkezi statüsünde ise kadı ve subaşı ile ticaret ve sanat ehline sahip yerler şehir sayılmıştır (Şahin, 2010: 446). Aynı zamanda şehre “nefs” denilmekteyse de “nefs” eki bütünüyle şehri ifade etmemektedir. Söz konusu yönetim birimlerinin merkezi anlamındaki nefis kelimesi tam bir ayırım ifade etmez. Çünkü “nefs” bir sancak veya kazanın merkezi anlamına gelir (Ünal, 2012: 4). Çalışmamıza kaynak olan temettuat defterlerinde de “Nefs-i Sinop” (BOA, ML. VRD TMT, No: 4650, 4656, 4657, 4661, 4663, 4667, 4668, 4669, 4671, 4672, 4673, 4674, 4676, 4678, Tarih 1260 – 1261) tabiri kullanılmıştır.

Osmanlı şehri “Cuma kılınır ve pazarı durur” yer olarak da tanımlanır (Ergenç, 1981: 1265). “Cuma Camii” veya “Ulu Camii” içerisinde ul'ı emr (padişah) adına hutbe okunduğundan bir nevi yarı resmi sayılan camidir. Bu camii haricinde diğer mahallelerde de camiler bulunurdu. Fakat şehrin merkezi, Cuma Camii veya Ulu Camii kabul edilirdi (Faroqhi, 1984:162). Sinop'taki Cuma cami ise “Cami-i Kebir” adıyla bilinen ve bulunduğu mahalleye de adını veren camidir. Bu caminin külliyesinin XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Sinop'ta vakıflara ait olan 56 dükkândan, 37'sine sahip olduğu bunun haricinde iş merkezine sahip olarak 1 han ile şahıslara ait 19 dükkânında bulunduğu ifade edilmektedir (Faroqhi, 2000:377).

Sinop'ta, çevresindeki ziraî bölgeler, köy, nahiye, kazalar ve kırsal kesim ile ekonomik faaliyetini gerçekleştirdiği yer olan pazar yeri, “Yeni Cuma Pazarı” (SSŞ, No:86) adıyla anılmıştır. Fakat bu pazarın nerede kurulduğu hakkında belgelerde açıklama bulunmamaktadır. Genelde her çeşit eşyanın pazarı ya bedesten ya çarşı ya da kervansaraylardı. Bedestenler de ise değerli mücevherler altın, gümüş, değerli kumaşlar vardı. Çarşılar çok çeşitli malların alınıp satıldığı çeşitli dükkânlardan meydana gelirken, hanlar da büyük tüccarlara yöneliktir (Tabakoğlu, 2003: 239-243).

Şehir; aynı zamanda içerisinde yaşayan nüfusun iş bölümüne tabi olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresi ya da geniş bir alan için pazarladığı yerleşim mekânlarıdır. Şehirde büyük ölçüde tarım dışı üretim yapıldığından sınırları içerisindeki topraklar “miri arazi” değildir (Ergenç, 1981:1265). Şehirlilere ait olan ve genellikle kendileri tarafından işlenen

topraklarda tarımsal faaliyetler ve özellikle bağcılık ile bahçecilik yapıldı (Akdağ, 1995:202-204, Selen, 1948:390-395). Böylece şehirli pazara kısmi bir bağıllık içerisinde yaşardı. Fakat Sinop'ta ziraatla uğraşan Müslüman hane reislerinin bağ ve bahçecilik ile ilgili meslekleri yaptıkları ve bunun gelir getiren bir uğraş olduğu görülmektedir. Bunu yanında gayrimüslim hane reisleri tarafından ise meslek olarak yapılmadığı anlaşılmaktadır

Osmanlı şehrinin fiziki yapıları arasında ise, kale, sur, görkemli camiiler, bir meydan çeşmesi, geniş hacimli bedestenler, kubbeli hamamlar, medrese, han, imarethane, pazar yeri ve sıra sıra bacaları ile fırın, boyahane, salhane gibi imalathaneler bulunurdu (Orhonlu, 1981: 1-30, Ünal, 2012: 5). Bu fiziki yapılar, Sinop'ta da kendine has bir gelişme göstermiş ve şehir olma statüsünü kazandırmıştır. Çalışmamızın ana kaynağı olan, temettuat defterlerinden tespit ettiğimiz mevcut yapıların dağılımı tabloda görüldüğü gibidir (Bkz. Tablo: I).

Tablo I: Müslüman ve Gayrimüslimlerin (Reayayı Rumiyan) Yaşadıkları Mahallelerdeki Hane Reislerine Ait İş Yerleri

Mahallenin Adı		Dükân	Bakkal Dükânı	Kahvehane	Ekmekçi Fırını	Ekmekçi Dükânı	Mahzen	Tuz Mahzeni	Tuz Dükânı	Asiyap	Toplam
Müslüman Mahalleler	Arasta	10	-	2	-	-	2	-	-	-	14
	Arslan	1	-	1	1	1	-	-	-	-	4
	Balatlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cam-i kebir	9	1	1	2	-	-	-	-	3	16
	Kalayazısu	7	-	2	-	-	-	-	-	2	11
	Kapan	2	-	2	-	-	-	-	-	-	4
	Kefeve	11	1	2	-	1	2	-	-	9	26
	Meydankapu	11	-	-	-	-	-	-	-	-	11
	Saray	11	-	3	-	-	2	1	-	2	19
	Şekerane	4	-	1	-	-	-	-	-	-	5
	Şeyh	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	Tayboğa	3	2	1	-	1	5	-	1	-	13
	Temürlimescid	2	-	1	1	-	-	-	-	-	4
	Ulubeğ	5	-	-	-	-	-	-	-	-	5
	Toplam	77	4	16	4	3	11	1	1	16	133
Gayrimüslim	Arap	-	-	1	-	-	1	-	-	-	2
	Ayaklı	-	-	1	-	-	1	-	-	-	2
	Ayanikola	2	-	-	-	-	1	-	-	-	3
	Balatip	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kalafat	2	-	-	-	-	-	-	-	1	3
	Meryemana	2	-	1	-	-	-	-	-	-	3
Toplam		6	-	3	-	-	3	-	-	1	13
Genel Toplam		83	4	19	4	3	14	1	1	17	146

Genel olarak bu yapılar, hane reislerinin mülkü olduğu gibi eşinin veya yakın akrabalarının mülkü olanlarda bulunmakta idi. Bunlarda o hane reisinin üzerinde gösterilmiştir. Mülk sahibi olan hane reisleri ya meşgul olduğu mesleğini burada icra eder ya da ek bir gelir elde etmek amacıyla kiraya verirdi. Yapıların bu şekilde gösterilmesinden, şehirde yaşayan hane reislerinin sahip olduğu binalarla, bunların tasarruf şekillerini ve o bölgedeki binaların çeşitlerini, dağılımını tespit

edebilmekteyiz. Ayrıca, binaların dağılımına göre şehrin sosyal yapısı hakkında bilgi sahibi de olunabilmektedir.

Bu yapılar meslek erbaplarının yaptıkları işlerini, yani mesleklerini ve çeşitliliğini göstermektedir. Daha ziyade esnaf erbaplarının mesleklerini icra ettikleri ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş yaptıkları dükkânlar ve iş yerleri oldukları tespit edilen yapıların, bazılarının da aynı amaçlara yönelik olarak kiraya verildiği anlaşılmaktadır. Dükkânların ve iş yerlerinin sayıları mahallelere göre farklılık göstermektedir. Bu da şehirde yapılan mesleklerin mahallelere göre değiştiğini, yani bazı mahallelerde bazı meslek erbaplarının daha fazla olduğunu ve o mesleğin daha fazla yapıldığını göstermektedir. Bir yerde o mesleğin orada ihtisaslaştığını ifade etmektedir.

Hane reislerinin mesleklerini icra ettikleri bu iş yerlerinin 133'ü Müslümanlara, 13'ü ise gayrimüslimlere aitti. Bunların çoğunluğu da niteliği belirtilmeyen dükkânlar idi. Bunlardan 77'si Müslümanların, 6'sının ise gayrimüslimlerin olduğu anlaşılmaktadır. Şehirde Müslümanların yaşadığı mahallelerden en fazla iş yerinin bulunduğu mahalle 26 adet ile Kefevi'dir. Bunların 11'inin dükkân olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlere ait en fazla işyerinin bulunduğu mahalleler ise 3 adet ile Ayanıklola, Kalafat ve Meryemanadır. Buralardaki bu iş yerlerinin de 2'si niteliği belli olmayan dükkânlardı. Dolayısıyla en çok iş yerine sahip olan bu mahallerin bu iş kollarında daha merkezi bir konuma sahip olduklarını ifade edebiliriz.

a. Şehrin Mahalleleri

Şehrin fiziki unsurlarını bünyesinde bulunduran ve küçük yerleşmeler olarak şehri tamamlayan en önemli unsur mahalledir. Aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte yerleştikleri şehrin bir bölümü olarak tanımlanabilir (Ergenç, 1984: 69, Özbilgen, 1988: 72). Birbirlerini tanıyan ve birbirileri üzerinde toplum baskısı kurmuş, birbirlerine karşı sorumluluk duyguları olan sosyal dayanışma içerisindeki bu topluluk, Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri olarak dini bir ayrılık gösterir. Bu ayrılık aynı dine mensup olanların bir arada yaşama isteklerinin sonucudur. Yani mahalleler dini bir yapının etrafında toplanma, ya da aynı din ve mezhepten olanların bir arada yaşama arzuları sonrasında teşekkül etmiş şehrin mekânlarıdır (Özcan, 2014: 48). Buradan gayrimüslimlerin ayrı mekânlarda oturduğunu, inanç ve gelenek birliğine sahip kişilerin bir arada yaşamalarının daha rahat olduğu sonucu çıkarılabilir (Ergenç, 1984: 71). Yani mahalleler ya dini bir yapının etrafında, ya da aynı din ve mezhepten olanların bir arada yaşama arzuları sonunda teşekkül etmiş mekânlar olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı şehirlerinin bir özelliği olan bu durumun, Sinop'ta da mevcut olduğu temettuat sayımı yazımlarından anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemine ait Sinop'la ilk bilgilere sahip olduğumuz 1487'deki tahrir göre, şehirde 13'ü Müslüman, 7'si gayrimüslim toplam 20 mahalle mevcuttu (Ünal, 1994:798). Zaman içerisinde nüfus hareketleri mahallelerin nüfusu, sayısı ve isimleri konusunda değişikliklere sebebiyet vermiştir. XIX. yüzyılın ortalarında yapılan temettuat sayımlara göre de şehirde 14'ü Müslüman, 6'sı gayrimüslim olmak üzere 20 mahalle bulunmaktadır.

b-Şehir Nüfusu

Şehir hayatının sosyal ve ekonomik faaliyetlerin iyi anlaşılabilmesi için şehirde yaşayan nüfusun ayrıntılı olarak tespit edilmesi bir zarurettir. Yani nüfusun miktarı, yoğunluğu, dağılışı, hareketliliği, cinsiyeti ve meşguliyeti gibi durumların ortaya konulması belli bir dönemdeki toplumun sosyal ve ekonomik konumunun belirlenmesinde oldukça etkili sebeplerdir (Barkan, 1953: 2).

Osmanlı Devlet'inin kuruluşundan itibaren her 30 yılda veya daha uzun bir sürede arazi tahriri amacıyla sayımlar yapılmıştır. Bu tahrirler aynı zamanda nüfus tahminleri içinde kullanılmıştır. Dolayısıyla Sinop'un ilk nüfus bilgilerini tespit edebileceğimiz belgede, XV. yüzyılda 1487 (H. 859) tarihindeki tapu tahrir defteridir. Bu tahrire göre şehirdeki Müslüman ve gayrimüslim hane sayısı 787'i ve 197'de mücerret yazıldığından (Ünal, 1994:798) toplam nüfusun 4132 olduğunu tahmin edebiliriz. Nüfusun tahmininde, Osmanlı şehirlerinin demografisini hesaplarken birçok araştırmacı gibi bizde, bir hanenin karşılığı olarak "5" katsayısını (Göyünç, 1979:331-348) esas alarak nüfusu belirledik.

Sinop'un XV. yüzyıldaki ilk tahrirden itibaren takip edebildiğimiz tahmini toplam nüfusu, XVI, XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca da büyük bir dalgalanma göstermeyerek normal seyrinde arttığı gözlenmektedir (Özcan, 2014: 61-66). XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için reformlar dönemi olduğundan, bu çerçevesinde, ilk defa 1830-1831 yıllarında askeri ve ekonomik gücün belirlenebilmesi amacıyla hanedeki erkeklerin sayılmasını temel alan nüfus sayımı gerçekleştirildi. Bu sayım çalışmamızın dönemine yakın tarih olması bakımında önemlidir. Bu nüfus verilerinde, Sinop şehri nüfusu toplam 7137 olarak belirtilmiştir. Fakat bu nüfus sadece erkekleri ifade ettiğinden, bunun ne kadarının gayrimüslim nüfus olduğu da belirtilmediğinden, hem toplam nüfusu belirlemek, hem de kaynağımızda Rum tebaa diye geçen nüfusu tespit etmek zor olmaktadır (Karal, 1997:214).

XIX. yüzyılda uygulanan diğer bir sayım ise yeni tahrir usulüne göre hane reislerinin künyesi varsa mesleği, sakin olduğu mahalle ve köyü yazılarak (Öztürk, 1994: 51) tutulan temetuat kayıtlarıdır. İşte XIX. yüzyılın ortaları için Sinop şehrinin nüfusunu değerlendireceğimiz kaynakta, şehir merkezine ait hane esas alınarak tutulan bu sayımlar olacaktır. Sayımlarda vergi mükellefi olan erkek nüfus hane reisi olarak verilmesi itibarıyla toplam nüfus rakamlarına tam olarak ulaşmak imkânı zor olduğu gibi hanede tam olarak kaç kişinin olduğunu ve cinsiyetini de belirlemek mümkün olamamaktadır. Defterlerinde Türk nüfus "ehli-İslam" başlığı altında yazılırken, gayrimüslimler ise "Reayayı Rumiyan" diye kaydedilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Sinop'ta tutulan bu kayıtlardan tablo II' e bakıldığında şehirde toplam tahmini nüfusun 4860 olduğu anlaşılmaktadır. Bunun 3025 'i Müslüman 1835'ide reayayı Rumiyan denilen gayrimüslimler idi. Yani nüfusun % 62'si Müslüman, % 38'i ise gayrimüslimlerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Nüfusunun mahallelere göre dağılışı ve nüfusun yoğun olduğu mahalleler tablo II ve III de gösterilmiştir.

XIX. yüzyıldaki Osmanlı Rus savaşları sırasında, Ruslar Kafkasya'da istila hareketlerine yönelerek, bölgedeki Müslüman halk üzerinde baskılarını artırıp, ele geçirdikleri yerlerde çok ağır tahribatlar yapmışlardır. Bu da, bölge ile Karadeniz liman şehirleri arasında, dolayısıyla Sinop'ta nüfus hareketliliğinin yaşanmasına sebep olmuştur. Çünkü Kafkasya'dan, Sinop dâhil diğer şehirlere göçler başlamıştır. Bu tahribattan bölgedeki önemli şehirlerden olan Anapa'da (BOA, No: 3431) yoğun olarak etkilenmiştir. Şehrin, Osmanlılara tesliminden sonra buraya, Sinop taraflarından ve diğer bazı bölgelerden göçmenlerin getirilip yerleştirildiğini, Anap'a muhafızı Hüseyin Paşa'nın bu konudaki yazışmalarından öğrenmekteyiz.

Tablo II: XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Müslümanların Yaşadıkları Mahallelerin Hane ve Nüfusu

Sıra	Mahallerin	Hane	Nüfusu	Sıra	Mahallerin	Hane	Nüfusu
1	Arasta	16	80	8	Meydankapu	35	175
2	Arslan	53	265	9	Saray	49	245
3	Balatlar	54	270	10	Şekerane	44	220

4	Cami-i Kebir	94	470	11	Şeyh	29	145
5	Kalayazısı	24	120	12	Tayboğa	33	165
6	Kapan	47	235	13	Temürlimescid	37	185
7	Kefevi	41	205	14	Ulubeğ	49	245
Toplam		329	1645	Genel Toplam		605	3025

Tablo III: XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin (Reayayı Rumıyan) Yaşadıkları Mahallerin Hane ve Nüfusu

Sıra	Mahallerin	Hane	Nüfusu	Sıra	Mahallerin	Hane	Nüfusu
1	Arap	112	560	4	Balatip	9	45
2	Ayaklı	52	260	5	Kalafat	65	325
3	Ayanikola	62	310	6	Meryemana	67	335
Toplam		226	1130	Genel Toplam		367	1835

Yine, bu dönemde sık sık meydana gelen savaşlar sebebi ile şehir merkezinden asker toplanması ve birçoğunun cephelerde şehit düşmesi, nüfusu olumsuz yönde etkileyen bir diğer sebep olmuştur. Ayrıca, Kırım Savaşı ve 93 Harbi sonrasında bölgeye ve Sinop'a, Kafkasya'dan muhacir gelmesi de, şehirdeki nüfus hareketliliğini etkilemiştir (Saydam 1997: 86-87; Erkan 1996:161-162).

2. Sinop Şehir Nüfusun Mesleki Yapılanması

Tarih öncesi devirlerden itibaren aletler yapmaya başlayan insanlar, daha sonraki zamanlarda bu yeteneklerini geliştirerek meslek grupları oluşturmaya başlamışlar. Yaşadıkları coğrafyanın kaynaklarını da değerlendirerek ihtiyaçlarına göre meslek çeşitliliğini artırmışlardır. Dolaşısıyla insanların bu gayretleri sonrasında hayatlarını idame ettirebilmeleri için yaptıkları bu sürekli işe meslek denilmiştir (Türkçe Sözlük, 1998: 1542). Demircilik, bakırcılık, semercilik, gibi küçük el zanaatlarıyla, bakkallık, manifaturacılık, tuhafiyecilik gibi küçük ticari faaliyetlerle iştigal eden zümrelerde esnaf olarak tanımlanır (Özdemir, 1986: 156; Genç, 2000: 293) Sermayeden çok nitelikli iş gücünü kullanarak mal üretiminde bulunanlara da zanaatkâr denilmiştir (Türkçe Sözlük, 1998: 2197).

Türker'in Anadolu'yu fetihleri sonrasında, yeni yurda göç etmeleriyle birlikte gelenler arasında zanaatkârlar ile küçük tüccarlarda vardı. Bunların Anadolu'nun yerlisi olan gayrimüslim meslek erbapları karşısında tutunabilmeleri ancak birlik olmaları ve kendi aralarında teşkilatlanmaları, kaliteli ve standart mal üretilip satmaları ile mümkündü. Türkler arasındaki dini ve ahlaki birlikten faydalanarak teşkilatlanmak isteyen, Türk zanaatkâr ve küçük tüccar zümresi ise bir esnaf ve zanaatkâr birliği olan "Ahi Teşkilatını" kurdular (Çağatay, 1989: 51-58). Böylece XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'daki esnaf ve zanaatkâr zümrelerini bir birlik altında toplamış olan ahi teşkilatı doğdu. Bu sayede meslek sahiplerinin örgütlenmesine hem kendi haklarının savunulmasına hem de kalite ve fiyat kontrolü sayesinde tüketicinin korunmasına ve toplum düzeninin istikrarlı bir şekilde devamına katkı sağlandı. Aynı zamanda, ahilik bu süreçte Anadolu'nun şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve zanaatkâr kuruluşlarına elaman yetiştiren, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurum olarak görevini sürdürdü.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da önemli rol üstlenen ahi teşkilatı, devletin esnaf ve zanaatkârlar zümrelerini kendi bünyesi içerisine aldı. Bu zümreler üzerindeki etkisini XV. yüzyılın ortalarına kadar devam ettirdi. Fakat devletin uyguladığı merkezîyetçi siyaseti sebebiyle yönetimin takip ettiği idari sisteme ayak uyduramayarak bu dönemden itibaren zayıflamaya yüz

tuttu. Yerine devletin siyasetine uyum sağlayan her an yönetimin denetim ve gözetimine açık olan ve üst düzey yöneticilerin sultanın “Berat-ı Şerifi” ile atanan, ahi teşkilatının bir devamı ile ticari hayatın vazgeçilmez bir parçası olan “lonca” teşkilatı oluşmaya başladı. Daha sonraki yıllarda, daha da güçlenerek meslek erbabların birliği olan esnaf ve zanaatkârlar üzerinde egemen olamaya başladı (Özdemir, 1986:232-235). XIX. yüzyılda da mevcudiyetini sürdüren lonca teşkilatı, birçok şehirde Müslüman ve gayrimüslim esnaf yan yana aynı loncaya bağlanıp aynı idarenin yönetiminde çalıştı. Büyük şehirlerde yaşayan gayrimüslim esnaf ve zanaatkârlar kendi aralarında loncalar kurup kendi başlarına yöneticilerini dahi seçtiler (Akdağ, 1995: 31; Pakalın, 1971:369-370).

Dini ayırım olmaksızın aynı işi yapan esnaf ve zanaatkârlar, bir arada ekonomik faaliyetlerini devam ettirip, aynı esnaf teşkilatlanması içerisinde yer aldılar. Bu teşkilatın kurallarına göre faaliyet gösterdiler. Bu duruma Sinop’ta da karşımıza çıkmaktadır. Şehirdeki esnaf ve zanaatkâr teşkilatlanmasının içerisinde farklı din ve milliyete mensup meslek sahiplerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır (Özcan, 2014: 89-98).

Osmanlı esnaf ve zanaatkârları arasında dini bir ayırım gözetilmemekle beraber üretilen malın veya hizmetin çeşidinde dinin belirleyici olduğu görülmektedir. Müslümanlar için haram olan meyhanecilik ve alkol satışı gibi bazı meslekleri yalnızca gayrimüslimler yaparken, kasaplık ve ekmekçilik gibi bazı meslekleri her inanç gurubu kendi toplumunun ihtiyaçları için yerine getirdikleri görülmektedir (Güler, 2000:129). Şimdi Sinop’taki nüfusu oluşturan Müslümanlar ve gayrimüslimlerin mesleki yapılarını değerlendirelim.

a. Şehirdeki Müslümanların Mesleki Yapısı

Sinop’un mesleki yapısını değerlendirdiğimiz, temettuat defterlerinin önemli özelliklerinden biriside hane reislerinin mesleklerinin adlarının yazılmış olmasıdır. Bu da bize, şehrin mesleki yapısını tespit etme imkânı vermektedir. Böylece her mahallede yaşayan insanların geçimlerini sağladıkları meslekleri ve şehirdeki sosyal grupları belirlememiz mümkün olmaktadır.

Sinop’ta sadece Müslümanların ikamet ettiği 14 mahallede, 605 hane bulunmaktadır. Bu hane reislerinden 35’inin belirli bir mesleği olmadığı, 21’inin ise mesleklerinin belirtilmediği görülmektedir. 549 hane reisinin ise toplam 82 farklı meslekle meşgul olarak, geçimlerini temin ettikleri anlaşılmaktadır. Bazı hane reislerinin “Erbab-ı Ziraat ve Manav, Balıkçı ve Erbab-ı Ziraat, İmam ve Erbab-ı ziraat” gibi iki farklı meslek yaptıkları gözlenmektedir. Bunun yanında erbab-ı ziraat ve rençper, kunduracı ve haffaf, marangoz ve dülger gibi aynı mesleği yapanların farklı adlarla yazıldıkları da dikkat çekmektedir. Aynı hanede ikamet eden oğul ve kardeşler varsa onların uğraştıkları mesleklerde yazılmıştır.

Şehirdeki Müslümanların mesleki yapısını; ziraatla uğraşan küçük üreticiler, işçiler, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler, görevliler ve belirli bir mesleği olmayanlar olmak üzere 5 gruba ayırabiliriz. (Bkz. Tablo IV). Müslüman hane reislerinin meslekleri bazında yaptığımız bu gruplandırmada ilk sırada 69 hane reisinin % 11’lik bir oranla ve erbab-ı ziraat, rençper, bahçıvan gibi 3 değişik isimle belirtilen, ziraatla uğraşan küçük üreticilerin meslekleri yer almaktadır (Bkz. Tablo IV). Müslümanların, şehir olmasına rağmen, kısıtlı olsa tarımla ilgili meslekleri yaptıkları anlaşılmaktadır.

Mesleki yapı için yapmış olduğumuz genel tasnifte ikinci sırada, bedenen iş yapan, değişik alanlarda hizmet gören işçiler bulunmaktadır. 8 farklı isimle belirtilen bu meslekler, 35 hane reisi tarafından yapılmaktadır. Toplam hane sayısının % 6’sını oluşturan işçiler arasında en fazla kesimi, 17 hane reisinin mesleği olan hizmetkârlar oluşturmaktadır. Bunun dışında çoban, amele, natır, hademe, hamal, ırgat ve çiftlik adamı gibi meslek sahibi olarak çalışanlarda vardır.

Bu meslek grubunu; 402 hane reisinin, % 67'lik oranla yaptığı, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler takip etmektedir. Bunlardan 380 kişi mesleğinde uzmanlaşmış ustalar, 22'si ise değişik meslek dallarına mensup olan çırak ve kalfalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu meslek grubunu iş gücüne göre; giyim eşyaları, yiyecek ve içecek maddeleri, değişik mal üreten ve satan esnaflar, yapı ve inşaat alanındaki meslekler, taşımacılığa ait meslekler ve değişik hizmetlerde çalışanlar olmak üzere 6 başlık altında toplamak mümkündür. Bu grup meslekler şehir olmasından dolayı en fazla yapılan mesleklerdir.

Zanaat ve ticaretle ilgili mesleklerin ilk sırasındaki giyim eşyaları üreten ve satan meslekler, 34 hane reisi tarafından, 5 farklı meslek yapılmaktadır. 27 hane reisinin icra ettiği dikiçilik en çok yapılan meslektir. Ardından bu mesleğin tâli mesleki olan haffaflık, ve kemerci, terzi ile müy-tâb meslekleri gelmektedir.

Bu grubun yapılış oranlarına göre en fazla yapılan ikinci mesleği yiyecek ve içecek maddeleri ile ilgili mesleklerdir. 10 değişik meslek 92 hane reisi tarafından ifa edilmektedir. Her mahallede en az bir tane olmak üzere, toplam 52 hane reisinin yaptığı manavlıktan sonra, 19 kişinin yaptığı ekmekçilik bu grubun yaygın meslekleridir. Daha sonra kasap, günümüzdeki aktarın hizmetini halka sunan attar, bakkal, tuzcu, bozacı, kadayıfçı, helvacı, sucu meslekleri gelmektedir.

Zanaat ve ticaretle ilgili mesleklerin üçüncü başlığında, değişik hizmetlerde çalışanların yapmış oldukları meslekler oluşturmaktadır. Demirci, kalafat, eskici, debbağ, makaracı, saraç, mumcu, semerci, süzekçi, bakırcı, hasırcı, çakmakçı küfeci, nalbant, kömürcü gibi değişik mal üreten ve satan 15 çeşit meslek 60 hane reisi tarafından yapılmaktadır.

Bu grupta değerlendirdiğimiz yapı ve inşaat alanındaki mesleklerden en yaygını, 19 hane reisinin zanaatı olan marangozluktur. Bu alanın diğer tâli meslekleri ise; çıkırıkçı, çilingir, boyacı, dülger ile duvarcıdır. Bu 6 farklı meslek 31 hane reisi tarafından icra edilmektedir.

Sinop'ta taşımacılık alanındaki mesleklerle uğraşan 29 hane reisi vardır. Bunlardan 27 tanesi kendilerinin sahibi oldukları bargirlerle, 1 tanesi başkasının bargiriyle sürücülük yaparak taşımacılık yaparken, 1 hane reisi de arabacılık yapmaktadır.

Zanaat ve ticaretle ilgili mesleklerin, son grubunu ve en fazla yapılan meslekleri, çeşitli hizmetler de çalışanlar oluşturmaktadır. Bu gruptaki meslekler arasında, gemicilikle ilgili olarak sefine kaptanı, sefine yazıcısı, sefine taifesi, mellah, kayıkçı taifesi, kayık süvarisi, kayık reisi ve hatap kayık taifesi isimleriyle ifade edilen ve 89 hane reisinin mesleği yer almaktadır. Aynı zamanda tellak, berber, kahveci, duhancı (tütüncü), kıyııcı, hamamcı ve çubukçu olmak üzere, 67 hane reisinin yaptığı bu mesleklerle birlikte, toplam 156 hane reisi tarafından 15 farklı meslek icra edilmektedir. .

Şehirdeki hane reislerinin mesleklerine göre yaptığımız genel tasnifte, dördüncü sırada; imam, müezzin, derviş zümresi, mektep hocası, müftü ve müderris, talebe-i uluma, hatip, hutbeci gibi din ve eğitim alanında hizmet veren görevliler vardır. Ayrıca yerli topçu yüzbaşısı, topçu mülazım, topçu onbaşı, topçu, zaptiye neferi, gümrük kâtibi, karantina kâtibi, muhızır, mahkeme kâtibi, ıstabl-ı âmire askeri, sosyal ve idari alanlarda görevli hane reisleri de bulunmakta idi. Bu gruptaki görevli hane reislerinin sayısı 43'dür. Bu çalışanlar toplam hane sayısının %7'sini meydana getirmektedir.

Müslümanların mesleki yapısının tasnifine göre son olarak değerlendireceğimiz grup değişik adlarla ifade edilen, belirli bir mesleği olmayanlar ve mesleğinin adı belirtilmeyenler oluşturmaktadır. Bunlar mecnun, mücrim, zanaatsız meczup, zanaatsız mücrim ve se'il olarak yazı-

lanlar olduğu gibi başkalarının ianesiyle, yani yardımı ile geçinen, vergi vermeyen mecnun konumunda bulunan hane reisleri de vardır. Ayrıca her hangi bir sanatı olmayanlarda mevcuttu. Bu durumda 6 farklı isimle ifade edilen, 35 hane reisi bulunmaktadır. Bunlarda toplam Müslüman hane sayısının % 6'sını oluşturmaktadır. Mesleği belirtilmeyen hane reislerinin sayısı ise 21 hane ve oranı da % 3'üdür (Tablo IV).

Müslüman mahallelerdeki 605 haneden 549 hane reisinin mesleklerine göre genel bir mesleki yapı değerlendirmesi yapacak olursak; Müslümanların beşte birini tarımla ve işçilikle geçinen, beşte üçünü ise zanaat ve ticaretle uğraşanlar oluşturmuştur. Kalan beşte birlik kesimi görevliler ve mesleği olmayanlar meydana getirmiştir. Tarım ve işçilikle geçinenlerin sayısı, görevliler ile mesleği olmayanların sayısından biraz fazla olsa da, bu meslekleri yapan hane reislerinin oranlarının hemen hemen aynı olduğunu kabul edebiliriz. Şehrin, Müslüman mahallelerinde en fazla yapılan meslek, şehir olmanın özelliğinden dolayı zanaat ve ticaretle ilgili meslekler olmuştur. Mesleklerin mahallelere dağılımına baktığımızda, bütün mesleklerin her mahalledeki hane reisleri tarafından yapıldığını, fakat her mesleğin Cami-i Kebir mahallesinde, diğer mahallelere göre daha fazla hane reisi tarafından yapıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla Cami-i Kebir mahallesinin, Sinop'un merkez mahallesi olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda bu mesleklerden bölgenin kaybolmuş ve kaybolmaya yüz tutmuş meslekleri de belirleyebilmemiz söz konusudur.

Tablo IV: Müslümanların Mesleki Yapısı

Sıra No	Mahalleler	Ziraatla Uğraşan Küçük Üreticiler	İşçiler	Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler						Görevliler	Mesleği Olmayanlar	Toplam
				Giyim Eşyası Üreten ve Satan Esnaf	Yiyecek ve İçecek Maddeleri Üreten ve Satan Esnaf	Değişik Mal Üreten ve Satan Esnaf	Yapı ve İnşaat Alanındaki Meslek-	Taşıma	Değişik Hizmetlerde Çalışan			
1	Arasta	-	1	1	3	1	-	-	5	1	4	16
2	Arslan	1	2	4	6	12	6	6	9	3	4	53
3	Balatlar	26	-	1	3	3	4	-	11	3	3	54
4	Cami-i Kebir	12	7	1	15	9	4	2	27	9	8	94
5	Kalayazusu	6	5	3	2	-	1	-	5	1	1	24
6	Kapan	4	4	2	7	9	1	4	8	5	3	47
7	Kefevi	3	3	1	3	5	4	1	8	3	10	41
8	Meydankapu	1	4	1	6	1	3	1	11	3	4	35
9	Saray	1	1	3	10	4	1	-	20	4	5	49
10	Şekerhane	4	4	1	12	5	-	2	11	1	4	44
11	Şeyh	2	-	4	4	2	-	9	4	2	2	29
12	Tayboğa	-	1	4	6	3	3	-	11	3	2	33
13	Temürlümesjid	7	1	2	8	3	1	-	8	4	3	37
14	Ulubeğ	2	2	6	7	3	3	4	18	1	3	49
Toplam		69	35	34	92	60	31	29	156	43	56	605

b. Şehirdeki Gayrimüslimlerin (Reayayı Rumiyan) Mesleki Yapısı

Sinop'un 6 mahallesinde gayrimüslim olan ve reayayı rumiyan olarak kaydedilen toplam 367 hane vardır. Bu hane reislerinin mesleki yapılarına baktığımızda; 8'inin meslek adının yazılmadığı, 11'inin ise mesleklerinin sanatsız olarak belirtildiği ve toplam 19'nun mesleği olmadığı, 348'nin ise 40 farklı meslekte çalıştığı anlaşılmaktadır. Aynı hanede ikamet eden oğul ve kardeşlerinde hane reisinden farklı mesleklerle uğraştıkları karşımıza çıkmaktadır. Gayrimüslimlerin, Müslümanlardan farklı olarak ziraatla ve taşımacılıkla ilgili meslek yapamadıkları görülmektedir. Dolayısıyla gayrimüslimlerin mesleki yapılarını; işçiler, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler, görevliler ve belirli bir mesleği olmayanlar olmak üzere 4 grup da toplayabiliriz (Bkz. Tablo V).

Gayrimüslim hane reislerinin meslekleri bazında yaptığımız bu tasnifte, ilk sırada değişik alanlarda hizmet gören ve üreten işçiler yer almaktadır. Bu alanda değişik isimlerle ifade edilen meslek sahibi işçilerden; en fazla 9 hane reisinin ırgat olarak çalıştığı ve hemen hemen her mahallede bulunduğu görülmektedir. Ayrıca hizmetkâr, amele ve hamal olarak farklı hizmetlerde çalışanlarda vardır. 15 hane reisinin yaptığı ve toplam hane sayının % 4'nün mesleği olduğu anlaşılmaktadır.

Gayrimüslim Rum tebaanın en fazla yaptığı meslek grubu şehir olmasından kaynaklanan ve toplam 324 hane reisinin, yani % 89'unun yaptığı zanaat ve ticaretle ilgili meslekler gelmektedir (Bkz. Tablo V). Bunlar arasında 307'si mesleğinde uzmanlaşmış ve çeşitli mesleklerle mensup ustalar ve 17'si ise kalfa ile çıraklardır. Mesleklerinin ehli olan bu gruptakiler üretimi doğrudan üstlenenlerdir. Gayrimüslim Rum tebaanın bu meslek grubu çalışanının, Müslümanların aynı grup çalışanlarının oranından, daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Aynı zamanda gayrimüslimlerin; şerbetçi, aşçı, abacı, bezci, kalaycı, saatçi, kuyumcu, hallaç, falakacı, camcı, nakkaş, taşçı, meyhaneci, dellal ve varilci gibi Müslümanlar tarafından yapılmayan, farklı meslekleri de yaptıkları dikkat çekmektedir. Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler çok çeşitli olduğundan bu meslekleri iş gücüne göre; giyim eşyaları, yiyecek ve içecek maddeleri, değişik mal üreten ve satan esnaflar, yapı ve inşaat alanındaki meslekler, değişik hizmetlerde çalışanlar şeklinde 5 başlıkta toplayabiliriz. (Bk. Tablo V.) Bu meslek grubunda da, Müslümanlardan farklı olarak taşımacılıkla ilgili meslek yapamadıkları görülmektedir. Meslek sayısının fazlalığı, halkın ihtiyaçlarının çeşitliliğini göstermekte olup, meslek dallarının yaygın ve ileri bir seviyede olduğunu ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Bu grupta ilk sırada bulunan, giyim eşyası üreten ve satan mesleklerin terzi, abacı ve bezci isimli, 3 değişik meslek, 136 hane reisi tarafından yapıldığı görülmektedir. Bunlar içinde en fazla yapılan meslek dokumacılıkla ilgili Abacı ve bezci meslekleridir. 89 hane reisinin tarafından yapılmaktadır. Bu da bize dokumacılığın, gayrimüslimler arasında önemli mesleklerden biri olduğunu göstermektedir. Yine 47 hane reisinin mesleği olan terzilik bu grubun diğer önemli bir iş kolu olduğu görülmektedir. Buradan da bu mesleklerin daha gelişmiş olduğunu, mesleğin yapıldığı mahallelerinde gelişmişlik düzeyinin mesleğin katkısından dolayı daha iyi olduğunu ifade edebiliriz.

Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler grubunun, yiyecek ve içecek maddeleri ile ilgili 6 değişik meslek 23 hane reisi tarafından ifa edilmektedir. Bu grupta, Müslüman hane reisleri tarafından yapılmayan şerbetçi ve aşçı gibi meslekler karşımıza çıkmaktadır. Diğer meslek çeşitleri ise attar, manav ve bakkalıktır.

Bu grup içerisinde yer alan değişik mal üreten ve satan 10 farklı meslek bulunmakta ve 41 hane reisi tarafından yapılmaktadır. Yine, Müslüman hane reislerinin yapmadığı mesleklerin

yapıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında saatçi, kuyumcu, camcı, falakacı, nakkaş ve hallaçlık bulunmaktadır. Ayrıca kalaycı, demirci, eskici ve tüccar gibi mesleklerde yapılmaktadır.

Yapı ve inşaat alanındaki 5 farklı mesleğin 47 hane reisi tarafından yapılmaktadır. Bu meslekler içerisinde en fazla yapılan 18 hane reisinin mesleği olan dülgeliktir. Gayrimüslim mahallelerinde yapılan farklı meslekler arasında taşçı ve kiremitçi meslekleri vardır. Bu mesleklerden başka marangoz ve boyacılık mesleklerini yapan hane reisleri de bulunmaktadır.

Zanaat ve ticaretle ilgili mesleklerin son grubunu 11 çeşit olarak, 77 hane reisinin yaptığı değişik hizmetlerde çalışanların oluşturduğu meslekler gelmektedir. Bu meslekler içerisinde bulunan meyhaneci, kürekçi, varilci ile dellallık meslekleri, Müslüman mahallelerdeki hane reislerinin yapmadığı mesleklerdir. Dolayısıyla, sadece gayrimüslim mahallelerde olan yukarıda bahsettiğimiz mesleklerin, bu mahallelerde gelişme gösterdiğini ifade edebiliriz. Ayrıca bazı mesleklerin yapımında dinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bundan dolayıdır ki meyhanecilik ve alkol satışı gibi bazı meslekleri yalnızca gayrimüslimler yaparken, kasaplık ve ekmekçilik gibi bazı meslekleri her inanç gurubu kendi toplumunun ihtiyaçları için yerine getirmişlerdir. Ayrıca şehrin konumunda dolayı mellah, sefine kaptanı, sefine reisi, kayıkçı gibi denizcilikle ilgili mesleklerin yanında kahveci, duhancı ve berber mesleklerini de yapıldığını görmekteyiz.

Hane reislerinin mesleklerinin yapısına göre yapılan tasnifte 3. grupta görevliler yer almaktadır. Bu grupta sadece din alanında hizmet yapan ve 9 hane reisinin mesleği olan “Papaz”lık mesleği belirtilmiştir. Toplam hane sayısının da % 2’sini oluşturmaktadırlar.

Mesleki tasnifine göre konumları itibarıyla son sırayı belirli bir mesleği olmayanlar ve mesleğinin adı belirtilmeyenler bulunmaktadır. Bunlar 19 tane olup toplam hane sayısının % 5’ini meydana getirmektedir. Bunlardan 11 hane reisinin herhangi bir sanatı olmadığı, 8 tanede yaptığı meslek adının belirtilmediği hane reisi vardır (Bk. Tablo. V).

Gayrimüslim reayayı Rumiyan 367 haneden 348 hane reisinin yaptığı meslekler hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak; yapılan mesleklerin dörtte üçünü, zanaat ve ticaretle uğraşan hane reisleri oluşturmuştur. Kalan dörtte birlik kesimi işçiler, görevliler ve mesleği olmayanlar meydana getirmiştir. Şehrin, Müslüman mahallelerinde olduğu gibi gayrimüslim mahallelerinde de en fazla yapılan meslek grubunu, şehir olmanın özelliğinden dolayı zanaat ve ticaretle iştigal edenler oluşturmuştur. Mesleklerin gayrimüslim mahallelerdeki dağılımına baktığımızda ise, her mesleğin her mahalledeki hane reisi tarafından yapıldığını görmekteyiz.

Tablo V: *Gayrimüslimlerin (Reayayı Rumiyan) Mesleki Yapısı*

Sıra No	Mahalleler	Ziraatla Uğraşan Küçük Üreticiler	İşçiler	Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler						Görevliler	Mesleği Olmayanlar	Toplam
				Giyim Eşyası Üreten ve Satan Esnaf	Yiyecek ve İçecek Maddeleri Üreten ve Satan Esnaf	Değişik Mal Üreten ve Satan Esnaf	Yapı ve İnşaat Alanındaki Meslekler	Taşıma	Değişik Hizmetlerde Çalışan			

1	Arap	-	4	49	4	19	11	-	17	3	5	112
2	Ayaklı	-	4	14	3	2	6	-	19	1	3	52
3	Ayanikola	-	2	25	7	5	6	-	13	2	2	62
4	Balatip	-	1	-	1	1	3	-	1	-	2	9
5	Kalafat	-	-	22	4	2	15	-	13	3	6	65
6	Meryemana	-	4	26	4	12	6	-	14	-	1	67
Toplam		-	15	136	23	41	47	-	77	9	19	367

Sonuç olarak; Müslümanlar ile gayrimüslim olan reayayı Rumiyan mesleki yapılarını karşılaştırdığımız da reayayı Rumiyanın ziraatla ve taşımacılıkla ilgili herhangi bir meslekleri yapmadıkları görülmektedir. Ayrıca şehir olmasından dolayı gayrimüslimlerin en fazla zanaat ve ticaretle ilgili meslek sahibi oldukları, bu meslek grubunun toplam hane sayılarının % 89'una karşılık geldiği görülmektedir. Müslüman hane reislerinin yaptıkları meslekler arasında da, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler en fazla yapılmasına rağmen % 67 gibi daha düşük oranda olduğu anlaşılmaktadır. Buradan da gayrimüslimlerin bu meslek gruplarında daha aktif olduklarını çıkarabiliriz.

Sinop'ta, Müslüman hane reisleri tarafından yapılmayan değişik iş kollarındaki bazı meslekleri gayrimüslimlerin yaptıkları, gayrimüslimlerin yapmadıkları mesleklerin de Müslümanlar tarafından yapıldığını ve elde edilen ürünler ve hizmetlerden iki unsurunda faydalandıklarını ifade edebiliriz. Örneğin taşımacılık ve bahçıvanlık gibi mesleklerin Müslümanlar tarafından yapılması, bunun yanında şehirdeki 10 kuyumcu esnafının hepsinin gayrimüslim olması bu durumun göstergesidir.

Müslümanlarla gayrimüslimler yaşadıkları iyi ilişkiler yanında meslek ve ticari ilişkilerin gerektirdiği rekabet ve benzeri sebeplerden zaman zaman problemlerde yaşamış olabilirler. Fakat gayrimüslim meslek sahipleri bütün bu ekonomik faaliyetlerinde gerek merkezi yönetim gerekse şehir yöneticilerinin desteğini yanlarında hissetmişlerdir.

Kaynakça

- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınları, 1995.
- Adıyeke, Nuri, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri". *OTAM*. 11 (2000):669-823
- Aliağaoğlu, Alparslan ve Uğur, Abdullah. "Osmanlı Şehri". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 38 (2016): 203-226
- BOA, Maliye Nezareti (ML. VRD. TMT), Tarih. 1260-1261.
- BOA, Cevdet Dahiliye, No: 3431, Tarih 4 Nisan 1813, (8.N.1228)
- Carthy, JustinMc. *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus (Osmanlı Anadolu'sunun Son Dönemi)*. çev. İhsan Gürsoy. Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1995
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olarak: Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Erkan, Süleyman. *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Eken, Galip, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: Tokat Örneği*. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV (2000): 155-169.
- Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler". *VIII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981, I: 1265-1274
- Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehirlerindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri". *Osmanlı Araştırmaları IV* (1984): 69-78.
- Faroqhi, Suraiye. "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)". *Osmanlı Araştırmaları IV* (1984):

161-173.

- Faroqi, Suraiye. *Osmanlılarda Kentler ve Kentliler*. çev. Neyyir Kalaycıoğlu. İstanbul: Türk tarih Vakfı Yayınları, 2000.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Güler, İbrahim. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*. 1/2 (2000): 121-158.
- Güneş, Mehmet. "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili". *Akademik Bakış*. 8/15 (2014): 221-240
- Göyünç, Nejat. "Hane Deyimi Hakkında". *İÜEF Tarih Dergisi*. 32 (1979): 331-348.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.
- Kütükoğlu, Mübahat. Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarih Kaynaklarından Temettü Defterleri. *Belleten*. LIX/225 (1995):395-412.
- Orhonlu, Cengiz. "Osmanlı İmparatorluğunda Şehir Mimarları". *Osmanlı Araştırmaları II*. (1981): 1-30.
- Öztürk, Said. "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/1 (2003) : 287-304.
- Öztürk, Said. "Ondokuzuncu Yüzyılda Söğüd Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Özellikleri", Söğüt, VIII. *Osmanlı Sempozyumu*, 1994: 51.
- Özbilgen, Erol. "Osmanlılarda Şehircilik". *İlim ve Sanat*, III (1988): 72-85
- Özcan, Selim. *Tanzimat Döneminde Sinop Şehri*. Sinop: Belediye Kültür Yayınları, 2014.
- Özcan, Selim. "XIX. Yüzyılın Ortalarında Amasya'daki Gayrimüslimlerin İstihlal Ettikleri Meslekler". *Uluslararası Amasya Sempozyumu*. Ankara: Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu Yayınları, 2017: 476-502.
- Özdemir, Rıfat. "Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1 (1986): 156-181.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Saydam, Abdullah. Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1997.
- Selen, Sadi. "XVI. ve XVII. Yüzyılda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı". III. *Tarih Kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948: 591-598.
- Sevim, Ali ve Yaşar Yücel. *Türkiye Tarihi I*. Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- SSS, No:86, s.48, vesika 227, vesika tarihi 10 Recep 1159
- Şahin, İlhan. "Osmanlılarda Şehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2010, 38: 446-449
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 1972.
- Ünal, M. Ali. "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sinop Kazası" XII. *Tarih Kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994: 795-805
- Ünal, M. Ali. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2012.
- Tabakoğlu, Ahmed. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Türk Dil Kurumu (TDK). *Türkçe Sözlük*. 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Yağcı, Zübeyde Güneş ve Genç, Serdar. *H.1256/ M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri*. Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2013.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SİNOP SANCAĞI: İDARİ, İKTİSADİ VE DEMOGRAFİK YAPIYA DAİR TESPİTLER

Fırat KÜSKÜ *

Öz

Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin, nezaretlerin, askeri kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin senelik olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata; yıllık anlamına gelen farsça kökenli “salnâme” ismi verilmiş ve ilk devlet salnâmesi 1847 yılında yayınlanmıştır. İlerleyen yıllarda, özellikle sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) hazırlanan salnâmeler, Osmanlı matbaacılığının ve devlet yayıncılığının ulaştığı seviyeyi gösteren dikkate şayan örnekler olmuşlardır. Çalışmamızın konusu olan Sinop sancağı için, yukarıda önemi vurgulanan salnâmeler ana kaynak olarak kullanılacaktır. Vilayet salnâmeleri içerik bakımından yayımlandıkları vilayetlere göre değişiklikler göstermekle beraber genellikle vilayetin idari yapısı, memurları, şehrin tarihi, mimari eserleri, coğrafyası, kazaları, nahiyeleri, köyleri, üretim ve ticaret faaliyetleri, mahsulâtı ve nüfusu gibi çeşitli bilgileri ihtiva eder. Bu çalışmada, içerdiği bilgilerin önemi ve çeşitliliğinin yanı sıra devletin resmi verileri olan salnamelerden, Sultan II. Abdülhamid dönemine (1876-1909) ait olan H.1293 (M.1876) - H.1321 (M.1903) yılları arasında toplamda on dört defa çıkmış olan Kastamonu Vilayet Salnâmeleri incelenecektir. Oldukça geniş olan Kastamonu Vilayet Salnâmeleri içinde, yalnızca Sinop sancağı hakkında yazılmış olan veriler değerlendirilecektir. Böylece Sinop sancağı ve ona bağlı kazaların, XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyıl başındaki genel görünümü, idari yapısı, sosyal, ekonomik ve demografik durumları, mahsulâtı, ziraatı, ihracatı, ithalatı gibi çok çeşitli konulara dair tespitler ortaya konulacaktır. Tüm bu konular idari, iktisadi ve demografik yapı ana başlıklarının altında incelenerek, Sinop sancağının Sultan II. Abdülhamid dönemindeki genel durumu ortaya konmaya çalışılacaktır. Genel olarak, on dört adet salnâmenin ışığında hazırlanacak olan çalışma, Sinop üzerine yazılan diğer ikincil kaynaklar, tezler, makaleler ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgeleri ile de desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sinop Sancağı, Sultan II. Abdülhamid, İdare ve İktisat, Boyabab Kazası.

The Sanjak of Sinop in the Sultan II. Abdulhamid Period: Administrative, Economic and Demographic Structure

Abstract

In the Ottoman Empire, salname (also called nevsal) was the name of the official annuals in the 19th century. First official state annual was published in 1847. Salname is a composite word. Both components are in Persian, “sal” means “year” and “name” means “letter”. In the following years, especially in the period of Sultan II. Abdulhamid, salnames were the remarkable examples of the Ottoman printing. Our main sources for this article are the salnames, that we emphasized their importance. The salnames contain various information about the history of the city, the architectural works, geography, townspeople, villagers, pro-

* Arş. Gör., Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, firatkusu@gmail.com

ductions, trade activities, flora, population, etc. In this study, Kastamonu province salnames, which Ottoman Empire have published fourteen times between the years of H.1293 (M.1876) - H.1321 (M.1903) belong to II. Abdülhamid period (1876-1909) will be examined. Kastamonu province salnames, which is quite wide, we're only going to evaluate the information that contains Sinop province. In this work, we're going to examine The Sanjak of Sinop and the districts that belong to Sinop. We'll identify the general appearance, administrative structure, social, economic and demographic conditions, crops, agriculture, exports and imports in the late 19th century and in the early 20th centuries. All these issues will be examined under the main headings of administrative, economic and demographic structure. The work will be prepared under the light of the fourteen salnames. other second hand sources written about Sinop, theses, articles and documents of the Prime Ministry Ottoman Archives (BOA) will also be used.

Keywords: Sanjak of Sinop, Sultan II. Abdulhamid, Administrative and Economic, Kaza of Boyabad.

Giriş

Osmanlı döneminde, Kastamonu Vilayetine bağlı bir sancak olan Sinop sancağı, oldukça zengin bir tarihe sahiptir. Sinop şehri, antik çağlardan beri yerleşim yeri ve önemli bir ticaret limanı olmuştur. Sinop şehrinin önemi, eski çağlarda çok daha fazla iken zamanla bu konumunu etrafında gelişen şehirlere kaptırmıştır. Sinop şehrinin iktisadi ve demografik yapısı da buna bağlı olarak değişim göstermiştir. İdari yapısı ise, Osmanlı taşra sisteminde görülen klasik bir yapılanmadan müteşekkildir. Buna göre, Sinop sancağı mutasarrıflar tarafından yönetilirken; sancağa bağlı bulunan kazalar kaymakamlar, karyeler ise muhtarlar tarafından yönetilmiştir. Livanın ve kazaların, mutasarrıf ve kaymakamların yanında yönetimde belli oranda söz sahibi olan, daha ziyade danışma görevi gören meclisleri de bulunmaktadır. Bu idari yapı, büyük oranda merkezde mevcut idari yapının taşradaki yansıması olarak göze çarpmaktadır.

İktisadi olarak Sinop sancağı, çevresinde bulunan diğer liman sahibi sancak ve vilayetlere oranla daha düşük bir seviyedeydi. Bunun nedeni, Sinop şehrine ulaşımın coğrafi nedenlerle oldukça zor olmasıydı. Yine de Sinop limanı, tarih boyunca önemli bir liman olmuştur. Sinop limanında, 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen ve tarihe “Sinop Baskını” olarak geçen hadise, Kırım Harbi'nin seyrini değiştiren önemli bir hadisedir. Bundan başka Sinop limanı her türlü geminin uğradığı, uluslararası bir liman hüviyetindedir. Ayrıca limanda bulunan tahaffuzhane, kolera salgınının yaşandığı yıllarda imparatorluğa gelen gemilerin kontrol edildiği bir nokta olması hasebiyle önemli bir görev ifa etmiştir. Sinop tersanesi de Osmanlı donanması için çok çeşitli gemilerin inşa edildiği bir tersane olarak uzun yıllar işlevini sürdürmüştür. Sinop ormanlarından elde edilen keresteler ise yurdun çeşitli yerlerine, hatta yurtdışına dahi gönderilen bir ihracat aracı olmuştur.

Sinop sancağının idari ve iktisadi durumunun yanında, demografik yapısı da ilgi çekmektedir. Demografik anlamda imparatorluğun küçük bir yansıması olan Sinop sancağı, adeta etnik bir mozaik oluşturarak, Osmanlı millet sistemi içerisinde yer alan çeşitli milletlere ev sahipliği yapmıştır. Hâkim unsur olan Müslümanların dışında sancakta hatırı sayılır bir miktarda gayrimüslim nüfus da bulunmaktadır. Gayrimüslim etnik unsurlar içinde Rumlar ve Ermeniler bulunurken; Kıptiler, Çerkezler, Türkmenler gibi Müslim ve gayrimüslim gruplar da sancak dâhilinde yaşamaktaydı.

Sultan II. Abdülhamid 1876-1909 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Otuz üç yıllık bu saltanat süresi, imparatorluğun en uzun yüzyılı olan 19. yüzyılın ikinci yarısına ve 20. yüzyılın

başlarına tekabül etmektedir. İmparatorluğun iç ve dış her nevi gaile ile uğraştığı bu oldukça hareketli ve harareti süre içinde Sinop sancağı, her sancakta görülen ufak çaplı ve organize olmayan suçlar dışında, görece sakin ve olaysız kalan topraklardan biridir. Bu çalışmamızda, otuz üç yıllık sultan II. Abdülhamid saltanatı süresince Sinop sancağının idari, iktisadi ve demografik anlamda nasıl bir yapıda olduğu ve ne gibi değişikliklere uğradığı hususlarında tespitler yapılacaktır. Sinop sancağı ile ilgili antik çağlara ait oldukça fazla yazılı ve basılı eser olmasına rağmen, Osmanlı dönemi ve bilakis yakınçağ ile ilgili eserler oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle araştırma esnasında, ekseriyetle resmi devlet salnâmeleri ve Osmanlı arşivi kullanılmıştır.

1. İdari Yapı

Sultan II. Abdülhamid dönemi Sinop sancağının idari yapısına dair tespitlerde bulunabilmek için, öncelikle Sinop sancağının Osmanlı idari taksimatı içerisindeki yerini tespit etmek gerekmektedir. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri sonucu oluşan vilayet sistemi, II. Abdülhamid döneminde de geçerli olmuştur. Bu vilayet sistemiyle, klasik dönemde geçerli olan eyalet sistemi değiştirilmiştir. 19. yüzyılda görülen bu yeni vilayet sistemi, II. Mahmud'dan beri gerçekleştirilmek istenen merkezileştirme adımlarının devamı hüviyetindedir. Buna göre eyaletlerin yerini vilayetler alırken, beylerbeyinin yerini valiler almıştır. Valinin yetkileri sınırlandırılırken, meclisler vasıtasıyla devletin ve halkın temsil gücü artmıştır (Kırmızı, 2007).

1871 Vilayet nizamnamesi ile yapılan düzenlemelerin ardından, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu vilayetine bağlı dört sancak bulunmaktaydı. Bunlar; Kastamonu, Sinop, Bolu ve Çankırı idi. Kastamonu vilayeti; Kastamonu, Taşköprü, Daday, Cide, Arac, Tosya ve Safranbolu kazalarından oluşmaktaydı. Bu kazalara bağlı nahiyeler ise: Ulus, Abana, Eflani, Aktaş, Gere, İğdir, Mergüze, Hoşalay, Azdavay, Gökçeada, Devrekani, Sorgun, Gölma'a, Kozyaka ve Akkaya idi. Vilayete bağlı bir sancak olan Bolu Sancağı; Bolu, Hamidiye, Göynük, Gere, Bartın, Ereğli, Düzce, Mudurnu kazalarından oluşmaktaydı. Kazalara bağlı nahiyeler ise; Akçaşehir, Mengen ve Çarşamba idi. Vilayetin diğer sancağı olan Çankırı Sancağı ise, Çankırı ve Çerkeş kazalarından; Bayındır, Ovacık, Karaviran, Şabanözü, Tuht ve Koçhisar nahiyelerinden oluşmaktaydı.

Konumuz olan Sinop sancağı, Kastamonu vilayetine bağlı dört sancaktan biri idi. Sinop Sancağı: Sinop, Boyabat ve Ayancık kazalarından oluşmaktaydı. Yalnız Ayancık kazası yerine II. Abdülhamid döneminin başlarında resmi kayıtlarda İstefan kazası gösterilmekteydi. Ancak ilerleyen yıllarda kaza merkezi Ayancık olarak değişmiştir. Sinop kazası ise sancağın merkez kazası idi. Sinop, Boyabat ve Ayancık kazalarından müteşekkil olan bu sancağın Gerze, Durağan ve Çiğli olmak üzere üç adet de nahiyesi bulunmaktaydı. Sinop sancağı, bu kaza ve nahiyelerin altında birçok mahalle ve köye de sahipti. Sinop sancağını mutasarrıflar yönetirken, sancağa bağlı Boyabat ve Ayancık kazalarını kaymakamlar yönetmekteydi. Köyler ise II. Mahmud döneminden itibaren muhtarların idaresi altındaydı.

Tablo 1: Sinop Sancağında Görev Yapan Mutasarrıflar

Sancağın Yöneticisi	Görev Tarihi
Mutasarrıf Ahmed Bey	1876 - 1877
Mutasarrıf Mehmed Şefik Bey	1877 - 1881
Mutasarrıf Mehmed Veysel Paşa	1881 - 1889
Mutasarrıf Faik Bey	1889 - 1890

Mutasarrıf Dede Paşa	1890 – 1891
Mutasarrıf Enis Paşa	1891 – 1892
Mutasarrıf Reşid Paşa	1892 – 1894
Mutasarrıf Fazlı Paşa	1894 - 1895
Mutasarrıf Bekir Sadık Paşa	1895 – 1897
Mutasarrıf Emin Bey	1897 – 1899
Mutasarrıf Ömer Şevki Paşa	1899 – 1903
Mutasarrıf Mustafa Tevfik Paşa	1903 – 1904
Mutasarrıf Kadri Efendi	1904 – 1905
Mutasarrıf Bekir Paşa	1905 - 1908
Mutasarrıf Haydar Bey	1908 - 1909

Kaynak: Kastamonu Vilayet Salnâmeleri (1293-1321), Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Mutasarrıflar mülki, mali, hukuki ve cezai işlerle ilgilenen, meclislerin toplanma zamanlarını belirleyen, bağlı bulunduğu vilayet valisinin emirlerini sancağında uygulayan, emri altında çalışan memurların işleyişini sağlayan sancak yöneticileridir. Tablo No:1 incelendiğinde, Sinop sancağında ortalama iki senede bir mutasarrıf değiştiği görülmektedir. Bazı mutasarrıflar diğerlerine göre daha uzun süre görev yaparken, bazıları şehre gelir gelmez görev değişikliği talep etmişlerdir. Bunda mutasarrıfın daha önce görev yaptığı yer ve gitmek istediği yer gibi konular etkili olurken, halkın şikâyetleri, yolsuzluklar ve sağlık sorunları gibi hususlar da yer değişikliklerinde etkili olmuştur (BOA, DH. MKT, 1308). Devlet atadığı mutasarrıfların aynı görev yerinde uzun süre kalarak ataletle kapılmasını da istemediğinden, sıklıkla mutasarrıflar arası becayiş uygulamasına gitmiştir. Sancağın en önemli yöneticisi olan mutasarrıf, yönetme fiilini tek başına gerçekleştirmemiştir. Bu hususta kendisine yardımcı olan birçok memur, meclis, kalem, komisyon ve daire mevcuttur.

II. Abdülhamid döneminde Sinop sancağının yönetilmesinde etkili olan meclis, kalem ve komisyonlardan ilki ve en önemlisi Meclis-i İdare-i Liva olarak adlandırılan, liva (sancak) idare meclisidir. Bu meclis sancak yönetiminde mutasarrıfın ardından en etkili yönetim organı idi. Bir karar alma meclisinden ziyade bir danışma meclisi görevi üstlenmekteydi. Meclisin başında, sancağın bir numaralı yöneticisi konumunda bulunan mutasarrıf yer almaktaydı. II. Abdülhamid döneminde Sinop'ta kurulan liva meclisleri on iki üyeden oluşmaktaydı. Bunlar: Mutasarrıf, naip, muhasebeci, müftü, tahrirat müdürü, evkaf müdürü, defter-i hâkani müdürü, başkâtip ve a'zalar dır. Burada bahsi geçen a'zalar, ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim olmak üzere dört kişiden müteşekkildir. Ancak bu kurala imparatorluk genelinde sıklıkla riayet edilmemiştir (Ortaylı, 2018).

Tablo 2: 1889 Senesi, Sinop Sancağı Meclis-i İdare-i Liva Üyeleri

Görevi	İsmi
Mutasarrıf	Mehmed Veysel Paşa
Naip	Hüseyin Hüsnü Efendi
Muhasebeci	Ahmed Hakkı Efendi
Müftü	Hafız Ali Lütfü Efendi
Tahrirat Müdürü	Asım Efendi
Evkaf Müdürü	Ömer Efendi

Defter-i Hâkani Müdürü	Mehmed Hayri Efendi
Baş Kâtip	Ali Şükrü Efendi
A'zalar	Hasan Efendi, Hasan Bey, Perv Efendi, Esami Ağa

Kaynak: *Kastamonu Vilayet Salnâmesi*, 1306.

Sancakta kurulan bir diğer meclis ise Maarif Meclisi'dir. Bu meclis sancaktaki eğitim işlerinden sorumlu olmakla beraber, reis ve a'zalardan oluşmaktaydı. Sancakta kurulan meclislerin dışında, sancağa bağlı kazalarda da kaza idare meclisleri kurulmuştur. Tanzimat dönemi bir meclisler dönemi olarak, bir ölçüde halkın yönetime katılmasını sağlamayı hedeflemiştir. Bunun örneklerini Sinop özelinde de görmek mümkündür. Zira bu meclislerde Müslüman ve gayrimüslim tebaa belli ölçüde temsil edilmiştir. Bahsi geçen meclisler sancağın ve kazanın yönetiminde çok fazla söz sahibi olmasa bile, danışma meclisi sıfatıyla yönetime katılmışlardır.

Sinop sancağının yönetiminde meclislerin ardından, kalemler de önemli birer yönetim organı olarak faaliyet göstermişlerdir. Resmi dairelerde yazı işleri ile ilgilenen Tahrirat Kalemi; iki adet mübeyyiz, evrak mukayyidi, ser mübeyyiz ve muavinden müteşekkildi. Sancağın gelir – gider işlemlerini kayıt altına alan Muhasebe Kalemi ise; başkâtip, üç adet mübeyyiz, kaza kâtibi ve sandık eminden oluşmaktaydı. Sancak genelindeki nüfusu kayıt altına alan ve bu kayıtları güncel tutan Nüfus Kalemi, memur ve kâtip olmak üzere iki üyeye sahipti. Tapu ve kadastro işlerinden sorumlu olan Defter-i Hâkânî Kalemi; başkâtip, kâtip-i sani, tapu kâtibi ve memurdan oluşmaktaydı. Vakıf kurumlarından sorumlu olan Evkaf Kalemi, müdür ve kâtipten müteşekkildi. İdari birime giren – çıkan tüm mallardan sorumlu olan Mal Kalemi ise; mal müdürü, muavin, refik ve sandık eminden oluşmaktaydı.

19. yüzyılın taşrasında, sancak yönetiminde meclis ve kalemlerin yanında bir de idareler bulunmaktaydı. Sinop sancağının ormanlarından sorumlu olan Orman İdaresi, usule aykırı olarak ağaç kesilmesinin önüne geçerken, kereste ticaretini de kontrolü altında tutmakta idi. Orman İdaresi: Müfettiş, süvari memuru, piyade memuru, tezkire muharrirleri ve kâtiplerden oluşmaktaydı. Vergi dairesi olarak çalışan Rüşumat İdaresi ise başkâtip, manifesto ve ambar memuru, sandık emini, ikinci kâtip ve kayık reisinden müteşekkildi. Yine vergiler ile ilgilenen Vergi İdaresi; vergi kâtibi, refiki ve defterciden oluşmaktaydı. Tütün ekimi ve işlenmesini kontrol altında tutan Reji İdaresi ise müdür, ser muayeneci, muavin, kâtip, muhasebeci, dava vekili, ambar memuru ve tahrir memuru olmak üzere dokuz üyeden oluşmaktaydı. İdare, Fransız sermayesi ile kurulduğundan ağırlıklı olarak gayrimüslimlerden meydana gelmekteydi.

Sancak yönetiminde meclis, kalem ve idarelerden başka; komisyon, daire, oda ve heyetler de mevcuttu. Bayındırlık işlerinden sorumlu olan Nafia Komisyonu: Reis, kâtip ve a'zalardan oluşmaktaydı. Belediye faaliyetlerini yürüten Belediye Dairesi ise reis, tabip, aşı memuru ve a'zalardan kurulmuştu. Zirai ve ticari faaliyetler ile ilgilenen Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası, Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere yedi üyeden oluşmaktaydı. Sancağın güvenliğinden sorumlu olan Polis Heyeti ise komiser ve polislerden oluşmaktaydı. Sinop sancağında, bir de bugünkü anlamda asliye mahkemeleri olan, devletin hukukunu ve adaletini temsil eden Bidayet Mahkemeleri bulunmaktaydı. Bu mahkemeler hukuk ve ceza dairesi olmak üzere iki daireden oluşmaktaydı. Her iki dairenin de yönetici konumunda birer reisi vardı. Hukuk ve ceza dairelerinin kendilerine bağlı kalemleri de mevcuttu. Bu kalemlerde zabıt kâtipleri ve mübaşirler görev yapmaktaydı (Kastamonu Vilayet Salnâmesi, 1314).

Yukarıda zikrettiğimiz meclis, kalem, idare, daire ve komisyonların dışında Sinop sancağında görev alan birçok memur da bulunmaktadır. Bunlar: Posta ve Telgrafhane memurları, Tahfuzhane memurları, Frengi ve Gureba hastanesi sıhhiye memurları, mekteplerde görev yapan memurlar, duyun-u umumiye memurları, kereste memurları, liman memurları, menafî sandığı/ziraat bankası memurları, fener memurları, vapur acentesi memurları, zabıta ve askerlerdir (Kastamonu Vilayet Salnâmesi, 1317).

2. İktisadi Yapı

Sinop sancağının iktisadi yapısı incelendiğinde, 19. yüzyıl Osmanlı taşrasının klasik bir yansıması olduğu görülmektedir. Sinop'un iktisadi yapısı, diğer birçok Osmanlı kentinin sosyal ve ekonomik yapısına benzer hüviyettir (Çadircı, 2013). 19. yüzyıl Osmanlı taşrası ziraat ve hayvancılık ile geçinen bir yapıya sahipti. Sinop sancağı da bu doğrultuda bir iktisadi yapıda idi. Sancakta yetişen çok sayıda meyve ve sebze, verimli topraklarda bol süt veren hayvanlar ile ekonomik hayat canlanmaktaydı. Bu hayvanlar arasında inek, katır, merkep, öküz, manda, koyun, keçi, kısrak ve bârgir (beygir) vardı. Bahsi geçen bu hayvanların etinden, sütünden, derisinden ve yününden yararlanıldığı gibi taşımacılıkta da bunlardan faydalanılmıştır. Sinop sancağında yetişen zirai ürünler ise şunlardır: Buğday, alef (yulaf), nohut, mısır, çavdar, darı, burçak, melez, fasulye, keten tohumu, erik, üzüm, incir elma, armut ve kestane. Boyabat kazasında ise: hinta (buğday), şa'ır (arpa), mısır, burçak, pirinç, patates, hububat, pamuk ve her çeşit kavun, karpuz ve patlıcan yetişmektedir. Sancağa bağlı diğer bir kaza olan Ayancık'ta ise; mısır, buğday, arpa, keten tohumu ve emsali hububat ile kestane, elma, armut ve ceviz yetişmekteydi (Kastamonu Vilayet Salnâmesi, 1306).

Sultan II. Abdülhamid döneminde Sinop sancağının merkezi olan Sinop kazasının başlıca ticareti kereste, keten tohumu, tütün ve buğdaydır. II. Abdülhamid döneminin başlarında sekiz – on kuruşa satılan buğday ve mısır, II. Abdülhamid döneminin sonlarında muhacirlerin yerleşmesi ve ucuz iş gücü oluşturmaları nedeniyle üç- dört kuruşa kadar düşmüştür. Kazada ayrıca tütün de yetiştirilmiştir. Bunun dışında, Sinop kazası kuyumculuk faaliyetleri ile ün kazanmıştır. Kaza dâhilinde Avrupa sanayi sergilerine katılım sağlayan kuyumcular bulunmaktaydı. Kazada bulunan hapishanede ise, ceviz ve abanozdan sedefli sigara kutuları, çekmece, sandalye ve seh-palar üretilmiştir.

Kazanın bir diğer ticaret imkânı ise sahip olduğu limanlar vasıtası ile olmuştur. Bu limana 20. yüzyıl başlarında posta vapurlarının yanı sıra Yunan, İngiliz, Rusya ve Avusturya vapurları uğramıştır (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1317). 1903 senesinde, Sinop sancağının merkez kazası olan Sinop kazasında; iki hükümet konağı, bir silahhane, bir tersane, bir askeri hastane, bir frengi hastanesi, bir hapishane-i umumi, 894 dükkân, 64 han, beş fırın, üç hamam, üç imalathane, üç medrese, 65 camii ve mescid, beş tekke ve zaviye, altı kilise ve manastır, 33 çeşme ve sebil bulunmaktaydı (Kastamonu Vilayet Salnâmesi, 1321).

Sinop sancağına bağlı kazalardan olan Boyabat kazası, sancağın en verimli topraklarına sahipti. Burada yetişen ürünler, Kastamonu, Taşköprü, Vezirköprü, Sinop ve Ayancık'a götürülüp satılmaktaydı. Bunlar: Kavun, karpuz, patlıcan, sahtiyan (cılalı deri), yapağı (koyunun sırtından çıkan yün) kilim, tiftik, ravgan (zeytin), kereste, ceviz, pirinç, patates, kuşyemi pamuk gibi ürünlerdir. Ancak özellikle kavun, karpuz ve patlıcan Boyabat kazasının başlıca ihracatını oluşturmuştur. Boyabat kazasında 1903 senesinde, iki hükümet konağı, 266 dükkân, yedi han, üç hamam, dokuz fırın, otuz kahvehane, bir kıraathane, yüz mescid ve cami, iki tekke, on dört zaviye, üç

medrese, bir kütüphane, bir müftüthane, yüz altmış çeşme, bir mekteb-i rüşdi, zükûr (erkek) ve inâsa (kız) mahsus iki mekteb-i ibtidaiden başka usul-ü cedid mektebi olmak üzere yüz altmış beş kadar da sıbyan mektebi, bir kapan, dört yüz yirmi beş su değirmeni, yirmi ahşap köprü, kırk iki pirinç değirmeni, on kiremithane, bir hapishane, altı yüz elli bin yedi yüz yirmi beş dönüm arazi bulunmaktaydı (Kastamonu Vilayet Salnâmesi, 1317).

Boyabat kazası, kazada kurulan pazar ve panayırılar ile sancağın ticaret hayatının hareketlenmesini sağlamıştır. Kazada her hafta Pazartesi günleri ve üç haftada bir Çarşamba günleri birer pazar kurulmaktaydı. Durağan nahiyesinde ise, Cuma günleri pazar kurulmaktaydı. Ayrıca kazada yılda üç adet panayır da kurulmuştur. Ayın-Oyun panayırı her sene Ağustos ayında kurulurdu. Çarşamba panayırı, Eylül ayında, Uluğaç Panayırı ise Ekim ayında kurulurdu. Bu üç panayır, Boyabat kazası ve Sinop sancağının ticaretini hareketlendirmekteydi. Kastamonu vilayeti genelinde kurulan 12 adet panayırın, 6 tanesi Sinop sancağında bulunurken, 3 tanesi Boyabat kazasında kurulmaktaydı. Bu da Boyabat kazasının, Kastamonu Vilayeti genelinde panayırılar açısından en hareketli kazası olduğunu göstermektedir (Kastamonu Vilayet Salnâmesi, 1293).

Sinop sancağına bağlı olan Ayancık kazasında ise, yukarıda zikrettiğimiz zirai ürünlerin dışında taşçılık, sepetçilik gibi sanatlar gelişmişti. Taşçı ve sepetçilerin ortaya koydukları ürünler İstanbul'a gönderilerek gelir elde edilmekteydi. Ormanlardan elde edilen keresteler ve ketenden iplikler ile dokunan bezler de diğer gelir kaynaklarıydı. Boyabat kazasında olduğu gibi Ayancık kazasında da panayırılar kurulmuştur. Her sene Nisan ayında kurulan Barna İskelesi Panayırı ile Ağustos ayında kurulan Helaldi Panayırı kazanın ve sancağının ticaret hayatını renklendiren unsurlar arasında idi (Kastamonu Vilayet Salnâmesi, 1293).

1903 senesinde Ayancık kazasında, biri Çanlı nahiyesinde olmak üzere iki hükümet konağı ile merkez kazada bir redif taburu, bir liman dairesi, bir telgrafhane, seksen beş dükkân ve mağaza, altı fırın, on üç kahvehane, dört han, bir hamam, altmış cami ve mescid-i şerif, otuz yedi çeşme, bir mekteb-i rüşdi, elli yedi usul-u cedide, yetmiş usul-u atika üzere tedrisata mahsus yüz yirmi ibtidai ve merkez kazada bir adet inâs ibtidai mektebi ve iki yüz otuz bir su değirmeni, kırk beş su hızarı, sekiz ahşap köprü, misafir için yüz on altı köy odası ve tahminen iki yüz yirmi beş bin dönüm arazi vardı (Kastamonu Vilayet Salnâmesi, 1321). Sinop sancağında çok çeşitli meslekler de icra edilmekteydi. Bunlar: bugün de taşrada yer alan ziraat ve hayvancılık eksenli mesleklerdir (Yılmaz, 2018).

3. Demografik Yapı

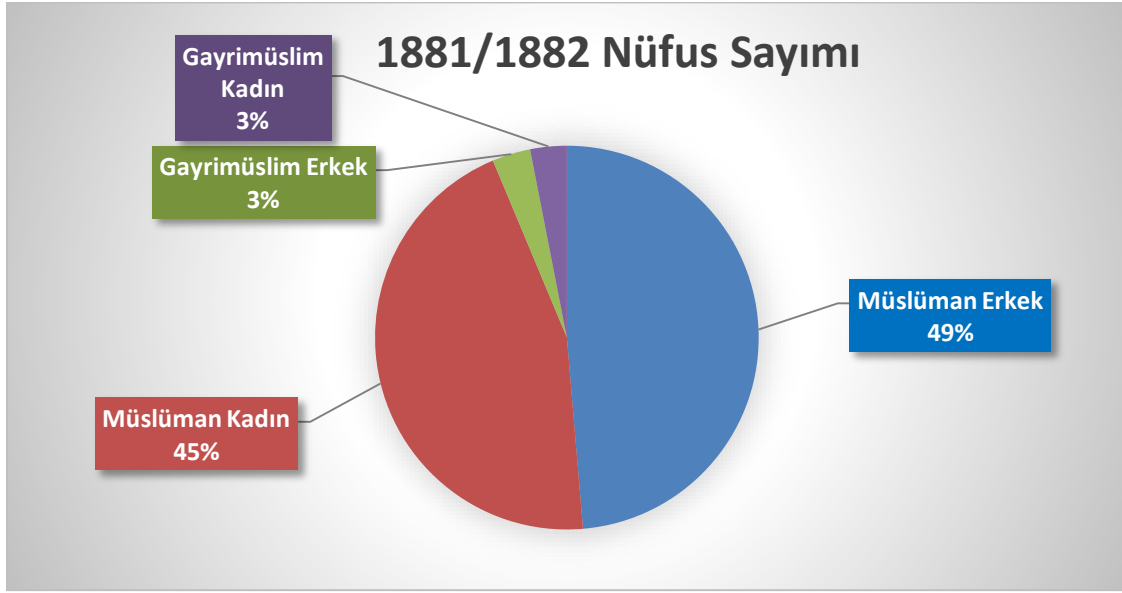
Osmanlı devletinde nüfus sayımları, klasik dönemlerde tahrir kayıtları olarak teşkil edilmiştir. Tahrir defterleri incelendiğinde imparatorluğun yalnızca erkek nüfusuna dair bilgiler elde edebilmek mümkündür. 15. yüzyıldan itibaren fetihlerin ardından, daha sonra da periyodik olarak 30 yılda bir yapılan tahrirler ile vergi ve nüfus bilgileri belli bir oranda güncel tutulmuştur. Ancak tahrirler daha ziyade devletin topraklarını ve vergi/askerlik mükellefi tebaasını belirlemesine yaradıcı olduğundan, modern nüfus sayımlarının kapsam ve amacından uzak olmuşlardır.

Osmanlı devletinde modern anlamda ilk nüfus sayımları ise 19. yüzyılda yapılmıştır. Bu yüzyılda yapılan çeşitli nüfus sayımlarında başta yine erkekler sayılırken, yüzyılın ikinci yarısında kadın nüfusu da sayımlara dâhil edilmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında yapılan 1831 tarihli nüfus sayımında Sinop sancağının nüfus bilgileri de yer almıştır. Bu sayımda yine yalnızca erkekler sayılırken, bunların yanına yaş ve hastalık/sağlık bilgileri de ilave edilmiştir. Bu bilgilere

göre, 1831 yılında Sinop sancağında yaşayan erkeklerin sayısı 24.041 iken, bunlardan 564'ü hasta olarak kaydedilmiştir (Karal, 1997).

1876 nüfus bilgilerinde ise Sinop nüfusu 38.222 olarak gösterilmiştir (Kastamonu Vilayet Sahnâmesi, 1293). Bu sayımlarda kadın nüfus sayıma dâhil edilmediğinden, bizim inceleyeceğimiz nüfus verileri, kadınların da dâhil edildiği modern anlamdaki nüfus sayımları/bilgileri olacaktır. Bunlar, II. Abdülhamid döneminin başlarına tekabül eden 1881/1882 sayımı ile saltanatının son yıllarına tekabül eden 1903 yılı vilayet salnamesinde gösterilen nüfus verileridir.

Grafik 1: 1881/1882 Nüfus Sayımına Göre Sinop Sancağı Nüfus Bilgileri

Kaynak: Karpaz, 2010.

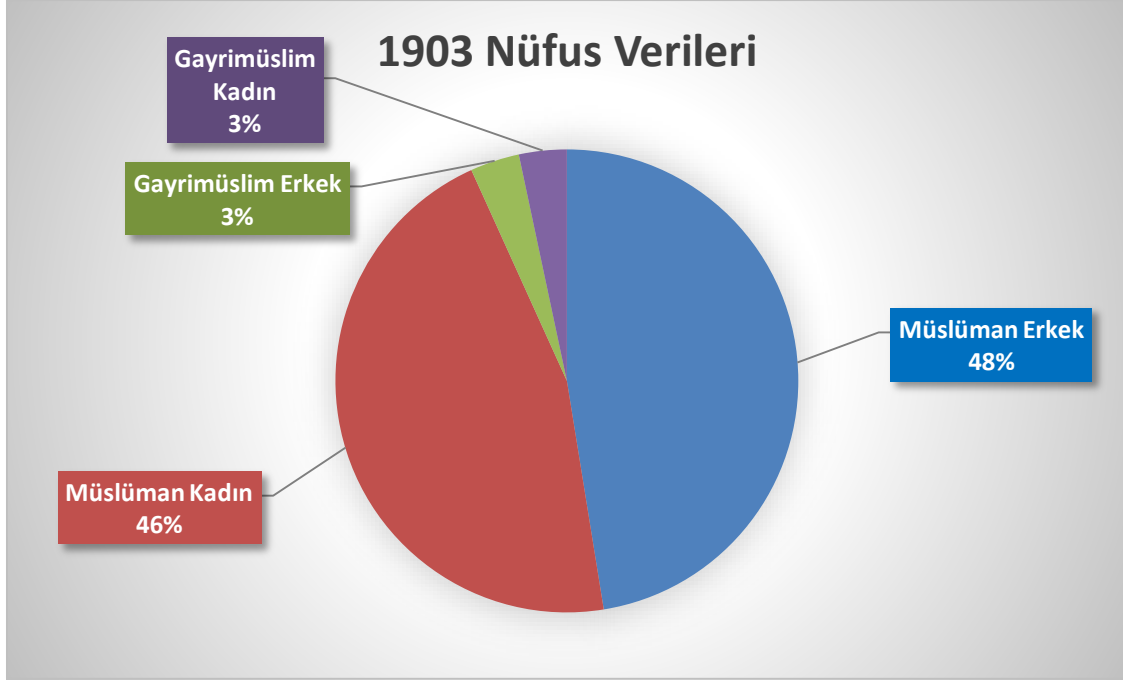
Grafik No: 1'de yüzdeler ile ifade edilen Sinop sancağının 1881/1882 sayımındaki toplam nüfusu 119.022'dir. Bu sayının 57.913'ü Müslüman erkek nüfusedir ki grafik incelendiğinde bunun tüm sancak nüfusunun %49'una tekabül ettiği görülmektedir. %45'lik dilime tekabül eden Müslüman kadın nüfusu ise 53.611'dir. Gayrimüslim kadın ve gayrimüslim erkek nüfusları %3 oranında olup, erkek nüfus 3.836, kadın nüfus 3.662 kişiden oluşmaktadır. Gayrimüslim milletler de kendi arasında Ermeni, Rum ve Çingene olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. Buna göre, Rum nüfusu 5.360'dır. Bu sayının 2.715'i erkek, 2.645'i kadındır. Ermeniler ise yalnızca 273 kişidir. Bunların 150'si erkek, 123'ü kadındır. Sancağın diğer bir etnik unsuru gayrimüslim Çingeneler, salnamelerde geçen ifade ile gayrimüslim Kıptilerdir. Bunların sayısı 971 erkek, 894'ü kadın olmak üzere 1865'dir.

Sinop sancağının genel nüfusunun, kazalara dağılımını incelemek etnik unsurların yaşadığı yerleri daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. Sinop sancağının nüfusu 119.022 iken, bu nüfusun 44.656'sı merkez kaza olan Sinop kazasında yaşamaktaydı. 44.664 kişi Boyabat kazasında yaşarken, 29.802 kişi de Ayancık kazasında ikamet etmekteydi. Sinop kazasında Müslümanların dışında; Rum, Ermeni ve Çingeneler yaşarken, Boyabat kazasında Rumlar ve Çingeneler, Ayancık kazasında ise yalnızca Rumlar yaşamaktaydı.

Ağırlıklı olarak Sinop kazasında yaşayan Rumlar tüm gayrimüslim milletler içinde en fazla nüfusa sahip olan topluluktur. 1881 senesinde 5.360 olan Rum nüfusunun %75'i Sinop san-

çağının merkezi olan Sinop kazasında ikamet etmekteydi. Ermeni nüfusunun %100'ü kaza merkezinde yaşıyordu. Gayrimüslim unsurlardan olan Çingenelerin ise %99'u Boyabat kazasında ikamet etmekteydi. Sancak genelindeki Rumların %24'ü ise Ayancık kazasında yaşamaktaydı.

Grafik 2: 1903 Nüfus Verilerine Göre Sinop Sancağı

Kaynak: Kastamonu Vilayet Salnâmesi, 1317.

Grafik No: 2'de yüzdelik dilimler ile ifade edilen, 1903 senesi nüfus verileri incelendiğinde Sinop sancağının toplam nüfusunun 144.064 olduğu görülmektedir. Bu nüfus içerisinde Müslüman erkeklerin sayısı 68.361 iken, Müslüman kadınların sayısı 65.948'dir. Gayrimüslimler ise, 6.894'ü Rum, 2.861'i Ermeni olmak üzere 9.755 kişidir. İncelediğimiz 22 yıllık süreçte sancak genelinde Müslüman erkek nüfusu %13 oranında artarken, Müslüman kadın nüfusu %23 oranında artış göstermiştir. Gayrimüslim tebaada ise Rum nüfusu %28 oranında artarken, Ermeni nüfusu %947'lik bir artış göstermiştir. Ermeni nüfustaki bu artış doğal olmayıp, göçler ve zorunlu iskânlar sonucu meydana gelmiştir. 1881 ve 1903 seneleri incelendiğinde Sinop sancağında genel anlamda bir nüfus artışı yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu nüfus artışı büyük oranda bir artış olmayıp 22 senelik süreçte toplamda %21 oranında gerçekleşmiştir. Bu da yılda ortalama %1'lik bir artış olduğunu göstermektedir. Tüm bu verilerden anladığımız Sinop sancağı ne büyük göçler alan ne de büyük göçler veren, kendi yağında kavrulan bir yapıydı.

II. Abdülhamid döneminde Sinop sancağında yaşayan etnik unsurlar yalnızca Müslüman Türk, Rum, Ermeni ve Çingeneler (Kıptiler) değildi. Bunların yanı sıra; Çerkezler, Abazalar, Gürcüler, Lazlar, Tatarlar, Türkmenler ve Araplar da sancakta yaşamışlardır. Bu etnik unsurlardan Abaza, Gürcü, Laz, Tatar, Arap milletlerinin sayısı hakkında bilgi olmayıp, bunlar yalnızca lakaplardan anlaşılmaktadır. Sancağın nüfus defterlerinde ve şer'iyye sicillerinde; Araboğlu, Abazaoğlu, Tataroğlu, Lazoğlu gibi etnik köken belirten lakaplar görülmektedir. Sayılan unsurlar arasında Çerkezlerin sayıca fazla olduğunu ve birçok arşiv belgesine konu olduklarını söylemek mümkündür. Çerkezlerle ait karyeler olduğu gibi (Muhacirin-i Çerakese), bazı önemli keresteciler de Çerkez'dir (BOA, Y. MTV, 1325). Sinop nüfusu genel olarak dengeli bir şekilde artış

gösterse de; 19. ve 20. yüzyıllarda kent, antik çağlarda ve Osmanlı fethinin ilk dönemlerindeki parlak günlerinden uzak kalmıştır. Yine de Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu süre boyunca, farklı milletlerin huzur içinde yaşadığı ve “pax ottomana” olgusunun hissedildiği bir sancak olmuştur.

Sonuç

Zengin bir tarihe sahip olan Sinop şehri, tarihsel süreç boyunca insanların yaşamayı tercih ettiği yerlerden biri olmuştur. Eski çağlarda birçok devlet ve topluluk Sinop şehrine egemen olmak için savaşmış, şehrin kontrolü sıklıkla el değiştirmiştir. Osmanlı devleti de Sinop şehrine gerektiği değeri vermiş, fethin ardından uzunca bir süre Sinop halkı tüm avarız vergilerden muaf tutulmuştur (Farooqi, 2000). Ancak Kazak akınları, şehre ulaşımın zorluğu, engebeli arazi, ormanların tahrip edilmesi, yangınlar, coğrafi şanssızlıklar vb. faktörler şehrin değerini zamanla kaybetmesine neden olmuştur. 1853’de yaşanan Sinop Baskını ise binlerce insanın şehit olmasının yanında, Sinop limanının önemini kaybetmesine ve buradan yapılan ticaretin komşu şehirlere kaymasına sebebiyet vererek iktisadi hayatı olumsuz yönde etkilemiştir. Sinop, Boyabat ve Ayan-cık kazalarından oluşan Sinop sancağı, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında Kastamonu vilayetine bağlı bir sancak olarak kalmıştır. 1920 yılına gelindiğinde ise müstakil bir sancak haline getirilmiştir. 1924 yılında Sinop sancağı, müstakil bir vilayet haline gelmiştir. Sinop vilayetinin kazaları ise Sinop (merkez kaza), Boyabat, Durağan, Erfelek, Gerze ve Türkeli olarak belirlenmiştir. Köylerinin sayısı ise 436’dır (Darkot, 1966).

Sinop sancağı idari, iktisadi ve demografik yapısı ile nev-i şahsına münhasır bir görüntü çizmiştir. Sinop, 19. yüzyıl boyunca adeta kaynayan bir kazan olan Osmanlı devleti sınırları içinde görece sakin kalan şehirlerden biri olmuştur. Belki de bu nedenle, Sultan II. Abdülhamid tarafından bir sürgün kenti olarak kullanıldığı söylenebilir. Zira Osmanlı’da sürgünün amacı insanı kaybetmek değil, o insanı mümkün olduğu ölçüde kazanmaktır. Sinop şehrine yapılan sürgünlerin genelde devletin kendi memurları olduğu arşiv belgelerine sıklıkla yansımıştır (HR. SFR. 04, 1318). Bu nedenle devletin, kaht-ı rical olan bir dönemde hali hazırda zor yetişen memurlarını Sinop gibi görece sakin ve siyasi çekişmelerden uzak bir şehirde terbiye ederek, yeniden kazanmak istemiş olması olağandır.

Sürgüne gelen yüzlerce insanın dışında Sinop sancağı, 19. yüzyıl boyunca Müslümanları, Rumları, Ermenileri, Çingeneleri (Kıptileri) ve daha birçok etkin unsurdan milleti bünyesinde barındırmıştır. Bu unsurlar kendi dinlerini ve adetlerini yaşamakta özgür bırakılmışlardır. Müslümanlar sancakta bulunan sayısız cami ve mescitte ibadet ederken, gayrimüslim tebaa da kendi mabetlerinde ibadetlerini yapmışlardır. Devlet kiliselerin restorasyonlarına, yeniden inşalarına, hatta içlerinde barındırdıkları mekteplere dahi özel izinler vererek tebaasına hoşgörüyle yaklaşmıştır. Örneğin, Sinop’un Varoş mahallesinde bulunan ve yangına maruz kalan Aya Yani kilisesinin içindeki mektepler ile birlikte yeniden inşasına ruhsat verilmiştir (BOA, BEO, 1314). Sancak genelinde buna benzer sayısız örnek vardır. İdari, iktisadi ve demografik açılarından incelediğimiz Sinop sancağı, klasik bir Osmanlı taşra sancağı görüntüsü çizerken, demografik açıdan da Osmanlı devletinin etnik mozaik yapısını yansıtan bir sancak olmuştur.

Kaynaklar

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Bâb-ı Âli Evrak Odası, No: 841/63059, vesika tarihi: 13 R 1314 (21 Eylül 1896).
Dâhiliye Mektubi Kalemi, No: 1779/146, vesika tarihi: 27 RA 1308 (10 Kasım 1890).
Hariciye Nezareti, Sofya Sefareti, No: 538/18, vesika tarihi: 17 M 1318 (17 Mayıs 1900).
Yıldız Mütenevvi Maruzat, No: 293/16, vesika tarihi: 15 Z 1325 (19 Ocak 1908).

2- Vilayet Salnâmeleri:

Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1293). Matbaa-i Vilayet: Def'a 8.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1294). Matbaa-i Vilayet: Def'a 9.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1295). Matbaa-i Vilayet: Def'a 10.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1296). Matbaa-i Vilayet: Def'a 11.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1297). Matbaa-i Vilayet: Def'a 12.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1298). Matbaa-i Vilayet: Def'a 13.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1299). Matbaa-i Vilayet: Def'a 14.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1306). Matbaa-i Vilayet: Def'a 15.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1310). Matbaa-i Vilayet: Def'a 16.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1311). Matbaa-i Vilayet: Def'a 17.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1312). Matbaa-i Vilayet: Def'a 18.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1314). Matbaa-i Vilayet: Def'a 19.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1317). Matbaa-i Vilayet: Def'a 20.
Kastamonu Vilayeti Salnâmesi (1321). Matbaa-i Vilayet: Def'a 21.

3- Araştırma Eserleri:

Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Darkot, B. (1966). *Sinop*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. C.10 (683-689).
Farooqhi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Kara, E.Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
Kırmızı, A. (2007). *Abdülhamid'in Valileri (Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908)*. İstanbul: Klasik Yayınları.
Ortaylı, İ. (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Yılmaz, R. (2018). *852, 853, 854 Numaralı Nüfus Defterlerine Göre Boyabat Nüfusu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop: Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

RUS TARİH YAZIMINA GÖRE SİNOP MUHAREBESİNDE TÜRK VE RUS KOMUTANLARIN ETKİSİ

Hacı Murat ARABACI *

Öz

Bu çalışmada Kırım Harbi'nin en önemli muharebelerinden biri olan Sinop Muharebesine ve muharebede görev yapan kumandanlara savaşın karşı cephesi olan Rus tarih yazımında nasıl bakıldığını incelemeye çalıştık. Tabii olarak her iki taraf kendi açısından hadiseleri değerlendirmekte ve hadiselerin sebepleri anlatılırken, bazı hususlarda ciddi görüş farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı zaman zaman tarafların yazdıklarını mukayese etmeye de gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Kırım Harbi, Karadeniz.

The Effect of Turkish and Russian Commanders in the Battle of Sinop in Russian History Writing

Abstract

In this study, we tried to examine how the Sinop Battle, one of the most important battles of the Crimean War, was approached at in Russian historiography. Of course, both sides consider events from their own point of view, and when the causes of events are explained, serious differences of opinion arise in some respects. Because of that, we also tried to compare the writings of the sides.

Keywords: Sinop, Crimean War, Black Sea.

Giriş

Dünya savaşları hariç tutulduğunda, hakkında en çok eser yazılan savaşlardan bir tanesi, 1853-56 Kırım Harbi'dir. "İlklerin savaşı", "son yelkenlilerin savaşı", "salgın hastalıkların savaşı", gibi pek çok niteleme yapılan bu savaşa, bu kadar büyük ilgi gösterilmesinin sebebi kanaatimizce, o yıllarda dünyanın en güçlü ordularına sahip İngiltere, Fransa, Rusya ve Osmanlı Devletlerinin savaşa iştirak etmiş olması; bu ülkelerin arşivlerinin dünyanın en büyük arşivleri olması (dolayısıyla belge ve dokümanların çokluğu); savaşın baştan sona basın tarafından takip edilmiş olmasıdır. Dahası, savaşan ülkelerin dilleri, dünyanın en yaygın dilleri olduğu için, arşivlerin kullanılması ve yayınların takibi, bu konuda yapılan çalışmalara ilgiyi artırmıştır. Nitekim ülkemizde de, Kırım Harbi ve Sinop Baskını ile alakalı hem yerli hem de yabancı kaynakların kullanıldığı bir hayli çalışma mevcuttur.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Böl., hmurat.arabaci@dpu.edu.tr

Biz bu makalede, Kırım Harbi'nin en önemli muharebelerinden biri olan Sinop Muharebesine, savaşın karşı cephesinin nasıl baktığını ve Rus tarih yazımında nasıl yazıldığını incelemeye çalıştık. Tabii olarak her iki taraf kendi açısından hadiseleri değerlendirmekte ve olaylar, sebepler, sonuçlar anlatılırken, bazı hususlarda ciddi görüş farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı zaman zaman tarafların yazdıklarını mukayese etmeye de gayret ettik.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Rus tarihçilerin yazdıkları dönemseller olarak değişkenlik arz etmektedir. Çünkü Kırım Harbi'nin meydana geldiği tarihten bugüne, Rusya'da iki büyük siyasi inkılâp olmuştur. Bu iktidar değişiklikleri, paradigmanın değişmesine sebep olmuş, binaenaleyh hadiselerle bakış farklılığını da beraberinde getirmiştir. Meselâ, Çarlık döneminde yazılan eserler, Sinop Muharebesi ile ilgili Çar I. Nikolay'ın söylediği; "Sinop Zaferi, askerî denizcilik tarihimizin en parlak sayfalarından biridir¹." Sözüünü ön plana çıkarmakta ve zaferi, iktidarın büyük başarısı olarak görmektedir. Buna karşılık SSCB döneminde yazılan bazı çalışmalarda, Rusya'nın savaşmak için yeterince hazır olmadığı gerekçesiyle, Kırım Harbine girmesinin yanlış olduğu kanaati hâkimdir². Bu sebeple, Sinop Muharebesi'nde askerlerin başarısı müthiş bir şekilde takdir edilmekle birlikte, Bu muharebenin Rusya'yı savaşa çekmek için batılılarca kurulan bir tuzak olduğu belirtilmektedir³. Dolayısıyla bunu fark edemediği ve Rusya'nın yenilmesine sebep olduğu için çarlık iktidarı eleştirilmektedir. SSCB sonrasında yazılan eserler de ise, önceki dönemin aksine hem zafer vurgusu, hem de batı eleştirisi yapılmaktadır. Lâkin her üç dönemde de yaygın olan bir husus, Türkiye'ye karşı menfi tavidir. Meselâ bir Sovyet dönemi eserinde, bir yandan Kırım Harbine girdiği için çarlık rejimi eleştirilirken, bir yandan da *Türklerin Kafkasya'yı işgal edecekleri, oradaki Müslümanlarla birleşecekleri, İngilizlerin de buna destek verdiği ancak Sinop zaferinin bunu engellediği* gibi, kendi içinde çelişen eserler de mevcuttur. 1995 yılında Rusya Devlet Duması'nın kararıyla Sinop baskını, Rusya'nın millî anma günleri listesine girmiş olup, zafer bayramı olarak kutlanmaktadır. İfade etmeye ve örneklendirmeye gayret gösterdiğimiz bu bakış açıları, elbette tüm çalışmaları kapsamamakta olup, istisnalar da vardır.

Sinop Muharebesi ve Rus kaynakların Bakışı:

Rus tarih yazımında Sinop Zaferi, bizim tarihimizde ise, Sinop Faciası yahut Sinop Baskını olarak nitelendirilen Sinop Muharebesi, Kırım Harbi'nin henüz başlangıcında meydana gelen, neticesinde İngiltere ve Fransa'nın savaşa girmelerine sebep olan ve Osmanlı donanmasının Çeşme ve Navarin felaketlerinden sonra yaşadığı en acı felaketlerden biridir. Üç-dört saat gibi kısa bir sürede başlayıp biten muharebe, gerek şehit ve esir askerlerin sayısı; gerekse maddi ve moral kayıplar açısından Osmanlı Devleti için tam bir felakettir.

¹ M.İ. Bogdanoviç, *Vostochnaya Voyna 1853-1856 Godov*, Tom I., F. Suşinskiy Tipografiya, S.Peterburg, 1876., s.158.

² "Aslında Rusya Kırım Savaşı'na hazır değildi. Birliklerimizde bulunan silahlarımız çok eskiydi. Yeterli miktarda barutumuz yoktu. Donanmamızın neredeyse hepsi yelkenlilerden müteşekkildi. Buharlı gemileri olan iki büyük deniz gücüne (İngiltere, Fransa) karşı duramazdı". F.A. Brokgauz, İ.A. Efron, "Vostochnaya Voyna", *Entsiklopedičeskiy Slovar*, Tom, VII., Tipo-Litografiya İ.A. Efron, S. Peterburg, 1892. s. 291-292.; R.N. Mordvinov, *Sinopskiy Boy. Stenogramma Publiçnoy Lektsii*, Leningrad, 1953., s.28.; Sinop zaferi son derece önemli sonuçlar doğurdu ama olumsuzluklar da getirdi. Kısa bir süreliğine Karadeniz'i düşmanlardan temizlerken aslında Karadeniz'e İngiliz ve Fransızların girmesine sebep olmuştur. Bu olay Kırım Harbi'ni başlatmıştır. F.A. Brokgauz, İ.A. Efron, *a.g.m.*, s., 49.

³ N.V. Skritskiy, *Krımskaya Voyna 1853-56 Godı*, İzdatelskiy Dom "Veçe", Moskva 2006., s, 165; Sergey Balakin, Sinopskoye Srajenie Pobeda ili Lovuşka, <http://ocean-media.su/sinopskoe-srazhenie-pobeda-ili-lovushka/12.01.2018>

Kırım Harbi öncesinde meydana gelen siyasi gelişmeler ve Rusya'nın savaş ilan etmeden Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi⁴ üzerine yaşanan diplomatik krizlerin ardından, Osmanlı Devleti, (caydırıcı unsur olacağı düşüncesiyle) İngiliz ve Fransız donanmalarının Karadeniz'e geçmelerini talep etti. 2 Kasım 1853 günü bu gemiler Beykoz'a demirlediler. Nihayet, iki devlet arasındaki meseleler diplomatik yollarla çözülemeyince, Osmanlı Devleti 4 Ekim 1853 tarihinde Rusya'ya savaş ilân etti⁵.

Çar I. Nikolay, daha savaş başlamadan Karadeniz'de bulunan donanmanın hazır tutulması emrini vermişti. Çar adına General Adlerberg, Menşikov'a bir mektup göndererek, Çar'ın Menşikov'un ne düşündüğünü merak ettiğini belirterek, şunların yapılmasını tavsiye eder:

Karadeniz'e çıkarılacak Rus donanmasının sürekli geliş gidişler yaparak, Karadeniz'i boydan boya taraması, bu sayede Türklerin Kafkasya'ya geçişinin engellenmesi; Türk gemileri ile karşılaşıldığında yolunu kesip, mümkün olduğunca zarar verilmesi; Karadeniz'deki Türk gemilerinin dikkatini başka yere çekmek için gerekirse Köstence, Varna ya da başka bir bölgenin bombalanması; Türk boğazlarından çıkan Türk gemilerinin bu hatayı yapmalarına (çıkmalarına) izin verip, ardından da onlara Çeşme'nin (Çeşme'de yaşanan felaketin) yaşatılması; batılı ülke gemilerine rastlanıldığında, onlar Türklerden taraf olursa, onlara da Türk gemisine yapılacak olan muamelenin yapılmasının uygun olduğu Çarımız tarafından düşünülmektedir⁶.

Her ne kadar Menşikov'a bunları yapması tavsiye edilmişse de, Menşikov kumandanlarından, Anadolu sahilleri boyunca tur atmalarını, mümkün olduğunca yakın yerlerde dolaşmalarını ister. Ancak, Türkler ateş açarsa saldırılmasını, aksi takdirde üstlerinden emir gelmedikçe ateş edilmemesini de emreder⁷. Karadeniz'de Kırım'dan Kafkasya'ya destek götürmek⁸ ve Türk gemilerini kontrol, takip ve gözetleme vazifesi Admiral Pavel Stepanoviç Nahimov'a⁹ verilir.

⁴ Rus Çarı I. Nikolay bunun bir işgal olmadığı görüşündedir. Bir gazetede halka yayınladığı beyannamede, “Eflak ve Boğdan'ı işgal etmek niyetlerinin olmadığını, sadece Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermek için geçici olarak orayı ele geçirdiklerini” bildirmektedir. “Vnutrenniya İzvestiya”, Severnaya Pçela, No:152, 16 İyun 1853 Vtornik.

⁵ Besim Özcan, “Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası” *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2, 2007., s.7-18.

⁶ Andrei Medardoviç Zayonçkovskiy, Vostochnaya Voyna 1853-1856 GG., Ekspeditsiya İzgotovileniya Gosudarstvennıh Bumag, Tom II/1 S. Peterburg, 1908-1913., s. 249-252.

⁷ Zayonçkovski, *a.g.e.*, s. 255.

⁸ E. V. Tarle, *Krımskaya Voyna*, Tom I. İzdatelstvo Ast, Moskva, 2005., s. 419; *Suhumskaya Kompaniya* adında Sivastopol'de bir askeri birlik kuruldu. Novorossisk'ten Suhumi'ye kadar sahil bölgesini kontrol eden bir gemi vardı. Buraya giden askerlere daha yüksek maaş veriliyordu. Türk tarafının Kafkasya'daki dağlılara yardım götürmesini ve ayrıca o bölgeden Çerkez kadınlarının İstanbul'a götürülmesini de engellemek görevleri vardı. Bu birlikte görevliyen Sinop Muharebesine de katılmış olan bir Rus komutanın hatıralarında aynı zamanda Sinop Muharebesi ile ilgili bilgiler vardır. Obezyanov A.P., *Sinopskiy Boy i Osada Sevastopola: İz Vospominaniy Çernamorskago Moraka*, N. D. Malaşkina Tipo-Litografiya, Razan, 1895., s.2.

⁹ “Pavel Stepanoviç Nahimov, 1802 de doğdu. 1818 de deniz okulunu bitirdi. 1822-25 yılları arasında gemiyle bütün dünyayı gezdi. 1828 de Navarin muharebesinde yer alıp, Azov gemisinin komutanlığını yaptı. 1845 yılına kadar Silistre gemisinin komutanı oldu. Ardından birkaç gemiden oluşan birliğin sorumlu komutanlığını yaptı. Bu esnada Kafkasya'daki muharebelere katıldı. Buradaki tecrübeleri Sinop'ta çok faydalı oldu.” R.N. Mordvinov, *Sinopskiy Boy. Stenogramma Publiçnoy Lektsii*, Leningrad, 1953. s.4.; Sinop Muharebesinin kazanılmasında en büyük paya sahip olan Amiral Nahimov, kazandığı bu zaferle Rus askerî denizcilik tarihinin en büyük komutanları arasında zikredilmektedir. Meşhur denizci subayı Amiral Lazerev'in de öğrencisi olan Nahimov'un doğum tarihi başka bir kaynakta 1803 olarak verilmektedir. Ayrıca hakkında geniş bilgi için bkz: “Nahimov Pavel Stepanoviç”, *Voennaya Entsiklopediya*, Tom XVI, T-vo İ.D. Stin Yayınevi, S. Peterburg, 1914. s. 55.

Bir yandan Türk gemilerinin tek tek avlanması istenip bir yandan da, ilk ateşin Türklerden gelmesi, İngiliz gemilerine karşı hususen dikkatli olunması ama aynı zamanda Karadeniz’de Türk sahillerine yakın tur atılması gibi birbirleriyle çelişen emirler dikkati çekmektedir. Bu durumu, -aynı zamanda çok meşhur bir savaş tarihçisi olan General Andrei Medardoviç Zayonçkovskiy: savaş ve barış karmaşası içerisinde belirsizlikler ve diplomatik hesapların arasında sıkışmış elleri bağlı bir donanma dikkati çekmektedir. Ancak 1 Kasım’da savaşın başladığına dair manifesto yayınlanınca komutanların elleri çözüldü diye ifade etmektedir¹⁰.

Öte yandan Osmanlı donanma komutanları tarafından, Karadeniz sahillerinin emniyetini sağlamak ve Batum’a mühimmat ve asker sevk edecek filoyu himaye etmek üzere hafif teknelerden oluşan bir filo kuruldu. Filonun kumandanlığına Patrona Osman Paşa ile Riyale Hüseyin Paşa getirildi. Kasım başında İstanbul’dan ayrılarak Karadeniz’e açılan bu filoya, Rus gemileriyle karşılaşıldığında, kazanma ihtimali varsa savaşılması, fırtınalı havada ise Sinop limanına sığınılması talimatı verilmişti¹¹. Patrona Osman Paşanın emrindeki yedi fregat, üç korvet ve iki buharlı gemiden müteşekkil Türk filosu¹², 30 Kasım 1853’te Batum’daki Osmanlı kuvvetlerine erzak ve mühimmat götürmek üzere Karadeniz Boğazı’ndan çıkar, ancak müthiş bir fırtınaya tutularak, Sinop’a sığınmak zorunda kalır.¹³

Osman Paşa’nın donanmasının nereye gittiği ve ne taşıdığı hususunda, Rus ve Türk tarihçileri arasında ciddi bir ihtilaf mevcuttur. İnceleyebildiğimiz Türk kaynaklarının hepsi yukarıda zikrettiğimize benzer şekilde, bu gemilerin Batum’daki Osmanlı kuvvetlerine erzak ve mühimmat götürdüklerini yazmaktadır. Buna karşılık inceleyebildiğimiz Rus kaynaklarının da tamamı, bu gemilerin Kafkasya’da Ruslara karşı mücadele eden Şeyh Şamil’in dağlılarına silah ve asker yardımı götürdüğünü yazmaktadır¹⁴.

Bu arada Şamil konusunda kısaca şunu belirtmek gerekir. Rus tarafınca, Osmanlıların aylardır Şamil’e erzak taşıdığı ve onları destekledikleri iddia edilmektedir¹⁵. Ruslara göre, Şeyh Şamil bir İngiliz ve Osmanlı ajanı olup, İngilizler ve Osmanlı Şamil’in Müridizm hareketine destek vererek, Rus tebaası olan Müslümanları Rusya’ya karşı kışkırtmaktaydı¹⁶. Pek çok Rus kaynağında İmam Şamil ile Osmanlı Devleti arasında sağlanacak bir irtibatın Rusya için doğuracağı neticelerin endişeleri görülmektedir. “Eğer İngiltere ve Fransa Türk tarafını tutarsa ve böylece Osmanlı Şamil’e el uzatırlarsa Rusya o zaman Kafkasya’yı kaybeder. Çünkü Kafkasya’da yeterli askerimiz yoktur. Ayrıca Türk gemileri Kafkas sahillerine mühimmat taşımak olup, bu iki olaydan ötürü Karadeniz filosuna çok önemli iki vazife düşmektedir”¹⁷. Nihayet en ilginç yorum

¹⁰ Zayonçkovski, *a.g.e.*, s.255 ve 293.

¹¹ Özcan, *a.g.m.*, s.9.

¹² Osman Paşanın donanmasında yer alan gemilerin adları şunlardır: Avnullah, Nizamiye, Nesim-i Zafer, Fazlullah, Navek-i Bahri, Dimyat, Kaîdi-i Zafer, Necm-i Efşan, Feyz-i Ma’bud, Gül-i Sefid, Ereğli Vapur, Pervaz-ı Bahri. Bunlardan Dimyat ve Pervaz-I Bahri Mısır’dan getirtilen gemilerdendi. Erdoğan Keleş, Kırım Savaşı’nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Bahar, 2008 Sayı: 23.s.170.

¹³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5., TTK Yay. Ankara, 2007, s. 325.

¹⁴ Mordinov, *a.g.m.*, s. 5; Tarle, *a.g.e.*, s. 419; Mordinov, *a.g.m.*, s. 5.; Zayonçkovskiy, *a.g.e.*, s.293; Bogdanoviç, *a.g.e.*, s.148.; Skritskiy, *a.g.m.*, s.167.

¹⁵ Zverev, B.İ., *Sinopskaya Pobeda*, Krimizdat, Simferopol, 1954. s. 32-40.

¹⁶ Mordinov, *a.g.m.*, s. 5.

¹⁷ Tarle, *a.g.e.*, s. 419.

Karl Marx'a aittir: Şamil Türk sultanı ile sürekli mektuplaşıyordu ve eğer Tiflis'i alırsa, sultan ona *Kafkasya Kralı* unvanını verecekti¹⁸.

9 Ekim 1853'de, "Türk gemileri sayıca az olarak yakaladıkları Rus gemilerine saldırı-
caklar, ayrıca yüklü miktarda silah dolu olan üç fregat Karadeniz'e açıldı" şeklinde bir ihbar alı-
nır¹⁹. Bunun üzerine Karadeniz'e açılan Nahimov sürekli seyrüsefer halindedir. 4 Kasım 1853'de
Bessarabya adlı gemisiyle, Mecarî Ticaret adında bir Türk gemisini az bir kovalamacanın sonunda
yakalar ve Sivastopol'e götürür. Ertesi gün de Vladimir adlı başka bir Rus gemisi, Pervaz Bahri
adlı Türk gemisini esir alır²⁰. Ele geçirilen bu iki geminin personelinden, Kafkasya'ya mühimmat
götüren bir Türk donanmasının fırtınaya yakalanarak, Sinop Limanı'na sığındığı bilgisini alırlar²¹.

Sivastopol'de bulunan Menşikov, bu ihbarın doğruluğunu kontrol etmesi için, Nahimov'a
talimat verir. Nahimov, beraberinde altı gemi ve iki fregat (İmperatritsa Mariya, Velikiy Knaz
Konstantin, Parij, Tri Svatila, Çesma, Rostislav, Kulevçi, Kagul. Gemilerde toplam 6052 personel
mevcuttu. Aralarında 120 ofiser (subay) vardır.) bulunduğu halde, 11 Kasım günü denize açılır.
Sinop muharebesine katılan askerlerden biri olan Andrey Petroviç Obezyanov'un anılarına göre;
Sinop'a doğru yol alırken büyük bir fırtına çıkar. Üç gün süren fırtına öylesine dehşetlidir ki,
donanmadaki gemiler birbirilerini görememektedir. Dördüncü gün fırtına dinir ve gemiler bir
araya gelirler. Bazıları ağır hasarlıdır. Üç gemi hariç diğerlerini tamir edilmesi için Sivastopol'e
gönderirler. Ertesi gün Sinop'a ulaşırlar²².

Obezyanov şöyle devam eder; Sinop'a vardığımızda hayretler içinde kaldık. Çünkü biz
iki-üç gemi olduğunu haber alarak gitmiştik, ancak tam on dört gemi vardı... Biz üç gemiyle
Sinop körfezine ulaştığımızda Türklerde büyük bir telaş başladı. O esnada bize doğru atılan bir
top önümüzde patladı. Komutan Nahimov açık denize tekrar döndü. Bu esnada bizler Türk do-
nanması hakkında bilgiler edinmiş, düşmanın pozisyonunu görmüştük. On dört gemi vardı, hilal
şeklinde yerleştirilmişlerdi. Ayrıca sahilde kurulu bataryalar vardı²³.

Nahimov, durumu tetkik ettikten sonra Sivastopol'de bulunan Menşikov'a bir mektup
yazarak, on iki geminin (diğer ikisi yük gemisiydi) bir arada olmasının normal bir durum olma-
dığını, muhtemelen bir yerlere hazırlık yapılmakta olduğunu, kendisinin üç gemiyle Türk donan-
masını körfeze sıkıştırarak bloke edeceğini²⁴, bu arada tamire gönderdiği gemilerin derhal geri
dönmesini istedi.²⁵ Menşikov durumu hemen Çar'a bildirir ve karşılık olarak *Türk donanmasının
yok edilmesi* emrini alır.²⁶

Üç gün boyunca Nahimov Karadeniz'de açıkta Sinop Limanı'nı gözetler. Bu esnada Os-
man Paşa'nın tarafında hiçbir hareket görülmemektedir. Bu konuda Rus kaynaklarında farklı gö-
rüşler vardır. Birincisi, Osman Paşa'nın İstanbul'dan yardım talep ettiği, ancak beklenen yardımın

¹⁸ Mordinov, *a.g.m.*, s. 5.

¹⁹ Zayonçkovskiy, *a.g.e.*, s.255; Bogdanoviç, *a.g.e.*, s.148; Tarle, *a.g.e.*, s. 423.

²⁰ Askerî Profesör Mordinov'a göre, bu hadise tarihte ilk kez iki buharlı geminin çatışmasıdır. Mordinov, *a.g.m.*, s.11.

²¹ Zayonçkovskiy, *a.g.e.*, s. 296-297.

²² Obezyanov, *a.g.m.*, s. 7-8.

²³ Obezyanov, *a.g.m.*, s. 7-9. Öncü giden bu üç geminin Türk donanmasını çok iyi analiz etmesi, muhare-
benin sonucunun başarılı olmasında çok etkili olmuştur. Zverev, *a.g.e.*, s.52.

²⁴ Zayonçkovski, *a.g.e.*, s. 299; Zverev *a.g.e.*, s.56.

²⁵ Zayonçkovski, *a.g.e.*, s. 299, Mordinov, *a.g.m.*, s.11, Obezyanov, *a.g.m.*, s.9, Tarle, *a.g.e.*, s. 423.

²⁶ Zayonçkovski, *a.g.e.*, s. 300-301.

gelmediği şeklindedir²⁷. İkincisi, Rusların elinde sadece üç tane gemi olduğunu görmüş, bu yüzden saldırmaya cesaret edeceklerine ihtimal vermemişti. “Osman Paşa boğazda demirleyen İngiliz gemilerine o kadar güveniyordu ki onlar varken Rusların saldırılarına ihtimal vermiyordu”²⁸. Üçüncüsü ise, daha evvel bahsettiğimiz, o an Rus donanmasında bulunan bir askerin anılarında bahsettiği sebeptir. Şöyle demektedir: Kafamda hep bir soru vardı. Türkler ellerinde bu kadar güç varken neden bize saldırıp yok etmediler? Acaba bizim onlara tuzak kurduğumuzu; açık denize çekip orada bekleyen daha büyük donanmamızın olduğunu mu sandılar? Üç gün boyunca her dakika *Türkler şimdi saldırıacaklar* diye bekledik, Ancak Türk donanması bulunduğu yerden kıpırdamadı²⁹. Nihayet Rus kaynaklarının bazılarında yer alan en çarpıcı görüş şudur: İngilizler savaşa girmeyi çok istedikleri için, İstanbul’dan takviye donanmanın çıkmasına fırsat vermediler. Zaten onlar Sinop’taki birliği, Ruslar için yem olarak hazırlamışlardı. Donanma yok olursa, kendilerine savaşa katılma imkânı doğacağını düşünüyorlardı³⁰. Sergey Balakin, daha da ileri giderek şöyle demektedir; Sinop’taki Türk donanmasının yok edilmesi son derece riskli bir harekettir. Bu olay, Rus devletine haddini bildirmek için fırsat çıkarmıştır. *Sinop İngilizler tarafından önceden planlanmış bir savaş idi*. Çünkü Türklerin en güçlü gemileri ve en tecrübeli gemicileri boğazda bırakıldı. Sinop’a eski ve güçsüz gemiler, köylü ve tecrübesiz askerler gönderildi. Kafkasya’ya giden askerlerden bahsedilir ama bugüne kadar böyle bir şeyin varlığı belgelerle ispat edilememiştir. Kafkasya’ya değil, Sinop’a gönderilen ve bile bile mağlup olacak bir donanma gönderilmiştir. Çünkü o hadiseden sonrasına bakıldığında, batılı koalisyon güçleri, Karadeniz’e donanmalarını soktular, Balaklava’ya çıkarma yaptılar, Elma Muharebesi ve Sivastopol Kuşatması ve donanmamızın kendini yok edişi. Sonuçta Rusya’nın kendini mağlup ilan ettiği kongre...³¹

Sivastopol’dan beklenen gemiler dördüncü gün gelirler. Böylece Nahimov’un emrinde yine altı gemi ve iki fregat olmuştur. 29 Kasım gecesi Nahimov gemi komutanlarına on maddelik bir emirle yapılması gerekenleri bildirir. Buna göre, suyun derinliği ölçülmeden limana fazla yanaşılmayacak, bayrağını indiren gemilere ateş açılmayacak, ilk ateşler mutlaka isabetli olacaktır. Çünkü dumandan sonraki atışlarda bir şey görülemeyecektir. Konsolosluk türünden üzerinde milli Bayrağı olan binalara zarar verilmeyecektir. Düşman gemilerinden korunmak için küçük gemiler daima büyüklerin yanında duracaktır. Gemi kumandanları lüzumu halinde kendi kararlarını alabilecekler³².

Türk ve Rus kuvvetlerinin elinde bulunan silahlara bakıldığında aralarında ciddi bir fark vardır. Rusların elinde 788 top, Türk gemilerinde ise, 474 top ve 38 sahil bataryası vardır³³. Günlerdir uzaktan Türk donanmasını takip ettiği için, onların gücüne ve pozisyonlarına göre bir saldırı

²⁷ Tarle, *a.g.e.*, s. 425; Skiritskiy, *a.g.m.*, s. 164.; Burada yazar, Osmanlı sarayındaki divan üyeleri, Rusların böyle çılgınca bir işi yapabileceklerine ihtimal vermediklerini belirtir. Ayrıca Batılı gazetelerde İngilizlerin destek göndereceğini sadece havanın düzelmesini beklediğini ve Osman Paşa’nın körfezde kalmaya devam etmesini istediklerini belirtir.

²⁸ Zayonçkovskiy, *a.g.e.*, s. 307.

²⁹ Obezyanov, *a.g.m.*, s. 8-9.

³⁰ “Bu Rus ayısına hazırlanmış güzel bir tuzaktır”. Skiritskiy, *a.g.m.*, s.1.; Stalin İngilizler için şöyle der; İngiliz burjuvazisi hiçbir zaman kendi eliyle savaşmaz. Her zaman ateşi başkasının eliyle tutar. Her zaman bir aptal bulur ve kullanır. Bu kez de Türkleri maşa olarak kullanmıştır. Mordinov, *a.g.m.*, s.9.

³¹ Balakin, *a.g.m.*, s. 2.

³² Bogdanoviç, *a.g.e.*, s. 149-151.

³³ Zayonçkovskiy, *a.g.e.*, 310.

planı yapan Amiral Nahimov, 30 Kasım sabahı iki koldan harekete geçme kararı verdi. Türk donanmasında iki tane buharlı gemi vardı. Nahimov'un ise tüm gemileri yelkenli idi. Bu yüzden Kagu ve Kulefçi gemileri arkada kalıp, kaçmaya çalışanları vuracaktı³⁴.

Rus tarih eserlerinin bazıları, esasen Osman Paşa'nın donanmasının çok da zayıf olmadığı, hatta sahildeki bataryaların çok kuvvetli olması sebebiyle, Nahimov'un büyük risk aldığını ifade etmektedir³⁵. Ancak neredeyse tüm kaynaklar, *donanmasını sahile hilal şeklinde dizmiş olması dolayısıyla* Osman Paşa'nın büyük bir taktik hata yaptığı görüşündedir. Çünkü bu şekilde yerleştirilen gemiler sahilde bulunan bataryaların önüne geçip, ateş etmelerine mani oluyordu. “Bu hata yapılmamış ve Türk gemileri düzenli bir şekilde yerleştirilmiş olsaydı, Osmanlı bu savaşı kazanabilirdi”³⁶. “bir zamanlar dünyaya korku salan Türk filosunun, böylesi kritik bir savaşta başında güçlü bir amirali yoktur”³⁷. ifadeleri kullanılmaktadır. Osman Paşa'nın bu kadar plansız ve gevşek davranması, daha önce belirttiğimiz gibi, Rusların saldırılarına ihtimal vermesi olsa gerektir. Yoksa o da en az Nahimov kadar tecrübeli ve meşhur; tıpkı Nahimov gibi Navarin'de savaşmış bir komutandı. *Osman Paşanın Sinop'taki başarısızlığı ya yaşlılığından yahut İngilizlerin hipnotizesindendir*³⁸. Üç gün boyunca Rus gemilerinin kendilerini bloke ettiğini gördükleri halde, Türk tarafının bu kadar basiretsiz davranmasından ve hazırlıksız yakalanmaları izaha muhtaçtır.

Sabahleyin yağmur ve rüzgârın ardından büyük bir sis çöker. Bu sisten dolayı Türkler, üzerlerine gelen Rus gemilerini uzaktan fark edemezler. Bu yüzden ilk saldırıya hazırlıksız yakalanırlar. Rus gemilerini ancak yarım milden daha az bir mesafe kalınca, hatta kenarlardaki bataryaların ateş alanını geçtikten sonra fark ederler³⁹. “Bizi karşılarında görünce şoka girip, acil sirenler çalmaya ve hazırlık yapmaya başladılar”⁴⁰. Türkler öylesine kötü organize olmuşlardı ki, gemiler ateş ederken sahildeki bataryalar görevlileri bekliyordu. Çevreden gelen askerlerin, koşarak toparın başına geçtikleri Rus gemilerinden görülüyordu⁴¹.

Saat 12.20'de Avnullah fregatından ateş açıldı. Amiral Nahimov'un bulunduğu Mariya gemisi isabet alarak, hasar gördü ama yoluna devam ederek önce Avnullah, ardından Fazlullah⁴² gemilerini vurdu. Çesma gemisinden atılan toplarla bir Türk gemisi (Navek-i Bahri) vuruldu ve dev bir patlama oldu, gemide büyük bir yangın başladı. Türk gemilerindeki patlamalar nedeniyle gemilerin bağlı olduğu zincirler de koptu ve rüzgârın etkisiyle sahile doğru savruldu. Cesetler havaya uçuyor, bazen sahildeki bataryaların üstüne düşüyordu. Aynı zamanda bu patlamalarla yangın bir gemiden diğerine sıçradı⁴³.

³⁴ Bogdanoviç, *a.g.e.*, s. 151; Mordinov, *a.g.m.*, s.13; Tarle, *a.g.e.*, s.427.

³⁵ Tarle, *a.g.e.*, s. 425.

³⁶ Zayonçkovkiy, *a.g.e.*, s. 310; Skritskiy, *a.g.m.*, s. 163; Osman Paşa'nın donanmayı yanlış yerleştirdiği ile ilgili diğer bir ifade “son derece aptalca ve mantıksızca yerleştirilen Türk gemileri”, Tarle, *a.g.e.*, s. 430.; Osman Paşa, daha başarılı bir taktik uygulayıp, gemileri şehrin güneyine doğru ve uzunlamasına yerleştirebilseydi ve bataryaları daha doğru bir yere koydursaydı, Nahimov'u daha büyük bir ateşle karşılardı ve şehir de yanmazdı. Ancak Türk komutan bunları yapmayı düşünemedi. Bogdanoviç, *a.g.e.*, s.162-163.

³⁷ Tarle, *a.g.e.*, s.426.

³⁸ Zayonçkovkiy, *a.g.e.*, s. 311.

³⁹ Skritskiy, *a.g.m.*, s.167.

⁴⁰ Obezyanov, *a.g.m.*, s.10.

⁴¹ Mordinov, *a.g.m.*, s.14-15.

⁴² “Bu geminin eski adı Rafayil idi ve 1829'da Türkler bizden almışlardı. Çar özellikle bu geminin yakılmasını emretmişti. Çünkü tekrar Rus bayrağı taşıması uygun olmayacaktı”. Bogdanoviç, *a.g.e.*, s.153.

⁴³ Obezyanov, *a.g.e.*, s.10-11.; Tarle, *a.g.e.*, s. 427; Bogdanoviç, *a.g.e.*, s.153.

Saat 13.00 civarında Türk donanmasının en büyük gemisi olan Taif adlı buharlı ve en hızlı gemisi, diğer Türk gemilerinin arasından manevralar yaparak çıktı ve kaçmaya başladı. Kagu ve Kulefçi fregatları ardından kovaladılar ama yetişemediler. Yolda, üç gemiyle Nahimov'a yardıma gelen Amiral Kornilov'un kuvvetleri ile karşılaştı, kısa bir çatışmanın ardından Taif Odesa gemisini vurdu. Diğer iki gemi Kırım ve Hersones takip ettiler ama buharlı olduğundan hızla kaçmayı başardı⁴⁴.

Taif gemisinin komutanı Müşavir Paşa adını almış olan İngiliz Amiral Slade'dir. Çok tecrübeli bir komutan olan Slade, Osman Paşa'nın danışmanı olarak orada bulunmaktadır. Yirmi beş senedir Osmanlı donanmasında görev yapan Müşavir Paşa, Türk hükümeti için çok güvenilir biridir⁴⁵.

Müşavir Paşanın, bir görüşe göre *"kendi derisini kurtarmak için"*⁴⁶, diğer bir görüşe göre de *"İngiliz ve Fransızlara savaşa girmek için büyük bir fırsat doğduğunu hemen haber vermek için"*⁴⁷ kaçması, Rus tarih kitaplarında hem alay konusu olmuş, hem de Türk donanmasına yapılan bir ihanet olarak gösterilmiştir. Yevgeniy Tarle şunu yazmaktadır: "Taif gemisinin komutanı Adolphus Slade her ne kadar Müşavir Paşa adını aldıysa da Türk donanmasında Allah ve Muhammed için değil, Lord Stratford Canning için çalışmaktadır. Hilâl için ölmeye gitmemiş, Türk donanmasını gözetmek ve gelişmeleri haber vermek için Lord tarafından görevlendirilmiştir. Saldırı başladığında Osmanlı donanmasının yok olacağını anlayıp, olay yerinden kaçmıştır. Eğer Rus gemilerinin komutanlarından biri meselâ, Kuznetsov veya Kutrov vs. bu şekilde kaçmaya karar verseydi, Nahimov onu orada asardı. Onun adı Adolf Slade olmasaydı, Türkler de ona mutlaka bir ceza verirlerdi... Ereğli gemisi de buharlı idi, isteseydi kaçardı ama onun komutanı Türk olduğu için Slade gibi kaçmadı."⁴⁸

Saat 16.00'da çatışmalar bitmişti. Kornilov Sinop'a vardığında gemilerdeki patlamalar ve yangınlar devam ediyordu. Bu patlamalar sonucunda sahildeki bataryaların üstüne gemi parçaları düşüyor bu yüzden bataryalar da yanmaya başlıyordu. Büyük bir rüzgâr vardı. Gemilerdeki Türk askerlerinden bazıları sahile çıkıp canını kurtarmaya çalışırken⁴⁹, bazıları da suya atlamaya korkuyor, kımıldamadan ölümü bekliyordu. Sadece sahildeki iki batarya Rus gemilerini rahatsız etmeye devam ediyordu. Nihayet Parij ve Rotislav gemileri bunları vurdu. "bize ateşkes emri verildi. Türkler panik içindeydi. Kendilerine zarar verilmeyeceğini bildirmek için şehirdekilere bir küçük vapur gönderildi"⁵⁰. Ancak şehir de tıpkı gemiler gibi yanıyordu.

İnsanî manada önemli bir husus şudur: Türk kaynaklarına göre Ruslar, Sinop şehrinin birçok mahallesini bizzat yakmışlardır. Dahası, Ruslar gemileri batıp da su üstünde kalan Osmanlı askerlerinin üzerine yağlı paçavralar atarak onları diri diri yakmışlardır.⁵¹ Ancak hiçbir Rus esrinde böyle bir konu zikredilmemektedir. Neredeyse tüm kaynaklarda şehrin yanmasına iki şeyin sebep olduğu belirtilir. Patlayan ve yanan gemilerden şehrin üzerine düşen parçalar ve gemilere

⁴⁴ Mordinov, *a.g.m.*, s.16; Obezyanov, *a.g.m.*, s.12; Bogdanoviç, *a.g.e.*, s.155-156; Tarle, *a.g.e.*, s. 427.

⁴⁵ Zayonçkovkiy, *a.g.e.*, s. 311.

⁴⁶ Mordinov, *a.g.e.*, s.16.

⁴⁷ Skritskiy, *a.g.e.*, s.169.

⁴⁸ Tarle, *a.g.e.*, s. 427-428.

⁴⁹ Skritskiy, *a.g.e.*, s.172.

⁵⁰ Bogdanoviç, *a.g.e.*, s. 157.

⁵¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK. Yay, Ankara, 1997., s. 240.

atılan ancak isabet almayıp arkada şehrin üzerine düşen toplar. “Attığımız toplardan bazıları gemileri geçip şehre düşmüş, orada patlamıştı. Böylece şehirde yangın çıkmıştı⁵²”

Şehirde büyük bir panik başlamıştı. Fazlullah gemisinin patlamasıyla onun parçaları da şehrin üstüne düştü. Yangın çıkınca halkta büyük bir telaş oldu. Vali Hüseyin Paşa, tüm devlet memurları, karacı askerler ve halkın geri kalanı yangını söndürmeye çalışmak yerine dağlara doğru kaçmaya başladılar⁵³. Sadece Yunanlılar kaçmadı, çünkü onlar Rusların dostuydu⁵⁴.

Türkler muhtemelen (Rusların eline geçmemesi için) üç fregat ve bir korveti kendileri patlatarak yok etmişti. Çünkü her biri aniden birbiri ardına patlamıştı⁵⁵. Koskoca Türk donanması dört saatte yok olmuştu. Üzerlerine 16800 top mermisi attığımız karşımızdaki Türk askeri ise son derece kahramanca savaşmıştı. Kaybetmelerine rağmen esir askerlerin ve Osman Paşa'nın cesaretlerinde hiç eksilme yoktu.⁵⁶ Yarası hayli ağır olmasına rağmen ayakta duran Osman Paşa ile birlikte iki geminin kaptanı ve iki yüz asker esir alındı⁵⁷. Rus tarafının zayıtı 38 ölü, 238 yaralı, Türk tarafının zayıtı ise 4 binden fazla ölü, yüzlerce yaralı idi. Şunu özellikle ifade etmek isteriz; ölen Rus askerlerin sayısı ile ilgili kaynaklarda tam bir mutabakat söz konusudur. Buna karşılık, Türk şehitlerinin sayısında kaynaklar arasında bir hayli farklı rakam telaffuz edilmektedir. Tarle, üç binden fazla; Mordinov ve Bogdanoviç, dört binden fazla, Skritskiy ve Zayonçkovskiy 3-4 bin arası, Sergey Blakin, iki bin yedi yüz olarak belirtmektedir⁵⁸.

Yanan şehir, patlayan gemi ve bataryalardan dolayı gökyüzü kapkara duman olmuştu. Rus donanmasının hasar gören gemilerini tamir etmek için askerler büyük bir gayret içindeydi. Taif gemisinin İstanbul'a haber vermiş olması dolayısıyla acele etmeleri gerekiyordu⁵⁹. Işıklar öylesine inanılmaz, alevler öylesine büyüktü ki, gece bile her taraf aydınlık oluyor, gemilerin onarılması için bir ışığa ihtiyaç kalmıyordu⁶⁰. Otuz altı saat içinde bütün gemiler hareket edebilecek seviyeye getirildi ve yola çıkıldı⁶¹. Amiral Nahimov, Sinop'tan ayrılmadan önce şehirde hiçbir Türk yetkilisi olmadığı için, Avusturya konsolosuna bir mektup gönderir. Mektupta yaptıklarının sebebini açıklamakta ve şöyle demektedir: Sayın konsolos sizin vasıtanızla bildirmek isterim ki, bizim burada bulunmaktaki maksadımız, Abhazya sahillerine mühimmat taşıyan ve bizim tebaamız olan halkları, bize karşı kıskırtmak için giden bu donanmayı, teslim olmadıkları için yok etmeye mecburduk. Şehri biz özellikle yakmadık. Türk gemilerinin patlaması ve parçalarının şehre düşmesi sonucunda yandı⁶².

⁵² Obezyanov, *a.g.e.*, s. 13.

⁵³ Tarle, *a.g.e.*, s. 431; “1853 yılında muharebe esnasında şehir yangından çok hasar gördü ve aldığı bu büyük darbeden sonra 1890'larda hala şehir kendine gelememişti.” F.A. Brokgauz, İ.A. Efron, “Sinop” *Entsiklopedičeskiy Slovar*, Tom XXX. , Delo Tipografiya, S. Peterburg, 1900., s. 48-49.

⁵⁴ Skritskiy, *a.g.m.*, s.172.

⁵⁵ F.A. Brokgauz, İ.A. Efron, *a.g.m.*, s., 48.

⁵⁶ Tarle, *a.g.e.*, s. 430.

⁵⁷ İncelediğimiz bir kaynaktan şöyle bir cümle dikkatimizi çekti: “Osman Paşa'nın erleri, onu yaralı vaziyette ilgisiz bıraktılar, üstelik te eşyalarını soydular”. Skritskiy, *a.g.e.*, s.172.

⁵⁸ Tarle, *a.g.e.*, s.430; Mordinov, *a.g.m.*, s.18; Bogdanoviç, *a.g.e.*, s.157; Skritskiy, *a.g.m.*, s.173; Zayonçkovskiy, *a.g.e.*, s.326; Sergey Blakin, *a.g.m.*, s. 2.

⁵⁹ Skritskiy, *a.g.m.*, s.173.

⁶⁰ Obezyanov, *a.g.m.*, s. 15.

⁶¹ Bogdanoviç, *a.g.e.*, s. 158.

⁶² Zayonçkovskiy, *a.g.e.*, s.325-326; Skritskiy, *a.g.m.*, s. 173.

2 Kasım 1853’de Sivastopol’e vardılar. Büyük bir karşılama töreni yapıldı. Çar bir takdirname yazarak şunları söyledi: “Sinop’ta Türk donanmasını yok ederek, askerî denizcilik tarihimize şanlı bir zafer eklediniz”⁶³. Çar Nahimov’a bir de madalya verdi. O sırada 53 yaşında olan Nahimov, Sinop muharebesiyle, bütün Rusya’da tanınan bir komutan oldu. Rusya’nın her bölgesinden tebrik mektupları alan Nahimov, Sinop Muharebesi konusu açıldığında mutlu olmuyordu. Çünkü o, İngiliz ve Fransızların Karadeniz’e girmesine kendisinin sebep olduğunu düşünüyordu⁶⁴.

Sonuç

Netice olarak, Rus tarihçilerinin bir kısmı, Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’da Rusya aleyhine kışkırtmalar yaptığını; Sinop Muharebesi ile buna mani olunduğunu belirtirken, bir kısmı da İngilizlerin savaşa girmek için bu muharebeyi planlı olarak yaptırdığını iddia etmektedir. Hepsinin ortak noktası ise, Nahimov ve askerlerinin başarısını takdir etmeleridir. Osman Paşa’nın büyük bir taktik hatası yaptığı, Osmanlı hükümetinin İngilizlerin tesirinde kalarak yardım göndermediği, esasen Kırım Harbinin sadece İngiliz ve Fransızların çıkarına olduğu vurgulanmaktadır. Savaşın detaylarında ise, gemilerin istikamet ve yükleri, şehit Osmanlı erlerinin sayısı, Sinop şehrinin yakılması, denize düşen askerlerin üzerine yağlı paçavralar atılması, Adolf Slade’in kaçması gibi hususlarda Türk tarihçileriyle Rus tarihçileri arasında farklılıklar mevcuttur.

Kaynakça

- Andrei Medardoviç Zayonçkovskiy, *Vostochnaya Voyna 1853-1856 GG.*, Ekspeditsiya İzgotovileniya Gosudarstvennıh Bumag, Tom II/1 S. Peterburg, 1908-1913.
- Armaoğlu Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK. Yay Ankara, 1997.
- Besim Özcan, “Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası” *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2, 2007., s.7-18.
- E. V. Tarle, *Krımskaya Voyna*, Tom I. İzdatelstvo Ast, Moskva, 2005.
- Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5. TTK Yay. Ankara, 2007.
- Erdoğan Keleş, Kırım Savaşı’nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Bahar, 2008 Sayı: 23.s. 149-194.
- F.A. Brokgauz, İ.A. Efron, “Sinop” *Entsiklopedičeskiy Slovar*, Tom XXX. , Delo Tipografiya, S. Peterburg, 1900., s. 48-49
- F.A. Brokgauz, İ.A. Efron, “Vostochnaya Voyna”, *Entsiklopedičeskiy Slovar*, Tom, VII., Tipo-Litografiya İ.A. Efron, S. Peterburg, 1892. s. 291-292.
- M.İ. Bogdanoviç, *Vostochnaya Voyna 1853-1856 Godov*, Tom I., F. Suşinskiy Tipografiya, S.Peterburg, 1876.
- “Nahimov Pavel Stepanoviç”, *Voennaya Entsiklopediya*, Tom, 16, T-vo İ.D. Sıtın Yay., S. Peterburg, 1914.
- N.V. Skritskiy, *Krımskaya Voyna 1853-56 Godı*, İzdatelskiy Dom “Veçe”. Moskva 2006.,s, 165
- Obezyanov A.P., *Sinopskiy Boy i Osada Sevastopola: İz Vospominaniy Çernamorskogo Moraka*, N. D. Malaşkina Tipo-Litografiya, Razan, 1895.
- R.N. Mordvinov, *Sinopskiy Boy. Stenogramma Publiçnoy Lektzii*, Leningrad, 1953.
- Sergey Balakin, *Sinopskoye Srajenije Pobeda ili Lovuşka*, (<http://ocean-media.su/sinopskoe-srazhenie-pobeda-ili-lovushka/12.01.2018>).
- “Vnutrenniya İzvestiya”, *Severnaya Pçela*, No:152, 16 İyun 1853 Vtornik.
- Zverev, B.İ., *Sinopskaya Pobeda*, Krimizdat, Simferopol, 1954.

⁶³ Bogdanoviç, *a.g.e.*, s. 159.

⁶⁴ Tarle, *a.g.e.*, s, 432. Sinop zaferi son derece önemli sonuçlar doğurdu ama olumsuzluklar da getirdi. Kısa bir süreliğine Karadeniz’i düşmanlardan temizlerken aslında Karadeniz’e İngiliz ve Fransızların girmesine sebep olmuştur. Bu olay kırım harbini başlatmıştır. F.A. Brokgauz, İ.A. Efron, *a.g.m.*,s., 49.

İSLAMİYET SONRASI ANADOLU SAHASI TÜRK DESTANLARINDA “SİNOP” (Danişmendname – Saltukname)

Bora YILMAZ *

Öz

İslamiyet sonrası Anadolu sahası Türk destanları, Türklerin yeni bir coğrafya ve yeni bir din ile tanıştıkları, kaynaştıkları ve özümstedikleri bir dönemin mahsulüdürler. Bu bağlamda bu eserlerde yeni bir ruhun, yeni bir tefekkürün, yeni bir varoluşun ve yeni bir bakış açısının geliştirildiğinin izleri görülmektedir. Hem şekil hem de içerik açısından İslamiyet sonrası Anadolu sahası Türk destanları farklılığı dikkat çekmektedirler. Bu destanlar yeni bir coğrafyada yeni bir düşmana karşı yeni bir mefkûre ışığında verilen mücadelelerin tasviridir. Orta Karadeniz’de doğal bir liman işlevi bulunan ve jeopolitik konumu ile dikkat çeken Sinop’un İslamiyet sonrası Anadolu sahası Türk destanlarında yer yer adı geçmektedir. Bu durum zikredilen eserlerde Sinop’un nasıl tasvir edildiği hangi özelliklerinden dolayı bu eserlerin içerisinde yer aldığı ve Sinop’un tarihi ve jeopolitik önemin anlaşılması bağlamında öne çıkarmakta ve incelemeyi gerektirmektedir. Bu çalışmada İslamiyet sonrası Anadolu sahası Türk destanları içerisinde Saltukname ve Danişmendname içerisinde Sinop’un nasıl yer aldığı ve hangi özelliklerinin ön plana çıkartıldığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu vesile ile Sinop’un şehrinin tarihi ve coğrafi karakterinin önemi ve işlevi tespit edilmiş olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sinop, Saltukname, Danişmendname

ThePost-Islamic Turkish Epics of Anatolia “Sinop” (Danişmendname – Saltukname)

Abstract

The post-Islamic Turkish epics of Anatolia, which the Turks acquainted, assimilated and knitted with a new geography and a new religion, are the products of the period. In this context, it is seen that there is a new spirit, a new existence, and a new perspective is being developed in these works. The differences of Post-Islamic Turkish epics attracts attention in terms of both form and content. These epics are the portrayals of the struggles for a new purpose given to in a new place against a new enemy. Sinop, which has a natural port function in the Middle Black Sea and attracts attention with its geopolitical position, is sometimes mentioned the post-islamic Turkish epics of Anatolia. This situation; it is necessary to examine how Sinop is depicted in the mentioned works, which features of Sinop are involved in these works, and how Sinop preaches in the context of understanding history and geopolitical precepts. In this study, it will be tried to find out how Sinop is included in Saltukname and Danişmendname and which features are taken into the forefront in Turkish epics after the Islamic period. By this means, the importance and function of the historical and geographical character of the city of Sinop will be determined.

Keywords: Sinop, Saltukname, Danişmendname.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, boraylmz@mynet.com

Giriş

Milletler için destan, efsane, menkıbe gibi edebî mahsullerin önemi büyüktür. Bu mahsuller bir milletin ruhunda yaşayan belgelerdir. Edebî ürünlerin bir kısmında tarih ile menkıbe birbirine karışmıştır. Destanlar, çok uzun bir yaratım ve gelişim sürecinin tamamlanması sonucunda günümüze kadar ulaşmışlardır. Milletlerin karakterini göstermeleri açısından, destanların en büyük özelliği ferdî olmamalarıdır. Halk anlatmalarının içinde yaratıldıkları topluma mal olabilmeleri için, uzun bir oluşum sürecinden sonra, yüzyıllar boyu sürececek olan nesilden nesile aktarılma yoluyla, günümüze kadar gelmişlerdir. Tarihî unsurların yanında milletlerin geçmişteki belki de hiçbir kaynaktan bulunmayan bilgileri destanlarda yer almaktadır (Bars 2015: 466).

Anadolu sahası Türk destanları ya da İslamiyet sonrası Türk destanları olarak adlandırdığımız Battalname, Danişmendname ve Saltukname destanları, Türklerin yeni bir coğrafyada yeni bir ruh ve dinamizmle yeni bir mefkûreye doğru koştukları anlayışın yansıtıldığı ve tasvir edildiği (tarihi roman niteliğindeki) metinlerdir. Bu destanlar yeni bir ruhu, yeni bir yaşam tarzını ve fetih anlayışını vermeye çalıştığı ve o dönem için geleceğin manevi altyapısını oluşturdukları için çok kıymetlidirler.

Bir literatür taraması şeklinde gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında İslamiyet sonrası Türk destanları içerisinde Sinop'un nasıl ve ne şekilde geçtiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Sinop şehrinin tarihi süreçteki yeri ve coğrafi önemi tespit edilmiştir. Danişmendname ve Saltukname'de birçok kez ismi geçen Sinop'un, Battalname'de adı yer almamaktadır.

1.Danişmend Gazi Destanı ve Sinop

Danişmend Gazi Destanı'nda olayların geçtiği rivayet edilen mekânların tamamının gerçek olduğu ifade edilebilir. Battal Gazi Destanı ve Saltuk Gazi Destanları'nda olduğu gibi efsane ve masal ülkelerine ya da mekânlarına hiç rastlanmaz. Destandaki yer isimleri incelendiğinde hadiselerin tamamının Anadolu'da geçtiği görülür ve büyük bir kısmı da tarihi hadiselerle uyum göstermektedir. Malatya'dan fethiler yapmak üzere harekete geçen Türk ordusu, Kayseri, Ankara ve Kastamonu çizgisinin kuzeyinde kalan ve Karadeniz'e kadar olan kısmı fetheder. Destanın müellifi bu coğrafya içerisinde bulunan şehirleri ve diğer bazı mekânları hem Rumların hem de Türklerin vermiş olduğu isimlerle kaydetmekle önemli bir vazife göstermiştir. Bu coğrafya içinde kalan Sivas, Tokat (Dükiyye), Kayseri (Kayseriyye), Kastamonu (Kastamonuyye veya İsnebolıyye), Bolu (Boliyye), Çorum (Yankoniyye), Gömenek (Sisiyye), Amasya (Amasiyye ve Haraşna), Canik, Osmancık (Eflanus), Ankara (Engüriyye veya Ma'muriyye), Gümüşhacıköy (Gümüş şehri), Niksar (Harsanosıyye), Karahisar, Zile (Karkariyye), Turhal (Kaşan), Malatya (Malatiyye), Çankırı (Mankuriyye), Sinop (Sinobiyye), Samsun (Samiyye), Anadolu (Rum) bizzat hadiselerin geçtikleri yer veya yerler olarak defalarca zikredilmektedir. Bu coğrafya dışında kalan İstanbul (Konstantiniyye)'un yer yer destan içerisinde adının zikredilmiş olması, buranın Türkler tarafından fethedilmesi hayalinin tarihi seyrinin bir parçasıdır (Demir 2018: 51-52).

Destanın birinci bölümünde İstanbul'a doğru çıkılacak bir sefer esnasında Melik Danişmend ile Sultan Turasan arasında şöyle bir diyalog geçmektedir:

“Sonra Melik Danişmend söyledi: “Eğer bu ordu hep beraber aynı yola giderse doğru olmaz. Bu orduyu iki kısma bölüp yürümek doğrudur. Bizans imparatorunun iki orduya karşı koymaya gücü yoktur. Eğer ordu aynı yönden bir yola giderse olmaz.” Dedi. Sonra gaziler ordunun iki taraftan yürümesi için hazırlık yaptı.

Sonra Melik Danişmend söyledi: “Bu illeri de ikiye ayırıp yürüyelim. Bu tarafta Dükiyye yani Tokat, Sisiyye yani Gümenek, Harsanosiyye yani Niksar, Canik’ten tarafa ve Harşna yani Amasiyye, Samiyye yani Samsun, Sinobiyye yani Sinop ve Karkariyye, Kaşan yani Turhal’dan taraftan ben yürüyeyim, İnşallahu teala fethederim.” dedi.

Sonra Süleyman, Kara Toğan, Hasan, Eyyüb ve Sultan Turasan sordular: “Bu şehirleri ne zaman gördün ki adı ile söylüyorsun?” dediler. Melik Danişmend şöyle dedi: “Bu gece rüyamda Abdülvehhab’ı ve Seyyid Battal Gazi’yi gördüm. Geldiler, elimi tutup bu şehirleri bana gösterdiler. Adlarını deyiverdiler ve bu illeri sen fethedersin.” (Demir 2018: 79-80)

Bu diyalogun son bölümü oldukça dikkat çekicidir. Metnin içerisinde geçen şehirler kasdedilerek kendisine yöneltilen “Bu şehirleri ne zaman gördün ki adı ile söylüyorsun?” sorusuna, Melik Danişmend “Bu gece rüyamda Abdülvehhab’ı ve Seyyid Battal Gazi’yi gördüm. Geldiler, elimi tutup bu şehirleri bana gösterdiler. Adlarını deyiverdiler ve bu illeri sen fethedersin.” şeklinde cevap vermektedir. Bu cevap içerisinde Melik Danişmend’in hem yönlendirildiğini hem de bu şekilde ismi geçen şehirlere bir kutsallık atfedildiği görülmektedir.

Destanın dördüncü bölümünde Sinop ismi şu şekilde geçmektedir: “Rivayet edenler şöyle naklettiler: O vakit Nastor’a haber geldi ki Sinobiyye yani Sinop ve Samiyye yani Samsun beyleri Mihriyanos ve İstifanos altmış bin askerle gelirler. Bütün askerleri Firenk ve Çerkez’dir. Bu tarafta o erenler şahı Melik Danişmend Gazi asker arasında kağan aslan gibi kükrerdi. Nastor ve Şattat’ın ordusunun merkezini dağıttı. Neredeyse kâfirler yeniliyordu (Demir 2018: 132).

Destanın altıncı bölümünde Sinop şehri şu şekilde zikredilir: “Haberleri hikâye edenler, sırları nakledenler, rivayet edenler anlatılır, üstat şöyle hikâye eder: O vakit Nastor ve Şattat kırk bin asker ile Sinobiyye yani Sinop Beyi Mihriyanos ve Samiyye Samsun Beyi İstifanos altmış bin asker ile toplamı yüz bin olur. Melik Danişmend ile vuruşup savaştılar. Tanrı Melik Danişmend’e fırsat verdi. Sinop Beyi Mihriyanos’u öldürüp kalan askerleri dağıttı. Nastor ve Şattat kaçıp Haraşna şehrine gitmişti. Yine asker topladılar” (Demir 2018: 163).

Destanın dokuzuncu bölümünde Sinop şehrinin adı şu şekilde geçmektedir: “Elçi, mektubu Şattat’a getirdi, eline verdi. Şattat mektubu okudu: ‘Evvelinde Narınur, put, ibadet vaktini bildirmek için çalınan çan, ulu papaz, küçük papaz, ulu haç, mukaddes su. Sonra bizim katımızdan ki Nastor ve Hisarbad’ız, senin katına ki Şatta’sın. Mektup sana ulaşınca asker topla. Biz oraya varınca birbirimize yardımcı olursak Melik’i belki ortadan kaldırırız. Bu defa da şansımızı deneyelim, belki intikamımızı alırız.’ demiş. Şatta bu durumu öğrenince buyurdu, dört yana mektuplar gönderdiler. Samiyye, Sinobiyye, Harbagüme ve Canik sınırına, bu tarafta Tırabuzan ve Gürcistan sınırına bu tarafta Ermenistan ve Ahlat sınırına kadar o il, vilayet hep Şattat’ın idi. Bu haber o illere ulaşınca dört taraftan ordular Haraşna’ya yöneldi. Azar azar asker toplandı. Casuslar gelip Şattat’a saygı gösterdiler. Söylediler: “Melik Danişmend tekrar Sisiyye’yi aldı. Ondan sonra Dükiyye önünde toplantı yaptı. Düğün yapıp Efrumiyye’yi Artuhi’ye verdi. Bir gösterişli düğün etti ki anlatılmaz. Sonra Melik buyurdu, askerleri saydılar. On sekiz bin er toplanıp yola çıktı. Kaşan Kalesi’ne ulaştılar. İşte Haraşna üzerine geliyorlar.’ dedi.” (Demir 2018: 215).

Destanın on ikinci bölümünde Sinop şu şekilde geçmektedir: “... Melik Danişmend Gazi, bu münacatı söylerken bu tarafta Nastor ve Şattat, Haraşna Kalesi’nden dört tarafa mektup gönderdiler. Sinobiyye yani Sınab’a, Samiyye yani Samsun’a, Canik’e, Harkümbed’e, Karakuş’a, Harsanosiyye yani Niksar’a ve Tarabuzan sınırına kadar. Bu tarafta Ermen’e Ahlat’a, Karabağ’a,

Erciş'e Kiğı'ya, Bayburd'a, Kemah'a, Karahisar sınırına kadar bu şehirlere ve bu kalelere mektuplar gönderdiler. Elçi mektubu önce Harsanosıyye'ye ilettiler. Harsanosıyye beyi, mektupları diğer vilayetler dağıttı (Demir 2018: 292).

Bu bölümün devamında Sinop şehrinin ismi "Bu tarafta Nastor ve Şattat, Melik'in kale üzerinden gittiğini gördüler. Onlar da kaleden dışarı çıkıp kale önünde konakladılar. Onlara haber ulaştı: 'Şartın Kuh-ı Nişin ve kardeşi Tatis geldi ve Samiyye, Sinobiyye beyi ve Vasilyos ulaştı.'" (Demir 2018: 295) şeklinde geçmektedir.

Danışmendname'nin içerisinde Sinop şehrinin geçtiği satırlardan anlaşıldığı üzere Sinop hem Müslümanlar hem de gayr-ı müslimler için önemli bir noktadır. Bir hareket merkezi ve kontrol noktasıdır.

2.Saltukname ve Sinop

Saltukname'den anlaşıldığına göre San Saltık, XIII. yüzyılda yaşamış, Anadolu ve Rumeli'nin Türkler adına fethinde birinci derecede rol almış bir Türk kahramanıdır. Sarı Saltık, Sinop'ta doğmuş, hayatta olduğu süre içerisinde üç kıtaya adaleti, doğruluğu ve aydınlığı bu ilimizden hareket ederek götürmüştür. Hayatının daha sonraki yıllarında Edirne'ye taşınmış, burayı fethin kapısı durumuna getirmiştir. Sarı Saltık'ın faaliyet alanı, yukarıda da bahsedildiği gibi, Anadolu'dan başlar. Daha sonra haksızlık, kanunsuzluk, zulüm ve kötülüklerin bulunduğu bütün yer yüzüne kadar uzar. Yani Sarı Saltık, nerede kötülük, kanunsuzluk ve zulüm varsa düzeltmek için oradadır (Demir & Erdem 2007: 24).

Saltukname'ye göre Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey ile Saltık Gazi defalarca bir araya gelmiştir. İlkinde Ertuğrul Gazi, Osman Bey'i hediyelerle Sinop'a Saltık Gazi'nin yanına göndermiştir. Bu görüşme eserde şöyle anlatılmaktadır: "Sultânun gönli içinde yir itdiler. Pes Şerif hazretinün velayetini işitdi vardı, Ertuğrul oğlu alup 'Osman'ı Seyyid'e gönderdi bile-since armağanlar ve hediyeyle[r], Şerif ol hinde Küfe'den Sinob'a gelmişdi. Gelüp 'Osman Server'ün ayağına düşdi. Henüz dahı genç oğlan idi, Server'ün ayağına yüz sürdi. Şerif Hazreti 'Osman'ün devletlü ve sa'adettü başını yirden getirüp oğul, diyü iki gözinde öpdi. Dahı yanına alup naşihatlar idüp:

-Oğul! Hâk ta 'âlâ saña ve neslüne sa'adet ve devlet ve 'izzet rûzi itmişdür. Zinhâr gâzâyı elden komañuz, 'adl ve dâd idüp fakirün bed-du'âsından hâzer idün. Ra'ıyyeti incitmeñ, fışk ve fücürdan kaçuñ, bid'at itmeñ, şeri'ati gözedün, ihsân eylen ve hem gâribi hoş tutuñ, zulüm ve cevri terk eyle. Gâfil olmayasm. Saña vasiyyetüm bu ola kim ekser kağıları, vâilileri dâyim teftiş idüp 'adl eyleyesin, kâyim-mülk olasin, ra'ıyyet saña tâbi' olalar, bid'at itme ve hem rişvet-hon katl eyle. Kâfire i'tibâr eyleme, hâkim eyleme. İslâm dininde anlara ihtiyâc gösterüp müşâlağa dâhl itdirmek yokdur ve nâ-meşrû' iş işlemege, didi. Dürlü naşihatlar eyledi: Dahı 'Osmân'ı gönderdi. Bu tûran halk ta'accübe varup eyitdiler: -Server! Bu bir boy begi gâzi yigitdür, pâdişâh degüldür kim siz buña şâh-âne naşihat idersiz. Server eyitdi: -İy kavm! Bu yigit pâdişâhzâdedür ve Beni İshâk bin İbrâhim 'aleyhisselâmdur ki aña 'Ays dirler, anuñ neslidür. Üç peygâmbar bu nesle du'â-i hayr itmişdür. Biri İbrahim peygâmbar, ikinci İshâk peygâmbar, üçüncü âhir zaman peygâmbarı Muhammed Muştafâ'dur 'aleyhimüssalavât ve'sselâm. Pes dünyâda gelen pâdişâhlar bu nesilden ola gelmişdür. Girü bu yiğide Hâk ta'ala sultânlık virüp bunuñ zürriyeti ve nesli ulu pâdişâhlar olisarlardur, didi (Demir & Erdem 2007: 29).

Saltukname, Oğuz Türklerinin Anadolu'ya gelişlerinden kısaca bahsettikten sonra Sinop'u ön plana çıkarır. Destana göre Saltık Gazi, Sinop'ta doğmuştur. Saltık Gazi ile ilgili olaylar

da Sinop'ta başlar. Saltık Gazi, başlangıçta Sinop'tan hareket ederek çevre illerde cenk ve gaza-larda bulunur.

Saltık-name'nin Anadolu'daki en önemli mekânları; Sinop, Amasya, Sivas, Kastamonu, Çankırı, Ankara, Konya, Kırşehir, Niğde, Bor, Trabzon, Bursa, İzmir, Antalya, Alanya, Fı-nike'dir. Rumeli tarafında ise Edime ve İstanbul ön planadır.

Saltık-name'nin ilerleyen bölümlerinde coğrafya gittikçe genişler. Öyle ki Saltık Gazi, Sinop'tan hareket ederek Afrika'nın güneyine, Asya'nın doğu ucuna, Avrupa'nın batı ucuna ka-dar gider; Tanrı'nın adaletini götürür, zalimler, hilebazlar, fesatçılar, karanlık işler çevirip insan-ları yanıltanlar, halkına kötü davrananlar, doğru yoldan sapanlar, zina batağına düşenler, ile mü-cadele eder.

Saltık Gazi, bir süre sonra, Sinop ile bağlantısını kesmemek üzere, Edirne'ye yerleşir. Burayı "Fetih Kapısı" ve "Gaziler Ocağı" durumuna getirir. Bu defa üç kıta üzerine seferleri Edirne'den hareket ederek gerçekleştirir.

Kısaca belirtmek gerekirse Saltukname'nin coğrafyası; Asya, Avrupa ve Afrika'nın ta-mamıdır, diyebiliriz. Bir başka söyleyişle Saltukname, üç kıtada yaşayan bütün milletleri ilgilen-dirmektedir. Bu bakımdan Saltukname, diğer Türk destanlarına göre coğrafyası en geniş olanı-dır." (Demir & Erdem 2007: 29-30).

Saltukname içerisinde Sinop aşağıdaki metinlerde şu şekilde geçmektedir:

"Server ol diyârda seyr iderdi. Gâh Baba'ya gelürdi, giderdi. Râviler eydür, Aydın ilinde Aydın'ın bir gürbüz bahâdur oğlu kopdı. 'Âkıl zirek olup başına kızıl toğru börk giyerdi, düşün-de ol kisveti aña gösterdilerdi, adına Gâzi 'Ömer dirlerdi. Halk Umur Beg dağı dirlerdi, aña lağab yâd iderlerdi. Ol deniz kenârının kâfirlerin birbirine urmuşdı. Kayşer neslinden idi, babası Aydın idi. Çün ol server on dört yaşında idi. Sürüp Şinop şehrine geldi. Dağı gemiye binüp Kefe'ye gitdi. Şerif'e gelüp el öpdü. Şerif'den kuşak kuşandı, du'a alup girü Aydın iline gitdi. Geldi, karâr eyledi (Demir & Erdem 2007: 314)."

"Anı uğur görüp çok fetih itmişlerdi. Girü ol köy üzere yapmasına pes anı koyup ol köyün adına anı çün Üsküt kodılar. Çün anda gâzalar idüp sultâna piş-keşler, niçe begler gönderürlerdi. Sultânın gönlü içinde yir itdiler. Pes Şerif hâzretinin velâyetini işitdi vardı, Ertuğrul oğlu atup 'Osman'ı Seyyid'e gönderdi, bilesince armağanlar ve hediyeyle[r], Şerif ol hinde Kefe'den Şi-nob'a gelmişdi. Gelüp 'Osman Server'ın ayağına düşdi. Henüz dağı genç oğlan idi, Server'ın ayağına yüz sürdi. Şerif Hâzreti, 'Osmân'ın devletlü ve sa'âdetlü başını yirden getirüp oğul, diyü iki gözinde öpdü (Demir & Erdem 2007: 315)."

"Pes cemi' Rûm'da olan kâfirler, pâpâzlar ve kıssisler ve ruhbânlar cem' olup Kostañtiniyye'ye geldiler, tekür sarâyında dirilüp tedbir itdiler. Pes Server Şaltık bunların dirne-gin işidüp Sinop'dan tûrup bir gemiye binüp Karaman'dan toğru Ağaç Deñizi'ne çıktı. (Demir & Erdem 2007: 317)"

"Âhır anları vedâ' idüp, 'azm-i Sinop eyleyüp giderken nâgâh karşıdan bir 'alem peydâ oldu. Gelürek gördi kim Aydın oğlu 'Ömer idi. Yidi yüz otuz yigit ile gelürler. Server at başın çeküp durdı (Demir & Erdem 2007: 361)."

"Dağı andan halk birle vedâ' idüp 'azm-i Sinob eyledi. Girü 'Osmân Gâzi gelüp Şerif'i karşıladı dağı elin öpdü du'âsın alup girü gitdi. Şerif andan gemiye binüp Kefe'ye 'azm eyledi. Çün Kefe'ye çıkdılar (Demir & Erdem 2007: 372)."

"Dağı Server, 'Osmân'ı vedâ' idüp 'azm-i Sinob eyledi. Çün Şinob'a geldi, kavm-i Şi-nob'a karşı geldiler, şehre getürdiler. Server çıkup câmi'de Müslümânlara naşihatlar idüp halkı

müşerref eyledi ve hem Sinob'da deniz içinde bir pâre bir taş var-ıdı, Server'ün 'ibâdetgâhı idi, anuñ üstinde 'ibâdet eylerdi. Pes girü varup, 'ibâdet idüp, anda tazarru'lar idüp hâcetler diledi. Hakk'dan maqbûl olup, pes andan girü gemiye girüp 'azm idüp Kerbândilbân hışârına çıkdı (Demir & Erdem 2007: 381)."

"Ezincânib Sultân Şaltıh, Kefe diyârına göçüp geldi. Rûmili'nde, anda mübârek göñli Şinob'a varmağa meyl idüp dahı bir kaç kimse ile durdı. Gemiye binüp Şinob'a gitdi. Evvel Hasan Abdal ve Bostan Dede ve Yaluñuz Derviş'i bile aldı ve İlyâs Rûmi'yi ve İshâk Rûmi'yi bile alup geldiler. Şinob'a geçdiler. Halk karşı gelüp kondırdılar. Nâgâh Şinob'a haber yitişdi kim:

-Leşker-i İslâm hasaret oldılar, diyü.

Pes Şerif Seyyid tiz Şinob'a haber yitişdi, Şinob melikine 'Ali Beg'e emr eyledi kim:

-Leşker birle Atabek'e yitiş, yardım eyle, didi, gönderdi (Demir & Erdem 2007: 384)."

"Ol söz ile Konya diyârından bin ev göçüp Rûmili'ne gaza niyyetine Andriyye'ye gitdiler. Vardılar, Andriyye kal'asına girüp oturdılar. Etrâfa gâzâlar iderlerdi. Sultân-ı evliyâ, andan halkı vedâ' idüp girü Şinob şehrine geldi. Andan deñiz içre bir taş var-ıdı, Muşalla idi. Seyyid anda varup 'ibâdet iderdi. Bir ay tırdı, andan Server gemiye binüp 'azm-i Eflak itdi (Demir & Erdem 2007: 400)."

"Server ol bozadan bir kere içdi, tatlu idi, ekşi degül idi:

-Bunı içen pişmân ola, didi. Ayruk içmedi, çıkdı. Dahı hemân toğru Şinob'a gidüp revân oldılar. Bir gün Sinob'a yakın irdiler, ıricek gice ile gitdiler. Sultânü'z zamân 'Alâ'eddin'e uğramadılar. Anuñ içün pinhân gitdiler (Demir & Erdem 2007: 457)."

"Bire {gâfil} gâfil, zâlim! Dahı beter ol pâdişâhlıkda gâflet seni neye ırgürdi? Sultâna ok ve taş atarlardı. Haşıl-ı kelâm kırk gün muhâsara eylediler, Âhirü'l-emr çäre olmayup sultân bir gemiye binüp 'azm-i Şinob itmege kaşd idüp kendüyi bâzırgân şuretine koyup toğrı Kilâşpol şehrine geldi. Meger Seyyid ol zaman Andriyye'de degül idi. Sultân Ahmed-i Rûmi katına geldi, kendüyi bildürdi. Şeyh bilesince idi. Şeyhi Râdos'dan getürmişlerdi, Seyyid Şaltıh korkusundan kim bize gefe diyü. Pes Ahmed-i Rûmi, Baba'da Seyyid'e haber şaldı, Pâdişâh geldügin bildürdi (Demir & Erdem 2007: 483)."

"Çün vezire bu sözi didi, gice ile gemiye binüp Firengistân'a gitdiler. Bu yaña Sultân 'Alâeddin tahta oturdu. Server Şaltıh Yünân'da kâh Şinob'da eglenürdi. Niçe ola diyü etrâfa çeşm ü güş olmuşdı. Pes 'âlem 'adl u dâdla müzeyyen idi. Pes Server gâh erlikle ve gah hile fi'liyle gâzâya hâzır idüp gâzileri tıururdu (Demir & Erdem 2007: 484)."

"Meseldür kim illetle dirilen, miñnetle cân viriserdür. Ekşer zâlim dünyâdan âhirete imânsız gidiserdür. El-'ayân billâh meger inşâf ve i'tirâf idüp tevbe ide. Maz'lûm ile helâlleşe. Eger helâlleşmeye, hakk-ı 'abdurur, tevbe ile gitmez. Azâbın çeker misli olur, her ne itsiyle, diyüp Seyyid halka naşihatlar ve va'z iderdi. Bu hâliyle Şinâb şehrinde oturmuşdı ve Sultan 'Alâ'eddin dahı Konya şehrinde Şeyh Hasan'a vezirlik virüp icrâ-yı şer' ve teftiş-i aqâlim ve zulme ve ehl-i fesâdı gözedürdi, 'adl ü dad iderdi (Demir & Erdem 2007: 486)."

"Server giderken bir gemiye uğradı, gördi Müslümânlardur, anlar da Şerif'i gördiler, bildiler, gelüp, Şerif'ün elin öpüp bir nâme şundılar. Yazılmış kim:

-Harcmevân kâfirleri gelmişler, Şinob'a zahmet virmişlerdür, dimiş. Server buyurdu gemiyi Şinob'dan yaña sürdiler. On birinci gün Şinob şehrine yitişdiler, taşra çıkup dahı anda Müslümanlar birle görüşdiler (Demir & Erdem 2007: 535)."

"Osmân râzi olmadı. Şerif eyitdi:

-Zamānuñ dahı var, al kabūl eyle. Kaçan kim benüm kâğıdumla varasın saña bu diyar timār vireler, sancağ; begi olasın. Ol vakıt nice isterseñ idesin. Görmez misin kim, sultānuñ her kulları birer yiri feth itdiler, kendülere mülk idindiler. Sen de bu yiri sa'y it kılıcuñla alasın, mülk idinesin. Dahı andan şulh itdiler, döndiler. 'Osmān ile Server Şerif Ğāzi Sinob'a revān oldılar (Demir & Erdem 2007: 536)."

"Şerif eyitdi:

Semi'nā ve eṭe'na! Andan bir kaç gün Konya'da ṭurup dahı cāmi'e gelüp Müslümānlara naşihatlar idüp, andan sultān ile āḫiret ḥaqqın ḥelālleşüp dahı hem elvedā' idüp döndi 'azm-ı Şinob idüp gitdi. Yolda 'Osmān Ğāzi karşı gelüp Seyyid'üñ elin öpüp sürdiler, şehir-i Şinob'a geldiler. 'Ali Beg karşı gelüp, Şerif'üñ elin öpdı, ta'zim ile getürüp, kondurdılar. 'Ali Beg Şerif ḥuzūrında 'Osmān'la cāndan āḫiret karındaş (Demir & Erdem 2007: 545)."

"Server eyitdi:

-Sana geldüm, görem İslām'a meylüñ var mı diyü. Pes Pārsūk melik hiç dınmadı, ḥarāc getürüp, Seyyid'üñ öninde ḳodı. Server andan ṭurup, 'azm-i Şinob eyledi.

Çünkim Şinob'a yitişdi, ehl-i Şinob karşı geldiler, Server'e ta'zimler idüp şehre getürdiler kondurdılar. Server, bir hafta anda va'z ve naşihatlar idüp, ḥalka du'ālar eyledi ve Müslümānları müşerref kılup dahı ḳaşd itdi kim, girü Sultān Alā'eddin'e vara (Demir & Erdem 2007: 554)."

"Andan Server girü Kefe'ye geldiler, bir nice müddet ḳarār eyledi. Anda dāyim 'ilm ü 'amel idüp, oturmuşdı. Andan soñra gemiye binüp, Şinob şehrine revāne oldılar geldiler. Şinob'a çıkdılar. Şinob ḥalkı karşı geldiler, alup Server'i şehre getürdiler, kondurdılar. Kendü evlerine geldi. Andan atası vefāt itmişdi, varüp ḳabrin ziyāret idüp, andan gelüp, mescitde va'z ve naşihat idüp ve tefsir ve eḥādiden takrir idüp, ḥalkı müşerref eyledi. Evine geldi (Demir & Erdem 2007: 562)."

"Lā-cerem Şerif'den soñra üç yıl geçdükde 'Umur Ğāzi gemilerle geçüp, ḡazālar idüp Edirne'yi feth itdi. Zirā kāfirler ol ḥişāri Müslümānlardan almışlardı ve dahı soñra yidi yıl geçdükde Rüm'a Orḫān Ğāzi geçdi. Girü Şinob'a gitdi, yarup Burūsa'yı feth eyledi. Soñra Süleymān Paşa geçdi. Ol vakıt Ğāzi 'Umur vefāt itmişdi. Edirne ḳal'asında bir begi var-ıdı. Yūsuf Ḥān adlu, ol dururdi, ve yidi yüz yılında feth olmuşdı (Demir & Erdem 2007: 564)."

"Āl-i 'Osmān ḳuvvet dutup, ḥilāfet ve saltanat bunlara kaldı. Devlet ve sa'adet ve iḳbal ve 'izzet bu nesli şaḫiḥe yüz dutdı. Tā ḳıyāmet müstedām ve müstahkem ve pāyende ola, āmin. Pes Şerif'e eyitdiler:

-Bu 'Osmān ne ḥoş yigit kopdı.

-Ber-ḥürdar olsun, didi. Çün Şerif girü Şinob'dan Kefe'ye geçdi. Ol mübārek aḳ şaḳalı gögsine düşmiş yaṭurdı, va'z ve naşihatlar idüp cāmi'de ḥalka çok öḡütler virürdi (Demir & Erdem 2007: 564)."

"Server andan 'azm idüp Şinob'a geldi. Sultān-ı evliyā emr eyledi, gemiler ḥāzır itdiler, getürdiler. Server ḡāziler ile ol gemilere binüp, Çerkes vilāyetlerine Ḡazālar itdiler (Demir & Erdem 2007: 566)."

"Andan Server, Menücher-ile döndiler, ṭaşra geldiler. Ol yiri belürsiz nihān idüp ṭoprağın örttiler. Andan cinniye destūr virdi, gitdi. Server girü 'azm-i Şinob eyledi. Yolda gelürken 'Osmān Ğāzi'ye uğradı, ḡazāya girdi. Üç gün 'Osmān ile oldı, dördinci gün Şerif Şinob'a teveccüh eyledi. Şinob ḥalkı karşı geldiler. Bir ay Şinob'da ṭurdı. Andan dahı göçüp ṭoḡrı Aydın iline gitdi. Ğāzi 'Umur karşı gelüp Server'e ḥürmetler ta'zimler idüp ḳonukladılar. On beş gün anda

karār itdiler, dahı andan Server göçüp, toğru Kilāşpol boğazına geldi. Kāfir gemi iletdiler, gemiye girüp deñizi geçdi, nüzül ni‘metler iletdiler, hoş gördiler. Şerif andan da göçüp Andriyye kal‘asına gitdi. Ol şehir meliki Aḥmed Rūmi ġāzilerle ve İlyās ve İbrāhim birle karşı geldiler, ta‘zim ve tekrim birle alup şehre geldiler. On gün turup, Müslümānları müşerref kıldı. Andan şoñra giril göçdi, Eski Baba’ya gelüp, anda varup Seyyid bir yıl bir ay kadar tutdı (Demir & Erdem 2007: 568).”

Sonuç

Bu çalışma neticesinde Saltukname ve Danişmendname gibi iki önemli eser içerisinde Sinop şehrinin nasıl geçtiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Sinop Saltukname içerisinde otuz bir, Danişmendname içerisinde de altı kez zikredilmiştir. Bu iki eser içerisinde Sinop’un önemli bir yere sahip olduğu; bir güzergâh merkezi, iskân noktası ve stratejik öneminin olduğu anlaşılmaktadır. Tarih süreci içerisinde Sinop’un ne kadar önemli bir yer olduğu bu metinler vesilesi ile bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Bars Mehmet Emin (2015), “Türkiye Battal Gazi Destanı’nda Göndergeler ve Anıştırmalar Üzerine Bir Değerlendirme Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi” S. 4/1, ss. 465-490,
- Demir, Necati (2018), *Danişmend Gazi Destanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Demir, Necati & Erdem, Mehmet Dursun (2007), *Saltık-name*, Destan Yayınları, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2002), *Sarı Saltık - Popüler İslam’ın Balkanlar’daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

SİNOPLU DİVAN ŞAİRLERİ

Murat KEKLİK *

Öz

Tezkireler tanınmış kişilerin hayat hikâyelerinden bahseden biyografik eserlerdir. Osmanlı dönemi tanınmış şairlerinin biyografileri ile eserlerinden örnekleri ihtiva eden eserlere ise şuarâ tezkireleri denilmektedir. Çeşitli sebeplerle şuarâ tezkireleri ve türlü biyografik eserlerde isimlerine rastlanamayan çok sayıda şaire şiir mecmualarında rastlanabilmektedir. Özellikle kaynaklarda ismi geçen fakat divan tertip edemediği için unutulmuş şairlerin şiirlerini mecmualarda bulabilmek mümkündür. Şuara tezkireleri ile nazire mecmualarına yönelik yaptığımız taramalarda Sinoplu olarak gösterilen mahlaslarına göre divan şairleri şunlardır: Ârifi, Dürrî, Kâtibî, Safâyî, Şerîfi, Seyfî, Şükrî, Turâbî, Sinânî. Tezkirelerde Sinoplu şairlerin hayatları hakkında bilgiler ile şiirlerinden örnekler oldukça sınırlıdır. Bu şairlerden Kâtibî, Safâyî, Şerîfi, Seyfî, Sinânî'ye ait çok sayıda nazireye ise nazire mecmualarında rastlanmaktadır. Çalışmada tezkireler ve şuarâ mecmuaları taranarak Sinoplu divan şairleri ve bu şairlere ait şiirler tespit edilmiştir. Tezkireler ve şuarâ mecmualarından hareketle şairlerin tanıtılması amaçlanmış şiirlerinden örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sinoplu Şairler, Tezkire, Mecmua.

Divan Poets who were Born Sinop

Abstract

Tezkires are biographical works that mention the life stories of well-known people. The works containing biographies and works of well-known poets of the Ottoman era are called şuarâ tezkiras. There are many poetry poems which can not be found in various genres, such as şuarâ tezkiras and various biographical works. It is possible to find the poems of the forgotten poets especially in the sources because they can not arrange the divan. The divan poets according to the surnames shown from Sinop in the scans we have made for the present and the nazire envoys are as follows: Ârifi, Dürrî, Kâtibî, Safâyî, Şarîfi, Seyfî, Şükrî, Turâbî, Sinânî. In Tezkires, examples of poems and information about the lives of Sinop poets are very limited. Many of these poets belonging to Kâtibî, Safâyî, Şerîfi, Seyfî and Sinânî are found in the şuarâ mecmuas. In the study, tezkiras and şuara mecmuas were searched and poems belonging to from Sinop divan poets and these poets were identified. The poets were introduced with the information obtained from the tezkiras and şuarâ mecmuas. Examples of poetry are given.

Keywords: Poets from Sinop, Tezkira, Poetry.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muratkeklık@yyu.edu.tr

Giriş

Sinop, tarih boyunca farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış bir kültür mozaiğidir. Hele-nistik çağdan Osmanlı'nın son dönemlerine kadar "Sinoppe, Sinuwa, Cezîretü'l uşşak" gibi değişik adlandırmalarla anılmıştır (Ergin, 2015: 84)

Karadeniz'e açılan kapılardan biri olan Sinop miladi ilk yüzyıllardan itibaren önemli bir ticaret yolu olma özelliğine sahip olmuştur. Sinop, I. Keykavus döneminde 3 Ekim 1214 tarihinde Selçukluların egemenliği altına girmiştir. İzzettin Keykavus Sinop şehrini aldıktan sonra kalesini yaptırmış, şehri imar etmiş, şehrin güvenliğini sağlamak için bölgeye Türk nüfusu köylere ve şehre iskân etmiştir. Bu husus Selçuklu iktisadi yükselişinde Karadeniz ticaretine hâkim olan Sinop şehrini öne çıkarmıştır. Selçuklular Anadolu'yu milletlerarası ticaret sahasının içine çekmek için iki yola büyük önem vermişlerdir. Birincisi, Batı - Doğu yolu, diğeri ise, Kuzey -Güney yoludur. Sinop, denizyolu üzerinde önemli bir liman olduğu gibi Güney - Kuzey karayolunun da başlangıç noktası idi. Bu yol Sinop'tan başlıyor, Amasya -Tokat üzerinden Doğu-Batı yönündeki yollar Sivas'ta birleşiyor ve buradan Malatya'ya ve oradan da Halep'e iniyordu. (Demir, 2001, s. 17-22; Keleş, 2001: 25) Selçukluların Köseadağ savaşında aldığı mağlubiyetten sonra Sinop 1265'ten 1322 yılına kadar Pervaneoğullarının 1322 yılından 1461'deki Osmanlıların fethine kadar yaklaşık 140 yıl Candaroğullarının hâkimiyeti altında kalmıştır. Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle de Kastamonu sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiştir (Karacan, 2014, 4-5).

Sinop her ne kadar liman şehri olma özelliğiyle coğrafi açıdan önemli bir konumda olsa da Osmanlı döneminde siyasi konum olarak Kastamonu'nun gölgesinde kalmıştır. Kastamonu sancağına bağlı bir kaza olması hasebiyle Sinop'ta yaşanan gelişmeler, Sinop'ta yetişen âlim ve sanatkârlar Kastamonu'ya mal edilerek yazılı kaynaklara yansıtılmış olması muhtemeldir. Tezki-relerde kimi şairlerden bahsedilirken Kastamonu'ya yakın bir yer olan Sinop'tandır ibaresi yer almıştır. Örneğin Ahdî'nin Gülşen-i Şuarâ'sında Kâtibi'den bahsedilirken "Vilâyet-i Anatoli'da Kastamonî kurbünde Sinop nam kasabadandır." denilmektedir (Solmaz, 2018: 258).

Belli meslek gruplarında tanınmış kişilerin hayat hikâyelerinden, kişiliklerinden, eserlerinden bahsetmek üzere kaleme alınan eserlere tezkire denir. Şairlerin hayatlarını eserlerini konu edinen tezkirelere ise şuara tezkiresi denmektedir. Ali Şir Nevaî'nin Mecalisü'n-nefâis'inin örnek alınmasıyla başlayan Osmanlı dönemi şuara tezkireciliğinin ilk örneği 1538'de tamamlanan Sehi Bey'in Heşt Behişt'idir. Tezkire yazma geleneği ilerleyen dönemlerde gelişerek devam etmiş 19. Yüzyılın sonuna kadar otuzun üzerinde şuara tezkiresi kaleme alınmıştır (Beyzadeoğlu, 2011: 41)

Şuarâ tezkireleri temelde biyografik eserler olmakla birlikte yazıldıkları dönemin edebi temayüllerini, şiir anlayışını, edebi mahfilleri vb. hakkında bilgi edinmemizi sağlarlar. Şuara tezkirelerinde şairlerin doğum yeri, adı, lakabı, öğrenim durumu, meslek veya makamı, başlıca hocaları, hayatlarındaki önemli değişiklikler, ölümü varsa ölüm tarihi, mezarının yeri, bazen şairle ilgili birkaç anekdot, edebî durumuyla ilgili değerlendirmeler, eserlerinden örnekler yer alır. Bu muhteva özellikleri Herat tezkirelerinden Osmanlı tezkireciliğine geçmiş tezkirecilik tarihi boyunca da benzer ölçülerle devam etmiştir (İsen, 2015: 16)

Klasik Türk Edebiyatının en önemli kaynaklarından bir diğeri de şiir mecmualarıdır. Arapça "cem" kelimesinden türetilmiş olan mecmua kelimesi sözlüklerde; "1. Toplanmış bir araya getirilmiş, 2. Seçilmiş yazılardan oluşan kitap, 3. Dergi, 4. Cönk, şiir antolojisi" (Kanar, 2005: 442), "seçilmiş yazılardan meydana getirilen yazma kitap" (Devellioğlu, 2008: 596), "toplanmış, biriktirilmiş ve düzenlenmiş şeylerin tamamı, antoloji, güldeste" (Parlatır, 2006:1033) şeklinde tanımlanmaktadır. Mecmualar, yazıldıkları devrin aynası olma özelliğine sahiptirler. Mecmualara

alınan şiirler belli bir beğeni ve kalite süzgecinden geçirildiklerinden içerikleri itibarıyla devrin şiir zevkini ve beğenisini anlamada en büyük araçlardan biri olmuşlardır. Ayrıca şairlerin divanlarında yer almayan şiirleri ile şiirlerini kitap hâline getirememiş şairlerin şiirlerine mecmualarda rastlamak mümkündür. Ancak mecmuaların oluşturulma amacı gereği şairlerin nereli olduğu ve ne zaman yaşadığı gibi biyografileri hakkında bilgilere ulaşamamaktadır. Taradığımız mecmualarda Sinanî-i Sinobî adlı bir şaire rastladık bu şair hakkında mecmua incelemelerinde herhangi bir bilginin kaynaklarda olmadığı araştırmacılarca ifade edilmekle birlikte tezkirelerde yer bulmayan Sinoplu bir şairin varlığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada Sinoplu divan şairleri tespit edilirken tezkire ve mecmualar taranmıştır. Şairlerin biyografileri hakkında *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* 'ndeki bilgilerden istifade edilmekle birlikte şairler hakkındaki bilgiler tezkirelerle karşılaştırılmış gerekli görülen yerlerde ilavelerde bulunulmuştur.

1. Sinoplu Divan Şairleri

Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1461 tarihinden itibaren tezkire ve mecmualarda Sinoplu olduğu bildirilen dokuz divan şairi tespit edilmiştir. XVII. asır sonrasında yaşamış Sinoplu şairlerin tezkirelerde yer bulamadığı görülmüştür. Tezkire ve mecmualarda Sinoplu olduğu bildirilen şairler şunlardır:

a. Ârifî, (ö.1018/1609)

Ârifî hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Riyâzî tezkiresi ile *Sicill-i Osmânî*'de Ârifî'den söz edilmektedir. İlmiye sınıfına mensup bir divan şairidir. Riyâzî onun Cezîretü'l-'uşşâk Sinob'dan olduğu bilgisini verir. Nâm-ı diğer Mustafâ Çelebi'dir. Azmi Efendi'den mülażım olup, çeşitli kasabalarda kadılık görevinde bulunmuştur. 1018/1609 yılında Seferihisar'da vefat etmiştir (Açıkgöz, 2018: 2214; Ördek, 2013). Tezkirelerde divan sahibi olup olmadığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Aşağıdaki beyit ona aittir:

Pür-gamam sîne-i sûzân ile çeşm-i terden
Başladı fitne zuhûr itmege bahr ü berden

b. Dürri

18. yüzyılda yaşamış bir divan şairidir. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi yoktur. Dürri hakkında *Salim Tezkiresi* ile bu eserden naklen *Tuhfe-i Nâilî*'de bilgi bulunmaktadır. Ârifî'de olduğu gibi onun da Cezîretü'l-'uşşâk Sinob'dan olduğu kaydedilmiştir. Asıl adı Mehmet'tir. Sinop'ta Arslan Mescidi imamının oğludur. Sultan Alaaddin Camisi'nde tarîfhân idi. Bu sebeple Sinop'ta Muarrif-zâde sanıyla tanındı. *Tuhfe-i Nâilî*'de Muarrif-zâde Şeyh Mehmed Efendi olarak kayıtlıdır. Sinop'ta Seydî Bilal Tekkesi şeyhi oldu. Sinop'ta vefat etti ve oraya gömüldü. Şiirlerini sade bir dille kaleme almıştır. Şiirleri kolay anlaşılır, akılda kalıcı bir özelliكتedir. Kadın güzelliği ve beşeri aşk şiirlerinin başlıca konusudur. Sâlim tezkiresinde alışılmış, bayağı kelimeleri şiirlerinde kullanması yönüyle eleştirilmiştir (Aksoyak, 2014; İnce 2018: 185). Şiirleri arasından aşağıdaki kıt'a örnek olarak tezkireye seçilmiştir:

Kanâat kenz-i lâ-yefnâdır ey dil
Hem ehli cümleden a'lâdır ey dil
Kanâat tahtı üzre şâh olanlar
Ke-enne mâlik-i dünyâdır ey dil

c. Kâtibî

Sinoplu Mustafa Kâtibî'nin yaşadığı dönemde Kâtibî mahlaslı üç şair daha vardır. Bursalı Kâtibî, Manastırlı Kâtip Hasan, Galatalı Kâtibî (Seydi Ali Çelebi). Sinoplu Mustafa Kâtibî muammada alanındaki ustalığın kaynaklarda bahsedilmiştir. Sinoplu Mustafa Kâtibî hakkında 16. yüzyılın önemli tezkireleri olan Meşairü's Şuarâ, Kühü'l Ahbar, Hasan Çelebi tezkiresi, Beyânî tezkiresi, Ahdi'nin Gülşen-i Şuarâ'sı ile bu tezkirelerden aktarılanlarla Tuhfe-i Nâilî'de bilgiler mevcuttur.

Kâtibî, Sinop'ta doğdu. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi yoktur. Asıl ismi Mustafa'dır. Eğitimi sırasında hastalanıp kekeme kalınca tahsilini yarıda bıraktı ve tasavvufa yöneldi. Başta Salih Paşa'nın oğlu Mustafa Bey olmak üzere ileri gelen devlet adamlarına hocalık ve kâtiplik yaptı. Hattatlıkta mahir olup özellikle talik ve nesih yazıda çok başarılıdır. Âşık Çelebi ile dostlukları vardır. İskender Çelebi'den sonra defterdar olan Nakkaş Ali Bey'e sanatlı bir kaside yazmış, fakat ona ulaştıramayınca kaside Cezayir defterdarı olan İskender Bey'e nasip olmuştur. Kalem redifli olan bu kasidede kalemin vasıfları anlatılmaktadır. Bu kaside Âlî'ye göre yedi, Âşık Çelebi'ye göre on iki renk ile yazılmıştır ve değişik renklerle yazılan beyitlerin harfleri toplandığında çeşitli isimler için yazılan tarihler ortaya çıkar (Kılıç, 2018).

Kâtibî hakkında Ahdi'nin Gülşen-i Şuarâ'sında detaylı bilgi yer almaktadır. Tezkirede şair hakkında övgü dolu ifadeler kullanılmıştır. Tezkirede Mevlânâ Kâtib şeklinde adlandırılan şairin gençliğinde gayb ilimleri dâhil birçok ilimde sağlam bir eğitim aldığı belirtilmiştir. Edindiği yüksek ilimle zamanında akranları arasında yüksek bir payeye yükselmiştir. Şairin divan sahibi olduğu divanındaki şiirlerin büyüleyici ve nükteli olduğundan bahsedilir. Kâtibî günümüz Kuveyt ile Katar arasındaki bölgeyi içine alan Lahsa eyaleti paşası Salih Paşa'nın oğlu Muhammed Paşa'nın hocalığını yapmış bu görevi sırasında ilmini ve irfanını ilerletmiştir. Aniden şiddetli bir sıtma hastalığına yakalanmış zorlu bir süreçten sonra hastalığı atlatmışsa de kekeme kalmıştır. Hastalığından sonra ilimle uğraşmayı bırakarak tamamen inzivaya çekilmiştir. Kendisini riyazet ve ibadete vermiştir. Melek yaratılışlı olan Kâtibî'nin sözlerinden kimse incinmemiş, ağzından hiçbir zaman yadırgatıcı bir söz çıkmamıştır. Ahdi onun "... zebân-ı Fûrs'e kâdir ve lisân-ı selâse misli nâdir ve remz ü imâ-ı mu'ammâdan habîr ve rûmûz-ı nazm ü inşâda bî-nazîrdür." olduğunu söyler. Ahdi, Kâtibî'nin Mesnevi'ye büsbütün hâkim olduğunu, aruzu çok iyi bildiğini, kafiye üzerine muteber bir sözlük yazdığını, sözlüğünün zamanın âlim ve sanatkarlarınca makbul sayıldığını bilgisini verir. Gönül ferahlatan şiirleri akıcı ve güzel beyitleri ise son derece gözde ve nefistir (Solmaz, 2018: 258). Görüldüğü üzere bütün kaynaklar Kâtibî'yi övmüş kişiliğinin, sanatkarlığının, şiirlerinin zarafetinden bahsetmişlerdir. Tezkirelerde şiirlerinden örnekler fazla değildir. Verilen örnekler beyit örnekleri ve tarih manzumeleriyle sınırlıdır.

Aşağıdaki gazel ile tarih manzumesi Gülşen-i Ahdi'den alınmıştır.

Gazel

Kaddün anılsa gönlüme serv ü çemen gelür
Haddün anılsa lâle degül yâsemen gelür
Sa'yün eger safâysa işigin koyup
Billah sūfi Ka'be'ye gitmek neden gelür
Bir gün gelüp müşerref idem dimiş idi yâr
Ben bî-sitâre bilmezem ol gün kaçan gelür
Sayd itdi didiler seni şehrin güzellerin
Her ne gelürse ummadugun kişiden gelür

Gam çekmeden ne fâide baht-ı siyâhdan
 Kâtib başına her kişünün yazılan gelür
 Kıt'a Tarih
 Paşa-yı Sâlih ol merd-i gâzî
 Tutmuşdı nâmı mülk-i cihânı
 İsterdi Hağ'dan dâ'im şehâdet
 Buldı murâdın rûh-ı revânî
 Hâtîf dilinden didi bu târîh
 Cennât-ı Firdevs ola mekânı [992] (Solmaz, 2018: 259)

d. Safâî

Kaynaklarda hakkında en fazla bilgiye rastlanılan Sinoplu âlim ve divan şairlerindendir. Şeyh Safâî Efendi olarak da bilinir. Sinop'ta doğmuştur. “Öğrenimi sırasında İskender Paşa'ya bağlandı ve daha sonra Semâî Mehmed Dede'nin müridi oldu. İskender Paşa'nın Galata'da Atıcılar'da yaptırdığı tekkeye şeyh oldu. Gemicilik ve harita konularına büyük ilgi duydu ve bu alanda kendini yetiştirdi. Bu yönüyle dönemindeki bütün gemicilerin şeyhi sayılırdı. Gemiciler onu çok sever ve onu her zaman ziyaret ederek ondan akıl alırlardı. O dönemde İstanbul ve civarında seyir yerleri, tekke ve zaviyeler az olduğu için Safâî'nin tekkesi aynı zamanda ileri gelen devlet adamlarının ve şairlerin buluşma yeri oldu. Diğer kaynakların aksine Latîfî, Safâî'nin meyhaneye köşelerinden çıkmayan ayyaş biri olduğunu belirtir. Riyâzî ve Fâizî, Safâî'nin Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-20), Esrar Dede 940/1533-34, Mehmed Süreyyâ ise 927/1521 veya 940/1533-34 yılında öldüğünü söyler. Sehî Bey'e göre Safâî öldüğünde 110 yaşındaydı” (Kaplan, 2014). Mezarı, Okmeydanı'nda şehliğini yaptığı kendi tekkesinin bahçesindedir. (Açıkgöz, 2018: 206)

Safâî'nin üç önemli eseri vardır. Divan sahibi bir şairdir. Gelibolulu Âlî ve Latîfî'nin Sultan II. Bayezid adına yazıldığını söyledikleri bu *Dîvân*, şimdilik bulunamamıştır. *Gazavât-ı Bahriyye* adlı eseri II. Bayezid dönemi Kemal Reis'in deniz savaşlarını anlattığı on bin beyitten oluşan mesnevidir. *Fetih-nâme-i İnebahtı* ve *Moton* adlı eseri ise Safâî'nin bizzat katılmış olduğu İnebahtı ve Moton seferlerini anlattığı bir eserdir. 3500 civarında beyitten oluşan eser, mesnevi tarzında ve aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Eserin bilinen tek nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde “Revan 1271” numarayla kayıtlıdır (Kaplan, 2014).

Latîfî, Safâî'yi aruz ilmi ve Farsçadaki kabiliyeti açısından övmüş şiirlerini ise canlılık ve ahenk açısından eksik olduğunu dile getirmiştir. Şiirleri rağbet görmediği için şairin hezeliyata ağırlık verdiğini de ifade eder (Kaplan, 2014).

Mecmualarda Safâî'nin birçok şiiri bulunmaktadır Edirneli Nazmî'nin Mecma'u'n-Nezâ'ir'inde Sinoplu Safâî'ye ait olduğu tahmin edilen 18 adet nazire yer almaktadır. Eğirdirli Hacı Kemal'in Câmî'ün Nezâir'inde 17, Pervâne Bey Mecmuası'nda ise 3 adet şiiri yer almaktadır (Köksal, 2012; Morkoç, 2003; Gıynaş, 2017).

Aşağıdaki gazeller Edirneli Nazmî'nin Mecmuatü'n-Nezâir'inden alınmıştır;

Gazel I

Ey sabâ hû olmuş almak sümbülinden bû sana
 Varasın hoş-dem olasın ger kalursa bu sana
 İrse idi la'l-i cân-bahşuna ger Hızr'un eli
 Viredi bin çeşme-i hayvânını bir bû sana

Bîşe-i dehrün peleng ü bebr ü şîri gürbeveş
 Tan degül râm olsalar ey gözleri âhû sana
 Çünki müjgân-ı hayâlin hoş idündün ey gözüm
 Rûz u şeb andan girü oldu harâm uyhu sana
 Zülfün anup murg-ı dil künc-i hazenden çıkmasa
 Ey gülistân-ı ferah gam bana ne kaygu sana
 Cennet-i vaslında çün dîdâra vâsılsın bugün
 Yarin ey dil dûzeh-i hecrinde ne korhu sana
 Kâbe kavseyn ile ev ednâ makâmın gösterür
 Ey Safâyî bak dogunca ol hilâl-ebrû sana
 Gazel II

Takdîr idicek mushaf-ı hüsnün ezel inşâ
 Kıldı kalem-i kudret ile hattunı hûnâ
 Ser-nâme-i tevki'-i cemâlün 'alemidür
 Bu levh-i cebîn üzre çekilen hat-ı tigrâ
 Zülfünde fem andı dile ol gamzeler üşdi
 Gör yok yire miskîni üşürdi başa sevdâ
 Kaddün mi bu gülzâr-ı cemâlünde hırâmân
 Bâ-cân çemende salınur serv-i dil-ârâ
 Benzer ki sabâ sünbül-i müşkînüne irdi
 Kim oldı seher dâmeni pür-'anber-i sârâ
 Ter kıldı yaşum yüzümi hâk-i rehünde
 Görüp anı huşk oldı acıyup leb-i deryâ
 Agzında görüp dişleri vasfın bu Safâyî
 Girmiş ola mı dir dehen-i mâha süreyyâ

e. Seyfi

“Sinopludur. Eğitimini tamamladıktan sonra ilim yoluna girdi. II. Bâyezîd Amasya'da şehzade iken onun en yakınlarından idi. Şehzade Bâyezîd onun şiirlerinden oldukça hoşlanır, beyitlerinden örnekler dinlemekten zevk alırdı. Hâmisinin padişahlığı devrinde Rumeli'ndeki birçok ilde kadılık görevinde bulundu. Sofya kadısı iken öldü. Fâizî, tarih belirtmeksizin Bâyezîd devrinde öldüğünü bildirmektedir. Sofya'da kendi yaptırdığı mescidin haziresinde medfundur. Sofya'da bu mescidden başka birçok hayırları da vardır. Âşık Çelebi, İstanbul'da yaşamış Nûh adlı bir oğlu olduğundan bahseder. Hakkında bilgi veren tezkirelerde şiiri üzerine çok fazla değerlendirme bulunmamaktadır. Âşık Çelebi, II. Bâyezîd'in Seyfi'nin şiirlerini çok beğendiğini, “Seyfi'nün yine beyti var mı?” diye merakla onun şiirlerini beklediğini belirterek şairin nüktedanlığına örnek olarak da kimi beyitlerini örnek göstermiştir. Seyfi'nin Eğridirli Hacı Kemâl'in Câmi'u'n-Nezâ'ir'inde, Pervâne Bey Mecmû'ası'nda ve Edirneli Nazmî'nin Mecma'u'n-Nezâ'ir'inde şiirleri bulunmaktadır (Köksal, 2013).

Sultan Bayezid Tursun adlı vezirini şehirden sürdüğünde aşağıdaki beyti söylemiştir;
 Şehirlü bir müzevvirdür bu Tursun
 Şehirde biz turalum yâ bu tursun
 Abduhay adlı kişiye Ağlasun Kazası verildiğinde söylediği beyit :
 Çünki 'Abdü'l-hayya virildi kazâ-yı Aglasun
 Ol yir ehli ölüsün kosun dirisin aglasun

Seyfi'nin Pevane Bey Mecmuası İle Eğirdirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-Nezâir'iinde iki Edirneli Nazmî'nin Mecmaü'n-Nezâir'iinde ise bir gazeli bulunmaktadır. Aşağıdaki gazel Pevâne Bey Mecmuasından alınmıştır:

Gazel

Kâmeti servden dahi bâlâ
Kim-durur kim dimez ana Tûbâ
Asılayın didüm kapunda senün
Virmedün bana bir cevâb aslâ
Dışleri fûrkatinden ol mâhun
Başuma geldi dürlü dürlü belâ
Yâr kûyında nâleler ideyin
Gülşen içinde bülbülem gûyâ
Seyfi kat'â gamundan ayrılmaz
Başını ger keserse tîg-i cefâ

f. Sinânî

Sinoplu olduğunu düşündüğümüz Sinânî hakkında hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır. Mecmualarda ise Sinânî mahlaslı şaire ait birçok şiir bulunmaktadır. Pervâne Beg Mecmuasında şaire ait 47 nazire yer almaktadır. Bu nazirelerin üç tanesinde “Nazire-i Sinânî-i Sinobî ve Nazîre-i Sinânî-i Kâtib Sinobî” isimlendirmeleri yapılmıştır. Diğer şiirleride ise “Sinobî” ifadesi kullanılmamıştır (Gıynaş, 2017: 293, 1192, 1498). Bu isimlendirmeden hareketle Sinânî'nin kâtiplik yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Sinoplu Sinânî'ye ait olup olmadığı meçhul olmakla birlikte Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevîhânesi Koleksiyonu 171 Numaralı Mecmua'da Sinânî mahlaslı şaire ait bir Sema'î Tahmis, 06 Hk 319 numaralı Mecmû'a-ı Gazeliyat adlı eserde de Sinânî'ye ait yedi beyitlik bir gazel yer almaktadır (Adibeş, 2018: 94; Taşdemir, 2014: 214)

Pervâne Bey Mecmuasında Sinoplu Sinânî'ye ait olduğu bildirilen gazeller şunlardır:

Gazel I

Vasl-i dil-berden söz açdum oldı yine feth-i bâb
İrdi cân sem'ine gûyâ bir hitâb-i müstetâb
Ey melâhat sükkaristânında kaddün ney-şeker
V'ey letâfet âsumânında 'izârun âfîtab
Rûz-i vaslun 'îd ü nev-rûz ü şeb-i zülfün Berât
Leyle-i kamrâ hatun ey meh cebînün mâh-tâb
Gam yime rûz-i visâl kâbil ise ebr-i firâk
'Âlemün hâlin bilürsin eksük olmaz inkılâb
Cân gözine hâ'il olmaz olsa ger bu'd-i mekân
'Arife ma'nâ yüzünden ey Sinânî yok hicâb

Gazel II

Câm-i mey-i mahabbet ile pür-safâlaruz
Mülk-i cihânı 'ışka degişmiş gedâlaruz
Deryûze-i nevâl-i lebün kılsavuz n'ola
'Uşşâk içinde râst bugün bî-nevâlaruz
Virdün fenâyâ tâc-i seri terk idüp şehâ
Zîrâ kadîmî derdün ile mübtelâlaruz

Bîgâne sanma kaçma gel âdemden ey melek
Rûz-i ezelde ‘ışkun ile âşinâlaruz
Gam yimezüz Sinânî cihân içre rızık için
Ammâ na’îm-i vuslata pür-iştihâlaruz

Gazel III

Garîb ü gam-zede düşdüm yanumda yârum yok
Figân ü zâruma ta’n itmen ihtiyârum yok
Beni hevâyî kılupdur bu zülf-i pür-çînün
Cihânî geşt iderem yıl gibi karârum yok
Bu ‘ömr gülşeninün revnakı nigâr iledür
Benüm bu zînet-i dünyâya i’tibârum yok
Şu denlü ‘ışk ile ülfet tutup-durur dil ü cân
Ne denlü gussa vü gam gelse inkisârum yok
Sinânî hasret-i dildâr cânâ kâr itdi
Dirîg künc-i felâketde gam-güsârum yok

g. Şerîfî

Şerîfî hakkında tezkirelerde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Köksal 16. yüzyılın ilk yarısında derlenen Mecma’u’n-Nezâ’ir’deki beş adet şiirin başlığındaki “Şerîfî-i Sinobî ibaresinden hareketle şairin Sinoplu olduğunu dile getirmiştir. 15. yüzyıl şairlerini tanzir ettiği göz önüne alınacak olursa Şerîfî’nin 15. yüzyıl şairi olması ihtimali kuvvetlidir. Şairin Mecma’u’n-Nezâ’ir’den başka bir nazire mecmuasında şiirlerine rastlanmamıştır (Köksal, 2013)

Gazel I

Murg-ı dil pervâz ider kûy-ı dil-ârâdan yana
‘Azm idüp uçmak diler cennât-ı me’vâdan yana
Görelî bu şîve vü refâtârı sende ey perî
Su gibi akdı gönül sen serv-i bâlâdan yana
Küfr-i zülfün görtrölüp görseydi îmân-ı ruhun
Varmaz idi gebr-i sad-sâle kilisâdan yana
Görsen ey zâhid anun bir kerre rûy u kaddini
Meyl ider miydün ‘aceb hûr ile Tûbâ’dan yana
Eşk-i çeşmüm tutdı gönlüm şehrinün etrâfını
Seyr ide gelsen n’ola bir kerre deryâdan yana
İtmedi âhun Şerîfî kalb-i dildâra eser
Gerçi âh-ı eşk idüpdür seng-i hârâdan yana

Gazel II

Her ki bî-minnet irürse cânını cânanına
‘Âşık-ı sâdik odur sıhhatler anun cânına
Derd-i hecründen tabîbe hâlüm agladum didüm
Vasl-ı dil-berdür devâ bildüm anun dermânına
Cân u ser terkin urur ‘ışk atına olan süvâr
Her mukallid girmesün ‘âşıklarun meydânına
Gözlerün Hârût u Bâbil’dür zenahdânun ana
İrmedüm hergiz senün gibi cihân fettânına

Lutf idüp çengâl-ı zülfün sal bana merdümlik it
 Fûrkatünde garka urdum çeşmümün ‘ummânına
 Sîneme at gamzen okların şehâ bir vech ile
 Cest-bâzî eyle kim hûn irmesün peykânına
 Nice zârî kılmayam eflâk gibi âh kim
 Gökden inmez bir belâ illâ Şerîfî cânına

h.Şükrî

Şükrî Çelebi demekle meşhurdur. Tezkireler onun Sinop taraflarından olduğunu belirtir. Latîfî, ve Riyâzî öğrenci şairlerden olduğunu ve genç vefat ettiğini, Kınalızâde Hasan Çelebi zeki ve hayat dolu bir yaşta vefat ettiğini söyler. Kanuni Sultan Süleyman dönemi şairlerindendir. Sicilli Osmânî ve Riyâzî’ş-Şuarâ’da ölüm tarihi 1552 yılı olarak verilir. Ailesi, eğitimi vefat ettiği yer hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Lâtîfî kasidelerinin iyi olduğunu söyler. Tezkireciye göre Damat İbrahim Paşa’nın düğününde en iyi sûriyyeyi Şükrî Çelebi söylemiştir (Açıkgöz, 2018: 192; Karagözlü, 2013).

Aşağıdaki şiirleri Lâtîfî tezkiresinden alınmıştır.
 İtdi fahr-ı vüzerâ devlet ile bir hoş sûr
 Görmeye kimse nazîrini anun ta dem-i şûr
 Reşk-i eflâk-i berîn oldı sümüvviyle zemîn
 Şöyle zeyn oldı kevâkib gibi her dâr u kusûr
 Nâyler meclise bilsem ki ne hâlet virdi
 Ki semâ’a girüben döndi kadehler mevfûr
 Devlet-i şâh-ı Süleymânda velîmen görse
 Şâh-ı Çîn ile çanagun taşıyidi fagfûr (Karagözlü, 2013)

***

Vasl-ı yâri fikr iderken gitdi gam-dîdem ana
 Gitdüğü ay gam-küsârüm didi gönülden degül (Riyâzî, s. 192)

İncinur Atik Gürbüz’ün hazırlamış olduğu 16. yüzyıla ait Mecmua-i Letaif’te “Şükrî-i Dânişmend Türk, Şükrî-i Türk Dânişmend” başlığıyla dokuz adet şiir bulunmaktadır. Araştırmacı yaşadıkları dönem itibarıyla mecmuaya girmesi muhtemel iki Şükrî bulunduğunu onların Şükrî-i Bitlisî ve Sinoplu Şükrî olacağını belirttikten sonra Mecmuada şair için Türk denmesinden hareketle mecmuaya şiirleri alınan şairin Sinoplu Şükrî olabileceğini belirtir (2011: 1225). Aşağıdaki şiirler sözkonusu mecmuadan alınmışlardır.

Gazel I

Nedür bu nâz u şîve yâ nedür bî-vefâlıklar
 Nedendür pâdişâhum ben kulundan bu cüdâlıklar
 Temâşâ eyledüm mir’ât-ı hüsn-i ‘âlem-efrûzun
 Nedür bu meh-likâlıklar nedür bu dil-rübâlıklar
 Unutdun bahr-ı gamda ben kulunı eylemezsün yâd
 Nedür bu yâdlarla ey efendüm âşinâlıklar
 İşigün itleriyle hem-sifâlem bir niçe gündür
 Nedendür bana şâhum çak bu denlü pâdşâlıklar
 Niçe bed-nâm-ı ‘âlem olasın ey Şükrî-i bî-dil
 Gezüp bâzâr-ı ‘ışk içre nedür bu bî-nevâlıklar

Gazel II

Başına geyse n'ola ol kadi mevzûn üskûf
 Geyürürler ser-i şâhîne çü altun üskûf
 Geymesün pâdişehüm bôrk 'adû-yı nâ-dân
 Geymek olmadı sezâ başına her dîn üskûf
 Şâh-ı gülden toyaka aldı eline gonçe
 Geydi derbânveş ey ruhları gülgûn üskûf
 Gizleyüp ol sanemün kâkül-i 'anber-bûyın
 Eyledi bagrumuzı cevri ile pür-hûn üskûf
 Ey saçı Leylî senün nâz ile her dem serine
 Aldugun görse ider Şükrîyi Mecnûn üskûf

1. Turâbî (ö. 1139/1726)

Emir Efendizâde, Derviş Ömer adlarıyla da bilinir. 18. yüzyıl divan şairlerinden olan Turâbî hakkında Sâlim Efendi'nin Tezkiretü's-Şu'arâ'sı ile Râmiz'in Âdâb-ı Zurfâ'ında bilgiler mevcuttur. Asıl adı Ömer'dir. Sâlim Efendi onun Ceziretü'l-uşşak Sinop'tan olduğunu ifade eder. Emîr Efendi adıyla tanınan bir zatın oğludur. Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlamıştır. Dünyaya meyletmeyen bir yapıya sahip olan şair, ömrünü daha çok uzlet içinde geçirmiştir. Gezgin dervişlerdendir. Sinop'ta Sultan Alaadin camiinde inzivaya çekilmiş, 1108 / 1696-97'de İstanbul'a gelerek Anadolu kazaskerliğinden mazul olan Ak Mahmûd Efendi'ye (ö. 1704) intisap etmiştir. Uzun müddet Ak Mahmûd Efendi'ye hizmet etmiş onun vefatında sonra memleketine dönmüş uzlet içinde yaşamıştır. Sinop'ta Seyyid Bilal tekkesinde uzlete çekilmişken 1139 / 1726-27'de vefat etmiştir. Âşıkâne şiiirleri vardır ancak bu şiiirleri pek beğenilmemiştir. Tasavvufi şiiirlerinin bazıları ise edibânedir. Sâlim hem şiiirlerinin çok olmadığını hem de şiiirde çok maharetli olmadığını belirtir (Tuğluk, 2014). Şiiirleri elde bulunmayan Turâbî'nin tezkirlerdeki aşağıdaki beyti günümüze şimdilik ulaşabilmiştir;

Değişmem zevkî ekdâre gınâyı neyleyim hergiz
 Libâs-ı fakrımı ben hil'at-ı şâhâneye vermem

Veysel Ergin yazdığı makalede Sinop Gazetesinin 9 Nisan 1923 sayılı baskısında "M.Ş" rumuzuyla kaleme alınan "Sinoplu Türâbî" adlı biyografi yazısından bahseder. Bu yazıdan aldığı bir bölümde Sinoplu Turabî şu şekilde tanıtılır: "Seyahat-güzar olan dervişân-ı ayânesinde mergub ceziretü'l-uşşak Medine-yi Sinop'tandır. Ol diyarda Emir Efendi demekle ma'ruf ve meşhur bir nesl-i yakîn ırkî zuhurundan zuhur-ı sâkin ve huluk u hasib bir derviş-i edibdir." (2015:109)

Kaynaklarda Sinoplu olduğu konusunda net bilgiler bulunmayan önemli bir şair de Melihî'dir. 1494-95 civarında vefat etmiştir. Âşık Çelebi tezkiresinde şair hakkında "Ya Sinobî ya Kastamonîdür. Âlemün bâri zü-fünûnidur." şeklinde bir bilgi bulunmaktadır (Kılıç, 2018: 354) "Memleketinde başladığı eğitimini İran'da tamamlamıştır. Horasan'da bulunduğu esnada Molla Câmî ile tanışmıştır. Fethin ilk yıllarında İstanbul'a dönmüş, burada harâbât ehliyle düşüp kalkmaya başlamış, bu nedenle de "Sarhoş Melihî" diye anılmıştır. Sehî ve Âşık Çelebi onun şarapla olan ünsiyetine dair türlü hikâyeler anlatmıştır. İstanbul'da tatlı sohbeti ve olağanüstü hitabet kabiliyetiyle kısa zamanda tanınarak -Latîfî'ye göre şair Ahmed Paşa'nın aracılığıyla Fâtih Sultân Mehmed'in musahipleri arasına girmiştir. Hatta Fâtih'in başbaşa sohbet etmekten hoşlandığı, onsuz sohbeti tatsız tuzsuz yemeğe benzettiği arkadaşlarından biri olmuştur. İçkiye aşırı düşkünlüğü, ayyaşlığı ve son dereceye varan kayıtsızlığı kaynaklarda üzerinde en çok durulan özelliğidir. Şairin, şarap alabilmek için birkaç kere cübbe ve destarını meyhaneciye rehin bıraktığını söyleyen

Latîfî'nin ayrıntılarıyla anlattığına göre Fâtih, Melîhî'yi içki düşkünlüğünden vaz geçirmek için içmesini yasaklamış, Melîhî' de tövbe etmiş, ama buna rağmen vazgeçmeyince Fâtih de artık onunla görüşmek istememiştir. Bu ayrı düşüş, Melîhî'nin yoksul ve kimsesiz bir şekilde II. Bâyezîd devrindeki (1482-1512) ölümüne kadar sürmüştür. Kınalı-zâde Hasan Çelebi'ye göre ölümüne ayyaşlığı sebep olmuştur. Riyâzî, şairin Sultân Bâyezîd saltanatının başlarında 900/1494-95'te öldüğünü kaydetmiştir (Köksal, 2013).

Kühû'l Ahbar'da tezkire sahibi Beyânî'den bahsedildikten sonra başka Beyânîlerin de olduğu onların arasında birinin de Sinoplu olduğu bilgisi vardır. "Hattâ bir Beyânî-i heccâv dahi Sultân Murâd Han-ı sâlis devrinde Sinob-nâm kasabadan vücûd bulmuş idi. Ammâ eş'ar u a'lamı Beyânî-i sâbıkdur." (İsen, 2017:120).

Sonuç

Tezkirelerden ve şair mecmualarından hareketle Sinoplu olduğu bildirilen şairlerin tespiti ve bu edebî şahsiyetlerin kısaca hayat hikâyelerine çalışmada yer verilmiştir. Tezkireciler Sinop'tan bahsederken Sinop'u Ceziretü'l Uşşâk yani âşıkler adası olarak adlandırmışlardır. Kaynaklardan Sinoplu olduğu kesinleşen dokuz divan şairi tespit edilmiştir. Bu şairler Ârifî, Dürrî, Kâtibî, Safâyî, Şerîfî, Seyfî, Şükrî, Turâbî, Sinânî mahlaslı şairlerdir. Ayrıca kaynaklarda Sinoplu olduğu bilgisi netleşmeyen diğer iki divan şairi Melîhî ve Beyânî'dir. Kaynaklarda Sinoplu olduğu ifade edilen divan şairlerinin yedisi 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyıl içerisinde yaşamış şairlerdir. Sinoplu divan şairlerinden Dürrî ve Turâbî ise 18. yüzyılda yaşamıştır. Sinoplu şairlerin büyük bölümü ilmiye sınıfı şairleridir. Kaynaklarda verilen Sinoplu şairlere ait şiir örneklerinden hareketle anlaşılır bir dille, günlük konuşma diline yakın bir Türkçeyi şiirlerinde kullandıkları anlaşılmaktadır. Safâyî dışındaki Sinoplu divan şairlerinin eserleri henüz elde bulunmamaktadır. Safâyî'nin de Divanı dışındaki iki eseri elde bulunmaktadır. Sinoplu divan şairlerinden Kâtibî, Safâyî, Seyfî, Sinânî, Şükrî'ye ait şiirlere mecmualarda rastlanmaktadır. Diğer şairlerin şiirleri ise şimdilik tezkirelerde yer alan beyitlerle sınırlı kalmıştır.

Kaynaklar

- Açıkgöz, N. (hızl.) (2017), Riyâzî Muhammed Efendi, : *Riyâzî's-Şuara* (Tezkiretü's-Şuara), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0> (20.08.2018)
- Adibeş, A. (2018), *Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihânesi Koleksiyonu 171 Numaralı Mecmua (116-232) İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoyak, İ. H. (2014), *Dürrî, Muarriş-zâde Mehmed*, <http://www.turkedebiyatisimlersonzlugi.com/index.php?sayfa=detay&detay=4059> (27.08.2018)
- Beyzadeoğlu, S. A. (2011), Hasan Çelebi Tezkiresindeki Şairlerin Şehirlere Göre Tasnifi ve Şehir Tasvirleri, *İlmî Araştırmalar*, S. 11 İstanbul, s. 41-57.
- Canım, R. (hızl.) (2000). Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, Ankara: AKM Yay.
- Demir, M. (2002), *Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu*, Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri, İstanbul: Globus Dünya Basımevi, s.17-25.
- Devellioğlu, F.(2008), *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ergin, V. (2015), Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Türk Basınında Kuzeyden Parlayan Bir Yıldız: Sinop Gazetesi, *TÜBAR XXXVIII*, Güz, s. 83-143.
- Gıynaş, K. A. (hızl.) (2017). Pervâne b. Abdullah, *Pervâne Bey Mecmuası*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0> (27.08.2018)

- Gürbüz, İ. A. (hızl.) (2011), *Mecmû'a-i Letâ'if*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnce, A. (hızl.) (2018), Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-suarâ*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57124,mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39arapdf.pdf?0> (27.08.2018)
- İpekten, H. vd. (hızl.) (2017), Sehî Bey, *Heşt Bihişt*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0> (29.08.2018)
- İsen, M. (hızl.) (2017), Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55739,kunhul-ahbarin-tezkire-kismpdf.pdf?0>. (20.08.2018)
- Kanar, M. (2005), *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Derin Yay.
- Kaplan, Y. (2014), Safâyî, Şeyh Safâyî Efendi, <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1930> (25.08.2018)
- Karacan, N. (2014), *Sinop İli Yerleşim Yeri Adları Üzerine Bir Dil İncelemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagözlü, V. (2013). Şükrî, Şükrî Çelebi, <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=900> (29.08.2018)
- Keleş, B. (2001), *Anadolu'da Gelişen Bazı Önemli Ticaret Merkezleri*, Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri, İstanbul: Globus Dünya Basımevi, s. 25-34.
- Kılıç, F. (2014), Kâtibî, Mustafa Efendi, <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1519> (25.08.2018)
- Kılıç, F. (Hızl.) (2018) Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0> (27.08.2018)
- Köksal, M. F. (hızl.) (2017), Edirneli Nazmî, *Mecma'u'n-Nezâ'ir*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> (28.08.2018)
- Köksal, M. F. (2013), Şerîfî, <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=300> (26.08.2018)
- Köksal, M. F. (2013), Seyfî, <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=585> (26.08.2018)
- Tuğluk H. İ. (2014), Turâbî, Emir Efendizâde, Derviş Ömer, <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4601> (27.08.2018)
- Morkoç, Y.E. (2003), *Eğirdirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-Nezâ'ir'i*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ördek Ş. (2013), Ârifî, Mustafa Efendi, <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=791> (27.08.2018)
- Parlatır, İ. (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Anlara: Yargı Yayınları.
- Solmaz, S. (hızl.) (2018), Ahdî, Gülşen-i Şu'arâ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83501/ahdi---gulsen-i-suara.html> (28.08.2018)
- Sungurhan, A. (hızl.) (2017), Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-suşu'arâ*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0> (20.08.2018)
- Taşdemir, İ. (hızl.) (2014), *Milli Kütüphanedeki 06 Hk 319 Numaralı Mecmû'a-ı Gazeliyyat* (79a-154b), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

SİNÖP SEYYİD BİLAL TÜRBESİ HAZİRESİNDEKİ MEZAR TAŞLARINDA YAZI VE İÇERİK

Fatma TÜRKER *

Öz

Adı geçen hazirede toplam 170 kadar mezar taşı yer almaktadır. Bunlardan 63 erkek, 41 kadın mezar taşında kitabe bulunmaktadır. Cinsiyet kimliği tespit edilemeyen 5 şahide ile birlikte toplam kitabeli şahide sayısı 109'a ulaşmaktadır. Bu tebliğde mezkûr haziredeki şahidelerde yer alan kitabelerden hareketle Sinop'un sosyal tarihine katkıda bulunma amaçlanmaktadır. Mezar taşlarında yazılı bulunan isimler, unvanlar, inançlar, yazı türleri, dil ve benzeri öğeler sadece Sanat tarihi değil, Sinop özelinde diğer sosyal bilimlere ilişkin çalışmalara da ışık tutacak mahiyettedir.

Anahtar Kelimeler: Mezarlık, Mezar taşları, Yazıtı, Sinop mezar sanatı.

Inscriptions and Contents of Seyyid Bilal Cemetery in Sinop

Abstract

A total of 170 tombstones that located in the aforementioned cemetery, there inscriptions on the grave stones of 63 males, 41 females. The total number of graves with a total of 5 tombstones, whose gender cannot be determined, reaches 109. This paper aims to contribute to the social history of Sinop based on the inscriptions found in the mentioned cemetery. The names, titles, beliefs, writing styles, languages and similar elements written in the gravestones are not only to shed light on the history of art but also on the other social sciences about Sinop.

Keywords: Cemetery, Gravestones, Inscription, Sinop burial art.

Giriş

Mezarlar vefat eden insanların tarihi bir vâkıa olarak varlıklarının kanıtı niteliğindedir. Her şeyden önce onların mezarları ve mezarları ile ilgili diğer malzeme, belge ve vesika araştırmacıları çok yakından ilgilendirir.¹ Mezar taşları, mimarileri, değişik hat örnekleri, geleneksel süsleme çeşitleri ile mimarlık ve sanat tarihinin; içerdiği ikonografik anlamlarıyla da din ve mezhepler tarihinin konusu olmuştur.² Ayrıca toplumu oluşturan insanların mensubu bulundukları

* MEB öğretmeni, yyu-2007@hotmail.com

¹ Mehmet Şeker, "Türk Mezar Bilimi Bir Disiplin Olarak Kurulmalı", Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, AKSM İstanbul, 18-20 Aralık 1998, ss. 26.

² Beyhan Karamağaralı, "Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi", Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, AKSM İstanbul, 18-20 Aralık 1998, ss. 34.

kültür çevrelerinin sembolleri de bu taşlarda ait olduğu kişinin kimliğini netleştiren öğeler şeklinde yerini alır.³

“Cami, medrese vs. gibi bir kamusal Osmanlı yapısının bahçesinde yer alan, duvar ya da parmaklıkla çevrili küçük mezarlığa hazire adı verilir.” Çalışmamızın genel başlığında ifade edilen “Hazire” sözcüğünün mezarlık kavramına eş olmadığını söylemek mümkündür. Hazireyi daha özel kılan tanımda belirtildiği gibi cami, medrese, türbe, külliye vs. gibi kamusal yapıların bünyesinde yer almasıdır. Konumuzu oluşturan söz konusu mezar taşları, Cezayirli Ali Paşa Camisi ve Seyyid Bilal Türbesi’nin bahçesinde yer aldığı için hazire olarak nitelendirilmiştir. Ada mahallesinde bulunan hazireyi radar yoluna giden yol ikiye ayırmaktadır. Buna göre Seyyid Bilal Türbesi Haziresindeki mezar taşları Cezayirli Ali Paşa Camisi eksen alındığında; 62 güney, 27 güneybatı, 8 doğu, 5 kuzeybatı, 1 kuzey yönünde geriye kalan 6 mezar taşı ise radar yoluna giden yolun yanı, hazirenin kuzeybatısında yer almaktadır.

1. Mezarlığın Planı ve Alanda Daha Önce Yapılan Çalışmalar

Plan: Sevim Yalçın Sarabil

Araştırmamız ile ilgili Sinop’ta yapılmış en ayrıntılı çalışma “J. Maisonneuve Successeur, Anatolia Moderna Yeni Anadolu III” adı ile bilinen eserdir.⁴ Söz konusu eser çalışmamız sırasında faydalandığımız eserlerin başında gelmektedir.

Deniz Esemeli, “Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi”; Hilmi Özkorucuklu, “Sinop Mezar Stelleri” ; Kerim Sözen, “Sinop Mimari Eserlerde Epigrafik Özellikler” ; Fatma Türker, “Sinop Seyyid Bilal Türbesi ve Haziresinden Mezar Taşları” ; Özgür Yeni, “Sinop Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Türk-İslam Dönemi Mezar Taşları”⁵

³ Ekrem Işın, “Mezar Taşları”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.5, Kültür Bakanlığı/Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 438.

⁴ J. Maisonneuve Successeur, Anatolia Moderna Yeni Anadolu III, Paris, 1992, ss. 3-277.

⁵ Deniz Esemeli, “Sinop İli Türk dönemi mimarisi”, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi), İstanbul, 1990. Kerim Sözen, “Sinop Mimari Eserlerde Epigrafik Özellikler” , (Y.Y.Ü. , Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Lisans Tezi) , Van,2006. Fatma Türker, “Seyyid Bilal Türbesi ve Haziresinden Mezar Taşları” (Y.Y.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Lisans Tezi), Van,2007. , Özgür Yeni, “Sinop Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Türk-İslam Dönemi Mezar Taşları” , (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı / Türk Dünyası ve Ortaçağ Kültürleri Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) , Konya, 2009.

2. Hazirenin Yeri ve Önemi

Doğu ve kuzeybatı yönünden

Seyyid Bilal Mezarlığı Sinop yarımadasına hakim tepede Ada mahallesinde bulunmaktadır. Cezayirli Ali Paşa'nın 1866-1867'de restorasyonunu yaptırdığı caminin etrafını çeviriyor olsa da yeri önemli ziyaret yeri olan Seyyid Bilal Türbesine göre yapılmış olması gerekmektedir. Tepenin eteğine teraslar halinde uzanan mezarlık alanı eskiden daha geniş olmalıydı. Çünkü Radar yoluna giden yolun diğer yanında, kuzeybatı yönünde hala bazı steller vardır. Bu yolun yapımı mezarlığın bir kısmını yok etmiş olabilir.

Seyyid Bilal Haziresi Sinop'ta ileri gelen ailelerin ve önemli kişilerin defnolduğu seçkin bir mezarlıktır. Seyyid İbrahim Bilal hazretlerinin manevi kişiliği ayrıca hazireye yüksek bir değer kazandırmaktadır. Hz. Muhammed'in (sav) torunu Hz. Hüseyin'in altıncı göbekten torunudur. Türkiye'de bulunan Evliyalar içerisinde Hz. Muhammed'e (sav) akrabalık derecesi en yakın olan kişi olması yönüyle manevi önemi büyüktür. Seyyid İbrahim Bilal

Hazretlerinin Türkiyede üç yerde türbesi bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi makam türbesidir. Birincisi Siirtte, ikincisi Batmanda yer almaktadır. Zâtının gömülü olduğu asıl türbesi Sinop-merkez Ada mahallesinde yer almaktadır.

3. Mezar Taşlarının Yüzyıllara Göre Dağılımı

Haziredeki en erken tarihli mezar taşı kitabesi Derviş Turabının oğlu Hafız Muhammet'e aittir. Hicri 808, Miladi 1406 tarihli 15. yy 'a ait bir mezar taşıdır. Konumu itibariyle Cezayirli Ali Paşa Camisinin doğu cephesinde yer almaktadır.

Caminin haziresinde 15. yy , 16. yy , 17. yy 'a ait birer örnek mezar taşı kitabesi bulunmaktadır.

16. yy 'a tarihlendirilen mezar taşı biçim, yazı karakteri ve süsleme özelliklerinden dolayı ait olduğu yüzyılı ifade etmektedir.

17. yy 'a ait mezar taşı Cezayirli Ali Paşa Camisinin güney cephesinde yer almaktadır. Abdullah oğlu Mücavir Ferhat Reis kimliği ile hicri 1013, miladi 1604-1605 tarihlidir.

Hazirede 18. yy 'a tarihlenen 15 adet mezar taşı kitabesi bulunmaktadır. 19. yy 'a ait olan 61 adet mezar taşı kitabesi bulunmaktadır. 20. Yy'a gelindiğinde ise 21 adet mezar taşı kitabesi görmekteyiz. Burada veba salgınından dolayı en fazla 19. Yy'da defin gerçekleşmiştir.

4. Mezar Taşı Kitabelerinin Tarihlendirilmesi

90 adet kitabede hicri tarih kullanılmıştır. En erken hicri tarih tespiti 808 ile başlamaktadır. En geç hicri tarih ise 1342'de son bulmaktadır. 9 adet kitabede rûmi tarih kullanılmıştır. En erken rûmi tarih 1205 ile başlayıp en geç rûmi tarih 1339 ile sona ermektedir.

48 kitabede gün-ay-yıl olarak miladi tarih tespiti yapılmıştır. Bunların içerisinde Hafız Emin'in kitabesinde açıkça belirtilmiş olan gün, yapmış olduğumuz miladi tespit ile eşleşmemektedir. Gün-ay-yıl olarak miladi tarih tespiti yapılamayan 54 mezar taşı kitabesi ortaya çıkmıştır.

5. Mezar Taşlarında Yazı Tipleri

İncelediğimiz 15.yy, 16.yy , 17.yy , 18.yy , 19.yy ve 20.yy 'a ait mezar taşları üzerinde yer alan kitabelerin celî sülüs ve celî ta'lik yazı türüyle yazıldığı belirlenmiştir.

Celî tâ'lik yazı türünde 71 adet mezar taşı kitabesi bulunmaktadır.

Celî sülüs yazı türünde 37 adet mezar taşı kitabesi bulunmaktadır.

Yazı türü belirlenemeyen 1 adet mezar taşı kitabesi bulunmaktadır.

6. Mezar Taşı Kitabelerinde Kullanılan Yazı Dili

106 mezar taşı kitabesinde yazı dili Osmanlı Türkçesidir. Yüzyıllara göre örneklendirdiğimizde aşağıdaki fotoğraflarla belgelemiş olacağız.

17.yy Osmanlı Türkçesi 18.yy Osmanlı Türkçesi 19.yy Osmanlı Türkçesi 20.yy Osmanlı Türkçesi

Yalnızca 4 kitabede yazı dili olarak Arapça kullanılmıştır. Yazı dili Arapça olan kitabe örnekleri aşağıdaki fotoğraflarla belgelenmiştir.

7. Mezar Taşı Kitabelerinde Satır Sayısı

Kitabelerdeki satır sayısı sınıflandırdığımızda çeşitlilik gösterdiğini görmekteyiz.

Tek satır için 1 kitabe örneği

4 satır için 1 kitabe örneği

5 satır için 7 kitabe örneği

6 satır için 11 kitabe örneği

7 satır için 9 kitabe örneği

8 satır için 20 kitabe örneği

9 satır için 11 kitabe örneği

10 satır için 14 kitabe örneği

11 satır için 4 kitabe örneği

12 satır için 13 kitabe örneği

13 satır için 7 kitabe örneği

14 satır için 4 kitabe örneği

15 satır için 1 kitabe örneği

16 satır için 1 kitabe örneği

20 satır için 2 kitabe örneği çalışmamız içerisinde tespit edilmiştir.

Satır sayısı en az olan tek satırlık kitabe örneği

Satır sayısı en fazla olan 20 satırlık kitabe örnekleri

8. Mezar Taşı Kitabelerinde Başlangıç İfadeleri

Kitabelerdeki başlangıç ifadelerini incelediğimizde en fazla kullanılan “Hüve’l Bâkî” ifadesidir. Daha sonra sırasıyla “Hüve’l Hallâku’l Bâkî”, “Hüve’l Hayyû’l Bâkî”, “Hüve’l-Hayyül lâ yemût”, “Âh mine’l mevt”, “Yâ Ğafûr”, “Yâ Hû”, “Dâ’im Bâkî illâ Hû”, “Beni mağfiret kıl

Ey Rabb-ı Yezdân”, “Bulmadı cânım dâr-ı fenâda rahatı”, “Merhûm ve Mağfûr el-Muhtâc”, “Âh Meded” gibi kullanımlar mezar taşı kitabelerinde başlangıç ifadeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

9. Kitabelerdeki İsimler

Muhammet, Mehmet, Ahmet, Mustafa, Mahmut, Emin isimlerinin Peygamber adı ve sıfatı olarak, Emine, Hamza, Hatice, Ümmü Gülsüm, Fatma, Zeynep, Ali, Hasan, Hüseyin, Ömer, Osman isimlerinin de Hz. Muhammed'in ailesi ve dostlarının ifadesi olarak çok fazla kullanıldığı görülmektedir. Halil, İbrahim, Süleyman, Yusuf gibi peygamberlerin adlarının birkaç kez kullanıldığını görmekteyiz. Bunların dışında Abdi, Abdülkadir, Cafer, Cumaziye, Ferhat, Melek, Mesut, Naile, Nazife, Nefise, Nuriye, Piraye, Raif, Raşit, Recep, Sadreddin, Seher, Sıddıka, Şükri, Tosun, Zişan isimleri de bir kez kullanılmıştır. Ayrıca Şerife isminin çok sayıda kullanılmış olması dikkatimizi çekmiştir.

10. Kitabelerde Kullanılan Unvanlar

İncelenen kitabelerde çok sayıda ve farklı türde unvanın kullanıldığı görülmektedir.

Kadınlarda Hanım nitelemesini en çok tercih edilen unvan olarak görmekteyiz. Erkeklerde Ağa, Efendi, Seyyid, Hacı, Bey, Hafız gibi kullanımlar öncelikli olarak karşımıza çıkmaktadır. Sinop'ta dönemin ileri gelen ailelerinden Kavizadelerin yine bu ismi unvan olarak kullandıkları görülmektedir. Paşa, Reis, Şeyh, Derviş unvanlarının kullanıldığı görülmektedir. Farklı aile isimlerinin de olduğu bilinmektedir. Abaza-zade, Bekir Ağa-zade, Beşli Ağa-zade, Duhancı-zade, Kadı-zade, Keşablı-zade, Müfti-zade, Tacı-zade, ve Trabzondilli-zade gibi aile isimleri de vardır. Kadın unvanlarında farklı olarak Kadın, Hatun, Bacı Nine kullanımları farklılık göstermektedir. Yine unvanlar içerisinde bir kez kullanılan Nardalı; memleket ifadesi taşımaktadır. Kültürel olarak öne çıkan Çerkez unvanı da yine bir örnekle karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte 12 mezar taşı kitabesinde unvan kullanılmadığı tespit edilmiştir.

11. Mezar Taşı Kitabelerinde Dua Arzusu

Gelüb ihlâsla her kim okursa rûhuna rahmet;
Fatiha hân olarak rûh-ı Hadice Hanıma kıyl-ı du'â kim nâ'il-i mustağrak gufran ola;
ide ol'arsa-i mahşerde şefâ'at Ahmed vere ol hazret-i Hakk cennet-i Â'lâda yeri;
Hakk yanaşdırsın mükâfen kenâr-ı kevsere
Hakk vere ihvânına evlâdına ahibbına
Ömr ile sabrına çâre hükm-i Rabb-ı ekbere
Merkadimden her geçenler okusunlar Fatiha;
Şâd kıla rûh-ı revânın hazret-i Rabb-ı zül celâl, ruhuna Fatiha;
Yâ Rabb babamı afv et Seyyid Bilâl'e rahmen;
Nâsib et cemâlin görmeye Yâ Rabb be Hakk-ı Mustafa şâh-ı Enbiyâ;
Kim ki bu seng-i mezarı okuya onun için
Okuya Fatiha ihdâ ede fû'âdı ile ruhu için Fatiha;
Bu du'âya sıdkla ey ehli din amin deyin
Hıfz-ı Hakkda bîmden Hâfız Emîn olsun emin
Gel oku bir Fatiha ihlâsla ol zâta kim;
Bakub geçme ricam budur Ey Muhammed ümmeti
Mevtâların dirilerden Fatihadır minneti;

Yârlığı biz mücrimen hep Muhammed ümmeti
Bize bir Fatiha ihsân eden bulur cenneti, El Fatiha;
Ey zâir bak gafil olma makberimden ibret al...
Fatihana muhtâc oldum turma oku bî-melâl...
Ukbâda ihvânım ile Mes'ûd et Ey Kemâl.

12. Kitabelerde Görülen Ebced Hesabı

10 adet mezar taşında ebced hesabı tespit edilmiştir. Şeyh Mustafa Baba, Kereste Nazırı İbrahim Bey, Kaymakam Hüseyin Paşa, Hacı Mahmud Efendi, Rizeli Derviş Baba Mehmed, Beşli Ağa Hacı Seyyidini kızı Hatice hanım, Ali Bey eşi Nefise Bacı Nine, Hacı Ali Efendi, Çerkez İshak beyin kızı Nuriye hanım ve Tosun Bey kızı Emine hanımın kitabelerinde ebced hesabı tespit edilmiştir.

Bunlardan Şeyh Mustafa Baba, Rizeli Derviş Baba Mehmed, Beşli Ağa Hacı Seyyidin kızı Hatice hanımın kitabelerindeki ebced noktalı harflerin toplamıyla verilmiştir.

13. Seyyid Bilal Haziresine Defnedilen Önemli Kişiler

19.yy'da Sinop'un ileri gelen ailelerinden olan Kavizadeler; merhum Necmettin Erbakan'ın anne tarafından ailesidir.

Kavizadelere ait en eski mezar taşı 1812'ye ait olup 1813 yılında Kavizade İbrahim Ağa kentin muhafızı olarak geçer. 19.yy başında ortaya çıkan bir ailenin kentte hemen ilk sırayı alması güçtür. 1813 ve 1836'da kentin kapısını koruyan iki kişi de Kavizadelerdendir. 1836'da vebadan ölen Hüseyin Bey Efendi kapıcıbaşı ve muhafızdı. 1845'de ölen İbrahim Bey Sinop'un eski kaymakamıydı. 1856'da ölen Halil İlhami, 1886'da ölen Abdi Efendi gibi Sinop meclis azasındandı. Kavizadeler 20.yy'a Belediye başkanları ve bir milletvekili vermesine karşı 19.yy'ın ikinci yarısında etkisini kaybetmeye başlamıştı. Bugün kelimenin çevirisi olan Öküzoğlu soyadını ya da Oğuz, Oğuzülgen, Oğuzgiray soyadını alan soylar bu ailenin devamıdır.⁶

Van valisi şehit Ali Paşa

Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin Van İlbaşy (valisi) idi. 1908'de Ermeni komitacıları tarafından Batum iskelesinde öldürülmüştür. Cenazesi ancak 15 gün sonra Sinop'ta Seyid Bilal cami defnedildi.

Van'da 19. yüzyılın sonlarına kadar uzun yıllar Türk, Ermeni ve Yahudiler bir arada ve uyum içerisinde yaşamış, şehrin ticaret ve sanat faaliyetleri, Ermeni ve Yahudiler eliyle yürütülmüştür. Yabancı devletler tarafından kışkırtılan Ermeniler, 2-3 Haziran 1896'da geniş çaplı bir isyan hareketi başlatarak, şehri yakıp yıkmışlardır. Bu sırada 18 Mart 1907'de Hakkâri mutasarrıfı Ali Paşa, Van'a vali vekili olarak verilmiş, halk arasında çok sevilmesi nedeniyle 20 Eylül 1907'de asaleten atanmıştır. Ali Paşa, Ermenilerle ihtilaf teşkil edebilecek bütün sorunları bir bir gözden geçirdi. Bozulan sosyal barışı düzeltmeye çalıştı. Bu durum, Ermeni ihtilal çetelerinin hoşuna gitmedi. Teorilerini Ermeni-Türk çatışması üzerine kuran bu çeteler, Ali Paşa'ya karşı büyük bir kin beslemeye başladılar. Ali Paşa'nın bu çalışmaları, Ermenileri destekleyen bazı yabancı devletleri rahatsız etti ve bu devletler, paşanın görevden alınması için İstanbul'a baskı yaptılar. Bu baskılara dayanamayan Babıali, 20 Ekim 1908'de Ali Paşa'nın Van valiliği görevine son verdi. Görevden alınan Ali Paşa, İstanbul'a dönerken Ermeni komitacılarının saldırısına uğrayacağını

⁶ File://A:\SİNÖP MEZAR TAŞLARI.htm

tahmin ettiği için, gidiş güzergâhını gizli tuttu. Ermeni çetecilerinden kurtulmak için hedef sapıtılarak önce Erzurum'a oradan da Revan'a geçti. Her gittiği yerde Ermeni nümayişleri ile karşılaşan Ali Paşa, Tiflis'e, oradan da vapurla İstanbul'a gitmek için Batum'a geçti. Fakat Ermeni komitacıları tarafından, 1908 yılının son günlerinde Batum iskelesinde vapura binerken şehit edildi. Harekete hazır olan gemi, Ali Paşa'nın cenazesini İstanbul'a götürmek için demir aldı. Fakat bazı aksilikler nedeniyle gemi 15 günde ancak Sinop açıklarına gelebildi. Ali Paşa'nın cesedi çürümeye başladığı için kaptan, Sinop Limanı'na yaklaştı ve cenazeyi Sinop'a bıraktı. Ali Paşa'nın cenazesi Seyyid Bilal Türbesinin bahçesine defnedildi.⁷

14. Tarihi Mezar Taşları İkinci Defa Kullanılıyor Mu?

Tarihi mezar taşının arka yüzü yeniden kullanılmış. Hazirede yer alan kadın mezar taşı günümüz mezar taşı örneğini temsilen yeniden kullanılmış.

Tasavvuf ehli

Seyyid bilal haziresi yer alan mezar taşı kitabelerinden öğrendiğimize göre hazirede bazı tarikat ehline ait mezar taşı örnekleri de bulunmaktadır.

19.yy Mevlevi

19.yy Nakşibendi

19.yy Kadiriyye

20.yy Bektaşî

⁷ <https://www.haberler.com/sinop-valisi-cengiz-den-van-valisi-ali-pasa-nin-3322123-haberi/>

Mezar Taşı Kitabelerinden Öğrendiğimiz Ölüm Şekli ve Nedeni

Cami-i Sultan Alâü-ddine merd-i güzün
Hem hatip idi hem olmuşdu imam-ı müslimîn
Hâzır oldıkda salât-ı cum'aya bir cum'a günü
Fücâ'ten oldı cihandan âzimi-i huld-ı berrin

Girdi hâke alub agûşına nev-zâd ile
Genç idi vâlîde ma'sûm idi nev-zâdı henüz
Oldı bu yolda şehide yazık evlâdı ile

Moskov harbi tekerrür edicek devletçe
Geldi tersâneye emri-ile şeh-i devrânın
Bir filo çıkdı donanmayı hümâhûn Sînôba
Kuşadub lenger atub çevresine limânın
Ansızın basdı donanmayı aduvv pus havada
Cümlesin yakdı bütün ol filoyı zîşşânın
Ol donanmayı hümâyûnda bu zât-ı kerîm
Neş'e-i câm-ı şehâdetle içürdi cânın

Kitabelerden öğrendiğimize göre; 19. yy 'da veba salgınından dolayı vefat etmişlerdir.

Kazâen muhterik olan on sekiz
Yaşında bedbaht kerîmesi

Çaresiz bir derde düşdüm bir il^cın bulmadım
Yakdu yandırdı vücudum şehrinin derd-i verem

Türk mezar taşları bizim milli kültürümüzün nesiller boyu devam edegelmiş belgeleridir. Onlar halkın duygu ve düşüncelerinin sanat zevkinin akisleridir. Mezar taşları diğer bütün sanat dallarına nazaran örf ve adetlerimizi bize daha fazla aksettirirler.⁸

---

⁸ Beyhan Karamağaralı, “Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi”, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, AKSM İstanbul, 18-20 Aralık 1998, ss.33.

İslâmdaki ölüm telâkkisi kadar hiçbir şey ölümün vakar ve sükûnuna uygun değildir. Zirâ ölüm duygusu islâmla güzelleşmiş ürperti veren bir duygu olmaktan çıkıp ruha kana ve hayata karışmıştır.

ERATNA VE KADI BURHANEDDİN DEVLETLERİ DÖNEMİNDE DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİNDE KULLANILAN SOSYOLOJİK YÖNTEMLER

Sinan DOĞAN *

Öz

İlhanlı Ülkesi'nde İslâm hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte, din-siyaset ilişkilerinin de rasyonel bağlamda şekillenmeye başlamıştır. Gerek İlhanlılar, gerekse Eratnaoğulları zamanında, devletin dini toplum üzerindeki yatırımlarında ve Anadolu'da uyguladığı programlarda olabildiğince rasyonel davrandıkları bir gerçektir. İlhanlılar/Eratnaoğulları ve Kadı Burhaneddin, dini toplumsal alanda ve resmi ideolojisine uygun bir siyasal kültür sistemi oluşturmak için dini zümrelerin hizmet alanında belli bir şekillendirmeye gitmişlerdir. 14.Yüzyıl'da Anadolu'daki sosyal ve kültürel hayatı etkileyen en önemli faktörlerden biri de kuşkusuz tasavvuf hareketleridir. Anadolu'da dini, siyasi fikri alanda kozmopolit bir yapı oluşturan dini zümreler, 14. Yüzyıl'da Anadolu siyasetinde menfi veya müspet önemli roller üstlenmişlerdir. Bu dini/tasavvufi ve sosyal zümreler, zaman zaman iktidar rekabetlerine taraf olarak siyasallaştıkları görülmektedir. İlhanlıların Anadolu'da uyguladıkları dini siyasetleri sonucunda, tasavvufi zümrelerin esasta siyasallaşma sürecini yaşamışlardır. İlhanlıların Anadolu Valisi Demirtaş Bey ve Eratna Bey, bağımsızlık teşebbüslerinde, toplumun desteğini almak için tasavvufi zümrelerle işbirliği yapmışlar. Eratna/İlhanlı Devletleri döneminde ise tasavvufi zümrelerle işbirliği devam ettirilmiştir. İlhanlı/Eratnaoğulları/Kadı Burhaneddin dönemlerinde himayesini kazanan Mevleviler, Anadolu'nun en nüfuzlu dini yapılardan biri olmuştur. Türkmen boy-ları içinde eskiden Şaman, Kam ve Bahşi gibi isimler alan dinî liderler, İslâm dinine mensubiyetten sonra Baba ismi altında varlıklarını devam ettiriyorlardı. Bu makalemizde, devlet-din ilişkileri ve devlet-din ilişkilerinde bir araç olarak kullanılan sosyolojik yöntemlerin temellendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eratna ve Kadıburhaneddin Devletleri, Din, Kültür, Siyaset.

Sociological Methods in Relation to Religion and State in the Period of Eratna and Kadi Burhaneddin States

Abstract

Along with the beginning of Islamic domination in Ilkhanid, religion-politics relations have also begun to take shape in the rational context. It is a fact that Ilkhanians are as rational as possible in the time of the Eratna Children, in the investments of the state over the people's religions and in the programs they apply in Anatolia. İlhanlılar / Eratnaoğulları and Kadi Burhaneddin have made a certain shaping of the service of the religious zeal in order to establish a system of political culture appropriate to religious social context and official ideology. One of the most important factors affecting social and cultural life in Anatolia in the 14th century is undoubtedly mystic movements. Religious groups forming a cosmopolitan structure in Anatolia with religious and political ideals have undertaken important roles in the 14th century in Anatolia politics. These religious / mystical and social groups seemed to occasionally politicize as parties to power competitions. As a result of religious politics applied by Ilkhans in Anatolia, Sufi people have experienced

* MEB Uzman1, s.sinan1339@hotmail.com

the process of politicization in essence. İlhanlı Governor Demirtaş Bey and Eratna Bey collaborated with the Sufi groups in their attempts at independence to connect the societies to the political authority. The Mevlevi, who won the patrimony of İlhanlı / Eratnaoğulları / Kadı Burhaneddin, became one of the most influential religious buildings of Anatolia. In the Turkmen tribe, the religious leaders who used to call names such as Shaman, Kam and Bahşi in the past kept their existence under the name of Father after belonging to the Islamic religion. In this article, it is aimed to base sociological methods which are used as a means to create political culture arising from state-religion relations.

Keywords: Eratna and Kadi Burhaneddin States, Culture, Religion, Politics.

Giriş

İlhanlıların Anadolu'daki hâkimiyeti 1243 tarihinde yapılan Köseadağ Savaşı'ndan sonra başladı. Amasya, Tokat, Çorum, Niğde, Aksaray, Lârende, Akşehir, Sivrihisar, Beypazarı, Kayseri ve çevrelerindeki yerleşmelerle birlikte Selçuklular zamanında "Dânişmend Vilâyeti" olarak tanımlanan bölge, İlhanlı idaresinde genişletilerek "Bilad-ı Rum Vilâyeti" hâline getirilmiştir. İlhanlı Devleti'nin gönderdiği genel valiler tarafından Bilad-ı Rum Vilâyeti yönetilmeye başladı. İlhanlı Hükümdarı Sultan Ebu Said Han, 1327 yılında Bilad-ı Rum Eyaleti Valiliği'ne, 1317 tarihinden itibaren Anadolu'da İlhanlı Emri olan Alâeddin Eratna Bey'i tayin etmiştir. Artık bu tarihten sonra Anadolu'da Eratna dönemi başlamış. Eratna Devleti'nin Kadı ve Vezirlik görevlerinde bulunan Kadı Burhanettin, Eratna beylerinin dirayetsizlikleri nedeniyle, Eratna Devleti'nin hâkimiyetini eline aldı. Eratna ve Kadı Burhaneddin dönemlerinde Selçuklu dönemi imar faaliyetlerini aratmayacak şekilde hız verilmiştir. Bu dönem; özellikle din temelli imar işlerinin yoğunlaştığı gibi, tasavvuf ve dini hareketleri ile dikkat çekmiştir.

Devlet-din ilişkisi, insanın tarihsel serüveniyle birlikte ortaya çıkan ve uzun bir süre içinde değişik boyutlar kazanan bir olgudur. Çünkü din, doğası gereği toplumun bütün katmanlarında, toplumun oluşturduğu bütün kurumsal yapılarda kendini bir şekilde hissettiren bir olgudur. Böyle olunca siyaset ve idare alanlarını ve bu alanda gerçekleşen faaliyetleri ve ilişkileri dinden bağımsız bir olgu olarak görmek ve değerlendirmek pek mümkün değildir. (Okumuş, 2003, s.130) İlhanlı/Eratna, iktidar, egemenliğini belirli bir kaynağa dayandırmak ve böylece iktidarına geçerlilik, süreklilik ve daha da önemlisi "meşruiyet" kazandırmak ihtiyacı hissetmiştir "Dinin en önemli siyasal işlevlerinden biri "meşrulaştırım", yani genelde siyasal sisteme ve özelde ise siyasal iktidarlara "meşruiyet kazandırma" olmaktadır" (Turan, 2012, s.43).

İlhanlılar döneminde kuramsal bakışıyla ifade edecek olursak, yeni bir toplumsal tahayyül inşa etmektedir. Toplumsal hayatını din çerçevesinde şekillenmesiyle, yeni dini zümreler kurumsallaşmaya çalışılmıştır. "Dönemin devlet-din arasındaki ilişkiler, Orta Çağ'ın genel özellikleri birlikte değerlendirildiğinde, İlhanlı/Eratna dönemine dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır. Bunlardan ilki, orta dinsel tartışmaların arka planında zengin bir felsefi çeşitliliğin bulunduğu gerçeği, ikincisi ise oldukça geniş bir coğrafyayı ve uzun bir zaman dilimini kapsayan Orta Çağ'ın ve özellikle de feodal yapılanmanın kendi içinde geçirdiği değişimlerdir. (Ağaoğulları, 2004, s.92,93)

İlhanlı/Eratna dönemindeki uygulamalarda görülebileceği üzere farklı inanç sahiplerinin, kendi kültür ve dillerini koruma, dinî pratiklerini icra edebilmelerine izin veren modeller geliştirilmesine imkân vermesiyle, İlhanlı/Eratna'nın Anadolu coğrafyasında siyasal hâkimiyetin pekiş-

mesi sağlanmıştır. Farklı kültür havzalarında ortaya çıkmış dini zümreler, kurumsal ve siyasî tecrübelerin aslı ilkelere aykırı olmamak şartıyla Anadolu coğrafyasında benimsenerek tatbik edilmiştir. Dini getirdikleri kurallar ve inançlardan çok din adına konuşan ve yorum yapan insanların davranışlarına göre din değerlendirilir.(Kışlalı,1995)İlhanlı/Eratna döneminde bu uygulama ile aşağı halk tabakalarının, üstteki seçkin/yönetici zümrelere karşı kendini tanımlama ve konumlandırmasında önemli bir dayanak noktası olmasıdır. Yani, olağanüstü dönemlerde dinin halk katında bir ideoloji işlevi üstlenmesi ve ise iktidarı meşrulaştırma işlevini yerine getirmesi ile görünür olmaktadır. (Polat,2010,s.43)

1. Eratna ve Kadı Burhaneddin Döneminde Tasavvuf Hareketlerin Gelişimi

14.Yüzyıl'da Anadolu'daki sosyal ve kültürel hayatı etkileyen en önemli faktörlerden biri de kuşkusuz tasavvuf hareketleridir. XIII. asrın son çeyreği ile XIV. asrın ilk çeyreği dikkate alındığında; artık tasavvufun teorik olarak kendini ifade kabiliyetinin bulunduğunu, tarikatların kurumsallaşmasının tamamlandığını söylenebilir. Bu dönemde, dini alanda yaşanan en önemli gelişme sûfî tarikatların hızla yayılmasıdır. Tarikatların kuruluşunu tamamlamasıyla, tasavvufî-irfânî eserlerin telif edilmeye başlamıştı. Tasavvuf, sosyal hayatta, gerekse devlet ricâli nezdinde belli bir konuma erişmiştir.(Doğan,2018,s.111)

Anadolu'nun sarsılan içtimai ve siyasî ortamında, tasavvufî hareketler insanların inançlarını koruyan ve onların direncini besleyen bir sığınak gibi görülmüştür. Bölge halklarının mistik eğilimleri zaman içinde yoğunlaşmış, bu durum dînî-tasavvufî hareketlerin ve fikirlerin güçlenerek gelişmesine bir zemin oluşturmuştur. (Özgüdenli,2005,s.228) Ayrıca sûfîlerin gösterdikleri kerametleri, İslamiyet önce Türkler'deki Kam'ların varlığı, Türklerin tasavvufî hareketlerine yönelmesinde psikolojik zemin oluşmasını sağlıyordu. Öte yandan tasavvufun, gaza heyecanını sürekli beslemesi, tasavvufî eğitiminin kitabi olmayışı, (Kösoğlu,1985, s.197) siyasî kuvvetler tarafından tekkelerin resmen tanınması, devlet büyüklerinin ve sultanların tasavvuf ve tarikat şeyhlerine bağlanmaları (Küçük,1976,s.59)da tasavvufun hızlı bir şekilde yayılmasını kolaylaştırmıştır. “ 13.Yüzyıl'da Anadolu'da iyice yerleşmiş olan tasavvuf, 14.Yüzyıl'da Mevlevilik, Babailik, Hurufilik gibi vb. inanç ve tarikatların, taraftarları aracılığıyla etkinliğini sürdürmüştür.” (Mengi,2003,s.65)

XIV.Yüzyıl'da Sühreverdî şeyhlerin terbiyesinde yetişen İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin (v.700/ 1301) halifeleri vâsıtasıyla Safeviyye ve Halvetiyye gibi iki büyük tarikatın da yine bu dönemde kurulup geliştiği görülür. XIV.Yüzyıl başlarında nazari tasavvufun yaygınlaşıp sistematığe dönüşmüştür. XIII. Yüzyıl, Moğol istilası ile İslam Dünyası'nda belli ölçüde bir gerilemenin içine girse de, bununla birlikte tasavvuf adına canlılığın ve sürekliliğin devam ettiği bir süreç yaşanmıştır. Bu dönemde yetişen şairler de aynı sebebe bağlı olarak, içerik ve şekil bakımından her türden şiir söylemekle beraber düşüncelerini daha ziyade tasavvuf perdesi altında söylemeyi tercih etmişlerdir.(Doğan,2018,s.111)Hatta denilebilir ki eğitici ve sosyal mesajlarla iç içe geçmiş irfânî manzûmelerin söylenmesi bu dönemde eskiye kıyasla daha fazla revaç bulmuştur.

2. Eratna ve Kadı Burhaneddin Döneminde Anadolu'da Güçlenen Başlıca Dini Zümreler

a. Ekberiler, Kübrevîler: Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye “*Şeyh-i Ekber*” unvanı dolayısıyla da Ekberîyye adıyla anılan bir tarikat nispet edilmiştir. Anadolu orijinli olan bu tarikat, İbnü'l-

Arabî'nin öğrencileri tarafından Anadolu'da neş'et etmiştir. Kübrevîyye tarikatını, Sühreverdiyye'nin bir kolu gibi görmek mümkündür. Fakat Şeyh Kübrâ'nın Harzem'e dönmesiyle ortaya çıkan coğrafya farklılığı ve tasavvufi vurgularındaki özgün tercihleri sebebiyle Kübrevîyye yeni ve müstakil bir tarikat niteliği kazanmıştır. Kübrevîlik Anadolu menşeli Ekberîlik gibi bazı zümreler içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Kübrevîlik Anadolu'ya ilk defa VII/XIII. asırda Necmeddîn Dâye ve beraberindekilerle girmiştir. (Doğan,2018,s.146) Anadolu'daki Kübrevîler Ahîlere de yakın olmuşlar, İlhanlıların mücadelesine destek olmuşlardır. Necmeddin Dâye'nin eseri Mirsadü'l-İbad'ın, II. Murad adına Karahisarlı Kasım b. Muhammed tarafından erken dönemde (1422) Türkçeye çevrilmesi, bu tarikatın, Anadolu'da ne kadar sevilip yayıldığına bir delildir.(Doğan,2018,s.113,115) İlhanlı siyasetinde önemli etkileri olan Kübrevî Şeyhleri olmuştur. Bunların başında da Sadreddin Hammuye gelir. (Akkuş,2011,254) Hamuyye ailesi İlhanlı sarayında nüfuz sahibi idi. İlhanlı siyasetine etki eden Kübrevî şeyhlerden biri de Alaüddevle Simnânî'dir. Kübrevî sûfiler yerel halk ile İlhanlı asilzadeleri arasında arabuluculukta önemli roller oynamışlardır.(Doğan,2018,s.115)

b. Kalenderî Gruplar (Cavlakî, Haydârî, Rufâî): Dünyayı ve dünyevi değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sûfilere kalender, bunların temsil ettiği tasavvufi zümrelere de genel olarak Kalenderîyye veya Kalenderîlik adı verilmiştir. (Azamat,2001,s.253) Kalenderîlik Anadolu'da XIII. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinden itibaren görülmektedir. Anadolu, Moğol istilasından önce bazı göçlere hedef olmuş, buraya intikal eden nüfus içinde değişik etnik ve kültürel menşelerden gelen sûfiler hep bulunmuştur. Ama asıl kalabalık göç dalgaları Moğol istilası sebebiyle olup,1220'lerden itibaren Kübrevîye ve Suhreverdiyye gibi Sünni eğilimli tarikat mensupları yanında, Kalenderî sûfilîği ile yakından alakalı olan özellikle Haydârîye ve Vefaiye gibi heterodoks zümrelerde Anadolu'ya gelmişlerdir. (Köprülü,2005, s.49-50) Kaynaklara göre Kalenderîliğin kurucusu ve onu teşkilatlandıran kişi Cemaleddin Sâvî'dir.(Akkuş,2011.s.288) (630/1232-1233) Kalenderîlerin Konya'da Mevlevîlerle iyi geçindiklerini Eflâkî'de anlatılan birçok hikâyeden de anlaşılıyor. Hatta Eflâkî bazı rivayetlerinde onları övmektedir. (Eflâkî.C.II,s.17) Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin öldüğü gün, cenaze alayının önünde sürdükleri yedi öküzden birisini kurban etmek üzere, Niksarlı Şeyh Ebubekir Cavlakî'ye, Kalenderîler zaviyesine gönderdiler. (Eflâkî., C.II, s.17)

Anadolu'daki Kalenderî şeyhlerinden biri de, Mevlânâ'nın çok sevdiği şeyhim dediği Şems-i Tebrîzî'dir. Mevlânâ eserlerinde onun Kalenderî olduğunu söylemektedir. (Gölpınarlı,1999,s.59,66) Aynı şekilde Sultan Veled ve Eflâkî de onu bir Kalenderî şeyhi olarak kabul ederler. (Bayram,194,s.142) Mikâil Bayram bu eserinde Şems'in öldürülme sebeplerini tek tek izah eder ve en önemli sebep olarak bunu zikreder. Kalenderîler, Anadolu'daki dini siyasetlerinde hemen hemen her dönemde önemli roller oynamışlardır. (Uyar,2012,s.94,95) Şeyh Abdurrahman Baba'nın, İlhanlı yönetimindeki Anadolu'da yaygın olarak varlığı bilinen Baba Yakub'un müritleri üzerindeki nüfuzu; dolayısıyla da Anadolu'daki dini siyasetlerindeki tesiri büyüktür. Eflâkî'nin anlattıklarından Rufâîliğin, Anadolu'da da etkili bir tarikat olduğu görülmektedir. (Eflâkî, II, s.131-133.)

İlhanlı topraklarındaki vakıfların idaresini elinde bulunduran Kalenderî grupların, Anadolu'daki dini ve siyasi hayata ne derece tesir edebilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açılardan bakıldığında Kalenderîlerin, Anadolu'daki Heterodoks grupların hızla yayılmasına ze-

min hazırlamış Anadolu'da ilhanlı/Eratna yöneticiler, özellikle Anadolu'daki siyasi hâkimiyetlerini sağlama noktasında Kalenderî dervişlerinden destek alıyorlardı. Kalenderî dervişlerinden biri de Babaî Şeyhi Sarı Saltuk'un müridi olan Tokatlı Barak (Doğan 2018,s.117,118) Barak Baba, dervişliğe başladıktan sonra bütün Anadolu'yu gezmiş; bu arada İran'a gitmiştir. Anadolu'da ünlü duyulmaya başlayan Barak Baba müritlerine Anadolu'da *Barakıyûn*'' denilmiştir. (Ocak,1992,s. 66-67) Barak Baba, İlhanlı sarayında kabul gördüğü gibi, Anadolu'da da kabul görmüştür. Bu isme, 753/1352 tarihli bir mezar kitabesinde rastlanmıştır. (Gölpınarlı 1961, s.43) XIV. Yüzyıl'ın ortalarında Anadolu'da Barak Baba müritlerine rastlandığını göstermektedir. Şems-i Tebrîzî ile başlayan Kalenderî-Mevlevî yakınlaşması Ulu Arif Çelebi döneminde devam etmiş, daha sonraki dönemlerde bu ilişkiler gelişmişti. (Gölpınarlı,1953, s.336,337)Anadolu'da ilhanlı yöneticiler, Anadolu'da kendilerine en yakın olarak dini zümreler içerisinde Kalenderî grupları görmüşlerdir. (Bayram,2012, s 41,205–206)

c. Vefâîlik:Çorum ve Amasya merkezli oluşan ve Anadolu coğrafyasında siyasi mücadelelere karışan Vefailik tarikatı, Anadolu coğrafyasında başta Hacı Bektaşî ile iç Anadolu'ya, Osmanlı Oğulları ile Batı Anadolu'ya, Eratna Oğulları ile Karadeniz bölgesinde varlığını devam ettirecektir. 1240'larda isyanından kurtulan Baba İlyas müritler, uzak yerlere giderek oralara yerleştiler ve orada Vefâîlik tarikatını devam ettirmeye çalıştılar. İsyanı karışmayan daha sonraları kendi izlerini kaybettiren mürtler olacaktır. Bunların iki tanesi sonraki devre damgalarını vuracaklardır. Bunlardan biri Baba İlyas'ın halifesi Vefâî Şeyhi, aynı zamanda Haydârî dervîşi olan Hacı Bektaşî ile Şeyh Ebebalı idi. Bunlardan Hacı Bektâşî, 1243 sonrası Anadolu'da Çepni Türkleri arasında Kırşehir'de ortaya çıkarken, Şeyh Ebedali, Karamanlı Türklerinin sahasından Osmanlı Beyliği sahasına geçmiştir. Daha sonraları Elvan Çelebi'nin dedesi, Baba İlyas'ın küçük oğlu olan Muhlis Paşa, Anadolu coğrafyasında fikirlerini yaymaya başlayacaktır. (Ocak,1991,s.121;Ocak,1991) Vefâîlik tarikatı, gerçekte XIII. ve XIV. Yüzyıllar'da sanıldığının çok üstünde bir öneme sahiptir. Anadolu'da popüler "Sûfî" akımları kucaklayan Kalenderîye akımına mensup Vefâîlik, Anadolu coğrafyasında çok önemli etkileri olmuş ve bu merkezin yayılma noktası ise Eratnalıların hâkim olduğu Amasya, Çorum ve Mecitözü havalisidir. Başka bir ifade ile bugün Çorum ili sınırları içinde bulunan Elvan Çelebi Köyü tekkesidir. (Ocak,1991,s.121.; Köseoğlu,1944, s.1438.;Gürbüz, 1994, s.25.)

d. Halvetîlik: Halvetîlik, Anadolu'da faaliyet gösteren ve toplum üzerinde etkili olan tarikatlardan biridir. Manevî açıdan sıkı bir ruhi disiplini esas alan Sühreverdiyye'den ilham almıştır. Ebu Abdullah Sirâcettin Ömer b. Ekmelettin Lahci Halvetî tarafından kurulan bu tarikat, değişik bölgelere dağılan halifeleri sayesinde çok geniş bir alana yayılmıştır ve en çok kola sahip bir tarikat haline gelmiştir. Halvetîyye'nin kurucusu Ömer el- Halvetî olsa da tarikatı geniş coğrafyalar ve kitlelerle tanıştıran Yahya-yı Şirvani olmuştur. Tarikatı hak ettiği yere ulaştıran ve tanınmasını sağlayan ve bu nedenle de haklı olarak"Pîrî Sâni"yani" ikinci Pîr"lakâbıyla anılan kişi Yahya-yı Şirvanî'dir. Halvetî Tarikatı'nın özellikle Anadolu'da geniş kitlelere yayılması, Yahya Şirvânî'nin halifeleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir.(Doğan,2018,119)

Halvetî lakabı nispet edilen kişilerin Anadolu'ya ilk gelişleri, XIII. Yüzyıl'ın sonlarına veya XIV. Yüzyıl'ın başlarına kadar gitmektedir Ahîler arasında hızla yayılmaya başlayan dini oluşumlardan birisi olan Halvetiye tarikatı, XIII. Yüzyıl sonlarında Niğde bölgesinde kurulmuştur. Halvetî lakabı olan ve Anadolu'ya gelen ilk sûfî, İbrahim Zâhid Geylânî'nin müridlerinden Ahî Yusuf Halvetî'dir. (Köprülü,1991,s.96)Anadolu'da Niğde'ye gelen Ahî Yusuf, Tepeviran mahallesinde camii, halvethâne ve derviş hücrelerinden müteşekkil bir zâviye yaptırarak irşâd

faaliyetini sürdürmüştür. (Öngören2000,s.2) Niğde'ye yerleşen bir başka Halvetî şeyhi, Şeyh İzzeddin Türkmânî (öl.790/1388)'nin müridlerinden Şeyh Baba Resul-i Rûmî(öl.840/1437) Bunun yanında Sivas'a halkı irşat için gönderilen, Yahya Şîrvânî'nin Şeyhi Sadreddin Hıyavî(öl. 833/1430)'nin halifelerinden başka biri İbrahim Halvetîdir. Halvetîliği Amasya'ya getiren ve bu şehrin âdeta bir Halvetî merkezi olmasına sebep olan kişi, Pîr İlyas el-Amâsî'dir. Sadreddin Hıyavî'nin halifelerinden olan Pir İlyas, Amasyalı meşhur bir âlimdir. Ankara savaşından sonra Anadolu'yu ele geçiren Timur, Şeyhi Şîrvan'a göndermiş, kendisine orada kadılık ve müderrislik görevleri vermiştir. Bir müddet sonra burada Sadrettin Hıyavî'ye intisap ederek onun müridleri arasına girmiştir. Bu açıdan Pir İlyas Halvetî Tarikatı'nın ikinci kurucusu sayılan Yahya-ı Şîrvanî'nin pirdaşı olmuştur. Timur'un vefatından sonra Amasya'ya gelen Pir İlyas belki Şeyhinden uzak kalması sebebiyle belki de Şeyhinin ümmî yani okuma yazma bilmeyen bir mürşid olması hasebiyle kalbinde bazı Şüpheler hâsıl olmuş ve Şeyhine bağlılığında tereddütler yaşamıştır. Bunun üzerine o dönemlerde namı tüm İslam âlemine yayılmış ve Zeynîye Tarikatı'nın da kurucusu olan Horasan'daki Zeynüddin Hafî'ye bağlanmak için yola çıkmıştır. Rivayete göre yolculuğu esnasında Hz. Muhammed'i rüyasında görmüş, Şeyhi Sadrettin Hıyavî'ye gitmesini ondan istemiştir. Bunun üzerine Şeyhinin yanına giderek tekrar ona bağlılığını yenilemiştir. Şeyhinin yanında uzun süre kalan Pir İlyas tekrar Amasya'ya dönmüş ve Halvetî Tarikatı'nı burada yaymaya başlamıştır.(Doğan,2018,s.123,124)

Anadolu'da Halvetîye adına kurulan ilk tekke, Pir ilyas'ın Amasya'daki Gümüşlüoğlu Tekkesidir. Burada irşâd faaliyetlerini sürdüren Şeyhin vefatıyla yerine Şeyh Zekariyya postnişin olmuştur. (Öngören2000,s.29)Pir İlyas kolu Amasya ile sınırlı kalmamış, çevre şehirlerde de tarikatın yayılmasını sağlamıştır. Özellikle Halveti Tarikatı'nın önemli kollarından birini kuracak olan Cemal Halvetî'nin mürşitlerinden ve onu halvete sokan Şeyhi Tahiroğlu, Pir İlyas'ın halifelerinden olup Tokat'da faaliyetlerine devam etmekteydi.(Öngören2000,s.30) Yahya-ı Şîrvanî'nin altı meşhur halifesinden biri olan Muhammed Bahauddin Erzincani, Halvetiyye'nin Anadolu'da yayılmasında önemli rolü olan bir sûfidir. Halifelerinden Cemal Halvetî, Pir Ahmet Erzincani, Pir Fethullah, İbrahim Tacettin Kayserî gibi sûfiler, bu konuda önemli görevler üstlenmişlerdir. Zaten Halvetî Tarikatı da onun meydana getirdiği silsileden devam etmiş ve geniş alanlara yayılmıştır. Bu tarikat, Türk insanına en fazla etki eden tarikatlardan biri; belki de en önemlisi olup, kuruluşundan itibaren Türkler'in devam ettirdiği bir tarikattır. Tarikatın yayıldığı coğrafyalarda oluşan tüm kolların hepsi Türklerden meydana gelmektedir. Bu özelliğiyle Halvetîye Türk Milleti'nin genel tabiatına ve karakteristiğine uygun öğretiyeye sahip bir dinî gruptur diye söylenebilir. (Doğan,2018,s.122,123)

e. Haydarîye Tarikatı:XII.Yüzyıl sonunda Horasan'da Kudbu'd-din Haydar tarafından kurulan Haydarîye Tarikatı'da XIII. Yüzyıl'dan itibaren Anadolu'da özellikle göçebe Türkmenler arasında görülmeye başlamıştır. Moğol istilasının meydana getirmiş olduğu göç dalgası, bu zümreyi de Anadolu'ya taşımıştır. Dönemin siyasi yapısına göre hareket eden dervişler, bazen siyasi hâkimiyetin nüfuzu altında ezilirlerken bazen de siyasi nüfuza tesir edebilir hale gelmişlerdir. Bilindiği gibi Selçuklu Sultanı Rüknü'd-din'in, Türkmen Şeyh Merendi'nin tesiri altına girmesi Mevlana'yı üzmüş, bu olay ise Menâkıbu'l Arifîn'de uzunca anlatılmıştır. (Eflâkî,1987,C.I, s.17).Bu Türkmen dervişlerin hitap ettiği kitlelerin azımsanmayacak derecede olması, idarecileri bunlara karşı himayekar bir tutum içerisine sokmuş, iktidar mücadelelerinde denge unsuru olarak zaman zaman kullanılmışlardır.

f. Mevlevîlik: Mevlânâ, insanın Allah'ın yeryüzündeki tecellisi olduğu hakkındaki görüşü, Mevlevilikte Vahdet-i Vücut anlayışını meydana getirmiştir, Mevlânâ'nın babası Bahâüddîn Veled, hocası Seyyid Burhaneddin-i Muhakkık ve ünlü mutasavvıf Necmeddin Dâye de bu anlayışa mensupturlar. Mevlânâ, Şems vasıtasıyla Melâmetîlik ve Kalenderîlik anlayışını da benimsemiştir. Mevlana, Cavlâkiliğin kurucusu Şeyh Cemâleddin Sâvî'nin halifelerinden Ebubekir Niksârî ve Haydârî şeyhlerinden Hacı Mübarek Haydârî ile yakın dostluk ilişkileri kurduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte Buzağı Baba olarak bilinen Şeyh Baba Merendî'nin aşırı cezbeci hareketlerini pek tasvip etmemesi onun cezbeyle bir dereceye kadar müsamaha gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. (Doğan, 2018, 125) Mevlânâ'yı, Moğollar ile tanıştıran ve onların saygısını kazanmasını sağlayan bir Kalenderî Şeyhi olan Şems-i Tebrîzî olduğu söylenebilir. (Ulu Arif Çelebi,,s.23,24) Mevlânâ, Cengiz Han'ın insanüstü bir şahsiyet olduğunu, Cenab-ı Allah'tan mesaj aldığını dönemin birçok kaynağında zikredildiği gibi Mevlânâ'da anlatılmaktadır. (Eflâkî, 1987, I, s. 284) Mevlânâ'nın İlhanlı askerleriyle iyi ilişkiler içinde olmuştur. (Eflâkî, 1987, I, s. 600-601; Konyalı, 1997, s. 146.147) Mevlânâ, Baycu Noyan için de: "O Evliyaullah'dan bir kişidir. Fakat kendisi de bunu bilmezdi. (Eflâkî, 1987, I s. 284). İlhanlılar, Anadolu'da büyük nüfuz sahibi olan Mevlânâ'yı Şeyhü's-Şuyuhî'r-Rûm olarak görevlendirmiştir. Anadolu'daki bütün şeyhlerin ve Âhilerin, O'na bağlanmaları mecburiyeti getirilmiştir. (Eflâkî, c. II, s. 169-170; Bayram, 1994, s.206, 207). Mevlânâ böylesine karışık bir dönemde; sosyal kargaşa ortamının had safhada olduğu bir dönemde, İlhanlılarla Selçukluların arasında İlhanlı siyasetine uygun bir tutum izleyerek barış ortamı oluşturmaya çalışmıştır. Mevlânâ bir şiirinde "Sen Tatarlardan korkuyorsan, Tanrı'yı tanı mıyorsun demektir, ben onları yüz tane iman sancağı ile istikbal ediyorum." demiştir. Mevlânâ (Celâleddîn, Divan-ı Kebîr, 1992, V, s. 454.) Gâzân Han Müslüman olunca bu şiiri, hırkasına altın ile yazdırmıştır. Bu şiir Eflâkî'de "Sen Tanrı'yı tanımadığın için Tattardan korkuyorsun. Fakat ben iki yüz iman bayrağıyla Tatar tarafına hücum ederim." şeklinde geçmektedir. (Eflâkî, age.c.II, s.255.)

Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin oğlu olan Hüsameddin Çelebi'den sonra babasının makamına geçen ve Mevlevîliği tam teşekküllü bir tarikat haline getiren Sultan Veled, aynı hanedan içerisindeki selefleri ve halefleri gibi devlet büyükleri ve ileri gelenleri ile çeşitli münasebetler tesis etmiştir. Teşkilatçı ve müteşebbis bir ruha sahip olan Veled'in faaliyetleri arasında en önemlisi, Mevlevîliği sistemleştirerek, tam bir tarikat görünümü kazandırmasıdır. Konya'daki Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı da her ne kadar Hüsameddin Çelebi (1273-1284) zamanında inşa edilse de, söz konusu yapılanmayı Alâmeddin Kayser vasıtasıyla gerçekleştiren kişi yine Sultan Veled'dir. (Doğan 1028,s.128) Siyasi bir tecrübe ve birikime sahip olan Sultan Veled, Mevlevîliği sistemli bir teşkilat haline getirerek, müşahade ettiği tecrübeleriyle, siyasi hayatta daha fazla rol oynamaya başlamıştı, Mevlânâ döneminden daha farklı olarak, İlhanlı dini siyasetinin Anadolu'daki uygulayıcılarından biri haline gelmiştir. Sultan Veled Divânı'nda devrin siyasilerini kendi siyasi düşüncesi ve İlhanlı dini politikası çizgisinde yönlendirmektedir. (Gölpınarlı,1953,s.35)Sultan Veled Konya'dan başka Kırşehir, Amasya ve Erzincan'a halifeler göndererek buralarda Mevlevî dergâhları açtırmış, Fakat bunlar günümüze ulaşmamıştır. (Gölpınarlı,1953,s.34,333;Önder,1973,s.234.)

Arif Çelebi'nin genel siyaseti, Mevlevîliği başta Anadolu olmak üzere İlhanlı hâkimiye-
tindeki topraklara yayma ve bu bölgelerde, Mevlevî dergâhları kurma çabası üzerine şekillendirmiştir. (Eflâkî, II, s.253-254) Sultan Veled'in oğlu Arif Çelebi, ömrünün mühim bir kısmını tarikatını ve meşrebini yaymak amacıyla babası henüz hayatta iken başladığı seyahatlerle geçirmiştir.

Karaman, Beyşehir, Akşehir, Aksaray, Karahisar, Amasya, Niğde, Sivas, Tokat, Birgi, Kütahya, Denizli, Mentеше, Alanya, Antakya, Bayburt, Erzurum, Irak, Tebriz, Merend ve Sultaniye onun gittiği belli başlı yerlerdir. Görüldüğü üzere Arif Çelebi, aşağı-yukarı bütün Anadolu'yu gezmiş, özellikle yeni teşekkül etmekte olan batı Anadolu uç beyliklerinin başkentleri ve mühim şehirlerine ziyaretler düzenleyerek Irak ve İran'a kadar uzanmış, İlhanlıların merkezi Sultaniye'ye de müteaddit defalar uğramıştır. (Eflâkî, II, s.264, 266, 298, 329 vd.) Sivas halkının büyük bir kısmı ve şehrin ileri gelenleri onun müridi olmuştur. Ulu Arif Çelebi, İlhanlı Emiri Tuman Bey ile birlikte Gazan Hanın yanına vardığında; Gazan Han, Tokat ve Sivas havalisinde birçok köy ve araziye iltifat için Arif Çelebiye bir yarlıg ile verdi. Bundan dolayı Arif Çelebi hayatının geri kalan bölümünü Sivas ve Tokat geçirdi. Bölgede Mevlevilik yayma imkânını buldu. (Doğan, 2018, s.128, 12) Mevlevilik, özellikle XIV. Yüzyıl sonrasında Anadolu'nun çeşitli kentlerinde tekkeleri hızla çoğaldığı görülmektedir'' (Köprülü, 1988, s.96). Bilhassa tarikatın üçüncü şeyhi olarak kabul edilen Ulu Arif Çelebi devrinde Mevlevilik geniş bir sahayı etkisi altına almıştır. Karaman, Beyşehir, Aksaray, Akşehir, Sivas, Afyon, Amasya, Niğde, Tokat, Denizli, Antakya, Bayburt, Erzurum, Kahire, Lefkoşa, Selanik, Belgrat gibi şehirlerde Mevlevîhâneler açılmıştır. Şems'in bir süre Erzurum'da ikamet ettiği ve burada muallimlik yaptığı bilinmektedir. (Eflâkî, II, s.110-111)

İlhanlı/Eratna tarafından desteklenen Kalenderlerle Mevlevîler arasındaki münasebetlerin gayet iyi bir şekilde devam ediyordu. (Gölpınarlı, 1953, s.83; Ocak, 1992, s.65, 66) Karakter bakımından kabına sığmayan cezbe abidesi Şems-i Tebrîzî'yi andıran Arif Çelebi'nin, İlhanlı hükümdarları ve emirleri ile olan bu dostane münasebetlerinin yanı sıra mahalli beylerle de bir takım münasebetler geliştirmiştir. Arif Çelebi, hem beyler arasında Mevleviliği yaymakta hem de onlar üzerinde manevî hâkimiyet kuruyordu. İlhanlı/Eratna idarecileriyle olan siyasî yakınlığı hakkında mühim bilgiler verdiğimiz bu şahsiyetin, yakınlık kurduğu Türkmen Beylikleri'nin İlhanlı idaresine karşı olan muhalif tutumlarının değişmesinde etkili olduğunu söylenebilir.

Arif Çelebi'nin 1320 yılında vefat etmesinden sonra posta oturan halefi Şemseddin Emir Abid Çelebi'dir. Emir Çelebi, Emir Çoban'dan sonra Anadolu beyliklerini itaat altına alma görevini üstlenen Demirtaş'a, diğer "Rûm ulularının" aksine pek de sıcak bakmamaktadır. Bu sebeple kendisinden incinen Eratna Bey'in eniştesi olan İlhanlı Valisi Demirtaş, Şemseddin Emir Abid Çelebi'yi elçilik göreviyle cebren de olsa uç vilayetlerine göndermiş, belki de kasıtlı olarak Konya'dan uzaklaştırmıştır. Emir Abid, istemeyerek de olsa çıktığı bu seferde, Anadolu'yu bir baştan diğer bir başa dolaşarak beylikleri, Emir Demirtaş'a bağlı kalmaya davet etmiştir. (Eflâkî, age., II, s.370-371) Mevlana Celaleddin-i Rumi, Mevleviliğin felsefesini, tasavvufunu ve ilahî aşkı anlatırken; oğlu Sultan Veled Mevlevî tarikatını, Ulu Arif Çelebi Mevleviliğin musikisini geliştirmiştir. Abid Çelebi ise; sema'nın son şeklini vermiştir. (Özköse, 2003, s.249-279)

İlhanlıların desteğiyle teşkilatlanan ve tarikat haline gelen Mevlevilik bütün Anadolu'ya nüfuz etmiş, İlhanlıların Anadolu'daki dini siyasetleri doğrultusunda hareket etmiştir. Sultan Veled ve oğlu Ulu Arif Çelebi dönemleri, seleflerinden farklı olarak açıkça Anadolu'da ilhanlı yanlısı siyasetin takip edildiği ve İlhanlı aleyhtarı gruplara karşı sindirme politikasının uygulandığı bir devre olmuştur. İlhanlı/Eratna dönemi idaresine tepki gösteren grupları itaate çağırılmıştır.

3. Eratna ve Kadı Burhaneddin Döneminde Devlet-Din ilişkilerin Rasyonel Bağlamında Değerlendirmesi

İlhanlılar arasında İslam'ın yayılmasında sûfilerin de büyük rolleri olmuştur. (Cüveynî,2013, s.234) İlhanlı Hükümdarı, Gâzân Han'ın(Doğan,2018,s.120) İlhanlıların başına geçmesiyle beraber(1295) İlhanlılar arasında hızla Müslümanlık yayılmaya başlamış. Gâzân Han'ın iktidarıyla beraber İlhanlı Devleti bütün kurumlarıyla birlikte İslam devleti haline gelmiştir. Dinler ve din adamları, dini zümreler, İlhanlıların dinlere sağladığı imtiyazlardan istifade ettirmişlerdir. İlhanlılar, genel olarak "Ata Din" anlayışından temelde taviz vermeden, yasa çerçevesinde dinler arasında denge siyaseti güderek dinleri bir elin parmakları gibi düşünmüşlerdir. (Özgüdenli,2005,s.195, 258)İslam, İlhanlılar ve İlhanlı hanedanı mensupları arasında tamamen yerleşmiş, (Spuler,1987,s.212-213) Moğol yasası ikinci plana itilmiş ve zamanla da hükmen bir etkisi kalmayacak. (Spuler,1987, s.411)İlhanlı dini siyaseti sonucunda, Batı Hristiyanlarının İlhanlılar nezdinde itibarları kalmamıştır. (Spuler,1987,s.246) İlhanlı Dünyası'nda İslam hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte, din-siyaset ilişkilerinin de rasyonel bağlamda şekillenmeye başladığı söylenebilir. Gerek İlhanlılar, gerekse Eratnaoğulları zamanında devletin halk dindarlığı üzerindeki yatırımlarında ve Anadolu'da uyguladığı programlarda olabildiğince rasyonel davrandıkları bir gerçektir.

İlhanlıların denge din siyaseti,14.Yüzyıl'da Anadolu'da hızlanan dini akım ve buradaki dini ve tasavvufi gurupların oluşmasına ve farklılıkların doğmasına neden olmuştur.(Cüveynî,s.148,149, 150,152,169,173,vd.) Orta Asya'dan Horasan ve Azerbaycan'ı geçerek Anadolu'ya gelen dervişlerin bir bölümü Yesevîye tarikatına mensup; bir kısmı ise tasavvuf kültüründen yoksun maceraperest insanlardan oluşan Kalanderîler idi. Bunların yanında yine bu bölgeden gelen başka bir tasavvufi zümre de Necmeddin Kübra'nın müntesipleri olan Kübrevîlerdir. Moğol saldırılarından ötürü Anadolu'ya gelmiş olan şeyh ve dervişler içerisinde çok sayıda Türkmen babaları da sûfiler bulunmaktadır. Bu sûfiler, İslam dininin henüz tam nüfuz edemediği Türkmenleri İslamlaştırmada büyük bir rol oynamışlar. Sahip oldukları manevi kültür birikimlerini gittikleri bölgelerde yaymışlardır. Anadolu'da dini, siyasi fikri alanda kozmopolit bir yapı oluşturan dini zümreler, 14. Yüzyıl'da Anadolu siyasetinde menfî veya müspet önemli roller üstlenmişlerdir. Bu guruplardan bir kısmı İlhanlı yanlısı bir tutum içerisinde olurken önemli bir kısmı da İlhanlı hâkimiyetine karşı Anadolu'da mücadele başlatmış ve her fırsatta İlhanlılara büyük kayıplar verdirmişlerdir. 14.ve 15.Yüzyıl'ın başında kırsal alanda yaşanan dinsel yaşantı ile kenttekinin farklı olduğunu görülür. Kentte ulema temelli, ortodoksi adı verilen daha merkezi, kitabî ve tavizsiz bir dinsel yaşantının olduğunu görülmektedir. Kırsal kesimde ise Heterodoksi, adı verilen biraz daha dinsel kuralların hafif uygulandığı, katı dini kuralların olmadığı dini yaşam görülmektedir. (Aktay,1999,s.20)

İlhanlı/Eratna, dini siyasetlerinin her dönemin de, sûfilerin önemli aktörlerden biri oldukları tartışılmaz bir gerçektir. İlhanlı/Eratna dönemi devlet-din ilişkilerinde sûfiler, idareciler ile yerel halk arasında arabuluculuk konusunda önemli roller üstlenmişlerdir. Türkmen şeyhlerinin nüfuzu artmaya başlamıştır. (Doğan,2018,,108-109) Bundan sonra önemli makamlara Türkler getirildi. Devlet, ordu ve şehir halkıyla ilgili işler sûfilerin eline geçti." Sûfilerin güçlenmesi, İlhanlı sarayında ve İlhanlı Anadolu teşkilatlarında, Türk kültürünün giderek güç ve nüfuz kazanmasına vesile olmuştur.

Mevlevîler, Konya'dan başka Kırşehir, Amasya ve Erzincan'a halifeler göndererek buralarda Mevlevî dergâhları açtırmış, fakat bunlar günümüze ulaşmamıştır. (Gölpınarlı,1953,s.34-333; Önder, 1973,s.234) Sultan Veled ile devam eden İlhanlılarla Mevlevîler arasındaki ilişkilerin, Ulu Arif Çelebi (1312-1320) döneminde de devam ettiği bilinmektedir. İlhanlı Devleti yıkıldıktan sonra Anadolu'da Eratna Devleti kuran Eratna Bey döneminde, İlhanlı-Mevlevî arasında kurulan iyi ilişkiler gelişerek devam ettirilmiştir. Gazan Han ile uygulanan İslam temelli dini ve kültürel politikalar aynen devam ettirilmiştir. Eratnaoğulların desteğini alan Mevlevîler, Ulu Arif Çelebi' tarafından Bayburt, Iğın, Akşehir, Niğde, Denizli, Karaman, Tokat, Kütahya, Kastamonu, Manisa ve Afyon'da Mevlevî dergâhları açılmış, fakat bunlardan günümüze gelen pek olmamıştır. Afyon/ Bor Mevlevihanesi'nin inşa kitabesinde; Eratna Devleti hükümdarı Mehmet Bey'den büyük övgüyle söz edilmektedir. Eratna- Mevlevî arasındaki kurulan iyi münasebetleri doğrulamaktadır. Aynı şekilde, Sultan Alâeddin Eratna'nın da, Sultan Veled'in oğlu Şemseddin Abid Çelebi (1320-1338) ile münasebetleri olmuş ve Abid Çelebi'nin çeşitli yardımlarını görmüştür. (Doğan,2018,134) Eratna'nın diğer eşi olan Süli Paşa da, Ahîlere, Evhadîlere muhabbeti olan birisiydi. Eratna'nın çok sevdiği eşi olan Süli Paşa için yaptırdığı, bugün Köşk medrese adıyla bilinen hanikâhı ve gelirlerinin Evhadüddin-i Kirmani'nin müritlerine tahsis edildiği bilinmektedir.(Edhem,1982-114) Bu da Eratna zamanında Evhadüddin-i Kirmani'ye mensup müritlerin, Kayseri çevresinde gayet yaygın oldukları ve himaye gördüklerini göstermektedir. Eratnalılar, iktisadî ve içtimaî hayatın düzenli olması için birer misafirhane ve aynı zamanda birer dinî sohbet yuvaları olan bu eserleri köylere kadar yaymışlar ve bu müesseselerin ömürlü olması için de buralara arazi ve çiftlikler vakfetmişlerdir. (Göde,1994,156)

Tasavvufun toplum içerisinde giderek etkinleşmesinin edebiyata da yansımalarıyla; tasavvuf, din ile birlikte divan edebiyatının temel kaynaklarından biri olmuştur. Divan edebiyatında tasavvuf, iki farklı değişik hususiyetler gösterir: Birinci grup Hallac-ı Mansur, Nesîmî gibi tasavvufî hayatı bizzat yaşayan şairler; ikinci grup ise sadece tasavvufun zengin terim, mecaz ve alegori dünyasından faydalanan şairlerdir. (Doğan,2018,s.135) Çalışmamıza esas alınan Kadı Burhaneddin de bu ikinci grup şairlerdendir.

Tasavvufî konuları işleyen gazeller de yazan Kadı Burhaneddin'in gayb,şühud,cezbe, cezbe. cem' gibi tasavvuf terimlerini yerinde ve doğru olarak kullandığı, sevgiliye ait güzellik unsurlarını tasavvufî açıdan değerlendirdiği görülmektedir. Şair, İslam öncesi Türk şiir türlerinden biri olan Tuyuğ'un Anadolu'ya taşınmasında bir köprü vazifesi görmüş, eski Tuyuğ tarzına hâkim olan hikmet anlayışını tasavvufî gelenekle birleştirerek devam ettirmiştir. ‘Kadı Buraneddin bizzat Muhyiddin İbnü'l-Arabi tarafından yazılmış bir Fusûsu'l Hikem nüshasını okuduktan sonra zahir ve batın gözünün açılıp ilahi nuru gördüğü’ (Bezm u Rezm,s.355) Tasavvufa dair başka kitaplar da okuyarak bu konudaki bilgisini genişlettiği, sûfilere büyük saygı gösterdiği bilinmektedir. Kadı Burhaneddin tasavvufun zengin terim, mecaz ve alegori dünyasından faydalananarak, Tasavvufun toplum içerisinde giderek etkinleşmesinin sonucu olarak edebiyata yansıtmıştır. Kadı Burhaneddin'in, aslında tasavvuf mesleğini beğenmiş, sûfilere hürmet göstermiştir. Kadı Burhaneddin,bir işe teşebbüs ederken, Mevlânâ'ya ait şiirlerinin manasını göz önünde bulundurmuştur. 1389 tarihinde Kadı Burhaneddin, Konya'daki Sadr-ed-dini Konevî türbesine bir çift kıymetli halı göndermiştir. Türbedar ve dervişler bu hediyeye karşılık kendisine Muh-id-dini Arabî'nin yazdığı Fusûsu'l Hikem adlı eseri gönderilmiştir. (Köksal,2005)

Süregelen uzun çalışmalar sonucu oluşturulan siyasal toplumun ve siyasal düzeyde yükselen İslâmî dalgalanının büyük ölçüde tasavvuf kökenli olduğunu görülmektedir. Bu nedenle “Devlet-din ilişkileri düzenlenirken, devletin misyona ve iktidar gücüne geçerlilik, süreklilik ve daha da önemlisi “meşruiyet” kazandıracak şekilde sosyolojik yöntemler araç olarak kullanılmıştır. (Doğan,2018,s.135) Eratna/Kadı Burhaneddin döneminde, toplumsal alandaki devlet-din ilişkileri, devletin iktidar gücüne süreklilik, geçerlilik ve meşruiyet kazandırmak için dini zümrelerin hizmet alanlarına “denge ve yönlendirici” siyaseti izlenmiştir. Devlet, daha çok tekkelere ve buralardaki şeyh, baba dede unvanlı sûfilere eşit miktarda teveccüh göstermiştir. Bu yöntemle dini zümrelerin, devletin misyonunu ve iktidar gücünü desteklenmesini ve dini zümrelerde siyasal davranışların geliştirilmesi amaçlanmış, başarıya ulaşılmıştır. Şehirlerde toplum nazarında belli bir itimat ve saygınlığa sahip olan ulemalar, her türlü dinî hizmetlerin yanında tedrisat, vâkıf, yargı, diploması görevlerini yerine getirmiş. Kırsal alanda ise ulemanın yerine başka dinsel kadrolara başvurulmuştur. Dini zümrelerin halk kitleleri düzeyinde kabul görebilmesi ve halkın seviyesine inmesi için rasyonel değişik versiyonlarının üretilmesi yoluna gidilmiştir. (Doğan,2018,s.133) Devlet iktidar gücü, oldukça rasyonel davranmış ve halk kitleleri üzerinde siyasi egemenliğini pekiştirmek için devlet iktidar gücü kontrolünde dini örgütlenmeleri gerçekleştirmiştir. Dini zümreleri, bu örgütlenmenin alt şubeleri haline getirilme ve kullanma yoluna gidilmiştir. Kırsal kesimde yaşayanların inançlarına uygun olarak geliştirilen ve uygulanan dini kültür ve tutuma yön veren esas olgu “devletin kuramı” olmuştur. Bu kuramın oluşmasındaki asıl unsur merkezi otoriteyi temsil eden siyasal otoritenin bilinçli uyguladığı politikalar idi. Taşra kesiminde insanların inanç dünyasında yer alan inançlar ötelenmemiş, düşmanca davranılmıştır. Ama ortodoksi ya da merkezi bir sunî dindarlığın gelişmesi için özel programlar uygulamıştır. Anadolu’da gelişen ve geniş bir sunî dindarlığa dayanan taşra dindarlığının bu programın sonucu olduğu görülebilir.

Tasavvufa ait kurumların ve sûfî şahsiyetlerin himaye görmesi ve faaliyetlerini rahatlıkla yürütebilmeleri konusunda dönemin yöneticilerinin önemli katkıları olmuştur. (Algar,1989,139) Eratna ve Kadı Burhaneddin dönemlerinde, kendilerine itaat eden dini zümrelere ve bunun liderlerine karşı hep saygılı olunmuştur. Kendi dini inançlarına ve yasalarına aykırı olmadığı müddetçe, her türlü din ve din adamlarına karşı her türlü toleransı göstermişlerdir. Dini zümrelerle iyi ilişkiler kurulmasında dengeli bir siyaset gütmüşlerdir. Kendi inanç ve ritüellerine yakın gördükleri zümreleri de desteklemekten, sadakatlerinden emin olduktan sonra önemli görevler vermekten de kaçınmamışlardır. Anadolu’ya gelen henüz yeni İslam’la tanışmış zümreler, Anadolu’nun her yerinde gruplar halinde ve örgütlü bir şekilde görünmeye başlamış, Anadolu’nun her yerine dağılan başta Kalenderî dervişlerini hem savaşta kullanmışlar, hem de istihbaratta kullanarak muhalifleri hakkında her türlü bilgiyi almışlardır. Bu sayede Kalenderîler de, siyasi yöneticilerin dini siyasetleri doğrultusunda güçlenmişlerdir.

Sonuç

İslamlaşmasıyla beraber Anadolu’da ivme kazanan ilhanlılar, dini zümrelerin nüfuzundan yararlanarak Anadolu’da siyasi egemenlikleri geliştirmek istemesi sonucunda, din temelli siyasi eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu din temelli siyasi eğilimleri destekleyen dini zümreler, büyük bir tekâmül evresi göstermiştir. Çoğu dini zümreler, İlhanlı/Eratna siyasi egemenliğindeki Anadolu topraklarında kurumlaşma sürecini yaşamışlardır. Bu süreçte oluşan dini yapının, fıkıh ya da ke-lam temelli değil, devlet yaşamalı ilkesine daha uygun ve göçebe asabiyetine daha rahat cevap

verebilen ahlaki ve tasavvufî ağırlık temelli olmasıdır. İlhanlı/Eratna dönemindeki devleti geliştirme ve merkezileştirme için göçebe asabiyyetine daha rahat cevap verebilen ahlaki ve tasavvufî zümrelerden daha çok yararlanmayı uygun görmüşler. Devlet, iktidar gücü kontrolünde dini örgütlenmeleri gerçekleştirmiştir. Dini zümreleri, bu örgütlenmenin alt şubeleri haline getirilme ve kullanma yoluna gidilmiştir ancak dini zümreler üzerindeki kontrolü de elden bırakmamışlardır.

İlhanlı/Eratna Kadı Burhaneddin dönemindeki Anadolu'daki sosyal ve kültürel hayatı etkileyen en önemli faktörlerden biri de kuşkusuz tasavvuf hareketleridir. XIV. Yüzyıl başlarında nazari tasavvufun yaygınlaşıp sistematiğe dönüşmüştür. Bu dönemde yetişen şairler de aynı sebebe bağlı olarak, içerik ve şekil bakımından her türden şiir söylemekle beraber düşüncelerini daha ziyade tasavvuf perdesi altında söylemeyi tercih etmişlerdir. İlhanlı/Eratna iktidarı, egemenliğini belirli bir kaynağa dayandırmak ve böylece iktidarına geçerlilik, süreklilik ve daha da önemlisi “meşruiyet” kazandırmak ihtiyacı hissetmekle birlikte döneminin kuramsal bakışıyla yeni bir dini toplumsal tahayyül inşa etmeye çalışmışlardır. İlhanlı/Eratna/Kadı Burhaneddin dönemindeki kültürel havzada gelişen Safeviyye ve Halvetiyye Ekberiler, Kübrevîler, Vefâilik, Mevlevîlik, Kalendirîlik gibi dini zümreler, kurumsal ve siyasi tecrübelerin aslı ilkelere aykırı olmak şartıyla yeni bir dini toplumsal tahayyül inşasında görevlerinde bulunmuştur. Bu nedenle İlhanlı/Eratna/kadı Burhaneddin dönemindeki din ve devlet ilişkisi, diğer İslam devletlerinden çok farklı bir süreç izlemiştir.

İlhanlı/Eratna döneminde devlet-din ilişkilerindeki temel strateji, topluma belli bir “zihniyet yapısı” kazandırılması ve “siyasi meşrulaştırma” doğrultusunda sosyal hayatı şekillendirmesidir. Devlet iktidar gücü kontrolünde dini örgütlenmeleri gerçekleştirmiştir. Dini zümreleri, bu örgütlenmenin alt şubeleri haline getirilme ve kullanma yoluna gidilmiştir. Toplumun zihniyet yapısına, ruhi bir derinlik, ahlâkî bir yücelik ve fikri bir genişlik kazandırabilecek şekilde devlet-iktidar gücü kontrol dâhilinde dini zümreler desteklenmiştir. Dini zümrelere karşı eşit ve dengeli siyaset izlenmiştir. Bu nedenle dini zümreleri ve liderlerini tehdit olarak görülmemiştir. İlhanlı/Eratna Kadı Burhaneddin döneminde izlenen dini stratejik ve yöntemlerle Anadolu'da “devletin egemenliği korumak ve geliştirmektir. İlhanlı/Eratna Kadı Burhaneddin döneminde din ve devlet ilişkileri bu açıdan bakıldığında, alınan önlemler ve uygulamalar daha iyi anlaşılabilir.

Mevlevîlik, ruhunu İslam dininden; gelenek ve göreneklerini Türk kültüründen alan bir eğitim ve öğretim müessesesi olarak tasavvuf tarihimize önemli görevler yapmıştır. Yüzyıllar boyunca sanat ile bilimi bir arada kaynaştıran Mevlevihânelerin, Türk kültürüne katkısı büyük olmuştur. Bu dergâhların çevresinde toplanan pek çok kişi güzel sanatların çeşitli dallarında öğrenim görmüş, bilimsel alanda kendilerinden övgüyle söz ettirmişlerdir. Mevlevî dergâhları, Türk-İslam Dünyası'nın sosyal, kültürel, idari ve siyasi hayatında etkili olmuşlardır.

Din ve siyaseti yaklaşması ile dini zümre mensuplarının çoğaldığı; kontrolün güçleştiği, lider ve ilk müntesipler halkasından uzaklaştığı oranda grup içinde ortaya çıkan ikaz ve protesto hareketleri ve ayrılımlar ve dini zümrelerin kendi aralarında siyasi iktidar kurma ve mücadelesi olacağı sosyolojik gerçektir. Araştırmacıların, bu konuya eğilerek dönemin siyasetinde etkili olan sûfi ve dini zümrelerin ve İslamiyet'in özüne ve ruhuna olumsuz etkilerinin temellendirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Ahmet Eflâkî, (1987) *Ariflerin Menkıbeleri* I-II (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul
Ağaoğulları M. A. ve Köker L. (2004), *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları,

- Araştırmaları Sempozyumu,12-13 Ekim 2001 Kırşehir,(Haz. M.Fatih Köksal), Kırşehir,2005,
- Azamat N.(2001)“*Kalenderîyye*”, İstanbul: DİA, c.24, s.253.256
- Algül,H.,Azamat,N.(1995)*Emir Sultan*, İstanbul:DİA, XI,146-148
- Algar,H.,(1989)*Ahmed Teküder*, İstanbul:DİA, II, 136,140
- Bayram M.(2005)*Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Konya: Nüve Kültür Merkezi.
- Doğan,S.(2018)*Eratna Ve Kadı Burhaneddin Devletleri 'nde Sosya Ekonomi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans
- Tezi,Sivas;Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Edhem, H.(1982)*Kayseri Şehri*, (haz. Kemal Göde), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Göde K.(1994) *Eratnalılar (1327-1381)* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gölpınarlı,A.,(1999), *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*,İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Gölpınarlı A.(1953), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul; İnkılap Kitabevi
- Gölpınarlı,A.,(1961)*Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul :Remzi Kitabevi
- Göyünç, N.(1999)*Mevlevîlik ve Sosyal Hayat*, II. Uluslararası Mevlânâ Kongresi,nde sunuldu,Konya
- Gürbüz, A.,(1994) *Elvan Çelebi Zaviyesinin Vakıfları*, Ankara :Vakıflar Dergisi, S.23,, s.25.32
- Kışlalı, AT. (1995). *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Köprülü M. F.,Babinger F.(2003). *Anadolu'da İslamiyet*, (Çev. Ragıp Hulusi,) İstanbul: MEB Yayınları
- Köprülü, M.F.(1972). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü,F.(1988) *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*.Ankara:Türk Tarih Kurumu,3.Baskı
- Köprülü, F.,(1991)*Osmanlı Devletinin Kuruluşu*,.,Ankara: TTK Yay
- Köprülü, M. F. (1984). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Konyalı, İ.H.(1997)*Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Ankara: Enes Yayınları,
- Kösoğlu N.,İz F.,Kut G.(1985),*Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul:Ötüken- Söğüt Yayıncılık,
- Küçük H.,(1976)*Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, İstanbul: TÜRDAV Basım Yayınları
- Köseoğlu, N.(1944), *Elvan Çelebi III*, Çorumlu, S.48,, s.14,38;
- Mengi M.(2003)*Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Necmeddin-i Dâye(2013) *Mirsadü'l-'ibâd*(Haz.Halil Baltacı)İstanbul:MarmaraÜniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
- Ocak, A. Y.(1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar*, Ankara:TTK Yayınları.2.Baskı
- Ocak, A.Y. (1991). *Elvan Çelebi, Zaviyesi ve Vefâilik Tarikatı*, Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyumu sunuldu, Çorum.
- Okumuş, E. (2003). *Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Özgüdenli O.G.(2005) *Moğollar*, İstanbul:DİA, XXX, 225,229.
- Öngören,R.(2000) *Osmanlılarda Tasavvuf*, , İstanbul: İz yayıncılık
- Önder,M.(1973), *Mevlana (Hayatı-Eserleri) Tercüman 1001 Temel Eserler Dizisi*, No:7
- Özköse,K.,;(2003)*Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü*, Sivas:İlahiyat Fakültesi Dergisi,C.VII ,249-279
- Polat, F., (2010). *Din Siyaset Seçmen*. Konya: Çizgi Kitabevi
- Spuler B.1987) *İran Moğolları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Tek,A.Tek“(2007)*Emir Sultan Dergâhı Postnişinleri*”,*Emir Sultan ve Erguvan*, ,Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları
- Turan,Erol (2012). *Siyasal Tutum Olarak Muhafazakarlık*. Konya: Palet Yayınları
- Ulu Ârif Çelebi,(1949)(Türkçe Ter. F.Nafiz Uzluk)İstanbul

SINOP ÜNİVERSİTESİ
MAHMUT KEFEVİ İSLAMİ İLİMLER
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Korucuk Köyü Trafo Mahallesi
No:36 57000 – SINOP

www.sinop.edu.tr